

K. MARX - F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels

Dela
Sedamnaesti tom

Redaktor
Olga Kostrešević

Prevodioci
Stanko Bošnjak
Milisav Perišić
Boris Vuković

**Institut
za međunarodni
radnički pokret**

**Prosveta
Izdavačko preduzeće**

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA

TOM 17

BEOGRAD 1977

PREDGOVOR

Ovaj tom sadrži Marxove i Engelsove radove pisane za *New American Cyclopaedia* i Marxov polemički spis *Gospodin Vogt*. Radovi za pomenutu enciklopediju napisani su od jula 1857. do novembra 1860. godine. Najveći broj ovih radova napisao je Engels da bi Marxu materijalno pomogao i omogućio mu da nastavi ekonomska istraživanja. Upravo u tom vremenu, od avgusta 1857. do juna 1858, Marx je napisao vrlo obiman ekonomski rad kasnije izdat pod naslovom *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* i u 1859. godini izdao svoje delo iz političke ekonomije *Prilog kritici političke ekonomije*. Međutim, kad je iste godine Karl Vogt objavio brošuru *Moj proces protiv »Allgemeine Zeitung«*-a u kojoj je napao Marxa i njegove saradnike iz Saveza komunističke, Marx je prekinuo započeta istraživanja i od januara do septembra 1860. napisao pamflet *Gospodin Vogt* uz još neke kraće radove. Tek od avgusta 1861. Marx je nastavio sistematski rad na političkoj ekonomiji.

Prvu polovinu ovog toma sačinjavaju Marxovi i Engelsovi članci iz vojne istorije i teorije objavljeni u *New American Cyclopaedia*. Razumljivo je da zbog toga ovi članci imaju strogu enciklopedijsku formu i sadrže obilje historiografskog materijala o pojedinim vojnim pitanjima od antičkog doba do modernih ratova. Među njima najznačajniji su Engelsovi članci: *Vojska*, *Artiljerija*, *Konjica*, *Fortifikacija*, *Pešadija* i *Ratna mornarica*. Engels, koji je inače učestvovao u badensko-falačkom ratu, već je uživao autoritet poznavaoaca vojnih veština, prvenstveno kao autor poznate brošure *Po i Rajna*. Navedenim enciklopedijskim člancima Engels je potvrdio reputaciju prvog vojnog teoretičara radničkog pokreta i dao značajan doprinos razvitku vojno-teorijskih nauka.

Značaj Engelsovih radova o vojnim pitanjima najbolje je istakao Marx u pismu Engelsu od 25. septembra 1857, povodom Engelsovog članka *Vojska*: »Istorija vojske pokazuje očiglednije nego ma šta drugo pravilnost našeg shvatanja o povezanosti proizvodnih snaga i društvenih odnosa.« Marx savetuje Engelsu da kasnije, kad zato bude imao vremena, obradi problem svestranije pokazujući i obrnuto, kako, sa svoje strane, razvitak vojske utiče na ekonomski razvitak društva. On skreće pažnju Engelsu na to da se najamnika kod antičkih naroda razvila prvo u vojsci, zatim na ratni značaj upotrebe metala kao novca i na značaj vojske za razvitak podele rada i primenu mašinerije. Engels je doista uspešno pokazao kako karakter i organizacija vojske u pojedini

nim istorijskim epohama zavise kako od proizvodnih snaga datog društva, tako i od njegove klasne strukture. Radovi *Vojska, Pešadija, Konjica* i drugi, otkrivaju zakonitost u razvitku vojne strategije i taktike zasni- vajući je na zakonitosti razvitka društveno-ekonomske osnove. Tako, na primer, Engels pokazuje kako se pešadijska taktika grčke vojske organizovane u falange temelji na ropstvu i gradskom načinu života. Na sličan način Engels dovodi u vezu najamničke i ritterske vojske sred- njeg veka sa feudalnom društvenom organizacijom, a uvođenje opšte vojne obaveze sa buržoaskim poretkom. Takođe, on na ubedljiv način pokazuje kako je Napoleonov ratnički genije proizašao iz bitaka koje je vodila francuska revolucionarna vojska. Otkrivajući promene u načinu ratovanja do kojih je došlo usled pronalazaka i stalnog usavršavanja oružja, kao što je pronalazak baruta, muskete, udarne igle, lake i teške pokretne poljske artiljerije itd., Engels je u stvari, na ovu specifičnu materiju primenio istorijsko-materijalistički metod koji su Marx i Engels u ovom periodu svog misaonog razvitka već potpuno izgradili, tako da njegovi vojni članci predstavljaju model pristupanja vojno- istorijskom i teorijskom znanju sa marksističkih pozicija. Istorija nastanka i razvitka vojske i vojnih veština nije autonomna celina za sebe, pa se ne može ni objasniti ni razumeti izvan okvira jedne više celine — društvenog i materijalnog života određene istorijske epohe. U tome se sastoji i dijalektički karakter Engelsovih istraživanja, nasto- janje da se jedan istorijski događaj shvati i protumači s gledišta celine. Kao što će to kasnije uraditi u oblasti prirodnih nauka, Engels i ovde posebno ističe kako neznatne kvantitativne promene u taktici i naoru- žanju imaju vrlo krupne posledice i često odlučuju o ishodu bitaka i ratova. Za tzv. opšti zakon prelaženja kvantiteta u kvalitet Engelsovi vojni članci sadrže mnogobrojne ilustracije. Na primer, Engels pokazuje da se odlučna prednost grčke vojske nad persijskom u grčko-persijskim i Aleksandrovim ratovima zasniva na čvrstoj taktičkoj organizaciji — falangi. Time se objašnjava činjenica da su Grci pobeđivali daleko brojniju persijsku vojsku bez obzira na relativno podjednako naoružanje i što u pojedinačnim borbama grčki ratnik nije bio bolji od persijskog ratnika. Ishod bitaka u ratovima između grčkih država često je odlučivao broj vrsta u falangi, kao i njena pokretljivost i manevarska sposobnost. Epaminondina taktika sa rasporedom u koloni, kasnije usvojena od Makedonaca, imala je dalekosežne posledice po stvaranje makedonske hegemonije u Grčkoj i po grčku ekspanziju na Istok. Takođe, Engels pokazuje kakav su značaj imali kratko rimsko koplje, velika pokretlji- vost, disciplina i obučenost legija u uspostavljanju rimskog gospodstva nad Starim svetom. Na sličan način su objašnjeni i strategijsko-taktičke karakteristike napoleonovskih ratova: manevarska sposobnost vojske, borba na ispresecanom zemljištu, koncentracija artiljerijske vatre, forme snabdevanja i značaj rezervnih jedinica koje su često odlučivale o ishodu bitke.

Izvestan broj članaka Engels je posvetio vojnoj tehnici prikazujući na sažet način otkriće i usavršavanje pojedinih vrsta oružja (*Arkebuza, Karabin, Katapult, Bomba, Karteč* i dr.). Na mnoštvu primera Engels pokazuje zavisnost taktike od vojne tehnike i krupne promene u organizovanju vojske do kojih dolazi zbog uvođenja novih oružja. Značaj oružja, kao i organizovanost snabdevanja vojske, istovremeno ukazuju na zavisnost vojne moći od stupnja ekonomske razvijenosti društva. To se naročito vidi u Engelsovom prikazu nekih bitaka ekonomski razvijenijih zapadnih zemalja sa privredno zaostalom Rusijom.

U člancima *Avganistan, Alžir i Burma* Engels je opisao sav varvarizam kolonijalnih ratova koje su vodile »civilizovane« zemlje — Engleska i Francuska protiv »necivilizovanih« naroda. Metode koje su engleski kolonizatori koristili da bi ovladali Avganistanom sastojale su se u podršci istočnjačkom despotizmu, u podmićivanju plemenskih poglavica, u postavljanju i smenjivanju kraljeva i sl. Opisujući ekspediciju engleske vojske na Kabul od 1842. Engels piše o tome kako je, nakon ugušenja narodnog ustanka, engleska vojska ubijala stanovništvo, pljačkala grad i u znak osvete razorila gradski trg. U radu *Alžir* Engels dosta prostora posvećuje alžirskom nacionalnooslobodilačkom pokretu iz prve polovine 19. veka, koji je izazvala i pothranjivala despotska francuska kolonijalna uprava. Pljačka, otimačina, masovna krvoprolića, bezakonje, razaranje gradova itd., predstavljali su redovnu praksu francuske okupacione vojske. Engels pokazuje kako suština kolonijalizma ostaje ista bez obzira na državno uređenje kolonizatorske zemlje. Varvarizam kolonijalnih vojnih vlasti nije se ni najmanje ublažio uspostavljanjem Druge republike: Francuski činovnici i vojska nastavili su istim metodama da guše narodni ustanak kao što su to činili pod Louis-Philippe-om. Alžir je bio i ostao »vojna škola« za francuski oficirski kadar, neka vrsta poligona na kome je ovaj kadar sticao prva ratna iskustva.

Neki Marxovi i Engelsovi enciklopedijski članci predstavljaju biografije istaknutih istorijskih ličnosti (*Barclay de Tolly, Berthier, Bem, Bernadotte, Blücher, Bolivar y Ponte* i dr.). Ove biografije su produbljene prikazom istorijskih događaja u kojima su ove ličnosti imale aktivno učešće, tako da mogu poslužiti kao primer za marksističko shvatanje uloge ličnosti u istoriji. Akter istorijskih događaja nije prost proizvod datih društveno-ekonomskih prilika, koji trpi istoriju kao fatum, nije puko sredstvo preko koga istorijske tendencije dolaze do izraza, već originalna i neponovljiva ličnost koja događaje u kojima uzima aktivno učešće boji svojom osobenošću i individualnošću. Među ovim radovima posebno se ističe rad *Blücher*. Pruski feldmaršal Gerhard-Leberecht Blücher naročito se istakao u ratu od 1813 - 1815. protiv Napoleona. Engels smatra da je za nemački narod to bio oslobodilački rat, a sam Blücher, inače plebejac po poreklu, »istinski general za operacije 1813 - 1815. godine, koje su imale karakter koliko regularnog

toliko i ustaničkog ratovanja«. Sa dosta detalja dat je i portret poljskog generala Jozefa Bema koji je učestvovao u više značajnih istorijskih događaja: Varšavskom ustanku od 1830, Bečkom ustanku od 1848. i Madarskoj revoluciji. Marx i Engels ističu sposobnost ovog generala za partizanski način ratovanja. Kao majstor partizanske taktike sa smelim i iznenadnim akcijama i usiljenim marševima, Bem je sa malo-brojnomo neobučenom vojskom, sastavljenom od na brzu ruku prikupljenih ljudi, tukao daleko brojnije austrijske i ruske trupe.

Engels je neke svoje članke posvetio bitkama iz Napoleonovih ratova u Krimskog rata (*Albuera, Alma, Aspern, Borodino, Bidasoa, Bomarsund*), i stratejijsko-taktičkoj terminologiji (*Bitka, Bombardovanje, Vojni most, Napad* i dr.). Iako su u pitanju pretežno kratki radovi, upravo u ovim člancima dolazi do najjačeg izraza Engelsovo vanredno poznavanje vojnih veština. Opisi bitaka su dati sa puno podataka o operacijama u toku bitke, ofanzivnim ili defanzivnim akcijama pojedinih rodova oružja, uspešnim potezima ili greškama komandanata i sl. Za Engelsa je bitka probni kamen za proveru valjanosti pojedinih stratejijsko-taktičkih koncepcija; on se trudi da ukaže na značaj koji neka bitka ima za dalji razvitak ratne veštine. Engels naziva Napoleona »vojničkim kolosom« pa je posebna pažnja koju poklanja njegovoj ratnoj veštini sasvim razumljiva.

Tačnost historiografskog materijala koji se navodi u Marxovim i Engelsovim radovima za *New American Cyclopaedia* je svakako u zavisnosti od pouzdanosti izvora kojima su raspolagali. Bez sumnje da je korišćenje u to vreme nerazvijene vojne historiografije i tendenciozno pisanje buržoaske štampe, koja je često bila jedini izvor informacija, moralo odvesti nekim netačnostima. Time se može objasniti nepovoljan stav koji Marx zauzima prema vodi nacionalnooslobodilačkog pokreta Latinske Amerike Simonu Bolivaru i Engelsovo potcenjivanje strategije poznatog ruskog vojskovođe M. I. Kutuzova.

Drugu polovinu ovog toma sačinjava Marxov rad *Gospodin Vogt*. Karl Vogt, protiv koga je Marx napisao ovaj pamflet, bio je u to vreme vrlo poznat biolog i političar. Reputaciju istaknutog materijaliste i darviniste Vogt je stekao učešćem u Agassizovoj ekspediciji na glečere, sa kojim je inače zajedno izdao više dela (*Poissons fossiles, Etudes sur les glaciers*). Bili su popularni i njegovi radovi naturfilosofskog sadržaja, naročito knjige: *Köhler-glaube und Wissenschaft* i *Vorlesungen über den Menschen*. Kao političar Vogt se nametnuo u revoluciji od 1848. kad je postao član frankfurtske Nacionalne skupštine. Kasnije, u emigraciji, izabran je za člana Kantonskog staleškog veća, a od 1878. za člana švajcarskog Nacionalnog veća i bio dosta uticajan u redovima sitne buržoazije. Vogtove vulgarno-materijalističke poglede Marx je potpuno zanemario u ovoj raspravi jer im nije pridavao nikakav filozofski i naučni značaj, kao ni radovima u to vreme takođe popularnih vulgarnih materijalista L. Büchnera i J. Moleschotta. Jedan nepotpisan

Engelsov članak u *Volksstaatu* od 10. maja 1871. pod naslovom *Još jednom — gospodin Vogt*, ne ostavlja nimalo sumnje u to kakvo su mišljenje Marx i Engels imali o Vogtovoј doktrini, prema kojoj je mišljenje izlučevina mozga. U pomenutom članku Engels ga sarkastično naziva »veliki pronalazač okruglih i pljosnatih glista, duguljastih i kratkih lobanja«. Uveren da Vogt svojim političkim stavovima sa bonapartističkim tendencijama nanosi ozbiljnu štetu kako radničkom pokretu u Švajcarskoј i Nemačkoј tako i celokupnom međunarodnom radničkom pokretu, Marx je u ovoj svoјoj knjizi napao samo Vogtove kvazidemokratske poglede iznete u brošurama *Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«*, izdate u decembru 1859. i *Studien zur gegenwärtigen Lage Europas*, iz iste godine. Polemiku je izazvao Vogt prvom brošurom u kojoj je napao Marxa kao komunističkog vođu, čineći ga odgovornim za celokupnu delatnost komunista. Služeći se falsifikatima, lažima i policijskim dostavama Vogt je hteo da u očima javnosti dezavuiše kako Marxovu političku aktivnost, tako i političku aktivnost njegovih najbližih saradnika i istomišljenika. U početku Marx nije nameravao da se upušta u polemiku i da odgovara na Vogtove optužbe. Još 31. januara 1860. Engels u pismu savetuje Marxu da se ne osvrće na Vogtove tričarije i zbog njih prekida započete ekonomske studije. Međutim, prostor koji je Vogtovoј brošuri *Moj proces protiv »Allgemeine Zeitung«*-a dala buržoaska štampa, naročito berlinski list »*National-Zeitung*«, uverili su Marxa da ova Vogtova brošura, ukoliko ostane bez odgovora, može ozbiljno štetiti njegovom ugledu. Uz to, bonapartizam Drugog carstva, koji je svoje imperijalističke pretenzije skrivao pod maskom borbe za nacionalno oslobođenje i imao u Vogtu svog otvorenog poma-gača, zaveo je mnoge radničke borce i istinske demokrate na stranpu-ticu. Čak se i poznati nemački socijalist Ferdinand Lassalle dao zavesti »zaštitom nacionalnih interesa« Louisa Napoleona, pa će Marx povodom Lassalleove brošure *Italijanski rat i zadaci Pruske* u pismu Engelsu od 26. novembra 1859. napisati da je Lassalle »duvao u jednu tikvu s Vogtom« i da »nikako neće da berlinska publika sazna o mom raz-mimoilaženju s Vogtom i njegovom propagandom«. Krajem januara 1860. Marx je odlučio da odgovori Vogtu i u tom cilju počeo sa skup-ljanjem građe neophodne za pobijanje Vogtovih navoda. Marx je završio knjigu već u novembru i dao je na štampanje londonskom izda-vaču Albertu Petschu. Marx je nameravao da knjigu nazove »Dâ-dâ Vogt« po jednom bonapartistički nastrojenom arapskom piscu ali se kasnije odlučio za naziv »Gospodin Vogt« koji mu je Engels preporučio u pismu od 1. oktobra 1860. godine. Ideju sa »Dâ-dâ Vogtom« Marx je zadržao u naslovu osmog poglavlja svoje knjige. Engelsu se Marxova knjiga mnogo svidela i 19. decembra 1860. on piše Marxu: »To je sigurno najbolji polemički spis što si ga napisao.« Teško je sada razu-meti ironiju, lucidnost duha i smisao za kritiku koje je Marx pokazao ovim svojim delom; samo su njegovi savremenici koji su dobro pozna-

vali ljude i događaje o kojima Marx ovde govori mogli da ga u potpunosti razumeju. Time se može objasniti činjenica da je ovo Marxovo delo ostalo dugo zaboravljeno i po drugi put izdato tek tridesetih godina našeg stoleća.

Centralna tema rada *Gospodin Vogt* je bonapartistička politika Drugog carstva. Marx je već u *Osamnaestom brimeru Louis-a Bonaparte* od 1852. godine objasnio bonapartizam u njegovom drugom i lošijem izdanju kao epifenomen klasne borbe i shvatio ga kao reakcionarnu snagu koja stoji nasuprot revolucionarnom i demokratskom pokretu. U *Gospodinu Vogtu* Marx je ovaj stav prema bonapartizmu još više produbio. Kao oblik buržoaske vladavine, bonapartizam Drugog carstva je već u prvoj deceniji svog postojanja prešao francuske granice i stekao međunarodnu reputaciju. Sam Vogt je otvoreno stajao na strani bonapartizma i svojim političkim spisima nastojao da demokratsku Evropu i nemačku javnost uveri u to da Louis Napoleon u nameravanom ratu s Austrijom samo oslobađa italijanski narod. Nasuprot Vogtu, Marx će pokazati da se bonapartizam služi borbom za nacionalno oslobođenje italijanskog naroda samo kao izgovorom da bi na račun upravo tog naroda koji namerava da »oslobodi« proširio svoje carstvo. Na sličan način Marx podvrgava kritici imperijalističku politiku engleske buržoazije na čelu s Palmerstonom i ruski carizam koji slovenske nacionalne interese koristi kao paravan za svoju ekspanziju prema srednjoj i južnoj Evropi. Marx je slutio da je Vogt u stvari Napoleonov agent. I doista, kada je vlada nacionalne odbrane 1871. godine objavila dokumentaciju i korespondenciju carske porodice, u listi onih koji su plaćani iz tajnog fonda Louisa Napoleona nalazilo se i ime »Vogt«. Engels će u članku *Još jednom — gospodin Vogt* tvrditi da taj »Vogt« sa liste nije niko drugi do upravo Karl Vogt.

Marxovi politički pogledi se inače ne mogu jasno videti jer se Marx bojao da bi pruska cenzura mogla zabraniti spis, a kako je verovao da će spis biti vrlo značajan za nemački radnički pokret, Marxu je najviše bilo stalo do toga da knjiga proдре do nemačkog čitaoca. Ipak, Marxovo razmatranje tzv. »slovenskog pitanja« — pitanja Poljske, Češke, Koruške i podunavskih kneževina, pokazuje kako je on gledao na, tada za Nemce gorući politički problem — problem ujedinjenja Nemačke.

Marx u ovoj svojoj knjizi vrlo iscrpno analizira tzv. vulgarnu demokratiju sitne buržoazije, pre svega nemačke, preko njenih najkarakterističnijih predstavnika u emigraciji, kao što su, pored Vogta, još i G. Kinkel, Goegg, Schimmelpfennig i dr. Kako sâm Marx kaže u *Predgovoru*, *Gospodin Vogt* je neka vrsta uporedne istorije vlada i građanskog društva u periodu od 1849. do 1859. godine, s jedne, s emigracije, s druge strane, pri čemu »sramno poglavlje« (»partie honteuzes«) istorije emigracije tačno odgovara »sramnom poglavlju« evropske istorije pod znakom bonapartizma. Zato Marxova knjiga obiluje

mnoštvom podataka i dokumenata i predstavlja dragocen izvor za proučavanje istorije međunarodnog i nemačkog radničkog pokreta ovog doba.

U tom smislu naročito je značajno poglavlje *Pismo Techowa* gde Marx na sažet način prikazuje istoriju »Saveza komunista« i ulogu koju su on i Engels imali u njemu. Sa rukovodiocima »Saveza« Marx je prvi put stupio u kontakt za vreme svog prvog boravka u Parizu a kasnije je u Briselu sa Engelsom i W. Wolffom osnovao nemačko radničko prosvetno udruženje. U početku, »tajno učenje« »Saveza« predstavljalo je smesu englesko-francuskog socijalizma ili komunizma i nemačke filosofije. Marx i Engels su podvrgli oštroj kritici ovakva učenja, naročito u *Bedi filozofije* i *Manifestu* i isticali »naučno izučavanje ekonomske strukture građanskog društva kao jedino održivu teoretsku osnovu«¹ radničke klasne borbe. Utopijskom karakteru učenja »Saveza« Marx suprotstavlja učenje »o samosvesnom učešću u istorijskom procesu preobražaja društva«². Član londonskog centralnog komiteta Joseph Moll došao je 1846. u Brisel i pozvao Marxa i njegovo udruženje da stupe u »Savez«. Na kongresu »Saveza« održanom u Londonu novembra 1847. Marx i Engels su dobili nalog da pripreme teorijsko-praktični program partije što su oni i učinili svojim *Manifestom*. Povodom pisma Techowa Schimmelpfennigu od 26. avgusta 1850. koje je objavio Vogt i u kome se napada *Manifest* kao »proleterski katehizam«, Marx se ovde još jednom osvrće na ideje iz *Manifesta* tvrdeći da ovaj spis odbacuje »sve sisteme«³ i zamenjuje ih kritičkim istraživanjem stvarnog društvenog kretanja.

Većina Engelsovih radova koji se objavljuju u ovom tomu štampara je prvi put na srpskohrvatskom jeziku u knjizi Engels, *Izabrana vojna dela*, Beograd 1953, u izdanju Vojnog dela. Marxovo delo *Gospodin Vogt* prvi put je na srpskohrvatskom jeziku izdala »Kultura«, Zagreb 1955. godine.

MILAN KOVAČEVIĆ

¹ Vidi u ovom tomu, str. 348. — ² Isto, str. 348. — ³ Isto, str. 357.

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

DELA

JUL 1857 — NOVEMBAR 1860

Friedrich Engels

Vojska⁽¹⁾

Vojska je organizovana zajednica naoružanih ljudi koju država izdržava u cilju ofanzivnog ili odbrambenog rata. Egipatska vojska je prva od vojski staroga sveta o kojoj imamo neke verodostojne podatke. Epoha njene velike slave pada u doba vlade Ramzesa II (Sezostris), a slike i natpisi na mnogobrojnim spomenicima iz vremena njegove vladavine, koji govore o njegovim podvizima, predstavljaju glavni izvor naših znanja o vojnim veštinama Egipćana. Vojnička kasta Egipta delila se na dve klase — hermotibe (*hermotybi*) i kalasire (*calasiri*). U doba svoje najveće moći prva klasa imala je 160 000 ljudi, a druga 250 000. Izgleda da su se ove dve klase razlikovale jedna od druge samo po godinama starosti ili po dužini služenja, tako da su kalasiri posle određenog broja godina prelazili u hermotibe ili rezervu. Celokupna vojska bila je razmeštena u neku vrstu vojnih naselja, a svakom vojniku bio je dodeljen veliki komad zemlje, kao naknada za njegovu službu. Ova naselja bila su raspoređena većinom u ravničarskom delu zemlje, koji je bio izložen napadima susednih azijskih država, a samo nekoliko naselja bilo je osnovano u gornjem toku Nila, pošto Etiopljani nisu bili naročito opasni protivnici. Pešadija, a naročito njeni strelci sa lukom, činili su glavnu snagu vojske. Osim strelaca postojale su grupe ili jedinice različito naoružanih pešaka, koje su prema svome naoružanju bile raspoređene po bataljonima⁽²⁾ kao: kopljanici, mačevaoci, topuzlije, praćkaši, itd. Pešadiju su potpomagale mnogobrojne bojne dvokolice, sa po dva ratnika, od kojih je jedan upravljao kolima, a drugi upotrebljavao luk. Konjica se ne prikazuje na spomenicima. Smatra se da jedan jedini postojeći crtež čoveka na konju pripada rimskoj epohi, a izgleda sigurno da su Egipćani saznali za upotrebu jahaćih konja i konjice preko svojih azijskih suseda. Po jednodušnom mišljenju istoričara antičkog doba o toj stvari, sigurno je da su Egipćani u kasnijem periodu imali mnogobrojnu konjicu, koja je, kao i svaka konjica antičkog doba, dejstvovala na krilima pešadije. Zaštitni oklop Egipćana sastojao se od štitova, šlemova,

prsnih oklopa ili zaštitnih pancirnih košulja izrađenih od različitog materijala. Njihov način napada na utvrđen položaj pokazuje mnoga sredstva i lukavstva koja se sreću kod Grka i Rimljana. Oni su imali *testudo* ili kornjaču, vineu^[3] i jurišne lestvice. Međutim, tvrdnja ser G. Wilkinsona da su isto tako poznavali upotrebu pokretnih kula i da su potkopavali zidove predstavlja samo pretpostavku.^[4] Od vremena Psametika, Egipćani su držali odred grčkih najamnika koji su takođe bili naseljeni u Donjem Egiptu.

Asirija nam pruža najraniji uzorak onih azijskih vojski koje su se više od hiljadu godina borile za vladavinu nad zemljama između Sredozemnog mora i reke Inda. Spomenici su i ovde, kao i u Egiptu, glavni izvor naših obaveštenja. Čini se da je pešadija naoružana slično kao i egipatska, mada je luk bio nešto slabiji, a odbrambeno i napadno oružje obično bolje izrade i lepšeg spoljnog izgleda. Osim toga, ovde postoji veća raznolikost u naoružanju zbog većeg prostranstva carstva. Koplje, luk, mač i bodež bili su glavno oružje. Asirci u Kserksovoj vojsci takođe su prikazani sa topuzima okovanim gvoždem.

Zaštitno naoružanje sastojalo se od šlema (često vrlo lepe izrade), zaštitne košulje od sukna ili kože, i štita. I bojne dvokolice činile su važan sastavni deo vojske. One su imale po dva člana posade, s tim što je zadatak vozara bio da štitom zaklanja strelca sa lukom. Mnogi od onih koji se bore u bojnim dvokolica prikazani su u dugačkim zaštitnim pancirnim košuljama. Pored toga, postojala je i konjica, na koju ovde prvi put nailazimo. Na najranijim skulpturama vidi se kako jahač sedi na golim leđima konja. Docnije je uvedena neka vrsta jastuka, a na jednom od ovih spomenika prikazano je visoko sedlo, slično onom koje se i sada upotrebljava na Istoku. Asirska konjica nije se mnogo razlikovala od konjice Persijanaca i kasnijih istočnih naroda. To je bila laka neregularna konjica koja je napadala u grupama bez reda i koju je dobro naoružana i čvrsta pešadija mogla lako da odbije, ali je bila veoma opasna za rastrojenu i potučenu vojsku. U skladu sa tim, ona je prikazana u stroju iza vozara bojnih dvokolica, koji su, kako izgleda, sačinjavali aristokratski rod vojske. Čini se da su u taktici pešadije bili postignuti neki uspesi u pogledu pravilnosti kretanja i postrojanja u redove i vrste. Strelci s lukom bili su za vreme borbe ili napred, gde je svaki od njih bio zaklonjen po jednim štitonošom, ili su obrazovali zadnju vrstu, pri čemu bi se prva i druga vrsta, koje su bile naoružane kopljima, sagnule ili kleknule da bi im omogućile gađanje. Oni su, bez sumnje, znali za upotrebu pokretnih kula i za potkopavanja zidova pri opsadama, a sudeći po jednom mestu u knjizi proroka Jezekilja^[5], gotovo izgleda da su izgrađivali neku vrstu nasipa ili veštačkog brežuljka da bi nadvisili zidine grada, — prvi grubo začetak rimskog *aggera*. Njihove pokretne i nepokretne kule takođe su se uzdizale do visine opsednutih zidova, pa i više — da bi ih nadvisile. Isto tako, oni su upotrebljavali ovnove i vineje. Pošto su imali brojnu vojsku mogli su da skrenu čitave rečne

tokove u nova korita da bi mogli da priđu slaboj tački napadnutog mesta ili da bi iskoristili suvo korito reke kao put u tvrđavu.

Čini se da su i Vavilonci imali vojsku koja je bila slična asirskoj, ali nemamo nekih podrobnijih podataka.

Persijsko carstvo postalo je moćno blagodareći svojim osnivačima — ratobornim nomadima današnjeg Farzistana — narodu konjanika, kod koga je konjica odmah zauzela onaj vladajući položaj koji je od tada zauzimala u svim istočnim vojskama sve do nedavnog uvođenja savremene evropske vojne obuke. Darije Histasp zaveo je stajaću vojsku, da bi pomoću nje držao u pokornosti osvojene oblasti i suzbijao česte ustanke satrapa ili civilnih guvernera. Tako je svaka pokrajina imala svoju posadu pod zasebnim komandantom; osim toga, utvrđeni gradovi bili su posednuti posebnim odredima. Trošak za izdržavanje ovih trupa snosile su same pokrajine. U ovu stajaću vojsku ulazila je careva garda od 10 000 odabranih pešaka (besmrtnika, *athanatoi*) — koji su blještali u zlatu, a na marševima bili praćeni dugačkim kolonama kola sa haremima i slugama i kamilama sa hranom, — zatim 1000 halebardista, 1000 gardijskih konjanika i mnogobrojne bojne dvokolice, od kojih su neke bile naoružane kosama. Pošto se smatralo da su ove oružane snage nedovoljne za velike pohode, vršena je opšta mobilizacija u svima pokrajinama carstva. Masa ovih različitih kontingenata činila je pravu istočnjačku vojsku, sastavljenu od raznorodnih delova koji su se između sebe razlikovali po naoružanju i načinu borbe; nju je pratila i ogromna kolona komore i bezbroj neboraca. Mnogobrojnost persijske vojske, kako su je Grci opisali, moramo pripisati prisutnosti ovih neboraca. Prema svojoj nacionalnoj pripadnosti, vojnici su bili naoružani lukovima, džilitima, kopljima, mačevima, topuzima, bodežima, praćkama itd. Kontingent vojnika svake pokrajine imao je svoga posebnog komandanta. Prema Herodotu, izgleda da su vojnici bili podeljeni na desetine, stotine, hiljade itd., s tim što su oficiri komandovali svakom dekadnom jedinicom. Komandovanje velikim jedinicama ili krilima vojske obično se poveravalo članovima carske porodice. Persijanci i drugi asirski narodi (Midani i Baktrijci) činili su elitu. Oni su bili naoružani lukovima, kopljima srednje veličine i kratkim mačevima; glava im je bila zaštićena jednom vrstom turbana, a telo pokriveno košuljom od gvozdenih pločica. Štit je u većini slučajeva bio platen od vrbovog pruća. Pa ipak, ova elita je, kao i sva ostala persijska pešadija, trpela potpun poraz kad god bi došla u sukob čak i sa najmanjim grčkim odredima. Čini se da su njene trome i neorganizovane mase mogle da daju samo pasivan otpor prvim spartanskim i atinskim falangama, kao što su to pokazale bitke kod Maratona, Plateje, Mikale i Termopila.⁽⁶⁾ Bojne dvokolice, koje se u persijskoj vojsci pojavljuju poslednji put u istoriji, mogle su se iskoristiti jedino na potpuno ravnom zemljištu i protiv takve šarolike gomile kao što je bila persijska pešadija. Međutim, protiv zbijene mase kopljanika, kakvu su obrazo-

vali Grci, ili protiv lakih trupa, koje su koristile preimućstva neravnog zemljišta, one su bile više od štete nego od koristi. Njih je i najmanja prepreka zaustavljala. Za vreme borbe, konji su se plašili i ne slušajući komande svojih vozara, gazili sopstvenu pešadiju. Što se tiče konjice, raniji periodi persijskog carstva daju nam malo dokaza o njenoj vrednosti. Iako se na ravnici Maratona — koja predstavlja veoma pogodno zemljište za konjicu — nalazilo 10 000 konjanika, oni ipak nisu mogli probiti redove Atinjana. U kasnije doba konjica se istakla u bici kod Granika^[7], gde je, postrojena u jednu liniju, napala čela makedonskih kolona, čim su se ove pojavile prešavši reku, i odbacila ih pre no što su bile u stanju da se razviju. Ona se veoma uspešno suprotstavljala Aleksandrovoj prethodnici pod komandom Ptolomeja, sve dotle dok nije pristigla makedonska glavnina i dok se lake trupe nisu pojavile na njenim bokovima, kada je morala da odstupi, pošto nije imala druge linije ili rezerve. Međutim, u to vreme persijska vojska bila je pojačana prilivom grčkih elemenata, dovedenim grčkim najamnicima, koje je, ubrzo posle Kserksa, persijski kralj plaćao. Konjička taktika, koju je Memnon primenio u bici kod Granika, potpuno je neazijska, tako da nju, usled nedostatka pouzdanih podataka, možemo pripisati jedino grčkom uticaju.

Prva temeljno organizovana vojska, o kojoj imamo obilne i sigurne podatke, bila je grčka vojska. Može se reći da sa njom počinje istorija taktike, a naročito taktike pešadije. Nećemo se zadržavati na opisivanju vojnog sistema herojskog perioda Grčke, kako ga je prikazao Homer, kad je konjica bila još nepoznata, kad su se plemići i komandanti borili sa bojnih dvokolica ili silazili sa njih radi dvo-boja sa neprijateljem jednakih kvaliteta i kad, čini se, njena pešadija nije bila mnogo bolja od azijske pešadije, — već ćemo odmah preći na vojne snage Atine u doba njenog procvata. U Atini je svaki muškarac koji se rodio kao slobodan građanin, bio obavezan da služi u vojsci, osim onih koji su vršili izvesne javne dužnosti, a u ranijim periodima i onih koji su pripadali četvrtoj ili najsiromašnijoj klasi slobodnih ljudi.^[8] To je bio milicijski sistem koji se zasnivao na ropstvu. Posle navršene osamnaeste godine svaki mladić bio je obavezan da služi vojni rok od dve godine, naročito u graničnoj straži. Za to vreme on je upotpunjavao svoje vojničko obrazovanje, a zatim je bio vojni obveznik sve do svoje šezdesete godine. U slučaju rata, narodna skupština određivala je broj ljudi koje je trebalo pozvati, a samo se u krajnjim slučajevima pribegavalo opštoj mobilizaciji (*levées en masse* — *panstratia*). Deset stratega, koje je narod birao svake godine, imali su da regrutuju ove trupe i da ih organizuju, tako da su pripadnici svakog plemena ili *phyle* obrazovali jedan odred pod komandom posebnog filarha. Ove oficire, kao i taksijarhe, ili komandire četa, takođe je birao narod. Sve mobilisano ljudstvo obrazovalo je tešku pešadiju — *hoplitae* — namenjenu za falangu ili duboki linijski poredak kopljanika, koji su u početku sačinjavali celokupnu oružanu snagu, a

docnije, posle dodavanja lako naoružanih trupa i konjice, ostajali njeno glavno uporište, tj. deo vojske koji je rešavao ishod bitke. Falanga se postrojavala u strojeve razne dubine. Nalazimo da se spominju falange od 8, 12 i 25 vrsta po dubini. Naoružanje hoplita sastojalo se od grudnjaka ili prsnog oklopa, šlema, ovalnog štita, koplja i kratkog mača. Napad je bio najjača strana atinske falange. Njen juriš bio je čuven po svojoj žestini, naročito otkako je Miltijad za vreme juriša u bici kod Maratona uveo toliko brz korak da se falanga u trku bacala na neprijatelja. Međutim, čvršća i zbijenija spartanska falanga bila je bolja od ove u odbrani. Dok se kod Maratona cela vojska Atinjana sastojala od teško naoružane falange od 10 000 hoplita, dotle je kod Plateje, pored 8000 hoplita, učestvovao isto toliki broj lakih pešaka. Strašna opasnost od persijskih najezdi izazvala je potrebu da se vojna obaveza proširi na veći broj ljudi, tako da je i najsiromašnija klasa, teti, uvedena u spiskove obveznika. Od njih su formirane lako naoružane trupe (*gymmetae*, *psili*); oni uopšte nisu imali zaštitnog oklopa, ili su imali samo štit, a bili su snabdeveni kopljem i džilitima. Šireći svoju moć, Atinjani su pojačavali svoje lako naoružane trupe kontingentima svojih saveznika^[9], pa čak i najamnim trupama. Njima su bili priključeni i stanovnici Akarnanije, Etolije i Krita, koji su bili čuveni kao odlični strelci lukom i praćkom. Između lako naoružanih jedinica i hoplita bila je formirana srednja vrsta trupa, *peltastae*, koji su bili naoružani kao laka pešadija, ali su bili sposobni da zauzmu i održe položaj. Međutim, oni su došli do izražaja tek posle peloponeskog rata^[10], kad ih je Ifikrat reorganizovao. Lako naoružane jedinice Atinjana uživale su visok ugled zbog svoje dovitljivosti i brzine, kako u donošenju odluka tako i u njihovom izvršenju. U nekim slučajevima, verovatno na teškom zemljištu, one su se uspešno suprotstavljale čak i spartanskoj falangi. Atinska konjica bila je uvedena tek onda kada je republika postala bogata i moćna. Iako je planinsko zemljište Atike bilo nepovoljno za ovaj rod vojske, ipak je susedstvo Tesalije i Beotije, tj. oblasti bogatih konjima, koje su zbog toga prve stvorile svoju konjicu, uskoro dovelo do uvođenja konjice i u drugim grčkim državama. Atinsku konjicu, najpre u jačini 300, zatim 600, pa čak i 1000 konjanika, popunjavali su najimućniji građani i formirana je kao stalna jedinica čak i u vreme mira. Ona je bila veoma sposobna, izvanredno oprezna, dovitljiva i preduzimljiva. Isto kao i lake trupe, ona se u bici obično nalazila na krilima falange. U docnije vreme Atinjani su držali i odred najamnika od 200 konjičkih strelaca lukom (*hippotoxotae*). Atinski vojnici nisu primali nikakvu platu sve do Periklovog doba. Posle toga dobijali su dva obola (kao i još dva obola za hranu, koju je sam vojnik morao da nađe), a ponekad su hopliti primali čak i po dve drahme. Oficiri su primali dvostruku, konjanici trostruku, a viši komandanti četvorostruku platu. Samo teško naoružana konjica stajala je za vreme mira 40 talenata (40 000 dolara) godišnje, a za vreme rata mnogo više. Borbeni poredak

i način borbe bili su sasvim jednostavni. Falanga je obrazovala centar, pri čemu su vojnici čvrsto držali svoja koplja okrenuta napred i zaštićivali sav front nizom svojih štitova. Oni su napadali neprijateljsku falangu paralelnim frontom. Ako prvi udar ne bi bio dovoljan da slomi neprijateljski poredak, borba se rešavala sudarom prsa u prsa, sa mačem u ruci. U međuvremenu su lako naoružane trupe i konjica napadale odgovarajuće neprijateljske trupe, ili su pokušavale da dejstvuju na bok i pozadinu falange i da iskoriste ma kakav nered koji bi se u njoj pojavio. One su preduzimale gonjenje u slučaju pobeđe, a u slučaju poraza štatile povlačenje koliko su mogle. Isto tako, one su korišćene za izviđačka dejstva i prepade i za uznemiravanje neprijatelja na maršu, naročito onda kada je morao da prolazi kroz kakav tesnac, i pokušavale da zaplene njegovu komoru i zarobe zalutale vojnike. Na taj način, borbeni poredak je bio sasvim jednostavan. Falanga je uvek dejstvovala kao celina. Njena podela na manje delove nije imala tehničkog značaja. Njihovi komandanti imali su zadatak samo da paze da se ne poremeti poredak falange ili da se bar brzo uspostavi. Napred smo na nekoliko primera pokazali kolika je bila jačina atinske vojske za vreme persijskih ratova. U početku peloponeskog rata bilo je prikupljeno 13 000 hoplita za operativnu službu, 61 000 (najmladih i najstarijih vojnika) za posadnu službu, zatim 1200 konjanika i 1600 strelaca lukom. Prema Böckhovim proračunima, jačina snage poslata protiv Sirakusa iznosila je 38 560 ljudi i 26 000 naknadno upućenih kao pojačanje, tj. svega oko 65 000 ljudi. Posle potpunog sloma ove ekspedicije^[1] Atina je zaista bila iscrpljena isto toliko koliko i Francuska posle pohoda na Rusiju 1812. godine.

U vojničkom pogledu Sparta je bila *par excellence* grčka država. Dok je opštim fizičkim odgojem kod Atinjana razvijana okretnost isto toliko koliko i snaga tela, dotle su Spartanci obraćali pažnju većinom na snagu, izdržljivost i smelost. Oni su više cenili postojanost u borbenim redovima i vojničku čast nego intelektualnu sposobnost. Iako je Atinjanin u miru obučavan za borbu u lakim trupama, on je ipak u ratu mogao odgovoriti i na određenom mestu u teškoj falangi. Nasuprot tome, Spartanac je bio vaspitavan isključivo za službu u falangi. Očigledno je da su Spartanci, na kraju, bili bolji sve dotle dok je falanga rešavala bitku. U Sparti je svaki slobodan građanin bio vođen u vojnim spiskovima od svoje 20 do 60 godine. *Ephori* su određivali broj ljudi koje treba pozvati u vojsku, a obično su se birali sredovečni ljudi, od 30 do 40 godina. I ovde su, kao i u Atini, pripadnici istog plemena ili istog kraja upisivani u istu trupnu jedinicu. Organizacija vojske, koju je uveo Likurg, zasnivala se na bratstvima (*enomotiae*). Dva bratstva obrazovala su pentecostys, dva pentecostysa jedan lochos, a osam pentecostysa ili četiri lochosa jednu moru. Takva organizacija bila je u doba Ksenofona, a izgleda da je u ranija vremena bila drukčija. Jačina jedne more je različito cenjena, od 400 do 900 ljudi, a govorilo se da je jedno vreme brojala i 600 ljudi. Ove različite jedinice

slobodnih Spartanaca obrazovale su falangu. Hopliti, koji su formirali falangu, bili su naoružani kopljem, kratkim mačem i štitom koji je bio pričvršćen oko vrata. Kasnije je Kleomen uveo široki karijanski štit, koji je pomoću kaiša bio pričvršćen za levu ruku, tako da su obe ruke borca bile slobodne. Spartanci su smatrali da bi se osramotio svaki njihov vojnici koji bi se bez štita vratio posle izgubljene bitke. Očuvanje štita služilo je kao dokaz da je odstupanje izvršeno u potpunom redu i kompaktnoj falangi, pošto su begunci, spasavajući sebi život morali da bacaju nezgrapne štitove. Spartanska falanga imala je obično osam vrsta po dubini, ali se njena dubina mogla ponekad udvostručiti postavljanjem jednog njenog krila iza drugog. Kako izgleda, vojnici su išli ukorak; isto tako, primenjivala su se i neka najprostija prestrojenja, kao na primer okretanje nalevo — okretanjem svakog vojnika za polovinu kruga, zatim isturanje ili povlačenje jednog krila pomoću zahoda, itd., ali je to, po svoj prilici, bilo uvedeno tek u docnijem periodu. U doba svoga najvećeg uspona, spartanska falanga, kao i atinska, znala je da napada samo paralelnim frontom. Na maršu vrste su bile 6 stopa jedna od druge, u napadu 3 stope, a na položaju za doček neprijateljskog juriša samo 1 1/2 stopu. Vojskom je komandovao jedan od kraljeva, koji je zajedno sa svojom pratnjom (*damosia*), zauzimao mesto u centru falange. Docnije, kada se broj slobodnih Spartanaca znatno smanjio, jačina falange održavana je odabiranjem pojedinih pokorenih perijeka^[12]. Konjica, koja nije brojala više od oko 600 ljudi, bila je podeljena na trupe (*ulami*) od 50 ljudi. Ona je služila samo za zaštitu krila. Osim toga, postojala je još jedna jedinica od 300 konjanika, odabranih spartanskih mladića, koji su u borbi silazili s konja i oko kralja obrazovali neku vrstu telesne garde hoplita. Od lako naoružanih trupa, postojali su *skiritae*, tj. stanovnici plemenskih predela nedaleko od Arkadije, koji su obično štitili levo krilo. Osim toga, hopliti iz falange imali su sluge helote^[13], čija je uloga bila da započnu borbu. Tako je u bici kod Plateje 5000 hoplita dovelo sobom 35 000 lako naoružanih helota, ali o njihovim podvizima ne nalazimo nikakvih podataka u istoriji.

Posle peloponeskog rata, jednostavna grčka taktika bila je izložena znatnim promenama. U bici kod Leuktre^[14], Epaminonda je morao da se sa malom snagom Tebanaca suprotstavi daleko brojnijoj i dotada nepobedivoj spartanskoj falangi. Ovde bi jednostavan paralelan frontalni napad značio siguran poraz, pošto bi oba krila bila obuhvaćena širim frontom neprijatelja. Umesto da nastupa u liniji, Epaminonda je postrojio svoju vojsku u duboku kolonu i krenuo protiv jednog krila spartanske falange, gde je kralj zauzeo svoje mesto. Pošto je uspeo da probije spartansku liniju na tom presudnom mestu, povrnio je svoje trupe i, krećući u obe strane, sam zaobišao probijenu liniju, koja nije mogla da obrazuje nov front a da ne poremeti svoj taktički poredak. U bici kod Mantineje^[15] Spartanci su postrojili dublju falangu, ali ju je tebanska kolona ipak ponovo probila. Agesi-

laj u Sparti, a Timotej, Ifikrat i Habrija u Atini, takođe su uneli izvesne promene u taktiku pešadije. Ifikrat je usavršio *peltastae* — vrstu lake pešadije, koja je, u slučaju potrebe, bila sposobna da se bori i u linijском stroju. Ona je bila naoružana malim okruglim štitovima, čvrstim platnenim grudnjacima i dugačkim drvenim kopljima. Kad je falanga bila u odbrani, Habrija je naređivao njenim prvim vrstama da dočekuju neprijateljski juriš u klečećem stavu. Bile su uvedene zatvorene kare i razne kolone, itd., a odgovarajući načini razvijanja postali su deo elementarne taktike. U isto vreme, posvećivana je veća pažnja lakoj pešadiji svih vrsta. Od varvarskih i poluvarvarskih suseda Grci su pozajmili nekoliko vidova oružja, kao što su strelci lukom, na konju i peške, praćkaši i dr.

Većina vojnika u to doba sastojala se od najamnika. Umesto da sami ispunjavaju svoju vojnu obavezu, imućni građani su smatrali da im je pogodnije da plaćaju zamenike. Na taj način, zbog takve mešovine najamnika, koji nisu imali nikakvih građanskih prava, pogoršao se karakter falange, kao prvenstveno nacionalnog dela vojske, u koju su mogli da uđu samo slobodni građani u državi. Kratko vreme pre makedonske epohe, Grčka i njene kolonije bile su isto tako tržište vojnika — pustolova i najamnika — kao Švajcarska u XVIII i XIX veku. Još u ranoj epohi, egipatski kraljevi formirali su jedan odred grčkih trupa. Kasnije je persijski kralj osnažio svoju vojsku dodavši joj jedinice grčkih najamnika. Komandanti tih jedinica bili su pravi kondotijeri, kao i oni u Italiji u XVI veku.

U toku toga perioda, osobito su Atinjani uvodili ratne naprave za bacanje kamenja, strela i zapaljivih zrna. Još pri opsadi Samosa^[6], Perikle je upotrebio neke slične naprave. Opsade su izvodene na taj način što je oko tvrđave, paralelno sa njenim zidom, izrađivan položaj sa rovom ili grudobran i što se težilo da se ratne naprave postavljaju blizu zidova na dominantan položaj. Za rušenje zidova obično se pribegavalo potkopavanju. Pri jurišu, kolona je obrazovala *synaspismus* na taj način što su spoljne vrste držale svoje štitove ispred sebe, a unutrašnje nad svojim glavama, tako da su obrazovali krov za zaštitu od neprijateljskih projektila (ovaj krov Rimljani su zvali *testudo*).

Dok je grčka veština, na taj način, uglavnom bila usmerena na to da od elastičnog materijala najamničkih trupa stvori razne vrste novih i veštačkih formacija, i na usvajanje ili pronalazjenje novih vrsta lakih trupa na štetu stare dorske teške falange, koja je u to vreme jedina mogla da odlučuje bitke, — dotle je izrasla monarhija, koja je, usvajajući sva stvarna poboljšanja, od teške pešadije obrazovala vojsku tako ogromnih razmera da nikakva druga vojska s kojom je dolazila u dodir nije mogla da se odupre njenom udaru. Filip Makedonski formirao je stajaću vojsku od oko 30 000 pešaka i 3 000 konjanika. Glavninu vojske sačinjavala je ogromna falanga od 16 000 ili 18 000 ljudi, koja je bila formirana po uzoru na spartansku falangu, ali sa

poboljšanim naoružanjem. Mali grčki štit bio je zamenjen velikim duguljastim karijanskim štitom, a koplje srednje veličine — makedonskim kopljem (*sarissa*), dugačkim 24 stope. Za vreme Filipa, dubina ove falange bila je različita i imala je 8, 10, 12 ili 24 vrste. Zbog neobično velike dužine koplja, svaka od 6 prednjih vrsta mogla je da isturi ispred prve vrste vrhove svojih uperenih kopalja. Za pravilno kretanje tako dugačkog fronta od 1000 do 2000 ljudi bilo je neophodno da se izvede osnovna strojeva obuka, koja je zbog toga neprekidno i izvođena. Aleksandar je usavršio ovu organizaciju. Normalno, njegova falanga imala je 16 384 čoveka tj. 16 vrsta po dubini, sa 1024 čoveka u svakoj vrsti. Red od 16 ljudi (*lochos*) bio je pod komandom lohagosa, koji se nalazio u prednjoj vrsti. Dva ovakva reda sačinjavala su diloh, dva diloha — tetrarh, dva tetrarha — taksijarh, dva taksijarha — ksenagu ili sintagmu, tj. stroj sa 16 ljudi po frontu i 16 po dubini. To je bila jedinica za prestrojavanje; maršovalo se u kolonama ksenaga, po 16 ljudi na čelu. A 16 ksenaga (ravno 8 pentekozijarha, ili 4 hilijarha, ili dva telarha) obrazovalo je malu falangu, dve male falange — difalangerh, a četiri — tetrafalangerh ili takozvanu pravu falangu. Svaka od ovih jedinica imala je svoga odgovarajućeg oficira. Difalangerh na desnom krilu zvao se čelo, a onaj na levom začelje ili pozadina. Kad god je trebalo ispoljiti izvanrednu čvrstinu, levo krilo zauzimalo bi mesto pozadi desnoga, postrojavajući 512 ljudi po frontu i 32 čoveka po dubini. S druge strane, razvijanjem 8 zadnjih vrsta ulevo od prednjih, mogla se udvostručiti dužina fronta i smanjiti dubina na 8 vrsta. Odstojanja između vrsta i rastojanja između redova bila su slična onima kod Spartanaca, ali je smaknuti stroj bio toliko zbijen da se pojedini vojnik u sredini falange nije mogao okrenuti. Za vreme bitke nisu bili dopušteni nikakvi međuprostori između jedinica falange, već je falanga obrazovala jednu neprekidnu liniju, koja je napadala *en muraille*. Falangu su obrazovali isključivo makedonski dobrovoljci, mada su u nju posle osvajanja Grčke^[17] mogli ulaziti i Grci. Svi vojnici bili su teško naoružani hopliti. Oni su osim štita i koplja nosili šlem i mač, iako posle naleta te šume od kopalja veoma često nije ni moglo doći do borbe mačem prsa u prsa. Kad je falanga imala da se sretne sa rimskom legijom, onda je stvar zaista bila drukčija. Celokupan sistem falange, od najranije dorse epohe pa sve do pada Makedonskog carstva, imao je veliki nedostatak: nedostajala mu je gipkost. Ove duge i duboke linije nisu mogle da se kreću uredno i pravilno, osim na ravnom i otvorenom zemljištu. Svaka prepreka na frontu primoravala je falangu da se postrojava u kolonu, u kojoj nije bila spremna da dejstvuje. Štaviše, ona nije imala druge linije ili rezerve. Zato, čim bi se sukobila sa vojskom koja je podeljena na manje jedinice i sposobna za obilaženje zemljišnih prepreka a da ne poremeti svoj poredak, i koja je raspoređena u nekoliko linija koje se uzajamno potpomažu, falanga ne bi mogla izbeći da se bori na ispresecanom zemljištu, te bi je njen novi protivnik potpuno uništio. Ali takvim

protivnicima kakve je Aleksandar imao kod Arbele^[18], dve njegove ogromne falange morale su izgledati nepobedive. Osim svoje teško naoružane linijske pešadije, Aleksandar je imao gardu od 6000 *hyr-spistae*, koji su bili još teže naoružani, sa još većim štitovima i dužim kopljima. Njegova laka pešadija sastojala se od *argyraspides*, sa malim štitovima od srebrnih pločica, i od mnogobrojnih peltasta. Obe ove vrste trupa bile su organizovane u polufalange, sa normalnom jačinom od 8192 čoveka, koje su bile sposobne da se bore u razmaknutom stroju ili u liniji, slično kao hopliti, a i njihova falanga često je u tome uspevala. Makedonska konjica sastojala se od mladih makedonskih i tesalijskih plemića, a docnije joj je bio pridodat jedan odred konjanika iz same Grčke. Oni su bili podeljeni na eskadrone (*ilae*), od kojih je osam obrazovalo samo makedonsko plemstvo. Bili su takvi da bismo ih morali nazvati teškom konjicom. Nosili su šlemove, oklope sa nadbednicama od železnih pločica za zaštitu nogu, a bili su naoružani dugačkim mačem i kopljem. Konj je isto tako nosio zaštitnu železnu ploču preko čela na glavi. Ovoj vrsti konjice — *cataphracti*, posvećivali su veliku pažnju i Filip i Aleksandar. Aleksandar ju je upotrebio za svoj odlučujući manevar kod Arbele, kad je prvo razbio i gonio jedno krilo Persijanaca, a zatim zaobilazeći njihov centar, napao drugo krilo iz pozadine. Ona je jurišala u raznim formacijama: u liniji, u običnoj pravougaonoj koloni, u romboidnoj koloni ili u koloni u obliku klina. Laka konjica nije imala zaštitnog oklopa; ona je nosila džilite i laka kratka koplja. Isto tako postojao je i odred akrobalista ili konjičkih strelaca lukom. Ove trupe služile su za predstražnu službu, patroliiranje, izvidanje i uopšte za neregularna borbena dejstva. One su popunjavane iz tračkih i ilirskih plemena, koja su, pored toga, davala i nekoliko hiljada neregularne pešadije. Nova vrsta trupa sa konjima, *dimachae*, koju je Aleksandar prvi osnovao i koja je bila namenjena da se bori i kao konjica i kao pešadija, zaslužuje našu pažnju zbog toga što je bila podražavana u novije vreme. Kao što ćemo kasnije videti, dragoni XVI i sledećih vekova bili su potpuna kopija ovih trupa. Međutim, nemamo nikakvih podataka o tome da li je ova antička mešavina trupa uspešnije izvršavala svoj dvostruki zadatak od savremenih dragona. Takav je bio sastav vojske kojom je Aleksandar osvojio teritorije između Sredozemnog mora, Oksusa i Sutleja. A što se tiče njene jačine, ona je kod Arbele imala dve velike falange hoplita (oko 30 000 ljudi), dve polufalange peltasta (16 000), 4000 konjanika i 6000 neregularnih trupa, tj. svega oko 56 000 ljudi. Kod Granika, snaga svih rodova njegove vojske iznosila je 35 000 ljudi, od kojih 5000 konjanika.

O kartaginskoj vojsci nisu nam poznate pojedinosti; sporna je čak i jačina snaga s kojom je Hanibal prešao Alpe. U formacijama vojski Aleksandrovih naslednika ne vide se nikakva poboljšanja. Slonovi su bili uvedeni samo za kratko vreme, jer su ove životinje, kad bi se uplašile od vatre, bile opasnije za vlastite trupe nego za neprijatelja.

Grčke vojske kasnijeg perioda (u doba Ahajskog saveza^[19]) bile su organizovane delom po makedonskom, a delom po rimskom sistemu.

Rimska vojska daje nam najsavršeniji sistem pešadijske taktike, razvijen u ono vreme kad upotreba baruta još nije bila poznata. U njoj preovlađuje teška pešadija i kompaktne jedinice, ali tome treba dodati pokretljivost posebnih manjih jedinica, mogućnost borbe na ispresecanom zemljištu, raspoređivanje nekoliko linija jedne iza druge — delom za podršku i smenu, a delom za jaku rezervu — i, na kraju, još celishodniji od spartanskog sistem obuke svakog pojedinog vojnika. Zahvaljujući tome, Rimljani su pobeđivali svaku oružanu snagu koja je nastupala protiv njih — makedonsku falangu kao i numidansku konjicu.

U Rimu je svaki građanin od svoje 17-te do 45-te ili 50-te godine bio obavezan da služi vojni rok, sem ako nije pripadao najnižoj klasi ili ako već nije učestvovao u 20 pohoda kao pešak, ili u 10 pohoda kao konjanik. Obično su birani samo mlađi ljudi. Obuka vojnika bila je veoma stroga i sračunata na to da se razvija njegova telesna snaga u svakom mogućem pogledu. Trčanje, skakanje, voltizovanje, penjanje, rvanje i plivanje, najpre bez odeće, a zatim pod punom ratnom spremom, široko su se upražnjavali, pored redovne obuke u rukovanju oružjem i u raznim kretanjima trupa. Dugi marševi u teškom marševskom poretku, pri kojima je svaki vojnik nosio 40 do 60 funti težine, vršeni su brzinom od 4 milje na čas. Rukovanje šančanim alatom i brza izgradnja utvrđenih logora takođe su spadali u borbenu obuku. Ne samo regruti, već i legije ratnih veterana morali su da izvode sve ove vežbe, da bi vojnici održali svoju telesnu svežinu i gipkost i navikli se na napore i oskudicu. Takvi vojnici zaista su bili sposobni da pokore svet.

U doba najvećeg procvata republike postojale su dve konzulske vojske, koje su se sastojale od po dve legije i savezničkih kontingenata (pešadija je bila iste jačine, a konjica dvaput jača od rimske). Trupe su regrutovane na opštem zboru građana na Kapitolu ili Marsovom polju. Iz svakog tribusa^[20] uziman je isti broj ljudi, koji su opet podjednako deljeni na četiri legije sve dok se ne bi postigao potreban broj. Građani koji su bili oslobođeni vojne obaveze zbog godina ili učešća u mnogim pohodima, često su ponovo ulazili kao dobrovoljci. Regruti su tada polagali zakletvu i otpušteni do daljeg poziva. A kad bi ih pozvali, onda bi najmlađe i najsiromašnije uzimali za velite, sledeće po godinama i imovnom stanju za hastate i principe, a najstarije i najimućnije za trijarije. Svaka legija imala je 1200 velita, 1200 hastata, 1200 principa, 600 trijarija i 300 konjanika (vitezova^[21]), — ukupno 4500 ljudi. Hastati, principi i trijariji bili su podeljeni na po deset manipula ili četa, a svakoj manipuli bio je pridat isti broj velita. Veliti (*rorarii*, *accensi*, *ferentarii*) sačinjavali su laku pešadiju legije i stajali su na njenim krilima pored konjice. Hastati su formirali prvu, a principi drugu liniju; oni su u početku bili naoružani koplji-

ma. Trijariji su obrazovali rezervu, a bili su naoružani kratkim, ali vanredno teškim i opasnim kopljem (pilum), koje su bacali na prednje neprijateljske vrste neposredno pre napada s mačem u ruci. Svakom manipulom komandovao je centurion, koji je imao drugog centuriona za svoga zamenika. Rang centuriona određivan je u okviru cele legije, počev od drugog centuriona poslednje ili desete manipule hastatâ, do prvog centuriona prve manipule trijarijâ — *primus pilus* — koji je, u slučaju odsutnosti višeg starešine, preuzimao komandu čak i nad celom legijom. Obično je primus pilus komandovao svima trijarijama, isto kao što je prvi centurion prve manipule principa (*primus princeps*) komandovao svima principima, a *primus hastatus* svima hastatima legije. U ranijoj epohi legijom je redom komandovalo 6 njenih vojnih tribuna, od kojih je svaki držao komandu po dva meseca. Posle prvog građanskog rata^[22] na čelo svake legije bili su postavljeni legati kao njihovi stalni komandanti. Tada su tribuni većinom bili oficiri kojima je bila poverena štabna ili administrativna dužnost. Razlika u naoružanju triju linija nestala je još pre Marijevog vremena. Kratko koplje za bacanje (pilum) bilo je dato svima trima linijama legije; ono je tada bilo nacionalno oružje Rimljana. Kvalitativna razlika između tri linije, ukoliko je bila zasnovana na godinama starosti i dužini službe, isto tako je uskoro nestala. Prema Salustiju, hastati, principi i trijariji pojavili su se poslednji put u borbi Metela protiv Jugurte.^[23] Tada je Marije formirao deset kohorti od 30 manipula legije i rasporedio ih u dve linije, u svakoj po pet kohorti. U isto vreme normalna jačina kohorte povećana je na 600 ljudi. Prva kohorta, pod komandom primus pilusa nosila je orla legije^[24]. Konjica je i dalje bila formirana u *turmae* po 30 konjanika i 3 dekuriona, od kojih je prvi komandovao turmom. Rimski pešadija bila je naoružana štitom polucilindričnog oblika, dugim 4 i širokim 2,5 stope; štit je bio izrađen od drveta, obložen kožom i ojačan gvozdanim okovom. Na svojoj sredini imao je ispupčenje (*umbo*) za odbijanje udaraca koplja. Šlem je bio od bronz, pozadi je obično imao produženje radi zaštite potiljka, a učvršćivao se kožnim kaišima pokrivenim bronzanim pločicama. Prsni oklop, veliki otprilike jednu kvadratnu stopu, bio je pričvršćen na kožni grudnjak pomoću kaiševa sa pločicama koji su išli preko ramena. Oklop za centurione sastojao se od zaštitne pancirne košulje pokrivene bronzanim pločicama. Desna noga, koja se izlaže udarcu mača kad se njome iskorači napred, bila je zaštićena pločom od bronz. Osim kratkog mača, koji je služio više za ubod nego za sečenje, vojnici su nosili pilum — teško koplje sa drvenom drškom od 4½ stope i gvozdanim vrhom od 1½ stope, ukupno skoro 6 stopa dužine i 10 do 11 funti težine, sa prečnikom drvenog dela od 2½ kvadratna palca. Kada bi se bacilo na daljinu od 10 do 15 koraka, ono bi često probijalo štitove i oklope i skoro uvek obaralo neprijatelja na zemlju. Veliti, lako opremljeni vojnici, nosili su lake kratke džilite. Ova vrsta trupa potpuno je nestala u docnijem periodu republike, kad su varvarske

pomoćne jedinice preuzele vršenje lake službe. Konjica je bila snabdevena zaštitnim oklopom, sličnim onome kod pešadije, zatim kopljem i dužim mačem. Ali rimska nacionalna konjica nije bila naročito dobra i više je volela da se bori peške nego na konju. U kasnije vreme bila je potpuno ukinuta i zamenjena numidanskim, španskim, galskim i germanskim konjanicima.

Taktički raspored trupa omogućavao je veliku pokretljivost. Manipule su se postrojavale na međusobnim rastojanjima koja su bila jednaka njihovoj širini fronta; njihova dubina kretala se od 5 ili 6 do 10 ljudi. Manipule druge linije bile su raspoređene iza međuprostora prve linije; trijariji su bili još dalje unazad, ali u jednoj neprekidnoj liniji. Zavisno od situacije, manipule svake linije mogle su se postrojiti u smaknutom stroju ili obrazovati neprekidnu liniju, ili su se manipule druge linije mogle pomeriti napred i popuniti međuprostore prve linije; ili drukčije, tamo gde je bila potrebna veća dubina, manipule principa svrstavale bi se svaka iza odgovarajuće manipule hastata, udvajajući njenu dubinu. Kad su se suprotstavljale Pirovim^[25] slonovima, sve tri linije postrojivale su se u stroj sa međuprostorima, a svaka manipula stajala je u potiljak iza one ispred, tako da je za slonove ostajao prostor za prolaz pravo kroz borbeni poredak. Nezgrapnost falange bila je u svakom pogledu uspešno otklonjena ovim postrojem. Legija se mogla kretati i manevrisati a da ne remeti svoj borbeni poredak čak i na takvom zemljištu na kome se falanga, bez najvećeg rizika, ne bi ni usudila da krene. Jedna ili najviše dve manipule morale bi da skrate svoj front da bi prošle pored prepreke, ali bi on ponovo bio uspostavljen za nekoliko trenutaka. Legija je mogla da zaštiti sav svoj front lakim trupama, jer su se ove mogle povući unazad kroz međuprostore za vreme dok se borbeni linija kreće napred. Međutim, njeno glavno preimućstvo sastojalo se u raspoređivanju u mnogo linija, koje su zavisno od situacije stupale u akciju jedna za drugom. Kod falange bio je odlučujući jedan udar. U rezervi nije bilo svežih trupa da prihvate borbu u slučaju neuspeha, koji u stvari nije nikad ni predviđan. Legija je svojim lakim trupama i konjicom mogla da započne borbu sa neprijateljem na celom svom frontu, mogla je da se suprotstavi nadiranju njegove falange svojom prvom linijom hastata, koju nije bilo tako lako potući, pošto je bilo potrebno da se najpre pojedinačno razbije bar 6 do 10 manipula; mogla je da iznuri snagu neprijatelja nastupanjem hastata i, na kraju, da izvojuje pobedu pomoću trijarija. Na taj način, komandant je rukovodio trupama i uticao na tok bitke, dok je falanga, kad bi jedanput stupila u borbu, bila stalno zauzeta svima svojim snagama i morala istrajati u borbi do kraja. Organizacija legije dopuštala je rimskom komandantu, ako je želeo da prekine borbu, da svojim rezervama zauzme položaj i da kroz međuprostore povuče one jedinice koje su dotle vodile borbu da bi i one ponovo zauzele položaj. U svim prilikama jedan deo trupa bio je uvek spreman, jer ako bi čak i trijariji bili odbačeni, dve prve linije

izvršile bi prestrojavanje iza njih. Kada su se Flaminijeve legije srele sa Filipovom falangom^[26] u ravnici Tesalije, njihov prvi napad bio je odmah odbijen, ali su Makedonci bili jako iznureni i izgubili kompaktnost svojih formacija pošto su Flaminijeve legije vršile juriš za jurišem. Gde god bi se pojavio ma kakav znak nereda, rimska manipula pokušala bi da se probije u glomaznu masu. Najzad, kad je dvadeset manipula napalo falangu u bokove i leđa, njena taktička povezanost više nije mogla da se održi; duboki stroj razbio se u gomilu begunaca i bitka je bila izgubljena.

Protiv konjice legija se postrojavala u *orbis*, u neku vrstu kare sa komorom u centru. Na maršu, kada se mogao očekivati napad, legija se postrojavala u *legio quadrata*, jednu vrstu izdužene kolone sa širokim frontom i komorom u sredini. Razume se, to je bilo moguće na otvorenoj ravnici, tj. jedino tamo gde je marševski poredak mogao da prolazi preko zemljišta.

U Cezarovo doba legije su se velikim delom popunjavale popisom dobrovoljaca u Italiji. Od rata sa saveznicima^[27], pravo građanstva, a sa njim i vojna obaveza, bili su prošireni na celu Italiju, tako da je bilo mnogo više ljudi na raspolaganju nego što je bilo potrebno. Pošto je vojnička plata bila približno jednaka zaradi radnika, to je regruta bilo u izobilju, čak i onda kada se nije pribegavalo opštem regrutovanju (*conscriptio*). Samo u izuzetnim slučajevima linije su se popunjavale iz provincija. Tako je Cezar u Rimskoj Galiji^[28] formirao svoju petu legiju, koja je kasnije u celini dobila rimsko podanstvo. Legije su bile daleko slabije od svoje nominalne snage od 4500 ljudi; Cezareve legije retko su kad bile brojnije od 3000 ljudi. Mobilisane regrute radije su svrstavali u nove legije (*legiones tironum*), nego što su ih mešali sa veteranima u starim legijama. U početku, ove nove legije nisu učestvovala u bici na otvorenom polju, već su, uglavnom, upotrebljavane za zaštitu logora. Legija se delila na 10 kohorti, sa po 3 manipule u svakoj. Nazivi *hastata*, *principa* i *trijarija* očuvali su se samo utoliko ukoliko je to bilo potrebno za označavanje ranga oficira, prema napred navedenom sistemu, dok su, što se tiče vojnika, oni izgubili svaki značaj. Šest centuriona prve kohorte svake legije imalo je pravo da prisustvuje sednicama vojnog saveta. Centurioni su poticali iz redova prostih vojnika i retko su dostizali položaj višeg komandanta. Škola za više oficire bio je lični komandantov štab, sastavljen od mladih obrazovanih ljudi, koji su brzo napredovali do čina *tribuni militum*, a zatim i do čina *legati*. Naoružanje vojnika ostalo je isto, tj. koplje i mač. Osim svoje opreme vojnik je nosio i lični prtljag težine od 35 do 60 funti. Nošenje prtljaga bilo je tako nezgodno podešeno da je borac morao prvo da odloži taj prtljag da bi bio spreman za borbu. Logorska oprema vojske nošena je na konjima i mazgama, kojih je za legiju trebalo da bude oko 500. Svaka legija imala je svoga orla, a svaka kohorta svoju zastavu. Cezar je iz svojih legija odabrao izvestan broj ljudi za laku pešadiju (*antesignani*), tj. ljude koji su bili

podjednako sposobni za laku službu i za borbu izbliza u liniji. Osim njih, on je imao svoje provincijske pomoćne jedinice, kritske strelce, balearske praćkaše, galske i numidanske kontingente i germanske najamnike. Njegova konjica sastojala se delom od galskih, a delom od germanskih trupa. Rimski veliti i konjanici nestali su kratko vreme pre toga.

Vrhovna komanda vojske sastojala se od legata, koje je senat postavljao za zamenike vojskovođe, a ovaj ih je upotrebljavao za komandovanje odvojenim jedinicama ili delovima borbenog poretka. Cezar je bio prvi u to doba koji je svakoj legiji dodelio legata kao stalnog komandanta. Ako ne bi bilo dovoljno legata, komandu nad legijom morao je da preuzme *questor*, koji je u stvari bio blagajnik i načelnik intendanture čitave vojske, a u tome su ga pomagali mnogobrojni činovnici i kuriri. Komandi su bili pridodati *tribuni militum* mladi dobrovoljci, već pomenuti članovi svite i pratioci štaba (*contubernales, comites praetorii*) koji su vršili dužnosti adutanta i dežurnih oficira. Međutim, oni su se u bici borili u liniji, isto kao i prosti vojnici, u redovima pretorske kohorte (*cohors praetoria*), koja se sastojala od liktora, činovnika, slugu, uhoda (*speculatores*) i kurira (*apparitores*) vrhovne komande. Osim toga, vojskovođa je imao neku vrstu telesne straže koja se sastojala od veterana, koji su dobrovoljno ponovo stupili u vojsku na poziv svoga predašnjeg komandanta. Ova trupa, koja je na maršu jahala a peške se borila, smatrana je za elitu vojske. Ona je nosila i čuvala *vexillum*, signalnu zastavu za celu vojsku. U bici, Cezar se obično borio u tri linije: u prvoj su stajale po četiri kohorte iz svake legije, a u drugoj i trećoj po tri kohorte. Kohorte druge linije bile su postavljene iza međuprostora prve linije. Druga linija imala je da zameni prvu, a treća linija obrazovala je opštu rezervu za odlučujuće manevre na frontu ili boku neprijatelja, ili za odbijanje njegovih odlučnih udara. Vojska bi se postrojavala samo u dve linije ako bi se desilo da neprijatelj zaobilazi front toliko daleko da je bilo neophodno njegovo produženje. Jedna jedina linija (*acies simplex*), i to bez međuprostora između kohorti, upotrebljavala se samo u slučaju krajnje potrebe. Pa ipak, to je važilo kao pravilo pri odbrani logora, jer je borbena linija još uvek imala po 8-10 vrsta po dubini i mogla da obrazuje rezervu od ljudi za koje nije bilo mesta na grudobranima.

Avgust je završio pretvaranje rimskih oružanih snaga u stalnu regularnu vojsku. On je imao 25 legija raspoređenih po čitavoj imperiji, od kojih je osam bilo na Rajni (koje su smatrane kao glavna snaga vojske — *praecipuum robur*), tri u Španiji, dve u Africi, dve u Egiptu, četiri u Siriji i Maloj Aziji i šest u Podunavlju. U Italiji su bile raspoređene posade odabranih trupa, koje su se popunjavale isključivo iz te oblasti i sačinjavale carevu gardu, koja se najpre sastojala od 12, a kasnije od 14 kohorti. Pored toga, grad Rim imao je 7 kohorti municipalne garde (*vigiles*), koja je u početku bila formirana od oslobođenih

robova. Osim ove regularne vojske, provincije su morale, kao i ranije, da daju svoje lake pomoćne trupe, ali ove su sada, uglavnom, svedene na neku vrstu milicije za garnizonsku i policijsku službu. Međutim, za aktivnu službu na ugroženim granicama nisu se upotrebljavale samo ove pomoćne trupe nego i strani najamnici. Za vreme Trajana porastao je broj legija na 30, a za vreme Septimija Severa na 33. Pored svojih brojeva, legije su nosile imena svoga mesta boravka (*L. Germanica*, *L. Italica*), ili careva (*L. Augusta*), ili bogova (*L. Primigenia*, *L. Apollinaris*), ili imena koja su im data kao počasna odlikovanja (*L. fidelis*, *L. pia*, *L. invicta*). Organizacija legije pretrpela je neke izmene. Komandant se sad zvao prefekt. Jačina prve kohorte bila je udvostručena (*cohors milliaria*), a normalna jačina legije popela se do 6100 pešaka i 726 konjanika. To je bila minimalna jačina legije, a u slučaju potrebe pridavana joj je još jedna ili više kohorti od 1000 ljudi. *Cohors milliaria* bila je pod komandom vojnog tribuna, a ostale — pod komandom tribuna ili *praepositi*. Na taj način, čin *centurio* pripadao je samo mladim oficirima. Primanje oslobođenih ili neoslobođenih robova, domorodaca iz provincija i ljudi raznih narodnosti u legiju, postalo je opšte pravilo. Rimsko državljanstvo traženo je jedino od pretorijanaca u Italiji, ali se kasnije čak i od toga bilo odušlo. Na taj način, rimska nacionalnost u vojsci vrlo brzo se utopila u bujicu varvarskih i poluvarvarskih romanizovanih i neromanizovanih elemenata; samo su oficiri bili rimskog porekla. Ovo pogoršanje sastavnih elemenata vojske veoma se brzo odrazilo na njeno naoružanje i taktiku. Teški oklop i koplje bili su odbačeni; težak sistem obuke, koji je stvorio osvajače sveta, bio je zanemaren; logorska posluga i raskoš postali su neophodni za vojsku, a komora (*impedimenta*) se povećavala ukoliko je više opadala jačina i izdržljivost vojske. Kao i u Grčkoj, tako je i ovde pad bio obeležen zanemarivanjem teške linijske pešadije, smešnim izmišljanjem svakovrsnog lakog naoružanja i usvajanjem varvarske opreme i taktike. Tako nalazimo mnogobrojne vrste lakih trupa (*auxiliores*, *exculcatores*, *jaculatores*, *excursatores*, *praecursatores*, *scutati*, *funditores*, *balistarii*, *tragularii*) naoružanih svim vrstama predmeta za bacanje, — a prema Vegeciju, konjica je bila poboljšana podražavanjem Gota, Alana i Huna^[29]. Najzad, nestala je svaka razlika u opremi i naoružanju između Rimljana i varvara, a fizički i moralno jači Germani pregazili su neromanizovane legije. Na taj način, germanskom osvajanju Zapada suprotstavljao se samo neznatan ostatak, tj. potamnela tradicija stare rimske taktike, ali je čak i taj mali ostatak sada bio uništen.

Ceo srednji vek bio je besplodan za razvitak taktike, kao i za svaku drugu nauku. Iako je feudalni sistem, po svom poreklu, bio vojna organizacija, on je u suštini bio protiv discipline. Ustanci i odmetanje krupnih vazala zajedno sa svojim kontingentima postali su obična pojava. Izdavanje naređenja starešinama obično se pretvaralo u bučni vojni savet, koji je onemogućavao izvođenje bilo koje

zamašnije operacije. Zbog toga su se ratovi retko kad usmeravali prema odlučujućim mestima, dok su borbe za zauzimanje pojedinih položaja (mesta) ispunjavale čitave pohode. Ekspedicije nemačkih careva protiv Italije i krstaški pohodi^[30] bili su jedine krupnije kampanje koje su se odigrale u celom tom periodu (ako se izuzme mutno doba od VI do XII veka), ali i jedne i druge ostale su bez uspeha.

Srednjovekovna pešadija, u koju su ulazili feudalni vazali i deo seljaštva, uglavnom se sastojala od kopljanika i većinom je prezirana. Omiljeni sport vitezova, pokrivenih gvozdanim oklopom od glave do pete, bio je da pojedinačno projašu kroz ovu nezaštićenu masu i da dele udarce levo i desno do mile volje. Deo pešadije na evropskom kontinentu bio je naoružan samostrelom, dok je dugački luk postao nacionalno oružje seljaštva u Engleskoj. Taj dugački luk bio je veoma opasno oružje; Englezima je on obezbedio nadmoćnost nad Francuzima kod Kresija, Poatjea i Azinkura^[31]. Dok je samostrel ponekad bio neupotrebljiv na kiši, dotle je ovaj luk bio postojan i mogao je da baca strele na daljinu od preko 200 jardi, tj. nešto malo manje od efikasnog dometa stare muskete sa glatkom cevi. Strela je probijala dasku debljine jedan palac i prodirala čak i kroz prsni oklop. Blagodareći tome, samostrel se još dugo zadržao u naoružanju, nasuprot čak i prvom ručnom vatrenom oružju, tim pre što je mogao da izbacii 6 strela za vreme dok je musketa te epohe mogla da se napuni i opali samo jedanput. Čak i docnije, krajem XVI veka, kraljica Elisabeth pokušala je da u ratno naoružanje ponovo uvede ovaj nacionalni dugački luk. On je bio naročito efikasan protiv konjice. Iako strele nisu probijale oklop konjanika, one bi ranjavale ili ubijale konje, tako da su vitezovi, oboreni sa konja, bili nesposobni za borbu i obično su padali u zarobljeništvo. Strelci lukom dejstvovali su u rasutom ili linijskom stroju. U srednjem veku konjica je bila odlučujući rod vojske. Potpuno oklopljeni vitezovi obrazovali su prvu efikasnu jedinicu teške konjice — koja je jurišala u pravilnom stroju — sa kojom se srećemo u istoriji, jer su Aleksandrovi katafrakti, i pored toga što su u bici kod Arbele^[18] odigrali odlučujuću ulogu, bili tako velika retkost da otada više ništa ne čujemo o njima, dok je pešadija u toku čitavog daljeg perioda antičke istorije zadržala svoje najvažnije mesto u bici. Na taj način, stvaranje konjice, od koje direktno potiče naša sadašnja konjica, predstavlja jedini napredak koji nam je ostavio srednji vek. Pa ipak, koliko je ta konjica bila nepogodna dokazuje činjenica da je ona u toku čitavog srednjeg veka bila glomazan i slabo pokretan rod vojske, dok je pešadija vršila svu laku službu i brze pokrete. Međutim, vitezovi se nisu uvek borili samo u smaknutom stroju. Oni su više voleli da se bore u dvoboju sa pojedinim protivnicima ili da nagone svoje konje usred neprijateljske pešadije. Dakle, način vođenja borbe van bitke vraćao se homerovskom vremenu. Kad su dejstvovali u smaknutom stroju, vitezovi su jurišali u linijskom poretku (u jednoj vrsti, a lakše naoružane štitonoše obrazovale su drugu vrstu) ili u dobokoj koloni.

Po pravilu, takav juriš preduzima se samo protiv vitezova neprijateljeve vojske, jer bi takav juriš protiv njegove pešadije bio bezuspešan. Teško opterećeni svojim sopstvenim oklopom, kao i oklopom svoga jahača, konji su mogli da se kreću samo polako i na malim odstojanjima. Zbog toga se ova troma konjica stalno iscrpljivala u toku krstaških ratova i ratova sa Mongolima u Poljskoj i Šleziji^[32], tako da je na kraju pobeđivala pokretljiva, laka konjica sa Istoka. U austrijskom i burgundskom ratu protiv Švajcarske^[33], kad su nailazili na nepogodno zemljište, vitezovi su morali da silaze sa konja i da obrazuju falangu koja je bila još nepokretljivija od makedonske falange. U planinskim tesnacima na njih je survivano kamenje i stabla drveća, tako da je falanga zbog toga gubila svoj taktički poredak i bila rastrojavana odlučnim napadom.

Početak XIV veka bila je uvedena jedna vrsta lakše konjice, a deo strelaca lukom takođe je dobio konje za jahanje da bi im se olakšalo manevrovanje. Međutim, ove i druge izmene ubrzo su se pokazale kao nekorisne i bile su odbačene ili su prilagođene barutu — tom novom elementu, koji je bio predodređen da izmeni celokupan sistem ratovanja.

Saznanje o sastavu i upotrebi baruta proširilo se od Arapa iz Španije na Francusku i ostalu Evropu. Sami Arapi primili su ga od naroda dalje na Istoku, a ovi, opet, od Kineza — pravih njegovih pronalazača. Top je bio prvi put uveden u evropske vojske u prvoj polovini XIV veka. To je bilo teško, nezgrapno artiljerijsko oruđe, koje je bacalo kamene kugle i bilo nepodesno za bilo šta drugo sem za opsadni rat. Međutim, uskoro je bilo pronađeno lako oruđe. Godine 1364. grad Peruda u Italiji bio je snabdeven sa 500 pušaka, čije cevi nisu bile duže od osam palaca; one su zatim dale podstreka za proizvodnju pištolja (koji su dobili ime po gradu Pistoji u Toskani). Kratko vreme posle toga bile su proizvedene duže i teže puške (*arquebuses*), koje odgovaraju našoj sadašnjoj musketi, ali su one, zbog kratke i teške cevi, imale samo ograničen domet, a njihov fitiljni upaljač, pored svih mogućih drugih nedostataka, bio je gotovo nesavladljiva prepreka za pravilno nišanje.

Krajem XIV veka u zapadnoj Evropi već nije bilo nijedne vojne sile koja nije imala svoju artiljeriju i strelce sa ovim puškama. Međutim, uticaj novog oružja na opštu taktiku veoma se slabo primećivao. I teško i lako vatreno oruđe zahtevalo je veoma dugo vreme za punjenje, a zbog svoje nezgrapnosti i skupoće, ono nije istisnulo čak ni samostrel sve do 1450. godine.

Međutim, opšti slom feudalnog sistema i uspon gradova usloveli su promene u sastavu vojski. Moćni vazali bili su potčinjeni centralnoj vlasti, kao u Francuskoj, ili su postali tobože nezavisni vladari, kao u Nemačkoj i Italiji. Centralna vlast, u savezu sa gradovima, slomila je moć sitnijeg plemstva. Feudalne vojske nisu više postojale; nove vojske obrazovane su od mnogobrojnih najamnika,

koji su, usled propasti feudalizma, dobili slobodu da služe onome ko im bude platio. Na taj način, nastalo je nešto nalik na stajaću vojsku. No, kod ovih najamnika, ljudi svih nacija, bilo je teško održati red, a oni koji nisu uredno isplaćivani vršili su krupne prestupe. Zato je kralj Charles VII u Francuskoj obrazovao stajaću vojsku od domorodaca. On je 1445. godine prikupio i uredno isplaćivao 15 *compagnies d'ordonnance*¹, svaka od 600 ljudi, — ukupno 9000 konjanika, razmeštenih kao posade u gradovima njegove kraljevine. Svaka četa delila se na 100 *lances*, a svaki *lance* sastojao se od jednog viteza, tri strelca lukom, jednog štitonoše i jednog slugu. Na taj način, oni su obrazovali mešavinu teške konjice i strelaca na konju, tj. dva vida vojske, koji su u bici, naravno, zasebno dejstvovali. Godine 1448. on im je dodao 16 000 *francs-archers*² pod komandom četiri glavna zapovednika, od kojih je svaki komandovao sa 8 četa od po 500 ljudi. Svi strelci bili su naoružani samostrelima. Oni su regrutovani po župama koje su ih naoružavale, i bili su oslobođeni svih poreza. Ovo se može smatrati prvom stajaćom vojskom novoga doba.

Pri kraju ovog prvog razvojnog perioda savremene taktike — takve kakva je iznikla iz srednjovekovne zbrke — stanje stvari može se ukratko ovako predstaviti: osnovna masa pešadije, koja se sastojala od najamnika, bila je naoružana kopljem i mačem, prsnim oklopom i šlemom. Ona se borila u dubokim, zbijenim masama, a pošto je bila bolje naoružana i izvežbana nego feudalna pešadija, ona je u borbi ispoljavala veću otpornost i red. Naravno, stalni obveznici i najamnici, kao profesionalni vojnici, bili su znatno bolji od slučajno mobilisanih regruta i nepovezanih grupa feudalnih podanika. Sad je teško naoružana konjica ponekad nalazila za potrebno da u smaknutom stroju juriša na pešadiju. Laka pešadija bila je još uvek sastavljena uglavnom od strelaca lukom, ali je puška sve više upotrebljavana za čarkaše. Konjica je još uvek ostala glavni rod vojske, a teška konjica, čiji su vojnici bili oklopljeni gvoždem, ali koja se više nije obavezno sastojala od plemića, prešla je od svog ranijeg viteškog i homerovskog načina borbe na običnije napade u smaknutom stroju. Ali, pošto se sada osećala ta njena tromost, stvarani su mnogi projekti da bi se pronašla neka lakša vrsta konjice. Kao što smo već spomenuli, bilo je potrebno da strelci na konjima delimično nadoknade ovaj nedostatak. U Italiji i susjednim zemljama počeli su rado da stupaju u službu *stradioti*, laka konjica turskog tipa, koja se sastojala od bosanskih i albanskih najamnika, neka vrsta bašibozuka, od koje su se mnogi bojali, naročito kad je gonila neprijatelja. Poljska i Madarska sačuvala su svoju nacionalnu laku konjicu, pored teške konjice koju su usvojile sa Zapada. Artiljerija je bila još u povelju. Doduše, teški topovi toga doba dovlačeni su na bojište, ali oni nisu mogli da napuste

¹ ordonanskih četa, regrutovanih uglavnom iz redova plemstva — ² strelaca oslobođenih svih dažbina

svoj položaj koji su jedanput zauzeli. Barut je bio loš, punjenje se vršilo teško i sporo, a domet kamene kugle bio je mali.

Kraj XV i početak XVI veka bili su obeleženi dvostrukim napretkom; Francuzi su usavršili artiljeriju, a Španci su dali novi karakter pešadiji. Francuski kralj Charles VIII pravio je svoje topove, koji su bili toliko pokretljivi da ih je mogao dovući ne samo na bojište, nego i menjati njihov položaj za vreme borbe i pratiti ostale trupe za vreme njihovih pokreta, što, ipak, nije bilo naročito brzo. Na taj način, on je postao osnivač poljske artiljerije. Njegovi topovi na lafetima sa točkovima, koje je prevezio veći broj konja, pokazali su ogromnu superiornost nad zastarelom glomaznom italijanskom artiljerijom (koju su vukli volovi) i nanosili takve gubitke dubokim kolumnama italijanske pešadije da je Machiavelli napisao svoju *Ratnu veštinu* uglavnom sa ciljem da predloži strojeve kojima bi se moglo izbeći dejstvo takve artiljerije na pešadiju. U bici kod Marinjana^[34] francuski kralj François I pobedio je švajcarske kopljanike blagodareći efikasnoj vatri i pokretljivosti ove artiljerije, koja je s bočnih položaja uzdužnom vatrom tukla švajcarski borbeni poredak. Inače, prevlast koplja u pešadiji bila je u opadanju. Španci su poboljšali običnu pušku (*arquebuse*) i uveli je u regularnu tešku pešadiju. Njihova musketa (*hacquebutte*) bila je teška, imala je dugačku cev sa kanalom za zrna od dve unce, kojom se gađalo sa stalka napravljenog od ravnaste motke. Njena zrna probijala su i najjače prsne oklope, tako da je imala odlučujuću ulogu u borbi protiv teške konjice, u kojoj je nastajao nered čim bi konjanici počeli da padaju. U svakoj četi kopljanika bilo je postavljeno po 10 ili 15 musketara, — čije je vatreno dejstvo kod Pavije^[35] zadivilo i saveznike i neprijatelje. Frundsberg navodi da je u toj bici jedno jedino zrno iz takve muskete obično obaralo po nekoliko ljudi i konja. Od toga doba datira nadmoćnost španske pešadije, koja je trajala preko sto godina.

Rat koji je nastao posle ustanka Holandana^[36] bio je od velikog uticaja na formiranje vojski. I Španci i Holandani znatno su poboljšali sve rodove vojske. Dotada je svako ko bi se ponudio da stupi u najamničku vojsku morao da se javi potpuno opremljen, naoružan i vičan upotrebi svog oružja. Ali u ovom dugotrajnom ratu, koji se vodio 40 godina na malom prostoru, počeli su da nedostaju sposobni regruti ove vrste. Holandani su morali da se zadovolje onim fizički sposobnim dobrovoljcima koje su mogli dobiti, te je vlada morala da se pobrine za njihovo uvežbavanje. Moritz von Nassau propisao je prva savremena strojeva pravila i time postavio osnovu jednoobrazne obuke čitave vojske. Pešadija je ponovo počela da maršuje ukorak; ona je postala mnogo homogenija i čvršća. Sada je bila formirana u manje jedinice; dotadašnje čete od 400 - 500 ljudi sad su bile svedene na 150 - 200 ljudi, a puk je sačinjavalo 10 takvih četa. Usavršena musketa potiskivala je koplje. Trećina celokupne pešadije sastojala se od musketara koji su u svakoj četi bili pomešani sa kopljanicima.

Pošto su bili potrebni samo za borbu prsa u prsa, kopljanici su zadržali svoje šlemove, prsne oklope i čelične rukavice, a musketari su odbacili sav zaštitni oklop. Kopljanici su se postrojavali obično u dve, a musketari u 5-8 vrsta. Čim bi prva vrsta opalila plotun, ona se povlačila unazad da bi ponovo napunila svoje muskete. U konjici su se dogodile još veće izmene, a i tu je Moritz von Nassau prednjačio. Pošto nije mogao da stvori tešku konjicu od oklopljenih konjanika, on je organizovao jedan deo lake konjice, koju je regrutovao u Nemačkoj, naoružao je šlemom, prsnim okloptom, bronzanim narukvicama, čeličnim rukavicama i visokim čizmama i dao joj mač i dugačke pištolje, jer se samo kopljem ne bi mogla meriti sa teško naoružanom španskom konjicom. Ova nova vrsta konjanika, koja dosta liči na naše savremene kirasire, ubrzo je dokazala svoja preimućstva nad daleko malobrojnijom i manje pokretljivom španskom teško naoružanom konjicom, čije je konje uspevala da ustrelji pre no što je ta spora masa mogla da napadne na nju. Moritz von Nassau obućio je svoje kirasire isto tako dobro kao i svoju pešadiju. On je u tome toliko uspeo da se za vreme bitke smeo usuditi da njihovim većim i manjim delovima izvrši promenu fronta i druga prestrojenja. I Alba je uskoro našao za potrebno da poboljša svoju laku konjicu, koja je dotada bila sposobna samo za pojedinačnu borbu i borbu u rasutom stroju, ali je pod njegovim rukovodstvom uskoro naučila da kao i teška konjica napada celim jedinicama. Konjički stroj zadržao je i dalje dubinu od 5-8 vrsta. Otprilike u to vreme francuski kralj Henri IV uveo je novu vrstu konjice, dragone, na taj način što je prvobitnoj pešadiji dodelio konje samo zato da bi se brže prebacivala. Međutim, dragoni su samo nekoliko godina posle uvođenja bili upotrebljavani i kao konjica, i snabdevani za ovu dvostruku ulogu. Oni nisu imali ni zaštitnog oklopa, ni visokih čizama, već samo konjičku sablju, a ponekad i koplje. Osim toga, nosili su pešadijske muskete ili kraće karabine. Međutim, ove trupe nisu opravdale nade koje su u njih polagane prilikom njihovog formiranja. One su uskoro postale deo regularne konjice i prestale da se bore kao pešadija. (Ruski car Nikolaj pokušao je da obnovi prvobitne dragone formiranjem korpusa od 16 000 ljudi, sposobnih kako za borbu na konju tako i peške. Oni nikad nisu imali prilike da sjašu u borbi, već su se uvek borili na konju, a sada su rasformirani i kao konjički dragoni prisajedinjeni ostaloj ruskoj konjici.) Francuzi su održali postignutu nadmoćnost u artiljeriji. Otprilike u to doba bio je pronađen produžnik, a Henri IV uveo je karteč. I pored toga što su Španci i Holandani takođe uprostili i učinili lakšom svoju artiljeriju, ona je, ipak, i dalje ostala glomazna, a laki, pokretni topovi dovoljno velikog kalibra i dometa bili su još nepoznati.

Sa tridesetogodišnjim ratom^[37] otpočinje period Gustava Adolfa, velikog vojnog reformatora XVII veka. Njegovi pešadijski pukovi bili su sastavljeni od dve trećine musketara i jedne trećine kopljanika, dok se nekoliko pukova sastojalo samo od musketara. Muskete su

bile tako lake da je njihov stalak za gađanje postao nepotreban. On je, takode, uveo metke sa čaurom od hartije kojom se punjenje moglo vršiti mnogo lakše. Duboki stroj bio je napušten. Njegovi kopljanici postrojivali su se u šest vrsta, a musketari samo u tri. Ovi poslednji bili su izvežbani u gađanju po četama (vodovima) i vrstama. Pukovi od 2000 ili 3000 ljudi koji su bili teško pokretljivi, bili su smanjeni na 1300 ili 1400 ljudi, formiranih u 8 četa, a dva puka sačinjavala su brigadu. Sa ovim formacijama Gustav je pobeđivao guste mase svojih neprijatelja, koje su često bile raspoređene u stroj sličan koloni ili punoj kari, dubokoj 30 vrsta, na koju je njegova artiljerija imala strašno dejstvo. Konjica je bila reorganizovana na sličnim načelima. Oklopljeni konjanici bili su potpuno ukinuti. Narukvice od bronce i neki drugi nekorisni delovi zaštitnog oklopa bili su izbačeni, te su kirasiri, na taj način, postali znatno lakši i pokretljiviji. Njegovi dragoni borili su se skoro uvek kao konjanici. I kirasiri i dragoni obrazovali su samo tri vrste i imali su stroga naređenja da ne gube vreme na gađanje, nego da odmah jurišaju sa sabljom u ruci. Delili su se na eskadrona od po 125 ljudi. Artiljerija je bila poboljšana dodavanjem lakih topova. Iako su se »kožni topovi« Gustava Adolfa proslavili, ipak se nisu dugo održali. Oni su bili zamenjeni topovima od live-nog gvožđa od četiri funte, tako lakim da su ih mogla vući dva konja. Oni su mogli da opale šest puta, a musketar za isto vreme samo dva puta. Svakom pešadijskom puku bila su pridata po dva topa. Na taj način bila je uspostavljena podela na laku i tešku poljsku artiljeriju. Laki topovi pratili su pešadiju, dok su teški ostajali u rezervi ili zauzimali položaj na kome su ostajali u toku cele bitke. U vojskama toga doba počinje se ispoljavati sve veća prevaga pešadije nad konjicom. U bici kod Lajpciga 1631. godine Gustav Adolf imao je 19 000 pešaka i 11 000 konjanika. Tilly je imao 31 000 pešaka i 13 000 konjanika. U bici kod Licena, 1632. godine, Wallenstein je imao 24 000 pešaka i 16 000 konjanika (u 170 eskadrona). Broj topova takode se povećao uvođenjem lakih oruđa. Švedani su često imali od 5 do 12 topova na svaku hiljadu vojnika, a u bici na reci Leh Gustav Adolf je forsirao ovu reku pod zaštitom vatre iz 72 teška topa.^[38]

U drugoj polovini XVII i prvoj polovini XVIII veka iz naoružanja pešadije definitivno su izbačeni koplje i sav zaštitni oklop, a bajonet je bio svuda uveden. Ovo oružje, koje je pronađeno u Francuskoj oko 1640. godine, imalo je da se bori 80 godina sa kopljem. Austrijanci su ga prvi uveli u čitavu svoju pešadiju, a posle njih Prusi. Francuzi su zadržali koplje sve do 1703, a Rusi do 1721. godine. Kremeni upaljač za pušku, koji je pronađen u Francuskoj otprilike u isto vreme kad i bajonet, takode je bio postepeno uveden u većini vojski pre 1700. godine. On je bitno skraćivao vreme punjenja, a u izvesnoj meri štutio barut u prašniku (čanku) i time veoma mnogo doprineo odbacivanju koplja. Pa ipak, vatra je otvarana još uvek tako sporo da vojnik u jednoj bici nije mogao utrošiti više od 24 - 36 metaka.

Tek u drugoj polovini ovog perioda, zahvaljujući usavršavanju pravila, boljoj obuci i daljem usavršavanju konstrukcije lakog oružja (osobito gvozdена šipka, koja je prvi put bila uvedena u Pruskoj), vojnik je mogao da gađa znatno većom brzinom. To je izazvalo potrebu za daljim smanjivanjem dubine strojeva, tako da se pešadija sada postrojavala samo u četiri vrste. Bila je stvorena i jedna vrsta elitne pešadije od četa bombaša, koji su prvobitno bili predviđeni za bacanje ručnih bombi, pre nego što bi se uhvatili ukoštac sa neprijateljem, ali su uskoro imali zadatak da se bore jedino musketom. U nekim nemačkim vojskama, još u toku tridesetogodišnjeg rata, bili su formirani strelci naoružani izolovanim puškama. Izolovana puška bila je pronađena u Lajpcigu 1498. godine. Sada je ovo oružje upotrebljavano uz muskete, pošto su njima bili naoružani najbolji strelci u svakoj četi, ali je ono van Nemačke imalo malo uspeha. I Austrijanci su imali jednu vrstu lake pešadije, takozvane pandure (*pandours*), tj. hrvatske i srpske neregularne graničare sa vojne granice^[39] prema Turskoj, koji su bili vrlo dobri za hajdučke poduhvate i gonjenje, ali su u pogledu taktike toga doba bili neupotrebljivi u bici zbog svoje potpune neobučenosti. Francuzi i Holandani stvorili su neregularnu pešadiju, takozvane *compagnies franches*, koji su imali slične ciljeve. Konjica je takođe bila lakše naoružana u svim vojskama. Više nije bilo oklopljenih konjanika. Kirasiri su zadržali samo prsni oklop i šlem. Prsni oklopi su takođe odbačeni u Francuskoj i Švedskoj. Sve veći porast efikasnosti i brzine pešadijske vatre imao je vrlo rdave posledice za konjicu. Uskoro se došlo do zaključka da nema apsolutno nikakve koristi da ovaj rod vojske napada pešadiju sa sabljom u ruci, a i mišljenje o nesavladljivosti vatrene linije bilo je tako preovladalo da se i konjica takođe obučavala da se više oslanja na karabine nego na sablju. Tako se u ovom periodu često događalo da su dve linije konjice međusobno vodile borbu iz vatrenog oružja isto tako kao i pešadija. Približiti se neprijatelju na 20 jardi, opaliti plotun i napasti ga u kasu, smatralo se za veoma veliku smelost. Pa ipak, Carl XII držao se pravila svoga velikog prethodnika.¹ Njegova konjica nije se nikad zaustavljala radi gađanja: ona je uvek jurišala sa sabljom u ruci na svakoga ko bi joj se suprotstavljao — na konjicu, pešadiju, baterije ili rovove — i to uvek s uspehom. Francuzi su se, takođe, odrekli novog sistema i ponovo počeli da se oslanjaju jedino na sablje. Dubina konjičkog stroja bila je ponovo smanjena sa 4 na 3 vrste. Sada je u artiljeriji došlo do opšteg smanjivanja težine oruđa i upotrebe metaka sa čaurom od kartona i kartečâ. Druga velika promena sastojala se u uvođenju ovoga roda oružja u sastav vojske. Iako su topovi i do toga doba pripadali državi, ipak ljudi koji su ih posluživali nisu bili pravi vojnici, već su obrazovali neku vrstu zanatlijskog udruženja,

¹ Gustava Adolfa, švedskog kralja

tako da se ni artiljerija nije smatrala rodnom vojske, već zanatom. Oficiri nisu imali nikakav čin u vojsci, a smatrano je da više pripadaju majstorima — krojačima i stolarima, nego obrazovanim ljudima sa diplomom u džepu. Međutim, otprilike u to doba artiljerija je postala sastavni deo vojske i bila podeljena na čete i bataljone. Ljudi su bili pretvoreni u stalne vojnike, a oficiri su dobili iste činove kao u pešadiji i konjici. Zbog ove reforme, centralizacijom i stalnošću naoružanih kontingenata utrt je put artiljerijskoj nauci, koja se pod starim sistemom sama po sebi nije mogla razvijati.

Prelaz od dubokog na linijski stroj, od koplja na musketu i od prevlasti konjice na prevlast pešadije, postepeno se završio onda kada je Friedrich Veliki otpočeo svoje pohode i time otvorio klasičnu eru linijske taktike. On je postrojavao svoju pešadiju u tri vrste i obučio je da ispaljuje po 5 metaka u minutu. U njegovim najranijim bojevima kod Molvica^[40] ova pešadija se razvila u liniju i brzom paljbom odbila sve juriše austrijske konjice, koja je upravo bila potpuno razbila prusku konjicu. Posle uništenja konjice, pruska pešadija napala je austrijsku pešadiju, razbila je i na taj način dobila bitku. U velikim bitkama nikad se nije upotrebljavao postroj u vidu kare za borbu protiv konjice, izuzev u slučaju kad bi neprijateljska konjica iznenadila pešadiju na maršu. Kad bi za vreme bitke krajnja krila pešadije bila ugrožena od konjice, ona bi se povijala unazad *en potence*¹ i to se obično smatralo dovoljnim. Nasuprot austrijskim pandurima, Friedrich je formirao slične neregularne pešadijske i konjičke jedinice, ali se nikada nije na njih oslanjao u bici, u kojoj su one retko učestvovala. On je svoje bitke rešavao laganim pomeranjem vatrene linije. Sada je konjica, koju je potcenjivao njegov prethodnik², preživljavala potpunu revoluciju. Ona se postrojavala samo u dve vrste, a gađanje je bilo strogo zabranjeno, izuzev pri gonjenju neprijatelja. Veština jahanja, koja se dotle nije smatrala naročito važnom, sada se počela negovati s najvećom pažnjom. Sva prestrojenja morala su se vršiti u punoj brzini, a od vojnika se tražilo da pri tome ostanu sasvim jedan uz drugog. Zahvaljujući naporima Seydlitza Friedrichova konjica postala je superiornija od bilo koje konjice koja je tada ili ranije postojala, a nijedna konjica posle nje nije imala tako neustrašiv galop, zbijen poredak i silovit juriš, niti se mogla tako brzo skupiti i srediti kao ona. Artiljerija je postala znatno lakša, toliko lakša da neki topovi teškog kalibra nisu mogli da izdrže puna punjenja, te su se docnije zbog toga morali izbaciti iz naoružanja. Sem toga, teška artiljerija bila je veoma spora i nepogodna za kretanje zbog svojih niskih i teških lafeta i nesavršene organizacije. Ona bi u samom početku bitke zauzimala svoj položaj, a ponekad bi prešla i na drugi položaj koji je više isturen unapred, ali tu nije bilo nikakvog manevrovanja. Laka

¹ pod pravim uglom — ² Friedrich Wilhelm I

artiljerija, pešadiji pridati pukovski topovi, postavljena je ispred pešađijske borbene linije na pedeset koraka ispred međuprostora između bataljona. Ona je nastupala zajedno sa pešadijom, pri čemu su vojnici vukli topove i otvarali vatru kartečom na daljini od 300 jardi. Broj topova bio je veoma veliki: 3-6 oruđa na svaku hiljadu vojnika.

Kao i konjica, pešadija je bila podeljena na brigade i divizije, ali ta podela nije imala nikakvog taktičkog značaja pošto je posle otpočinjanja bitke jedva bilo kakvog manevrovanja, jer je svaki bataljon morao ostati na svom mestu u liniji fronta. Dok je kod konjice komandant brigade za vreme juriša ponekad mogao da deluje na svoju ličnu odgovornost, dotle se u pešadiji takav slučaj nije mogao nikada desiti. Linijski poredak, sa pešadijom u dve vrste na centru i konjicom u dve ili tri vrste na krilima, predstavljao je znatan napredak u poređenju sa dubokim poretkom prošlih vremena. On je mogao da razvije ne samo puno dejstvo pešađijske vatre, već i juriš konjice, dopuštajući pri tome da istovremeno deluje najveći mogući broj ljudstva. Ali puno savršenstvo u održavanju takvog poretka sputavalo je celu vojsku kao neka ludačka košulja. Svaki eskadron, bataljon ili top imali su svoje određeno mesto u borbenom poretku, koje se nije moglo izmeniti niti ma u kojem pogledu poremetiti a da se to ne odrazi na efikasnost celine. Zato se pri maršovanju moralo sve organizovati tako da bi svaka jedinica, kada bi vojska ponovo formirala front za logorovanje ili za borbu, došla tačno na svoje mesto. Dakle, ako je bilo potrebno da se izvrši neki manevar, morala ga je vršiti cela vojska. Izdvajanje pojedinog njenog dela za bočni napad i stvaranje posebne rezerve za napad nadmoćnim snagama na neku slabu tačku bilo bi neizvodljivo i pogrešno sa tako sporim trupama, koje su bile sposobne jedino za borbu u liniji, i sa tako krupnim borbenim poretkom. Osim toga, napredovanje tako dugačkih linija u bici vršeno je veoma sporo, jer je trebalo održavati ravnjanje. Šatori, koji su stalno sledili za vojskom, podizani su svake noći, a logor je slabo utvrđivan. Jedinice su se snabdevale iz magacina, a poljske pekare pratile su vojsku koliko je to bilo moguće. Jednom reči, prtljag i ostala komora vojske bili su ogromni i otežavali su njeno kretanje do mere koja je danas nezamisliva. Pa ipak, pored svih ovih smetnji, vojna organizacija Friedricha Velikog bila je najbolja u to doba, tako da su je sve ostale evropske vlade revnosno usvajale. Popuna vojske vršila se gotovo svuda dobrovoljnim upisom, ali i putem prisilnog odvođenja. A Friedrich je pribegao prisilnoj mobilizaciji u svojim pokrajinama tek onda kada je pretrpeo teške gubitke.

Kad je otpočeo rat koalicije protiv Francuske republike⁽⁴¹⁾, francuska vojska bila je dezorganizovana zbog gubitka oficira i brojala je manje od 150 000 ljudi. Neprijateljske snage bile su daleko jače. Nastala je potreba za novim mobilisanjem ljudstva, koje je vršeno u ogromnim razmerama u vidu prikupljanja nacionalnih dobrovoljaca,

kojih je 1793. godine, po svemu sudeći, bilo najmanje 500 bataljona. Ove trupe nisu bile obučene niti je bilo vremena da se obuču u skladu sa složenim sistemom linijske taktike i do onog stepena savršenstva koji su tražili pokreti u liniji. Svaki pokušaj sudara sa neprijateljem u liniji doveo bi do potpunog poraza, iako su Francuzi imali daleko veći broj ljudi. Nov sistem taktike postao je neophodan. Američka revolucija^[42] pokazala je kakva se prednost može postići sa neobučanim trupama iz razvučenog poretka i od gađanja iz rasutog stroja. Francuzi su prihvatili ovaj sistem i podržavali čarkaše dubokim kolonama, kod kojih neki manji nered nije imao štetnih posledica sve dok bi masa ostala kompaktna. Oni su u takvom poretku bacali svoje brojno nadmoćnije snage na neprijatelja i obično su uspevali. Ovaj novi stroj i nedostatak iskustva njihovih jedinica navodio ih je da stupaju u borbu na ispresecanom zemljištu, po selima i šumama, gde su nalazili zaklone od neprijateljske vatre, i gde je neminovno dolazilo do nereda u neprijateljskom linijskom poretku. Zbog nedostatka šatora, poljskih kuhinja, itd., Francuzi su bili prisiljeni da se nastanjuju u bivake bez zaklona i da žive od onoga što su mogli da nađu na licu mesta. Na taj način oni su postigli pokretljivost koja nije bila poznata njihovim neprijateljima, opterećenim šatorima i raznovrsnim komorama. Kad je revolucionarni rat od Napoleona stvorio čoveka koji je ovaj način ratovanja pretvorio u regularni sistem, kombinovao ga sa svim onim što je još bilo korisno u starom sistemu i novi metod odmah doveo do takvog stepena savršenstva kakav je Friedrich dao linijskoj taktici, Francuzi su postali skoro nepobedivi, sve dok njihovi neprijatelji nisu naučili od njih da organizuju svoje vojske po novom uzoru. Osnovne crte ovog novog sistema bile su: uspostavljanje starog načela da je svaki građanin obavezan da se u slučaju potrebe odazove pozivu za odbranu zemlje i, kao posledica toga, formiranje vojske prisilnim mobilisanjem u manjem ili većem obimu, iz redova celokupnog stanovništva. To je bila promena koja je omogućila da se prosečna jačina tadašnjih vojski odjednom poveća za tri puta u poređenju sa vojskom iz Friedrichove epohe, a u slučaju potrebe mogle su se povećati i do još većih razmera. Zatim, odbacivanjem logorske opreme i postizanjem nezavisnosti od snabdevanja iz skladišta, kao i uvođenjem bivakovanja i pravila da se rat hrani ratom, porasli su brzina i samostalnost vojske isto toliko koliko i njena brojna jačina uvođenjem zakona o opštoj vojnoj obavezi. U taktičkoj organizaciji postalo je pravilo da se u manjim jedinicama armije — u korpusima i divizijama — mešaju pešadija, konjica i artiljerija. Na taj način svaka divizija postala je kompletna vojska u smanjenom obimu, sposobna da dejstvuje samostalno i spremna da se snažno odupre čak i brojno nadmoćnijim snagama. Sada se borbeni poredak zasni-vao na koloni, — koja je služila kao rezervoar iz koga su jurišale i u koji su se ponovo vraćale grupe strelaca; kao kompaktna masa u obliku klina, kolona je bacana protiv naročite tačke neprijateljskog položaja;

ona je bila oblik postroja za približavanje neprijatelju, a potom za razvoj, ako bi zemljište i borbena situacija zahtevali da se neprijatelju suprotstave linijski strojevi za otvaranje vatre. Združivanjem tri roda vojske u male jedinice razvila se uzajamna podrška i sadejstvo ovih rodova do najvećeg stepena, a kombinacija tri načina borbe — u rasutom stroju, liniji i koloni, predstavljala je veliko taktičko preimućstvo savremenih vojski. Time je svako zemljište postalo pogodno za borbu, tako da je sposobnost za brzu procenu dobrih i slabih strana zemljišta i za brzi raspored jedinica koji mu odgovara postala jednim od glavnih uslova koji su se tražili od komandanta. Sada su te osobine i opšta sposobnost za samostalno komandovanje bile neophodne ne samo za glavnog komandanta nego i za potčinjene oficire. Korpusi, divizije, brigade i samostalni odredi stalno su dolazili u takve situacije da su njihovi komandanti morali da dejstvuju na svoju ličnu odgovornost. Na bojištu se više nisu vidale dugačke neprekidne linije pešadije, raspoređene na prostranoj ravnici, sa konjicima na krilima, već su pojedini korpusi i divizije, grupisani u kolone, stajali prikriiveni iza sela, drumova ili brežuljaka, prividno odvojeni jedni od drugih velikim rastojanjima, tako da je samo mali deo jedinica aktivno učestvovao u čarkanju i artiljerijskoj vatri, sve dotle dok se ne bi približio odlučujući trenutak. Usled povećanja brojne jačine armija i primene ovog postroja povećavale su se i bojne linije; sada stvarno više nije bilo potrebno da se svaki međuprostor zatvara borbenom linijom na domaku neprijatelja, jer su trupe bile toliko blizu da mogu brzo stići ako zatreba. Obilaženje krila postalo je obična strategijska operacija. Pri tome se jača vojska potpuno uklinjavala između slabije vojske i njenih komunikacija, tako da je samo jedan poraz mogao da dovede do uništenja vojske i rešenja ishoda čitavog rata. Omiljeni taktički manevar sastojao se u proboju neprijateljskog centra sa svežim jedinicama, čim bi postalo jasno da je neprijatelj uveo u borbu svoje poslednje rezerve. Dok su rezerve kod linijske taktike bile neumesne i u odlučnom momentu smanjivale borbenu snagu vojske, one su sada postale glavno sredstvo za rešenje borbe. Borbeni poredak, koji je ionako bio razvučen po frontu, protezao se i po dubini, tako da je njegova dubina od streljačkog stroja do mesta rezervi često iznosila dve milje, pa i više. Ukratko, ako je za novi sistem bilo potrebno manje obuke i paradne tačnosti, on je zahtevao daleko veću brzinu, naprezanje snaga i dovitljivost pojedinaca — od najvišeg komandanta pa do najprostijeg strelca, a svako novo poboljšanje učinjeno posle Napoleona delovalo je u tom pravcu.

U tom periodu izvršene su samo neznatne promene u materijalnoj opremi vojski, jer su neprekidni ratovi ostavljali malo vremena za takva poboljšanja za čije je uvođenje bilo potrebno duže vreme. Kratko vreme pre revolucije u francuskoj vojsci bile su uvedene dve veoma važne novine — usvojen je novi model puške koja je imala manji kalibar i zazor između zrna i šupljine cevi, kao i povijen kundak

umesto pravog, koji je dotada bio u upotrebi. Ovo oružje, koje je preciznije izrađivano, mnogo je doprinelo nadmoćnosti francuskih strelaca i ostalo je kao obrazac po kome su, sa neznatnim promenama, bile konstruisane muskete koje su bile u upotrebi kod svih drugih vojski sve do uvođenja udarača za opaljivanje puške. Druga novina bila je Gribeauvalovo uproščavanje i usavršavanje artiljerije. Za vreme Louis-a XV francuska artiljerija bila je potpuno zanemarena; topovi su imali sve moguće kalibre i zastarele lafete, a čak ni modeli prema kojima su izrađivani nisu bili jednoobrazni. Gribeauval, koji je za vreme sedmogodišnjeg rata⁴³ služio kod Austrijanaca i tamo video bolje modele, uspeo je da smanji broj kalibara, da tipizira i poboljša modele i da znatno uprosti čitav sistem. Napoleon je vodio svoje ratove s njegovim topovima i lafetima. Engleska artiljerija, koja je bila u najgorem mogućem stanju kad je buknuo rat s Francuskom, znatno se poboljšala, premda postepeno i polako. U njoj su se prvi put pojavili podvozni lafeti koje su otada usvojile mnoge kontinentalne vojske i koji su bili podešeni za sedenje artiljerijske posluge na prednjacima i karama. Konjička artiljerija, koju je prvi uveo Friedrich Veliki, mnogo se usavršavala u toku Napoleonove epohe, a naročito je usavršio sam Napoleon, tako da se tada prvi put razvila njena sopstvena taktika. Kad je rat bio završen, pokazalo se da su Britanci bili najjači u tom rodu vojske. Od svih velikih evropskih vojski jedino je austrijska vojska zamenila ovu artiljeriju baterijama čiji su poslužioći bili smešteni na kolima pripremljenim za tu svrhu.

Nemačke vojske su još uvek zadržale posebnu vrstu pešadije, naoružane izolucenim puškama, a u novom sistemu borbe — u razvučenom stroju — ovo oružje dobilo je nov značaj. Ono je bilo naročito usavršavano, i 1838. uveli su ga i Francuzi, kojima je za Alžir bila potrebna musketa velikog dometa. Najpre su bili formirani *tirailleurs de Vincennes*¹, a zatim i *chasseurs à pied*²; oba ova vida strelaca bili su dostigli dotle nevidenu efikasnost. Zbog njihovog formiranja došlo je do znatnog usavršavanja izolucene puške, čime su do neobično velikog stepena povećani domet i tačnost gađanja. Po tome su se proslavila imena Delvigne, Thouvenin i Minié. Udarac za opaljenje puške bio je uveden između 1830 - 1840. godine u celokupnoj pešadiji većine vojski, a, kao i obično, poslednji su ga uveli Englezi i Rusi. U međuvremenu učinjeni su veliki napori na raznim stranama da se još više usavrši lako oružje i izradi musketa većeg dometa kojim bi se mogla naoružati cela pešadija. Prusi su uveli pušku sa udarnom iglom, tj. izoluceno oružje velikog dometa koje se punilo ostraga i bilo sposobno za vrlo brzo gađanje. Prusi su znatno usavršili ovaj pronalazak, koji se najpre pojavio u Belgiji. Ova puška bila je data svima njihovim lakim bataljonima. Uskoro posle toga, ostatak pešadije dobio je svoje stare muskete, koje su sa vrlo malom izmenom pretvo-

¹ vensanski strelci — ² šaseri, lovci pešaci

rene u pušku sistema Minié. Ovaj put Englezi su prvi naoružali svoju pešadiju boljom musketom, tj. Enfieldovom izolućenom puškom, koja je u stvari predstavljala Miniéovu pušku. Preimućstvo ovih pušaka bilo je potpuno dokazano na Krimu i spaslo Engleze kod Inkermana^[44].

U pešadiji i konjici nije bilo nikakvih značajnijih promena u taktičkim postupcima, ako izuzmemo znatno poboljšanje u taktici lake pešadije kod francuskih šasera i novi pruski sistem četnih kolona, tj. stroj koji će se nesumnjivo — možda sa izvesnim izmenama — ubrzo svuda usvojiti zbog svojih velikih taktičkih prednosti. Rusi i Austrijanci još uvek se postrojavaju u tri vrste, a Englezi su se postrojavali u dve vrste još od Napoleonovog doba. Prusi maršuju u tri vrste, ali se većinom bore u dve, a od treće vrste obrazuju čarkaše i njihovu podršku. Francuzi, koji su se dotada postrojavali u tri vrste, na Krimu su se borili u dve, a sada uvode taj stroj u čitavu vojsku. Što se tiče konjice, već smo spomenuli neuspeli ruski pokušaj obnove dragona iz 17. veka.

U artiljeriji svih vojski došlo je do znatnog usavršavanja delova i uproščavanja kalibara, modela točkova, lafeta, itd. Artiljerijska nauka postigla je veliki napredak. Pa ipak, nije bilo nikakvih ozbiljnijih promena. Većina kontinentalnih vojski bila je naoružana oruđima od 6 do 12 funti. Pijemonćani imaju oruđa od 8 do 16 funti, Španci — od 8 do 12, a Francuzi, koji su dotada imali topove od 8 i 12 funti, sada uvode takozvani top-haubicu Louis-a Napoleona, tj. jednostavno i lako oruđe od 12 funti, koje može da gađa i malim zrnima i da zameni svaku drugu vrstu poljskog topa. U svojim kolonijama Britanci imaju topove od 3 i 6 funti, ali u svojim trupama koje šalju van Engleske sada upotrebljavaju samo topove od 9, 12 i 18 funti. Na Krimu Englezi su imali čak i poljsku bateriju topova od 32 funte, ali se ona uvek zaglibljivala.

Opšta organizacija savremenih vojski veoma je slična u svim zemljama. One se, izuzev američke i britanske vojske, popunjavaju prisilnom mobilizacijom koja se zasniva ili na regrutovanju, u kom se slučaju vojnici doživotno otpuštaju iz vojske po odsluženju svoga roka, ili na sistemu rezervi, u kome stvarna služba vojnika traje kratko vreme, s tim što posle odsluženja vojnici i dalje ostaju obavezni da na poziv ponovo dodu da služe izvesno vreme. Francuska predstavlja najtipičniji primer prvog, a Pruska drugog sistema. Čak je i u Engleskoj, gde se i regularne trupe i milicija obično popunjavaju dobrovoljnim upisom, zakonom predviđeno da se milicija, u slučaju nedostatka dobrovoljaca, popunjava regrutovanjem (ili izborom). U Švajcarskoj uopšte ne postoji stajaća vojska, već se celokupna njena oružana snaga sastoji od milicije koja se obučava samo kratko vreme. Vrbovanje stranih najamnika ostalo je pravilo u nekim zemljama i do današnjeg dana. Napulj i papa još uvek imaju svoje švajcarske pukove, Francuzi svoju legiju stranaca, a i Engleska je u slučaju nekog ozbiljnijeg rata, redovno prisiljena da pribegava tom sredstvu. Rok

aktivne službe veoma je različit — od nekoliko nedelja kod Švajcarraca, 18 meseci do dve godine kod manjih nemačkih državnica i tri godine kod Prusa, do 5 ili 6 godina u Francuskoj, 12 godina u Engleskoj i 15 do 25 godina u Rusiji. Oficirski kadar popunjava se na različite načine. Iako sada u većini vojski nema nikakvih zakonskih prepreka za napredovanje od običnog vojnika do oficira, ipak su stvarne prepreke veoma brojne. Deo oficirskog kadra u Francuskoj i Austriji mora se popuniti od podoficira, a u Rusiji je to neophodno zbog nedovoljnog broja školovanih kandidata. Ispit za oficirske činove u Pruskoj za vreme mira predstavlja prepreku za ljude bez školske spreme. Napredovanje od običnih vojnika do oficira u Engleskoj predstavlja redak izuzetak. Za ostali deo oficira u većini zemalja postoje vojne škole, ali one nisu obavezne, izuzev u Francuskoj. Francuski oficiri prednjače u vojničkom pogledu, pruski u opštem obrazovanju, a engleski i ruski oficiri stoje najslabije i u jednom i u drugom pogledu.

Što se tiče konja potrebnih za vojsku, verujemo da je Pruska jedina zemlja u kojoj konji takođe potpadaju pod prisilnu mobilizaciju, s tim što njihovi vlasnici dobijaju određenu naknadu.

Osim navedenih izuzetaka, naoružanje i oprema savremenih vojski danas su svuda gotovo isti. Razume se da postoji velika razlika u kvalitetu i preciznosti izrade materijala. U tom pogledu Rusi stoje najslabije, a Englezi najbolje, pošto stvarno koriste svoja industrijska preimućstva.

U svim vojskama pešadija se deli na linijsku i laku. Dok prva, po pravilu, predstavlja masu svake pešadije, dotle je stvarna laka pešadija svuda izuzetak. Francuska laka pešadija, koja je sada sigurno najbolja po kvalitetu i najmnogobrojnija, ima: 21 bataljon šasera, 9 bataljona zuava i 6 bataljona alžirskih urođeničkih strelaca. I austrijska laka pešadija je veoma dobra, naročito strelci i 40 bataljona lake pešadije. Međutim, ovi poslednji nisu dovoljno osposobljeni za svoju specijalnu ulogu. Englezi nemaju pravu laku pešadiju, izuzev 6 bataljona strelaca, koji su, kao i ruski, najmanje sposobni za tu vrstu službe. Može se reći da Rusi nemaju prave lake pešadije, jer se njihovih 6 bataljona strelaca gubi u njihovoj ogromnoj vojsci.

I konjica se isto tako svuda deli na tešku i laku. Kirasiri uvek ulaze u tešku, a husari, šaseri i konjički strelci uvek u laku konjicu. U nekim vojskama dragoni i ulani smatraju se za laku konjicu, u drugom, opet, za tešku, a Rusi bi bili bez lake konjice da nemaju Kozake. Nesumnjivo je da najbolju laku konjicu imaju Austrijanci: nacionalne mađarske husare i poljske husare.

Ista takva podela važi i u artiljeriji, izuzev kod Francuza, koji, kao što je rečeno, sada imaju samo jedan kalibar. U drugim vojskama još postoje lake i teške baterije, prema kalibrima oruđa koja im pripadaju. Pored toga, laka artiljerija se deli na konjičku artiljeriju i artiljeriju sa poslugom peške, od kojih je prva namenjena za sadejstvo sa konjicom. Kao što je već rečeno, Austrijanci nemaju konjičku

artiljeriju, a engleska i francuska vojska nemaju artiljeriju sa poslugom koja se isključivo kreće peške, pošto se posluga oruđa vozi na prednjacima i municijskim karama.

Pešadija je formirana u čete, bataljone i pukove. Bataljon je taktička jedinica. On služi kao borbena formacija, osim u nekim izuzetnim slučajevima. Otud bataljon ne sme da bude prevelik — da bi njegov komandant mogao komandovati glasom i znacima, niti opet toliko preslab da ne bi mogao da dejstvuje u borbi kao samostalna jedinica, čak i posle pretrpljenih gubitaka. Zato se jačina bataljona kreće od 600 do 1400 ljudi, a njegova prosečna jačina iznosi 800 - 1000 ljudi. Podela bataljona na čete ima za cilj da se učvrste manevarske sposobnosti njegovih jedinica i da se postigne efikasnija obuka vojnika u pojedinostima, kao i pogodnije i ekonomičnije snabdevanje. U praksi čete se pojavljuju kao samostalne jedinice samo u rasutom stroju, a kod Rusa — pri postrojavanju u četne kolone, kada svaka od četiri čete obrazuje po tri vodne kolone. Ovaj stroj pretpostavlja jake čete, koje su kod Rusa imale 250 ljudi. Broj četa u bataljonu menja se isto tako kao i njihova jačina. Engleski bataljon ima 10 četa od po 90 - 120 ljudi, ruski i pruski bataljoni — 4 čete po 250 ljudi, francuski i austrijski — 6 četa različite jačine. Bataljoni se formiraju u pukove, više zbog administrativnih i disciplinskih razloga i obezbeđenja jednoobraznosti obuke, nego zbog neke taktičke svrhe. Zbog toga su u ratnim formacijama bataljoni jednog puka često razdvajani. Pored dopunskog bataljona za svaki puk, u Rusiji i Austriji svaki puk ima 4, u Pruskoj — 3, a u Francuskoj — 2 boračka bataljona, dok se u Engleskoj većina pukova u mirno doba sastoji samo od jednog bataljona. Konjica se deli na eskadrone i pukove. Eskadron od 100 - 200 ljudi predstavlja taktičku i administrativnu jedinicu. Jedino Englezi dele eskadron iz administrativnih razloga na dva voda. U puku obično postoji od 3 do 10 boračkih eskadrona. Britanci imaju u miru samo 3 eskadrona, u svakom oko 120 konjanika, Prusi — 4 eskadrona po 150 konjanika, Francuzi — 5 eskadrona sa po 180 - 200 konjanika, Austrijanci — 6 ili 8 eskadrona po 200 konjanika, a Rusi — od 6 do 10 eskadrona sa 150 - 170 konjanika. U konjici puk predstavlja jedinicu taktičkog značaja, jer ima dovoljno sredstava za izvršenje samostalnog juriša, u kome se eskadroni uzajamno potpomažu. U tom cilju puk se formira u odgovarajućem brojnomo sastavu, od 500 - 1600 konjanika. Jedino Britanci imaju tako slabe pukove da su pri nudeni da ih po 4 ili 5 uvršćuju u jednu brigadu. Nasuprot tome, u mnogim slučajevima, austrijski i ruski pukovi su jaki kao osrednja brigada. Po formaciji Francuzi imaju veoma jake pukove, ali su se ovi, zbog nedostatka konja, dosada pojavljivali na bojištu sa znatno smanjenim brojnim stanjem.

Artiljerija je formirana u baterije. Njeno formiranje u pukove ili brigade vrši se samo u mirnodopske svrhe, jer je sigurno da će se baterije u periodu vojnih operacija skoro uvek upotrebljavati po-

sebno, tj. odvojeno jedna od druge. U bateriji ima najmanje četiri oruđa. Austrijanci imaju po 8, a Francuzi i Englezi po 6 oruđa u bateriji.

Strelci i ostala laka pešadija formiraju se samo u bataljone i čete, a ne u pukove, jer karakter ovoga roda vojske nije pogodan za njegovo objedinjavanje u velike jedinice. To isto važi za pionire i minere, koji, pored toga, predstavljaju vrlo mali deo vojske. Jedino Francuzi u ovom poslednjem slučaju čine izuzetak, ali tri njihova puka pionira i minera imaju svega 6 bataljona.

U većini vojski obično se smatra da je puk najviša mirnodopska formacijska jedinica. Veće jedinice — brigade, divizije i armijski korpusi — većinom se formiraju kad izbije rat. Samo Rusi i Prusi imaju svoje vojske sa potpuno organizovanim i popunjenim višim komandama, kao u stvarnom ratu. Međutim, to je u Pruskoj sasvim fiktivno, sve dok nije mobilisan čitav armijski korpus, što pretpostavlja poziv landvera iz cele pokrajine, a u Rusiji je poslednji rat¹ ipak pokazao da su se prvobitne divizije i korpusi veoma brzo mešali, iako su imali kompletan broj pukova, tako da prednosti takve formacije više odgovaraju za mirno doba nego za rat.

U ratu, nekoliko bataljona ili eskadrona obrazuju brigadu, i to po 4-8 bataljona u pešadiji ili po 6-20 eskadrona u konjici. Brojno jaki konjički pukovi mogu vrlo dobro da zamene brigadu, ali se njihovo brojno stanje obično znatno smanjuje zbog izdvajanja pojedinih delova koji moraju da se šalju u sastav divizija. Laka i linijska pešadija mogu se uspešno združiti u brigadu, ali ne laka i teška konjica. Austrijanci vrlo često pridaju po jednu bateriju svakoj brigadi. Divizija se formira spajanjem nekoliko brigada. U većini vojski divizija se sastoji od sva tri roda vojske, recimo od dve pešadijske brigade, 4-6 eskadrona konjice i 1-3 baterije. Francuzi i Rusi uopšte nemaju konjicu u svojim divizijama, a Englezi je formiraju isključivo od pešadije. Zato su ove nacije, ako ne žele da se bore pod nepovoljnim okolnostima, prisiljene da pridaju konjicu (a srazmerno i artiljeriju) divizijama kad god se pojavi potreba, ali se to lako zaboravi, ili je često nezgodno ili nemoguće. Međutim, pošto je snaga divizijske konjice svuda srazmerno mala, to se ostali deo ovoga roda vojske formira u konjičke divizije od po dve brigade svaka, sa ciljem da se stvori konjička rezerva.

Armijski korpus u velikim vojskama obrazuje se od dve ili tri, a ponekad i od četiri divizije. Takav korpus svuda ima svoju sopstvenu konjicu i artiljeriju, čak i tamo gde ih divizije nikako nemaju, a tamo gde su divizije mešovite jedinice, komandantu korpusa stoje na raspolaganju još i konjička i artiljerijska rezerva. Napoleon ih je prvi formirao, a pošto se ni sa tim nije zadovoljio, on je organizovao svu ostalu konjicu u rezervni konjički korpus od 2 ili 5 konjičkih divizija sa pridatom konjičkom artiljerijom. Rusi su zadržali ovu formaciju

¹ krimski rat 1853-1856.

u svojoj rezervnoj konjici, a druge vojske će je verovatno ponovo uvesti u slučaju nekog važnijeg rata, iako postignuti efekat još nikad nije bio u srazmeri sa tom ogromnom masom konjanika koja se na taj način koncentriše na jednom mestu.

Tako izgleda savremena organizacija borbenog dela vojske. Ali i pored ukidanja šatora, skladišta, poljskih pekarnica i kola za hranu, ipak još postoji velika komora neboraca i vozila potrebnih za osiguranje borbene sposobnosti vojske u operacijama. Da bi se mogla dobiti predstava o tome, ukazaćemo ovde samo na komoru koja je prema postojećim propisima potrebna za jedan armijski korpus pruske vojske:

Artiljerijski park: 6 parkovih kolona po 30 kola, 1 radionica na 6 kola.

Pontonirski park: 34 pontonska kola, 5 kola sa alatom, 1 kovačnica.

Pešadijska komora: 116 kola, 108 konjskih zaprega.

Sanitetska komora: 50 kola (za 1600 ili 2000 bolesnika).

Rezervna provijantska komora (za hranu): 159 kola.

Rezervna komora: 1 kola, 75 rezervnih konja.

Svega: 402 kola, 1791 konj i 3000 ljudi.

Da bi se komandantima armija, armijskih korpusa i divizija omogućilo da rukovode poverenim trupama, svaki u svom delokrugu, u svim vojskama, osim britanske, formirano je posebno telo, koje se zove štab i sastoji se isključivo od oficira. Ovi oficiri imaju dužnost da izviđaju i skiciraju zemljište na kome se trupe kreću ili se mogu kretati, da pomažu pri izradi operacijskih planova i da ih detaljno razrađuju, tako da se ne bi gubilo vreme i da ne bi bilo zabune i nepotrebnog zamaranja trupa. Pošto zauzimaju veoma važne komandne položaje, oni treba da imaju potpuno vojno obrazovanje i da u potpunosti poznaju mogućnosti svakog roda vojske na maršu i u borbi. U skladu s tim, oni se u svima zemljama biraju od najposobnijih lica i brižljivo obučavaju u najvišim vojnim školama. Jedino Englezi uobražavaju da je svaki mlađi oficir ili oficir koji je odabran iz trupe potpuno sposoban za takvu dužnost, tako da su njihovi štabovi zbog toga na niskom stupnju, a vojska sposobna samo za izvršenje najsporijih i najjednostavnijih manevara, dok komandant, ako je posve savestan, mora lično da obavlja sav štabni posao. Diviziji se retko pridaje više od jednog štabnog oficira. Armijski korpus ima svoj vlastiti štab, pod rukovodstvom višeg ili štabnog oficira, a armija potpun štab, sa nekoliko generala i načelnikom štaba, koji u hitnim slučajevima izdaje naređenja u ime komandanta armije. Načelnik štaba u britanskoj vojsci ima pod svojom komandom prvog pomoćnika komandanta i glavnog konačara. U nekim vojskama prvi pomoćnik komandanta je ujedno i načelnik štaba. U Francuskoj, načelnik štaba lično objedinjava obe te dužnosti i za svaku od njih ima posebno odeljenje pod svojom komandom. Prvi pomoćnik komandanta je personalni načelnik vojske; on prima izveštaje od svih potčinjenih

odeljenja i armijskih jedinica i reguliše sve poslove koji se odnose na disciplinu, obuku, formaciju, opremu, naoružanje, itd. Svi potčinjeni vode prepisku sa komandantom preko njega. Ako prvi pomoćnik komandanta u isto vreme vrši i dužnost načelnika štaba, onda on pomaže komandantu u projektovanju i razradi operacijskih planova i pokreta trupa. Njihovu dalju detaljnu razradu vrši odeljenje načelnika pozadine, a pojedini marševa, kantonmana i logorovanja priprema lično glavni konačar. Glavnom štabu dodeljuje se dovoljan broj štabnih oficira za izvidanje zemljišta, za izradu planova odbrane ili napada na položaje, itd. Osim toga, postoje načelnik artiljerije i viši inženjerijski oficir sa svojim odgovarajućim odeljenjima, zatim nekoliko predstavnika koji zastupaju načelnika štaba na naročitim mestima na bojištu i izvestan broj ordonans-oficira i kurira za raznošenje naređenja i depeša.

Glavnom štabu dodeljuju se i načelnik pozadine sa činovničkim aparatom, zatim blagajnik, načelnik sanitetskog odeljenja i pravni referent ili načelnik vojnosudskog odeljenja. Štabovi armijskih korpusa i divizija uređuju se na istoj osnovi, ali sa većom jednostavnošću i smanjenim personalom. Štabovi brigada i pukova imaju još manji broj ljudi, a štab bataljona može se sastojati samo od komandanta bataljona, njegovog adutanta, jednog oficira kao blagajnika, podoficira kao pisara i dobošara ili trubača.

Da bi se oružane snage velikih nacija mogle izdržavati i držati u redu, pored dosad već spomenutih, potrebne su i mnogobrojne druge ustanove. Tako postoje komisije za regrutovanje ljudstva i popunu vojske konjima, s tim što komisije za popunu konjima često stoje u administrativnoj vezi sa nacionalnim ustanovama za uzgoj konja, zatim vojne škole za oficire i pitomce, školski bataljoni, eskadroni i baterije, obične škole jahanja i škole za veterinare. U većini zemalja postoje državne livnice i fabrike za lako naoružanje i barut, zatim različite kasarne, arsenali, slagališta, tvrđave sa svojom opremom i štabom oficira koji njima komanduju. Najzad, postoje glavna uprava pozadine i generalštab, koji su još brojniji jer rade za celu oružanu silu i moraju da izvršavaju odgovornije funkcije nego štab i uprava pozadine samo jedne operativne armije. Naročito generalštab ima veoma važne dužnosti: On se obično deli na istorijsko odeljenje (za prikupljanje materijala iz istorije ratova, podataka o formacijama vojski i dr. u prošlosti i sadašnjosti), topografsko odeljenje (kome je poverena izrada karata i trigonometrijsko snimanje čitave zemlje), statističko odeljenje, itd. Na čelu svih ovih ustanova, kao i vojske, stoji ministarstvo rata, koje je različito organizovano u raznim zemljama, s tim što obuhvata veoma veliki broj raznovrsnih poslova, kao što se to očigledno vidi iz prethodnih napomena. Kao primer navešćemo organizaciju francuskog ministarstva rata, koje se sastoji iz sledećih 7 direkcija ili odeljenja: 1) personalne, 2) artiljerijske, 3) inženjerijske i tvrđavske, 4) direkcije za administrativne poslove, 5) direkcije za

Alžir, 6) direkcije ratnog depoa (koju čine istorijsko, topografsko i druga odeljenja štaba) i 7) vojnofinansijske direkcije. Ministarstvu su neposredno pridate savetodavne komisije, sastavljene od štabnih i strojevih oficira i specijalista, i to: komiteti za osoblje pešadije, konjice, artiljerije i fortifikacije, sanitetske službe, zatim komisija za veterinarsku nauku i komisija za javne poslove. Tako ogroman mehanizam imao je zadatak da vrši popunu vojske regrutima i konjima, da snabdeva hranom, upravlja i da reprodukuje modernu prvoklasnu vojsku.

Takva organizacija odgovara velikom mnoštvu ljudi koji obrazuju vojsku. Iako nikada dosada nije postojala tako brojno jaka vojska kao što je bila velika Napoleonova armija iz 1812. godine — kad je imao 200 000 ljudi u Španiji, 200 000 ljudi u Francuskoj, Italiji, Nemačkoj i Poljskoj i kad je napao Rusiju sa 450 000 ljudi i 1300 topova, — iako, po svojoj prilici, nikad nećemo videti takvu vojsku opet ujedinjenu za jednu operaciju kao ovu od 450 000 ljudi, ipak svaka velika kontinentalna država u Evropi, uključujući tu i Prusku, može da prikupe naoružanu i uvežbanu vojsku od 500 000 ljudi, pa i više; pa ipak, njihove vojske nisu nikad u ranijoj istoriji dostizale tu jačinu, iako nisu obuhvatale više od 1,5-3% njihovog stanovništva.

Sistem odbrane Sjedinjenih Država zasniva se, uglavnom, na miliciji pojedinih država i na dobrovoljačkim vojskama koje se prikupljaju kad to zahteva situacija. Stajaća vojna sila, koja se poglavito upotrebljava za održanje reda među indijanskim plemenima Zapada, prema izveštaju Vojnog sekretarijata za 1857. godinu, sastoji se samo od oko 18 000 ljudi.

Naslov originala: *Army*

Pisano od avgusta do 24. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Adutant

Adutant — oficir koji pomaže ili »aide de camp«¹, pridodat komandantima većih ili manjih vojnih jedinica. Po pravilu svaki komandant pešadijskog bataljona ili konjičkog puka ima po jednog adutanta, dok komandanti brigada, divizija, armijskih korpusa i glavnokomandujući imaju po jednog ili više adutanata, zavisno od važnosti komande. Zadatak adutanta je da prenosi komandantova naređenja i da se brine o njihovom sprovođenju, a isto tako da prima i prikuplja izveštaje koji su upućeni njegovom šefu. Otuda je on u velikoj meri nadležan za unutrašnju organizaciju odgovarajuće vojne formacije. On reguliše redosled vršenja službe i dežurstva podređenih jedinica i izdaje dnevne zapovesti; istovremeno je on neka vrsta sekretara svome komandantu, vodi korespondenciju sa drugim jedinicama i ustanovama i pretpostavljenim komandama, sređuje dnevne raporte i izveštaje za pregled, vodi dnevnik i statistiku svoje operativne jedinice. Većim vojnim grupacijama danas je obično pridodat regularan štab koji se formira iz štaba armije, a potčinjava se »načelniku štaba«. Taj štab preuzima sve važnije funkcije adutanata, a njima ostavlja samo dostavljanje zapovesti i regulisanje tekuće unutrašnje službe u korpusu. Međutim, postupak u ovim slučajevima je u raznim armijama toliko različit, da o tome nije moguće dati čak ni jednu opštu sliku. Tako, jedva da se mogu naći i dve armije u kojima se zadaci adutanata komandanata armijskih korpusa u potpunosti podudaraju. Pored ovih stvarnih adutanata, gotovo u svim evropskim državama, zavisno od potreba monarhističkih institucija, stvorene su čitave čete nominalnih generalnih adutanata monarha, čije funkcije postoje samo prividno, osim kad su na službi kod vladara; pa čak i tada su te funkcije čisto formalne prirode.

Naslov originala: *Adjutant*

Pisano između 11. jula i 10. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ pomoćnik u borbi

Friedrich Engels

Albuera

Albuera — selo i rečica u španskoj provinciji Estremadura oko 12 milja jugoistočno od Badajoz. U proleće 1811. Britanci su opseli Badajoz, koji je tada bio u francuskim rukama, i počeli da vrše vrlo jak pritisak na tvrđavu.^[45] Beresford je opsadu kod Albuere obezbedio sa oko 10 000 Engleza i Nemaca i 20 000 portugalskih i španskih vojnika. Soult je krenuo u nastupanje sa raspoloživim delovima andaluzijske armije i napao ga 16. maja. Desno krilo Engleza bilo je raspoređeno na vrhu jednog brežuljka, odakle se duž engleskog centra i levog krila pružala jedna sedlasta kosa. Spređa, položaji su bili zaštićeni rekom Albuera. Soult je odmah uočio da je vrh brežuljka odlučujuća i ključna tačka položaja, te je zbog toga centar i levo krilo samo zaposeo, dok je protiv engleskog desnog krila pripremio napad en masse¹. Uprkos prigovorima svojih oficira, Beresford je skoro sve engleske i nemačke vojnike raspoređio na levom krilu i centru, tako da je odbrana uzvišenja pripala skoro isključivo španskim obveznicima. Zbog toga, kad su Soultove guste kolone pešadije koncentrično nastupile uz brežuljak, Španci su vrlo brzo odstupili i čitav engleski položaj bio je uskoro obuhvaćen. Nakon što je Beresford više puta odbio da britanske ili nemačke jedinice uputi na desno krilo, jedan njegov potčinjeni štapski oficir² je u najkritičnijem momentu, na svoju odgovornost, izdao naređenje za nastupanje oko 7000 engleskih vojnika. Oni su se razvili pozadi sedlaste kose i svojom vatrom zbrisali prve francuske bataljone, a kada su izbili na vrh našli su se pred metežom dubokih kolona koje nisu imale prostora da se razvijaju. Englezi su krenuli na te kolone. Vatra njihovih već razvijenih jedinica dejstvovala je ubistveno na gustu masu Francuza, a kad su Britanci konačno, sa

¹ glavnim snagama — ² Hardinge

nataknutim bajonetima izvršili juriš, Francuzi su u neredu odstupili niz padine brežuljka. Taj poslednji udar koštao je Engleze gotovo četiri petine njihovih jedinica u mrtvim i ranjenim, bitka je bila rešena i Soult je odstupio, ali je isto tako, nakon nekoliko dana, bila povučena i opsada Badajoz.

Naslov originala: *Albuera*

Pisano između 11. jula i 10. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Alma

Alma — mala reka na Krimu, koja od uzvišenja blizu Bahčisaraja teče na zapad i uliva se u Kalamitski zaliv, između Eupatorije i Sevastopolja. Južnu obalu te reke, koja se u reonu ušća uspinje vrlo okomito i svuda nadvisuje suprotnu obalu, knez Menšikov je za vreme protoklog rusko-turskog rata izabrao kao odbrambeni položaj na kome je odlučio da dočeka napad savezničkih armija, koje su se upravo bile iskrcale na Krim.

Snage koje su stajale pod njegovom komandom obuhvatale su 42 bataljona, 16 eskadrona, 1100 kozaka i 96 topova, ukupno 35 000 ljudi. Saveznici su 14. septembra 1854. godine nešto severnije od Alme iskrcali 28 000 Francuza (4 divizije), 28 000 Engleza (5 pešadijskih i 1 konjičku diviziju) i 6000 Turaka. Njihova artiljerija brojno je bila ravna ruskoj i sačinjavali su je 72 francuska i 24 engleska topa. Ruski položaj na izgled je bio dosta jak, a stvarno imao je mnogo slabih tačaka. Front im se protezao na blizu 5 milja, što je bilo suviše za mali broj jedinica koje su Menšikovu stajale na raspolaganju. Desno krilo je bilo potpuno otkriveno, dok se levo (pošto je vatra savezničke flote dominirala obalom) nije moglo ispružiti do mora i zbog toga trpelo od istog nedostatka. Plan saveznika zasnivao se na tim činjenicama. Demonstrativnim napadima trebalo je vezati ruski front, da bi Francuzi za to vreme pod zaštitom 5 jedinica flote zaobišli levo rusko krilo, a Englezi uz podršku svoje konjice obuhvatili desno krilo Rusa.

Napad je usledio 20-tog. Trebalo je da počne u svanuće, ali zbog sporog pokreta Engleza Francuzi se nisu usudili da pre tog vremena pređu reku. Na krajnjem desnom krilu Francuza divizija Bosquet-a prešla je reku, koja je skoro svuda bila gazna, i uspela se uz okomite uzvišice južne obale, ne naišavši ni na najmanji otpor. Uz dosta teške napore uspeo im je da na plato izvuku i 12 topova. Levo od Bosquet-a reku je prešla divizija Canrobert-a i počela da se razvija na platou, dok je divizija Princ-Napoleon čistila vrtove, vinograde i kuće sela Alma-Tamak od ruskih strelaca. Svim ovim napadima koji su poduzeti

sa 29 bataljona, Menšikov je suprotstavio u svojoj prvoj i drugoj liniji svega 9 bataljona, kojima je za pojačanje uskoro prispelo još 7 bataljona. Tih 16 bataljona, podržanih sa 40 topova i 4 husarska eskadrona, morali su izdržati glavni udar napada Francuza izveden sa mnogo nadmoćnijim snagama, koje su uskoro bile podržane sa preostalih 9 bataljona Forey-ove divizije. Time su u borbu bile uvedene sve snage Saint-Arnaud-a, izuzev Turaka koji su ostali u rezervi. Na rezultat nije trebalo dugo čekati. Rusi su polako popuštali i, koliko je to bilo moguće, povukli su se u redu.

U međuvremenu su Englezi počeli svoj napad. Otprilike u 4 časa vatra topova Bosquet-ove divizije sa visine platoa po levom krilu ruskih položaja označila je da je bitka u punom toku; približno 1 čas kasnije engleski streljački stroj je napao na Ruse. Englezi su bili pripremili plan da obuhvate rusko desno krilo, ali ruska konjica, koja je i bez kozaka bila duplo brojnija od britanske, tako je dobro pokrivala to krilo da je čak ugrožavala englesko levo krilo. Zbog toga je lord Raglan odlučio da Ruse koji su bili ispred njega napadne frontalno. On se bacio na njihov centar sa Brownovom lakom divizijom i divizijom Evansa u prvu liniju; dve divizije, i to vojvode od Cambridge-a i generala Englanda obrazovale su drugu liniju, dok je rezerva (divizija Cathcarta) podržana konjicom, nastupala za levim krilom. Prva linija se razvila, napala dva sela koja su se nalazila pred njenim frontom, u proteravši Ruse, prešla je Almu. Ovde se izveštaji razilaze. Englezi odlučno tvrde da je njihova laka divizija doprla do grudobrana pozadi kojih su Rusi bili postavili svoju tešku artiljeriju, ali da su tu bili odbijeni. Rusi izjavljuju da laka divizija stvarno nikad u potpunosti nije ni prešla reku, a kamoli da se uspela uz okomitu obalu na kojoj su bili izrađeni ti grudobrani. U svakom slučaju, druga linija se kretala neposredno pozadi prve, razvila se, pa se morala ponovo strojiti u kolonu da bi prešla preko Alme i uspela se na visove suprotne obale; zatim se ponovo razvila i posle nekoliko topovskih salvi izvršila napad. Lakoj diviziji naročito je pomogla divizija vojvode od Cambridge-a (garda i Škoti). Mada je Evans lagano nastupao, on nije bio odbijen, tako da divizija Englanda, koja je dejstvovala iza njega, nije trebalo da mu pritiče u pomoć. Grudobrane su zauzeli garda i Škoti; Rusi su napustili položaj nakon kratke ali žestoke borbe. Osamnaest ruskih bataljona bilo je ovde suprotstavljeno isto tolikom broju engleskih bataljona, i mada je svaki engleski bataljon za po 50 ljudi bio jači od ruskog, Rusi su to i više nego izravnavali svojom nadmoćnijom artiljerijom i jakim položajima. Međutim, engleska pešadijska vatra, opštepoznata kao veoma ubitačna, bila je tom prilikom naročito jaka. Većina angažovanih jedinica bila je naoružana puškama Minié, čija su zrna imala takvu probojnu moć da su mogla jednovremeno ubijati čitave redove vojnika; ove puške dejstvovala su po dubokim ruskim kolonama krajnje uništavajuće. Rusi, koji su svoju pešadiju, izuzev 6 bataljona, bili angažovali u celosti i izgubili nadu da će zaustaviti

nadiruću plimu, prekinuli su bitku, pri čemu su konjica i laka artiljerija sa neznatnom pešadijskom rezervom, zajednički štitile nesmetano povlačenje. Englezi su se u ovoj bici neosporno borili bolje od svih drugih trupa, ali su to činili svojim uobičajenim tromim načinom manevrisanja, razvijajući se, formirajući kolone i ponovno se razvijajući, sve pod neprijateljskom vatrom, što je bilo savršeno nepotrebno i pri čemu su gubili i vreme i ljudske živote. Uspeh ove bitke za saveznike je značio potpuno posedovanje otvorene teritorije Krima, a takođe — sve dok Rusi ne dobiju pojačanja — i pristup komunikaciji za Sevastopolj. Prvo preimućstvo saveznicima nije donelo gotovo nikakve koristi, ali drugo su iskoristili bez odlaganja.

Naslov originala: *Alma*

Pisano između 11. jula i 10. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Arkebuse

Arkebuse (po francuskom *arquebuse*, ponekad pogrešno pisano »harquebuse«, a u engleskom — naročito na škotskoj granici — iskrivljeno kao »hagbut« ili »hackbut«) — najstarija vrsta muskete, koja je na bojnopolju postala stvarno upotrebljiva u vojne svrhe. Ona je upotrebljena još u bici kod Bosvorta^[46] 1485. godine pod imenom ručno vatreno oružje; u stvari, bio je to jedan kratak gvozdeni cilindar, koji je na jednom kraju bio zatvoren i imao rupu za paljenje kao kod ostraguše. Cilindar je bio pričvršćen na jedan kraj jače drvene držalje koja je ličila na dršku koplja ili helebarde. Taj ručni ili minijaturni top punjen je sečenim olovom ili malim kuglama i krupnozrnastim barutom, a opaljivanje je vršeno pomoću fitilja, koji se prinosio rupici za paljenje. Pri tom se oruđe stavljalo na rame vojnika iz prve vrste, kopljanika ili helebardiste, a opaljivanje je vršio vojnik iz druge vrste ručno upravljajući oruđem, naravno bez nišanja. Prema Hallovoj hronici, Britanci su još i ranije, u bici kod Azinkura^[31], bili naoružani »vatreim ručnim oružjem«. To starinsko vatreno oružje, bilo je, međutim, tako nezgrapno i sporo u dejstvu, da je, i pored snažnog praska i neobičnog izgleda, proizvodilo mali ili skoro nikakav učinak. Iako je u prvim godinama vladavine Henryja VIII vatra španskih arkebusira izvojevala pobjedu u bici kod Pavije^[35], dugački luk se i dalje pokazivao kao nadmoćnije oružje, zbog preciznosti gađanja, dometa i probojnosti; pa i za vladavine Elisabethe o dugačkom luku se govorilo kao o »kraljici oružja«, iako je ona u svojoj armiji imala i musketare, a francuskog Henryja IV podržavala jednom jedinicom arkebusira na konjima, kojima je zapovedao pukovnik James, predak poznatog romanopisca. Pod njenom vladavinom ovo oružje je znatno poboljšano, mada je još uvek bilo tako dugačko i nepodesno za rukovanje, pa se moglo ispaljivati samo sa jednog račvastog postolja koje je pre pucanja pobijano u zemlju; nekad je ta neophodna sprava bila oboružana šiljkom koplja ili glavom helebarde, tako da je koso pobijena u zemlju mogla služiti i kao palisad. Cevi tih starih arkebusa su

veoma duge, pravljene su od vrlo debelog metala, obično su vrlo malog prečnika, a ponekad su već i izolučene, kao što je to slučaj sa oruđem koje se čuva u Hamiltonovoj palati u Škotskoj, — kojim je Hamilton od Bothwellhaugh-a 1570. godine ubio regenta Murraya. One su se palile pomoću fitilja ili upredenog stenjka od preparirane konoplje, koji je kao kod modernog zatvarača sa čarkom za mehaničko opaljivanje bio pričvršćen za jedan oroz; pošto bi potezanjem na obaraču bio oslobođen, oroz je udarom utiskivao zapaljeni fitilj u čanak sa barutom i tako izazivao opaljivanje oruda. Vremenom je zatvarač sa fitiljom ustupio mesto zatvaraču sa točkićem, u kome je kremen bio tako utvrđen iznad čanka sa barutom da je jedan nazubljeni točkić, koji je stavljan u pokret pomoću jedne opruge, krećući o njega izazivao kišu varnica koje su padale u barut i palile ga. Za zatvaračem sa zupčanikom usledio je takozvani zatvarač sa oprugom. To je bila prva još neuobičajena zamena za zatvarač sa kremenom, koju je Joseph Manton usavršio do te mere da je tek pre nekoliko godina bila potisnuta kapislom — uređajem za paljenje, od kojeg je nešto savršenije i brže teško pretpostaviti. Zatvarač sa oprugom našao je za vreme engleskog građanskog rata⁴⁷⁾ primenu na skupim pištoljima, puškama sačmarama i biranim musketama, no njihova retkost i visoka cena onemogućavala je širu primenu, sem kao oružje plemića i oficira na visokim položajima, dok je zatvarač sa fitiljom ostao i dalje oružje vojnika. Vredno je pomena da je od izuma poboljšane arkebuse pa do novijeg vremena postignuto daleko manje u pogledu izrade same cevi i tačnosti leta zrna nego što bi se to moglo pretpostaviti. Teškoće pri tačnom gađanju su izgleda isključivo posledica neusavršenog metoda otvaranja vatre, glomaznosti oruđa i krajnje sporog paljenja, jer se pokazalo da su mnoge cevi arkebusa, naročito one španske proizvodnje, gadale sa velikom tačnošću i čak neuobičajenom probojnošću i na velikim odstojanjima, pošto su bile prerađene po principu primene udarnog paljenja, usađene u nove kundake i tačno izbalansirane.

Naslov originala: *Arquebuse*

Pisano između 11. jula i 10. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno u
•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Airey^[48]

Airey, ser Richard, vitez Bath-ordena, generalmajor, sada komandant pozadine britanske armije, stupio je 1821. godine kao zastavnik u vojnu službu, 1825. unapređen je za kapetana, a 1851. za potpukovnika i kao takav 1854. preuzeo komandu nad jednom brigadom u armiji na Istoku. U septembru 1854, kratko vreme pre nego što je krimska ekspedicija isplovila iz Varne, postavljen je za komandanta pozadine ekspedicionih trupa. Budući na tom položaju, kao takav, on pripada grupi od 6 - 8 oficira koji su okrivljeni da su pod komandom lorda Raglana, radeći rutinski, formalnim vršenjem službe i zbog nedostatka zdravog razuma i energije, uništili englesku armiju. Airey-u je bilo palo u zadatak da utvrdi način raspodele razne poljske opreme, šatora, šinjela, čebadi i čizama, koje je trebalo izdati jedinicama; prema njegovom ličnom priznanju (pred istražnom komisijom u Čelziju):

«od prve nedelje decembra 1854. godine nije bilo ni jednog dana, a da u Balaklavi nisu bile na raspolaganju znatne količine tople odeće, dok su u isto vreme pukovi na frontu trpeli u rovovima zbog velikog nedostatka upravo ovih artikala, koji su spremni ležali na svega 7 - 8 milja udaljeni od njih».

Ovo, kako on kaže, nije bila njegova krivica, jer nikad nije predstavljalo teškoću dobiti njegov potpis na odobrenju da se takvi artikli izdaju. Naprotiv, on smatra svojom zaslugom što se, koliko god je to bilo moguće, skratio i pojednostavio rutinski postupak oko dobijanja odobrenja, reduciranja ili odbijanja zahteva koji su preko pukovskih i divizijskih oficira na njega upućivani.

Naslov originala: *Airey*

Pisano između 11. jula i 10. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Aspern

Aspern i *Esling* — grad i selo na severnoj obali Dunava; Aspern leži oko tri, a Esling oko 6 milja nizvodno od Beča, na velikoj, i livadama bogatoj ravnici Marhfelda, koja se proteže od reke do pošumljenih planinskih visova Bizamberga. Ova mesta čuvena su zbog dvodnevne strašne bitke između Francuza i Austrijanaca 21. i 22. maja 1809. godine i prvog poraza imperatora Napoleona, koga je ovde pobedio nadvojvoda Karlo i prinudio na odstupanje.

U početku svoga pohoda Napoleon se sa Velikom armijom^[49] probio kroz Tirol duž reka Ina i Izera, potukao nadvojvodu Karla kod Egmila i kod Regensburga, koji je zauzeo na juriš, proterao ga preko Dunava i Čeških planina, postavljajući se tako između austrijske armije i prestonice.^[50] Pošto je zatim odvojio Davout-a sa 40 000 ljudi, da bi na sebe privukao pažnju carskog generala, Napoleon je sišao niz Dunav i ovladao Bečom. Za to vreme njegovi komandanti Eugène Beauharnais i Macdonald pobedonosno su nadirali sa italijanske strane kroz Dalmaciju, Kranjsku i dolinom reke Mure, gde je Jelačić bio do nogu potučen, sa ciljem da se spoje sa Napoleonom. U međuvremenu, nadvojvoda Karlo, koji se posle svog poraza kod Egmila polako kretao nizvodno na severnoj obali Dunava — u nadi da će nastupiti zgodan trenutak kada će otpočeti borba pod boljim uslovima i spasti Carstvo pod zidovima same prestonice — zauzeo je sa svojom vojskom položaj na Bizambergu, nasuprot ostrvu Lobau i još jednom malom ostrvcetu koje je ovde delilo Dunav na četiri rukavca.

Nadvojvoda je bio na čelu vojske od 100 000 ljudi i svakog časa je očekivao da se sastane sa svojim bratom nadvojvodom Johannom i njegovom vojskom od preko 40 000 ljudi, koja bi narasla i do 60 000 ako bi nadvojvoda uspeo da se kod Linca spoji sa Kolowratom, kao što mu je bilo naređeno, i koja bi posela položaj koji je dominirao pozadinom Napoleonove armije, kao i njegovom glavnom komunikacijom.

Napoleon, koji je pod svojom ličnom komandom imao 80 000 izvrsnih i za borbu spremnih vojnika, uključujući carsku gardu i konjičku rezervu Bessières-a, imao je nameru da prede Dunav i ponudi bitku nadvojvodi, u nadi da ga potuče pre nego što mu stignu pojačanja. U tu svrhu Napoleon je preko desnog rukavca do ostrva Lobau od najsolidnijeg materijala napravio most koji je bio postavljen na 68 velikih čamaca i 9 ogromnih splavova, a od Lobaua do Marhfelda, na sredini između Asperna i Eslinga, lakši pontonski most. Ujutru 21. maja njegove trupe otpočele su da prelaze reku najvećom brzinom i brižljivošću. Austrijski komandant je sa svoga nadvišavajućeg položaja primetio užurbani manevar kojim je car gurao svoju ogromnu vojsku preko široke i brze reke jednim jedinim mostom, preko koga su svi rodovi vojske mogli prelaziti samo sporo i postepeno dugim i tesnim kolovozom, nepogodnim za konjicu, a još težim za artiljeriju, i koji bi, u slučaju prinude na odstupanje, jedva pružao mogućnost da se spase armija. A kad je to shvatio, austrijski komandant je odmah odlučio da iskoristi ovu priliku i da uništi polovinu francuske vojske na severnoj obali, dok ostatak vrši prelaz ili se nalazi na južnoj obali. Pošto je naredio Kolowratu, Nordmannu i ostalim oficirima, čije su jedinice bile duž reke uzvodno, da pripreme čamce sa teškim materijalom i zapaljivim sredstvima za uništenje mostova u datom trenutku, nadvojvoda je zadržao i prikrrio svoje glavne snage i naredio svojoj konjici i predstražama da se posle prividnog otpora povlače pred Francuzima koje je vodio Masséna. Do 12 časova kretanje neprijatelja bilo se dovoljno razvilo, jer je već preko 40 000 Francuza bilo prešlo na severnu obalu, te je nadvojvoda mogao da preuzme inicijativu.

U tom času, silazeći sa pošumljenih visova Bizamberga sa 80 000 vojnika — od kojih 14 000 sjajnih konjanika — i 288 topova, nadvojvoda se bacio na neprijatelja, upravivši svoje glavne napade na Aspern i Esling, tj. na krila Napoleonove vojske. Centralni prostor između ova dva jaka mesta, koja su bila sagrađena od kamena i obilovala ozidanim baštama i mnogim ogradama, posele su moćne austrijske baterije, koje je, uglavnom, štitila konjica, dok je pešadija Hohenzollerna bila pozadi, u rezervi. Borba na krilima bila je strašna, a bes juriša i upornost odbrane bili su skoro bez presedana u istoriji ratova. Oba mesta prelazila su nekoliko puta iz ruke u ruku. Dejstvo austrijske artiljerije bilo je tako strašno da je Napoleon naredio da konjica izvrši snažan juriš da bi, ako je moguće, zauzela baterije. Sjajni francuski gardijski kirasiri jurišali su sa svojom uobičajenom žestinom i hrapročću, potukli austrijsku konjicu, a zauzeli bi i topove da ovi nisu bili brzo povučeni i da austrijska pešadija nije obrazovala kare, koje su, kao i kasnije kod Vaterloa^[51], odbile sve pokušaje proboja kroz svoju jaku formaciju, i na kraju pobedile francusku konjicu i tako je primorale da se desetkovana i rastrojena povuče ka svojim linijama. U isto vreme Aspern su zauzele austrijske trupe, čiji je centar postepeno ali nezadrživo napredovao uprkos hraprom požrtvovanju kirasira, koji su sa sve manjim

brojem konjanika vršili uzastopne protivnapade i koji su sprečili probijanje francuskog fronta.

Kad je pala noć nastao je kratak prekid borbe; ali Francuzi su pretrpeli težak poraz u regularnoj bici; njihovo levo krilo bilo je obideno, a centar potisnut skoro do mostova, i mada su Esling, na njihovom desnom krilu, branile hrabre Lannes-ove divizije, ipak su ga okružili Austrijanci, koji su dremali oslanjajući se na svoje puške, među mrtvim Francuzima, očekujući zoru da bi obnovili svoje ofanzivne operacije.

Međutim, u toku cele noći sveže francuske snage prelazile su preko mostova i izlazile na Marhfeld, tako da je Napoleon, i pored svih gubitaka prethodnog dana, u zoru imao punih 70 000 vojnika u borbenoj liniji, dok je Davout počeo da prelazi sa još 30 000 vojnika. Bitka je otpočela sa ponovnim napadima na oba pomenuta mesta. Austrijske trupe osvojile su Esling, dok su Aspern ponovo zauzeli Francuzi. Oba mesta bila su poprište očajničke borbe preko celog dana, a za vreme borbe prsa u prsa nekoliko puta su prelazila iz ruke u ruku, da bi na kraju ostala u rukama Austrijanaca, koji su predveče privukli svoju artiljeriju ispred ovih mesta i unakrsnom vatrom obasuli pozadinu Francuza. Međutim, u toku ove krvave bitke, pošto više nije imao potrebe da deluje defanzivno, blagodareći ogromnom porastu svojih snaga, Napoleon je pribegao svom omiljenom manevru — uništavajućem napadu na centar. On je bacio Lannes-a i Oudinot-a na čelu ogromne kolone od preko 20 000 pešaka, sa 200 topova ispred i ogromnom masom konjice pozadi, pravo na austrijski centar između Hohenzollerna levo i Rosenberga desno, tj. na linije koje su izgledale najslabije. U početku je izgledalo da će ovaj strašni napad potpuno uspeti; austrijske linije bile su probijene; stvoren je veliki prodor između Rosenberga i Hohenzollerna, kroz koji je konjica sa zaprepašujućom žestinom krčila sebi put duboko u pozadinu, čak do rezervi kneza od Reuða. Već se bilo proćulo da je bitka izgubljena, ali je nadvojvoda Karlo bio dorastao i ovoj situaciji. Rezerva grenadira bila je bačena trčecim korakom i obrazovala je kare u vidu šahovske table; iza nje su u galopu dojurili mnogobrojni dragoni hrabrog princa Liechtensteina, koji je sa zastavom Zachovog korpusa u ruci ponovo prihvatio bitku. Strašna Lannes-ova kolona nije mogla više da napreduje i, pošto se zaustavila, otpočela je da izmenjuje plotune sa karama, ali kako nije bila u mogućnosti da se razvije za borbu, bila je uništena koncentričnom vatrom baterija, koje su je tukle sa pola puškometa. Konjica je uzalud jurišala na same bajonete kara, jer se nijedna kara nije pokolebala niti je bila probijena; najzad su i austrijski dragoni iz rezerve, dolazeći uz jaku viku, redom jurišali na kirasire, potukli ih i u neredu ih nabacili na njihovu pešadiju i time upotpunili opštu pometnju. Odmah posle odbijanja napada Hohenzollern se sa šest mađarskih grenadirskih pukova probio kroz francuske linije udesno od centra i zauzeo sve pred sobom čak do iza Eslinga, koji su zajedno

sa Aspernom konačno zauzele austrijske trupe. Kada je austrijski centar odlučno gonio sve ispred sebe, uprkos besprimernom otporu francuske armije, koja je sada bila u potpunom povlačenju prema ostrvu Lobau, austrijske baterije iz ovih mesta tukle su mostove unakrsnom uništavajućom vatrom: svako zrno pogađalo je guste mase ljudi i konja.

U međuvremenu, da bi poraz Francuza bio veći, Austrijanci su pomoću brandera i splavova prekinuli most koji je vezivao ostrvo sa južnom obalom, tako da je od toga trenutka bilo nemoguće svako odstupanje sa ostrva. Pa ipak, francuska zaštitnica je besprimernom upornošću držala Austrijance u šahu, sve dok oko ponoći i poslednji ostaci francuskih trupa nisu napustili bojište na ostrvu, kada je prestala grmljavina austrijskih baterija, a iscrpljeni artiljerci zaspali pored svojih topova, iznureni borbom toga besprimernog i slavnog dana. Pobjednici su sahranili na bojištu 7000 Francuza, dok je 29 793 ranjenih i zarobljenih odvedeno u Beč. Lannes i St. Hilaire bili su smrtno ranjeni, te su posle nekoliko dana i umrli. Austrijanci su izgubili 87 viših oficira i 4200 vojnika, pored 16 300 ranjenih. Pa ipak, ova pobjeda, dobijena pod samim zidinama i gotovo na vidiku prestonice, bila je potpuna. Slomljen, pobjeden i klonuo duhom, neprijatelj je bio zbijen na uzan prostor ostrva Lobau, i da se nadvojvoda Johann sledećeg jutra posle poraza kod Asperna, kao što mu je bilo naređeno, pojavio u pozadini Francuza sa 60 000 svežih vojnika, ne bi bilo teško pogoditi ishod bitke. Ali vreme pada Napoleona još nije bilo došlo, i narodi su bili osuđeni da trpe još 4 godine, dok im padom ovog vojničkog kolosa u bici kod Lajpciga^[52] i Vaterloa nije bila vraćena izgubljena sloboda.

Naslov originala: *Aspern*

Pisano između 14. jula i 10. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Napad

U opštem strategijskom smislu, *napad* znači preuzimanje inicijative u nekom okršaju, borbi, boju ili odlučnoj bici, pri čemu jedna strana neizbežno mora da počne sa nastupnom, a druga sa odbrambenom operacijom. Pošto se obično smatralo da se napadom postižu veći uspjesi, to vojske koje treba defanzivno da djeluju, tj. u ratovima čisto odbrambenog karaktera, često počinju ofanzivama, pa čak i u defanzivnim operacijama izvode ofanzivne akcije. U prvom slučaju vojska koja se brani teži da pomeranjem mesta i poprišta za izvođenje operacija poremeti neprijateljske planove, da udalji neprijatelja od njegove operacijske baze i da ga primora da se bori u ono vreme i na onim mestima na koja nije računao i za koja se nije pripremao, a koja su, možda, za njega sasvim nepogodna.

Dva najizrazitija primera ofanzivnih dejstava i neposrednih napada, primenjenih u čisto odbrambenom ratu, bila su dva čudesna Napoleonova rata — onaj u toku 1814. godine, čiji je rezultat bio njegovo progonstvo na Elbu, i onaj u toku 1815. godine, koji se završio porazom kod Vaterloa^[51] i predajom Pariza. U oba ova izvanredna rata, vojskovođa koji je djelovao isključivo u cilju odbrane napadnute zemlje, napadao je neprijatelje svuda i svakom prilikom. Mada je u celini bio znatno slabiji od napadača, on je uvek uspevaio da bude nadmoćniji na mestu napada i da izađe kao pobednik. Nesrećan ishod oba ova rata niukoliko ne umanjuje njegove koncepcije u celini, niti u pojedinostima. Oba rata izgubljena su zbog uzroka koji su potpuno nezavisni od njihovog plana ili izvršenja, tj. usled političkih i strategijskih uzroka, od kojih su bili najvažniji: ogromna nadmoćnost savezničkih sredstava i činjenica da se jedan narod, iscrpljen dvadesetpetogodišnjim ratovanjem, nije mogao odupreti napadu čitavog sveta koji se digao na oružje protiv njega.

Tvrđi se da od dve vojske koje se nalaze jedna prema drugoj na bojištu odlučujuće preimućstvo ima ona koja preuzme inicijativu ili, drugim rečima, koja *napada*. Ali, izgleda da su oni koji su prihvatili

takvo gledište zasenjeni sjajnim podvizima nekolicine velikih vojskovođa jednog ili dva ratnička naroda, koji su postigli uspehe zahvaljujući napadima velikih razmera, tako da to mišljenje zahteva da se u nogo čemu izmeni. Epaminonda, Aleksandar, Hanibal, Cezar i, poslednji po vremenu, ali ne i po važnosti, Napoleon I, koji su bili izrazito ofanzivni vojskovođe, izvojevali su sve svoje velike pobeđe, kao što su, uglavnom, pretrpeli i sve svoje velike poraze, u borbama u kojima su imali inicijativu u svojim rukama. Francuzi su sve postizali blagodareći žestini svog gotovo nezadrživog juriša i svoje brzneljivosti da iskoriste sopstvene uspehe a neprijateljeve poraze pretvore u njegovo potpuno uništenje. Međutim, u odbrani nisu postizali takve uspehe.

Izgleda da istorija najvećih bitaka sveta pokazuje da je defanzivno dejstvo najpouzdaniji način borbe ako napadnuta vojska raspolaže čvrstom i nepokolebljivom istrajnošću, koja je dovoljna da joj omogući pružanje nesavladljivog otpora dok ne počne da slabi vatra napadača i ne nastupi njegova iscrpljenost i reakcija, tako da i ona tada može preuzeti inicijativu i preći u napad. Ali, malo je vojski ili, bolje rečeno, naroda, kojima bi se moglo poveriti da se tako bore. Čak se ni Rimljani, koji su bili sjajni u odbrani utvrđenih gradova i izvršni u napadnim operacijama, nisu nikada proslavili u defanzivi, a njihova istorija pokazuje da nije bilo nijedne bitke u kojoj su, posle borbe kojom je sa promenljivom srećom vođena u toku celog dana, iz odbrane prešli u napad i dobili bitku. To isto je karakteristično za francuske armije i njihove vojskovođe. Nasuprot tome, Grci su vodili mnoge svoje najuspešnije bitke, kao na primer kod Maratona, Termopila, Plateje^[6] i mnoge druge, naročito ovu poslednju, sa planom da izdrže neprijateljski napad dok ne oslabi njegova žestina, pa tek onda da napadnu poluiscrpene i iznenađene napadače. U toku mnogih vekova sličan sistem obično su sa uspehom primenjivale engleske, i u znatnoj meri švajcarske i nemačke trupe, a isto tako i Amerikanci u poslednje vreme. Bitke kod Kresija, Poatjea, Azinkura^[31], Vaterloa, Asperna, Eslinga¹ i mnoge druge, koje ovde nećemo nabrajati, vodile su se tačno u skladu sa ovim načelom. Možemo još dodati da su Amerikanci u ratu 1812-1814. godine^[53] sa uspehom odbijali Engleze, koji su, preko običaja, stalno napadali u koloni, tj. na način koji se kao uspešan pokazao u borbi protiv Francuza i, nedavno, protiv Rusa.

Kad dve vojske stoje na bojištu jedna prema drugoj i kad i jedna i druga teže da se sudare, onda se napad obično izvodi na jedan od ovih načina:

Prvi i najprostiji način je neposredni frontalni napad, kada napadač započinje bitku istovremeno na celom frontu od jednog do drugog krila i jednostavnom snagom rešava bitku.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 47 - 50.

Drugi način je napad krilima, koji se izvodi istovremeno sa oba krila, ili najpre jednim pa zatim drugim krilom, sa povučenim centrom unazad. Takva je bila omiljena Napoleonova taktika borbe: on je — pošto bi naveo neprijatelja da oslabi centar da bi ojačao krila — povlačio svoj centar i ojačavao ga ogromnim konjičkim rezervama i na kraju nasrtao na oslabljeni neprijateljski centar završavajući akciju uništavajućim udarcem.

Treći način je napad centrom, sa krilima povučenim unazad i u rezervi. To je najnepogodniji način napada, koji se veoma retko primenjivao, pošto se verovalo da nikada ne uspeva. Ako bi neka vojska bila dovedena u takav položaj, ona bi obično bila okružena i uništena, kao što se desilo rimskoj vojsci prilikom njenog napada u bici kod Kane.¹ Nasuprot tome, to je izvrstan položaj za odbranu.

Četvrti način je napad kosim borbenim poretkom, koji je pronašao Epaminonda i primenio ga sa sjajnim uspehom kod Leuktre^[14] i Mantineje^[15]. On se sastoji u napadu na jedno neprijateljsko krilo sopstvenim krilom koje se prikriveno i stalno ojačava, dok se centar i drugo krilo povlače unazad, ali manevrišu tako da stalno prete napadom i ne dopuštaju delu koji se brani da ojača svoje slabo mesto sve dok ne bude suviše dockan. Ovo je bio omiljeni način napada Austrijanca Clerfayta — kojim je uvek pobeđivao Turke — i Friedricha Velikog, koji je obično govorio da je u svojim najsajnijim pobedama »samo još jednom ponovio Epaminondine bitke«.

Treba napomenuti da su Grci, a naročito Francuzi, kao i Rusi i Austrijanci, dobijali bitke napadom u kolonama, koje su — ako im se ne bi preprečio put i ako ne bi bile naterane da stanu — probijale centar i uništavale sve pred sobom. Rimljani, Englezi i Amerikanci, gotovo uvek, u napadu i u odbrani, borili su se i još uvek se bore u linijskom borbenom poretku, u kome su uvek bili u stanju da se odupru i da svojim centrom zadrže kolonu koja napada, dok napredovanjem svojih krila ne obuhvate bokove neprijatelja i ne unište ga. Zanimljivo je da su Englezi uvek bili poraženi, kao na primer kod Fontenoa i kod Čipeval^[64], kad god su odstupili od tog, da se tako izrazim, nacionalnog načina napada, tj. od napada u borbenom poretku od dva reda po dubini, i kad su napadali u koloni. Dakle, skoro neodoljivo nameće se zaključak da je napad kolonom na neprijateljski centar potpuno pogrešan ako se izvodi protiv čvrstih i istrajnih trupa, mada će uspeh biti siguran ako se napada na neprijatelja koji je fizički slabiji i nedovoljno disciplinovan, a naročito ako je demoralisan.

Pri napadu na redute ili na poljska utvrđenja koja brani samo pešadija, napadač može neposredno krenuti u napad, a ako ih brani i artiljerija, onda je potrebno da se artiljerijom prethodno učutka bra-niočeva artiljerija. Artiljerijska vatra se otvara sa ciljem da se poruše

¹ Vidi u ovom tomu, str. 229 - 230.

palisade, onesposobe oruđa i razori grudobran, da bi se time branilac primorao da povuče svoju artiljeriju u unutrašnjost utvrđenja. Posle takvog dejstva napadačeve artiljerije, laka pešadija, uglavnom strelci, opkoljava jedan deo utvrđenja i upravlja svoju vatru na gornju ivicu grudobrana, da bi prisilila braniocima da se uopšte ne pojavljuju ili da gađaju nasumce. Zatim se strelci postepeno približavaju i usredsređuju prema svome cilju obrazujući napadne kolone, predvođene vojnicima naoružanim sekirama i snabdevenim lestvama. Vojnici koji se nalaze u prvoj vrsti takođe mogu biti snabdeveni fašinama koje služe i kao štitovi i kao sredstvo za zatrpavanje rova. Sada se na položaj ponovo vraćaju topovi koji brane utvrđenja i tuku kolone koje izvode napad, a napadačevi strelci pojačavaju svoju vatru, gađajući naročito artiljerijsku poslugu koja može pokušati da ponovo upotrebi svoje topove. Ako napadačima pođe za rukom da dopru do rova, vrlo je važno da svi zajedno izvrše napad i da odjednom sa svih strana prodru u utvrđenje. Zato se neko vreme zadržavaju na ivici rova da bi sačekali ugovoreni signal, a kad se penju na grudobran, branioci ih tuku granatama iz haubica, kotrljanim kamenjem i stablima drveća, a na najuzvišenijem delu dočekuju ih noževima i kundacima. Iako branilac još uvek ima povoljniji položaj, ipak napad ima veliko moralno preimущество koje mu daje napadni elan. A ako utvrđenje nije branjeno flankirnom vatom sa drugih utvrđenja, onda će biti teško, ali ne i nemoguće, odbiti jedan odlučni juriš.

Privremena poljska utvrđenja mogu se napadati iznenada ili otvoreno. U oba slučaja prva dužnost komandanta je da preko obaveštajaca i izviđača dobije što potpunije podatke o prirodi utvrđenja, njegovoj posadi, postrojenjima, i uopšte o njegovim odbrambenim sredstvima.

Pošto je pešadija često prinudena da u napadu računa samo na svoja sopstvena sredstva, vojnici se moraju oslanjati na vlastitu dovitljivost: paliti zaseke snopovima pruća, zatrpavati manje rovove balama sena, prelaziti palisade pomoću lestvica i pod zaštitom vatre grupa strelaca i minirati zabarikadirana vrata i prozore pomoću vrećica baruta. Ako pešadija odlučno i neustrašivo upotrebi sva ova sredstva, ona će obično uspeti da savlada i svaku drugu običnu prepreku.

Naslov originala: *Attack*

Pisano između 14. jula i 10. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Avganistan

Avganistan — prostrana zemlja u Aziji, severozapadno od Indije. Leži između Persije i Indije, odnosno između Hindukuša i Indijskog okeana. Ranije je obuhvatao persijske provincije Korasan i Kohistan, zatim Herat, Beludžistan, Kašmir i Sind, kao i značajan deo Pendžaba. U okviru njegovih sadašnjih granica verovatno ne živi više od 4 000 000 stanovnika. Površina Avganistana je veoma neravna — visoke zaravni, široko razgranati planinski lanci, duboke doline i klisure. Kao i sve planinske tropske zemlje, i on se odlikuje raznovrsnom klimom. U Hindukušu su visoki planinski vrhovi preko cele godine pokriveni snegom, dok se temperatura u dolinama penje i do 130°. Vrućine su veće u istočnim delovima nego u zapadnim, ali, uopšte uzevši, klima je hladnija nego u Indiji, i mada su temperaturne razlike između leta i zime, kao i između dana i noći, vrlo velike, zemlja uopšte ima zdravu klimu. Najčešće bolesti su groznica, katar i zapaljenja očiju. Katkada pustoše velike boginje. Tlo je vanredno plodno. U oazama peščanih pustinja uspevaju palme, u dolinama šećerna trska i pamuk, a evropsko voće i povrće uspeva u izobilju po brdskim terasama do visine od 6000 - 7000 stopa. Brda su pokrivena veličanstvenim šumama u kojima žive medvedi, vukovi i lisice, dok se lavovi, leopardi i tigrovi nalaze u područjima koja odgovaraju njihovom načinu života. Ne oskudeva se ni u životinjama korisnim za ljude. Uzgajanje ovaca persijske ili debelorepe rase vrlo je razvijeno. Konji su krupni i dobrog porekla. Kamile i magarci se koriste kao tovarne životinje, a koza, pasa i mačaka ima u velikom broju. Sem Hindukuša, jednog od produžetaka Himalaja, na jugozapad se proteže planinski lanac takozvanih Salimanskih planina; a između Avganistana i Balha proteže se planinski lanac pod imenom Paropamis, koji je u Evropi malo poznat. Reka ima malo, a najznačajnije su Hilmend i Kabul. Izviru u Hindukušu, odakle Kabul teče na istok i kod

¹ Fahrenheita — što je jednako 54,4^o Celsiusa

Atoka se uliva u Ind; Hilmend teče u zapadnom pravcu kroz područje Sedžestan i uliva se u jezero Zareh. Slično Nilu Hilmend se svake godine izliva i oplodava okolno tlo, koje se izvan područja poplava sastoji od peščanih pustinja. Najznačajniji gradovi Avganistana su njegov glavni grad Kabul, Gasni, Pešavar i Kandahar. Kabul je lep grad, leži na istoimenoj reci, na 34 stepena i 10 minuta severne geografske širine i 60 stepeni i 43 minuta istočne dužine. Kuće su od drveta, čiste i prostrane, a kako je grad okružen lepim vrtovima, on pruža vrlo privlačnu sliku. Opkoljen je selima i leži u širokoj ravnici zatvorenoj nižim brdima. Njegov najznačajniji istorijski spomenik je grob cara Babera. Pešavar je veliki grad i smatra se da ima oko 100 000 stanovnika. Gasni, grad znamenite prošlosti, nekadašnja prestonica čuvenog sultana Mahmuda, izgubio je svoj nekadašnji sjaj i sad predstavlja siromašno mesto. U njegovoj blizini nalazi se Mahmudova grobnica. Kandahar je osnovan tek 1754. godine. On leži na mestu nekog starog grada. Nekoliko godina on je bio glavni grad, ali 1774. sedište vlade premešteno je u Kabul. Smatra se da on ima oko 100 000 stanovnika. U blizini grada je grobnica i spomenik šahu Ahmedu, osnivaču grada; — to mesto smatra se tako svetim da ni sam kralj ne sme da posegne za zločincem koji je u njegovim zidinama našao utočište i zaštitu.

Geografski položaj Avganistana i svojevrzne osobine naroda daju joj zemlji politički značaj koji se ne može preceniti u centralnoj Aziji. Oblik vladavine je monarhija, ali vlast kralja nad ponosnim i silovitim podanicima je autokratska i vrlo nesigurna. Kraljevina je podeljena na provincije; njima upravljaju predstavnici vladara, koji prikupljaju državni porez i šalju ga u prestonicu.

Avganistanci su hrabar, žilav i miroljubiv narod, bave se isključivo stočarstvom i zemljoradnjom, a izbegavaju trgovinu i zanatstvo, koje prezrivo prepuštaju Hindusima i drugim stanovnicima gradova. Rat je za njih uzbudljiv događaj i predstavlja promenu u odnosu na monotone tekuće poslove. Avganistanci su podeljeni na klanove^[55], preko kojih razne poglavice ostvaruju neku vrstu feudalnog gospodstva. Neukrotiva mržnja prema svakoj vlasti i ljubav prema ličnoj nezavisnosti smetaju Avganistancima da postanu moćna nacija; ali upravo ta stihijnost i nepostojanost u postupcima čine ih opasnim susedima, zbog toga što lako menjaju raspoloženje i podložni su političkim intrigama koje raspljuju njihove strasti. Glavna plemena su Durani i Gildži, koja su u stalnoj međusobnoj zavadi. Pleme Durana je snažnije i zbog toga se njihov emir ili kan proglašava za kralja Avganistana. Njegovi prihodi kreću se oko 10 miliona dolara. Neograničeni autoritet on uživa samo u svom plemenu. Vojska se popunjava pretežno iz plemena Durana, a za ostali deo armije regrutuju se ljudi iz drugih klanova ili vojni avanturisti koji u vojnu službu stupaju samo da bi dobili najamninu i mogućnost za pljačkom. Pravosuđe je u rukama kadija, ali Avganistanci retko pribegavaju zakonu.

Njihovi kanovi imaju pravo da kažnjavaju, čak i da odlučuju o životu i smrti. Krvna osveta je dužnost roda; no uprkos svemu, kad nisu razdraženi, Avganistanci su slobodouman i plemenit narod, a pravo gostoprimstvo je takva svetinja da je i smrtni neprijatelj koji kod njih kao gost uzme hleb i so, čak i kad je to postigao lukavstvom, zaštićen od osвете i ima pravo da od domaćina zahteva zaštitu od svih drugih opasnosti. Religija im je muhamedanska, kao kod sekte Suna, ali oni joj nisu slepo odani, i veze između šiita i sunita^[56] nisu uopšte neobične.

Avganistan je bio podvrgnut naizmeničnoj vladavini Mogula^[57] i Persijanaca. Pre dolaska Britanaca na obale Indije, invazije neprijatelja koji su osvajali ravnice Hindustana polazile su uvek iz Avganistana. Sultan Mahmud Veliki, Džingis-kan, Tamerlan i Nadir-šah koristili su isti put. Godine 1747, nakon smrti Nadira, šah Ahmed, koji je ratnu veštinu naučio od ovog vojnika avanturiste, odlučio je da zbacii jaram Persijanaca. Pod njim je Avganistan imao najveću teritoriju i dostigao najveće blagostanje u novije vreme. Šah je pripadao plemenu Sadosi i njegovo prvo delo bilo je domoći se plena koji je njegov umrli gospodar pljačkom sakupio u Indiji. Godine 1748. polazi mu za rukom da iz Kabula i Pešavara protera mogulskog guvernera, a zatim, pošto je prešao Ind, brzo je pregazio Pendžab. Njegova kraljevina protezala se od Korasana do Delhija, i vodio je rat čak i sa državama Marata.^[58] Ti veliki vojni poduhvati nisu ga sprečavali da se posveti i umetnosti, pa je bio veoma poznat kao pesnik i istoričar. Umro je 1773. godine i krunu je ostavio svome sinu Timuru, koji, međutim, nije bio dorastao tako teškom zadatku. On je napustio grad Kandahar, koji je njegov otac osnovao i koji se za nekoliko godina razvio u bogat i gusto naseljen centar, pa je prestonicu ponovo premestio u Kabul. Za vreme njegove vladavine oživeli su plemenski sukobi stišavani za vladavine čvrste ruke šaha Ahmeda. Timur je umro 1793, a nasledio ga je Seman. Ovaj vladar je želeo da učvrsti muhamedansku vlast u Indiji, pa je tome planu, koji je mogao ozbiljno ugroziti britanske posede, pridat toliki značaj da je ser John Malcolm poslat na granicu da blokira Avganistance pre nego što oni preduzmu neke korake; istovremeno počinju pregovori sa Persijancima, kako bi se uz njihovu pomoć Avganistan stavio između dve vatre. Ali takve mere nisu bile nužne, jer je Seman-šah u sopstvenoj zemlji bio isuviše zaposlen zaverama i nemirima, te su njegovi krupni planovi već u klici uništeni. Kraljev brat Mahmud dolazi na ideju da osnuje jednu nezavisnu kneževinu u Heratu, a kad mu taj pokušaj nije uspeo, pobjegao je u Persiju. Seman-šah se popeo na presto uz podršku plemena Bajrakši, na čijem čelu je stajao kan Sarafras. Kad je Seman naimenovao jednog nepopularnog vezira, rasplamsala se mržnja među njegovim ranijim pristalicama, koji su sad organizovali zaveru; ona je otkrivena i Sarafras pogubljen. Zaverenici su posle toga pozvali Mahmuda iz Persije, a Seman je uhvaćen i oslepljen.

Protiv Mahmuda, koga su podržavali Durani, Gildži suprotstavljaju šaha Šudšaha, koji se neko vreme održao na prestolu, ali je na kraju, uglavnom zbog izdaje svojih sopstvenih pristalica, pobeđen i prisiljen da traži utočište kod sika.^[59]

Godine 1809. Napoleon je u Persiju uputio generala Gardane-a da nagovori šaha¹ na upad u Indiju, dok je britanska vlada uputila svoga predstavnika² na dvor šaha Šudšaha da bi ga podržala protiv Persije. U tom periodu Randšit Sing postaje moćan i slavan. On je bio poglavica sika i zahvaljujući svojim velikim sposobnostima učinio je zemlju nezavisnom od Avganistanaca i osnovao kraljevinu u Pendžabu, čime je sebi obezbedio titulu maharadže (vrhovnog radšaha) i poštovanje englesko-indijske vlade. Uzurpatoru Mahmudu ipak nije bilo suđeno da dugo uživa u svom trijumfu. Fatkana, njegovog vezira, koji se uvek kolebao između njega i šaha Šudšaha — zavisno od toga šta je odgovaralo njegovom častoljublju i trenutnim interesima, uhvatio je kraljev sin Kamran, oslepio ga i kasnije svirepo ubio. Moćna porodica ubijenog vezira zarekla se da će osvetiti njegovu smrt. Marioneta šah Šudšah je ponovo postavljen, a Mahmud proteran. Međutim, kako je šah Šudšah izazvao gnev, ubrzo je svrgnut, a umesto njega krunisan je jedan njegov brat. Mahmud je pobjegao u Herat, koji je ostao u njegovom posedu, a nakon njegove smrti, 1829. godine, nasleđuje ga njegov sin Kamran, kao vladar tog područja. Pleme Bajrakši koje se domoglo vrhovne vlasti, podelilo je zemlju između sebe, ali je, po običaju, živelo u neslozi i udruživalo se samo protiv zajedničkog neprijatelja. Jedan od braće, Muhamed-kan, posedovao je grad Pešavar, za koji je plaćao danak Randšid Singu; drugom bratu je pripadao Gasni, trećem Kandahar, dok je Dost Muhamed, najmoćniji u porodici, svoju vlast uspostavio u Kabulu.

Ovim kneževima je 1835. godine upućen kapetan Alexander Burnes kao poslanik, u vreme kad su Rusija i Engleska intrigrirale jedna protiv druge u Persiji i centralnoj Aziji. On predlaže Muhamedu savez, i ovaj je bio veoma spreman da ga prihvati; ali englesko-indijska vlada zahtevala je od njega sve, a zauzvrat mu ništa nije dala. U međuvremenu, naime, 1838. godine, uz pomoć i savet Rusa Persijanci su opseli grad Herat, ključ Avganistana i Indije.^[60] Jedan persijski i jedan ruski agent našli su se u Kabulu i Dost Muhamed je konačno prinuđen da prihvati ponude s druge strane, jer su Britanci stalno odbijali da prihvate neke čvrste obaveze. Burnes je otputovao, i lord Auckland, tadašnji generalni guverner Indije, odlučio je, pod uticajem svog sekretara W. Macnaghtena, da Muhameda ukloni sa prestola i da umesto njega postavi šaha Šudšaha, koji je u to vreme bio penzioner indijske vlade. Zaključen je ugovor sa šahom Šudšahom i plemenom sika. Šah je počeo da prikuplja vojsku koju su plaćali Britanci i kojom su rukovodili njihovi oficiri, pa se tako na Satledžu

¹ Fat Ali-šah — ² Elphinstone

okupila englesko-indijska oružana sila. Macnaghten je trebalo da, uz Burnes-ovu podršku, u svojstvu poslanika prati ekspediciju za Avganistan. U međuvremenu su Persijanci skinuli opsadu Herata i time je otpao jedini ozbiljan izgovor za intervenciju u Avganistanu. Uprkos svemu tome, armija je u decembru 1838. godine ušla u Sind i prisilila tu zemlju da joj se potčini i da plaća danak plemenu sika i šah Šudšahu.^[61] Dvadesetog februara 1839. godine britanska armija prešla je reku Ind. Ona se sastojala od nekih 12 000 ljudi i logorske pratnje od preko 40 000, pored novih šahovih regruta. U martu je pređen prelaz Bolan. Nedostatak životnih namirnica i stočne hrane počeo se znatno osećati, stotine kamila ostale su po putevima, i jedan veliki deo komore je izgubljen. Sedmog aprila armija se približila prelazu Kojuk, prešla ga, ne naišavši na otpor, i 25. aprila umarširala je u Kandahar, koji su predali avganistanski kneževi, braća Dost Muhameda. Posle dvomesečnog perioda mira krenuo je ser John Keane, glavnokomandujući, sa većim delom armije na sever, a u Kandaharu je ostavio jednu brigadu pod komandom Notta. Gasni, nesavladivi bastion Avganistana, zauzet je 22. jula, pošto je jedan izbeglica doneo izveštaj da kapija prema Kabulu jedina nije zazidana; ona je dignuta u vazduh, pa je zatim izvršen juriš. Posle te katastrofe armija Dost Muhameda se raspala, pa je 6. avgusta i Kabul otvorio svoje kapije. Šah Šudšah je uz sav ceremonijal postavljen na presto, ali je stvarna vlast ostala u rukama Macnaghtena, koji je i sve izdatke šaha Šudšaha platio iz državne kase Indije.

Činilo se da je osvajanje Avganistana okončano, pa je znatan deo armije upućen natrag. Ali Avganistanci se nisu nikako mogli pomiriti s tim da njima vladaju evropski nevernici, i u toku 1840. i 1841. godine izbijali su u pojedinim delovima zemlje ustanci jedan za drugim. Englesko-indijske jedinice prisiljene su da se stalno kreću. Ali, Macnaghten je objašnjavao da je to u avganistanskom društvu normalno stanje, i pisao je svojim da je sve u redu i da se vlast šaha Šudšaha učvršćuje. Uzalud su bile opomene engleskih oficira i drugih političkih agenata. Dost Muhamed se predao Britancima 1840. godine i upućen je u Indiju; svi ustanci tokom leta 1841. godine uspešno su ugušeni i u oktobru je Macnaghten, koji je bio imenovan za guvernera Bombaja, nameravao da se sa jednom jedinicom povuče u Indiju. Ali, tada se podigla bura. Okupacija Avganistana koštala je Indiju godišnje 1 250 000 funti sterlinga; 16 000 vojnika — englesko-indijskih vojnika i jedinica šaha Šudšaha — u Avganistanu je trebalo plaćati, još 3000 vojnika bilo je u Sindu i na prelazu Bolan; Šah Šudšahova kraljevska raskoš, plate njegovih činovnika i svi izdaci njegovog dvora i vlade plaćeni su iz indijske kase; i konačno, i sve avganistanske plemenske starešine finansirane su ili, bolje rečeno, podmićivane iz tih istih izvora, da ne bi pravile neprilike. Macnaghtenu je saopšteno da se više ne mogu podmirivati toliki novčani izdaci. On je pokušao da sprovede neka ograničenja, ali je jedini mogući

način da se ona ostvare bio smanjenje davanja plemenskim starešinama. Onog dana kad je on to i pokušao, starešine su stvorile zaveru za istrebljenje Britanaca, pa je tako sam Macnaghten doprineo ujedinenju onih ustaničkih snaga koje su se do tada pojedinačno, izolovano i nesolidarno borile protiv osvajača. Istina, tačno je i to da je mržnja prema britanskoj vlasti među Avganistancima u tom periodu dostigla vrhunac.

Englezima je u Kabulu zapovedao general Elphinstone, starac sa teškom kostoboljom, neodlučan, potpuno bespomoćan, koji je stalno izdavao protivrečna naređenja. Jedinice su bile zauzele neku vrstu utvrđenog logora, koji je bio tako rastegnut da garnizon nije bio dovoljan da zaposedne bedeme, a kamoli da detašira još i odeljenja za borbu na otvorenom polju. Utvrđenja su imala niz nedostataka, rovovi i zakloni mogli su se konjima preskakati. Uz sve to, logorom je bilo moguće ovladati sa jednog uzvišenja na domet puške; i kao kruna besmislenosti, sve namirnice i medikamenti bili su raspoređeni u dva odvojena utvrđenja na izvesnom udaljenju od logora; ova utvrđenja su bila okružena i baštama i od logora odvojena i jednom malom tvrđavom koju Englezi nisu bili poseli. Citadela u Kabulu, Bala Hisar, pružala bi odlične uslove za zimovanje cele armije, ali, da se ne bi izazvalo nezadovoljstvo šah Šudšaha, ona nije ni posednuta. Drugog novembra 1841. godine izbio je ustanak. Izvršen je napad na kuću Alexandra Burnes-a u gradu i Burnes je ubijen. Britanski general¹ nije preduzeo ništa, i kako ustanak nije naišao na otpor, on se sve više širio. Potpuno bespomoćan, uz svakakve protivrečne savete, Elphinstone je ubrzo napravio takvu zbrku kakvu je Napoleon opisivao rečima ordre, contre-ordre, désordre². Čak ni tada Bala Hisar nije posednut. Protiv hiljada ustanika upućeno je nekoliko četa, koje su, naravno, potučene. To je Avganistance još više ohrabrilo. Trećeg novembra posednuta su utvrđenja u blizini engleskog logora, a 9. novembra Avganistanci su zauzeli utvrđenje sa komorom (koje je imalo posadu od svega 80 ljudi), i Britanci su bili prisiljeni da gladuju. Već 5. novembra Elphinstone je govorio o eventualnom slobodnom povlačenju iz zemlje. Faktički su njegova neodlučnost i nesposobnost sredinom novembra toliko demoralisale jedinice, da ni Evropljani ni sepoji^[62] nisu bili u stanju da se suprotstave Avganistancima u otvorenoj borbi. Tad su započeli pregovori, u toku kojih je Macnaghten ubijen za vreme razgovora sa avganistanskim plemenskim starešinama. Sneg je počeo da pokriva tlo, namirnice su bile pri kraju. Konačno je 1. januara potpisana kapitulacija. Sav novac, 190 000 funti sterlinga trebalo je predati Avganistancima i, pored toga, još 140 000 funti sterlinga u čekovima. Sem 6 šestofuntaša i 3 brdska topa, celokupna artiljerija i municija se morala ostaviti. Ceo Avgani-

¹ Elphinstone — ² naređenje, protivnaređenje, nered

stan je trebalo napustiti. Starešine su, sa svoje strane, obećale sigurnu pratnju, namirnice i vučnu stoku.

Petog januara Britanci su počeli da odstupaju sa 4500 vojnika i logorskom pratnjom od 12 000 ljudi. Jednodnevni marš bio je dovoljan da i ono malo preostalog reda bude potpuno narušeno, vojnici i logorska pratnja vukli su se u beznadežnom neredu, što je onemogućilo organizovanje bilo kakvog otpora. Sneg, hladnoća i nedostatak namirnica imali su posledice slične onima u toku Napoleonovog povlačenja iz Moskve. Ali, dok su Kozaci bili ostali na pristojnom rastojanju, Britance su zasipali vatrom gnevni avganistanski strelci, koji su, naoružani puškama ostragušama, bili zaposeli sve visove. Starešine koje su učestvovala u potpisivanju kapitulacije nisu bile ni sposobne ni voljne da obuzdaju planinska plemena. Prelaz Kurd-Kabul bio je grobnica gotovo čitave armije, a mali ostatak, manje od 200 Evropljana, palo je na početku prelaza Džagdalok. Samo jedan jedini čovek, dr Brydon, stigao je u Dželalabad i ispričao šta se dogodilo. Avganistanci su zarobili i zadržali u ropstvu veliki broj oficira. Dželalabad je branila brigada Sale-a. Od Sale-a je zahtevano da kapitulira, ali je on odbio da evakuše grad. Tako isto je postupio i Nott u Kandaharu. Gasni je već bio zauzet, u njemu nije bilo nikog ko se razumevao u artiljeriju, a sepoji iz garnizona podlegli su klimi.

U međuvremenu su britanske vlasti na granici, odmah po dobijanju obaveštenja o katastrofi kod Kabula, koncentrisale u Pešavaru jedinice određene kao pomoć pukovima u Avganistanu. Ali, nije bilo dovoljno transportnih sredstava, a i sepoji su obolevali u velikom broju. U februaru je komandu preuzeo general Pollock i koncem marta 1842. godine primio je nova pojačanja. Zatim je prešao prelaz Kaiber i krenuo u Dželalabad da zameni Sale-a. Nekoliko dana pre toga Sale je tu do nogu potukao avganistanske opsadne snage. Lord Ellenborough, novi generalni guverner Indije, naredio je britanskim trupama da se povuku, ali i Nott i Pollock su se izgovorili nedostatkom transportnih sredstava. Početkom jula lord Ellenborough je pod pritiskom javnog mnjenja u Indiji morao da preduzme nešto da bi se spasla nacionalna čast i vratio ugled britanskoj armiji. U tom smislu on je naredio nastupanje na Kabul iz pravca Kandahara i Dželalabada. Sredinom avgusta Pollock i Nott su postigli saglasnost o svom kretanju i 20. avgusta Pollock je nastupio u pravcu Kabula, stigao do Gandamaka, potukao jednu jedinicu Avganistanaca i 8. septembra prešao prelaz Džagdalok, zatim potukao združene snage protivnika 13. septembra kod Tesina i 15. septembra postavio logor ispod bedema Kabula. U međuvremenu je Nott 7. avgusta evakuisao Kandahar i sa svim svojim snagama krenuo na Gasni. Nakon nekoliko manjih sukoba, 30. avgusta je potukao jednu veću avganistansku jedinicu i 6. septembra zaposao Gasni, koji je protivnik bio predao, razrušio je utvrđenja i grad, još jednom potukao Avganistanca na njihovim jakim položajima kod Alidana i 17. septembra stigao u blizinu Kabula,

gde je Pollock ubrzo uspostavio vezu s njim. Šah Šudšaha je znatno ranije ubio jedan plemenski starešina i otada u Avganistanu nije bilo uprave; nominalno je bio kralj šahov sin, Fat Džung. Pollock je uputio jednu konjičku jedinicu za izbavljanje zarobljenika iz Kabula; međutim, ovima je bilo pošlo za rukom da potkupe straže, pa su tu jedinicu sreli uz put. U znak osвете razrušen je trg Kabula; vojnici su opljačkali jedan deo grada i poubijali mnoge stanovnike. Dvanaestog oktobra Britanci su napustili Kabul i u maršu prešli preko Dželalabada i Pešavara u pravcu Indije. Dost Muhamed je pušten iz zarobljeništva i vraćen u svoju kraljevinu. Tako se završio pokušaj Britanaca da u Avganistanu postave marionetu za vladara.

Naslov originala: *Afghanistan*

Pisano oko 10. avgusta 1857. godine

Prvi put objavljeno u
«The New American Cyclopaedia»

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Zaseka

Zaseka, u vojnoj strategiji, veštačka prepreka od oborenog drveća, koja se često primenjuje u ratnim dejstvima na nepristupačnom planinskom zemljištu. Po potrebi, drveće se polaže uzdužno, sa granama okrenutim napolje da bi odbile napadače, dok stabla služe branionicima kao grudobran. Kada se zaseka namerno upotrebljava kao sredstvo za odbranu, na primer, nekog planinskog prolaza, sa vrhova drveća skida se lišće, oni se zašilje, a stabla pobiju u zemlju i tanje grane upletu tako da se dobije neka vrsta chevaux de frise¹.

Naslov originala: *Abatis*

Pisano oko 10. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ balvana sa šiljcima za odbranu

Friedrich Engels

Barbeta

Barbeta. — Za oruđa u bateriji se kaže da su postavljena *en barbette* kada su toliko podignuta da mogu gađati preko grudobrana, umesto kroz toparnice — kako je to uobičajeno. Za podizanje oruđa na ovu visinu upotrebljavana su različita sredstva. U poljskim utvrđenjima, zemljana platforma pozadi grudobrana služila je za topovsko mesto. U stalnim utvrđenjima obični lafeti sa klizačima ili obrtna postolja podižu oruđa na potrebnu visinu. Oruđa postavljena *en barbette* nemaju isti zaklon od neprijateljske vatre kao oruđa koja gađaju kroz toparnice; zato se ona postavljaju ovako samo u slučajevima kada grudobran, zbog svoje nedovoljne jačine, ne dozvoljava prosecanje toparnica, ili kada se želi da se proširi njihov sektor dejstva udesno i ulevo, što ne bi bilo moguće sa toparnicama. Zbog toga se oruđa postavljaju *en barbette* u poljskim utvrđenjima, na istaknutim uglovima utvrđenja, i kod obalskih baterija namenjenih za dejstvo protiv brodova, naročito kada je zidan grudobran. Za zaštitu od uzdužne vatre, neophodne su traverze i nadstrešnice.

Naslov originala: *Barbette*

Pisano oko 14. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Bastion

Bastion. — U starim tvrđavama gradski zidovi su flankirani okruglim ili četvrtastim kulama sa kojih su strelci lukom i ratne sprave mogli da upravljaju svoje projekte na neprijatelja u jurišu, u trenutku kad je bivao zaustavljen pred rovom. Sa pojavom artiljerije u Evropi, ove su kule pravljene znatno širim, a docnije, početkom 16. veka, italijanski inženjeri konstruisali su ih sa poligonalnom osnovom umesto okruglom i četvrtastom, te je tako postao bastion. To je nepravilan petougao, čija je jedna strana okrenuta unutra ka tvrđavi, tako da je suprotan ugao dobijao otvoreno polje dejstva. Dve duže strane, koje zahvataju ispadni ugao, nazvane su fasama; dve kraće strane, povezane sa gradskim zidinama ili bedemom, nazvane su flankama. Fase su bile namenjene za suzbijanje neprijateljske daljne vatre, dok su flanke štitele rov svojom vatrom. Prvi italijanski bastioni još pokazuju da potiču od starih tvrđava. Postavljani su blizu glavnog bedema; ispadni ugao bio je jako tup, fase kratke, a grudobran obložen zidom do vrha. Sa tako malim bastionima glavna uloga flanke bila je odbrana rova sa fronta kurtine koja je povezivala dva bastiona; prema tome, flanke su postavljane upravno na kurtinu. Ovi bastioni postavljani su ili na uglovima poligona koji je predstavljao celu *enceinte* tvrđave, ili tamo gde bi jedna strana poligona bila toliko dugačka da bi jedan deo ostao van efikasne vatre sa dve projektovane flanke, u kojem bi se slučaju na sredini postavljao međubastion, nazvan *piatta forma*. Sa usavršavanjem opsadne artiljerije 17. veka, veći bastioni postali su neophodni, a kurtina je izgubila svoj značaj, budući da su sad bastioni glavne tačke za napad. Uloga flanke bila je takode izmenjena: one su sada imale da flankiraju, uglavnom, rov ispred fase suprotnog bastiona, i umesto da budu postavljene upravno na kurtinu, one su pravljene upravno na produžetak ove fase, što je nazvano linijom odbrane. Visina obložnog zida bila je smanjena tako da ju je štitala od neposredne vatre glasijsa ili grudobran nekog drugog nižeg spoljnog postrojenja. Tako su bastioni, pod uticajem predstavnika stare

francuske i nemačke škole i, docnije, Vaubana i Coehorna, pretrpeli velike izmene u obliku i veličini, dok nije Cormontaigne objavio oko 1740. godine svoj rad o sistemu bastionskog utvrđivanja; taj sistem je uopšte smatran za najsavršeniji ove vrste. Njegovi bastioni pravljani su tako da budu što veći; njegove flanke su bile približno, ali ne potpuno, upravne na liniju odbrane, a velika usavršavanja su izvršena na spoljnim postrojenjima.

Bastioni su ili puni ili prazni. U prvom slučaju, cela unutrašnjost se izdizala do visine bedema; u poslednjem, bedem je išao oko unutrašnje strane bastiona ostavljajući dovoljnu širinu za posluživanje oruda, sa slobodnim prostorom u sredini postrojenja. U punim bastionima, katkad su podizani kavaliri: postrojenja čije su strane bile paralelne stranama bastiona i dovoljno visoke da se iz topova moglo gadati preko grudobrana. Na kavalire, koji su se nalazili na dominirajućim uzvišenjima, postavljani su uglavnom topovi najvećeg dometa, da bi vatrom ometali neprijatelja sa većeg odstojanja.

Sistem utvrđivanja na bazi bastiona bio je jedini poznati sistem utvrđivanja od 16. do kraja 18. veka, kada je Montalembert postavio nekoliko novih sistema bez bastiona, od kojih su najviše prihvatani poligonalni ili sistem *caponière* za tvrđave u unutrašnjosti i sistem kazematiranih forova sa orudima na nekoliko spratova.

Naslov originala: *Bastion*

Pisano oko 14. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Bajonet

Bajonet. — Smatra se da je ovo oružje, uvedeno sada kod svih linijskih pešadija, pronađeno u Francuskoj (izgleda u Bajoni, otkuda i ime) oko 1640. godine. Po drugim podacima, bajonet su primili Holandani od Malajaca, koji su stavljali svoj *kris* ili mač na pušku, i preneli ga u Francusku oko 1679. godine. Do tog vremena musketari nisu imali efikasno oružje za borbu izbliza, te su zbog toga morali da se mešaju sa kopljanicima koji bi ih štitili od neprijatelja. Bajonet je osposobio musketare da se suprotstave konjici ili kopljanicima, pa da postepeno i prevaziđu ovaj rod oružja. U početku, bajonet je pričvršćivan za jednu šipku koja je uvlačena u cev muskete, ali kako je na taj način vojnik bio lišen mogućnosti da otvara vatru sa bajonetom na pušci, izumljen je docnije jedan cilindričan držač koji je stavljen na cev. Sâmo koplje zadržalo se još oko pola stoleća u naoružanju pešadije. Austrijanci su ga prvi za svu svoju linijsku pešadiju zamenili musketom sa bajonetom. Prusi su to učinili 1689. godine; Francuzi nisu u potpunosti izbacili koplje sve do 1703. godine, ni Rusi do 1721. Bitka na Špajeru⁽⁶³⁾, 1703. godine, bila je prva u kojoj su pešadijski juriši vršeni sa bajonetom na pušci. Za laku pešadiju bajonet je sada uopšte zamenjen kratkim, pravim nožem, sa oštrim vrhom, koji se pomoću jednog držača može pričvrstiti za usta cevi. Istina je da je on ovako nešto slabije pričvršćen, ali pošto se smatra da će pešadija samo izuzetno jurišati u stroju, ovaj nedostatak se može zanemariti s obzirom na mnogobrojne mogućnosti primene ovog oružja.

Naslov originala: *Bayonet*

Pisano oko 14. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx / Friedrich Engels

Barklaj de Toli^[64]

Barklaj de Toli, Mihail, ruski knez i feldmaršal, rođen je u Livonskoj 1761¹, a umro u Insterburgu u Istočnoj Pruskoj 25. maja 1818. godine. Godine 1769, sa nepunih 11 godina, stupio je u rusku vojsku i u njoj služio 29 godina u raznim ratovima protiv Turaka, Švedana i Poljaka, ali je ostao u nižim činovima sve do 1798. godine. Istakao se u ratu 1806. Njegova vojnička slava potiče iz 1807. godine, kada je na čelu ruske prethodnice junački branio Pruski Ajlau, pružajući žilav otpor na ulicama, u crkvi i crkvenom dvorištu ovog grada.^[65] Godine 1808. potisnuo je Švedane u Kareliju, a 1809, kao komandant pešadije, ponovio je i čak prevazišao slavni marš Carla Gustava² preko zamrznutih voda Male Prevlake, izvršivši marš sa 12 000 Rusa, sa artiljerijom, municijom, hranom i prtljagom, preko zaleđenog Botnijskog zaliva. Zauzeo je Umeu, svojom pojavom ubrzao revoluciju koja se pripremala protiv Gustava IV i prinudio Švedane da traže mir.^[66] Posle 1810. godine povereno mu je da rukovodi ruskim ministarstvom rata.

Godine 1812. preuzeo je komandu nad Prvom zapadnom armijom. Jačina glavnih snaga, na čije je čelo stao, po zvaničnim izveštajima bila je preuveličana do 550 000 ljudi, a u stvari je iznosila svega 104 000, dok jačina svih trupa od Baltičkog mora do obala Pruta nije prelazila više od 200 000 ljudi. Na taj način, povlačenje ruske vojske — čiji je prvobitni plan razradio pruski general Phull^[67] mnogo pre raskida između Rusije i Francuske, a ne Barklaj de Toli (kako mu je to pogrešno pripisao Napoleon u svojim memoarima sa Sv. Jelene), i na čijem je ostvarenju Bernadotte ponovo insistirao kod Aleksandra posle objave rata — nije bila stvar izbora nego preka potreba. Velika zasluga Barklaj de Toli je u tome što se suprotstavio besmislenom pokliču da se krene u borbu, koji je dolazio i iz redova ruskih vojnika i iz vrhovne komande. Sa izvanrednom umešnošću izvršio je odstupanje, stalno zapošljavajući pojedine delove

¹ U «The New American Cyclopaedia» pogrešno — 1759. — ² Carl X Gustav, švedski kralj

svojih trupa da bi knezu Bagrationu stvorio mogućnost da se s njim spoji, i admiralu Čičagovu olakšao da izbije u neprijateljsku pozadinu. Kad je bio prinuđen da primi borbu, kao kod Smolenska^[68], zauzimao je takav položaj koji je omogućavao da se izbegne odlučujuća bitka. A kada se, nedaleko od Moskve, odlučujuća bitka više nije mogla izbeći, on je izabrao jak položaj kod Gžatska^[69], koji je sa fronta bio skoro neosvojiv i koji se mogao zauzeti samo dugim zao-bilaznim putevima. On je sa svojom armijom bio već zauzeo položaj, kada je Kutuzov stigao i primio vrhovnu komandu, koju je dobio zahvaljujući intrigama ruskih generala i potajnom nezadovoljstvu ruske armije strancem koji vodi ovaj sveti rat. Da bi naprkosio Barklaj de Toliju, Kutuzov je napustio front kod Gžatska, tako da je ruska vojska morala da prihvati borbu na nepovoljnom položaju kod Borodina.¹ U bici od 26. avgusta, Barklaj, koji je komandovao desnim krilom, bio je jedini general koji je održao svoj položaj i nije odstupio sve do 27. avgusta, štiteći na taj način povlačenje ruske vojske koja bi bila potpuno uništena da nije bilo njega. Posle povlačenja sa Borodina iza Moskve, Barklaj de Toli je opet sprečio uzaludne pokušaje odbrane svetog grada.

U ratu 1813. godine Barklaj je 4. aprila zauzeo tvrđavu Torn, pobedio Lauristona kod Kenigsvarta, štitio povlačenje savezničkih armija posle poraza kod Baucena, 8. maja, pobedio u bici kod Gerlica, doprineo kapitulaciji Vandamme-a i istakao se u bici kod Lajpciga.^[70] Za vreme rata 1814. godine nije komandovao samostalnim korpusima, već je više obavljao poslove administrativnog i diplomatskog, nego vojnog karaktera. Strogom disciplinom koju je zaveo kod trupa pod svojom neposrednom komandom, stekao je ugled kod francuskog naroda. Iako je posle Napoleonovog povratka sa Elbe suviše kasno stigao iz Poljske da bi uzeo učešća u bici kod Vaterloa^[51], ipak je učestvovao u drugom osvajanju Francuske. Umro je dok je putovao za Karlsbad. Poslednje godine njegovog života bile su pomućene klevetama. Bez sumnje, on je bio najbolji Aleksandrov general, nepretenciozan, istrajan, odlučan i veoma razborit.

Naslov originala: *Barclay de Tolly*

Pisano između 10. i 15. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 195 - 199.

Karl Marx

Berthier

Berthier, Louis Alexandre, maršal Francuske, knez i vojvoda od Nešatela i Valanžena, knez od Vagrama, rođen je u Versaju 20. novembra 1753, a ubijen u Bambergu 1. juna 1815. godine. Njegov otac, načelnik odeljenja topografskih inženjera pod Louis-om XVI, vaspitao ga je za vojnički poziv. Iz kraljevskog topografskog ureda Berthier je stupio u aktivnu službu, najpre kao poručnik u generalštabu, a zatim kao kapetan dragona. U američkom ratu za nezavisnost^[42] služio je pod Lafayette-om. Godine 1789. Louis XVI postavio ga je za general-majora nacionalne garde u Versaju, a 5. i 6. oktobra 1789, kao i 19. februara 1791. godine^[71], učinio je velike usluge kraljevskoj porodici. Međutim, on je uočio da revolucija otvara široko polje vojničkim talentima, te ga nalazimo u svojstvu načelnika generalštaba naizmenice kod Lafayette-a, Lucknera i Custine-a. Za vreme vladavine terora izbegao je sumnjičenja blagodareći svojoj revnosti u vandejskom ratu^[72]. Njegova lična hrabrost u odbrani Somira, 12. juna 1795. godine, bila je potvrđena u izveštajima komesara Konventa. Posle 9. termidora^[73] Berthier je postavljen za načelnika Kellermannovog generalštaba i, pošto je njegovom zaslugom francuska armija zauzela položaj kod Borgeta, doprineo je da se zaustavi napredovanje neprijatelja. Na taj način, njegov ugled kao načelnika generalštaba bio je učvršćen pre no što ga je Napoleon izabrao za taj položaj. Za vreme rata 1796 - 1797. godine istakao se kao dobar komandant divizije u bitkama kod Mondova (22. aprila 1796), Lodija (10. maja 1796), Kodonja (9. maja 1796) i kod Rivolija (14. januara 1797. godine).^[74]

Slabog karaktera, ali neumoran radnik, herkulske snage, što mu je omogućavalo da neprekidno radi po osam uzastopnih noći, zapamnjujuće memorije kad su posredi sve pojedinosti vojnih operacija, kao, na primer, pokreti korpusa, jačina trupa, kantonmani, komandanti; čovek na čiju se spremnost uvek moglo osloniti, uredan i tačan, sa dobrim poznavanjem upotrebe geografskih karata i sposobnošću oštrog zapažanja osobnosti zemljišta, izvežban da jednostavnim i

jasnim izrazima podnosi izveštaje i o najstrožijim vojnim pokretima, dovoljno iskusan i pronicljiv da za vreme akcije zna kome da preda primljena naređenja, starajući se lično za njihovo izvršenje, živi telegraf svoga komandanta na bojištu i njegova neumorna pisaca mašina za stolom, — on je bio uzor štabnog oficira za onog generala koji lično drži sve funkcije višeg komandovanja. I pored njegovog protivljenja, Bonaparta ga je 1798. godine postavio na čelo armije određene da okupira Rim, da tamo proglasi republiku i zarobi papu.^[75] Pošto nije mogao da spreči pljačku koju su u Rimu vršili francuski generali, komesari i nabavljači, i da suzbije pobunu u francuskim redovima, podneo je ostavku, predao komandu Masséni i povukao se u Milano, gde se zaljubio u lepu gospodu Visconti. Njegova ekscentrična i trajna strast prema ovoj ženi dala je povoda da za vreme egipatske ekspedicije^[76] dobije nadimak voda faction des amoureux¹ i da utroši najveći deo od 40 miliona franaka, kojima ga je njegov carski gospodar u nekoliko mahova darivao.

Po povratku iz Egipta podržavao je Bonapartine spletke 18. i 19. brimera^[77] i bio je postavljen za ministra rata, i na tom položaju ostao je do 2. aprila 1800. godine. Ponovo u svojstvu načelnika generalštaba za vreme drugog italijanskog pohoda, on je u izvesnoj meri doprineo da Bonaparta zauzme očigledno pogrešan položaj kod Marenga, pošto je poverovao lažnim izveštajima o pravcu kretanja i položaju austrijske armije.^[78] Posle pobede, pošto je zaključio primirje sa generalom Mélas-om, bio je u raznim diplomatskim misijama, a zatim je vraćen u ministarstvo rata, kojim je rukovodio do proglašenja Carstva. Posle toga prisno se povezao lično sa imperatorom, kojeg je, kao general-major Velike armije^[49] i u svojstvu načelnika generalštaba, pratio u svim ratovima. Napoleon ga je obasipao titulama, dostojanstvima, nagradama, apanažama i darovima. Devetnaestog maja 1808. godine postavljen je za maršala Carstva, dobio je veliku lentu Legije časti i postao glavni lovac Francuske. Sedamnaestog oktobra 1805. godine imao je čast da sa Mackom utvrdi uslove kapitulacije Ulma.^[79]

Iz pruskog rata 1806. godine vratio se kući sa dostojanstvom suverenog kneza od Nešatela i Valanžena. Godine 1808. bilo mu je naređeno da se oženi princezom Elisabeth Marie von Bayern-Birkenfeld, nećakom bavarskog kralja², i postavljen je za vice-connétable³ Francuske. Godine 1809. Napoleon ga je postavio za glavnokomandujućeg Velike armije određene da operiše iz Bavarke protiv Austrije. Šestog aprila Berthier je objavio rat, a već 15. aprila ugrozio je ceo pohod. Podelio je armiju u tri dela, postavljajući Davout-a sa polovinom francuskih snaga u Regensburgu, Massénu sa drugom polovinom u Augsburgu, a Bavarce između njih u Abensbergu, tako

¹ stranke ljubavnika — ² Maximiliana I Josepha — ³ Connétable — glavni zapovednik vojske toga doba u Francuskoj

da je nadvojvoda Karlo brzim manevrom mogao da pobeđi ove razdvojene grupe. Sporost Austrijanaca i dolazak Napoleona spasli su francusku armiju. Međutim, vršeći funkcije koje su mu više odgovarale, i pod neposrednim nadzorom svoga gospodara, on je učinio odlične usluge u ovom ratu, i spisku svojih mnogobrojnih titula dodao i titulu kneza od Vagrama¹⁰¹.

Za vreme rata u Rusiji podbacio ja čak i kao načelnik generalštaba. Posle velikog požara u Moskvi nije bio u stanju čak ni da protumači naređenja svoga gospodara; međutim, i pored njegovog upornog zahteva da mu se dozvoli da se sa Napoleonom vrati u Francusku, Napoleon mu je naredio da sa armijom ostane u Rusiji. Siromaštvo njegovog duha i njegova predanost rutinskim poslovima sada su se u punoj meri istakli u užasnim teškoćama protiv kojih su Francuzi morali da se bore. Veran svojim navikama, on je davao bataljonima, a pokatkad i četama u zaštitnici, ista naređenja kao da se zaštitnica još uvek sastojala od 30 000 ljudi, određivao je položaje pukovima i divizijama koji su već odavno prestali da postoje, i, da bi zadovoljio sopstvenu želju za aktivnošću, povećavao je broj kurira i propisa. U toku 1813-1814. godine ponovo ga nalazimo na njegovom uobičajenom položaju.¹

Pošto je Senat objavio proklamaciju o zbacivanju Napoleona, Berthier je pod lažnim izgovorom napustio svog gospodara, dostavio izjavu o svojoj lojalnosti Senatu i privremenoj vladi¹⁰¹ čak i pre Napoleonove abdikacije, i na čelu maršala Carstva otputovao za Kompenj, gde je na najservilniji način održao dobrodošlicu Louis-u XVIII. Četvrtog juna 1814. godine Louis XVIII proizveo ga je za pera Francuske i kapetana čete novoosnovane kraljeve garde. Svoje kneževstvo od Nešatela ustupio je pruskom kralju u zamenu za penziju od 34 000 forinti. Posle Napoleonovog povratka sa Elbe išao je u pratnji Louis-a XVIII do Gana. Međutim, pošto je pao u nemilost kod kralja zato što je prikrivao pismo koje je bio primio od Napoleona, povukao se u Bamberg, gde su ga 1. juna 1815. godine ubila šestorica maskiranih ljudi, koji su ga izbacili kroz prozor dvorca njegovog tasta. Njegovi memoari objavljeni su u Parizu 1826. godine.

Naslov originala: *Berthier*

Pisano oko 15. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ šefa generalštaba

Friedrich Engels

Alžir^[82]

Alžir — deo severne Afrike, ranije turski pašaluk Alžir, ali je od 1830. uključen u strane dominione Francuske. Graniči se sa severa Sredozemnim morem, sa istoka Tunisom, sa zapada Marokom, sa juga velikom pustinjom Saharom. Najveća dužina istok-zapad iznosi 500 milja; najveća širina sever-jug ima 200 milja. Planinski lanac Atlasa predstavlja važnu prirodnu karakteristiku zemlje, — on odvaja obradivu zemlju primorja od pustinje. On u isto vreme obrazuje severnu i južnu vododelnicu provincije. Glavni planinski lanac ide sa istoka na zapad, ali je cela provincija izbrazdana u svim pravcima ograncima koji vode od glavnog lanca. Najviša planina na zapadu je Maunt Vanašris, Mons Zalakus Ptolemej; u istočnom delu su Džurdžura i Aures. Ove planine dostižu visinu od 7000 stopa. Glavna reka je Šilif. Ima i dosta velikih reka koje teku sa južnih padina Atlasa i gube se u pustinji. Nijedna od ovih reka nije plovna. One skoro presušuju u leto, ali u proleće plave znatan deo zemlje i čine ga plodnim.

Nekoliko putnika je izjavilo da klima nije nezdrava. Zapaljenja očiju i kožne bolesti su rasprostranjene. Priča se da nema endemskih groznica, ali veliki gubici francuskih trupa zbog bolesti mogu dovesti do drugog zaključka. Vazduh je čist i prozračan, leto vrlo vruće; zimi, naročito u brdskom delu zemlje, ima povremeno jakog nevremena. Na granicama pustinje tlo je neplodno i peskovito, ali između planinskih predela je plodno, naročito pored rečnih tokova; sve vrste žitarica, voća, evropskog i tropskog cveća, od kojeg se svojom izvanrednom lepotom posebno ističu ruže; vrste šećerne trske, za koje se kaže da su najveće i najproduktivnije od svih poznatih vrsta, — sve to uspeva u Alžiru. Domaće životinje svih vrsta su mnogobrojne. Konji su, naravno, izvrsni; magarci su vrlo krupni i mnogo se koriste za jahanje. Dvogrbe i jednogrbe kamile Alžira su izuzetne. Merino ovce su ovde domorodačke, i Španija se njima snabdevala iz Alžira. Numidijski lav, panter i leopard, kao i nojevi, zmije, škorpioni i drugi otrovni gmizavci veoma su rasprostranjeni.

Smatra se da su Berberi, Kabili ili Mazigi, jer su oni poznati pod tri imena, prasideoci. O njihovoj istoriji kao rase malo se zna,

sem da su nekada zauzimali celu severozapadnu Afriku, pa su nađeni čak i na istočnoj obali. Kabili žive u planinskom delu. Drugi stanovnici su Arabljani, potomci muslimanskih zavojevača. Mavri, Turci, Kulugli^[83], Jevreji i Crnci i, najzad, Francuzi, nastanjeni su u zemlji. Stanovništvo je brojalo 1852. godine 2 078 035 od kojih je bilo 134 115 Evropljana svih nacija, pored vojske od nekih 100 000 ljudi. Kabili su vredan narod, žive u urednim selima, izvrsni su poljoprivrednici, a rade i po rudnicima, na preradi metala, sirove vune i u fabrikama pamuka. Oni prave topovski barut i sapun, skupljaju med i vosak, i snabdevaju gradove živinom, voćem i ostalim namirnicama. Arabljani čuvaju običaje svojih predaka u vođenju nomadskog života, premeštajući svoje logore od mesta do mesta prema potrebi za ispašom ili iz drugih razloga. Mavri su, verovatno, od svih stanovnika najneugledniji. Živeći po gradovima, mnogo raskošnije nego i Arabljani i Kabili, pod stalnim pritiskom svojih turskih upravljača, postali su bojažljivi, ali su ipak sačuvali svoju svirepost i osvetoljubivost, dok su u moralnom pogledu na vrlo niskom stupnju.

Najvažniji gradovi Alžira su prestonica Alžir, Konstantin — sa oko 20 000 stanovnika, i Bona, utvrđeni grad na morskoj obali, koji je 1847. godine imao oko 10 000 stanovnika. U blizini ovoga grada nalaze se lovišta korala koja pretražuju ribolovci iz Francuske i Italije. Buži je na obali istoimenog zaliva. Zauzimanje ovog mesta ubrzano je ispadima Kabila u susedstvo, gde su nasukali jedan francuski jedrenjak sa dva jarbola, odsekavši mu prethodno sidra, a potom opljačkali brod i masakrirali posadu.

U unutrašnjosti Alžira ima nekih ostataka iz starina, naročito u oblasti Konstantina, između ostalog i ostaci starog grada Lambese; sačuvani su ostaci gradskih vrata, delovi jednog amfiteatra i jedan mauzolej na korintskim stubovima. Na obali leže Kolea i Šeršel, stara Julia Caesarea, mesto od izvesnog značaja za Francuze. To je bila prestonica Jube, i u njenoj okolini ima ostataka iz drevnog doba. Oran je utvrđeni grad. On je ostao u posedu Španaca do 1792. godine. Tlemsen, nekada prestonica Abd el Kadera, nalazi se u plodnoj oblasti; stari grad je uništen požarom 1670, a moderni grad su skoro uništili Francuzi. U njemu ima fabrika za izradu ćilima i ćebadi. Južno od Atlasa nalazi se Zaab, stara Gaetulia. Glavni grad je Biskra; stanovnici ovog kraja su miroljubivi i vrlo omiljeni po severnim pristaništima kao sluge i nosači.

Alžir su zauzimali redom Rimljani, Vandali, pa Arabljani. Kada su Mavri bili potisnuti iz Španije 1492. godine, Ferdinand je poslao jednu ekspediciju protiv Alžira i, pošto je zauzeo Oran, Buži i grad Alžir, zapretio osvajanjem cele zemlje. U nemogućnosti da zaustavi moćnog agresora, Selim Eutemi, emir od Metidžaha, plodne ravnice u susedstvu Alžira, zatražio je pomoć od Turaka, koji su mu poslali u pomoć čuvenog gusara Barbarosu Horuka. Horuk se pojavio 1516. godine; prvo je zagospodario zemljom, lično ubivši Selima Eutemija,

zatim je napao Špance, i, posle rata promenljive sreće, bio je primoran da se povuče u Tlemsen, koji je opsela španska vojska; tu je uhvaćen i pogubljen 1518. godine. Nasledio ga je njegov brat, Hajredin; on je zatražio pomoć od sultana Selima I i priznao ovog vladara za svog suverena. Za to ga je Selim naimenovao za pašu Alžira i poslao mu trupe sa kojima je uspeo da odbaci Špance i konačno postane gospodar zemlje. Njegovi uspesi u borbi protiv hrišćana na Sredozemlju učinili su da u mu je Sulejman I dao titulu kapudan-paše. Karl V je pokušao da uspostavi špansku vladavinu, i 1541. godine uputio je preko Sredozemnog mora moćnu ekspediciju od 370 brodova i 30 000 vojnika. Ali strahovita bura i zemljotres rasturili su flotu i presekli svaku vezu između nje i vojske. Bez podrške, izložene iznuravajućim napadima smelog neprijatelja, trupe su bile primorane da se ponovo ukrcaju i da se povuku sa gubicima od 8000 ljudi, 15 ratnih brodova i 140 transportera. Od tog vremena vođene su neprestane borbe između berberskih državnica^[84] i malteških vitezova^[85]; odatle je ponikao onaj sistem pomorskog razbojništva koji je učinio da su alžirski gusari postali strah i trepet na Sredozemnom moru i kome su se tako dugo pokoravale hrišćanske države. Englezi pod Blake-om, Francuzi pod Duquesne-om, Holandani i druge sile napadali su Alžir u razna vremena; pošto ga je Duquesne dva puta bombardovao, dej je pozvao sebi francuskog konzula kralja Louis-a XIV, i saznajući koliki su troškovi bombardovanja, podrugljivo mu je rekao da bi on sam spalio grad za polovinu te sume.

Sistem gusarenja održavao se uprkos stalnom otporu evropskih sila; čak su ponekad i obale Španije i Italije napadali ovi razbojnici, koji su produžili da se bave ovim strašnim zanimanjem — ratom i pljačkom. Hiljade hrišćanskih robova čamilo je stalno u zarobljeništvu u Alžiru; organizovana su društva pobožnih ljudi, čiji je isključivi cilj bio da godinama putuju u Alžir i iz Alžira da bi otkupljivali zarobljenike za novac koji bi im njihova rodbina poverila. U međuvremenu, autoritet turske vlade sveden je na jedno ime. Deji, izabrani od janičara, objavili su svoju nezavisnost od Porte. Poslednjeg turskog pašu proterao je 1705. godine dej Ibrahim; janičari su na svojim burnim izborima birali nove vođe, koje su često ubijali u toku svojih pobuna. Janičari su vrbovani samo od doseljenika iz Turske, ne od domorodaca, pa čak ni sin janičara i domorodačke žene nije priman u redove janičara. Dej je povremeno slao poklone u Carigrad u znak svoje formalne lojalnosti, ali je obustavio plaćanje svakog redovnog poreza; a Turci, zauzeti stalnim ratovanjem sa Rusijom, bili su suviše slabi da bi mogli ukrotiti odmetnike u dalekoj provinciji. Tako je ostalo na mladoj republici Sjedinjenih Država da pokaže put za ukidanje te čudovišne tiranije. Za vreme ratova francuske revolucije i Napoleona, moćne flote na Sredozemnom moru štatile su trgovinu, te su Alžirci bili primorani da odustanu od svog nezakonitog ubiranja danka. Posle uspostavljenog mira, Alžirci su ponovo nastavili svoje pljačkanje; a

Amerikanci, koji su još 1795. godine bili primorani da slede primer evropskih nacija, i da novčano pomažu deja radi očuvanja mira, sad su odbili da plaćaju ovaj danak. Godine 1815. komodor Decatur sreo je jednu alžirsku eskadru i u borbi zarobio jednu fregatu i jedan brig, pa otplovio u Alžirski zaliv, gde je primorao deja da preda sve američke zarobljenike i da odustane od svih budućih naplata danka. Ovom smelom primeru sledili su i Englezi 1816. godine i pod lordom Exmouth-om bombardovanjem pretvorili grad u prah i pepeo, i primorali deja da im vrati zarobljenike. Ovo je, ipak, bila samo kazna, jer gusarstvo nije bilo ukinuto; jer i 1826. godine Alžirci su otvoreno napadali i zarobljavali italijanske brodove na Sredozemnom moru, a upadali su čak i u Severno more. Godine 1818. Husein-bej je došao na vlast; 1823. godine opljačkan je stan francuskog konzula i izvršena su razna nasilja na brodovima pod francuskom zastavom, — od deja je tražena naknada štete, ali bez uspeha. Najzad, alžirski dej lično je uvredio francuskog konzula i upotrebio nedostojne izraze za kralja Francuske, koji nije odgovorio na dejovo pismo u vezi sa dugovima francuske vlade jevrejskim trgovcima koji su bili Huseinovi poverioci.^[86] Da bi se iznudilo izvinjenje, poslata je jedna francuska eskadra da blokira Alžir. Otvoreni su pregovori između Francuske, Mehmed Alija i Porte, u toku kojih se Mehmed Ali poduhvatio da, uz podršku Francuske, osvoji Alžir, s tim da plaća redovno danak sultanu, u čije bi ime vladao. Ovi pregovori su prekinuti, delom zahvaljujući suprotstavljanju Engleske, a delom zbog toga što se Mehmed Ali i Francuska nisu mogli sporazumeti u pogledu konkretnih mera koje je trebalo preduzeti za izvođenje ovog plana. Vlada Charles-a X preduzela je sada sama ekspediciju protiv Alžira i 13. juna 1830. iskrcala armiju od 38 000 pešaka i 4000 konjanika pred Alžiirom, pod komandom generala Bourmont-a. Husein-dej je prikupio vojsku od 60 000 ljudi da mu se suprotstavi, ali, pošto im je dopustio da se iskrcaju, nije mogao da pruži nikakav ozbiljniji otpor; tako je Alžir kapitulirao 4. jula, uz uslove da će se privatna svojina stanovnika i religija ove zemlje poštovati, a da se deju i njegovim Turcima dopušta slobodan odlazak. Francuzi su zauzeli grad Alžir. Zaplenjeno je 12 ratnih brodova, 1500 bronzanih topova i skoro 10 000 000 dolara u gotovom novcu. Odmah su obrazovali garnizon u Alžiru i zaveli vojnu vladavinu. Vlada Charles-a X imala je nameru da preda Alžir sultanu, pa su i uputstva u ovom smislu bila upućena u Carigrad, ali je u julskim događajima 1830. Charles X svrgnut.^[87] Jedna od prvih mera njegovog sledbenika¹ bila je da donese odluku o držanju osvojenog, pa je za vrhovnog komandanta, na mesto Bourmont-a poslat u Alžir Clausel. Od prvog francuskog zauzimanja Alžira do današnjih dana ova nesrećna zemlja je poprište neprestanog krvoprolića, pljačke i nasilja. Svaki grad, veliki ili mali, osvajan je deo

¹ Louis-Philippe-a

po deo uz ogromne ljudske žrtve. Arapska i kabilaska plemena, kojima je nezavisnost dragocena, a mržnja prema tuđinskoj dominaciji princip dragoceniji i od samog života, ugušivana su i slamana racijama u kojima su kuće i imovina spaljivane i uništavane, sasecana žita na poljima, dok su jadnici koji bi to preživeli masakrirani ili izlagani svim grozotama pohlepe i brutalnosti. Ovaj varvarski način vođenja rata primenili su Francuzi protiv svih principa čovečnosti, civilizacije i hrišćanstva. Kao opravdanje tvrdi se da su Kabili svirepi, skloni ubistvima, da muče svoje zarobljenike, i da je pogrešno biti blag prema divljacima. Politiku jedne civilizovane vlade koja se poziva na *lex talionis*¹ moguće je zaista dovesti u pitanje. I, ako se drvo ceni po plodovima koje daje, onda se može reći samo to da posle izdatka od verovatno 100 000 000 dolara i žrtvovanja na stotine hiljada života, Alžir predstavlja školu rata za francuske generale i vojnike, u kojoj su svi francuski oficiri, koji su stekli lovorove vence u krimskom ratu, dobili svoja vojnička znanja i borbena iskustva. Broj Evropljana upoređen sa brojem domorodaca pokazuje da je pokušaj kolonizovanja skoro potpuno neuspeo; i to u jednoj od najplodnijih zemalja sveta, staroj žitnici Italije, udaljenoj od Francuske 20 časova, u kojoj nedostaje samo jedno — bezbednost života i imovine, koje ugrožavaju prijatelji-vojnici i surovi neprijatelji. Da li ovaj neuspeh treba pripisati nedostacima u karakteru Francuza, koji ih čine nepogodnim za kolonizovanje, ili nerazboritoj lokalnoj upravi, — to nije naše da prosudimo. Svaki važniji grad, Konstantin, Bona, Buži, Arzev, Mostaganem, Tlemsen, osvojeni su na juriš — sa svim terorom koji to prati. Domoroci su se teško bili potčinili i svojim ranijim turskim upravljačima, koji su za sebe bar mogli reći da su iste vere, a nisu dobili nikakve prednosti takozvanom civilizovanošću nove uprave, protiv koje su, pored ostalog, pokazivali i otpor usled svog verskog fanatizma. Svaki novi guverner dolazio je da ponovi surovost svog prethodnika; proklamacijama su najavljivane najlepše namere, a okupaciona vojska, vojnički pokreti, strašni zločini, vršeni sa obe strane, učinili su da od svih tih izjava o miru i dobroj volji ne bude ništa.

Godine 1831. baron Pichon je postavljen za civilnog intendanta i potrudio se da organizuje takav sistem civilne uprave koji bi mogao da funkcioniše zajedno sa vojnom upravom, ali kontrola i nad generalnim guvernerom, kakvu su njegove mere predvidele, uvrćila je Savaryja, vojvodu od Roviga, nekadašnjeg Napoleonovog ministra policije, i na njegovu žalbu, Pichon je bio opozvan. Pod Savaryjem Alžir je postao mesto za izgnanstvo svih onih koji su svojim političkim ili socijalnim prestupima sebe doveli pod udar zakona; u isto vreme obrazovana je u Alžiru stranačka legija, čijim je vojnicima bilo zabranjeno da ulaze u gradove. Godine 1833. podneta je narodnoj skupštini peticija u kojoj je izneto:

¹ Zakon odmazde — za isto istim

«Za protekle 3 godine trpeli smo sve moguće nepravde. Kad god su vlastima podnete žalbe, one su odgovarale samo novim terorom, naročito upravljanim protiv onih koji su žalbe podneli. Iz tog razloga niko se ne usuđuje da se izloži opasnosti, pa je zbog toga i ova peticija ostala bez potpisa. O, poštovana gospodo, preklinjemo vas u ime čovečnosti da nas oslobodite od ove sramne tiranije: izbavite nas iz ropskih lanaca. Ako zemlja ostane pod vojnom upravom, i ako ne bude civilne vlasti, mi ćemo propasti; za nas nikad neće biti mira.»

Ova peticija dovela je do obrazovanja istražne komisije, što je imalo za posledicu uvođenje civilne vlasti. Posle smrti Savaryja, kad je upravljao general Voirol, preduzete su neke mere da bi se ublažila ova ogorčenost: isušivanje močvara, popravljjanje puteva, organizovanje milicije domorodaca. Ove su mere, ipak, bile obustavljene po povratku maršala Clausela, pod čijom je komandom preduzeta prva i nesrećna ekspedicija protiv grada Konstantina.^[88] Njegova uprava bila je tako nezadovoljavajuća da je 1836. godine upućena u Pariz peticija koju su potpisale 54 vodeće ličnosti iz provincije u kojoj je traženo da se ispituju njegove zloupotrebe. Ovo je dovelo do konačnog povlačenja Clausela. Ceo period vladavine Louis-Philippe-a ispunjen je pokušajima kolonizovanja, koji su se završili špekulacijama sa zemljom; vojničko kolonizovanje bilo je bezuspešno, pošto obrađivačima zemlje nije bio zajemčen život van topovskog dometa iz vojničkih bunkera, a propali su i pokušaji da se naseli istočni deo Alžira i protera Abd el Kader iz Orana i sa zapada.^[89] Poraz ovog neumornog i neustrašivog vođe otpora toliko je smirio zemlju da se veliko pleme Hamianes Garabas smesta predalo.

Za vreme revolucije 1848. godine, general Cavaignac je bio određen da smeni vojvodu d'Aumale-a na dužnosti generalnog guvernera provincije, ali se on, kao i princ de Joinville, koji se nalazio u Alžiru, tada povukao. Ali, čini se da ni republika nije imala više sreće u upravljanju ovom provincijom od monarhije. Nekoliko guvernera se smenjivalo jedan za drugim posle kraćeg upravljanja. Kolonisti su poslali da obrađuju zemlju, ali su neki poumirali a neki je nezadovoljni napustili. Godine 1849. nastupao je general Pélissier protiv nekoliko plemena i sela Beni Silema; njihova žita i sva dostupna dobra spaljeni su i uništeni kao i obično, pošto su odbili da plaćaju porez. U Zaabu, plodnoj oblasti na granici pustinje, propovedi jednog marabuta^[90] izazvale su veliko uzbuđenje, pa je tamo upućena ekspedicija jačine 1200 ljudi, koju je stanovništvo uspešno do pobeđi. Sada se postavilo da je pobuna vrlo rasprostranjena i da su je potpirivala tajna udruženja, takozvana Sidi Abderrahman, čiji je glavni cilj bio istrebljenje Francuza. Pobunjenici su savladani tek kada je poslata ekspedicija pod komandom generalâ Canrobert-a i Herbillona; a opsada arapskog grada Zača potvrdila je da domoroci nisu izgubili hrabrost ni postali naklonjeniji prema svojim zavojevačima. Grad je 51 dan odbijao napade opsadivača i najzad je zauzet na juriš. Mala Kabilija nije se pre-

davala sve do 1851. godine, kada ju je general St. Arnaud pokorio i tako uspostavio komunikaciju između Filipvila i Konstantina.

Francuski bilteni i novine puni su izjava o miru i napretku Alžira. Ipak, sve to je ustupak nacionalnoj sujeti. Zemlja je čak i danas u unutrašnjosti isto tako malo kolonizovana kao i ranije. Francuska dominacija je savršeno iluzorna, sem na obali i oko gradova. Plemena još brane svoju nezavisnost i preziru francuski režim, a gnusni sistem racija nije napušten. Godine 1857. maršal Randon je izvršio uspešnu raciju u selima i naseobinama još nepotčinjenih Kabila, da bi njihovu teritoriju pripojio francuskim posedima. Domorocima se još uvek upravlja gvozdenom pesnicom, a stalni ustanci pokazuju neizvesnost francuske okupacije i ništavost mira koji se takvim sredstvima održava. I zaista, suđenje obavljeno avgusta 1857. u Oranu, na kojem je dokazano da je kapetan Doineau, šef *Bureaux Arabes*^[91], bio kriv za ubistvo istaknutog i bogatog domoroca, otkrilo je uobičajenu praksu kojom su francuski službenici, čak i najnižeg ranga, na najsiroviji i despotski način vršili vlast, što je opravdano privuklo svetsku pažnju.

Sada je vlast podeljena na tri provincije, sa sedištimama u Konstantinu na istoku, Alžiru u centru i Oranu na zapadu. Zemlja je pod upravom generalnog guvernera, koji je i vrhovni komandant oružanih snaga i ima za pomoćnike jednog sekretara i civilnog intendanta i savet — koji se sastoji od direktora unutrašnjih poslova, komandanta mornarice, vojnog intendanta i državnog tužioca, čija je uloga da potvrđuje akta guvernera. *Conseil des contentieux*¹ u Alžiru je nadležan za presuđivanje građanskih i kriminalnih izgređa. Provincije, u kojima je civilna uprava organizovana, imaju predsednika, sudiju i policijskog komesara. Domorodačka plemena muslimanske vere još imaju svoje kadije, ali je kod njih zaveden sistem arbitraže, kome oni, navodno, daju prednost, i jedan činovnik (*l'avocat des Arabes*²) specijalno je zadužen da brani arapske interese pred francuskim sudovima.

Tvrđi se da je posle francuske okupacije trgovina znatno porasla. Uvoz se ceni na oko 22 000 000, a izvoz na 3 000 000 dolara. Uvoze se pamučne, vunene i svilene tkanine, žito i brašno, kreč i prečišćen šećer; izvoze se sirovi korali, koža, pšenica, ulje i vuna, uz neke druge male artikle.

Naslov originala: *Algeria*

Pisano oko 17. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ Savet za parnice — ² advokat Arapa

Friedrich Engels

Municija

Municija obuhvata projekte, punjenja i sredstva za zapaljivanje i upotrebu vatrenog oružja, — razume se, sve gotovo za upotrebu. Tako, municija za ručno vatreno oružje obuhvata metke i udarne kapisle (koje, naravno, nisu potrebne kod pušaka kremenjača i iglenjača); municija za poljsku artiljeriju sastoji se od zrna, punjenih bombi, karteča, šrapnela, čaura sa punjenjem, kapisli, fitilja, frikcionih cevčica i dr., kao i raketa za raketne baterije. U tvrđavama i pri opsadama barut se obično čuva u buradima, a punjenja se prave kada nastane potreba; to isto se radi i sa raznim mešavinama za kojima se za vreme opsade ukaže potreba; prazna zrna se, takođe, pune na licu mesta. Količina municije koja prati armiju na bojištu menja se zavisno od okolnosti. Pešak obično nosi 60 metaka, retko više; slična količina za jednog čoveka nosi se u kolima, dok dalje snabdevanje ide sa parkovom kolonom na jedan ili dva dana marša iza boraca. Za poljsku artiljeriju, uvek se nosi u bateriji po 150 do 200 metaka za jedno oruđe, i to delom u karama sa prednjacima, a delom u posebnim kolima; drugih 200 metaka za jedno oruđe nosi se u municijskoj rezervi armije, dok se treća popuna nalazi u parkovoj koloni. To je pravilo za većinu civilizovanih armija i, naravno, važi samo za početak operacije. Posle nekoliko meseci rata, municijske rezerve se obično, znatno iscrpe, a posle neke neuspešne bitke čak i potpuno izgube, dok je njihova popuna često teška i spora.

Naslov originala: *Ammunition*

Pisano oko 17. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx / Friedrich Engels

Benigsen^[92]

Benigsen, Ljevin August Teofil, grof i ruski general, rođen je u Braunšvajgu 10. februara 1745. godine, gde je njegov otac služio kao gardijski pukovnik, a umro 3. oktobra 1826. godine. Kao paž proveo je pet godina na dvoru George-a II u Hanoveru; stupio je u hanoversku vojsku i, pošto je unapređen u čin kapetana gardijske pešadije, učestvovao je u poslednjoj borbi sedmogodišnjeg rata^[43]. Njegova strast prema lepom polu izazvala je u to vreme veću senzaciju nego njegovi ratni podvizi. Da bi se oženio ćerkom barona Steinberga, hanoverskog ministra na bečkom dvoru, napustio je armiju i povukao se na svoje hanoversko imanje u Bantelnu. Zbog svog rasipničkog života zapao je u očajne dugove i, posle smrti svoje žene, odlučio je da povрати svoje bogatstvo stupajući u rusku vojnu službu. Katarina II proizvela ga je u čin potpukovnika; najpre je služio pod Rumjancevom i borio se protiv Turaka, a zatim pod Suvorovom protiv pobunjenika Pugačova. Za vreme odsustva koje mu je bilo odobreno otišao je u Hanover da se oženi gospođicom von Schwiegelt, čuvenom lepoticom. Posle povratka u Rusiju, protekcijom Rumjanceva i Potemkina dobio je komandu puka. Pošto se lično istakao pri opsadi Očakova 1788. godine^[93], naimenovan je za komandanta brigade. U poljskom ratu 1793/1794. godine komandovao je korpusom lake pešadije, a proizveden je za generala posle borbi kod Ošmjanija i Solija. Pošto je na čelu svoje konjice probojem centra poljske armije odneo pobedu kod Vilne^[94], kao i zbog nekoliko smelih iznenadnih napada, koje je uspešno izvršio na obalama donjeg Njemena, Katarina II odlikovala ga je ordenom Sv. Vladimira, mačem časti i dodelila mu 200 kmetova. Iako je za vreme rata u Poljskoj pokazao kvalitete dobrog konjičkog oficira — žestinu, smelost i brzinu, on, ipak, nije posedovao većih sposobnosti neophodnih jednom komandantu armije. Posle poljskog rata upućen je u armiju koncentrisanu u Persiji, gde je desetodnevnom bombardovanjem prinudio grad Derbent na obali Kaspijskog mora na predaju.^[95] Krst Sv. Đorđa III reda bio je poslednji poklon koji

je primio od Katarine II, a posle njene smrti opozvan je i pao je u nemilost kod njenog naslednika.

U zaveri koju je u to vreme organizovao vojni guverner Petrograda grof Palen, car Pavle je izgubio život. Pošto je poznavao bezobzirnost Benigsena, Palen mu je poverio tajnu i dao mu počasnu ulogu — da uvede zaverenike u carevu spavaću sobu. Lično Benigsen izvuкао je Pavla iz dimnjaka, gde se ovaj bio sakrio. Kada su se ostali zaverenici počeli uestezati, pošto je Pavle odbio da abdicira, Benigsen je uzviknuo: »Dosta priče!«, otpasao vlastiti pojas, bacio se na Pavla i posle kraće borbe, u kojoj su mu pomogli ostali zaverenici, uspeo je da zadavi žrtvu. Da bi ubrzao stvar, Benigsen ga je udario po glavi teškom srebrnom kutijom za burmut. Čim je Aleksandar I stupio na presto, Benigsen je primio vojnu komandu u Litvaniji.

Kada je u početku rata 1806/1807. godine, kao komandant jednog korpusa Prve armije pod Kamenskim — drugim korpusom komandovao je Bukshevden — uzalud pokušavao da zaštiti Varšavu protiv Francuza, bio je prisiljen da se povuče u Pultusk na Narevu. Tamo je 26. decembra 1806. godine uspeo da odbije jedan napad Lannes-a i Bernadotte-a, pri čemu su njegove snage bile znatno jače, pošto je Napoleon sa svojom glavninom nastupao prema Drugoj ruskoj armiji. Benigsen je slao hvalisave izveštaje caru Aleksandru i, intrigareći protiv Kamenskog i Bukshevdena, ubrzo je dobio vrhovnu komandu nad armijom određenom da operiše protiv Napoleona. Krajem januara 1807. godine preduzeo je ofanzivu protiv Napoleonovog zimovnika i pukim slučajem izbegao zamku koju mu je Napoleon bio postavio. Zatim se borio kod Ajlaya^[65], koji je pao 7. februara, a 8. februara došlo je do glavne bitke, koju je Benigsen morao da prihvati da bi sprečio sve žešće Napoleonovo gonjenje. Usled upornosti ruskih trupa, pristizanja Prusa pod komandom L'Estocq-a i sporosti s kojom su neki francuski korpusi stigli na bojište, pobeda je ostala sporna. Obe strane tvrdile su da su je izvojevale, a u svakom slučaju, bitka kod Ajlaya bila je jedna od Napoleonovih najkrvavijih bitaka, kako je sam Napoleon govorio. Benigsenu je priredeno blagodarenje u crkvi, a od cara je primio ruski orden, apanažu od 12 000 rubalja i pismenu čestitku u kojoj je pohvaljen kao »pobednik nikada pobedenog vojskovođe«.

On se u proleće ulogorio kod Hajlsberga i propustio povoljan momenat da napadne Napoleona u vreme kada je deo francuske armije bio zauzet opsedanjem Danciga.^[96] Ali, posle pada Danciga i posle spajanja svih snaga francuske armije, smatrao je da je došlo vreme za napad. Međutim, on je Napoleonovim manevrom bio ubrzo potisnut u svoj utvrđeni logor, pošto su ga prethodno zadržale Napoleonove prethodnice, koje su brojno bile tri puta slabije od njegovih snaga. Tamo ga je Napoleon neuspešno napao 10. juna sa svega 2 korpusa i nekoliko gardijskih bataljona, ali ga je sledećeg dana prisilio da napusti logor i da se povuče. Međutim, iznenada, i ne čekajući

korpus od 28 000 ljudi, koji je već bio stigao u Tiltz, Benigsen je preduzeo ofanzivu, zauzeo Fridland i tamo razvio svoje snage tako da mu je reka Ale bila iza leđa, a most u Fridlandu jedini pravac za odstupanje. Umesto da brzo nastupa, pre nego što Napoleon bude kadar da izvrši koncentraciju svojih trupa, on je dozvolio da ga Lannes i Mortier zadrže 5-6 sati, dok oko 5^h Napoleon nije pripremio svoje snage i izdao naređenje za početak napada. Rusi su odbačeni prema reci, Fridland je pao, a most su sami Rusi porušili, iako je njihovo celo desno krilo još bilo na suprotnoj strani. Tako je 14. juna bila izgubljena bitka kod Fridlanda koja je rusku armiju stajala više od 20 000 ljudi. Pričalo se da je Benigsen u to vreme bio pod uticajem svoje žene, Poljkinje. Za vreme celog ovog rata Benigsen je pravio grešku za greškom, a čitavo njegovo držanje odavalo je čudnu mešavinu nerazboritosti i izrazite neodlučnosti.

Za vreme rata 1812. godine nalazio se u Vrhovnoj komandi cara Aleksandra, gde je intrigirao protiv Barklaj de Tolija sa ciljem da dobije njegovo mesto. U ratu 1813. godine, komandovao je ruskom rezervnom armijom i Aleksandar ga je proizveo za grofa u bici kod Lajpciga. Kad je doznije primio naređenje da izbací Davout-a iz Hamburga, opsedao je ovaj grad sve dok Napoleonova abdikacija u aprilu 1814. godine nije dovela do prekida neprijateljstava. Zbog okupacije Hamburga, koju je tada izvršio bez borbe, tražio je i dobio nove počasti i nagrade. Komandovao je Južnom armijom u Besarabiji od 1814. do 1818. godine, a zatim se konačno povukao na svoje imanje u Hannoveru, gde je i umro, pošto je najveći deo svoga imanja proćerdao, a svoju siromašnu decu ostavio u ruskoj službi.

Naslov originala: *Bennigsen*

Pisano između 10. i 22. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx

Blum

Blum Robert, jedan od mučenika nemačke revolucije, rodio se u Kelnu 10. novembra 1807. godine, a pogubljen je u Beču 9. novembra 1848. godine. On je bio sin siromašnog bačvarskog pomoćnika, koji je umro 1815. godine, ostavivši troje dece i nezbrinutu udovicu, koja se 1816. godine ponovo udala za nekog skeledžiju. Ta druga udaja bila je nesrećna, a vrhunac porodične bede nastao je za vreme gladi 1816-1817. godine. Godine 1819. mladi Robert, koji je bio katolik, dobio je zaposlenje kao crkvenjak. Docnije je učio zlatarski, a zatim sarački zanat i, po nemačkom običaju, postao putujući nadničar. Ali, pošto nije bio dovoljno siguran u obavljanju svoga znata, morao se posle kratkog vremena vratiti u Keln. Tu se zaposlio u fabrici fenjera, stekao lično poverenje svoga poslodavca, koji ga je unapredio za kancelarijskog činovnika, i pratio svoga zaštitnika na putu po južnim nemačkim državama, a od 1829. do 1830. boravio je sa njim u Berlinu. U tom periodu Blum je nastojao da marljivim radom stekne neku vrstu enciklopedijskog znanja, a da pri tom uopšte nije ispoljavao veću naklonost ili dar za neku određenu nauku. Kad je 1830. godine pozvan na odsluženje vojnog roka, koje je bilo obavezno za svakog Prusa, veze sa njegovim zaštitnikom prekinute su. Posle šest nedelja Blum je bio otpušten iz vojske i, pošto je ostao bez zaposlenja, vratio se u Keln, našavši se opet u skoro istoj situaciji iz koje ga je već dva puta napustio. Tu su ga porodična beda i njegova sopstvena nevolja prisilili da prihvati ponudu gospodina Ringelgardta, upravnika kelnskog pozorišta, i da se zaposli u pozorištu kao poslužitelj. Njegova veza sa pozorištem, iako beznačajna, skrenula mu je pažnju na dramsku literaturu, dok mu je politički uticaj francuske julske revolucije, koji se osećao u celoj Rajnskoj Pruskoj, omogućio da stupi u vezu sa izvesnim političkim krugovima i da objavi neke pesme u mesnim novinama. Godine 1831. Ringelgardt, koji je u međuvremenu premešten u Lajpcig, postavio je Bluma za blagajnika i sekretara lajpciškog pozorišta, i na tom je položaju ostao do 1847. godine. Od 1831. do 1837.

godine Blum je saradivao u lajpciškim domaćim novinama kao što su »Komet«, »Abend-Zeitung«^[97], itd. i objavio »Pozorišnu enciklopediju«, »Priatelj ustava«, jedan almanah pod naslovom »Vorwärts«, itd. Njegovi pisani radovi nose pečat osrednjosti, a njegova docnija dela upropastio je rdav ukus. Njegova politička aktivnost počinje od 1837. godine, kad je kao predstavnik jednog izaslanstva lajpciških građana predao počasni poklon dvojici opozicionih poslanika¹ saksonske staleške skupštine. Godine 1840. bio je jedan od osnivača, a 1841. godine postao je jedan od predstavnika Schillerovog udruženja i jedan od predsednika Udruženja nemačkih književnika.^[98] Zahvaljujući svojim prilozima u »Sächsische Vaterlands-Blätter«^[99], jednom političkom listu, postao je najpopularniji saksonski novinar i bio izložen progonima vlasti. Takozvani nemački katolicizam^[100] našao je u njemu vatrenog pristalicu. On je u Lajpcigu osnovao nemačku katoličku crkvu i 1845. godine postao njen duhovni vođa. Kad je 13. avgusta 1845. godine veliki zbor naoružanih građana i studenata pred lajpciškom pešadijskom kasarnom pretio da se, u znak osвете za krvavi napad koji je prethodnog dana izvršila jedna četa strelaca,^[101] pretvori u juriš na kasarnu, Blum je svojom poznatom rečitošću nagovorio razdraženu masu da ne odstupa od zakonitih načina borbe i lično je preuzeo vođstvo u daljoj borbi za dobijanje zakonske satisfakcije. Kao nagradu za taj trud, saksonska vlada ga je ponovo počela progoniti, i 1848. godine zabranila štampanje »Vaterlands-Blätter«.

Na početku februarske revolucije 1848. godine, Robert Blum postao je centralna ličnost saksonske liberalne stranke, osnovao je »Otadžbinsko udruženje«^[102], koje je ubrzo okupljalo više od 40 000 ljudi, i uopšte se pokazao kao neumoran agitator. Grad Lajpcig ga je poslao u privremeni parlament, gde je radio kao potpredsednik, a sprečavanjem masovnog otopljenja parlamentarne opozicije doprineo je da se to telo održi. Posle njegovog raspuštanja, postao je član odbora koji je parlament ostavio iza sebe, a zatim poslanik Frankfurtskog parlamenta, u kome je bio vođa umerene opozicije.^[103] Politička teorija Roberta Bluma težila je uspostavljanju nemačke republike, kao vrhovnog tela, s tim da u njenoj osnovi i dalje ostanu tradicionalna kraljevstva i vojvodstva, pošto su samo ona, po njegovom mišljenju, bila sposobna da potpuno očuvaju ono što je on smatrao izuzetnom lepotom nemačkog društva, tj. slobodan razvoj njegovih raznih društvenih slojeva. Kao govornik, Blum je bio ubedljiv, pomalo teatralan i vrlo omiljen.

Kad su vesti o ustanku u Beču^[104] doprle do Frankfurta, on je dobio nalog da zajedno sa nekoliko drugih članova nemačkog parlamenta odnese u Beč pozdravnu poruku, koju su sastavili članovi parlamentarne opozicije. Kao predstavnik deputacije, 17. oktobra 1848.

¹ Todtu i von Dieskau

godine, predao je pozdravnu poruku bečkom gradskom veću. Pridružio se grupi pobunjenih studenata i komandovao jednom barikadom za vreme borbe, a kada je Windischgrätz zauzeo Beč, mirno je sedeo i razgovarao u jednom hotelu, u kome su ga vojnici opkolili i zarobili. Pošto pred prekim sudom nije hteo da porekne svoje govore i dela, osuđen je na smrt vešanjem, a ta kazna zamenjena je smrću streljanjem. Kazna je izvršena u zoru u Brigitenau.

Naslov originala: *Blum*

Pisano 22. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx

Bourrienne

Bourrienne, Louis-Antoine Fauvelet de, Napoleonov lični sekretar, rodio se u Sansu 9. jula 1769, a umro 7. februara 1834. godine blizu Kana. Godine 1778. stupio je u vojnu školu u Brijenu, gde je nekih šest godina bio Napoleonov školski drug. U vremenu od 1789. do 1792. godine bio je ataše pri francuskoj ambasadi u Beču, kao student međunarodnog prava i nordijskih jezika u Lajpcigu i na dvoru Ponjatovskog u Varšavi. Posle povratka u Pariz obnovio je prisno prijateljstvo sa Napoleonom, koji je tada bio beznačajan oficir i bez prijatelja. Ali odlučujući preokret do koga je došlo posle revolucionarnog pokreta od 20. juna 1792. godine^[105], doveo ga je ponovo u Nemačku. A kad se 1795. godine opet vratio u Pariz, sreo je Napoleona, koji se sada prema njemu hladno držao. Međutim, pred kraj 1796. ponovo se približio Napoleonu, koji ga je pozvao u svoj štab i odmah ga naimenovao za svog ličnog sekretara. Posle drugog italijanskog pohoda^[106] Bourrienne je postavljen za državnog savetnika, nastanio se u Tiljeriju i dozvoljen mu je pristup u porodični krug Prvog konzula. Godine 1802. bankarska kuća Coulon, koja je snabdevala vojsku, a čiji je tajni akcioner bio i sam Bourrienne, koji joj je obezbedio unosan posao snabdevanja konjice celokupnom opremom, pala je pod stečaj sa manjkom od 3 000 000 franaka; direktor banke je pobegao, a Bourrienne je prognan u Hamburg. Godine 1806. Bourrienne je dobio nalog da u Hamburgu strogo kontroliše sprovođenje Napoleonove kontinentalne blokade^[107]. Pošto je zbog pronevera protiv njega podigao optužbu hamburški senat, od koga je bio uzео 2 000 000 franaka, i car Aleksandar — čijeg je rodaka, vojvodu od Mecklenburga, takođe bio prevario, — Napoleon je poslao komisiju sa zadatkom da ispita Bourrienne-ovo ponašanje i naredio mu da vrati carevoj blagajni 1 000 000 franaka.

Tako je Bourrienne, kao osramoćen i propao čovek, živeo u Parizu sve do Napoleonovog pada 1814. godine, kad se ponovo uzdigao, pošto mu je francuska privremena vlada^[81] vratila njegovih 1 000 000 franaka i postavila ga za generalnog upravnika pošta, odakle ga je uklo-

nio Louis XVIII, ali ga je, na prve glasove o Napoleonovom povratku s Elbe, isti vladar postavio za prefekta pariske policije, na kom je položaju ostao osam dana. Kad je saznao da ga Napoleon nije obuhvatio dekretom o opštoj amnestiji, koji je izdao 13. marta u Lionu, Bourrienne je prešao sa Louis-om XVIII u Belgiju, odakle je poslat u Hamburg, a po povratku u Pariz naimenovan za državnog savetnika, a docnije, i za ministra. Novčane neprilike primorale su ga da 1828. godine potraži sklonište u Belgiji na imanju vojvotkinje od Brancas-a, u Fonten L'Eveku, nedaleko od Šarleroa. Tu je uz pomoć de Ville-marest-a i drugih napisao svoje *Memoare* u 10 svezaka,^[108] koje su 1829. godine izišle u Parizu i mnogo uzbudile javno mnjenje. Bourrienne je umro u ludnici.

Naslov originala: *Bourrienne*

Pisano 22. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Bitka

Bitka. — Bitka je sukob dve krupne neprijateljske formacije koje predstavljaju glavnine protivničkih vojski ili koje bar nezavisno djeluju na svom bojištu.

Pre uvođenja baruta sve su se bitke rešavale stvarnom borbom prsa u prsa. Kod Grka i Makedonaca bitka je rešavana jurišem zbijene falange načičkane kopljima, posle kojeg je dolazio kratki okršaj mačevima. Kod Rimljana je napad legija, postrojenih u tri linije, dopuštao da druga linija obnovi juriš i da se trećom linijom izvede odlučujući manevar. Rimska linija prilazila je neprijatelju na 10 do 15 jardi i bacala na njega svoja teška koplja, pila, a zatim ga napadala sa mačem u ruci. Ako bi prva linija bila zadržana, nastupila bi druga kroz međuprostore prve linije, a ako otpor ni tada ne bi bio slomljen, treća linija ili rezerva prodirala bi u neprijateljski centar, ili bi nasrnula na jedno od njegovih krila.

U srednjem veku juriši oklopljene čelikom ritterske konjice igrali su odlučujuću ulogu u glavnim akcijama, sve dok pešadija, zahvaljujući pronalasku artiljerije i lakog vatrenog oružja, nije ponovo povratila svoje vodeće mesto. Od toga vremena brojna nadmoćnost i bolja konstrukcija vatrenog oružja u vojski bili su odlučujući elementi bitke sve do XVIII veka, kad su sve evropske vojske snabdele svoju pešadiju musketama i približno se izjednačile u pogledu kvaliteta vatrenog oružja. Broj metaka koji se mogao ispaliti u određenom vremenu sa osrednjom tačnošću pogađanja postao je odlučujući element. Pešadija se počela postrojavati u dugačke linije sa po tri vrste po dubini. Ona je obučavana vrlo brižljivo, da bi se obezbedila neprekidnost i brzina vatre od oko pet metaka u minutu. Dugačke linije borbenog poretka otvarale su vatru sve vreme i polagano nastupale jedna prema drugoj uz podršku artiljerijske kartečne vatre. Najzad gubici bi doveli do kolebanja trupa jedne protivničke strane, a druga bi koristila taj trenutak i pošla u napad bajonetom, što je obično rešavalo sukob.

Ako bi jedna od dve vojske pre početka bitke već posela svoj

položaj, druga bi obično pokušavala da je napadne pod ostrim uglom, da bi tako obuhvatila jedno od njenih krila. Na taj način, napadač bi nadmoćnim snagama dezorganizovao napadnuto krilo i bliži deo centra, sabijao ih u gomilu i najzad uništavao svojom teškom artiljerijom. To je bio omiljeni manevar Friedricha Velikog, koji je sa posebnim uspehom primenio u bici kod Lutenijske. ^[109] Ponekad je konjica, takođe, puštana na pokolebanu neprijateljsku pešadiju, i to, u većini slučajeva, sa znatnim uspehom. Ali je brza paljba pešadijskih linijskih strojeva uglavnom imala odlučujuću ulogu, jer je ta vatra bila toliko ubitačna da su tadašnje bitke bile najkrvavije bitke novog doba. U bici kod Kolina Friedrich Veliki je izgubio 12 000 od ukupno 18 000 ljudi koliko je imao, a u bici kod Kunersdorfa ^[110] 17 000 od 30 000 ljudi, dok je bitka kod Borodina bila najkrvavija od svih bitaka koje su se odigrale u toku Napoleonovih ratova, jer su Rusi u njoj izgubili — što poginulih, što ranjenih — nešto manje od polovine svojih trupa.

Francuska revolucija i Napoleon potpuno su izmenili izgled bitke. Vojska je bila organizovana u divizije od oko 10 000 ljudi mešovitog sastava, tj. sastavljene od pešadije, konjice i artiljerije. Ona se više nije borila isključivo u linijskom poretku, već i u kolonama i u rasutom stroju. Za ovu formaciju više nije bilo potrebno da se za bojište biraju samo otkrivene ravnice; sada su šume, sela, majuri i svako ispresecano zemljište smatrani mnogo podesnijim za borbu.

Otada su sve vojske usvojile novu formaciju, a izgled bitke mnogo se razlikovao od izgleda bitaka u XVIII veku. Mada se tada vojska obično postrojavala u tri linije, konačnu sudbinu bitke donosio je jedan ili najviše dva do tri brzo izvedena uzastopna napada. Međutim, sada bitka može da traje ceo dan, pa čak dva i tri dana; za sve vreme se sa promenljivim uspehom smenjuju napadi, protivnapadi i razni manevri.

Savremenu bitku obično započinje napadačeva prethodnica, koja ispred sebe istura čarkaše i grupe za njihovu podršku. Čim ovi istureni strojevi čarkaša naidu na ozbiljan otpor, što se obično dešava na zemljištu koje je podesno za odbranu, laka artiljerija, zaštićena strelcima i malim konjičkim grupama, ide napred, a glavne snage prethodnice zauzimaju položaj. Iza toga obično sledi dejstvo artiljerijske vatre, pri čemu se izvesna količina municije ispaljuje da bi se olakšalo izviđanje i neprijatelj naterao da otkrije svoju jačinu. U međuvremenu pristižu divizije jedna za drugom i upućuju se na svoje borbene položaje u skladu sa dotada dobivenim podacima o merama koje je neprijatelj preduzeo. Na mestima koja su podesna za napad isturaju se strelci, koje prema potrebi podržava i pešadija i artiljerija; pripremaju se bočni napadi; trupe se koncentrišu za napad na važne tačke glavnog položaja neprijatelja, koji, takođe, preduzima odgovarajuće mere. Izvode se izvesni manevri sa ciljem da se ugroze odbrambeni položaji neprijatelja, ili da se na napad koji prethodi protivnapadom.

Vojska postepeno prilazi sve bliže neprijatelju, mesta za napad su konačno određena, a mase trupa nastupaju sa prikrivenih položaja na kojima su se dotada nalazile. U to vreme dolazi do izražaja vatra pešadije koja se nalazi u linijskom postroju i vatra artiljerije, koja se upravlja na tačke na koje će se napadati, zatim sledi nastupanje određenih trupa za juriš, kao i konjički juriš malih razmera koji se zgodno usklađuje sa jurišem pešadije. Sada počinje borba za važne tačke, koje prelaze iz ruke u ruku. Obe protivničke strane naizmenično šalju pojačanja u borbu. Prostori između važnih tačaka sada postaju bojište za razvijene pešadijske linijske strojeve, a katkad i za juriše na bajonet, koji se, međutim, retko pretvaraju u pravu borbu prsa u prsa, dok se u selima, majurima, rovovima, itd. bajonet dosta često stvarno upotrebljava. Na tom otkrivenom zemljištu konjica takođe juri napred kad god joj se za to ukaže prilika, a artiljerija stalno produžava svoje dejstvo i prelazi na nove položaje.

Dok se bitka tako koleba, sve više se ispoljavaju namere, raspored i, naročito, jačina obe protivničke vojske. U borbu se uvodi sve više trupa i uskoro postaje jasno koja strana raspolaze jačim rezervama svežih snaga za konačni i odlučujući napad. Ako je napadajuća strana dotada imala uspeha, ona se sada može usuditi da baci svoju rezervu na braniočev centar ili bok, ili, ako je napad bio odbijen i ako se više ne može da podržava većim snagama, branilac može uvesti svoje rezerve i snažnim jurišem pretvoriti odbijanje neprijatelja u njegov poraz. U većini slučajeva, odlučujući napad upravlja se na jedan deo neprijateljskog fronta sa ciljem da se probije njegov linijski poredak. Na izabranu tačku napada koncentriše se dejstvo što je moguće većeg broja artiljerijskih oruđa; pešadija nastupa u zbijenim masama, i čim se pokaže da je njen juriš uspeo, konjica se ustremkuje u stvorenu brešu, razvija se udesno i ulevo, napadajući neprijateljski položaj sa boka i iz pozadine i smotavajući ga, da se tako izrazimo, u pravcu oba njegova krila. Ali, da bi takav napad zaista bio odlučujući, on se mora preduzeti velikim snagama, i to ne pre no što neprijatelj uvede u borbu svoje poslednje rezerve; u protivnom, gubici neće biti u srazmeri sa postignutim mršavim uspesima, a mogu prouzrokovati čak i gubitak bitke.

U većini slučajeva komandant će radije prekinuti bitku, koja je očigledno počela da uzima nepovoljan obrt, nego što će u borbu uvesti svoje poslednje rezerve i čekati na odlučujući juriš svoga protivnika, a to se, pri sadašnjoj organizaciji i taktici, u većini slučajeva može izvesti uz srazmerno male gubitke, pošto je i neprijatelj, posle dobro vođene borbe, takođe veoma iscrpljen. Rezerve i artiljerija posedaju nove položaje u pozadini, a ostale trupe postepeno se izvlače i odstupaju pod njihovom zaštitom. Da li će se to povlačenje izvesti u redu ili ne, zavisi od brzine gonjenja. Pošto će neprijatelj uputiti svoju konjicu u gonjenje trupa koje pokušavaju da se izvuku iz borbe, braniočeva konjica mora biti spremna da im pomogne.

Ali, ako konjica odstupajuće strane bude razbijena, a njena pešadija dostignuta pre nego što uspe da se odvoji, poraz će biti potpun, dok će zaštitnica na svom novom položaju imati težak zadatak ako ubrzo ne nastupi noć, kao što se to obično i dešava.

Tako izgleda običan tok savremene bitke, pod pretpostavkom da obe neprijateljske strane raspolažu približno jednakim snagama i vođstvom. Ali, ako je jedna strana mnogo nadmoćnija, postupak je znatno kraći i moguće su različite kombinacije sa bezbrojnim varijantama. Međutim, u svakom slučaju, savremene bitke između vojski civilizovanih naroda uglavnom će imati napred opisani karakter.

Naslov originala: *Battle*

Pisano oko 21. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Baterija⁽¹¹¹⁾

Baterija.— U poljskoj artiljeriji ovaj izraz znači broj oruđa, od 4 do 12, sa potrebnim konjima, poslužiocima i opremom, obično predviđenim za skupno dejstvo u borbi. U bateriji imaju Britanci i Francuzi 6, Prusi i Austrijanci 8, Rusi 8 ili 12 oruđa. Poljske baterije se dele na lake, teške i haubičke; u nekim zemljama postoje, sem ovih, i brdske baterije. Pri opisivanju bojišta reč baterija se takode upotrebljava da označi svako mesto gde su oruđa postavljena. U opsadnoj artiljeriji, baterija znači ili neku liniju tvrđave sa postavljenim oruđima, ili, i to naročito, broj oruđa postavljenih u liniju za napad na tvrđavu, zaštićenih grudobranom. Izrada ovog grudobrana i vatrenih položaja za oruđa predstavlja sve što se odnosi na izradu baterije. Prema profilu zaklona, baterije mogu biti postavljene uzdignuto, poluukopano ili ukopano; a prema naoružanju, baterije mogu biti topovske, haubičke ili merzerske; prema jačini zaklona, baterije mogu biti sa toparnicama, na barbetama¹ (bez toparnica) ili kazematirane (u zaklonima koji odolevaju pogocima). Prema ciljevima kojima su namenjene, baterije mogu biti rušeće, koje imaju za cilj da poruše oruđa postavljena na linijama tvrđave, prema kojima su one paralelno postavljene; rikošetirajuće baterije, postavljene u produženju borbene linije sa zadatkom da dejstvuju uzdužnom vatrom tako što će njihove granate i bombe prolaziti odmah iznad grudobrana i rikošetirati duž borbene linije naniže udarajući više puta; merzerske baterije, za bombardovanje unutrašnjosti bastiona i zgrada u tvrđavi; baterije za pravljenje breša, čiji je zadatak da poruše obložni zid sa eskarpe; kontrabatirajuće baterije, koje se postavljaju na krune glasije, prema flankama, za neutralisanje vatre sa flanaka koja bi štitila rov prema stvorenoj breši. Obalske baterije postavljaju se na naročito važna mesta za odbranu morske obale, da dejstvuju protiv neprijateljskih ratnih brodova; one mogu biti stalnog tipa — u tom slučaju su obično zazidane, često kazematirane, sa nekoliko spratova oruđa, ili su privremenog tipa,

¹ Vidi u ovom tomu, str. 64.

u zemljanim zaklonima, većinom uzdignute na zemljane platforme barbete, da bi imale šire polje dejstva; u svakom slučaju, one su obično zatvorene sa zadnje strane protiv iznenadnog napada iskrcane pešadije.

Za izradu baterijskog zaklona, vrši se trasiranje glavnih dimenzija, a potrebna zemlja za grudobran dobija se kopanjem rova spreda ili pozadi. Spoljni nagib grudobrana ostavlja se neobložen, ali se njegova unutrašnja strana, kao i strane toparnica oblažu fašinama, korpama, lesama, burićima napunjenim zemljom, džakčićima peska, ili busenom sa travom, tako da se spreči odronjavanje zemlje čak i pri strmom nagibu. *Berma* ili ravno neiskopano zemljište ostavlja se uopšte između spoljne padine grudobrana i prednjeg rova radi ojačanja grudobrana. Banket se radi sa unutrašnje strane baterije, između toparnica, dovoljno visok da bi čovek mogao da stoji i da gleda preko grudobrana. Za zaštitu baterije od bočne vatre pravi se često bokobran ili bočni grudobran sa jedne ili sa obe strane, koji obrazuje tup ugao sa grudobranom baterije. Kada baterija može biti tučena uzdužnom vatrom, neophodne su traverze ili bokobrani između oruđa. Kod baterija na barbeti ova zaštita se pojačava povišavanjem traverzi za nekoliko stopa iznad visine grudobrana; to nasipanje se vrši do spoljne ivice grudobrana i zove se boneta. Oruđa se postavljaju na platforme, koje se izrađuju od greda i dasaka ili druge drvene građe, da bi se postigla njihova stabilnost. Municija se drži delom u nišama pod grudobranom, a delom u ukopanim skloništima od drvene građe, pokrivenim zemljom i obezbeđenim protiv pogodaka. Za zaštitu posluge od puščane vatre, toparnice su često zatvarane blindažom od debelih dasaka, koje su otvarane sa obe strane kada je oruđe dejstvovalo, ili su postavljani otvori za provlačenje cevi. Da bi se neprijateljska vatra učinila neefikasnom, pravljen je zaklon od greda koje su jednim krajem polagane na unutrašnju ivicu grudobrana a drugim koso unazad na zemlju. U haubičkim baterijama dno toparnica dobijalo je nagib odozdo naviše umesto naniže; u merzerskim baterijama, međutim, nije uopšte bilo toparnica, pošto su velike elevacije osiguravale prolaz granata iznad ivice grudobrana. Da bi se postigla sigurna zaštita protiv vatre teških oruđa, grudobran je morao biti debljine najmanje 17 ili 18 stopa; no, ako je neprijateljski kalibar bio veoma veliki, a zemlja rastresita i meka, zahtevana debljina grudobrana iznosila je 24 stope. Međutim, visina od 7 ili 8 stopa pružala je dovoljnu zaštitu. Razmak između oruđa obavezno je iznosio 10 do 14 stopa; ako su traverze bile neophodne, grudobran se morao srazmerno produžiti.

Naslov originala: *Battery*

Pisano oko 28. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Bivak

Bivak (fr.¹, verovatno od nemačkog »*bei*« i »*Wache*«) — smeštaj trupa preko noći pod otvorenim nebom, bez šatora, gde svaki vojnik spava u odelu, sa svojim oružjem kraj sebe. U ratovima starog veka trupe su se sklanjale pod šatore kao u pokretne gradove. U srednjem veku trupe su dobijale smeštaj u feudalnim i kneževskim dvorcima i manastirima na koje su nailazile. Narodne mase, koje su, ponete verskim oduševljenjem, hrlile sa krstašima u Aziju,^[30] predstavljale su pre rulju nego armiju, tako da su svi, sem vodstva — ritera i knezova sa sopstvenom pratnjom, bivakovali na otvorenom polju kao divlja nomadska plemena koja su krstarila po azijskim ravnicama. Vraćanjem na regularan način ratovanja bivak pod šatorima se ponovo javlja i ostaje opšta praksa u Evropi u toku poslednja dva stoleća. Ali u gigantskim Napoleonovim ratovima smatralo se da su brzi pokreti mnogo važniji od zdravlja vojnika, te su luksuzni šatori iščezli sa bojišta Evrope, izuzimajući nekoliko slučajeva kod engleske vojske. Cele armije su bivakovale oko vatri, ili bez njih, ako je blizina neprijatelja to nalagala; spavalo se na slami ili, možda, na goljoj zemlji, dok je izvestan broj vojnika čuvao stražu. Od svih u istoriji poznatih bivaka nijedan nije više opevan i slikan od bivaka uoči bitke kod Austerclica^[112].

Naslov originala: *Bivouac*

Pisano oko 28. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ bivouac

Friedrich Engels

Blindaž

Blindaž — u fortifikaciji svaki uređaj koji sprečava neprijatelja da vidi šta se dešava na određenom mestu. Tako na primer, fašine postavljene po unutrašnjoj ivici baterijskog grudobrana i produžene iznad toparnica, otežavaju da se iz daljine zapazi bilo šta kroz toparnice. Katkad se na toparnice pričvršćuje potpuniji blindaž, sastavljen od dve jake daske, koje se mogu jedna drugoj primicati i tako potpuno zatvoriti toparnicu. Ako je pravac gađanja uvek upravljen u istu nišansku tačku, nema potrebe otvarati toparnice kad oruđe dejstvuje, pošto je na njima prorezan otvor za prolaz usta cevi. Jedan pokretan poklopac zatvara otvor u slučaju potrebe. Drugi blindaži se upotrebljavaju da zaklone poslogu u bateriji od vertikalne vatre; oni se sastoje od jakih gredica, koje se jednim krajem polažu na unutrašnju ivicu grudobrana a drugim na zemlju. Sem za vrlo tešku đulad i onu koja bi udarila skoro vertikalno, ovakav blindaž je bio neprobojan za sva ostala zrna, — ona bi ga samo okrnula i odbijala se pod uglom. U rovovima se upotrebljavaju posebne vrste blindaža za zaštitu sapera od vatre; oni su na točkovima i lako se pokreću napred onoliko koliko radovi odmiču. Protiv puščane vatre dovoljan je zid od debelih dasaka, koji se oblaže sa spoljne strane gvozdenim limom i podupire jakim oblicama. Protiv topovske vatre potrebni su veliki četvrtasti sanduci ili ramovi, napunjeni zemljom, džakčići peska ili fašine. Najobičnija vrsta blindaža za sapere sastoji se od velike rovovske korpe ili cilindra ispletenog od pruća, napunjenog fašinama, koji radnici kotrljaju ispred sapera. Kad je potrebno sapu pokriti odozgo, blindaž se izrađuje od poprečnih gredica, preko kojih se polažu fašine, a potom sloj zemlje, što ih obezbeđuje od pogodaka bombi i granata.

Naslov originala: *Blindage*

Pisano oko 28. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Boneta

Boneta — u fortifikaciji uzdignuta traverza na grudobranu ili traverza sa grudobranom, upotrebljena ili zato da onemogući neprijatelju da sa neke uzdignute tačke osmatra unutrašnjost utvrđenja, ili kod baterija na barbeti, da zaštiti ljudstvo i topove od bočne vatre. Kod ovakvih baterija topovi gađaju preko ivice grudobrana, te se moraju postavljati na uzdignute četvrtaste platforme na kojima će lafeti stajati, pomerati se unazad i vraćati se napred. Zato je ljudstvo donekle izloženo neprijateljskoj vatri dok posluhuje oruđe; a flankirna i rikošetna vatra je posebno ubitačna, pošto je objekt koji treba gađati skoro dva puta viši nego u baterijama sa toparnicama i niskim lafetima. Da bi se to sprečilo, traverze ili bokobrani se postavljaju između oruda i obavezno se izrađuju tako da budu mnogo viši od grudobrana, da bi u potpunosti zaštitili poslužioce kada se popnu na platformu. Ovo povišenje se nastavlja od traverze preko cele debljine grudobrana. Ono ograničava polje dejstva topa na ugao od 90° do 120°, ako postoji boneta sa jedne i druge strane.

Bonnet-à-Prêtre ili *Queue d'Hirondelle* (lastin rep) — u poljskoj fortifikaciji je utvrđenje sa dva ispadna i jednim upadnim uglom između njih. Upadni ugao uvek iznosi 90°, dok dva ispadna najviše po 60°, tako da dve spoljne fase, koje su duže od unutrašnjih, divergiraju pozadi. Ovo utvrđenje je pokatkad upotrebljavano za male mostobrane, ili u drugim situacijama, kada je trebalo da se brani ulaz u neki tesnac.

Naslov originala: *Bonnet*

Pisano oko 28. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx / Friedrich Engels

Bem^[113]

Bem, Joseph, poljski general, rođen 1795. u Tarnovu u Galiciji, a umro 10. decembra 1850. godine. Mržnja prema Rusiji bila je strast njegovog života. U doba kad je Napoleon pobedama i proklamacijama izazvao verovanje u uskrsnuće Poljske, Bem je stupio u kadetski korpus u Varšavi, a vojno obrazovanje dobio je u artiljerijskoj školi, kojom je upravljao general Pelletier. Po izlasku iz ove škole dobio je čin poručnika u konjičkoj artiljeriji i u tom svojstvu služio pod Davout-om i Macdonaldom u ratu 1812. godine. Za zasluge u odbrani Danciga^[114] dobio je Orden legije časti, a posle predaje ove tvrđave vratio se u Poljsku. Pošto je car Aleksandar, u želji da pokaže svoje simpatije prema poljskoj naciji, reorganizovao poljsku vojsku, Bem je stupio u nju 1815. godine kao artiljerijski oficir, ali je uskoro bio otpušten zbog dvoboja sa svojim pretpostavljenim. Ali, docnije je postavljen za nastavnika u artiljerijskoj školi u Varšavi i unapređen u čin kapetana. Tada je počeo da uvodi Congreve-ovu raketu u poljsku vojsku; opite koji su tom prilikom vršeni izneo je u knjizi koja je najpre objavljena na francuskom jeziku, a zatim prevedena na nemački. Bem je bio kavgadžija i nepokoran, tako da je u periodu od 1820. do 1825. godine nekoliko puta izvođen pred vojni sud, kažnjavao zatvorom, oslobađan, ponovo zatvaran i, najzad, poslat u zabačeno poljsko selo Kok, gde je životario pod strogim policijskim nadzorom. Do Aleksandrove smrti nije bio demobilisan u poljskoj vojsci, a Konstantin ga je izgubio iz vida zauzet ustankom u Petrogradu^[115]. Napustivši rusku Poljsku, Bem se povukao u Lavov, gde je postao nadzornik u jednoj velikoj destilaciji i napisao knjigu o primeni pare u destilaciji alkohola.

Kad je izbio ustanak u Varšavi 1830. godine, priključio se ustanicima. Posle nekoliko meseci unapređen je u čin artiljerijskog majora, a u junu 1831. godine učestvovao je u bici kod Ostrolenke^[116], gde je zapažen zahvaljujući veštini i istrajnosti s kojom se borio pro-

tiv nadmoćnijih ruskih baterija. Kada su Rusi konačno odbili napade poljske vojske i prešli Narev, on je štitio odstupnicu jednim smelim nastupnim manevrom svih svojih topova. Tada je unapređen u čin pukovnika, a uskoro posle toga u čin generala i postavljen za glavnog komandanta poljske artiljerije. Iako se hrabro borio prilikom juriša Rusa na Varšavu, ipak je kao komandant načinio pogrešku ne upotrebivši svoju artiljeriju od 40 topova i dozvolivši Rusima da zauzmu Volu, glavno uporište odbrane. Posle pada Varšave emigrirao je u Prusku sa ostatkom svoje vojske, a pošto je od svojih ljudi tražio da ne polože oružje pred Prusima, izazvao je krvavu i nepotrebnu borbu, koja je u ono vreme nazvana bitkom kod Fišaua. Zatim je napustio vojsku, u Nemačkoj organizovao odbore za pomoć poljskim emigrantima i, najzad, otišao u Pariz.

Njegov neobičan karakter, u kome su se mešali žarka ljubav prema egzaktnim naukama i neobuzdan nagon za akcijom, nagonili su ga da se olako upušta u pustolovine, čiji su neuspesi koristili njegovim neprijateljima. Tako je 1833. godine bio proglašen za izdajnika, kada je na sopstvenu odgovornost i bez uspeha pokušao da formira poljsku legiju za Dom Pedra⁽¹¹⁷⁾, tako da je jedan od njegovih zemljaka pucao na njega u Buržu, gde je Bem hteo da regrutuje Poljake za svoju legiju. Period od 1834. do 1848. godine Bem je proveo u putovanjima po Portugaliji, Španiji, Holandiji, Belgiji i Francuskoj.

Na prvu pojavu revolucionarnih simptoma u austrijskom delu Poljske 1848. godine požurio je u Lavov, a odatle 14. oktobra otputovao u Beč; njegovim ličnim naporima treba pripisati sve što je tu učinjeno za jačanje odbrambenih postrojenja i za organizovanje revolucionarnih snaga. Bekstvo u neredu, kojim se 25. oktobra završio protivnapad bečke mobilne garde⁽¹¹⁸⁾ pod njegovom komandom, izazvalo je njegovo negodovanje, koje je dočekano bučnim optužbama za veleizdaju. Te optužbe, i pored svoje apsurdnosti, dobile su takav zamah da bi Bem bio izveden pred preki sud, da nije bilo straha od pobune poljske legije. Pošto je 28. oktobra sjajno odbranio veliku barikadu, podignutu na Jegercajlu, i pošto su otpočeli pregovori između bečkog magistrata i princa Windischgrätza, on je iščezao. Sumnjičenja, koja su porasla posle njegovog tajanstvenog bekstva, pratila su ga od Beča do Pešte, gde je, zbog njegovog razboritog saveta mađarskoj vladi da ne dozvoli osnivanje posebne poljske legije, jedan Poljak, po imenu Kolodecki, ispalio metak na tobožnjeg izdajnika i ozbiljno ga ranio.

Rat u Transilvaniji, za koji je Bemu mađarska vlada poverila komandu i prepustila njegovoj snalažljivosti da nađe armiju za vođenje rata, predstavlja najvažniji deo njegovog vojničkog života i jasno osvetljava njegove karakteristične crte kao generala. Započevši prve operacije krajem decembra 1848. godine snagama od oko 8000 slabo naoružanih i na brzu ruku prikupljenih najraznovrsnijih elemenata — neobučanih mađarskih regruta, honveda⁽¹¹⁹⁾, bečkih izbeglica i

neznatne grupe Poljaka, šarene gomile koju je u toku svoga napredovanja po Transilvaniji uvećavao sukcesivnim regrutovanjem Šeklera^[120], Saksonaca, Slovena i Rumuna — Bem je posle otprilike dva meseca završio svoju ofanzivu, pobeđivši Puchnera sa austrijskom armijom od 20 000 ljudi, Engelhardta sa pomoćnom snagom od 6000 Rusa i Urbana sa njegovim pljačkašima. Pošto je ovog poslednjeg prisilio da se skloni u Bukovinu, a prvu dvojicu da se povuku u Vlašku, držao je u svojim rukama celu Transilvaniju, izuzev male tvrđave Karlsburga. Neustrašive iznenadne akcije, smeli manevri, usiljeni marševi i veliko poverenje koje je, dajući lični primer, znao da stekne kod svojih trupa, vešt izbor pogodnih položaja za odbranu i stalno obezbeđenje artiljerijske podrške u odlučnim momentima, dokazali su da je Bem bio prvoklasni general za partizanski i mali planinski rat ove prve kampanje. Isto tako, pokazao se kao majstor u veštini brzog stvaranja i disciplinovanja armije. Ali, pošto se zadovoljavao prvim grubim organizacionim okvirom i zanemarivao stvaranje jezgra odabranih trupa, što je pre svega bilo nužno, njegova improvizovana armija nužno se raspršavala kao dim pri prvom ozbiljnijem porazu.

Za vreme okupacije Transilvanije stekao je dobar glas sprećavanjem nekorisnih i glupih surovosti koje su nameravali da izvrše mađarski komesari. Politika pomirenja antagonističkih nacionalnosti pomogla mu je da za nekoliko meseci poveća armiju na 40 000 do 50 000 ljudi, dobro snabdevenih konjicom i artiljerijom. Razlog za to što ekspedicija njegove brojno jake armije u Banatu^[121] nije dovela do trajnih rezultata, uprkos nekim sjajnim manevrima, leži u tome što su mu ruke bile vezane saradnjom sa nesposobnim mađarskim generalom.

Zbog upada velikih ruskih snaga u Transilvaniju i porazâ koje su Mađari usled toga pretrpeli, Bem se ponovo vratio na poprište svoje prve kampanje. Posle uzaludnih pokušaja da upadom u Moldaviju izvede diverziju u neprijateljskoj pozadini, vratio se u Transilvaniju, gde su ga 31. jula kod Šesburga potpuno potukle tri puta jače ruske snage pod komandom Lidorsa. Da bi izbegao zarobljeništvo, skočio je u močvaru iz koje su ga neki mađarski husari u bekstvu slučajno izbacili. Pošto je prikupio svoje preostale snage, po drugi put je izvršio juriš na Hermanštat 5. avgusta, ali ga je, ne dobivši pojačanje, morao ubrzo napustiti; posle jedne neuspešne borbe, 7. avgusta, vratio se istim putem u Mađarsku, gde je stigao na vreme da prisustvuje gubljenju odlučne bitke za Temišvar.^[122] Posle uzaludnog pokušaja da sa ostatkom mađarskih snaga pruži poslednji otpor kod Lugoša, ponovo je ušao u Transilvaniju, davao otpor daleko nadmoćnijim snagama do 19. avgusta, kada je bio prisiljen da se skloni na tursku teritoriju.

Da bi za sebe stvorio novo polje rada protiv Rusije, Bem je primio muhamedansku veru i od sultana dobio zvanje paše, pod ime-

nom Amurat, sa komandom u turskoj armiji, ali je na protest evropskih sila bio premešten u Alep. Tamo je uspeo da spreči neke krvave zločine, koje su u toku novembra 1850.^[123] godine muslimani počeli da vrše nad hrišćanskim stanovništvom. Mesec dana kasnije umro je od groznice, odbivši da primi lekarsku pomoć.

Naslov originala: *Bem*

Pisano u drugoj polovini septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx

Bessières

Bessières, Jean-Baptiste, maršal Francuskog Carstva, rođen u Presaku, okrug Lo, 6. avgusta 1768, poginuo kod Licena 1. maja 1813. Stupio je 1791. u konstitucionalnu gardu Louis-a XVI^[124] i služio kao podoficir u puku konjičkih pirinejskih lovaca, gde je ubrzo postao kapetan lovačkih jedinica. Posle pobeđe kod Rovereda, 4. septembra 1796, Bonaparta ga je unapredio na bojištu u čin pukovnika. Za vreme kampanje u Italiji 1796/1797. godine bio je komandant gvida^[125] vrhovnog komandanta; zatim, kao pukovnik istih jedinica u Egiptu,^[76] ostao je vezan sa njima najveći deo svog života. U 1802. godini dobija čin divizijskog generala, a 1804. postao je maršal Carstva. Borio se u bitkama kod Rovereda, Rivolija,^[74] Sen Žan-d'Akra, Abukira i Marenga,^[78] u kojima je komandovao poslednjim odlučujućim jurišem, kao i kod Austerlica,^[112] Jene,^[126] Ajlaua,^[65] i Fridlanda¹. U 1808. godini poslat je da primi komandu nad 18 000 ljudi, stacioniranih u španskoj provinciji Salamanka, gde je po svom dolasku utvrdio da je general Cuesta zauzeo položaj između Valadolida i Burgoza, čime je pretio da preseče komunikacije između Madrida i Francuske. Bessières ga je napao i odneo pobeđu kod Medine de-Rioseko. Posle poraza engleske Walcherenove ekspedicije,^[127] Napoleon je postavio Bessières-a za komandanta armije u Belgiji na mesto Bernadotte-a. Iste godine (1809) Bessières je postao vojvoda od Istre. Na čelu konjičke divizije naterao je u bekstvo austrijskog generala Hohenzollerna u bici kod Eslingena.² U pohodu na Rusiju komandovao je konjičkom gardom, a na početku nemačkog pohoda 1813. godine bio je glavni komandant celokupne francuske konjice. Umro

¹ Vidi u ovom tomu, str. 82 - 83. — ² Vidi u ovom tomu, str. 47 - 50.

je na bojnopolju pri napadu na tesarstvo Ripah u Saksonskoj, uoči bitke kod Licena.^[128] Njegova popularnost kod običnih vojnika vidi se iz činjenice da se smatralo pametnim da se za izvesno vreme u armiji ne objavljuje vest o njegovoj smrti.

Naslov originala: *Bessières*

Pisano oko 29. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx / Friedrich Engels

Bosquet^[129]

Bosquet, Marie-Joseph, maršal Francuske, rođen 1810. u Pou, okrug Niski Pirineji. Stupio je u politehničku školu u Parizu 1829, a u vojnu školu u Mecu 1831; postao je artiljerijski potporučnik 1833. i kao takav otišao sa 10. artiljerijskim pukom u Alžir 1834. godine. Tamo je jednom jedan manji francuski odred zapao u vrlo kritičnu situaciju iz koje komandant odreda nije znao kako da izvuče jedinicu; mladi Bosquet je istupio napred i predložio plan koji je doveo do potpunog poraza neprijatelja. U čin poručnika unapređen je 1836, kapetana 1839, majora 1842, potpukovnika 1845, pukovnika, a ubrzo potom, pod republikanskom vladom, i u čin brigadnog generala 1848. godine. Za vreme kabiljske kampanje 1851. godine¹, bio je ranjen dok je predvodio svoju brigadu u jurišu na tesnac Menegal. Njegovo unapređenje u čin divizijskog generala bilo je obustavljeno zbog njegove rezervisanosti prema Louis-u Napoleonu, ali, kada su trupe upućene u rat u Tursku, on je dobio komandu nad 2. divizijom.

U bici kod Alme² izveo je francuskim desnim krilom obuhvatni napad levog ruskog krila sa takvom energijom i brzinom da su mu to i Rusi priznali, pa je čak izvukao na plato i svoju artiljeriju kroz besputne klance koji su smatrani za neprohodne. Ali, ovde se, ipak, mora napomenuti da su tom prilikom njegove snage bile brojno znatno jače od neprijatelja.

Kod Balaklave on je brzo oslobodio englesko desno krilo, tako da se ostatak engleske lake konjice mogao izvući pod zaštitom njegovih jedinica, dok su Rusi bili primorani da obustave gonjenje.^[130] Kod Inkermana, rano ujutru izrazio je spremnost da podrži Engleze sa 3 bataljona i 2 baterije. Pošto je ova ponuda bila odbijena, on je postavio u rezervu, iza engleskog desnog krila, 3 francuske brigade, pa je sa 2 od njih u 11 časova krenuo na borbenu liniju čime je pri-

¹ Vidi u ovom tomu, str. 78 - 79. — ² Vidi u ovom tomu, str. 41 - 43.

silio Ruse na odstupanje. Bez ove pomoći, Englezi bi bili potpuno uništeni, jer su bili angažovali sve svoje trupe i ostali bez ikakvih raspoloživih rezervi, dok su Rusi raspolagali još sa 16 neangažovanih bataljona.

Kao komandant korpusa koji je imao zadatak da štiti savezničke snage na padini Čorne, Bosquet se stalno isticao brzinom, budnošću i aktivnošću. Učestvovao je u jurišu na Malahov,^[131] posle čega je bio unapređen u čin maršala, a 1856. godine postao je senator.

Naslov originala: *Bosquet*

Pisano između 22. i 29. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx

Brune

Brune, Guillaume-Marie-Anne, maršal Francuskog Carstva, rođen u Briv-la-Gajardu 13. marta 1763; umro u Avinjonu 2. avgusta 1815. Otac ga poslao u Pariz da studira prava, ali, posle napuštanja univerziteta, finansijske teškoće su ga primorale da bude štampar. Na početku revolucije izdavao je zajedno sa Gauthier-om i Jourgniac de Saint-Méard-om »Journal général de la Cour et de la Ville«^[132]. Ubrzo se uključio u partiju revolucije, stupio u nacionalnu gardu i postao vatreni pristalica i član kluba *kordelijera*^[133]. Zahvaljujući svojoj korpulenciji, ratničkom izgledu, i vatrenom patriotizmu postao je vojnički vođa naroda u demonstracijama na Marsovom polju 1791, koje je razjurila Lafayette-ova Nacionalna garda.^[134] Bačen je u zatvor, a kad se raširila vest da će ga se pristalice dvora osloboditi gnusnim sredstvima, na Dantonovo zauzimanje oslobođen je. Blagodareći protekciji Dantona, čiji je istaknuti pristalica postao, dobio je vojničko unapređenje u slavnim septembarskim danima 1792,^[135] kao i iznenadna unapređenja 12. oktobra 1792. u čin pukovnika i general-adutanta. Služio je u Belgiji pod komandom Dumouriez-a; bio je poslat protiv federalista koji su pod komandom generala Puisaye-a marširali od Kalvadosa na Pariz i razbio ih bez velikih teškoća. Posle toga unapređen je u čin brigadnog generala i učestvovao je u bici kod Ondšotea^[136]. Odbor javnog spasa poverio mu je misiju da uguši pobunu u Žirondi, što je on i izvršio sa najvećom okrutnošću.^[137]

Posle Dantonovog hapšenja, očekivalo se da će Brune pohitati da oslobodi svog prijatelja i zaštitnika, ali se on u prvim trenucima opasnosti držao mudro povučeno i uspeo da iz terora izvuče čitavu kožu. Posle 9. termidora, on se ponovo pridružio pobednicima-dantonistima^[138] i pratio je Frérona u Marsej i Avinjon. Kao Bonapartin potčinjeni general, borio se 13. vandemiera (5. oktobra 1795) protiv pobunjeničkih sekcija u Parizu.^[139] Pošto je pomogao Direktorijumu da uguši zaverenički logor Grenelu (9. septembra 1796),^[140] stupio je u italijansku armiju, u diviziju Masséne, gde se tokom čitavog rata

isticao velikom neustrašivošću. Bonaparta, koji je hteo da za sebe pridobije naklonost vodstva kluba *kordelijera*, pripisao je deo svog uspeha kod Rivolija Brune-ovim naporima, unapredio ga na bojištu u čin divizijskog generala i predložio Direktorijumu da ga postavi za komandanta 2. divizije italijanske armije na upražnjeno mesto Auge-reau-a, koji je otputovao u Pariz.

Posle kampoformijskog mira^[141], Direktorijum mu poverava misiju, prvo da uveri Švajcarsku u sigurnost, zatim da napravi razdor u njenoj vladi i, najzad, kada potrebne jedinice budu koncentrisane, da upadne u kanton Berna i isprazni državnu blagajnu, pri čemu je Brune zaboravio da sačini spisak opljačkanih stvari. Opet pomoću manevara, koji su imali više diplomatski nego vojni karakter, on je prinudio Carla Emanuela, kralja Sardinije, i očitog saveznika Francuske, da mu preda torinsku citadelu (3. jula 1798). Batavijska kampanja,^[142] koja je trajala oko dva meseca, predstavlja veliki događaj u Brune-ovoj vojničkoj karijeri. U ovoj kampanji on je pobedio engleske i ruske snage, pod komandom vojvode od Yorka, koji je pred njim kapitulirao i morao se obavezati da pusti sve francuske zarobljenike koje su Englezi zarobili od početka antijakobinskog rata. Posle *coup d'état* od 18. brimera, Bonaparta je postavio Brune-a za člana novostvorenog državnog saveta i poslao ga u Bretanju protiv rojalista.

Poslat u italijansku armiju 1800. godine, Brune je zauzeo tri neprijateljska logora, koji su bili podignuti na Volti, proterao neprijatelja preko ove reke i preduzeo mere za njen neposredan prelaz. Prema njegovoj zapovesti, trupe su imale da izvrše prelaz na dva mesta: desno krilo pod komandom generala Dupont-a između mlina na Volti i sela Pocola, a levo krilo, pod ličnom komandom Brune-a, kod Monbacona. Naišavši na teškoće u drugom delu operacije, Brune je naredio da se početak odloži za 24 časa, mada se desno krilo, koje je bilo otpočelo prelaz na drugom mestu, već borilo sa daleko nadmoćnijim austrijskim snagama. Jedino naporima generala Dupont-a treba zahvaliti što celo desno krilo nije uništeno ili zarobljeno, a time i uspeh cele operacije propao. Ova greška je bila razlog za Brune-ov opoziv u Pariz.

Od 1802. do 1804. ostavljao je žalostan utisak kao francuski ambasador u Carigradu, gde njegov diplomatski talenat nije bio, kao u Švajcarskoj i Pijemontu, podržan bajonetima. Po povratku u Pariz, u decembru 1804, Napoleon ga unapređuje u čin maršala, dajući mu prednost nad takvim generalima kao što je, recimo, Lecourbe. Pošto je jedno vreme bio komandant bulonjskog logora^[143], poslat je u Hamburg 1807. godine za guvernera gradova Hanze, i za komandanta rezerve Velike armije^[49]. U ovom svojstvu mnogo je pomogao Bourricenne-a u njegovim proneverama. Da bi izgladio neka sporna pitanja iz zaključenog primirja sa Švedskom u Šlatkovo, imao je duži intervju sa kraljem Gustavom, koji mu je stvarno ponudio da izda svoga gospodara. Način na koji je on odbio ovu ponudu pobudio je

sumnju kod Napoleona, koji se veoma razjario kada je video da Brune, pripremajući jedan ugovor o predaji ostrva Rigen Francuzima, pominje samo francusku i švedsku vojsku, kao strane saugovornice, a ne i njegovo »carsko i kraljevsko veličanstvo«. Brune je bio hitno opozvan Berthier-ovim pismom, u kojem je Berthier, na izričito Napoleonovo naređenje, konstatovao »da takvog skandala nije bilo od doba Pharamonda«.

Po povratku u Francusku, Brune se povukao u privatni život. Godine 1814. izjasnio se za Senatski dekret^[44] i dobio orden Sv. Luja od Louis-a XVIII. Za vreme vladavine od Sto dana^[45] ponovo je postao bonapartista i dobio komandu nad jednim korpusom u osmatranju na reci Varu, gde je prema rojalistima ispoljio svu svoju okrutnost iz vremena kada je bio jakobinac. Posle bitke kod Waterloo^[51] izjasnio se za kralja. Na svom putu od Tulona u Pariz, stigao je u Avinjon 2. avgusta, u trenutku kada je ovaj grad već 15 dana plivao u krvi i goreo u požarima koje je podmetala rojalistička rulja. Kad je prepoznat i ubijen, rulja se dokopala njegovog tela, vukla ga ulicama i bacila u Ronu. »Brune, Masséna, Augereau, i mnogi drugi — rekao je Napoleon na Sv. Jeleni — bili su neustrašivi razbojnici.« U pogledu njihovog vojničkog talenta, on je primetio: »Brune nije bio bez izvesnih zasluga, ali, u celini, on je bio više *général de tribune*¹ nego strašni ratnik.« Spomenik mu je podignut u rodnom mestu 1841. godine.

Naslov originala: *Brune*

Pisano između 23. i 29. septembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ general tribine

Friedrich Engels

Bomba

Bomba ili granata je šuplje gvozdeno zrno za velike topove i merzere, napunjene barutom, koje se izbacuje sa većom elevacijom i namenjeno je za dejstvo kako udarom tako i eksplozijom. Ova zrna su veća od svih projektila koji su u upotrebi, pošto merzer, kao kraći od svih drugih vrsta artiljerijskih oruđa, može da ima veći prečnik cevi. Granate od 10, 11 i 13 inča u prečniku danas su u opštoj upotrebi; Francuzi su pri opsadi Antverpena^[146] 1832. godine upotrebili merzer i granate kalibra 24 inča, koji su izliveni u Belgiji. Barutno punjenje u granati eksplodira pomoću upaljača ili pomoću jedne cevčice koja se puni smesom koja sporo gori i zapaljuje se čim zrno napusti usta cevi merzera. Ovi upaljači su tako podešeni da dovode do eksplozije zrna čim zrno dode do cilja, katkad neposredno pre nego što zrno udari u zemlju. Sem baruta, granate nekada sadrže i valensijensku smesu^[147], da bi zapalile zapaljive objekte, mada se smatra da su ovi dodaci nepotrebni, jer ih eksplodiranje granate pretvara u tako sitne čestice da zapaljivost granate i bez te smese ostaje velika. Granate se ispaljuju pod uglom od 15-45°, mada češće od 30-45°; veće granate sa manjim punjenjima imaju srazmerno najveći domet pri elevaciji od oko 45°, dok manje granate sa većim barutnim punjenjem postižu najveći domet sa elevacijom od 30°. Barutno punjenje je u svim slučajevima proporcionalno malo: granata kalibra 13 inča sa težinom od 200 funti, izbačena iz merzera sa elevacijom od 45° i barutnim punjenjem od 3 1/2 funte, postiže domet od 1000 jardi, dok sa punjenjem od 20 funti ili 1/10 od njene težine, postiže domet od 4200 jardi. Rušilačko dejstvo jedne takve bombe, koja pada sa tako velike visine, vrlo je veliko ako se cilj pogodi. Ona će probiti sve spratove kuće, a probiće i lučne svodove znatne jačine. Iako je granata kalibra 13 inča napunjena sa svega 7 funti baruta, njena eksplozija ima dejstvo jedne mine, a njena parčad lete, ako ih ništa ne omete, na 800 - 1000 jardi. Ako, pak, granata udari u meku zemlju, ona će prodrati u dubinu od 8 do 12 stopa, gde će ostati uga-

šena ili će eksplodirati bez korisnog dejstva. Zato se granate često koriste kao male mine ili *fougasses*, — one se ukopaju u zemlju za jednu stopu duboko na mestima gde se očekuje da neprijatelj mora proći, a za njihovo paljenje upotrebljava se fitilj ili štapin koji sporo gori. U ovom obliku one su se prvi put pojavile u istoriji: Kinezi su, sudeći po njihovim hronikama, još na nekoliko vekova pre naše ere upotrebljavali metalne lopte, napunjene eksplozivnom smesom sa metalnim parčićima, koje su paljene fitiljem. Oni su ih upotrebljavali za odbranu tesnaca na taj način što su ih polagali približavajući se neprijatelju. Godine 1232. pri opsadi Kaj-fang-fua, Kinezi su ih upotrebili za vreme juriša tako što su ih puštali da se kotrljaju niz grudobran na Mongole koji su napadali. Mahmud-šah od Gudžerata, pri opsadi Čampanira 1484. godine, ubacio je bombe u grad. U Evropi su — da ne pominjemo ranije neproverene slučajeve — Arapi u Španiji iz oruđa, a posle njih i Španci početkom 14. veka, bacali bombe i zapaljiva zrna, ali zbog skupoće i teškoća u pravljenju šupljih zrna, ona dugo nisu ušla u opštu upotrebu. Zato su tek od polovine 17. veka ovakva zrna postala važan sastavni deo opsadne artiljerije.

Naslov originala: *Bomb*

Pisano oko 5. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Bombardir

Bombardir — u početku je to bio poslužilac za punjenje merzera u merzerskoj bateriji; danas u nekim vojskama označava podoficirski čin u artiljeriji, nešto niži od vodnika. Glavni zadatak bombardira uglavnom je nišanje oruđa. U Austriji obrazovan je bombardirski kor, kao artiljerijska podoficirska škola, ustanova koja je mnogo doprinela efikasnosti i stručnosti u posluživanju njihovih artiljerijskih oruđa, čime se odlikuje austrijska artiljerija.

Naslov originala: *Bombardier*

Pisano oko 5. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Bombardovanje

Bombardovanje — bacanje bombi na neki grad ili tvrđavu ili njihovo gađanje granatama radi izazivanja požara. Bombardovanje može biti nesistematsko, kada brodovi, poljske baterije ili neki srazmerno mali broj opsadnih baterija, izbacuje granate na neko utvrđeno mesto sa ciljem da demorališu stanovništvo i posadu i nateraju ih na brzu kapitulaciju, ili s nekim drugim ciljem; ili se bombardovanje vrši sistematski i predstavlja metod pripreme za napad na utvrđeno mesto. Napad sistematskim bombardovanjem prvi su uveli Prusi posle Vaterloa^[51], pri svojim opsadama tvrđava u severnoj Francuskoj 1815. godine. Pošto su francuska vojska i bonapartisti tada bili jako demoralisani, a ostalo stanovništvo žarko želelo mir, smatralo se da se stare formalnosti oko sistematskog napada na tvrđave u ovom slučaju mogu izostaviti, a umesto njih primeniti kratka i efikasna bombardovanja, koja će izazvati požare i eksplozije magacina, sprečiti svako živo biće u tvrđavi da se noću odmori, i na taj način za kratko vreme primorati na predaju — bilo usled moralnog pritiska stanovništva na komandanta ili zbog stvarno izvršenih velikih razaranja i iznuravanja posade. Sistematski napad direktnom vatrom na braniočeva odbrambena postrojenja, iako je i dalje primenjivan, postao je od drugostepene važnosti u poređenju sa vertikalnom vatrom i bombardovanjem granatama teških haubica. U nekim slučajevima nesistematsko bombardovanje bilo je dovoljno, u drugim se ipak moralo pribеći sistematskom bombardovanju; ali u svakom slučaju, cilj je ostvarivan. Danas ваži kao načelo u teoriji opsađivanja tvrđava da je rušenje vertikalnom vatrom životnih izvora i stvaranje nesigurnosti u tvrđavi isto toliko važno, ako ne i važnije od rušenja spoljnih odbrambenih postrojenja direktnom i rikošetnom vatrom. Bombardovanje će imati najveće dejstvo protiv tvrđava srednje veličine, sa brojnim civilnim stanovništvom, pošto će moralni efekat na njega biti sredstvo da se primora komandant na predaju. Za bombardovanje

većih tvrđava, potreban je ogroman materijal. Najbolji primer za ovo je opsada Sevastopolja^[148], u kojoj je količina utrošenih granata dotada bila nečuvena. Isti rat pruža najbolji primer nesistematskog bombardovanja — za vreme napada na Sveaborg^[149] anglo-francuskim merserskim brodovima, kada je na tvrđavu izbačeno preko 5000 granata, a isto toliko i drugih teških zrna.

Naslov originala: *Bombardment*

Pisano oko 5. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Topovnjača

Topovnjača je izraz koji uopšte označava stari brod naoružan merzerima (*galioes a bombes*). Konstrukcija im je bila dovoljno jaka da izdrži potres koji izazivaju merzeri pri trzanju; težina je iznosila 100 do 150 tona, a dužina 60 do 70 stopa; dubina gaženja iznosila je 8 do 9 stopa, a obično su imale po dva jarbola. Naoružanje se najčešće sastojalo do 2 merzera i nekoliko topova. Moć jedrenja ovih brodova bila je, prirodno, vrlo mala. Njima je pridavan jedan tender, u stvari jedrenjak sa dva jarbola, koji je nosio ljudstvo i veći deo municije, dok borba ne bi otpočela.

Naslov originala: *Bomb ketch*

Pisano oko 5. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Bombarderski brod

Bombarderski brod ili merzerski brod je izraz koji se upotrebljava za modernije vrste brodova, naoružane merzerima. Do ruskog rata¹ ovakvi brodovi u britanskoj floti imali su gaz od 8 do 9 stopa i bili su naoružani, pored 2 merzera od 10 inča, i sa četiri 68-funtovnih i šest 18-funtovnih teških topova. Kad je ruski rat učinio neophodnim vođenje operacija po plitkim vodama i mreži kanala, a i jaki pomorski frontovi ruskih tvrđava, koji su odolevali svakom direktnom napadu brodova, izazvali potrebu za merzerskim brodovima, bilo je nužno pronaći nov tip bombarderskog broda. Tako konstruisani novi brodovi imali su dužinu od oko 60 stopa sa velikom bočnom širinom, ovalnim kljunom, kao stari holandski tovarni i ribarski brod, ravnim dnom, gazom od 6 do 7 stopa i parnim pogonom sa dva propelera. Naoružani su sa 2 merzera kalibra 10 ili 13 inča i sa nekoliko poljskih ili teških topova za odbijanje desanata kartečnom vatrom, ali nisu imali teška oruđa. Upotrebljeni su sa velikim uspehom kod Sveaborga^[149], koji su bombardovali sa daljine od 4000 jardi.

Naslov originala: *Bomb vessel*

Pisano oko 5. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ krimskog rata 1853–1856.

Friedrich Engels

Bezbedno od bombardovanja

Bezbedno od bombardovanja — stanje krova dovoljne jačine da izdrži udar bombi koje bi pale na njega. Sa ogromnim kalibrima koji su sada u upotrebi, skoro je nemoguće, a za većinu objekata ovako zaštićenih, nije ni potrebno težiti nekoj apsolutnoj sigurnosti od vertikalnih pogodaka. Svodovi debljine $3\frac{1}{2}$ stope u završnom kamenu izdržeće pogotke većine granate, pa čak ni jedna granata kalibra 13 inča neće moći da ih probije; ali bi, zato, ponovan pogodak to u većini slučajeva uspeo. Zato su apsolutno sigurna skloništa ograničena samo na barutne magacine, laboratorije i dr., gde bi i jedan jedini pogodak mogao da izazove ogromnu eksploziju. Jaki svodovi, pokriveni slojem zemlje od 3 do 4 stope debljine, pružaju najveću sigurnost. Kod običnih kazamata nema potrebe za tako jakim svodovima, pošto postoji veoma mala verovatnoća da granate padnu u isto mesto. Za privremeno sklonište od bombardovanja, pokrivka se pravi od tesno pribijenih jakih oblica, sa redom fašina preko njih; preko fašina dolazi sloj otpadnog materijala i, najzad, sloj zemlje. Uvođenjem kazamatiranih baterija i forova, kao i kazamatiranih odbrambenih skloništa, koja se postavljaju većinom duž unutrašnjeg nagiba bedema, na kraćem odstojanju od njega, u tvrđavama je znatno povećan broj objekata sa krovom sigurnim od bombardovanja. Pri sadašnjem metodu snažnog bombardovanja, koje se vrši i danju i noću, u kombinaciji sa regularnim napadom na tvrđavu, ne može se očekivati da će posada izdržati, sem ako ne raspolaže sigurnim skloništima u kojima bi vojnici koji nisu na dužnosti mogli odmorom povratiti snagu. Zato će se ova vrsta skloništa, verovatno, još više graditi u modernim tvrđavama.

Naslov originala: *Bomb-proof*

Pisano oko 5. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

• The New American Cyclopaedia

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Vojni most^[150]

Most, vojni. — Veština podizanja privremenih mostova za prelaz trupa preko velikih reka i uzanih morskih rukavaca bila je dobro poznata drevnim narodima, kod kojih su ti mostovi katkad dostizali iznenađujuću veličinu. Darije je prešao Bosfor i Dunav, a Kserks Helespont preko pontonskih mostova, — njihov opis nalazimo kod Herodota. Kserksova vojska podigla je dva mosta preko Dardanela, od kojih je prvi imao 360 brodova, usidrenih sa čela i začelja, jedan pored drugog, sa kljunom okrenutim uzvodno; brodovi su bili međusobno povezani debelim konopcima, a preko njih postavljene daske, učvršćene ivičnim gredama sa svake strane i pokrivene slojem zemlje. Drugi most imao je 314 brodova i bio je slične konstrukcije. Po Arianu, Aleksandar je imao u svojoj vojsci formacijski mostovni tren od lakih čamaca. Rimljani su imali pletene čamce, spolja prekrivene kožama životinja, koji su služili kao potpora mostovnim platformama. Oni su bili sastavni deo mostovnog trena njihovih armija sve do kraja carstva. Ali, Rimljani su znali da prave i mnogo solidnije mostove, kad je trebalo preći neku brzu reku, o čemu svedoče čuveni mostovi na potporama, preko kojih je Cezar prešao Rajnu^[151].

Nemamo nikakvih podataka o postojanju mostovne opreme u srednjem veku, ali su za vreme tridesetogodišnjeg rata^[37] razne vojske, koje su učestvovalе u ratu, nosile sobom materijal za podizanje mostova preko velikih reka u Nemačkoj. Upotrebljeni čamci bili su vrlo teški i uglavnom građeni od hrastovine. Pôd mosta počivao je na nogarima, postavljenim na dno čamaca. Holandani su prvi primenili sličnu vrstu čamaca, sa ravnim dnom i stranama skoro vertikalnim, oštrim kljunom i krmom, pri čemu su oba kraja čamca strčala koso nad površinom vode. Čamci su se sastojali od drvenog skeleta, preko kojeg je bio prevučen lim, i nazvani su ponton. Po Folard-u, Francuzi smatraju da su oni prvi primenili pontone od bakra, i izgleda da su 1672. godine imali kompletan pontonski tren. Početkom 18. veka sve evropske vojske bile su snabdevene ovom vrstom pontona, većinom sa drvenim skeletom, prekrivenim limom, bakrom, kožom ili platnom natopljenim terom. Ovaj poslednji materijal bio je upotrebljavan kod Rusa. Pontoni su bili mali, tako da su se morali postavljati

blizu jedan drugom, sa rastojanjem ne većim od 4 ili 5 stopa, ako je bilo potrebno da most ima neku veću nosivost. Vodeni tok je na taj način bio znatno usporen, a time i sigurnost mosta ugrožena, a neprijatelju data mogućnost da ga poruši puštanjem plovećih tela protiv njega.

Pontoni koji se danas upotrebljavaju kod kontinentalnih evropskih vojski veće su konstrukcije, ali, u principu, slični onima od pre 100 godina. Francuzi upotrebljavaju od 1829. godine pontone sa ravnim dnom i približno vertikalnim stranama, smanjujući širinu ka pramcu, a takođe, mada nešto manje, i ka krmi. Oba kraja pontona izdignuta su iznad ruba njegovih strana i povijena kao kod malih čamaca. Dimenzije su: dužina 31 stopa; širina pri vrhu 5 stopa 7 inča, a pri dnu 4 stope 4 inča. Skelet je od hrastovine, prekriven jelovim daskama. Svaki ponton teži 1658 funti i ima nosivost od 18 675 funti (težina utovarenog tereta koja bi učinila da ponton potone do najvišeg ruba). Kada se postavlja most, pontoni se razmiču na 14 stopa od ruba do ruba, a širina kolovoza preko mosta iznosi 11 stopa. Kod armijskih prethodnica upotrebljavaju se manji pontoni za premošćavanje manjih reka. Austrijski pontoni slični su francuskim većim pontonima, ali su po sredini podeljeni zbog lakšeg transporta, pa se u vodi spajaju. Od dva pontona, postavljena dužom stranom blizu jedan drugom i spojena kratkim gredicama, dobija se plovna mostovna potpora, preko koje jedna uzdužno postavljena greda drži gredice platforme. Ovi pontoni, koje je izumeo Birago, usvojeni su 1823. godine. Pontoni Rusa imaju drveni skelet, konstruisan tako da se srednji deo pontona, ili srednjak, može izdvajati; preko kostura zategnuto je platno za jedra natopljeno terom ili rastvorom indijske gume. Pontoni su dugački 21 stopu 9 inča; široki 4 stope 11 inča; duboki 2 stope 4 inča, a teški 718 funti. Širina kolovoza na mostu iznosi 10 stopa, razmak između pontona 8 stopa. Rusi imaju, sem tih, i pontone slične konstrukcije ali prevučene kožom. Prusi su, priča se, prvi svoje pontone izdelili poprečnim pregradama na boksove, da bi sprečili potapanje ako nastane pukotina. Njihovi pontoni su drveni, sa ravnim dnom. Raspon ili razmak između pontona u njihovim mostovima iznosi od 8 do 16 stopa, zavisno od okolnosti. Holandani i Pijemontezi imaju od 1832. godine pontonske parkove slične onima u austrijskoj vojsci. Belgijski ponton ima zašiljen prednji kraj, ali ne i zadnji. U svim kontinentalnim vojskama pontonski parkovi imaju i male čamce za bacanje sidara. Britanska i američka vojska potpuno su napustile upotrebu pontona za formiranje svojih mostovnih parkova, a za potporu svojih mostova usvojile su šuplje cilindre od lakog materijala, zatvorene sa svih strana. U Engleskoj je 1836. godine usvojen model cilindričnog pontona sa kupastim, poluloptastim ili paraboličnim krajevima, kakve je konstruisao pukovnik Blanchard 1828. godine, dok su svi drugi modeli odbačeni. Veći britanski ponton je 24¹/₂ stope dug, a u prečniku ima 2 stope 8 inča. Napravljen je od

belog lima, koji je namotan preko niza točkova, napravljenih takođe od belog lima, sa paocima u vidu šupljih limenih cilindera. Jedan veći limeni cilindar prečnika $1\frac{3}{4}$ inča obrazuje njihovu zajedničku osu i prolazi celom dužinom pontona.

U Sjedinjenim Američkim Državama izvedeni su eksperimenti sa cilindričnim pontonima od indijske gume. Godine 1836. konstruirao je kapetan (docnije pukovnik) Lane sa tim pontonima mostove preko jedne duboke i brze reke u Alabami. Godine 1839. ponudio je Armstrong slične plovke, koji — napumpani — dostižu 18 stopa dužine i 18 inča u prečniku, sa težinom od 39 funti svaki, od kojih su po 3 plovka obrazovala jedan članak mosta. Pontoni sa napumpanim indijskim gumama usvojeni su 1836. godine u američkoj vojsci i upotrebljeni u ratu protiv Meksika⁽¹⁵²⁾. Pošto su male težine i male zapremine, kad su ispumpani, vrlo lako se nose, ali kako ih je lako oštetiti trenjem o šljunak i slično, čime postaju neupotrebljivi, pokazalo se da imaju sve opšte nedostatke cilindričnih pontona. Ti nedostaci su sledeći: kada su potapani u vodu do polovine svoje dubine, tonuli su sve više i više sa svakim dodavanjem istog opterećenja, a trebalo bi da bude obratno; sem toga, na njihovim krajevima se lako hvatao i zadržavao ploveći materijal; i najzad, bilo je nužno vezivati ih po dva u splav sa platformom, pre nego što bi se spustili u vodu, dok se pontonski čamci mogu nezavisno kretati u vodi, kao i obični čamci, što omogućava da se deo trupa veslanjem brzo prebaci preko reke. Da bi se uporedila nosivost cilindričnog pontona i pontona od čamaca, biće dovoljno reći sledeće: francuski ponton nosi oko 20 stopa mosta i ima nosivost (bez težine nadgradnje) od preko 15 tona. Britanski splav od 2 pontona, koji drži skoro istu dužinu mosta, ima nosivost, kad se odbije nadgradnja, samo 7,7 tona, pri čemu samo polovina ovog opterećenja jamči sigurnost. Pontonski park sadrži, sem pontona, vesla, brodske čaklje, sidra, užariju i dr. — sve što je potrebno za njihovo kretanje na vodi, kao i za njihovo učvršćivanje na određenom mestu, i mosnice i talpe (pôd) za obrazovanje platforme mosta. Pri upotrebi brodskih pontona, svaki se ponton pričvršćuje na svoje mesto, pa se zatim postavljaju mosnice i poprečne talpe preko njih; dok se kod cilindričnih pontona po 2 vezuju u splav, koji se mora usidriti na odgovarajućem odstojanju od kraja mosta i sa mostom spojiti pomoću mosnica i talpi za patos. Kada to prilike dopuštaju, celi čamci se sklapaju od 3,4 ili 5 pontona, u zaklonu, iznad određenog mesta za podizanje mosta, pa se postepeno puštaju nizvodno do svog mesta. U nekim slučajevima, sa iskusnim pontonirima može se sklopiti ceo most na jednoj obali reke, pa pustiti da ga matica odnese do mesta gde prelaz treba da počne. Tako je radio Napoleon prelazeći Dunav uoči bitke kod Vagrama⁽⁸⁰⁾. Cela ova kampanja je veoma poučna u pogledu prelaženja velikih reka pomoću vojnih mostova naočigled neprijatelja.

Međutim, pontonski parkovi nisu uvek na raspolaganju, te vojni

inženjeri moraju biti kadri da u slučaju potrebe omogućće prelaz preko reke i bez njih. U ovom cilju koriste se razna sredstva i načini konstrukcije. Najveći broj brodova koji se nađe na plovnoj reci koristi se za podizanje mostova. Ako se ne mogu naći brodovi, a dubina i konfiguracija dna reke nalažu neophodnu upotrebu plovnih potpora, mogu se koristiti splavovi od greda, plovci od buradi i drugi ploveci predmeti. Ako je reka plitka i ima čvrsto i dovoljno ravno dno, grade se stojeće potpore, bilo od stubova — koji daju najtrajniju i najsolidniju vrstu mostova, ali zahtevaju mnogo vremena i rada, ili od nogara — koji se mogu lako i brzo izgraditi. Ponekad i kola sa fašinama i dr., potopljena na dublja mesta rečnog toka, mogu poslužiti kao zgodni nosači za pòd mosta. Poplave, baruštine i dr. mogu se premostiti pomoću pionirskih korpi. Za uzane reke i jaruge, preko kojih mora preći samo pešadija, koriste se razne vrste visećih mostova; oni se obično drže pomoću jakih kablova.

Podizanje vržnog mosta pri neprijateljevoj vatri danas retko može doći u obzir; ipak, mogućnost otpora ne sme se nikada gubiti iz vida. U ovom cilju, most se podiže na unutrašnjoj krivini reke tako da artiljerija, postavljena desno i levo, čisti teren na suprotnoj obali sve do mesta gde most izbija na obalu, i tako štiti njegovo podizanje. Sem toga, ispupčena obala je obično viša od suprotne, te tako, pored unakrsne vatre, u većini slučajeva pruža prednost i nadvišavajućeg položaja. Pešadija će u čamcima ili na pontonima veslanjem da pređe reku i da zaposedne položaj neposredno ispred mosta. Ploveci most može da se napravi za prebacivanje konjice i nekoliko lakih oruđa. Podeljenost reke na više rukavaca ostrvima, ili mesto prelaza neposredno niže od ušća neke manje reke, takođe pružaju prednosti. U poslednjem slučaju, a nekada i u prvom, može se sastaviti nekoliko članaka za most u zaklonjenim vodama, pa se oni potom puštaju da otplove do određenog mesta. Napadajuća strana, imajući mogućnost da izabere najpovoljnije mesto za prelaz na dugačkoj obali reke, lako može da obmane neprijatelja demonstrativnim prelazima, a da stvaran prelaz preduzme na udaljenom mestu. Opasnost od razvlačenja odbrambenih snaga duž dugačke linije toliko je velika da se i danas smatra da je bolje držati prikupljene snage na izvesnom udaljenju od reke, pa marširati s tako prikupljenim snagama protiv stvarnog mesta prelaza, čim se ono sigurno utvrdi, i pre nego što neprijatelj uspe da prebaci sve svoje snage. Iz tih razloga, podizanje mosta preko neke od većih evropskih reka nije naišlo na ozbiljan otpor ni u jednom ratu posle francuske revolucije.

Naslov originala: *Bridge, military*

Pisano oko 14. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx

Bernadotte^[153]

Bernadotte, Jean-Baptiste-Jules, maršal Francuskog Carstva, knez od Pontekorva i, pod imenom Carl XIV Johan, kralj Švedske i Norveške, rođio se 26. januara 1764. u Pou, okrug Niski Pireneji, a umro 8. marta 1844. godine u kraljevskom dvorcu u Štokholmu. Iako je kao sin advokata bio školovan za advokatsko zvanje, ipak ga je njegova težnja za vojničkim pozivom naterala da 1780. godine trajno stupi u kraljevsku mornaricu, gde je stigao do čina starijeg vodnika kad je buknuła francuska revolucija. Od tog vremena napredovao je veoma brzo. Godine 1792. služio je kao pukovnik u Custine-ovoj armiji; 1793. godine komandovao je polubrigadom, a iste godine, zahvaljujući protekciji Klébera, naimenovan je za komandanta brigade. Kao komandant divizije u armiji Sambre i Meze pod Kléberom i Jourdanom doprineo je pobedi kod Flerija 26. juna 1794. godine, a zatim i uspehu kod Jiliha i kapitulaciji Mastrihta^[154]. Dobro je služio i u ratu 1795 - 1796. godine protiv austrijskih generala Cherfayt-a Kraya i nadvojvode Karla. Po naredenju Direktorijuma, početkom 1797. godine poveo je 20 000 ljudi kao pojačanje armije u Italiji, i taj njegov prvi susret sa Bonapartom u Italiji bio je presudan za njihove buduće odnose. I pored svoje velikodušnosti, Bonaparta je osećao sitničarsku i podozrivu surevnjivost prema Rajnskoj armiji i njenim generalima. On je odmah shvatio da Bernadotte teži nezavisnoj karijeri, a ovaj je, opet, imao isuviše osobina jednog Gaskonjca, da bi mogao pravilno da oceni razliku između genija kakav je bio Bonaparta i sposobnog čoveka kakav je bio on sam. Otud potiče njihova uzajamna netrpeljivost. Za vreme invazije u Istru^[155] Bernadotte se istakao pri prelazu Taljamenta kao komandant prethodnice i prilikom zauzimanja tvrđave Gradiške 19. marta 1797. godine.

Posle takozvane revolucije od 18. fruktidora^[156], Bonaparta je naredio svojim generalima da od svojih divizija prikupe izjave u prilog državnom udaru. Bernadotte je najpre protestovao, zatim je odbio da izvrši naređenje i, najzad, uputio Direktorijumu izjavu sasvim suprotnu onoj koja je tražena, ali je nije poslao neposredno preko Bonaparte. Na svom putu za Pariz, kuda je išao da uruči Direktorijumu kampoformijski ugovor^[141], Napoleon je posetio Bernadotte-a

u njegovom glavnom stanu u Udinama i obasuo ga laskanjem, ali mu je sledećeg dana, naredjenjem iz Milana, oduzeo polovinu divizija Rajnske armije i naredio da sa drugom polovinom odmaršuje u Francusku. Posle mnogih protesta, kompromisa i novih nesuglasica, Bernadotte je najzad nagovoren da primi ambasadu u Beču. Pošto se tamo pokazao pomirljiv, saglasno Talleyrand-ovim instrukcijama, pariske novine, koje su bile pod uticajem Bonaparte i njegove braće, tvrdile su da on ima rojalističke tendencije. Kao dokaz za ove optužbe, oni su naširoko iskorišćavali uklanjanje trobojne zastave sa ulaza u njegov hotel i republičkih kokardi sa kapa njegove pratnje. Pošto je za ovo dobio ukor od Direktorijuma, Bernadotte je 13. aprila 1798. godine, na dan godišnjice bečke antijakobinske demonstracije, istakao trobojnu zastavu sa natpisom »Sloboda, jednakost, bratstvo«, na šta je bečka rulja izvršila juriš na njegov hotel, spalila njegovu zastavu i ugrozila mu život. Pošto je austrijska vlada odbila da mu da traženu satisfakciju, Bernadotte se povukao u Raštat sa celim svojim poslanstvom. Međutim, Direktorijum je, po savetu Bonaparte, koji je i sam bio vinovnik u izazivanju ovog skandala, zataškao ovu aferu i ostavio na cedilu svog predstavnika.

Bernadotte-ovo srodstvo sa Bonapartinom porodicom, nastalo njegovom ženidbom u avgustu 1798. godine sa gospodicom Désirée Clary, kćerkom marsejskog trgovca i svastikom Josepha Bonaparte, izgleda da je samo pojačalo njegovu opoziciju prema Napoleonu. Kao komandant armije za obezbeđenje na gornjoj Rajni, 1799. godine, pokazao se nesposobnim za povereni mu zadatak i na taj način unapred potvrdio mišljenje koje je Napoleon izrazio na Sv. Jeleni da je bio bolji kao poručnik nego kao glavnokomandujući. Posle prevrata u Direktorijumu 30. preriala,^[157] kad je Bernadotte bio ministar rata, njegove intrige sa jakobincima, preko čijeg je rastućeg uticaja pokušavao da stvori svoje lične pristalice u redovima armije, bile su značajnije od njegovih operacijskih planova. Pa ipak, jednog jutra, 13. septembra 1799. godine, pročitao je u listu »Moniteur« svoju ostavku, pre nego što je i sam znao da ju je podneo. Ovu podvalu priredili su mu članovi Direktorijuma Sieyès i Roger Ducos, koji su bili u vezi sa Bonapartom.

Dok je komandovao Zapadnom armijom, ugasio je i poslednju varnicu vandejskog rata^[72]. Posle proklamacije Carstva, koje ga je proglasilo za maršala, poverena mu je komanda Hanoverskom armijom. U tom svojstvu, kao i za vreme svog docnijeg komandovanja armijom severne Nemačke, težio je da kod naroda na severu ostavi povoljan utisak o svojoj samostalnosti, umerenosti i veštini upravljanja. On je .1805. godine, kao komandant korpusa stacioniranog u Hanoveru, koji je obrazovao I. korpus Velike armije^[49], učestvovao u ratu protiv Austrijanaca i Prusa. Napoleon ga je uputio u Iglau da osmatra kretanje nadvojvode Ferdinanda u Češkoj. Zatim je pozvan u Brno i u bici kod Austerlica^[112] sa svojim korpusom postavljen na centar

između Souлта i Lannes-a, gde je doprineo da se osujeti pokušaj savezničkog desnog krila da zaobiđe francusku vojsku. Petog juna 1806. godine postao je knez od Pontekorva. Za vreme rata 1806-1807. godine protiv Pruske komandovao je I. armijskim korpusom (*corps d'armée*). Od Napoleona je dobio naređenje da nastupa iz Naumburga ka Dornburgu, dok je Davout, koji se takođe nalazio u Naumburgu, imao da nastupa ka Apoldi. U naredbi koju je Davout primio bilo je dodato da bi Bernadotte, ako se već s njim spojio, takođe mogao da nastupa ka Apoldi. Pošto je izvideo pokrete Prusa i uverio se da na pravcu Dornburga neće naići na neprijatelja, Davout je predložio Bernadotte-u da izvrše zajednički marš ka Apoldi i čak mu ponudio da se stavi pod njegovu komandu. Međutim, držeći se doslovno tumačenja Napoleonove naredbe, Bernadotte je nastupao u pravcu Dornburga, ne dolazeći u dodir sa neprijateljem u toku celog dana, dok je sam Davout imao da izdrži svu težinu bitke kod Aueršteta^[126], koja je imala nerešen ishod zbog Bernadotte-ove odsutnosti. Samo zahvaljujući sukobu begunaca iz Aueršteta sa beguncima iz Jene i zahvaljujući Napoleonovim strateškim kombinacijama, bilo je moguće izbeći posledice hotimične Bernadotte-ove greške. Napoleon je potpisao naredbu za stavljanje Bernadotte-a pod vojni sud, ali ju je posle dužeg razmišljanja povukao. Posle bitke kod Jene, Bernadotte je zajedno sa Soultom i Murat-om potukao Pruse kod Halea 17. oktobra, gonio pruskog generala Blüchera do Libeka i doprineo njegovoj kapitulaciji kod Ratekaua 7. novembra 1806. godine. On je 25. januara 1807. godine potukao i Ruse na Morungeškom Polju nedaleko od Torna.

Posle tilzitskog mira, a prema savezu koji je bio zaključen između Danske i Napoleona, francuske trupe imale su da okupiraju Danska ostrva i da odatle dejstvuju protiv Švedske.^[158] U skladu sa tim, 23. marta 1808. godine, tj. na sam dan kad je Rusija napala Finisku, Bernadotte je dobio naređenje da se pomeri na Zeland, kako bi zajedno sa Dancima prodro u Švedsku, zbacio njenog kralja¹ i podelio zemlju između Danske i Rusije — čudan zadatak za čoveka koji je bio predodređen da uskoro zavlada u Štokholmu. On je sa 32 000 Francuza, Danaca i Španaca prešao prevlaku i stigao na Zeland; međutim, 10 000 Španaca, pod komandom generala de la Romane, uspeo je da dezertira uz pomoć engleske flote. Za vreme svog boravka na Zelandu Bernadotte nije ništa preduzimao, niti išta postigao. Pošto je pozvan u Nemačku da tamo pomogne u novom ratu između Francuske i Austrije, primio je komandu nad 9. korpusom, koji se uglavnom sastojao od Saksonaca.

Bitka kod Vagrama, 5. i 6. jula 1809. godine,^[180] ponovo je izazvala nesporazume između njega i Napoleona. Prvog dana, kad je Eugène Beauharnais prodro u blizinu Vagrama i jurnuo u centar

¹ Gustava IV Adolfa

neprijateljskih rezervi, nije dobio dovoljnu pomoć Bernadotte-a, koji je prekasno i suviše mlitavo uveo svoje trupe u borbu. Napadnut sa fronta i boka, Eugène je snažno odbačen na položaje Napoleonove garde, tako da je prvi udar francuskog napada bio slomljen zbog neodlučnosti Bernadotte-a, koji je u međuvremenu bio zauzeo selo Adlerkla u centru francuske armije, ali nešto ispred francuskih položaja. Sledećeg dana u 6^h ujutro, kad su Austrijanci krenuli u koncentričan napad, Bernadotte se razvio ispred Adlerkla, umesto da ovo selo posedne jakim snagama i da ga drži na liniji svog fronta. Pošto je, kad su Austrijanci došli, procenio da je ovaj položaj suviše opasan, povukao se na jedan plato iza Adlerkla i ostavio ovo selo bez posade, tako da su ga odmah zauzeli Bellegarde-ovi Austrijanci. Pošto je na taj način francuski centar bio ugrožen, njegov komandant Masséna uputio je jednu diviziju da ponovo zauzme Adlerkla, ali su je D'Aspreovi grenadiri ponovo odbacili. U tom momentu stigao je lično Napoleon, preuzeo vrhovnu komandu, stvorio novi plan bitke i osujetio austrijske manevre. Tako je Bernadotte ponovo, kao kod Aueršteta, doveo u pitanje uspeh dana. Sa svoje strane, on se žalio da je Napoleon, protivno svim vojnim pravilima, naredio da general Dupas, čija je francuska divizija bila u sastavu Bernadotte-ovog korpusa, deluje nezavisno od njegove, Bernadotte-ove komande. Ostavka koju je podneo uvažena je kad je Napoleon saznao za jednu dnevnu naredbu koju je Bernadotte bio uputio svojim Saksoncima, a koja nije bila u skladu sa carskim biltenom.

Uskoro po njegovom dolasku u Pariz, gde je počeo da intrigira sa Fouchéom, francusko ministarstvo bilo je prinuđeno da zbog pohoda na Valheren (30. jula 1809)⁽¹²⁷⁾, u odsutnosti cara, poveri Bernadotte-u odbranu Antverpena. Akcija sa njegove strane bila je izlišna, jer su Englezi načinili grube greške; ali on je iskoristio ovu priliku da u proglasu svojim trupama proturi optužbu protiv Napoleona, koji je, po njemu, zanemario da preduzme pravilne mere za odbranu belgijske obale. Tada mu je oduzeta komanda; po povratku u Pariz, dobio je naređenje da otputuje u svoju kneževinu Pontekorvo, ali pošto nije hteo da se pokori ovom naređenju, pozvan je u Beč. Posle žive prepirke sa Napoleonom u Šenbrunu⁽¹⁵⁹⁾, primio je opštu upravu nad rimskom oblašću, što je u stvari bila neka vrsta časnog izgnanstva.

Okolnosti koje su dovele do njegovog izbora za prestolonaslednika Švedske potpuno su rasvetljene tek dugo posle njegove smrti. Usvajivši Carla Augusta, vojvodu od Augustenburga, za svoga sina i naslednika švedskog prestola, Carl XIII je poslao kneza Wredea u Pariz da za vojvodu zatraži ruku princeze Charlotte, kćerke Luciena Bonaparte. Posle iznenadne smrti vojvode od Augustenburga, 18. maja 1810. godine, Rusija je vršila pritisak na Carla XIII da posini vojvodu od Oldenburga, dok se Napoleon zalagao za danskog kralja Friedricha VI. Sam stari kralj ponudio je nasledstvo bratu umrlog

vojvode od Augustenburga i poslao barona Mörnera generalu Wredeu sa uputstvima da pridobije Napoleona za kraljev izbor. Međutim, Mörner, mlad čovek, pripadajući veoma velikoj partiji u Švedskoj koja je u to vreme obnovu svoje zemlje očekivala jedino od čvrstog saveza sa Francuskom, po svom dolasku u Pariz uzeo je na sebe da u vezi sa Lapiem, jednim mladim francuskim inženjerskim ofirom, Signeulom, švedskim generalnim konzulom, i sa knezom Wredeom lično, predloži Bernadotte-a kao kandidata za švedski presto. Svi su težili da prikriju svoje korake pred knezom Lagerbjelkeom, švedskim ministrom u Tiljeriju, i svi su, zahvaljujući nizu nesporazuma, koje je Bernadotte lukavo podržavao, bili čvrsto ubeđeni da je on Napoleonov kandidat. Zbog toga su Wrede i Signeul 29. juna uputili depeše švedskom ministru inostranih poslova i obojica ga izvestili da bi Napoleon sa velikim zadovoljstvom uvažio da se kraljevsko nasleđstvo ponudi njegovom pomoćniku i rodaku. Dvadeset prvog avgusta 1810. godine skupština staleža u Erebru izabrala je Bernadotte-a za naslednika švedskog prestola, uprkos protivljenju Carla XIII. Kralj je bio prinuđen da ga posini pod imenom Carla Johana. Napoleon je nerado i neljubazno naredio Bernadotte-u da primi ponuđeno dostojanstvo. Po odlasku iz Pariza 28. septembra 1810. godine, Bernadotte se iskrcao u Helsingborgu 21. oktobra, odrekao se katoličke veroispovesti, ušao u Štokholm 1. novembra, prisustvovao zasjedanju skupštine staleža 5. novembra i od tog momenta uzeo državne uzde u svoje ruke. Od zaključenja katastrofalnog mira u Frederikshamu^[66], u Švedskoj je preovlađivalo mišljenje da se mora ponovo zauzeti Finska, bez koje je, kako se mislilo, i kako je Napoleon pisao Aleksandru 28. februara 1811. godine, »Švedska prestala da postoji« — bar kao sila nezavisna od Rusije. Švedani su se mogli nadati da će povratiti ovu pokrajinu samo ako budu u čvrstom savezu sa Napoleonom. Za svoj izbor Bernadotte ima da zahvali tom ubeđenju. Za vreme kraljeve bolesti — od 17. marta 1811. do 7. januara 1812. godine, Carl Johan je postavljen za regenta. Međutim, tu se radilo samo o formalnosti, pošto je on vodio sve poslove od prvog dana svog dolaska.

Napoleon, koji je i sam bio isuviše skorojević da bi poštedeo osetljivost svog ranijeg potčinjenog, prinudio ga je 17. novembra 1810. godine, suprotno ranijem sporazumu, da pristupi kontinentalnom sistemu^[107] i objavi rat Engleskoj. On je sprečio da Bernadotte dobija prihode koji su ovom pripadali kao francuskom knezu, odbio da prima njegova pisma koja su mu bila neposredno upućivana, zato što mu Bernadotte nije bio »ravan kao vladar«, i vratio orden Serafima, kojim je Carl Johan bio odlikovao novorođenog kralja Rima.¹ Ove sitne pakosti samo su poslužile Bernadotte-u kao izgovor da postupi onako kako je već odavno bio odlučio. Tek što je stupio na dužnost u Štokholmu, primio je u javnu audijenciju ruskog generala Suhte-

¹ Vojvodu od Reichstadta, sina Napoleona I

lena — koga su Šveđani mrzeli zato što je uspeo da podmiti komandanta Sveaborga — i čak dozvolio da ovo lice bude akreditovano kao ambasador na švedskom dvoru. Osamnaestog decembra 1810. godine održao je konferenciju sa Čerņiševim, na kojoj je izjavio »da željno očekuje da stekne carevo dobro mišljenje« i da će se zauvek odreći Finske ako se Norveška odvoji od Danske i priključi Švedskoj. Po tom istom Čerņiševu uputio je najlaskavije pismo caru Aleksandru. Pošto se na ovaj način približio Rusiji, napustili su ga švedski generali koji su zbacili Gustava IV i podržavali njegov izbor. U strahu od njihove opozicije, koja je imala odjeka i u armiji i u narodu i koja je mogla da postane opasna kada je, 27. januara 1812. godine, jedna francuska divizija izvršila upad u Švedsku Pomeraniju — mera koju je Napoleon sproveo po tajno dobijenom savetu iz Štokholma — Carl Johan je najzad našao dobar izgovor da zvanično objavi neutralnost Švedske. Međutim, tajno i iza leđa skupštine, on je sa Aleksandrom zaključio ofanzivni savez protiv Francuske, koji je potpisan u Petrogradu 27. marta 1812. godine i u kome je bilo predviđeno da Švedska anektira Norvešku.

Kad je Napoleon objavio rat Rusiji, Bernadotte je za neko vreme postao arbitar sudbine Evrope. Napoleon mu je ponudio Finsku, Meklenburg, Štetin i sve teritorije između Štetina i Volgasta, pod uslovom da napadne Rusiju sa 40 000 Šveđana. Bernadotte je mogao da odluči ishod rata i zauzme Petrograd pre nego što Napoleon stigne do Moskve. Ali, on je više voleo da odigra ulogu Lepida u trijumviratu sa Engleskom i Rusijom. Pošto je nagovorio sultana da ratifikuje bukureštanski mir⁽¹⁶⁰⁾, omogućio je ruskom admiralu Čičagovu da povuče svoje snage sa obala Dunava i da operiše na boku francuske armije. On je posredovao i prilikom zaključenja mira u Erebru, 18. jula 1812. godine, između Engleske, s jedne, i Rusije i Švedske, s druge strane.⁽¹⁶¹⁾ Pošto se uplašio prvih Napoleonovih uspeha, Aleksandar je pozvao Carla Johana na sastanak, nudeći mu u isto vreme i vrhovnu komandu ruskih armija. Dovoljno oprezan, Bernadotte je odbio ovu ponudu, ali je prihvatio poziv. Kad je 27. avgusta stigao u Abo, zatekao je Aleksandra u veoma potištenom stanju i veoma sklonog da ponudi mir. Pošto je zabrazdio toliko da više nije mogao natrag, on je bodrio kolebljivog cara, dokazujući mu da Napoleonovi prividni uspesi mora, u neminovno dovesti do njegove propasti. Konferencija se završila takozvanim aboskim ugovorom⁽¹⁶²⁾, kome je bio dodat jedan tajni član, kojim je ovom ugovoru dat karakter porodičnog dogovora. U stvari, Carl Johan dobio je samo obećanja, dok je Rusija, bez ikakve žrtve, obezbedila dragoceni savez sa Švedskom. Nedavno je autentičnim dokumentima dokazano da je u ono vreme jedino od Bernadotte-a zavisilo da li će Finska biti vraćena Švedskoj ili ne. Ali je vladar — Gaskonjac, zaveden Aleksandrovim laskanjem da će »jednog dana carska kruna Francuske, kada padne s Napoleonovog

čela, možda počivati na njegovoj glavi«, smatrao Švedsku samo kao odskočnu dasku.

Posle povlačenja Francuza iz Moskve, on je i formalno prekinuo diplomatske odnose sa Francuskom i stupio u koaliciju kada mu je Engleska, prema ugovoru od 3. marta 1813. godine, garantovala da će dobiti Norvešku^[163]. Pošto su ga Englezi materijalno pomogli, on se u maju 1813. godine sa oko 25 000 Švedana iskrcao u Stralsundu i počeo da napreduje u pravcu Elbe. Za vreme primirja od 4. juna 1813. godine^[164] igrao je važnu ulogu na sastanku u Trahenbergu, gde ga je car Aleksandar predstavio pruskom kralju¹ i gde je donet opšti plan za vođenje rata. Kao glavni komandant Severne armije, sastavljene od Švedana, Rusa, Prusa, Engleza, hanzeatskih i severnonemačkih trupa, on je preko jednog lica — koje je kao prijatelj posećivalo njegov štab — održavao sasvim dvolične veze sa francuskom armijom, pošto je pretpostavljao da bi Francuzi vrlo rado zamenili Napoleonom za Bernadotte-ovu vladavinu, ukoliko bi se prema njima pokazao kao trpeljiv i blag. Zbog toga je generale pod svojom komandom sprečio da predu u ofanzivu, a kada je Bülow, suprotno njegovim naređenjima, dvaput pobedio Francuze, kod Grosberena i Denevica, obustavio je gonjenje potučene armije. Iako je Blücher, da bi ga prisilio na akciju, maršovao ka Elbi i spojio se sa njim, na dalje maršovanje nagnala ga je ipak samo pretinja ser Charlesa Stewarta, engleskog opunomoćenika u njegovom logoru, da će, u protivnom, obustaviti snabdevanje. Pa ipak, Švedani su se pojavili na bojištu kod Lajpciga samo reda radi, a za vreme celog rata nisu izgubili ni 200 ljudi u borbi sa neprijateljem. Kada su saveznici ušli u Francusku, on je zadržao švedsku armiju na njenim granicama. Posle Napoleonove abdikacije, lično je otišao u Pariz da podseti Aleksandra na obećanje koje mu je dao u Abou. Talleyrand je srušio njegove detinjaste nade, saopštivši savetu savezničkih kraljeva da »nema drugog izbora osim Bonaparte ili Bourbona, i da je sve ostalo obična intriga«.

Pošto je Carl Johan, na čelu armije koja se sastojala od Švedana, Nemaca i Rusa, posle bitke kod Lajpciga^[52] zauzeo vojvodstva Holštajn i Šlezvig, danski kralj Friedrich VI bio je prinuđen da pred daleko nadmoćnijim snagama, 14. januara 1814. godine potpiše kilski mir, po kome je Norveška ustupljena Švedskoj. Međutim, negodujući što se s njima raspolaze na tako bezobziran način, Norvežani su proglasili nezavisnost Norveške pod pokroviteljstvom Christiana Fredrika, prestolonaslednika Danske. Predstavnici nacije, okupljeni 17. maja 1814. godine u Edifoldu, usvojili su ustav, koji je i danas na snazi i koji je najdemokratskiji ustav u modernoj Evropi. Pošto je pokrenuo jednu švedsku armiju i flotu i zauzeo tvrđavu Frederiksštat, koja gospodari prilazima Kristijaniji, Carl Johan je poveo pregovore, priznao Norvešku za nezavisnu državu i prihvatio Edifoldski ustav;

¹ Friedrichu Wilhelmu III

dobivši 7. oktobra saglasnost okupljene skupštine, on se 10. novembra 1814. godine uputio u Kristijaniju da u svoje i kraljevo ime položi zakletvu na ustav.

Posle smrti Carla XIII, 5. februara 1818. godine, cela Evropa priznala je Bernadotte-a za kralja Švedske i Norveške, pod imenom Carla XIV Johana. On je tada pokušao da izmeni norveški ustav, da uspostavi ukinuto plemstvo i da sebi obezbedi apsolutni veto i pravo na otpuštanje svih civilnih i vojnih službenika. Taj pokušaj doveo je do ozbiljnih sukoba, tako da je 18. maja 1828. godine došlo čak i do juriša konjice na stanovnike Kristijanije, koji su proslavljali godišnjicu svoga ustava. Činilo se da će neizbežno izbiti veliki ustanak, ali je francuska revolucija od 1830. godine uticala na kralja da privremeno pribegne pomirljivijim merama. Iako je sve žrtvovao za pridobijanje Norveške, ona je ostala stalan izvor neprilika u toku čitave njegove vladavine. Posle prvih dana francuske revolucije od 1830. godine, u čitavoj Evropi postojao je samo jedan jedini čovek koji je smatrao da je švedski kralj podesan pretendent na francuski presto, a taj čovek bio je sam Bernadotte. On je više puta ponavljao francuskim diplomatskim predstavnicima u Štokholmu: »Kako se desilo da se Lafitte nije setio mene?« Promenjeni izgled Evrope i, pre svega, poljski ustanak, za trenutak su ga naveli da istupi protiv Rusije. Pošto je lord Palmerston grubo odbio njegove ponude u ovom smislu, morao je da plati svoju prolaznu težnju za nezavisnošću time što je 23. juna 1834. godine zaključio takvu konvenciju o savezu sa carem Nikolajem koja ga je pretvorila u ruskog vazala. Od toga vremena njegova politika u Švedskoj odlikovala se nasrtanjem na slobodu štampe, gonjenjem prestupa (*lèse-majesté*¹) i otporom prema progresu — čak i takvom kakva je bila emancipacija industrije od starih zakona esnafa i korporacija. Oslanjajući se na surevnjivost raznih staleža koji su sačinjavali švedsku skupštinu, on je dugo uspevao da parališe svaki pokret, ali je skupština iz 1844. godine svojim liberalnim odlukama — koje je skupština od 1845. godine, prema ustavu, imala da pretvori u zakone — konačno zapretila da učini kraj njegovoj politici; tad on iznenada umre.

Ukoliko se Švedska za vreme vladavine Carla XIV delimično oporavila od bede i nesreće koje su je pritiskivale čitav vek i po, to nije bila zasluga Bernadotte-a, već isključivo rezultat urođene snage naroda i dugotrajnog mira.

Naslov originala: *Bernadotte*

Pisano između 17. septembra i 15. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ povrede veličanstva

Karl Marx / Friedrich Engels

Armada^[165]

Armada, španska. — Španski kralj Philipp II poslao je 1588. godine veliku pomorsku vojnu silu da osvoji Englesku da bi time

•poslužio bogu i vratio u krilo crkve mnogobrojne pokajnike koje su potlačili jere-tici, neprijatelji naše svete katoličke vere, i uvukli ih u svoju sektu i nesreću» — (*Expedit. Hispan. in Angl. Vera Descriptio, A. D. 1588*).

Iscrpni podaci o toj ekspediciji dati su u knjizi koja je objavljena pod naslovom: *La Felicissima Armada que el Rey Don Phelipe nuestro Señor mando juntar en el Puerto de Lisboa 1588. Hecha por Pedro de Pas Salas*, otprilike u isto vreme kada je ekspedicija otplovila po Philip-povom naredenju. Jedan primerak ove knjige dobio je lord Burleigh, tako da je engleska vlada bila unapred upoznata sa svim pojedinostima ekspedicije. (Taj primerak, koji sadrži podatke do marta 1588. godine, sada se nalazi u Britanskom muzeju.) U njoj je navedeno da se flota sastojala od 65 galeona i velikih brodova, 25 urkasa od 300 do 700 tona, 19 tendera od 70 do 100 tona, 13 malih fregata, 4 galease i 4 ga-rije, tj. svega 130 brodova sa ukupnom tonažom od 75 868 tona. Brodovi su bili naoružani sa 2431 oruđem, od kojih je 1497 bilo izliveno od bronze, većinom veliki topovi (od 48 funti), dugački topovi (cul-verines — 20 i 30 funti), itd. Municija se sastojala od 123 790 metaka i 5175 centi baruta, ili oko 50 metaka i 4,5 funte baruta na svako oruđe. Pored posade od 8052 mornara, na brodovima se nalazilo još 19 295 vojnika i 180 sveštenika i kaluđera. Na brodove su tovareni mazge, kola, itd., da bi posle iskrcavanja služili za prevoz poljske artiljerije. Prema napred navedenom izvoru, sve je bilo snabdeveno potrebama za šest meseci. Ova flota, kojoj tada nije bilo ravne, trebalo je da otplovi do flandrijske obale, gde je, pod njenom zaštitom, još jedna armija od 30 000 pešaka i 4000 konjanika, pod komandom vojvode od Parme, trebalo da se ukrca u brodove koji su bili sagrađeni posebno za tu svrhu i čiju su posadu sačinjavali baltički mornari. Od flandrijske obale trebalo je da svi zajedno otplove za Englesku.

Iako je engleska kraljica Elisabeth uz velike napore uspela da poveća svoju flotu od prvobitnih 30 na nekih 180 brodova različite veličine, ipak je njena flota, uopšte uzev, bila slabija od španske. Međutim, na engleskim brodovima bilo je 17 500 mornara, te je njihova posada bila brojnija od posade španskih brodova.

Engleske oružane snage bile su podeljene na dve armije — jednu, pod komandom grofa od Leicestera, od 18 500 ljudi, za neposredan otpor neprijatelju, i drugu, od 45 000 ljudi, za odbranu kraljičine ličnosti. Prema jednom rukopisu, koji se čuva u Britanskom muzeju pod naslovom *Details of the English Force Assembled to Oppose the Spanish Armada* (M. S. Reg. 18th c. XXI), očekivalo se još 2000 pešaka iz Holandije.

Armada je imala da isplovi iz Lisabona početkom marta, ali je polazak odložen zbog smrti admirala Santa Cruza i njegovog viceadmirala. Tada je za komandanta flote naimenovan vojvoda od Medine Sidonije, koji uopšte nije bio vičan pomorskim stvarima, ali je njegov viceadmiral Martínez de Recalde bio odličan pomorac. Na putu iz Lisabona u Korunu 29. maja 1588. godine, gde je trebalo da ukrca ratne potrebe, flota je bila rasturena usled jakog nevremena i, mada su se svi, izuzev četiri broda, prikupili u Koruni, oni su bili znatno oštećeni, tako da su se morali opravljati. Pošto je dobila obaveštenja da je ova vojna snaga potpuno onesposobljena, engleska vlada naredila je da se njeni brodovi raspreme, ali se admiral lord Howard usprotivio tome naređenju, odjedrio za Korunu, saznao pravo stanje i po povratku nastavio ratne pripreme. Kad je uskoro posle toga saznao da je armada na vidiku, digao je sidra, pratio je na putu do Kanala i uznemiravao španske brodove kad god mu se za to ukazala prilika. U isto vreme, Španci su plovili u pravcu Flandrije držeći minimalno rastojanje među brodovima. U raznim manjim sukobima Englezi su, blagodareći svojim pokretnijim brodovima, brojnijoj posadi i boljoj snalažljivosti na moru, uvek uspevali da pobeđe glomazne španske galeone, koji su imali male posade i bili pretrpani vojnicima. Pored toga, i španska artiljerija je imala lošu posluđu i skoro uvek bila previsoko postavljena. Armada se ukotvila pred Kaleom, čekajući da flota vojvode od Parme dođe iz flandrijskih pristaništa. Ali, uskoro posle toga, dobila je obaveštenje da njegovi brodovi, zbog nesposobnosti za borbu, ne mogu da isplove na pučinu dok armada ne prođe kroz Moreuz i ne protera englesko-holandsku eskadru koja ga je blokirala. Zbog toga je armada ponovo digla sidra i u blizini Denkerka zapala između engleske i holandske flote. Lord Howard je pripremio specijalne brodove za paljenje, i kad je u toku noći 7. avgusta ponovo dunuo lak povetarac, poslao je 8 takvih brodova protiv neprijatelja, koji su izazvali potpunu paniku u španskoj floti. Neki brodovi su digli sidra, neki su presekli svoju užad, te ih je vetar dalje gonio, a u čitavoj floti nastao je opšti metež, u kome su se pojedini brodovi međusobno sudarali i onesposobljavali. Red nije bio uspostavljen ni idućeg jutra, a neki delovi

flote su se rasturili na sve strane. Tada je lord Howard, koji je dobio pojačanje u brodovima što ih je opremilo više i niže plemstvo, kao i eskadru za blokadu pod komandom lorda Byrona, i koga je vešto pomagao ser Francis Drake, napao neprijatelja u 4 sata ujutru. Bitka, ili bolje rečeno gonjenje (jer su Englezi bili očigledno nadmoćniji na svim tačkama napada), trajala je do mraka. Španci su se hrabro borili, ali njihovi nezgrapni brodovi nisu bili podesni za manevrisanje u moreuzu, niti za borbu u pokretu. Bili su potpuno potučeni i pretrpeli su ogromne gubitke.

Pošto je time osujećeno spajanje armade sa snagama vojvode od Parme, više nije dolazilo u obzir da se ona sama iskrcava u Englesku. Kad su primetili da je utrošen veći deo hrane koja se nalazila na brodovima, i pošto je sada bilo nemoguće prići Španskoj Flandriji, Špancima nije ostalo ništa drugo nego da se vrate u Španiju i ukrcaju drugu hranu. (Vidi: *Certain Advertisements out of Ireland, Concerning the Losses and Distresses Happened to the Spanish Navie on the Coast of Ireland*, London, 1588. godine — Istraživanja Emanuela Fremosa, koji je služio na »San Juan«, admiralskom brodu admirala Recalde-a, od 1100 tona.) Pošto je engleska flota zatvorila prolaz kroz Kanal, armada je preostalo samo da se vrati u domovinu obilazeći oko Škotske. Eskadra lorda Seymoura, koja je bila poslata u gonjenje, tek neznatno je uznemiravala armadu jer je imala malo municije, pa se nije usudivala da napada. Ali, kad su Španci obišli Orkniska ostrva, zahvatila ih je strahovita bura i rasturila celu flotu. Bura je odnela pojedine brodove čak do norveške obale, gde su se nasukali na stene, a neki su potonuli u Severnom moru ili su se razbili o stene na obalama Škotske i Hebrida. Uskoro posle toga ponovo ih je zahvatila bura u blizini zapadne obale Irske, gde je propalo više od trideset brodova. Oni iz posada koji su pobjegli na obalu bili su većinom pobijeni, a oko 200 ljudi bilo je pogubljeno po naređenju lorda namesnika¹. Polovinom septembra, od cele flote u Santander je stiglo ne više od 60 strahovito oštećenih brodova sa izgadnelom posadom, a tada je bio konačno odbačen i plan o invaziji Engleske.

Naslov originala: *Armada*

Pisano od kraja jula do 23. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ Fitzwilliam

Karl Marx/Friedrich Engels

Ajakuko^[166]

Ajakuko — okrug u Republici Peru; broj stanovnika 131 921. U blizini glavnog grada, koji se takode zove Ajakuko, vodena je bitka koja je definitivno osigurala nezavisnost španske Južne Amerike.

Posle bitke kod Hunina (6. avgusta 1824)^[167], španski vicekralj, general La Serna, pokušao je raznim manevrima da preseče komunikacije ustaničkoj armiji pod komandom generala Sucrea. Ne uspevši u ovome, on je na kraju navukao svog protivnika u ravnicu Ajakuko, gde su Španci zauzeli na uzvišenju odbrambeni položaj. Oni su imali 13 bataljona pešadije, uz to artiljeriju i konjicu, ukupno 9310 ljudi. Osmog decembra 1824. došlo je do sudara između prethodnica obeju armija, a sledećeg dana Sucre je preduzeo napad sa 5780 ljudi. Druga kolumbijska divizija, pod komandom generala Córdobe, napala je špansko levo krilo i izazvala nered u njemu. Peruanska divizija, pod komandom La Mara, naišla je na jači otpor i nije mogla napredovati sve dok nije prispela rezerva, pod komandom generala Lara. Neprijateljevo povlačenje postalo je sada opšte, konjica je preduzela gonjenje, rasterala špansku konjicu i učinila potpunim poraz pešadije. Među poginulim Špancima bilo je 6 generala; ukupno je bilo 2600 poginulih, ranjenih i zarobljenih, a među ovim poslednjima i vicekralj. Gubici Južnoamerikanaca bili su sledeći: 1 general i 308 oficira i vojnika poginulo, 520 ranjeno, među kojima 6 generala. Idućeg dana general Canterac, koji je sada preuzeo komandu nad španskom vojskom, potpisao je kapitulaciju, po kojoj su ne samo on i sve njegove trupe postali ratni zarobljenici, već i sve španske trupe u Peruu, sva vojna postrojenja, artiljerija i magacini, kao i ceo Peru, toliki koliki je još u rukama Španaca (Kucko, Arekvipa, Puno, Kvilka i dr.) predati su ustanicima. Trupe koje su tako postale ratni zarobljenici brojale su ukupno blizu 12 000 ljudi. Tako je španska dominacija bila definitivno uništena, a kongres u Čukvizaki proglasio je 25. avgusta nezavisnost Republike Bolivije.

Ime *Ayacuchos* dato je u Španiji Esparterou i njegovim vojnim pristalicama. Deo vojne kamarile, okupljen oko njega, služio mu je u ratu protiv južnoameričkog ustanka, gde su se, povezani ne samo svojim ratnim drugarstvom već i zajedničkom željom za avanturama, obavezali i da se međusobno politički pomažu kada se vrate u Španiju. Ove obaveze oni su se zaista držali, naravno zato što je to odgovaralo njihovim zajedničkim interesima. Nadimak »Ayacuchos« dat im je da se obeleži da su Espartero i njegove pristalice bitno doprineli nesrećnom ishodu ove bitke. Ovo je, ipak, pogrešno, mada je ova verzija tako marljivo širena da se čak i danas u Španiji u to veruje. Espartero ne samo da nije učestvovao u bici na Ajakuko, već on nije bio ni u Americi kada se bitka odigrala — nego na putu za Španiju, kuda ga je vicekralj La Serna bio poslao sa porukama za Ferdinanda VII. On se 5. juna 1824. bio ukrcao u Kvilki u britanski jedrenjak »Tiber« i 28. septembra prispeo je u Kadis, a 12. oktobra u Madrid, da bi ponovo krenuo za Ameriku iz Bordoa tog istog 9. decembra 1824. kada je vođena bitka na Ajakuku. (Vidi: Don José Segundo Florez, *Espartero*, Madrid, 1844, 4 toma; i Principe, *Espartero*, Madrid, 1848.)

Naslov originala: *Ayacucho*

Pisano između 21. septembra i 23. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx / Friedrich Engels

Blücher^[168]

Blücher, Gebhard Leberecht von, knez od Valštata, pruski feldmaršal, rođen je 16. decembra 1742, u Rostoku u Meklenburg-Šverinu, a umro u Kriblovicu u Šleskoj 12. septembra 1819. godine. Godine 1754, još kao dečak, upućen je na ostrvo Rigen, gde je kao zastavnik tajno stupio u puk švedskih husara sa ciljem da služi protiv pruskog kralja Friedricha II. U ratu 1758. godine bio je zarobljen i posle jednogodišnjeg zarobljeništva, pošto je dobio otpusnicu iz švedske armije, nagovoren je da stupi u prusku vojsku. Trećeg marta 1771. godine naimenovan je za starijeg konjičkog kapetana. Kada je kapetan von Jägerfeld, vanbračni sin markgrafa od Schwedta, bio postavljen na upražnjeno mesto majora umesto Blüchera, Blücher je napisao Friedrichu II:

»Sire, iako Jägerfeld nema nikakve druge zasluge osim te što je sin markgrafa od Schwedta, ipak mu je dato prvenstvo. Molim Vaše veličanstvo da usvoji moju ostavku.»

Kao odgovor na to Friedrich II je naredio da se Blücher uhapsi, ali kad je ovaj, i pored prilično dugog tamnovanja, odbio da povuče svoje pismo, kralj je udovoljio njegovoj molbi pismom koje glasi: »Neka ide do đavola kapetan von Blücher.« Posle toga Blücher se povukao u Poljsku Šlesku, uskoro se oženio, postao poljoprivrednik i stekao malo imanje u Pomeraniji, a posle smrti Friedricha II ponovo je stupio u svoj raniji puk kao major, ali pod izričitim uslovom da se njegovo postavljenje računa od 1779. godine. Posle nekoliko meseci umrla mu je žena. Trećeg juna 1788. godine proizveden je u čin potpukovnika posle učešća u osvajanju Holandije bez prolivanja krvi.^[169] Dvadesetog avgusta 1790. godine postao je pukovnik i komandant 1. bataljona husarskog puka u koji je bio stupio 1760. godine.

Za vreme rata u Falačkoj 1794. godine istakao se u borbi protiv republikanske Francuske kao komandant lake konjice. Posle pobedonosne bitke kod Kirvajlera proizveden je 28. maja 1794. u čin generalmajora, i zahvaljujući borbama u Luksemburgu, Kajzerslauternu,

Moršhajmu, Vajdentalu, Edeshajmu i Edenkobenu, sticao je sve veći ugled. Neprestano uznemiravajući Francuze smelim *coups de main*¹ i uspešnim poduhvatima, on nikada nije zaboravljao da glavnom štabu dostavlja najbolja obaveštenja o neprijateljskim pokretima. Njegov dnevnik, koji je napisan za vreme ovog rata i koji je njegov adutant knez Goltz objavio 1796. godine, smatra se za klasično delo o akcijama prethodnice, i pored njegovog lošeg stila. On se ponovo oženio posle bazelskog mira^[170]. Po stupanju na presto, Friedrich Wilhelm III proizveo ga je u čin general-potpukovnika, i u tom činu Blücher je okupirao Erfurt, Milhauzen i Minster i kao guverner upravljao njima. Godine 1805. u Bejrojtju je bio prikupljen jedan mali korpus pod njegovom komandom radi zaštite Pruske od neposrednih posledica bitke kod Austerlica^[112], tj. od okupacije kneževine Ansbah od strane Bernadotte-ovog korpusa.

Godine 1806. on je vodio pruske prethodnice u bici kod Aueršteta^[126]. Međutim, njegov juriš bio je slomljen strašnom vatrom Davout-ove artiljerije, a pruski kralj nije usvojio njegov predlog da se juriš ponovi svežim snagama i celom konjicom. Posle dvostrukog poraza kod Jene i Aueršteta odstupio je niz Elbu, dok je Napoleon u divljoj hajci gonio glavninu pruske armije od Jene do Štetina. Prilikom povlačenja Blücher je prikupljao ostatke raznih jedinica, tako da je njegova armija narasla na 25 000 ljudi. Njegovo povlačenje do Libeka ispred ujedinjenih snaga Soula, Bernadotte-a i Murat-a predstavljala jednu od retkih časnih epizoda u ovoj epohi nemačkog poniženja. Pošto je Libek bio neutralna teritorija, pretvaranje ulica ovog otvorenog grada u pozornicu očajnih borbi, u kojima je bio izložen trodnevnom pljačkanju francuske soldateske, bilo je predmet žestokih osuda; međutim, pod takvim okolnostima bilo je važno da se nemačkom narodu da bar jedan primer jakog otpora. Pošto je izbačen iz Libeka, on je 7. novembra 1806. godine morao da kapitulira na polju kod Ratekaua, ali pod izričitim uslovom da se kao razlog njegove predaje pismeno navede »nestanak municije i hrane«. Pošto je oslobođen pod časnom rečju, otputovao je u Hamburg da tamo u društvu svojih sinova prekrati vreme u igri karata, pušenju i piću. Zatim je razmenjen za generala Victora, i postavljen za generalnog guvernera Pomeranije. Međutim, jedan od tajnih članova ugovora o savezu, koji je zaključen 24. februara 1812. godine između Pruske i Napoleona, predviđao je da se otpuste iz službe Blücher, Scharnhorst, kao i drugi ugledni pruski patrioti. Da bi ublažio ovu zvaničnu nemilost, kralj mu je po tajno darovao lepo imanje Kuncendorf u Šleskoj.

U toku prelaznog perioda između tilzitskog mira^[158] i nemačkog rata za nezavisnost, vodi Tugendbund-a^[171], Scharnhorst i Gneisenau, u želji da na brzinu stvore popularnog heroja, izabrali su Blüchera. Oni su u propagiranju njegove slave u masama postigli

¹ udarcima

toliki uspeh da su bili dovoljno kadri da ga nametnu kralju Friedrichu Wilhelmu III za glavnog komandanta pruske armije kada je kralj svojim proglasom od 17. marta 1813. godine pozvao Pruse pod oružje. U dobro vođenim, ali za saveznike nesrećnim bitkama kod Licena i Baucena, borio se pod komandom Vitgenštajna. U toku povlačenja savezničkih armija od Baucena ka Švajdnicu postavio je zasedu kod Hojnuya^[172], odakle je sa svojom konjicom izvršio prepad na francuske istaknute prethodnice pod Maisonom, koji je u ovom sukobu izgubio 1500 ljudi i 11 topova. Ovim iznenađenjem Blücher je podigao duh nemačke vojske i prinudio Napoleona na veoma oprezno gonjenje.

Blücher počinje da komanduje samostalnom armijom posle isteka trahenberškog primirja 10. avgusta 1813. godine^[164]. U to vreme saveznički vladari podelili su svoje snage u tri armije: Severnu armiju pod Bernadotte-om, koja je bila raspoređena duž donjeg toka Elbe, Veliku armiju, koja je nastupala preko Češke, i Šlesku armiju, sa Blücherom kao glavnim komandantom i pomoćnicima Gneisenauom, u ulozi načelnika njegovog štaba, i Müfflingom, u ulozi glavnog intendanta. Ova dvojica, koji su uz njega ostali u istim ulogama sve do mira 1815. godine, stvarali su sve njegove strategijske planove. Sam Blücher, kako kaže Müffling,

»nije ništa znao o strategijskom vođenju rata; odista, njegovo znanje bilo je tako nezatno, da — kada bi mu na odobrenje bio podnet plan čak i o nekoj beznačajnoj operaciji — nije mogao da stvori jasnu predstavu ili da oceni da li je dobar ili rdav«.

Slično mnogim Napoleonovim maršalima, nije znao da čita geografske karte. Šleska armija sastojala se od tri *armijska korpusa*, i to: 40 000 Rusa, pod grofom Lanžeronom, 16 000 ljudi pod komandom barona von Sackena i jednog pruskog korpusa od 40 000 pod komandom generala Yorka. Blücherov položaj na čelu ove heterogene armije bio je veoma težak. Lanžeron, koji je već ranije zauzimao samostalne komandne položaje i koji je negodovao zato što služi pod stranim generalom, znao je čak i to da je Blücher bio primio tajno naređenje da se ograničava na defanzivu, ali nije imao pojma o tome da je prilikom sastanka sa Barklaj de Tolijem, koji je 11. avgusta održan u Rajhenbahu, Blücher izdejstvovao dozvolu da dejstvuje zavisno od prilika. Stoga je Lanžeron smatrao da ima pravo da ne izvršava naređenja kad god bi mu se učinilo da glavni komandant odstupa od unapred utvrđenog plana, a u takvom samovoljnom ponašanju uživao je snažnu potporu generala Yorka.

Opasnost koja je proisticala iz ovakvog stanja stvari postajala je sve veća kada je Blücher bitkom na Kacbahu obezbedio sebi onu moć nad svojom armijom koja je tu armiju dovela do pred kapije Pariza. Maršal Macdonald, koji je od Napoleona primio zadatak da potisne Šlesku armiju u unutrašnjost Šleske, otpočeo je bitku 26. avgusta napadom na Blücherove predstraže, koje su bile razvijene između

Prausnica i Krojča, gde reka Nisa utiče u Kacbah. Takozvana bitka na Kacbahu u stvari se sastojala od četiri različite akcije, od kojih je prva — juriš na nož u cilju proterivanja oko osam francuskih bataljona, tj. jedva jedne desetine neprijateljskih snaga, sa platoa iza jedne kose na desnoj obali Nise — dovela do rezultata koji nisu bili ni u kakvoj srazmeri sa njenim stvarnim značajem, i to: zbog toga što napuštanje ovog platoa ne bi uopšte imalo nikakvog uticaja na ostatak francuske vojske, da su se begunci i prikupili u Niderkrajnu i levo iza Kacbaha kod Krojča; zbog raznih poraza koje su Sackenove i Lanžeronove trupe sa leve obale Nise nanele neprijatelju kad je pala noć; zbog toga što je maršal Macdonald, koji je lično komandovao na levoj obali i do 7 sati uveče davao slab otpor Langeronovim napadima, povukao svoje trupe odmah po zalasku sunca u Goldberg i u takvom stanju iscrpljenosti da se više nisu mogle boriti, te su morale pasti u neprijateljske ruke; i najzad, zbog vremena, jer su se od veoma jakih kiša inače beznačajni potoci — Nisa, Kacbah, Dajksel i Bober — preko kojih su francuski begunci morali da se prebacuju, pretvorili u brze bujice, a putevi postali skoro neprohodni. Tako se desilo da je uz pomoć seoske milicije u brdima na levom boku Šleske armije u bici kod Kacbaha, koja je sama po sebi beznačajna, zarobljeno 18 do 20 000 ljudi, preko 200 artiljerijskih oruđa i preko 300 municijskih, bolničkih i teretnih kola, sa prtljagom, itd.

Posle bitke Blücher je preduzimao sve mere da podstakne svoje snage da uloze krajnji napor u gonjenju neprijatelja, s pravom im govoreći »da će, ako ulože malo napora, moći da izglednu novu bitku«. Trećeg septembra prešao je preko Nise sa svojom armijom, a 4. septembra produžio kretanje preko Bišofsverde, da bi se koncentrisao kod Baucena. Ovim pokretom Blücher je spasao Veliku armiju, koja je, pošto je 27. avgusta bila potučena kod Drezdena i prinudena da se povuče iza Rudnih planina, sada bila slobodna.^[173] Napoleon je bio prinuđen da ide sa pojačanjima ka Baucenu, da bi tamo prihvatio potučenu armiju na Kacbahu i ponudio bitku Šleskoj armiji. Dok se Napoleon zadržavao u jugoistočnom delu Saksonske na desnoj obali Elbe, Blücher je u nizu nastupanja i povlačenja uvek izbegavao bitku kada bi mu je Napoleon nudio, ali je redovno stupao u borbu kada je nailazio na pojedinačne odrede francuske vojske. On je 22. i 24. septembra izvršio bočni marš prema desnom krilu neprijatelja, nastupajući usiljenim marševima do donje Elbe, u blizini Severne armije. Drugog oktobra podigao je pontonski most na Elbi kod Elstera, preko koga je prešla njegova armija 3. oktobra ujutro. Ovaj ne samo smeli, nego i riskantni manevar — zato što je Blücher bio potpuno napustio svoj komunikacijski pravac — bio je uslovljen najvišim političkim razlozima, i najzad je doveo do lajpciške bitke^[52], na koju se spora i preoprezna Velika armija ne bi nikada usudila da nije bilo Blüchera.

Pošto je Severna armija — kojom je komandovao Bernadotte,

brojala oko 90 000 ljudi, bilo je od najveće važnosti da ona nastupa u Saksonsku. Održavajući tesne veze sa Bülowom i Vincingerodeom, komandantima pruskog, odnosno ruskog korpusa u sastavu Severne armije, Blücher je stekao najubedljivije dokaze o Bernadotte-ovom koketiranju sa Francuzima i o nemogućnosti da se on uvuče u borbu sve dok se bude nalazio sam na posebnom ratištu. Bülow i Vincingerode su izjavili da su spremni na akciju uprkos Bernadotte-u, ali za ovo im je bila potrebna potpora od 100 000 ljudi. Zbog toga je Blücher i odlučio da pristupi bočnom maršu, koji je uporno sprovodio, i pored naređenja koja je primao od vladarâ da im se približi sa leve strane, u pravcu Češke. Nisu ga mogle odvratiti od postavljenog cilja ni smetnje koje mu je Bernadotte sistematski činio, čak i po prelasku Šleske armije preko Elbe. Pre napuštanja Baucena Blücher je uputio Bernadotte-u jednog poverljivog oficira da ga obavesti da će se 3. oktobra prebaciti sa Šleskom armijom preko reke kod Elstera, pošto je Severna armija preslaba za samostalne operacije na levoj obali Elbe, i da ga zato poziva da se i on istoga dana prebaci preko Elbe, da bi zajedno pošli na Lajpcig. Pošto se Bernadotte oglušio o ovu poruku, Blücher je najpre proterao neprijatelja koji je držao Vartenburg na suprotnoj strani Elstera, a zatim je pristupio utvrđivanju logora od Vartenburga do Bledina, da bi se zaštitio u slučaju da Napoleon baci na njega sve snage. Odatle je krenuo napred ka Muldi.

Na sastanku sa Bernadotte-om 7. oktobra dogovoreno je da obe armije maršuju na Lajpcig. Devetog oktobra, dok se Šleska armija spremala za ovaj marš, Bernadotte je — kad je čuo da Napoleon nastupa putem iz Majnsa — uporno tražio da se povuče iza Elbe i pristajao da ostane na njoj levoj obali samo pod uslovom da se i Blücher odluči da se zajedno sa njim prebaci preko Sale, kako bi mogao posesti položaje iza ove reke. Iako je Šleska armija ovim manevrom ponovo napustila svoj komunikacijski pravac, Blücher je pristao, jer bi u protivnom saveznici izgubili Severnu armiju. Desetog oktobra cela Šleska armija spojila se sa Severnom armijom na levoj obali reke Mulde, na kojoj su mostovi bili porušeni. Sada je Bernadotte tvrdio da je neophodno povlačenje u Bernburg, a Blücher je opet popustio sa jedinim ciljem da mu spreči prebacivanje na desnu obalu Elbe, pod uslovom da se Bernadotte prebaci preko Sale kod Vetina i da tamo zauzme položaje. Jedanaestog oktobra, baš u vreme kada su njegove kolone prolazile glavnim putem iz Magdeburga za Hale, Blücher je odlučio da usiljenim maršem krene ovim putem, pošto je bio obavešten da Bernadotte, i pored svog obećanja, nije podigao most kod Vetina.

Videći da Severna i Šleska armija izbegavaju borbu, koju im je ponudio koncentracijom svojih snaga kod Dibena, i znajući da oni tu borbu ne mogu izbeći ako se ne povuku preko Elbe, i budući u isto vreme svestan da mu ostaje svega 4 dana do susreta sa Velikom armijom — kada bi se našao između dve vatre, — Napoleon je pre-

duzeo marš desnom obalom Elbe u pravcu Vitenberga, kako bi ovim prividnim manevrom odvuкао Severnu i Šlesku armiju preko Elbe, a zatim zadao brz udarac Velikoj armiji. Pošto je bio ozbiljno zabrinut za svoje komunikacije sa Švedskom, Bernadotte je izdao naredenje svojoj armiji da bez odlaganja pređe na desnu obalu Elbe preko jednog mosta koji je bio podignut kod Akena, i istog dana, 13. oktobra, izvestio Blüchera da je njega (Blüchera) car Aleksandar, iz izvesnih važnih razloga, stavio pod njegovu komandu. Zbog toga je zahtevao od njega da bez odlaganja krene za njim desnom obalom Elbe zajedno sa Šleskom armijom. Da je Blücher ovom prilikom pokazao manje odlučnosti i krenuo za Severnom armijom, rat bi bio izgubljen, jer Šleska i Severna armija, u jačini od ukupno 200 000 ljudi, ne bi učestvovala u lajpciškoj bici. Odgovarajući Bernadotte-u, on je pisao da Napoleon, prema svim obavještenjima koja je dobio, uopšte nije nameravao da prenese bojište na desnu obalu Elbe, već je samo pokušavao da ih zavede. U isto vreme on je preklinjao Bernadotte-a da odustane od nameravanog pokreta preko Elbe. Pošto je u međuvremenu više puta molio da Velika armija krene ka Lajpcigu i nudio da je tamo lično dočeka, on je, najzad, 15. oktobra primio dugo očekivani poziv. Posle toga odmah je krenuo u pravcu Lajpciga, dok se Bernadotte povlačio prema Petersburgu. Na svom maršu iz Halea za Lajpcig, on je 16. oktobra u žestokoj borbi kod Mekerna potukao 6. korpus francuske armije pod Marmont-om i zarobio 54 artiljerijska oruda. O ishodu ove borbe odmah je dostavio izveštaj Bernadotte-u, koji nije bio prisutan prvog dana lajpciške bitke. Drugog dana, 17. oktobra, Blücher je proterao neprijatelja sa desne obale Parte, izuzev iz nekoliko kuća i rovova u blizini kapije Hale. Osamnaestog oktobra u zoru sastao se u Brajtenfeldu sa Bernadotte-om, koji je izjavio da neće moći izvršiti napad sa leve obale Parte ako mu Blücher za taj dan ne stavi na raspolaganje 30 000 ljudi Šleske armije. Imajući u vidu isključivo interes celine, Blücher je bez oklevanja pristao, ali pod uslovom da on lično ostane sa ovih 30 000 ljudi, da bi na taj način obezbedio njihovo snažno sadejstvo u napadu.

Posle konačne pobeđe 19. oktobra, kao i za vreme čitavog Napoleonovog povlačenja od Lajpciga do Rajne, jedino ga je Blücher ozbiljno gonio. Dok su se 19. oktobra komandujući generali sastali sa vladarima na Lajpciškom trgu gubeći dragoceno vreme u razmeni komplimenata, njegova Šleska armija već je u marševskom poretku gonila neprijatelja u pravcu Licena. Pruski princ Wilhelm stigao ga je na maršu iz Licena za Vajsenfelz i predao mu ukaz o naimenovanju za pruskog feldmaršala. Više nikako se nije moglo nadoknaditi to što su saveznički vladari dozvolili Napoleonu da odmakne, ali se Blücher, počev od Aizenaha, svako popodne nalazio u sobi koju je Napoleon napuštao toga dana izjutra. Upravo kada je trebalo da umaršuje u Keln i da tu pređe Rajnu, bio je opozvan sa naredjenjem da izvrši blokadu Majnca na njenoj levoj obali. Svojim brzim gonjenjem nepri-

jatelja do Rajne on je razbio Rajnski savez^[174] i odvojio njegove trupe od francuskih divizija, kojima su još uvek formalno pripadale. Dok se glavni štab Šleske nalazio u Hehstu, Velika armija je marširala uz gornju Rajnu. Tako se završio rat 1813. godine, za čiji uspeh u potpunosti treba zahvaliti Blücherovoj smeloj preduzimljivosti i gvozdenoj energiji.

Saveznici su imali podeljena mišljenja o daljem planu operacija: jedna strana je predlagala da se ostane na Rajni i na njoj posednu odbrambeni položaji, a druga da se pređe preko Rajne i krene na Pariz. Posle dugog kolebanja među vladarima, prevladalo je mišljenje Blüchera i njegovih prijatelja, te je prihvaćena odluka da se krene na Pariz koncentričnim maršem, s tim da Velika armija krene iz Švajcarske, Bülow iz Holandije, a Blücher sa Šleskom armijom sa srednje Rajne. Za ovu novu operaciju Blücheru su pridata tri dopunska korpusa, tj. hesenskog izbornog kneza, Kleista i vojvode von Sachsen-Coburg. Pošto je ostavio deo Lanžeronovog korpusa za opsadu Majnca, Blücher je 1. januara 1814. godine prešao Rajnu na tri mesta: kod Manhajma, Kauba i Koblenca, proterao Marmont-a iza Vogeza i Sara, u dolini Mozela rasporedio Yorkov korpus između tvrđava Mozela i snagom od 28 000 ljudi, koji su pripadali Sackenovom korpusu i jednoj diviziji Lanžeronovog korpusa, produžio preko Vokulera i Žoenvila za Brijen, da bi levo od sebe uspostavio vezu sa Velikom armijom. Napoleon ga je napao kod Brijena 29. januara snagom od oko 40 000 ljudi, dok se Yorkov korpus još uvek nalazio odvojen od Šleske armije i u vreme kada je Velika armija, u jačini od 110 000 ljudi, tek bila stigla u Šomon. Zbog toga je Blücher morao da se suprotstavi mnogo nadmoćnijim Napoleonovim snagama. Međutim, ovaj ga nije napao svojom uobičajenom žestinom, niti mu ometao povlačenje u pravcu Trana, ako se izuzmu neke konjičke čarke. Pošto je zauzeo Brijen, postavio deo svojih trupa u njegovoj blizini i sa tri različita korpusa zauzeo Dinvil, La Rotijer i Šamenil, Napoleon je 30. januara mogao da izvrši napad na Blüchera brojnijim snagama, jer je ovaj još čekao pojačanja. Međutim, Napoleon je zauzeo pasivan stav, dok se za to vreme Velika armija koncentrisala kod Bar-sir-Oba i neki njeni odredi pojačavali su Blücherovo desno krilo. Careva neaktivnost može se objasniti njegovim nadama u pregovore u Šatijonu, koje je uspeo da povede i pomoću kojih se nadao da će dobiti u vremenu.^[175] U stvari, posle spajanja Šleske i Velike armije, diplomatska stranka je zahtevala da se za vreme većanja mirovne konferencije rat samo prividno vodi. Zato je knez Schwarzenberg uputio jednog oficira da izdejstvuje pristanak od Blüchera, ali ga je ovaj vratio sa ovim odgovorom:

«Mi moramo ići na Pariz. Napoleon je posetio sve prestonice Evrope; zar da mi budemo neučtiviji od njega? Ukratko, on mora sići sa prestola, i dok ga ne zbacimo, nećemo imati mira.»

On je isticao velike prednosti savezničkog napada na Napoleona u blizini Brijena, pre no što bi Napoleon mogao da dovede ostatak svojih trupa, te se ponudio da sam izvede ovaj napad samo ako mu se daju pojačanja za vreme Yorkovog odsustva. Za usvajanje njegovog predloga bilo je presudno to što se armija nije mogla izdržavati u siromašnoj obali Oba, jer bi se morala povući ako ne bi stupila u napad. Doneta je odluka da se bitka započne, ali umesto da udari na neprijatelja svim raspoloživim ujedinjenim snagama, knez Schwarzenberg je pridao Blücheru samo jedan korpus virtemberškog prestolonaslednika (40 000 ljudi), korpus Gyulajja (12 000 ljudi) i Wredeov korpus (12 000 ljudi). Napoleon nije znao za dolazak Velike armije niti ju je očekivao. Kada mu je 1. februara oko 1^h bilo saopšteno da je Blücher krenuo u napad, on nije poverovao. A pošto je saznao stvarno stanje, uzjahao je konja i odlučio da izbegne bitku i u tome smislu izdao naredenje Berthier-u. Međutim, kada je između Brijena i Rotijera stigao do Mlade garde⁽¹⁷⁶⁾, koja je stala pod oružje čim je čula kanonadu, bio je dočekan sa takvim oduševljenjem da je smatrao celishodnim da ovu priliku iskoristi, pa je uzviknuo: *L'artillerie en avant!*² Tako je bitka kod La Rotijera oko 4^h poprimila ozbiljan tok. Međutim, posle prvog neuspeha, Napoleon više nije lično učestvovao u bici. Pošto je njegova pešadija upala u selo La Rotijer borba je bila duga i uporna, tako da je Blücher bio prinuđen da uvede i svoje rezerve. Ali, Francuzi se nisu mogli proterati iz ovoga sela sve do 23^h, kada je Napoleon naredio povlačenje svoje armije, koja je pretrpela ovakve gubitke: 4000 - 5000 mrtvih i ranjenih, 2500 zarobljenih i 53 topa. Da su saveznici, koji su tada bili svega 6 dana marša od Pariza, snažno krenuli napred, Napoleon bi morao podleći njihovoj ogromno nadmoćnijoj brojnoj snazi. Ali, pošto su se još uvek bojali da na konferenciji za zaključenje mira u Šatijonu prekinu pregovore sa Napoleonom, vladari su dozvolili da glavnokomandujući Velike armije, knez Schwarzenberg, iskoristi svaki povod da izbegne odlučnu akciju.

Dok je Napoleon naredio Marmont-u da se vrati na desnu obalu Oba u pravcu Rameripta, a sam se bočnim maršem vratio ka Troaju, savezničke snage podelile su se u dve armije — Veliku armiju, koja je polagano nastupala prema Troaju, i Šlesku armiju, koja je marširala ka Marni, gde je Blücher znao da će zateći Yorka sa delovima Lanžeronovog i Kleistovog korpusa, tako da bi njegova ukupna snaga narasla na 50 000 ljudi. Prema njegovom planu bilo je predviđeno da sve do Pariza goni maršala Macdonalda, koji se u međuvremenu pojavio na donjoj Marni, a da Schwarzenberg drži u šahu glavninu francuske armije na Seni.

Međutim, pošto je video da saveznici ne umeju da iskoriste svoju pobedu, i siguran da se može vratiti na Senu pre no što bi Velika ar-

¹ «Napred artiljerija!»

mija mogla da prodre daleko ka Parizu, Napoleon je odlučio da napadne slabiju Šlesku armiju. Zbog toga je ostavio 20 000 ljudi pod komandom Victora i Oudinot-a prema Velikoj armiji od 100 000 ljudi, a krenuo sa 40 000 ljudi Mortier-ovog i Neyovog korpusa u pravcu Marne, zatim preuzeo Marmont-ov korpus kod Nožana i s ovim ujedinjenim snagama 9. februara stigao u Sezan.

Za to vreme Blücher je bio krenuo preko Sent Uena i Sompuija uzanim putem koji vodi za Pariz, i 9. februara organizovao svoj glavni štab u malom mestu Verti. Raspored njegovih snaga bio je sledeći: oko 10 000 ljudi kod njegovog glavnog štaba, 18 000 pod komandom Yorka između Dormana i Šato-Tijerija gonilo je Macdonalda, koji se već nalazio na glavnom poštanskom drumu Eperne-Pariz; 30 000 ljudi pod Sackenom između Monmiraja i La Ferte-su-Žuara, sa zadatkom da spreče predviđeno spajanje Sébastianijeve konjice sa Macdonaldom, kao i prelaz Macdonalda kod Ferte-su-Žuara, a ruski general Olsuvjev sa 5000 ljudi zaustavio se u Šampoberu. Ovaj pogrešan poredak u kome je Šleska armija bila razvijena na veoma izduženom položaju, *en échelon*, nastao je zbog protivrečnih pobuda kojima se Blücher rukovodio. On je, s jedne strane, želeo da odseče Macdonalda i da mu spreči uspostavljanje veze sa Sébastianijevom konjicom, a s druge, da prihvati korpus Kleista i Kapceviča, koji su napredovali iz Šalona i očekivali da se s njime spoje 9. i 10. februara. Prvi motiv ga je gurao napred, a drugi vukao nazad. Devetog februara Napoleon je napao na Olsuvjeva u Šampoberu i razbio ga. Blücher, sa Kleistom i Kapcevičem, koji su u međuvremenu stigli, ali bez većeg dela svoje konjice, nastupao je protiv Marmont-a, koga je Napoleon bio uputio, i gonio ga pri njegovom povlačenju ka La Fer-Šampenoazu, ali, kad je čuo o porazu Olsuvjeva, vratio se iste noći sa svoja dva korpusa u Beržer, da bi štitio pravac za Šalon. Posle uspešnog boja 10. februara Sacken je proterao Macdonalda preko Marne kod Trilporta, ali, kad je noću istog dana saznao da Napoleon maršuje ka Šampoberu, brzo se povukao 11. februara ka Monmiraju, i pre no što je stigao u ovo mesto, morao se razviti kod Vije Mezone da bi dočekao cara, koji je dolazio iz Monmiraja. Sacken je potučen i pretrpeo je velike gubitke, pre no što je York mogao da se spoji s njim; dva generala su, zatim, sjedinila svoje snage u Viforu i 12. februara odstupili ka Šato-Tijeriju. Tu je Yorkova zaštitnica morala da izdrži tešku borbu i da pretrpi veoma velike gubitke, odakle se York povukao za Ulši-la-Vil.

Pošto je naredio Mortier-u da goni Yorka i Sackena pravcem ka Fimu, Napoleon se 13. februara zadržao u Šato-Tijeriju. Ne znajući ništa o položaju Yorka i Sackena i o ishodu njihovih borbi, Blücher je u toku 11. i 12. februara iz Beržera mirno posmatrao Marmont-a, koji se kod Etoža postavio prema njemu. Kad je trinaestog obavešten o porazu svojih generala, a pretpostavljajući da je Napoleon krenuo u potragu za Velikom armijom, podlegao je iskušenju da na

rastanku nanese »oproštajni« udar Marmont-u, smatrajući da on obrazuje Napoleonovu zaštitnicu. Nastupajući ka Šampoberu, potisnuo je Marmont-a u Monmiraj, gde se ovaj 14. februara priključio Napoleonu, koji se sada okrenuo protiv Blüchera i u podne se sreo kod Vošama sa njegovih 20 000 ljudi, ali skoro bez konjice, napao ga, konjicom obišao njegove kolone i odbacio ga ka Šampoberu nanoseći mu velike gubitke. Pri odstupanju iz Šampobera Šleska armija mogla je bez većih gubitaka da stigne u Etož pre mraka, samo da Blücher nije uživao u hotimičnoj sporosti odstupanja. Otuda, on je bio izložen napadima u toku čitavog marša, a jedan deo njegovih snaga — divizija pruskog kneza Augusta — za vreme prolaska kroz Etož bio je ponovo napadan iz bočnih ulica. Oko ponoći Blücher je stigao u svoj logor u Beržeru i posle odmora od nekoliko časova krenuo za Šalon, gde je stigao oko podne 15. februara i gde su mu se u toku 16. i 17. februara priključile Yorkove i Sackenove snage. U raznim borbama kod Šampobera, Monmiraja, Šato-Tijerija, Vošama i Etoža, izgubio je 15 000 ljudi i 27 topova, pri čemu su Gneisenau i Müffling bili jedini krivci za strategijske greške koje su dovele do ovih poraza.

Pošto je ostavio Marmont-a i Mortier-a prema Blücheru, Napoleon se sa Neyom vratio na Senu usiljenim marševima, jer su se Victor i Oudinot pod pritiskom Schwarzenberga otuda povukli preko Jera, gde su dobili 12 000 ljudi pod Macdonaldom i izvesna pojačanja iz Španije. Šesnaestog februara saveznici su bili iznenađeni neočekivanim dolaskom Napoleona, a 17. februara i njegovih trupa. Posle spajanja sa maršalima, on se hitno uputio protiv Schwarzenberga, koga je zatekao na položajima u jednom prostranom trouglu, na čijim su vrhovima bila mesta Nožan, Montro i Sans. Kada je Napoleon naizmenično napao i razbio generale pod Schwarzenbergovom komandom: Vitgenštajna, Wredea i virtemberškog prestolonaslednika, knez Schwarzenberg se dao u bekstvo i povukao prema Troaju, poručujući Blücheru da mu se priključi, kako bi zajednički mogli da prime bitku na Seni. Pošto je u međuvremenu dobio pojačanja, Blücher se odmah odazvao ovom pozivu i 21. februara ušao u Meri, gde je u toku celog dana 22. februara čekao naređenja za obećanu bitku. Uveče je saznao da je Napoleonu podneta ponuda za primirje preko kneza Liechtensteina, koji je bio grubo odbijen. On je odmah uputio u Troaj jednog poverljivog oficira da moli kneza Schwarzenberga da primi bitku i da mu čak ponudi da je i sam vodi pod uslovom da mu Velika armija bude u rezervi.

Međutim, pošto se još više uplašio kad je čuo da je Augereau proterao generala Bubna u Švajcarsku, Schwarzenberg je već bio naredio odstupanje ka Langru. Pošto je odmah shvatio da bi odstupanje prema Langru dovelo i do povlačenja preko Rajne, Blücher je odlučio da ponovo nastupa pravo ka Parizu prema Marni, da bi odvuкао Napoleona da ne goni obeshrabrenu Veliku armiju i zato što je u to vreme mogao očekivati da će prikupiti armiju od 100 000

ljudi, pošto je Vincingerode sa 20 000 bio stigao u blizinu Remsa, Bülow sa 16 000 u Lan, dok se očekivao dolazak ostatka Kleistovog korpusa iz Erfurta, a ostatak Lanžeronovog korpusa, pod komandom Saint-Priesta, iz Majнца.

Ovim drugim Blücherovim odvajanjem od Velike armije poremećena je ravnoteža na štetu Napoleona. Da je Napoleon gonio Veliku armiju u povlačenju, umesto Šlesku armiju u nastupanju, saveznici bi izgubili rat. Blücherov prelaz preko Oba — jedino kritično mesto u njegovom nastupanju — pre nego što je Napoleon pristupio gonjenju, izvršen je 24. februara preko podignutog pontonskog mosta kod Anglira.

Pošto je naredio Oudinot-u i Macdonaldu da sa oko 25 000 ljudi gone Veliku armiju, Napoleon je 26. februara napustio Erbis i zajedno sa Neyom i Victorom preuzeo gonjenje Šleske armije. Na osnovu Blücherovog izveštaja, prema kome su se u to vreme pred Velikom armijom nalazila samo dva maršala, Schwarzenberg je obustavio povlačenje, osmelio se i okrenuo na Oudinot-a i Macdonalda i potukao ih u toku 27. i 28. februara. Blücher je imao nameru da koncentriše svoju armiju na nekoj tački što bliže Parizu. Marmont se još nalazio sa svojim trupama na položajima kod Sezana, a Mortier u Šato-Tijeriju.

Kad je Blücher krenuo u nastupanje, Marmont se povukao, sjedinio se 26. februara sa Mortier-om u La Ferte-su-Žuaru, odakle su zajedno odstupili ka Mou. Pošto je propao Blücherov pokušaj da se u toku dva dana prebaci preko Urka i da jako isturenim frontom prinudi dva maršala na borbu, sada je bio primoran da nastupa desnom obalom Urka. On je 2. marta stigao u Ulši-le-Šato, 3. ujutro saznao da je Soason kapitulirao pred Bülowom i Vincingerodeom, istoga dana prešao preko Ene i koncentrisao celu svoju armiju kod Soasona. Pošto je na dva usiljena marša iza Blüchera prešao Marnu kod La Ferte-su-Žuara, Napoleon je nastupao u pravcu Šato-Tijerija i Fima, i pošto je prošao Vel, prebacio se 6. marta preko Ene kod Beri-o-Baka, kad je jedan odred njegove armije već bio ponovo zauzeo Rems. Blücher je u početku nameravao da izazove bitku iza Ene kad se Napoleon bude prebacio preko nje, te je u tom cilju bio postrojio svoje trupe. Ali, kada je saznao da je Napoleon skrenuo ka Fimu i Beri-o-Baku, da bi zaobišao Šlesku armiju sa leve strane, Blücher je odlučio da ga iz Kraona napadne u bok, u kosom poretku, čim se pomoli iz Beri-o-Baka, tako da ga prinudi da primi bitku u momentu kad se tesnac bude nalazio u njegovoj pozadini. Iako je već bio rasporedio svoje snage tako da se njihovo desno krilo oslanjalo na Enu, a levo na Let, tj. na pola puta između Soasona i Kraona, odustao je od ovog odličnog plana kada je utvrdio da je Vincingerode 6. marta dozvolio da Napoleon neometano prođe pored Beri-o-Baka i da je čak jedan njegov odred prodro drumom za Lan. On je sada smatrao da pre Lana ne treba da primi odlučnu bitku.

Da bi usporio kretanje Napoleona, koji je iz Remsa mogao da stigne u Lan nasipom preko Korbenija u isto vreme kad i Šleska armija iz Kraona, Blücher je postavio Voroncovljev korpus između Ene i Leta na jednom jakom platou Kraona, uputivši prethodno 10 000 konjanika pod Vincingerodeom da prodru preko Fetijea ka Korbeniju, sa zadatkom da napadnu Napoleona u desni bok i pozadinu, čim on stupi u napad na Voroncova. Pošto Vincingerode nije uspeo da izvrši povereni mu manevar, Napoleon je 7. marta proterao Voroncova sa pomenutog platoa, ali je pri tome izgubio 8000 ljudi, dok je Voroncov izgubio samo 4700 i, pored toga, pokazao se sposobnim da izvrši povlačenje u punom redu.

Osmog marta Blücher je koncentrisao svoje trupe kod Lana, gde je bitka imala da reši sudbinu obe armije. Pored njegove brojne nadmoćnosti, i prostrana ravnica ispred Lana bila je osobito pogodna za razvijanje borbenog poretka 20 000 konjanika Šleske armije, dok je sam Lan, koji se nalazio na zaravni jednog usamljenog brega, čije su padine na sve strane imale nagib od 12, 16 i 20-30°, sa četiri sela u svom podnožju, pružao velike prednosti kako za odbranu tako i za napad. Dok je francusko levo krilo, pod komandom samog Napoleona, toga dana bilo razbijeno, dotle je desno krilo pod Marmontom, koje je noću iznenađeno u svojim bivacima, bilo do nogu potučeno, tako da maršal nije mogao zaustaviti svoje trupe sve dok nisu stigle u Fim. Potpuno usamljen sa svojim krilom, jačine svega 35 000 ljudi, i pritešnjen na rdavom položaju, Napoleon je — činilo se — morao da ustukne pred daleko nadmoćnijim snagama opijenim pobedom. Pa ipak, sledećeg jutra Blücher je dobio groznicu i zapaljenje očiju, a Napoleon je još uvek stajao na istom položaju u izazivačkom stavu, tako da je to u tolikoj meri uplašilo ljude koji su rukovodili operacijama, da su ne samo zaustavili nastupanje svojih trupa, koje je već bilo u toku, nego su dozvolili da se Napoleon, kad je pala noć, neopaženo povuče u Soason. Ali i pored svega toga, lanska bitka slomila je njegove snage fizički i moralno. On je 13. marta uzaludno pokušavao da popravi situaciju iznenadnim osvajanjem Remsa, koji je Sen-Prist bio zauzeo. Sada je njegova situacija bila toliko jasna da se i sam Schwarzenberg — premda je raspolagao sa oko 80 000 prema Napoleonovih 25 000 ljudi — usudio da mu pruži otpor, kada je Napoleon 17. i 18. marta nastupao na Arsi-sir-Ob prema Velikoj armiji, i da primi bitku koja je trajala 20. i 21. marta. Kada je Napoleon prekinuo borbu, Velika armija gonila ga je sve do Vitrija i sjedinila se sa Šleskom armijom u njegovoj pozadini. U očajanju, Napoleon je pribegao poslednjem sredstvu, naime da se odstupanjem prema Sen Diziju pretvara kao da će svojom šakom ljudi ugroziti ogromnu savezničku armiju, presecajući joj glavni komunikacijski pravac i odstupnicu između Langra i Šomona. Na taj pokret saveznici su mu odgovorili maršem na Pariz. Tridesetog marta odi-

grala se bitka pred Parizom, u kojoj je Šleska armija na juriš zauzela Monmartr.

Iako se Blücher još nije bio oporavio od bitke kod Lana, on se ipak u ovoj bici za kratko vreme pojavio na konju, očiju zaštićenih od sunca, ali se posle kapitulacije Pariza zahvalio na svom položaju pod izgovorom da je bolestan; stvarni razlog je bilo to što se njegova otvorena mržnja prema Francuzima nije mogla usaglasiti sa diplomatskim stavom koji su saveznički vladari smatrali da treba zauzeti. Tako je 31. marta ušao u Pariz kao civilno lice. U toku čitavog rata 1814. godine on je jedini u celoj savezničkoj armiji zastupao načelo ofanzive. Bitkom kod La Rotijera osujetio je šatijonske mirotvorce; svojom odlučnošću kod Merija spasao je saveznike od katastrofalnog povlačenja, a bitkom kod Lana odlučio je prvu kapitulaciju Pariza.

Posle prvog pariskog mira^[177] nalazio se u pratnji ruskog cara Aleksandra i pruskog kralja Friedricha Wilhelma prilikom njegove posete Engleskoj, gde je slavljen kao junak dana. Sva vojna odlikovanja Evrope krasila su njegove grudi; pruski kralj ustanovio je orden Gvozdenog krsta¹ za njega; engleski princ-regent² poklonio mu je svoj portret, a Oksfordski univerzitet akademsku titulu doktora prava.

On je 1815. godine ponovo odlučio poslednju bitku protiv Napoleona. Posle poraza u bici kod Linjija 16. juna, iako je već imao 73 godine, uspeo je da preformira svoju potučenu armiju i da sa njom nastupa za petama pobednika, kako bi se ona uveče 18. juna mogla pojaviti na bojištu kod Vaterloa^[51], — podvig kome nije bilo ravnog u istoriji ratova. Njegovo gonjenje odstupajućih francuskih snaga posle bitke kod Vaterloa sve do Pariza može se uporediti jedino sa isto tako vanrednim gonjenjem Prusa koje je Napoleon izvršio od Jene do Štetina. On je tada ušao u Pariz na čelu svoje armije, pa je čak i svoga načelnika pozadine generala Müfflinga postavio za vojnog guvernera Pariza. Blücher je uporno tražio da se Napoleon strelja, da se most kod Jene digne u vazduh i da se vlasnicima vrate blaga koja su Francuzi bili opljačkali u raznim prestonicama Evrope. Njegovu prvu želju osujetio je Wellington, drugu saveznički vladari, a treća mu se ispunila. U Parizu je ostao tri meseca, gde je vrlo često posećivao kockarnice. O godišnjici bitke na Kacbahu posetio je Rostok, svoje rodno mesto, čiji su se stanovnici bili sakupili da mu podignu spomenik. Kad je umro, cela pruska armija bila je u žalosti 8 dana. »Le vieux diable«³ — nadimak koji mu je dao Napoleon, »Maršal Napred«, kako su ga nazivali Rusi iz Šleske armije, bio je, u stvari, konjički general. U ovoj specijalnosti bio je nenadmašan, jer je ona zahtevala samo taktičku veštinu, a ne i strategijsko znanje. On je u najvećoj meri, zajedno sa narodom, gajio mržnju prema Napo-

¹ Blücher je dobio poseban Gvozdeni krst, sa velikim krstom okruženim zrcima. — ² Georg — ³ »Stari davo«

leonu i Francuzima, bio je omiljen u masama zbog svojih plebejskih strasti, svog prostog zdravog razuma, svog priprostog ponašanja i govora, ali je u zgodnim prilikama umeo da bude vatreno rečit. On je bio uzor vojnika. Dajući primer najhrabrijeg u borbi i najneumornijeg u naporima, očaravajući običnog vojnika, povezujući svoju nesmotrenu hrabrost sa oštroomnom procenom zemljišta, brzim odlukama u teškim situacijama, upornošću u odbrani, koja je bila ravna njegovoj energiji u napadu, sa dovoljno inteligencije da sam nađe pravi put u jednostavnijim i da se osloni na Gneisenaua u složenijim kombinacijama, — on je bio pravi general za vojne operacije 1813-1815. godine, koje su imale karakter koliko regularnog toliko i ustaničkog ratovanja.

Naslov originala: *Blücher*

Pisano od 22. septembra do 30. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Artiljerija

Sada su skoro svi uvereni da pronalazak baruta i njegova primena za bacanje teških tela u određenom pravcu potiču sa Istoka. Pošto se u Kini i Indiji šalitra nalazi u zemlji u prirodnom stanju, sasvim je razumljivo što je stanovništvo brzo upoznalo njene osobine. U Kini je od davnina pravljen vatromet od smese te soli sa drugim zapaljivim materijama i upotrebljavao se u vojne svrhe i pri javnim svečanostima. Nemamo podataka kad je pronađena naročita smeša šalitre, sumpora i drvenog uglja, koja je dobila ogroman značaj zbog svoje sposobnosti da eksplodira. Prema nekim kineskim hronikama, koje je Paravey pomenuo u svom referatu Francuskoj akademiji 1850. godine⁽¹⁷⁸⁾, topovi su bili poznati još 618. godine pre naše ere. U drugim starim kineskim dokumentima opisuju se neke vatrene lopte koje se izbacuju iz bambusovih cevi i neka vrsta eksplozivnih granata. U svakom slučaju, izgleda da se upotreba baruta i topova u vojne svrhe u ranijem periodu kineske istorije nije dovoljno razvila, jer je dokazano da su prvi put široko primenjeni tek 1232. godine naše ere, kad su se Kinezi, koje su Mongoli opsedali u Kaj-fang-fu, branili topovima koji su gađali kamenim kuglama i upotrebljavali eksplozivne granate, petarde i druga vatrometna sredstva koja su se zasnivala na upotrebi baruta.

Prema svedočanstvima grčkih pisaca Elijana, Ktezije, Filostrata i Temistija, Indusi su, čini se, još za vreme Aleksandra Velikog imali neku vrstu vatrometnog sredstva za ratne ciljeve. Ali, svakako, to nije bio barut, mada je šalitra, možda, bila glavna u njegovom sastavu. U hinduskim zakonima ukazuje se na neko vatreno oružje. U njima se svakako govorilo o barutu, a po profesoru H. H. Wilsonu, njegov sastav opisuju se u starim hinduskim medicinskim delima. Međutim, prvo pominjanje topa skoro se podudara sa najstarijim utvrđenim datumom njegove pojave u Kini. U Hasedovim pesmama od 1200. godine govori se o vatrenom oružju koje baca kugle čiji se fijuk čuje na daljini od oko 1500 jardi. Oko 1258. godine čitamo o vatrenim sredstvima na kolima koja su pripadala delhijskom kralju.

Posle 100 godina u Indiji je artiljerija bila u opštoj upotrebi, i kad su tamo stigli Portugalci 1498. godine, mogli su da konstatuju da su Indusi isto toliko napredovali u primeni vatrenog oružja koliko i oni sami.

Arabljani su dobili šalitru i vatrometna sredstva od Kineza i Indusa. Za šalitru Arabljani su imali dva imena: *kineska so*, odnosno *kineski sneg*. Njihovi stari pisci pominju crvenu i belu kinesku vatra. Pojava zapaljivih vatrometnih sredstava vremenski se takođe poklapa sa velikom invazijom Arabljana u Aziju i Afriku^[179]; da i ne govorimo o tako reći mitološkom vatrenom oružju »*maujanitz*« — koje je, navodno, Muhamed poznao i upotrebljavao — izvesno je da su vizantijski Grci prvi put saznali za vatrometna sredstva (koja su se kasnije razvila u grčku vatra) od svojih neprijatelja Arabljana. Marko Grek, pisac iz IX veka, daje recept smese od šest delova šalitre, dva dela sumpora i jednog dela uglja, koja je veoma bliska tačnom sastavu baruta. Iako je to Roger Bacon oko 1216. godine opisao dosta tačno u svom delu *Liber de Nullitate Magiae*^[180] pre svih evropskih pisaca, ipak je upotreba ove smese ostala nepoznata zapadnim narodima još čitavih 100 godina. Međutim, čini se da su Arabljani ubrzo proširili znanje dobijeno od Kineza. Prema Condeovoj istoriji Mavara u Španiji, topovi su upotrebljavani pri opsadi Saragose 1118. godine, a 1132. godine u Španiji je, pored drugih topova, bio izliven i jedan dugačak top kalibra 4 funte.^[181] Govori se da je Abd-el-Mumen 1156. godine pomoću vatrenog oružja zauzeo Mohadiju, nedaleko od Bona u Alžiru, i da je iduće godine uspešno odbranjen i grad Nibla u Španiji od Kastiljanaca, takođe pomoću vatrenih oružja koja su bacala strele i kamenje. Iako još nije utvrđena priroda sprava koje su Arabljani upotrebljavali u XII veku, ipak je nesumnjivo da je artiljerija upotrebljavana 1280. godine protiv Kordove i da su se Španci s njom upoznali preko Arabljana početkom XIV veka. Ferdinand IV je 1308. godine pomoću topova zauzeo Gibraltar. Artiljerija je tukla Bazu 1312. i 1323, Martos 1326. i Alikante 1331. godine, a topovi su za vreme nekih od ovih opsada gadali zapaljivim zrnima.

Upotrebu artiljerije prihvatili su od Španaca ostali evropski narodi. Za vreme opsade Pju Gijoma, 1338. godine, Francuzi su imali topove, a iste godine upotrebljavali su ih i nemački vitezovi u Pruskoj^[182]. Već 1350. godine vatreno oružje je ušlo u upotrebu po svim zemljama zapadne, južne i srednje Evrope. Da artiljerija vodi poreklo sa Istoka dokazuje način izrade najstarijih evropskih artiljerijskih oruda. Top se pravio od poluga kovanog gvožđa, međusobno zavaranih po dužini i pojačanih teškim gvozdenim obrucima. On se sastojao od nekoliko delova, pri čemu se njegov pokretni zadnji deo utvrđivao posle punjenja. Najstariji kineski i indijski topovi rađeni su na potpuno isti način, a bili su isto toliko stari ili možda još i stariji od najstarijih evropskih topova. I evropski i azijski top iz XIV veka bili su veoma loše konstrukcije, iz čega se vidi da je artiljerija tada bila

još u povelji. Na taj način, iako je neizvesno kada je pronađen sastav baruta i kad je došlo do njegove primene u vatrenom oružju, ipak možemo odrediti bar ono vreme kad je on prvi put postao značajno borbeno sredstvo. Sama glomaznost topova XIV veka, ma gde se nalazili, dokazuje da su se nedavno pojavili kao uobičajeno ratno oružje. Evropski topovi XIV veka bili su veoma nepodesni za rukovanje. Oruđe velikog kalibra moglo se prevoziti samo ako se pret hodno rasklopi na delove, pri čemu je svaki deo zauzimao čitava kola. Čak i oruđa malog kalibra bila su izvanredno teška, jer tada još nije bio utvrđen pravi odnos težine topa i zrna, kao ni odnos težine zrna i punjenja. Kad su ova oruđa postavljana na položaj, za svaki top se izgrađivala neka vrsta drvenog postolja ili ležišta sa koga se vršilo gađanje. Grad Gan imao je top koji je sa drvenim postoljem bio dug oko 50 stopa. Topovski lafeti još nisu bili poznati. Pošto su topovi u većini slučajeva gađali sa velikim elevacionim uglovima, kao naši merzeri, njihovo dejstvo bilo je veoma slabo sve dok nisu bile uvedene granate. Obično se gađalo kuglama od kamena, a za topove malog kalibra ponekad su se upotrebljavale gvozdene strele.

Ipak, bez obzira na sve nedostatke, top se upotrebljavao ne samo pri opsadi i odbrani gradova, već i na bojištu i na ratnim brodovima. Englezi su još 1386. godine zaplenili dva francuska broda naoružana topovima. Ako uzmemo kao obrazac topove skinute sa »Mary Rose« (potopljene 1545. godine), videćemo da su ti prvi pomorski topovi stavljeni i učvršćivani u drveni trupac koji je bio izdubljen u tu svrhu, pa se zbog toga nisu mogli uzimati razni elevacioni uglovi.

U toku XV veka postignut je znatan napredak i u konstrukciji i primeni artiljerije. Top se počeo izlupati od gvožđa, bakra ili bronz. Pokretni zadnji deo nestajao je iz upotrebe, a top se izlupati samo iz jednog komada. Najbolje livnice topova bile su u Francuskoj i Nemačkoj. U Francuskoj su takođe bili učinjeni prvi pokušaji da se topovi za vreme opsade dovoze i postavljaju u zaklon. Oko 1450. godine, uvedena je jedna vrsta rova, a uskoro posle toga braća Bureau konstruisala su baterije sa nekom vrstom lafeta. Pomoću tih baterija francuski kralj Charles VII u toku jedne godine povratio je sva mesta koja su mu bili oteli Englezi.

Francuski kralj Charles VIII najviše je usavršio topove. On je potpuno odbacio pokretni deo, izlupati svoje topove od bronz u jednom komadu, uveo ramena na topu i lafete na točkovima i gađao samo zrnima od gvožđa. On je takođe uprostio i kalibre, a na bojištu obično je upotrebljavao lakše topove. Po dva ovakva topa, koji su bili smešteni na lafete sa po četiri točka, vuklo je 35 konja. Ostali topovi imali su lafete sa dva točka sa zapregom od najmanje 2 pa do 24 konja. Krajevi lafeta vukli su se po zemlji. Svako oruđe posluživala je grupa artiljeraca, a služba je bila organizovana na taj način što je bila formirana prva samostalna jedinica poljske artiljerije. Lakši kalibri bili su dovoljno pokretljivi, tako da su za vreme borbe mogli da prate

ostale jedinice, ne zaostajući čak ni iza konjice. Charles VIII mogao je da postigne svoje iznenađujuće uspehe u Italiji blagodareći baš tom novom rodu vojske. Italijanska artiljerija i dalje se kretala pomoću volovske zaprege, topovi su još bili sastavljeni od nekoliko delova, a kad bi se stiglo na položaj trebalo ih je postavljati na drvena postolja. Oni su gadali kamenim kuglama, i uopšte uzev, bili su tako nespretni da su Francuzi za jedan sat ispaljivali više metaka nego Italijani za ceo dan. Bitka kod Fornova (1495. godine)^[183] koju je izborila francuska poljska artiljerija, izazvala je strah po čitavoj Italiji, tako da se ovo novo oružje smatralo nesavladivim. Machiavellijevo delo *Arte della Guerra* bilo je napisano izričito sa ciljem da se ukaže na koji se način dejstvo tog oružja može paralisati veštım rasporodom pešadije i konjice.

Naslednici Charles-a VIII, Louis-a XII i François-a I produžili su da usavršavaju svoju poljsku artiljeriju i da smanjuju njenu težinu. François je organizovao artiljeriju kao posebni deo armije, koji je bio potčinjen glavnom komandantu artiljerije. U bici kod Marinjana, 1515. godine,^[34] njegovi poljski topovi slomili su dotle nepobedive mase švajcarskih kopljanika, prebacujući se brzo sa jednog krila na drugo, i tako rešili ishod bitke.

Kinezi i Arabljani vešto su upotrebljavali i izradivali granate, a verovatno je da se to znanje sa njih prenelo na evropske narode. Ipak, merzer i granata, kojom se sada gađa iz njega, nisu bili usvojeni u Evropi sve do druge polovine XV veka, a njihovo uvođenje obično se pripisuje Pandolfu Malatesti, knezu od Riminija. Prve granate sastojale su se od dve šuplje metalne polulopte koje su se spajale pomoću uvoja i navoja, dok je izlivanje šupljih granata izum docnijeg datuma.

U pogledu usavršavanja poljskih topova, car Karl V nije zaostajao iza svojih francuskih suparnika. On je uveo topovske prednjake i na taj način oruđe sa dva točka pri kretanju pretvorio u kola sa četiri točka, koja su mogla da se kreću većom brzinom i da savladaju zemljišne prepreke. Na taj način, u bici kod Rentija, 1554. godine,^[184] njegovi laki topovi mogli su se kretati u galopu.

Prva teorijska ispitivanja koja se odnose na balistiku i let zrna takođe spadaju u ovaj period. Priča se da je Italijan Tartaglia otkrio da se sa elevacionim uglom od 45° u bezvazdušnom prostoru može postići najveći domet. Španci Collado i Ufano takođe su se bavili sličnim ispitivanjima. Tako su bili udareni teorijski temelji naučnoj balistici. Približno u isto vreme, istraživanjima Vannuccio Biringoccia u veštini livenja (1540. godine) postignut je znatan napredak u izradi topova, dok je Hartmannov pronalazak kalibarske skale, pomoću koje se određivala težina svakog dela topa u odnosu na kalibar cevi, dao siguran obrazac za konstrukciju artiljerijskih oruđa i prokrčio put za uvođenje utvrđenih teorijskih principa i opštih empirijskih pravila.

Jedan od prvih rezultata usavršavanja artiljerije bio je potpuni

preokret u vješтини građenja utvrđenja, koja je od vremena asirske i vavilonske monarhije veoma malo napredovala. Ali, pošto je sada novo vatreno oružje probijalo kamene zidove starog sistema, trebalo je pronalaziti novi sistem građenja utvrđenja. Odbrambene objekte trebalo je tako graditi da što manja površina kamenih zidova bude izložena neposrednoj vatri napadača i da se na bedem može postaviti jaka artiljerija. Stare kamene zidine počele su se zamenjivati zemljanim bedemima, čija je spoljašnja površina bila obložena kamenom, a mala bočna kula pretvorena u veliki petougaoni bastion. Pomoću spoljašnjih zemljanih bedema svi kameni delovi utvrđenja postepeno su se zaštitili od neposrednog dejstva vatre, tako da je sredinom XVII veka odbrana utvrđenih mesta ponovo postala relativno jača od napada, dok Vauban opet nije doveo napad u preimućstvo.

Dotada se punjenje oruđa vršilo neposrednim sipanjem baruta u top pomoću lopatice. Oko 1600. godine bile su uvedene lanene kesice sa određenom količinom baruta, što je znatno skratilo potrebno vreme za punjenje, i obezbedilo veću tačnost gađanja zahvaljujući većoj jednakosti punjenja. Približno u isto vreme došlo je do još jednog važnog izuma — pronađeni su vezani i običan karteč. U taj period takode spada i izrada poljskih oruđa podešenih za gađanje šupljim zrnima.

Mnogobrojne opsade, koje su vršene za vreme rata Španije protiv Holandije^[36], veoma mnogo su doprinele usavršavanju artiljerije koja se upotrebljavala u odbrani tvrđava i u napadu na njih, a naročito u pogledu primene merzera i haubica, granata, zapaljivih zrna, čeličnih užarenih zrna i sastava upaljača i drugih vojnih vatrometnih sredstava. Početkom XVII veka još su se upotrebljavali svi mogući kalibri — počev od oruđa od 48 funti pa do najmanjih topova sa cevima za zrna od pola funte.

I pored svih poboljšanja, ipak je poljska artiljerija bila još toliko neusavršena da su bili potrebni svi navedeni kalibri da bi se postigao rezultat koji se danas postiže malim brojem topova srednjeg kalibra od 6 do 12 funti. U ono vreme topovi malih kalibara bili su pokretljivi, ali neefikasni; veliki kalibri imali su dobro dejstvo, ali su bili slabo pokretljivi, a topovi srednjeg kalibra nisu mogli u dovoljnoj meri da zadovolje sve zahteve ni jednog ni drugog. Zbog toga su se i dalje bez reda mešali svi kalibri, tako da se svaka baterija obično sastojala od svih vrsta topova.

Elevacioni ugao davao se pomoću naročitog podmetača u vidu klina. Lafeti su još uvek bili glomazni, te je, razume se, bio potreban poseban model za svaki kalibar, tako da je bilo skoro nemoguće nositi rezervne točkove i lafete u borbi. Osovine su im bile od drveta, i raznih dimenzija — prema kalibru. Pored toga, dimenzije oruđa i lafeta nisu bile jednake čak ni za jedan isti kalibar, pošto je svuda bilo veoma mnogo topova stare konstrukcije i mnogo različitih konstrukcija u raznim radionicama jedne zemlje.

Upotreba fišeka bila je još ograničena na tvrđavske topove, dok se kod ostalih oruđa barut sipao pomoću lopatice, a zatim se nabijali čep i zrno. Rasuti barut sipan je i u falje, tako da je ceo postupak bio spor do krajnosti.

Tobdžije se nisu ubrajali u regularnu vojsku, već su obrazovali svoj poseban esnaf, popunjavali su svoje redove šegrtima i polagali zakletvu da neće odati tajne svog zanata. Kada bi izbio rat, zaraćene strane primale su u svoju službu onoliko tobdžija koliko su mogle dobiti, bez obzira na mirnodopsko formacijsko stanje. Svaki od ovih tobdžija komandovao je jednim topom, imao je na raspolaganju jednog jahaćeg konja, šegrta i onoliko pomoćnika-profesionalaca koliko je tražio, ne računajući potreban broj ljudi za premeštanje teških oruđa. Oni su bili plaćeni četiri puta više nego obični vojnici. Kad bi počeo rat, konji za artiljeriju uzimani su pod zakup, a isporučilac je takođe nabavljao zaprežni pribor i vozare.

U borbi, oruđa su postrojavana u jedan red ispred fronta i skidana sa prednjaka, a konji isprezani. Kad bi se dobilo naređenje za pokret, konji bi se zaprezali, a topovi uzimali na prednjake; topove manjih kalibara ponekad bi sami vojnici na rukama premeštali na kraća rastojanja. Barut i zrna prevoženi su u zasebnim kolima, a prednjaci još nisu imali municijskih sanduka. Za sadašnje pojmove, manevrisanje, punjenje, paljenje, nišanje i gađanje — sve to vršeno je veoma sporo, a broj pogodaka iz tako nesavršenih oruđa, u vreme kad nauka o artiljeriji skoro nije ni postojala, mogao je da bude zaista neznan.

Pojava Gustava Adolfa u Nemačkoj za vreme tridesetogodišnjeg rata^[37] obeležava ogroman napredak u artiljeriji. Ovaj veliki vojskovođa izbacio je iz upotrebe suviše male kalibre, pošto ih je, prethodno, zamenio takozvanim «kožnim topovima», tj. lakim cevima od kovanog gvožđa koje su bile obavijene užadima i kožom. Ovi topovi bili su namenjeni samo za gađanje vezanim kartečom, koji je na taj način prvi put upotrebljen u manevarskom ratu, a do tada je njegova upotreba bila ograničena samo za odbranu tvrđavskih rovova. Uporedo sa vezanim i običnim kartečom on je kod poljske artiljerije uveo i fiške. Pošto se kožni topovi nisu pokazali dovoljno trajni, zamenjeni su lakim topovima od livenog gvožđa od 4 funte, dužine 16 kalibara, čija je težina, zajedno sa kolima, iznosila oko 300 kg i koje su vukla dva konja. Svaki pešadijski puk imao je po dva takva oruđa. Tako je nastala pukovska artiljerija, koja se zadržala u mnogim zemljama sve do početka ovog stoleća, i koja se razvila potiskujući srazmerno nespretnije stare topove malog kalibra. Ona je prvobitno bila namenjena samo za gađanje kartečom, ali je ubrzo bila osposobljena i za gađanje okruglim zrnima. Teška oruđa izdvajana su i posebno formirana u moćne baterije, koje su zauzimale pogodno položaje na krilima ili ispred centra armije.

Na taj način, odvajanjem lake od teške artiljerije, kao i formira-

njem baterija, bio je postavljen osnov taktike poljske artiljerije. Generalni inspektor švedske artiljerije, general Torstenson, uglavnom je zaslužan za to što je tada prvi put poljska artiljerija postala samostalan rod vojske, sa svojim posebnim pravilima za upotrebu u borbi.

Oprilike u isto vreme pojavila su se dva nova i važna izuma: oko 1650. godine pronađena je sprava u vidu horizontalnog zavrtnja za davanje nagiba cevi, u onom obliku u kome je upotrebljavana do Gribeauvalovog doba, a oko 1697. godine uvedene su i cevčice za paljenje, napunjene barutom, umesto da se barut sipa u falju. Na taj način znatno je olakšano nišanje i punjenje. Drugo važno poboljšanje bio je pronalazak pronađa.

U toku XVII veka na bojište je izvođen veoma veliki broj oruđa. U bici kod Grajfenhagena Gustav Adolf imao je 80 oruđa na 20 000, a kod Frankfurta na Odri — 200 oruđa na 18 000 ljudi.^[185] U ratovima Louis-a XIV artiljerijski park se obično sastojao od 100-200 oruđa. U bici kod Malplakea^[186] svaka strana raspolagala je otprilike sa po 300 oruđa. To je bio najveći broj oruđa koji je do tog vremena bio skoncentrisan na jednom bojištu. U to vreme merzeri su obično učestvovali u borbama.

Francuzi su još bili nadmoćniji u artiljeriji. Oni su prvi napustili stari esnafski sistem i počeli da regrutuju artiljerce kao obične vojnike. Godine 1671. formirali su jedan artiljerijski puk i utvrdili razne dužnosti i činove oficira. Na taj način, ova grana službe priznata je kao samostalan rod vojske, a država je uzela u svoje ruke obuku oficira i vojnika. Godine 1690. u Francuskoj je osnovana artiljerijska škola, koja je najmanje 50 godina bila jedina na svetu. Godine 1697. Saint-Remy je izdao artiljerijski priručnik koji je za to vreme bio vrlo dobar.^[187] Pri svem tom, tajna koja je obavijala »tajanstvenost«¹ tobdžijske veštine bila je toliko velika da su Francuskoj ostala nepoznata mnoga usavršavanja koja su postignuta u drugim državama, a svaka evropska artiljerija ponaosob, po svojoj konstrukciji i sastavu znatno se razlikovala od drugih. Tako, Francuzi još nisu bili usvojili haubicu koja je bila pronađena u Holandiji i uvedena u većini armija do 1700. godine. Municijski sanduci na topovskim prednjacima, koje je prvi uveo Moritz von Nassau, bili su nepoznati u Francuskoj i malo gde su usvojeni. Top, lafet i prednjak bili su suviše teški, da bi se mogli opteretiti još i težinom municije. Doduše, bili su odbačeni najmanji kalibri, sve do 3 funte, ali u Francuskoj nije bila poznata laka pukovska artiljerija.

Punjenja za topove koja su do ovoga vremena upotrebljavana u artiljeriji bila su obično veoma teška; u početku su imala istu težinu kao i zrna. Iako je barut bio slabog kvaliteta, ipak je dejstvo punjenja bilo mnogo jače od današnjih, te je i to bio jedan od glavnih uzroka ogromne težine topa. Da bi top izdržao takva punjenja, težina topa od bronze često je premašivala težinu zrna za 250-400 puta. Međutim, zbog potrebe da se smanji težina topova moralo se postepeno

smanjivati punjenje, tako da je ono početkom XVIII veka po težini iznosilo polovinu težine zrna. Kod merzera i haubica punjenje je po-
dešavano prema daljini i obično je bilo veoma malo.

Krajem XVII i početkom XVIII veka artiljerija je u većini država konačno uključena u sastav armije, oslobođena svog srednjovekovnog esnafskog karaktera i priznata kao poseban rod vojske, tako da je bila u stanju da se normalnije i brže razvija. Otud je usledio njen skoro neposredan i veoma primetan napredak. Nesrednost i raznovrsnost kalibara i modela, nepouzdanost svih postojećih empirijskih pravila, kao i potpuno odsustvo čvrsto postavljenih načela, sada su postali očigledni, pa su promene bile neophodne. Zbog toga su svuda uveliko vršeni opiti sa ciljem da se utvrde uticaji kalibara, odnos kalibra prema punjenju, dužini i težini topa, raspoređenost metala u topu, domet, dejstvo trzanja na lafet, itd. Između 1730. i 1740. godine Belidor je rukovodio takvim opitima u La Feru u Francuskoj, Robins u Engleskoj i Papacino d'Antoni u Torinu. Rezultat ovih opita bio je veliko uprošćavanje kalibara, bolja raspoređenost metala u topu i veoma osetno smanjenje punjenja, koje je svedeno na $\frac{1}{3}$ do $\frac{1}{2}$ težine zrna.

Uparedo sa ovim usavršavanjem napredovala je i balistika. Galilei je začetnik teorije parabole. Njegov učenik Torricelli, a i Anderson, Newton, Blondel, Bernoulli, Wolff i Euler bavili su se daljim proučavanjem kretanja zrna, uticaja otpora vazduha i uzroka skretanja zrna. I navedeni artiljerijski istraživači takođe su bitno doprineli razvoju matematičkog dela balistike.

Za vreme Friedricha Velikog težina oruđa pruske poljske artiljerije ponovo je znatno smanjena. Kratki laki pukovski topovi, koji nisu bili duži od 14, 16 i 18 kalibara, a 80 - 150 puta teži od zrna, odgovarali su po svome dometu borbama toga vremena, koje su uglavnom rešavane pešadijskom vatrom. Zbog toga je kralj sva svoja oruđa od 12 funti izlivaio u istoj razmeri dužine prema težini. Godine 1753. Austrijanci su pošli za ovim primerom, kao i većina drugih država, ali je sam Friedrich, u vreme svoje docnije vladavine, ponovo snabdeo svoju artiljerijsku rezervu dugačkim moćnim topovima, jer se na osnovu iskustava iz bitke kod Lutenije^[109] uverio u njihova preimućstva. Friedrich Veliki je uveo nov rod vojske — konjičku artiljeriju — na taj način što su artiljerici u nekim baterijama bili snabdeveni jahaćim konjima. Konjička artiljerija imala je zadatak da podržava konjicu kao što artiljerija sa pešačkom poslugom podržava pešadiju. Ovaj novi rod vojske pokazao se izvanredno efikasnim, te ga je većina vojski vrlo brzo uvela. Neke od njih, na primer austrijske, snabdele su artiljerce posebnim kolima umesto konja.

U odnosu na brojno stanje armije, broj topova u XVIII veku bio je još vrlo veliki. Godine 1756. na 70 000 vojnika Friedrich Veliki imao je 206 oruđa, 1763. na 67 000 — 275 oruđa, a 1778. za armiju od 180 000 ljudi — 811 oruđa. Ova oruđa, izuzev pukovskih, koja su pratila svoje bataljone, bila su organizovana u baterije razne jačine

— od 6 do 20 topova. Pukovski topovi kretali su se zajedno sa pešadijom, dok su baterije gađale s ranije izabраних položaja, a ponekad su se premeštale napred na drugi položaj, gde su obično iščekivale ishod bitke. U pogledu pokretljivosti imale su mnogo nedostataka. Tako je bitka kod Kunersdorfa^[110] bila izgubljena zbog toga što se artiljerija nije mogla dovući u odlučnom trenutku. Pruski general Tempelhoff takode je uveo baterije poljskih merzera, s tim što su laki merzeri tovareni na mazge. Međutim, oni su uskoro bili izbačeni, nakon toga što su se u ratu 1792. i 1793. godine pokazali kao nepodesni.

U to vreme naučna grana artiljerije bila je naročito negovana u Nemačkoj. Struensee i Tempelhoff napisali su korisna dela iz te oblasti, ali je Scharnhorst ipak bio vodeći artiljerijski stručnjak toga doba. Njegov artiljerijski priručnik predstavlja prvu iscrpnu, stvarno naučnu raspravu iz ove oblasti, dok njegov priručnik za oficire, koji je izdan još 1787. godine, sadrži prvo naučno izlaganje taktike poljske artiljerije. Iako su njegova dela umnogome zastarela, ona su i do danas ostala klasična. U austrijskoj vojsci general Vega, u španskoj — general Morla, a u pruskoj Hoyer i Rouvroy dali su dragoceni doprinos artiljerijskoj literaturi.

Francuzi su još 1732. godine reorganizovali svoju artiljeriju po Vallière-ovom sistemu. Oni su zadržali topove od 24, 16, 12, 8 i 4 funte i uveli haubicu od 8 palaca. Pri svem tom, kod njih su i dalje ostali raznovrsni modeli; topovi su bili 22 do 26 kalibara dužine i približno 250 puta veće težine od težine odgovarajućeg zrna. Najzad, 1774. godine, general Gribeauval, koji je služio u austrijskoj vojsci za vreme sedmogodišnjeg rata^[43] i koji je poznavao prednosti nove pruske i austrijske artiljerije, uspeo je da uvede svoj novi sistem. Opsadna artiljerija bila je konačno odvojena od poljske. Ona je bila formirana od svih oruđa težih od 12 funti, kao i od svih starih teških topova od 12 funti. Poljsku artiljeriju sačinjavala su oruđa od 12, 8 i 4 funte, dužine 18 kalibara i 150 puta teža od težine svoga zrna, i haubice kalibra 6 palaca. Punjenje topova konačno je utvrđeno na $\frac{1}{3}$ težine zrna. Uveden je vertikalni zavrtanj za davanje nagiba cevi, a svaki deo topa ili lafeta izradivan je tačno prema utvrđenom modelu, tako da ga je bilo lako zameniti rezervnim delom iz skladišta. Sedam modela točkova i tri modela osovinâ bilo je dovoljno za sva razna vozila koja su bila u upotrebi u francuskoj artiljeriji. Iako je upotreba municijskih sanduka na prednjacima bila poznata većini artiljeraca, ipak ih Gribeauval nije usvojio u Francuskoj. Oruđa od 4 funte dodeljena su pešadiji, tako da je svaki bataljon dobio po dva takva oruđa; topovi od 8 i 12 funti bili su raspoređeni u pojedine baterije kao artiljerijska rezerva, sa poljskom artiljerijskom radionicom u svakoj bateriji. Formirane su komore i zanatlijske čete, tako da je uopšte Gribeauvalova artiljerija predstavljala prvu formaciju te vrste koja je postavljena na savremenoj osnovi. Ona se po razmeri svojih konstrukcija, po svom

materijalu i po formaciji, pokazala boljom od svake druge artiljerije toga doba, tako da je za dugi niz godina služila kao uzor.

Zahvaljujući Gribeauvalovim usavršavanjima, francuska artiljerija je u toku revolucionarnih ratova stajala iznad svih ostalih i u Napoleonovim rukama uskoro postala oružje dotada nečuvene moći. U njoj nisu izvršene nikakve izmene, samo što je u toku 1799. godine definitivno izbačen sistem pukovskih topova i što je ogroman broj topova od 6 i 3 funte, koji je Napoleon zaplenio u svim krajevima Evrope, takođe uveden u službu. Sva poljska artiljerija bila je formirana u baterije od po 6 oruđa, od kojih je obično jedno bilo haubica, a ostala topovi. No, iako nije bilo nikakvih, ili gotovo nikakvih promena u materijalu artiljerije, došlo je do ogromnih promena u taktici artiljerije. Mada je broj topova nešto smanjen zbog izbacivanja pukovskih oruđa, ipak je dejstvo artiljerije u borbi bilo pojačano zahvaljujući njenoj veštoj upotrebi. Napoleon je upotrebljavao izvestan broj lakih topova, pridodatih pešadijskim divizionima, da njima otpočne borbu, da bi prinudio neprijatelja da otkrije svoje snage, itd., dok je masu artiljerije držao u rezervi sve dok se ne bi odredilo odlučujuće mesto za napad, a tada bi odjednom formirao ogroman broj baterija, koje su skupa dejstvovala na to mesto i tako svojom strahovitom vatrom pripremala napad pešadijskih rezervi. Tako je u bici kod Fridlanda¹ bilo postavljeno 70, a kod Vagrama⁽⁸⁰⁾ 100 topova, dok je u bici kod Borodina² baterija od 80 topova pripremila Neyov napad na Semjonovskoje. S druge strane, za podršku velike mase konjičke rezerve, koju je Napoleon formirao, bila je potrebna odgovarajuća snaga konjičke artiljerije, kojoj je ponovo bila posvećena najveća pažnja i koja je bila veoma brojno zastupljena u francuskim armijama, gde je najpre praktično utvrđena njena prava taktička upotreba. Ovakva nova upotreba artiljerije ne bi bila moguća bez Gribeauvalovih usavršavanja, a pošto je promena taktike bila neophodna, ta su usavršavanja postepeno, i uz male promene, prodrli u sve kontinentalne vojske.

Na početku ratova francuske revolucije britanska artiljerija bila je krajnje zanemarena i u velikoj meri je zaostajala za artiljerijom drugih naroda. Englezi su u svakom bataljonu imali po dva pukovska oruđa, ali uopšte nisu imali nikakve artiljerijske rezerve. Topove su vukli konji u prostoj zaprezi, dok su goniči s dugačkim bičevima išli pored njih. I konji i goniči bili su najmljniji. Materijal je bio veoma zastarele konstrukcije, tako da su se oruđa mogla kretati samo tempom hoda, izuzev na vrlo kratkim rastojanjima. Konjička artiljerija nije bila poznata. Međutim, posle 1800. godine, kad je iskustvo pokazalo nedostatke ovog sistema, major Spearman je iz osnova reorganizovao artiljeriju. Tada su prednjaci podešeni za dvojni zapregu, a topovi formirani u baterije od po 6 oruđa, i uopšte, uvedena su poboljšanja

¹ Vidi u ovom tomu, str. 82 - 83. — ² Vidi u ovom tomu, str. 195 - 199.

koja su već izvesno vreme bila u primeni na Kontinentu. Pošto se nije štedelo u materijalnim izdacima, britanska artiljerija je uskoro postala najuređenija, najsolidnija i najbogatije opremljena. Posvećena je velika pažnja jedinicama novostvorene konjičke artiljerije, koje su se ubrzo počele isticati svojom smelošću, brzinom i tačnošću manevra. Što se tiče novog usavršavanja materijala, ono se ograničilo na konstrukciju vozila. Podvozni lafet i municijska kara sa prednjakom bili su usvojeni u većini zemalja na Kontinentu.

U to vreme odnos artiljerije prema ostalim sastavnim delovima vojske postao je nešto postojaniji. Tada je najveći broj oruđa bio u pruskoj vojsci u bici kod Pirmasensa^[188] — po 7 topova na svakih 1000 ljudi. Napoleon je smatrao da su tri oruđa sasvim dovoljna na 1000 ljudi, te je taj odnos i uzet kao opšte pravilo. Isto tako utvrđen je i borbeni komplet, tj. broj metaka kojim svaki top treba da bude snabdeven, i iznosio je najmanje 200 metaka na oruđe, od kojih je $\frac{1}{4}$ ili $\frac{1}{5}$ imala da bude karteč.

U miru, koji je nastao posle Napoleonovog pada, artiljerija svih evropskih država postepeno se usavršavala. Laki kalibri oruđa od 3 i 4 funte svuda su izbačeni, a u većini zemalja uvedeni su usavršeni lafeti i municijske kare engleske artiljerije. Punjenje je bilo skoro svuda utvrđeno na $\frac{1}{3}$, metal topa na oko 150 puta veću težinu od težine zrna, a dužina oruđa na 16-18 kalibara.

Francuzi su reorganizovali svoju artiljeriju 1827. godine. Za poljske topove bili su određeni kalibri od 8 i 12 funti, dužina 18 kalibara, punjenje $\frac{1}{3}$ težine zrna, a težina metala topa za 150 puta veća od težine njegovog zrna. Bili su usvojeni engleski lafeti i municijske kare, a sanduci na prednjacima su prvi put uvedeni u francusku vojsku. Dve vrste haubica, kalibra 15 i 16 santimetara, bile su pridodate baterijama od 8, odnosno 12 funti. Ovaj novi sistem poljske artiljerije odlikovao se velikom jednostavnošću. Za sva vozila koja su upotrebljavana u francuskim poljskim baterijama postojale su svega dve veličine lafeta, jedna veličina prednjaka, jedna veličina točkova i dve veličine osovine. Osim toga, bila je uvedena i posebna brdska artiljerija koja se sastojala od haubica kalibra 12 santimetara.

Sada se engleska poljska artiljerija sastoji skoro isključivo od oruđa od 9 funti, dužine 17 kalibara, težine 75 kg na 1 funtu težine zrna, i sa punjenjem $\frac{1}{3}$ težine zrna. U svakoj bateriji nalaze se dve haubice od 24 funte i $5\frac{1}{2}$ palaca. Topovi od 6 i 12 funti nisu uopšte učestvovali u poslednjem ratu sa Rusijom¹. U upotrebi se nalaze točkovi dve veličine. Za vreme kretanja poslužioc i engleske i francuske artiljerije nalazili su se na prednjacima i municijskim karama.

Pruska vojska ima oruđa od 6 i 12 funti, dužine 18 kalibara, sa 145 puta većom težinom od težine zrna i punjenjem $\frac{1}{3}$ težine zrna. Haubice su kalibra od 5,5 i 6,5 palaca. Svaka baterija ima 6 topova i

¹ krimskom ratu 1853-1856.

dve haubice i u rezervi dva točka, dve osovine i jedan prednjak. Lafeti za topove bili su Gribeauvalovog tipa. Da bi artiljerija sa pešačkom poslugom mogla brže da manevriše, pet poslužilaca — koliko ih je dovoljno za posluživanje jednog oruđa — sede na prednjačkim sanducima, odnosno jašu dešnjake, dok se ostala trojica kreću kako znaju. Zbog toga se municijske kare ne pridaju oruđima, kao u francuskoj i britanskoj vojsci, već obrazuju zasebnu kolonu i za vreme borbe postavljaju van dometa neprijateljske vatre. Poboljšana engleska municijska kara usvojena je 1842. godine.

Austrijska artiljerija ima oruđa od 6 i 12 funti, dužine 16 kalibara, težinu 135 puta veću od težine zrna, a punjenja $\frac{1}{4}$ težine zrna. Njihove haubice slične su haubicama pruske artiljerije. Baterija se sastoji od šest topova i dve haubice.

Ruska artiljerija ima topove od 6 i 12 funti, dužine 18 kalibara, 150 puta teže od zrna, a punjenja $\frac{1}{3}$ težine zrna. Haubice su kalibra 5 i 6 palaca. S obzirom na kalibar i namenu, baterija se sastoji od 8 ili 12 oruđa, od kojih su pola topovi, a pola haubice.

Sardinijska vojska ima topove od 8 i 16 funti i haubice odgovarajuće veličine. Armije nemačkih državnica imaju sva oruđa od 6 i 12 funti, Španci od 8 i 12 funti, a Portugalci, Švedani, Danci, Belgijanci, Holandani i Napolitanci — od 6 i 12 funti.

Polet koji je britanskoj artiljeriji dala reorganizacija majora Spearmana, uporedo sa interesovanjem za dalje usavršavanje, koje je time probuđeno kod artiljeraca, i široke mogućnosti za progres artiljerije, koje je pružala ogromna brodska artiljerija Velike Britanije, doprineli su pojavi mnogobrojnih važnih izuma. Sastav britanskih vatrometnih sredstava i njihovog baruta bolji je od svih ostalih, a njihovi tempirani upaljači nemaju takmaca u pogledu preciznosti. Glavni pronalazak do koga se došlo u poslednje vreme u britanskoj artiljeriji predstavlja šrapnel (šuplje zrno — napunjeno kuglicama — koje se rasprskava u letu); time je daljina uspešnog dejstva vezanog karteča izjednačena sa dometom okruglog zrna. Iako su Francuzi vešti konstruktori i organizatori, ipak, ovo novo strašno zrno nije uvedeno skoro jedino u njihovoj vojsci, jer nisu uspeli da otkriju sastav upaljača, od koga sve zavisi.

Louis Napoleon predložio je nov sistem poljske artiljerije, koji se sada, čini se, prihvata u Francuskoj. Sva četiri sadašnja kalibra topova i haubica moraću se zameniti lakim topom od 12 funti, dužine 15,5 kalibra, 110 puta težim od punog zrna i punjenjem $\frac{1}{4}$ težine istog zrna. Granata od 12 santimetara (onakva kakva se sada upotrebljava u brdskoj artiljeriji) ispaljuje se iz istog topa sa smanjenim punjenjem, istiskujući na taj način haubice sa specijalnom upotrebom šupljih zrna. Opiti koji su izvršeni u četiri artiljerijske škole u Francuskoj bili su veoma uspešni i naknadno su se takvi topovi na Krim pokazali znatno bolji od ruskih topova, većinom onih od 6 funti. Međutim, Englezi tvrde da je njihov dugački top od 9 funti bolji od

ovog novog topa i po dometu i po preciznosti, a osim toga, treba primetiti i to da su oni prvi uveli, ali i vrlo brzo odbacili, laki top od 12 funti sa punjenjem od $\frac{1}{4}$ težine zrna, koji je i Louis-u Napoleonu očigledno poslužio kao uzor. Gađanje granatama iz običnih topova primljeno je iz pruske vojske, u kojoj su pri opsadi neki ciljevi gađani granatama iz topova od 24 funte. No ipak, korisnost topa Louis-a Napoleona mora se još proveriti u praksi. Pošto ništa naročito nije objavljivano o njegovom uspešnom dejstvu u nedavnom ratu, ne može se očekivati da ovde donosimo konačnu ocenu o njegovim prednostima.

Zakoni i — eksperimentalnim putem utvrđena — pravila za gađanje punim, šupljim i ostalim zrnima, ustanovljeni odnos između dometa, elevacionog ugla i težine punjenja, uticaj zazora i ostalih uzroka koji izazivaju odstupanja, verovatnoća pogađanja, kao i razne okolnosti koje mogu nastupiti u toku rata, sačinjavaju nauku o artiljeriji.

Iako se osnovno načelo ove nauke zasniva na činjenici da će svako teško telo koje je u bezvazdušnom prostoru bačeno pod bilo kojim uglom, izuzev ugla od 90° , u svome letu opisati parabolu, ipak, otpor vazduha, koji se povećava s povećanjem brzine tela koje se kreće, veoma osetno menja primenu teorije o paraboli u artiljerijskoj praksi. Na primer, kod topova koji izbacuju zrno sa početnom brzinom od 1400 do 1700 stopa u sekundi, putanja zrna toliko odstupa od teorijske parabole, da se kod njih maksimalni domet postiže sa elevacionim uglom od oko 20° , dok po teoriji o paraboli ovaj ugao mora biti 45° . Na osnovu praktičnih opita ova odstupanja određena su sa izvesnom tačnošću i na taj način su utvrđeni odgovarajući elevacioni uglovi za svaku vrstu topova za dato punjenje i domet. Ali, na putanju zrna utiče i niz drugih okolnosti. Pre svega, postoji zazor ili razlika za koju kalibar zrna mora biti manji od kalibra artiljerijske cevi, da bi se olakšalo punjenje. Taj uzrok, prvo, izaziva gubljenje gasova koji se šire za vreme eksplozije punjenja, drugim rečima smanjenje pritiska, i drugo, nepravilnost pravca leta zrna, što dovodi do skretanja u vertikalnom ili horizontalnom smislu.

Zatim, postoji neminovna razlika u težini punjenja ili njegovom stanju u trenutku upotrebe, ekscentričnost zrna, čije se težište ne poklapa s geometrijskim centrom njegove loptaste površine, što izaziva različita skretanja, s obzirom na relativan položaj centara u trenutku gađanja, a postoje i mnogi drugi uzroci koji daju različite rezultate pri na izgled jednakim uslovima leta.

Već smo videli da je za poljske topove skoro svuda usvojeno punjenje od $\frac{1}{3}$ težine zrna i dužina od 16-18 kalibara. Sa takvim punjenjem i elevacionim uglom koji je ravan nuli (kad je cev dovedena u horizontalan položaj), zrno će dodirnuti zemlju na daljini od oko 300 jardi, dok se povećanjem elevacionog ugla ovaj domet može povećati na 3000 ili 4000 jardi. Međutim, na toj daljini dolazi u pitanje

verovatnoća pogađanja cilja, dok za stvarno i praktično dejstvo domet poljskih topova ne prelazi 1400 ili 1500 jardi, pošto se na toj daljini jedva može očekivati jedan pogodak od šest ili osam izbačenih zrna. Uspješni dometi na kojima top jedino može da doprinese ishodu borbe iznose za kugle i granate između 600 i 1100 jardi, jer je verovatnoća pogađanja na ovim daljinama zaista daleko veća. Tako se računa da na daljini od 700 jardi oko 50%, na 900 jardi oko 35% i na 1100 jardi 25% svih izbačenih zrna iz topa od 6 funti pogađa metu koja predstavlja front bataljona u koloni za napad (34 jarda dužine i 2 jarda visine). Topovi od 9 i 12 funti daju nešto bolje rezultate. Neki opiti koji su izvršeni 1850. godine u Francuskoj sa topovima od 8 i 12 funti tada upotrebljavanim pri gađanju mete 30×3 m (koja predstavlja odeljenje konjanika) dali su sledeće rezultate:

	na 500 m	600 m	700 m	800 m	900 m
Top od 12 funti	64%	54%	43%	37%	32%
Top od 8 funti	67%	44%	40%	28%	28%

Iako je meta u ovom slučaju bila jedan i po put viša, ipak su praktični rezultati bili ispod gorenavedenog proseka.

Kod poljskih haubica odnos punjenja je znatno lakši u odnosu na težinu zrna nego kod topova. To dolazi od male dužine cevi (od 7 do 10 kalibara) i potrebe da se iz haubice gađa sa velikim elevacionim uglovima. Ako bi se pri gađanju iz haubice upotrebilo teže punjenje i zauzeo veliki elevacioni ugao, onda bi trzanje, dejstvujući naniže i unazad, vršilo takav pritisak na lafet, da bi on posle nekoliko ispaljenih metaka postao neupotrebljiv. Zbog toga se u većini kontinentalnih artiljerija za istu poljsku haubicu upotrebljavaju različita punjenja, tako da artiljerac može postići potrebnu daljinu različitim kombinacijama punjenja i elevacionog ugla. Kad se to ne praktikuje, kao na primer u britanskoj artiljeriji, tada je elevacioni ugao nužno veoma mali i jedva premaša elevacioni ugao topa. Prema tablicama gađanja za britansku haubicu od 24 funte, sa punjenjem od 2,5 funte i elevacionim uglom 4° , domet ne prelazi 1050 jardi, dok isti elevacioni ugao za top od 9 funti daje domet od 1400 jardi. Većina nemačkih vojski upotrebljava neobičan tip kratke haubice, na kojoj se mogu zauzeti elevacioni uglovi od 16° do 20° , tako da može da dejstvuje donekle kao merzer. Nužno je da njeno punjenje bude nezatno. Ova haubica ima preimućstvo nad običnom dugačkom haubicom u tome što njene granate mogu da padnu u zaklonjene položaje, koji se nalaze iza zemljišnih neravnina, itd. Međutim, to je preimućstvo sumnjivo pri gađanju pokretnih ciljeva, kao što su trupe, ali je od velike važnosti za gađanje nepokretnih ciljeva zaklonjenih od neposredne vatre. Što se tiče neposrednog gađanja, od ovih haubica nema skoro nikakve koristi zbog njihove male dužine cevi (od 6 do 7 kalibara) i malog punjenja. Da bi se postigle različite daljine sa elevacionim uglom,

koji se određuje s obzirom na vrstu gađanja (neposredno ili posredno), nužno je da punjenje bude veoma različite težine. U pruskoj poljskoj artiljeriji, koja još upotrebljava ove haubice, bilo je nešto manje od 12 raznih punjenja. Uopšte, haubica je sasvim nesavršeno oruđe i ukoliko se pre zameni efikasnijim poljskim topom koji djeluje granatom, utoliko bolje.

Teški topovi koji se upotrebljavaju u tvrđavama, pri opsadi i u brodskom naoružanju, različitog su tipa. Do posljednjeg rata sa Rusijom nije bilo uobičajeno da se pri opsadi upotrebljavaju teža oruđa od 24 funte, ili u krajnjem slučaju po nekoliko topova od po 32 funte. Međutim, posle opsade Sevastopolja, opsadni topovi izjednačeni su sa brodskim, ili, tačnije, dejstvo teških brodskih oruđa protiv rovova i zemljanih utvrđenja neočekivano je toliko prevazišlo dejstvo običnih lakih opsadnih topova, da će se odsad opsadni ratovi u velikoj meri odlučivati takvim teškim brodskim topovima.

U opsadnoj i brodskoj artiljeriji obično se nalaze različiti tipovi topova istog kalibra. Bilo je lakih i kratkih, kao i dugačkih i teških topova. Pošto se obraća manja pažnja na pokretljivost, često se za specijalne zadatke izrađuju oruđa dužine 22-25 kalibara, od kojih su neka, zahvaljujući toj dužini, precizna kao puške. Pruski bronzani top od 24 funte, dužine 10 stopa i 4 palca ili 22 kalibra i težine oko 3000 kg, spada među najbolje topove ove vrste, jer se pri opsadi nije dan top sa njim ne može uporediti u pogledu razornog dejstva.

Međutim, smatra se da je za najveći broj ciljeva sasvim dovoljna dužina od 16-20 kalibara, i pošto se u prosečnom broju slučajeva daje prednost veličini kalibra nad krajnjom tačnošću, to se, po pravilu, masa od 3000 kg gvožđa, odnosno topovskog metala može korisnije upotrebiti kod teškog oruđa od 32 funte, dužine 16-17 kalibara. Jedno od najboljih oruđa britanske mornarice je novi dugački gvozdeni top od 32 funte, dužine 9 stopa, težine oko 2500 kg i svega 16,5 kalibara. Dugački obrtni top od 68 funti, težine oko 5600 kg, kojim je naoružana svaka od 131 velike topovnjače na vijak, ima dužinu 10 stopa i 10 palca ili nešto više od 16 kalibara, dok jedan drugi tip obrtnog topa od 56 funti, težine oko 4800 kg ima dužinu 11 stopa, odnosno 17,5 kalibara. Pa ipak, još i danas se u brodskom naoružanju nalazi veliki broj oruđa manje moći, kao na primer topovi od svega 11, odnosno 12 kalibara i karonade od 7-8 kalibara. Međutim, pre 35 godina general Paixhans uveo je i drugi tip brodskog topa za gađanje granatom, koji je od tog vremena dobio ogroman značaj. Ova vrsta oruđa doživela je znatno poboljšanje, a francuski top za gađanje granatom dosada se najviše približava topu koji je prvobitno konstruisao sam pronalazač. On je zadržao cilindričnu komoru za barutno punjenje. Kod Engleza top uopšte nema komoru ili je ima u vidu kratke zasečene kupe koja nešto malo smanjuje prečnik kanala cevi. Ovo oruđe dugo je 10 do 13 kalibara, a namenjeno je isključivo za gađanje šupljim

zrnima, ali pomenuti dugački topovi od 68 i 56 funti gadaju, bez razlike, i kuglama i granatama.

U mornarici Sjedinjenih Država kapetan Dahlgren predložio je nov sistem topova za gadanje granatama, koji se sastoji od kratkih topova veoma velikog kalibra (prečnika cevi od 11 i 9 palaca), koji su delimično i usvojeni u naoružanju nekoliko novih fregata. Vrednost ovog sistema treba tek da se proveru u praksi, gde se mora pokazati da li se može postići veliko dejstvo ovih ogromnih granata, a da se istovremeno ne gubi u preciznosti, koja nužno mora da trpi zbog velikih elevacionih uglova potrebnih za velike domete.

Punjenja u opsadnoj i brodskoj artiljeriji razlikuju se isto toliko koliko i konstrukcije samih topova i koliko se međusobno razlikuju ciljevi koje treba postići. Najveća punjenja upotrebljavaju se za probijanje zidina. Kod izvesnih vrlo teških i masivnih oruđa punjenja dostižu polovinu težine zrna. Međutim, uopšte uzev, za opsadne ciljeve može se uzeti prosečno punjenje od $\frac{1}{4}$ težine zrna, koje se ponekad povećava do $\frac{1}{3}$, a drugi put smanjuje do $\frac{1}{6}$ težine zrna. Za svaki top na brodovima obično se upotrebljavaju tri vrste punjenja: veliko punjenje za velike daljine, za gonjenje itd., srednje punjenje za prosečna odstojanja na kojima se vode borbe na moru, i smanjeno punjenje za bliska odstojanja i za gadanje sa po dva uzastopna metka. Za dugačko oruđe od 32 funte upotrebljavaju se punjenja od $\frac{5}{16}$, $\frac{1}{4}$ i $\frac{3}{16}$ težine zrna, kod kratkih lakih topova i topova za gadanje granatama taj odnos je, naravno, još manji, ali kod ovih poslednjih težina šupljeg ne dostiže težinu punog zrna.

U opsadnu i brodsku artiljeriju, pored običnih topova i topova za gadanje granatama, ulaze teške haubice i merzeri. Haubice su kratka oruđa učvršćena na lafetima i namenjena za gadanje sa elevacionim uglovima od 12° do 30° ; merzeri su još kraća oruđa učvršćena na postoljima i namenjena za gadanje granatama s elevacionim uglovima obično većim od 20° , koji dostižu čak i do 60° . I jedna i druga oruđa imaju komore. Ove komore, tj. deo cevi u koji se stavlja barutno punjenje, imaju manji prečnik od prečnika cevi. Dok haubice retko imaju kalibar veći od 8 palaca, dotle kalibar merzera dostiže 13, 15 i više palaca. Pošto granata, koja je izbačena iz merzera, trpi manji otpor vazduha zbog malog punjenja (od $\frac{1}{20}$ do $\frac{1}{40}$ težine granate) i velikog elevacionog ugla, to se teorija parabole može primeniti u artiljerijskom proračunu, a da se time bitno ne odstupi od praktičnih rezultata. Granate za merzere namenjene su za dejstvo bilo rasprskavanjem i, kao zapaljive bombe, paljenjem lako zapaljivih predmeta izbacivanjem plamenog mlaza iz upaljača, ili se njihova težina koristi za probijanje svodova ili na drugi način utvrđenih krovova. U ovom poslednjem slučaju veći elevacioni uglovi imaju prednost, jer se njima postiže najveća visina leta i najveća udarna snaga. Granate za haubice namenjene su da dejstvuju prvo udarom, a zatim eksplozijom. S obzirom na veliki elevacioni ugao, malu početnu brzinu zrna i, u vezi

s tim, mali otpor vazduha, merzer baca svoje zrno dalje od bilo koje druge vrste oruđa, a pošto je cilj obično ceo grad, to mu nije potrebna velika preciznost. Zbog toga se i dešava da domet uspešnog dejstva teških merzera dostiže i preko 4000 jardi, sa koje su daljine anglo-francuski brodovi sa merzerima bombardovali Sveaborg.^[149]

Upotreba ovih raznih vrsta topova, zrna i punjenja za vreme opsade, razmatraće se u odgovarajućem poglavlju¹, a kako upotreba brodske artiljerije čini skoro ceo borbeni deo elementarne pomorske taktike, to ona ne spada u ovaj predmet. Prema tome, ostaje nam da odve damo nekoliko napomena o upotrebi i taktici poljske artiljerije.

Artiljerija nema oružja za borbu prsa u prsa, već se sve njene snage usredsređuju na vatreno dejstvo sa daljine. Štaviše, ona se nalazi u borbenoj gotovosti samo dok je na položaju. Čim se oruđa sastave, odnosno sprema za marš, ona su u tom stanju nesposobna za borbu. To su razlozi iz kojih je artiljerija najdefanzivniji rod od sva tri roda vojske. U stvari, njena napadna moć je veoma ograničena, jer napad znači pokret napred, a njegov vrhunac predstavlja sudar noža s nožem. Zbog toga, kritični momenat za artiljeriju nastaje za vreme nastupanja, zauzimanja položaja i dok izložena neprijateljevoj vatri vrši pripremu za dejstvo. Njeno razvijanje za napad i prethodno kretanje moraju se prikrivati zemljišnim neravninama ili rasporedom jedinica. Tako, ona mora da stigne na položaj koji leži paralelno sa predviđenom linijom za posjedanje, a zatim da frontalno nastupa prema neprijatelju do položaja, da ne bi bila izložena njegovoj bočnoj vatri.

Izbor vatrene položaja je od najveće važnosti, kako u pogledu vatrene dejstva baterije tako i u pogledu dejstva neprijateljeve vatre na nju. Prvi važan zadatak jeste da se topovi postave tako da njihovo dejstvo na neprijatelja bude što ubitačnije, a drugi da se obezbede od neprijateljeve vatre. Dobar vatrene položaj mora da ima čvrsto i ravno tlo za točkove i rep lafeta. Ne može se dobro gađati ako točkovi ne stoje ravno, a ako se rep lafeta zariva u zemlju, brzo će se slomiti zbog trzanja. Osim toga, vatrene položaj treba da pruža dobru preglednost zemljišta koje je neprijatelj poseo i da omogućava što veću slobodu kretanja.

Najzad, zemljište koje se nalazi između baterije i neprijatelja mora biti povoljno za dejstvo naših oruđa, a po mogućnosti nepovoljno za neprijatelja. Najpovoljnije je čvrsto i ravno tlo, koje daje preimućstva rikošeta i omogućava da zrna koja podbace, posle prvog okružnuća zemlje, pogode neprijatelja. Čudnovato je koliko karakter površine zemljišta utiče na rezultate artiljerijskog gađanja. Kad zrna okrnju meko tlo, ona će skrenuti sa svog pravca ili će nepravilno odskakati, ako se odmah ne zariju u zemlju. Pravac brazda uzoranog zemljišta različito utiče, naročito pri gađanju kartečom ili šrapnelom; ako brazde stoje upravno na pravac gađanja, onda će se najveći broj zrna zariti

¹ Vidi u ovom tomu, str. 265 - 266.

u njih. Ako je zemljište meko, talasasto ili ispresecano neposredno ispred nas, ali ravno i čvrsto dalje u pravcu neprijatelja, onda ono povoljno utiče na naše gađanje i štiti nas od neprijateljevog. Gađanje nizbrdo ili uzbrdo pod uglom iznad 5°, ili s vrha jednog brda na drugo, veoma je nepovoljno.

Čak i neznatni predmeti povećavaju našu zaštitu od neprijateljeve vatre. Retka ograda, koja jedva prikriva naš položaj, žbunje ili visoko žito sprečavaju pravilno nišanje. Malo strmo uzvišenje, na kome su postavljena naša oruđa, zadržava i najopasnija neprijateljeva zrna. Nasip pruža odličan grudobran, ali najbolja zaštita je greben blago talasastog zemljišta, iza koga postavljamo svoja oruđa malo unazad, tako da neprijatelj može da vidi samo usta cevi. U takvom slučaju svako zrno koje udari u zemlju ispred položaja odskače visoko iznad naših glava. Još je bolje ako se u grebenu može iskopati platforma za topove oko 2 stope dubine, sa poravnatim prilazom na zadnjem nagibu, tako da se obezbedi dominiranje nad čitavom prednjom padinom brežuljka. Za vreme Napoleona Francuzi su veoma često raspoređivali svoje topove, a od njih su ovu veštinu naučili svi drugi narodi. U odnosu na neprijatelja vatreni položaj treba tako izabrati da bude siguran od flankirne ili uzdužne vatre, a što se tiče naših jedinica, on ne sme da otežava njihovo kretanje. Topovi se obično raspoređuju na 20 jardi jedan od drugoga, ali se ne treba kruto pridržavati nijedne odredbe ovih strojevih pravila koja važe za vežbalište. Kad je artiljerija na položaju, prednjaci ostaju sasvim blizu iza svojih oruđa, dok kare kod nekih artiljerijskih jedinica ostaju u zaklonu. Ako se kare upotrebe za prevoženje ljudi, onda se i one moraju izložiti riziku da dodu u zonu neprijateljeve uspešne vatre.

Baterija upravlja svoju vatru na deo neprijateljevih snaga koji u danom momentu najviše ugrožava naš položaj. Ako predstoji napad naše pešadije, onda baterija gađa ili neprijateljevu artiljeriju, ukoliko je još treba učutkati, ili pešadijske mase, ukoliko se izlože. Ali, ako jedan deo neprijateljevih snaga krene u stvarni napad, onda je potrebno da se vatra upravi baš na to mesto, bez obzira na njegovu artiljeriju koja nas tuče. Naša vatra protiv artiljerije neprijatelja biće najuspešnija kada ta artiljerija ne može da odgovara, tj. kada se postavlja na prednjake, kad je u pokretu ili kad se skida sa prednjaka. Nekoliko tačnih pogodaka u to vreme izazivaju veliku pometnju.

Staro pravilo po kome se artiljerija, izuzev krajnje nužde, ne sme približiti pešadiji više od 300 jardi ili na puškomet, uskoro će zastariti. Zbog povećanja dometa modernih pušaka, poljska artiljerija — da bi uspešno deystvovala — ne može se više držati izvan dometa puščane vatre, a top sa prednjakom, konjima i poslužiocima obrazuje dovoljno veliku metu da bi je strelci mogli gađati Minićevim ili enfieldskim puškama na odstojanjima od 600 jardi. Čini se da sada više ne važi staro shvatanje da oni koji žele dugo da žive, moraju da idu u artiljeriju, jer je očigledno da će ubuduće vatra strelaca sa većeg

odstojanja biti najuspješniji način borbe protiv artiljerije. A gde ima takvog bojišta na kome strelac ne može naći savršen zaklon na daljini od 600 jardi od bilo kojeg artiljerijskog vatrenog položaja?

Artiljerija je dosada bila u preimućtvu nad pešadijskim strojevima ili kolonama u nastupanju. Nekoliko uspešnih plotuna kartečom ili nekoliko punih zrna koja prodiru kroz duboku kolonu imaju strašno moralno dejstvo. Ukoliko se napad više približava, utoliko naša vatra postaje uspešnija; čak i u poslednjem momentu lako možemo povući svoje topove ispred tako sporog protivnika, ali je, ipak, još sumnjivo da li bi se stroj *chasseurs de Vincennes*¹, koji nastupa *pas gymnastique*², sručio na nas pre no što uspemo da postavimo topove na prednjake.

Hladnokrvnost daje preimućtvu artiljeriji u borbi sa konjicom. Ako artiljerija ne otvori vatru kartečom dok se neprijatelj ne približi na odstojanje od 100 jardi i ako zatim ispali dobro nanišanjen plotun, konjica će se nalaziti na prilično velikoj daljini kad se dim bude razišao. U svakom slučaju, uzimanje topova na prednjake i pokušaj bekstva bio bi najgori postupak, pošto bi konjica sigurno prestigla topove.

Uspeh u borbi artiljerije sa artiljerijom zavisi od zemljišnih uslova, kalibra, odnosa broja oruđa i od toga kako ih koja strana iskorišćava. Međutim, treba primetiti, da iako veliki kalibri na većim odstojanjima imaju nesumnjivo preimućtvu, ipak se mali kalibri po svom dejstvu približavaju velikim kalibrima ukoliko se odstojanja više smanjuju, a na kratkim odstojanjima, gotovo i izjednačuju sa njima. Iako se u borodinskoj bici Napoleonova artiljerija uglavnom sastojala iz oruđa od 3 i 4 funte, ipak su Rusi, zanoseći se svojim mnogobrojnim topovima od 12 funti, neosporno izvukli deblji kraj u odnosu na ove male francuske pucaljke.

Kada artiljerija treba da podržava pešadiju ili konjicu, ona uvek mora da zauzme položaj na njihovom boku. Ako pešadija nastupa, artiljerija se kreće napred u polubaterijama ili po vodovima u liniji zajedno sa strelcima, pa čak i nešto ispred njih, a čim se pešadijske mase počnu spremati za napad bajonetima, artiljerija kasom prilazi neprijatelju na 400 jardi i vrši pripremu juriša brzom kartečnom vatrom. Ako je napad odbijen, artiljerija ponovo otvara vatru na neprijatelja koji je goni, dok ne bude primorana da se povuče; ali ako napad uspe, njena vatra u velikoj meri doprinosi potpunom uspehu, pri čemu jedna polovina oruđa nastavlja da gađa, a druga nastupa.

Konjička artiljerija, kao podrška konjici — koja joj daje ono odbrambeno svojstvo koje ona prirodno nema — danas predstavlja jedan od najomiljenijih rodova vojske, koji je dostigao visoki stepen savršenstva u svim evropskim vojskama. Iako je konjička artiljerija namenjena za dejstvo na terenu za konjicu i zajedno sa konjicom, ipak na svetu nema takve konjičke artiljerije koja se ne bi mogla kretati u galopu po takvom zemljištu, po kome je njena sopstvena konjica ne bi

¹ Vensenskih lovaca, francuskih lovaca-pešaka — ² trčećim korakom

mogla pratiti, ne žrtvujući red i svoju kompaktnost. Konjička artiljerija svake zemlje sastavljena je od najsmelijih i najveštijih jahača u vojsci; na svim velikim manevrima oni sa naročitim ponosom jurišaju preko prepreka, topova i svega ostalog pred čime konjica inače zastaje.

Taktika konjičke artiljerije sastoji se u smelosti i hladnokrvnosti. Brzina, iznenadno pojavljivanje, brzina gadanja, gotovost za pokret u svakom trenutku i kretanje putevima koji su suviše teški za konjicu — to su glavne odlike dobre konjičke artiljerije. Pod uslovima ovakvog stalnog menjanja mesta jedva se može govoriti o izboru položaja; svaki je položaj dobar, ako je blizu neprijatelja i ako se ne nalazi na pravcu dejstva njegove konjice. Za vreme plime i oseke konjičke borbe, natkriljujući talase koji nastupaju i odstupaju, konjička artiljerija u svakom trenutku mora da ispolji svoju nadmoćniju konjičku veštinu i prisustvo duha, izvlačeći se iz toga uzburkanog mora preko svakog zemljišta, po kome ne može i ne želi da se kreće svaka konjica.

U napadu i u odbrani naseljenih mesta taktika artiljerije je slična. Glavno je da se u odbrani gađa ono mesto odakle preti najbliža i najneposrednija opasnost, a u napadu ono odakle se naše nastupanje može najviše ugroziti. Rušenje materijalnih prepreka isto tako spada u zadatak artiljerije, i za to se upotrebljavaju razni kalibri topova, prema njihovim karakteristikama i dejstvu; haubice — za izazivanje požara u zgradama, teška oruđa — za rušenje kapija, zidova i barikada.

Sva ova zapažanja odnose se na artiljeriju koja se u svim armijama nalazi u sastavu divizija. Ali, u velikim i odlučujućim bitkama najznačajniji rezultati postižu se pomoću artiljerijske rezerve. Postavljena tako da je prikrivena i van dejstva neprijateljeve vatre skoro celog dana, ona se masovno istura napred ka odlučujućem mestu, čim nastupi momenat za poslednju bitku. Postrojena u vidu polumeseca na dužini jedne milje, pa i više, ona koncentriše svoju rušilačku vatru na relativno mali prostor. Ako se ne raspolaže istom jačinom artiljerije da se uzvratu napad, onda polučasovna brza paljba rešava stvar. Neprijatelj počinje da malaksava pod kišom zrna koja fijuču; sveže pešadijske rezerve nastupaju, a zatim nastaje poslednja, oštra, kratka borba, koja je krunisana pobedom. Tako je Napoleon pripremio Macdonaldovo nastupanje kod Vagrama⁽⁸⁰⁾, gde je otpor bio slomljen pre no što su tri divizije koje su nastupale u kolonama uspele da opale i jedan metak, ili ukrste bajonete. I tek se od tih velikih dana može govoriti o postojanju taktike poljske artiljerije.

Naslov originala: *Artillery*

Pisano od sredine oktobra do 26. novembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx

Bugeaud^[189]

Bugeaud de la Piconnerie, Thomas Robert, vojvoda od Islija, maršal Francuske, rođen oktobra 1784. u Limožu, umro u Parizu 10. juna 1849. Stupio je u francusku vojsku kao redov 1804. godine, postao kaplar za vreme kampanje 1805, a kao potporučnik učestvovao u operacijama u Pruskoj i Poljskoj (1806/1807); u činu majora učestvovao 1811. godine u opsadama Leride, Tortoze i Taragone, a posle bitke kod Ordala, u Kataloniji,^[190] dobija čin potpukovnika. Posle prvog povratka Bourbona, pukovnik Bugeaud slavio je beli ljiljan^[191] u nekoliko rogovatnih stihova; ali kako se na ove pesničke izlive odanosti gledalo prilično nipodaštavajući, on se za vreme vladavine od Sto dana^[145], ponovo pridružio Napoleonovoj partiji. Napoleon ga je poslao u Alpsku armiju, za komandanta 14. puka linijske pešadije. Po drugom povratku Bourbona, povukao se na poljsko dobro svoga oca u Eksideju. U vreme intervencije vojvode od Angoulême-a u Španiji^[192], on je ponudio svoj mač Bourbonima, ali, pošto je ponuda odbijena, on se okrenuo liberalimā i priključio pokretu koji je na kraju doveo do revolucije 1830. godine.

Godine 1831. Bugeaud je izabran za člana poslaničkog doma, a tada ga je Louis Philippe unapredio u čin general-majora. Godine 1833. postavljen je za komandanta citadele Blaje, pa je imao nadzor nad vojvotkinjom Berry; međutim, svoju misiju nije obavljao tako da bi mu to služilo na čast, te je ostao poznat pod imenom »eks-tamničar Blajea«. Za vreme diskusije u skupštini poslanika januara 1834. godine, kad se gospodin Larabit požalio na Soult-ovu vojnu diktaturu, Bugeaud ga je prekinuo rečima: »Poslušnost je prva vojnička dužnost«, na šta je jedan drugi poslanik, gospodin Dulong, zajedljivo zapitao: »A šta ako se nekom naredi da bude tamničar?« Ovaj incident doveo je do dvoboja između Bugeaud-a i Dulong-a, u kome je ovaj drugi ubijen. Time izazvano ogorčenje Parižana još se pojačalo njegovim učešćem u ugušivanju pariske pobune 13. i 14. aprila 1834^[193]. Jedinice određene za ugušivanje pobune bile su podeljene u 3 bri-

gade, od kojih je jednom komandovao Bugeaud. U ulici Transnonen jednu grupu entuzijasta, koja je držala barikadu izjutra 14. aprila, kada je pobuna uglavnom već bila likvidirana, grozno su izmasakrirale nadmoćnije snage. Iako je ovo mesto ležalo van rejona dejstva brigade Bugeaud-a, te dakle on nije učestvovao u ovom masakru, mržnja naroda povezala je njegovo ime sa ovim sramnim činom, i, uprkos svim demantima, nastojala je da ga žigoše kao »čoveka iz ulice Transnonen«.

General Bugeaud je 16. juna 1836. poslat u Alžir za komandanta oblasti Oran, skoro nezavisne od generalnog guvernera. Dobivši naređenje da udari na Abd el Kadera i da ga potčini, pokazujući impozantnu armiju, on je zaključio ugovor o miru na Tafni^[194], čime je propustio priliku za vojne operacije i doveo svoju armiju u kritičan položaj pre nego što je i otpočeo da dejstvuje. Bugeaud je vodio nekoliko bitaka pre ovog ugovora. Jedan tajni član, koji nije unet u ugovor, predviđao je da se generalu Bugeaud-u isplati suma od 30 000 bujua (oko 12 000 dolara). Pozvan nazad u Francusku, unapređen je u čin general-potpukovnika i naimenovan za visokog oficira Legije časti. Kada se saznalo za tajnu klauzulu ugovora na Tafni, Louis Philippe je ovlasio Bugeaud-a da novac utroši na izvesne javne puteve, te da time poveća svoju popularnost kod birača i osigura svoje mesto u poslaničkom domu.

Početkom 1841. godine postavljen je za guvernera Alžira; pod njegovom upravom francuska politika u Alžiru doživela je potpunu izmenu. On je bio prvi generalni guverner koji je pod svojom komandom imao armiju doraslu ovom zadatku; imao je apsolutni autoritet nad ostalim generalima i dovoljno dugo je zauzimao ovaj položaj da bi ostvario plan čije je izvršenje zahtevalo niz godina. U bici kod Islija (14. avgusta 1844) on je sa daleko slabijim snagama pobedio vojsku cara Maroka¹, blagodareći činjenici da je iznenadio muslimane napavši ih bez objave rata u momentu kada su pregovori o miru bili pri kraju.^[195] Unapređen u čin maršala Francuske još 17. jula 1843, Bugeaud je sada dobio titulu vojvode od Islija. Abd el Kader je, po njegovom odlasku u Francusku, ponovo prikupio vojsku, te je Bugeaud vraćen u Alžir, gde je brzo ugušio arapski ustanak. Ali, zbog razmišljanja između njega i Guizot-a, do kojeg je došlo prilikom njegovog pohoda na Kabiliju, koji je on bio preduzeo protivno ministarskim naređenjima, njega je zamenio vojvoda od Aumale-a, pa mu je, po rečima Guizot-a, »omogućeno da se vrati i uživa u svojoj slavi u Francuskoj«.^[196]

U noći između 23. i 24. februara 1848. pozvan je, po tajnom savetu Guizot-a, da dođe Louis-u Philippe-u, koji ga je postavio za vrhovnog komandanta celokupnih oružanih snaga — kako operativne vojske tako i Nacionalne garde. Tako je u podne, 23. februara, došao

¹ Abd el Rahmana

u pratnji generala Rulhières-a, Bedeau-a, Lamoricière-a, De Salles-a, St. Arnaud-a i drugih, u Generalštab u Tiljerijama, gde ga je vojvoda od Nemours-a svečano postavio za vrhovnog komandanta. On je podsetio prisutne oficire da on, koji sad treba da ih povede protiv pariskih revolucionara, »nikada nije bio pobeđen, ni na bojnopolju, ni u pobunama«, i obećao je da će i sada po kratkom postupku likvidirati »pobunjeničku rulju«. U međuvremenu, vest o njegovom postavljenju mnogo je doprinela da stvari odlučno uzmu drugi tok. U Nacionalnoj gardi, još više ogorčenoj njegovim postavljenjem za vrhovnog komandanta, uzvikivano je: »Dole Bugeaud!« »Dole čovek iz ulice Transnonen!«, i garda se odlučno izjasnila da neće izvršavati njegova naređenja. Uplašen ovom demonstracijom, Louis Philippe je povukao svoju zapovest i proveo noć 23. februara u uzaludnom većanju. Dvadeset četvrtog februara Bugeaud je bio jedini od savetnika Louis-a Philippe-a koji je i dalje tražio rat do krvoprolića, ali je kralj smatrao da će žrtvujući maršala uspostaviti mir sa Nacionalnom gardom. Zato je komanda predata u druge ruke, a Bugeaud smenjen. Posle dva dana, on je uzalud ponudio svoj mač privremenoj vladi.^[197]

Kada je Louis Napoleon postao predsednik, postavio je za komandanta Alpske armije Bugeaud-a, koji je bio izabran i za poslanika narodne skupštine u okrugu Donji Šarant. Bugeaud je objavio nekoliko literarnih dela, u kojima se bavi uglavnom Alžinom.^[198] U avgustu 1852. godine podignut mu je spomenik u Alžiru i u njegovom rodnom mestu.

Naslov originala: *Bugeaud de la Piconnerie*

Pisano 27. novembra 1857.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx

Bolivar y Ponte^[199]

Bolivar y Ponte, Simon, »oslobodilac« Kolumbije, rođen je 24. jula 1783. u Karakasu, umro 17. decembra 1830. u San Pedru, blizu Santa Marte. Bio je sin jedne od porodica Mantuanas, koja je u vreme španske vladavine obrazovala kreolsko plemstvo u Venecueli. Saobrazno običaju imućnih Amerikanaca onog vremena, poslat je u Evropu sa svojih 14 godina. Iz Španije je prešao u Francusku i proveo nekoliko godina u Parizu. Godine 1802. oženio se u Madridu i vratio se u Venecuelu, gde mu je žena ubrzo umrla od žute groznice. Posle toga, ponovo je došao u Evropu i prisustvovao je Napoleonovom krunisanju za cara 1804. godine, kao i njegovom preuzimanju gvozdena kruna Lombardije 1805. godine^[200]. Godine 1809. on se vraća kući, i uprkos navaljivanju njegovog rodaka Joséa Félix Ribasa, odbio je da se uključi u revoluciju, koja je izbila u Karakasu 19. aprila 1810^[201]; ali je posle ovog događaja primio na sebe zadatak da ide u London, nabavi oružje i izdejstvuje podršku britanske vlade. Na izgled dobro primljen od strane markiza Wellesleyja, tada sekretara za inostrane poslove, on nije dobio ništa drugo sem da slobodno može da izveze naoružanje, uz plaćanje u gotovom i sa velikom carinom. Po povratku iz Londona, opet se povukao u privatni život, do septembra 1811. godine, kada ga je general Miranda, tada vrhovni komandant ustaničkih kopnenih i pomorskih snaga, ubedio da primi čin potpukovnika u štabu i dužnost komandanta najjače tvrđave u Venecueli, Puerto Kabelo.

Španski ratni zarobljenici, koje je Miranda obično upućivao u tvrđavu Puerto Kabelo da ih čuvaju u citadeli, uspeli su iznenadnim prepadom da savladaju svoju stražu i zauzmu citadelu, pa iako su bili bez oružja, a Bolivar imao jak garnizon i velike magacine, on se ipak, ne obavestivši o tome svoje trupe, na brzinu noću ukrcao sa 8 svojih oficira, stigao u svanuće u La Gvajru i otišao na svoje imanje u San Mateou. Saznavši za bekstvo svog komandanta, garnizon se u redu povukao iz tvrđave, koju su odmah zauzeli Španci pod Monte-

verdeom. Ovaj događaj doneo je preimućstvo Španiji i primorao Mirandu da, po ovlašćenju Kongresa, potpiše 26. jula 1812. vitorski ugovor, po kome je Venecuela vraćena pod špansku upravu. Tridesetog jula došao je Miranda u La Gvajru, gde je nameravao da se ukrca na jedan engleski brod. Kad je posetio komandanta mesta, pukovnika Manuela Maria Casasa, naišao je na veliko društvo, u kome su bili don Miguel Peña i Simon Bolivar, koji su ga ubedili da bar za jednu noć ostane u kući Casasa. U 2 časa ujutru, kada je Miranda bio u dubokom snu, ušli su u njegovu sobu Casas, Peña i Bolivar, sa 4 naoružana vojnika, uzeli mu oprezno mač i pištolj, pa ga probudili i grubo pozvali da ustane i obuče se, posle čega su ga okovali i konačno predali Monteverdeu, koji ga je uputio u Kadis, gde je posle nekoliko godina tamnovanja umro u okovima. Ovo je učinjeno pod izgovorom da je Miranda izdao svoju zemlju kapitulacijom kod Vitorije; Bolivar je time stekao naročitu naklonost Monteverdeu, tako da je, kad je od Monteverdeu zatražio da mu se izda pasoš, ovaj naredio: »Traženju pukovnika Bolivara treba izići u susret, jer je to nagrada za uslugu koju je učinio kralju Španije isporučivši Mirandu.«^[202]

Tako je Bolivaru dozvoljeno da otplovi na Kurasao, gde je proveo 6 nedelja; odatle je, u pratnji svog rođaka Ribasa, prešao u malu republiku Kartagenu. Još pre njihovog dolaska, veliki broj vojnika koji su služili pod komandom generala Mirande bio je pobeo u Kartagenu. Ribas im je predložio da preduzmu ekspediciju protiv Španaca u Venecueli i da prime Bolivara za svog vrhovnog komandanta. Prvi predlog vatreno su primili; poslednji su najpre odbili, pa su konačno ipak pristali, ali pod uslovom da Ribas bude zamenik komandanta. Manuel Rodriguez Torrices, predsednik Republike Kartagene, dodao je broju od 300 upisanih vojnika za Bolivara, 500 ljudi pod komandom svog rođaka Castilloa. Ekspedicija je preduzeta početkom januara 1813. Kako je izbio spor između Bolivara i Castilloa oko mesta vrhovnog komandanta, ovaj poslednji se odmah povukao sa svojim grenadirima. Bolivar je, sa svoje strane, predlagao da se pođe primerom Castilloa i vrati u Kartagenu, ali ga je Ribas najzad ubedio da nastave operaciju bar do Bogote, koja je u to vreme bila sedište Kongresa Nove Granade. Tu su ih dobro dočekali i pomogli u svakom pogledu; obojicu je kongres unapredio u čin generala, i oni su, podelivši svoju malu vojsku na dve kolone, krenuli različitim putevima za Karakas. Što su dalje napredovali, prilazilo im je sve više snaga; gnusni zločini Španaca svuda su delovali tako da se regrutovala vojska za armiju nezavisnih. Moć otpora Španaca slomljena je — delimično zahvaljujući činjenici što je $\frac{3}{4}$ njihove vojske bilo sastavljeno od urođenika, koji su pri svakom susretu prebegavali na suprotnu stranu, a delimično i blagodareći kukavičkom držanju takvih generala kao što su Tiscar, Cajigal i Fierro, koji su, kad god bi im se ukazala prilika, napuštali svoje jedinice. Tako se i desilo da je

Santiago Mariño, jedan nepoznat mladić, uspeo da protera Špance iz oblasti Kumane i Barcelone, upravo u vreme kada je Bolivar nastupao kroz zapadne oblasti. Jedini ozbiljniji otpor Španci su pružili protiv Ribasove kolone, koja je, međutim, u sudaru kod Los Taguanesa naterala u bekstvo generala Monteverdea i primorala ga da se sa ostacima svojih trupa zatvori u utvrđenje Puerto Kabelo.

Čuvši za napredovanje Bolivara, general Fierro, guverner Karakasa, poslao je izaslanike sa predlogom kapitulacije, koja je zaključena kod Vitorije; a Fierro, zahvaćen panikom, nije ni čekao povratak svojih izaslanika, već je tajno noću pobjegao, ostavljajući više od 1500 Španaca na milost i nemilost neprijatelju. Bolivara je narod trijumfalno dočekao. Stojeći u trijumfalnim kolima, koja je vuklo 12 mladih žena, odevenih u belo, ukrašenih nacionalnim bojama — sve odabrane iz prvih porodica u Karakasu, Bolivar, gologlav, u svečanoj uniformi, mašući malom palicom u ruci, vozio se oko pola časa od ulaza u grad do svoje rezidencije. Proglasivši samog sebe »diktatorom i oslobodiocem zapadnih oblasti Venecuele« — dok je Mariño uzeo titulu »diktatora i oslobodioca istočnih oblasti« — Bolivar je ustanovio »orden oslobodioca«, odabrao svoju telesnu gardu i okružio se dvorskim sjajem. Ali, kao i većina njegovih zemljaka, on nije voleo duže izlaganje naporima, i njegova se diktatura brzo pretvorila u vojnu anarhiju, u kojoj su najvažniji državni poslovi bili u rukama njegovih miljenika, koji su rasipali državne finansije, pa su, da bi ih opet prikupili, zavodili omražene mere. Tako se novo oduševljenje naroda pretvorilo u nezadovoljstvo, a razbijene neprijateljske snage dobile su mogućnost da ožive. Dok je početkom avgusta 1813. Monteverde bio zatvoren u tvrđavi Puerto Kabelo, a španska vojska držala samo jedan uzani pojas na severozapadnom delu Venecuele, već posle 3 meseca, u decembru, oslobodilac je izgubio svoj prestiž, a sâm Karakas je ugrožen iznenadnim približavanjem pobedonosnih Španaca pod komandom Bovesa. Da bi učvrstio svoju poljuljanu moć, Bolivar je sazvao 1. januara 1814. skupštinu od najuticajnijih građana Karakasa, pred kojom je izjavio da ne želi dalje da nosi teret diktature. Hurtado Mendoza je, opet, u svom dužem govoru dokazivao

»neophodnu potrebu da vrhovna vlast ostane u rukama generala Bolivara, sve dok se ne sastane Kongres Nove Granade, i dok Venecuela ne bude ujedinjena pod jednom vladom.«^[203]

Ovaj predlog je prihvaćen i diktatura je time bila legalizovana.

Rat sa Špancima bio je za izvesno vreme produžen u vidu niza manjih sukoba, bez odlučujućih prednosti za bilo koju od zaraćenih strana. Juna 1814. Boves je nastupao sa ujedinjenim snagama od Kalabocoa na La Puertu, gde su se spojile snage oba diktatora, Bolivara i Mariña; tu je Boves naredio neposredan napad. Nakon pružanja izvesnog otpora, Bolivar je pobjegao ka Karakasu, dok je Mariño

iščezao u pravcu Kumane. Puerto Kabelo i Valencija pali su u ruke Bovesa, koji je tada 2 kolone (jednu od njih pod komandom pukovnika Gonzaleza) raznim putevima poslao na Karakas. Ribas je uzalud pokušavao da zaustavi nadiranje Gonzaleza. Posle predaje Karakasa Gonzalezu, 17. jula 1814, Bolivar je evakuisao La Gvajru, naredio da brodovi usidreni u pristaništu ovog grada, otplove za Kumanu, i odstupio sa ostatkom svojih trupa za Barcelonu. Posle poraza koji je Boves naneo ustanicima 8. avgusta 1814. kod Argvite, Bolivar je tajno napustio svoje trupe iste noći i pohitao sporednim putevima za Kumanu, gde je, uprkos žučnom protestu Ribasa, odmah ukrcan na brod »Bijanki«, zajedno sa Mariñom i nekolicinom drugih oficira. Da su Ribas, Páez i drugi generali pratili diktatora u bekstvu, sve bi bilo izgubljeno. General Arismendi ih je, kad su stigli u Huan Grigo na ostrvu Margariti, dočekao kao begunce, i naredio im da otputuju; oni su otplovili za Karupano, gde su naišli na sličan prijem kod pukovnika Bermúdeza, odakle su otišli za Kartagenu. Da bi maskirali svoje bekstvo, tu su objavili memorandum u cilju opravdanja napisan u visokoparnim frazama.

Kako se Bolivar bio priključio zaveri za svrgavanje vlade u Kartageni, on je morao da napusti ovu malu republiku i da produži za Tunju, gde je zasedao Kongres Federativne Republike Nove Granade^[204]. U to vreme provincija Kundinamarca stajala je na čelu nezavisnih provincija, koje su odbijale da prihvate sistem granadske federacije, dok su provincije Kvito, Pasto, Santa Marta i druge, još ostale pod španskom vlašću. Bolivara, koji je stigao u Tunju 22. novembra 1814, postavio je Kongres za vrhovnog komandanta federativnih snaga i dao mu dva zadatka: da primora predsednika provincije Kundinamarca da prizna vlast Kongresa, a zatim da krene protiv Santa Marte, jedinog utvrđenog pristaništa koje su u Novoj Granadi još držali Španci. Prvi zadatak bilo je lako izvršiti, pošto je Bogota, prestonica nezadovoljne provincije, bila neutvrđeni grad. Iako je grad kapitulirao, Bolivar je dozvolio svojim trupama da ga pljačkaju 48 časova. Španski general Montalvo, koji je u Santa Marti imao slabu posadu, manju od 200 vojnika, sa tvrdavom čija je odbrambena moć bila bedna, već je bio naručio jedan francuski brod da osigura lično bekstvo, dok su stanovnici grada poslali poruku Bolivaru da će mu otvoriti sva vrata grada čim se pojavi i isterati posadu napolje. Ali Bolivar, umesto da nastupa protiv Španaca u Santa Marti, kako mu je to Kongres naredio, podstaknut mržnjom prema Castillou, komandantu Kartagene, na svoju ruku odlučio da povede svoje trupe protiv ovog grada, koji je predstavljao integralan deo Federativne Republike. Odbijen, zaposeo je položaj na La Papi, jednom velikom brdu, na topometu od Kartagene, i postavio jedno jedino oruđe kao bateriju protiv tvrđave koja je imala oko 80 oruđa. Posle toga, opsadu je pretvorio u blokadu, koja je trajala do početka maja i čiji je jedini rezultat bilo slabljenje njegove sopstvene vojske koja je od 2400 vojnika dezerti-

ranjem i bolestima svedena na nekih 700 boraca. U međuvremenu, 25. marta 1815, velika španska ekspedicija pod komandom generala Morilloa prispela je iz Kadisa na ostrvo Margarita; ona je bila u mogućnosti da uputi jaka pojačanja u Santa Martu, a ubrzo zatim da zauzme i Kartagenu. Prethodno, međutim, Bolivar se ukrcao na jedan naoružan engleski jedrenjak sa oko dvanaestak svojih oficira i otplovio za Jamajku 10. maja 1815. Stigavši u utočište, Bolivar je opet izdao proklamaciju, predstavljajući sebe kao žrtvu tajnog neprijatelja ili partijske borbe, opravdavajući svoje bekstvo pred Špancima koji su nadirali, kao povlačenje sa dužnosti komandanta u želji da sačuva javni mir.

Za vreme njegovog osmomesječnog boravka u Kingstonu, generali koje je on ostavio u Venecueli, kao i general Arismendi na ostrvu Margarita, uporno su održavali svoje položaje protiv španskog oružja. Ali na mestu Ribasa, kome je Bolivar imao da zahvali za svoju slavu, a koga su Španci ubili kada su zauzeli Maturin, pojavio se jedan drugi čovek, većih sposobnosti, koji kao stranac nije mogao da igra neku samostalnu ulogu u revoluciji Južne Amerike i zato se odlučio da stupi u službu kod Bolivara. To je bio Louis Brion. Da bi pomogao revolucionarima, doplovio je iz Londona u Kartagenu sa korvetom naoružanom sa 24 topa i opremljenom velikim delom njegovim sopstvenim novcem, sa 14 000 pušaka i velikom količinom ratnog materijala. Pošto je prispeo prekasno i ustanicima nije više mogao biti od koristi, on se ponovo ukrcao za Kajes na Haitima^[205], kuda su se uputili mnogi patriotski emigranti posle predaje Kartagene. Bolivar se u međuvremenu takođe prebacio iz Kingstona za Porte o Prins, gde mu je, na njegovo obećanje da će osloboditi robove, predsednik Haitija Pétion ponudio velike količine materijala za novu ekspediciju protiv Španaca u Venecueli. U Kajesu se našao sa Brionom i drugim emigrantima i na velikom skupu predložio sebe za komandanta nove ekspedicije, pod uslovom da u svojim rukama drži civilnu i vojnu vlast sve dok se ne sastane generalni Kongres. Pošto je većina prihvatila taj uslov, ekspedicija je krenula 16. aprila 1816. sa Bolivarom kao komandantom i Brionom kao njegovim admiralom. Na Margariti Bolivar je uspeo da pridobije Arismendija, komandanta ostrva, koji je toliko bio potisnuo Špance da je u njihovoj vlasti bilo još samo jedno jedino mesto, Pampatar. Na Bolivarovo zvanično obećanje da će sazvati nacionalni Kongres u Venecueli čim postane gospodar zemlje, Arismendi je sazvaio skupštinu u katedrali La Vila del Norte i javno ga proglasio vrhovnim komandantom republika Venecuele i Nove Granade. Trideset prvog maja 1816. iskrcao se Bolivar u Karupanu, ali se nije usudio da spreči Mariña i Piara da se od njega odvoje i da povedu rat na svoju ruku protiv Kumane. Oslabljen ovim odvajanjem, po savetu Briona, on je otplovio za Okumare, gde je prispeo 3. jula 1816. sa 13 brodova, od kojih je samo 7 bilo naoružano. Njegova vojska brojala je samo 650 ljudi, a vrbovanjem crnaca, čije je oslobođenje

on proklamovao, narasla je na oko 800. U Okumare je opet izdao jedan proglas, obećavajući »da će iskoreniti tirane« i »da će pozvati narod da odredi svoje delegate za Kongres«. U svom nastupanju pravcem na Valenciju, on je sreo, nedaleko od Okumare, španskog generala Moralesa na čelu trupe od oko 200 vojnika i 100 pripadnika milicije. Kad su Moralesovi strelci rasterali njegovu prethodnicu, on je izgubio, kako je posvedočio jedan očevidac,

»svako prisustvo duha i, ne rekavši ni reči, brzo okrenuo svoga konja i najvećom brzinom pobjegao ka Okumare, jureći kroz selo punim galopom, došao do susjednog zaliva, skočio sa konja, dokopao se čamca i ukrcao na ‚Dijanu‘, naredivši celoj eskadri da plovi na malo ostrvo Buen Ajre, ostavljajući tako celu svoju pratnju bez ikakve pomoći.«^[206]

Na Brionove prigovore i upozorenja, Bolivar se ponovo priključio ostalim komandantima na obali Kumane, ali pošto su ga oni neljubazno primili, a Piar mu pretio da će ga izvesti pred sud kao begunca i kukavicu, on se odmah vratio nazad za Kajes. Posle višemesečnih napora, Brion je najzad uspeo da ubedi većinu vojnih komandanata Venecuele, koji su osećali nedostatak bar nominalne vrhovne komande, da ponovo pozovu Bolivara za svog vrhovnog komandanta, pod uslovom da on hitno sazove Kongres i ne meša se u civilnu upravu. Trideset prvog decembra 1816, Bolivar je došao u Barcelonu sa oružjem, municijom i ostalim potrebama koje je isporučio Pétion. Pošto mu se priključio Arismendi 2. januara 1817, on je 4. januara proklamovao ratno pravo i objedinjenje sve vlasti u svojim rukama; ali, posle 5 dana, kada je Arismendi pao u špansku zasedu, diktator je pobjegao u Barcelonu. Trupe su se prikupile u Barceloni, kuda je Brion poslao Bolivaru i topove i pojačanja, tako da je on mogao odmah da formira novi korpus od 1100 ljudi. Španci su 15. aprila zauzeli grad Barcelonu, a patriotske trupe su se povukle ka Domu milosrđa, jednoj zgradi van Barcelone, gde su se po Bolivarovom naređenju utvrdile; ali, taj objekat je bio nepodesan da zaštiti garnizon od 1000 ljudi protiv ozbiljnog napada. Bolivar je napustio u noći 5. aprila svoje komandno mesto, predajući komandu pukovniku Freitesu, kome je rekao da ide da potraži još neke trupe i da će se ubrzo vratiti. Verujući u ovo obećanje, Freites je odbio ponudu za predaju, pa su ga Španci posle juriša masakrirali sa celokupnom posadom.

Piar, tamnoputi urođenik sa Kurasaoa, stvorio je plan i zauzeo Gvajanu; admiral Brion je potpomagao ovaj poduhvat svojim topovnjačama. Dvadesetog jula, kad su već sve provincije bile oslobođene od Španaca, Piar, Brion, Zea, Mariño, Arismendi i drugi, sazvali su jedan oblasni Kongres u Angosturi i postavili na čelo izvršne vlasti trijumvirat; Brion, koji je mrzeo Piara i bio veoma zainteresovan za Bolivara, uz angažovanje ogromne lične imovine, udesio je da Bolivar, iako je bio odsutan, bude izabran za člana. Na ovu vest, Bolivar je napustio svoje utočište i došao u Angosturu, gde je, uz Brionovu

podršku, raspustio i Kongres i trijumvirat, a na njihovo mesto postavio »Vrhovni savet nacije«, na čijem čelu je bio on, dok su Brion i Francisco Antonio Zea bili direktori, i to, prvi za vojni, a drugi za politički resor. Ali Piar, osvajač Gvajane, koji je nekada pretio Bolívaru da ga izvede pred ratni sud kao vojnog begunca, nije bio štedljiv sa svojim sarkazmima protiv »Napoleona povlačenja«, pa je zbog toga Bolivar stvorio plan da ga se oslobodi. Pod lažnom optužbom da kuje zaveru protiv belih, da radi o Bolívarovoj glavi i teži da uzurpira vrhovnu vlast, Piar je izveden pred ratni sud pod predsedništvom Briona, okrivljen, osuđen na smrt i streljan 16. oktobra 1817. Njegova smrt ispunila je Mariña strahom. Potpuno svestan svoje ništavnosti sad kada je ostao bez Piara, Mariño je u jednom krajnje podlačkom pismu javno oklevetao svog ubijenog prijatelja, osuđujući njegov pokušaj rivalstva sa oslobodiocem, i apelovao na Bolívarovu beskrajnu dobrodušnost.

Piarovo zauzimanje Gvajane potpuno je obrnulo situaciju u korist patriota; sama ova provincija pružila im je više sredstava nego svih ostalih 7 provincija Venecuele zajedno. Od nove kampanje, koju je objavio Bolivar svojom novom proklamacijom, svi su očekivali da će Španci biti konačno proterani. Prvi izveštaj, u kome su neke male trupe španske komore koje su se povlačile od Kalaboza opisane kao »armije koje beže ispred naših pobedonosnih trupa«, nije bio sračunat na to da zadovolji ove nade. Protiv nekih 4000 Španaca, koje Morillo još nije bio uspeo da prikupi, Bolivar je raspomagao sa preko 9000 ljudi, potpuno naoružanih, opremljenih i dobro snabdevenih svim što je potrebno za rat. Pa ipak, krajem maja 1818. on je izgubio dvanaestak bitaka i sve provincije na severnoj strani reke Orinoko. Pošto je rasturio svoje brojno nadmoćnije snage, nije ih bilo teško pojedinačno potući. Predajući vođenje rata u ruke Páeza i drugih svojih potčinjenih, Bolivar se povukao u Angosturu. Poraz je dolazio za porazom, i činilo se da će doći do katastrofe. U ovom najkritičnijem trenutku, sticaj srećnih okolnosti opet je doveo do obrta situacije. U Angosturi on se našao sa Santanderom, domorocem iz Nove Granade, koji je tražio sredstva da upadne na ovu teritoriju, gde je narod bio pripremljen za opšti ustanak protiv Španaca. Bolivar je unekoliko izišao u susret ovom traženju, dok je glavna pomoć u ljudstvu, brodovima i ratnoj municiji prispela iz Engleske, a engleski, francuski, nemački i poljski oficiri dojurili su sa svih strana u Angosturu. Najzad, pojavio se i dr Germán Rosci, uplašen pretećim neuspehom južno-američke revolucije, zadobio je uticaj nad Bolívarom i naveo ga da 15. februara 1819. sazove nacionalni Kongres; bilo je dovoljno samo pomenuti taj Kongres da se skupi nova armija od oko 14 000 ljudi, tako da je Bolivar smatrao da je kadar da preduzme ofanzivu.

Strani oficiri su mu savetovali da prihvati plan kojim će obmanuti neprijatelja da želi da napadne Karakas i oslobodi Venecuelu od španskog jarma, da bi tako naveo Morilla da povuče snage iz Nove

Granade i koncentriše ih za odbranu Venecuele, dok bi se on (Bolívar) naglo okrenuo na zapad, sjedinio sa Santanderovim gerilcima, i nastupao na Bogotu. Da bi izveo ovaj plan, on je 24. februara 1819. ostavio Angosturu, pošto je postavio Zea za predsednika Kongresa i vicepredsednika republike za vreme svoje odsutnosti. Manevrima Páeza naterani su Morillo i La Torre u bekstvo kod Ahaguasa, i bili bi uništeni da je Bolívar spojio svoje snage sa snagama Páeza i Mariña. U svakom slučaju, pobeđe Páeza dovele su do zauzimanja provincije Barime, čime je Bolívaru bio otvoren put za Novu Granadu. Pošto je ovde Santander sve bio pripremio, strane trupe, koje su se sastojale uglavnom od Engleza, odlučile su sudbinu Nove Granade nizom pobeđa osvojenih 1. i 23. jula kao i 7. avgusta^[207] u provinciji Tunja. Dvanaestog avgusta, Bolívar je pobedonosno ušao u Bogotu, dok su se Španci zatvorili u utvrđeni grad Mompoks, jer su se sve granadske provincije bile digle protiv njih.

Pošto je održao granadski Kongres u Bogoti i postavio generala Santandera za glavnog komandanta, Bolívar je otišao za Pamplonu, gde je proveo oko 2 meseca na festivalima i balovima. Trećeg novembra došao je u Montekal u Venecueli, kuda je pozvao sve patriotske vođe ove teritorije da dođu sa svojim trupama. Sa sumom od oko 2 000 000 dolara, prikupljenom u vidu kontribucije od stanovništva Nove Granade, i raspoloživim snagama od oko 9000 ljudi, čija je trećina bila sastavljena od disciplinovanih engleskih, irskih, hanoverskih vojnika i drugih stranaca, on je sada mogao da se suprotstavi neprijatelju, koji je ostao bez ikakvih izvora, a brojno je smanjen na oko 4500 ljudi, od kojih su $\frac{2}{3}$ bili domoroci, dakle nepouzdati za Špance. Pošto se Morillo povlačio od San Fernanda de Apure ka San Karlosu, Bolívar ga je gonio do Kalaboza, tako da su neprijateljski vrhovni štabovi bili međusobno udaljeni samo dva dana marša. Da je Bolívar smelo nadirao, Špance bi smrvile same njegove evropske trupe, ali je on ovako produžio rat još za 5 godina.

U oktobru 1819. Kongres u Angosturi je primorao Zea, koga je on bio postavio, da podnese ostavku, pa je na njegovo mesto izabrao Arismendija. Dobivši ovu vest, Bolívar je odmah krenuo sa svojom stranačkom legijom na Angosturu, iznenadio je Arismendija, koji je imao samo 600 domorodaca, proterao ga na ostrvo Margaritu, i ponovo vratio Zea na njegove položaje. Dr Rosci, koji je oduševio Bolívara planovima za centralizovanu vlast, naveo ga je da Novu Granadu i Venecuelu proglasi za »Republiku Kolumbiju«, da objavi ustav nove države, koji je sastavio Rosci, i da pristane na ustanovljenje jednog zajedničkog kongresa za obe provincije. Dvadesetog januara 1820. Bolívar se ponovo vratio u San Fernando de Apure. Brzo povlačenje njegove stranačke legije, koje su se Španci više bojali nego 10 puta većeg broja Kolumbijaca, pružilo je Morillu novu mogućnost da prikupi pojačanja, dok su vesti o strašnoj ekspediciji, koja kreće iz Španije pod komandom O'Donnella, podigle moral

španskih pristalica. Uprkos tome što je imao daleko nadmoćnije snage, Bolivar nije ništa postigao u toku kampanje 1820. godine. U međuvremenu, stigle su vesti iz Evrope da je revolucija na ostrvu Leon⁽²⁰⁸⁾ onemogućila nameravanu ekspediciju O'Donnella. U Novoj Granadi se 15 od 22 provincije priključilo vladi Kolumbije, tako da su Španci sada držali samo tvrđavu Kartagenu i zemljouz Paname. U Venezueli 6 provincija od 8 pokorilo se zakonima Kolumbije. Tako su stajale stvari kad je Bolivar dozvolio sebi da ga Morillo uvuče u pregovore, koji su okončani 25. novembra 1820. zaključenjem šestomesečnog primirja u Truksilou. U konvenciji o primirju nigde nije pomenuta Republika Kolumbija, iako je Kongres izričito zabranio da se bilo kakav ugovor zaključuje sa španskim komandantom pre nego što on prizna nezavisnost Republike.

Sedamnaestog decembra, Morillo se, u želji da odigra neku ulogu u Španiji, ukrcao u pristaništu Puerto Kabelo za Španiju, predajući dužnost vrhovnog komandanta Miguelu de la Torre, a 10. marta 1821. Bolivar je obavestio La Torrea pismom da će neprijateljstva otpočeti po isteku 30. dana. Španci su bili zauzeli jak položaj kod Karaboboa, sela koje leži na pola puta između San Karlosa i Valencije; ali, La Torre, umesto da tamo objedini sve svoje snage, koncentrisao je samo svoju 1. diviziju sa 2500 pešaka i oko 1500 konjanika, dok je Bolivar imao oko 6000 pešaka, među kojima i Britansku legiju sa 1100 ljudi i 3000 laneroskih⁽²⁰⁹⁾ konjanika pod komandom Páeza. Neprijateljski položaj izgledao je Bolivaru tako strašan da je on predlagao svom ratnom savetu da se zaključi novo primirje, koje su njegovi potčinjeni odbili. Na čelu kolone, uglavnom sastavljene od Britanske legije, Páez je obišao pešačkom stazom desno krilo neprijatelja; posle uspešno izvedenog manevra, La Torre je bio prvi Španac koji je pobjegao, ne zadržavajući se nigde sve do Puerta Kabela, gde se zatvorio sa ostacima svojih trupa. Sam Puerto Kabelo morao bi se predati da je pobednička armija brzo nastupala, ali je Bolivar izgubio vreme u slavlju u priredbama u sopstvenu čast u Valenciji i Karakasu. Dvadeset prvog septembra 1821. kapitulirala je jaka tvrđava Cartagena pred Santanderom. Poslednje oružane akcije u Venezueli bile su: pomorska kod Marakaiba avgusta 1823. i prisilna predaja Puerta Kabela jula 1824; obe akcije su dela Padilla. Revolucija na ostrvu Leon, koja je sprečila O'Donnellovu ekspediciju, i pomoć Britanske legije očevidno su odlučile ishod stvari u korist Kolumbijaca.

Kolumbijski Kongres, koji je otpočeo rad u januaru 1821. u Kukuti, objavio je 30. avgusta novi ustav, a Bolivaru ponovo potvrdio prava vladodržca, pošto se on pretvarao da će se povući. Potpisavši novi ustav, Bolivar je dobio dozvolu da preduzme kampanju protiv provincije Kvito (1822), gde su se Španci bili povukli pošto su isterani sa Panamskog zemljouza opštim narodnim ustankom⁽²¹⁰⁾. Ovu kampanju, koja se završila priključivanjem provincija Kvito,

Pasto i Gvajakvila Kolumbiji, zvanično su vodili Bolivar i general Sucre, ali je ono malo uspeha korpusa postignuto blagodareći isključivo britanskim oficirima, naročito pukovniku Sandsu. Za vreme kampanje iz 1823 - 1824. protiv Španaca u Gornjem i Donjem Peruu, Bolivar je smatrao da više nije neophodno da on igra ulogu vrhovnog komandanta, pa je celokupnu vojnu komandu preneo na generala Sucrea, a za sebe zadržao trijumfalne ulaze u gradove, manifestacije i proklamacije ustava. Pomoću svoje kolumbijske telesne garde, on je uticao na odluke Kongresa u Limi, koji je 10. februara 1823. na njega preneo diktaturu, dok je on sam, novim manevrom sa ostavkom, sebi osigurao izbor za predsednika Kolumbije. U međuvremenu, njegov položaj je ojačao, nešto zahvaljujući tome što je Engleska zvanično priznala novu državu, a nešto blagodareći Sucreovom osvajanju provincija Gornjeg Perua, koje su se ujedinile u nezavisnu republiku pod imenom Bolivije. Ovde, gde su Sucreovi bajoneti bili vrhovna vlast, Bolivar je potpuno pokazao svoje sklonosti ka despotizmu, zavodeći Code Boliviano, imitaciju *Code Napoléon*^[211]. Njegov je plan bio da ovaj zakonik proširi od Bolivije na Peru, od Perua na Kolumbiju, pa da prve dve države drži u šahu pomoću kolumbijskih jedinica, a ovu poslednju pomoću stranačke legije i peruanskih vojnika. Silom i spletkama on je zaista uspeo, premda samo na nekoliko nedelja, da svoj zakonik zavede u Peru. Predsednik i oslobodilac Kolumbije, protektor i diktator Perua i čovek koji je dao ime Boliviji, Bolivar je sada dostigao vrhunac svoje slave. Ali, u Kolumbiji je došlo do ozbiljnog razdora između centrista ili bolivarista i federalista, gde su se pod imenom ovih poslednjih udružili neprijatelji vojne anarhije sa Bolivarovim vojnim rivalima. Kad je kolumbijski Kongres, na Bolivarovu inicijativu, podigao optužbu protiv Páeza, vicepredsednika Venecuele, ovaj se otvoreno pobunio, uz tajnu podršku i podsticanje Bolivara, koji je želeo pobunu da bi dobio izgovor za obaranje ustava i ponovnog zavođenja diktature. Pri povratku iz Perua, Bolivar je, sem svoje telesne garde, sa sobom vodio još i 1800 Peruanaca, tobože zato da ih suprotstavi pobunjenim federalistima. Međutim, u Puerto Kabelu, gde je sreo Páeza, on je ne samo potvrdio da je Páez vrhovni komandant Venecuele i izdao amnestiju za sve pobunjenike, već je zvanično stao na njihovu stranu, a ukorio pristalice ustava. Ukazom u Bogoti 23. novembra 1826. on je dobio diktatorska ovlašćenja. Godine 1826, od kada nastaje opadanje njegove moći, uspeo mu je da sazove Kongres u Panami, zvanično sa ciljem da uvede novi, demokratski, međunarodni zakonik^[212]. Opunomoćeni delegati su došli iz Kolumbije, Brazila, La Plate, Bolivije, Meksika, Gvatemala i dr. Bolivar je stvarno nameravao da ujedini celu Južnu Ameriku u jednu federativnu republiku, čiji bi on bio diktator. Dok se tako uljuljkivao u svojim snovima o tome da prviže pola sveta za svoje ime, stvarna moć mu je brzo izmicala iz ruku. Kolumbijske trupe u Peru, obaveštene o njegovim merama za zavođenje Code Boli-

viano, huškale su na veliku pobunu. Peruanci su izabrali generala La Mara za predsednika svoje republike, i potpomogli Bolivijance u proterivanju kolumbijskih trupa, pa čak su vodili i pobedonosni rat protiv Kolumbije, koji se završio ugovorom o svođenju Kolumbije na njene prethodne granice, uspostavljanju ravnopravnosti ove dve zemlje i razdvajanju njihovih državnih dugova. Okanjski Kongres, koji je Bolivar sazvao sa ciljem da izmeni ustav i obezbedi sebi neograničenu vlast, otpočeo je 2. marta 1828. čitanjem brižljivo sastavljene poruke, u kojoj se insistiralo na neophodnosti novih privilegija za izvršnu vlast. Međutim, kada je postalo očevidno da će nacrt za izmenu ustava biti sasvim drukčiji od onog koji je u početku bio predviđen, Bolivarovi prijatelji su napustili svoja sedišta, usled čega je saziv ostao bez potrebnog kvoruma, te je njegov dalji rad bio nemogućen. Bolivar, koji se bio povukao na poljsko dobro, udaljeno nekoliko milja od Okanje, objavio je jedan drugi manifest, u kome je izrazio svoje ogorčenje zbog postupka svojih prijatelja, ali je u isto vreme napao i kongres, pozivajući provincije da preduzmu izuzetne mere i izjavljujući da je spreman da primi bilo koji teret vlasti koji bi se preneo na njega. Pod pritiskom njegovih bajoneta, narodne skupštine u Karakasu, Kartageni i Bogoti — u ovom poslednjem mestu se i lično pojavio — ponovo su mu dale diktatorska ovlašćenja. Pokušaj atentata u njegovoj spavaćoj sobi u Bogoti, kad se spasao skočivši sa balkona i u noći ležao sakriven ispod mosta, omogućio mu je da za izvesno vreme zavede neku vrstu vojnog terora. U Santandera nije dirnuo, iako je ovaj bio učesnik u zaveri, a naredio je da streljaju generala Padilla, čija krivica uopšte nije dokazana i koji se kao »obojeni« nije mogao odupreti.

Kako su partijske borbe u toku 1829. godine poljuljale Republiku, Bolivar je uputio nov poziv građanima da otvoreno izraze svoje želje u pogledu izmena koje bi trebalo uneti u ustav. Kao odgovor, skupština viđenih ličnosti u Karakasu osudila je njegovu ambiciju, okrivila njegovu vladu za slabosti, proglašivši odvajanje Venecuele od Kolumbije, na čije je čelo postavila Páeza. Senat Kolumbije bio je uz Bolivara, ali su nove pobune izbile u raznim mestima. Pošto je peti put podnosio ostavku, u januaru 1830. ponovo je prihvatio mesto predsednika i napustio Bogotu da povede rat u ime kolumbijskog Kongresa protiv Páeza. Krajem marta 1830. Bolivar je nastupao na čelu 8000 ljudi, zauzeo Karakutu, koja se bila pobunila, posle čega se okrenuo protiv provincije Marakaibo, gde ga je Páez očekivao sa 12 000 ljudi na jakom položaju. Čim je uvideo da će se Páez ozbiljno boriti, Bolivar se obeshrabrio. Jednog trenutka je čak mislio da se preda Páezu, i izjasni protiv Kongresa; međutim, njegove pristalice u Kongresu izgubile su uticaj, i on je bio primoran da podnese ostavku, pošto mu je bilo stavljeno do znanja da sada mora ostati pri datoj reči, i da će mu godišnja penzija biti odobrena pod uslovom da otputuje u inostranstvo. Stoga je 27. aprila 1830. podneo Kongresu

molbu za razrešenje od dužnosti. Ali, nadajući se da će se, oslanjajući se na uticaj svojih pristalica, ponovo vratiti na vlast, pokrenuo je opoziciju protiv Joaquina Mosquera, novog predsednika Kolumbije, i odugovlačio je sa napuštanjem Bogote i iznalazio razne izgovore da produži svoj boravak u San Pedru do kraja 1830. godine, kada je iznenada umro.

Ducoudray-Holstein dao je ovakav njegov portret:

»Simon Bolivar je visok 5 stopa i 4 inča, izduženog lica, sa upalim obrazima, ten plavkasto-mrk; oči srednje veličine i duboko usadene u glavu; kosa mu je retka. Brkovi mu daju mračan i grub izgled, naročito kada je ljut. Telo mu je vitko i mršavo. Izgleda kao čovek od 65 godina. Dok hoda, mlati rukama. Ne može dugo da hoda, brzo se zamara. Voli da sedi ili leškari u svojoj visećoj mreži. Lako pada u vatru i za trenutak liči na ludaka, baca se u viseću mrežu, psujući i proklinjući sve oko sebe. Uživa u zajedljivom rujanju odsutnim ličnostima; čita samo laku francusku literaturu; smeo je jahač i veliki ljubitelj valcera. Voli da sluša sebe kad govori i rado drži zdravice. U nevolji i kada mu je potrebna pomoć spolja, savršeno je miran i krotak. Tada postaje blag, strpljiv, mekan, čak i ponizan. Ugladenošću čoveka vaspitanog u takozvanom beau monde¹, on ume u velikoj meri da prikriva svoje pogreške; raspolaze skoro azijskom sposobnošću za pretvaranje ;bolje poznaje ljude nego većina njegovih zemljaka.«

Ukazom Kongresa Nove Granade njegovi posmrtni ostaci preneti su 1842. godine u Karakas, gde je podignut spomenik u njegovu čast.

Vidi: *Histoire de Bolivar, par Gén[éral] Ducoudrey-Holstein, continuée jusqu'a sa mort par Alphonse Viollot* (Paris, 1831); *Memoirs of Gen[eral] John Miller (in the service of the Republic of Peru)*; Col[onel] Hipplesleys *Account of his Journey to the Orinoco* (London, 1819).^[213]

Naslov originala: *Bolivar y Ponte*

Pisano oko 8. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ otmenom svetu

Friedrich Engels

Kampanja

Kampanja. — Ovaj se termin vrlo često upotrebljava da označi vojne operacije koje se izvode u toku rata samo u jednoj godini; no, ako se ove operacije izvode na dva ili više nezavisnih ratišta, ne bi bilo logično da se sve one svrstaju u jednu kampanju. Tako, ono što bi se slobodnije moglo nazvati kampanjom iz 1800. godine, stvarno obuhvata dve odvojene kampanje, od kojih je svaka vođena potpuno nezavisno od one druge: kampanja u Italiji (Marengo)^[78] i kampanja u Nemačkoj (Hoenlinden)^[214]. S druge strane, od kada je skoro potpuno prestalo korišćenje zimskih kvartira, kraj godine neće uvek obeležavati granicu između kraja jednog niza operacija i početka drugog. Danas postoje mnogi drugi vojni i politički obziri, koji su u ratu mnogo važniji nego što su to promene godišnjih doba. Tako, svaka kampanja iz 1800. godine sastoji se od dva dela: opšte primirje, koje je trajalo od jula do septembra, deli ih, pošto se kampanja u Nemačkoj završila u decembru 1800, a ona u Italiji produžena je do prve polovine januara 1801. godine. Clausewitz je tačno primetio da se kampanja iz 1812. godine očevidno nije mogla završiti 31. decembra iste godine, kada su Francuzi još bili na Njemenu i u punom povlačenju, već tek po njihovom dolasku iza Labe^[215] u februaru 1813, gde su ponovo prikupljali svoje snage, pošto je sila koja ih je gonila u pravcu kuće prestala da deluje. Ipak, zima na našim geografskim širinama ostaje godišnje doba u toku kojeg će napor i iscrpljivanje delujuće armije biti svedeni na najmanju meru, tako da će međusobno obustavljanje operacija i popuna snaga vrlo često pasti baš u ovo doba godine. Iako kampanja, u strogom smislu reči, znači niz ratnih operacija međusobno tesno povezanih stratejskim planom i usmerenih ka jednom stratejskom objektu, ipak, kampanje mogu u većini slučajeva sasvim opravdano da se nazovu i po godini u kojoj su vođene odlučujuće bitke.

Naslov originala: *Campaign*

Pisano 7. januara 1858.

Prvi put objavljeno u
•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Kapetan

Kapetan, čin koji označava komandira pešadijske čete, ili eskadrona u konjici, ili prvog oficira na ratnom brodu. U većini evropskih kontinentalnih vojski kapetani spadaju u niže činove; u engleskoj vojsci oni predstavljaju srednji čin između viših i nižih oficira, s tim što u poslednju kategoriju spadaju samo oni oficiri koji imaju oficirski čin, ali ne komanduju neposredno i stalno jedinicom koja odgovara činu. U vojsci Sjedinjenih Američkih Država kapetan se stara o naoružanju, municiji, odeći, itd. potčinjene mu čete. Dužnosti kapetana u ratnoj mornarici vrlo su velike i njegov položaj je veoma odgovoran. U britanskoj mornarici ovaj čin odgovara potpukovniku u vojsci, u toku prve 3 godine od unapređenja, a posle toga činu pukovnika. U ranijoj francuskoj ratnoj mornarici kapetanu broda je bilo zabranjeno pod pretnjom smrtne kazne da svoj brod napusti i morao ga je pre dići u vazduh nego dopustiti da padne u ruke neprijatelju. Kapetanima se nazivaju takođe komandanti trgovačkih ili putničkih brodova, a i razni niži oficiri na linijskim brodovima, kao kapetan prednje palube, broskog prostora, glavnog tornja, prednjeg tornja, itd. Reč vodi poreklo iz italijanskog jezika¹ i označava čoveka koji se nalazi na čelu nečega, pa se u tom smislu često upotrebljava kao sinonim za vrhovnog komandanta, naročito u pogledu njegovih sposobnosti za komandovanje.

Naslov originala: *Captain*

Pisano oko 7. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ ital.: capitano

Friedrich Engels

Karabin^[216]

Karabin, puška sa kratkom cevi kojom je naoružana konjica. Da bi se omogućilo lako punjenje na konju, cev nije smela biti duža od 2 stope i 6 inča, sem ako se nije punila straga; a da bi bila laka za rukovanje jednom rukom, njena težina je morala biti manja od težine pešadijske puške. I kalibar je kod većine vojski dosta manji nego kod pešadijskih pušaka. Karabin može imati glatku ili izolućenu cev; u prvom slučaju njegov efekat će biti znatno manji od dejstva obične puške; u drugom slučaju on je precizniji od ove na srednjim odsto-
janjima. U britanskoj vojsci konjica ima neizolućene karabine; u ruskoj konjici laka konjica ima izolućene karabine, dok $\frac{1}{4}$ kirasira ima izolućene, a ostale $\frac{3}{4}$ neizolućene karabine. Artiljerija takođe, u nekim vojskama (naročito francuska i britanska) nosi karabine; britanski su izrađeni na principu enfiljskih pušaka^[217]. Karabinska vatra bila je dugo vremena glavni način konjičke borbe, ali se sada uglavnom upotrebljava u službi predstraže i pri konjičkim čarkama. U francuskim vojnim delima izraz *carabine* uvek znači izolućenu pešadijsku pušku, dok se za konjički karabin upotrebljava reč *mousqueton*. Neka usavršavanja u načinu punjenja karabina straga izvršena su nedavno u Sjedinjenim Državama i izložena pred komisijom za ispitivanje naoružanja u Vest Pointu (jula 1858).

Naslov originala: *Carabine*

Pisano 21. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Karonada

Karonada, kratko artiljerijsko oruđe od livenog gvožđa, prvi put izrađeno u livnici u Keronu (Carron), Škotska, 1779. godine, za potrebe britanske ratne mornarice i prvi put upotrebjeno protiv Sjedinjenih Američkih Država⁽²¹⁸⁾. Karonade nemaju topovska ramena, već jednu kariku ispod sredine oruđa, pomoću koje se pričvršćuju za lafet. Cev ima komoru i grlo u vidu šolje. Karonade su vrlo kratke i lake, oko 60 ili 70 funti za oruđe, do 1 funte za masivno zrno, a dužina je od 7 do 8 kalibara. Barutno punjenje je, prema tome, moglo biti samo malo i iznosilo je $\frac{1}{16}$ do $\frac{1}{8}$ težine zrna.

Karonade su prilikom uvođenja u mornarici naišle na vrlo povoljan prijem. Njihova lakoća i neznatno trzanje omogućavali su da se veliki broj njih postavlja na bokove ondašnjih malih ratnih brodova. Čini se da je njihov domet bio srazmerno veliki; to je postizano: 1. smanjenjem zazora između cevi i duleta; i 2. njihovim velikim elevacionim uglom, omogućenim debljinom metala ležišta topa i kratkoćom njegove cevi; velika težina duladi, koja su izbacivana u kratkim razmacima, imala je strahovito dejstvo. Karonade su uvedene u naoružanje vojske Sjedinjenih Američkih Država 1800. godine. Ipak se brzo otkrilo da ova vrsta topova ne može ni da se upoređi sa dužim i težim topovima, koji izbacuju zrna sa punim punjenjem i manjim elevacijama. Tako je utvrđeno da obični dugački topovi britanske vojske pri elevaciji od 2° , i oruđa sa izbacivanjem granata pri elevaciji od 3° , imaju isti domet kao karonade odgovarajućeg kalibra pri elevaciji 5° (naime, oko 1200 jardi). Ali, s obzirom na to da verovatnoća pogađanja opada pri povećavanju elevacije gađanja, upotreba karonada za daljine preko 1200 jardi i elevacije iznad 5° , uopšte nije moguća, dok dugački topovi mogu efikasno da se upotrebe na daljinama do hiljadu, čak i do 2000 jardi. Ovo je ubedljivo dokazano u borbi dveju eskadri na jezerima Iri i Ontario za vreme anglo-američkog rata 1812-1814⁽⁵³⁾. Američki brodovi su imali dugačke topove, dok su britanski bili uglavnom naoružani karonadama. Amerikanci su

tako manevrisali da su se držali van dometa britanskih karonada, dok su njihovi dugački topovi teško pogadali brodske trupove i opremu njihovih protivnika. Zbog ovih nedostataka, karonade su sada skoro potpuno van upotrebe. Na obali ih Britanci još ponegde koriste za flankiranje bastiona i po kazamatima, gde je kratke rovove potrebno naročito kartečom flankirati. Francuska mornarica ima karonade sa ramenima za vezu cevi sa lafetom (*carronade à tourillons*), ali je ovo stvarno moćno oruđe.

Naslov originala: *Carronade*

Pisano oko 21. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Karteč^[219]

Karteč, ili *kartečna kutija*, sastoji se od izvesnog broja kuglica od kovanog gvožđa, spakovanih u limenu kutiju cilindričnog oblika. Kuglice za poljsku artiljeriju su po pravilu postavljene u slojevima, ali za većinu vidova opsadne i brodske artiljerije kuglice se jednostavno sipaju u kutiju do vrha, posle čega se poklopac zalemi. Između dna kutije i barutnog punjenja umeće se drveno dno. Težine kuglica variraju prema raznim vrstama oruđa i propisima svake vojske. Englezi imaju, za svoje teške brodske topove, kuglice od 8 unci do 3 funte; za devetfuntovne poljske topove, kuglice su od $1\frac{1}{2}$ i 5 unci, od kojih u kartečnu kutiju za jedno punjenje staje 126, odnosno 41 kuglica. Prusi upotrebljavaju 41 kuglicu, od kojih svaka teži $\frac{1}{32}$ težine odgovarajućeg punog đuleta. Francuzi su imali do 1854. godine skoro isti sistem; ne znamo da li su ga menjali otkako su novu haubicu uveli u naoružanje. Za opsadnu i tvrđavsku artiljeriju kuglice se katkad postavljaju oko jednog vretena koje izlazi iz drvenog postolja, ili u kesicu u obliku grozda (otuda i ime grozdasti ili kartečni metak), ili pak u pravilnim slojevima sa okruglim drvenim ili gvozdanim pločicama posle svakog sloja, gde se sve pokriva platnenom kesicom.

Najnovija vrsta sfernog kartečnog metka, obično poznata po imenu pronalazača, britanskog generala Shrapnela, zove se šrapnel-sko zrno. Ono se sastoji od jedne lopte od livenog gvožđa sa tankim zidovima (od $\frac{1}{3}$ do $\frac{3}{4}$ inča debljine), sa dijafragmom ili pregradom u sredini. Donji prostor je namenjen za eksplozivno punjenje, a gornji sadrži olovne pušćane kuglice. Postavljen je upaljač sa brižljivo pripremljenom smesom, od koje zavisi tačnost proračunatog sagorevanja. Da se kuglice ne bi kretale, zalivaju se smesom. Kada se upotrebljava u polju, tempirna cevčica upaljača preseca se za onoliko koliko to zahteva udaljenost neprijatelja, pa se stavlja u zrno. Na 50 do 70 jardi od neprijatelja tempirna cevčica sagoreva do dna i dovodi do eksplozije zrna, izbacujući kuglice ka neprijatelju tako precizno kao da je na mestu eksplozije zrna ispaljen običan karteč. Preciznost upa-

ljača, koja se sada postiže u nekim vojskama, vrlo je velika, tako da ovo novo zrno omogućava tobdžiji da postigne tačan efekat šrapnelom i na odstojanjima na kojima se nekada moglo dejstvovati samo đuladima. Običan karteč ima najjače dejstvo do 200 jardi, ali se može upotrebiti i do 500 jardi; njegovo dejstvo protiv pešadije u napadu ili konjice u gustim strojevima je strahovito; protiv rasutih streljačkih strojeva je od male koristi; protiv kolona puna đulad su većinom korisnija. S druge strane, okrugli šrapnel je najefikasniji na odstojanjima od 600 do 1400 jardi, a sa odgovarajućom elevacijom i dugim upaljačem može se izbaciti na još veća odstojanja sa verovatnoćom da će dejstvovati. Zbog toga što eksplodira blizu neprijatelja, pri čemu se obrazuje kiša gustih kuglica, okrugli šrapnel može uspešno da se upotrebi protiv trupa u skoro svakom postroju sem u rasutom streljačkom stroju. Posle uvođenja okruglog šrapnela, on je skoro u svim evropskim vojskama usvojen čim je pronađena odgovarajuća smesa upaljača, jer je samo to predstavljalo teškoću; tako, od velikih evropskih sila samo Francuska nije imala nikakvog uspeha u ovom pogledu. Ipak, blagodareći novim opitima, slučajnosti ili korupciji, i ova zemlja će, bez sumnje, otkriti tu tajnu.

Naslov originala: *Cate shot*

Pisano oko 21. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Zapaljivo zrno

Zapaljivo zrno, granata napunjena zapaljivom smesom, čiji plamen izlazi na 3 ili 4 rupe i tako je zapaljiv da se teško može ugasiti. Zrna se izbacuju iz merzera, haubica i topova na način kao i obična zrna i gore od 8 do 10 minuta. Smesa se rastopi na vatri, pa se vrela sipa u zrno, ili se pomoću tečne masti napravi kompaktna masa, koja se potom nabija u zrno. Otvori za plamen se zapuštavaju pampurom ili drvenim čepom, kroz koji se uvlači cevčica upaljača sa zapaljivom smesom. Ranije su ova zapaljiva zrna izbacivana sa pregradom ili dijafragmom, kao i sadašnja šrapnelska zrna, čiji je zadnji deo bio namenjen za postavljanje eksplozivnog punjenja od topovskog baruta, ali je ovaj složen postupak danas odbačen. Jedna druga vrsta zapaljivih zrna upotrebljavana je ranije, konstruisana kao svetleća lopta, sa dva gvozdена obruča, postavljena upravno jedan na drugi, preko kojih je zategnuto voštano platno, tako da se dobija nepotpuno okruglo telo, koje se punilo sličnom smesom koja se sastojala najviše od topovskog baruta i smole. Ova su zapaljiva zrna ipak bila odbačena, pošto je njihova velika lakoća skoro onemogućavala da se izbacuju na bilo koje veće odstojanje i to precizno. Smese za punjenje naših modernih zapaljivih zrna znatno se razlikuju, ali se sve sastoje uglavnom od šalitre i sumpora, pomešanih sa smolom ili nekom masnom materijom. Tako, pruska vojska upotrebljava 75 delova šalitre, 25 delova sumpora, 7 delova samlevenog crnog baruta i 33 dela kalofonijuma. Britanska vojska upotrebljava 100 delova šalitre, 40 delova sumpora, 30 delova smole, 10 delova antimona, 10 delova loja, i 10 delova terpentina. Zapaljiva zrna se uglavnom upotrebljavaju prilikom bombardovanja, a katkad i protiv brodova, mada su u ovom poslednjem slučaju potpuno zamenjena usijanim đuladima, koja se lakše pripremaju, preciznija su i lakše zapaljiva.

Naslov originala: *Carcass*

Pisano oko 21. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Patron

Patron je papirna, pergamentska ili flanelska čahura ili kesa sa preciznom količinom baruta potrebnog za punjenje nekog vatrenog oružja; njemu je u nekim slučajevima dodato zrno. Nasuprot bojevom patronu, čorak za ručna vatrena oružja ne sadrži zrno. Kod svih patrona za ručna vatrena oružja papir se koristi kao sukija i zabija unutra. Patron za francusku pušku Minié i englesku enfildsku pušku potapa se sa jednog kraja u masnoću da bi se olakšalo guranje. Patron kod pruske puške ostraguše sadrži još i dodatak za paljenje, koji se pali iglom. Patroni za topove obično se prave od flanela ili nekog drugog lakog vunenog materijala. U nekim vojskama se, ako je ikako moguće, bar kod poljske artiljerije, zrno povezuje sa patronom jednim drvenim podom. Francuzi su ovaj sistem uveli donekle čak i u mornaricu. Kod Britanaca su patroni i zrno i dalje odvojeni kako kod poljske tako i kod brodske i opadne artiljerije.

Vispreno smišljen metod za pravljenje papirnih patrona bez šava nedavno je uveden u kraljevskom arsenalu u Vulviču u Engleskoj. Metalni, cilindrični šuplji modeli, upravo toliki da se u njih smesti patron, izbušeni su na mnogo mesta, i kad se stave u žitku masu od koje se pravi papir za patron, i spoje sa staklenim zvonom vazdušne pumpe, odmah bivaju prevučeni tankim slojem papira. Kad se osuši, taj sloj čini gotovu papirnu čahuru. Istovremeno se upotrebljava veći broj modela i svaki se prevlači vunanim omotačem, sličnim prstu rukavice, na kome se i sakuplja žitka masa; i on, skinut zajedno s njom, služi kao postava kojom su snabdevene najbolje vrste patrona.

Za lovačke puške upotrebljava se takva vrsta patrona koja se pravi od spleta žice koji sadrži samo sačmu. On je obavijen papirnom čahurom. Punjenje sačmom meša se sa koštanim prahom, da bi bilo gušće. Kad puška opali, sačma odleti, bez rasipanja, dalje nego kod bilo koje vrste punjenja.

Naslov originala: *Cartridge*

Pisano oko 21. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Berma

Berma, u fortifikaciji, horizontalno odmorište ostavljeno između gornje unutrašnje ivice rova i spoljnog nagiba grudobrana nekog utvrđenja. Obično se pravi oko 3 stope po širini. Njen glavni cilj jeste da pojača grudobran i da spreči da se zemlja sa njega ne odronjava u rov za vreme velikih kiša, topljenja, itd. Berma može ponekada da posluži i kao spoljni put oko utvrđenja. Ali, ne sme se gubiti iz vida i to da berma služi kao vrlo pogodno mesto za odmor i prikupljanje delova jedinica koje jurišaju i uskaču u utvrđenje, te je zbog toga kod mnogih sistema stalnog utvrđivanja potpuno odbačena, ili je zaštićena bedemskim zidom sa puškarnicama, čime je stvorena pokrivena vatrena linija za pešadiju. U poljskoj fortifikaciji, ili pri izradi zaklona za opsadne baterije, sa rovom ispred njih, berma je uopšte neizostavna, jer je eskarpa retko kada obložena, pa bi se, bez jedne takve berme, i eskarpa i grudobran brzo odronjavali zbog promene vremena.

Naslov originala: *Berne*

Pisano oko 28. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Blenhajm

U *Blenhajmu* ili *Blindhajmu*, selu koje se nalazi oko 23 milje od Augsburga u Bavarskoj, odigrala se 13. avgusta 1704. godine velika bitka između Engleza i Austrijanaca, pod komandom Marlborough-a i princa Eugena, s jedne, i Francuza i Bavaraca, pod komandom maršala Tallard-a, Marsina i bavarskog izbornog kneza¹, s druge strane. Marlborough je iz Flandrije krenuo u pomoć austrijskim državama, kojima je pretio neposredan napad od strane Nemačke. Saveznici su se dogovorili da se drže defanzivno u Italiji, Holandiji i na Donjoj Rajni, a da sve svoje raspoložive snage prikupe na Dunavu. Pošto je na juriš zauzeo bavarska poljska utvrđenja na Šelenbergu, Marlborough je prešao Dunav i spojio se sa Eugenom, pa su, zatim, obojica odmah krenuli da napadnu neprijatelja, koji je poseo položaj iza potoka Nebel, dok su na krilima bila jakim snagama zaposednuta sela Blenhajm i Kicingen. Francuzi su držali desno, a Bavarci levo krilo. Njihov front bio je gotovo pet milja širok, a svaka vojska rasporedila je svoju konjicu na krilo, tako da su francuska i bavarska konjica zajednički držale jedan deo centra. Ipak, položaj nije bio posednut onako kako su to zahtevali principi tadašnje taktike. Masa francuske pešadije, tj. 27 bataljona, bila je nagomilana u Blenhajmu, dakle na položaju koji uopšte nije odgovarao trupama tadašnje organizacije, koje su bile prilagođene samo za borbu u linijskom poretku na otvorenom zemljištu. Međutim, nalazeći se na tako opasnom položaju, oni su bili iznenađeni napadom Anglo-Austrijanaca, a Marlborough je dokraja iskoristio sve prednosti koje mu je situacija pružala. Pošto je uzalud napadao na Blenhajm, on je iznenada preneo težište svog glavnog udara na centar i tako izvršio proboj centra svog protivnika. Eugen je imao lak posao sa tako izolovanim Bavarcima, pa je preduzeo opšte gonjenje, dok je Marlborough primorao na kapitulaciju oko

¹ Maximiliana II Emanuela

18 000 Francuza, blokiranih u Blenhajmu, pošto im je potpuno presekao odstupnicu. Među njima nalazio se i maršal Tallard. Svi francusko-bavarski gubici bili su: 33 000 poginulih, ranjenih i zarobljenih, a gubici pobjednika oko 11 000 ljudi. Bitka je odlučila ishod rata. Bavarska je pala u ruke Austrijanaca, a Louis XIV izgubio je prestiž.

Ova bitka je u pogledu taktike veoma interesantna, pošto veoma jasno pokazuje razliku između tadašnje i savremene taktike. Upravo okolnost koja bi se sada smatrala za najveću prednost odbrambenog položaja, naime postojanje dva sela na krilima, bila je uzrok poraza za trupe XVIII veka. Pešadija onog vremena bila je potpuno nesposobna za borbu u rasutom stroju, a očevidno i za nepravilnu borbu, čime se sada od sela sa zidanim kućama, koje su posjednute dobrim jedinicama, stvara gotovo neosvojiv položaj. U Francuskoj i uopšte na Kontinentu ovu bitku nazivaju bitkom kod Hohšteta, po istoimenom obližnjem gradiću, koji je već ranije bio poznat po bici koja se tamo odigrala 20. septembra prethodne godine.^[220]

Naslov originala: *Blenheim*

Pisano oko 28. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Borodino^[221]

Borodino je rusko selo na levoj obali rečice Kaloče, oko dve milje uzvodno od njenog ušća u reku Moskvu. Po tom selu Rusi su dali ime velikoj bici koja je odlučila sudbinu Moskve 1812. godine, dok su je Francuzi nazvali Možajskom ili Moskovskom bitkom. Bojište se nalazi na desnoj obali Kaloče. Rusko desno krilo bilo je zaštićeno Kaločom od njenog ušća u reku Moskvu do Borodina. Levo krilo bilo je povučeno unazad, pod pravim uglom (*en potence*), iza jednog potoka i jaruge koji se od krajnjeg levog krila, kod Utice, spuštaju u pravcu Borodina. Iza ove jaruge, na vrhovima dva brežuljka, nalazili su se nedovršeni reduti ili linete; onaj najbliži centru zvao se redut Rajevskog, a tri reduta na levom brežuljku zvali su se Bagrationove linete. Između ova dva brežuljka nalazi se još jedna jaruga — Semjonovskoje, nazvana tako po selu iza nje, koja se proteže naniže do spoja sa prvom jarugom, otprilike 1000 jardi ispred Kaloče. Glavni drum za Moskvu prolazi kroz Borodino, dok je stari put vodio iza ruskih položaja, kroz Uticu prema Možajsku. Na frontu širine oko 9000 jardi nalazilo se oko 130 000 Rusa. Kutuzov je bio vrhovni komandant ruske vojske, koja je bila podeljena na dve armije; jača armija, pod komandom generala Barklaj de Tolija, posela je desno krilo i centar, a slabija, pod Bagrationom, držala je levo krilo. Položaj je bio veoma rđavo izabran; ako bi se izveo uspešan napad na levo krilo, onda bi centar i desno krilo bili potpuno obuhvaćeni. Ako bi Francuzi stigli do Možajska pre no što bi se povuklo rusko desno krilo, što bi se lako moglo dogoditi, Rusi bi se sigurno našli u bezizlaznom položaju. Ali Kutuzov nije imao drugog izbora, pošto je već odbacio odličan položaj kod Carevog Sajmišča, koji je Barklaj bio izabrao.^[69]

Francuskim snagama, koje su brojale oko 125 000 ljudi, komandovao je lično Napoleon. Pošto su 5. septembra po novom kalendaru (26. avgusta po starom) 1812. godine potisli Ruse iz nekoliko slabih poljskih utvrđenja, Francuzi su bili spremni da otpočnu bitku 7. septembra. Napoleonov plan zasnivao se na Kutuzovljevim greškama. Držeći

ruski centar samo pod osmatranjem, on je koncentrisao svoje snage protiv ruskog levog krila sa namerom da ga razbije i otvori sebi put prema Možajsku. U saglasnosti sa tim, princ Eugen dobio je naređenje da izvrši demonstrativan napad na Borodino, posle čega su Ney i Davout imali da napadnu Bagrationa i linete koje su nosile njegovo ime, a Ponjatovski da zaobiđe krajnje rusko levo krilo kod Utice; princ Eugen imao je zadatak da pređe Kaloču, čim se bitka zametne, i da napadne linetu generala Rajeuskog. Na taj način, celokupni stvarni napadni front nije bio širi od 5000 jardi, tako da je na svaki jard fronta dolazilo 26 ljudi, što je predstavljalo još nevidenu dubinu borbenog poretka, čime mogu da se objasne strahoviti gubici koje su Rusi pretrpeli od artiljerijske vatre. Ponjatovski je zorom napao i zauzeo Uticu, ali je njegov protivnik Tučkov uspeo da ga izbaci iz sela. Pošto je Tučkov kasnije morao da pošalje jednu diviziju da bi podržao Bagrationove snage, Poljaci su ponovo zauzeli Uticu. U šest časova Davout je napao levo krilo Bagrationovih poljskih utvrđenja. On je pošao u napad pod zaštitom žestoke artiljerijske vatre topova od 12 funti, kojima je Bagration mogao da suprotstavi samo topove od 3 i 4 funte. Posle pola časa Ney je napao bok Bagrationovih lineta, koje su bile zauzete i opet izgubljene, posle čega je nastavljena žestoka i neodlučna borba.

Međutim, Bagration je budno pratio neprijateljske glavne snage, koje su, sa moćnim rezervama i francuskom gardom pozadi, bile poslate protiv njega. Pošto se nije mogao prevariti u utvrđivanju stvarnog mesta napada, prikupio je sve trupe koje je mogao prikupiti, zahtevajući da mu se pošalju po jedna divizija iz korpusa Rajeuskog i korpusa Tučkova, kao i garda i grenadiri iz armijske rezerve, i zamolio Barklaja da mu uputi u pomoć ceo Bagovutov korpus. Ova pojačanja, koja su brojala više od 30 000 ljudi, odmah su poslata. Samo iz jedne jedine armijske rezerve Bagration je dobio 17 bataljona gardista i grenadira i dve baterije topova od 12 funti. Međutim, ovi delovi nisu mogli da stignu na pravo mesto pre 10 časova, a Davout i Ney su do toga vremena izvršili drugi napad na Bagrationova poljska utvrđenja, zauzeli ih i potisnuli Ruse preko jaruge Semjonovskoje. Tada je Bagration poslao napred svoje kirasire, pa se razvila žestoka, nesređena borba, u kojoj su Rusi povratili izgubljeno zemljište kad su im pristigla pojačanja, ali su bili ponovo potisnuti na drugu stranu uvala čim je Davout uveo u borbu svoju rezervnu diviziju. Obe strane pretrpele su ogromne gubitke; skoro svi generali bili su mrtvi ili ranjeni, a sam Bagration bio je smrtno ranjen. Najzad je i Kutuzov u to vreme uzeo nekog učešća u bici, šaljući Dohturova da primi komandu nad levim krilom, a svog načelnika štaba Tola da odmah rukovodi odbrambenim merama. Nešto malo posle deset časova stiglo je u Semjonovskoje 17 bataljona gardista i grenadira i Vasiljčikovljeva divizija. Bagovutov korpus podeljen je na dva dela — jedna njegova divizija poslata je Rajeuskom, druga Tučkovu, a konjica je upućena na desno krilo.

U međuvremenu Francuzi su produžili svoje napade; Vestfalska divizija napredovala je kroz šumu u pravcu gornjeg dela jaruge, dok je general Friant prešao preko nje, ali se ipak tamo nije mogao održati. Iako su tada (u 10,30 časova) Rusi dobili pojačanje — Borosdinove kirasire iz armijske rezerve i deo Korfove konjice — oni su, ipak, bili isuviše rastrojani da bi mogli preći u napad, a Francuzi su otprilike u to isto vreme pripremali snažan juriš konjice. U centru ruskog položaja, Eugène Beauharnais zauzeo je Borodino u 6 časova ujutru i prešao reku Kaloču, potiskujući neprijatelja ispred sebe. Ali, uskoro posle toga on se vratio i opet prešao reku, uzvodno, da bi sa italijanskim gardistima, Broussier-ovom divizijom (Italijani), Gérard-ovom, Morand-ovom i Grouchyjevom konjicom, napao Rajeuskog i redut koji nosi njegovo ime. Borodino je ostalo u rukama Francuza. Prelaz Beauharnais-ovih trupa bio je usporen, tako da napad nije mogao otpočeti pre 10 časova. Paskevičeva divizija branila je redut Rajeuskog uz podršku Vasiljčikova na levom krilu i sa Dohturovljevim korpusom u rezervi. U 11 časova Francuzi su zauzeli redut, potpuno razbili Paskevičevu diviziju i potisnuli je sa bojišta. Pa ipak, Vasiljčikov i Dohturov su povratili redut; a pošto je na vreme stigla divizija princa Evgenija Virtemberškog, Barklaj je naredio Ostermanovom korpusu da kao sveža rezerva zauzme položaj u pozadini. Tako je i ovaj korpus, koji je bio poslednja netaknuta jedinica ruske pešadije, uveden u borbeni poredak (na puškomet, odnosno topomet od neprijatelja), a u rezervi je ostalo još samo 6 gardijskih bataljona. Oko 12 časova Eugène Beauharnais bio je krenuo da po drugi put napadne redut Rajeuskog, baš u trenutku kad se pojavila ruska konjica na levoj obali Kaloče^[222]. Napad je bio obustavljen, a njegove trupe poslate su u susret konjici. Međutim, Rusi nisu mogli da zauzmu Borodino niti da predu močvarno korito jaruge Vojne, već su morali odstupiti preko Zodka, sa jednim jedinim rezultatom što su donekle uspeli da poremete Napoleonov plan.

U međuvremenu, Ney i Davout, koji su poseli Bagrationov brežuljak, neprekidno su otvarali žestoku vatru na ruske mase preko jaruge Semjonovskoje. Tada je neočekivano krenula u napad francuska konjica. Desno od sela Semjonovskoje, Nansouty je sa punim uspehom napadao rusku pešadiju, sve dok mu Siversova konjica nije udarila u bok i odbacila ga. Ulevo, 3000 Latour-Maubourg-ovih konjanika nastupalo je u dve kolone; prva kolona, na čelu sa dva puka saksonskih kirasira, dva puta je pregazila tri ruska grenadirska bataljona koji su upravo obrazovali kare, ali je i nju napala ruska konjica. Jedan poljski kirasirski puk dovršio je uništenje ruskih grenadira, ali je i on bio odbačen do jaruge, gde je druga kolona Latour-Maubourg-ovih konjanika, koja se sastojala od dva puka vestfalskih kirasira i jednog puka poljskih kopljanika, odbila Ruse. Pošto su time stvoreni potrebni uslovi, Neyova i Davoutova pešadija prešle su jarugu. Friant je zauzeo Semjonovskoje, a preostale Ruse, koji su se tu borili — grenadire,

gardiste i obične pešake — konačno je proterala i uništila francuska konjica. Oni su u neredu, u malim grupama, bežali u pravcu Možajska, tako da su se tek kasno u noć mogli prikupiti; jedino su tri gardijska puka uspela da se donekle povuku u redu. Tako je francusko desno krilo, pošto je razbilo rusko levo krilo, u 12 časova poselo položaj neposredno u pozadini ruskog centra. Davout i Ney počeli su tada da mole Napoleona da i ovog puta primeni svoju uobičajenu taktiku, da bi dovršio pobedu, tj. da baci gardu na Semjonovskoje u rusku pozadinu. Međutim, Napoleon nije hteo da pristane na to, a Ney i Davout, čije su trupe bile jako rastrojene, nisu se usudili da nastupaju bez pojačanja.

Pošto je Eugène Beauharnais odustao od napada na redut Rajevskog, Rusi su poslali Evgenija Virtemberškog u Semjonovskoje, a Osterman je, takođe, morao da promeni front u tom pravcu, da bi zaštitio pozadinu brežuljka Rajevskog prema jaruzi Semjonovskoje. Kad je Sorbier, komandant francuske artiljerije, primetio ove sveže jedinice, poslao je 36 oruđa od 12 funti iz gardijske artiljerije i ispred sela Semjonovskoje obrazovao bateriju od 85 topova. Dok su ovi topovi tukli ruske mase, Murat je poveo u napad još svežu konjicu Montbruna i poljske kopljanike. Oni su iznenadili Ostermanove jedinice u trenutku dok su se razvijale i doveli ih u vrlo tešku situaciju, sve dok Krocjova konjica nije odbila francusku konjicu. Ruska pešadija i dalje je trpela gubitke od artiljerijske vatre, ali se nijedna strana nije usudila da krene napred. Bilo je oko dva časa po podne kad je Eugène Beauharnais, uverivši se da njegovom levom krilu ne preti opasnost od ruske konjice, ponovo napao redut Rajevskog. Dok je pešadija napadala redut sa fronta, konjica je poslata u Semjonovskoje u njegovu pozadinu. Posle uporne borbe redut je ostao u rukama Francuza, a nešto pre tri časa po podne Rusi su odstupili. Artiljerijski dvoboj trajao je još neko vreme posle toga, ali se borba uglavnom stišala. Napoleon još uvek nije pristajao da baci svoju gardu u borbu, tako da su se Rusi mogli neometano povući. Rusi su uveli u borbu sve svoje jedinice sem dva prva gardijska puka, ali su i oni izgubili 17 oficira i 600 vojnika od artiljerijske vatre. Ukupni ruski gubici iznosili su: 52 000 ljudi, ne računajući lako ranjene i one koji su pobjegli i koji su se nešto docnije ponovo priključili svojim jedinicama. No, i pored toga, ruska vojska brojala je sledećeg dana svega 52 000 ljudi. Francuzi su uveli u borbu sve jedinice osim garde (14 000 pešaka i 5000 konjanika i artiljeraca); na taj način, oni su tukli mnogo nadmoćnije ruske snage. Osim toga, njihova artiljerija bila je znatno slabija, jer su raspolagali pretežno oruđima od 3 i 4 funte, dok su topovi od 12 funti sačinjavali četvrtinu ruske artiljerije, a ostalo su bili topovi od 6 funti. Francuzi su izgubili oko 30 000 ljudi, zaplenili 40 topova i zarobili samo oko 1000 neprijateljskih vojnika. Da je uveo u borbu svoju gardu, Napoleon bi, prema rečima generala Tola, potpuno uništio rusku vojsku. Međutim, on nije hteo da stavi na kocku ovu svoju

poslednju rezervu, jezgro i srž svoje vojske, i možda je tako propustio priliku da zaključi mir u Moskvi.

Ovaj prikaz, koji se u nekim pojedinostima razlikuje od drugih dobro poznatih opisa ove bitke, uglavnom se zasniva na knjizi *Memoari generala de Tola*^[64], koji je, kao što smo videli, bio Kutuzovljev načelnik štaba. Ova knjiga je neophodna za pravilnu ocenu bitke, pošto daje njen najbolji ruski opis.

Naslov originala: *Borodino*

Pisano oko 28. januara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Bidasoa

Bidasoa, mala reka u Baskoj, provinciji Španije, poznata po bitkama koje su se odigrale na njenim obalama između Francuza, pod Soultom, i Engleza, Španaca i Portugalaca, pod Wellingtonom. Posle poraza kod Vitorije 1813. godine⁽²²³⁾, Soult je prikupio svoje trupe na položaju frontom prema Bidasoi, naslanjajući se desnim krilom na morsku obalu prema mestu Fuenterrabiji, dok su se centar i levo krilo pružali preko nekoliko kosa u pravcu Sen-Žan-de-Liza. Sa ovoga položaja jedanput je pokušao da oslobodi opsednutu posadu Pamplona, ali je bio odbijen. Pošto je vršen jak pritisak na San Sebastijan, koji je Wellington opsedao, Soult je doneo odluku da razbije opsadu. Opsada bi bila razbijena ako bi stigao do sela Ojarzuna koje se nalazilo na donjem toku Bidasoe na putu za San Sebastijan, na udaljenju od svega 9 milja od njegovog položaja. Radi toga je krajem avgusta 1813. godine koncentrisao dve kolone na Bidasoi. Leva kolona, pod komandom generala Clausela, koja se sastojala od 20 000 ljudi i 29 topova, zauzela je položaj na kosama prema Veri (mestu iza koga je gornji tok reke bio u savezničkim rukama), dok je general Reille sa 18 000 ljudi i rezervom od 7 000, pod komandom Foyja, zauzeo niže položaje u blizini puta koji vodi iz Bajona za Irun. D'Erlon sa dve divizije držao je francuski utvrđeni logor u pozadini, da bi sprečio eventualni obuhvatni manevr savezničkog desnog krila.

Pošto je Wellington doznao za Soultov plan, preduzeo je sve mere predostrožnosti. Krajnje levo krilo njegovog položaja, zaštićeno s fronta ušćem Bidasoe na kome se javlja plima i oseka, bilo je dobro utvrđeno ali slabo posednuto; centar, koji se nalazio na izvanredno jakim i krševitim kosama San Marčala, bio je pojačan poljskim utvrđenjima, sa posadama od Freireovih Španaca, sa Prvom britanskom divizijom u rezervi iza njihovog levog krila u blizini puta za Irun. Longovi Španci i 4. anglo-portugalska divizija držali su desno krilo, na stenovitim padinama brda Penja de Haje, dok je Inglisova brigada 7. divizije održavala vezu između njega i lake divizije u Veri, kao i

sa trupama koje su bile poslate u brda još dublje na desnom krilu. Prema Soutlovom planu bilo je predviđeno da Reille zauzme San Marçal (sa namerom da mu ovaj posluži kao mostobran za dalje operacije) i da potisne saveznike udesno u klisure Penja de Haje, tako da otvori glavni drum za Foyja, da bi ovaj njime produžio pravo na Ojarzun, dok je Clausel, ostavljajući jednu diviziju da motri na Veru, trebalo da pređe preko Bidasoe nešto niže od ovog mesta i da potisne sve trupe koje bi mu se suprotstavile u pravcu Penja de Haje i time potpomogne i s boka podrži napad Reille-a.

Ujutro 31. avgusta Reille-ove trupe prešle su reku u nekoliko kolona, na juriš zauzele prvu kosu San Marčala i napredovale u pravcu viših i dominirajućih kosa ove grupe brda. Međutim, na ovom teškom terenu nastao je nered u njegovim trupama, koje su imale loše komandante; strelci i rezerva izmešali su se na izvesnim mestima i prikupljali se u gomile bez reda, a u to su španske kolone jurnule nizbrdo i potisle ih sve do reke. U drugom napadu, koji je u početku bio uspešniji, Francuzi su stigli do španskih položaja, ali je u tome njihova snaga bila iscrpna, tako da su ih Španci još jednim napadom bacili ka Bidasoi u velikom neredu. Pošto je u međuvremenu saznao da Clausel uspešno napada, postepeno zauzimajući teren na Penja de Haji i goneći Portugalce, Špance i Britance, Soult je upravo formirao napadne kolone od Reille-ovih rezervi i Foyjovih trupa za treći i poslednji napad, kada su stigle vesti da su jake snage napale D'Erlona u njegovom logoru. Kada se zbog koncentracije francuskih trupa na donjem toku Bidasoe više nije moglo sumnjati gde je stvarno mesto napada, Wellington je naredio svim trupama na položajima u brdima na krajnjem desnom krilu da napadnu sve što se pred njima nalazilo. Iako je odbijen, ovaj napad je bio veoma ozbiljan, a postojala je i mogućnost da se ponovi. U isto vreme, deo britanske lake divizije doveden je na levu obalu Bidasoe kako bi zašao u bok Clauselovih trupa koje su napredovale. Tada je Soult odustao od nameravanog napada i povukao Reille-ove trupe preko Bidasoe. Clauselove trupe nisu se izvukle sve do kasno u noć, i, posle oštne borbe pri forsiranju mosta kod Vere, do koje je došlo zbog toga što su gazovi postali neprolazni usled obilne kiše u toku dana, saveznici su na juriš zauzeli San Sebastijan, izuzev tvrđave, koja se predala 9. septembra.

Druga bitka na Bidasoi odigrala se 7. oktobra, kada je Wellington forsirao ovu reku. U to vreme Soutlov položaj bio je približno isti kao i ranije; Foy je držao utvrđeni logor Sen-Žan-de-Liz, D'Erlon je držao Urdaks i logor Ajnhoa, Clausel je bio na položaju na kosi koja vezuje Urdaks i donji tok Bidasoe, a Reille se nalazio duž same reke od Clauselovog desnog krila do mora. Ceo front bio je utvrđen, a Francuzi su još radili na jačanju svojih utvrđenja. Britansko desno krilo nalazilo se prema Foyju i D'Erlonu; centar, koji su obrazovali Girónovi Španci i laka divizija sa Longovim Špancima i Četvrtom divizijom u rezervi, u ukupnoj jačini od 20 000 ljudi, suprotstavljao

se Clauselu, dok su na donjem toku Bidasoe Freire-ovi Španci, 1. i 5. anglo-portugalska divizija i Aylmerova i Wilsonova samostalna brigada, u ukupnoj jačini od oko 24 000 ljudi, bili spremni za napad na Reille-a. Wellington je bio pripremio sve za iznenađenje. Njegove trupe prišle su neprijatelju pod zaštitom noći uoči 7. oktobra, a u logorima uopšte nije podizao šatore. Pored toga, od krijumčara je saznao za tri gaza na ušću Bidasoe preko kojih se moglo preći za vreme oseke, a za koje Francuzi nisu znali, pa su smatrali da su potpuno bezbedni sa te strane. Ujutru, 7. oktobra, kada su se francuske rezerve nalazile u logoru daleko u pozadini i kada je veliki broj ljudi jedne divizije iz prve borbene linije bio raspoređen za rad na utvrđenjima, 5. britanska divizija i Aylmerova brigada prešle su preko ušća i krenule u pravcu utvrđenog logora, nazvanog »Sankiloti«. Artiljerijska vatra otvorena je sa San Marćala čim su prešle na drugu stranu, i još pet kolona približavalo se da bi prešlo reku na gazovima. Kolone su se razvile za borbu na desnoj obali pre nego što su Francuzi mogli da pruže ma kakav otpor; u stvari, iznenađenje je potpuno uspelo; francuski bataljoni, koji su dolazili pojedinačno i bez reda, bili su tučeni tako da je cela linija, zajedno sa ključnim položajem — visom Kroa de Buke — bila zauzeta pre nego što su rezerve mogle da stignu. Logor Birjatu i Bildoks, koji je vezivao Reille-a i Clausela, bio je napušten, pošto je Freire zauzeo vis Mandal. Reille-ove trupe su odstupale u neredu, dok ih Soult nije zaustavio u Ironju, pošto je užurbano stigao sa rezervama iz Espeleta. Iako je već tu primio izveštaj o napadu na Urdaks, ni za trenutak nije posumnjao u stvarno mesto glavnog napada, te je odmarševao na donji tok Bidasoe, gde je stigao suviše kasno da bi mogao popraviti ishod bitke. Za to vreme britanski centar izvršio je napad na Clausela, savladujući postepeno njegove položaje frontalnim i bočnim napadima. Pred veče Clausel je bio pritešnjen na najviši vrh kose, Grand Rin, koji je napustio sledećeg dana. Francuzi su imali oko 1400, a saveznici oko 1600 poginulih i ranjenih. Iznenađenje je tako uspešno ostvareno da je samo 10 000 ljudi učestvovalo u stvarnoj odbrani francuskih položaja, sa kojih ih je potisnuo snažni napad 33 000 savezničkih vojnika, pre nego što su im mogla stići u pomoć ma kakva pojačanja.

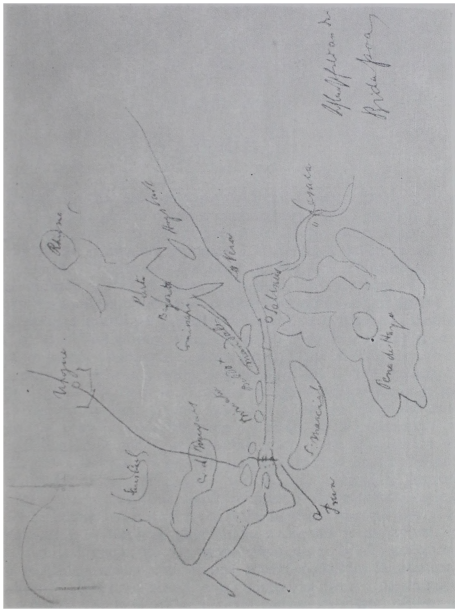
Naslov originala: *Bidassoa*

Pisano oko 11. februara 1858.

Prvi put objavljeno u

»The New American Cyclopaedia«

Prevod s engleskog

Skica bojnog polja na reci Bidasoa koju je Engels nacrtao(224)

Friedrich Engels

Budim

Budim ili Ofen, grad na zapadnoj obali Dunava, ranije prestonica Mađarske, a sada glavno mesto u okolini Pešte; grad i njegovih 7 predgrada, uključujući i Alt-Ofen, priključen 1850. godine, broji 45 653 stanovnika, ne računajući garnizon i studente. Udaljen je od Beča, u pravoj liniji, 135 milja na jugoistok, a od Beograda 200 milja na severozapad. Nekada je bio povezan sa Peštom, na suprotnoj obali reke, pontonskim mostom, a od 1849. godine i visećim mostom dužine 1250 stopa; gradnja tunela za povezivanje mosta sa tvrđavom započeta je 1852. godine. Budim ima obim od nekih 9 milja i sagrađen je oko zamka na jednoj usamljenoj i veoma strmoj steni. Srednji i najviši deo grada nazvan tvrđavom, jeste najpravilniji deo i ima mnogo lepih zgrada i trgova. Tvrđava je okružena zidinama odakle se pruža nekoliko predgrada ka reci. Glavne zgrade u gradu su kraljevski dvorac, četvorougla građevina od 564 stope u dužinu, sa 203 odeljenja; crkva Uspenja Bogorodičinog i garnizonska crkva, obe u gotskom stilu; arsenal, državna palata i gradska većnica. Budim ima 12 katoličkih crkava, grčku crkvu, sinagogu, više muških i ženskih samostana, pozorište i mnogo značajnih vojnih, školskih i dobrotvornih institucija. Ima i više izdavačkih kuća i 3 redakcije listova. Opservatorija, u kojoj je i štamparija Peštanskog univerziteta, podignuta je na jednom uzvišenju južno od grada, na 516 stopa iznad nivoa Sredozemnog mora, i nisu se štedela sredstva da se ona opremi najboljim instrumentima. U raznim predgradima postoje topli sumporni izvori i ostaci kupatila koja su gradili Rimljani i Turci, raniji stanovnici mesta. Glavni izvor zarada grada je trgovina vinom (naročito crnim vinom, sličnim burgundskom vinu), koje se dobija iz vinograda na obližnjim uzvišenjima i čija se proizvodnja ceni na 4 500 000 galona godišnje. Sem toga, postoje topolivnice i nekoliko fabrika svile, somota, pamuka, vune i kože. Brodovi kompanije za plovidbu Dunavom grade se ovde i na tome je zaposleno oko 600 osoba. Budim je tradicionalno sedište guvernera Mađarske i državnih vlasti.

Smatra se da Budim leži na mestu starog Akvinkuma, koji se pominje u Antonijevom *Putopisu*^[225]. Za vreme mađarske monarhije, Budim je bio sedište njenih kraljeva, koji su ga, naročito Matija Veliki, proširili i učinili lepšim. Grad su zauzeli Turci za vreme Sulejmana Veličanstvenog 1526. godine, ali je iduće godine opet oslobođen. Godine 1529. ponovo je pao u ruke Turaka i ostao pod njihovom vlašću sve do 1686, kada ga je definitivno oslobodio Karl Lotarinški, a 1784. godine ponovo je postao sedište vlade. Budim je u toku svoje istorije opsedan najmanje dvadeset puta. Poslednja opsada bila je maja 1849, kada je mađarska vojska, pod komandom Görgeya, odbacila austrijske trupe do zapadne granice kraljevine. Za dalje operacije razmatrana su dva plana: prvi, da se nastavi sa napredovanjem postignutim energičnim gonjenjem neprijatelja na njegovoj teritoriji i da se razbiju njegove snage pre nego što stignu Rusi, koji su krenuli na Mađarsku, i da se pokuša da se podigne revolucija u Beču; ili, da se ostane u defanzivi pred Komornom, a da se odvoje jake snage za opsedanje Budima, gde su Austrijanci u svom povlačenju ostavili posadu. Görgey tvrdi da su Kossuth i Klapka insistirali na poslednjem planu, ali Klapka izjavljuje da nema pojma o tome da je Kossuth poslao takvo naređenje, i poriče da je on lično ikada savetovao da se preduzmu takvi koraci. Na osnovu upoređivanja Görgeyove i Klapkine pismene izjave izjavljujemo da ostaje pod znakom pitanja ko je odgovoran za marš na Budim i da dokazi koje je dao Klapka nisu nimalo ubedljiviji. Görgey je takođe pisao da je njegova odluka bila uslovljena i potpunim nedostatkom municije za poljsku artiljeriju, kao i ostalih potreba, i da bi, po njegovom ličnom ubedenju, armija odbila da pređe granicu. U svakom slučaju, svi ofanzivni pokreti bili su zaustavljeni, a Görgey je krenuo sa 30 000 ljudi na Budim. Ovim pokretom bila je odbačena i poslednja mogućnost da se spase Mađarska. Austrijancima je data prilika da se oporave od svog poraza, da reorganizuju svoje snage i da posle 6 nedelja, kada su se Rusi pojavili na mađarskoj granici, opet krenu sa 127 000 ljudi, dok su im još dva rezervna korpusa bila u formiranju. Tako je opsada Budima postala prekretnica u mađarskom ratu 1848/1849. godine, i ako su zaista ikad postojale izdajničke veze između Görgeya i Austrijanaca, to je moralo biti negde u to vreme.

Budimska tvrđava predstavljala je samo slabe ostatke starog turskog uporišta, iz kojeg su Turci odbijali sve napade mađarskih i carskih armija. Rovovi i glasilje bili su izravnati; ostali su samo glavni bedemi, koji su bili prilično visoki i obloženi zidom. Tvrđava je svojim opštim oblikom predstavljala izduženi četvorougao, sa stranama koje su bile više-manje nepravilno izlomljene, tako da su omogućavale samo donekle flankirnu vatru. Jedan novoiskopani rov sa grudobranom vodio je od istočne strane do Dunava i štutio je uređaje za snabdevanje tvrđave vodom. Posada se sastojala od 4 bataljona, čete pionira i potrebnog dela artiljerije, sve pod komandom general-majora Hentzija, hrabrog i odlučnog oficira. Sedamdeset i pet topova bilo je postavljeno

na bedeme. Četvrtog maja, pošto je završeno opsedanje mesta, i posle kratke vatre iz teških poljskih topova, Görgey je pozvao garnizon da se preda. Kako je zahtev odbijen, on je naredio Kmetyju da napadne vodovodne uređaje; pod zaštitom vatre iz svih raspoloživih topova, njegova kolona je napredovala, ali ju je artiljerija sa bedema svojom uzdužnom vatrom ubrzo odbacila unazad. Time je bilo dokazano da se napadom glavnim snagama nikada neće zauzeti utvrđeno mesto, dok artiljerija prethodno ne napravi potrebnu brešu. Ali, na raspolaganju nije bilo težih oruđa od 12 funti, a čak i za ove je nedostajala municija. Ipak, posle izvesnog vremena, stigla su iz Komorna 4 topa od 24 i 1 od 18 funti, a zatim i 6 merzera. Baterija za otvaranje breše postavljena je na uzvišenju udaljenom 500 jardi od severozapadnog ugla bedema i 15. maja otpočela je da deluje. Dan pre toga, Hentzi je bombardovao grad Peštu bez ikakvog povoda i bez izgleda da ovim postupkom postigne neku korist. Šesnaestog maja breša je bila otvorena, mada jedva prolazna; Görgey je ipak naredio da se sledeće noći izvrši napad, i to: jedna kolona da napada kroz brešu, druge dve preko bedema, dok će četvrta, pod komandom Kmetyja, da zauzme vodovodne uređaje. Napad je svuda bio bezuspešan. Artiljerijski napad je obnovljen. Dok je baterija za otvaranje breše dovršavala svoj zadatak, palisade oko vodovodnih uređaja rušili su topovi od 12 funti, a bombardovana je i unutrašnjost mesta. Demonstrativni napadi izvođeni su svake noći da bi iznuravali posadu. Kasno uveče 20. maja bio je pripremljen nov napad. Četiri kolone i njihovi napadni ciljevi ostali su isti, i 21. maja, pre svitanja, kolone su napale na tvrđavu. Posle ogorčene borbe, za vreme koje je Hentzi lično branio brešu i pao smrtno ranjen, kroz nju je prodro 47. honvedski bataljon^[119], za kojim je išao 34, dok je Kmety jurišao na vodovodne uređaje, a jedinice 3. armijskog korpusa, pod komandom Knezicha, prelazile su preko bedema blizu Bečke kapije. Zatim je nastala žestoka borba u unutrašnjosti tvrđave, ali se posada ubrzo predala. Od 3500 ljudi, oko 1000 je poginulo, a ostali su zarobljeni. Madari su izgubili 600 ljudi za vreme opsade.

Naslov originala: *Buda*

Pisano oko 11. februara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Mostobran

Mostobran, ili *tête de pont* — u fortifikaciji stalno ili poljsko utvrđenje, podignuto ispred daljeg kraja mosta da bi se zaštitio most i omogućilo strani koja ga drži da manevriše na obema obalama reke. Postojanje mostobrana neophodno je kod prostranih modernih tvrđava, koje leže na velikim rekama ili na spojevima dveju reka. U takvim slučajevima, mostobran se obrazuje uglavnom oko predgrađa na suprotnoj obali i propisno utvrđuje. Takav je mostobran dvorac na Majncu, Erenbrajtštajn kod Koblenca i Dojc kod Kelna. Čim su Francuzi u ratu u toku revolucije zauzeli Kel, pretvorili su ga u mostobran Strazbura. U Engleskoj, Gosport se može smatrati mostobranom Portsmauta, mada tu nema mosta i mada Portsmaut treba da ispunjava druge, vrlo važne zadatke. Kao u ovom poslednjem slučaju, utvrđenje na drugoj obali reke ili moreuza često se naziva mostobranom, iako tamo nema mosta; zato što takvo utvrđenje, pružajući mogućnost da se trupe pod njegovom zaštitom iskrcaju i izvrše pripreme za ofanzivne operacije, vrši istu funkciju i, u strategijskom pogledu, svrstava se u istu grupu objekata. Kada se govori o položaju neke armije iza velike reke, sva mesta koja ona drži na suprotnoj obali nazivaju se mostobranima, bilo da su to tvrđave, utvrđena sela, ili neka poljska utvrđenja, pod uslovom da svako od njih može poslužiti armiji da bezbedno izide na drugu obalu. Tako su 1813, kad je Napoleonovo povlačenje iz Rusije prekinuto iza Elbe, njegovi mostobrani bili Hamburg, Magdeburg, Vitenberg i Torgau, na desnoj obali ove reke. U poljskoj fortifikaciji, mostobrani su mnogo jednostavnija utvrđenja, koja se sastoje od *bonnet à prétre*¹, ili katkad od utvrđenja sa rogom, ili utvrđenja sa krunom, otvorenog prema reci i sa redutom neposredno ispred mosta. Katkad zaselak, grupa seoskih kuća ili drugih

¹ Vidi u ovom tomu, str. 97.

zgrada u blizini mosta može formirati mostobran, ako se valjano adaptiraju za odbranu; jer, s obzirom na savremenu taktiku lake pešadije, takvi objekti, ako su iole pogodni za odbranu, mogu se osposobiti da pružaju isti toliki, ili čak i veći otpor nego bilo koje poljsko utvrđenje podignuto prema važećim pravilima veštine utvrđivanja.

Naslov originala: *Bridge-head*

Pisano oko 11. februara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Katapult

Katapult (grč. κατά = protiv i πάλλω = bacati, zavitlati) — staro-drevna ratna mašina za bacanje kamenja, džilita i drugih oružja za izbacivanje, izumljena u Sirakuzi u vreme vladavine Dionisija Starijeg. Katapult je funkcionisao na principu luka i sastojao se od drvenog postolja, čiji je jedan deo bio elastičan i imao jako zategnutu užad od struna ili žila. Katapulta je bilo različitih veličina i bili su namenjeni ili za upotrebu na bojnopolju ili za bombardovanje. Pomoću najvećeg od njih bilo je moguće izbaciti balvan dugačak šest stopa i težak 60 funti na udaljenost od 400 koraka, a Josif navodi primere izbacivanja krupnog kamenja na razdaljinu veću od četvrt milje. Rimljani su upotrebili 300 takvih katapulta prilikom opsade Jerusalima.^[226] Od vremena Julija Cezara, latinski autori ne razlikuju katapult od baliste, koja je prvobitno bila upotrebljavana samo za izbacivanje mnoštva kamenja.

Naslov originala: *Catapult*

Pisano 18. februara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Logor

Logor, mesto za odmor trupa, za jednu noć ili duže vreme, pod šatorima, u bivaku, ili pod kakvim zaklonima koji se mogu brzo izgraditi. Trupe kantonuju kada su razmeštene po selima, ili kada su na završetku kampanje smeštene po kolibama. Barake su za stalni vojnički smeštaj. Šatore je Napoleon smatrao nezdravim i više je voleo da vojnici bivakuju, spavajući sa nogama okrenutim vatri, a od vetra zaklonjeni lakim zaklonima i lisnatim granjem. Major Sibley iz američke vojske izmislio je šator koji može da primi 20 konjanika i njihovom opremu: u njemu su oni spavali nogama okrenutim vatri u sredini. Bivačni šatori uvedeni su u francuskoj vojsci od 1837. godine. Oni se izrađuju od pamučnog platna natopljenog rastvorom kaučuka da ne bi propuštali vodu. Svaki vojnik nosi jedan deo ovog platna, tako da se svi ti različiti delovi mogu brzo spojati pomoću kopči.¹ Pri izboru mesta za logor bitno je da na odgovarajućem udaljenju ima vode, kao i da u blizini bude drva za ogrev i pravljenje zaklona. Dobri putevi, kanali, ili plovne reke su važni za snabdevanje trupa stvarima potrebnim za život, ako logorovanje potraje duže vreme. Blizinu baruština i ustajale vode treba izbegavati. Da bi zemljište bilo pogodno za odbranu, mora pružati mogućnost za manevrisanje trupa. Ukoliko je moguće, konjicu i pešadiju treba postavljati na istu liniju, s tim da prva bude raspoređena na krilima, a druga u centru. Zaklone ili kolibe treba, ukoliko to priroda zemljišta dozvoljava, postavljati u redovima upravnim na front, produžujući ih od jednog do drugog kraja logora. Ipak, za postavljanje logora ne mogu se dati opštevažeća pravila, jer komandant mora da odluči zavisno od situacije da li će svoju armiju da postavi u jednu ili dve linije, kao i kakav će položaj zauzeti pešadija, konjica i artiljerija. Logorska obezbeđenja čine: 1. logorska straža, koja služi za održavanje dobrog reda i discipline, sprečavanje bekstva i za davanje uzbune; 2. odredi pešadije i konjice, koji predstavljaju isturene poljske straže, postavljene s fronta i na bokovima, sa zadatkom da presretnu neprijateljske izviđačke jedi-

nice i daju blagovremene izvještaje o približavanju neprijatelja; i 3. glavno obezbeđenje ili predstraže, koje se sastoje od jačih odreda, postavljenih po okolnim selima, poljskim kućama ili malim poljskim utvrđenjima, odakle mogu osmatrati pokrete neprijatelja. Ona ne smeju biti suviše udaljena od logora da bi mogla dobiti pomoć u slučaju napada. Čim se stigne na mesto logora, određuje se tačan broj ljudstva za straže i predstraže, mesta koja oni treba da zaposednu, mesta na kojima se izdaju životne namirnice, i uopšte sve što se odnosi na unutrašnju i spoljašnju bezbednost i službu u logoru.

Jedan od najstarijih logora koji se pominje u istoriji jeste logor Izraelaca pri njihovom izlasku iz Egipta. On je predstavljao veliki četvorougao, podeljen tako da služi raznim plemenima; u sredini logora bili su leviti sa tabernaklom^[227], glavna vrata ili ulaz kraj otvorenog prostora, koji je istovremeno bio forum. Ali oblik, dimenzije i utvrđenja pravog vojničkog jevrejskog logora i njihovih neprijatelja, teško se mogu utvrditi.

Grčki logor pred Trojom bio je na samoj morskoj obali, da bi Grci zaštitili svoje brodove izvučene na obalu; on je bio podeljen na odvojene četvrti za razna plemena i utvrđen bedemima prema gradu i moru, sa jednim odvojenim zemljišnim uzvišenjem, ojačanim drvenim kulama protiv ispada iz opsednutog grada. Najhrabriji od njihovih vođa, kao Ahil i Ajaks, bili su postavljeni na krila. Logor Lake-demonjana bio je kružan i sa pravilno postavljenim stražama i patrolama na konjima.

Rimski logor se menjao zavisno od godišnjeg doba, trajanja, broja legija, prirode zemljišta i drugih prilika. Jedan istoričar iz vremena carstva¹ pominje logore svake vrste, okrugle, pravougaone itd., ali pravilan oblik rimskog logora bio je četvorougao. Njegovo mesto određivali su auguri prema sve 4 strane sveta, sa frontom prema izlasku sunca; merenja su vršena gnomonom^[228]; smatralo se da je četvorougao sa stranom od 700 stopa dovoljan za 20 000 ljudi. Logor je deljen na gornji i donji deo, koji su bili razdvojeni širokim otvorenim prostorom i dvema glavnim linijama (*decumana* i *cardo*), koje su išle od istoka na zapad i od severa na jug, kao i većim brojem ulica. Imao je četvora vrata, od kojih su glavna bila dekumanska i pretorijanska, kroz koja vojnik bez dozvole nije smeo proći pod pretnjom smrtno kazne. Logor je bio okružen bedemom, koji je imao rov i zemljani nasip i bio odvojen prostorom od 200 stopa od unutrašnjosti logora. Sve ove zemljane radove obavljali su sami vojnici, koji su rukovali pijuk-motičicom i ašovom isto tako vešto kao i mačem ili kopljem; oni su nivelisali zemljište i postavljali palisade duž zemljanog nasipa, kao neku vrstu međe sa neravnim koljem. U sredini gornjeg dela logora bio je paviljon vojskovođe (*praetorium*), koji je

¹ Josif Flavije

predstavljalo kvadrat sa stranom od 200 stopa; oko njega bili su *auguraculum*, *quaestorium* ili stanovi za vojne blagajnike; zatim *forum*, koji je služio kao tržnica i zorište, pa šatori za *legate*, šatori tribuna, raspoređeni naspram odgovarajućih legija, i šatori komandanata stranih pomoćnih trupa. U donjem delu logora bili su šatori nižih oficira i legija, rimske konjice, *triarrii*, *principes*, *hastati* itd., a sa strane su bile brižljivo izdvojene čete strane konjice i pešadije. Šatori su bili pokriveni kožama, svaki za po 10 vojnika i njihovog *decanus-a*; komandiri četa i stegonoše bili su na čelu svojih četa. Između oba dela logora na prostoru koji se zvao *principia* nalazila se tribina vojskovođe, sa koje je izricao presude i držao govore, oltar, sveti likovi božanstava i ne manje sveti vojni amblemi. U izuzetnim slučajevima logor je bio okružen zidom od kamena, a ponekada su čak i vojnički stanovi bili od istog materijala. Logor je u celini izgledao kao grad; to je bila jedina tvrđava koju su Rimljani podizali. Među najtrajnije spomenike rimske okupacije Britanije spada potpuno ili delimično sačuvan latinski *castra* (logor) u nazivu velikog broja mesta koja su prvo bila vojni logori, kao Doncaster, Leicester, Worcester, Chester, Winchester itd.

Logori nerimskih naroda starog veka često su bili okruženi utvrđenjima od kola i dvokolica, kao što je bio, na primer, logor Cimbra u njihovoj poslednjoj bici protiv Rimljana (101. godine pre naše ere), koji su, posle poraza, očajnički branile njihove žene.^[229]

Pod *utvrđenim logorom* podrazumeva se logor okružen odbrambenim postrojenjima, koji služi i kao utvrđenje i namenjen je za dužu upotrebu.

Naslov originala: *Camp*

Pisano oko 18. februara 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Coehoorn

Coehoorn, ili Cohoorn, Menno van, baron, holandski general i inženjer, rođen u Frizlandu 1641, umro u Hagu 17. maja 1704. Sa 16 godina života dobija kapetanski čin, ističe se pri opsadi Mastrohta, kao i kasnije u bitkama kod Senefa, Kasela, Sen Denija i Flerija.^[230] U vreme kad nije aktivno služio u vojsci, posvećivao je mnogo pažnje pitanju fortifikacije u želji da izjednači šanse onog koji vrši opsadu i onoga ko je pod opsadom, dok je novi sistem njegovog savremenika Vaubana davao velike prednosti ovom poslednjem. Kao relativno mlad čovek, stekao je slavu dobrog inženjera i u svojim srednjim godinama bio je priznat kao najbolji oficir ovog roda vojske u holandskoj armiji. Princ Oranski obećao mu je unapređenje u čin pukovnika, ali pošto se sa ispunjenjem obećanja prilično odlagalo, Coehoorn je, razočaran, zatražio penziju, sa namerom da svoje usluge ponudi Francuzima. Po naređenju princa, njegova žena i osmoro dece zatvoreni su kao taoci do njegovog povratka, što ga je brzo nateralo da se vrati natrag, a zatim je dobio obećani čin i kasnije bio naimenovan za generala artiljerije, generalnog direktora za utvrđivanje i za guvernera Flandrije.

Celog svog života radio je na odbrani Holandije. Prilikom opsade Gravea 1674. godine, on je izmislio i prvi put upotrebio male merzere za bacanje granata, nazvane »kohorn«, a iduće godine izazvao je Vaubanovo divljenje kad je uspešno prešao Mezu i zauzeo bastion za koji se smatralo da je zaštićen ovom rekam. Posle mira u Nimvegenu (1678)^[231], angažovan je da radi na jačanju raznih utvrđenih mesta; Nimvegen, Breda, Manhajm, čija su postrojenja za odbranu tada srušena, i Bergen-op-Zom potvrđuju vrednost njegovog sistema. Poslednje pomenuto utvrđeno mesto on je smatrao svojim remek-delom, iako ga je posle duže opsade 1747. zauzeo maršal Lowendal. Za vreme kampanja 1688 - 1691. bio je u aktivnoj službi.^[232] Opsada Namira 1692. godine dala mu je priliku da proveri svoj sistem protiv Vaubanovog sistema, pošto su tamo ova dva velika inženjera bila

suprotstavljena jedan drugom, — Coehoorn u odbrani utvrđenja koje je sam konstruisao da zaštititi citadelu, a Vauban u nastojanju da ga zauzme. Coehoorn se uporno branio, ali je, teško ranjen, bio prinuđen da se preda svom protivniku, koji je velikodušno priznao njegovu hrabrost i veštinu. Posle toga, on je učestvovao u napadu na Trarbah, Limburg i Lijež, a 1695. godine pomogao je u ponovnom zauzimanju Namira. U ratu za špansko nasleđe^[63] on je opsedao redom Venlo, Stefensvort, Rirmond, Lijež, a 1703. zauzeo je Bon na Rajni posle trodnevnog bombardovanja teškom artiljerijom uz pomoć vatre granatama iz 500 merzera tipa »kohorn«. Posle toga, prešao je u holandsku Flandriju, gde je postigao nekoliko pobeda nad Francuzima i rukovodio opsadom Hoja. Ovo je bila njegova poslednja služba u vojsci, jer je ubrzo potom umro od srčane kapi, u trenutku dok je čekao da obavi razgovore sa vojvodom od Marlborough-a u vezi sa planom za novu kampanju.

Coehoornovo najveće delo *Nieuwe Vestingbouw*, izdato je u Levardenu, u folio formatu, 1685. godine i prevedeno na više jezika. Njegovi planovi su većinom podesei za holandske tvrđave ili njima slične, izgrađene na kopnu ali za nekoliko stopa iznad nivoa vode. Gde god je to bilo moguće, on je svoja utvrđenja okruživao sa dva rova, spoljnim punim vode, unutrašnjim suvim, obično širine oko 125 stopa, koji je služio kao *place d'armes*¹ za opkoljene snage, a u nekim slučajevima za odrede konjice. Teorija njegovog sistema, za napad i odbranu, bila je nadmoćnost kombinovane mase nad izolovanom vatrom. Kao vojnom stručnjaku, Coehoornu je prebacivano zbog ogromnog rasipanja ljudskih života, u čemu je u nepovoljnom odnosu prema Vaubanu, koji je štedeo ljude. Kao karakter, bio je otvoren, pošten, hrabar i mrzeo je laskanje. Odbio je ponude nekoliko stranih vlada. Engleski kralj Charles II podario mu je titulu viteza. Sahranjen je u Vijkelu, blizu Sneka u Frizlandu, gde je podignut i spomenik u znak sećanja na njega.

Naslov originala: *Coehoorn*

Pisano u drugoj polovini
januara i u februaru 1858.

Prvi put objavljeno u
•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

¹ oružnica; vojno zborište

Friedrich Engels

Breša

Breša, provincija Lombardije, ograničena sa severa Bergamom i Tirolom, sa zapada Veronom i Mantovom, sa juga Kremonom i sa istoka Lodijem i Bergamom. Površina iznosi 1300 kvadratnih milja; broj stanovnika je 350 000. Plodnost tla je pogodna za najodabraniju proizvodnju, a najvažnija industrijska grana je trgovina svilom; godišnje se proizvede 1 000 000 funti svile; postoji 27 fabrika svile i 1046 tkačnica svile. Godišnje se proizvede oko 70 000 funti izvrsne vune, a postoji ništa manje do 45 fabrika vune, 40 fabrika vunelih i pamučnih tkanina, 13 štofara, 27 fabrika zlatnih, srebrnih i bron-zanih proizvoda, 12 fabrika gvozdenih i porculanskih predmeta, 7 štamparija, 137 fabrika gvožđa i drugih metala (čelik iz Breše uživa svetski glas) i 77 fabrika vatrenog oružja i opreme, čiji je izvanredan kvalitet u ranijim periodima Breši doneo ime *l'Armata*¹. Maslac, sir, pšenica, kukuruz, seno, lan, kesten, ulje i vino doprinose prosperitetu. Trgovina provincije uglavnom se obavlja u njenom istoimenom glavnom gradu.

Grad (nekadašnja *Brixia*) ima 40 000 stanovnika i leži na rekama Mela i Garca, u podnožju brda. Jako utvrđenje na vrhu brda nekad se zvalo »soko Lombardije«. Grad je solidno zidan, prijatan i živ, poznat po svojim mnogobrojnim česnama, od kojih 72 stoji po ulicama i trgovima, pored nekih 100 po privatnim kućama. U staroj katedrali i drugim crkvama ima mnogo slika velikih italijanskih majstora. Gradnja nove katedrale ili *Duomo Nuovo* početa je 1604. godine, ali je svod kupole završen tek 1825. Glavni ukras crkve Santa Afra je Tizianova »Preljubnica«. U gradu postoji preko 20 crkava, koje su sve čuvene po svojim umetničkim vrednostima. U značajne javne zgrade spada *Palazzo della Loggia* na *Piazza Vecchia*, koja je bila zamišljena kao gradska većnica i čija je veličanstvena fasada znatno oštećena bombardovanjem u aprilu 1849. Palatu Tosi poklonio je

¹ kovačnica oružja

gradu grof Tosi, i u njoj je, među mnogim čuvenim slikama, Rafaelov slavni »Spasitelj«. Galerije slika u palatama Averoldi, Fenaroli, Lechi, Martinengo i u drugim palatama, takođe su poznate po svojim umetničkim vrednostima. U celoj ulici *Il Corso del Teatro* fasade drugog sprata ukrašene su biblijskim, mitološkim i istorijskim slikama. *Biblioteca Quirinina*, koju je polovinom 18. veka osnovao kardinal Quirini, sadrži preko 80 000 knjiga, pored bogate zbirke retkih rukopisa i starih predmeta. Najjedinstveniji spomenik Breše je groblje (*Campo Santo*), najlepše u Italiji, osnovano 1810. godine; ono je polukružnog oblika s prednje strane, sa grobnicama i redom čempresa postavljenim lučno. Breša je sedište provincijske vlade, biskupije, trgovinskog suda i drugih sudova. Ima razne dobrotvorne ustanove, teološki seminar, 2 gimnazije, licej, botaničku baštu, kabinet za starine i kabinet za prirodnu istoriju, poljoprivredno društvo, nekoliko akademija, filharmoniju koja je jedna od najstarijih u Italiji, kazino, lepo pozorište i veliku tržnicu van grada za godišnji sajam — period ispunjen velikom aktivnošću i zabavama. Nedeljni časopis Breše zvao se »Giornale della provincia Bresciana«. Jedan rimski hram od mermerskog kamena u blizini iskopan je 1822. godine. Breša je povezana železnicom sa Veronom i drugim italijanskim gradovima.

Pretpostavlja se da su grad osnovali Etrurci. Posle pada Rimskog Carstva, Goti su ga opljačkali, pa je docnije prešao u ruke Franka. Otto Veliki uzdigao je grad na rang slobodnog carskog grada, ali su sporovi između gvelfa i gibelina^[233] postali izvor nemira u gradu. Pošto je izvesno vreme bio pod vlašću gospodarâ Verone, grad je pao u ruke milanskih vladodržaca 1378. godine. Godine 1426. preoteto ga je Carmagnola; 1438. godine opsedao ga je Piccinino; 1509. godine grad se predao Francuzima; 1512. godine zauzeo ga je venecijanski general Gritti, ali ga je docnije oslobodio Gaston de Foix. Izložen još trima opsadama u 16. veku, grad je ostao pod vlašću Venecije sve do pada ove republike^[234]. Za Napoleonove ere bio je glavni grad okruga Mela. U revoluciji 1849. godine Brešani su se digli na oružje protiv austrijske vladavine, pod kojom su bili od 1814. godine. Grad je 30. marta bombardovao general Haynau; držao se do 2. aprila u podne, kada je bio primoran da se preda i da plati na ime otokupa sumu od 1 200 000 dolara da bi izbegao potpuno uništenje.

Naslov originala: *Brescia*

Pisano oko 24. februara 1858.

Prvi put objavljeno u
»The New American Cyclopaedia«

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Burma

Burma ili Kraljevina Ava — prostrana država na jugoistoku Azije, s one strane Ganga, nekada mnogo veća nego danas. Njene ranije granice bile su između 9° i 27° severne širine, dostižući 1000 milja po dužini i preko 600 milja po širini. Sadašnja burmanska teritorija zahvata od $19^\circ 25'$ do $28^\circ 15'$ severne širine i od $93^\circ 2'$ do $100^\circ 40'$ istočne dužine i predstavlja prostranstvo od 540 milja dužine, od severa na jug, i 420 milja širine, sa površinom od oko 200 000 kvadratnih milja. Graniči se sa zapada provincijom Arakan, ustupljenom Britancima burmanskim ugovorom od 1826. godine, i državicama Tiperah, Munipur i Asam, od kojih je odvojena visokim planinskim lancima; na jugu leži novoosvojena britanska provincija Pegu^[235]; na severu su gornji Asam i Tibet, a na istoku Kina. Stanovništvo, prema navodima kapetana Henry Yule-a, ne prelazi broj od 3 000 000.

Od ustupanja provincije Pegu Britancima, Burma nema ni ravnice sa nanosima, ni izlaz na more, dok njena južna granica leži najmanje na 200 milja od ušća Iravadija, a zemlja se postepeno uzdiže odatle ka severu. Nekih 300 milja zemljište se postepeno uzdiže, posle čega prelazi u krševito i planinsko. Teritoriju napajaju tri velike reke: Iravadi, njena pritoka Kjen-Dven i Salvin. Izvori ovih reka su na severnom planinskom lancu i one teku na jug ka Indijskom okeanu.

Mada je Burma lišena svoje najplodnije teritorije, ono što je ostalo daleko je od neplodnosti. Šume obiluju dragocenom drvnom građom, među kojom tikovina, koja se koristi za izgradnju brodova, zauzima istaknuto mesto. Skoro sve vrste drvene građe poznate u Indiji nalaze se i u Burmi. Proizvodi se lak u šipkama izvrsnog kvaliteta, kao i firnajz za lakiranje predmeta. Ava, glavni grad, snabdeva se izvrsnom tikovinom iz šume do koje treba putovati 15 dana. Poljoprivreda i vrtlarstvo su svuda veoma zaostali, i da nije bogatstva tla i umerenosti klime, zemlja bi bila vrlo siromašna. Voće se uopšte ne sadi, a gajenje žitarica je vrlo nevešto. Od povrća crni luk i indijski biber se najviše proizvode. Jam i slatki krompir mogu se takođe naći, a

sa njima i neznatne količine dinja, krastavaca i modrog paradajza. Mladi bambusovi lastari, divlja špargla i sočno korenje raznih podvodnih biljaka zamenjuju stanovništvu kultivisane vrtne plodove. Plodovi mangoa, ananas, pomorandže, šećerne jabuke (slatke jabuke), džek (vrsta hlebnog drveta), papaja, smokva, banane (taj najveći neprijatelj civilizacije) jesu glavni plodovi, i svi oni rastu iako ih samo malo ili nimalo ne neguju. Glavni usevi su pirinač (koji u nekim krajevima služi i kao prometno sredstvo), kukuruz, proso, pšenica, mahunaste biljke, palme, šećerna trska, duvan, kratkovoćni pamuk i indigo. Šećerna trska uopšte se ne gaji, a način dobijanja šećera jedva da je poznat, mada je ta biljka odavno poznata narodu. Jevtin, sirov šećer dobija se iz soka palmira-palme, čijih mnogobrojnih šumaraka ima naročito, južno od prestonice. Indigo se tako loše obrađuje da za izvoz uopšte nije pogodan. Pirinač na jugu i kukuruz i proso na severu predstavljaju tipične kulture. Susam se gaji svuda za stoku. Na brežuljcima na Severu u velikoj meri gaji se pravi kineski čaj; ali, domoroci, umesto da ga popare, kako to čine sa kineskim čajem, jedu njegovo lišće na poseban način, pripremljeno sa uljem i belim lukom. Pamuk se uglavnom gaji u suvim predelima gornjih oblasti.

Guste šume Burme obiluju divljim životinjama, među kojima su najčešće: slon, jednorogi nosorog, tigar i leopard, divlja svinja i nekoliko vrsta običnih jelena. Od ptica, opštepoznat je divlji petao; ali ima i raznih fazana, jarebica i prepelica. Domaće životinje su: vo, konj i bivo. Slon se koristi i kao tegleća životinja. Kamila nije poznata. Ima i nešto koza i ovaca, ali se one malo gaje. Magarci se takođe malo koriste. Psi se ne drže u burmanskom domaćinstvu, ali su mačke mnogobrojne. Konji se koriste isključivo za jahanje i retko su viši od 13 šaka¹. Vo je na severu tegleća i tovarna životinja, a bivo je to na jugu.

Od ruda, zlato, sprano s peskom sa planina, pronađeno je u koritima više reka. Rudnici srebra koriste se u Bor-tvangu na kineskoj granici. Količine godišnje dobivenog zlata i srebra cene se na nekih 1 000 000 dolara. Gvožđa ima u izobilju u istočnim delovima Laosa, ali se tako primitivno eksploatiše da se od 30 do 40% metala gubi u procesu kovanja. Bušotine nafte na obalama reke Iravadi daju godišnje oko 8 000 000 funti. Bakar, cink, olovo i antimon postoje, kao što je poznato, u Laosu, ali je malo verovatno da se bilo koji od ovih metala dobija u znatnim količinama, pošto stanovništvo ne poznaje način njegovog vađenja. Planine nedaleko od grada Ave imaju krečnjak izvanrednog kvaliteta; čist mermer za statue pronađen je na obalama Iravadija, na oko 40 milja od glavnog grada; čilibar postoji u izobilju, tako da se prodaje u Avi po niskoj ceni od 1 dolara za funtu težine; šalitra, natrijum, so, i ugali nalaze se po celoj zemlji, mada se ovaj poslednji malo koristi. Petrolej, koji se proizvodi u velikoj

¹ oko 1,32 m

količini, koriste u Burmi sve klase ljudi kao gorivo za lampe i za odbranu od insekata. On se vadi kofama iz uzanih bušotina sa dubine od 210 do 300 stopa; on izbije iz zemlje kao živi izvor vode. Terpentini se nalazi u raznim krajevima zemlje, i mnogo se izvozi u Kinu. Istočnjački safir, rubin, topaz i ljubičasti safir, pored raznog poludragog kamenja i bledocrvenog rubina, nađeni su u dva sreza u koritima rečica. Sve drago kamenje vrednosti iznad 50 dolara, pripadalo je Kruni i imalo se slati državnoj blagajni, a sem toga, strancima nije dozvoljeno da tragaju za dragim kamenjem.

Iz svega što je rečeno jasno se vidi da su Burmanci malo napredovali u korisnim veštinama. Žene izvode celokupan proces proizvodnje pamuka, koristeći primitivan razboj i pokazujući srazmerno malo duha i veštine. Porculan se uvozi iz Kine; britanski pamuk se uvozi i čak se u unutrašnjosti prodaje jevtinije od domorodačkih proizvoda; iako Burmanci tope gvožđe, čelik se uvozi iz Bengala; svila se proizvodi na nekoliko mesta, ali od kineske sirove svile. I tako, dok se uvozi veliki broj raznih dobara, izvoz je srazmerno neznan; izvoz u Kinu, sa kojom Burmanci najviše trguju, obuhvata sirov pamuk, ukrasno perje, uglavnom od kreje, jestiva lastina gnezda, slonovu kost, rinoseroske i jelenske rogove i neke manje vredne vrste dragog kamenja. U razmenu za to, Burmanci uvoze obrađen bakar, auripigment, živo srebro, krmez, gvozdene tiganje, mesinganu žicu, cink, olovo, stipsani škriľljac, srebro, zlato i zlatni listić, zemljano posude, boje, čilime, ravenu, čaj, med, sirovu svilu, somot, kineski špirituis, mošus, bakarni oksid, suve plodove, hartiju, lepeze, sunco-brane, cipele i odeću. Zlatni i srebrni nakit, vrlo primitivne izrade, proizvodi se u raznim krajevima zemlje; oružje, makaze i drvodeljski alat proizvode se u Avi; statue bogova klešu se u velikim količinama na 40 milja od Ave, gde je pronađeno čitavo brdo od čistog belog mermera. Novčani optičaj je neznan. Olovo, srebro i zlato, sve u nekovanom stanju, predstavljaju sredstvo razmene. Veliki deo trgovine obavlja se putem razmene, zbog teškoća u plaćanju novčanim putem. Dragoceni metali moraju se pri svakom prelasku iz ruke u ruku meriti i kontrolisati, pri čemu bankari uzimaju $3\frac{1}{2}\%$ vrednosti. Interes dostiže godišnje 25 do 60%. Petrolej je najuniverzalniji artikal potrošnje. U zamenu za njega dobija se: šalitra, kreč, hartija, lakovana roba, pamuk i fabrička svila, gvozdene i mesingane predmeti, šećer, urma, itd. Jonnet-ni (standardno srebro zemlje) je mešavina sa 10-15% bakra. Mešavina ispod 85% ne priznaje se kao platežno sredstvo, pošto se taj stepen finoće traži za novac kojim se plaća porez. Izvor dohotka imperije jeste porez na kuće, koji se ubira od sela, a seoske vlasti ga dele na domaćinstva, prema njihovoj relativnoj mogućnosti plaćanja. Ovaj porez veoma varira, od 6 tikala po domaćinstvu u Promi do 27 tikala u Tongou. Od poreza se oslobađaju vojni obveznici, seljaci sa kraljevskog poseda i zanatlije koji rade na javnim radovima. Porez na zemljište se određuje prema prinosu. Porez na duvan

se plaća u novcu; za ostale kulture se plaća 5% u naturi. Farmeri kraljevskih poseda daju više od polovine svojih prinosa. Ribarska pristaništa na jezerima ili rekama obavezna su da plaćaju jedan stalan iznos ili srazmeran deo od ulova u suvoj ribi. Ove razne dohotke prikupljaju službenici Krune, od kojih svaki za to dobija, zavisno od svog čina, veći ili manji srez, od čijeg doprinosa živi. Kraljevski dohodak dobija se od prodaje krunskih monopola, među kojima pamuk zauzima glavno mesto. U zavodenju ovog monopola stanovnici su bili prisiljeni da ustupaju izvesne artikle službenicima Krune po određenim niskim cenama, koje su ovi preprodavali po znatno višim cenama. Tako su olovo proizvođači isporučivali po ceni od 5 tikala za 1 berel, ili 3,6 funte, a njegovo veličanstvo ih je prodavalo po ceni od 20 tikala. Tako se tvrdi da kraljevski dohoci iznose godišnje 1 820 000 tikala ili 227 500 funti sterlinga, čemu treba dodati i sumu od 44 250 funti sterlinga na ime povećanih carina u pojedinim srezovima. Ova sredstva troše se za izdržavanje kraljevskog dvora. Ovaj sistem oporezivanja, mada despotski, izvanredno je prost u pojedinostima; još jedan primer uprošćenosti u upravljanju jeste način na koji se vojska sama izdržava, ili, u krajnjoj liniji, kako je narod izdržava. Načini regrutovanja su različiti; u nekim srezovima primenjuje se dobrovoljački sistem, dok su u drugima svakih 16 porodica dužne da daju 2 naoružana i opremljena vojnika. One su, dalje, obavezne da daju za ove regrute mesečno 56 funti pirinča i 5 rupija. U provinciji Padung svaki vojnik je nastanjen kod 2 porodice, koje se oslobađaju poreza na 5 akri zemlje, ali su dužne da tom ratniku godišnje daju polovinu žetvenog prinosa i 25 rupija, pored drva i drugih sitnica potrebnih za život. Kapetan koji komanduje sa 50 ljudi dobija 10 tikala (tikal je vrednost od $1\frac{1}{4}$ dolara ili $2\frac{1}{2}$ rupija) od 6 porodica i polovinu prinosa od sedme. Komandira čete od sto vojnika izdržavaju svojim radom 52 porodice, dok pukovnik platu uzima od svojih oficira i vojnika. Burmanski vojnik se dobro bori pod povoljnim uslovima, ali glavna prednost burmanskog armijskog korpusa je u tome što nema prtljaga; vojnik nosi svoj krevet (mrežu za ležanje) na jednom kraju puške, kazačce na drugom kraju, a životne namirnice (pirinač) u platnu oko struka.

U fizičkom pogledu, čini se da Burmanac pripada istoj onoj rasi koja nastanjuje zemlje Hindustana i Kine, sa više odlika mongolskog nego hinduskog tipa. Burmanci su malog rasta, temeljni, proporcionalni, uhranjeni, ali pokretljivi; sa velikom jagodičnom kosti, koso usadenim očima, smeđe, ali nikad jako tamne boje lica; grube, prave i crne kose, sa više brade nego njihovi susedi Sijamci. U svom izveštaju istočnoindijskoj vladi, major Allen ističe njihovu iskrenost, gotovost da priteknu u pomoć, jak smisao za smešno, nedovoljno razvijen patriotizam, ali veliku ljubav za svoj zavičaj i porodicu; imaju srazmerno malo predrasuda prema strancima; spremni su da nauče nove veštine, ako to ne zahteva suviše veliko umno naprezanje. Dobri su

trgovci i dovoljno preduzimljivi; umereni su, ali vrlo malo istrajni; više su lukavi nego hrabri; iako po prirodi nisu krvoločni, hladnokrvno su podnosili svireposti svojih raznih kraljeva; iako nisu po prirodi lažljivci i prevaranti, veliki su razmetljivci i nepouzđani su. Burmanci su po veri budisti i održali su svoje verske običaje čiste od drugih verskih primesa, kako to nigde u Indiji i Kini nije slučaj. Burmanski budisti izbegavaju u izvesnom smislu kult božanskih slika, koji se neguje u Kini; sveštenici su im više nego obično odani svom pozivu siromaštva i neženstva. Pred sam kraj prošlog veka, burmanska državna religija bila je podeljena na dve sekte, ili dva ogranka njihove stare vere. Prva od njih zastupa verovanje koje je u izvesnom smislu slično panteizmu i po kojem se božanstvo prostire preko svih i kroz ceo svet i sva stvorenja u njemu, ali se u svom najvišem stadijumu razvoja javlja u samim budistima. Druga sekta u celosti odbacuje učenje o seobi duše, idolopoklonstvo i manastirski sistem budista; smatra smrt vratima kroz koja se ulazi u večitu sreću ili bedu, zavisno od ponašanja umrlog, i obožava jedan viši, svemogućí duh (*Nat*). Sadašnji kralj¹, koji je vatreni pobornik svoje vere, već je javno spalio 14 od ovih jeretika, čije su obe sekte stavljene van zakona. Oni su, i pored svega, prema navodima kapetana Yule-a, vrlo brojni, ali održavaju verske obrede u tajnosti.

Rana istorija Burme malo je poznata. Carstvo je dostiglo svoj vrhunac moći u 11. veku, kada je prestonica bila u Peguu. Početkom 16. veka država je bila iscepkana na više manjih i nezavisnih oblasti, koje su međusobno ratovale; a 1554. godine, kada je kralj Čen-baju-Majajen zauzeo Avu, potčinio je sebi celu dolinu Iravadi, pa je osvojio čak i Sijam. Posle raznih promena, Alompra, osnivač sadašnje dinastije (koji je umro 1760), još jednom je uzdigao carstvo približno do one moći i veličine kakvu je ono nekad imalo. Posle toga su Britanci zauzeli njegove najplodnije i najvrednije provincije.

Oblik vladavine je čist despotizam; kralj, čija je jedna od titula »gospodar života i smrti«, izriče kazne zatvora ili novčane kazne, kazne mučenjem ili smrt, po svojoj najvišoj volji. Upravljanje u pojedinstima sprovodi se preko državnog saveta, čiji je predsednik unapred određeni zakonski naslednik prestola, ili ako naslednik nije određen, neki princ kraljevske krvi. Obično se savet sastoji od 4 ministra, koji nemaju svoje odvojene resore, već deluju zavisno od slučaja. Oni obrazuju i vrhovni sud koji u sporovima donosi konačne presude, a i svako od njih ima pravo da presuđuje u slučajevima koji se ne podnose kolektivnom savetu. Kako zadržavaju 10% od presuđenog iznosa na ime sudskih troškova, oni ostvaruju lepe prihode iz ovih izvora. Na osnovu ovih i drugih osobenosti burmanske uprave, lako se vidi da je pravosuđe retko štitilo interese naroda. Svaki službenik je u isto vreme i pljačkaš; sudije su podmitljive, policija je nemoćna,

¹ Mendun-Men

razbojnika i lopova ima na sve strane, život i svojina su nesigurni, nema nikakvog podstreka za napredak. U blizini prestonice kraljevska moć je strašna i tiranska. Ona opada sa udaljenošću od prestonice, tako da u najudaljenijim oblastima narod malo vodi računa o naredbama »gospodara belog slona«, već bira svoje glavare — koje kralj potvrđuje — i vladi plaća neki mali porez. U stvari, oblasti koje se graniče s Kinom, pružaju interesantan prizor naroda koji zadovoljno živi pod dve uprave, kineskom i burmanskom, koje imaju jednaka prava u potvrđivanju glavara za ove oblasti, ali mudro uvek potvrđuju postavljenje istih ljudi. Uprkos raznim britanskim misijama koje su posetile Burmu, i uprkos tome što su misionarske akcije tamo izvođene sa više uspeha nego bilo gde u Aziji, unutrašnjost Burme je još potpuno *terra incognita*, o kojoj su se moderni geografi i topografi usudili da nagađaju ponešto, mada o pojedinostima vrlo malo znaju. — (Vidi »Izveštaj misije koju je poslao generalni guverner Indije vladaru Ave 1855«, od kapetana Henry Yule-a; London, 1858.)

Naslov originala: *Burmah*

Pisano od početka februara
do 8. marta 1858.

Prvi put objavljeno u
•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Bomarsund

Bomarsund je uzan kanal između Alandskih ostrva i Varda, na ulazu u Botnički zaliv. Ruska utvrđenja u pristaništu Bomarsunda porušila je za vreme rata 1854. godine britanska i francuska flota. Kanale koji su vodili ka Bomarsundu blokirali su krajem jula 4 britanska broda i nekoliko manjih parobroda. Ubrzo zatim došli su jaki odredi savezničke flote sa admiralima Napier-om i Parseval-Deschênes-om, za kojima su prispeli 7. avgusta linijski brodovi sa generalom Baraguay d'Hilliers-om i 12 000 vojnika, pretežno Francuza. Ruski komandant, general Bodiško, bio je primoran da se preda 16. avgusta, i saveznici su zauzeli ostrvo do kraja meseca, kada je cela tvrđava bila porušena. Trofeji pobedilaca iznosili su: 112 oruđa na lafetima, 79 bez lafeta, 3 merzera, 7 poljskih topova i 2235 zarobljenika. Glavni vojnički značaj ove opsade leži u konačnom rešenju pitanja primene nebranjениh zidova na tvrđavama sa kopnenim frontovima.

Naslov originala: *Bomarsund*

Pisano oko 18. marta 1858.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Karl Marx / Friedrich Engels

Beresford^[236]

Beresford, William Carr, vikont, britanski general, rođen u Irskoj 2. oktobra 1768, umro 8. januara 1854. u Kentu, vanbračni sin George-a, prvog markiza od Voterforda. Stupio je u vojsku sa 16 godina i služio u Novoj Škotskoj do 1790. godine. U tom periodu izgubio je jedno oko, kad je jedan od njegovih drugova slučajno opalio iz puške. Služio je u Tulonu, na Korzici, u Zapadnoj Indiji (pod Abercrombyjem), u Istočnoj Indiji i Egiptu (pod Bairdom). Po povratku 1800. godine biva unapređen u čin počasnog pukovnika. Potom je služio u Irskoj, učestvovao u zauzimanju Rta dobre nade, i (kao brigadni general) prilikom napada na Buenos Ajres 1806. godine, gde je bio primoran da se preda, ali je na kraju uspeo da pobjegne. Godine 1807. komandovao je jedinicama koje su zauzele Madeiru, kad je bio postavljen za guvernera ovog ostrva.^[237] Godine 1808. postao je general-major, i kad je došao sa engleskim snagama u Portugal, poverena mu je cela organizacija portugalske vojske, uključujući i miliciju. On je bio jedan od opunomoćenika za sastavljanje odredaba čuvene konvencije u Sintri; učestvovao je u povlačenju ka Koruni i u bici na njoj, gde je štitio ukrcavanje trupa ser Johna Moore-a^[238]; marta 1809. postao je maršal i generalisimus portugalske vojske, koja je zahvaljujući njegovom zalaganju uzdignuta na nivo izvanredne vojne sile, sposobne za napad i za odbranu. Borio se za sve vreme rata na Pirinejskom poluostrvu sve do njegovog završetka 1814. godine, snažno podržavajući Wellingtona. Samo u jednoj ozbiljnoj situaciji, kada je bio glavnokomandujući, u bici kod Albuere 1811. godine, ispoljio je vrlo male komandantske sposobnosti, i bitka bi bila izgubljena da jedan potčinjeni nije odbio da izvrši njegova naređenja. On je učestvovao u poredama kod Salamanke, Vitorije, Bajone, Ortesa i Tuluze^[239]. Za ove zasluge postao je portugalski feldmaršal, vojvoda od Elvasa, i markiz od Santo Kampoa. Godine 1810. bio je izabran za člana parlamenta za grofoviju Voterford (ali nikada nije zauzeo svoje mesto), a 1814. godine postao je baron Beresford od

Albuere i Dunganona. Godine 1823. dobio je titulu vikonta. Godine 1814. poslat je u diplomatsku misiju u Brazil, gde je 1817. godine ugušio jednu zaveru^[240]. Po povratku, postao je general-potpukovnik artiljerije, zatim general armije i (od 1828. do 1830) načelnik artiljerijsko-tehničke službe. Pošto je podržavao Dom Miguela 1823. godine^[241], oduzeta mu je titula feldmaršala Portugalije. U politici je bio aktivan, mada povučen, ali odlučan torijevac. Njegova vojnička snaga pokazala se uglavnom u njegovom uspješnom reorganizovanju portugalske vojske, koju je, velikom umešnošću i neumornim naporima učinio dovoljno jakom i dobro disciplinovanom da se mogla najzad nositi čak i sa Francuzima. Godine 1832. oženio se svojom rođakom Louisom, kćerkom nadbiskupa od Tuama i udovicom Thomasa Hope-a, bankara milionera i pisca dela *Anastasius*. Nije imao dece, te se njegova titula ugasila njegovom smrću.

Naslov originala: *Beresford*

Pisano od početka marta do
9. aprila 1858.

Prvi put objavljeno u
•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Konjica

Konjica (francuski *cavalerie*, od *cavalier* — konjanik, od *cheval* — konj) je rod vojske sa vojnicima na konjima. Prirodno je da su upotreba konja za jahanje i uvođenje konjičkih jedinica u sastav vojski najpre otpočeli u onim zemljama u kojima je oduvek bilo konja i gde su klima i vegetacija bile povoljne za razvoj svih njihovih fizičkih sposobnosti. Dok se konj u Evropi i tropskoj Aziji brzo izrodio u nezgrapnu životinju ili malog ponija, dotle je rasa konja u Arabiji, Persiji, Maloj Aziji, Egiptu i na severnoj obali Afrike dostigla veliku lepotu, brzinu, krotkost i izdržljivost.

Čini se da su se konji najpre upotrebljavali samo u zaprezi, a sigurno je da su se bojne dvokolice u vojnoj istoriji pojavile mnogo pre od naoružanog konjanika. Na egipatskim spomenicima vidi se mnoštvo bojnih dvokolica, ali, sem jednog izuzetka, nema konjanika, a izgleda da i taj izuzetak spada u rimski period. Ipak je nesumnjivo da su Egipćani imali mnogobrojnu konjicu najmanje dva stoleća pre nego što su Persijanci osvojili njihove zemlje, jer se komandant ovoga roda vojske više puta spominje kao jedan od najvažnijih dvorskih velikodostojnika. Vrlo je verovatno da su Egipćani prvi put videli konjicu za vreme rata sa Asircima, jer se konjanici često vide na asirskim spomenicima, a nesumnjivo je utvrđeno da su u asirskoj vojsci konjanici veoma rano upotrebljavani u ratu. Isto tako, čini se da se i sedlo prvi put pojavilo kod Asiraca. Na starijim vajarskim radovima vojnik jaše na golim leđima životinje; u kasnijoj epohi nalazimo neku vrstu mekog sedla ili jastuka i, najzad, visoko sedlo, slično onom koje se i danas upotrebljava svuda na Istoku.

Persijanci i Midani bili su konjanički narod otkad se za njih zna u istoriji. Iako su zadržali bojne dvokolice, kojima su čak priznavali i njihovo prvenstvo u odnosu na mladi rod vojske, konjicu, ipak je konjica, zbog velikog broja konjanika, dobila takav značaj kakav nikad nije imala ni u jednoj ranijoj vojsci. Asirska, egipatska i persijska konjica sastojale su se od one iste vrste neregularne konjice koja još

preovladuje na Istoku i koja je do nedavno jedino i upotrebljavana u Severnoj Africi, Aziji i Istočnoj Evropi.

Ali, čim su, ukrštanjem sa istočnjačkim konjem, toliko poboljšali rasu svojih konja da je ona postala pogodna za upotrebu u konjici, Grci su odmah pristupili organizaciji pešadije i regularne konjice. Oni su formirali mase boraca u različite jedinice, naoružavali ih i opremali zavisno od cilja kome su bili namenjeni, obučavali ih da sadejstvuju u borbi, da se kreću u vrstama i redovima i da održavaju određeni taktički poredak, kako bi mogli baciti svu snagu svoje koncentrisane i nastupajuće mase na određenu tačku neprijateljskog fronta. Tako organizovani, oni su svuda bili nadmoćniji od neizvežbanih, tromih i nedisciplinovanih gomila koje su im Azijati suprotstavljali. Nemamo primera za borbu grčke konjice sa persijskim konjanicima sve dok i sami Persijanci nisu obrazovali konjičke jedinice regularnijeg tipa, ali nema sumnje da bi rezultat te borbe bio isti kao i pri susretu pešadije ovih naroda na bojištu. Konjica je bila najpre organizovana samo u onim krajevima Grčke gde su se gajili konji, kao u Tesaliji i Beotiji. Međutim, uskoro posle toga Atinjani su obrazovali jedinice teške konjice, pored konjanika strelaca lukom, koji su upotrebljavani za izvidanje i obezbeđenje, za predstražnu službu i za čarke. Spartanci su od elite svoje omladine takođe obrazovali konjičku gardu. Ali, pošto nisu imali poverenja u konjicu, oni su zahtevali da konjanici u borbi sjašu i da se bore kao pešadija.

Persijanci su od maloazijskih Grka, kao i grčkih najamnika koji su služili u njihovoj vojsci, naučili da organizuju regularnu konjicu, i nema sumnje da je znatan deo persijske konjice, koja se borila protiv Aleksandra Velikog, bio više ili manje obučen da na regularan način dejstvuje u kompaktnim grupama.

Ipak, oni se nisu mogli takmičiti sa Makedoncima, kod kojih je jahanje bilo neophodan elemenat u vaspitanju mladih plemića, a konjica je zauzimala visoko mesto u njihovoj vojsci. Filipova i Aleksandrova konjica sastojala se od makedonskog i tesalijskog plemstva, sa nekoliko eskadrona regrutovanih iz same Grčke. Sačinjavali su je teško naoružani konjanici — *cataphractae* — koji su imali šlem, prsni oklop, oklop golenjak i dugačko koplje. Konjica je obično jurišala u kompaktnom poretku, u koloni pravougaonog ili klinastog oblika, a ponekad i u liniji. Laka konjica, koju su sačinjavale pomoćne jedinice, i koja je manje-više bila neregularnog tipa, upotrebljavana je za predstražnu službu i čarke, slično današnjim Kozacima.

U bici na Graniku (334. pre n. e.)^[7] konjica je prvi put odigrala odlučujuću ulogu. Persijska konjica bila je postavljena na jurišnom odstojanju od gazova reke. Čim su čela kolona makedonske pešadije prešla reku a pre nego što su mogla da se razviju, persijska konjica ih je napala i opet nabacila na reku. Ovaj manevar, koji je veoma uspešno ponovljen više puta, očigledno pokazuje da su Persijanci mogli da suprotstave Makedoncima regularnu konjicu. Da bi se pešadija

mogla iznenaditi u trenutku kad je najslabija, tj. pri prelazu iz jednog taktičkog postroja u drugi, potrebna je konjica koju njeni komandanti čvrsto drže u ruci i kojom potpuno upravljaju. Neregularna konjica nije sposobna za ovo. Ptolomej, koji je komandovao prethodnikom Aleksandrove vojske, nije mogao da krene napred dok makedonski kirasiri nisu prešli reku i napali Persijance sa boka. Zametnuo se dugotrajniji boj, ali su persijski konjanici na kraju bili potučeni zato što su bili postrojeni u jednoj liniji bez rezerve i zato što su ih napustili Grci iz Azije koji su bili u njihovoj vojsci.

Makedonska konjica se najviše proslavila u bici kod Arbele (331. godine pre n. e.)⁽¹⁸⁾. Aleksandar je lično predvodio makedonsku konjicu, koja je obrazovala krajnje desno krilo njegovog borbenog poretka, dok je tesalijska konjica bila na levom krilu. Persijanci su pokušali da ga obidu s boka, ali je Aleksandar u odlučnom trenutku doveo sveže snage iz pozadine, da bi sa njima obišao Persijance; u tom trenutku stvorila se praznina između persijskog levog krila i centra. Aleksandar je odmah pojurio u tu prazninu, odvojio levo krilo od ostale vojske, odbacio ga potpuno i odagnao na veliku daljinu. Zatim, kada je zatraženo da pošalje pomoć svom ugroženom levom krilu, veoma brzo je prikupio svoju konjicu i, prošavši iza neprijateljskog centra, iz pozadine napao neprijateljsko desno krilo. Tako je bitka bila dobijena, a Aleksandar se otada smatra za jednog od najslavnijih komandanata konjice svih vremena. Kao vrhunac ovoga podviga, njegova konjica je tako silovito gonila neprijatelja koji je bežao, da se njena prethodnica sledećeg dana nalazila 75 milja daleko od bojišta.

Veoma je interesantno da su se opšta načela konjičke taktike u ono vreme shvatala isto tako dobro kao i danas. Napadati pešadiju dok je u marševskom poretku ili za vreme prestrojavanja; napadati konjicu prvenstveno s boka; koristiti svaku pukotinu u neprijateljskoj borbenoj liniji upadajući u nju i povijajući levim ili desnim krilom, tako da se trupe koje se nalaze s obe strane te breše napadnu u bok i pozadinu; iskoristiti pobedu brzim i nemilosrdnim gonjenjem razbijenog neprijatelja, — to su prva i najvažnija pravila koja mora da zna svaki savremeni konjički oficir. Posle Aleksandrove smrti ne čujemo više ništa o toj sjajnoj grčkoj i makedonskoj konjici. U Grčkoj je ponovo preovladala pešadija, a u Aziji i Egiptu konjica je ubrzo postala beznačajna.

Rimljani nikada nisu bili konjanici. Ono nešto konjice što su imali u legijama radije se borilo pešice. Njihovi konji bili su lošije rase, a vojnici nisu umeli da jašu.

Međutim, na južnoj obali Sredozemnog mora bila je obrazovana konjica koja se mogla ne samo takmičiti sa Aleksandrovom nego je i nadmašiti. Kartaginski vojskovođe, Hamilkar i Hanibal, uspeli su da pored svojih numidanskih neregularnih konjanika obrazuju prvoklasnu regularnu konjicu, i tako su stvorili rod vojske koji im je gotovo svuda obezbeđivao pobedu. Berberi iz Severne Afrike smatraju se

i danas za narod dobrih konjanika, bar u ravnicama, a odlični berberski konji, na kojima su Hanibalovi vojnici, dotad nečuvenom brzinom i žestinom, sa mačem upadali u guste mase rimske pešadije, upotrebljavaju se i sada u najboljim pukovima francuske konjice — *chasseurs d'Afrique*¹, jer ih smatraju za najbolje ratne konje koji postoje. Kartaginska pešadija bila je mnogo slabija od rimske, čak i pored toga što su je dugo obučavali dvojica njenih velikih vojskovođa. Ona ne bi imala ni najmanjeg izgleda na uspeh protiv rimskih legija da joj nije pomagala konjica, koja je jedina omogućila Hanibalu da se 16 godina održi u Italiji^[242]. Hanibal je morao da napusti Italiju tek onda kada se ta konjica iscrpla učešćem u mnogobrojnim pohodima, a ne blagodareći sili neprijateljskog oružja. Hanibalove bitke i bitke Friedricha Velikog imaju zajedničko to što je većinu bitaka dobila njihova konjica protiv prvoklasne pešadije. I zaista, konjica nije nikad učinila toliko slavnih podviga kao pod komandom ove dvojice velikih vojskovođa. Nemamo tačnih podataka o tome od kog su naroda i na osnovu kojih taktičkih načela Hanibal i Hamilkar formirali svoju regularnu konjicu. Ali, pošto se njihova numidanska laka konjica uvek jasno razlikovala od teške ili regularne konjice, možemo zaključiti da se ova poslednja nije sastojala od berberskih plemena. U njoj je verovatno bilo mnogo stranih najamnika i izvestan broj Kartaginjana, ali su, po svoj prilici, glavnu masu ipak sačinjavali Španci, zato što je bila formirana u njihovoj zemlji i što su španski konjanici, čak i u vreme Cezara, bili pridavani većini rimskih vojski. Pošto je Hanibal bio dobro upoznat sa grčkom civilizacijom, i pošto su grčki najamnici i pustolovi i pre njega služili pod kartaginskim zastavama, može se pretpostaviti da je organizacija grčke i makedonske teške konjice poslužila kao osnova za organizaciju kartaginske konjice. Prvi sukob u Italiji pokazao je nadmoćnost kartaginske konjice. Vršeci izvidanja svojom konjicom i lako naoružanom pešadijom, rimski konzul Publije Scipion, sreo se kod Tičina (218. godine pre n. e.) sa kartaginskom konjicom, pod komandom Hanibala, koja je imala sličan zadatak. Hanibal je odmah izvršio napad. Rimski konzul obrazovao je prvu, a konjica drugu liniju. Kartaginska teška konjica napala je pešadiju, razbila je i odmah zatim napala rimsku konjicu sa fronta, dok ju je numidanska neregularna konjica napala s boka i iz pozadine. Borba je kratko trajala. Rimljani su se borili hrabro, ali nisu imali ni najmanje izgleda na uspeh. Oni nisu umeli da jašu; pobedili su ih njihovi sopstveni konji; uplašeni bekstvom rimskih čarkaša, koji su u rasutom stroju jurili pravo na rimsku konjicu i tražili skloništa u njenim redovima, mnogi konji su zbacili svoje jahače i poremetili stroj. Drugi konjanici, nesigurni kao jahači, sjahali su i pokušavali da se bore kao pešaci, ali su kartaginski kirasiri već bili među njima,

¹ afričkim lovcima

dok su Numidani, od kojih se nije moglo uteći, jurili oko zburnjene mase, sekući sabljom svakog begunca koji se iz nje izdvajao. Gubici Rimljana bili su znatni, a sam Publije Scipion bio je ranjen.

Kod Trebije Hanibal je uspeo da navede Rimljane da pređu ovu reku i da se bore tako da im ova prepreka ostane za leđima. Čim su Rimljani to učinili, Hanibal je prešao u napad svima svojim snagama i prinudio Rimljane da prime borbu. Pošto su Rimljani, kao i Kartaginjani, imali pešadiju u centru, Hanibal je postavio slonove prema rimskoj konjici koja se nalazila na oba krila, a svoju konjicu upotrebio za obilazak i obuhvat oba krila svojih protivnika. Na taj način, rimska konjica, opkoljena brojno jačim neprijateljem, pretrpela je potpun poraz u samom početku bitke, ali je rimska pešadija potisnula kartaginski centar i prodrla napred. Tada ju je pobedonosna kartaginska konjica napala sa fronta i s boka i primorala da zastane, ali nije uspela da je slomi. Međutim, poznajući čvrstinu rimske legije, Hanibal je uputio 1000 konjanika i 1000 odabranih pešaka, pod komandom svoga brata Maga, da im zaobilaznim putem zađu za leđa. Sada su ove sveže trupe napale Rimljane i uspele da slome drugu liniju, — dok se prva linija od 10 000 ljudi prikupila i kao kompaktna masa probila kroz neprijateljske redove, a zatim krenula niz reku ka Placentiji, gde ju je prešla bez smetnji.

U bici kod Kane (216. godine pre n. e.) Rimljani su imali 80 000 pešaka i 6000 konjanika, a Kartaginjani — 40 000 pešaka i 10 000 konjanika. Konjica Lacijuma obrazovala je desno rimsko krilo, koje se naslanjalo na reku Aufidu, konjica italjskih saveznika stajala je na levom krilu, dok je pešadija bila u centru. Hanibal je takođe postavio svoju pešadiju u centar, dok su keltski i španski odredi ponovo bili na krilima, a između njih i nešto unazad stajala je njegova afrička pešadija, koja je sada bila opremljena i organizovana po rimskom sistemu. Što se tiče konjice, Numidane je postavio na desno krilo, gde im je otvorena ravnica — zahvaljujući njihovoj većoj pokretljivosti i brzini — omogućavala da izbegnu napade italjske teške konjice, koja je bila isturena protiv njih, dok se čitava masa teške konjice, pod komandom Hazdrubala, nalazila na levom krilu, pored same reke. Iako su Numidani zadali dosta muke italjskoj konjici koja se nalazila na rimskom levom krilu, sasvim je prirodno da oni, kao neregularna konjica, nisu mogli pravilnim napadima da slome njen zbijeni stroj. U centru, rimska pešadija brzo je odbacila Kelte i Špance, a zatim se postrojila u kolonu u vidu klina da bi napala afričku pešadiju. Međutim, afrička pešadija, pošto je izvršila zahodjenje krilima unutra i napala tromu rimsku masu postrojenu u liniju, slomila je njen elan. Posle toga otpočela je borba u mestu. Ali, u međuvremenu, teško naružana Hazdrubalova konjica nanela je poraz Rimljanima. Pošto je snažno napala, i posle jakog otpora razbila rimsku konjicu na desnom krilu, prošla je iza rimskog centra kao Aleksandar kod Arbele, zatim napala italjsku konjicu iz pozadine, potpuno je razbila i, ostavljajući

je kao lak plen Numidanima, postrojila se za veliki napad na bokove i pozadinu rimske pešadije. Ovo je rešilo ishod bitke. Glomazna masa, napadnuta sa svih strana, popustila je i raspala se tako da je bila probijena i najzad podlegla. Nikada nijedna vojska nije bila tako potpuno uništena. Rimljani su izgubili 70 000 ljudi, a od njihove konjice umaklo je samo 70 ljudi. Kartaginjani su izgubili manje od 6000, od čega je dve trećine otpadalo na keltske kontingente, koji su morali da izdrže svu težinu prvog juriša legija. Od 6000 ljudi regularne Hazdrubalove konjice, koja je dobila čitavu bitku, nije poginulo ni ranjeno više od 200 ljudi.

Rimska konjica ni kasnije nije bila mnogo bolja od konjice koja je postojala za vreme punskih ratova^[243]. Ona je pridavana legijama u malim jedinicama i nikad nije bila samostalan rod vojske. Za vreme Cezara, osim ove legionarske konjice, postojali su i više-manje neregularni španski, keltski i germanski konjanici. Nijedna konjica, koja je bila u službi Rimljana, nije učinila ma šta što bi bilo vredno pomena. Ovaj rod vojske bio je tako zanemaren i neefikasan, da je parćanska neregularna konjica sa Korasana stalno bila veoma opasna za rimsku vojsku.

Pa ipak, u istočnom delu imperije i dalje se očuvala stara strast prema konjima i veštini jahanja, a Vizantija je, sve dok je Turci nisu zauzeli, ostala znamenito tržište konja i škola jahanja za čitavu Evropu. Prema tome, vidimo da je za vreme kratkotrajnog preporoda Vizantijske imperije, za vreme Justinijana, njena konjica bila na znatnoj visini, a, kako se priča, evnuh Narses je u bici kod Kapue 554. godine, uglavnom pomoću ovog roda vojske, naneo poraz Tevtoncima koji su upali u Italiju^[244].

Posle učvršćivanja pobedničke aristokratije tevtonskog porekla, u svim zemljama Zapadne Evrope nastala je nova era u istoriji konjice. Plemstvo je svuda stupalo u konjičku službu pod nazivom oklopnika — *gens d'armes*, obrazujući najtežu konjicu, u kojoj su i jahači i konji imali zaštitne metalne oklope. Prva bitka u kojoj se pojavila takva konjica bila je kod Poatjea, gde je Karl Martell 732. godine odbio bujicu arapske najezde. Franački vitezovi pod komandom Eudesa, vojvode akvitanskog, probili su se kroz mavarske redove i zauzeli njihov logor. Ali pošto takva konjička jedinica nije bila pogodna za gonjenje, Arapi su uspeli da se pod zaštitom svoje neumorne neregularne konjice povuku u Španiju bez većih gubitaka. Posle ove bitke voden je niz ratova u kojima se masivna ali troma regularna konjica Zapada borila s promenljivom srećom protiv okretne neregularne konjice Istoka. Nemački riteri ukrštali su mačeve u toku skoro čitavog 10. veka s divljim mađarskim konjanicima i do nogu ih potukli svojim zbijenim strojem kod Merzeburga 933. i na Lehu 955. godine^[245]. Španski vitezovi borili su se u toku nekoliko vekova protiv mavarskih zavojevača Španije i najzad ih pokorili. Ali su i zapadni »teški vitezovi«, kada su, za vreme krstaških ratova^[30], preneli bojište

u istočnu postojbinu svojih neprijatelja, pretrpeli poraz i u većini slučajeva bili potpuno uništeni, jer ni oni, ni njihovi konji, nisu bili u stanju da podnesu klimu, beskrajno duge marševe i nedostatak odgovarajuće hrane i furaži.

Posle krstaških ratova došla je nova najezda istočnjačkih konjanika u Evropu, tj. najezda Mongola. Pošto su preplavili Rusiju i poljske oblasti, oni su se 1241. godine kod Valštata u Šleskoj sukobili sa ujedinjenom poljskom i nemačkom vojskom^[246]. Posle dugotrajne borbe Azijati su porazili iznurene, čelikom oklopljene riterne, ali je pobjeda bila plaćena tako skupo, da je slomila moć zavojevača. Mongoli nisu produžili dalje nadiranje, već su ubrzo, usled međusobnog razdora, postali bezopasni i bili potisnuti.

U toku celog srednjeg veka konjica je ostala glavni rod vojske u svim vojskama: kod istočnih naroda to mesto je uvek zauzimala laka neregularna konjica, dok je u tom periodu kod naroda Zapadne Evrope — teška regularna konjica, koju su sačinjavali vitezovi, bila rod vojske koji je rešavao ishod svake bitke. To prvenstvo konjice nije bilo uslovljeno toliko njenom sopstvenom vrednošću — jer je neregularna konjica Istoka bila nesposobna za urednu borbu, a regularna konjica Zapada neverovatno troma u kretanju — koliko, pre svega, slabim kvalitetom pešadije. Azijati, kao i Evropljani, prezirali su pešadiju, koju su sačinjavali oni koji nisu imali mogućnosti da se pojave na konjima, tj. uglavnom robovi ili kmetovi. Ona nije bila organizovana kao što treba; nije imala zaštitnih oklopa, a od oružja imala je samo koplje i sablju. Zahvaljujući svom dubokom poretku, ona je ponekad mogla da se odupre besnim, neuređenim jurišima istočnjačkih konjanika, ali ne i zapadnjačkoj oklopnoj konjici, koja ju je satirala. Jedini izuzetak činila je engleska pešadija, koja je crpla svoju snagu od dugačkog luka — svoga strašnog oružja. Brojni odnos evropske konjice tih vremena prema ostaloj vojsci svakako nije bio tako veliki kao posle nekoliko vekova, pa čak ni toliki koliki je danas. Iako vitezovi nisu bili brojno jači, jer ih u mnogim velikim bitkama nije učestvovalo više od 800 ili 1000, ipak ih je obično bilo dovoljno da savladaju brojno jaku pešadiju, čim bi uspeli da sa bojišta odagnaju neprijateljske oklopnike. Oklopnici su se obično borili u linijskom poretku u jednoj vrsti, dok su drugu vrstu sačinjavali štitonoše, koji su, uopšte, imali nepotpunije i lakše naoružanje. Kad bi se jednom našle u neprijateljskoj sredini, ove linije bi se brzo rasturale na pojedine borce i bitka bi se završavala prostom borbom prsa u prsa. Kasnije, kad se počelo upotrebljavati vatreno oružje, formiran je duboki poredak masa, obično u obliku pravougaonika, ali tada su dani viteštva već bili izbrojani.

U toku 15. veka, pored uvođenja artiljerije na bojište i naoružanja musketama jednog dela pešadije, tj. tadašnjih čarkaša koji su deštvovali u rasutom stroju, došlo je i do opšte promene bitnih osobina pešadije. Ovaj rod vojske počeo se popunjavati vrbovanjem najamnika,

koji su od vojne službe stvorili profesiju. Nemački landsknehti¹ i Švajcarci bili su takvi profesionalni vojnici. Oni su ubrzo uveli regularnije formacije i taktičke pokrete. Stara dorska i makedonska falanga bila je donekle obnovljena; šlem i prsni oklop donekle su štitili vojnike od koplja i konjičke sablje; a kada je kod Novare (1513. godine)^[247] švajcarska pešadija stvarno potisla francuske vitezove sa bojišta, takvi hrabri ali tromi konjanici više nisu bili za upotrebu. U skladu sa tim, posle ustanka Holandana protiv Španije, nalazimo novi vid konjice — nemačke konjanike² (*reitres* kod Francuza), koji su prikupljeni u vojsku dobrovoljnim upisom kao i pešadija, i koji su bili naoružani šlemom, prsnim okloпом, sabljom i pištoljem. Oni su bili isto tako teški kao i moderni kirasiri, ali mnogo lakši od vitezova. Uskoro su pokazali svoju nadmoćnost nad teško naoružanim oklopnicima; ovi poslednji sada nestaju, zajedno sa njima i koplje, a sablja i kratko oružje postaju obično naoružanje konjice.

Otprilike u isto vreme (krajem 16. veka) bio je uveden kombinovani rod vojske — dragoni, najpre u Francuskoj, a zatim i u drugim evropskim zemljama. Naoružani musketama, oni su, zavisno od situacije, morali da se bore čas kao pešadija, čas kao konjica. Aleksandar Veliki bio je stvorio sličan rod vojske pod nazivom *dimachae*, ali ga ipak niko nije prihvatio. Dragoni 16. veka održali su se dosta dugo, ali su sredinom XVIII veka svuda izgubili svoj dvojaki karakter, izuzev po imenu, i bili su upotrebljavani obično kao konjica. Najvažnije obeležje njihove formacije bilo je to što su oni bili prva regularna konjička jedinica koja nije imala zaštitnog oklopa. Ruski car Nikolaj ponovo je pokušao da u širokim razmerama stvori dragone kao stvarno kombinovan rod vojske, ali pošto se uskoro pokazalo da su se dragoni pred neprijateljem uvek morali upotrebljavati kao konjica, Aleksandar II ih je ubrzo sveo na običnu konjicu, koja nije bila namenjena za pešadijsku službu ništa više nego husari ili kirasiri.

Veliki holandski vojskovođa Moris Oranski stvorio je od svojih konjanika najpre nešto nalik na našu modernu taktičku organizaciju. On ih je obučavao u vršenju juriša i pokreta u samostalnim jedinicama — eskadronima i vodovima — i to u više linija, u zahodaњу krilima, zaustavljanju, postrojavanju kolone i linije i u urednoj promeni fronta. Na taj način, konjički boj nije se rešavao jednim napadom čitave mase, već uzastopnim jurišima pojedinih eskadrona i linija, koje su se uzajamno podržavale. Njegova konjica obično se postrojavala u pet vrsta po dubini. U drugim vojskama ona se borila u gustom poretku, pa i tamo gde je bio usvojen linijski poredak, dubina mu je još iznosila pet do osam vrsta.

Pošto su u XVII veku potpuno nestali skupi oklopnici, brojna jačina konjice narasla je do neverovatnih razmera. Ni u jednom drugom

¹ U «The New American Cyclopaedia» na nemačkom jeziku: Landsknechte.

— ² U «The New American Cyclopaedia» na nemačkom jeziku: Reiter.

periodu ovaj rod vojske nije dostigao takav odnos kod svih vojski. Za vreme tridesetogodišnjeg rata^[37] konjica je obično sačinjavala od $\frac{2}{5}$ do blizu $\frac{1}{2}$ svake vojske, a u pojedinim slučajevima na jednog pešaka dolazila su i po dva konjanika. Gustav Adolf bio je najslavniji konjički komandant toga vremena. Njegova konjica bila je sastavljena od kirasira i dragona; ovi poslednji su se skoro uvek borili kao konjanici. Njegovi kirasiri, koji su takođe bili mnogo lakši od carskih kirasira, ubrzo su dokazali svoju neospornu nadmoćnost. Švedska konjica postrojavala se u tri vrste. Suprotno postupku kirasira većine vojski, čije je glavno oružje bilo pištolj, ona, po pravilima, nije smela da gubi vreme u gađanju, već da napada neprijatelja sa sabljom u ruci. Konjica, koja se u srednjem veku obično nalazila u centru, počela se u novom periodu opet raspoređivati u dve linije na krilima vojske, kao i u staro doba.

Gradanski rat u Engleskoj^[47] dao je dvojicu istaknutih konjičkih vođa. Princ Ruprecht, koji je bio na strani rojalista, odlikovao se »žestinom« kao i svaki drugi konjički komandant, ali je skoro uvek preterivao, gubio komandu nad svojom konjicom, i toliko se zanosio onim što se dešavalo neposredno pred njim, da se od komandanta pretvarao u »hrabrog dragona«. Na drugoj strani, Cromwell, sa istom takvom »žestinom« ako je bilo potrebno, bio je mnogo bolji komandant. On je svoje vojnike čvrsto držao u ruci, uvek je imao rezervu za nepredviđene slučajeve i za odlučujuće pokrete, umeo je da manevriše, i obično na taj način odnosio pobeđu nad svojim preneglim protivnikom. On je dobio bitke kod Marston-Mura i Nezbijsa^[248] zahvaljujući isključivo svojoj konjici.

U većini vojski, izuzev švedske i engleske, upotreba vatrenog oružja i dalje je ostala glavni način dejstva konjice u borbi. U Francuskoj, Pruskoj i Austriji konjica je obučavana u upotrebi karabina, isto onako kao što pešadija upotrebljava musketu. Za vreme dok je linijski poredak mirno stajao, vatra se otvarala sa konja po vrstama, vodovima, redovima, itd., a kad se vršilo približavanje za juriš, onda je linija nastupala kasom, zaustavljala se na malom odstojanju od neprijatelja, ispaljivala plotun, vadila sablje i zatim jurišala. Efikasna vatra dugačkih linija pešadije poljuljala je svaku veru u juriš konjice, koja više nije imala zaštitnih oklopa. Zbog toga je veština jahanja zanemarena, tako da se nikakvi pokreti nisu mogli izvoditi velikom brzinom, jer su se čak i pri laganom hodu događali mnogobrojni nesrećni slučajevi i ljudima i konjima. Obuka se većinom nije izvodila na konjima, a konjički oficiri nisu imali ni pojma o rukovanju konjicom u borbi. Istina, Francuzi su ponekad vršili juriše sa isukanim sabljama, a švedski kralj Carl XII, veran svojoj nacionalnoj tradiciji, uvek je jurišao u galopu, ne otvarajući vatru, rasterivao konjicu i pešadiju, i ponekad čak zauzimao slaba poljska utvrđenja.

Tek je Friedrichu Velikom i njegovom znamenitom konjičkom komandantu Seydlitzu palo u deo da izvrše revoluciju u konjici i da

je uzdignu do vrhunca njene slave. Pruska konjica sa teško naoružanim ljudima na tromim konjima, koja je bila izvežbana samo u gađanju i koju je Friedrich nasledio od svoga oca¹, bila je odmah potučena kod Molvica (1741. godine)^[40]. Ali čim je bio završen prvi šleski rat^[249], Friedrich je odmah potpuno reorganizovao svoju konjicu. Gađanje i pešačka obuka bili su zapostavljeni, a pažnja je bila posvećena jahanju.

»Svi pokreti moraju se izvoditi najvećom brzinom, a sva kretanja u lakom galopu. Konjički oficiri u prvom redu moraju stvarati savršene jahače od svojih vojnika; kirasiri moraju biti isto tako spretni i iskusni u jahanju kao i husari, i dobro obučeni za borbu sabljom.«

Vojnici su morali jahati svaki dan. Glavna obuka sastojala se u jahanju po teškom terenu preko prepreka i u mačevanju na konju. Otvaranje vatre za vreme juriša bilo je zabranjeno sve dotle dok prva i druga neprijateljska linija ne budu potpuno slomljene.

»Svaki eskadron koji kreće u juriš mora napadati neprijatelja sa sabljom u ruci, a nijedan komandant ne sme dopustiti svojim trupama da otvaraju vatru, ili će u protivnom biti kažnjen sramnim gubitkom čina; za to će biti odgovorni komandanti brigada. Prilikom nastupanja trupe će se najpre kretati brzim kasom, a zatim punim galopom, ali u smaknutom stroju. Ako se bude tako napadalo, njegovo veličanstvo je uvereno da će neprijatelj biti uvek slomljen.

Svaki konjički oficir mora uvek da ima na umu da je za uništenje neprijatelja neophodno ispuniti dva uslova: 1) napadati neprijatelja najvećom mogućom brzinom i snagom, i 2) zaobići ga s boka.«^[250]

Ovi citati iz Friedrichovih uputstava u dovoljnoj meri pokazuju potpunu revoluciju koju je Friedrich uneo u taktiku konjice. Njemu je sjajno pomogao Seydlitz, koji je uvek komandovao njegovim kirasirima i dragonima i stvorio od njih takve trupe da se po žestini i urednosti pri izvođenju juriša, brzini postrojavanja, spremnosti za bočne napade, brzini uspostavljanja poretka i pregrupisanja posle juriša nijedna konjica nije mogla uporediti sa pruskom konjicom iz vremena sedmogodišnjeg rata^[43]. Rezultati su uskoro postali očigledni. Kod Hoenfridberga bajrojski dragonski puk od 10 eskadrona pregazio je čitavo levo krilo austrijske pešadije, razbio 21 bataljon i zarobio 66 zastava, 5 topova i 4000 vojnika. Kad je pruska pešadija kod Corn-dorfa bila prinudena da se povuče, Seydlitz je sa 36 eskadrona naterao u bekstvo pobedonosnu rusku konjicu, a zatim se sručio na rusku pešadiju, naneo joj teške gubitke i potpuno je porazio. Blagodareći svojoj sjajnoj konjici, Friedrich je izvojevao pobjede kod Rozbaha, Štrigaua, Keselsdorfa, Lojtana i u deset drugih bitaka.^[251]

Kad je izbio francuski revolucionarni rat, Austrijanci su usvojili pruski sistem, ali Francuzi to nisu učinili. Revolucija je zaista mnogo dezorganizovala francusku konjicu, a novoformirane jedinice u po-

¹ Friedricha Wilhelma I

četku rata pokazale su se skoro neupotrebljivim. Njihove mobilisane pešadijske jedinice bile su gotovo uvek potučene kada su se u toku 1792. i 1793. godine sukobljavale sa dobrom engleskom, pruskom i austrijskom konjicom. Konjica, koja je bila apsolutno nesposobna da se nosi sa takvim neprijateljima, držana je uvek u rezervi, dok se u toku nekoliko godina rata nije poboljšala.

Počev od 1796. godine svaka pešadijska divizija imala je konjicu za podršku; pa ipak, 59 austrijskih eskadrona kod Virzburga (1796)^[252] razbilo je celu francusku konjicu.

Kad je došao na vlast u Francuskoj, Napoleon se svim silama trudio da poboljša konjicu. A zatekao je najgori mogući materijal. Kao narod, Francuzi su sigurno najgori jahači u Evropi, a njihovi konji, dobri za zapregu, nisu pogodni za jahanje. Sam Napoleon bio je osrednji jahač i uopšte nije cenio jahanje. On je, ipak, znatno usavršio konjicu, tako da je njegova konjica, koja je imala većim delom nemačke i italijanske konje, posle obuke u bulonjskom logoru^[143], postala prilično ozbiljan protivnik. U ratovima 1805. i 1806-1807. godine njegova konjica je bila kadra da uzme gotovo sve konje iz austrijske i pruske vojske, a osim toga, Napoleonova vojska je ojačana izvrsnom konjicom Rajnskog saveza^[174] i Velikog vojvodstva Varšava^[253]. Tako su bile formirane one ogromne konjičke mase sa kojima je Napoleon operisao 1809, 1812. i u drugoj polovini 1813. godine, koje su se znatnim delom sastojale od Nemaca i Poljaka, iako su se obično nazivale francuskim. Napoleon je u jednom delu teške konjice ponovo uveo oklop koji je u francuskoj vojsci bio odbačen kratko vreme pre revolucije. U pogledu organizacije i opreme ostalo je skoro sve isto, samo što je sa poljskim pomoćnim trupama dobio nekoliko pukova lake konjice, koja je bila naoružana kopljem i čiju su uniformu i opremu uskoro počele da podržavaju i druge vojske. Ali, Napoleon je potpuno izmenio taktičku upotrebu konjice. Iako je, u skladu sa sistemom formiranja divizija i armijskih korpusa od sva tri roda vojske, svakoj diviziji ili korpusu bio pridat izvestan deo lake konjice, ipak je osnovna masa ovog roda vojske, a naročito sva teška konjica, držana zajedno u rezervi radi nanošenja odlučujućeg udara u pogodnom trenutku ili, u slučaju potrebe, za zaštitu povlačenja vojske. Ove konjičke mase, koje su se iznenada pojavljivale na određenoj tački bojišta, često su imale odlučujuću ulogu, ali ipak nikad nisu postigle tako sjajne uspehe kao konjanici Friedricha Velikog. Razlog za to, donekle, treba tražiti u izmenjenoj taktici pešadije, koja je za svoja dejstva prvenstveno birala ispresecano zemljište i uvek u kari dočekivala napad konjice. Zbog toga je konjici bilo teže da postigne onako velike pobede kao što ih je postizala pruska konjica nad razvučenim i tankim pešadijskim linijama svojih neprijatelja. Ali je isto tako nesumnjivo da Napoleonova konjica nije bila ravna konjici Friedricha Velikog i da taktika Napoleonove konjice nije bila u svakoj prilici bolja od Friedrichove taktike. Zbog neveštog jahanja Francuzi su bili prinudeni da jurišaju srazmerno

malom brzinom, u kasu ili lakom galopu, a samo u retkim slučajevima jurišali su u punom galopu. Iako su svojom velikom hrabrošću i smaknutim poretkom ponekad nadoknađivali slabiji elan, ipak njihov juriš nije bio onakav kakav se danas smatra dobrim. Francuska konjica često je primenjivala stari sistem, tj. doček neprijateljske konjice u mestu, sa karabinom u ruci, i u takvim slučajevima uvek je bila potučena. Poslednji primer te vrste dogodio se kod Danigkova (5. aprila 1813. godine),^[254] kada je oko 1200 francuskih konjanika na taj način sačekalo napad 400 Prusa i, pored svoje brojne nadmoćnosti, pretrpelo potpuni poraz. Upotreba velikih konjičkih masa postala je tako utvrđeno pravilo Napoleonove taktike da je zbog toga divizijska konjica bila ne samo oslabljena i postala potpuno nekorisna, nego je i pri upotrebi konjičkih masa Napoleon često zanemario postupno uvođenje svojih snaga, tj. jedno od glavnih načela savremene taktike, koje se kod konjice primenjuje čak u većoj meri nego kod pešadije. On je uveo konjički juriš kolonom, pa čak i ceo konjički korpus postrojavao u jednu džinovsku kolonu, tj. u takvu formaciju iz koje je izdvajanje pojedinog eskadrona ili puka postajalo sasvim nemoguće, dok o pokušaju kakvog bilo razvijanja nije moglo biti ni govora. Njegovi konjički komandanti, takode, nisu bili na dovoljnoj visini, tako da bi čak i Murat, koji je bio najsajjniji od njih, izgledao kao bedna figura u poređenju sa Seydlitzom.

Napoleonovi protivnici znatno su poboljšali konjičku taktiku za vreme ratova 1813, 1814. i 1815. godine. Iako su se u znatnoj meri pridržavali Napoleonovog sistema, — držanja velike konjičke mase u rezervi, — tako da je veći deo konjice vrlo često bio van akcije, oni su, ipak, u mnogim slučajevima, pokušavali da se vrate na Friedrichovu taktiku. U pruskoj vojsci oživeo je stari duh. Blücher je prvi počeo slobodnije da upotrebljava svoju konjicu, i to uglavnom sa uspehom. Zaseda kod Hojnuva (1813)^[172], gde je 20 pruskih eskadrona pregazilo 8 francuskih bataljona i zaplenilo 18 topova, označava prekretnicu u savremenoj istoriji konjice i predstavlja dobar kontrast pasivnoj taktici kod Licena, gde su saveznici držali 18 000 konjanika u rezervi, dok nisu izgubili bitku, iako bi teško bilo naći podesnije zemljište za dejstvo konjice.

Englezi nisu nikad usvojili sistem formiranja velikih konjičkih masa, tako da su imali dosta uspeha, iako sâm Napier priznaje da njihova konjica u ono vreme nije bila onako dobra kao francuska. Kod Vaterloa^[51] (gde su, uzgred budi rečeno, francuski kirasiri toga puta jurišali u punom galopu) rukovođenje engleskom konjicom bilo je vanredno dobro i uglavnom uspešno, osim u onim slučajevima kada je podlegala svojoj nacionalnoj slabosti i izmicala iz ruku starešina.

Iako se Napoleonova taktika zadržala u pravilima većine vojski, ona je posle zaključenja mira 1815. godine ustupila mesto Friedrichovoj taktici. Počelo se polagati više pažnje jahanju, ali još ne onoliko koliko je to bilo potrebno. Odbačena je ideja dočeka neprijatelja sa

karabinom u ruci; svuda je ponovo uvedeno Friedrichovo pravilo prema kome je svaki konjički komandant imao da bude degradiran ako bi dopustio da bude napadnut umesto da sam napadne neprijatelja. Galop je ponovo uveden pri jurišu, a napad u koloni ustupio je mesto jurišima uzastopnih linija, s tim što su pojedini odredi određivani za manevar za vreme juriša. Međutim, ostalo je još mnogo šta da se uradi. Posvetiti veću pažnju naročito terenskom jahanju, zatim prilagoditi sedlo i stav lovačkom načinu jahanja i, pre svega, smanjiti teret koji konj nosi — to su neophodna poboljšanja koja treba izvršiti u svima vojskama bez izuzetka.

Pređimo sada sa istorije konjice na njenu sadašnju organizaciju i taktiku. Popunjavanje konjice vojnicima vrši se uglavnom na isti način na koji i popunjavanje drugih rodova vojske svake zemlje. Međutim, u nekim državama za ovu službu određuju se stanovnici određenih reiona; na primer, u Rusiji — Malorusi (stanovnici Male Rusije), a u Pruskoj — Poljaci. U Austriji se teška konjica regrutuje iz Nemačke i Češke, husari isključivo iz Mađarske, a ulani uglavnom iz poljskih pokrajina. Ali, nabavka konja zaslužuje posebnu pažnju. Pošto Engleskoj za celokupnu konjicu za vreme rata nije potrebno više od 10 000 konja, vlada ne nailazi na teškoće prilikom njihove kupovine; ali, da bi se za vojsku osigurali prvenstveno konji koji nisu upotrebljavani za rad, otprilike do pete godine, kupuju se trogoda ždrebad jorkširske pasmine i izdržavaju o državnom trošku u depoima, dok se ne osposobe za službu. Cena ove ždrebadi (20-25 funti) i obilje dobrih konja u zemlji omogućavaju da britanska konjica ima nesumnjivo najbolje konje na svetu. Rusija, takode, obiluje konjima, mada su po kvalitetu slabiji od engleskih. Oficiri za nabavku konja kupuju sve konje, u južnim i zapadnim pokrajinama carstva, većinom od posrednika-Jevreja, zatim nepogodne konje preprodaju, a ostale predaju pojednim pukovima zavisno od njihove boje (u ruskom puku moraju svi konji biti iste boje). Komandant puka smatra se vlasnikom svih konja svoga puka; on je dužan da za određenu sumu novaca, koja mu se isplaćuje, uredno održava sve konje svoga puka. Predviđeno je da služba konja traje osam godina. Nekada su se konji dobijali iz velikih ergela u Voliniji i Ukrajini, gde ima divljih konja ali je njihovo kroćenje za službu u konjici bilo toliko teško da je obustavljeno. U Austriji se izvestan broj konja otkupljuje, ali u poslednje vreme najveći deo liferuju državne ergele, koje mogu da daju za konjicu svake godine više od 5000 konja od pet godina starosti. U slučaju vanredne potrebe, zemlja koja je tako bogata konjima kao što je Austrija može da računa na domaća tržišta. Pruska je pre 60 godina bila prinuđena da u inostranstvu kupuje skoro sve potrebne konje, ali je sada u stanju da iz svoje zemlje popunjava konjima svu svoju linijsku i landversku¹ ko-

¹ U «The New American Cyclopaedia» Landwehr je napisan na nemačkom jeziku.

njicu. Komisije za nabavku konja kupuju konje od tri godine za linijsku konjicu i šalju ih u depoe, gde se gaje dok ne odrastu za službu. Svake godine potrebno je 3500 konja. U slučaju mobilizacije landverske konjice, svi konji u zemlji, slično ljudima, podležu vojnoj službi, ali se za svakog uzetog konja isplaćuje naknada od 40 do 70 dolara. U zemlji ima tri puta više konja pogodnih za službu nego što joj je potrebno. U pogledu konja, Francuska se nalazi u gorem položaju od ostalih evropskih država. Iako su njene pasmine konja često dobre, pa čak i odlične za vuču, one su uglavnom nepogodne za jahanje. Državne ergele (*haras*), koje su odavno stvorene, imale su manje uspeha nego u drugim zemljama; 1838. godine ove ergele i remontni depoi, koji su bili sa njima u vezi, nisu mogli da isporuču vojsci ni 1000 otkupljenih ili u državnim ergelama odgajenih konja. General La Roche-Aymon izračunao je da u celoj Francuskoj nema ni 20 000 konja između 4 i 7 godina, koji bi bili pogodni za službu u konjici. Mada su se depoi i ergele u poslednje vreme znatno poboljšali, ipak ih nema dovoljno da potpuno podmire potrebe vojske. Alžir liferuje vanrednu pasminu konja za konjicu, kojima se isključivo popunjavaju najbolji pukovi u vojsci, tj. *chasseurs d'Afrique*, dok ih ostali pukovi gotovo i ne dobijaju. Na taj način, u slučaju mobilizacije Francuska je prinuđena da kupuje konje u inostranstvu, ponekad u Engleskoj, ili većinom u severnoj Nemačkoj, gde nisu baš najbolji, iako svaki konj staje otprilike 100 dolara. Mnogi konji koji su izbačeni iz nemačkih konjičkih pukova pojavljuju se u redovima francuske vojske, a francuska konjica u celini, osim *chasseurs d'Afrique*, ima najslabije konje u Evropi.

U suštini, postoje dve vrste konjice: teška i laka, koje se, u stvari, razlikuju po osobinama svojih konja. Krupni i snažni konji ne mogu dobro da dejstvuju zajedno sa malim, živahnim i brzim konjima. U jurišu prvi dejstvuju sporije, ali sa većom silinom udara, a drugi više brzinom i žestinom napada. Osim toga, mali konji su pogodniji za pojedinačne borbe i za borbu u rasutom stroju, dok teški ili veliki konji za to nisu ni dovoljno okretni, ni dovoljno spretni. Takva podela konjice stvarno je neophodna; međutim, zbog mode, mašte i podražavanja nekih narodnih nošnji, stvorene su i mnogobrojne i različite vrste konjice, koje nema smisla potanko opisivati. U većini zemalja teška konjica je, bar delimično, snabdevena oklopima, koje zrna, ipak, mogu probiti. Njena prednja vrsta u Sardiniji nosi koplja. Laka konjica naoružana je delimično sabljama i karabinima, a delimično kopljima. Karabini imaju glatke ili izolučene cevi. U većini slučajeva, i pištolji spadaju u naoružanje konjanika; samo konjica SAD nosi revolvere. Sablje su prave ili povijene u manjoj ili većoj meri; prve su pogodnije za ubod, a druge za seču. Pitanje prednosti koplja nad sabljom i sada je još sporno. Sablja je neosporno pogodnija za borbu prsa u prsa; kopljem se teško može dejstvovati za vreme juriša, ako nije veoma dugačko i teško — a time i nezgodno za rukovanje — ali se ono ipak pokazalo kao veoma efikasno prilikom gonjenja razbijene konjice.

Skoro svi konjički narodi više cene sablju; čak i Kozak ostavlja koplje kad mu predstoji borba sa Čerkezima, iskusnim borcima sabljom. Pištolj je koristan samo za davanje signala; karabin nije dovoljno efikasan, čak ni kad je izoluiran, a neće nikad ni biti od velike stvarne koristi dokle god ne bude uveden takav koji se ostrag puni. Prilikom sukoba prsa u prsa sa neprijateljem, revolver je opasno oružje ako se nalazi u većim rukama. Pa ipak, dobra, oštra i spretna sablja predstavlja najvažnije konjičko naoružanje.

Osim sedla, uzde i naoružanog jahača, konj u konjici mora da nosi torbu sa rezervnim odelom, logorski pribor i pribor za negu konja, a za vreme operacija — hranu za konjanika i furaz za sebe. Ukupna težina tereta koji konj nosi za vreme marša u pojedinim vojskama i vrstama konjice varira negde između 125 i 150 kg. Ta težina će izgledati ogromna kad se uporedi sa onom koju ima da nosi građanski jahači konj. To prekomerno opterećenje konja predstavlja najveću manu svake konjice. U tom pogledu svuda su neophodne krupne reforme. Težina vojnika i ratne spremlje može se i mora smanjiti, ali se to opterećenje za konje mora uzimati u obzir prilikom donošenja suda o sposobnosti za napore i o izdržljivosti konjice, sve dotle dok je na snazi sadašnji sistem.

Teška konjica, koja se sastoji od snažnih, ali po mogućstvu srazmerno lakih vojnika na jakim konjima, mora, uglavnom, da djeluje silinom žestokog juriša u sasvim zbijenom poretku. Ovo zahteva snagu, izdržljivost i određenu fizičku težinu, ali ne toliku da konjica zbog toga postane troma. Ona se mora brzo kretati, ali ne na uštrb održavanja potpunog reda. Kad je jednom postrojena za napad, ona se većinom mora kretati pravo napred i svojim jurišem zbrisati sve što joj stane na put. Svaki pojedini konjanik ne mora da bude tako dobar jahač kao jahači lake konjice, ali mora dobro da vlada svojim konjem i da bude naviknut na kretanje napred u sasvim zbijenoj masi. Zbog toga njihovi konji ne moraju biti osetljivi na jahačev list, niti imati sapi suviše podvučene pod sebe; oni moraju dobro kasati i biti naviknuti da se dobro drže u toku dugog i lakog galopa.

Nasuprot tome, laka konjica, sa spretnijim vojnicima i bržim konjima, ima da djeluje svojom brzinom i pojavom na svakom mestu. Ono što joj nedostaje u težini, mora da nadoknadi brzinom i aktivnošću. Ona će jurišati sa najvećom žestinom, ali kad je korisno, prividno će se povući, da bi zatim, promenivši iznenada front, napala neprijatelja s boka. Naročito je pogodna za gonjenje zbog svoje veće brzine i sposobnosti za pojedinačnu borbu. Od njenih starešina traži se brz vojnički pogled i veća prisebnost duha nego od starešina teške konjice. Svaki vojnik, ponaosob, mora da bude bolji jahač, koji savršeno vlada svojim konjem, — tako da smesta može preći u pun galop ili se trenutno zaustaviti, — i koji se brzo može okretati i dobro preskakati prepreke. Konji moraju biti srčani i brzi, mekousti, osetljivi na jahačev list, okretni, osobito izvežbani za laki galop sa dobro podvučenim sapima

pod sobom. Pored brzih napada u bok i pozadinu, postavljanja zaseda i gonjenja neprijatelja, laka konjica ima zadatak da vrši znatniji deo službe obezbeđenja i izvidanja za račun cele vojske. Od nje se, u prvom redu, zahteva sposobnost za pojedinačnu borbu, radi čega je neophodno da svaki konjanik dobro jaše. U linijskom stroju vojnici galopiraju na većim međusobnim rastojanjima, tako da uvek mogu promeniti front i vršiti druga prestrojenja.

Nominalno, Englezi imaju 13 lakih i 13 teških pukova (dragoni, husari i kopljanici, a samo dva puka telesne garde su kirasiri), ali je sva njihova konjica, po svom sastavu i obuci, u stvari teška konjica, u kojoj nema velike razlike u veličini ljudi i konja. Oni su uvek uzimali strane jedinice za službu u lakoj konjici, — Nemce u Evropi i domorođačke neregularne jedinice u Indiji. Francuzi imaju tri vrste konjice: 174 eskadrona lake konjice — husara i lovaca, 120 eskadrona linijske konjice — kopljanika i dragona, i 78 eskadrona rezervne konjice — kirasira i karabinjera. Austrija ima 96 eskadrona teške konjice — dragona i kirasira, i 192 eskadrona lake konjice — husara i kopljanika. Od linijske konjice Pruska ima 80 eskadrona teške konjice — kirasira i kopljanika, i 72 eskadrona lake konjice — dragona i husara. Ovom broju, u slučaju rata, moglo bi se dodati i 136 eskadrona kopljanika landvera¹ prvog poziva. Teško da će drugi poziv landverske konjice ikada biti formiran u samostalne jedinice. Ruska konjica sastoji se od 160 eskadrona teške konjice — kirasira i dragona, i 304 laka eskadrona — kirasira i kopljanika. Odustalo se od formiranja dragonskih jedinica, namenjenih za vršenje konjičke i pešadijske službe, te su dragoni uključeni u sastav teške konjice. Ali, pravu rusku laku konjicu sačinjavaju Kozaci, kojih ima više no što treba za vršenje službe obezbeđenja, za izviđačku službu i pomoćne službe u vojsci. Sjedinjene Američke Države imaju dva puka dragona, jedan puk konjičkih strelaca i dva čisto konjička puka, a postojao je predlog da ih sve treba nazvati konjičkim pukovima. U stvari, konjica Sjedinjenih Američkih Država je pešadija na konjima.

Eskadron je osnovna taktička jedinica u konjici. On ima u svom sastavu onoliko broj vojnika kojim jedan komandir može da komanduje i da na njih vrši neposredan uticaj za vreme prestrojavanja. Jačina eskadrona kreće se od 100 (u Engleskoj) do 200 ljudi (u Francuskoj). U drugim vojskama brojno stanje eskadrona održava se u istim granicama. Četiri, šest, osam ili deset eskadrona čine puk. Engleski pukovi su brojno najslabiji (od 400 do 480 ljudi), a najjači su pukovi austrijske lake konjice (1600 ljudi). Dok su brojno jaki pukovi bili glomazni, dotle su se oni koji su bili suviše slabi vrlo brzo osipali za vreme rata. Tako je, na primer, britanska brigada lake konjice kod Balaklave⁽¹³⁰⁾, nepuna dva meseca od početka rata, u svojih pet pukova od po dva eskadrona imala jedva 700 ljudi, ili upravo polovinu od onoga koliko je imao jedan ruski husarski puk po ratnoj

¹ U «The New American Cyclopaedia» Landwehr je napisan na nemačkom jeziku.

formaciji. Vod i polueskadron su naročite formacije kod Engleza, a divizion ili dvojni eskadron kod Austrijanaca. To su prelazne karike, koje komandantu omogućavaju da rukovodi svojim brojno jakim konjičkim pukom.

Do Friedricha Velikog, sva se konjica postrojavala najmanje u tri vrste po dubini. On je 1743. godine prvi postrojio svoje husare u dve vrste, a tako je bila postrojena i njegova teška konjica u bici kod Rozbaha. Posle sedmogodišnjeg rata i sve ostale vojske usvojile su ovaj stroj, koji je sada jedino u upotrebi. Radi prestrojavanja eskadron se deli na četiri odeljenja. Prestrojavanje iz linije u raščlanjenu kolonu po odeljenjima, i obratno, iz kolone u liniju, čine glavno i osnovno prestrojenje svakog konjičkog manevra. Većina drugih prestrojenja podešena je ili samo za marš (bočni marš po tri i dr.), ili za izuzetne slučajeve (smaknuta kolona po odeljenjima ili eskadronima). Dejstvo konjice u borbi svodi se uglavnom na borbu prsa u prsa. Njena vatra je drugostepenog značaja. Njeno glavno oružje je čelik — sablja ili koplje — a sva delatnost konjice usredsređena je na juriš.

Na taj način, juriš služi kao kriterij za sve pokrete, prestrojenja i položaje konjice. Sve što ometa lakoću juriša pogrešno je. Snaga juriša postiže se koncentracijom maksimalnog napora vojnika i konja u njegovoj završnoj fazi, tj. u trenutku stvarnog dodira sa neprijateljem. Da bi se to postiglo, neprijatelju se treba približavati sve većom brzinom, tako da se konji puste u trk tek na bliskom odstojanju od neprijatelja. A baš izvođenje takvog juriša predstavlja jedan od najtežih zadataka koji se mogu postaviti konjici. Veoma je teško održavati potpun red i čvrstinu stroja pri kretanju napred i istovremenom povećavanju brzine, naročito kad se mora jahati po neravnom zemljištu. Tu se pokazuje koliko je teško i kako je važno održavanje tačnog pravca kretanja u galopu, jer ako svaki konjanik ne jaše tačno u svome pravcu, onda u vrstama dolazi do guranja i potiskivanja koje se brzo prenosi od centra ka krilima i sa krila ka centru; konji postaju razdraženi i uznemireni, počinje se ispoljavati razlika u brzini i temperamentu pojedinih konja, a ceo se linijski poredak ubrzo tako remeti da nestaje prave linije, a sa tim i potrebne zbijenosti, koja jedino može da obezbedi uspeh. Očigledno je, dalje, da će konji, kada pridu samom neprijatelju, pokušati da izbegnu prodiranje u neprijateljsku masu koja stoji na mestu ili se kreće, i da konjanici ne smeju dopustiti da do toga dođe, jer juriš, u protivnom slučaju, sigurno ne bi uspeo. Zbog toga konjanik mora da bude ne samo čvrsto rešen da prodre u neprijateljske redove, već i da potpuno vlada svojim konjem. Borbena pravila pojedinih vojski predviđaju različite odredbe u pogledu načina kretanja konjice pri jurišu, ali se sva slažu u tome da linijski poredak, ako je moguće, treba da krene hodom, zatim da pređe u kas, a na odstojanju od 300 do 150 jardi od neprijatelja u laki galop, povećavajući postepeno brzinu do punog galopa, s tim da na odstojanju 20 - 30 jardi od neprijatelja jurne najvećom brzinom. Međutim, u praksi se mnogo od-

stupa od svih tih pravila, jer se u svakom pojedinom slučaju mora uzimati u obzir priroda zemljišta, vremenske prilike, stanje konja i sl.

Ako u jurišu konjice protiv konjice stvarno dođe do sudara obeju strana, što je veoma retko u konjičkim borbama, onda sablje, u trenutku samog sudara, imaju vrlo mali značaj. U tom momentu jedna masa ruši i rastura drugu. Tu se moralni element i hrabrost odmah pretvaraju u materijalnu snagu. Najhrabriji eskadron jurišaće sa najvećim samopouzdanjem, odlučnošću, brzinom, skupnošću i čvrstinom svojih redova. Zbog toga nijedna konjica ne može izvršavati velike podvige ako nema dovoljno »poleta«. Sablja, a sa njom i individualna veština u jahanju, dolaze do izražaja čim se probiju redovi jedne strane. Bar jedan deo pobedničke konjice mora se odreći održavanja svog taktičkog postroja da bi sabljom požnjeo pobjedu. Na taj način, uspešan juriš odjednom rešava sudbinu sudara. Ali, ako posle ovoga ne usledi gonjenje i pojedinačna borba, tada ni pobjeda neće biti potpuna.

Upravo ogromno preimućstvo one strane koja je očuvala svoju taktičku kompaktnost i stroj nad onom koja ih je izgubila pokazuje zašto neregularna konjica — ma koliko bila dobra i mnogobrojna — ne može da potuče regularnu konjicu. Nema sumnje da nijedna regularna konjica nije nikad mogla da se uporedi sa neregularnom konjicom naroda na Istoku u pogledu individualne obučenosti u jahanju i rukovanju sabljom, ali je, ipak, i najgora regularna evropska konjica uvek tukla takvu neregularnu konjicu na bojištu. Od poraza Huna kod Šalona (451. godine) do ustanka sepoja 1857. godine^[255] ne može se naći nijedan primer da su sjajni, ali neregularni konjanici Istoka, u stvarnom jurišu slomili bar jedan puk regularne konjice. Njihove neuređene gomile, koje nesložno i nekompaktno jurišaju, ni najmanje ne daju utisak o čvrstoj i brzo pokretljivoj masi. Njihova nadmoćnost može se ispoljiti samo kad je rastrojen taktički poredak regularne konjice i kad nastupi borba prsa u prsa, ali divlji juriš neregularnih konjanika u pravcu protivnika ne može imati takav rezultat. Neregularna konjica je nanosila poraz regularnoj samo onda kad je ova, goneći neprijatelja, napuštala svoj linijski poredak i započinjala borbu prsa u prsa, i kada bi neregularna konjica iznenada obrnula front i iskoristila pogodan trenutak. U stvari, još od vremena ratova Parčana sa Rimljanima, gotovo sva taktika borbe neregularne sa regularnom konjicom sastojala se u tom lukavstvu. Za to nema boljeg primera od onog da su Napoleonovi dragoni u Egiptu^[76], koji su, bez sumnje, bili najgora regularna konjica toga vremena, stalno tukli mameluke, — najsjajnije neregularne konjanike. Za njih je Napoleon rekao da su 2 mameluka apsolutno jača od 3 Francuza, da je 100 Francuza ravno 100 mameluka, da 300 Francuza obično tuku 300 mameluka i da će 1000 Francuza u svakom slučaju potući 1500 mameluka.

Ma koliko bila velika nadmoć one konjičke jedinice koja je bolje očuvala svoj taktički poredak u jurišu, ipak je jasno da čak i u takvoj jedinici, posle uspešnog juriša mora doći do izvesnog poremećaja.

Uspeh juriša nije svuda podjednako odlučan; mnogi vojnici neizbežno se upuštaju u pojedinačnu borbu ili u gonjenje, a samo srazmerno manji deo, prvenstveno iz zadnje vrste, ostaje u poretku koji liči na neku vrstu linije. To je najopasniji trenutak za konjicu, jer sasvim mala grupa svežeg neprijateljskog ljudstva, koja bi se ustremila na nju, može joj oteti pobjedu iz ruku. Zato je veština brzog uspostavljanja poretka posle juriša najbolje merilo za ocenu zaista dobrog kvaliteta konjice, a u tom pogledu imaju nedostataka ne samo mlade, već i iskusne i hrabre jedinice. Britanska konjica, koja ima najvatrenije konje, vrlo lako izmiče iz ruku komandanata, tako da je zbog toga gotovo uvek morala da strada (na primer kod Vaterloa i Balaklave).

Posle davanja signala za prikupljanje, gonjenje se obično prepuštalo izvesnom broju divizionu ili eskadronu, koji su za ovo određeni posebnim ili opštim naredjenjima. Za to vreme osnovna masa konjice uspostavlja poredak, da bi bila spremna za iznenađenje. S obzirom na dezorganizaciju koja nastaje posle juriša, čak i kod pobjednika, neophodno je imati rezervu pri ruci, da bi se u slučaju neuspeha ona prva mogla baciti u borbu. Zbog toga je uvek važno pravilo taktike konjice po kome treba angažovati samo jedan deo snaga kojima se raspolaze u datom trenutku. Takva načelna upotreba rezervi objašnjava se promenljivim tokom velikih konjičkih bojeva, u kojima se pobjeda čas približava, čas udaljava, i to čas jednoj, čas drugoj strani, tako da one naizmenično dolaze u položaj pobeđenog, sve dok se poslednje postojeće rezerve ne sruče svom silinom svojih neporemećenih redova na rastrojenu i oslabljenu neprijateljsku masu i reše ishod boja.

Drugi veoma važan faktor je zemljište. Nijedan rod vojske ne zavisi toliko od zemljišta koliko konjica. Na mekanom, rovitom tlu trk se pretvara u lagan galop, dok prepreka koju bi inače pojedinačni jahač preskočio, ne obraćajući na nju pažnju, može da poremeti poredak i čvrstinu linijskog poretka, a na prepreci, koju bi odmoran konj lako savladao, mogu padati konji koji su bez hrane kasali i galopirali od ranog jutra. Zatim, neka nepredviđena prepreka, koja bi zadržala kretanje napred i izazvala promenu fronta i stroja, može izložiti ceo linijski poredak bočnom napadu neprijatelja. Veliki Murat-ov juriš u bici kod Lajpciga⁵²⁾ služi kao primer kako ne treba vršiti konjičke juriše. On je postrojio 14 000 konjanika u jednu duboku masu i bacio ih na rusku pešadiju koja je tek bila odbijena prilikom napada na selo Vahau. Francuska konjica približavala se kasom, a zatim na odstojanju od 600 ili 800 jardi od savezničke pešadije prešla u lak galop. Konji su se ubrzo umorili na mekanom zemljištu, tako da je silina juriša oslabila baš onda kad su stigli do neprijateljskih pešadijskih kará. Bilo je pregaženo samo nekoliko bataljona koji su pre toga teško stradali. Pošto je obišla ostale kare, masa je progalopirala kroz drugu pešadijsku liniju, ne nanevši joj nikakve štete, i najzad je stigla do linije jezera i močvara koja je zaustavila njeno dalje napredovanje. Konji

su bili potpuno iscrpeni, vojnici u neredu, a pukovi izmešani i bez komandanata. U takvoj situaciji, dva pruska puka i gardijski Kozaci, tj. manje od 2000 ljudi, iznenada su napali njihove bokove i odbacili ih u neredu. U ovom slučaju nije bilo ni rezerve za nepredviđene slučajeve, niti se obraćala potrebna pažnja na brzinu kretanja konja i održavanje odstojanja, te je zbog toga i došlo do poraza.

Juriš se može vršiti u različitim oblicima borbenog poretka. Taktičari razlikuju juriš *en muraille*¹, kad između eskadrona koji jurišaju u liniji uopšte nema međuprostora, ili su oni vrlo mali; juriš sa intervalima, pri kome su eskadroni međusobno udaljeni od 10 do 20 jardi; zatim juriš *en échelon*², kad eskadroni polaze na juriš jedan za drugim, počev s jednog krila, tako da ne stižu jednovremeno do neprijatelja, već uzastopno (ovaj oblik juriša može se znatno ojačati ako se iza spoljašnjeg krila eskadrona koji obrazuje prvi ešalon postavi jedan eskadron u raščlanjenoj koloni); i, najzad, juriš kolonom. Ovaj posebni oblik juriša bitno se razlikuje od drugih nabrojanih njegovih formi, koje su, u stvari, samo različiti vidovi napada u linijskom poretku. Linijski poredak bio je opšta i osnovna forma konjičkog juriša sve do Napoleona. U toku celog XVIII veka nailazimo na konjički juriš kolonom samo u jednom slučaju, tj. onda kada se moralo probijati iz okruženja. Međutim, Napoleon, čija je konjica bila sastavljena od hrabrih ljudi, ali slabih jahača, bio je prinuđen da taktičke nedostatke svoje konjice nadoknadi nekim novim načinom dejstva. On je počeo da šalje svoju konjicu na juriš u dubokim kolonama, primoravajući na taj način prednje vrste da jure napred, i bacajući istovremeno na izabranu tačku napada mnogo veći broj konjanika nego što bi se moglo postići pri napadu u linijskom poretku. U pohodu koji su se odigrali posle rata 1807. godine, Napoleonova želja da dejstvuje masama pretvorila se u neku vrstu manije. On je izmislio čudovišne poretke u kolonama, koje je zbog slučajnog uspeha 1809. godine uporno primenjivao u svojim daljim pohodima, i koji su doprneli da izgubi više bitaka. On je od čitavih pešadijskih ili konjičkih divizija obrazovao kolone, raspoređujući razvijene bataljone ili pukove jedne iza drugih. To je sa konjicom prvi put bilo isprobano kod Egmila 1809. godine^[50], kad je 10 pukova kirasira jurišalo u koloni, pri čemu su dva puka bila razvijena u prvoj liniji, a za njima su sledile 4 isto takve linije na odstojanju od oko 60 jardi jedna za drugom. Kod Vagrama^[80] su bile formirane kolone od čitavih pešadijskih divizija, sa bataljonima razvijenim jedan iza drugog. Takvi manevri mogli su se bez opasnosti primenjivati protiv sporih i metodičnih Austrijanaca toga vremena, ali su u kasnijim ratovima i u borbi sa aktivnijim neprijateljem dovodili do poraza. Već smo videli do kakvog je žalosnog rezultata doveo veliki Murat-ov juriš kod sela Vahau, koji je izvršen u istom takvom borbenom poretku. Taj isti borbeni poredak bio je

¹ u pravoj liniji, «zidom» — ² «po ešalonima»

uzrok katastrofalnog ishoda velikog d'Erlonovog pešadijskog napada kod Vaterloa.^[256] Upotreba ogromne kolone u konjici pokazuje se kao posebno velika greška, jer ona apsorbuje najdragocnije snage u jednu glomaznu masu, kojom se, pošto se jednom angažuje i ispusti iz ruku, više ne može komandovati i koja, ma kakav uspeh postigla na frontu, uvek postaje plen manjih, dobro vođenih neprijateljskih delova, koji napadaju na njene bokove. Od snaga koje služe za izgradnju takve kolone mogla bi se napraviti druga linija i jedna ili dve rezerve, čiji juriši možda ne bi odmah pokazali osobito dejstvo, ali koji bi, na kraju krajeva, nesumnjivo dali bolje rezultate sa manje gubitaka, ako bi se ponavljali. I stvarno, juriš kolonom više se ne primenjuje u većini vojski ili se održava samo kao čisto teorijski kuriozitet, dok se u praksi velike konjičke jedinice postrojavaju u nekoliko linija na jurišnim odstojanjima jedna iza druge, pri čemu se te linije međusobno pothranjuju i potpomažu ako njihovo angažovanje traje duže vreme. Napoleon je, takođe, prvi formirao svoju konjicu u mase od nekoliko divizija koje su dobile naziv konjički korpus. Takva organizacija konjičke rezerve neophodna je u najvećoj meri u velikoj vojsci kao sredstvo za lakše komandovanje, ali njeno održavanje na bojnopolju, kad ovi korpusi moraju da dejstvuju kao samostalne celine, nikada nije dalo pozitivnih rezultata. U stvari, to je bio jedan od najglavnijih razloga što je postrojavanje džinovskih kolona, o kojima smo već govorili, bilo okarakterisano kao pogrešno. U sadašnjim evropskim vojskama konjički korpus je uglavnom zadržan, a u pruskoj, austrijskoj i ruskoj vojsci ustanovljeni su čak i normalni poreci i opšta pravila dejstva takvog korpusa na bojištu. Sva ta pravila, uglavnom, predviđaju postrojavanje prve i druge linije i rezerve, kao i uputstva u pogledu rasporeda konjičke artiljerije koja je pridana takvoj jedinici.

Dosad smo govorili o dejstvu konjice samo ukoliko se to odnosilo na njeno dejstvo protiv konjice. Ali, jedan od glavnih ciljeva upotrebe ovoga roda vojske u borbi — u stvari, njegove današnje glavne upotrebe — jeste dejstvo konjice protiv pešadije. Videli smo da se pešadija u XVIII veku u bici gotovo nikad nije postrojavala u karu za borbu protiv konjice. Ona je dočekivala juriš neprijatelja u linijskom poretku, a ako je napad bio upravljen u bok, onda se nekoliko četa povijalo unazad *en potence*¹, da bi mu se suprotstavile. Friedrich Veliki je davao uputstva svojoj pešadiji da se nikad ne postrojava u karu, izuzev onda kad bi izolovani bataljon bio iznenadno napadnut od strane neprijateljske konjice. A ako se u takvom slučaju postrojavo u karu,

«on je morao krenuti pravo napred na neprijateljsku konjicu, odbiti je i nastaviti pokret u naznačenom pravcu ne obraćajući pažnju na njene napade».

¹ pod pravim uglom

Tanki linijski poreci pešadije toga vremena sačekivali su konjički juriš sa punim poverenjem u dejstvo svoje vatre, i zaista, dosta su ga često odbijali, ali ako bi jednom bili probijeni, njihov je poraz bio neizbežan, kao što je to bilo kod Hoenfridberga i Corndorfa. Danas, kad je kolona u tako velikom broju slučajeva zamenila linijski stroj, usvojeno je kao opšte pravilo da se pešadija pri susretu sa konjicom uvek postrojava u karu, ako je to moguće. Istina, u savremenim ratovima ima dovoljno primera da je dobra konjica iznenadivala pešadiju u linijskom poretku i da je morala da se ukloni ispred njene vatre, ali su takvi slučajevi bili izuzetni. Sada se postavlja pitanje: da li konjica ima dovoljno izgleda da probije pešadijsku karu. O ovom pitanju mišljenja se razilaze, ali, izgleda, svi priznaju da u normalnim uslovima dobra, sveža pešadija, koja nije rastrojena artiljerijskom vatrom, ima sve izgleda da se odupre konjici. Međutim, odlučna konjica ima prednost nad mladim pešacima koji su zbog teške borbe u toku dana, zatim usled velikih gubitaka i dugotrajne izloženosti dejstvu neprijateljske vatre, jako zamoreni i iscrpljeni. U tome ima izuzetaka kao, na primer, juriš nemačkih dragona kod Garsija Hernandezza (1812. godine)⁽²⁵⁷⁾, gde je svaki od tri eskadrona probio netaknutu francusku karu, ali, ipak, važi kao pravilo da konjički komandant neće smatrati celishodnim da baca svoje ljude na takvu pešadiju. Veliki Neyovi juriši sa masom francuske konjičke rezerve na Wellingtonov centar kod Vaterloa nisu mogli da probiju engleske i nemačke kare, jer su ove trupe, koje su duže vremena bile prikrivene iza grebena, veoma malo stradale od prethodne artiljerijske vatre i bile gotovo sasvim netaknute. Stoga se takvi juriši mogu vršiti samo u poslednjoj fazi bitke, kad je pešadija u znatnoj meri rastrojena i iznurena usled aktivnog učešća u borbi i pasivnog držanja pod dejstvom koncentrične artiljerijske vatre. U takvim slučajevima juriši imaju odlučujući značaj, kao što je to bilo kod Borodina i Linjija, a naročito onda kada ih podržavaju pešadijske rezerve, kao što se to desilo u oba navedena slučaja.

Mi se ovde ne možemo zadržavati na različitim zadacima, koji se mogu postavljati konjici u službi obezbeđenja, izvidanja, sprovođenja transporta i dr. Međutim, umesno je da kažemo nekoliko reči o opštim načelima konjičke taktike. Pošto pešadija sve više i više postaje glavna snaga bitke, to se i manevar konjice mora manje ili više potčinjavati manevaru pešadije. A kako je savremena taktika zasnovana na sadejstvu i uzajamnoj saradnji tri roda vojske, odatle proizlazi da ne može biti ni reči o sasvim samostalnom dejstvu ni najmanjeg dela konjice. Prema tome, konjica jedne vojske uvek se deli na dva različita dela, tj. na divizijsku konjicu i konjičku rezervu. Prva se sastoji od konjice koja se pridaje pojedinim pešadijskim divizijama i korpusima, i koja je zajedno sa pešadijom potčinjena istom komandantu. Za vreme borbe ona ima zadatak da dejstvuje u svakom pogodnom momentu za postizanje uspeha, ili da pritekne u pomoć sopstve-

noj pešadiji, ako je ova napadnuta nadmoćnim snagama. Prirodno je da su njena dejstva ograničena i da je njena snaga nedovoljna za samostalno dejstvo. Konjička rezerva, tj. osnovna masa konjice koja ulazi u sastav vojske, prilikom dejstva ima istu takvu potčinjenu ulogu u odnosu na celu pešadiju te vojske, kakvu i divizijska konjica u odnosu na pešadijsku diviziju kojoj pripada. Prema tome, konjička rezerva mora da se drži u pripravnosti sve dotle dok ne nastupi pogodan trenutak za nanošenje odlučujućeg udara, ili za odbijanje neprijateljskog opšteg pešadijskog ili konjičkog napada, ili za izvođenje sopsstvenog odlučnog juriša. Iz navedenog jasno proizlazi da je najcelishodnije ako se konjička rezerva upotrebljava u poslednjim fazama velike bitke, kad može da ima odlučujuću ulogu, koju je često i imala. Danas ne može biti ni govora o tako velikim uspesima kakve je Seydlitz postigao svojom konjicom. Pa ipak, ishod većeg dela velikih bitaka novijeg vremena zavisio je u znatnoj meri od uloge koju je konjica igrala u njima.

Međutim, konjica ima veliki značaj u gonjenju. Pešadija koju podržava artiljerija, nema razloga da se boji konjice sve dotle dok održava svoj poredak i čvrstinu, ali kad se iz bilo kojeg razloga rastroji, onda ona postaje žrtva konjanika koji na nju jurišaju. Od konja se ne može pobeći, jer dobri konjanici mogu svuda da prođu, čak i po teško pristupačnom zemljištu, a energično gonjenje razbijene vojske pomoću konjice uvek je najbolji i jedini način da se pobjeda potpuno iskoristi. Na taj način, bez obzira na odlučujuću ulogu pešadije u borbi, konjica se ipak zadržala kao neophodan rod vojske i uvek će takva ostati. I danas, kao i pre, nijedna vojska ne može početi borbena dejstva sa nadom na uspeh ako ne raspolaže konjicom čiji vojnici znaju i dobro da jašu i da se bore.

Naslov originala: *Cavalry*

Pisano od početka marta do 21. juna 1851.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Fortifikacija^[258]

Nekada se ovaj predmet delio na odbrambenu fortifikaciju, koja predviđa načine kako da se određeno zemljište trajno ili samo privremeno osposobi za odbranu, i na ofanzivnu fortifikaciju, koja obuhvata pravila za izvođenje opsade. Međutim, mi ćemo ga ovde podeliti na tri dela, tj. na *stalnu fortifikaciju*, ili način takvog mirnodopskog uređenja zemljišta za odbranu koje će prinuditi neprijatelja da prilikom napada izvodi pravilnu opsadu, zatim na *veštinu opsadiivanja* i, najzad, na *poljsku fortifikaciju*, ili izradu privremenih poljskih utvrđenja radi ojačanja nekog mesta zbog trenutnog značaja koji ono može dobiti u naročitim uslovima rata.

I. Stalna fortifikacija

Izgleda da su palisade najstariji oblik utvrđenja, koji je sve do kraja XVIII veka još predstavljao turski nacionalni sistem odbrane (palanka), dok ih Burmanci čak i sada u potpunosti upotrebljavaju na Indokineskom poluostrvu. One se sastoje od dvostrukog ili trostrukog reda jakih stabala koja su vertikalno i jedno do drugog ukopana u zemlju, tako da obrazuju zid oko grada ili logora koje treba braniti. Darije u svome pohodu protiv Skita, Cortez kod Tabaska u Meksiku i kapetan Cook na Novom Zelandu nailazili su na takve palisade. Ponekad se prostor između redova stabala popunjavao zemljom, a katkad su stabla bila spojena i međusobno povezana popletom. Sledeći korak u razvoju bio je podizanje zidova umesto palisada. Takav sistem obezbeđivao je veću otpornost i u isto vreme znatno otežavao napad. Kod svih prosvetljenih naroda, od vremena Ninive i Vavilona pa sve do kraja srednjeg veka, zidovi su bili jedino sredstvo utvrđivanja. Zidovi su građeni toliko visoki da ih je bilo teško preći pomoću lestvica i dovoljno debeli da mogu pružiti dug otpor »ovnu« i da se branioци mogu slobodno kretati po njihovom vrhu;

bili su zaštićeni tanjim ozidanim grudobranom sa puškarnicama, kroz čije su otvore na napadača bacane strele i druga odbrambena sredstva. Da bi se ojačala odbrana, grudobran se uskoro počeo graditi tako da je u pravcu neprijatelja prelazio gornju ivicu zida, a između kamenih nosača, na kojima je bio sagrađen, nalazili su se otvori, da bi braniooci mogli videti podnožje zida i odozgo neposredno tući neprijatelja, ako bi mu pošlo za rukom da dotle prodre. Nema sumnje da je još u ranom periodu uveden i rov, koji je okruživao ceo zid i predstavljao glavnu prepreku da se pride zidu. Najzad, odbrambene osobine kamenih zidova bile su usavršene do najvišeg stepena kada su im na izvesnim razmacima bile dodate kule, koje su, štrčeći ispred zidova, omogućavale njihovo flankiranje pomoću oružja koje se iz njih bacalo na trupe koje bi napadale prostor između dve kule. Pošto su u većini slučajeva bile više od zida i poprečnim grudobranom odvojene od njegovog vrha, kule su dominirale zidom, tako da je svaka od njih predstavljala malu tvrđavu, koju je trebalo posebno zauzimati, kad bi braniooci već bili potisnuti sa glavnog zida. Ako tome još dodamo da su neki gradovi, osobito u Grčkoj, imali jednu vrstu citadele na nekom dominirajućem uzvišenju opasanom zidovima (*akropolis*), koja je predstavljala redvi i drugu odbrambenu liniju, onda smo pomenuli najbitnije osobine fortifikacije iz epohe zidnih utvrđenja.

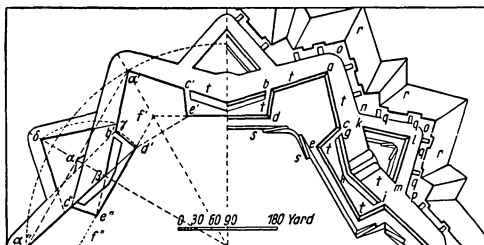
Počev od XIV pa do kraja XVI veka, uvođenje artiljerije iz osnova je promenilo načine napada na utvrđena mesta. Od toga perioda datira ona bogata literatura o fortifikaciji koja razmatra bezbrojne sisteme i metode, od kojih su neki, više ili manje, našli praktičnu primenu, dok se preko drugih — koji inače nisu uvek bili bez osnova — prelazilo kao preko čisto teorijskih zanimljivosti sve dotle dok u kasnijem periodu srećniji sledbenici nisu ponovo izvukli na svetlost dana korisne ideje koje su se u njima nalazile. Takva je bila, kao što ćemo docnije videti, i sudbina onog autora koji, ako se tako može reći, predstavlja most između starog sistema zidanih i novog sistema zemljanih utvrđenja koja su bila obložena kamenom samo na onim mestima koja neprijatelj nije mogao da vidi iz daljine.^[259] Neposredan rezultat uvođenja artiljerije bio je povećavanje debljine zidova i prečnika kula na račun njihove visine. Te kule, koje su se sada zvale *rondelle* (*rondelli*), bile su tako velike da se u njima moglo smestiti nekoliko artiljerijskih oruđa. Da bi opsadeni mogli da smeste top i na zid, iza zida je dograđen zemljani bedem potrebne širine. Uskoro ćemo videti kako se ovaj bedem postepeno širio na račun zida, dok ga, najzad, u izvesnim slučajevima nije potpuno zamenio.

Albrecht Dürer, čuveni nemački slikar, razvio je sistem rondela do najvećeg savršenstva. On je od njih napravio potpuno nezavisne forove, postavljajući ih na određenim razmacima duž čitavog zida, sa kazematiranim baterijama za tučenje rova uzdužnom vatrom. Od njegovih zidanih grudobrana ostao je nezaštićen samo onaj deo koji

nije bio viši od tri stope (tj. deo koji je opsađivač mogao videti i tući svojom neposrednom vatrom), a da bi poboljšao odbranu rova, predložio je da se uvedu *caponnières*, tj. postrojenja sa kazematima na dnu rova, zaklonjena od oka opsađivača, sa puškarnicama na svakoj strani radi uzdužnog tučenja rova do najbližeg ugla poligona.

Skoro svi ovi predlozi bili su novi pronalasci; međutim, iako u njegovo doba nijedan od njih, osim kazemata, nije prihvaćen, videćemo da su svi usvojeni u najnovijim i najznačajnijim fortifikacijskim sistemima i prilagođeni izmenjenim uslovima novog vremena.

Može se smatrati da moderni sistem fortifikacije počinje gotovo u isto vreme kada je usvojena promena oblika proširenih kula. Okrugli oblik kule imao je tu slabost što se ni sa kurtine (deo zida između dve kule), ni sa susednih kula nije mogla tući svaka tačka ispred kule koja se nalazila između njih, jer su u blizini zida postojali mali mrtvi uglovi, u kojima se neprijatelj, kad bi ušao u njih, ne bi mogao doseći vatrom iz tvrđave. Da bi se to izbeglo, kula je preuređena u nepravilan petougaoNIK, koji je jednom stranom bio okrenut ka unutrašnjosti tvrđave, a sa četiri strane prema predterenu. Taj petougaoNIK dobio je ime bastion. Da bismo izbegli ponavljanje i nejasnoće, odmah ćemo dati opis i izneti nazive bastionske odbrane koja se zasniva na jednom od onih sistema koji pokazuju sve njene bitne osobine. Skica 1

predstavlja tri strane šestougaonika koji je utvrđen prema prvom Vaubanovom sistemu. Leva strana predstavlja običan crtež kakav se upotrebljava u geometrijskom crtanju, a na desnoj se vide u detaljima bedemi, glasilje, itd. Na celoj poligonalnoj strani $f' f''$ ne obrazuje se neprekidan bedem, već na oba njena kraja ostaju otvoreni delovi $d' f'$ i $e' f''$, a otvor koji se pojavljuje usled toga zatvara se isturenim petougaoNIKim bastionom $d' b' a' c' e'$. Linije $a' b'$ i $a' c'$ obrazuju faze, a linije $b' d'$ i $e' c'$ flanke bastiona. Tačke u kojima se seku faze i flanke zovu se ramene tačke. Linija $a' f'$, koja spaja cen-

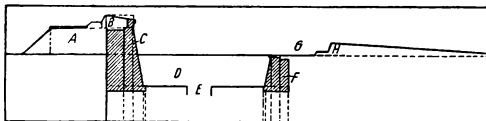
tar kruga sa vrhom bastiona, zove se kapitala bastiona. Linija $e' d'$, koja predstavlja deo prvobitnog obima šestougona, zove se kurtina. Prema tome, svaki poligon ima onoliko bastiona koliko i strana. Bastion može biti pun, ako je ceo petougao nik napunjen zemljom do visine terreplein¹ bedema (mesta gde stoje topovi), ili šupalj (prazan), ako se bedem neposredno iza topova pod nagibom spušta prema unutrašnjosti bastiona. Na skici 1, $d b a c e$ predstavlja puni bastion, a sledeći desno, od koga se vidi samo jedna polovina, jeste šuplji bastion. Bastioni i kurtine zajedno sačinjavaju enceinte², odnosno glavni deo tvrđave. Na njima, na platformi bedema, pre svega, primećujemo grudobran, koji je sprema tako sagrađen da zaklanja braniocce, a zatim silaze na unutrašnjem nagibu ($s s$), kojima se održavaju veze sa unutrašnjošću utvrđenja. Bedem je dovoljno visok da može zaštititi kuće u gradu od neposrednog gađanja, a grudobran je dovoljno debeo da može dugo izdržati vatru teške artiljerije. Oko čitavog bedema pruža se rov $t t t t$, a u njemu je smešteno nekoliko vrsta spoljnih utvrđenja. Prvo, ispred kurtine nalazi se ravelin ili demilune³ $k l m$, tj. trougao no postrojenje sa dve faze $k l$ i $l m$, koje imaju bedem i grudobran za postavljanje artiljerije. Zadnja otvorena strana svakog utvrđenja zove se grlo; na taj način, $k m$ je grlo ravelina, a $d e$ grlo bastiona. Grudobran ravelina je za oko 3 do 4 stope niži od grudobrana glavnog dela tvrđave, tako da ovaj dominira ravelinom i da njegovi topovi, u slučaju potrebe, mogu gađati preko ravelina. U rovu, između kurtine i ravelina, nalazi se tenaille⁴ $g h i$, tj. posebno dugačko i uzano utvrđenje, koje je uglavnom namenjeno da štiti kurtine od razorne vatre; tenalja je niska i suviše uzana za artiljeriju, a njen grudobran služi samo za to da, u slučaju uspešnog juriša, omogućiti pešadiji da flankira linetu vatrom iz rova. Preko rova nalazi se skriveni put $n o p$, čija se unutrašnja strana graniči rovom, a spoljašnja unutrašnjim nagibom glasi je $r r r$, koja se, počev od svoje najviše unutrašnje ivice ili grebena ($crête$), vrlo blago spušta prema predterenu. Greben glasi je je opet, tri ili više stopa niži od ravelina, da bi svi topovi tvrđave mogli da gađaju preko njega. Od nagiba ovih zemljanih utvrđenja, obično su obloženi kamenom spoljašnji nagib jezgra tvrđave i spoljašnjih utvrđenja u rovu (eskarpa), kao i spoljašnji nagib samog rova (od skrivenog puta naniže) ili kontreskarpa. Ispadni i upadni uglovi skrivenog puta obrazuju velika, prostrana i zaštićena mesta, takozvana ispadna (o) i upadna ($n p$) zborišta — prema tome da li leže kod ispadnih ili upadnih uglova. Da bi se skriveni put zaštitio od uzdužne vatre, preko njega su na izvesnom razmaku izrađivane traverze ili poprečni grudobrani, ali tako da su se na kraju pored glasi je ostavljali samo mali prolazi. Za zaštitu veze kroz rov od tenalje do ravelina ponekad su se izrađivala mala utvrđenja, takozvani kapo-

¹ nasipa, unutrašnjeg tla bedema — ² obim, venac — ³ polumesec —

⁴ klešta, tenalja

niri, koji se sastoje od uzanog prolaza, zaštićenog grudobranom sa svake strane, čije se spoljašnje površine blago spuštaju kao i kod glasijske. Na skici 1 takav kaponir nalazi se između tenalje *g h i* i ravelina *k l m*.

Pomoću profila na skici 2 moći ćemo da damo jasniji opis. A predstavlja platformu jezgra tvrđave, B — grudobran, C — kamenu oblogu eskarpe, D — rov, E — kinetu (cunette), tj. manji i dublji rov koji je prokopan sredinom većeg rova, F — kamenu oblogu kontreskarpe, G — skriveni put, i H — glasiju. Stepenice, koje su pokazane iza grudobrana i glasijske, zovu se banketi i služe kao stajalište za pešadiju, da bi ona mogla gađati preko zaštitnog grudobrana.

Na skici se može jasno videti da topovi, koji su smešteni na flankama bastiona, flankiraju ceo rov koji leži ispred susednih bastiona. Tako se fasa *a' b'* brani vatrom sa flanke *c'' e''*, a fasa *a' c'* vatrom sa flanke *b d*. S druge strane, unutrašnje faze dva susedna bastiona štite faze ravelina, koji se nalaze između njih, na taj način što drže pod svojom vatrom rov ispred ravelina. Prema tome, nije bilo nijednog delića rova koji se ne bi nalazio pod zaštitom bočne vatre, a u tome se i sastoji originalan i veliki napredak kojim je bastionski sistem otvorio novu epohu u istoriji fortifikacije. Ne zna se ko je pronalazač bastiona, niti se zna tačno vreme kad su bastioni bili uvedeni. Pouzdano se zna samo toliko da su se najpre pojavili u Italiji i da je Sanmicheli 1527. godine sagradio dva bastiona na bedemu Verone. Sva tvrđenja o ranijem postojanju bastiona sumnjiva su. Sistemi bastionskih utvrđenja klasificirani su prema raznim nacionalnim školama; prvi sistem koji treba pomenuti jeste, naravno, italijanski, tj. sistem onoga naroda koji je pronašao bastione. Prvi italijanski bastioni nosili su pečat svog porekla; ali oni nisu bili ništa drugo do mnogougonaone kule ili rondele; oni nisu skoro ništa izmenili u predašnjem načinu utvrđivanja, osim u pogledu bočne vatre. Enceinte tvrđave i dalje je zadržao zid, koji je bio izložen neposrednoj neprijateljskoj vatri. Zemljani bedem, koji je bio podignut iza zida, uglavnom je služio kao mesto za postavljanje artiljerijskih oruđa i za njihovo posluživanje, a njegov unutrašnji nagib bio je isto tako obložen kamenom kao i drveni gradski zidovi. Tek znatno docnije počeo se graditi grudobran od zemlje, ali je čak i tada ceo njegov spoljašnji nagib, sve do vrha, bio obložen kamenom i izložen neposrednoj neprijateljskoj vatri.

Kurtine su bile veoma duge — od 300 do 500 jardi. Bastioni su bili vrlo mali, veličine velike rondele, a flanke su uvek stajale upravno na kurtine. Pošto je tada u fortifikaciji važno pravilo da je najbolja ona bočna vatra koja dolazi sa pravca upravnog na liniju gađanja, očividno je da glavna namena italijanske stare bastionske flanke nije bila da štiti kratke i udaljene faze susednog bastiona, već dugu, pravu liniju kurtine. Ako je kurtina bila suviše duga, onda se na njenoj sredini gradio pljosnati tupougli bastion koji se zvao platforma (*piata forma*). Flanke se nisu gradile u ramenim tačkama, već malo pozadi bedema fasa, tako da su ramene tačke bile isturene i namenjene za zaštitu flanke; svaka flanka imala je dve baterije — donju i gornju, koja je bila malo pozadi, a ponekad čak i kazemat u zidu flanke, u ravni sa dnom rova. Pridodajte tome rov i imaćete sve što je sačinjavalo prvobitni italijanski sistem. Tu nije bilo ni ravelina, ni tenaljâ, ni skrivenog puta, ni glasije; ali taj sistem je brzo bio usavršen. Kurtine su skraćene, a bastioni povećani. Dužina unutrašnje strane poligona (*f f' — skica 1*) bila je određena na 250 do 300 jardi. Flanke bastiona bile su produžene do $\frac{1}{6}$ strane poligona i $\frac{1}{4}$ dužine kurtine. Na taj način, iako su ostale upravne na kurtinu i imale druge nedostatke, one su sada, kao što ćemo videti, pružale bolju zaštitu fasi najbližeg bastiona. Gradili su se puni bastioni, a u njihovom centru često se podizao kavalir, tj. utvrđenje sa fasama i flankama koje su bile paralelne fasama i flankama bastiona, ali sa toliko višim bedemom i grubobranom da se sa njih moglo gađati preko grubobrana bastiona. Rov je bio vrlo širok i dubok i sa kontreskarpom koja se obično protezala paralelno sa fasom bastiona. Ali, kako taj pravac kontreskarpe nije dopuštao da se vidi i flankira ceo rov s onog dela flanke koji je najbliži ramenu, on je izmenjen i kontreskarpa je postavljena tako da je njeno geometrijsko produženje prolazilo kroz ramenu tačku susednog bastiona. Tada je već bio uveden i skriveni put (najpre u citadeli Milana, u drugoj četvrtini XVI veka; prvi ga je opisao Tartaglia 1554. godine). On je služio kao zborna mesto za prikupljanje i povlačenje jedinica koje su vršile ispade, i može se reći da od njegovog uvođenja počinje naučna i energična primena ofanzivnih pokreta u odbrani tvrđava. Da bi se povećala mogućnost korišćenja skrivenog puta, uvedena su zborišta, koja su pružala više prostora i čiji su upadni uglovi takode davali skrivenom putu najjaču bočnu vatru. Da bi se još više otežao prilaz ka skrivenom putu, dizane su palisade na glasiji, na jedan ili dva jarda od grebena, gde ih je neprijateljska vatra brzo rušila. Zbog toga su u drugoj polovini XVII veka, po savetu Francuza Maudina, palisade premeštene na skriveni put koji je zaklonjen glasijom. Kapije su se nalazile na sredini kurtine; za njihovu zaštitu služilo je utvrđenje u obliku polumeseca, koje je građeno u sredini rova prema samim kapijama. Međutim, ovaj polumesec (*demilune*) uskoro se pretvorio u trougaono utvrđenje, tj. u sadašnji ravelin, iz istog razloga iz koga su se i kule pretvorile u

bastione. Ovo utvrđenje bilo je u početku vrlo malo, ali je postalo veće kad se uvidelo da ono ne služi samo kao mostobran na drugoj strani rova, već da u isto vreme štiti flanke i kurtine od neprijateljske vatre, da omogućava unakrsnu vatru ispred kapitála bastionâ i uspešno flankira skriveni put. Pa, ipak, ravelini su se gradili tako maleni da je geometrijsko produženje njihovih fasa seklo jezgro tvrđave u kurtinskoj tački (u krajnjoj tački kurtine). Glavni nedostaci italijanskog tipa fortifikacije bili su ovi:

1. Nepodesan pravac flanki. Posle uvođenja ravelina i skrivenog puta, kurtina je sve manje i manje bila objekat napada, tako da se tada uglavnom napadalo na fase bastiona. Da bi se fase dobro zaštitile, bilo je potrebno da njihovo geometrijsko produženje seče kurtinu u tački gde počinje flanka susednog bastiona, a ta flanka trebalo je da stoji upravno ili približno upravno na tu produženu liniju (tako-zvanu odbrambenu liniju). U tom slučaju stvorila bi se mogućnost za otvaranje efikasne bočne vatre duž celog rova i ispred bastiona. U stvari, odbrambena linija nije bila upravna na flanke, niti se sastajala sa kurtinom u kurtinskoj tački, već je presecala kurtinu na četvrtini, trećini ili polovini njene dužine. Na taj način, neposredno gađanje sa flanke moglo je pre da nanese gubitke posadi suprotne flanke nego neprijatelju koji napada susedni bastion.

2. Očigledno je da je, posle proboja tvrđavskog pojasa i uspešnog napada na jednom jedinom mestu, moglo doći do nestašice sredstava za produženje odbrane.

3. Mali ravelini su nedovoljno štitali kurtine i flanke, a one su potpomagale raveline samo neznatnom bočnom vatrom.

4. Pošto je zbog velike visine bedema, koji je bio potpuno obložen ili ozidan kamenom, u najvećem broju slučajeva 15 do 20 stopa visine zida bilo izloženo neprijateljskom neposrednom gađanju, to je ta kamena obloga bila, naravno, brzo razarana. Videćemo da je bilo potrebno skoro dva veka da se iskoreni ta predrasuda i stekne ubedenje da su bolja neobložena zemljana utvrđenja, i to tek onda kada su Holandani dokazali da nema nikakve koristi od oblaganja. Najbolji inženjeri i pisci, koji su pripadali italijanskoj školi i krajem XVI veka pisali o fortifikaciji, bili su: Sanmicheli (umro 1559. godine), koji je utvrdio Napoli di Romanja u Grčkoj i Krit i sagradio for Lido kod Venecije; Tartaglia (oko 1550. godine); Alghisi da Carpi, Girolamo Maggi i Giacomo Castrioto. Paciotto del Urbino sagradio je citadele u Turinu i Antverpenu (1560 - 1570. godine). Italijanski pisci o fortifikaciji koji su se javili kasnije: Marchi, Busca, Floriani i Rossetti, uveli su mnoga poboljšanja u ovaj sistem, ali nijedno od njih nije bilo originalno. Oni su bili samo više ili manje vešti plagijatori; većinu svojih planova kopirali su od Nemca Daniela Specklea, a neke od Holandana. Svi su pripadali XVII veku, te je njihovu slavu sasvim pomračio brzi razvoj fortifikacijske nauke do koga je tada došlo u Nemačkoj, Holandiji i Francuskoj.

U Nemačkoj su uskoro zapazili nedostatke italijanskog fortifikacijskog sistema. Prvi koji je ukazao na osnovne nedostatke stare italijanske škole — male bastione i duge kurtine — bio je nemački inženjer Franz, koji je za Karla V utvrdio grad Antverpen. Na save-tovanju sazvanom radi razmatranja plana utvrđenja, on je zahtevao da se sagrade veliki bastioni i kraće kurtine, ali su ga nadglasali vojvoda od Albe i drugi španski generali, koji su imali poverenja samo u stari italijanski sistem. Druge nemačke tvrđave odlikovale su se time što su kod njih bile uvedene kazematirane galerije po principu Dürera, kao na primer Kistrin, koja je građena od 1537. do 1558. godine, i Jilih, koju je nekoliko godina docnije utvrdio inženjer poznat pod imenom Majstor Jovan (*Meister Johann*)¹.

Ipak, prvi čovek koji se sasvim oslobodio okova italijanske škole i odredio načela na kojima se zasnivaju svi docniji sistemi bastionskih utvrđenja, bio je Daniel Speckle, inženjer grada Štrazburga (umro 1589. godine). Njegova glavna načela bila su:

1) Tvrđava će biti utoliko jača ukoliko poligon, koji obrazuje tvrđavski pojas, ima više strana, jer se tada njegove pojedine strane mogu bolje uzajamno podržavati; prema tome, ukoliko se linija trase koju treba braniti više približava pravoj liniji, utoliko bolje. Ovo načelo, koje je Cormontaigne, blagodareći izvrsnom poznavanju matematike, prikazao kao svoje originalno otkriće, bilo je Speckleu vrlo dobro poznato još pre 150 godina.

2) Oštrougli bastioni su slabi kao i tupougli. Ispadni ugao treba da bude prav. Iako je bio u pravu zato što je bio protiv oštrih ispadnih uglova (sada se ugao od 60° smatra kao najmanji dozvoljeni ispadni ugao), on je, zbog naklonosti koja je u njegovo doba postojala prema ispadnom uglu od 90°, bio odlučno protiv tupih ispadnih uglova, koji su uistinu veoma korisni i neizbežni kod poligona s velikim brojem strana. U stvari, izgleda da je to njegovo protivljenje bilo samo ustupak predrasudama toga doba, pošto se na crtežima onoga što je smatrao najjačim načinom utvrđivanja nalaze samo tupougli bastioni.

3) Italijanski bastioni su suviše mali, a bastion mora da bude velik. Zbog toga su Speckleovi bastioni veći od Cormontaigne-ovih.

4) Kavaliri su potrebni svakom bastionu i na svakoj kurtini. To je bila posledica načina opsadiivanja u njegovo doba, u kome su visoki kavaliri u rovovima imali veliki značaj. Ali, prema Speckleovoj zamisli, kavaliri nisu imali ulogu samo za pružanje prostog otpora; oni predstavljaju prave kupire (*coupures*), koji su blagovremeno sagrađeni u unutrašnjosti bastiona, obrazujući drugu odbrambenu liniju, za slučaj da neprijatelj probije i na juriš zauzme glavni pojas tvrđave. Zbog toga, sva zasluga za pretvaranje kavalira u stalne kupire, koja se obično pripisuje Vaubanu i Cormontaigne-u, u stvari pripada Speckleu.

¹ U «The New American Cyclopaedia» na engleskom i nemačkom jeziku.

5) Najmanje jedan deo flanke, ili još bolje, cela flanka bastiona treba da bude upravna na odbrambenu liniju i da bude sagrađena na mestu gde se odbrambena linija preseca sa kurtinom. Ovo važno načelo, čije je otkriće francuskom inženjeru Paganu donelo toliku slavu, objavljeno je, znači, 70 godina pre Pagana.

6) Za odbranu rova potrebne su kazematirane galerije; zbog toga ih Speckle ima i u fasama i u flankama bastiona, ali samo za pešadiju; da ih je sagrađio dovoljno prostranim i za artiljeriju, postigao bi u tom pogledu u potpunosti ono što je postignuto tek u najnovije vreme.

7) Da bi bio koristan, ravelin mora da bude što prostraniji; zbog toga je Speckleov ravelin veći od svih koji su dotada predlagani. Tako se Vaubanova usavršavanja, u odnosu na Pagana, samo delom, a Cormontaigne-ova, u odnosu na Vaubana, skoro potpuno sastoje u postepenom povećanju ravelina; ali Speckleov ravelin je znatno veći i od Cormontaigne-ovog.

8) Skriveni put treba ojačati što je moguće više. Speckle ga je i ojačao, jer je prvi shvatio njegov ogroman značaj. Da bi se izbeglo dejstvo uzdužne vatre, greben glasiye i kontreskarpe lomio se *en crémaillère* (slično zupcima testere). Cormontaigne je i ovu ideju uzeo od Specklea, ali je zadržao traverze (kratke bedeme preko skrivenog puta koji su štitili od bočne vatre), koje je Speckle odbacio. Savremeni inženjeri su uglavnom došli do zaključka da je Speckleov plan bolji od Cormontaigne-ovog. Osim toga, Speckle je prvi postavio artiljeriju na zborišta skrivenog puta.

9) Nijedan deo kamenog zida ne treba da bude izložen osmatranju neprijatelja niti njegovoj neposrednoj vatri, tako da ovaj ne bi mogao postaviti svoje baterije za rušenje pre nego što dospe na greben glasiye. Iako je Speckle još u XVI veku postavio ovo vrlo važno načelo, ono ipak nije usvojeno sve do Cormontaigne-a; čak i Vauban izlaze znatan deo svog zida (vidi C na skici 2).

U ovom kratkom izvodu Speckleovih ideja jasno su izložena, a ne samo sadržana, osnovna načela svake savremene bastionske fortifikacije, a njegov sistem, koji bi i danas dao vrlo dobra odbrambena postrojenja, zaista je izvrstan, ako se uzme u obzir vreme u kome je on živio. U celoj istoriji savremene fortifikacije ne postoji nijedan čuveni inženjer za koga se ne bi moglo reći da nije pojedine najbolje ideje uzeo iz toga velikog originalnog izvora bastionske odbrane. Praktična primena Speckleove inženjerijske veštine došla je do izražaja u izgradnji tvrđava Ingolštat, Šletštat, Hagenau, Ulm, Kolmar, Bazel i Štrazburg, koje su utvrđivane pod njegovim rukovodstvom.

Otrprike u toj istoj epohi, borba Holandana za nezavisnost^[36] izazvala je pojavu jedne druge fortifikacijske škole. Za odbranu od Španaca trebalo je utvrditi holandske gradove, od čijih se starih zidanih bedema nije moglo očekivati da će se odupreti pravilnom napadu. Međutim, nije bilo ni vremena ni novaca za građenje visokih zida-

nih bastiona i kavalira po italijanskom sistemu. Ali, pošto je karakter zemljišta, zbog njegove male nadmorske visine, pružao druge mogućnosti, Holandani su, kao vešti graditelji kanala i nasipa, svoju odbranu poverili vodi. Njihov sistem bio je tačna kopija italijanskog sistema: široki i plitki rovovi sa vodom, širine 14 do 40 jardi; niski bedemi bez ikakve obloge, ali zaštićeni još nižim, isturenim bedemom (*fausse-braie*) radi bolje odbrane rova; mnogobrojna spoljna utvrđenja u rovu, kao što su ravelini, polumeseći (ravelini ispred isturenog dela bastiona), hornvork i kronvork*, i najzad, bolje iskorišćavanje neravnina zemljišta nego kod Italijana. Breda je bio prvi grad koji je (1533. godine) potpuno utvrđen zemljanim utvrđenjima i rovovima sa vodom. Docnije su usavršene neke pojedinosti holandskog metoda utvrđivanja: obložen je uzani pojas eskarpi, jer je neprijatelj mogao lako da pređe preko rovova kad se u toku zime smrzne voda u njima; u rovu su izgrađene brane i jazovi, da bi se mogao napuniti vodom kad neprijatelj počne da kopa sape u suvom dnu rova; i najzad, bili su izgrađeni kanali i propusti radi sistematskog plavljenja zemljišta u podnožju glasijske. Autori koji su pisali o ovom starijem holandskom načinu utvrđivanja bili su: Marolois (1627), Freitag (1630), Völker (1666) i Melder (1670. godine). Scheither, Neubauer, Heidemann i Heer (Nemci, koji su pisali između 1670. i 1690. godine) pokušali su da primene Speckleova načela na holandski sistem.

Francuska škola uživala je najveću popularnost od svih drugih raznih fortifikacijskih škola. Njena osnovna načela praktično su primenjena na većem broju tvrđava — koje i danas postoje — nego načela svih ostalih škola zajedno. Pa ipak, nijedna škola nije tako siromašna u pogledu originalnih ideja. U celoj francuskoj školi nema nijednog novog utvrđenja, nijednog novog načela koje nije pozajmljeno od Italijana, Holandana ili Nemaca. Ali, Francuzi imaju veliku zaslugu što su tu veštinu sveli na tačna matematička pravila i simetričan odnos proporcije pojedinih linija, i što su naučne teorijske postavke primenili na različite uslove datog zemljišta koje treba da se utvrdi. Errard von Bar-le-Duc (1594. godine), koga obično zovu ocem francuske fortifikacije, nema pravo na taj naziv. Njegove flanke zatvaraju oštar ugao sa kurtinom, tako da su još neefikasnije od italijanskih. Pagan (1645. godine) je znamenitije ime. On je u Francuskoj prvi

* Hornvork je bastionski front od dva polubastiona, kurtine i ravelina, koji je istaknut ispred glavnog rova i sa svake strane zaštićen pravolinijskim bedemom i rovom, povučeni paralelno fasama bastiona glavnog pojasa, tako da se potpuno flankira njihovom vatrom. Kronvork se sastoji od dva takva istaknuta fronta (jednog bastiona sa dva polubastiona na bokovima); dvostruki kronvork ima tri fronta. Da bi glavni pojas tvrđave dominirao nad svim tim utvrđenjima, potrebno je da njihov bedem bude niži od bedema glavnog pojasa bar onoliko koliko je niži i bedem ravelina. Dodavanje takvih spoljnih utvrđenja, koja su, naravno, bila izuzeci, bilo je uslovljeno samom prirodom zemljišta.

uveo i popularisao Speckleovo načelo prema kome flanke treba da budu upravne na odbrambenu liniju. Njegovi bastioni su prostrani, odnos između dužine fasa, flanaka i kurtina je vrlo dobar, odbrambene linije nikada nisu duže od 240 jardi, tako da se, izuzev skrivenog puta, ceo rov nalazi u dometu vatre musketa sa flanki. Njegov ravelin, koji je veći od italijanskog, ima u svome grlu redvi ili uporište, iz koga se otpor mogao produžiti i onda kad je bedem ravelina već zauzet. On štiti fase bastiona takozvanom kontrgardom, tj. zasebnim uskim utvrđenjem u rovu, koje su Holandani već primenjivali (čini se da ga je prvi uveo Nemac Dilich). Njegovi bastioni imaju dvostruki bedem na fasama; drugi bedem služi kao kupir, ali rov između ta dva bedema ostaje sasvim bez bočne vatre. Vauban (1633 - 1707. godine), maršal Francuske, uzdigao je francusku školu na prvo mesto u Evropi. Iako je svoju stvarnu vojnu slavu stekao na osnovu dva velika pronalaska iz oblasti napada na utvrđena mesta (rikošetna vatra i paralele), on je ipak čuveniji kao konstruktor tvrđava. Sve što smo rekli o francuskoj školi odnosi se u punoj meri i na Vaubanov metod. U njegovim konstrukcijama vidimo toliko raznih oblika koliko je spojivo sa bastionskim sistemom, ali u njima nema ničega originalnog, a još manje je pokušao da primeni neki drugi osim bastionskog oblika. Pa ipak, raspored detalja, srazmere linija, profili i usklađivanje teorije sa uvek različitim zahtevima zemljišta tako su vešto izvedeni da izgledaju kao savršenstvo u poređenju sa radovima njegovih prethodnika, te se može reći da tek od njega počinje naučna i sistematska fortifikacija. Iako Vauban nije napisao ni reči o svojoj fortifikacijskoj metodi, ipak su francuski inženjeri pokušali da na osnovu proučavanja mnogobrojnih tvrđava koje je sagradio izvedu teorijska pravila kojih se pridržavao. Na taj način stvorena su tri sistema, koji se nazivaju prvi, drugi i treći Vaubanov sistem. Skica 1 pokazuje prvi sistem u njegovom najprostijem obliku. Glavne dimenzije bile su: dužina spoljne strane poligona od vrha jednog do vrha sledećeg bastiona iznosila je (prosečno) 300 jardi; normalno odstojanje $\alpha\beta$, od sredine te linije, iznosi $\frac{1}{6}$ dužine strane; kroz tačku β , od tačaka a'' i a' prolaze odbrambene linije $a''d'$ i $a'e''$. Po dve sedmine linije $a''a'$, odmerene od tačaka a'' i a' na odbrambenoj liniji, daju fase $a''c''$ i $a'b'$. Flanke $b'd'$ i $c''e''$, dobijaju se kad se iz ramenih tačaka c'' i b' sa poluprečnikom $c''d'$, odnosno $b'e''$ opišu lukovi između odbrambenih linija. Linija $e''d'$ predstavlja kurtinu.

Rov: kontreskarpa se dobija kad se iz vrha bastiona opiše luk sa poluprečnikom od 30 jardi i produži dirkama povučenim iz ramenih tačaka susednih bastiona. Ravelin se dobija ovako: iz kurtinske tačke e'' opiše se luk $y\delta$ sa poluprečnikom $e''y$ (y je tačka koja leži na suprotnoj fasi, 11 jardi daleko od ramene tačke) do preseka sa produženjem normale $\alpha\beta$. Taj presek je vrh ravelina; tetiva tog opisanog luka daje fasu ravelina, koja se produžava od njegovog vrha do preseka sa produženjem dirke koja obrazuje kontreskarpu glavnog rova. Grlo ravelina

lina određeno je tom istom linijom, tako da se ceo rov može slobodno tući vatrom sa flanaka. Vauban je zadržao holandski *fausse-braie* samo ispred kurtine. To novo utvrđenje, koje je pre njega već dao Italijan Floriani, nazvao je tenalja (*tenaille* ili *tenaglia*). Njene faze išle su u pravcu odbrambenih linija. Rov ispred ravelina bio je širok 24 jarda, kontreskarpa je bila paralelna sa fasama ravelina, a vrh zaobljen.

Na taj način, Vauban je dobio prostrane bastione i postigao da se njihovi bočni ispadni uglovi mogu tući uspešnom vatrom iz musketa, ali je odbrana tvrđave, zbog jednostavnosti tih bastiona, bila nemoguća čim bi neprijatelj prodro na fasu jednog bastiona. Njegove flanke nisu tako dobre kao Speckleove ili Paganove, zato što obrazuju oštar ugao sa odbrambenim linijama, ali on uklanja drugi i treći sprat nezaštićenih topova, koji su figurirali na većini italijanskih i ranijih francuskih flanki, a koji nikada nisu bili naročito korisni. Tenalja je bila namenjena da ojača odbranu rova pešadijskom vatrom i zaštiti kurtinu od neposredne rušeće vatre sa grebena glasijsje. Međutim, to je izvedeno veoma nepotpuno, jer se od baterija za rušenje postavljenih na upadnim zborištima (*n*, skica 1), potpuno video kurtine pored flanke u tački *e*. To je bio veliki nedostatak, jer je proboj na tom mestu omogućavao da se obidu svi kupiri koji su pripremljeni u bastionu kao druga odbrambena linija. To je dolazilo otuda što je ravelin još bio isuviše mali. Skriveni put, koji je izrađen bez *crémaillères*¹, ali sa traverzama, bio je mnogo slabiji od Speckleovog. Traverze su smetale ne samo neprijatelju već i braniocima, da skriveni put tuku uzdužnom vatrom. Komunikacije između raznih postrojenja bile su uglavnom dobre, ali ipak nedovoljne za izvođenje odlučnih ispada. Profili su imali one iste razmere koje su dotada bile svuda usvojene. Ali Vauban je još podržavao sistem oblaganja cele spoljne strane bedema, tako da je bilo otkriveno bar 15 stopa visine zida. Ta greška je učinjena u mnogim Vaubanovim tvrđavama, a kad je jednom učinjena, mogla se popraviti samo uz ogromne troškove proširenjem rova ispred faze bastiona i građenjem zemljanih kontrgarda za zaštitu zida. U toku većeg dela svog života Vauban je primenjivao prvi sistem; ali posle 1680. godine uveo je i ostala dva, sa ciljem da omogući nastavljanje odbrane i posle proboja na bastionu. U tom cilju on je prihvatio jednu ideju Castriota, koji je predlagao da se utvrđenje stare kule i tvrđavskog bedema modernizuje na taj način što bi se u rovu ispred kula izgradili posebni izolovani bastioni. Drugi i treći Vaubanov metod slažu se sa tim. Takođe se gradi veći ravelin, a kameni zid se nešto bolje štiti; u kulama se grade kazemati, ali u nedovoljnom broju. Nedostatak koji se sastojao u tome što se na kurtini između bastiona i tenalje mogao izvršiti proboj, nije otklonjen, te je odvojeni bastion, donekle, bio besciljan. Pa ipak, Vauban je svoj drugi i treći sistem smatrao veoma jakim. Kad je Louis-u XIV predao

¹ puškarniča

plan za utvrđivanje Landaua (drugi sistem), rekao je: »Veličanstvo, evo tvrdave za čije zauzimanje ne bi bila dovoljna ni sva moja veština.« Ali to nije smetalo da Landau padne tri puta za vreme Vaubanovog života (1702, 1703. i 1704. godine) i još jednom ubrzo posle njegove smrti (1713. godine)^[260].

Cormontaigne je ispravio Vaubanove greške, tako da se njegov metod može smatrati savršenstvom bastionskog sistema. Cormontaigne (1696 - 1752) je bio inženjerijski general. U njegovim većim bastionima mogli su da se izgrade stalni kupiri i druge odbrambene linije. Njegovi ravelini bili su skoro isto toliko veliki kao i Speckleovi i sasvim su zaklanjali onaj deo kurtine koji je kod Vaubana bio nezaštićen. U poligonima sa osam i više strana njegovi ravelini bili su toliko istureni da je njihova vatra tukla pozadinu onih neprijateljskih postrojenja koja su bila pripremljena za opsadu susednog bastiona čim bi neprijatelj stigao do grebena glasije. Da bi se to izbeglo, bilo je potrebno da se zauzmu dva ravelina pre nego što bi se mogao stvoriti proboj na jednom bastionu. Ova uzajamna podrška velikih ravelina postaje sve uspešnija ukoliko se linija koja se brani, više približava pravoj liniji. Upadno zborište bilo je ojačano redvijem. Greben glasije imao je izlomljen oblik (*en crémaillère*) kao kod Specklea, ali su traverze i dalje zadržane. Profili su bili veoma dobri, a zid je sprema uvek bio zaklonjen zemljanim utvrđenjima. S Cormontaigne-om se završava francuska škola, ukoliko se pod njom podrazumeva građenje bastionskih utvrđenja, sa spoljnim postrojenjima koja se nalaze u rovu. Upoređivanje postepenog razvoja bastionskog utvrđivanja od 1600. do 1750. godine i njegovih krajnjih dostignuća, kako ih je Cormontaigne izložio, sa Speckleovim načelima, koja su napred izložena, pomoći će da se bolje uoči genijalnost tog nemačkog inženjera. Jer, iako se znatno povećao broj spoljnih utvrđenja u rovu, ipak, za vreme svih tih 150 godina nije otkriveno nijedno značajno načelo koje Speckle pre toga nije jasno i precizno istakao.

Posle Cormontaigne-a, inženjerijska škola u Mezijeru (oko 1760. godine) izvršila je nekoliko manjih izmena u njegovom sistemu, od kojih je glavna bila vraćanje na staro Speckleovo pravilo po kome flanke treba da budu upravne na odbrambene linije. Ali glavna odlika koja karakteriše školu u Mezijeru jeste u tome što njene pristalice prve grade spoljna utvrđenja ispred skrivenog puta. Na naročito izloženim osecima fronta oni u podnožju glasije, tj. na kapitali bastiona, postavljaju odvojeni ravelin, takozvanu linetu, i time se prvi put približavaju savremenom sistemu stalno utvrđenih logora. U početku XIX veka, francuski emigrant Bousmard, koji je služio u Pruskoj i poginuo kod Danciga 1806. godine, još je pokušavao da usavrši sistem Cormontaigne-a. Njegove ideje bile su dosta komplikovane, a najznačajnije je bilo to što se njegov ravelin, koji je bio veoma veliki, toliko istura prema podnožju glasije da je u izvesnoj meri zamenjivao upravo opisanu linetu.

Vaubanov savremenik, holandski inženjer baron Coehoorn, koji mu je više nego jednom bio dostojan protivnik u opsadnom ratu, dalje je razvio stari holandski način utvrđivanja. Njegov sistem pruža jaču odbranu, čak i od Cormontaigne-ovog sistema, zahvaljujući većoj kombinaciji suvih i vodom napunjenih rovova, većim mogućnostima za izvođenje iznenadnih ispada, odličnim komunikacijama između postrojenja i podesnim redvijima i kupirima u ravelinima i bastionima. Coehoorn, koji je Specklea mnogo cenio, jedini je poznatiji inženjer koji je bio toliko pošten da oda priznanje Speckleu za ono što mu duguje.

Videli smo da je Albrecht Dürer još pre uvođenja bastiona upotrebio kaponire, da bi ojačao bočnu vatru. On je odbranu rova u svom utvrđenom četvorougaoniku potpuno zasnivao na tim kaponirima. Na uglovima utvrđenja nije bilo kula, već je to bio običan četvorougao-nik, samo sa isturenim uglovima. Dürer se mora smatrati tvorcem takozvane poligonalne fortifikacije, koja se sastoji u tome što se tvrđavski pojas poligona potpuno poklapa sa njegovom geometrijskom trasom, tako da ima samo ispadne, a nijedan upadni ugao, i što se rov flankira pomoću kaponira. S druge strane, tenaljnu fortifikaciju sačinjava tvrđavski pojas sa trasom zvezdastog oblika, u kome se naizmenično menjaju ispadni i upadni uglovi i gde je svaka linija u isto vreme i flanka i fasa, sa koje se flankira rov susedne linije na delu koji leži do upadnog ugla i dominira preterenom susednog ispadnog ugla. Taj oblik, koji su predlagali stariji Italijani i neki stariji Nemci, razvio se tek docnije. Sistem Georga Rimplera (inženjera u službi nemačkog cara, koji je poginuo prilikom odbrane Beča od Turaka 1683. godine^[261]), čini neku vrstu prelaza između bastionskog i tenaljnog sistema. Ono što on zove umetnutim bastionima u stvari predstavlja odličnu tenaljnu liniju. On se odlučno izjasnio protiv nezaštićenih baterija koje ispred sebe imaju samo običan zemljani gradobran i nastojao je da se baterije postavljaju u kazemate, svuda gde je to moguće, a osobito na flankama, gde bi dva ili tri reda dobro zaštićenih topova, na ovaj način, imali mnogo veće dejstvo nego dva ili tri reda topova iz baterija na nezaštićenoj flanki, koje nikada ne mogu da dejstvuju istovremeno. Isto tako, on je nastojao da se izgrade baterije, odnosno redviji, na zborištima skrivenog puta — koje su usvojili Coehoorn i Cormontaigne — a naročito druga i treća odbrambena linija pozadi ispadnih uglova tvrđavskog pojasa. Na taj način, njegov sistem znatno je odmakao ispred njegovog vremena; čitav njegov tvrđavski pojas sastoji se od samostalnih forova, od kojih se svaki mora posebno zauzimati, a veliki odbrambeni kazemati upotrebljeni su na način koji, čak i u pogledu njihove namene, skoro do najmanjih detalja odgovara novijim nemačkim utvrđenjima.

Nema nikakve sumnje da Montalembert duguje Rimpleru isto toliko koliko bastionski sistem XVII i XVIII veka duguje Speckleu. Landsberg (1712. godine) je bio prvi pisac koji je potpuno razvio

preimućstva tenalnog nad bastionskim sistemom. Međutim, odvelo bi nas isuviše daleko ako bismo počeli da ulazimo u njegove dokaze i da opisujemo njegov fortifikacijski plan. Od velikog broja većih nemačkih inženjera, koji su došli posle Rimplera i Landsberga, možemo pomenuti meklenburškog pukovnika Buggenhagena (1720. godine), pronalazača blokhauznih traverzi ili šupljih traverzi podešenih za kazematsku vatru iz musketa, zatim virtemberškog majora Herborta (1734. godine), pronalazača odbrambenih kasarni, tj. velikih kasarni smeštenih u grlu isturenih postrojenja i zaštićenih od vertikalne vatre, sa kazematima koji imaju puškarnice na strani koja je okrenuta prema tvrđavskom pojasu, a stambene prostorije i slagališta na strani koja je okrenuta u pravcu grada. Sad se ova postrojenja veoma mnogo primenjuju.

Na taj način, vidimo da je nemačka škola — izuzimajući možda samo Specklea — od samog početka bila protiv bastiona, težeći da ih zameni uglavnom tenaljama, i da je u isto vreme pokušavala da uvede bolji sistem unutrašnje odbrane, poglavito primenom kazematiranih galerija, koje su opet francuski inženjerijski autoriteti smatrali kao krajnju besmislicu.

Međutim, jedan od najvećih francuskih inženjera svih vremena, markiz de Montalembert (1713 - 1799), konjički general-major, prešao je otvoreno, uz lupu bubnjeva i sa razvijenim zastavama, u logor nemačke škole, na najveće zaprepašćenje celog francuskog inženjerijskog kora, koji, sve do današnjeg dana, pobija sve što je Montalembert napisao.^[262]

Montalembert je podvrgao oštroj kritici nedostatke bastionskog sistema: neefikasnost njegove bočne vatre; činjenicu da će neprijateljske granate koje promaše prvu, gotovo sigurno oštetiti neku drugu liniju; nedostatak zaštite od vertikalne vatre; potpunu neupotrebljivost kurtine za izvođenje gađanja; nemogućnost postojanja dobrih i velikih kupira u grlima bastiona — što je dokazano činjenicom da nijedna tvrđava iz njegovog vremena nije imala one mnogobrojne raznolike stalne kupire koje su predlagali teoretičari francuske škole — i, najзад, slabost, rđavu vezu i nedostatak uzajamne podrške spoljašnjih utvrđenja. Zbog toga je Montalembert davao prednost i tenalnom i poligonalnom sistemu. U oba slučaja, glavni deo tvrđave sastojao se od niza kazemata sa jednim ili dva sprata topova, pri čemu je zid kazemata bio zaštićen od neposrednog gađanja pomoću kontrgarde ili zemljane kувrfase (*couvre-face*), koja se protezala svuda unaokolo i ispred koje se nalazio drugi rov. Taj rov bio je flankiran vatrom iz kazemata, koji su se nalazili u upadnim uglovima kувrfasa, zaklonjenih gruboobranom redvija ili linete na upadnom zborištu. Ceo sistem zasnivao se na načelu suprotstavljanja što jače vatre topova u kazematima u trenutku kad neprijatelj stigne do grebena glasiје ili kувrfase, da mu se na svaki način spreči postavljanje rušćih baterija. On je, i pored jednodušnog osporavanja francuskih inženjera, tvrdio da kaze-

mati to mogu postići, a docnije je čak kombinovao sistem kružne i tenaljne fortifikacije, u kojima su odbačena sva zemljana utvrđenja i celokupna odbrana poverena baterijama u visokim kazematima sa topovima na 4 - 5 spratova, čiji je zid trebalo štititi jedino vatrom sopstvenih baterija. Na taj način, on je uspeo da u svom kružnom sistemu koncentriše vatru 348 topova na bilo koju tačku koja leži na odstojanju 500 jardi od tvrđave, i verovao je da će se tako ogromnom vatre- nom nadmoćnošću potpuno onemogućiti postavljanje neprijateljskih opsadnih baterija. Ali u tome nije našao pristalica, sem pri građenju one strane obalskih utvrđenja koja je okrenuta moru. Bombardovanje Sevastopolja jasno je pokazalo da se jaki kazematirani bedemi ne mogu razrušiti brodskim topovima. Izvršni forovi Sevastopolja, Kronštata, Šerbura, zatim nove baterije na ulazu u portsmautsku luku (Engleska), kao i skoro sva moderna utvrđenja koja brane luke od napada flote, sagrađena su po Montalembert-ovom načelu. Delimično nezaštićeni zid Maximilianovih kula u Lincu (Austrija)^[263] i redviji odvojenih forova u Kelnu predstavljaju kopiju manje uspehli Montalembert-ovih projekata. Pri utvrđivanju strmih visova (na primer, Erenbrajštajn u Pruskoj) ponekad se upotrebljavaju forovi sa neobloženim zidovima, ali se opitom mora utvrditi kakav će otpor oni moći da pruže.

Dok se tenaljni sistem, bar koliko je nama poznato, nikad nije praktično primenjivao i dok je poligonalni sistem u Nemačkoj bio mnogo omiljen i primenjen pri građenju većine savremenih utvrđenja, dotle se Francuzi uporno drže Cormontaigne-ovih bastiona. Glavni pojas tvrđave u poligonalnom sistemu obično predstavlja jednostavan zemljani bedem sa obloženom eskarpom i kontreskarpom, sa velikim kaponirima u sredini rova sa vodom i prostranim odbrambenim kasarnama iza bedema, koji ih je štitio da bi poslužile kao kupiri. Slične odbrambene kasarne takođe su građene umesto kupira u mnogim bastionskim utvrđenjima sa ciljem da zatvore grla bastiona. Bedem je služio kao kontrgarda i štitio zid od dejstva vatre sa većeg odstojanja.

Međutim, najveći uspeh od svih Montalembert-ovih predloga imao je sistem odvojenih forova, koji je označavao početak nove ere ne samo u fortifikaciji, nego i u napadu i odbrani tvrđava, pa čak i u opštoj strategiji. Montalembert je predlagao da se velike tvrđave na važnim položajima opašu jednim ili sa dva pojasa malih forova, raspoređenih na dominantnim visovima, koji bi, iako na izgled izolovani, ipak mogli da se međusobno podržavaju vatrom, i da zbog pogodnosti izvršenja velikih ispada, onemogućavaju bombardovanje tvrđave, a u slučaju potrebe da obrazuju utvrđeni logor za trupe. Vauban je još ranije uveo stalne utvrđene logore koji su bili pod zaštitom tvrđavskih topova, ali su se njihova postrojenja sastojala od dugih neprekidnih linija koje su u celini padale u ruke neprijatelja ako bi ovaj uspeo da izvrši proboj makar samo na jednom mestu. Ali ovi Montalembert-ovi utvrđeni logori mogli su da daju mnogo veći otpor, zato što se svaki for morao posebno zauzimati i što neprijatelj nije

mogao da otpočne opsadne radove protiv tvrđave dok ne zauzme bar tri ili četiri fora. Osim toga, posada svakog fora, ili, još pre, ulogorene trupe pozadi forova, mogle su da prekinu opsadu u svakom momentu, tako da je na taj način bila osigurana kombinacija aktivne borbe i pravilnog tvrđavskog rata, što je znatno ojačavalo odbranu.

Kad je Napoleon vodio svoje armije stotine milja kroz neprijateljsku teritoriju, ne obraćajući uopšte pažnju na tvrđave, koje su sve bile sagrađene po starom sistemu, i kad su, posle toga, saveznici (1814. i 1815. godine) pošli pravo na Pariz, gotovo ne osvrćući se na trostruki pojas utvrđenja iza sebe koja je Vauban ostavio u nasleđe Francuskoj, postalo je jasno da je zastareo sistem fortifikacije čija su se spoljna utvrđenja nalazila samo u glavnom rovu ili najdalje u podnožju glisije. Takve tvrđave izgubile su svoju privlačnu moć za velike vojske modernog doba. One nisu mogle da ometaju operacije van granica dejstva svojih topova. Zbog toga je bilo potrebno da se pronade nov način za zadržavanje silovitog naleta savremenih osvajачkih vojski, te su se u tom cilju u velikoj meri primenjivali Montalembert-ovi odvojeni forovi. Keln, Koblenec, Mec, Raštat, Ulm, Kenigsberg, Poznanj, Linc, Peskijera i Verona, pored ostalih, pretvoreni su u velike utvrđene logore, koji su mogli da prime po 60 000 do 100 000 ljudi, ali koji su se u slučaju potrebe mogli braniti i mnogo manjim posadama. U isto vreme, taktička preimućstva zemljišta koje je trebalo utvrditi bila su od drugostepenog značaja u odnosu na strateškijske razloge, koji su sada imali odlučujuć uticaj na određivanje mesta za građenje tvrđava. Utvrđivala su se samo ona mesta koja su posredno ili neposredno mogla da zaustave nastupanje pobedonosne vojske i koja su, budući sama po sebi veliki gradovi i centri materijalnih izvora čitavih pokrajina, pružala armiji velike prednosti.

Pretežno su birana mesta na velikim rekama, a osobito na ušću dve važnije reke, jer je to primoravalo napadačevu vojsku da deli svoje snage. Glavni pojas tvrđave bio je do krajnosti uprošćen, a spoljna utvrđenja u rovu skoro su sasvim izbačena. Smatralo se da je dovoljno imati samo glavni pojas tvrđave koji može da izdrži nepravilan napad. Glavno bojište nalazilo se oko odvojenih forova, a oni su se morali braniti ne toliko vatrom sa sopstvenih bedema koliko ispadima posade iz same tvrđave. Pariz je najveća tvrđava koja je sagrađena po tome planu. On ima prosti bastionski pojas sa bastionskim forovima koji su skoro svi četvorougaoani; u čitavoj njegovoj fortifikacijskoj organizaciji nema spoljnih utvrđenja, pa čak ni ravelina. Nema sumnje da je odbrambena moć Francuske porasla za 30 procenata zahvaljujući ovom novom, ogromnom utvrđenom logoru, koji je dovoljno prostran da se u njemu mogu skloniti tri potučene armije. Zbog ovog usavršavanja, prava vrednost različitih fortifikacijskih sistema izgubila je mnogo od svog značaja. Sada će biti najbolji onaj način koji je najjevtiniji, jer se odbrana sada ne zasniva na pasivnom sistemu čekanja neprijatelja iza zidova dok on ne počne opsadne radove, pa da se

tek tada na njega otvori vatra, već na aktivnom prelasku u napad koncentrisanom snagom posade protiv nužno podeljenih snaga opsadivača.

II. Opsade

Grci i Rimljani su unekoliko usavršili veštinu opsadivanja. Oni su pokušavali da razbiju zidove tvrđave pomoću »ovnova«, a približavali su im se pod zaštitom jako pokrivenih galerija, a prema potrebi i pomoću visokih naprava koje su nadvisivale zidove i kule, i koje su omogućavale jurišnim kolonama da im se približe bez opasnosti. Ove sprave iščezle su posle uvođenja baruta. Pošto su tvrđave sada imale niže bedeme, — ali i efikasnije dejstvo vatre na većim odstojanjima, — to se prilaženje u pravcu glasija moralo vršiti tranšejama u obliku izlomljene ili krivudave linije. Pri tome su se baterije postavljale na raznim mestima da bi se, po mogućstvu, učutkala braniočeva oruđa i razorio njegov zaštitni zid. Čim bi opsadivači doprli do grebena glasije, oni bi gradili visoki rovovski kavalir sa ciljem da nadviše bastione i njihove kavalire, a zatim bi rušecom vatrom dovršili proboj i pripremali se za juriš. Obično se napadalo na kurtinu.

Ali u toj vrsti napada nije bilo nekog određenog sistema sve dok Vauban nije uveo svoje paralele za smeštaj baterija za rikošetno gađanje i regulisao tok opsade onako kako se i sad izvodi i još i sada naziva Vaubanov napad. Pošto dovoljnim snagama opkoli tvrđavu sa svih strana i izabere odsek za napad, napadač počinje noću da kopa prvu paralelu (svi opsadni radovi izvode se pretežno noću) na oko 600 jardi daleko od tvrđave. Tranšėja se vuče paralelno stranama opsednutog poligona, i to najmanje oko tri njegove strane, a pošto se zemlja izbacuje prema neprijatelju i strane rova oblažu popletom (korpe od vrba napunjene zemljom), to se time obrazuje neka vrsta grubozbrana koji štiti od vatreneog dejstva iz tvrđave. U toj prvoj paraleli postavljaju se rikošetne baterije za uzdužno gađanje dugih linija frontova koji se napadaju.

Ako se opsaduje bastionski šestougaonik, onda su potrebne rikošetne baterije za uzdužno gađanje fasa dva bastiona i tri ravelina, obično po jedna baterija na svaku fasu. Te baterije bacaju svoje granate tako da tačno preleću preko grubozbrana utvrđenja i duž fasa, poduhvatajući njihov bok i ugrožavajući topove i ljude. Slične baterije postavljaju se i za uzdužno gađanje ogranaka skrivenog puta, a merzeri i haubice postavljaju se u bateriju radi ubacivanja granata u unutrašnjost bastionâ i ravelinâ. Sve ove baterije zaštićene su zemljanim grubozbranama. U isto vreme, kopaju se cik-cak rovovi na dva ili više mesta u pravcu tvrđave, nastojeći da se izbegne uzdužna vatra iz samog grada, a čim se primete znaci slabljenja vatre iz tvrđave, počinje kopanje druge paralele, na odstojanju oko 350 jardi od utvrđenja. U ovoj paraleli postavljaju se baterije za rušenje i neutralisanje.

One služe za potpuno uništenje artiljerije i toparnica na fasama tvrđave. Tu će biti osam fasa za napad (dva bastiona i njihovi ravelini i unutrašnje faze susednih ravelina), te se prema svakoj od njih postavlja po jedna baterija paralelno napadnutoj fasi, a svaka toparnica upravlja tačno prema nekoj toparnici na tvrđavi. Od druge paralele prema gradu kopaju se novi cik-cak rovovi, a na odstojanju od 200 jardi kopa se poluparalela, obrazujući nove cik-cak ogranke naoružane merzerskim baterijama, i najzad, u podnožju glasije obrazuje se treća paralela. Negde u to vreme skoro potpuno prestaje vatra iz tvrđave, i da bi se izbeglo dejstvo rikošetne vatre na prostoru do grebena glasije, počinju se graditi prilazi različitih oblika — u krivudavim ili izlomljenim linijama — koji vode pred vrhove dva bastiona i ravelina. Zatim se na ispadnom zborištu uređuje položaj ili tranšėja i grudobran radi uzdužnog gađanja rova pešadijskom vatrom. Ako je neprijatelj aktivan i izvodi smele ispade, onda treba kopati i četvrtu paralelu, koja preko glasije spaja ispadna zborišta. U protivnom, kopa se sapa od treće paralele do upadnog zborišta i venca glasije, ili se dovršava tranšėja na grebenu glasije duž celog skrivenog puta. Zatim se na tom vencu (*couronnement*) postavljaju najpre kontrabaterije za neutralisanje vatre sa flanke koja dejstvuje duž rova, a posle njih rušeće baterije prema vrhu i fasama bastionâ i ravelinâ. Naspram mesta na kojima treba napraviti brešu radi se minska galerija, koja od tranšėja silazi u rov kroz glasiju i kontreskarpu; zatim se minira kontreskarpa i preko rova do podnožja breše kopa nova tranšėja, koja se štiti grudobranom s one strane odakle dolazi uzdužna vatra sa flanke. Juriš počinje čim se završe breša i prolaz u rovu.

Tako se postupa ako je rov suv, a ako je napunjen vodom, onda se gradi nasip od fašina, koji je takođe zaklonjen grudobranom prema flanki susednog bastiona. Ako se posle zauzimanja bastiona u pozadini naide na drugi rov ili kupir, onda treba urediti novi polazni položaj, postaviti nove baterije na mestu gde je stvorena breša, zatim napraviti novu brešu, silaz u rov i prelaz preko rova i ponovo izvršiti juriš. Računalo se da bastionski šestougao, koji je sagrađen po prvom Vaubanovom sistemu, i bez kupira može da izdrži ovakvu opsadu prosečno od 19 do 22 dana, a sa kupirima 27 ili 28 dana, a ako je sagrađen po Cormontaigne-ovom metodu, onda se mogao održati 25, odnosno 35 do 37 dana.

III. Poljska fortifikacija

Gradenje poljskih utvrđenja staro je koliko i vojska. Antičke vojske poznavale su tu veštinu čak i bolje nego savremene armije. Rimske legije utvrđivale su svoj logor svake noći kad su se nalazile u blizini neprijatelja. U toku XVII i XVIII veka isto tako nailazimo na veoma široku primenu poljskih utvrđenja, a u ratovima Friedricha

Velikog predstraže na isturenim položajima obično su gradile redane malog profila. Podizanje poljskih utvrđenja već se i tada, a sada još i više, ograničavalo na ojačavanje nekoliko ranije izabраниh položaja, imajući u vidu izvesne eventualnosti koje se mogu desiti za vreme rata. Takvi su bili: logor Friedricha Velikog kod Buncelvica, Wellingtonove linije kod Tores Vedrasa, francuske linije kod Vajsenburga i austrijske tranšeje pred Veronom 1848. godine.^[264] U takvim uslovima poljska utvrđenja mogu znatno uticati na ishod rata, pružajući slabijoj vojsci mogućnost da se sa uspehom odupre nadmoćnijem neprijatelju. Prvobitno utvrđene linije bile su neprekidne, kao u Vaubanovim stalnim utvrđenim logorima. Ali zbog nedostatka — da je cela linija postajala neupotrebljiva u slučaju proboja i zauzimanja jednog njenog dela, danas se utvrđene linije svuda sastoje od jedne ili više linija zasebnih redvija, koji se međusobno flankiraju i omogućavaju trupama da napadnu neprijatelja kroz međuprostore čim se vatrom iz redvija oslabi silina njegovog napada. To je glavna primena poljskih utvrđenja, ali se ona takode upotrebljavaju i samostalno, kao mostobrani za odbranu prilaza mostu ili za zatvaranje nekog važnog prolaza slabijim neprijateljskim delovima. Ako zanemarimo sve te veoma čudne oblike utvrđenja koji su sada zastareli, onda ćemo videti da se poljska utvrđenja takve vrste moraju sastojati od postrojenja koja su na grlu otvorena ili zatvorena, od kojih prva mogu biti ili redani (dva grudobrana koji obrazuju ugao u pravcu neprijatelja, sa rovom ispred njih) ili linete (redani sa kratkim flankama), a druga — palisadom zatvorena tamo gde je grlo. Četvorougao ni redvi je glavno zatvoreno poljsko utvrđenje, koje se sada upotrebljava kao pravilan ili nepravilan četvorougao ni, koji je unaokolo ograđen rovom i grudobranom. Grudobran je iste visine kao i kod stalnih utvrđenja (7-8 stopa), ali nije tako debeo — jer treba da izdrži samo dejstvo poljske artiljerije. Pošto nijedno od ovih utvrđenja ne raspolaže sopstvenom bočnom vatrom, treba ih tako rasporediti da se međusobno flankiraju vatrom iz musketa. Da bi ova vatra bila što efikasnija i da bi se ojačala cela linija, sada je skoro svuda usvojen plan utvrđenog logora, izgrađenog od niza četvorougao nih reduta koji se međusobno flankiraju, a sem toga, i od linije prostih redana, koji se postavljaju ispred međuprostora između redvija. Takav logor, koji je 1849. godine bio sagrađen kod Komorna, južno od Dunava, branili su Mađari dva dana protiv znatno nadmoćnije armije.^[265]

Naslov originala: *Fortification*

Pisano od maja do 9. juna 1859.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Pešadija

Pešadija je rod vojske čiji su vojnici pešaci. Kod svih naroda, izuzev nomadskih plemena, pešaci su sačinjavali glavnu masu, ako ne i čitavu vojsku. Tako je pešadija, čak i u prvim azijskim vojskama — kod Asiraca, Vavilonaca i Persijanaca — bar po broju, predstavljala glavnu snagu vojske. U početku se cela vojska kod Grka sastojala od pešadije. Ono malo što znamo o sastavu, organizaciji i taktici stare azijske pešadije, već je rečeno u članku *Vojska*¹, u kome smo izneli mnogobrojne pojedinosti, čije bi ponavljanje ovde bilo suvišno. U ovom odeljku ograničićemo se samo na opis najvažnijih taktičkih odlika u istoriji razvoja ovog roda vojske. Zbog toga ćemo odmah početi sa Grcima.

I. Grčka pešadija

Dorci^[266] su bili tvorci grčke taktike; njihovo pleme Spartanci, usavršili su stari dorski borbeni poredak. U početku su sve klase, koje su sačinjavale dorsku zajednicu, potpadale pod vojnu obavezu, i to ne samo punopravni građani — aristokratija, već i nepunopravni perijeci^[12], pa čak i robovi. Iako su svi obrazovali istu falangu, ipak je u njoj svaka klasa zauzimala posebno mesto. Punopravni građani bili su dužni da dođu teško naoružani, sa zaštitnim oklopom, šlemom, prsnim oklopom i bakarnim dokolenicama, velikim drvenim štitom obloženim kožom, koji je bio dovoljno visok da može zaštititi uspravljenog čoveka, kao i sa kopljem i mačem. Oni su, zavisno od brojnog stanja, obrazovali prvu ili prvu i drugu vrstu falange. Iza njih su stajali nepunopravni građani i robovi, tako da su se iza svakog plemića Spartanca nalazile njegove sluge, koje su bile bez skupocenog zaštitnog oklopa, i oslanjale se na zaštitu koju su im pružale prednje vrste

¹ Vidi u ovom tomu, str. 3 - 7.

i njihovi štitovi. Kao ofanzivno oružje služile su im: pračke, džiliti, noževi, kame i batine. Na taj način, dorska falanga predstavljala je duboki linijski poredak sa hoplitima ili teškom pešadijom na čelu, a gimnetima (*gymnetae*) ili lakom pešadijom u zadnjim vrstama. Hopliti su imali zadatak da svojim kopljima potisnu neprijatelja, a kad bi prodrli u njegove redove, vadili su kame i probijali se napred, boreći se s neprijateljem prsa u prsa, dok bi gimneti, koji su u početku pripremali napad — bacajući kamenje i džilite preko prednjih vrsta — u to vreme potpomagali napredovanje hoplita, obračunavajući se sa ranjenim neprijateljskim vojnicima koji su se još borili.

Dakle, taktika ovakve jedinice bila je veoma prosta; taktički manevar gotovo nije ni postojao; sve je rešavano hrabrošću, upornošću, fizičkom snagom i ličnom okretnošću i veštinom boraca, osobito hoplita.

Ubrzo posle persijskih ratova^[6], uglavnom iz političkih razloga, nestalo je ovog patrijarhalnog jedinstva svih klasa nacije u jednoj istoj falangi. Zbog toga se otada falanga obrazovala isključivo od hoplita, a laka pešadija, tamo gde je još postojala, ili gde je bila stvorena nova laka pešadija, borila se odvojeno u rasutom stroju.

U Sparti su punopravni građani i perijeci obrazovali teško naoružanu falangu, a heloti^[13] su išli pozadi sa komorom ili kao štitonoše (*hypaspistae*).

Pešalanga je neko vreme zadovoljavala sve borbene zahteve, ali su uskoro, u peloponeskom ratu,^[10] atinski čarkaši, koji su se borili u rasutom stroju, primorali Spartance da i sami uvedu slične trupe. Međutim, oni nisu formirali svoje samostalne gimnete, već su slali napred svoje mlade vojnike, koji su imali zadatak da započnu borbu. Kad se pred kraj peloponeskog rata osetno smanjio broj građana, pa čak i perijeka, Spartanci su bili prinuđeni da obrazuju falange od teško naoružanih robova pod komandom punopravnih građana.

Pošto su iz falange izbacili gimnete, regrutovane od siromašnih građana, slugu i robova, Atinjani su stvorili specijalne jedinice lake pešadije koje su sačinjavali gimneti ili psili (*psiles*). Ove jedinice imale su zadatak da otpočinju borbu, bile su naoružane isključivo oružjem za borbu na odstojanju i sastojale su se od pračkaša (*sphendonetae*), strelaca lukom (*toxotae*) i džilitaša (*acontistae*). Ovi poslednji nazivani su i peltastima (*peltastae*) zbog malog štita (*pelta*), koji su samo oni nosili.

Ova nova vrsta lake pešadije, koja se u početku popunjavala od siromašnijih atinskih građana, uskoro je počela da se formira gotovo isključivo od najamnika i kontingenata saveznika Atine.^[9] Od trenutka kad su uvedeni čarkaši, glomazna dorska falanga nije bila podesna da sama dejstvuje u borbi. Osim toga, stalno se pogoršavao i kvalitet ljudstva kojim se falanga popunjavala. Dotadašnja borbenost slabila je malo po malo: u Sparti — zbog postepenog izumiranja ratoborno raspoložene aristokratije, a u drugim gradovima — pod uticajem tr-

govine i bogatstva. Tako je falanga, formirana od milicije, čije ljudstvo nije bilo dovoljno hrabro, izgubila veći deo svog predašnjeg značaja. Ona je obrazovala pozadinu, rezervu borbenog poretka; pred njom su se borili čarkaši, ili su se iza nje povlačili pod pritiskom neprijatelja, ali se gotovo nikada nije dešavalo da se ona sama sukobi s neprijateljem i sa njim povede borbu prsa u prsa. Ni kvalitet falange formirane od najamnika nije bio mnogo bolji. Zbog svoje glomaznosti, ona je bila nepodesna za manevrisanje, naročito na zemljištu koje je iole ispresecano, te se i sva korist od nje sastojala u pasivnom otporu. To je navelo Ifikrata, vođu najamnika, da učini dva pokušaja za sprovođenje reforme. Ovaj grčki kondotijer zamenio je stara kratka hoplitska koplja (dužine 8 - 10 stopa) znatno dužim kopljima, tako da su u smaknutom stroju koplja treće i četvrtе vrste štrčala ispred prve vrste i mogla da dejstvuju protiv neprijatelja. Tako se odbrambena sposobnost falange znatno povećala. S druge strane, da bi stvorio snagu koja će biti sposobna da reši ishod borbe snažnim napadom u smaknutom poretku, on je naoružao svoje peltaste lakim zaštitnim oklopom i dobrim mačem i naučio ih da se kreću u stroju falange. Kad bi dobili zapovest za napad, oni bi nastupali brzinom koju falanga hoplita nije mogla postići, a na odstojanju od 10 - 20 jardi zasuli bi kišom kratkih kopalja i s mačem u ruci jurnuli na neprijatelja.

Na taj način, na mesto jednostavne stare dorske falange pojavio se mnogo složeniji borbeni poredak; delatnost komandanta postala je važan uslov pobeде, a taktički pokreti mogući.

Epaminonda je prvi otkrio znamenito taktičko načelo, koje je i danas od odlučujućeg značaja skoro u svim regularnim bitkama, tj. načelo neravnomernog raspoređivanja trupa po frontu sa ciljem da se koncentrišu snage za nanošenje glavnog udara na odlučujućem mestu. Dotada su Grci vodili bitke paralelnim borbenim poretkom, u kome je jačina snaga bila podjednaka na celoj širini fronta; ako je jedna vojska bila brojno nadmoćnija od protivničke, ona je obrazovala dublji borbeni poredak, ili je obuhvatala drugu vojsku sa oba krila. Suprotno tome, Epaminonda je određivao jedno od svojih krila za napad, a drugo za odbranu; krilo koje je napadalo bilo je formirano od njegovih najboljih trupa i mase hoplita postrojenih u duboku kolonu praćenu lakom pešadijom i konjicom. Naravno, drugo krilo bilo je znatno slabije i držano je u pozadini dok se krilo koje napada ne probije kroz neprijateljski poredak, i dok kolona, razvijajući se u liniju, ili zahodeći jednim krilom, ne odbaci neprijatelja uz pomoć lake pešadije i konjice.

Napredak koji su postigli Ifikrat i Epaminonda još više se razvio kad je Makedonija preuzela vodeću ulogu kod Helena i povela ih protiv Persije.¹ Dugačka hoplitska koplja produžena su još više

¹ druga polovina 4. veka pre naše ere

u makedonskoj sarisi (*sarissa*). Ifkratovi peltasti opet se pojavljuju, u usavršenijoj formi, kao hipaspisti Aleksandra Makedonskog. Najzad, racionalno korišćenje snaga, koje je Epaminonda ostvario u svom borbenom poretku, poboljšao je Aleksandar kombinacijom upotrebe različitih rodova vojske, kakvu Grčka sa svojom beznačajnom konjicom nikad ne bi mogla postići. Aleksandrova pešadija sastojala se od falangi hoplita, koje su sačinjavale odbrambenu snagu borbenog poretka, i od lake pešadije, koja je dejstvovala u rasutom stroju, napadala neprijatelja duž čitavog fronta i takode doprinosila izvojevanju pobeđe. Ta falanga sastojala se i od hipaspista, u koje je spadala njegova lična garda. Iako lako opremljena, garda je ipak bila sposobna za pravilno manevrisanje u falangi i obrazovala je onu vrstu osrednje naoružane pešadije koja je bila manje ili više prilagođena za dejstvo kako u smaknutom tako i u razmaknutom stroju. Ali, ni Grčka ni Makedonija nisu stvorile pokretnu pešadiju na koju bi se moglo osloniti u slučaju sukoba sa jakim falangom. Zbog toga je Aleksandar i uveo konjicu. Udarno krilo obrazovala je masa njegove teške konjice, odabranih konjanika iz redova makedonskog plemstva, a zajedno sa njom dejstvovali su hipaspisti; oni su sledili za jurišem konjanika i jurili u brešu koju su ovi stvorili, učvršćujući postignuti uspeh i utvrđujući se usred neprijateljskog položaja.

Posle osvajanja srednjeg dela Persijskog carstva, Aleksandar je iskoristio svoje hoplite uglavnom za posade u osvojenim gradovima. Oni su uskoro sasvim nestali iz te vojske koja je svojim smelim i brzim pohodima pokorila azijska plemena sve do Inda i Jaksarta. Ta vojska se većim delom sastojala od konjice, hipaspista i lake pešadije, a falanga, koja nije mogla da vrši takve marševe, postala je u isto vreme suvišna, s obzirom na osobine neprijatelja protiv koga se trebalo boriti.

Aleksandrova pešadija, konjica i taktika brzo i potpuno su se degenerisale za vreme njegovih naslednika. Oba krila borbenog poretka formirala su se isključivo od konjice, a centar od pešadije, koja je bila toliko nesigurna da su je počeli štiti slonovima. Uskoro je u Aziji potpuno prevladao azijski element, koji je i inače bio jak, tako da su vojske Seleukida izgubile gotovo svaku vrednost. U Evropi su makedonska i grčka pešadija ponovo stekle izvesnu čvrstinu, ali se sa njom vratila i pređašnja isključivo falangistička taktika.

Lake trupe i konjica nisu više nikada dostigle nekadašnja svojstva, iako se utrošilo mnogo truda i veštine na uzaludne pokušaje da falanga dobije pokretljivost koju ona, po samoj svojoj prirodi, nikad nije mogla da stekne, dok, najzad, rimska legija nije učinila kraj celom ovom sistemu.

Taktička organizacija i manevrisanje falange bili su dosta prosti. Pošto je za vreme Aleksandra obično bilo po 16 ljudi po dubini u redu jedan za drugim, to je linijski stroj od 16 takvih redova obrazovao potpunu karu (kvadrat), takozvanu sintagmu (*syntagma*), koja je predstavljala manevarsku jedinicu, tj. jedinicu za prestrojavanje; 16 sin-

tagmi, ili 256 redova, sačinjavalo je falangarh jačine 4096 ljudi, a 4 falangarha formirali su potpunu falangu. U borbenom poretku falangarh je obrazovao linijski stroj sa 16 ljudi po dubini; on se postrojavao u marševski poredak okretanjem nadesno ili nalevo ili zahodanjem sintagmama, obrazujući u svakom slučaju zbijenu kolonu od 16 ljudi po frontu. Kad je falanga bila u linijskom postroju, njena dubina mogla se povećati, a front smanjiti udvajanjem redova; pri tom su parni redovi dolazili iza neparnih; obrnutim postupkom vršilo se udvajanje vrsta, što je smanjivalo dubinu redova od 16 na 8 ljudi. Okretanje redova nalevo primenjivalo se onda kad bi se neprijatelj iznenada pojavio u pozadini falange; obrnuti raspored koji bi nastao zbog ovog prestrojenja (jer nijedan red nije bio na svom pravom mestu u svom odeljenju ili sintagmi), ponekad se ispravljao zahodanjem za polovinu kruga po vrstama u svakom odeljenju. Ako ovome dodamo umešno rukovanje kopljem, onda smo nabrojali sve elemente vojne obuke antičkih hoplita. Samo se po sebi razume da su se lakše jedinice, iako nisu bile namenjene za borbu u smaknutom poretku, uvek vežbale u kretanjima falange.

II. Rimski pešadija

Latinska reč *legio* u početku je označavala celokupno ljudstvo odabrano za vojnu službu i, prema tome, bila je sinonim reči vojska. Docije, kada su veličina rimske teritorije i snaga neprijatelja republike zahtevali veće vojske, ove su bile podeljene na nekoliko legija, od kojih je svaka bila približno iste jačine kao i prvobitna rimska vojska. Sve do Marija svaka legija sastojala se i od pešadije i od konjice, ali tako da je konjica predstavljala oko $\frac{1}{10}$ jačine pešadije.

Čini se da je pešadija rimske legije u početku bila organizovana slično kao stara dorska falanga: ona se borila u dubokom linijskom borbenom poretku, patriciji i imućniji građani u teškim oklopima sačinjavali su prednje vrste, dok su se siromašniji i lakše naoružani plebejci nalazili iza njih. Ali, otprilike u vreme samnićanskih ratova,^[267] u legiji su počele da se vrše organizacijske izmene, koje su je uskoro pretvorile u potpunu suprotnost grčke falange. Iscrpan opis organizacije legije — koja je u vreme punskih ratova^[243] dostigla svoj puni razvoj — daje nam Polibije. Za svaki rat se obično mobilisalo po četiri legije, koje su se sada sastojale od četiri vrste pešadije: velita (*velites*), hastata (*hastati*), principa (*principes*) i trijarija (*triarum*). Prva, obrazovana od regruta, bila je laka pešadija; trijariji — veterani — bili su rezervna vojska, a ostale dve vrste pešadije, koje su bile glavna borbena snaga ili linijska pešadija, činile su ostali deo vojske, i razlikovale su se jedna od druge po tome što su se principi birali od onih ljudi koji su posle trijarija imali najveće ratno iskustvo.

Oprema velita sastojala se od kožnog kalpaka, lakog okruglog

štita kao zaštitnog oklopa, mača i nekoliko lakih džilita. Ostale tri vrste pešadije imale su bakarne šlemove, kožni grudnjak pokriven bakarnim pločicama i bakarne dokolenice. Osim kratkog mača, hastati i principi nosili su dva koplja ili džilita, tj. jedno lako, a drugo veoma teško (*pila*), koje je bilo specifično oružje rimske pešadije za napad. Ovo koplje od tvrdog, teškog drveta, sa dugim gvozdenim šiljkom, bilo je teško najmanje 10 funti, a sa šiljkom dugačko skoro 7 stopa. Moglo se baciti samo na malu daljinu, otprilike 8 do 12 jardi, ali je zbog svoje težine predstavljalo strašno oružje protiv lakog zaštitnog oklopa onoga vremena. Pored mača, trijariji su umesto teških dugih kopalja bili naoružani lakšim kopljima.

Svaka legija sastojala se od 1200 hastata, koji su bili podeljeni na 10 manipula ili četa, jačine po 120 ljudi; od istog broja principa, podeljenih na sličan način; od 600 trijarija podeljenih u 10 manipula od po 60 ljudi u svakoj, i od 1200 velita, podeljenih na 30 manipula po 40 ljudi koji su obrazovali zadnje vrste, ako se nisu upotrebljavali u druge svrhe.

Hastati su obrazovali prvu liniju, pri čemu se svaka manipula razvijala u linijski stroj, verovatno sa 6 ljudi po dubini i rastojanjem između pojedinih manipula koje je bilo jednako širini njihovog fronta. A pošto je svaki čovek u vrsti zauzimao 6 stopa prostora, to je širina fronta manipule približno iznosila oko 120, a širina celog fronta legije 2400 stopa. Pozadi njih u drugoj liniji, nalazilo se 10 manipula principa, koje su štatile međuprostore između manipula prve linije, a pozadi principa stajali su trijariji. Svaka linija nalazila se na odgovarajućem odstojanju iza one koja je pred njom. Veliti su vodili borbu u rasutom stroju ispred fronta i krila. Udvajanjem redova obe linije mogla se prvobitna širina borbenog poretka smanjiti za jednu polovinu, tj. na 1200 stopa. Čitav ovaj borbeni poredak bio je podesan za napad.

Zahvaljujući svojim malim taktičkim jedinicama, kao i velikoj slobodi pokreta koja je otuda proizlazila, rimska legija mogla je da se bori gotovo na svakom zemljištu, što ju je činilo mnogo nadmoćnijom od grčke falange, kojoj je bilo potrebno ravničarsko zemljište i koja se, zbog sopstvene glomaznosti, uskoro pretvorila u stroj koji je bio sposoban jedino za odbranu. Kad je legija nastupala, hastati su sa daljine od 8 do 12 jardi, verovatno u tu svrhu udvojivši svoje redove, bacali svoja teška koplja na falangu, čija koplja još nisu mogla da dosegnu do Rimljana. Razbijajući na taj način smaknuti stroj falangista, hastati su nasrtali na njih sa mačem u ruci. Kad bi u nekoj manipuli nastao nered, on se nije širio na susedne. Ako se borba nastavljala bez izgleda na skoro rešenje, principi su ulazili u međuprostore, bacali svoja koplja i sa mačem jurišali na neprijatelja, omogućavajući time hastatima da se povuku iz borbe i ponovo postroje pozadi trijarija. U izuzetnom slučaju, trijariji su nastupali da bi konačno odlučili pobedu ili obezbedili uredno povlačenje. Veliti su zajedno sa konjicom vršili službu obezbeđenja, čarkanjem uvlačili neprija-

telja u borbu i pomagali prilikom gonjenja. Izgleda da su hastati i principi upotrebljavali svoje lako koplje uglavnom pri odbrani, radi stvaranja nereda u napadnom poretku neprijatelja, pre nego što se on toliko približi da bi mogao upotrebiti teško koplje.

Legija je počinjala nastupni marš sa jednog ili drugog krila na čelu sa prvom manipulom hastata, za kojom su išle prve odgovarajuće manipule principa i trijarija, zatim tri druge manipule u istom poretku i tako dalje. Bočni marš izvođen je u tri kolone, od kojih je svaka bila formirana od tri različite vrste pešadije, dok se komora nalazila na strani koja je bila najudaljenija od neprijatelja. Ako bi se neprijatelj pojavio sa one strane gde su se nalazili trijariji, legija bi se zaustavila i okrenula front prema njemu, a principi i hastati prolazili bi kroz međuprostore manipula trijarija i zauzimali svoja mesta.

Kad je posle drugog punskog rata, zbog dugotrajnih ratova i velikih rimskih osvajanja, kao i zbog značajnih socijalnih promena u Rimu i celoj Italiji, opšta vojna obaveza postala gotovo neizvodljiva, — rimska vojska se počela postepeno popunjavati dobrovoljcima iz siromašnih klasa, obrazujući na taj način vojsku od profesionalnih vojnika, umesto dotadašnje milicije, u koju su stupali svi građani. Time je vojska sasvim promenila svoj karakter i, pošto se pogoršavao kvalitet ljudstva koje je ulazilo u njen sastav, sve se više i više osećala potreba za novom organizacijom. A tu novu organizaciju ostvario je Marije.

Rimska konjica prestala je da postoji. Ono malo što je od nje još ostalo sačinjavali su najamnici — varvari — ili saveznički kontingenti. Ni pešadija se više nije delila na četiri vrste. Velite su zamenili saveznički kontingenti ili varvari, a ostatak legije formirao se samo od jedne iste vrste linijske pešadije, naoružane slično hastatima ili principima, ali bez lakog koplja.

Manipula, kao taktička jedinica, bila je zamenjena kohortom, koja je imala prosečno 360 ljudi i prvobitno se formirala spajanjem tri manipule u jednu. Na taj način, sada je legija bila podeljena na 10 kohorti, koje su se obično raspoređivale u tri linije (u prvoj liniji 4, u drugoj 3 i u trećoj 3 kohorte). U kohorti je postrojavano po 10 ljudi po dubini, pri čemu je svaki red zauzimao po 3-4 stope, tako da se celokupna širina fronta legije znatno smanjila (oko 1000 stopa). Time su ne samo znatno uprošćeni taktički pokreti, već je i uticaj komandanta legije postao mnogo jači i neposredniji.

Iako je bila smanjena težina naoružanja i opreme, svaki vojnik je morao da nosi veći deo svog prtljaga na drvenoj raklji koju je izumio Marije (muli Mariani¹), a time se znatno smanjila komora (*impedimenta*). Međutim, spajanjem tri manipule u jednu kohortu mogla se samo smanjiti sloboda manevrisanja na ispresecanom zemljištu. Nedostatak lakog koplja smanjio je odbrambenu sposobnost, a ukidanje velita,

¹ Marijeve mazge

koji se nisu uvek mogli potpuno zameniti stranim pomoćnim snagama ili najamnicima — *antesignanima* (*antesignani* su vojnici koje je Cezar odabirao iz legije za vršenje službe lake pešadije, ali bez oružja za borbu na odstojanju), umanjilo je izgleda za održavanje zametnute borbe, kao i za izbegavanje odluke u borbi. Brz i odlučan napad bio je jedini podesan oblik borbe ovih legija. Rimski pešadija, koja se još uvek sastojala od Rimljana, ili, u krajnjem slučaju, od Italijana, sačuvala je svoju staru slavu, sve dok nije počela da gubi svoj nacionalni karakter, i pored toga što je imperija slabila za vreme careva. Ali, čim je rimsko građansko pravo prestalo da bude uslov za stupanje u legiju, vojska je ubrzo izgubila svoju čvrstinu. Pošto su još pre Trajana glavnu snagu legija sačinjavali varvari, delom iz rimskih provincija a delom iz novoosvojenih zemalja, to su se tada izgubile karakteristične crte rimske pešadije. Teški oklop bio je odbačen, a teško koplje zamenjeno lakim. Legija, organizovana u kohorte, ponovo je počela da liči na glomaznu falangu, a pošto se pešadija toga doba odlikovala opštom težnjom za izbegavanjem neposredne borbe prsa u prsa, to su se luk i džilit sada počeli da upotrebljavaju ne samo za borbu u rasutom stroju, već i u smaknutom borbenom poretku linijske pešadije.

III. Srednjovekovna pešadija

Propadanje rimske pešadije produžilo se u vizantijskoj pešadiji. Neka vrsta prinudne mobilizacije bila se još održala, ali se, sem okupljanja ološa u vojsci, time nisu postizali nikakvi drugi rezultati. Savezničke trupe, sastavljene od varvara i najamnika, sačinjavale su njene bolje jedinice, ali čak ni one nisu mnogo vredele. Hijerarhijska i administrativna organizacija trupa bila je usavršena skoro do najvišeg stepena birokratije, ali sa istim rezultatima koje danas vidimo u Rusiji: savršena organizacija zloupotrebe i pronevere državne imovine. sa vojskama koje su stajale ogromne sume i koje su delom postojale samo na hartiji. Dodir sa neregularnom istočnjačkom konjicom sve više i više je smanjivao značaj i kvalitet pešadije. Strelci lukom — konjanici, postali su omiljeni rod vojske. Pored koplja i mača, veći deo, ako ne i cela pešadija, bio je naoružan i strelom. Na taj način, vodenje borbe na odstojanju postalo je moderan način borbe, dok su napadi prsa u prsa smatrani zastarelim. Pešadija se tako malo cenila da je namerno držana daleko od bojišta, i uglavnom je upotrebljavana za vršenje garnizonske službe. U većini Velizarovih bitaka borila se samo konjica, dok bi se pešadija razbežala kad god bi u njima učestvovala. Njegova taktika potpuno se zasnivala na načelu izbegavanja borbe prsa u prsa i iznuravanja neprijatelja. Iako je u tome uspevao u borbi protiv Gota — koji uopšte nisu imali oružja za borbu na odstojanju, jer je birao ispresecano zemljište na kome njihova falanga nije mogla da dejstvuje, ipak su ga tukli Franci, čija je pešadija imala

ponešto zajedničkog sa starim rimskim načinom borbe, kao i Persijanci, čija je konjica bila nesumnjivo bolja od njegove.

Germani, osvajači Rimske imperije, borili su se u početku pretežno kao pešadija, i to u poretku koji je bio sličan nekoj vrsti dorske falange, u kojoj su poglavice i bogati ljudi bili u prednjim vrstama, a ostali pozadi njih. Njihovo oružje bilo je mač i koplje. Međutim, Franci su imali kratke borbene sekire sa dve oštrice, koje su, kao Rimljani teško koplje, bacali na neprijateljsku masu neposredno pred napad, koji su izvodili sa mačem u ruci. Oni i Saksonci raspolagali su izvesno vreme dobrom i cenjenom pešadijom, ali su tevtonski osvajači postepeno počeli svuda da prelaze na službu u konjici, dok je pešadijska služba prepuštana pokorenim stanovnicima rimskih provincija. Tako se služba u pešadiji počela prezirati kao nešto što dolikuje samo robovima i slugama, a time se u odgovarajućem stepenu neizbežno umanjivala i vrednost pešaka.

Krajem 10. veka konjica je bila jedini rod vojske koji je svuda u Evropi stvarno rešavao ishod bitke, dok je pešadija, iako je u svima vojskama bila znatno brojnija od konjice, predstavljala samo slabo naoružanu gomilu, koju skoro da i nisu pokušavali da organizuju. Pešak se čak nije ni smatrao za vojnika. Reč miles¹ postala je sinonim za konjanika. Jedino su gradovi, naročito u Italiji i Flandriji, mogli da raspolazu solidnom pešadijom. Oni su imali svoju sopstvenu miliciju, koja je po potrebi obrazovana od pešadije. Pošto je milicija, usled stalnih sukoba među okolnim plemstvom, stalno služila za odbranu gradova, to se uskoro uvidelo da je bolje imati plaćene najamnike nego miliciju sastavljenu od građana. Zbog toga se milicija otada upotrebljavala samo u naročitim prilikama. Pa ipak, ne vidimo da su gradski kontingenti bili izrazito bolji od gomile pešaka koje su skupljali plemići i za vreme bitke uvek određivali da čuvaju komoru. Tako je bilo bar u klasičnom periodu riterstva.

U tadašnjoj konjici svaki vitez bio je naoružan cap-à-pied², i sav u oklopu; jahao je na konju koji je takođe imao oklop. Pratio ga je štitonoša, znatno lakše naoružan, i razni drugi konjanici bez ikakvog oklopa, naoružani lukovima. Ove snage postrojavale su se u borbeni poredak na sličan način kao stara dorska falanga — teško naoružani vitezovi u prvoj vrsti, štitonoše u drugoj, a strelci lukom, jašući na konjima, pozadi njih. Ovi poslednji su, shodno svom naoružanju, uskoro počeli da se upotrebljavaju za borbu na zemlji, što je sve više postajalo pravilo, tako da su im konji služili uglavnom za prenošenje, a ne za juriš. Engleski strelci, naoružani dugačkim lukovima — u to vreme u južnoj Evropi nosili su se samostrelci — istakli su se naročito u ovom načinu vođenja borbe, a vrlo je verovatno da je baš zbog te okolnosti u ovom rodu vojske došlo do šire primene takve borbe. Nesumnjivo je da su se konji teško naoružanih vitezova brzo zamerali

¹ vojnik — ² od glave do pete

za vreme dugih pohoda u Francuskoj, tako da su mogli da služe samo kao transportno sredstvo. U takvim prilikama bilo je potpuno prirodno što su konjanici gens d'armes¹, koji su imali najgore konje, morali sjahivati i obrazovati falangu kopljanika, koja se dopunjavala najvećim delom pešacima (naročito Velšanima), dok su oni čiji su konji još bili sposobni za napad u to vreme obrazovali pravu borbenu konjicu. Ovakav postupak pokazao se kao veoma podesan za odbrambenu borbu i na njemu su se zasnivale sve bitke Crnog princa², i to, kao što je poznato, sa velikim uspehom. Ovaj novi način borbe uskoro su usvojili Francuzi i drugi narodi, i smatrali ga skoro opštevažećim sistemom u toku XIV i XV veka. Tako se, posle 1700 godina, gotovo opet došlo na Aleksandrovu taktiku, samo s tom razlikom što je onda trebalo ojačati tešku pešadiju, koja je stagnirala, a sada je teška pešadija, formirana od konjanika bez konja, bila jasan dokaz da je konjica bila u stagnaciji i da je za pešadiju počeo da sviče novi dan.

IV. Preporod pešadije

Iz flamanskih gradova, koji su u to vreme bili prvi industrijski centri sveta, i iz švajcarskih planinskih predela, pojavile su se prve trupe koje su, posle nekoliko vekova opadanja, ponovo zaslužile naziv pešadija. Francuski vitezovi nisu se mogli odupreti tkačima i valjarima, kovačima i kožarima belgijskih gradova, kao što ni austrijsko i burgundsko plemstvo nije moglo odoleti švajcarskim seljacima i pastirima. Ovdje su glavnu ulogu odigrali dobri odbrambeni položaji i lako naoružanje, kod Flamanaca potpomognuti brojnim vatrenim oružjem, a kod Švajcaraca skoro nepristupačnim zemljištem za tadašnje teško naoružane vitezove.

Švajcarci su uglavnom nosili kratke helebarde, koje su se mogle lako upotrebiti kako za ubod tako i za udar, a ipak nisu bile suviše dugačke za borbu prsa u prsa. Oni su docnije dobili koplja, samostrelke i vatreno oružje. Međutim, u bici kod Laupena (1339. godine)²⁶⁸, jednoj od njihovih najslavnijih bitaka, Švajcarci nisu imali nikakvog oružja za borbu na odstojanju osim kamenja. Od odbrambenih čarki, koje su vodili u svojim nepristupačnim planinama, oni su uskoro prešli na ofanzivne borbe u ravnici, a sa tim na regularniju taktiku. Borili su se u dobokoj falangi; zaštitni oklop bio im je lak i uglavnom ograničen na prednje vrste i bočne redove, dok je centar bio popunjen vojnicima bez oklopa. Međutim, švajcarska falanga uvek se sastojala od tri posebna dela — prethodnice, glavnine i zaštitnice — tako da je bila osigurana veća pokretljivost i mogućnost izvođenja raznovrsnih taktičkih postrojanja. Švajcarci su uskoro postali pravi majstori u korišćenju zemljišta, što ih je, povezano sa usavršava-

¹ u teškom oklopu — ² Edwarda, princa od Velsa

njem vatrenog oružja, štitilo od napada konjice, dok su protiv pešadije, naoružane dugačkim kopljima, pronašli više načina da se probiju kroz šumu tih kopalja; tada su njihove kratke i teške helebarde imale ogromnu prednost čak i nad oklopljenim vojnicima. Oni su, osobito onda kada ih je podržavala artiljerija i lako vatreno oružje, vrlo brzo naučili da obrazuju kare ili da se postroje u obliku krsta za odbijanje napada konjice, a čim se pešadija za to osposobila, dani konjice bili su odbrojani.

Okolo sredine XV veka kneževi većih monarhija, koje su se u to vreme sve više učvršćivale, počeli su svuda da podržavaju borbu gradova protiv feudalnog plemstva. Zbog toga su monarhije počele da obrazuju najamničke vojske, radi uništavanja feudalnog plemstva i sprovođenja nezavisne spoljne politike. Sem Švajcaraca, Nemci, a uskoro posle njih i većina ostalih evropskih naroda, počeli su da opremaju velike kontingente najamnika, prikupljenih dobrovoljnim upisom, koji su svoje usluge prodavali onome ko ih je najviše plaćao, bez obzira na narodnost. U taktičkom pogledu ti odredi formirani su po istom načelu kao i Švajcarci; bili su naoružani pretežno kopljima, a borbu su vodili u velikoj bataljonskoj kari, koja je po dubini imala isti broj ljudi koliki i po frontu. Međutim, oni su imali da se bore pod drukčijim okolnostima nego Švajcarci koji su branili svoje planine; morali su ne samo da napadaju već i da se drže na odbrambenim položajima, kao i da se sukobljavaju sa neprijateljem kako na italijanskim i francuskim ravninama, tako i u brdima. Oni su se uskoro našli lice u lice sa lakim vatrenim oružjem, koje se tada brzo usavršavalo. Te okolnosti su izazvale izvesna odstupanja od stare švajcarske taktike, odstupanja koja su bila različita kod raznih naroda, ali su sva — bar po nazivu, ako ne uvek i u suštini — zadržala glavne zajedničke karakteristike, tj. postrojanje u tri kolone — prethodnicu, glavninu i zaštitnicu ili rezervu.

Švajcarci su zadržali svoju superiornost sve do bitke kod Pavije^[35], posle koje su nemački Landsknechte¹ — koji su već neko vreme bili, ako ne potpuno, a ono skoro ravni njima — smatrani najboljom pešadijom u Evropi. Francuzi, čija pešadija do tog vremena nije imala neku naročitu vrednost, uporno su pokušavali da stvore upotrebljivu pešadiju, ali su u tome uspjeli samo sa stanovnicima dve pokrajine — Pikardije i Gaskonje. Ni tadašnja italijanska pešadija nije imala neku vrednost. Ali su Španci, među kojima je Gonsalo de Cordova, za vreme ratova protiv Mavara iz Granade^[269], prvi uveo švajcarsku taktiku i švajcarsko naoružanje, ubrzo postali veoma čuveni, tako da je od druge polovine XVI veka njihova pešadija počela da se smatra najboljom u Evropi. Dok su Italijani, a posle njih Francuzi i Nemci, povećali dužinu koplja od 10 na 18 stopa, dotle su Španci zadržali kraća i za upotrebu pogodnija koplja. Blagodareći svojoj pokretli-

¹ najamnici (u «The New American Cyclopaedia» napisano na nemačkom jeziku)

vosti, Španci su bili veoma opasni u borbi prsa u prsa sa mačem i bodežom. Oni su taj ugled sačuvali u Zapadnoj Evropi — bar u Francuskoj, Italiji i Holandiji — sve do kraja XVII veka.

Prezir Švajcaraca prema zaštitnom oklopu, koji se zasnivao na tradicijama iz raznih vremena, nije našao odjeka kod kopljanika XVI veka. Čim je formirana evropska pešadija, u kojoj su se vojske različitih država sve više izjednačavale po svojim borbenim osobinama, pokazalo se da više ne zadovoljava sistem postrojavanja falange, u kojoj je samo mali broj vojnika zaštićen prsnim oklopima i šlemovima. Švajcarci su mogli da smatraju da je takva falanga neprobojna samo dotle dok se ne sretne sa drugom falangom koja joj je potpuno jednaka. Ovdje je prikladna zaštitna oprema imala neki značaj, a dobijala je odlučujuću prednost ukoliko nije išla nauštrb pokretljivosti trupa. Uz to, Španci nisu nikad potcenjivali prsne oklope, i sad su ih počeli još više ceniti. Tako su prsni oklopi, šlemovi, oklop za noge i ruke i željezne rukavice ponovo počeli da sačinjavaju deo redovne opreme svakog kopljanika. Tome treba dodati kod Nemaca kraći, a kod Švajcaraca duži mač, a ponekad i bodež.

V. Pešadija XVI i XVII veka

Dugački luk iščezao je već odavno iz cele kontinentalne Evrope, osim iz Turske, a samostrel se poslednji put pojavio u prvoj četvrtini XVI veka kod Gaskonjaca. On je svuda zamenjen musketom koja se pali pomoću fitilja, i koja je, u raznim formama usavršenosti, ili bolje rečeno neusavršenosti, postala novo oružje pešadije. Glomazne i rdavo konstruisane muskete sa fitiljem XVII veka imale su veliki kalibar, da bi pored dometa obezbedile bar izvesnu tačnost pogadjanja i moć za probijanje prsnog oklopa kopljanika. Teška musketa je oko 1530. godine bila opšteusvojeni vid vatrenog oružja. Ona se prilikom dejstva oslanjala na raklju, jer strelac nije mogao da nišani bez oslonca. Musketari su nosili mač, ali nisu imali zaštitni oklop. Oni su upotrebljavani za borbu u rasutom stroju, ili u nekoj vrsti razvijenog poretka za održavanje odbrambenih položaja, ili za pripremu napada kopljanika na takav položaj. U poređenju sa kopljanicima oni su uskoro postali mnogobrojniji. Dok ih je u bitkama François-a I u Italiji bilo mnogo manje, dotle ih je posle 30 godina bilo bar isto toliko koliko i kopljanika. Taj porast broja musketara zahtevao je da se pronađe neki taktički sistem po kome bi oni dobili pravilno mesto u okviru borbenog poretka. To se postiglo taktičkim sistemom, takozvanim »mađarskim propisom«, koji su u Mađarskoj ustanovile carske trupe u ratovima protiv Turaka¹. Pošto nisu mogli da se sami

¹ prva polovina 16. veka

brane u borbi prsa u prsa, musketari su se uvek postrojavali tako da mogu odstupiti iza kopljanika. Tako su ponekad raspoređivani na oba krila, neki put na sva četiri ugla na krilima, a veoma često je čitava kara ili kolona kopljanika okružavana nizom musketara, zaštićenih kopljima vojnika koji su se nalazili pored njih.

Konačno je pobedio novi taktički sistem, koji su uveli Nizozemci u ratu za nezavisnost^[36], i prema kome su se musketari raspoređivali na krilima kopljanika. Taj se sistem naročito odlikovao podealom svake armije na tri velike falange, u skladu sa švajcarskom i mađarskom taktikom. Svaka falanga sastojala se od tri linije, a srednja linija delila se na levo i desno krilo, koja su bila razmaknuta jedno od drugog najmanje za širinu fronta prve linije. Čitava vojska bila je organizovana u polupukove, koje ćemo zvati bataljonima; svaki bataljon imao je svoje kopljanike u centru, a musketare na krilima. Prethodnica armije, koja se sastojala od tri puka, obično se postrojavala sa dva polupuka u neprekidnom frontu u prvoj liniji, po jedan polupuk pozadi svakog krila prve linije, a dalje, u dubinu, za podršku prve linije, postrojavala su se ostala dva polupuka, takođe u neprekidnom frontu. Glavnina i zaštitnica mogle su se postaviti ili na bok ili pozadi prethodnice, ali su se obično postrojavale po takvom istom sistemu. Ovde, u izvesnoj meri, nailazimo na stari rimski poredak od tri linije, sa posebnim malim jedinicama.

Caristi i Španci smatrali su za potrebno da svoje velike armije podele na više od tri već pomenuta dela. Međutim, njihovi bataljoni, odnosno taktičke jedinice, koje su bile mnogo veće od holandskih, nisu vodile borbu u linijskom stroju, već u koloni ili kari; oni nisu imali regularnu formu za postrojavanje borbenog poretka sve dok ih Španci, u nizozemskom ratu za nezavisnost, nisu počeli da raspoređuju u borbeni poredak poznat pod imenom »španska brigada«. Ova četiri velika bataljona, od kojih se svaki često sastojao od nekoliko pukova, obrazovala su karu, koju su okruživale jedna ili dve vrste musketara i koja je na uglovima imala posebna krila od musketara raspoređenih na određenom odstojanju od uglova kvadrata, od kojih je jedan ugao bio okrenut prema neprijatelju. Ako je vojska bila isuviše velika, da se teško mogla sjединiti u jednu brigadu, formirale su se dve brigade; tako su postale tri linije sa dva bataljona u prvoj, četiri (ponekad samo tri) u drugoj i dva u trećoj liniji. I ovde, kao i u nizozemskom sistemu, nailazimo pokušaj vraćanja na stari rimski sistem od tri linije.

Druga značajna promena odigrala se u toku XVI veka, kada je tešku ritersku konjicu, koja je nestala, zamenila najamnička konjica, koja je, slično našim savremenim kirasirima, bila naoružana prsnim oklopom, šlemom, mačem i pištoljima. Iako je ova konjica, kao znatno pokretljivija od prethodnih, postala opasnija za pešadiju, ipak se kopljanici toga vremena nisu nikad od nje plašili. Zbog te promene konjica je postala jednoobrazan rod vojske i ulazila u sastav armija u daleko

većoj razmeri, naročito u periodu koji sada treba da razmotrimo, to jest u periodu tridesetogodišnjeg rata⁽³⁷⁾.

U to vreme sistem najamničkih vojski bio je jedinstven u celoj Evropi; bila je stvorena klasa ljudi koja je živela od rata i za rat. Iako je taktika od toga možda nešto i dobila, neosporno je da je to išlo nauštrb ne samo karaktera vojnika i materijala od koga su sastavljane vojske, već isto tako i nauštrb njihovog *morala*. Centralna Evropa bila je preplavljena *kondotijerima* svih vrsta, kojima su verski i politički razdori služili kao izgovor za pljačku i pustošenje čitave zemlje. Karakter vojnika srozavao se sve više, dok najzad francuska revolucija nije zbrisala ovaj sistem najamničkih vojski.

Caristi su u bitkama primenjivali sistem »španske brigade«, razvijajući u liniju četiri ili više brigada i obrazujući, na taj način, tri linije. Za vreme Gustava Adolfa Švedani su se postrojavali u »švedske brigade«; svaka se sastojala od tri bataljona, od kojih je jedan bio napred, a dva nešto pozadi. Svaki bataljon razvijao se u liniju sa kopljanicima u centru, a musketarima na krilima. Oni su se tako raspoređivali (obe ove vrste pešadije bile su jednake po broju vojnika) da su pri stvaranju neprekidne linije mogli da štite jedni druge. Ako bi se izdalo naređenje da se obrazuje neprekidna linija musketara, tada bi oba krila musketara centralnog ili čelnog bataljona štitila svoje kopljanike istupajući ispred njih, dok bi musketari ostala dva bataljona, svaki na svom krilu, istupili napred i poravnali se sa prvima. Ako se očekivao napad konjice, svi musketari su se povlačili iza kopljanika, pošto bi oba krila ovih poslednjih stupila napred, ravajući se sa centrom i obrazujući tako neprekidnu liniju kopljanika. Borbeni poređak sastojao se od dve linije takvih brigade, koje su obrazovale centar vojske, dok se brojna konjica, pomešana sa malim delovima musketara, raspoređivala na oba krila. Švedski sistem odlikovao se time što su kopljanici, koji su u XVI veku predstavljali veliku ofanzivnu snagu, sada izgubili svaku sposobnost za napad. Oni su postali samo sredstvo za odbranu, sa zadatkom da štite musketare od napada konjice, a konjica je ponovo morala da izvodi sva ofanzivna dejstva. Tako je pešadija izgubila, a konjica povratila svoje ranije mesto. Ali, tada je Gustav Adolf odbacio otvaranje vatre, koje je bilo postalo omiljeni način borbe konjice, i zahtevao da njegova konjica uvek napada u punom galopu sa sabljom u ruci. Od toga vremena pa do ponovnog uvođenja borbe na ispresecanom zemljištu, svaka konjica koja se pridržavala ove taktike mogla se pohvaliti velikim poredama nad pešadijom. Iako za najamničku pešadiju XVII i XVIII veka ne može biti teže osude od ove činjenice, ona je, u pogledu izvršavanja svih borbenih zadataka, ipak bila najdisciplinovanija pešadija svih vremena.

Opšti rezultat tridesetogodišnjeg rata u pogledu evropske taktike ogleda se u tome što je nestalo »švedske« i »španske brigade« i što su vojske počele da se postrojavaju u dve linije, sa konjicom na

krilima, a pešadijom na centru. Artiljerija se postrojavala ispred fronta ili u međuprostorima drugih rodova. Ponekad se ostavljala i rezerva, koju je sačinjavala samo konjica, ili konjica i pešadija. Pešadija se razvijala u liniju sa 6 ljudi po dubini. Pošto su muskete bile mnogo lakše, rasklje više nisu bile potrebne, a meci sa čaurama od kartona i fišeklje bili su svuda uvedeni.

Mešanje musketara i kopljanika u iste pešadijske bataljone sada je izazvalo vrlo složene taktičke pokrete, a ovo je nastalo zbog potrebe da se stvore takozvani odbrambeni bataljoni ili, kako bismo mi rekli, kare za borbu protiv konjice. Čak ni u prostoj kari nije bilo lako razvući 6 vrsta kopljanika iz centra tako da bi sa svih strana mogle da okruže muskete, koji su, naravno, bili nemoćni protiv konjice. Koliko li je onda moralo biti teško na isti način formirati bataljon u obliku krsta, osmougaonika ili neke druge fantastične figure! Na taj način, sistem tadašnje vojne buke postao je složeniji nego ikad, tako da niko osim onih vojnika koji su ceo život proveli u vojsci nije imao izgleda da postigne makar i najmanji uspeh. U isto vreme, jasno je da su bili potpuno beskorisni svi ti pokušaji da se naočigled neprijatelja formira stroj koji će moći da pruži otpor konjici, jer bi svaka bolja konjica prodrla usred bataljona pre nego što bi on izvršio četvrtinu tih pokreta.

U drugoj polovini XVII veka broj kopljanika je mnogo više opao u odnosu na broj musketara, jer su musketari, od onog trenutka kad su kopljanici potpuno izgubili svoju udarnu snagu, postali stvarno aktivan deo pešadije. Štaviše, pokazalo se da je turska konjica, koja je bila najopasnija konjica toga vremena, veoma često upadala u kare kopljanika, dok je vrlo često bila odbijana preciznom vatrom musketara. Zbog toga su caristi potpuno izbacili koplje iz naoružanja maderske vojske i počeli da ga poneki put zamenjuju chevaux de frise¹, koji su nameštani na samom bojištu, dok su musketari nosili mačeve kao deo svoje redovne opreme. I u drugim zemljama se dešavalo da se vojska slala u borbu bez ijednog kopljanika, tako da su se musketari prilikom konjičkog napada oslanjali samo na svoju vatru i podršku svoje sopstvene konjice. Pa ipak, da bi se koplja mogla potpuno izbaciti bila su potrebna dva pronalaska: bajonet — pronaden u Francuskoj oko 1640, a 1699. godine toliko usavršen da je postao podesno oružje koje se i sad upotrebljava, i kreneni upaljač, koji je pronaden oko 1650. godine. Iako bajonet nije mogao potpuno da zameni koplje, on je musketaru donekle pružao onu zaštitu koju je, kako se pretpostavljalo, ovaj dotle nalazio kod kopljanika. Kreneni upaljač uprostitio je proces punjenja i omogućavao da se bržim otvaranjem vatre nadoknadi nesavršenost bajoneta i postignu mnogo bolji rezultati nego ranije.

¹ balvanima sa šiljcima koji su se stavljali ispred bataljona radi zaštite od neprijateljske konjice ili za zatvaranje breše

VI. Pešadija XVIII veka

Izbacivanjem koplja iz pešadijske opreme nestale su sve vrste zaštitnih oklopa, tako da se ovaj rod vojske otada sastojao samo od jedne vrste vojnika naoružanih kremenjačama i bajonetima. Ova promena završena je u prvim godinama rata za špansko nasleđe⁽⁶³⁾ i poklapa se sa početkom XVIII veka. U to vreme svuda su postojale dosta velike stajaće vojske, koje su se, po mogućnosti, popunjavale dobrovoljnim upisom a i otmicom, a u slučaju potrebe i prinudnim regrutovanjem. Sada su ove vojske bile propisno organizovane u bataljone od 500 do 700 ljudi, tj. u taktičke jedinice koje su se dalje delile na čete za izvršavanje specijalnih zadataka, a nekoliko bataljona sačinjavalo je puk. Tako je organizacija pešadije u to vreme počela da dobija ustaljeniji i određeniji oblik.

Pošto je za rukovanje kremenjačom bio potreban mnogo manji prostor nego za staru pušku sa fitiljem, napušten je stari razvijeni borbeni poredak, a redovi su bili tesno zbijeni jedan uz drugi da bi se imalo što više strelaca na istom prostoru. Iz istog su razloga i razmaci u borbenom poretku između pojedinih bataljona bili svedeni na najmanju meru, tako da je čitav front predstavljao jednu čvrstu i neprekidnu liniju, sa pešadijom u centru u dve linije i konjicom na krilima. Dok se ranije vatra otvarala po vrstama, tako da se svaka vrsta posle opalijavanja pušaka povlačila unazad da bi ih ponovo napunila, dotle se sada vatra otvarala po vodovima ili četama, s tim što su na datu komandu tri prednje vrste svakog voda istovremeno opaljivale. Na taj način, svaki je bataljon mogao da održava neprekidnu vatru protiv neprijatelja koji se nalazio ispred njega. Svaki bataljon imao je svoje određeno mesto u toj dugačkoj liniji, a stroj u kome je svaki od njih imao svoje mesto nazvan je borbenim poretkom. Sad je bilo veoma teško organizovati marševski poredak tako da vojska uvek može lako da pređe iz marševskog u borbeni poredak i da svaki deo linije može brzo da zauzme određeno mesto. Raspored trupa u onim logorima koji su bili u blizini neprijatelja vršen je tako da se zadovolji taj cilj. Iako je na taj način u ovoj epohi postignut veliki napredak u veštini kretanja i postavljanju logora, ipak su krutost i glomaznost borbenog poretka sputavali sve pokrete vojske. U isto vreme, šablon ovog poretka i nemogućnost da se takva linija upotrebi samo na potpuno ravnom zemljištu, još više su ograničavali izbor zemljišta za izvođenje bitke. Međutim, sve dok su se obe zaraćene strane nalazile u istim okovima, to nije išlo na štetu nijedne od njih. Od Malplakea⁽¹⁸⁶⁾ do početka francuske revolucije smatrano je da su put, selo ili farma nepristupačni za pešadiju, pa čak su i jarak ili živu ogradu smatrali skoro preprekom za one koji su morali da ih brane.

Pruska pešadija predstavlja klasičnu pešadiju XVIII veka. Nju je uglavnom stvorio desauški princ Leopold. Za vreme rata za špansko nasleđe dubina pešadijskog stroja smanjena je od 6 na 4 vrste.

Leopold je ukinuo četvrtu vrstu i postrojio Pruse u tri vrste. On je uveo i gvozdenu šipku za pušku, koja je njegovim trupama omogućavala da pet puta u minutu napune i ispale svoje puške, dok su druge vojske za isto vreme mogle da ispale jedva tri metka. U isto vreme, njegove su trupe bile izvežbane da gađaju i za vreme kretanja, ali je njihov takozvani »paradni korak« bio spor, pošto su morale da zastaju radi otvaranja vatre i da pri tome stalno održavaju ravnjanje duž čitave širine fronta. Vatra se otvarala sa odstojanja od 200 jardi od neprijatelja; linijski stroj je nastupao »paradnim korakom«, koji je postajao sve kraći, a vatra sve jača ukoliko se stroj više približavao neprijatelju, dok neprijatelj ne bi počeo da odstupa, ili dok se njegov poredak toliko ne bi rastrojio da su ga konjički juriš sa bokova i juriš pešadije mogli izbaciti sa položaja. Vojska se uvek postrojavala u dve linije, a pošto u prvoj liniji gotovo nije bilo nikakvih međuprostora, to je druga linija veoma teško mogla da joj pritekne u pomoć u slučaju potrebe.

Prilikom stupanja na presto, Friedrich II je nasledio takvu vojsku i takvu taktiku. Činilo se da ni sam genije ne bi mogao da poboljša ovaj sistem ako ga prethodno sasvim ne napusti, što Friedrich, u tadašnjim uslovima i sa ljudstvom koje mu je stajalo na raspolaganju, nije mogao učiniti. Međutim, on je ipak uspeo da primeni svoj način napada i organizuje svoju vojsku tako da je sredstvima kraljevine koja je bila manja od današnje Sardnije i uz neznatnu novčanu podršku Engleske bio u stanju da ratuje protiv skoro čitave Evrope. Zagonetka se može lako rešiti.

Sve dotadašnje bitke XVIII veka vodile su se na taj način što su se obe vojske razvijale u dve paralelne linije i borile se u ravnici, pošteno i otvoreno, bez ikakvih ratnih lukavstava i smicalica. Jedino je jača strana mogla da ima preimućstvo u tome što je svojim krilima natkriljavala bokove neprijatelja. Friedrich je linijskom borbenom poretku prilagodio sistem napada u kosom poretku, koji je pronašao Epaminonda. On je birao jedno od neprijateljevih krila kao prvi cilj za napad i protiv njega upućivao jedno od svojih krila i deo centra, obuhvatajući neprijateljjev bok i zadržavajući u isto vreme ostatak svojih jedinica pozadi. Na taj način, on je postizao ne samo preimućstvo koje mu je pružao obuhvat neprijateljjevog boka, već je nadmoćnijim snagama mogao da razbije onaj deo neprijateljskih snaga koji je bio izložen njegovom napadu. Ostale neprijateljeve snage nisu mogle da priteknu u pomoć napadnutima, ne samo zato što su bile vezane za svoje mesto u linijskom poretku, već i zbog toga što se, u slučaju uspešnog razvoja napada na jednom krilu, ostatak napadačeve vojske kretao u liniji i angažovao neprijateljjev centar sa fronta, dok je krilo, koje je započelo napad, posle uništenja neprijateljjevog krila, udaralo na bok neprijateljjevog centra. To je zaista bio jedini pojmljivi način na koji su nadmoćnije snage, zadržavajući linijski sistem, mogle da se bace na ma koji deo neprijateljskog borbenog

poretka. Sve je, dakle, zavisilo od sastava krila koje je vršilo napad, a Friedrich ga je uvek pojačavao, ukoliko je to dozvoljavala krutost ovog borbenog poretka. On je ispred prve pešadijske linije udarnog krila često isturao još jednu liniju, koju je formirao od svojih grenadira ili elitnih jedinica, da bi time osigurao što veći uspeh u prvom naletu.

Drugo sredstvo kojim je Friedrich pojačao svoju vojsku bila je reorganizacija konjice. Iskustva Gustava Adolfa bila su zaboravljena; umesto da se osloni na sablju i silinu juriša, konjica je, sem manjih izuzetaka, ponovo počela da se bori pištoljem i karabinom. Usled toga, u ratovima u početku XVIII veka nije bilo dovoljno uspešnih konjičkih juriša, a pruska konjica bila je naročito zapostavljena. Medutim, Friedrich je ponovo uveo stari način juriša konjice, to jest u punom galopu sa sabljom u ruci, i stvorio konjicu kojoj nije bilo ravne u istoriji. Toj konjici on ima da zahvali što je postigao veoma veliki broj svojih uspeha.

Kad je njegova vojska postala uzor za Evropu, Friedrich je, da bi obmanuo vojne stručnjake drugih naroda, počeo neverovatno mnogo da komplikuje sistem taktičkih pokreta, od kojih nijedan nije bio pogodan za primenu u stvarnom ratu, a izmišljao ih je samo zato da bi sakrio jednostavnost sredstava pomoću kojih ih je pobeđivao. On je to činio tako vešto da su time bili najviše obmanuti njegovi potčinjeni, koji su zaista verovali da su ovi složeni metodi postrojanja linija predstavljali stvarnu suštinu njegove taktike. Tako je Friedrich udario temelj onoj pedanteriji i cepidlačenju kojima su se od toga vremena Prusi odlikovali, i stvarno ih pripremio da dožive besprimernu sramotu kod Jene i Aueršteta⁽¹²⁶⁾.

Osim linijske pešadije, o kojoj smo dosad govorili i koja je uvek vodila borbu u smaknutom stroju, postojala je i posebna vrsta lake pešadije koja se nije pojavljivala u većim bitkama. Njen je zadatak bio da vodi partizanski rat za koji su bili izvanredno podesni austrijski Hrvati, dok su za svaku drugu svrhu oni bili neupotrebljivi. Po uzoru na te poludivljake sa vojne granice⁽³⁹⁾ prema Turskoj, i ostale evropske države formirale su svoju laku pešadiju. Medutim, borba u rasutom stroju u velikim bitkama, koju je vodila laka pešadija u antičko doba i u srednjem veku, pa čak i do sredine XVII veka, potpuno je iščezla. Samo su Prusi, a posle njih i Austrijanci, formirali jedan ili dva bataljona strelaca od lugara i čuvara lovišta. Ovi su bili odlični strelci; oni su se u bitkama raspoređivali duž celog fronta i gađali oficire, ali ih je bilo tako malo da su jedva bili od nekog značaja.

Ponovno oživljavanje borbe u rasutom stroju nastalo je kao posledica američkog rata za nezavisnost⁽⁴²⁾. Dok se na vojnike evropskih vojski, koji su se mogli držati na okupu samo silom i surovim postupkom, nije moglo osloniti u borbi u razmaknutom poretku, oni su u Americi imali da se bore sa stanovnicima koji su bili dobri strelci i

dobro poznavali pušku, iako nisu prolazili kroz propisnu obuku kao vojnici linijskih trupa. Karakter zemljišta išao im je na ruku; umesto da vrše pokušaje za izvođenje manevara, za koje u početku nisu bili sposobni, oni su spontano prešli na borbu u rasutom stroju. Na taj način, bojevi kod Leksingtona i Konkorda⁽²⁷⁰⁾ obeležavaju posebnu epohu u istoriji pešadije.

VII. Pešadija francuske revolucije i XIX veka

Kad je evropska koalicija upala u revolucionarnu Francusku, Francuzi su se nalazili u sličnom položaju kao Amerikanci nešto ranije, s tom samo razlikom što nisu imali jednaka preimućstva u pogledu zemljišta. Da bi mogli da se bore u starom linijskom poretku sa mnogobrojnijim vojskama koje su upale, ili su pretile da upadnu u zemlju, Francuzima je bilo potrebno dobro obučeno ljudstvo, kog je bilo malo, dok je neobučenih dobrovoljaca bilo mnogo. Ukoliko je vreme dopuštalo, dobrovoljci su učili osnovne pokrete linijske taktike, ali čim bi postrojeni bataljoni u linijskom poretku potpali pod neprijateljsku vatru, oni bi se nesvesno rasturili u guste gomile strelaca, koji su u svim neravninama zemljišta tražili zaštitu od vatre, dok je druga linija, koja je predstavljala neku vrstu rezerve, često uvlačena u borbu od samog početka. Osim toga, francuske armije bile su organizovane sasvim drukčije od protivničkih vojski. One se nisu formirale u krutu jednoličnu liniju bataljona, već u armijske divizije, od kojih se svaka sastojala od artiljerije, konjice i pešadije.

Odjednom je bila ponovo otkrivena značajna činjenica da za ishod bitke nije važno da li je bataljon vodio borbu na »pravilnom« mestu u borbenom poretku, već da li je stupio u borbu onda kad je naredeno i da li se dobro borio. Pošto je francuska vlada raspolagala veoma oskudnim sredstvima, izbačeni su šatori i ogroman prtljag koji je postojao u XVIII veku; uvedeno je bivakovanje, a oficirski prtljag, koji je u drugim vojskama predstavljao znatan deo komore, sveden je samo na one stvari koje su oficiri mogli da nose na svojim leđima. Umesto da se hrani iz skladišta, vojska je morala da se osloni na реквизиcije u onoj oblasti kroz koju je prolazila. Na taj način, Francuzi su postigli takvu pokretljivost i lakoću formiranja borbenog poretka kakva nije bila poznata njihovim neprijateljima. Ako bi pretrpeli poraz, oni bi za nekoliko časova bili van domašaja neprijatelja, a ako su nastupali, mogli su se pojaviti na neprijateljevom boku, na neočekivanom mestu, pre nego što ih je on mogao primetiti. Blagodareći toj pokretljivosti i surevnjivosti glavnih komandanata neprijateljskih koalicionih vojski, Francuzi su dobili i iskoristili izvestan predah za obučavanje dobrovoljaca i izgrađivanje novog taktičkog sistema, koji se kod njih počeo stvarati.

Od 1795. godine opažamo kako se taj novi sistem definitivno

uobličava u kombinaciju rasutog stroja i zbijenih kompaktnih kolona. Docnije je dodato i postrojavanje u liniju, ali ne za celu armiju, kao ranije, već samo za pojedine bataljone, koji su se razvijali u liniju čim bi se činilo da situacija to zahteva. Očigledno je da je ovaj manevar, koji je zahtevao dužu obuku, bio poslednje što su prihvatili neregularni odredi francuske revolucije.

Tri bataljona sačinjavala su polubrigadu, šest bataljona brigadu, a dve ili tri pešadijske brigade — diviziju. Diviziji su pridavane dve baterije artiljerije i nešto konjice, a nekoliko takvih divizija sačinjavalo je armiju. Kad je divizija nailazila na neprijatelja, streljački strojevi prethodnice posedali su odbrambeni položaj, a ostatak prethodnice služio je kao njihova rezerva dok ne stigne glavnina divizije. Zatim su se brigade postrojavale u dve linije i rezervu, s tim da su svi bataljoni bili u kolonama, na nejednakim međusobnim razmacima. Konjica i rezerva služile su za zaštitu međuprostora u borbenom poretku. Borbena linija nije morala da bude prava i neprekidna, kao ranije, već se mogla povijati prema zemljištu u svim pravcima, pošto se otvoreno i ravničasto zemljište sada više nije biralo za bojište; naprotiv, Francuzi su više voleli ispresecano zemljište, a njihovi čarkaši, koji su obrazovali streljački stroj ispred cele borbene linije, napadali su svako selo, salaš ili šumarak koji su mogli da zauzmu. Kada su se bataljoni prve linije razvijali za borbu, oni su brzo prelazili u streljački stroj, dok su bataljoni druge linije uvek ostajali u kolonama i obično u takvom stroju sa velikim uspehom napadali slabo posednute neprijateljske linije. Tako se taktički borbeni poredak francuske armije postepeno sveo na dve linije, od kojih se svaka sastojala od bataljona u smaknutim kolonama, raspoređenih en échiquier¹, sa streljačkim strojem ispred fronta i kompaktnom rezervom pozadi.

Napoleon je zatekao taktiku francuske revolucije u tom stadijumu. Čim se dočepao političke vlasti, nastavio je dalje da razvija taj sistem. Prikupio je svoju armiju u bulonjskom logoru⁽¹⁴³⁾ i tamo organizovao izvođenje regularne vojničke obuke. Naročito ju je vežbao u stvaranju kompaktne masovne rezerve na malom prostoru i u brzom razvijanju tih masa u linijski poredak. Da bi uprostio komandovanje, formirao je armijski korpus od dve ili tri divizije. On je pro našao i do najveće mere usavršio novi marševski poredak, koji se sastojao u tome što su se trupe rasturale na toliko velikom prostoru da su mogle da žive od tamošnjih mesnih sredstava, i u isto vreme, bile toliko blizu jedne drugima da su se mogle sjediniti na ma kojoj tački pre nego što bi neprijatelj mogao uništiti napadnutu jedinicu. Novi taktički poreci, koje je Napoleon počeo da razvija od rata 1809. godine, kao što su, na primer, duboke kolone od čitavih brigada i divizija, odmah su se pokazali kao nepodesni, tako da se više nisu upotrebljavali.

¹ u poretku šah-mat

Posle 1813. godine, novi francuski sistem postao je opšta tekočina svih nacija evropskog kontinenta. Stari linijski sistem i sistem vrbovanja najamnika bili su potpuno napušteni. Svuda je bila uvedena opšta vojna obaveza i svuda usvojena nova taktika. U Pruskoj i u Švajcarskoj svako je lično morao da služi vojsku, a u drugim državama uvedeno je prinudno regrutovanje (conscriptio), gde su mladići između sebe kockom određivali ko će služiti vojsku. Svuda je zaveden sistem rezervne vojske, u koju je ulazio deo obučenog ljudstva koje se otpuštalo svojim kućama posle odsluženja roka, da bi se, na taj način, uz male materijalne izdatke za vreme mira, raspolagalo što većim brojem obučenog ljudstva u slučaju rata.

Od toga vremena izvršene su izvesne izmene u naoružanju i organizaciji pešadije, koje su delom nastale usled usavršavanja proizvodnje lakog oružja, a delimično zbog sukoba francuske pešadije s Arapima iz Alžira^[82]. Nemci, koji su uvek cenili pušku, povećali su svoje bataljone lakih strelaca, a Francuzi, koji su bili primorani da u Alžiru imaju oružje sa većim dometom, najzad su 1840. godine stvorili bataljon strelaca naoružanih usavršenom puškom veće tačnosti pogađanja i većeg dometa. Ovi vojnici, koji su bili obučeni da izvode sve pokrete, pa čak i duge marševe, gimnastičkim korakom (*pas gymnastique*), uskoro su se pokazali tako efikasni da je formirano još nekoliko takvih bataljona. Na taj način, stvorena je nova laka pešadija, ali ne od sportista-strelaca i čuvara lovišta, nego od najjačih i najokretnijih ljudi. Tačnost gađanja i domet vatre spojeni su sa okretnošću i izdržljivošću, tako da je stvorena snaga koja je jedno vreme bila moćnija od svake tadašnje pešadije. U isto vreme bio je uveden gimnastički korak i kod linijske pešadije, a trčanje, koje bi čak i Napoleon smatrao za najveću glupost, sada se primenjivalo u svim vojskama kao važan deo pešadijske obuke.

Uspeh nove puške francuskih strelaca (Delvigne-Poncharra) izazvao je nova usavršavanja. Uvedeno je konusno zrno za izolovano oružje. Minié, Lorenz i Wilkinson pronašli su nove načine po kojima je zrno pri punjenju lako klizilo niz cev, a kad bi stiglo na dno cevi, toliko se širilo da je svojim olovom popunjavalo žlebove i na taj način dobijalo početnu i rotacionu brzinu od kojih su zavisili rezultati gađanja. S druge strane, Dreyse je pronašao pušku iglenjaču, koja se punila sa zadnje strane i kojoj nije bila potrebna odvojena kapisla. Sve ove puške mogle su da dejstvuju na 1000 jardi i punile su se isto tako lako kao i obična neizolovana musketa. Zatim se pojavila misao da se sva pešadija naoruža takvim puškama. Engleska je prva ostvarila tu zamisao. Pruska, koja se još mnogo ranije pripremala da to učini, pošla je za Engleskom, zatim Austrija i manje nemačke države, i na posletku Francuska. Rusija, italijanske i skandinavске države još u tome zaostaju.

To novo naoružanje potpuno je izmenilo karakter vođenja rata, ali ne u onom smislu u kome su to očekivali teoretičari taktike, i to

iz veoma prostog matematičkog razloga. Kad se nacрта putanja ovih zrna može se lako dokazati da nema nikakve mogućnosti da se pogodi cilj na većim daljinama od 300 ili 350 jardi ako se pri određivanju odstojanja do cilja pogreši za 20 ili 30 jardi. Dok su odstojanja na strelištu tačno izmerena, dotle su ona na bojištu nepoznata i svakog časa izložena promenama. Pešadija koja je zaposela odbrambeni položaj i ima vremena da izmeni odstojanje do markantnih tačaka ispred fronta, imaće u tom slučaju na daljini od 1000 do 300 jardi ogromno preimućstvo nad snagama koje vrše napad na nju. To se može izbeći samo brzim pokretom napred, u punom trku, ne otvarajući vatru do daljine od 300 jardi, gde će vatra obeju strana biti podjednako efikasna. Na ovom odstojanju vatra između dva dobro raspoređena streljačka stroja biće toliko ubitačna i toliko će zrna pogađati delove za obezbeđenje i rezerve, da hrabra pešadija neće moći da učini ništa bolje nego da iskoristi prvu priliku da izvrši juriš na neprijatelja, ispalivši plotun sa odstojanja od 40 do 50 jardi. Francuzi su u svom poslednjem ratu protiv Austrijanaca^[271] praktično i sa uspehom isprobali ta pravila koja je pruski major Trotha prvi teorijski dokazao. Zbog toga će ona predstavljati nerazdvojni deo savremene pešadijske taktike, a naročito ako budu dala isto tako dobre rezultate kad se isprobaju protiv takvog brzometnog oružja kakva je pruska puška sa udarnom iglom. Naoružavanje cele pešadije jednoobraznom puškom dovešće do uklanjanja razlika koje još postoje između lake i linijske pešadije i do obrazovanja jedinstvene pešadije, sposobne za svaku službu. U tome će se, očevidno, i sastojati dalje usavršavanje ovog roda vojske.

Naslov originala: *Infantry*

Pisano od septembra do 10. oktobra 1859.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Ratna mornarica^[272]

Ratna mornarica je zajednički naziv za sve ratne brodove koji pripadaju nekom vladaru ili narodu. Iako su ratne mornarice antičkih naroda često bile brojno veoma jake, one su ipak bile beznačajne u poređenju sa sadašnjim flotama, kako u pogledu veličine brodova i njihove pogonske snage tako i u pogledu ofanzivne sposobnosti. Feničanski i kartaginski, grčki i rimski brodovi bili su plovni objekti sa ravnim dnom koji nisu mogli da izdrže nevreme. Pošto je uzburkana pučina za njih bila pogibeljna, oni su sporo plovili pored obala, a predveče su bacali sidra u kakvom zalivu ili zaklonu. Prelaz iz Grčke u Italiju, ili iz Afrike u Siciliju, predstavljao je opasan poduhvat. Pošto nisu mogli da izdrže pritisak na jedra, kome je prilagođen naš savremeni ratni brod, brodovi su bili snabdeveni malim jedrima, a vesla su služila za lagano probijanje kroz valove. U to vreme kompas još nije bio pronaden; za geografske širine i dužine nije se znalo, a kopneni znaci na obali i zvezda Severnjača služili su kao jedini orijentiri u navigaciji. Isto tako, ni naoružanje za napad nije bilo usavršeno. Lukovi i strele, džiliti, glomazne katapulte i baliste bili su jedino naoružanje koje se moglo upotrebiti za borbu na odstojanju. Neprijatelju se nije mogla naneti neka ozbiljnija šteta na moru sve dok dva protivnička broda u borbi ne bi došla u neposredan dodir. Zbog toga su postojala samo dva moguća načina za izvođenje pomorskih bitaka: sopstvenim brodom tako manevrisati da on svojim oštrim, jakim i železom okovanim vrhom na pramcu, svom snagom udari u bok neprijateljskog broda i potopi ga, ili bokom sopstvenog broda pristati uz bok neprijateljskog broda, međusobno ih vezati, da bi posada odmah mogla da izvrši juriš na neprijatelja. Posle prvog punskog rata, u kome su Kartaginjani izgubili prevlast na moru^[273], u antičkoj istoriji nije bilo nijedne pomorske bitke koja bi, koliko-toliko, mogla zanimati pomorca-stručnjaka, a dominacija Rima uskoro je onemogućila dalje pomorske sukobe u Sredozemnom moru.

Severno more je kolevka savremenih ratnih mornarica. Otrpilike

u ono vreme kad je većina tevtonskih plemena krenula iz Srednje Evrope da sruši oslabljenu Rimsku Imperiju i obnovi Zapadnu Evropu, njihova braća na severnim obalama: Frizi, Saksonci, Angli, Danci i Normani, počeli su se otiskivati na more. Njihovi brodovi bili su jaki i čvrsti pomorski brodovi, sa grednom kobilicom i oštrih linija, tj. brodovi koji su se većinom kretali jedino pomoću jedara, bez ikakve bojazni od nevremena usred uzburkanog Severnog mora. Anglo-Saksonci su sa tom istom vrstom brodova prešli sa ušća Elbe i Odra na obale Britanije, a Normani su preduzimali svoje gusarske pohode sve do Carigrada u jednom, i do Amerike u drugom pravcu.

Gradnjem brodova koji su se usuđivali da prelaze preko Atlantskog okeana izvršena je potpuna revolucija u navigaciji. Već pred kraj srednjeg veka na svim obalama Evrope upotrebljavali su se novi brodovi na moru sa jakom grednom kobilicom. Verovatno je da brodovi na kojima su Normani krstarili nisu bili velikih razmera; njihova nosivost ni u kom slučaju nije bila veća od 100 tona, a imali su jedan ili najviše dva jarbola — prednji i zadnji.

Izgleda da za duži period vremena nije postignut nikakav napredak ni u brodogradnji, ni u navigaciji. Brodovi su bili malih dimenzija u toku čitavog srednjeg veka, a smelost Normana i Friza iščezla je. Ukoliko je i bilo nekog progressa, to je postignuto zahvaljujući Italijanima i Portugalcima koji su u to doba postali najsmelijim moreplovci. Portugalci su otkrili pomorski put za Indiju, a dva Italijana, Kolumbus i Cabot, koji su bili u inostranoj službi, prvi su, posle Normana Leifa, prešli Atlantski okean.

Pošto su u to vreme daleka pomorska putovanja postala nužna potreba, to su za njih bili neophodni veliki brodovi. U isto vreme, potreba da se teškom artiljerijom naoružaju ratni, pa čak i trgovački brodovi, takođe je uticala na porast njihove veličine i tonaže.

Oni isti uzroci koji su usloveli stvaranje stajaćih vojski na kopnu sada su izazvali stvaranje stalne ratne mornarice na moru, i tek od tog vremena možemo govoriti o pravoj ratnoj mornarici. Era kolonijalnih poduhvata, koja je tada nastala za sve pomorske nacije, takođe je pogodovala stvaranju jakih ratnih mornarica, sa ciljem da se zaštite nedovoljno stečene kolonije i njihova trgovina, a u periodu posle toga odigralo se više pomorskih bitaka i učinjen je veći progres u pomorskom naoružanju nego ranije.

Henry VII bio je osnivač Britanske ratne mornarice. On je sagradio prvi brod, koji se zvao »The Great Harry«. Njegov naslednik obrazovao je regularnu stalnu flotu — kao državno vlasništvo — čiji je najveći brod bio nazvan »The Henry Grace de Dieu«. Ovaj brod, koji je bio veći od svih brodova koji su sagrađeni do toga vremena, imao je 80 topova razmeštenih delom na dve obične ravne palube, a delom na dopunskim platformama na pramcu i na krmi. Imao je četiri jarbola, a tonaža mu je varirala od 1000 do 1500 tona. Pred smrt Henryja VIII cela britanska mornarica sastojala se od oko 50 brodova

na jedra sa ukupnom tonažom od 12 000 bruto registarskih tona i posadom od 8000 mornara i mornaričke pešadije. Veliki brodovi toga doba bili su glomazni objekti, sa nižim srednjim delom, tj. snabdeveni visokim pramčanim i krmenim nadgradnjama, tako da su bili nestabilni zbog veće težine gornjeg dela.

Sledeći veliki brod za koji znamo je »The Sovereign of the Seas«, koji je kasnije nazvan »The Royal Sovereign«; sagrađen je 1637. godine. To je prvi brod o čijem naoružanju imamo približno tačne podatke. On je imao tri ravne palube, pramčani toranj, međupalubu, krmenu palubu i toranj na krmi; na donjoj palubi imao je 30 topova od 42 i 32 funte; na srednjoj palubi 30 topova od 18 i 9 funti, a na gornjoj palubi — 26 lakih topova, verovatno od 3 i 6 funti. Osim toga, imao je 20 lakih topova za gonjenje i 26 topova na pramcu i međupalubi. Međutim, njegovo naoružanje u mirno doba svodilo se na oko 100 topova, pošto je kompletno naoružanje, očigledno, bilo isuviše veliko za njega. O manjim brodovima imamo veoma oskudne podatke.

Godine 1651. ratna mornarica podeljena je na šest klasa. Ali, pored njih postojalo je još mnogo neklasificiranih brodova, kao što su: šalupe, hulkovi, a docnije — prangijaši, šlupovi, branderi i jedrenjaci. Prema jednom nađenom popisu celokupne engleske mornarice iz 1677. godine, najveći brod prve klase sa tri palube bio je naoružan sa 26 topova od 42 funte, 28 od 24 funte, 28 od 9 funti, 14 od 6 funti i 4 od 3 funte, a najmanji brod, pete klase, sa dve palube, raspolagao je sa 18 topova od 18 funti, 8 od 6 funti i 4 od 4 funte, tj. sa svega 30 topova. Celokupna mornarica sastojala se od 129 brodova. Ona je 1714. godine imala 198 brodova, 1727 - 178, a 1744. godine samo 128 brodova.

Docnije se sa povećanjem broja brodova povećavala i njihova veličina, a težina njihovog naoružanja rasla je uporedo sa tonažom. Još krajem XVI veka ser Robert Dudley sagrađio je prvi engleski brod koji je odgovarao našoj savremenoj fregati, ali je ova klasa brodova, koju su najpre počele da upotrebljavaju mornarice južnoevropskih država, uvedena u britansku mornaricu tek posle punih 80 godina. U Engleskoj se neko vreme vrlo malo znalo o naročitim svojstvima fregate kao brzog jedrenjaka. Britanski brodovi uopšte, bili su preoprećeni topovima, tako da se njihovi donji topovski otvori, koji su bili svega tri stope iznad površine vode, nisu smeli otvarati kad je more uzburkano, a to je mnogo smanjivalo njihova maritimna svojstva. Španci i Francuzi dopuštali su nešto veću tonažu broda no što je to zahtevao broj topova; zbog toga su njihovi brodovi mogli da nose topove većeg kalibra i više zaliha i imali su veću manevarsku sposobnost i brzinu plovljenja. Engleske fregate iz prve polovine XVIII veka imale su oko 44 topa od 9, 12, a nekoliko od 18 funti, sa tonažom oko 710 tona. Oko 1780. godine sagrađene su fregate od 946 tona, sa 38 topova (većinom od 18 funti), a to je bio očigledan napre-

dak. Tadašnje francuske fregate, sa sličnim naoružanjem, imale su prosečno za oko 100 tona veći deplasman. Otrprike u to isto doba (sredina XVIII veka) manji ratni brodovi bili su klasificirani tačno onako kao što se i sada klasificiraju, i to na: korvete, brigove, brigantine i škunere. Godine 1779. pronađen je nov top (pronalazač je verovatno britanski general Melville), koji je znatno izmenio naoružanje većine mornarica. To je bilo vrlo kratko oruđe velikog kalibra, po obliku slično haubici, ali sa namenom da pomoću malog punjenja baca puna zrna na kratka odstojanja. Po livnici firme Carron u Škotskoj, koja ih je prva proizvela, ova oruđa su nazvana karonade. Zrno ovog oruđa, koje nije bilo efikasno na velikim odstojanjima, u borbi izbliza imalo je strahovito razorno dejstvo na drvene delove broda. Zahvaljujući manjoj brzini (zbog smanjenog punjenja), ono je stvaralo znatno veću rupu pri proboju, jače je razaralo drvenu konstrukciju i rasprskavalo se na veliki broj opasne parčadi. Pošto su topovi bili srazmerno laki, to se za smeštaj nekoliko topova lako mogao naći prostor na pramcu i krmi broda, tako da je već 1781. godine 429 brodova britanske mornarice, pored redovnog naoružanja, bilo snabdeveno i sa po 6 do 10 karonada. Pri čitanju izveštaja o pomorskim bitkama u toku francuskih i američkih ratova treba imati u vidu da Englezi nisu nikada uračunavali karonade u celokupno ugrađeno naoružanje broda, tako da je, na primer, britanska fregata, za koju se navodi da je imala 36 topova, u stvari mogla da ima 42 i više oruđa ako se uračunaju i karonade. Veća težina čelika koju su britanski brodovi sa svojih bokova mogli da izbace iz karonada u jednom plotunu pomogla im je da u toku rata za vreme francuske revolucije uspešno reše više borbenih akcija na kratkom odstojanju. Ali, na kraju krajeva, karonade su pre 80 godina služile samo kao pomoćno sredstvo za povećanje vatrene moći srazmerno malih ratnih brodova. Čim je povećana veličina brodova svih klasa, karonade su opet zapostavljene, a sada su skoro svuda izbačene.

Francuzi i Španci su daleko otišli ispred Engleza u pogledu konstrukcije ratnih brodova. Njihovi brodovi bili su veći i imali su mnogo bolju liniju od britanskih. Naročito su im fregate bile bolje, kako u pogledu veličine tako i u pogledu plovnih sposobnosti. Tokom dugog niza godina Englezi su gradili fregate po ugledu na francusku fregatu »Hebe«, koju su zarobili 1782. Uporedo sa povećanjem dužine brodova, smanjivala se visina nadgradnji na pramcu i krmi, — na pramčanom tornju i na krmenoj palubi — čime su se plovna svojstva brodova toliko poboljšala da su oni postepeno počeli dobijati relativno elegantan oblik i pogodniji za postizanje veće brzine, približno onakav kakav imaju savremeni ratni brodovi. Umesto da se poveća broj topova ovih znatno većih brodova, povećao se kalibar, a sa njim dužina i težina svakog topa, da bi se time omogućila upotreba celih punjenja i dobio najveći domet pri neposrednom gađanju, što je omogućilo da se vatra otvara na veće daljine. Mali kalibri, ispod

24 funte, iščezli su sa većih brodova, a oni koji su zadržani bili su uprošćeni, tako da je na svakom brodu bilo dva, a najviše tri različita kalibra. Pošto je donja paluba na bojnim brodovima bila najčvršća, to je, kao i gornje palube, bila naoružana topovima istog kalibra, ali veće dužine i težine, da bi se imao makar jedan red topova sposobnih za gađanje na najvećoj mogućoj daljini.

Oko 1820. godine, francuski general Paixhans učinio je jedan pronalazak koji je bio od velikog značaja za brodsko naoružanje. On je konstruirao top velikog kalibra, koji je na zadnjem delu cevi imao usku komoru za smeštaj baruta, i iz ovakvih »top-haubica« (*canons obusiers*) počeo da gađa razornom granatom sa malim elevacionim uglovima. Dotada su samo haubice obalskih baterija gađale brodove razornim granatama. Istina, u Nemačkoj se već odavno primenjivalo neposredno gađanje utvrđenja zrnima iz kratkih oruđa od 24, pa čak i 12 funti. Razorno dejstvo granata na drvenim stranama brodova bilo je dobro poznato Napoleonu, koji je haubicama naoružao većinu svojih topovnjača, koje je u Bulonju pripremio za pohod protiv Engleske, i postavio kao pravilo da se neprijateljski brodovi moraju tući takvim zrnima koja eksplodiraju posle udara. Tako su Paixhans-ove top-haubice omogućile da se brodovi naoružaju topovima koji su zato što su svoje granate izbacivali skoro horizontalno, mogli da se upotrebe na moru u sukobu broda sa brodom skoro sa istom verovatnoćom pogadanja kao i stari topovi, koji su gađali okruglim zrnima. Ovaj novi top uskoro su uvele sve ratne mornarice, i sada, posle raznih usavršavanja, on predstavlja bitan element naoružanja svakog velikog ratnog broda.

Uskoro posle toga učinjeni su prvi pokušaji da se para upotrebi kao pogonsko sredstvo ratnih brodova, kao što je Fulton već bio upotrebio za pogon trgovačkih. Prelaz najpre od rečnog parobroda na parobrod za obalsku plovidbu, a zatim postepeno na preokookeanski parobrod bio je spor; u toj istoj meri zaostajao je i razvoj ratnih brodova. To je bilo opravdano sve dotle dok su postojali samo brodovi sa pogonom pomoću točkova sa lopaticama. Točkovi sa lopaticama i jedan deo mašine bili su izloženi dejstvu neprijateljske vatre, a mogao ih je onesposobiti jedan jedini slučajni pogodak. Oni su zauzimali najveći deo širine broda, a osim toga, težina mašina, točkova sa lopaticama i uglja smanjivala je kapacitet broda toliko da ga uopšte nije bilo moguće naoružati velikim brojem teških, dugačkih topova. Zbog toga parobrod na točkove sa lopaticama nije nikada mogao da postane bojni brod, ali je, s obzirom na svoju veću brzinu, mogao da se takmiči sa fregatama koje su bile namenjene da se prilepe uz bokove neprijateljskog broda, da poberu plodove pobede i da štite odstupanje. Danas je fregata toliko velika i tako naoružana da se smelo može upustiti i u samostalno krstarenje, jer joj bolja plovidbena svojstva dozvoljavaju da se na vreme povuče iz neravnopravne borbe. Parobrod je imao daleko bolje plovne osobine od bilo koje fregate, ali bez

dobrog naoružanja nije mogao da ispuni svoju misiju. Snaga njegovog plotuna u borbi nije se mogla upoređivati sa plotunom fregate. Zbog nedostatka prostora, broj topova na parobrodu morao je uvek da bude manji nego na fregati sa pogonom na jedra. Ako igde, ovde je top-haubica bila na svom mestu. Manji broj topova na boku fregate sa parnim pogonom bio je nadoknađen težinom čelika i kalibrom top-haubice. Ova oruđa su prvobitno bila namenjena samo za gađanje granatama, ali se docnije njihova težina toliko povećala, naročito topova koji služe za gonjenje (na pramcu i krmi broda), da su se puna zrna pomoću celog punjenja mogla bacati na velika odstojanja. Pored toga, zbog smanjenog broja topova, na palubi su se mogle postaviti obrtne platforme i koloseci, pomoću kojih su svi, ili bar većina topova mogli da dejstvuju gotovo u svima pravcima. Tom se merom skoro udvostručila ofanzivna snaga fregate sa parnim pogonom, tako da je fregata sa 20 topova mogla staviti u dejstvo najmanje toliko topova koliko i fregata sa pogonom na jedra koja je naoružana sa 40 topova, ali kod koje je na svakom boku moglo da dejstvuje samo po 18 topova. Zbog toga je velika savremena parna fregata, sa pogonom na točkove sa lopaticama, veoma opasan brod. Veći kalibar i domet njenih topova, kao i njena brzina, omogućavaju joj da onesposobi protivnika na odstojanju na kome joj brod na jedra jedva može odgovoriti vatrom, dok joj težina čelika sa razornom moći ide u prilog u momentu kada joj je najpogodnije da prisili neprijatelja na borbu. Pa ipak, ona ima nedostatak u tome što joj je celokupni pogonski uređaj izložen neposrednoj vatri neprijatelja i što sama predstavlja veliku metu.

Za manje brodove, korvete, pomoćne brodove i ostale lake jedinice, koje ne učestvuju u pomorskoj bitki, ali koje su od velike koristi u toku čitavog rata, parni pogon je odjednom pokazao veliko preimućstvo, tako da je skoro u svim mornaricama bilo izgrađeno mnogo takvih parnih brodova sa pogonom na točkove. Isto je bilo i sa transportnim brodovima. Ako se predviđalo iskrcavanje, parni brodovi nisu samo smanjivali vreme prevoza na minimum, već su omogućavali da se sa izvesnom tačnošću odredi i vreme stizanja u neko određeno mesto. Sad je prevoz trupa bio vrlo prost posao, naročito zbog toga što je svaka pomorska sila raspolagala velikom flotom trgovačkih parobroda, koji su se u slučaju potrebe mogli pretvoriti u transportne brodove. Zbog toga se princ de Joinville usudio da u svojoj dobro poznatoj knjižici tvrdi da je para toliko promenila uslove pomorskog ratovanja da invazija Francuza u Englesku nije više nemoguća. Ali, sve dotle dok su bojni brodovi, koji su rešavali ishod bitke, bili isključivo brodovi sa pogonom na jedra, uvođenje pare moglo je da izazove samo male promene u okolnostima pod kojima se vodila pomorska bitka.

Pronalazak propelera odigrao je presudnu ulogu u revolucionarnim promenama koje su nastale u pomorskom ratovanju i preobrazio

sve ratne mornarice u flote sa parnim pogonom. Ipak, prošlo je punih 13 godina od pronalaska vijka pre nego što je učinjen prvi korak u tom pravcu. Francuzi, koji su uvek prednjačili u odnosu na Engleze u planiranju i gradnji ratnih brodova, prvi su ostvarili ovu zamisao. Tako je 1849. godine francuski inženjer Dupuy de Lôme sagradio prvi linijski brod sa pogonom pomoću vijka, i to brod »Napoléon«, koji je imao 100 topova i 600 konjskih snaga. Ovaj brod, za razliku od parobroda sa pogonom pomoću točkova sa lopaticama, tako je građen da nije zavisio samo od parnog pogona: vijak je omogućavao da brod potpuno zadrži oblik i opremu jedrenjaka i da se kreće ili pomoću pare ili pomoću jedara, ili pomoću jedne i druge vrste pogona. Zbog toga je on uvek mogao da uštedi ugalj, pribegavajući jedrima u slučaju nužde, tako da je mnogo manje zavisio od blizine baza za snabdevanje ugljem nego stari parobrod sa pogonom pomoću točkova sa lopaticama. Iz tog razloga, a i zato što mu je pogonska snaga pare bila isuviše mala da bi mogao razviti punu brzinu kao brod sa pogonom pomoću točkova, »Napoléon« i ostali brodovi iste klase nazvani su pomoćnim parnim brodovima. Međutim, od toga doba građeni su takvi bojni brodovi koji su imali dovoljnu snagu parnog pogona za postizanje pune brzine koju je mogao da razvije brod sa vijkom. Uspeh »Napoléona« uskoro je pobudio Francusku i Englesku da grade bojne brodove sa vijkom. Ruski rat¹ dao je novi podstrek za izvršenje ove korenite promene u brodogradnji; a kad se utvrdilo da se većina solidno sagrađenih bojnih brodova bez velike teškoće može opremiti vijkom i mašinama, preobražaj svih ratnih mornarica u flote sa parnim pogonom bio je samo pitanje vremena. Sada nijedna velika pomorska sila i ne pomišlja na građenje velikih ratnih brodova na jedra. Gotovo svi brodovi koji su nedavno spuštene u more, bili su parobrodi sa vijkom, izuzev nekoliko parobroda sa pogonom na točkove sa lopaticama, koji se još koriste za izvesne potrebe. A ratni brodovi sa pogonom na jedra toliko će zastariti do 1870. godine koliko je sada zastarela preslica i neizolučena puška.

U krimskom ratu pojavila su se dva nova tipa ratnih brodova. Prvi od njih bio je parna topovnjača ili brod sa merzerom, koji su prvobitno konstruisali Englezi za nameravani napad na Kronštat. To je mali brod sa gazom 4 do 7 stopa, naoružan sa jednim ili dva teška dalekometna topa ili teškim merzerom. Topovnjače su obično bile namenjene za upotrebu u plitkim i teško prolaznim vodama, a brodovi sa merzerom za bombardovanje utvrđenih pomorskih baza sa velikih odstojanja. Oni su potpuno odgovorili svojoj nameni i nesumnjivo će igrati važnu ulogu u budućim ratovima na moru. Kao što se pokazalo kod Sveaborga, brod sa merzerom potpuno menja odnos napada i odbrane između tvrđave i brodova, dajući brodovima takvu moć bombardovanja tvrđava kakvu nikada ranije nisu imali.

¹ krimski rat 1853–1856.

Na odstojanju od 3000 jardi, sa koga granate ovog broda mogu pogadati velike ciljeve kao što su gradovi, sami brodovi sa merzerom nalaze se van opasnosti, pošto predstavljaju malu metu. Suprotno tome, topovnjače će, u sadejstvu sa obalskim baterijama, ojačati odbranu i na taj način pomorskom ratovanju dati one lake borbene jedinice u kojima je mornarica dotada oskudevala.

Druga novina bile su željezom oklopljene, neprobojne ploveće baterije, koje su Francuzi prvi sagradili radi napada na obalska utvrđenja. One su isprobane samo na Kinburnu, ali nisu postigle neki značajniji uspeh čak ni protiv trošnih grudobrana i zapuštenih oruđa tog malog utvrđenja^[274]. Pa ipak, kako izgleda, Francuzi su bili zadovoljni njima, jer su nastavili ispitivanja brodova sa čeličnim oklopom. Sagradili su topovnjače koje su imale neku vrstu neprobojnog čeličnog grudobrana na pramčanom tornju, koji je štitiću oruđa i njegovu posluđu. Ali, dok su ploveće baterije bile teško pokretljive, pa ih je bilo potrebno vući, dotle su se ove oklopljene topovnjače uvek zagnjurivale svojim prednjim delom u vodu i bile sasvim nepodesne za plovljenje. No, i pored toga, Francuzi su sagradili čeličnim limom oklopljenu fregatu pod imenom »La Gloire«, koja je, kažu, bila neprobojna, veoma brza i potpuno sposobna da izdrži nevreme. Davane su veoma preterane izjave o tome kako će oklopljene fregate po svoj prilici uneti revolucionarne promene u pomorsko ratovanje. Govori se da su bojni brodovi zastareli i da je odlučujuća uloga u rešavanju velikih pomorskih akcija prešla na ove fregate sa po jednom jedinom baterijom topova, koje su sa svih strana zaštićene neprobojnim oklopom i kojima se nijedan drveni tropalubni brod ne može suprotstaviti. Ovde nije mesto da raspravljamo o ovim pitanjima, ali možemo primetiti da je mnogo lakše pronaći i na palubi broda postaviti izolučena artiljerijska oruđa, koja su dovoljno moćna da probiju gvozdeni ili čelični oklop, nego sagraditi brodove zaštićene toliko debelim metalnim oklopom koji bi mogao izdržati udar duleta ili granate iz takvih oruđa. Što se tiče broda »La Gloire«, ne može se sa sigurnošću reći da li je sposoban da izdrži buru na moru, a kažu da na pučini ne može ostati pod parom duže od tri dana, jer nema mogućnosti da smesti dovoljne rezerve uglja. Šta će moći da uradi njegov britanski takmac »The Warrior«, tek će se videti. Nema sumnje da bi se smanjivanjem naoružanja i zaliha uglja, kao i promenama u konstrukciji, mogao dobiti brod koji bi bio potpuno zaštićen od artiljerijskog dejstva sa velikih i srednjih odstojanja i u isto vreme bio i dobar parobrod. Ali, u doba kad se artiljerijska nauka tako brzo razvija, veoma je sumnjivo da li uopšte treba graditi takve brodove.

Izgleda da je revolucija u artiljeriji, koju je sada izvršio izolučeni top, mnogo značajnija za pomorsko ratovanje od ma čega što bi se postiglo sa čeličnim oklopom na brodovima. Svaki izolučeni top, koji zaslužuje to ime, omogućava takvu tačnost gađanja na velikim odstojanjima da će, kako izgleda, nekadašnja neefikasnost gađanja

na moru na takvim daljinama, uskoro postati stvar prošlosti. Osim toga, blagodareći upotrebi duguljastog zrna i smanjenih punjenja, izolučeni top omogućava znatno smanjenje kalibra i težine topova na boku broda ili, pak, daje daleko bolje rezultate čak i onda ako kalibar ostane isti. Duguljasto zrno izduženog topa od 32 funte težine 56 centi, prevazići će okruglo zrno glatkog topa od 10 palaca, težine 113 centi, ne samo po težini, već isto tako i po probojnoj moći, dometu i tačnosti pogađanja. Vatrena moć svakog broda biće najmanje tri puta veća ako je naoružan izolučenim topovima. Osim toga, stalno se težilo da se pronade pogodna udarna granata koja bi eksplodirala upravo u trenutku prodiranja u bok broda. Ovo se nije moglo postići okruglim zrnom koje se obrtalo zbog toga što se udarni upaljač u trenutku udara zrna nije uvek nalazio na pravom mestu, tako da nije dolazilo do eksplozije. Međutim, duguljasto zrno izolučenog topa, koje se obrće oko svoje duže ose, uvek mora da udari svojim prednjim delom, i jedan običan udar kapisle, koja se nalazi na cevčici upaljača, izaziva eksploziju zrna u momentu njegovog prodiranja u bok broda. Nije verovatno da bi ma koji do danas sagrađeni brod sa čeličnim oklopom bez štete mogao izdržati dva plotuna topova sa boka jednog dvopalubnog broda, a da i ne govorimo o granatama koje bi ušle kroz otvore i eksplodirale između paluba. Izolučeni topovi će u znatnom stepenu onemogućiti akcije na onako kratkim odstojanjima na kojima su se karonade korisno primenjivale; manevrisanje će ponovo dobiti svoj raniji značaj, a način vođenja pomorskog rata u budućnosti će se mnogo više približiti metodi i taktici suvozemne borbe, jer su brodovi koji vode borbu, blagodareći pari, postali nezavisni od vetra i od plime i oseke.

Ratni brodovi savremene mornarice dele se na razne vrste, od prve do šeste klase. Ali, pošto su ovi nazivi i različiti i proizvoljni, bolje je da se brodovi klasificiraju na uobičajeni način, kao na primer: bojni brodovi, fregate, šlupovi, brigovi, škuneri, itd. Bojni brodovi su najveći ratni brodovi; oni su namenjeni da u glavnoj bici obrazuju borbenu liniju i odluče borbu zavisno od težine čelika izbačenog na neprijateljske brodove. Oni su tropalubni ili dvopalubni, drugim rečima imaju dve ili tri pokrivene palube, naoružane topovima, koje se zovu donja, srednja i glavna ili gornja paluba. Gornja paluba, koja je ranije bila zaštićena samo na krmenom i pramčanom delu, sada je zaštićena neprekidnom otkrivenom palubom od pramca do krme. Na ovoj otvorenoj palubi, čiji se deo na krmi još uvek naziva krmeni, a deo na pramcu — pramčani toranj (deo palube između njih naziva se hodnik), takođe se nalazi artiljerija, većinom karonade, tako da u stvari brod sa dve palube ima tri, a brod sa tri palube — četiri reda oruđa. Na donjoj palubi su, naravno, smešteni najteži topovi; ostali topovi su srazmerno sve lakši ukoliko su baterije više izdignute nad vodom. Pošto je kalibar većinom ostao isti, što je postignuto smanjivanjem težine samih topova, topovi na gornjim palubama zbog toga

moгу da izdrže samo smanjena punjenja i, shodno tome, da se upotrebljavaju samo za dejstvo na kraćim odstojanjima. Jedini izuzetak od ovog pravila čine topovi koji se koriste za gonjenje, koji se postavljaju na krmi i pramcu broda i, bez obzira na to što se nalaze na pramčanom i krmenom tornju, grade se što duži i teži, jer su namenjeni da dejstvuju na što većim odstojanjima. Na taj način, pramčano i krmeno naoružanje engleskih bojnih brodova sastoji se ili od top-haubica od 8 ili 10 inča koje gadaju granatama, ili od topova od 56 funti (kalibar cevi 7,7 palaca), ili od 68 funti (kalibar cevi 8,13 palaca), koji gadaju punim zrnima, od kojih je jedan postavljen na obrtnoj platformi na pramčanom tornju.

U engleskoj ratnoj mornarici na krmi brodova prve klase nalazi se obično 6, a na pramcu 5 oruđa. Ostalo naoružanje takvog broda je ovakvo:

Položaj oruđa	Vrsta oruđa	Težina	Dužina		Broj u oruđa
		u centima	Stopa	Palaca	
Donja paluba	Top-haubice od 8 inča	65	9	0	4
	Topovi od 32 funte	56	9	6	28
Srednja paluba	Top-haubice od 8 inča	65	9	0	2
	Topovi od 32 funte	50	9	0	32
Gornja paluba	Topovi od 32 funte	42	8	0	34
Krmeni i pramčani toranj	Topovi od 32 funte	45	8	6	6
	Karonade od 32 funte	17	4	0	14
Svega:		—	—	—	120

Naoružanje manjih topova linijskih brodova zasniva se na istom načelu. Radi uporedenja daćemo naoružanje jednog francuskog broda prve klase. Naime, ovaj brod ima na donjoj palubi 32 dugačka topa od 30 funti, na srednjoj palubi 4 top-haubice od 80 funti i 30 kratkih topova od 30 funti, na gornjoj palubi 34 top-haubice od 30 funti, na pramčanom i krmenom tornju 4 top-haubice od 30 funti i 16 karonada od 30 funti, tj. svega 120 oruđa. Francuske top-haubice od 80 funti imaju za 0,8 palaca veći kalibar od engleskih topova od 8 palaca. Top-haubica od 30 funti i top od 30 funti imaju nešto veći kalibar od engleskog topa od 32 funte, tako da Francuzi imaju preimućstva u pogledu težine čelika.

Najmanji bojni brod sada nosi 72, a najveća fregata 61 top. Fregata je brod koji ima samo jednu pokrivenu palubu, na kojoj su smešteni topovi, i drugu otvorenu palubu iznad nje (pramčani i krmeni toranj), koja je takođe snabdevena topovima. Naoružanje fregata u engleskoj mornarici sastoji se obično od 30 topova (ili sve top-haubice ili jedan deo top-haubice, a drugi deo dugački topovi od 32 funte) na glavnoj palubi i 30 kratkih topova od 32 funte na pramčanom i krmenom tornju, kao i jedan teški obrtni top na jednoj pokretnoj

platformi na pramcu broda. Pošto su fregate većinom dobijale samostalne zadatke, tako da je uvek postojala verovatnoća da se same mogu sukobiti sa neprijateljskim fregatama koje su poslate sa istim zadacima, to je većina pomorskih nacija težila da sagradi što veće i što moćnije fregate. Ni u jednoj klasi nije povećana veličina brodova koliko u ovoj. Sjedinjene Američke Države, kojima je bila potrebna jeftina, ali dovoljno jaka flota da bi sebi obezbedile poštovanje, prve su uvidele prednosti flote velikih fregata — od kojih bi svaka bila nadmoćnija od svake pojedinačne fregate koju bi joj suprotstavile druge nacije. Tako je bila iskorišćena superiornost koju su omogućili američki brodograditelji u proizvodnji brzih brodova, a poslednji rat sa Engleskom (1812-14)^[53], u mnogobrojnim dobro vođenim bitkama, pokazao je koliko su ove američke fregate bile opasni protivnici. Američke fregate smatraju se sve do danas kao uzoran obrazac ove klase brodova, iako se u poređenju sa sličnim brodovima drugih država, po veličini ne razlikuju tako mnogo kao pre 30 do 40 godina.

Sledeća klasa ratnih brodova su korvete. One imaju samo jedan red topova, koji su smešteni na otvorenoj palubi. Ali, veće korvete imaju pramčane i krmene tornjeve (koji, međutim, nisu spojeni neprekidnom palubom po sredini broda), u kojima se nalazi još nekoliko topova. Prema tome, takve korvete skoro odgovaraju onoj fregati od pre 80 godina, tj. od vremena kada krajnji uzdignuti delovi broda (kule na pramcu i krmi) još nisu bili spojeni ravnom palubom. Ove korvete su ipak dovoljno jake da mogu nositi istog kalibra kao i veći brodovi. One takođe imaju tri jarbola koji su opremljeni križnim jedrima.

Manji brodovi — brigovi i škuneri — nose od 6 do 20 topova. Oni imaju dva jarbola sa križnim jedrima kod brigova, a sa sošnim jedrima kod škuna. Kalibar njihovih topova je svakako manji od kalibra topova na većim brodovima, i obično nije veći od 18 ili 24 funte, niti manji od 12 i 9 funti. Brodovi tako male ofanzivne moći ne mogu se slati tamo gde se predviđa ozbiljan otpor. U evropskim vodama oni se obično zamenjuju malim parobrodima, a mogu da vrše stvarnu službu još jedino u obalskim vodama Južne Amerike, Kine, itd., gde mogu naići na slabe protivnike i gde služe samo da reprezentuju zastave moćnih pomorskih država. Napred je navedeno samo ono naružanje koje je sada zvanično usvojeno, a koje će se zbog opšte primene izolucenih brodskih topova nesumnjivo izmeniti u svakom pogledu u toku deset idućih godina.

Naslov originala: *Navy*

Pisano oko 22. novembra 1860.

Prvi put objavljeno u

•The New American Cyclopaedia•

Prevod s engleskog

KARL MARX

GOSPODIN VOGT^[275]

Napisano od januara do novembra 1860.
Objavljeno u decembru 1860. u Londonu.
Prema prvom izdanju.

Herr Vogt.

Von

Karl Marx.

London,

A. Petſch & Co, deutſche Buchhandlung,

78, FENCHURCH STREET, E.C.

—
1860.

Titelblatt der Erstausgabe

Naslovna strana prvog izdanja Marxovog spisa *Gospodin Vogt*

Predgovor

Pod datumom »London, 6. februara 1860.« objavio sam u berlinskom listu »*Volks-Zeitung*«, u hamburškom listu »*Reform*«^[276] i u drugim nemačkim listovima jednu izjavu, koja počinje sledećim rečima:

»Ovim izjavljujem da sam preuzeo odgovarajuće korake da tužim sudu berlinski »*National-Zeitung*«^[277] zbog klevete u uvodnim člancima u br. 37 i br. 41 povodom *Vogtovog* pamfleta: »*Moj proces protiv »Allgemeine Zeitung*«.^[278] Literarni odgovor *Vogtu* objaviću kasnije.«

Zašto sam odlučio da *Karlu Vogtu* odgovorim literarno, a listu »*National-Zeitung*« sudski, to će se već videti iz samog ovog spisa.

U toku meseca februara 1860. predao sam tužbu protiv lista »*National-Zeitung*« zbog klevete. Pošto je proces prošao četiri prethodne instancije, primio sam 23. oktobra ove godine rešenje kraljevskog pruskog vrhovnog suda, kojim sam bio lišen prava na žalbu u poslednjoj instanciji — dakle, proces je bio obustavljen pre nego što je došlo do javne rasprave. Da je ova rasprava uistinu održana, što sam smeo očekivati, mogao bih izostaviti prvu trećinu ovoga spisa. Bilo bi dovoljno preštampati stenografski izveštaj o sudskoj raspravi, a ja bih na taj način izbegao krajnje odvratan posao da odgovaram na optužbe protiv sebe, dakle da moram govoriti o samom sebi. Ja sam to uvek tako brižljivo izbegavao da je Vogt mogao očekivati neke uspehe od svojih lažnih priča. Međutim, sunt certi denique fines¹. Vogt mi je u svojoj krpriji, koju je »*National-Zeitung*« rezimirao na svoj način, prebacio niz infamnih postupaka, koji sada, pošto mi je definitivno onemogućeno da ih *javno* sudski opovrgnem, zahtevaju literarno pobijanje. No, bez obzira na taj razlog, koji nije ostavljao nikakav izbor, ja sam imao i druge razloge da opširnije obradim *Vogtove* lovačke priče o meni i mojim partijskim drugovima, jer sam se time morao jednom pozabaviti. S jedne strane gotovo jednodušno trijumfalno kli-

¹ konačno, postoje određene granice

canje, čime je tzv. »liberalna« nemačka štampa pozdravljala njegova tobožnja otkrića, a s druge strane prilika koja omogućava analizu te krparije radi karakterizovanja onog individuuma koji predstavlja celi jedan pokret.

Odgovor Vogtu prisiljavao me je tu i tamo da otkrijem partije honteuse¹ istorije emigracije. Ja se ovde služim samo pravom »samoodbrane«. Uostalom, emigraciji se, izuzevši nekoliko osoba, mogu prebaciti samo iluzije, koje su više ili manje bile opravdane prilikama vremena, i gluposti, koje su nužno proizlazile iz izuzetnih okolnosti u kojima se ona neočekivano našla. Ovde govorim naravno samo o prvim godinama emigracije. Jedno upoređenje istorije vladâ i građanskog društva, negde od 1849. do 1859, s istodobnom istorijom emigracije bila bi najsajjnija apologija koja bi se za emigraciju mogla napisati.

Znam unapred da ti isti mudraci koji su pri pojavi Vogtove krparije zabrinuto klimali glavama nad važnošću njegovih »otkrića« sada uopšte neće shvatiti kako sam svoje vreme mogao protračiti u pobijanju takvih detinjarija, dok će »liberalna« piskarala, koja su sa zlobnom žurbom širila Vogtove bljutave prostote i ništavne laži kroz nemačku, švajcarsku, francusku i američku štampu, smatrati opakim i nepristojnim moj postupak da se obračunam s njima i njihovim herojima. But never mind!²

Političkom, a i pravnom delu ovoga spisa ne treba nikakav poseban predgovor. Da bi se izbegli eventualni nesporazumi, primećujem samo jedno: ljudi koji su se već pre 1848. međusobno slagali u tome da nezavisnost Poljske, Mađarske i Italije treba zastupati ne samo kao *pravo* tih zemalja, nego kao *interes* Nemačke i Evrope, zauzeli su sasvim suprotna gledišta o taktici koju je Nemačka trebalo da sprovede prema Louis-u Bonaparti prilikom italijanskog rata 1859⁽²⁷⁹⁾. Ta suprotnost gledišta proizašla je iz suprotnih sudova o *stvarnim pretpostavkama* o kojima treba da odluči budućnost. Što se mene tiče, ja u ovom spisu imam posla samo s pogledima *Vogta* i njegove klike. Izvan moje kritike ostaje, u stvari, čak i ono stanovište koje je on obećao zastupati, i koje je zastupao u *uobrazilji* jedne nekritične gomile. Ja obrađujem one poglede koje je on *stvarno* zastupao.

Na kraju, izražavam srdačnu zahvalnost za ljubaznu pomoć koju su mi pri sastavljanju ovoga spisa ukazali ne samo stari partijski prijatelji, nego i mnogi drugi članovi emigracije u Švajcarskoj, Francuskoj i Engleskoj, koje pre nisam poznavao, a delimično još ni sada ne poznajem lično.

London, 17. novembra 1860.

Karl Marx

¹ sramno poglavlje — ² Ali, ne mari!

I

Družina palikuća^[280]

Clarín: Malas pastillas gasta; — — —
 — — — — — hase untado
 Con unguento de azufre. (Calderón)¹

»*Okrugla priroda*«², kako je advokat *Hermann* nežno nazvao pred kotarskim sudom u Augsburgu svog loptastog klijenta, naslednog Vogt-a na Nihilburgu, »okrugla priroda« počinje svoje glupo historiografsko škrabanje^[281] ovako:

»Pod imenom **družine palikuća** ili *pak* pod ne manje karakterističnim imenom **bürstenheimera**, bio je među emigrantima 1849. poznat stanovit broj ljudi, koji su u početku bili raspršeni po Švajcarskoj, Francuskoj i Engleskoj, a zatim su se postepeno sakupili u Londonu i tamo kao svog očiglednog vođu slavili gospodina *Marxa*. Politički princip te družine bila je diktatura proletarijata itd.« (Moj proces protiv lista »*Allgemeine Zeitung*«, Karl Vogt, Ženeva, decembar 1859, str. 136.)

»Glavna knjiga«^[282] u kojoj se nalazi to važno saopštenje, objavljena je u decembru 1859. Osam meseci pre toga, maja 1859, »okrugla priroda« objavila je u *bilskom* listu »*Handels-Courier*« članak^[283] koji treba smatrati *skicom* opširnijeg historiografskog škrabanja. Čujmo izvorni tekst:

»Posle preokreta u revoluciji 1849.«, tako brblja bliski *Commis voyageur*, »postepeno se u Londonu sakupila družina izbeglica, čiji su članovi svojevremeno (!) bili poznati među *švajcarskom emigracijom* pod imenom ‚*bürstenheimer*‘ ili ‚*družina palikuća*‘. Njihov šef je *Marx*, bivši redaktor lista ‚*Rheinische Zeitung*‘ u

¹ Razbacuje se praznim rečima; . . . namazao se sumpornom mašću. — ² Igra reči: »abgerundete Natur« znači okrugla priroda u fizičkom smislu i oformljena priroda u duhovnom smislu. Advokat *Hermann* upotrebio je ovaj izraz u drugom značenju.

Kelnu — njihova je lozinka ‚socijalna republika, diktatura radnika‘ — a njihovo zanimanje stvaranje saveza i zavera. (Ponovo štampano u ‚Glavnoj knjizi‘, treći odeljak, dokumenti, br. 7, str. 31, 32.)

Klika izbeglica koja je »među švajcarskom emigracijom« bila poznata kao »*družina palikuća*« pretvara se osam meseci kasnije pred mnogobrojnijom publikom u masu »razasutu po Švajcarskoj, Francuskoj i Engleskoj«, koja je »među emigrantima« bila uopšte poznata pod imenom »*družina palikuća*«. To je stara priča o kendalskom suknu koju tako veselo priča prototip Karla Vogta, besmrtni ser Džon Falstaf^[284], koji u svom zoološkom preporodu nikako nije izgubio od materije. Iz izvornog teksta bilskog *Commis voyageur* proizlazi, da su »*družina palikuća*« kao i »*bürstenheimer*« bili lokalna švajcarska flora. Razmotrimo njenu prirodnu istoriju.

Saznavši od prijatelja da je u godini 1849/1850. uistinu cvetalo izbegličko društvo u Ženevi pod imenom »*družina palikuća*« i da gospodin *S. L. Borkheim*, ugledni trgovac u londonskom Sitiju, može dati pobliza obaveštenja o poreklu, rastu i propasti tog genijalnog društva, obratio sam se pismeno, u februaru 1860, meni tada nepoznatom gospodinu i posle jednog ličnog susreta doista sam dobio sledeću skicu, koju preštampavam bez izmene.

London, 12. februara 1860.

18, Union Grove, Wandsworth Road

Poštovani gospodine!

Iako se do pre tri dana nismo lično poznavali, premda devet godina boravimo u istoj zemlji i većinom u istom gradu, ipak ste s pravom pretpostavili da Vam kao drugu u emigraciji neću uskratiti željena objašnjenja.

Pređimo, dakle, na »*družinu palikuća*«.

Godine 1849, ubrzo pošto smo se mi ustanici izvukli iz Badena, našlo se u Ženevi više mladih ljudi koje su tamo uputile delimično švajcarske vlasti, a delimično su tamo došli po slobodnom izboru mesta boravka; svi oni, studenti, vojnici ili trgovci, bili su se međusobno sprijateljili u Nemačkoj već pre 1848. ili su se upoznali za vreme revolucije.

Raspoloženje među izbeglicama nije bilo ružičasto. Takozvani politički vođi svaljivali su jedan na drugoga krivicu zbog neuspeha, vojni rukovodioci kritikovali su jedan drugoga zbog defanzivnih ofanziva, bočnih marševa i ofanzivnih povlačenja; jedni druge počeli su nazivati *buržoaskim republikancima, socijalistima i komunistima*; pljuštalo je od pamfleta koji ni u kom slučaju nisu delovali umirujuće; svuda su se naslućivali špijuni, a pored svega toga odeća većine njih pretvorila se u krpe, a na mnogim licima videla se glad. U takvoj nevolji održavali su prijateljstvo već spomenuti mladi ljudi. To su bili:

Eduard Rosenblum, rođen u Odesi, nemačkog porekla; studirao je medicinu u Lajpcigu, Berlinu i Parizu.

Max Cohnheim iz Frauštata; bio je trgovački pomoćnik, a kad je izbila revolucija jednogodišnji dobrovoljac kod gardijske artiljerije.

Korn, hemičar i apotekar iz Berlina.

Becker, inženjer iz Rajske oblasti

i ja sam — posle položenog ispita u Werderovoj gimnaziji u Berlinu 1844, boravio sam u Breslavi, Grajfsvaldu i Berlinu radi studiranja, a revolucija 1848. zatekla me je u mom rodnom mestu (Glogau) kao artiljerca.

Verujem da nijedan od nas nije bio stariji od 24 godine. Stanovali smo svi u blizini, a neko vreme čak i u *grand pré*¹, svi u istoj kući. Naše glavno zanimanje u toj malenoj zemlji, koja je pružala tako malo mogućnosti za zaradu, sastojalo se u tome da ne dopustimo da nas opšta izbeglička beda i politički mamurluk potište i demoralizuju. Klima, priroda, bili su divni — mi se nismo odrekli svoje brandenburške prošlosti i našli smo *božanstveni predeo*. Što je jedan od nas imao, imali su i drugi, a ako niko od nas nije imao ništa, onda smo našli dobrodušne krčmare ili druge dobre ljude, kojima je činilo zadovoljstvo da nam nešto daju na račun naših mladih veselih lica. Mi smo verovatno svi izgledali vrlo pošteno i budalasto. Sa zahvalnošću spominjem kafedžiju Bertin-a (Cafe de l'Europe), koji je ne samo nas, nego i mnoge druge nemačke i francuske izbeglice *neumorno* «kreditirao» u pravom smislu reči. Godine 1856, posle šestogodišnje odsutnosti, posetio sam Ženevu na povratku s Krima, samo zbog toga da s pijetom dobronamernog «besposličara» platim svoje dugove. Dobri, okrugli, debeli Bertin bio je zapanjen, i uveravao me da sam ja prvi koji mu čini tu radost, ali da on, bez obzira na to, nimalo ne žali što mu emigranti koji su već odavna rasterani po celom svetu duguju 10 000 do 20 000 franaka. Bez obzira na dugove, on se s osobitom srdačnošću raspitivao o mojim bližim prijateljima. Ja mu, na žalost, nisam mogao mnogo reći.

Posle ovog udaljavanja vraćam se ponovo na 1849. godinu.

Mi smo zadovoljno lumpovali i veselo pevali. Sećam se da sa smo za našim stolom videli izbeglice svih mogućih nijansa, pa i francuske i italijanske. Vesele večeri provedene u tom dulci jubilo² svima su se činile oazama u toj inače zaista bednoj pustinji izbegličkog života. I prijatelji koji su tada bili članovi velikog ženevskog veća ili su to kasnije postali, učestvovali su katkada radi razonode u našim gozbama.

Liebknecht, koji je sada ovde, i kojeg sam za devet godina video samo tri ili četiri puta, i to samo slučajno na ulici, bio je često u našem društvu. Studenti, doktori, bivši prijatelji iz gimnazije i sa sveučilišta, koji su bili na ferijalnom putovanju, često su se s nama opijali mnogim čašama piva i mnogim bocama dobrog i jeftinog makonskog vina. Katkada smo dane, pa čak i sedmice provodili na Ženevskom jezeru, ne izlazeći na kopno, i s gitarama u ruci pevali ljubavne pesme i serenade pod prozorima vila na savojskoj i švajcarskoj strani.

Ne ustručavam se da ovde navedem, da se naša mladalačka krv ispoljavala katkada u ispadima koje policija ne dopušta. U takvim nam je slučajevima dragi, sada pokojni *Albert Galeer*, ne beznačajni Fazyjev politički protivnik u redovima ženevskog građanstva, obično držao propovedi u najprijateljskijem tonu: «Vi ste budalasti mladići», govorio je on, «istina je, međutim, da ako u vašoj izbegličkoj bedi želite imati takav humor, ne smete biti slabiji ni telom, ni duhom — za to je potrebna elastičnost.» Dobrodušnom čoveku bilo je teško da se prema nama grublje ponaša. On je bio član velikog veća ženevskog kantona.

¹ Naziv jedne gradske četvrti u Ženevi. — ² slatkom slavlju

Koliko ja znam, tada je bio samo jedan dvoboj, i to pištoljima, između mene i gospodina R. . . n. Međutim, povod nije uopšte bio političke prirode. Moj sekundant bio je jedan Ženevljanin, artiljerac, koji je govorio samo francuski, a sudija je bio mladi *Oskar Galeer*, brat člana velikog veća, kojeg je kasnije kao studenta u Minhenu, na žalost, suviše rano pokosila živčana groznica. Drugi dvoboj, kojemu povod takođe nije bio političke prirode, trebalo je da se održi između Rosenbluma i izbeglog poručnika iz Badena v. F. . . g, koji se uskoro posle toga vratio u domovinu i, verujem, ponovo stupio u obnovljenu badensku vojsku. Spor je ujutro, na dan dvoboja, bio prijateljski rešen, a da nije došlo do najgorega, zahvaljujući posredovanju gospodina Engelsa, — pretpostavljam da je to bio isti onaj koji je sada, kako čujem, u Mančesteru i kojeg od tada nisam vidio. Taj gospodin Engels bio je na *proputovanju* kroz Ženevu i mi smo u njegovom veselom društvu popili dosta flaša vina. Susret s njim, ako se dobro sećam, bio nam je drag osobito zbog toga što smo njegovom novčaniku mogli dopustiti da ima rukovođuću ulogu.

Mi se nismo priključili ni takozvanim plavim, ni crvenim republikanskim, ni socijalističkim, ni komunističkim partijskim vođama. Mi smo sebi dopustili da slobodno i nezavisno rasuđujemo — ne tvrdim da je to bilo uvek tačno — o političkoj delatnosti državnih regenata, članova frankfurtskog parlamenta i drugih govornica, revolucionarnih generala ili kaplara ili dalaj-lama komunizma, pa smo za tu i druge uveseljavajuće svrhe osnovali čak jedan nedeljni list, s naslovom

«*RUMMELTIPUFF*»

*Organ mangupokratiје.**

Taj list doživeo je samo dva broja. Kad su me kasnije uhapsili u Francuskoj, da bi me poslali ovamo, francuska policija zaplenila mi je moje papire i dnevnik, te se više tačno ne sećam da li je list pokopan zato što ga je zabranila vlast ili zato što su ponestala sredstva.

«*Filistri*» — oni su pripadali takozvanim buržoaskim republikancima, a i redovima takozvanih komunističkih radnika — dali su nam ime «*družina palikuća*». Katkada mi se čini kao da smo sami sebi dali to ime. U svakom slučaju, to ime ostalo je društvu isključivo u dobrom nemačkom smislu te reči. Na najprijateljskiji način susrećem se s drugovima iz progona, s prijateljima gospodina Vogta i s drugima, koji su bili Vaši prijatelji, a verovatno su još i sada. I ja se radujem što ni s koje strane nisam čuo da je neko, bilo s političke bilo s privatne strane s omalovažavanjem govorio o članovima «*družine palikuća*».

To je jedina «*družina palikuća*» čija mi je egzistencija poznata. Ona je postojala od 1849. do 1850. u Ženevi. Sredinom 1850. ono malo članova tog opasnog društva moralo je napustiti Švajcarsku, osim *Korna*, jer su pripadali proganim kategorijama izbeglica. Time je, dakle, ta «*družina palikuća*» završila svoj život. Da li je u drugim mestima bilo drugih «*družina palikuća*» gde i s kakvim ciljem, to mi nije poznato.

Korn je verovatno ostao u Švajcarskoj i, kako pričaju, nastanio se kao apotekar.

* «*Takav naslov, ako me ne vara pamćenje, dat je svim liberalnim strankama u bilo kojoj od malih nemačkih zakonodavnih skupština ili u frankfurtskom parlamentu. Mi smo ga hteli ovekovečiti.*» — (*Borkheim*)

Cohnheim i *Rosenblum* otišli su u Holštajn pre bitke kod Idšteta. Verujem da su obojica u njoj učestvovali. Kasnije, 1851. otputovali su u Ameriku. *Rosenblum* se krajem iste godine vratio u Englesku, te je 1852. otišao u Australiju, odakle već od 1855. nisam o njemu ništa čuo. *Cohnheim* je, kako čujem, već neko vreme urednik lista «New-Yorker Humorist». *Becker* je odmah tada, 1850. otišao u Ameriku. Što se s njim dogodilo, ne mogu, na žalost, reći sa sigurnošću.

Ja lično boravio sam zimi 1850/1851. u Parizu i Strasburgu, te me je francuska policija, kao što sam već spomenuo, nasilno poslala u Englesku u februaru 1851. — tri meseca su me vucarali kroz 25 zatvora, a za vreme marša uglavnom u teškim željeznim lancima. Sada živim ovde; pošto sam prvu godinu proveo u savladavanju jezika, posvetio sam se trgovini, uvek se živo interesujući za političke događaje u svojoj domovini, ali bez učešća u bilo kakvoj političkoj delatnosti emigrantskih klika. Sada živim osrednje, ili kako kaže Englez: Very well, sir, thank you¹. Sami ste krivi što ste morali saslušati ovu dugu, u svakom slučaju ne naročito važnu istoriju.

Ostajem s poštovanjem Vaš odani

Sigismund L. Borkheim

To je pismo gospodina *Borkheima*. U predosećanju svoje istorijske važnosti, »družina palikuća« je poduzela mere opreza da akt svog vlastitog građanskog stanja utisne duborezom u knjigu istorije. Naime, prvi broj lista »Rummeltypuff« ukrašen je slikama njegovih osnivača.

Genijalna gospoda iz »družine palikuća« učestvovala su u Struveovom republikanskom puču septembra 1848, a zatim su sedela u zatvoru u Bruhzalu do maja 1849. i, konačno, borila se kao vojnici u kampanji za državni ustav, koja ih je bacila preko švajcarske granice.^[285] U toku 1850. godine *Cohnheim* i *Rosenblum*, dva njihova matadora, stigli su u London, gde su se »okupili« oko gospodina *Gustava Struvea*. Nisam imao čast da ih lično upoznam. Politički su se sa mnom stavili u vezu na taj način što su pokušali da, nasuprot londonskom emigrantskom komitetu^[286], koji smo tada vodili ja, Engels, Willich i drugi, osnuju pod rukovodstvom Struvea svoj vlastiti komitet, čiji je, za nas neprijateljski »Pronunziamento«, koji su potpisali Struve, *Rosenblum*, *Cohnheim*, *Bobzin*, *Grunich* i *Oswald*, objavljen između ostalog i u berlinskom listu »Abend-Post«.

U epohi cvata Svete alijanse, *ugljarska družina* (carbonari)^[287] predstavljala je izdašan rudnik za policijsku delatnost i aristokratsku fantaziju. Da li je naš državni *Gorgellantua*² mislio da »družinu palikuća« iskoristi kao ugljarsku družinu na veću korist nemačkog građanstva? *Šalitrena družina*³ upotpunila bi policijsko trojstvo. Možda ni Karl

¹ Vrlo dobro, gospodine, hvala. — ² To je ponemčeno ime Gargantua, junaka Rabelais-ovog romana: umesto romanskog korena garg, što znači grlo, Marx je stavio nemačku reč Gurgel (ili Gorgel), što znači isto. — ³ Igra reči: Schwefelbande — bukvalno znači: sumporna družina; Kohlenbande — ugljarska družina; Salpeterbande — šalitrena družina.

Vogt nije naklonjen sumporu, jer ne podnosi miris baruta. Ili kao i drugi bolesnici mrzi svoj specifični lek? Kao što je poznato, tajni lekar *Rademacher* klasificira bolesti prema njihovim lekovima.^[288] Tako bi u red sumpornih bolesti došlo ono što je advokat Hermann u sreskom sudu u Augsburgu nazvao »*okruglom prirodom*« svoga klijenta, što *Rademacher* naziva »trbušna maramica napeta kao bubanj«, a još veći doktor *Fischart* — »ispupčeni burag iz Francuske«. Sve falstafovske prirode trpele su od sumporne bolesti ne samo u jednom smislu. Ili je možda *Vogta* njegova zoološka svest podsetila da je sumpor smrt za šugavce, a osobito za šugavce koji su više puta menjali kožu? Kako su dokazala novija istraživanja, samo je šugavac koji je izmenio kožu sposoban za oplodnju, te se stoga probio do samosvesti. Krasna suprotnost, na jednoj strani *sumpor*, a na drugoj *samosvesni šugavac!* No u svakom slučaju *Vogt* je bio obavezan svome »*caru*« i liberalnom nemačkom građaninu da dokaže kako je svu nevolju »od preokreta u revoluciji 1849.« prouzrokovala »družina palikuća« u Ženevi a ne *decembarska družina*^[289] u Parizu. Mene lično morao je proizvesti za šefa oklevetane družine palikuća, koja mi je bila nepoznata do pojave »Glavne knjige«, za kaznu zbog mog neprekidnog dugogodišnjeg istupanja protiv poglavara i članova »*družine od 10. decembra*«. Da bih objasnio pravedni gnev »ugodnog sabesednika«, navodim ovde neka mesta koja se odnose na »*decembarsku družinu*« iz svog spisa: *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*, Njujork, 1852. (Vidi str. 31, 32. i 61, 62¹.)

»*Ta družina*^[290] nastala je godine 1849. Pod izgovorom da se osniva dobrotvorno društvo, pariski lumpenproletarijat je organizovan u tajne sekcije, svaku sekciju je vodio jedan od bonapartističkih agenata, a na čelu svega bio je bonapartistički general. Pored oronulih *roues*² sa sumnjivim sredstvima za izdržavanje i sumnjivog porekla, pored propalih i pustolovnih otpadaka buržoazije, bilo je tu skitnica, bivših vojnika, otpuštenih osuđenika, odbeglih robijaša, lupeža, pelivana, lazaroni, džeparoša, mađioničara, kockara, makroa, sopstvenika javnih kuća, nosača, piskarala, verglaša, prnjara, oštrača, kotlokrpa, prosjaka, ukratko — sva ona neodređena, raspuštena, tamo-amo bacana masa koju Francuzi zovu la bohème; s ovim njemu srodnim elementom Bonaparta je obrazovao jezgro *Družine od 10. decembra*. »Dobrotvorno društvo« — utoliko ukoliko su svi članovi, poput Bonaparte, osećali potrebu da čine sebi dobra na račun radnog naroda. Taj Bonaparta, koji zauzima mesto *šefa lumpenproletarijata*, koji jedino ovde u masovnom obliku nalazi interese koji su i njegovi lični, koji u tom šljamu, otpatku, ološu svih klasa vidi jedinu klasu na koju se bezuslovno može osloniti, to je pravi Bonaparta, Bonaparta sans phrase³. Prepredeni stari razvratnik, on istorijski život narodâ i njihove

¹ Uporedi u 11. tomu ovog izdanja, str. 130 - 132, 167 - 168. — ² razvratnika — ³ bez ulepšavanja

istorijske događaje shvata kao komediju u najordinarnijem smislu, kao maskaradu u kojoj svečani kostimi, reči i poze služe samo kao maska za najbednije niskosti. Tako je pri njegovom pohodu na Strasbur jedan dresirani švajcarski kraguj predstavljao napoleonovskog orla. Za svoj upad u Bulonju strpao je u francusku uniformu nekoliko londonskih lakeja. Oni su predstavljali vojsku.^[291] U svojoj Družini od 10. decembra okuplja deset hiljada vucibatina koji treba da predstavljaju narod, kao majstor Tkač lava¹. . .^[292]

Što su za socijalističke radnike bile nacionalne radionice, za buržoaske republikance gardes mobiles^[293], to je za Bonapartu bilo Družina od 10. decembra, za njega karakteristična partijska borbena snaga. Na njegovim putovanjima morali su odredi te Družine, smešteni u vozu, improvizovati publiku za njega, prikazivati narodno oduševljenje, urlati: Vive l'Empereur!², napadati i premlaćivati republikance, razume se pod zaštitom policije. Kad se vraćao u Pariz, oni su morali činiti avangardu, sprečavati protivdemonstracije ili ih rasterivati. Družina od 10. decembra pripadala je njemu, ona je bila *njegovo* delo, njegova najsoptvenija zamisao. To što on sebi inače prisvaja, to njemu daje sila okolnosti, šta on inače čini — čine okolnosti za njega, ili se pak on zadovoljava da kopira dela drugih; ali Bonaparta, sa oficijelnim frazama o redu, religiji, porodici, svojini, javno pred građanima, a s tajnim društvom Schufferlea i Spiegelberga, društvom nereda, prostitucije i krađe iza sebe — to je Bonaparta sam kao originalni autor, a istorija Družine od 10. decembra je njegova sopstvena istorija. . .

Bonaparta bi hteo da važi za patrijarhalnog dobrotvora svih klasa. Ali on ne može da daje ni jednoj, a da od druge ne uzima. Kao što se za vreme fronde govorilo za vojvodu od Guise-a da je od svih ljudi u Francuskoj on najviše obligeant³ zato što je sva svoja imanja pretvorio u obligacije, u dužničke obaveze koje su njegove pristalice imale prema njemu, tako bi Bonaparta hteo da bude «najobližantniji» čovek Francuske i da svu svojinu, sav rad Francuske pretvori u ličnu obligaciju prema njemu. On bi hteo da ukrade celu Francusku, da bi je poklonio Francuskoj, ili, bolje reći, da bi Francusku mogao ponovo da kupi pomoću francuskog novca, jer kao šef Družine od 10. decembra on mora da kupuje to što treba da mu pripadne. I tako sve državne ustanove, Senat, Državni savet, zakonodavno telo, legija časti, vojnička medalja, perionice, državni radovi, željeznice, etat-majors⁴ Nacionalne garde bez redova, konfiskovana imanja kuće Orlean — sve to postaje predmet kupovine. Predmetom kupovine postaje svaki položaj u vojsci i vladinom aparatu. Ali najvažnije u tom procesu, u kojemu se od Francuske uzima da bi joj se dalo, jesu procenti koji za vreme prometa otpadaju na poglavara i članove Družine od 10. decembra. Doseotka kojom je grafica L., metresa gospodina de Mornya, okarakterisala

¹ U Shakespeare-ovoj komediji *Snovidenje u noć Ivanjsku* — ² Živeo car!

³ predusretljiv — ⁴ generalštab

konfiskaciju orleanskih imanja: »C'est le premier vol de l'aigle«¹ — važi za svaki let ovoga *orla*, koji je više *gavran*. On sam i njegove pristalice svakog dana dovikuju jedan drugom, kao onaj italijanski kartuzijanski kaluđer tvrđici koji je, hvaleći se, nabrajao svoja bogatstva od kojih može da troši još godinama: »Tu fai conto sopra i beni, bisogna prima far il conto sopra gli anni.«² Da ne bi pogrešili u računanju³ godina, brojali su na minute. U dvor, u ministarstva, na vrhove administracije i vojske gura se gomila dripaca, i o najboljem od njih može se reći da se ne zna otkuda dolazi; bučna, ozloglašena, pljačkaška boema, koja s istom grotesknom dostojanstvenošću navlači na sebe mundir sa širitima, kao Soulouque-ovi velikodostojnici. Čovek može sebi jasno da predstavi taj viši sloj Družine od 10. decembra ako ima na umu da je njihov propovednik morala *Veron-Crevell* a *Granier de Cassagnac* njihov mislilac. Kada je Guizot za vreme svog ministროvanja iskoristio toga Granier-a u jednom budžaklijskom listu protiv dinastičke opozicije, on ga je obično hvalio frazom: »C'est le roi des drôles«, »To je kralj budala«. Bilo bi pogrešno, povodom dvora i družine Louis-a Bonaparte pomišljati na Regentstvo⁽²⁹⁴⁾ ili na Louis-a XV. Jer, »često je već Francuska doživela da njom vladaju metrese, ali još nikada hommes entretenus«².

Gonjen protivrečnim zahtevima svog položaja, a istovremeno primoran da kao neki madioničar stalnim iznenadjenjima drži oči publike uperene u sebe kao zamenika Napoleonova, da prema tome svakog dana izvršuje državni udar en miniature³, Bonaparta unosi pometnju u celu buržoasku privredu, dira u sve ono što je revoluciji od 1848. izgledalo neprikosnoveno, čini da se jedni prema revoluciji odnose strpljivo, drugi da je žale, i stvara anarhiju u ime reda, dok istovremeno sa cele državne mašine skida svetački oreol, profaniše je, čini je u isto vreme odvratnom i smešnom. On ponavlja u Parizu kult svete rize trijerske⁽²⁹⁵⁾ u vidu kulta Napoleonovog carskog plašta. Ali kad carski plašt najzad padne na pleća Louis-a Bonaparte srušiće se bronzana statua Napoleonova s visine Vandomskog stuba.«

* Reč »vol« znači *let* i *krađa*.

** »Ti sračunavaš svoja bogatstva, a trebalo bi prvo da sračunaš svoje godine.«

¹ »To je prvi let (krađa) orla.« — ² prostituisani muškarci — ³ u malom

II

Bürstenheimeri

»But, sirrah, there's no room for faith, truth
nor honesty, in this bosom of thine, it is all
filled up with guts and midriff.«

(Shakespeare)¹

»Bürstenheimeri« ili »družina palikuća«, kaže se u bilskom prae-vandelju (str. 31. »Glavne knjige«, dokumenti). »Družina palikuća« ili pak »bürstenheimeri« kaže se u »Glavnoj knjizi« (str. 136).

U oba slučaja »družina palikuća« i »bürstenheimeri« su jedna te ista družina. Kao što smo videli, »družina palikuća« je umrla, propala je sredinom 1850. Prema tome, umrli su i »bürstenheimeri«? »Okrugla priroda« je u službi kod decembarske družine kao civilizator, a civilizacija, kako kaže Fourier, razlikuje se od barbarstva time što jednostavnu laž potiskuje složenom laži.

»Složeni« državni Falstaf priča nam (str. 198, »Glavna knjiga«) da je neki Abt »najpodliji među podlima«. Divna skromnost, kojom Vogt sebe stavlja u pozitiv, a svoga Abta u superlativ, imenujući ga u izvesnom smislu svojim feldmaršalom Neyom. Kad je Vogtovo prae-vandelje objavljeno u bilskom *Commis voyageur*, zamolio sam redakciju lista »Volk«⁽²⁹⁷⁾ da taj paskvil preštampa bez ikakvog komentara. Među-tim, redakcija je iza teksta dodala primedbu:

»Ovaj paskvil potiče od nekog propalog subjekta, po imenu Abt, kojega je pre osam godina u Ženevi sud časti nemačkih izbeglica jednoglasno proglasio krivim zbog različitih nečasnih postupaka.« — (»Volk« br. 6, od 11. juna 1859).

¹ »Dodavola, u tome telu nema mesta za veru, vernost i poštenje: ono je sasvim ispunjeno crevima i mrežastom opnom.«⁽²⁹⁸⁾

Redakcija lista »Volk« smatrala je Abta piscem Vogtovog paskvila; ona je zaboravila da je Švajcarska imala dva Richmonda na bojnopolju,^[298] jednog Vogta pored jednog Abta.¹

»Najpodliji među podlima« pronašao je tako u proleće 1851. »bürstenheimera«, koje je Vogt u jesen 1859. ukrao svome maršalu. Slatka navika plagiranja instinktivno ga progoni iz oblasti pravljenja knjiga sa prirodnoistorijskim sadržajem u oblast pravljenja policijskih knjiga. Ženevskom radničkom udruženju predsedavao je neko vreme četkar² *Sauernheimer*. Abt odseca polovinu reči od zanimanja i polovinu od imena *Sauernheimera*, jednu spreda, drugu odostrag, te od obe polovine vešto sastavlja celog »bürstenheimera«. Tim nazivom on je osim *Sauernheimera* označavao prvobitno i njegove prijatelje: *Kamma* iz Bona, četkara po zanimanju, i **Ranickela** iz Bingena, knjigovezačkog kalfu. *Sauernheimera* je imenovao generalom, *Ranickela* adutantom *bürstenheimera*, a *Kamma* *bürstenheimerom* sans phrase. Kasnije, kad su dvojica izbeglica koji su pripadali ženevskom radničkom udruženju, i to *Imandt* (sada profesor u seminaru u Dandiju) i *Schily* (pre advokat u Trijeru, sada u Parizu), isposlovali od suda časti udruženja Abtovo isključenje, objavio je Abt pogrđan pamflet, u kojem je celo radničko udruženje u Ženevi podigao na rang »bürstenheimera«. Vidi se dakle da je bilo *bürstenheimera* uopšte i *bürstenheimera* posebno. »*Bürstenheimeri*« uopšte obuhvatali su ženevsko radničko udruženje, isto ono udruženje od kojeg je Vogt, nateran u škipac, isprosjačio *testimonium paupertatis*, što je objavljeno u listu »*Allgemeine Zeitung*«, i pred kojim je puzao na sve četiri noge za vreme proslave godišnjice Schillera i Roberta Bluma (1859). »*Bürstenheimeri*« posebno bili su, kao što je već rečeno, meni sasvim nepoznati *Sauernheimer*, koji nikada nije došao u London; *Kamm*, koji je posle progona iz Ženeve putovao u Sjedinjene Države preko Londona, gde nije tražio mene, nego *Kinkela*; napokon, *taj* ili **ta Ranickel**, koji je kao adutant *bürstenheimera* ostao u Ženevi, gde se »okupio« oko »okrugle prirode«. On, u stvari, u vlastitoj osobi predstavlja Vogtov proletarijat. Budući da ću se kasnije morati ponovo vratiti *tom Ranickelu*, ovde dajem samo nekoliko uvodnih napomena o tom čudovištu. *Ranickel* je posle propalog Heckerova pohoda pripadao kasarni izbeglica u *Bezansonu*^[299], kojom je komandovao *Willich*: Pod njegovom komandom učestvovao je u kampanji za državni ustav, te je kasnije pobegao s njim u Švajcarsku. *Willich* je bio njegov komunistički Muhamed, koji je ognjem i mačem trebalo da osnuje hiljadugodišnje carstvo. Tašti, brbljivi, kicoški melodramatičar prekomerno je tiraniso *Ranickela* tiranina. U Ženevi je besneo pravim gnevom protiv »parlamentaraca« uopšte, i posebno je pretio, kao drugi *Tell*, da će »zagušiti *Land-Vogta*«. A

¹ Igra reči: Vogt znači namesnik, a Abt znači opat. — ² na nemačkom: *Bürstenmacher* — ³ *Landvogt* — namesnik

kad ga je Wallot, emigrant iz 30-tih godina i Vogtov prijatelj u mladosti, uveo u kuću poslednjega, krvožedni način mišljenja Ranickela zgrušao se in the milk of human kindness¹.^[300] »Dečko« je bio *Vogtov*«, kao što kaže Schiller.^[301]

Adutant bürstenheimera postao je adutant generala Vogta, kojega, međutim, nije ovenčala ratna slava, jer je Plon-Plon smatrao napuljskog kapetana *Ulloa* (takode generala by courtesy² suviše nesposobnim za izvršenje zadatka, koji je imao njegov »corps de touristes«³ u talijanskom ratu, a svoga Parola držao je u rezervi za veliku avanturu s »izgubljenim bubnjem«, za avanturu, koja će se odigrati na Rajni.^[302] U 1859. godini premestio je Vogt svoga *Ranickela* iz proleterskog staleža u buržoaski, pomogao mu je da uvede trgovinu (umetničke stvari, uvez knjiga, materijal za pisanje) i pribavio mu pored toga mušterije ženevske vlade. Adutant bürstenheimera postao je Vogtova »maid of all work«⁴, njegov cicisbeo, kućni prijatelj, Leporelo, poverljivo lice, korespondent, spletkar i dostavljač, a, osobito posle greha debelog Džeka^[303], takode i njegov istražitelj i bonapartistički korteš među radnicima. U jednom švajcarskom listu saopšteno je nedavno o otkriću treće vrste ježa, ranskog ili rajnskog ježa, koji sjedinjuje u sebi prirodu psećeg i svinjskog ježa⁵, a pronađenog u jednom gnezdu u Arvi, sedištu Humboldt-Vogta. Nije li taj ranski jež imao veze s našim *Ranickelom*.

Nota bene, jedini emigrant u Ženevi s kojim sam bio u vezi, dr *Ernest Dronke*, bivši koredaktor lista »Neue Rheinische Zeitung«^[304], a sada trgovac u Liverpulu, odnosi se negativno prema »bürstenheimerima«.

Niže navedenim pismima *Imandt* i *Schilyja* želim samo primećivati da je *Imandt* pri izbijanju revolucije napustio sveučilište, da bi kao dobrovoljac učestvovao u ratu u Šlezvig-Holštajnu. Godine 1849. *Schily* i *Imandt* rukovodili su jurišom na skladište oružja u Primu,^[305] odakle su se obojica sa zaplenjenim oružjem i svojim ljudima probili u Falačku, da tamo stupe u redove vojske koja se borila za državni ustav. Pošto su u rano leto 1852. proterani iz Švajcarske, došli su u London.

»Dandi, 5. februara 1860.

Dragi Marx,

Ne mogu shvatiti kako Vogt može tebe dovesti u vezu sa ženevskom aferom. U tamošnjem izbegličkom društvu bilo je poznato da je od svih nas *jedino Dronke* bio s tobom u vezi. Družina palikuća postojala je pre mene i jedino ime koje se na nju odnosi, a kojeg se ja sećam, jeste *Borkheim*.

¹ u mleko ljudske dobrote — ² s dopuštanjem — ³ »korpus turista« — ⁴ »devojka za sve« — ⁵ Neprevodiva igra reči, koja se s jedne strane osniva na sličnosti reči *Ran-Igel* (ranski jež) s imenom *Ranickel*, a s druge na dvojakom značenju reči: *Hundsigel* — pseći jež i razvratnik, i *Schweinigel* — svinjski jež i besramnik

Bürstenheimeri su bili ženevsko radničko udruženje. Ime vodi poreklo od *Abta*. Udruženje je bilo tada rasadnik Willichovog tajnog saveza, u kojemu sam ja bio predsednik. Kad je radničko udruženje, kojem su pripadali mnogi emigranti, proglasilo *Abta*, na moj predlog, nepoštenim i nedostojnim ophođenja s emigrantima i radnicima, on je kratko vreme posle toga objavio jedan paskvil, u kojem je Schilyja i mene optužio za najapsurdnije zločine. Posle toga mi smo celu stvar izneli na drugome mestu i pred sasvim drugim ljudima. Pozvan da dokaže klevete koje je napisao, on je odbio naš zahtev, i, bez potrebe da ja ili Schily kažemo nešto u svoju odbranu, *Dentzer* je predložio da se *Abt* proglasi besramnim klevetnikom. Predlog je po drugi put bio jednoglasno prihvaćen, ovaj put na skupštini izbeglica, koja se sastojala gotovo isključivo od bivših parlamentaraca. Žao mi je što je moje saopštenje krajnje oskudno, ali to je prvi put u toku osam godina da ponovo mislim na to dubre. Ne bih želio da budem osuđen na to da o tome moram da pišem, i biću zapanjen, ako ti budeš mogao da kopaš po takvoj prljavštini.

Zbogom.

Tvoj *Imandt*

Jedan poznati ruski pisac¹, koji se za vreme svog boravka u Ženevi veoma sprijateljio s gospodinom Vogtom, pisao mi je u smislu završnih rečenica prethodnog pisma:

Pariz, 10. Mai 1860.

Mon cher Marx!

J'ai appris avec la plus vive indignation les calomnies qui ont été répandues sur votre compte et dont j'ai eu connaissance par un article de la «*Revue contemporaine*», signé *Edouard Simon*. Ce qui m'a particulièrement étonné c'est que Vogt, que je ne croyais ni bête, ni méchant, ait pu tomber dans l'abaissement moral que sa brochure révèle. Je n'avais besoin d'aucun témoignage pour être assuré, que vous étiez incapable de basses et sales intrigues, et il m'a été d'autant plus pénible de lire ces diffamations que dans le moment même où on les imprimait, vous donniez au monde savant la première partie du beau travail qui doit renouveler la science économique et la fonder sur des nouvelles et plus solides bases. . . Mon cher Marx, ne vous occupez plus de toutes ces misères; tous les hommes sérieux, tous les hommes consciencieux sont pour vous, mais ils attendent de vous autre chose que des polémiques stériles; ils voudraient pouvoir étudier le plus tôt possible la continuation de votre belle œuvre. — Votre succès est immense parmi les hommes pensants et s'il vous peut être agréable d'apprendre le retentissement que vos doctrines trouvent en Russie, je vous dirai qu'au commencement de cette année le professeur². . . a fait à Moscou un cours public d'économie politique dont la première leçon n'a pas été autre chose que la paraphrase de votre récente publication. Je vous adresse un numéro de la «*Gazette du Nord*», où vous verrez combien votre nom est estimé dans mon pays. Adieu, mon cher Marx, conservez-vous en bonne santé et travail-

¹ Nikolaj Ivanovič Sasonov — ² I. K. Babst

lez comme par le passé, à éclairer le monde, sans vous préoccuper des petites bêtises et des petites lâchetés. Croyez à l'amitié de votre dévoué...¹

Bivši mađarski ministar *Szemere* takode mi je pisao: »Vaut-il la peine que vous vous occupiez de toutes ces bavardises?²«

Zašto sam ja i pored ovih i sličnih odgovaranja — da se izrazim snažnim Imandtovim jezikom — kopao po Vogtovoј prljavštini, ukazao sam ukratko u predgovoru.

Vratimo se sada *bürstenheimerima*. Sledeće *Schilyjevo* pismo preštampavam doslovno, uključujući i ono što se ne odnosi na »prljavštinu«. Međutim, ja sam skratio napred data saopštenja o družini palikuća, što znamo već iz Borkheimova pisma, a neka sam mesta ostavio za *kasnije*, jer »svoj ugodni predmet« moram u neku ruku obraditi artistički, te prema tome ne smem odmah izbrbljati sve tajne.

Pariz, 8. februara 1860.
46, Rue Lafayette

Dragi Marx!

Bilo mi je vrlo ugodno što sam preko tvog pisma od 31. prošlog meseca primio od tebe direktan znak života, pa sam utoliko spremniji da ti dam tražena obavještenja o toj ženevštini, jer sam ti proprio motu hteo o tome pisati. Da je tebe Vogt, kao što ti pišeš, pomešao s ljudima koji su ti sasvim nepoznati, nije, naime, bila samo

¹ „Dragi moj Marx!

S najdubljim negodovanjem saznao sam za klevete koje su širene o Vama, a za koje sam doznao iz jednog članka u »*Revue contemporaine*«, koji je potpisao *Edouard Simon*.⁽³⁰⁶⁾ Što me je osobito začudilo jeste to da je Vogt, kojeg nisam smatrao ni glupim, ni zlim, mogao moralno tako nisko pasti, kao što to pokazuje njegova brošura. Meni nije bio potreban nikakav dokaz da budem uveren da ste Vi nesposobni za niske, prljave intrige, pa mi je bilo utoliko mučnije da čitam te klevete, kad ste Vi, u isto vreme kad su one bile štampane, dali učenom svetu prvi deo Vašeg izvanrednog dela⁽³⁰⁷⁾, koje ekonomsku nauku mora obnoviti i postaviti na nove, solidnije temelje... Dragi Marx, ne obraćajte pažnju na sve te bedne ništavnosti; svi ozbiljni ljudi, svi savesni ljudi na Vašoj su strani, a oni očekuju od Vas ne besplodne polemike, nego sasvim nešto drugo; oni bi hteli što pre da studiraju nastavak Vašeg odličnog dela. Vaš uspeh kod misaonih ljudi ogroman je i, ako bi Vam bilo ugodno da upoznate odjek na koji Vaša učenja nailaze u Rusiji, mogu Vam reći da je profesor... početkom ove godine držao u Moskvi niz javnih predavanja iz političke ekonomije, a prvo predavanje nije bilo ništa drugo do ponavljanje Vaših najnovijih otkrića. Šaljem Vam jedan broj »*Gazette du Nord*«, iz kojeg ćete videti kako je Vaše ime visoko cenjeno u mojoj domovini. Zbogom, dragi Marx, čuvajte svoje zdravlje i radite kao i dosad na prosvetavanju sveta, i ne obraćajte pažnju na sitne gluposti i sitne podlosti. Verujte u prijateljstvo Vama odanog...«

² »Da li je vredno da se Vi bavite svim tim brbljarijama?«

moja prva misao, nego i svih ovdašnjih ženevskih poznanika, kad smo jednom prilikom o tome razgovarali, pa sam se ja u interesu istine obavezao da ću ti dati potrebna obavještenja o »bürstenheimerima«, »družini palikuća« itd. Stoga ćeš, dakle, shvatiti da su mi upravo dobro došla obadva tvoja pitanja: »1. Ko su bili bürstenheimeri, šta su radili? 2. Ko je bila družina palikuća, od kakvih se elemenata sastojala, šta je radila?« Međutim, najpre te moram prekoriti zbog narušavanja hronološkog reda, jer prema njemu, prioritet pripada *družini palikuća*. Ako je Vogt hteo zaplašiti davolom nemačkog filistra ili ga opaliti gorućim sumporom, te se istovremeno »našaliti«, onda je za tipove ipak morao uzeti prave davolske prilike, a ne one naivne, vesele bekrije, koje smo mi seniori ženevske emigracije nazivali u šali i bez ikakvog lošeg prizvuka družinom palikuća, a oni su to ime primali isto tako dobrodušno. To su bili veseli studenti, koji su svoje examina i exercitia practica apsolvirali u različitim južnonemačkim pučevima, pre svega u kampanji za državni ustav, a onda se posle pretrpelog pada jačali u Ženevi sa svojim ispitivačima i nastavnicima za nove bitke. . . Sasvim razumljivo, družini nije pripadao onaj koji ili uopšte nije došao u Ženevu ili je došao posle njenog raspada. Ona je bila čisto lokalni i efemerni cvet (dakle, taj sublimat trebalo bi zapravo nazvati sumpornim cvetom), i to verovatno zbog njegovog, po aromi revolucionarnog, »Rummeltipuff«, koji je bio suviše jakog mirisa za živce Švajcarskog saveza, jer: Druy je duvao, a cveće je letelo na sve strane. Tek dugo vremena posle toga došao je u Ženevu *Abt*, a nekoliko godina kasnije i *Cherval*, gde su mirisali »svaki na svoj način«, ali nikako ne, kao što tvrdi Vogt, u onom davno raspadnutom, davno ishlapelom, davno zaboravljenom buketu.

Delatnost družine može se približno rezimirati rečima: *rad u vinogradu gospođnjem*. Osim toga redigovali su svoj »Rummeltipuff« s motom: »Ostani u zemlji i hrani se *crvenkasto*¹, u kojem su duhovito i ne bez humora terali šegu s bogom i svetom, razobličavali lažne proroke, šibali parlamentarce (inde irac²) i pri tom nisu štedeli ni sebe ni nas, hospitante, nego su karikirali sve i svakoga, prijatelja i neprijatelja s neospornom savesnošću i nepristrasnošću.

Nije potrebno da tebi govorim da oni s tobom nisu imali nikakve veze, niti su nosili tvoj »bundšu«³.^[308] Međutim, ne mogu ti, takođe, zatajiti da ta obuća ne bi bila po njihovom ukusu. Vojnici revolucije, oni su u međuvremenu tumarali u papučama primirja, dok ih ona ne bude opet reaktivirala i ponovo snabdela svojim vlastitim koturnima (čizmama odlučujućeg napretka), a loše bi se proveo onaj ko bi njihovoj siesti hteo naškoditi Marxovom političkom ekonomijom, diktaturom radnika itd. Dragi bože! Posao koji su oni radili zahtevao je najviše predsednika lumpovanja, a njihove ekonomske studije vrtele su se oko čaše i njenog *crvenkastog* sadržaja. »Pravo na rad« sasvim je dobra stvar — rekao je jednom hospitant Backfisch, poštenu potkivač iz Odenvalda — »ali neka mu ne dosaduju s obavezom na rad. . .«

Stavimo ponovo na njegovo mesto tako bogohulno podignut nadgrobni spomenik družine palikuća. Jedan Hafis morao bi zapravo pevati requiescat in pace⁴ da bi sprečio svako dalje oskrvrnjenje groba družine. No budući da takvog nema, neka joj prvo viatico et epitaphio⁵ budu reči: »Svi su oni mirisali barut«, dok je njihov bezbožni istoriograf mirisao samo sumpor.

¹ Igra reči: umesto »redlich« (čestito, valjano), »rötlich« (crvenkasto). — ² otuda gnjev — ³ Bundschuh — ⁴ počivaj u miru — ⁵ kao poslednje pomazanje i epitaf

‡ *Bürstenheimeri* su se pojavili tek onda kad su članovi družine palikuća po tradiciji živeli još samo u priči, u zapisima ženevskih filistara i u srcima ženevskih lepotic. Četkari i knjigovesci Sauernheimer, Kamm, Ranickel itd. posvadali su se s Abtom; budući da smo se za njih živo zauzeli, Imandt, ja i drugi, takode smo navukli na sebe njegovo neprijateljstvo. Abt je posle toga bio pozvan na jednu generalnu skupštinu, na kojoj su se emigranti i radničko udruženje sastali kao *cour des pairs*¹, odnosno kao *haute cour de justice*²; on se na toj skupštini pojavio, i ne samo da nije podržao svoje optužbe protiv raznih ljudi nego je otvoreno izjavio da ih je sasvim izmislio kao represalije protiv optužbi njegovih protivnika, koje se sastoje od istih elemenata: »Šilo za ognjilo, represalije održavaju svet« — zaključio je on. Pošto je hrabro odbranio ovaj sistem odmazde i visoke sudije temeljito uverio u njegovu praktičnu korist i pošto su posle toga izneti dokazi u vezi s optužbama protiv njega, on je proglašen krivim zbog zlonamernih kleveta, dokazana su nedela, koja su mu inače imputirana, i posle toga osuđen je na progonstvo. En revanche³, on je visoke sudije, prvobitno samo napred spomenute zanatlje, nazvao i »bürstenheimerima«, kao što vidiš, sretna kombinacija od imena i zanimanja prvog među njima, Sauernheimera, kojeg dakle moraš smatrati pretkom bürstenheimera, a da ipak ne smeš sebe ubrajati u članove niti pristalice toga roda, bilo da obuhvata ceh ili plemstvo; jer, znaš da oni među njima koji su se bavili »organizacijom revolucije« nisu delovali kao tvoji sledbenici, nego kao tvoji protivnici, smatrajući Willicha svojim bogom ocem ili svojim papom, a tebe proglašavajući antihristom ili protivpapom, tako da Dronke, koji je bio jedini tvoj sledbenik i legatus a latere⁴ u ženevskoj biskupiji, nije bio pripušten nijednom saboru, izuzevši vinološkom, gde je bio primus inter pares⁵. No i bürstenheimeri, isto kao i družina palikuća, bili su nešto efemerno, i raspršili su se od silnog disanja Drueya.

Da se učenik Agassiza mogao zaleteti u te ženevske emigrantske fosile i odatle izvući takve neverovatne bajke kakve iznosi u svojoj brošuri, mora — s obzirom na species bürstenheimerana, to više začuditi, kad upravo odatle u licu prabürstenheimera **Ranickela** ima u svom zoološkom kabinetu divni primerak mastodonta iz reda preživara. Izgleda da se preživanje nije dobro odvijalo, ili ga spomenuti učenik nije dobro studirao. . .

Ovde imaš sve što si zahtevao et au delà⁶. A sada bih i ja hteo od tebe nešto tražiti, naime tvoje mišljenje o uvođenju poreza na nasleđe pro patria, vulgo⁷ u korist države, kao glavnom finansijskom izvoru, naravno, samo na krupna nasleđstva, s uklanjanjem svih poreza koji sada padaju na imućne klase. . . Pored tog poreza na nasleđe, još me zanimaju dva nemačka instituta: »sedinjavanje zemljišnih parcela« i »hipotekarno osiguranje«; ovde bih hteo da s tim institutima upoznam Francuze, koji uopšteno, s malim izuzecima, vide s one strane Rajne samo maglu i kiseli kupus. Pre kratkog vremena izuzetak je načinio »Univers«, kad je pravilno primetio, lamentirajući o prekomernoj rascepanosti zemljišnog poseda: »Il serait desirable qu'on appliquât immédiatement les remèdes énergiques, dont une partie de l'Allemagne s'est servie avec avantage: le remaniement obligatoire des propri-

¹ sud perova — ² vrhovni sud — ³ za osvetu — ⁴ kardinal-zastupnik — ⁵ prvi među jednakima — ⁶ i još više od toga — ⁷ u korist domovine, drugim rečima . . .

étés partout où les $\frac{7}{10}$ des propriétaires d'une commune réclament cette mesure. La nouvelle répartition facilitera le drainage, l'irrigation, la culture rationnelle et la voirie des propriétés.¹ Zatim dolazi »*Siècle*«, koji je već u globalu malo kratkovidan, a pri razmatranju nemačkih prilika posebno brbljiv, usled svog samodopadnog šovinizma, kojim se kočoperi kao Diogen s izbušenim plaštom; tu kašu on svakodnevno podgreva svojim abonentima kao patriotizam; i taj šovinistički list, pošto je doneo listu »*Univers*«, svome bête noire², obligatni jutarnji pozdrav: »Propriétaires ruraux, suivez ce conseil! Empressez-vous de réclamer le remaniement obligatoire des propriétés; dépouillez les petits au profit des grands. O fortunatos nimium agricolos — trop heureux habitants des campagnes — sua si bona — s'il connaissent l'avantage à remanier obligatoirement la propriété!³« Kao da bi pri glasanju vlasnika po glavi krupni odneli pobjedu nad sitnima.

Ostalom, prepuštam događajima neka idu svojim tokom, caru dajem carevo, a bogu božje, ne zaboravljajući ni »đavolov deo«, i ostajem tvoj stari prijatelj.

Tvoj Schily»

Iz dosadašnjih saopštenja izlazi da, ako je u Ženevi 1849/1850. postojala »družina palikuća«, a 1851/1852. »bürstenheimeri«, dva društva, koja nisu imala nikakve međusobne veze, niti sa mnom, onda je otkriće našeg parlamentarnog klovnova o postojanju »družine palikuća ili bürstenheimera« telo njegovog tela, laž na četvrtu potenciju »debeli kao i otac koji ju je rodio«. Zamislimo istoričara koji bi bio toliko besraman pa tvrdio: za vreme prve francuske revolucije postojala je grupa ljudi poznata pod imenom »*Cercle social*«³⁰⁹, ili pak pod ne manje karakterističnim imenom »*jakobinaca*«.

Što se tiče života i delatnosti »družine palikuća ili bürstenheimera« koje je on izmislio, naš zabavljač je izbegao svaki utrošak proizvodnih troškova. Navešću jedan jedini primer.

»Jedno od glavnih zanimanja družine palikuća«, priča okrugli čovečuljak svojoj zapanjenoj filistarskoj publici, »sastojalo se u takvom kompromitovanju ljudi u domovini, da su oni morali ne protiviti se više pokušajima izrabljivanja i platiti novac« (kako lepo rečeno: »oni su morali ne protiviti se više pokušajima izrabljivanja«), da bi družina sačuvala tajnu koja bi ih mogla kompromitovati. Ti ljudi poslali su u Nemačku ne jedno, nego stotinu pisama« (naime Vogtovi homunculusi), »koja su sadržavala otvorenu pretnju da će se denuncirati učešćem u ovom ili onom aktu

¹ »Bilo bi poželjno da se odmah primene efikasna sredstva kojima su se uspešno poslužili u jednom delu Nemačke: prinudna ponovna podela zemljišnih parcela svagde gde $\frac{7}{10}$ zemljovlasnika jedne opštine zahteva te mere. Ponovna raspodela olakšaće isušivanje, navodnjavanje, racionalnu obradu zemlje i podizanje puteva na parcelama.« — ² razjarenom neprijatelju — ³ »Zemljoposjednici poslušajte ovaj savjet! Požurite sa zahtevom za ponovnom prisilnom raspodelom parcela; *pljačkajte male u korist velikih*. O fortunatos nimium agricolos — o presretni stanovnici sela — sua si bona — kad biste znali kako je korisno ponovno prisilno raspodeliti zemljišno vlasništvo!«

revolucije, ako do određenog roka određena svota novca ne stigne na označenu adresu.» — (str. 139. «Glavne knjige»).

Zašto Vogt nije štampao »jedno« od tih pisama? Zbog toga što ih je »družina palikuća« napisala »stotine«. Kad bi preteća pisma bila tako jeftina kao kupine,^[310] Vogt bi se kleo da nam ne treba nijedno preteće pismo. Kad bi ga sutra pozvali pred sud časti »Grütli« udruženja^[311] da dá obaveštenja o »stotinama pretećih pisama«, on bi umesto pisma izvukao iza pojasa bocu vina, mljaskao bi jezikom i zapucketao prstima i silenskim smehom koji potresa trbuh uzviknuo bi sa svojim Abtom: »Šilo za ognjilo, represalije održavaju svet.«

III

Policija

»Welch neues Unerhörtes hat der
Vogt Sich ausgesonnen!«¹ (Schiller)⁽³¹²⁾

»Ja otvoreno izjavljujem«, govori Vogt, i stavlja se u svoju najozbiljniju pozu dvorske budale, »ja otvoreno izjavljujem: svako ko se s Marxom i njegovim drugovima upusti u bilo kakve političke intrige taj pre ili kasnije pada policiji u ruke; te intrige su već od početka otkrivene i poznate tajnoj policiji i ona ih u prikladno vreme donosi na svet« (te intrige su, izgleda, jaja, a policija je kvočka koja ih donosi na svet). »Začetnici Marx i Co. sede naravno nedostižni u Londonu« (dok policija sedi na jajima). »*Ne kolebam se da iznesem dokaze za tu tvrdnju*« — (str. 166, 167. »Glavne knjige«).

Vogt se ne »koleba«, Falstaf se nije nikada »kolebao«. »Lagao«², koliko god hoćete, ali »kolebao se«? Dakle, daj »objašnjenje«, Džeče, tvoje »objašnjenje«.^[313]

1. Vlastito priznanje

»Marx sam govori u svojoj brošuri »*Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*« koja je objavljena 1853 (str. 77): »Proleterskoj partiji posle 1849. kao i pre 1848. bio je otvoren samo jedan put — put tajnog udruženja. Stoga je od 1849. nastao na Kontinentu čitav niz tajnih proleterskih udruženja koje je policija otkrivala, sudovi osuđivali, tamnice razbijale, a prilike neprestano ponovno stvarale.« »Eufemistički« (kaže Vogt) »Marx sebe naziva »prilikom« — (str. 167. »Glavne knjige«).

Dakle, Marx kaže da je »policija od 1849. otkrila čitav niz tajnih udruženja« koje su prilike ponovo stvorile. Vogt kaže da je Marx ponovo uspostavio »tajna udruženja«, a ne »prilike«. Tako je dakle

¹ »Kakvu je novu nečuvenost izmislio namesnik!« — (igra reči Vogt-namesnik)

— ² igra reči: verlogen i verlegen

Vogt dokazao da svaki put kad je Badinguetova policija otkrila Marianu⁽³¹⁴⁾, Marx ju je u suglasnosti s Pietrom ponovo uspostavio.

»Marx sam kaže!« S tim u vezi sad ću citirati što kaže sam Marx:

»Od poraza revolucije 1848/49. proleterska partija na Kontinentu izgubila je sve što je za vreme one kratke epohe izuzetno posedovala: *štampu, slobodu govora* i pravo udruživanja, tj. *legalna sredstva* partijske organizacije. I pored reakcije, građansko-liberalna, kao i malo-građansko-demokratska partija, našle su u socijalnom položaju klasa koje zastupaju uslove da u ovom ili onom obliku održavaju vezu i da više ili manje štite svoje zajedničke interese. *Proleterskoj partiji* posle 1849, kao i pre 1848, bio je otvoren samo jedan put, put *tajnog udruživanja*. Stoga je od 1849. nastao na Kontinentu čitav niz tajnih proleterskih udruženja koje je policija otkrila, sudovi osudili, tamnice razbile, a prilike stalno ponovo uspostavljale. Jedan deo tih tajnih društava postavio je sebi za cilj direktno obaranje postojeće državne vlasti. To je bilo opravdano u *Francuskoj*. . . Drugi deo tajnih društava postavio je sebi za cilj stvaranje partije proletarijata, ne brinući se za postojeću vladu. To je bilo nužno u zemljama kao što je *Nemačka*. . . Nema sumnje da bi članovi proleterske partije i ovde ponovo učestvovali u revoluciji protiv status quo-a, *ali nije bio njihov zadatak da tu revoluciju pripreme, da za nju agituju, da stvaraju zavere*. . . Stoga, Savez komunista⁽³¹⁵⁾ nije bio zavereničko društvo. . . — (*Otkrića itd.*« bostonsko izdanje str. 62, 63)⁽³¹⁶⁾.

Međutim, svirepi Land-Vogt¹ žigoše kao zločin i običnu »propagandu«, izuzimajući naravno onu propagandu koju vode Pietro i Laity. Land-Vogt čak dozvoljava »agitovanje, konspirisanje, stvaranje zavera«, ali samo u tom slučaju ako je centar u Palais Royalu,⁽³¹⁷⁾ kod, njemu tako dragog, Heliogabala Plon-Plona. A »propaganda« među radnicima! Fuj!

Posle gore citiranog mesta koje je istražni sudija Vogt tako oštro umno osakatilo, ja nastavljam u *Otkrićima*:

»Razume se da je jedno takvo tajno društvo (kao *Savez komunista*) moglo pružati malo privlačnosti za individuum koji su, s jedne strane, svoju ličnu beznačajnost hteli skrivati pod teatralnim ogrtačem konspiracije, a s druge su strane svoje bornirano častoljublje hteli zadovoljiti na dan naredne revolucije, a, pre svega, koji su trenutno hteli da izgledaju važni, da učestvuju u plenu demagogije i da ih demokratski šarlatani dočekaju dobrodošlicom. Stoga se od *Saveza komunista* odvojila frakcija, ili, ako hoćete, bila je odvojena frakcija, koja je zahtevala, ako ne stvarne zavere, onda *privid* zavere, te stoga i direktan savez s demokratskim herojima dana — frakcija Willich — Schappera. Karakteristično je za nju da Willich s *Kinkelom* i pored Kinkela figu-

¹ Igra reči: Landvogt — namesnik i Vogt — nemačko ime.

rira kao *entrepreneur*¹ u nemačko-američkom revolucionarnom zajmu« — (str. 63, 64).^[318]

A kako Vogt prevodi ovo mesto na svoj »eufemistički« policijsko-šatrovački žargon? Čujmo:

»Dok su *obe* (partije) delovale još zajedno, one su radile, *kako kaže sam Marx*, na stvaranju tajnih društava i **kompromitovanju društva i pojedinaca na Kontinentu**« — (str. 171).

Utovljeni nitkov zaboravlja samo da citira stranicu iz *Otkrića*, gde to Marx »*sam kaže*«. »Egli è bugiardo e padre di menzogna.«²

2. Revolucionarni kongres u Murtenu

»Karlo Smeli«, »smeli Karlo«, vulgo Karl Vogt, priča nam sada o porazu kod Murtena.

»Radnike i emigrante u velikom broju toliko je primamio i obradio« — naime *Lieb knecht* — »da je konačno bio sazvan *revolucionarni kongres* u Murtenu. Tamo su morali *potajno* otići delegati mesnih udruženja, tamo su se hteli posavetovati o *konačnoj organizaciji saveza i o definitivnom datumu pobune*. Sve pripreme držane su u *najvećoj tajnosti*, pozivi su slani *samo* preko poverljivih ljudi gospodina *Lieb knechta* i preko njegovih dopisnika. Delegati su sa *svih* strana dolazili u Murten *peške, brodovima i kolima*, pa su ih momentalno pohapsili žandari koji su unapred znali šta, odakle i na *koji način*. Celo, na *taj način* pohapšeno društvo bilo je neko vreme zatvoreno u franjevačkom samostanu u Frajburgu, pa je zatim transportovano u Englesku i Ameriku. Gospodin *Lieb knecht* bio je tretiran *s osobitom pažnjom*« — (str. 186 »Glavna knjiga«).

»Gospodin *Lieb knecht*« učestvovao je u Struveovom septembar-skom puču 1848, zatim je sedio u badenskoj tamnici do sredine maja 1849, oslobođen usled vojničke pobune u Badenu i stupio kao redov u badensku narodnu artiljeriju, a zatim ga je Vogtov prijatelj Brentano ponovo bacio u kazamate u Raštatu kao buntovnika, zatim se posle ponovnog oslobađanja priključio diviziji Johanna Philippa Beckera za vreme kampanje za državni ustav, te je konačno sa Struveom, Cohnheimom, Kornom i Rosenblumom prešao francusku granicu, odakle su otišli u Švajcarsku.

Meni su tada »gospodin *Lieb knecht*« i njegovi švajcarski »*revolucionarni kongresi*« bili još manje poznati od lumperskih kongresa kod gostioničara Benza u Keslerštrase u Bernu, gde su parlamentarni vitezi okruglog stola još jednom s velikim zadovoljstvom mrmljali govore koje su sami držali u crkvi sv. Pavla,^[320] delili numerisane buduće resore i tešku noć progona skraćivali lažima, lakrdijama,

¹ poduzetnik — ² »On je lažac i otac svih laži.«^[319]

svinjarijama i hvalisanjima Karla Smeloga, koji je tada, ne bez humora, ugledajući se na staronemačke priče, sam sebi vlastoručno izdao patent »državne pijanice«.

»Priča« počinje rečima:

»Swaz ich trinken's hân gesêhen,	ër wolde nâpf noch kophe niht.
daz ist gar von kinden geschêhen:	ër tranc ûz grôzen kannen.
ich hân einen swêlch gesêhen,	ër ist vor allen mannen
dem will ich meisterschefte jêhen.	ein vorlauf allen swêlchen
Den dûhten becher gar entwiht	

von ûren und von êlhen
wart solcher slünd nie niht getân». ^{1[321]}

No, vratimo se »revolucionarnom kongresu« u Murtenu. »Revolucionarni kongres«! »Poslednja organizacija saveza«! »Datum pobune«. »Pripreme u najvećoj tajnosti«. »Sasvim tajni dolazak sa svih strana, peške, brodovima, kolima«! »Smeli Karlo« očito nije uzalud studirao Stieberovu metodu koju sam razgolitio u svojim »Otkrićima«.

Činjenično stanje jednostavno je ovo: Početkom 1850. godine, Liebknecht je bio predsednik ženevskog radničkog udruženja. On je predložio povezivanje tada sasvim nepovezanih nemačkih radničkih udruženja u Švajcarskoj. Predlog je bio prihvaćen. Posle toga bilo je odlučeno da se 24 različitim radničkim udruženjima pošalje cirkularno pismo koje ih poziva u Murten, da se tamo dogovore o predloženoj organizaciji i osnivanju zajedničkog organa štampe. Diskusije u ženevskom radničkom udruženju, cirkularno pismo, diskusije u ostala 24 radnička udruženja u vezi s tim pismom — sve je to bilo raspravljano *javno*, a kongres u Murtenu zakazan je *javno*. Da su ga švajcarske vlasti htele zabraniti, mogle su to učiniti 4 sedmice pre njegovog održavanja. Međutim, u planu liberalnog gospodina *Drueya* nalazio se teatralni policijski udar koji je morao progutati bilo koga, da umiri tada preteću Svetu alijansu. Liebknecht, koji je kao predsednik radničkog udruženja potpisao poziv na kongres, imao je čast da bude glava zavere. Odvojen od drugih delegata, dobio je besplatan stan na najvišem mestu tamnice u Frajburgu sa širokim vidikom u slobodu, pa je čak imao privilegiju da jedan sat dnevno šeta po ravnom krovu tamnice. Jedino originalno u odnosu prema njemu bila je izo-

¹ »Štogod sam dosad video ljudi kako piju, Za njega čaše nisu bile ništa
to je tek dečja igra bila: nije hteo piti iz lončića ni iz vrča,
no video sam jednog ispičuturu, pio je samo iz velikih kanti,
tome moram priznati da je majstor on je prvak, pred svima i nad svima

ni bizoni ni bivoli
nisu nikada tako gutali.«

(Stihove prevela Deša Devčić)

lacija. Njegov ponavljani zahtev da bude zatvoren zajedno s drugima bio je stalno odbijan. Međutim, Vogt zna da policija ne izoluje svoje »moutons«¹, nego ih naprotiv kao »ugodne sagovornike« meša među masu.

Dva meseca kasnije, direktor policije u Frajburgu otpremio je Liebknechta s nekim Gebertom u Bezanson, gde je kao i njegov saveznik dobio prisilnu francusku putnicu za London, s upozorenjem da će biti transportovani u Alžir ako odstupe od propisanog puta. Usled tog nepredviđenog puta, Liebknecht je izgubio najveći deo stvari koje su se nalazile u Ženevi. Uostalom, gospodi Castellu, Schalleru i ostalim članovima tadašnje frajburške vlade treba priznati da su se prema Liebknechtu odnosili sasvim humano, kao i prema ostalim murtenskim zatvorenicima. Ta gospoda su se sećala da su još pre par godina i oni sami bili zatvoreni ili u izgnanstvu, pa su otvoreno izrazili svoje gnušanje prema pandurstvu koje im je nametnuo veliki koft^[322] Druey. Sa zatvorenim emigrantima nije se postupalo tako kao što su očekivali izbegli »parlamentarci«. Jedan mladić koji se još nalazi u Švajcarskoj, neki H., drug parlamentaraca, bio je stoga primoran da objavi pamflet, u kojem je denuncirao zatvorenike uopšte, a posebno zatvorenog Liebknechta zbog »revolucionarnih« ideja koje prelaze granice parlamentarnog razuma. A »Karlo Smeli«, izgleda, još uvek ne može doći k sebi od »sasvim osobitog obzira« s kojim se postupalo prema Liebknechtu.

Plagiranje karakterizuje našeg »Smelog« u celokupnom njegovom pravljenju knjiga. Tako i ovdje. Naime, švajcarski liberali su običavali da svoje naredbe o progonstvu neprestano »liberalizuju« klevetom, optužujući svoje žrtve za špijunažu. Pošto je Fazy proterao *Struvea*, javno ga je optužio kao »ruskog špijuna«. Tako je *Druey* proglasio *Boichota* francuskim špijunom. Slično je postupao *Tourte* protiv *Schilyja*, pošto ga je iznenada dao uhapsiti na ulici u Ženevi, da ga otpremi u *tour des prisons*² u Bernu. »La commissaire maire fédéral monsieur Kern exige votre expulsion«³, izjavljuje silni *Tourte* na pitanje *Schilyja* o uzroku brutalnosti koja je protiv njega izvršena. *Schily*: »Alors mettez-moi en présence de monsieur Kern.«⁴ *Tourte*: »Non, nous ne voulons pas que M. le commissaire fédéral fasse la police à Genève.«⁵ Logika ovog odgovora bila je sasvim dostojna oštromunosti kojom je upravo isti taj *Tourte*, kao švajcarski poslanik u Torinu, u vreme kad je odstupanje Savoje i Nice bilo već fait accompli⁶, pisao svom predsedniku vlade da Cavour nogama i rukama radi protiv tog odstupanja. No možda su tada iz-

¹ »špijune« — ² tamničku kulu — ³ »Federalni komesar gradonačelnik gospodin Kern zahteva vaš progon«. — ⁴ »Onda mi omogućite da vidim gospodina Kerna.« — ⁵ »Ne, mi ne želimo da federalni komesar u Ženevi igra ulogu policije.« — ⁶ svršen čin

vesni diplomatski odnosi povezani s pitanjem železnice otupeli normalnu Tourte-ovu oštromnost. Tek što je Schily ušao u najstrožu samicu u bernskom zatvoru, Tourte je počeo »liberalizovati« svoju policijsku brutalnost na taj način što je nemačkim emigrantima, na primer dr Finku, šapnuo na uho: »Schily je bio u tajnoj vezi s Kernom, denunciраo je emigrante u Ženevi itd.« Ženevski »*Indépendant*«^[323] ubrajao je tada čak među najnotornije grehe ženevske vlade »uzdizanje sistematskog klevetanja emigranata do državnog principa«. (Vidi prilog 1.)

Odmah posle prvih reklamacija nemačke policije, švajcarski liberalizam je pogazio pravo azila — pravo koje je obećao pod uslovom da ostatak revolucionarne armije ne vodi poslednju bitku na badenskoj teritoriji — proterivanjem takozvanih »vođa«. Kasnije su došli na red i »zavedeni«. Hiljade badenskih vojnika dobili su putem lažnih obmanjivanja putnice za domovinu, gde su ih odmah pohapsili žandari koji su unapred znali »šta, odakle i na koji način«. Zatim su došle pretnje Svete alijanse, a s njima i *murtenška* policijska farsa. Međutim, »liberalno« savezno veće^[324] nije se usudilo da ide tako daleko kao »smeli Karlo«. Ni reči o »revolucionarnom kongresu«, »poslednjoj organizaciji saveza«, »definitivnom datumu pobune«. Istraga koja se morala povesti reda radi, završila se bez ikakvog rezultata.

»Pretnje ratom« iz inostranstva i »političko-propagandističke tendencije«, to je bilo sve što je »zburnjeno« savezno veće izmucalo u svoje opravdanje u jednom službenom dokumentu (Vidi prilog 2). Policijski podvizi »švajcarskog liberalizma« nisu ni u kom slučaju završili s »revolucionarnim kongresom u Murtenu«. Dvadeset petog januara 1851. pisao mi je moj prijatelj Wilhelm Wolff (»parlamentarni vuk«, kako su ga krstili »parlamentarni ovnovi«) iz Ciriha:

»Savezno veće je svojim dosadašnjim merama svelo broj emigranata od 11 000 na 500, i ono neće mirovati dok konačno ne izbaci sve one koji nemaju priličan imetak ili posebne veze.«

Emigranti koji su radili za revoluciju, nalazili su se u najprirodnijoj suprotnosti s herojima crkve sv. Pavla, koji su revoluciju ubili svojim brbljanjem. Poslednji se nisu ustručavali da svoje protivnike predaju u ruke švajcarske policije.

Vogtov opunomoćenik, čudovište *Ranickel*, sam je pisao Schilyju, kad je ovaj stigao u London:

»Pokušajte dobiti na raspolaganje nekoliko stubaca u nekim belgijskim novinama za izjave i ne propustite priliku da zagorčate boravak u Americi *podlim nemačkim psima* (parlamentarcima), koji su se **prodali** gušavom diplomatu (*Druey-u*) i postali njegovo oruđe.«

Sada je razumljivo šta »Karlo Smeli« misli pod frazom:

»Ja *svim snagama* radim na tome da ograničim revolucionarno skitanje emigranata i da im nađem *utočište*, bilo na Kontinentu bilo s *one strane mora*.«

Već u 257. broju lista »Neue Rheinische Zeitung« može se pročitati sledeće:

»Hajdelberg, 23. marta 1849: Naš prijatelj Vogt ‚prvoborac‘ levice, državni humorist današnjice i državni Barrot budućnosti, ‚verni signalizator‘ revolucije, on se ujedinjuje — s nekim istomišljenicima? Ne! s reakcionarima najčistije vrste. . . a radi čega? Da bi ‚figure‘ koje se zadržavaju u Strasburgu, Bezansonu i u drugim mestima na nemačkoj granici, otpravio u Ameriku, odnosno *deportovao*. . . Što Cavaignacov policijski režim dosuđuje kao kaznu, to ova gospoda hoće u ime hrišćanske ljubavi. . . Amnestija je umrla, živela *deportacija!* Naravno, ovde nije smela nedostajati pia fraus¹, kao da su sami emigranti izrazili želju da se isele itd., a sada listu »Seebblätter« pišu iz Strasburga da su ti zahtevi za deportovanjem izazvali među svim emigrantima buru negodovanja itd. . . Oni se svi nadaju da će se uskoro vratiti u Nemačku, čak kad bi se radilo i o riziku da bi se (kao što ganutljivo primećuje Vogt) morali priključiti kakvom ‚bezumnom poduhvatu‘.«

A sada je dosta o murtenskom revolucionarnom kongresu »Karla Smeloga«.

3. Cherval

»The virtue of this jest will be the incomprehensible lies that this same fat rogue will tell us.«

»Najzanimljiviji deo ove naše šale biće preterane laži koje će nam taj debeli lupež pričati.«^[325]

U mojim *Otkrićima o komunističkom procesu u Kelnu* posebno poglavlje posvećeno je *Chervalovoj zaveri*.^[326] U tom poglavlju pokazujem kako je Stieber sa Chervalom (pseudonim za Crämera) kao instrumentom, a s Carlier-om, Greifom i Fleuryjem kao babicama, doneo na svet tzv. nemačko-francusku septembarsku zaveru u Parizu*, s ciljem da ukloni nedostatak u »objektivnom činjeničnom stanju« »kelnskog sudskog senata« protiv kelnskih zatvorenika.

Dokazi koje sam pružio odbrani za vreme kelnskog procesa^[328] o nepostojanju bilo kakve veze između Chervalala, s jedne strane, mene i kelnskih optuženika, s druge strane, bili su tako uverljivi, da se taj isti Stieber, koji nam se još 18. oktobra (1852) kleo za svoga Chervalala, odrekao njega već 23. oktobra 1852 (str. 29 *Otkrića*). Nateran

* Tek posle štampanja *Otkrića* saznao sam da su u tome učestvovali de la Hodde (pod imenom Duprez) kao i pruski agent Beckmann (tada *dopisnik lista »Kölnische Zeitung«*^[327]) i Sommer.

¹ pobožna obmana

u škripac, napustio je pokušaj da Chervala i njegovu zaveru identifikuje s nama. Stieber je bio Stieber, ali Stieber još nije bio Vogt.

Smatram sasvim beskorisnim da ovdje ponavljam objašnjenja o takozvanoj septembarskoj zaveri koja sam dao u *Otkrićima*. Početkom maja 1852. Cherval se vratio u London, odakle se u proleće 1850. iz poslovnih razloga preselio u Pariz. Pariska policija pustila ga je da pobegne nekoliko meseci posle njegove osude u februaru 1852. Nemačko udruženje za obrazovanje radnika, iz kojeg smo ja i moji prijatelji istupili već sredinom septembra 1850⁽³²⁹⁾, pozdravilo ga je u Londonu kao političkog mučenika. Međutim, ta obmana nije trajala dugo. Njegova herojska dela uskoro su bila rasvetljena, te je još u toku istog meseca maja 1852. na javnoj sednici izbačen iz udruženja kao nečastan čovek. Kelnski optuženici koji su bili zatvoreni od početka maja 1851. sedeli su još uvek u istražnom zatvoru. Iz jedne beleške koju je špijun *Beckmann* poslao iz Pariza svom organu »*Kölnische Zeitung*«, video sam da pruska policija pokušava da isfabrikuje vezu između Chervala, njegove zavere i kelnskih optuženika. Stoga sam tražio obaveštenja o Chervalu. Pokazalo se da se on jula 1852. ponudio kao agent orleanista gospodinu R.¹ bivšem ministru pod Louisom Philippom i poznatom eklektičkom filozofu. Veze koje je gospodin R. održavao s policijskom prefekturom u Parizu, omogućile su mu da odatle dobije izvode iz dosijea Cherval. U izveštaju francuske policije Cherval je označen kao Cherval nommé Frank, dont le véritable nom est Crämer². On je duže vreme radio kao agent kneza Hatzfeldta, pruskog poslanika u Parizu; on je izdajnik u complot franco-allemand³, a sada je istovremeno i francuski špijun itd. Za vreme kelnskog procesa ja sam ta obaveštenja saopštio branitelju advokatu gospodinu *Schneideru II* i opunomoćio ga da u slučaju potrebe mene spomene. Kada je Stieber na zasedanju od 18. oktobra izjavio pod zakletvom da se Irac Cherval, za koga je sam rekao da je 1845. bio zatvoren u Ahenu zbog krivotvorenja menica, još uvek nalazi u zatvoru u Parizu, ja sam odmah obratnom poštom saopštio gospodinu *Schneideru II* da rajnski Prus Crämer »još uvek« živi u Londonu pod pseudonimom Cherval, da se svakodnevno sastaje s poručnikom pruske policije Greifom i da bi kao osuđeni pruski zločinac na zahtev pruske vlade bio odmah izručen od strane Engleske. Dovođenje njega kao svedoka u Keln oborilo je celokupni Stieberov sistem.

Pod jakim pritiskom *Schneidera II* Stieber je najzd 23. oktobra izjavio da je Cherval pobegao iz Pariza i svečano se zakleo da ne zna ništa o mestu boravka Irca i o njegovoj vezi s pruskom policijom. Cherval je tada, u stvari, bio poslan Greifu u London s određenom nedeljnom platom. Debate u kelnskom prototnom sudu o »misteriji

¹ Rémusat — ² Cherval nazvan Frank, čije je pravo ime Crämer — ³ francusko-nemačkoj zaveri

Cherval« koje su izazvane mojim saopštenjima naterale su ovoga da pobegne iz Londona. Čuo sam da je pošao u jednu policijsku misiju na ostrvo Džersi. Zadugo sam ga izgubio iz vida, kad slučajno saznanoh iz ženevskog dopisa »Republik der Arbeiter«^[330], koji izlazi u Njujorku, da je Cherval u martu 1853. upao u Ženevu pod imenom Nugent i da je leti 1854. odatle umakao. On je, dakle, stigao kod Vogta nekoliko nedelja posle objavljivanja mojih *Otkrića* u Bazelu kod Schabelitzu, koja ga kompromituju.

No vratimo se falstafovskom istoriografskom škrabanju.

Prema Vogtu, Cherval posle svog tobožnjeg bekstva iz Pariza dolazi *odmah* u Ženevu, pošto ga je »poslao« iz Londona u Pariz »nekoliko meseci« pre otkrivanja septembarske zavere pripremane od strane komunističkog tajnog saveza (»Glavna knjiga«, str. 172). Ako međuvreme između maja 1852. i marta 1853. sasvim iščezava, vreme između juna 1850. i septembra 1851. skraćuje se na »nekoliko meseci«. Šta sve ne bi dao Stieber za jednog Vogta, koji bi mu se pred sudom u Kelnu zakleo da je »komunistički tajni savez iz Londona« poslao Chervala u junu 1850. u Pariz, a šta ja ne bih dao za to da vidim Vogta pored njegovog Stieberta kako se preznojava na klupi svedoka! Krasno društvo, Stieber koji se zaklinje, sa svojom pticom Greifom¹, sa svojim Wermuthom, Goldheimchenom i svojim — *Bettelvogtom*². Vogtov Cherval doneo je u Ženevu *Preporuke svim poznanicima Marxa i Comp.*, od kojih je gospodin Nugent ubrzo postao nerazdvojiiv (str. 173). On se »nastanio kod porodice jednog dopisnika „Allgemeine Zeitung“ i omogućen mu je uskoro pristup Vogtu — verovatno zbog mojih preporuka (*Otkrića*) — koji ga je zaposlio kao litografa i stupio s njim u neku vrstu »naučnog odnosa«, kao što je to pre učinio s nadvojvodom Johannom i kasnije s Plon-Plonom. Radeći u »kabinetu« državnog regenta^[331], jedan »poznaničnik« je u »Nugentu« jednog dana prepoznao Chervala i razobličio ga kao »agenta provokatora«. U stvari, Nugent se u Ženevi nije bavio samo Vogtom nego i »osnivanjem tajnog društva«.

»Cherval-Nugent je predsedavao, *vodio je protokol i korespondenciju s Londonom*« (str. 175). *On je stekao poverenje nekolicine manje pronicljivih, ali čestitih radnika»* (ibid.), no »među članovima nalazio se još jedan uljez iz *Marxove klike*, kojeg je svako smatrao sumnjivim agentom nemačke policije« (ibid.).

»*Svi poznanici*« Marxa, od kojih je Cherval-Nugent »bio nerazdvojan«, pretvaraju se iznenada u »jednog uljeza«, a taj jedan uljez raspada se sa svoje strane na »*Marxove uljeze koji su ostali u Ženevi*« (str. 176), s kojima Nugent ne samo da je kasnije »nastavljao korespondenciju iz Pariza«, nego ih je kao magnet opet »privlačio sebi« u Pariz (ibid.).

¹ Igra reči: Greif je ime policijskog poručnika, a znači kondor. — ² Igra reči: Kod Stieberta su se sastajali agenti Wermuth (znači pelin, čemer) i Goldheimchen (znači — zlatni cvrčak); Bettelvogt — nadzornik prosjaka.

Dakle, opet omiljena »zamena oblika« krutog zelenog kental-skog sukna!

Cilj koji je postavio Cherval-Nugent sa svojim društvom sastojao se u

»masovnom izrađivanju lažnih banknota i trezornih bonova, da bi se njihovim rasparčavanjem potkopao kredit despotâ i upropastile njihove finansije« (str. 175).

Izgleda da je Cherval podražavao slavnoga Pitta, koji je, kao što je poznato, za vreme antijakobinskog rata osnovao nedaleko od Londona tvornicu za pravljenje lažnih francuskih asignata.

»Sam Nugent je već pripremio u tu svrhu različite kamene i bakrene klišee, već su bili određeni lakoverni članovi tajnog saveza, koji su morali otići s paketima tih« — kamenih i bakarnih klišea? — ne, »tih lažnih banknota« — (banknote su naravno bile upakovane pre nego što su bile proizvedene) — »u Francusku, Švajcarsku i Nemačku« (str. 175),

ali je Ciceron — Vogt već stajao s isukanim mačem iza Cherval-Katiline. Karakteristično je za falstafovske prirode da one nisu samo debele, nego se i naduvaju. Pogledajte, kako se naš Gurgelgroslinger¹, koji je već ograničio »revolucionarno skitanje« po Švajcarskoj i celim brodskim tovarima emigranata omogućio odlazak preko okeana, pojavljuje na sceni, kako se melodramatizuje, kako beskonačno rasteže avanturu pariskog pesničenja između Stiebera i Chervala (vidi *Otkrića*). Ovako je stajao i ovako držao sablju.^[332]

»Plan te celokupne zavere bio je zamišljen na najogavniji način.« »Naime, na sva radnička udruženja trebalo je da padne odgovornost za Chervalov projekt.« Već su se pojavila »poverljiva pitanja inostranih poslanstava«, već su hteli »kompromitovati Švajcarsku, osobito Ženevski kanton«.

Ali Land-Vogt je bdeo. On je sproveo svoje prvo spasavanje Švajcarske — eksperiment, koji je kasnije više puta ponovio sa sve većim uspehom.

»Ja ne poričem«, uzvikuje značajni čovek, »ja ne poričem da sam učinio sve bitno, da bih osujetio te davolske planove; ja ne poričem da sam se radi toga obratio policiji ženevske republike; ja i danas još želim« (neutešni Ciceron) »da je revnost nekih zavedenih ljudi poslužila lukavom vinovniku kao upozorenje, tako da je mogao pobeći pre nego što je uhapšen.«

No u svakom slučaju Ciceron-Vogt je »osujetio« katilinovsku zaveru, spasao je Švajcarsku i »doprineo« sve bitno gde god je to mogao učiniti. Posle nekoliko sedmica — kako on to sam kaže —

¹ Ranije smo videli kako je Marx germanizovao prvu polovinu imena Rabalais-ova junaka, zamenivši romanski koren garg nemačkom reči Gurgel. Sad je Marx germanizovao i drugu polovinu. Na taj način dobio je reč koja bi se u našem jeziku mogla prevesti: pijani razmetljivac.

Cherval je ponovo uskrsnuo u Parizu, »gde se uopšte nije skrivao, nego je živeo *javno* kao svaki *građanin*« (str. 176). Poznato je kako *javno žive* pariski građani (citoyen) lažne empire¹.

U to vreme, dok se Cherval tako javno »skita« po Parizu, mora se poor² Vogt prilikom svake posete Parizu sakrivati u Palais Royalu pod sto Plon-Plona!

Ja sam, na žalost, primoran da nasuprot burnoj Vogtovoj zaharijadi objavim niže navedeno pismo *Johanna Philippa Beckera*. Revolucionarna delatnost veterana nemačke emigracije Johanna Philippa Beckera, od hambahovske svetkovine^[333] do kampanje za državni ustav, u kojoj se borio kao šef V armijske divizije (takav nesumnjivo objektivni glas kao što je berlinski »Militär-Wochenschrift«, svedoči o njegovim vladnim zaslugama), suviše je dobro poznata da bih ja morao još nešto govoriti o autoru pisma. Stoga samo primećujem da je njegovo pismo bilo poslato mom prijatelju, nemačkom trgovcu R.³ u London, da ja J. P. Beckera lično ne poznam i da nikada nisam s njim bio u političkim odnosima, najzad, da izostavljam početak lista, koji sadrži poslovna obaveštenja, i na kraju i najveći deo o »družini palikuća« i »bürstenheimerima«, što je već poznato iz predašnjih saopštenja. (Original pisma nalazi se među mojim dokumentima procesa u Berlinu.)

Pariz, 20. marta 1860.

... Ovih dana došla mi je u ruke Vogtova brošura protiv Marxa. Taj spis me je utoliko više ogorčio što je istorija takozvane družine palikuća i zloglasnog Chervala, koju ja, zahvaljujući svom tadašnjem boravku u Ženevi, sasvim dobro poznajem, potpuno iskrivljena i sasvim nepravedno povezana s političkom delatnošću ekonomista Marxa. Toga gospodina Marxa niti poznajem lično, niti sam bio s njim u bilo kakvom dodiru, dok gospodina Vogta i njegovu porodicu poznajem već više od 20 godina, te prema tome imam s njim mnogo prisnije veze; moram osuditi i najodlučnije odbaciti lakomislenost i nesavesnost s kojom Vogt vodi tu borbu. Nedostojno je jednog čoveka da u borbi upotrebljava izopačene ili čak izmišljene činjenice. Čoveku je zaista žao kad vidi kako Vogt u svojoj lakomislenosti kao samoubica upropašćuje krasnu karijeru, blamira i kompromituje položaj i ugled, pa čak i onda kad bi ga trebalo sasvim osloboditi optužbe da se nalazi u Napoleonovoj službi. Kako bih nasuprot tome želeo da se on svim poštenim sredstvima sjajno odbrani od tako teških optužbi. Povodom ovoga što je dosad učinio u ovoj tužnoj istoriji, osećam potrebu da Vas jednom obavestim kako stoji s tom takozvanom družinom palikuća i besprekornim Chervalom, te da sami prosudite koliko Marx može snositi neku odgovornost za njeno postojanje i delatnost.

Evo, dakle, nekoliko reči o nastanku i nestanku družine palikuća, o kojoj teško da neko može dati bolja obaveštenja od mene. Za vreme mog tadašnjeg boravka u Ženevi, ja nisam samo po svom položaju imao od početka sve mogućnosti da

¹ imperije — ² siroti — ³ Rheinländer

posmatram rad i delovanje emigracije; u interesu opšte stvari imao sam kao stariji čovek specijalan interes da sve pokrete u toj emigraciji brižljivo pratim, da bih po mogućnosti predusreo i sprečio slučajne budalaste poduhvate, koji se, izazvani nesrećom, mogu oprostiti u tako čestom stanju očajanja duha. Na osnovu tridesetogodišnjeg iskustva ja sam znao kako je svaka emigracija bogata iluzijama.»

(Ovde sledi ono što je uglavnom sadržano u pismima Borkheima i Schilyja.)

«. . . Ta uglavnom besposličarska grupa nazvana je u šali: družina palikuća. To je bilo udruženje slučajno sakupljenih ljudi, koje je nastalo bez pripreme, bez predsednika i programa, bez statuta i dogmi. Oni nisu ni pomišljali na tajni savez ili na bilo kakav sistematski politički ili neki drugi cilj, nego su samo javno i prosto- dušno skretali na sebe pažnju, dovodeći do ekscesa. Još manje su bili u nekoj vezi s Marxom, koji o njihovoj egzistenciji sasvim sigurno nije mogao ništa znati i s kojim su se, osim toga, tada mnogo razilazili u svojim socijalno-političkim pogledi- ma. U to vreme ti mladići su pokazivali izrazitu težnju ka samostalnosti koja se grančila sa samoprecenjivanjem, tako da bi se teško podredili nekom autoritetu, bilo u teoriji bilo u praksi; oni bi ismejali očinske opomene Vogta kao i tendenci- ozne upute Marxa. Ja sam o svemu što se događalo u njihovom krugu bio utoliko tačnije obavešten što se moj najstariji sin svakodnevno družio s njihovim kolovo- dom. . . Uopšte, celokupno zadirkivanje te razuzdane družine nije trajalo duže od zime 1849/1850; sila prilika raspršila je naše junake na sve strane.

Ko je mogao slutiti da će gospodin profesor Vogt posle desetogodišnjeg dremeža ponovo oživeti družinu palikuća, koja je već odavna predana zaboravu, da bi protiv tobožnjih napadača proširio ružne glasine, i da će ih ljubazni novinari kao elek- tromagnetski tajanstveni nosioci sa uživanjem prenositi dalje. Čak je par exelence liberalni gospodin von Vincke koristio družinu palikuća prilikom govora o itali- janskom pitanju kao ilustraciju za skromnu prusku skupštinu. A buržoazija u Bres- lavi — koja inače poseduje tako dobru reputaciju — u sancta simplicitas¹ priredila je u čast družine palikuća karneval i u znak svoje postojanosti mišljenja okadila grad sumporom.

Jadna, nevina družino palikuća! Ti si se nolens-volens morala posle svog blaženog završetka pretvoriti u pravi vulkan i kao strašilo zastrašivati plašljive podanike policijom, vulkanizovati slaboumne celog sveta, svaku usijanu glavu ras- plamsati do kraja — a sam Vogt je, kako mi se čini, zauvek opekao svoju gubicu.

No vratimo se *Crámeru*, vulgo *Chervalu*. Taj političko-socijalni i obični lupež došao je 1835. u Ženevu kao Englez pod imenom Nugent. To je bilo devojačko ime njegove tobožnje žene koja ga je pratila i doista bila Engleskinja. On tečno govori engleski i francuski, dugo je izbegavao da govori nemački, jer mu je bilo mnogo stalo do toga da ga smatraju pravim Englezom. Kao vešt litograf i hromograf hvalio se da je tu veštinu preneo u Ženevu. U ophođenju je spretan, zna da se dobro istakne i da se prikaže s dobre strane. Kod profesora akademije našao je uskoro dovoljno posla u crtanju prirodno-istorijskih i antičkih predmeta. U prvo vreme

¹ svetoj jednostavnosti

živeo je vrlo povučeno, a kasnije je tražio društvo gotovo isključivo u krugu francuskih i italijanskih emigranata. Ja sam tada osnovao office de renseignements¹ i jedan dnevni list: «Le Messenger du Léman»; kao saradnika imao sam badenskog emigranta *Stechera*, koji je pre bio direktor jedne realne gimnazije. On je bio osobito nadaren za crtanje i radi daljeg napredovanja nastojao je da se obrazuje u hromografiji; u Englezu Nugentu našao je svog učitelja. Stecher mi je vrlo često pričao najljepše stvari o sposobnom, prijatnom i darežljivom Englezu i o zgodnoj, gracioznoj Engleskinji. Stecher je, osim toga, bio i učitelj pevanja u udruženju za obrazovanje radnika, te je ponekad dovodio tamo svog učitelja Nugenta, gde sam imao zadovoljstvo da ga prvi put upoznam i gde je pristao na to da govori nemački, i to tako tečno donjorajnskim narečjem da sam mu rekao: „Pa Vi uopšte niste Englez“. On je, međutim, i dalje ostao pri svome i objasnio da su ga roditelji još u ranoj mladosti poslali u odgojni zavod u Bon, gde je proboravio do svoje 18 godine, pa je naučio tamošnje narečje. Stecher, koji je do poslednjeg časa bio oduševljen tim „krasnim“ čovekom, pomogao je Englezu da u njega verujemo. Mene je, međutim, taj događaj učinio vrlo nepoverljivim prema tobožnjem sinu Albiona, i ja sam u krugu udruženja upozoravao na oprez. Kasnije sam Engleza susreo u društvu francuskih emigranata i upravo sam došao u vreme kad se hvalio svojim junačkim delima u pariskim ustancima. To je bilo prvi put što sam video da se bavi i politikom. To mi ga je učinilo još sumnjivijim; ja sam ismejavao njegovu «lavovsku hrabrost» s kojom se tobože borio, da bih mu omogućio da je pokaže meni nasuprot u prisutnosti Francuza; no, kako je on moje zajedljivo ruganje primio s pasjom pokornošću, ja sam ga i prezreo.

Od tada on mi se uklanjao s puta gde god je mogao. U međuvremenu on je uz pomoć *Stechera* priređivao plesne večeri u okviru nemačkog radničkog udruženja, privukavši besplatno još neke muzičare, jednog Italijana, jednog Švajcarca i jednog Francuza. Na tim balovima zatekao sam Engleza kao pravog maitre de plaisir², koji je opet bio u svom punom elementu; mahnito uveseljavanje i udvaranje damama bolje mu je pristajalo od njegove lavovske hrabrosti. U radničkom udruženju nije se bavio politikom; tu je samo poigravao i skakutao, smejao se, pio i pevao. Međutim, od zlatarskog radnika Fritza iz Virtemberga saznao sam da je «duboko revolucionarni Englez» osnovao savez koji se sastoji od njega (Fritza), još jednog Nemca, više Italijana i Francuza, ukupno od sedam članova. Zaklinjao sam Fritza da se s tim političkim šarlatanom ne upušta ni u kakve ozbiljne stvari i da odmah istupi i da ostale drugove nagovori da učine to isto. Kratko vreme posle toga poslao mi je moj knjižar *Marxovu* brošuru o procesu protiv komunista u Kelnu, u kojoj je Cherval bio raskrinkan kao Crämer i tretiran kao lupez i izdajnik. U meni se odmah javila sumnja da bi Nugent mogao biti Cherval, osobito zbog toga što je, prema tome spisu, bio s područja Rajne, što je odgovaralo njegovom narečju, i živeo s nekom Engleskinjom, što se, takođe, podudaralo. Svoju slutnju odmah sam saopštio *Stecheru*, *Fritz*u i ostalima, pa sam im u tu svrhu dao brošuru na čitanje. Nepoverenje prema Nugentu brzo se rasprostiralo; *Marxov spis učinio je svoje*. Fritz je uskoro došao k meni izjavljujući da je istupio iz tog «malog saveza» i da će i drugi slediti njegov primer. On mi je, pri tom, otkrio i

¹ ured za obaveštenja — ² majstora uživanja

njegov potajni cilj. »Englez« je nameravao da štampanjem lažnih državnih papira uništi kredit država i s novcem koji pri tome zaradi da digne evropsku revoluciju itd. U isto vreme gospodin Laya, francuski emigrant, bivši advokat iz Pariza, držao je predavanje o socijalizmu. Nugent ih je posećivao; Laya, koji je u njegovom procesu u Parizu bio njegov branilac, prepoznao ga je kao Cherval, što mi je i saopštio. Nugent ga je najusrdnije molio da ga ne izda. Ja sam za to saznao od jednog francuskog emigranta, prijatelja Laya, pa sam to svagde saopštio. Nugent je bio toliko drzak da još jednom dođe u radničko udruženje, gde je raskrinkan kao nemački Crämer i francuski Cherval i najuren. U toj aferi najžešće ga je napadao Ranickel iz Bingena. Ženevska policija htela ga je pozvati na odgovornost zbog organizovanja malog saveza, ali je fabrikant državnih papira iščezao bez traga.

U Parizu se bavi crtanjem na porcelanu, a kako se ja ovde, takođe, bavim tom granom, to smo se susretali na poslovnom području. On je još uvek bio isti lakomisleni, nepopravljivi vetrogonja.

Kako se Vogt smeo usuditi da delatnost te bitange u Ženevi dovede u vezu s nastojanjima jednog *Marxa* i nazvati ga Marxovim drugom ili oruđem, to mi je zaista neshvatljivo, utoliko više što se to odnosi na razdoblje kad je *Marx* u spomenutom spisu tako odlučno napao tu hulju. *Tako ga je upravo Marx raskrinkao i najurio iz Ženeve, gde je on, prema Vogtu, za Marxa radio.*

Kad razmišljam o tome kako je moguće da je prirodnjak Vogt dospao na takvu stranputicu staje mi pamet. Nije li žalosno tako lakoumno, tako neplodno i samorasipnički upropastiti lepi uticaj koji je Vogt stekao slučajnim sticajem okolnosti! Da li bi bilo čudno kad bi posle ovakvih stvari sav svet primao s nepoverenjem i sumnjom Vogtova prirodonaučna istraživanja kao naučne zaključke koji se osnivaju na istoj lakomislenosti, pomanjkanju savesnosti i lažnim predstavama, umesto na pozitivno i temeljito istraženim činjenicama?

Državniku i naučniku nije dovoljna samo ambicija, jer bi u tom slučaju čak i Crämer mogao biti oboje. *Vogt je, na žalost, sa svojom družinom palikuća i svojim Chervalom sâm postao neka vrsta Cherval. I zaista, među njima postoji unutrašnja srodnost u snažno izraženoj potrebi za ugodnim životom, za sigurnim opstankom, društvenom zabavom i lakomislenim šalama u ozbiljnim stvarima...* Očekujući uskoro Vaš prijateljski odgovor, pozdravlja Vas srdačnom odanošću Vaš

J. Ph. Becker

P. S. Upravo sam ponovo pogledao Vogtov spis i na moje dalje iznenađenje našao sam da je sva čast ukazana i »bürstenheimerima«. Da Vas ukratko obavestim, kako stoji i s tom družinom...

U tom spisu video sam dalje da on tvrdi kako je Nugent-Cherval-Crämer došao u Ženevu po *Marxovom* nalogu. Stoga još moram dodati da isti onaj koji je do poslednjeg trenutka svog boravka u Ženevi igrao ulogu Engleza nije ni izdaleka dao naslutiti da je bilo kada ili bilo gde bio u vezi s kojim nemačkim emigrantom, što inače nikako ne bi ni pristajalo njegovom inkognitu. Čak i sada ovde, pošto mu je manje do toga stalo nego tada, on to ne priznaje i poriče svako poznanstvo sa Nemicima iz prošlosti.

Dosad sam još uvek verovao da je Vogt lakomisleno dopustio da ga drugi mistifikuju, sada mi se, međutim, njegovo istupanje sve više čini kao zlonamerna

podmuklost. Njega mi nije toliko ni žao, ali mi je žao njegovog dobrog, čestitog, starog oca, kojemu će taj događaj prirediti još gorkih časova.

Ne samo da Vam dopuštam, nego Vas molim da se u interesu istine i dobre stvari koristite ovim mojim saopštenjima u krugu Vaših poznanika.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš J. Philipp B.* (vidi prilog 3)

4. Kelnski proces protiv komunista

Predimo iz državnog regentskog »kabineta« u Ženevi u kraljevski pruski porotni sud u Kelnu.

»U kelnskom procesu Marx je igrao istaknutu ulogu.« Nesumnjivo.

»U Kelnu su osuđeni njegovi drugovi iz Saveza.« Sasvim tačno. Istražni zatvor za kelnske osuđenike trajao je 1 $\frac{1}{2}$ godinu.

Pruska policija i poslanstvo, Hinckeldey sa celom svojom bagrom, pošta i gradsko poglavarstvo, ministarstvo unutrašnjih poslova i ministarstvo pravde, svi su oni za ovu 1 $\frac{1}{2}$ godinu činili goleme napore da stvore corpus delicti.

Tako Vogt u svojoj istrazi protiv mog »delovanja« raspolaže u nekom smislu pomoćnim materijalom pruske države, a posedovao je čak i autentični materijal u mojim *Otkrićima o kelnskom komunističkom procesu* (Bazel, 1853), od kojih je jedan primerak našao u ženevskom radničkom udruženju, pozajmio ga i »studirao«. Ovaj put, dakle, dečak Karl neće propustiti priliku da me zaplaši. Ali ne! Ovaj put Vogt se »koleba«, opalio je nekoliko svojih prirodnih zagušljivih i smrdljivih metaka* i u brzom odstupanju promućao:

»Kelnski proces nema za nas nikakvo osobito značenje«. (Vidi 172. str. »Glavne knjige«.)

U *Otkrićima* nisam mogao izbeći da ne napadnem između ostalih i gospodina A. Willicha. U »New-Yorker Criminal-Zeitung« od 28. oktobra 1853.** Willich počinje svoju samoodbranu^[334] time što je moj spis karakterizovao kao »majstorsku kritiku užasnih metoda

* Zagušljivi ili smrdljivi meci služe odlično u ratu sa upotrebom mina. Za njih se upotrebljava običan zapaljivi sadržaj, koji, međutim mora sadržavati nešto više sumpora i koliko je moguće perja, rogova, kose i drugog smeća; time se ispuni rupa i metak se ispaljuje pomoću eksploziva. (Z. C. Plümcke, *Handbuch für die Königlich Preussischen Artillerie-Offiziere, Erster Teil*, Berlin, 1820.)

** Odgovor sam objavio u pamfletu: *Der Ritter vom edelmütigen Bewusstsein*, New York, 1853.¹

¹ Vidi u 12. tomu ovog izdanja, str. 397 - 422.

centralne savezne nemačke policije». J. Schabelitz sin, izdavač spisa, pisao mi je iz Bazela posle prijema mog rukopisa 11. decembra 1852:

«Vaše razgolićenje policijskih infamnosti je nenadmašno. Vi ste sadašnjem režimu u Pruskoj podigli trajan spomenik.»

On dodaje da njegovo mišljenje dele i kompetentni ljudi, a na čelu tih »kompetentnih ljudi« nalazio se jedan sadašnji ženevski prijatelj Karla Vogta.

Sedam godina posle objavljivanja taj isti spis dao je povoda meni sasvim nepoznatom gospodinu Eichhoffu iz Berlina — kao što je poznato, Eichhoff je bio pozvan pred sud, optužen zato što je klevetao Stiebera — da za vreme sudske rasprave izjavi sledeće:

«Da je brižljivo proučio kelnski proces protiv komunista i da svoju prvobitnu izjavu da se Stieber krivo zakleo ne samo da potpuno podržava, nego je još proširuje u tom smislu da su svi Stieberovi iskazi na onom procesu lažni . . . Da je osuda kelnskih optuženika usledila samo na osnovu Stieberovih izjava . . . Cela Stieberova izjava samo je konsekventno sprovedeno krivokletstvo.» — (1. prilog berlinskog lista »Vossische Zeitung«^[336] od 9. maja 1860).

Sam Vogt priznaje:

«On (Marx) se maksimalno založio da braniteljima optuženih dostavi materijal i instrukcije za vođenje procesa . . .

«Kao što je poznato, tamo (u Kelnu) su agenti«, Stieber, Fleury itd. »pokazali, u svrhu ,dokaza', lažne dokumente koje su sami napravili i uopšte je među tom policijskom bagrom otkrivena beskrajna odvratna pokvarenost« — (str. 169, 170 »Glavne knjige«).

Ako Vogt dokazuje svoju mržnju prema državnom prevratu propagandom u korist bonapartizma, zašto ja ne bih mogao dokazati »svoje slaganje« s tajnom policijom otkrivanjem njene beskrajne pokvarenosti? Da je policija posedovala prave dokaze, zašto bi morala praviti lažne?

Ali, docira profesor Vogt,

»udarac je pored svega toga pogodio samo Marxove istomišljenike u Kelnu, samo Marxovu partiju«.

Zaista, Polonije! Nije li udarac pre toga pogodio drugu partiju u Parizu, nije li posle opet pogodio jednu drugu partiju u Berlinu (proces protiv Ladendorfa), a zatim jednu u Bremenu (Savez mrtvih)^[336] itd., itd.?

Što se tiče osude optuženih u Kelnu, ja ću navesti jedan odlomak iz svojih Otkrića koji se na to odnosi.

»Prvobitno je bila nužna čudotvorna intervencija policije da prikrije čisto tendenciozni karakter procesa. Predstojeća otkrića — tako je (zastupnik) Saedt otvorio raspravu — pokazaće Vam, gospodo porotnici, da ovaj proces nije tendenciozan proces. Sada (na kraju rasprava) on ističe tendenciozni karakter da bi se zaboravila otkrića policije.

Posle 1 $\frac{1}{2}$ godine istrage porotnicima je bilo potrebno objektivno činjenično stanje da se opravdaju pred javnim mnjenjem.

Posle petosedmične policijske komedije trebala im je 'čista tendencija' da se izvuku iz stvarne prljavštine. Stoga se Saedt ne ograničava samo na materijal koji je sudu dao povoda da izrekne presudu: 'ne postoji objektivno činjenično stanje stvari'. On ide i dalje. On pokušava da dokaže da zakon protiv zavere uopšte ne traži da postoje činjenice, nego je on čisto tendenciozan zakon, dakle da je kategorija zavere samo izgovor da se politički heretici spale u pravnoj formi. Njegov pokušaj obećava veći uspeh primenom novog pruskog krivičnog zakonika koji je objavljen posle hapšenja optuženih. Pod izgovorom da taj zakonik sadržava bliža određenja, mogao mu je servilni sud pridati retroaktivnu primenu. Međutim, ako je proces bio čisto tendenciozni proces, čemu 1 $\frac{1}{2}$ -godišnja istraga? Radi tendencije — (ibid., str. 71, 72).

»Posle otkrića zapisnika«, koji je isfabrikovala i podmetnula sama pruska policija, »proces je dospao u novi stadijum. Porotnici nisu više mogli da optužene okrive ili ne okrive, oni su sada morali okriviti optužene — ili vladu.

Osloboditi optužene značilo bi osuditi vladu — (ibid., str. 70).

Da je tadašnja pruska vlada shvatila situaciju upravo tako, dokazuje jedno pismo Hinckeldeya koje je on za vreme rasprava u Kelnu uputio pruskom poslanstvu u Londonu, u kome je rekao da »od odluke toga procesa zavisi sva egzistencija političke policije«. Zatim mu je bio potreban čovek koji bi pred sudom predstavljao odbeglog svedoka H. za nagradu od 1000 talira. Ta osoba bila je, u stvari, već nađena, kad dode još jedno pismo Hinckeldeya: »Državni tužilac se nada da će pri sretnom sastavu porote biti doneta presuda i bez drugih izvanrednih mera, te on (Hinckeldey) moli da se ne čine nikakvi dalji naponi.« (Vidi prilog 4.)

I zaista, taj sretni sastav porote u Kelnu inaugurisao je Hinckeldey-Stieberov režim u Pruskoj. »U Berlinu će udariti grom ako oni u Kelnu budu osuđeni« — to je znala policijska bagra dodeljena pruskom poslanstvu u Londonu već u oktobru 1852, iako je policijska mina u Berlinu (Ladendorfova zavera) eksplodirala tek krajem marta 1853. (Vidi prilog 4.)

Zakasnela liberalna galama o reakcionarnoj epohi uvek je utoliko glasnija ukoliko je bezgraničnija bila plašljivost liberala, koji su reakciji neosporavano dopuštali da godinama caruje. Tako su za vreme kelnskog procesa propali svi moji pokušaji da Stieberov lupeški sistem raskrinkam u liberalnoj pruskoj štampi. Ona je masnim slovima napisala na svojoj zastavi: sigurnost je prva građanska dužnost i pod tim ćeš znakom — živeti.^[337]

5. *Centralna svečanost nemačkih udruženja
za obrazovanje radnika u Lozani
(26. i 27. juna 1859)*

Naš heroj beži uvek s obnovljenim zadovoljstvom u — Arka-diju. Nalazimo ga ponovo u jednom »zabačenom kutu Švajcarske«, u Lozani, na »centralnoj svečanosti« nekih nemačkih udruženja za obrazovanje radnika, koja se slavila krajem juna. Ovde je Karl Vogt izvršio svoje drugo spasavanje Švajcarske. Dok Katilina sedi u Londonu, Ciceron u šarenom kaputu grmi u Lozani.

«Jam jam intelligis me acrius vigilare ad salutem, quam te ad perniciem reipublicae.»¹

Sasvim slučajno postoji jedna autentična vest o spomenutoj »centralnoj svečanosti« i o herojskom delu, koje je u to vreme učinila »okrugla priroda«. Naslov vesti koju je sastavio gosp. G. Lommel uz saradnju Vogta glasi: »Centralna svečanost nemačkih društava za obrazovanje radnika u zapadnoj Švajcarskoj (Lozana 1859)«, Ženeva 1859, Markus Vaney, rue de la Croix d'or. Uporedimo autentičnu vest s »Glavnom knjigom« koja je objavljena 5 meseci kasnije. Vest sadrži govor koji je »održao sam« Cicero-Vogt, u čijem uvodu on otkriva tajnu svog pojavljivanja u tom momentu. On se pojavljuje među radnicima, on im drži govore, jer su

»protiv njega podignute u poslednje vreme teške optužbe, koje bi, kad bi bile istinite, potpuno poljuljale poverenje u njega, i potpuno bi pokopale njegovu političku delatnost«. »Ja dolazim ovamo radi toga, nastavlja on, »da ovde otvoreno govorim protiv (gore spomenutih) potajnih podvala.« — (Izveštaj, str. 67.)

On je okrivljen zbog bonapartističkih mahinacija, on mora spasiti svoju političku delatnost i po svom običaju svoju kožu brani svojim jezikom. Posle 1½ sata mlaćenja prazne slame, setio se Demostenove opomene da je »akcija, akcija i opet akcija duša govorništva«.

A šta je akcija? U Americi postoji mala životinja koja se zove *skunk* koja u momentu najveće opasnosti poseduje samo jedno defanzivno sredstvo, svoj ofanzivni miris. Ako je napadnuta, ona iz određenih delova tela izbacuje neku materiju koja vašu odeću neminovno osuduje na spaljivanje, a ako pogodi vašu kožu, protera vas za neko vreme iz društva svih ljudskih bića. Taj miris je tako strašno napadan da lovci, čim njihove pse zaplaši neki »skunk«, beže većom žurbom i u većem strahu nego kad bi im za petama bio vuk ili tigar. Protiv vuka i tigra štiti barut i olovo, a protiv a posteriori² »skunka« nema nikakvih sredstava.

¹ »Sad ćeš već razumeti da ja s više revnosti radim na spasavanju države, nego ti na njenom uništavanju.«⁽³⁹⁸⁾ — ² stražnjeg dela

To je akcija, rekao je sebi u »carstvu životinja«⁽³³⁹⁾ naturalizovani govornik, pa sve tobožnje progonitelje prska sledećim skunkovim mirisom:

«A ja vas uporno upozoravam na jedno — to su smicalice jedne male grupe pokvarenih ljudi, čija nastojanja idu za tim da radnika odvuku od njegovog poziva, da ga zapetljaju u zavere i komunističke spletke i, konačno, pošto su živeli od njegovog znoja, da ga hladno» (pošto se on naime preznajio) »gurnu u propast. I sada ponovo pokušava ta grupica na sve moguće načine» (samo što je moguće uopštenije), »da radnička udruženja ponovo uvuče u svoje prevarantske mreže. To što oni govore» (o Vogtovim bonapartističkim spletkama) »budite uvereni da se svodi na to da radnika iskoriste u svom vlastitom interesu i da ga konačno prepuste njegovoj sudbini» — (str. 18 Izveštaja; vidi prilog).

Besramnost »skunka«, koji meni i mojim prijateljima pripisuje da smo »živeli od znoja radnika«, iako smo uvek *besplatno* štitili interese radničke klase, žrtvujući svoje vlastite privatne interese, ni ta besramnost nije uopšte originalna. Ne samo da su decembarski mouchardi širili slična ogovaranja iza leđa Louis-a Blanc-a, Blanquija, Raspaila itd., nego su u svim vremenima i na svim mestima sikofanti vladajuće klase na takav besraman način klevetali literarne i političke pobornike potlačenih klasa. (Vidi prilog 5.)

Uostalom, posle te akcije, naša »okrugla priroda« ne može duže zadržati svoj sérieux¹. Taj lakrdijaš upoređuje svoje »progonitelje«, koji su na slobodi, s »Rusima zarobljenim kod Corndorfa«, a sebe samog — pogodite! — s *Friedrichom Velikim*. Falstaf-Vogt se setio da je Friedrich Veliki pobegao iz prve bitke kojoj je prisustvovao. Za koliko je, dakle, veći *on* koji je pobegao, a da nije prisustvovao nikakvoj bici.*

Toliko o avanturi na centralnoj svečanosti u Lozani prema autentičnom izveštaju. I »pogledaj posle toga« (da se izrazim kao Fischart) »lepljivog, parazitskog, neotesanog i prljavog nadrikuvera«, kakvu je ojlješpigelovsku policijsku kašu zakuvao za nemačkog filistra pet meseci kasnije.

* U pamfletu: *Pro domo und pro patria gegen Karl Vogt*, Hannover, 1860, što ga je izdao Jakob Venedey, Kobes II⁽³⁴⁰⁾ priča »da je bio svedok, kako državni regent Karl Vogt nije bio prisutan kad smo mi drugi, a isto tako i ostala četiri državna regenta prisilili vladu u Virtembergu da pribegne oružju i da tako omogućiti parlamentu da časno završi. To je vesela priča. Kad su se ostala četiri regenta popela u kola da se odvezu pred dvoranu zasedanja, kako je bilo dogovoreno, i da se zajedno s krnjim parlamentom grudima» (kao što je poznato, krnji parlament nije imao glavu) »suprotstave nasilju, Vogt je, zatvarajući vrata na kolima, doviknuo kočijašu: „Samo vozi, kola su već puna, dolazim za vama!“ Međutim, Karl Vogt je došao — kad je svaka opasnost već prošla» — (ibid., str. 23, 24).

¹ ozbiljno lice

«Po svaku cenu su hteli da u Švajcarskoj izazovu komplikacije, politici neutralnosti . . . trebalo je zadati udarac. Ja sam bio obavešten da je centralna svečanost udruženja za obrazovanje radnika . . . trebalo da bude iskorišćena da radnike navede na put, po kojem oni sami nikako nisu hteli ići. Nadali su se da će lepu svečanost . . . moći iskoristiti da stvore tajni komitet koji bi stupio u vezu s istomišljenicima u Nemačkoj i preduzeo bog zna kakve mere.» (Vogt ne zna, iako je bio obavešten.) «Kružili su sumnjivi glasovi i tajanstvena saopštenja o aktivnom mešanju radnika u politiku nemačke domovine. Ja sam odmah odlučio da se suprotstavim tim spletkama . . . da radnicima ponovo stavim na dušu da se ne daju uvući u takve planove. Na kraju svog gore navedenog govora, ja sam javno upozorio», itd. — («Glavna knjiga» str. 180, 181.)

Cicero-Vogt zaboravlja da je u početku svoga govora javno izbrbljao šta ga je nagnalo na centralnu svečanost — ne neutralnost Švajcarske, nego spasavanje vlastite kože. U njegovom govoru nema ni slova o nameravanom atentatu na Švajcarsku, o konspirativnim zahtevima na centralnoj svečanosti, o tajnom komitetu, o aktivnom mešanju radnika u nemačku politiku, o planovima »ove« ili bilo koje »vrste«. Ništa od svih tih štiberijada. Njegovo konačno upozorenje bilo je samo upozorenje poštenog Sykesa, koji je u sudu Old Bailey upozoravao porotnike da ništa ne veruju »pokvarenim« detektivima koji su otkrili njegovu krađu.

«Događaji koji su sledili neposredno iza toga», kaže Falstaf-Vogt («Glavna knjiga» str. 181), »potvrdili su moje slutnje.« Kako, slutnje! No Falstaf opet zaboravlja da nekoliko redaka pre toga nije »slutio«, nego je bio »obavešten«, obavešten o planovima zaverenika i to obavešten u detalje! A kakvi su bili, o anđele koji slutiš^[341], događaji koji su sledili neposredno posle toga?

«Jedan članak lista „Allgemeine Zeitung“ podmeće svečanosti i životu radnika tendencije na koje oni» (naime svečanost i život) »nisu ni izdaleka mislili.« (Isto tako kao što ih Vogt podmeće kongresu u Murtenu i radničkim udruženjima uopšte.) «Na osnovu toga članka i njegovog preštampavanja u „Frankfurter Journal“ — usledilo je poverljivo pitanje poslanika jedne južnonemačke države, u kome je svečanosti pridato takvo značenje» — koje su joj »podmetnuli« članak u listu »Allgemeine Zeitung« i otisak u »Frankfurter Journal«^[342] — a nikako — **koje bi morala imati prema osujećenim planovima družine palikuća.**»

Dabome! *Koje bi morala imati!*

Iako je dovoljno i najpovršnije upoređenje između »Glavne knjige« i autentičnog izveštaja o centralnoj svečanosti da se otkrije tajna Cicron-Vogtovog drugog spasavanja Švajcarske, ipak sam se želeo uveriti, nije li mu, kao i uvek, koja izopačena činjenica dala materijala da razvije svoju energiju.^[343] Stoga sam se obratio pismeno redaktoru autentičnog izveštaja, gospodinu G. Lommel u Ženevi. Gospodin Lommel mora da je bio s Vogtom u prijateljskim odnosima, budući da njegovom pomoći nije samo sastavio vest o centralnoj svečanosti u Lo-

zani, nego je i u jednoj kasnijoj brošuri o svečanosti u čast Schillera i Roberta Bluma u Ženevi^[344] zataškavao Vogtov fijasko koji je i tu doživio. U odgovoru od 13. aprila 1860. izjavljuje, meni lično nepoznati, gospodin Lommel:

»Vogtova priča da je u Lozani osujetio opasnu zaveru čista je fantazija ili laž: on je u Lozani tražio samo jedan lokal da bi mogao da govori, i da taj govor dâ kasnije da se štampa. U tom 1½-časovnom govoru on se branio od optužbe da je plaćeni bonapartist. Rukopis se nalazi kod mene, dobro očuvan.«

Jedan Francuz koji živi u Ženevi, kad je bio upitan o istoj Vogtovoј zaveri odgovorio je kratko:

»Il faut connaître cet individu (naime, Vogta) surtout le faiseur, l'homme important, toujours hors de la nature et de la verite.«¹

Vogt sam kaže na 99. strani svojih takozvanih *Studija* da on »sebi nije nikada pripisivao *proročka* svojstva«. Međutim, iz Starog zaveta se zna da je magarac video ono što prorok nije video. I tako postaje jasno kako je Vogt *video* zaveru za koju je u novembru 1859. naslućivao, da ju je u junu 1859. »osujetio«.

6. Razno

»Ako me ne vara pamćenje«, govori parlamentarni klovn, »cirkular« (naime, tobožnji londonski cirkular proleterima 1850) »u svakom slučaju je sastavio Marxov pristalica, takozvani parlamentarni vuk² i dostavio hanoverskoј policiji. — I sada se eto ovaj kanal ponovo pojavljuje u istoriji cirkulara »prijatelja domovine Gotanima.« — (»Glavna knjiga«, str. 144.)

Pojavljuje se kanal! Prolapsus ani³, prirodnonaučna šaljivčina? Što se tiče »parlamentarnog vuka« — kasnije ćemo čuti zašto parlamentarni vuk kao mora pritiska pamćenje parlamentarnog klovna — on je u listovima »Berliner Volkszeitung«, »Allgemeine Zeitung« i u hamburškom listu »Reform« objavio sledeću izjavu:

»Izjava. Mančester, 6. februara 1860: Iz pisma jednog prijatelja saznajem da je »National-Zeitung« (br. 41 od ove godine) na osnovu Vogtove brošure objavio u uvodniku sledeći pasus:

»Godine 1850. poslat je iz Londona drugi cirkular koji je sastavio, ako Vogta ne vara sećanje, parlamentarni vuk alias kazamatni vuk *proleterima* u Nemačku, te je istovremeno pala u ruke hanoverskoј policiji.³ Ja nisam video ni taj broj lista »National-Zeitung« ni Vogtovu brošuru i odgovaram, stoga, samo na citirana mesta:

¹ »Trebalo poznavati tog subjekta (naime Vogta), on je pre svega *intrigant*, čovek koji se pravi važan, uvek neprirodan i neistinit.« — ² Parlaments-Wolf, parlamentarni vuk, — naziv koji je dat Wilhelmu Wolfu u Frankfurtskoј narodnoj skupštini. — ³ izrođeni kanal, hemoroid

1. Godine 1850. živeo sam u *Cirihu*, a ne u Londonu, kuda sam se preselio tek u leto 1851.

2. U svom životu nikada nisam sastavio nikakav cirkular, ni „proleterima“ ni kome drugome.

3. Što se tiče insinuacije u vezi s hanoverskom policijom, ja s prezivom *vraćam tu besramnu izmišljotinu njenom autoru*. Ako je ostatak Vogtovog pamfleta isto tako odvratno i lažan kao ovo što se odnosi na mene, onda zauzima dostojno mesto pored *tvorevina jednog Chenua, de la Hoddea* i ostalih. — *W. Wolff*

Očito je: kao što je *Cuvier* iz jedne jedine kosti rekonstruisao celi skelet jedne životinje, tako je *Wolff* iz jednog izdvojenog citata pravilno rekonstruisao celu Vogtovu tvorevinu. Zaista, *Karl Vogt* je pored *Chenua i de la Hoddea* primus inter pares¹.

Poslednji »dokaz« »nekolebljivog« Vogta o mom entente cordiale² s tajnom policijom uopšte i o »mojim odnosima prema partiji lista „Kreuzzeitung“^[345] posebno« sastoji se u tome što je moja žena sestra bivšeg pruskog ministra von Westphalena (— »Glavna knjiga«, str. 194). Kako parirati toj kukavičkoj lukavosti utovljenog Falstafa? Možda će klovn oprostiti mojoj ženi klovstvo s pruskim ministrom kad sazna da je jednome od njenih škotskih rođaka³ odrubljena glava na trgu u Edinburgu kao buntovniku koji je učestvovao u oslobodilačkoj borbi protiv Jakoba II. Kao što je poznato, sam Vogt nosi još svoju glavu na ramenima samo zahvaljujući slučaju. Na svečanosti nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Ženevi u čast Roberta Bluma (13. novembra 1859), on je, naime, pričao,

»kako je levica frankfurtskog parlamenta dugo bila neodlučna koga da pošalje u Beč: Bluma ili njega. A onda je konačno izvlačenjem kocke odlučeno za Bluma, ili tačnije, protiv njega« (str. 28, 29 *Die Schillerfeier zu Genf usw.*, Ženeva, 1859).

Na dan 13. oktobra Robert Blum je otputovao iz Frankfurta u Beč, a 23. ili 24. oktobra stigla je u Keln delegacija krajnje frankfurtske levice na proputovanju za kongres demokrata u Berlinu. Video sam te ljude, među kojima su bili neki parlamentarci koji su bili uže povezani s listom »*Neue Rheinische Zeitung*«. Ti delegati, od kojih je jedan streljan za vreme kampanje za državni ustav na osnovu presude prekog suda, drugi umro u izgnanstvu, a treći još živi, pričali su mi neobično čudnovate priče o Vogtovim spletkama u vezi s misijom Roberta Bluma u Beču. No

Ne traži od mene da govorim, traži da ćutim,
Jer čuvanje tajne je za me dužnost.^[346]

Gore spomenuta svečanost u čast Roberta Bluma u Ženevi (novembra 1859) bila je odvratna »okrugloj prirodi«. Kad je došao u pro-

¹ prvi među jednakima — ² srdačnom slaganju — ³ Archibald Campbell Argyll

storiju u kojoj se održavala svečanost, vrteći se poltronski oko svog patrona James Fazyja, uzviknuo je jedan radnik: Evo ide Heinz, a iza njega Falstaf. Kad se on svojom uljudnom anegdotom predstavio kao alter ego Roberta Bluma, jedva su uspeli zadržati neke razjarene radnike da neurnu na tribinu. A kada je konačno, zaboravivši da je još u junu sprečio revoluciju, sada i sam »još jednom pozvao na bari-kade« (*Schillerfeier*, str. 29), ponavljala se zajedljiva jeka: »Barikade! — balega!« Međutim, u inostranstvu znaju tako dobro da cene njegovo revolucionarno fraziranje, da je ovaj put izostalo inače obligato »poverljivo pitanje jednog južnonemačkog poslanika«, a u listu »Allgemeine Zeitung« nije objavljen *nijedan* članak.

Sva Vogtova »štiberijada« od »družine palikuća« do »bivšeg ministra« podseća na vrstu majstora pevača, za koje je Dante rekao:

Ed egli avea fatto del cul trombeta.*

* A onaj na to stražnjicom zatrubi.^[347]

IV

Techowljevo pismo

Šta »okrugla priroda« izvlači još iz

«tristo sacco

che merda fa di quel che si trangugia.»

(Dante)*

Techowljevo pismo od 26. avgusta 1850. iz Londona

«Radi karakterizovanja tog spletkarenja» (naime »družine palikuća«) »ne mogu učiniti ništa bolje nego ovde saopštiti pismo jednog čoveka, koga će svako *ko* (!) ga je upoznao smatrati poštenim; stoga, dozvoljavam sebi da ga objavim» (poštenog čoveka ili pismo?), »jer je ono izričito određeno za saopštenje» (kome?) »a ne postoje više ni oni obziri» (na čijoj strani?) »koji su pre onemogućavali publikovanje.» — («Glavna knjiga», str. 141.)

Techow je došao iz Švajcarske u London krajem avgusta 1850. Njegovo pismo upućeno je bivšem pruskom poručniku *Schimmelpfennigu* (koji je tada bio u Bernu) »radi saopštenja prijateljima«, naime, članovima »Centralizacije«, tajnog društva koje su osnovali nemački emigranti u Švajcarskoj, propalog gotovo pre deset godina, šarenog sastava, koje je u svojim redovima imalo dosta parlamentarnih elemenata. Techow je pripadao tome društvu, ali mu nisu pripadali Vogt i njegovi prijatelji. Kako dakle dolazi Vogt u posed Techowljevog pisma i ko mu je dao pravo da ga objavi?

Sam Techow piše mi iz Australije 17. aprila 1860:

«U svakom slučaju ja *nikada* nisam imao prilike da gospodinu *Karlu Vogtu* dam *kakvu* punomoć u toj stvari.»

Od Techowljevih »prijateljâ«, kojima je pismo trebalo saopštiti, još dvojica se nalaze u Švajcarskoj. Neka obojica govore sami:

* gadne vreće

gde govnom biva što se u nju sliva.^[348]

Od E.¹ — Schilyju 29. aprila 1860. Ober-Egadin. Kanton Graubünden.

«Pri pojavi Vogtove brošure: *„Moj proces protiv lista „Allgemeine Zeitung“, u kojoj je štampano Techowljevo pismo od 26. avgusta 1850. njegovim prijateljima u Švajcarskoj, mi, prijatelji Techowa, koji se još nalazimo u Švajcarskoj odlučili smo da Vogtu pismeno izrazimo naše neodobranje povodom neovlašćenog objavljivanja toga pisma. Techowljevo pismo bilo je adresirano Schimmelpfennigu u Bern i trebalo je da bude preneto prijateljima u vidu kopije . . . Radujem se što se nismo prevarili pretpostavljajući da niko ko ima prava na pismo od 26. avgusta nije ga upotrebio tako kao slučajni posednik istog pisma. Na dan 22. januara pisali smo Vogtu i izrazili neodobranje zbog neovlašćenog objavljivanja Techowljevog pisma, protestovali smo protiv *svake dalje zloupotrebe* i zahtevali da nam se pismo vrati. Na dan 27. januara Vogt je odgovorio: Techowljevo pismo bilo je određeno da se saopšti prijateljima, a prijatelj koji ga je imao u rukama dao mu ga je izričito radi objavljivanja . . . i on će pismo vratiti samoj onome od koga ga je on dobio.»*

Od B.² — Schilyju. Ciriħ, 1. maja 1860.

«Pismo Vogtu napisao sam ja posle prethodnog dogovora s E . . . R.³ nije pripadao „prijateljima“ kojima je pismo bilo namenjeno; međutim, iz sadržaja pisma Vogt je znao da je ono bilo upućeno i meni, ali se čuvao da zatraži moj pristanak za objavljivanje.»

Radi rešenja zagonetke ja sam sačuvao jedno mesto iz gore citiranog pisma *Schilyja*. Ono glasi:

«Ovde moram govoriti o tom **Ranickelu**, jer je Techowljevo pismo moralo preko njega doći u Vogtove ruke, to je ona tačka tvog pitanja koju umalo nisam prevideo. Naime, to pismo uputio je Techow svojim prijateljima Schimmelpfennigu, B., i E., s kojima je zajedno živeo u Ciriħu. Kao prijatelj tih prijatelja i samog Techowa, ja sam ga takode kasnije dobio. Kad su me iznenada i brutalno proterali iz Švajcarske (mene su, naime, bez ikakvog prethodnog upozorenja uhvatili na ulici Ženeve i odmah odvukli), nije mi bilo omogućeno da još jednom idem u svoj stan da sredim svoje stvari. Stoga sam iz zatvora u Bernu pisao obućaru Thumu, poverljivom čoveku, da zamoli kojega od mojih prijatelja koji su se još tamo nalazili (ja, naime, nisam znao ko je od njih prognan istovremeno sa mnom) da spakuje moje stvari i da mi najvrednije pošalje u Bern, a ostatak da u *meduvremenu sačuva*, i preporučio da se brižljivo odaberu moji papiri, te da mi se ne pošalje ništa što ne bi moglo proći na putu kroz Francusku. Tako je to učinjeno i Techowljevo pismo nije bilo priloženo. U tom arhivu nalazilo se više spisa koji su se odnosili na tadašnju parlamentarnu pobunu protiv mesnog ženevskog komiteta za raspodelu emigrantskog novca (komitet se sastojao od tri ženevska građanina, među njima je bio i Thum i dva emigranta, Becker i ja), a **Ranickelu**, kao pristalici komiteta u borbi protiv parlamentaraca, oni su bili dobro poznati. Stoga sam zamolio Thuma kao blagajnika i arhivara komiteta da te spise uz pomoć Ra-

nickela potraži među mojim papirima. Moguće je da je *Ranickel*, pozvan na taj način da pomogne pri pregledanju mojih papira, dobio u ruke na ovaj ili onaj način Techowljevo pismo, možda mu je to saopštio neko ko je moje papire pregledao: ja ni u kom slučaju ne osporavam *prelaz posedovanja* iz mojih ruku u njegove, za razliku od prelaza *vlasništva*, jer na pravu vlasništva insistiram sasvim odlučno. *Ubrzo posle toga pisao sam Ranickelu iz Londona da mi pismo pošalje. Medutim, on to nije učinio; otada, dakle, datira njegova culpa manifesta¹, prvobitno samo levis² a zatim je ona rasla srazmerno stupnju njegovog učestvovanja u nedopuštenom publikovanju pisma do magna³ ili maxima culpa⁴ ili čak do dolus⁵. Nijednog trenutka ne sumnjam da publikovanje toga pisma nije dozvolio neko od onih kojima je bilo namenjeno, — uostalom, o tome ću još pisati E. Da je *Ranickel* učestvovao u publikovanju ne može se takođe sumnjati, jer je njegova intimnost s Vogtom sasvim poznata, a mada tu intimnost kao takvu ne želim ni najmanje da kritikujem, to ću ipak upozoriti na njen kontrast s prošlošću. Naime, **Ranickel** ne samo da je bio jedan od najvećih protivnika parlamenta uopšte, nego je u odnosu na državnog regenta posebno ispoljavao najkrvoločnije prohteve: „tog derana moram zadaviti“, vikao je on, „pa makar zbog toga morao poći u Bern“, i morala mu se tako reći nataći ludačka košulja da bi se on zadržao od te terorističke namere. A kad mu je, kako izgleda, pala mrena s očiju, i on od Saula postao Pavle, voleo bih da vidim kako će se ispetljati iz druge situacije, naime kao *osvetitelj Evrope*. Ja sam vodio tešku bitku, govorio je onih dana, kad se kolebao između Amerike i Evrope, a sada je to srećno prošlo, ja ostajem — i *osvetiću se!* Drhti Vizantijo.»*

Toliko o *Schilyjevom* pismu.

Tako, dakle, *Ranickel* traži Techowljevo pismo u Schilyjevom emigrantskom arhivu. I pored reklamacije Schilyja iz Londona, on pismo ne vraća. Tako *zatajeno* pismo »*prijatelj*« *Ranickel* predaje »*prijatelju*« Vogtu, a »*prijatelj*« Vogt s njemu svojstvenom moralnom profinjenošću, proglašava sebe opunomoćenim da pismo štampa, jer Vogt i *Ranickel* su »*prijatelji*«. Ko, dakle, piše pismo da bude »saopšteno prijateljima«, piše ga samim tim za »*prijatelje*« *Vogta i Ranickela arcades ambo*⁽³⁴⁹⁾.

Žao mi je što me ta svojevrсна jurisprudencija ponovo vraća na napola zaboravljene i odavno neaktuelne priče, ali *Ranickel* je započeo, a ja moram slediti.

»*Savez komunista*« osnovan je 1836. u Parizu, prvobitno pod drugim imenom. Organizacija koja je postepeno stvorena izgledala je ovako: Određeni broj članova sačinjavao je »opštinu«, različite opštine u istom gradu sačinjavale su »okrug«, veći ili manji broj okruga grupisao se oko »rukovodećeg okruga«; na čelu cele organizacije bila je »centralna uprava« koju su na kongresu birali delegati svih okruga, ali koja je bila ovlašćena da se sama popunjava, a u hitnim slučajevima da privremeno imenuje svog naslednika. Sedište centralne uprave

¹ javna krivica — ² nezatna — ³ teške, velike — ⁴ najteže krivice — ⁵ zle namere

bilo je najpre u Parizu, a od 1840. do 1848. u Londonu. Rukovodioci opština i okruga, kao i centralna uprava, bili su birani. Ovaj demokratski statut, inače sasvim neprikladan za tajna prevratnička društva, nije bio nespojiv bar sa zadatkom propagandnog društva. Delatnost »Saveza« sastojala se pre svega u osnivanju javnih nemačkih udruženja za obrazovanje radnika, i većinu udruženja te vrste, koja su još postojala u Švajcarskoj, Engleskoj, Belgiji i Sjedinjenim Državama, direktno je osnovao »Savez« ili njegovi bivši članovi. Stoga je statut tih radničkih udruženja svuda jednak. Jedan dan u nedelji bio je određen za diskusiju, a drugi za društvenu zabavu (pevanje, recitacije itd.). Svuda su se osnivale biblioteke udruženja i, gde je bilo moguće, formirani su tečajevi za obučavanje radnika u elementarnim znanjima. »Savez«, koji se nalazio iza javnih radničkih udruženja i koji je njima rukovodio, nalazio je u njima najbliže polje za javnu propagandu, a, s druge strane, popunjavao se i proširivao njihovim najsposobnijim članovima. S obzirom na nomadski način života nemačkih zanatlija, centralna uprava je u retkim slučajevima pribegavala slanju posebnih izaslanika.

Što se tiče tajnog učenja »Saveza«, ono je prošlo sve promene francuskog i engleskog socijalizma i komunizma, a takode i njihove nemačke varijante (na primer, Weitlingove fantazije). Od 1839. godine, kao što to proizlazi iz Bluntschlijevog izveštaja^[350], religiozno pitanje igralo je pored socijalnog najvažniju ulogu. Različite faze koje je prošla nemačka filozofija od 1839. do 1846. praćene su u krugu tih radničkih udruženja s najstrasnijim učešćem. Tajni oblik društva zahvaljuje svoje poreklo Parizu. Glavni cilj Saveza — propaganda među radnicima u Nemačkoj — zahtevao je i kasnije zadržavanje tog oblika. Za vreme mog prvog boravka u Parizu održavao sam lični kontakt s takmošnjim rukovodiocima »Saveza«, a takode i s vodama većine francuskih tajnih radničkih društava, ne pristupajući, međutim, nijednom od tih društava. U Briselu, kuda me je prognao Guizot, osnovao sam s Engelsom, W. Wolffom i drugima nemačko udruženje za obrazovanje radnika koje još i sada postoji.^[351] Mi smo istovremeno objavili niz delimično štampanih, a delimično litografisanih pamfleta, u kojima smo podvrgli nemilosrdnoj kritici smesu francusko-engleskog socijalizma ili komunizma i nemačke filozofije, što je tada sačinjavalo tajno učenje »Saveza«, i umesto toga isticali smo naučno izučavanje ekonomske strukture gradanskog društva kao jedino održivu teoretsku osnovu, a zatim smo u popularnom obliku objašnjavali da se ne radi o sprovođenju nekog utopijskog sistema, nego o samosvesnom učešću u istorijskom procesu preobražaja društva koji se odvija pred našim očima. Usled te naše delatnosti londonska centralna uprava stupila je s nama u korespondenciju, pa je krajem 1846. poslala jednog svog člana u Brisel, i to *Josepha Molla*, koji je kasnije, kao vojnik revolucije, poginuo na bojnopolju u Badenu, da nas pozove da stupimo u »Savez«. Sumnje koje su suprotstavljene tom predlogu Moll je raspršio saopštenjem da centralna uprava namerava da sazove u Londonu

kongres Saveza, gde bi naša kritička shvatanja koja smo izlagali bila publikovana u javnom manifestu kao doktrina Saveza, da je radi borbe protiv zastarelih elemenata i onih koji se odupiru, neophodno naše učešće, a ono je, međutim, vezano s našim pristupanjem »Savezu«. Tako smo mi pristupili. Kongres, na kojem su bili zastupljeni članovi Saveza iz Švajcarske, Francuske, Belgije, Nemačke i Engleske održan je, te je posle višenedeljnih žestokih diskusija prihvaćen *Manifest Komunističke partije* koji smo sastavili Engels i ja, a objavljen je početkom 1848, a kasnije u engleskom, francuskom, danskom i italijanskom prevodu. Za vreme izbijanja februarske revolucije centralna uprava u Londonu poverila mi je rukovođenje »Savezom«. Za vreme revolucije u Nemačkoj njegova delatnost je prestala sama po sebi, jer su bili stvoreni efikasniji putevi za ostvarenje njegovog cilja. Kad sam krajem leta 1849, posle svog ponovnog izгона iz Francuske, stigao u London, našao sam ponovo rekonstruisane ostatke tamošnje centralne uprave i vezu s ponovo uspostavljenim okruzima Saveza u Nemačkoj. *Willich* je stigao u London nekoliko meseci kasnije i na moj predlog primljen je u centralnu upravu. Njega mi je preporučio *Engels*, koji je u kampanji za državni ustav učestvovao kao njegov adutant. Radi upotpunjenja istorije Saveza primećujem još sledeće: 15. septembra 1850. došlo je do rascapa u redovima centralne uprave. Njena većina, uključujući Engelsa i mene, premestila je sedište centralne uprave u *Keln*, gde je već odavno postojao »rukovodeći okrug« za srednju i južnu Nemačku i posle Londona bio najznačajniji centar intelektualnih snaga.

Istovremeno mi smo istupili iz londonskog *udruženja za obrazovanje radnika*. Manjina centralne uprave, s *Willichom* i *Schapperom*, osnovala je posebni savez koji je održao vezu s udruženjem za obrazovanje radnika i obnovio veze sa Švajcarskom i Francuskom, koje su bile prekinute od 1848. Dvanaestog novembra 1852. osuđeni su optuženi u *Kelnu*. Nekoliko dana kasnije Savez je na moj predlog bio proglašen raspuštenim. Spis koji se odnosi na to raspuštanje, datiran novembra 1852, priložio sam dokumentima u procesu protiv lista »*National-Zeitung*«. Kao motiv raspuštanja spominje se u tom spisu to da je od hapšenja u Nemačkoj, to znači već od proleća 1851, prestala bez daljega *svaka* veza s Kontinentom, pa je i takvo propagandno društvo postalo nesavremeno. Nekoliko meseci kasnije, početkom 1853, propao je i posebni savez *Willicha-Schappera*.^[352]

Principijelni razlozi gore pomenutog rascapa mogu se naći u mojim *Otkrićima o komunističkom procesu*, gde je štampan jedan odlomak iz zapisnika sa sednice centralne uprave od 15. septembra 1850. Kao prvi praktični povod bilo je *Willichovo* nastojanje da »Savez« pretvori u revolucionarnu igrariju nemačke demokratske emigracije. Sasvim suprotno shvatanje političke situacije još je više produbilo rascap. Navešću samo *jedan* primer. *Willich* je, na primer, uobrazio da će razdor između Pruske i Austrije povodom Izbornog Hesena i pitanja

Saveza^[353] dovesti do ozbiljnih sukoba i omogućiti revolucionarnoj partiji praktično uplitanje. Desetog novembra 1850, kratko vreme posle rasepa »Saveza«, on je u tom smislu objavio jednu proklamaciju: »Aux démocrates de toutes les nations«¹, koju je potpisala centralna uprava »posebnog saveza«, te francuski, mađarski i poljski emigranti. Nasuprot tome, Engels i ja, kao što se može pročitati na str. 174, 175 u »*Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*« (dvo broj maj-oktobar 1850, Hamburg) tvrdili smo obrnuto: »*Sva ta galama neće dovesti ni do čega* . . . Bez ijedne kapi krvi, sastaje se stranke«, Austrija i Pruska, u Frankfurtu »na stolicama Bundestaga^[354], a da se zbog tog neće umanjiti ni njihovo međusobno suparništvo, ni njihove prepirke sa sopstvenim podanicima, ni njihova zlovolja zbog ruske hegemonije.«^[355]

Da li *Willichova* individualnost, kome se sposobnost inače ne može osporavati, i njegove tada (1850) još sveže uspomene iz Bezansona, čine upravo njega kadrim da »nepristrasno« shvati konflikte koji su nužno nastali usled suprotnih gledišta i koji se svakodnevno pojavljuju, neka se prosudi iz sledećeg dokumenta:

»Nemačka kolonija u Nansiju

Gradaninu Joh. Philippu Beckeru, Bil,

Predsedniku nemačkog vojnog saveza ,Pomozi sebi!'

Gradanine!

Tebi, kao izabranom zastupniku svih nemačkih emigranata – republikanaca, saopštavamo ovim da je u Nansiju osnovana kolonija nemačkih emigranata koja je nazvana ,Nemačka kolonija u Nansiju'.

Emigranti koji sačinjavaju ovu koloniju delimično su oni koji su pre sačinjavali vezulsku koloniju, a delimično su emigranti koji su bili sastavni deo kolonije u Bezansonu; oni su napustili Bezanson iz čisto demokratskih razloga.

Naime, Willich je u svemu što je radio vrlo retko pitao za savet koloniju; tako osnovna pravila za koloniju u Bezansonu nisu zajednički pretresana i doneta, nego ih je Willich dao a priori i sprovodio bez saglasnosti kolonije.

Dalje, Willich nam je i a posteriori dao dokaze za svoj despotski karakter nizom naredaba koje su dostojne jednog Jelačića i Windischgrätza, ali ne i republikanca.

Willich je naredio da se jednom članu po imenu Schön, koji je napustio koloniju, skinu s nogu nove cipele koje su mu nabavljene iz ušteda kolonije, ne pomišljajući na to da je i Schön imao udela u tim uštedama, jer su one poticale uglavnom od onih 10 sua po čoveku, koji su svakodnevno plaćani u Francuskoj kao novčana pomoć . . . on je hteo da uzme svoje cipele, a Willich je naredio da mu se oduzmu.

Willich je proterao iz Bezansona više sposobnih članova kolonije zbog sitnica, kao npr. zbog izostanka s prozivanja, s vežbe, zbog zakašnjanja (uveče), sitnih prepirki, bez pitanja kolonije, s napomenom da mogu ići u Afriku, jer u Francuskoj ne smeju ostati, a ako ne odu u Afriku, on će ih predati Nemačkoj, jer za to ima punomoć od francuske vlade, što je kasnije prefektura u Bezansonu,

¹ »Demokratima svih zemalja«.

zapidana o tome, proglasila neistinitim. Gotovo svakog dana Willich je na prozivanju izjavljivao: Kome se ne dopada može ići ako hoće, što pre to bolje, može ići u Afriku itd.; jednom je uopšteno zapretio: ko se protivni njegovim naredbama taj može ići ili u Afriku ili će ga predati Nemačkoj, što je dalo povoda gore pomenutom pitanju u prefekturi. Zbog tih svakodnevnih pretnji mnogi ljudi su se zasitili života u Bezansonu, gde im je, kao što su govorili, svakodnevno prebacivano prosjačenje; ako hoćemo da budemo robovi, govorili su oni, možemo ići u Rusiju, ili nismo u Nemačkoj uopšte trebali da započinjemo. Oni su izjavili da u Bezansonu ni po koju cenu ne mogu više izdržati, a da s Willichom ne dođu u težak konflikt; stoga su otišli; a kako tada nije nigde drugde postojala kolonija koja bi ih mogla primiti, a nisu mogli živeti od 10 sua, to im nije preostalo ništa drugo, nego da se angažuju u Africi, što su i učinili. Tako je Willich doveo do očajanja 30 poštenih građana i kriv je što su te snage zauvek izgubljene za domovinu.

Dalje, Willich je bio toliko nerazuman, pa je pri prozivanju uvek hvalio svoje stare poznanike, a nove ponižavao, što je neprestano prouzrokovalo prepirke; štaviše, Willich je jednom na prozivanju čak izjavio da Prusi daleko nadmašuju južne Nemce glavom, srcem i telom, ili, kako se on izrazio, fizičkom, moralnom i intelektualnom snagom. Nasuprot tome, južni Nemci posedovali su dobrodušnost, hteo je reći da se odlikuju glupošću, ali nije bio toliko hrabar. Time je Willich strašno ogorčio sve južne Nemce, koji su sačinjavali većinu. A, na kraju, evo najgrubljeg postupka.

Kad je pre 14 dana 7. kompanija obećala prenoćište za jednu noć jednom članu po imenu Baroggio, koga je Willich samovoljno proterao iz kasarne, te ga i pored Willichove zabrane zadržala u sobi i branila ga protiv Willichovih pristalica, krojača fanatika, Willich je naredio: treba doneti konopce i buntovnike vezati. Konopce su zaista doneli. No da se ta zapovest potpuno izvrši, za to on nije imao dovoljno moći, iako je imao snažnu volju... To su razlozi njihova istupanja.

Ovo nismo pisali radi toga da bismo optužili Willicha. Jer Willichov karakter i volja su dobri i mnogi od nas ga poštuju, ali način kojim pokušava da ostvari svoje ciljeve, i sredstva koja upotrebljava, nisu se nikome dopala. Willich misli dobro. Međutim, on sebe smatra inkarnacijom mudrosti i ultima ratio, i svakoga ko mu protivreči, makar i u sitnicama, smatra glupanom ili izdajnikom. Ukratko, Willich ne priznaje ničije mišljenje osim svoga. On je duhovni aristokrat i despot, ako on nešto smatra dobrim, onda ne zazire ni od kakvog sredstva. No dosta o tome; mi Willicha sada poznajemo. Mi znamo njegove jake i slabe strane, stoga nismo više u Bezansonu. Uostalom, prilikom odlaska iz Bezansona, svi su izjavili da se odvajaju od Willicha, a da ne istupaju iz nemačkog vojnog saveza „Pomozite sebi!“.

Isto je tako s onima iz Vezula...

Zaključujemo list i izražavamo svoje duboko poštovanje, šaljemo bratski pozdrav i stisak ruke iz kolonije u Nansiju.

Prihvaćeno na opštoj skupštini 13. novembra 1848.

Nansi, 14. novembra 1848.

U ime i po nalogu kolonije
sekretar B.*

A sada se vratimo na *Techowljevo* pismo. Otrov njegovog pisma, kao i drugih reptila nalazi se u repu, naime u dodatku pismu od 3. septembra (1850). U njemu se razmatra dvoboj mog prerano umrlog prijatelja *Konrada Schramma* i gospodina *Willicha*. U tom dvoboju, koji je održan početkom septembra 1850. u Antverpenu, Willichovi sekundanti bili su *Techow* i Francuz *Barthélemy*. *Techow* piše Schimmelpfennigu »radi saopštenja prijateljima«: »Oni su« (naime Marx i njegove pristalice) »pustili svog šampiona *Schramma* protiv *Willicha*, koji ga je« (*Techow* hoće reći: koga je on) »napao najprostačkim psovkama i konačno ga izazvao na dvoboj.« — («Glavna knjiga», str. 156, 157.)

Moje pobijanje tog glupog blebetanja štampano je pre 7 godina u ranije citiranom pamfletu — »*Vitez plemenite svesti*«, Njujork, 1853.

Tada je Schramm još bio živ. On, kao i Willich, nalazio se u Sjedinjenim Državama.

Willichov sekundant *Barthélemy* nije još bio obešen; Schrammov sekundant, hrabri poljski oficir *Miskovski* nije još bio nastradao u požaru, i gospodin *Techow* nije još mogao zaboraviti svoj cirkular u cilju »saopštenja prijateljima«.

U navedenom pamfletu nalazi se pismo mog prijatelja *Friedricha Engelsa iz Mančestera* od 23. novembra 1853, u kome je na kraju rečeno:

»Na sednici Centralne uprave, na kojoj je između *Schramma* i *Willicha* došlo do izazova,^[356] ja (*Engels*) sam navodno (prema *Willichu*) načinio prestup, i kratko vreme pre scene zajedno sa *Schrammom* »napustio sobu«, dakle čitavu sam scenu pripremio. Pre je (prema *Willichu*) Marx bio taj koji je *Schramma* »nahuškao«, sada sam, eto, radi raznovrsnosti, to bio ja. Dvoboj između jednog starog pruskog poručnika koji je bio dobro uvežban u pucanju pištoljem i jednog trgovca koji možda nikada nije imao pištolj u rukama, to je zaista bio sjajan način da se poručnik »ukloni s puta«. I pored toga, prijatelj *Willich* pričao je svuda, usmeno i pismeno, da smo mi hteli da on bude ubijen... *Schramm* je naprosto bio besan zbog besramnog *Willichovog* istupanja i na najveće iznenađenje svih nas primorao ga je na dvoboj. Nekoliko minuta pre toga sâm *Schramm* nije imao pojma da će do toga doći. Nikada neki postupak nije bio tako spontan... *Schramm* se udaljio (iz sobe gde se održavala sednica) samo na lični nagovor *Marxa* koji je hteo da spreči dalji skandal.

Fr. Engels» (*Vitez* itd., str. 7)¹

Koliko sam ja sa svoje strane bio daleko od pomisli da će se *Techow* baviti tim glupim brbljanjem može se videti iz sledećeg mesta istog pamfleta:

»*Prvobitno, kako je sâm Techow pričao meni i Engelsu pri svom*

¹ *Vitez plemenite svesti*

povratku u London, Willich je bio čvrsto uveren da ja pomoću Schramma nameravam da plemenito izbacim iz sveta, pa je on to pismeno rastrubio po celom svetu. Međutim, razmislivši bolje, došao je do zaključka da je nemoguće da takvom davolskom taktičaru kao što sam ja padne na pamet da njega ukloni pomoću dvoboja sa Schrammom — (ibid., str. 9).¹

To, što Techow brblja gospodinu Schimmelpfennigu u cilju »saopštenja prijateljima«, on brblja prema onome što je čuo. Karl Schapper, koji je pri kasnijem cepanju Saveza pristao uz Willicha i bio svedok scene izazivanja, piše mi o tome:

«5, Percy Street, Bedford Square
27. septembra 1860.

Dragi Marx!

Što se tiče skandala između Schramma i Willicha, mogu reći sledeće:

Taj skandal dogodio se za vreme sednice centralne uprave, a usled žestoke prepirke koja se *slučajno* razvila između njih dvojice za vreme diskusije. Ja se još vrlo dobro sećam da si ti *sve* učinio da bi se uspostavio mir i stvar stižala, i da si ti isto tako bio iznenađen tom iznenadnom eksplozijom kao i ja sâm i ostali prisutni članovi.

Pozdrav

tvoj Karl Schapper»

Konačno, želim još da pomenem da me je Schramm nekoliko nedelja *posle* dvoboja optužio u pismu od 31. decembra 1850. za *pristrasnosti u korist Willicha*. Negodovanje koje smo mu o samom dvoboju Engels i ja javno izrazili pre i *posle* dvoboja trenutno ga je ozlovoljilo. To njegovo pismo, kao i drugi papiri koje sam o dvoboju dobio od njega i Miskovskog, stoje na uvid njegovim rođacima. Oni nisu za javnost.

Kad me je Konrad Schramm *posle* svog povratka iz Sjedinjenih Država sredinom juna 1857. ponovo potražio u Londonu, njegova hrabra, stasita, mladalačka figura bila je slomljena neizlečivom sušicom, koja je međutim samo ozarila lepo izražajno lice. Sa svojstvenim mu humorom koji ga nije napuštao nijednog trenutka, prvo što mi je, smejući se, pokazao, bila je njegova vlastita smrtovnica, koju je jedan indiskretni prijatelj na osnovu glasina objavio već u jednom njujorškom nemačkom listu. Po savetu lekara, Schramm je otišao u Sv. Helie u Džersiju, gde smo ga Engels i ja poslednji put videli. Schramm je umro 16. januara 1858. Na njegovoj sahrani, kojoj je prisustvovalo celokupno liberalno građanstvo iz Sv. Heliea i svi emigranti koji su tamo bili nastanjeni, nadgrobni govor održao je *G. Julian Harney*, jedan od najboljih engleskih narodnih govornika, ranije poznat kao vođa čartista, koji se sa Schrammom sprijateljio

¹ Vidi u 12. tomu ovog izdanja.

za vreme njegovog boravka u Londonu. Schrammova žestoka, smela, vatrena priroda, koja nikada nije bila sputavana svakodnevnim interesima, bila je prožeta kritičkim razumom, originalnim mišljenjem, ironičnim humorom i naivnom dobroćudnošću. On je bio Henri Persi naše partije.

No vratimo se pismu gospodina *Techowa*. Nekoliko dana posle njegovog dolaska u London, on je kasno uveče imao duži sastanak s Engelsonom, Schrammom i sa mnom u jednoj gostionici, gde smo ga ugostili. Taj sastanak on opisuje u svom pismu Schimmelpfennigu 26. avgusta 1850. »u cilju saopštenja prijateljima«. Ja ga pre nisam nikada video, a kasnije sam ga video možda dva puta, ali sasvim površno. Međutim, on je odmah kod mene i mojih prijatelja upoznao glavu, srce i unutrašnjost i požurio se da iza naših leđa pošalje u Švajcarsku psihološku poternicu, najbrižljivije preporučujući »prijateljima« da je potajno umnože i rasture.

Techow se mnogo brine za moje »srce«. Na tome području neću ga velikodušno slediti. »Ne parlons pas morale¹«, kao što kaže pariska grizeta, kad njen prijatelj govori o politici.

Zadržimo se trenutak kod adresata pisma od 26. avgusta, kod bivšeg pruskog poručnika *Schimmelpfenniga*. Toga gospodina ne poznajem lično i nisam ga nikada video. Ja ga karakterišem na osnovu dva pisma. Prvo pismo koje delimično navodim, poslao mi je 23. novembra 1853. iz Čestera moj prijatelj *W. Steffen*, bivši pruski poručnik i učitelj u divizijskoj školi.^[357] U njemu on kaže:

»Willich je jednom poslao tamo (u Keln) jednog adutanta koji se zove *Schimmelpfennig*. Taj mi je ukazao čast, pozvao me k sebi i bio je čvrsto uveren da sve okolnosti već unapred može bolje prosuditi nego bilo ko drugi ko je dan za danom upoznavao činjenice. On je stoga stekao o meni vrlo loše mišljenje kad sam mu saopštio da se oficiri pruske vojske neće smatrati sretnima da se bore pod njegovom i Willichovom zastavom i da nisu skloni da citissime proglase Willichovu republiku. On se još više razljutio kad niko nije bio takva budala da umnoži njegov poziv oficirima koji je gotov doneo i da ga proglasi »onim« što je on nazivao demokratijom.

U besu je napustio »*Keln koji je Marx podjarmio*«, kako mi je on pisao, pa je isposlovao umnožavanje te gluposti u drugom mestu i poslao je mnogim oficirima, te je došlo do toga da su »*Zuschauer*« i »*Kreutzzeitung*« prostituisali komičnu tajnu te lukave metode pretvaranja pruskih oficira u republikance.«

Za vreme te avanture još nisam uopšte poznao Steffena, koji je tek 1853. došao u Englesku. *Schimmelpfennig* još jasnije karakteriše samog sebe u sledećem pismu onom istom Hörfelu koji je kasnije bio raskrinkan kao francuski policijski agent, a bio je duša revolucionarnog komiteta koji su krajem 1850. osnovali u Parizu Schimmel-

¹ »Ne govorimo o moralu«

pfennig, Schurz, Häfner i drugi tadašnji *Kinkelovi* prijatelji, i najintimniji prijatelj obojice matadora, Schurza i Schimmelpfenniga.

Schimmelpfennig Hörfelu (Pariz 1851):

«Ovde (u Londonu) dogodilo se sledeće . . . Mi smo pisali tamo (u Ameriku) svim našim uticajnim poznanicima da pripreme teren za zajam (Kinkelov zajam) na taj način *što će lično i putem štampe govoriti najpre neko vreme o snazi zavere i ukazivati na to kako značajne snage, kako nemačke i francuske tako i italijanske, neće nikada napustiti bojno polje.*» (Priča nema *nikakvog* datuma?) . . .^[358] «*Naš rad sada dobro napreduje. Čim se napuste osobe koje su suviše tvrdoglave, one se posle skupljaju i rado prihvataju postavljene uslove. Sutra, kada posao bude ureden i osiguran, povezaću se s Rugeom i Haugom . . . Moj socijalni položaj je kao i tvoj vrlo težak. Potrebno je da naš posao uskoro bolje pokrenemo.*» (Naime, posao s Kinkelovim zajmom za revoluciju.)

Tvoj Schimmelpfennig[»]

To Schimmelpfennigovo pismo nalazi se u *Otkrićima*, koje je objavio A. Ruge u «*Herold des Westens*», Luisvil, 11. septembra 1853. Schimmelpfennig, koji se za vreme objavljivanja nalazio još u Sjedinjenim Državama, nije nikada poricao autentičnost toga pisma. Rugeova *Otkrića* su otisak dokumenta «*Aus den Akten des Berliner Polizeipräsidentiums*». Dokument se sastoji od primedaba i papira Hinckeldejjevih koje je francuska policija zaplenila kod Schimmelpfenniga i Hörfela u Parizu ili je pronašla kod pastora Dulona u Bremenu, ili su ih konačno za vreme rata žaba i miševa između Rugeovog Agitacionog udruženja i Kinkelovog Emigrantskog udruženja^[359] sama neprijateljska braća poverila nemačko-američkoj štampi. Karakteristična je ironija kojom Hinckeldej govori o Schimmelpfennigu, da je svoje putovanje po Pruskoj radi propagande Kinkelovog zajma za revoluciju prekinuo za kratko vreme «*misleći da ga progoni policija!*» U istim *Otkrićima* nalazi se pismo *Karla Schurza*, «*predstavnik*» pariskog komiteta (naime Hörfela, Häfnera, Schimmelpfenniga itd.) u Londonu«, u kome se kaže:

«Ovde prisutni emigranti odlučili su juče da pozovu na večanje Buchera, dr Franka, Redza iz Beča i *Techowa* koji će uskoro biti ovde. NB. *Techowu ne treba o toj odluci zasad ništa reći, niti usmeno, niti pismeno, sve dok ne dode ovamo.*» (K. Schurz «*dragim ljudima*» u Pariz, London, 16. aprila 1851.)

Jednome od tih «*dragih ljudi*», gospodinu *Schimmelpfennigu* upućuje *Techow* svoje pismo od 26. avgusta 1850. u cilju «*saopštenja prijateljima*». On pre svega saopštava «*dragom čoveku*» teorije koje sam ja držao u potpunoj tajnosti, a koje je on od mene doznao za vreme našeg jedinog susreta koristeći poslovicu «*in vino veritas*»¹.

«*Ja*», priča gospodin *Techow* gospodinu *Schimmelpfennigu* «*u cilju saop-*

¹ «*u vinu je istina*»

štenja prijateljima», ja sam . . . konačno izjavio, «da sam ih (Marxa, Engelsa itd.) sebi uvek predstavljao kao ljude koji stoje iznad besmislice komunističke staje blagostanja à la Cabet itd.» — («Glavna knjiga», str. 150.)

Predstavljao! Dakle, Techow nije znao ni abecedu naših pogleda, ali je ipak bio dovoljno velikodušan i milostiv da ih sebi ne predstavlja kao besmislicu.

Da je samo čitao *Manifest Komunističke partije* (da i ne pominjem naučne radove), koji je on nazvao kasnije mojim »proleterskim katehizmom«, našao bi u njemu opširno poglavlje pod naslovom: »Socijalistička i komunistička literatura«, a na kraju tog poglavlja paragraf: »Kritičko-utopijski socijalizam i komunizam«, u kome se kaže:

»Pravi socijalistički i komunistički sistemi, sistemi Saint-Simona, Fourier-a, Owena itd. pojavljuju se u prvom nerazvijenom periodu borbe između proletarijata i buržoazije, što smo gore prikazali. Pronalazači tih sistema videli su doduše suprotnost među klasama, kao i efikasnost rušilačkih elemenata u samom vladajućem društvu. Međutim, u proletarijatu oni nisu videli istorijsku samodelatnost, niti njemu svojstven politički pokret. Budući da razvitak klasne suprotnosti ide ukorak s razvitkom industrije, oni isto tako ne zatiču materijalne uslove za oslobodenje proletarijata i traže socijalnu nauku, socijalne zakone, da te uslove stvore. Društvenu delatnost mora zameniti njihova lična pronalazačka delatnost, istorijske uslove oslobodenja zamišljeni uslovi, postepeno organizovanje proletarijata u klasu organizacija društva koja proizlazi sama iz sebe. Buduća istorija sveta razrešava se za njih u propagandi i praktičnom izvođenju njihovih društvenih planova . . . Značenje kritičko-utopijskog socijalizma i komunizma nalazi se u obrnutoj srazmeri sa istorijskim razvitkom . . . Ako su, stoga, osnivači tih sistema bili umnogom pogledu revolucionarni, njihovi učenici predstavljaju uvek reakcionarne sekte i još uvek sanjaju o eksperimentalnom ostvarenju svojih društvenih utopija, o osnivanju pojedinih falansterija, Home-colonies, uspostavljanju malene Ikarije^[360] — džepnog izdanja novog Jerusalima.« — (*Manifest Komunističke partije*, 1848, str. 21, 22^[361]).

U poslednjim rečima Cabet-ova Ikarija, ili kako je Techow naziva »staja blagostanja«, izričito je označena kao »džepno izdanje novog Jerusalima«.

Potpuno nepoznavanje pogleda, što Techow sam priznaje, koje smo Engels i ja godinama pre našeg susreta s njim objavljivali u štampi, potpuno je dovoljno da sasvim osvetli njegovo nerazumevanje. Evo nekoliko primera koji karakterišu njega samoga:

»On (Marx) smeje se budalama koje za njim ponavljaju njegov 'proleterski katehizam', kao i komunistima à la Willich i buržoaziji. Jedini koje on uvažava, to su aristokrati, i to pravi, koji su svesni svoje vrednosti. Da bi ih potisnuo s vlasti, potrebna mu je sila koju nalazi samo kod proletera, stoga je svoj sistem skrojio po njima.« — («Glavna knjiga», str. 152.)

Dakle, Techow sebi »predstavlja« da sam napisao »proleterski katehizam«. On misli na *Manifest*, gde je kritikovan — a ako Techow baš hoće — i »ismejan« socijalistički i kritički utopizam svih vrsta. Samo to ismejavanje nije bilo tako jednostavno kako on to sebi »predstavlja«, nego je zahtevalo dosta truda, što je mogao videti iz moga spisa protiv Proudhona *Beda filozofije* (1847)¹. Techow sebi dalje »predstavlja« da sam »skrojio« »sistem«, iako sam ja sasvim obrnuto i u *Manifestu*, koji je direktno bio namenjen radnicima, odbacio sve sisteme, a na njihovo mesto stavio »kritičko izučavanje uslova, tako i opštih rezultata stvarnog društvenog kretanja«. A takvo »izučavanje« niti se može za nekim ponavljati, niti se može »skrojiti« kao fišeklija. Neobično je naivno shvatanje o odnosu aristokratije, buržoazije i proletarijata, kao što to Techow sebi »predstavlja« a meni *podmeće*.

Aristokratiju »cenim«, buržoaziju »ismejavam«, a za proletere »krojam sistem« da pomoću njih aristokratiju »potisnem s vlasti«. U prvom poglavlju *Manifesta* (str. 11) opširno se objašnjava da je ekonomska, pa stoga u ovom ili onom obliku i politička *vladavina buržoazije* osnovni uslov kako za egzistenciju modernog proletarijata tako i za stvaranje »materijalnih uslova za njegovo oslobođenje«. »Razvitak modernog proletarijata« (vidi »*Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*«, januar 1850, str. 15) »uslovljen je uopšte razvitkom industrijske buržoazije. Tek *pod njenom vlašću* on dobija široku nacionalnu egzistenciju, koja njegovu revoluciju može uzdići do nacionalne, stvara moderna sredstva za proizvodnju koja isto tako postaju sredstva za njegovo revolucionarno oslobođenje. Tek njena *vladavina* čupa materijalne korene feudalnog društva i poravnava teren na kome je moguća samo *proleterska revolucija*.«⁽³⁶²⁾ Stoga u istoj »*Revue*« proglašavam svaki proleterski pokret u kome ne učestvuje Engleska »burom u čaši vode«. Isto shvatanje razvio je Engels već 1845. u svom delu *Položaj radničke klase u Engleskoj*². Dakle u zemljama, gde se aristokratija u kontinentalnom smislu — a tako je »aristokratiju« shvatio Techow — mora tek »potisnuti s vlasti«, nedostaje po mom mišljenju prva pretpostavka proleterske revolucije, naime *industrijski proletarijat* na nacionalnom stupnju razvitka.

Moje shvatanje o odnosu koji su specijalno nemački radnici zauzeli prema građanskom pokretu našao je Techow vrlo jasno izraženo u *Manifestu*.

»U Nemačkoj, čim buržoazija nastupa revolucionarno, komunistička partija se bori zajedno s buržoazijom protiv apsolutne monarhije, feudalnog zemljoposeda i malograđanstva. Ona, međutim, ne propušta nijedan trenutak da kod radnika stvori što jasniju svest o neprijateljskoj suprotnosti između buržoazije i proletarijata« itd. (*Manifest*, str. 23.)

¹ Vidi u 7. tomu ovog izdanja. — ² Vidi u 4. tomu ovog izdanja, str. 111 - 327.

Kad sam stajao pred građanskim sudom u Kelnu zbog »pobune«, izjavio sam u istom smislu: »U modernom građanskom društvu postoje još klase, ali nema više staleža. Njegov razvitak sastoji se u borbi tih klasa, a one su ujedinjene protiv staleža i njihovog bogomdanog kraljevstva.« (*Dva politička procesa*, održana pred februarskom porotom u Kelnu 1849, str. 59.)^[363]

Šta je drugo radila liberalna buržoazija u svojim pozivima proletarijatu od 1688. do 1848. nego »krojila sisteme i fraze« da pomoću *njegove snage* potisne aristokratiju s vlasti? Ono suštinsko što gospodin Techow izvlači iz moje tajne teorije bio bi dakle *najobičniji građanski liberalizam!* Tant de bruit pour une omelette!¹ A kako je Techow, s druge strane, znao i to da »Marx« nije bio građanski liberal, nije mu preostalo ništa drugo, nego »da se zadovolji utiskom da je *njegova* lična vlast bila cilj celokupnog njegovog delovanja«. »Celokupna moja delatnost« kakav skroman izraz za jedini moj razgovor s gospodinom Techowom!

Techow poverava dalje svom Schimmelpfennigu »u cilju saopštenja prijateljima« da sam ja izrekao sledeću čudnovatu misao:

»Na kraju je sasvim svejedno da li će ova jadna Evropa propasti, što se za **kratko vreme** mora dogoditi i bez socijalne revolucije, i da li će onda Amerika iskoristiti stari sistem na račun Evrope.« — (*Glavna knjiga*, str. 148.)

Ja sam s Techowom razgovarao krajem avgusta 1850. U februar-skom broju »Revue der Neuen Rheinischen Zeitung«, od 1850, dakle osam meseci *pre* nego što je saznao od mene tu tajnu, odao sam nemačkoj publici sledeće:

»Sada prelazimo na *Ameriku*. Najvažnija činjenica koja se ovde dogodila, još važnija od februarske revolucije, jeste otkriće kalifornijskih rudnika zlata. Već sada, posle svega osamnaest meseci, može se predvideti da će to otkriće imati mnogo veće rezultate nego samo otkriće Amerike . . . Svetska trgovina dobija po drugi put novi pravac . . . Onda će Tihi okean igrati istu ulogu koju sada ima Atlantski i koju je u starom i srednjem veku imalo Sredozemno more — ulogu velikog vodenog puta u svetskom saobraćaju; Atlantski okean biće sveden na ulogu unutrašnjeg mora, koju sada igra Sredozemno more. Jedina šansa da civilizovane evropske zemlje ne padnu *tada* u istu industrijsku, trgovačku i političku zavisnost u kojoj se sada nalaze Italija, Španija i Portugal nalazi se u društvenoj revoluciji itd.« — (Str. 76, 77, »Revue«. Druga sveska, februar 1850.)^[364]

Samo gospodinu Techowu pripada »propast« stare Evrope »za *kratko vreme*« i uspinjanje Amerike na presto sledećeg dana. Koliko mi je tada bila jasna najbliža budućnost Amerike, može se videti iz sledećeg mesta iste »Revue«: »*Špekulacija* će se vrlo brzo razviti, pa ako i engleski kapital bude . . . masovno . . . uložen, *Njujork* će ovog

¹ Toliko buke ni za šta!

puta ipak ostati centar celokupne prevare, te će kao 1836. prvi doživeti svoj slom.« — (Str. 149, dvobroj časopisa »Revue«, maj do oktobra 1850.)^[365] Ta prognoza koju sam za Ameriku dao 1850, potpuno se ispunila u velikoj trgovačkoj krizi 1857. O »staroj Evropi«, posle prikaza njenog ekonomskog uspona, ja sam rekao: »Pri takvom opštem prosperitetu, u kome se proizvodne snage građanskog društva tako bujno razvijaju... — ne može biti govora o stvarnoj revoluciji... Različiti razdori u kojima se sada nalaze predstavnici pojedinih frakcija kontinentalnih stranaka reda, i kojima se međusobno kompromituju, daleko su od toga da bi mogli poslužiti kao povod revoluciji, mogući su naprotiv samo zato što je osnova odnosa *trenutno* tako sigurna i — što reakcija ne zna — *tako buržoaska*. Na njoj će se isto tako razbiti svi pokušaji reakcije da zadrži građanski razvitak, kao i *celokupno moralno zgražanje i sve oduševljene proklamacije demokrata*. Nova revolucija moguća je samo kao posledica krize« — (ibid., str. 153).

U stvari, evropska istorija dobila je opet akutan, ako hoćete, revolucionarni karakter tek posle krize 1857/58. Zaista, upravo u periodu reakcije od 1849. do 1859. razvila se industrija i trgovina na Kontinentu u dosad neslućenim razmerama, a s njima materijalna osnova za političku vladavinu buržoazije. Zaista, za vreme te epohe, »celokupno moralno zgražanje i sve oduševljene proklamacije demokrata« razbile su se na ekonomskim odnosima.

Ako je *Techow* ozbiljnost našeg razgovora shvatio tako šaljivo, on je, naprotiv, šalu našeg razgovora shvatio utoliko ozbiljnije. S najsvečanijim izrazom lica, on poučava svog *Schimmelpfenniga* »u cilju saopštenja prijateljima«:

»*Marx* je dalje rekao: Oficiri su u revoluciji uvek najopasniji... Od Lafajeta do Napoleona — lanac izdajnika i izdajstava. *Za njih treba uvek držati u pripravnosti mač i otrov.*« — («Glavna knjiga», str. 153.)

Opštepoznatu istinu o izdajstvima »vojne gospode« neće ni sam *Techow* smatrati mojom originalnom mišlju. Originalnost bi se sastojala u »maču i otrovu«, što uvek treba držati u pripravnosti. Nije li *Techow* već tada znao da su stvarno revolucionarne vlade, kao npr. Comité du salut public^[37] držale spremnim vrlo drastična, iako manje melodramatična, sredstva za »vojnu gospodu«? Mač i otrov pristajali bi u najboljem slučaju u rabotu venecijanske oligarhije. Kada *Techow* bude ponovo proučio svoje vlastito pismo, on će u njemu naknadno pročitati ironiju »mača i otrova«. *Vogtov* saradnik, poznati bonapartistički **špijun Eduard Simon** prevodi u »Revue contemporaine« (XIII, Pariz, 1860, str. 523, u svom članku »Le procès de M. Vogt etc.«) poslednje mesto iz *Techowljevog* pisma s primedbom:

»*Marx* n'aime pas beaucoup voir des officiers dans sa bande. Les officiers sont trop dangereux dans les revolutions.

Il faut toujours tenir prêts pour eux le poignard et le poison!

Techow qui est officier, se le tient pour dit; il se rembarque et retourne en Suisse.¹

Jadni Techow, prema izlaganju *Eduarda Simona*, toliko se uplašio »mača i otrova«, koje sam ja držao pripremljene, da je smesta pobe-
begao, ukrcao se na brod i vratio se u Švajcarsku. Državni Vogt štampa
to mesto o »maču i otrovu« masnim slovima, da nemačkim filistrima
natera strah u kosti. Ista vesela osoba piše u svojim tzv. »Studien«:

»Nož i otrov Španaca sijaju danas preobraženim sjajem — radilo se o nezavi-
snosti nacije« — (ibid., str. 79).

Uz put rečeno: španski i engleski istorijski izvori o periodu iz-
među 1807. do 1814. davno su opovrgli bajke o otrovu koje su izmi-
slili Francuzi. Međutim, za nadripolitičare one naravno i dalje ne-
smetano postoje.

Dolazim konačno do »naklapanja« u Techowljevom pismu, te ću
na nekoliko primera pokazati njegovu istorijsku objektivnost:

»Najpre je bilo govora o konkurenciji između njih i nas, Švajcarske i Lon-
dona . . . Oni su morali da čuvaju prava starog saveza, koji naravno zbog svog odre-
đenog partijskog položaja nije mogao pored sebe prijateljski da gleda na istom
području« (proletarijat) »neki drugi savez.« — (»Glavna knjiga«, str. 143.)

Konkurentsko društvo u Švajcarskoj, o kome Techow ovde govori,
i u ime kojeg on u neku ruku istupa protiv nas kao reprezentant, bila
je već pomenuta »*Revolucionarna centralizacija*«. Njena centralna uprava
nalazila se u Cirihu, a na njenom čelu kao predsednik jedan advokat,
bivši potpredsednik jednog od minijaturnih parlamenata iz 1848. i
član jedne od nemačkih provizornih vlada 1849². U julu 1850. u Cirih
je stigao Dronke, gde mu je gospodin advokat kao član londonskog
»saveza« predložio neku vrstu advokatskog ugovora »u cilju saopštenja«
meni. U njemu se doslovno kaže:

»Primajući na znanje nužnost ujedinjenja svih istinski revolucionarnih ele-
menata i priznavanje proleterskog karaktera predstojeće revolucije od svih članova
revolucionarne centralne uprave, iako svi nisu mogli bezuslovno priznati program
sastavljen u Londonu (*Manifest 1848*), Savez komunista i Revolucionarna centrali-
zacija složili su se u sledećim tačkama:

1. Obe strane su sporazumne da rade zajedno — Revolucionarna centra-
lizacija pripremajući predstojeću revoluciju putem ujedinjavanja svih revolucionar-
nih elemenata, a londonsko društvo — pripremajući vlast proletarijata putem orga-
nizovanja *pretežno proleterskih elemenata*;

¹ »Marx ne gleda rado oficire u svojoj bandi. Oficiri su suviše opasni u revolu-
cijama.

Za njih treba uvek držati u pripremi mač i otrov.

Techow, koji je oficir, dopušta sebi da to kaže; on se ponovo ukrca na brod
i vraća se u Švajcarsku.« — ² Tzschirner

2. Revolucionarna centralizacija instruiše svoje agente i emisare da pri osnivanju sekcija u Nemačkoj skreće pažnju članovima, koji se čine pogodni da stupe u Savez komunista, na karakter organizacije koja je osnovana pretežno u proleterskim interesima;

3. i 4. da rukovodstvo za Švajcarsku bude prepušteno samo stvarnim pristalicama londonskog manifesta u 'Revolucionarnoj centralnoj upravi' i da obe strane pokazuju jedna drugoj izveštaje.

Iz ovoga spisa koji se još uvek nalazi kod mene vidi se da se nije radilo o dva tajna društva »na istom području« (proletarijat), nego o savezu dvaju društava na različitim područjima i s različitim tendencijama. Dalje se vidi da je »Revolucionarna centralizacija« izjavila spremnost da pored rada na svojim vlastitim ciljevima stvori neku vrstu podružnice za »Savez komunista«.

Predlog je bio odbijen, jer je prihvatanje predloga bilo nespojivo s »principijelnim« karakterom »Saveza«.

»Zatim je došao na red Kinkel... Na to su oni odgovorili... Oni nisu nikada težili za jeftinom popularnošću, naprotiv!... Što se tiče Kinkela, oni bi se od sveg srca radovali njegovoj jeftinoj popularnosti, da je ostao miran. No pošto je svoj govor u Raštatu objavio u listu »Berliner Abendpost«, mira nije moglo biti. Da će sa svih strana nastati vika, to su znali i pre; da su se time igrali s egzistencijom svog sadašnjeg lista (»Revue der Rheinischen Zeitung«), to im je bilo sasvim jasno. Njihova strahovanja su se potvrdila. Oni su zbog te priče propali, izgubili su sve svoje abonente u Rajnskoj provinciji i list su morali obustaviti. Ali to im ne smeta« — (ibid., str. 146 - 148).

Pre svega činjenični ispravak: »Revue« nije tada propala, nego je još tri meseca kasnije objavljen novi dvobroj, nismo izgubili nijednog pretplatnika u Rajnskoj provinciji, što može potvrditi moj stari prijatelj J. Weydemeyer, bivši pruski artiljerijski poručnik, tada urednik »Neue Deutsche Zeitung«^[366] u Frankfurtu, jer je bio tako ljubazan da je sakupljao za nas pretplatu. Uostalom, Techow, koji je Engelsevu i moju literarnu delatnost poznao po čuvenju, morao je pročitati bar našu kritiku Kinkelovog govora, kritiku — koju je on sam kritikovao. Čemu dakle njegovo poverljivo saopštenje »dragim ljudima« u Švajcarskoj? Zašto njima »otkriti« ono što smo mi sami otkrili publici već pet meseci ranije? U pomenutoj kritici kaže se doslovno:

»Znamo unapred da ćemo izazvati opšte negodovanje sentimentalnih varalica i demokratskih deklamatora, otkrivajući taj govor 'zarobljenog' Kinkela našoj partiji. To nam je sasvim svejedno. Naš je zadatak bezobzirna kritika... i zauzevši taj položaj, sa zadovoljstvom se odričemo jeftine demokratske popularnosti. Mi našim napadom ni u kom slučaju ne pogoršavamo položaj gospodina Kinkela: mi ga prokazujemo amnestiji na taj način što potvrđujemo njegovo priznanje da on nije čovek kojim ga smatraju, što izjavljujemo da on ne samo da je dostojan da bude amnestiran, nego da stupi čak i u prusku dr-

žavnu službu. Osim toga, njegov govor je objavljen.« — (*Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*», april 1850.)^[367]

Techow govori da mi »kompromitujemo« *petits grands hommes*¹ revolucije. Međutim, to kompromitovanje on ne shvata u *policijskom* smislu gospodina Vogta. Naprotiv, on ima u vidu operaciju pomoću koje smo skinuli sablažnjivi ogrtač s ovaca koje su obukle revolucionarne vučje kože i tako ih sačuvali od sudbine slavnog provansalskog trubadura koga su rastrgali psi, jer su poverovali u vučju kožu u kojoj je išao u lov.

Kao primer nepristojnog načina naših napada, Techow ukazuje osobito na slučajnu primedbu o generalu *Sigelu* u Engelsovom članku »Darstellung der Reichsverfassungs-Kampagne«. (Vidi »Revue«, mart 1850, str. 70 - 78.)

A sada uporedimo Engelsovu dokumentovanu kritiku sa zlo-namernim plitkim brbljanjem, što je otprilike godinu dana posle našeg susreta s Techowom štampalo protiv tog istog generala *Sigela* londonsko »emigrantsko društvo« koje su vodili Techow, Kinkel, Willich, Schimmelpfennig, Schurz, H. B. Oppenheim, Eduard Meyen itd., i to samo iz toga razloga što je Sigel podržavao Rugeovo »agitaciono udruženje«, a nije podržavao Kinkelovo »emigrantsko udruženje«.

Trećeg decembra 1851. doneo je »*Baltimore Correspondent*«, koji je tada bio neka vrsta Kinkelovog »*Moniteura*«,^[368] sledeću karakteristiku *Sigela*, pod naslovom: »*Agitaciono udruženje u Londonu*«.

»Pogledajmo dalje ko su ti valjani ljudi kojima se svi drugi čine »*nezrelim političarima*«. To je *vrhovni zapovednik Sigel*. Kad bi muzu istorije jednom upitali, kako je ta bleđa beznačajnost dospela do vrhovnog zapovednika, ona bi došla u veću nepriliku nego sa čudovištem Napoleonom. Ovaj je barem, »sinovac strica«, a Sigel je samo »brat svoga brata«. Njegov brat je postao popularan oficir zahvaljujući svojim antivladinim ispadima, izazvanim čestim zatvorom koji je morao izdržavati zbog *obične razuzdanosti*. Mladi Sigel smatrao je to *dovoljnim razlogom* da se u prvoj gužvi revolucionarnog ustanka proglasi vrhovnim zapovednikom i ministrom rata. Badenska artiljerija, koja je često dokazala svoje visoke kvalitete, imala je dovoljno starijih i valjanih oficira, pred kojima je morao odstupiti *mladi početnički poručnik Sigel*, a koji su bili ne malo razjareni, kad su se morali pokoravati *mladom, beznačajnom, neiskusnom koliko i netalesovanim* čoveku. Međutim, postojao je jedan Brentano koji je bio tako slabouman i izdajnik da je dopustio sve što je revoluciju moralo upropastiti. To je svakako smešna činjenica, ali je činjenica *da je Sigel sam sebe proglasio vrhovnim zapovednikom* i da ga je Brentano naknadno priznao... U svakom slučaju je značajna ona karakterna crta da je Sigel ostavio na cedilu najhrabrije vojnike republikanske vojske u očajničkoj beznadnoj borbi u Raštatu i Švarcvaldu, ne poslavši im obećanu pomoć, a on se za to vreme s epoletama i u kočiji kneza Fürstenberga vozao po Cirihu i paradirao

¹ malog velikana

kao interesantni, nesretni vrhovni zapovednik. To je poznata veličina zrelog političara, koji se u „dozvoljenoj samosvesti“ svojih ranijih junačkih dela po drugi put oktroisao vrhovnim zapovednikom u agitacionom udruženju. To je taj poznati čovek, „brat svoga brata“.

Nepriistrasnost zahteva da za trenutak čujemo i Rugeovo »Agitaciono udruženje« u osobi njegovog govornika *Tausenaua*. U otvorenom pismu iz Londona »građaninu Seidenstickeru« od 14. novembra 1851. *Tausenau* između ostalog primećuje na račun »Emigrantskog udruženja« koje vode Techow, Kinkel itd.:

„... Oni izražavaju uverenje da je jedinstvo svih u interesu revolucije patriotska dužnost i nužnost. Nemačko agitaciono udruženje deli to uverenje i njegovi su članovi to potvrdili ponavljanim pokušajima ujedinjenja s Kinkelom i njegovim pristalicama. Međutim, svaka osnova političke kooperacije nestala je čim je izgledalo da je uspostavljena, i nova su razočarenja došla za starima. Samovoljno obaranje ranijih dogovora, posebni interesi pod maskom pomirljivosti, sistematsko stvaranje veštačke većine, istupanje nepoznatih veličina kao organizatora i šefova stranke, pokušaji oktroisanja tajnog finansijskog odbora i kako se sve ne zovu ti potajni i šahovski potezi kojima su nezreli političari svih vremena mislili da u izgnanstvu upravljaju sudbinom svoje zemlje, dok već prvi dah revolucije raspršava takva tašta nastojanja... Kinkelovi saradnici su nas javno i službeno klevetali; **reakcionarna, nama nedostupna nemačka štampa** vrvi od dopisa koji su nama neskloni, a Kinkelu naklonjeni, i, napokon, Kinkel je otputovao u Sjedinjene Države da bi nam pomoću takozvanog nemačkog zajma koji je tamo pripremao, diktirao ujedinjenje, ili, bolje rečeno, podređenost i zavisnost, *što ima u vidu svaki začetnik finansijskog stapanja stranaka*. Kinkelov odlazak tako je oprezno držan u tajnosti da smo za to saznali iz američkih novina tek posle njegovog dolaska u Njujork... Za ozbiljne revolucionare koji sebe ne precenjaju, *ali su svesni ranijih zasluga*, mogu samosvesno reći da iza njih *stoje bar određeni delovi naroda*; te činjenice i mnoge druge bile su motivi da stupe u udruženje koje na svoj način teži da služi interesima revolucije.»

Dalje, Kinkel je optužen da je sakupljeni novac nameravao da dá »nekoj kliki«, kako to »pokazuje celokupno njegovo ponašanje ovde (u Londonu) i u Americi«, a takođe »većina jamaca koje je naručio sam Kinkel«.

Na kraju se kaže:

»Mi svojim drugovima *ne obećavamo* ni procenite, niti vraćanje njihovih patriotskih priloga, ali mi znamo da ćemo njihovo poverenje opravdati pozitivnim« (realni uslov) »naporima i svesnim računima i da ih jednom, kad im objavimo imena, čeka zahvalnost domovine.« — (*«Baltimore Wecker»* od 29. novembra 1851.)

Takva je bila »literarna delatnost« koju su u nemačko-američkoj štampi tri godine razvijali demokratski heroji »Agitacionog udruženja« i »Emigrantskog udruženja«, kojima je kasnije prišao još »Revolucionarni savez Starog i Novog sveta«, što ga je osnovao Goegg. (Vidi

prilog 6.)

Uostalom, emigrantski skandal u američkoj štampi započeo je papirnatim turnirom između članova parlamenta Zitza i Roesler von Oelsa.

Evo još jedne činjenice karakteristične za Techowljeve »drage ljude«.

Schimmelpfennig, naslovnik Techowljevog pisma »u cilju saopštenja prijateljima« osnovao je (kao što je pre spomenuto) krajem 1850. takozvani revolucionarni komitet u Parizu zajedno s Hörfelom, Häfnerom, Goeggom i drugima (K. Schurz pridružio se kasnije).

Pre nekoliko godina pismo jednog bivšeg člana tog komiteta jednom ovdašnjem političkom emigrantu predato je meni, s pravom da se tim pismom koristim po volji. Ono je još u mojim rukama.

U njemu, između ostalog, nalazimo:

»Schurz i Schimmelpfennig sačinjavali su ceo komitet. Ako su još dodali neku vrstu saradnika, to je bilo radi figuriranja. Ta dva gospodina su tada verovala da će na čelo društva u Nemačkoj dovesti uskoro svoga Kinkela, koga su formalno prisvojili sebi. Osobito su mrzeli Rugeove sarkazme, zatim kritiku i demonšku delatnost Marxa. Pri jednom susretu te gospode s njihovim saradnicima oni su nam dali zaista interesantan opis Marxa i preterano mišljenje o njegovoj pandemonskoj opasnosti... Schurz-Schimmelpfennig predložili su *da se Marx uništi. Sumnjičenje i intrige, najdrskije klevete preporučene* su kao sredstvo. Održano je potvrdno glasanje i donesen zaključak, ako hoćete da tako nazovete tu dečju igru. Sledeći korak ka ispunjavanju te odluke bila je karakteristika Marxa, objavljena početkom 1851. u feljtonu lista ‚Hamburger Anzeiger‘, koju je napisao L. Häfner na osnovu gorepomenutog opisa Schurza i Schimmelpfenniga.«

U svakom slučaju postoji upadljiva srodnost duša između Häfnerova feljtona i Techowljevog pisma, iako ni jedna od tih stvari ne dostiže Vogtovu »Lausiadu«¹, koju ne treba zameniti s Lusiadom Camoensa. Prvobitna »Lousiad« to je pre svega herojsko-komični epos iz Petera Pindara.^[369]

¹ »Laus« na nemačkom jeziku znači »važ«; »Lausiada« se može prevesti kao »Vašiada«

V

Državni regent i pfalzgraf

Vidi un col capo sì di merda lordo,
 Che non pareva s'era laico o chercò,
 Quei mi sgridò: Perchè se'tu si ingordo
 Di riguarder più me che gli altri brutti?
 (Dante)*

Izgrdeni *Vogt* oseća silnu potrebu da dokaže zašto je baš on kao »bête noire«¹ privukao na sebe poglede »družine palikuća«. *Cherval* i »osujećena zavera« na centralnoj svečanosti u Lozani dopunjuje se ne manje verovatnom avanturom s »odbeglim državnim regentom«. Naime, ne treba zaboraviti da je *Vogt* bio svojevremeno namesnik parlamentarnog ostrva Barataria.^[371] On priča:

•Početkom 1850. godine, pojavio se Kolatschekov »Deutsche Monatschrift« ... Neposredno posle pojave prvog broja, *družina palikuća* izdala je pamflet jednog od svojih članova, koji je odmah otputovao u Ameriku, pod naslovom: »Der flüchtige Reichsregent Vogt mit seinem Anhang und die Deutsche Monatschrift von Adolph Kolatschek«²; pamflet je spomenuo i list »Allgemeine Zeitung«. Celi sistem družine palikuća prikazan je u tom pamfletu na nov način« — (ibid., str. 163).

Sledi nadugačko i naširoko pričanje kako je u spomenutom pamfletu odbeglom državnom regentu Vogtu »pripisan« jedan anonimni članak o *Gagermu*, što ga je napisao profesor *Hagen*, i to zbog toga što je

* I tražeć okom, videh jednog što je
 svu punu govna glavu pokazivo;
 ne znaš, je l' klerik il' svetovne boje.
 Taj vikne: »Što me gledaš tako živo,
 više no drugi svet prljavi ceo?«^[370]

¹ »nesnosan čovek« — predmet mržnje — ² »Odbegli državni regent Vogt sa svojom klikom i Nemački mesečnik Adolpha Kolatscheka«.

»družina palikuća znala« da je Hagen »tada živeo u Nemačkoj, da ga je kažnjavala badenska policija, i da tada nije mogao biti spomenut a da ne bude izložen znatnim neugodnostima« (str. 163).

Schily mi piše iz Pariza u svom pismu od 6. februara:

»To što je *Greiner*, koji, koliko ja znam, nije nikada bio u Ženevi, upleten u družinu palikuća, on može zahvaliti svom nekrologu »odbeglom državnom regentu«; parlamentarci su *D'Estera* smatrali autorom i kao takvog ga osudili, dok ja nisam jednom *Vogtovom* prijatelju i kolegi *correspondendo*¹ objasnio o čemu se radi.«

Greiner je bio član privremene vlade u Falačkoj. *Greinerova* vladavina bila je »užas« (vidi *Vogtove* »*Studien*«, str. 28), naime, za mog prijatelja *Engelsa*, kojeg je pod lažnim izgovorom dao uhapsiti u Kirhajmu. Celi taj tragikomični događaj opširno je ispričao sam *Engels* u »*Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*« (str. 53-55, februarSKI broj 1850).^[372] I to je sve što znam o gospodinu *Greineru*. A što odbegli državni regent mene klevetnički upliće u svoj konflikt s »pfalzgrafom«, pokazuje »ponovo ceo sistem«, po kome je ovaj daroviti izumitelj komponovao život i dela »družine palikuća«.

Što mene smiruje jeste pravi falstafovski humor kojim on postiže da pfalzgraf »odmah« otputuje u Ameriku. Pošto je pfalzgraf odapeo pamflet na »odbeglog državnog regenta« kao parćansku strelu, *Greinera* je zahvatio užas. To ga je teralo iz Švajcarske u Francusku, iz Francuske u Englesku. Smatrao je da nije dovoljno zaklonjen ni na drugoj strani Kanala, pa ga je to oteralo dalje u Liverpul na *Cunard Steamer*², gde je sav zadihan doviknuo kapetanu broda: »Brzo preko Atlantika!« A taj »stern mariner«³ je odgovorio:

»Od *Vogtovog* nasilja spasiću Vas ja!

U olujnoj nevolji neka drugi pomogne.«^[373]

¹ pismeno — ² parobrod *Cunard* linije — ³ »morski vuk«

VI

Vogt i »Neue Rheinische Zeitung«

«Sin kumber was manecvalt.»¹

Vogt sam izjavljuje da u »Glavnoj knjizi« (ibid. str. 162) »mora izložiti *razvitak svog ličnog stava prema toj klizi*« (Marxu i kompaniji). No, čudnovato, on priča samo o sukobima koje nije nikada doživio, a doživljava samo sukobe o kojima nije nikada pričao. Stoga, njegovim lovačkim pričama moram suprotstaviti deo stvarne priče. Ako prelistamo godište lista »*Neue Rheinische Zeitung*« (1. juna 1848. do 19. maja 1849), onda ćemo naći da se u 1848. godini Vogtovo ime — osim jednog izuzetka — ne nalazi ni u uvodnicima, ni u dopisima listu »*Neue Rheinische Zeitung*«. Ono se nalazi samo u dnevnim vestima o parlamentarnim diskusijama, a frankfurtski dopisnik, na veliko zadovoljstvo gospodina Vogta, nije nikada propustio da svaki put savesno registruje »aplauz« za »govore koje je on držao«. Videli smo, dok je desnica u Frankfurtu raspolagala ujedinjenim snagama jednog harlekina kao što je *Lichnowski* i jednog *klovna* kao što je v. *Vincke*, leвица je bila upućena na izolovane lakrdije jednog jedinog *Vogta*. Mi smo shvatili da mu je bilo potrebno bodrenje

«that important fellow the children's wonder — Signor PUNCHINELLI»²

pa su frankfurtskog dopisnika pustili da radi kako zna. Promena u tonu izveštaja nastupa sredinom septembra 1848.

Vogt, koji je u debati o primirju u Malmeu svojim revolucionarnim razmetanjem pozivao na ustanak, sprečio je u momentu odluke, koliko je to bilo u njegovoj moći, prihvatanje zaključaka koje je donela Narodna skupština u Fingstvajdeu i koje je odobrio jedan deo krajnje

¹ »Njegove brige bile su raznovrsne.«^[374] — ² »tom uobraženom momku, čudu od deteta — *sinjor PUNCHINELLI*«

levice.^[375] Pošto je bitka na barikadama bila izgubljena, a Frankfurt pretvoren u otvoreni vojnički tabor i 19. septembra proglašeno opsadno stanje, taj isti Vogt izjasnio se za *hitnost* predloga Zachariä za odobrenje dosad preduzetih mera od strane vlade i izraza zahvalnosti trupama. Pre nego što se Vogt popeo na tribinu, čak se *Venedey* usprotivio »nužnosti« tih predloga i takvu diskusiju proglasio u takvom trenutku nedostojnom skupštine. Ali Vogt je bio ispod *Venedeya*. Za kaznu, ja sam u parlamentarnom izveštaju iza reči »Vogt« stavio reč »brbljivac«, lakonski znak za frankfurtskog dopisnika.

Sledećeg oktobra Vogt ne samo da je prestao da razmahuje zvečkom — što je bio njegov posao — nad glavama drske i besno-reakcionarne većine, već se nije usudio da potpiše ni protest koji je 10. oktobra podneo *Zimmermann* iz Špandaua u ime nekih 40 delegata protiv zakona o zaštiti Nacionalne skupštine.^[376] Taj zakon bio je, kako je to *Zimmermann* tačno istakao, najsravnija povreda narodnih prava zadobijenih u martovskoj revoluciji — prava zbora, slobode govora i slobode štampe. Čak je i *Eisenmann* podneo sličan protest. Ali Vogt je bio *ispod Eisenmanna*. A kad se kasnije, prilikom osnivanja »Centralnog martovskog udruženja«^[377], ponovo počeo praviti važan, njegovo ime pojavilo se konačno u jednom članku lista »*Neue Rheinische Zeitung*« (broj od 29. decembra 1848), u kome je »Martovsko udruženje« označeno kao »nesvesno oruđe kontrarevolucije«, njegov program izvrnut pogubnoj kritici, a *Vogt* prikazan kao polovina dvostruke figure, čiju drugu polovinu sačinjava *Vincke*. Više od jedne decenije kasnije, oba »ministra budućnosti« prepoznali su svoje srodstvo i *podelu Nemačke* učinili geslom svog ujedinjenja.

Da smo pravilno shvatili »Martovsko udruženje«, nije pokazao samo njegov dalji »razvitak«. Hajdelberški »Narodni savez«, breslavsko »Demokratsko udruženje«, jensko »Demokratsko udruženje« itd., odbili su s prezirom njegovu nametljivu prosidbu, a oni članovi krajnje leveice koji su mu bili prišli, potvrdili su svojim istupom 20. aprila 1849. našu kritiku od 29. decembra 1848. Međutim, Vogt, ispunjen mirnom velikodušnošću, hteo je da nas porazi svojom plemenitošću, kao što će se videti iz sledećeg citata:

»*Neue Rheinische Zeitung*« br. 243, *Keln*, 10. marta 1849. Tako-zvano »Frankfurtsko martovsko udruženje« takozvane »Nacionalne skupštine« bilo je tako besramno, da nama pošalje sledeće lito-grafisano pismo:

»Martovsko udruženje« je odlučilo da sastavi *spisak svih listova* koji su nam otvorili svoje *stupce* i da ga saopšti svim udruženjima s kojima mi održavamo vezu, da bi uz pomoć udruženja pomenuti listovi prvenstveno bili snabdeveni odgovarajućim *oglasima*. Saopštavajući Vam ovaj spisak, *smatramo da je nepotrebno da Vas upozoravamo na važnost plaćenih oglasa* koju oni imaju za jedan list kao glavni izvor prihoda celog preduzeća... Frankfurt, krajem februara 1849.

Uprava »Centralnog martovskog udruženja«.

Na priloženom *spisku* tih listova koji su Martovskom udruženju otvorili svoje stupce i koje je trebalo da pripadnici Martovskog udruženja prvenstveno snabdevaju »odgovarajućim oglasima«, nalazi se i »*Neue Rheinische Zeitung*«, koji je uz to još označen *počasnom zvezdicom*. Ovim izjavljujemo . . . da tzv. Martovskom udruženju nikada nismo otvorili stupce našega lista . . . Stoga, ako Martovsko udruženje, u svom litografisanom saopštenju listovima koji su mu stvarno otvorili svoje stupce, naš list označava jednim od svojih organa, onda je to obična kleveta lista »*Neue Rheinische Zeitung*« i neukusna reklama Martovskog udruženja . . .

Mi naravno nemamo što da odgovorimo na odvratnu primedbu patriota, koji su pohlepni za profitom i podstrekavaju konkurenciju, o važnosti plaćenih oglasa za novine kao *izvoru prihoda celog preduzeća*. List »*Neue Rheinische Zeitung*« razlikovao se uvek od patriota između ostalog i po tome što politički pokret nikada nije smatrao industrijskom granom ili izvorom prihoda.⁽³⁷⁸⁾

Kratko vreme posle grubog odbijanja ponudjenog izvora prihoda od strane Vogta i kompanije, »*Neue Rheinische Zeitung*« plačljivo je spomenut na skupštini centralnog trgovačkog udruženja¹ kao uzor »prave nemačke rastrojenosti«. Na kraju našeg odgovora na tu jermijadu (»*Neue Rh. Zeitung*« br. 248) Vogt je nazvan »krčmarskim gundalom malog sveučilišnog grada i *propalim državnim Barrot-om*«. ⁽³⁷⁹⁾ On doduše nije još tada (15. marta) došao do kraja u pitanju cara. Međutim, nama je gospodin Vogt bio jednom zauvek jasan, pa smo stoga mogli tretirati kao gotovu činjenicu njegovu buduću izdaju, koja ni njemu samom još nije bila jasna.

Uostalom, od tada smo Vogta i kompaniju prepustili mladome, isto toliko duhovitom koliko i hrabrom *Schlöffelu*, koji je početkom marta stigao iz Mađarske u Frankfurt, pa nas je od tada izveštavao o buri u državnom žabljaku.

U međuvremenu Vogt je bio tako duboko pao — tome je, naravno, on sam više doprineo nego »*Neue Rheinische Zeitung*« — tako da se čak *Bassermann* usudio da ga na sednici od 26. aprila 1849. žigoše kao »*otpadnika i izdajnika*«.

Zbog svog učešća u elberfeldskom ustanku morao je pobeći F. Engels, jedan od urednika lista »*Neue Rheinische Zeitung*«, ⁽³⁸⁰⁾ a mene su uskoro proterali iz Pruske, pošto su u sudu porotnika propali ponovljeni pokušaji da me učitkaju procesima, a organ vlade državnog prevrata⁽³⁸¹⁾ »*Neue Preussische Zeitung*«, više puta je prokazivao »Čimborazo-drskost«⁽³⁸²⁾ lista »*Neue Rheinische Zeitung*«, pred kojom bleđi »*Moniteur*« iz 1793. (Vidi »*Neue Rh. Zeitung*« br. 299.)⁽³⁸³⁾ Takva »Čimborazo-drskost« bila je na mestu u kakvom pruskom utvrđenom

¹ Igra reči: Zentral-Märzverein (Centralno martovsko udruženje) Marx iz navedenih razloga naziva Zentral-Kommerzverein (centralno trgovačko udruženje).

gradu i u vreme kad je pobednička kontrarevolucija pokušavala da imponuje besramnom brutalnošću.

Devetnaestog maja 1849. izašao je poslednji broj lista »*Neue Rheinische Zeitung*« (crveni broj). Sve dotle dok je list postojao, Vogt je trpeo i ćutao. Kada bi se po koji parlamentarac uopšte nešto pritužio, to je uvek bilo na najučtiviji način, otprilike ovako:

»Gospodine! Ja zato ne cenim manje *oštru kritiku* u Vašem listu jer ona s podjednakom strogošću nadzire sve partije i sva lica.« (Vidi reklamaciju *Wesendoncksa* u br. 219 od 11. februara 1849.)

Nedelju dana posle obustavljanja lista »*Neue Rheinische Zeitung*« Vogt je konačno poverovao da će pod štitom parlamentarne nepovredivosti moći iskoristiti dugo očekivanu priliku i u dnu srca dugo nago-milavanu »materiju« pretvoriti u »silu«. [343] Naime, *Wilhelm Wolff*, jedan od urednika »*Neue Rheinische Zeitung*«, ušao je kao zamenik jednog preminulog šleskog poslanika u Frankfurtski parlament koji se već »nalazio u fazi progresivnog raspadanja«.

Da bi se razumela sledeća scena na sednici parlamenta 26. maja 1849, moramo se podsetiti da je tada bio već ugušen ustanak u Drezdenu i onemogućeni odeljeni pokreti u Rajnskoj provinciji, da je predstojala državna intervencija u Badenu i Falačkoj, da je glavna ruska armija išla na Madarsku i da je konačno vlada jednostavno poništila zaključke skupštine. Na dnevnom redu bile su dve »Proklamacije nemačkom narodu«, prvu je sastavio Uhland a predlagala ju je većina, a drugu članovi odbora tridesetorice koji su pripadali centru. [384] Predsednik je bio *Reh* iz Darmštata, koji je posle postao zec¹ i takođe se »odvojio« od skupštine, koja je bila u »potpunom raspadanju«. Citiram prema službenom stenografskom izveštaju br. 229, 228 sa sednice u crkvi sv. Pavla: [385]

Wolff iz Breslave: »Gospodo! Ja sam se upisao protiv proklamacije narodu, protiv proklamacije koju je sastavila većina i koja je ovde pročitana, jer je smatram sasvim neprikladnom u sadašnjim prilikama, jer je smatram suviše slabom, prikladnom da se objavi samo kao novinski članak u onim novinama koje zastupaju partiju što je tu proklamaciju predložila, ali ne kao proklamaciju nemačkom narodu. No budući da je sada pročitana još jedna, hteo bih uz put da primetim da bih se protiv te još više izjasnio, iz razloga koje ovde nemam potrebe da navodim.« (Glas iz centra: »Zašto ne?«) »Govorim samo o proklamaciji većine; ona je sastavljena tako umereno da čak ni gospodin Buß ne bi mogao protiv nje mnogo reći, a to je svakako najlošija preporuka za jednu proklamaciju. Ne gospodo, ako vi uopšte želite još imati kakav uticaj na narod ne smete mu govoriti tako kao što mu govorite u proklamaciji; ne smete govoriti o zakonitosti, o zakonskoj osnovi itd., nego o nezakonitosti, tako kako govori vlada, kao *Rusi*, a pod Rusima podrazumevam Pruse, Austrijance, Bavarce, Hanoverce.« (Buka i smeh.) »Svi su oni obuhvaćeni

¹ Igra reči: *Reh* znači srna.

pod zajedničkim imenom *Rusi*.» (Velika veselost.) «Da gospodo, i na ovoj skupštini zastupljeni su Rusi. Vi im morate reći: ,Kako se vi stavljate na zakonsko stanovište, tako ćemo se staviti i mi.’ To je stanovište sile i zgodno objasnite u zagradi zakonitost u tom smislu da ruskim topovima suprotstavljate silu, dobro organizovane jurišne kolone. *Ako uopšte* treba izdati proklamaciju, onda izdajte takvu u kojoj ćete *staviti van zakona prvog izdajnika naroda — državnog namesnika*.» (Povici: «Mir!« Živahno odobravanje s galerija.) «*A takode i sve ministre*.» (Ponovo buka.) «O, neću dopustiti da mi smetate; *on je prvi izdajnik naroda*.»

Predsednik: «Smatram da je gospodin Wolff prešao i povredio sve granice dopuštenoga. On ne može *pred ovim domom nadvojvodu-državnog namesnika nazvati izdajnikom* i stoga ga moram pozvati na red. Istodobno, po poslednji put pozivam publiku da na ovakav način ne učestvuje u diskusiji.»

Wolff: «Što se mene tiče, primam ovo pozivanje na red i izjavljujem da sam hteo narušiti red i *da su on i njegovi ministri izdajnici*.» (Povici sa svih strana dvorane: «Tišina, to je prostački!»)

Predsednik: «Moram Vam oduzeti reč.»

Wolff: «Dobro, je *protestujem*; ja sam ovde hteo govoriti u ime naroda i reći što narod misli. Protestujem protiv svake proklamacije koja bude sastavljena u tome smislu.» (Silno uzbuđenje.)

Predsednik: «Gospodo, hoćete li mi za jedan trenutak dati reč. Gospodo, mogu reći da je *dogadaj* koji se ovde upravo odigrao *prvi otkad ovde zaseda parlament*.» (To je zaista bio prvi i *jedini dogadaj* u ovom diskusionom klubu.) «Još nijedan govornik nije izjavio da je namerno hteo narušiti red, *osnovu ovog doma*.» (Za vreme sličnog pozivanja na red na sednici od 25. aprila, *Schlöffel* je rekao: «Pozivanje na red primam na znanje i činim to utoliko radije, što se nadam da će uskoro doći vreme kada će ova skupština s druge strane biti pozvana na red.»)

«Gospodo, duboko žalim što gospodin Wolff, koji tek što je postao član ovoga doma, *debituje* na ovaj način.» (Reh promatra stvar sa stanovišta komedije.) «Gospodo, ja sam ga pozvao na red zbog toga što je sebi dopustio da *teško naruši poštovanje i obzir koje mi dugujemo ličnosti državnog namesnika*.»

Sednica se nastavlja. Hagen i Zachariä drže dugačke govore, jedan za a drugi protiv proklamacije većine. Konačno ustaje

Vogt iz Gisenaa: «Gospodo! Dopustite mi nekoliko reči, neću Vas zamarati. Da parlament nije *više takav kakav se sastao* prošle godine to je gospodo sasvim tačno i mi *zahvaljujemo nebesima*» (Vogt sa svojom «slepom verom» zahvaljuje nebesima!) «*da je takav postao*» (dabome, *postao!*) «i da su se od skupštine odvojili oni koji su sumnjali u svoj narod i u odlučujućem momentu izdali njegovu stvar! Gospodo! *Ja sam se javio za reč*» (dakle, dosadašnja molitva zahvalnosti bila je samo izgovor), «*da branim kristalno-jasnu struju*» (odbrana struje) «*koja se iz pesničke duše*» (Vogt postaje nadahnut) «*izlila* u tu proklamaciju, protiv *nedostojnog smeča* koje su u nju bacili ili na nju bacili» (no proklamacija je već apsorbavala struju), «*da ove reči*» (struja se pretvara, kao i sve drugo kod Vogta, u reči) «*branim protiv blata* koje je bilo nagomilano u ovom poslednjem pokretu i preti da tamo sve preplavi i sve zaprlja. Da, gospodo! To» (naime *blato*) «*je blato i smeće*» (blato je smečel), «što se na ovaj način» (na koji način?) «*baca na sve što se može smatrati čistim*, te izražavam

svoje najdublje *negodovanje*» (Vogt u najdubljem *negodovanju*, quel tableau!) »zbog toga što se *tako nešto*» (šta?) »moglo dogoditi.«

Ali to što on govori, to je — smeće.^[386]

Wolff nije rekao ni slova o Uhlandovoj redakciji proklamacije. On je bio, kako je to predsednik ponovo objasnio, pozvan na red, on je izazvao celu buru, jer je *državnog namesnika i sve njegove ministre* proglasio *izdajnicima naroda* i pozvao parlament da ih proglašuje *izdajnicima naroda*. Ali »nadvojvoda-državni namesnik«, »istrošeni Habsburg« (Vogtove *Studien*, str. 28) i »svi njegovi ministri« za Vogta su »*sve što se može smatrati samo čistim*«. On je pevao s Waltherom von der Vogelweide:

»des fürsten milte üz österriche
fröit dem süezen rëgen geliche
beidiu liute und ouch daz lant.«²

Da li je Vogt već tada imao »naučne odnose« s nadvojvodom Johannom, koje je kasnije priznao? (Vidi »Glavna knjiga«, dokumenti, str. 25.)

Deset godina kasnije izjavio je isti taj Vogt u svojim *Studien*, str. 27/28:

»Toliko je bar sigurno, da su Nacionalna skupština u Francuskoj i njene vode svojevremeno isto tako potcenile sposobnost Louis-a Napoleona, kao što su vode Frankfurtske nacionalne skupštine potcenile *sposobnost nadvojvode Johanna* i da je svaki od ovih prepedenjaka u svojoj sferi primorao svoje potcenjivače da za učinjenu grešku obilno ispaštaju. No, mi smo daleko od toga da ih obojicu stavimo u istu liniju. Užasna bezobzirnost itd., itd. (Louis Bonaparte). — Sve to uzdiže ga visoko iznad već ostarelog i istrošenog Habsburga.«

Još na istoj sednici *Wolff* je preko poslanika Würtha iz Zigmaringena pozvao *Vogta* na dvoboj, a kad je spomenuti Vogt odlučio da svoju kožu sačuva u korist države*, zapretio mu je fizičkim obra-

* Kobes I priča u već pomenutom pamfletu Jacoba Venedeya: »Kada je za vreme sednice, na kojoj je Gagern zagrio Gabriela Riessera posle njegovog govora o caru . . . Karl Vogt s lažnim patosom i gromkim klicanjem zagrio poslanika Zimmermanna u crkvi sv. Pavla, ja sam mu doviknuo: »Okani se mangupskog posla.« Vogt je smatrao potrebnim da me uvredi jednom izazovnom psovkom, a kad sam ja zbog toga lično tražio zadovoljštinu, on je imao hrabrosti, posle dugog zalaganja jednog prijatelja, da povuče svoju uvredu« (ibid., str. 21–22).

¹ kakva slika! — ² »Darežljivost austrijskog kneza slično blagaj kiši jednako razveseljava ljude i zemlju.«

čunom. A kad je *Wolff*, izlazeći iz crkve sv. Pavla, video Karla Hrabrog zaštićenog s dve dame, on se gromko nasmejao i prepustio ga njegovoj sudbini. Iako je vuk¹ s vučjim zubima i srcem, *Wolff* je ipak samo jagnje u odnosu prema lepom polu. Jedina, vrlo bezazlena osveta koju je preduzeo bio je jedan članak u »Revue der Neuen Rheinischen Zeitung« (Aprilski svezak 1850, str. 73) pod naslovom: *Naknadne vesti iz carstva*, gde o eks-državnom regentu piše:

«U ovim kritičnim danima članovi Centralnog martovskog udruženja bili su vrlo marljivi. Pre odlaska iz Frankfurta oni su se već obratili martovskim udruženjima i nemačkom narodu s pozivom: »Sugrađani! Otkucao je jedanaesti čas!» Radi stvaranja nove narodne vojske, oni su se iz Štutgarta obratili novom proklamacijom »nemačkom narodu«, i gle, kazaljka centralnog martovskog sata nalazila se još na starom mestu, ili je njegova brojka XII bila slomljena, kao na satu skupštine u Frajburgu. U proklamaciji se ponovo kaže: »Sugrađani! Otkucao je jedanaesti čas!» O, da je bar otkucao ranije ili bar tada kad je centralnomartovski heroj *Karl Vogt* na svoje zadovoljstvo i zadovoljstvo svojih poštovanih drekavaca smirio u Nirnbergu* franačku revoluciju,^[387] da je bar otkucavao po vašim glavama i kroz njih. . . Namesništvo je otvorilo svoje kancelarije u zgradi vlade u Frajburgu. Regent *Karl Vogt*, istovremeno ministar spoljnih poslova i rukovodilac mnogih drugih ministarstava, svesrdno je primio k srcu dobro nemačkog naroda. Posle dugih danonoćnih studija, on je izvršio jedno potpuno savremeno otkriće: »*Pasoši državnog namesništva*«. Pasoši su bili sasvim jednostavni, lepo litografisani, a mogli su se dobiti besplatno, koliko god hoćeš. Međutim, oni su imali samo jedan mali nedostatak, naime vredeli i bili priznavani samo u Vogtovo kancelariji. Kasnije će možda koji primerak naći svoje mesto u zbirci kurioziteta kojeg Engleza.»

Wolff nije sledio Greinerovom primeru. Umesto da »posle pojavljivanja« »Revue« »odmah otputuje u Ameriku«, on je još godinu dana čekao u Švajcarskoj osvetu Land-Vogta.

* Vogt je kasnije opravdao svoje herojsko delo u Nirnbergu rečima: »Nedostajale su mi garancije za njegovu ličnu sigurnost.»

¹ Igra reči: Wolf

VII

Augsburška kampanja

Kratko vreme pošto je građanin kantona Turgau^[388] završio svoj italijanski rat, građanin kantona Bern otpočeo je svoju augsburšku kampanju.

«Tamo (u Londonu) je već odavno bila Marxova klika koja je dostavljala najveći deo dopisa (u »Allgemeine Zeitung«) i od 1849. godine neprekidno bila u odnosima s »Allgemeine Zeitung.« — («Glavna knjiga», str. 194.)

Iako sam Marx živi u Londonu tek od kraja 1849, naime posle njegovog drugog progonstva iz Francuske, izgleda da »Marxova klika« boravi u Londonu *odavno*, te iako Marxova klika »*odavno dostavlja najveći deo dopisa* u »Allgemeine Zeitung«, ona je ipak tek od 1849. godine *neprekidno* bila u vezi s »Allgemeine Zeitung«. U svakom slučaju Vogtova hronologija se raspada — a tome se ne treba čuditi, jer taj čovek pre 1848. »još nije mislio na političke poslove« (ibid., str. 225) — na dva velika perioda, naime na period »*odavno*« do 1849. i na period od 1849. do »*ove*« godine.

Od 1842. do 1843. ja sam redigovao stari »*Rheinische Zeitung*«^[389], koji je s »*Allgemeine Zeitung*« vodio rat na život i smrt. Od 1848. do 1849. »*Neue Rheinische Zeitung*« obnovio je polemiku. Šta dakle ostaje za period »*odavno* do 1849.« osim činjenice da se Marx »*odavno*« borio protiv »*Allgemeine Zeitung*«, dok je Vogt od 1844. do 1847. bio »stalan saradnik tog lista«? (Vidi »*Glavna knjiga*«, str. 225.)

A sada predimo na drugi period Vogtove svetske istorije.

Ja sam iz Londona bio u »neprekidnoj vezi s ,Allgemeine Zeitung', *neprekidno od 1849. godine*, jer je »*od 1852. godine* neki Ohly glavni londonski dopisnik ,Allgemeine Zeitung'. Ohly doduše nije sa mnom imao *nikakve* veze ni pre ni posle 1852. Nisam ga u životu *nikada* video. Ukoliko se uopšte nalazio među londonskim emigrantima, bio je član Kinkelovog *emigrantskog udruženja*. To, međutim, nimalo ne menja stvar, jer:

«Predašnje proročište starobavarca Altenhöfera, koji je naučio engleski, bio je moj (Vogtov) bliski zemljak, pravokosi Ohly, koji je na komunističkoj osnovi pokušavao dostići više poetsko stanovište u politici i literaturi; u početku u Zirihu, a od 1852. godine, u Londonu bio je glavni dopisnik »Allgemeine Zeitung« sve dotle dok nije konačno završio u ludnici.» — («Glavna knjiga», str. 195.)

Špijun Edouard Simon romantizuje tu foggijadu na sledeći način:

«En voici d'abord un qui de son point de départ communiste, avait cherché à s'élever aux plus hautes conceptions de la politique.»¹ («Viša poetska stanovišta u politici» prevazilazila su snage čak i jednog Edouarda Simona.) «A en croire M. Vogt, cet adepte fut l'oracle de la Gazette d'Augsbourg jusqu'en 1852, époque où il mourut dans une maison de fous.»² («Revue contemporaine», tom XIII, Pariz, 1860, str. 529.)

«Operam et oleum perdidit»^[390] može Vogt reći za svoju »Glavnu knjigu« i za svog Ohlyja. Dok on sam za svog »bliskog zemljaka« tvrdi da je od 1852. iz Londona slao dopise listu »Allgemeine Zeitung«, dok nije »konačno završio u ludnici«, Edouard Simon kaže »ako se Vogtu može verovati, Ohly je bio proročište lista »Allgemeine Zeitung« do 1852, kada je (uz put rečeno, koji još živi) »umro u ludnici«. No, Edouard Simon pozna svog Karla Vogta. Edouard zna da ako se jednom odluči »da veruje« svome Karlu, onda je sasvim svedjedno šta mu veruje, ono što on kaže ili suprotno od onoga što on kaže.

«Gospodin Liebknecht», kaže Karl Vogt, »zamenio ga je«, naime Ohlyja, »kao dopisnik u listu »Allgemeine Zeitung«. «Tek otada, kada je Liebknecht javno proglašen članom Marxove partije, bio je primljen za dopisnika lista »Allgemeine Zeitung« — (ibid., str. 169.)

Ta proklamacija bila je za vreme kelnskog procesa protiv komunističara, dakle krajem 1852.

Liebknecht je, u stvari, u proleće 1851. postao saradnik lista »Morgenblatt«^[391], u kome je izveštavao o industrijskoj izložbi u Londonu. Posredovanjem lista »Morgenblatt« on je u septembru 1855. postao dopisnik lista »Allgemeine Zeitung«.

«Njegovi (Marxovi) drugovi ne pišu ni retka, s kojim on prethodno ne bi bio upoznat» — (ibid., str. 194.)

Dokaz je jednostavan: »On (Marx) suvereno vlada svojim ljudima« (str. 195), dok je Vogt svom Fazyju i kompaniji apsolutno podređen. Ovde se susrećemo s jednom osobenošću Vogtovog stvaranja mitova. Svuda gisensko ili ženevsko patuljasto merilo, malogradanski okviri

¹ «Pre svega, ovde imamo posla s čovekom koji je sa svog komunističkog stanovišta pokušao da se uzdigne do viših koncepcija u politici.» — ² «Ako se može verovati gosp. Vogtu, ovaj čarobnjak bio je proročište lista »Augsburger Zeitung« do 1852, do vremena kad je umro u ludnici.»

i miris švajcarske krčme. Prenoseći naivno udobni provincijski način života Ženeve u velegrad London, on Liebknechtu ne dopušta da napiše »ni retka« u Vestendu, s kojim ja u Hempstidu, udaljenom četiri milje, »ne bih prethodno bio upoznat«. I takvu lageronijersku službu vršim ja svakog dana nizu ostalih »drugova« koji su raspršeni po celom Londonu i pišu za celi svet. Kakav utešan životni poziv i — kako unosan!

Vogtov savetodavac Edouard Simon, koji je upoznat ako ne s londonskim a ono bar s pariskim prilikama, s neospornim umetničkim taktom daje velegradski zamah slici koju je naslikao njegov bespomoćni »prijatelj sa sela«:

»Marx, comme chef de la société, ne tient pas lui-même la plume, mais ses fidèles n'écrivent pas une ligne sans l'avoir consulté: *La Gazette d'Augsbourg* sera d'autant mieux servie» — (ibid., str. 529). Dakle »Marx, kao šef društva, ne piše sam, ali njegovi drugovi ne pišu ni retka a da pre toga ne pitaju njega za savet. '*Augsburger Zeitung*' biće utoliko bolje poslužen.«

Oseća li Vogt svu finoću te korekture?

Ja sam s Liebknechtovim londonskim dopisništvom u listu »Allgemeine Zeitung« imao isto toliko posla koliko i s Vogtovim pariskim dopisništvom u »Allgemeine Zeitung«. Uostalom, Liebknechtovo izveštavanje zaslužuje samo pohvalu — to je kritički prikaz engleske politike koju je on u »Allgemeine Zeitung« opisivao isto onako kao i u istodobnim izveštajima za radikalne nemačko-američke listove. Sam Vogt, koji je brižljivo prekopao cele godišnje komplete »Allgemeine Zeitung« tražeći sumnjiv materijal u Liebknechtovim pismima, ograničava kritiku njihovog sadržaja primedbom da se potpis na Liebknechtovim dopisima sastoji od »dve tanke koso postavljene crte« (»Glavna knjiga«, str. 196).

Kosi položaj crta dokazivao je naravno da je s dopisništvom bilo loše, a tek »tankoća«! Da je Liebknecht umesto dve »tanke crte« nacrtao u svom dopisničkom grbu bar dve masne mrlje! Ako pak u dopisima nema drugih nedostataka osim »dve tanke koso postavljene crte«, onda ostaje sumnja da su oni uopšte objavljeni u »Allgemeine Zeitung«. A zašto ne u »Allgemeine Zeitung«? Kao što je poznato »Allgemeine Zeitung« omogućava da do reči dođu najrazličitija stanovišta, bar na neutralnom području, kao što je engleska politika, a osim toga vredi i inostranstvu kao jedini nemački organ koji nema samo lokalno značenje. Liebknecht je mogao mirno pisati svoja londonska pisma za isti list za koji je Heine pisao svoja *Pariska pisma*, a Fallmerayer svoja *Orijentalna pisma*.^[392] Vogt saopštava da u »Allgemeine Zeitung« saraduju i prljave osobe. Kao što je poznato, sam on bio je saradnik tih novina od 1844. do 1847.

Što se tiče mene samoga i *Friedricha Engelsa* — Engelsa pomijem zato što obojica radimo prema zajedničkom planu i prema prethodnom dogovoru — mi smo 1859. zaista u nekom smislu stupili »u

odnose s »Allgemeine Zeitung«. Ja sam, naime, u januaru, februaru i martu 1859. objavio niz uvodnika u »New York Tribune«, u kojima sam između ostalog podvrgao podrobno kritici teoriju »srednjoevropske velesile« koja je razvijena u listu »Allgemeine Zeitung« i njegovu tvrdnju da je produženje austrijske vlasti u Italiji u *nemačkom interesu*.^[393] Kratko vreme pre izbivanja rata Engels je u dogovoru sa mnom objavio pamflet *Po i Rajna*^[394] (Berlin, 1859), koji je bio usmeren specijalno protiv »Allgemeine Zeitung« i, govoreći Engelsovim rečima (str. 4 njegove brosure: *Savoja, Nica und Rajna*; Berlin, 1850), vojnički i naučno dokazao »da Nemačkoj za njenu odbranu nije potreban nijedan deo Italije i da Francuska, polazeći samo od vojnih razloga, ima naravno još mnogo veće pretenzije na Rajnu, nego Nemačka na Minco«. Ta polemika protiv »Allgemeine Zeitung« i njegove teorije o nužnosti nasilne austrijske vladavine u Italiji išla je kod nas zajedno s polemikom protiv *bonapartističke* propagande. Ja sam npr. u »Tribune« opširno dokazao (vidi npr. februar 1859) da su finansijske i unutrašnje političke prilike »bas empire«^[395] dostigle kritičku tačku i da samo rat u inostranstvu, može produžiti vladavinu državnog prevrata u Francuskoj, a time i kontrarevoluciju u Evropi. Ja sam pokazao da je *bonapartističko* oslobođenje Italije samo izgovor da Francusku drži ugnjetenu, da Italiju podredi državnom udaru, da »prirodne granice« Francuske premesti u Nemačku, da Austriju pretvori u instrument Rusije i da narode uvuče u rat legitimne i nelegitimne kontrarevolucije. Sve se to dogodilo pre nego što je ex-državni namesnik zatrubio iz Ženeve.

Posle Wolffovog članka u »Revue der Rheinischen Zeitung« (1850) ja sam uopšte potpuno zaboravio na »okruglu prirodu«. Tog veselog derana setio sam se opet u proleće 1859. jedne aprilske večeri, kad mi je Freiligrath dao da pročitam Vogtovo pismo s priloženim političkim »Programom«.^[396] To nije bila indiskrecija, jer je Vogtovo pismo bilo određeno »za saopštenje« prijateljima, ne Vogtovim, nego prijateljima adresanta.

Na pitanje šta nalazim u »Programu« odgovorio sam: »Političantsko brbljanje«. Starog šaljivčinu prepoznao sam odmah po njegovoj molbi Freiligrathu da gospodina Buchera pridobije kao političkog dopisnika za nameravani ženevski propagandni list. Vogtovo pismo bilo je datirano 1. aprila 1859. Kao što je poznato, Bucher je od januara 1859. u svojim dopisima iz Londona za berlinski »National-Zeitung« zastupao gledišta apsolutno protivrečna Vogtovom programu; ali čoveku »kritičke neposrednosti« sve krave izgledaju crne.

Posle tog događaja, koji sam smatrao suviše nevažnim da o njemu bilo kome govorim, primio sam Vogtove »Studien zur gegenwärtigen Lage Europas«, jedan spis, koji mi nije ostavio nikakve sumnje o njegovoj povezanosti s bonapartističkom propagandom.

Devetog maja uveče 1859. nalazio sam se na tribini javnog mitinga koji je organizovao David Urquhart povodom italijanskog rata.

Još pre otvaranja mitinga odvažno mi je prišla neka ozbiljna figura. Po hamletovskom izrazu njene fizionomije odmah sam primetio da je »nešto trulo u državi Danskoj«^[397]. To je bio *homme d'état* *Karl Blind*. Posle nekoliko uvodnih fraza počeo je govoriti o Vogtovim »intrigama« i emfatično klimajući glavom uveravao me da Vogt od bonapartističke vlade dobija novčana sredstva za svoju propagandu, da je Vogt jednom južnonemačkom piscu, koga mi on »na žalost« ne može imenovati, ponudio mito od 30 000 guldena, — nije mi bilo sasvim jasno koji je južnonemački pisac vredan 30 000 guldena, — da su se pokušaji podmićivanja dogodili u Londonu, da je već 1858. u Ženevi, pri jednom susretu između Plon-Plona, Fazyja i kompanije bilo većanje o italijanskom ratu i da je veliki ruski knez Konstantin bio određen za budućeg kralja Mađarske, da je Vogt predlagao njemu (Blindu) da saraduje u njegovoj propagandi, te da poseduje *dokaze* o Vogtovoju izdajničkoj delatnosti. Blind se zatim vratio na svoje mesto na drugom kraju bine svom prijatelju J. Fröbelu; miting je počeo i D. Urquhart je u opširnom govoru pokušao da prikaže italijanski rat kao plod rusko-francuskih intriga.*

* Napade Marxove klike na lorda Palmerstona Vogt izvodi naravno iz moje zavade s njegovom samouverenom osobom i njegovim »prijateljima« — («Glavna knjiga», str. 212). Stoga mi se čini prikladnim da ovde ukratko pomenem svoj odnos prema D. Urquhartu i njegovoj stranci. Urquhartovi spisi o Rusiji i protiv Palmerstona zainteresovali su me ali me nisu uverili. Da bih stekao siguran uvid u to pitanje podvrgao sam brižljivoj analizi »Parliamentary Debates« Hansarda i diplomatske »Blue Books«^[398] od 1807. do 1850. Prvi plod tog izučavanja bio je niz uvodnih članaka u »*New York Tribune*« (krajem 1853), u kojima sam dokazao povezanost Palmerstona^[399] s petrogradskim kabinetom na osnovu njegovih pregovora s Poljacima, Turcima, Čerkezima itd. Kratko vreme posle toga, te sam članke prešampao u čartističkom organu »*The People's Paper*« koji je uređivao Ernest Jones, i dodao sam nova poglavlja o Palmerstonovoj delatnosti. Medutim, »*Glasgow Sentinel*« takođe je prešampao jedan od tih članaka (*Palmerston and Poland*^[400]), koji je privukao pažnju gosp. D. Urquharta. Usled jednog sastanka, koji sam s njim imao, on je nagovorio gospodina Tuckera u Londonu da jedan deo tih članaka izda kao pamflet. Ti pamfleti protiv Palmerstona rasturani su kasnije u različitim izdanjima po 15 000 — 20 000 primeraka. Zbog moje analize »Blue Book« o padu Karsa — ona je objavljena u londonskom čartističkom listu (april 1856) — Foreign Affairs Committee² iz Šefilda poslao mi je pismeno priznanje. (Vidi prilog 7.)^[401] Prilikom pregledanja diplomatskih rukopisa koji se nalaze u britanskom muzeju, otkrio sam niz engleskih dokumenata koji se odnose na period od kraja 18. stoleća do epohe Petra Velikog i otkrivaju trajno potajno zajedničko delovanje između kabineta u Londonu i Petrogradu, i pokazuju da je epoha Petra Velikog početni moment te povezanosti. Od opširnog rada o tom predmetu šampao sam dosad samo uvod pod naslovom: *Revelations of the diplomatic history of the*

¹ državnik — ² Komitet za inostrane poslove

Pri kraju mitinga prišao mi je dr *Faucher*, urednik rubrike o inostranstvu u listu »*Morning Star*« (organ mančesterske škole)^[403] i ispričao da je upravo izašao novi nemačko-londonski nedeljni list »*Das Volk*«; da je zbog intrige *Kinkela*, izdavača lista »*Hermann*«,^[404] propao radnički list »*Die Neue Zeit*«, koji je izdavao gosp. *A. Scherzer*, a uređivao *Edgar Bauer*. Obavešten o tome, *Biscamp*, dotad dopisnik lista »*Neue Zeit*«, napustio je svoje učiteljsko mesto na jugu Engleske, da bi u Londonu »*Das Volk*« suprotstavio listu »*Hermann*«. Nemačko udruženje za obrazovanje radnika i neka druga londonska udruženja potpomagala su list, koji je, naravno, kao i svi slični radnički listovi, besplatno uređivan i pisan. Sam *Faucher*, iako su mu kao fritrejderu tuđe tendencije lista »*Volk*«, ne želi da toleriše nikakav monopol u nemačkoj londonskoj štampi, pa je stoga s drugim poznanicima u Londonu osnovao finansijski komitet za potpomaganje lista. *Biscamp* se već pismom obratio, njemu do tada nepoznatom *Lieb-knechtu*, za literarne priloge. Konačno me je *Faucher* pozvao da saradujem u listu »*Volk*«.

Iako je *Biscamp* živeo u Engleskoj od 1852, dotada se nismo poznavali. Jednog dana posle *Urquhartovog* mitinga *Lieb-knecht* ga je doveo k meni. Pozivu da pišem za »*Volk*« nisam se mogao odazvati pre svega zbog pomanjkanja vremena, ali sam obećao da ću pozvati svoje nemačke prijatelje u Engleskoj da se pretplate na list, da ga novčano pomažu i daju literarne priloge. Tokom razgovora počeli smo govoriti o *Urquhartovom* mitingu, što je dovelo do razgovora o *Vogtu*, čije je *Studien* *Biscamp* već poznao i pravilno ocenio. Njemu i *Lieb-knechtu* saopštio sam sadržaj *Vogtovog* »Programa« i *Blindovog* otkrića, ali sam u vezi s ovim poslednjim primetio da je običaj južnih Nemaca da preteruju. Na moje iznenađenje, br. 2 lista »*Volk*« (14. maja) doneo je članak pod naslovom: *Državni regent — izdajnik naroda* (vidi »Glavna knjiga«, dokumenti str. 17, 18), gde *Biscamp* pominje dve činjenice koje je naveo *Blind* — 30 000 guldena koje je on smanjio na 4000 i bonapartističko poreklo novca za *Vogtove* operacije. Uostalom, njegov se članak sastojao od viceva u stilu »*Hornisse*«^[405], koji je 1848 / 1849. uređivao u Kaselu zajedno s *Heiseom*. U međuvremenu, londonsko udruženje za obrazovanje radnika — što sam saznao dugo vremena posle objavljivanja »Glavne knjige« (vidi prilog 8) — naredilo je gospodinu *Scherzeru*, jednom od svojih rukovodilaca, da pozove udruženja za obrazovanje radnika u Švajcarskoj, Belgiji i Sjedinjenim

18th century¹. Uvod je objavljen u dva *Urquhartova* organa, najpre u *Šefildu*, a zatim u londonskom »*Free Press*«. ^[402] Poslednjem organu ja sam od njegovog osnivanja davao ponekad priloge. Kao što se vidi, ja sam se bavio *Palmerstonom* i englesko-ruskom diplomatijom uopšte, ni izdaleka ne sluteći da iza lorda *Palmerstona* stoji gospodin *Karl Vogt*.

¹ *Otkrića o diplomatskoj istoriji 18. veka.*

Državama da potpomažu »Volk« i da se bore protiv bonapartističke propagande. Gore pomenuti članak lista »Volk« od 15. maja 1859. Biscamp je sam poslao poštom Vogtu, koji je u isto vreme primio cirkular A. Scherzera preko svog vlastitog Ranickela.

Vogt sa svojom poznatom »kritičkom neposrednošću« odmah je upleo mene kao demijurga u ovu njemu odvratnu mrežu. On je stoga bez daljega objavio nacrt svog kasnijeg istoriografskog brbljanja u često citiranom »Außerordentliche Beilage zu No. 150 des Schweizer Handels-Couriers«.¹ To praevandelje, gde su najpre bile objavljene misterije o družini palikuća, bürstenheimerima, Chervalu itd. u Bernu, 23. maja 1859 (dakle kasnije od evanđelja Mormona⁽⁴⁰⁶⁾), imalo je naslov »Upozorenje« i time se zgodno priključilo odlomku prevedenom iz brošure zloglasnog E. Abouta*.

Kao što je već ranije napomenuto, Vogtovo anonimno praevandelje »Upozorenje« štampano je na moju molbu u listu »Volk«.

Početkom juna napustio sam London da posetim Engelsa u Mančesteru, gde je pretplata skupila otprilike 25 funti sterlinga za »Volk«. Fr. Engels, W. Wolff, ja i konačno tri nemačka lekara koji žive u Mančesteru, a čija se imena nalaze u jednom sudskom dokumentu koji sam poslao u Berlin, poslali smo tu svotu, a njen »izvor« dao je povoda »radoznanom« Vogtu da uperi »pogled preko Kanala« u Augsburg i Beč (»Glavna knjiga«, str. 21). O sakupljanju novca u Londonu koje je vršio prvobitni finansijski komitet neka se Vogt informiše kod dr Fauchera.

Vogt nas poučava na 225. strani »Glavne knjige«:

»Odavno je bio *spretan manevar reakcije* da od demokrata zahteva da sve čine besplatno, dok *oni sami*« (naime ne demokrati, nego reakcija) »zahtevaju za sebe privilegiju da plaćaju druge i sebe.«

Kakav dakle *reakcionaran manevar* lista »Volk«, koji ne samo da je besplatno uređivan i pisan nego primorava svoje saradnike da mu povrh svega još i *plate!* Ako to nije dokaz za povezanost lista »Volk« s reakcijom, onda Karlu Vogtu staje pamet.

Za vreme mog boravka u Mančesteru dogodio se u Londonu neobično važan događaj. Liebknecht je naime u slugačnici *Hollingera* (štampar lista »Volk«) našao otisak anonimnog i protiv Vogta uperenog pamfleta »Upozorenje«, površno ga pročitao, odmah prepoznao Blindova otkrića, te je osim toga saznao od slugača *A. Vögelea* da je

* Nekoliko reči o bilskom *Commis voyageur* tom zakutnom Moniteuru »odbeglog državnog regenta«. Izdavač i redaktor bilskog »Handels-Courier« je neki Ernst Schüler, politički emigrant iz 1838, vlasnik pošta, trgovac vinom, bankrot, a sada ponovo pri parama, i njegov list, koji je za vreme krimskog rata subvencionirao ured za regrutaciju, ima sada 1200 pretplatnika.

¹ »Izvanrednom dodatku broju 150 švajcarskog lista Handels-Courier«.

Blind rukopis, koji je napisao sopstvenom rukom, dao Hollingeru na štampanje. Ispravke koje su se nalazile na otisku takode je napisao *Blind* svojom rukom. Dva dana kasnije Liebknecht je od Hollingera dobio korekturni otisak koji je poslao listu «Allgemeine Zeitung». Slog pamfleta je ostavljen i poslužio je kasnije za preštampavanje u šestom broju lista «Volk» (18. juna 1859).

S objavljivanjem »Upozorenja« u »Allgemeine Zeitung« počinje augsburška kampanja ex-državnog namesnika. On je optužio »Allgemeine Zeitung« zbog štampanja pamfleta.

U »Glavnoj knjizi« (str. 277/228) Vogt parodira Müllnerovo: »Ja sam, ja sam, ja sam razbojnik Jaromir«.^[407] Samo glagol sein on prevodi s haben.¹

»Ja sam tužio jer sam unapred znao da će se morati otkriti sva šupljost, ništavost i mizernost one redakcije koja sebi prisvaja pravo da bude »zastupnik visokonemačkog obrazovanja«, ja sam tužio jer sam unapred znao da će morati izbiti u javnost povezanost te uvažene redakcije i austrijske politike koju je ona unosila do neba, s družinom palikuća i izroda revolucije»,

i još četiri puta »ja sam tužio«. Tužitelj Vogt ostaje uzvišen, ili Longin ima pravo kad kaže da nema na svetu ničeg tako suhog kao što je bolesnik s vodenom bolešću.

»Lični obziri«, uzvikuje »okrugla priroda«, »bili su u najmanjoj meri motiv moje optužbe.«

A u stvarnosti, stvari su se odigrale na drugi način. Nijedno tele ne bi se moglo strašljivije opirati mesarskom panju nego Karl Vogt optuženičkoj klupi. Dok su ga njegovi »bliži« prijatelji Ranickel, Reinach (ranije putujuća chronique scandaleuse o Vogtu) i brbljivi član krnjeg parlamenta Meyer iz Eßlingena podržavali u njegovom strahu pred optuženičkom klupom, iz Ciriha je dobio hitnu opomenu da istupi s »tužbom«. Na radničkoj svečanosti u Lozani krznar Roos izjavio mu je pred svedocima da ga više neće ceniti, ako ne pokrene proces. No Vogt se opirao: briga njega za augsburšku i londonsku družinu palikuća, on će ćutati. Međutim, on je iznenada progovorio. Različite novine donele su obaveštenje o njegovom procesu, a Ranickel je izjavio:

»Oni u Štutgartu nisu mu (Vogtu) dali mira. Ali on (Ranickel) se ne slaže.«

Uostalom, budući da se »okrugla priroda« nalazila jednom u škripcu, tužba protiv »Allgemeine Zeitung« činila se neosporno najpogodnijim manevrom. Vogtova samoodbrana protiv napada J. Venedeya,^[408] koji ga je optužio za bonapartističke spletke, ugledala je

¹ U nemačkom jeziku perfekt glagola *klagen* — tužiti, gradi se sa glagolom *haben*.

svetlo dana u *bilskom »Handels-Courier«*, 16. juna 1859. i dospela u London *posle* objavljivanja anonimnog pamfleta koji je završio pret-njom:

«Medutim, ako to Vogt bude poricao, na šta će se on teško odlučiti, onda će posle ovog otkrića slediti otkriće br. 2.»

Vogt je porekao, a ono do čega nije došlo, to je bilo otkriće br. 2. Osiguranom tako s ove strane, mogla mu je pretiti neprijatnost samo od dragih poznanika, koje je dovoljno poznavao da bi mogao računati na njihovu plašljivu obzirnost. Ukoliko je zbog žalbe stvar više izbijala u javnost, utoliko je sigurnije mogao računati na njenu diskretnost, jer je u licu »odbeglog državnog regenta« na stubu sramote stajao u nekom smislu celi krnji parlament.

Član parlamenta *Jacob Venedey* u svojoj brošuri *Pro domo und Pro patria gegen Karl Vogt* (str. 27/28; Hannover, 1860)^[340], priča sledeće:

«Osim pisama koje je Vogt saopštio u prikazu svog procesa, čitao sam jedno drugo Vogtovo pismo koje mnogo jasnije nego ono pismo doktoru Loeningu pokazuje poziciju Vogta kao pomagača onih koji su hteli po bilo koju cenu da lokalizuju rat u Italiji. Ja sam za sebe lično ispisao iz tog pisma nekoliko mesta, koja, na žalost, ne smem ovde da objavim, jer mi ih je čovek kome je pismo bilo upućeno saopštio pod uslovom da ih ne objavim. Iz ličnih i partijskih obzira pokušali su da Vogtovo ponašanje u ovoj stvari prikriju na takav način koji se po mom mišljenju ne može opravdati ni partijom ni građanskom dužnošću prema domovini. Ta uzdržljivost mnogih strana uzrok je što se Vogt i sada usuđuje da drsko istupa kao glava nemačke partije. A meni se čini da partija kojoj je Vogt pripadao upravo time snosi neku odgovornost za njegovo ponašanje.»*

Ako, dakle, rizik procesa protiv »Allgemeine Zeitung« uopšte nije bio prevelik, s druge strane ofanzive u tom pravcu davala je generalu Vogtu najpovoljniju operacionu bazu. To je Austrija preko »Allgemeine Zeitung« ozloglasila državnog regenta, Austrija u savezu s komunistima! Tako je državni regent izgledao kao interesantna žrtva čudovišne koalicije između neprijatelja građanskog liberalizma. A malonemačka štampa, već naklonjena državnom namesniku, jer je on pristalica maloga carstva^[409], s likovanjem bi ga uzdigla na štiti!

Početkom jula 1859, kratko vreme posle mog povratka iz Manchestera, potražio me je Blind radi jednog ovde nevažnog događaja. Njegovi pratioci bili su Fidelio Hollinger i Liebknecht. Prilikom tog susreta izrazio sam svoje uverenje da je on pisac pamfleta *Upozorenje*.

* Vidi takođe 4. stranu citiranog pamfleta, gde piše: »To »vođenje računa« iz partijskih obzira, moralna nestalnost, koja se sastoji u tome da u uskom krugu priznaju da je Vogt igrao sramotnu igru s domovinom, a onda tom Vogtu dozvoljavaju da javno optužuje radi klevete one koji su rekli samo ono što svi znaju i misle, i o čemu imaju dokaze u ruci, to mi je odvratno itd.«

On me uveravao o suprotnom. Ponovio sam tačku po tačku njegova saopštenja od 9. maja, koje su, u stvari, predstavljale ceo sadržaj pamfleta. Sve je on to priznao, ali i pored svega toga je rekao da on nije pisac pamfleta.

Otrprike mesec dana kasnije, u avgustu 1859, pokazao mi je Liebknecht pismo redakcije »Allgemeine Zeitung«, u kome ga je ona molila da hitno saopšti dokaze za optužbe sadržane u pamfletu *Upozorenje*. Na njegovu molbu odlučio sam da ga pratim u Sv. Džons Vud u stan Blinda, koji je, iako nije bio pisac pamfleta, u svakom slučaju već početkom maja znao ono što je pamflet odao svetu tek početkom juna, a osim toga mogao je »dokazati« ono što je znao. Blind nije bio kod kuće. On se nalazio u jednom morskome kupalištu. Stoga ga je Liebknecht pismeno obavestio o cilju naše posete. Odgovora nije bilo. Liebknecht je napisao drugo pismo. Najzad je stigao državnički dokument:

«Dragi gospodine Liebknecht!

Oba Vaša pisma, pogrešno adresirana, primio sam gotovo istovremeno. Vi ćete shvatiti da se ni u kom slučaju ne želim mešati u poslove meni sasvim stranog lista. U ovom slučaju utoliko manje, jer u pomenutoj stvari, kao što sam već pre napomenuo, **nisam imao nikakvog udela**. Što se tiče primedaba u privatnom razgovoru, koje Vi navodite, one su očito sasvim pogrešno shvaćene i o tome vlada zabluda o kojoj ću jednom govoriti usmeno. Stoga žalim što ste Vi i Marx morali uzalud dolaziti k meni.

S punim poštovanjem ostajem Vaš K. Blind

St. Leonards, 8. septembra«

Ta diplomatska hladna nota, prema kojoj Blind »nije imao nikakvog udela« u optužbi protiv Vogta, podseća me na jedan članak koji je 27. maja 1859. anonimno objavljen u listu »Free Press« u Londonu, a u prevodu glasi ovako:

«Veliki knez Konstantin — budući kralj Madarske.

Jedan dopisnik, prilažući svoju vizit-kartu, piše nam:

Gospodine! Na poslednjem mitingu* u mjuzik-holu čuo sam primedbu o velikom knezu Konstantinu. Ja Vam mogu saopštiti drugu činjenicu. U leto prošle godine princ Jerôme Napoleon izneo je nekim svojim poverljivim ljudima u Ženevi plan napada na Austriju i predstojeću izmenu karte Evrope. Znam ime jednog švajcarskog senatora kome je on razložio tu temu. Princ Jerôme izjavio je tada da bi prema zamišljenom planu veliki knez Konstantin trebalo da postane kralj Madarske.

Dalje, znam o pokušajima početkom ove godine da se za rusko-napoleonski plan pridobiju kako neki izbegli nemački demokrati tako i uticajni liberali u Nemačkoj. Da bi se oni potkupili, ponudene su im velike novčane svote. (Large pecuniary advantages were held out to them as a bribe.) Srećan sam što mogu reći da su te ponude odbijene s negodovanjem.* (Vidi prilog 9.)

* To je bilo na već pomenutom mitingu 9. maja, koji je održao D. Urquhart.

Taj članak, u kome Vogt nije doduše pomenut, ali za nemačku emigraciju u Londonu jasno označen, daje, u stvari, jezgro kasnije objavljenog pamfleta *Upozorenje*. Pisac »budućeg kralja Mađarske« koga je patriotska revnost nagnala na anonimnu optužbu protiv Vogta, morao se naravno požudno uhvatiti za zlatnu priliku koju mu je pružio augsburški proces, priliku da izdaju razotkrije sudski pred očima cele Evrope. A ko je bio pisac »budućeg kralja Mađarske«? *Gradanin Karl Blind*. To su mi već u maju mesecu otkrili oblik i sadržaj članka, a to je sada službeno potvrdio urednik lista »Free Press« gospodin Collet, čim sam mu razložio značenje spornog pitanja i saopštio Blindovu diplomatsku notu.

Sedamnaestog septembra 1859. slugač gosp. *Vögele* dao mi je pismenu izjavu (štampana u »Glavnoj knjizi«, dokumenti br. 30, 31) u kojoj potvrđuje, ne to da je *Blind* autor pamfleta *Upozorenje*, već to da su on (A. *Vögele*) i njegov poslodavac *Fidelio Hollinger* složili pamflet u *Hollingerovoj štampariji*, da je manuskript napisan *Blindovim rukopisom* i da mu je *Hollinger* svojevremeno označio *Blinda* kao autora pamfleta.

Oslanjajući se na *Vögeleovu* izjavu i na »budućeg kralja Mađarske«, *Liebknecht* je još jednom pisao *Blindu* o »dokazima« za činjenice koje je taj državnik objavio u listu »Free Press«, te mu istovremeno ukazao da sada postoji dokaz o njegovom učešću u izdavanju pamfleta *Upozorenje*. Umesto odgovora *Liebknechtu*, *Blind* je poslao meni gospodina *Colleta*. Gospodin *Collet* trebalo je da me zamoli u *Blindovo ime* da javno ne koristim svoju obaveštenost o autorstvu pomenutog članka u listu »Free Press«. Ja sam odgovorio da se ne mogu ni na šta obavezati. *Moja* diskrecija ići će paralelno s *Blindovom* hrabrošću.

U međuvremenu približavao se termin za otvaranje augsburškog procesa. *Blind* je ćutao. *Vogt* je pokušao u različitim svojim javnim izjavama da pamflet i dokaz za navode u pamfletu svali na mene kao potajnog začetnika. Radi suzbijanja toga manevra, opravdanja *Liebknechta* i radi odbrane lista »Allgemeine Zeitung«, koji je, po mom mišljenju, s ovom optužbom *Vogta* učinio dobro delo, redakciji »Allgemeine Zeitung« stavio sam do znanja preko *Liebknechta* da sam spreman da joj stavim na raspolaganje dokument koji se odnosi na poreklo pamfleta *Upozorenje*, ukoliko to od mene pismeno zatraži. Tako je započela »živa razmena pisama koju upravo sada Marx vodi s gospodinom *Kolbom*«, kako to priča *Vogt* na 194. strani »Glavne knjige«*. Ta moja »živa razmena pisama s gospodinom *Kolbom*« sastojala se, naime,

* Gospodin *Kolb* zaista spominje u 319. broju lista »Allgemeine Zeitung« jedno vrlo opširno pismo gospodina *Marxa* koje on ne štampa. Međutim, to »opširno pismo« štampano je u hamburškoj listu »Reform« br. 139. prilog od 19. novembra 1859. »Opširno pismo« bila je jedna izjava koju sam namenio publici i poslao je berlinskom listu »Volks-Zeitung«.

od dva pisma gospodina *Orgesa* meni, oba istog datuma, u kojima me je on zamolio da mu pošaljem obećani dokument, što sam mu ja zatim i poslao i propratio s nekoliko redaka*.

Oba pisma gosp. *Orgesa*, zapravo dvostruko izdanje istog pisma, stigla su u London 18. oktobra 1859, dok je sudska rasprava u Augsburgu trebalo da počne već 24. oktobra. Stoga sam odmah pisao gosp. *Vögeleu* i zakazao mu za sledeći dan sastanak u lokalnu policijske uprave u Marlborou, gde je svojoj izjavi o pamfletu *Upozorenje* trebalo da dâ sudski oblik *affidavit*.** Moje pismo nije ga zateklo blagovremeno. Stoga sam 19. oktobra,*** i pored svoje prvobitne namere, morao umesto *affidavita* poslati listu »Allgemeine Zeitung« ranije pomenutu pismenu izjavu od 17. septembra****.

Kao što je poznato, sudska rasprava u Augsburgu pretvorila se u pravu komediju zabluda. Corpus delicti bio je *Upozorenje* koje je štampao list »Allgemeine Zeitung«, a poslao mu ga W. Liebknecht. Međutim, autor i izdavač pamfleta igrali su se žmurke; Liebknecht nije mogao dovesti pred augsburški sud svedoke koji se nalaze u Londonu; urednici lista »Allgemeine Zeitung« držali su u svojoj jurističkoj zbunjenosti politički neukusne i besmislene govore, dr Hermann je servirao lovačke priče »okrugle prirode« o družini palikuća, svečanosti u Lozani itd. i sud je konačno odbio Vogtovu tužbu, jer se tužitelj *zabunio* u nadležnoj ustanovi. Zbrka je dostigla kulminaciju kad je proces u Augsburgu bio završen i kad je vest o tome stigla u London zajedno s »Allgemeine Zeitung«. *Blind*, koji je dotad stalno mudro državnici čutao, skočio je iznenada na javnu arenu, zaplašen svedočenjem slugača *Vögelea*, što sam ga ja pribavio. *Vögele* nije izjavio da je *Blind* pisac pamfleta, nego da ga je tako pred njim nazvao Fidelio Hollinger. *Vögele* je, međutim, kategorički izjavio da je *manuskript pamfleta pisan njemu poznatim Blindovim rukopisom i složen i štampan u Hollingerovoj štampariji*. *Blind* je mogao biti pisac pamfleta, pa makar

* Moje propratno pismo i *Vögeleova* izjava nalaze se u »Glavnoj knjizi« dokumenti, str. 30, 31 a pisma gospodina *Orgesa* meni u prilogu 10.

** *Affidavit* — sudska izjava koja zamenjuje zakletvu i u slučaju neistinitosti povlači za sobom sve zakonske posledice lažne zakletve.

*** Budući da pišem nečitko, mome pismu od 19. oktobra pripisali su na sudu u Augsburgu datum od 29. oktobra. Vogtov advokat dr Hermann, sam *Vogt*, uvaženi berlinski list »National-Zeitung« et hoc genus omne! »kritičke neposrednosti« nisu nijednog trenutka sumnjali da je pismo koje je pisano u Londonu 29. oktobra moglo prispeti u Augsburg već 24. oktobra.

**** Da je za taj quid pro quo kriva čista slučajnost — naime to što je *Vögele* kasno primio moje pismo — vidi se iz njegovog kasnijeg *affidavita* od 11. februara 1860.

¹ i sva ta bratija

on ne bio napisan Blindovim rukopisom, niti složen u Hollingerovoj štampariji. Obratno, pamflet je mogao napisati *Blind* i štampati Hollinger, makar *Blind* i ne bio njegov pisac.

U 313. broju lista »*Allgemeine Zeitung*«, s datumom London, 3. novembra (vidi »Glavna knjiga«, dokumenti, str. 37, 38) izjavljuje građanin i državnik *Blind* da on *nije pisac* pamfleta i kao *dokaz* objavljuje »**sledeći dokument**«

a) Ovim izjavljujem da tvrdnja slagača *Vögelea*, koja se nalazi u broju 300. lista »*Allgemeine Zeitung*«, da je tamo spomenuti pamflet *Upozorenje štampan* u mojoj štampariji, ili da je gospodin *Karl Blind* pisac toga pamfleta, predstavlja *zlonamernu izmišljotinu*.

3, Litchfield Street, Soho
London, 2. novembra 1859.

Fidelio Hollinger

b) Potpisani, koji 11 meseci *stanuje i radi* u Litchfield Street 3, *potvrđuje* sa svoje strane *tačnost izjave* gosp. *Hollingera*.

London, 2. novembra 1859.

J. F. Wiehe, slagač

Vögele nije nigde *tvrdio* da je *Blind* autor pamfleta. Dakle, *Fidelio Hollinger* najpre izmišlja *Vögeleovu* tvrdnju da bi je posle toga nazvao »*zlonamernom izmišljotinom*«. S druge strane, ako pamflet *nije štampan* u *Hollingerovoj štampariji*, kako je isti *Fidelio Hollinger* znao da *Karl Blind* *nije pisac*?

I kako može okolnost da »11 meseci« (računajući unatrag od 2. novembra 1859) kod *Hollingera* »*stanuje i radi*« ovlastiti *slagača Wieha* da potvrdi »*tačnost izjave Fidelitya Hollingera*«?

Svoj odgovor na *Blindovu* izjavu (br. 325 »*Allgemeine Zeitung*«, vidi »Glavnu knjigu«, dokumenti, str. 39, 40) završio sam rečima: »*Prenošenjem procesa iz Augsburga u London* bila bi razjašnjena cela misterija *Blind-Vogt*«.

Blind, sa svim moralnim negodovanjem ranjene lepe duše, vraća se ponovo u napad u »*Prilogu lista 'Allgemeine Zeitung' od 11. decembra 1859*«:

»**Pozivajući se ponovo**« (zapamtimo to) »**na dokumente koje su potpisali vlasnik štamparije gosp. Hollinger i slagač Wiehe**, izjavljujem poslednji put da je *tvrdnja*, koja sada sada još ima samo karakter insinuacije, da sam ja autor često pominjanog pamfleta *najobičnija laž*. U drugim izjavama o meni ima najgrubljih izvrtanja.«

U dodatku toj izjavi redakcija lista »*Allgemeine Zeitung*« primećuje da »*diskusija* više ne interesuje širu publiku«, te stoga moli »*gospodu* na koju se to odnosi, da se odreknu eventualnih daljih govora«, što »*okrugla priroda*« na kraju »*Glavne knjige*« komentariše na sledeći način:

»*Drugim rečima*: redakcija lista »*Allgemeine Zeitung*« moli gospodu *Marxa*,

*Biscampa**, *Liebknechta*, za koje se pokazalo da su najobičniji lažovi, da dalje ne blamiraju sebe i 'Allgemeine Zeitung'.

Tako se privremeno završila augsburška kampanja.

Padajući natrag u ton svoje *Lausiade*, *Vogt* prikazuje da je »slagač *Vögele* meni i *Liebknechtu* dao »lažno priznanje« — (»Glavna knjiga«, str. 195). A poreklo pamfleta objašnjava time da je *Blind*

»izmislio i naokolo izbrbljao neka sumnjičenja. Iz toga je onda banda palikuća iskovala pamflet i ostale članke, koje su pripisali *Blindu* koji je zapao u škripac« — (ibid., str. 218).

Ako državni namesnik svoju nerešenu kampanju nije obnovio u Londonu, kao što su ga pozivali, onda se to dogodilo delimično zbog toga što je London »zabačeno mesto« (»Glavna knjiga«, str. 229), a delimično zbog toga što se dotične stranke »međusobno uvlače u laž« (ibid.).

»Kritička neposrednost« tog čoveka smatra prikladnim mešanje suda samo onda, ako se stranke *ne prepiru* oko istine.

Sada izostavljam tri meseca i nastavljam nit svoga pričanja početkom februara 1860. *Vogtova* »Glavna knjiga« nije tada još bila prispela u London, ali je zato bio stigao *odabrani buket berlinskog lista* »National-Zeitung«, gde između ostalog piše:

»*Marxova* partija mogla je vrlo lako svaliti autorstvo pamfleta na *Blinda* upravo zbog toga i posle toga što se ovaj u razgovoru s *Marxom* i u članku u listu »Free Press« izjasnio u sličnom smislu; iskorišćavanjem ovih *Blindovih* izjava i izraza mogao se *iskovati* pamflet, tako da izgleda kao da je *njegov* proizvod.»

Blind, koji je kao *Falstaf* diskreciju smatrao boljim delom hrabrosti, a ćutanje smatrao celom diplomatskom veštinom,^[410] taj *Blind* je ponovo počeo da ćuti. Da bi mu razvezao jezik, objavio sam u Londonu 4. februara 1860. cirkular na engleskom jeziku s mojim potpisom. (Vidi prilog 11.)

U cirkularu, adresiranom uredniku lista »Free Press«, kaže se između ostaloga:

* *Biscamp* je 20. oktobra poslao iz Londona jedno pismo o *Vogt*ovoj aferi redakciji lista »Allgemeine Zeitung«, u kome se na kraju ponudio za dopisnika.^[410] Za to pismo saznao sam iz samog lista. *Vogt* pronalazi moralnu teoriju, prema kojoj potpomaganje lista koji propada čini mene odgovornim za kasnija privatna pisma njegovog redaktora. Za koliko bi puta on bio odgovorniji za *Kolatschekov* »Stimmen der Zeit«, budući da je bio plaćeni saradnik njegovog »Monatschrift«^[411]. Sve dotle dok je *Biscamp* izdavao »Volk«, pokazao je najveću požrtvovanost, napuštajući dugogodišnje mesto da bi preuzeo redakciju i redigovao list besplatno pod vrlo teškim okolnostima, i konačno stavio na kocku dopisništvo kod nemačkih listova, kao npr. kod »Kölnische Zeitung«, da bi mogao delovati u skladu sa svojim pogledima. Sve ostalo nije me se ticalo niti me se tiče.

»Pre nego što preduzmem dalje korake, moram raskrinkati tu gospodu koja su očito radila na ruku Vogtu. Stoga, otvoreno izjavljujem da je izjava Blinda, Wiehea i Hollingera, prema kojoj anonimni pamflet *nije* štampan u Hollingerovoj štampariji Litchfield Street 3, Soho — *besramna laž*.«* Pošto sam izneo svoje dokaze završavam rečima:

»Prema tome, gore pomenutog *Karla Blinda* ponovo nazivam *besramnim lažovom* (deliberate liar). Ako nemam pravo, on me lako može pobiti pozivom na engleski sud.«

Šestog februara 1860. jedan londonski list (*»Daily Telegraph«*)^[413] reprodukovao je — na to ću se kasnije vratiti — buket iz lista *»National-Zeitung«* pod naslovom *»The journalistic Auxiliaries of Austria«* (*»Novinarski pomagači Austrije«*). Ja sam, međutim, poveo proces protiv lista *»National-Zeitung«* zbog klevete, obavestio sam *»Telegraph«* o sličnoj tužbi protiv njega, te sam počeo da sakupljam potreban sudski materijal.

Jedanaestog februara 1860. slugač Vögele dao je affidavit pred policijskom upravom u Bow Street. On ponavlja bitni sadržaj svoje izjave od 17. septembra 1859, naime da je manuskript pamfleta **pisan Blindovim rukopisom** i da ga je slagao u **Hollingerovoj štampariji** delimično on sam (Vögele), a delimično F. Hollinger. (Vidi prilog 12.)

Neuporedivo važniji bio je affidavit slugača *Wiehe*, na čije se svedočenje Blind **ponovo** pozivao u listu *»Allgemeine Zeitung«* sa sve većom samouverenošću.

Stoga osim originala (vidi prilog 13), evo doslovnog prevoda:

»Jednog od prvih dana prošlog novembra — više se ne sećam tačno datuma — uveče između 9 i 10 sati, digao me iz moga kreveta gospodin *F. Hollinger*, u čijoj sam kući tada stanovao i kod koga sam bio zaposlen kao slugač. On mi je dao u ruke izjavu u kojoj se govorilo da sam ja u poslednjih 11 meseci *neprekidno* bio kod njega zaposlen i da za celo to vreme u štampariji gospodina Hollingera Litchfield Street 3, Soho *nije* bio složen ni štampan neki nemački pamflet *Upozorenje*. U svom smušenom stanju i ne poznavajući važnost onoga što radim, ispunio sam njegovu želju, te prepisao i potpisao taj dokument. Gospodin *Hollinger* obećao mi je *novaca*, ali nisam ništa dobio. *Za vreme te transakcije gospodin Karl Blind*, kako mi je kasnije saopštila moja žena, čekao je u sobi gospodina Hollingera. Nekoliko dana kasnije pozvala me je gospođa *Hollinger* u vreme kad sam jeo, i odvela me u sobu svog muža, gde sam našao samog gospodina *Blinda*. *On mi je pokazao isti dokument*, koji mi je pre pokazao gospodin *Hollinger* i molio me da *hitno* (entreated me) *napišem i potpišem drugu kopiju*, jer su mu potrebne *dve izjave*, jedna za njega, a druga za objavljivanje u štampi. *Zatim je dodao da će mi se odužiti*. Ja sam izjavu prepisao i ponovo potpisao.

Ovim izjavljujem da su gornji navodi tačni i dalje:

* Na engleskom jeziku ja kažem: »deliberate lie«. *»Kölnische Zeitung«* preveo je: »besramna laž«. Prevod prihvatam, iako bi »prepredena laž« bila bliže originalu.

1. da za vreme 11 meseci pomenutih u dokumentu šest nedelja *nisam* bio zaposlen kod gospodina Hollingera, nego kod nekog Ermania;

2. u štampariji gospodina Hollingera *nisam* radio upravo u vreme kad je objavljen pamflet *Upozorenje*;

3. tada sam čuo od gospodina Vögelea, koji je tada radio za gospodina Hollingera, da je on, Vögele, **zajedno sa samim gospodinom Hollingerom slagao** dotični pamflet i da je manuskript bio pisan *Blindovim rukopisom*;

4. slog pamfleta stajao je još kad sam ponovo počeo da radim kod gospodina Hollingera. *Ja sam ga sam prelomio*, radi preštampavanja pamfleta *Upozorenje* u nemačkom listu »Das Volk«, koji je štampan kod gospodina Hollingera, 3. Litchfield Street, Soho. Pamflet je objavljen u broju lista »Volk« 18. juna 1859;

5. video sam kako je gospodin Hollinger dao gospodinu Wilhelmu Liebknechtu, koji stanuje 14 Church Street, Soho, korekturni otisak pamfleta *Upozorenje*, na kome je gospodin *Karl Blind svojom vlastitom rukom ispravio 4 ili 5 štamparskih grešaka*. Gospodin Hollinger se kolebao da li je korekturni otisak trebalo da dà gospodinu Liebknechtu i čim se gospodin *Liebknecht* udaljio, Hollinger je meni i mom saradniku Vögeleu izrazio svoje žaljenje što je korekturni otisak dao iz ruke.

Johann Friedrich Wiehe.

Izjavio i potpisao imenovani Friedrich Wiehe u policijskom sudu u Bow Street, 8. dana u februaru 1860. preda mnogom, *J. Henryjem*, sudijom pomenutog suda» (Police Court).

(Bow Street)

S obadva *affidavita* — slagača *Vögelea* i *Wiehea*, bilo je dokazano da je *manuskript pamfleta pisan Blindovim rukopisom i štampan u Hollingerovoj štampariji i da je jednu korekturu izvršio sam Blind.*

A l'homme d'état pisao je Juliusu Fröbelu iz Londona 4. jula 1859:

»Protiv Vogta je ovde objavio ne znam ko žestoku optužbu zbog podmićivanja. U njoj se nalazi nekoliko tobožnjih činjenica, o kojima pre nismo ništa čuli.»

Isti l'homme d'état pisao je Liebknechtu 8. septembra 1859. da »u pomenutoj stvari nije imao nikakvog udela«.

Nezadovoljan time što je postignuto, građanin i državnik *Blind* isfabrikovao je pored toga lažnu izjavu, za koju je izmamio potpis slagača *Wiehea* obećanjem novca od strane *Fidelia Hollingera* i buduće zahvalnosti s njegove strane.

Taj svoj vlastiti fabrikat s izmamljenim potpisom, zajedno s lažnim svedočenjem *Fidelia Hollingera*, ne samo da je poslao u list »Allgemeine Zeitung«, nego se »ponovo poziva« na te »dokumente« u drugoj izjavi, i u vezi s tim »dokumentima«, moralno negodujući, optužuje mene zbog »najobičnije laži«.

Oba *affidavita* — *Vögelea* i *Wiehea*, ja sam u kopijama pustio u promet u različitim krugovima, posle čega je u *Blindovoj* kući odr-

žan sastanak između *Blinda*, *Fidelia Hollingera* i Blindovog kućnog prijatelja gospodina dr med. *Karla Schaiblea*, valjanog i mirnog čoveka, koji je u Blindovim državičkim operacijama igrao u neku ruku ulogu pitomog slona.

U listu »*Daily Telegraph*« od 15. februara 1860. objavljena je bešeška, koja je kasnije preštampana u nemačkim novinama, a u prevodu glasi:

»Pamflet protiv Vogta.
Izdavaču lista »*Daily Telegraph*«!

Gospodine! Usled lažnih izjava koje su puštene u promet, osećam se obaveznim kako prema gospodinu Blindu, tako i prema gospodinu Marxu, da dam formalnu izjavu da nijedan od njih nije pisac pamfleta koji je pre nekog vremena upravljen protiv profesora Vogta u Ženevi. Taj pamflet potiče od mene i na meni leži odgovornost. Žalim, kako iz obzira prema gospodinu Marxu tako i gospodinu Blindu, što su od mene nezavisne okolnosti sprečile da ovu izjavu dam ranije.

London, 14. februara 1860.

Karl Schaible, dr med.»

Gospodin *Schaible* poslao mi je tu izjavu. Zauzvrat, na tu učtivost sam mu odgovorio slanjem izjava slugača *Vögelea* i *Wiehea*, a istovremeno sam mu napisao da njegova (*Schaibleova*) izjava ne menja ništa u lažnim svedočenjima koje je *Blind* poslao u list »*Allgemeine Zeitung*«, niti u *Blindovoj conspiracy*¹ s *Hollingerom* radi izmamljivanja potpisa za *isfabrikovani lažni dokument*.

Blind je osećao da se ovog puta ne nalazi na sigurnom tlu lista »*Allgemeine Zeitung*«, nego pred opasnim engleskim sudom. Ako je hteo da obesnaži *izjave* i »grube uvrede« mog cirkulara koje se na njima zasnivaju, onda su on i *Hollinger* morali dati *protivizjave*, ali s kašnjenjima stvarima ne treba se igrati.

Eisele *Blind* nije pisac pamfleta, jer je *Beisele*^[414] *Schaible* javno za sebe izjavio da je on pisac. *Blind* je samo napisao rukopis pamfleta, samo ga je kod *Hollingera* štampao, svojeručno korigovao probni otisak i samo je s *Hollingerom* isfabrikovao lažne iskaze radi pobijanja tih činjenica i poslao ih u »*Allgemeine Zeitung*«. Ali on je ipak nepriznata nevinost, jer on nije ni pisac ni inicijator pamfleta. On je radio samo kao pisar *Beisele Schaiblea*. Upravo zato on nije znao 4. jula 1859. »ko« je pamflet ubacio u svet, a 8. septembra 1859. »nije u pomenutoj stvari imao nikakvog udela«. Dakle, za njegovo umirenje: *Beisele Schaible* je pisac pamfleta u literarnom smislu, a *Eisele Blind* je pisac u tehničkom smislu engleskog zakona i odgovorni izdavač u smislu svih civilizovanih zakonodavstava. Habeat sibi!²

Na rastanku još nekoliko reči gospodinu *Beisele Schaibleu*.

¹ zaveri — ² Neka tako bude!

Paskvila koju je *Vogt* objavio protiv mene u bilskom »*Handels-Courier*« s datumom: *Bern*, 25. maja 1859, imala je naslov: *Upozorenje*. Pamflet koji je početkom juna 1859. *Schaible* sastavio i njegov sekretar *Blind* napisao i izdao, u kome je *Vogt* optužen kao agent *Louis-a Bonaparte* koji »*potkupljuje*« i koji je »*potkupljen*«, s navođenjem sasvim određenih detalja, taj pamflet takođe nosi naslov *Upozorenje*. Dalje, on je potpisan s: X. Iako X u algebri predstavlja nepoznatu veličinu, slučajno sačinjava i poslednje slovo mog prezimena. Nema li možda naslov i potpis pamfleta za cilj da stvore utisak, kako je *Schaibleovo Upozorenje* moj odgovor na *Vogtovo Upozorenje*? *Schaible* je obećao otkriće br. II, ako se *Vogt* bude usudio da porekne otkriće br. I. *Vogt* ne samo da je porekao: on je protiv *Schaibleovog Upozorenja* podneo tužbu zbog klevete. A br. II gospodina *Schaiblea* nije se dosad još pojavio. *Schaible* je u zaglavlju ovog pamfleta štampao reči: »*Molimo, pošaljite dalje.*« A kad je *Liebknecht* udovoljio toj »*molbi*« i to »*poslao dalje*« pomoću lista »*Allgemeine Zeitung*«, »*nezavisne okolnosti*« od juna 1859. do februara 1860. zavezale su jezik gospodinu *Schaibleu*, koji mu je razvezan tek pomoću izjava datih pod zakletvom u policijskom sudu u *Bow Streetu*.

Bilo kako bilo, *Schaible*, prvobitni optužitelj *Vogta*, sada je javno preuzeo odgovornost za navode u pamfletu. Tako augsburška kampanja umesto pobedom *Vogtovih* branilaca završava konačno pojavom napadača *Schaiblea* na bojnomoj polju.

VIII

Dâ-Dâ Vogt i njegove studije

»Sine studio«^[415]

Otprilike mesec dana pre izbijanja italijanskog rata, pojavile su se Vogtove takozvane *Studien zur gegenwärtigen Lage Europas* (Ženeva, 1859). Cui bono?¹

Vogt je znao da će

»Engleska u predstojećem ratu ostati *neutralna*« — (*Studien*, str. 4).

On je znao da će *Rusija*

»u saglasnosti s Francuskom preduzeti *sve mere* da naškodi Austriji, ne prelazeći u otvoreno neprijateljstvo« — (*Studien*, str. 13).

On je znao da *Pruska* — no pustimo ga da sam kaže šta zna o Pruskoj.

»I najkratkovidijem moralo je sada postati jasno *da između pruske vlade i carske francuske vlade postoji sporazum*; da se Pruska neće mašiti za mač radi odbrane nenemačkih provincija Austrije, da će se saglasiti sa svim merama koje se odnose na odbranu saveznog područja, a da će *inače sprečiti svako učešće saveza ili pojedinih članova saveza na strani Austrije, da bi kasnije, za vreme mirovnih pregovora, dobila nagradu za te napore u severnonemačkoj ravnici*« — (ibid., str. 18/19).

Dakle, résumé: U predstojećem krstaškom pohodu Bonaparte protiv Austrije Engleska će *ostati neutralna*. Rusija će delovati *neprijateljski* protiv Austrije, Pruska će držati u miru svadljive članove Saveza,^[416] a Evropa će lokalizovati rat. Kao što je pre vodio ruski rat, tako će Louis Bonaparta voditi sada italijanski rat s dozvolom viših vlasti, u neku ruku kao tajni general evropske koalicije. Čemu onda Vogtov pamflet? Budući da Vogt zna da Engleska, Rusija i Pruska

¹ Kome na korist?

rade protiv Austrije, šta ga prisiljava da piše za *Bonapartu*? Izgleda, međutim, da je pored *starog neprijateljstva* prema Francuzima »na čelu s podetinjalim ocem Arndtom i senima ništavnog Jahna« (ibid., str. 121), »nemački narod« prodrmla neka vrsta nacionalnog pokreta koji je našao odjeka u mnogim »skupštinama i novinama«, »dok su se vlade, samo oklevajući i s otporom, uključivale u vladajuće strujanje« (ibid., str. 114). Čini se da je »verovanje u preteću opasnost« izazvalo u nemačkom narodu »poklič za zajedničke mere« (ibid.). Francuski »*Moniteur*« (vidi, između ostalog, broj od 15. marta 1859) gledao je na taj nemački pokret s »brigom i čuđenjem«.

»U skupštinama i štampi nekih država nemačkog saveza propoveda se«, uzvikuje on, »neka vrsta krstaškog rata protiv Francuske. Optužuju je zbog slavljujivih planova — koje je ona porekla — da priprema osvajanja koja joj nisu potrebna« itd.

Nasuprot ovim »klevetama« »*Moniteur*« pokazuje da »carevo« istupanje u italijanskom pitanju mora »naprotiv uliti nemačkom duhu najveću sigurnost«, da je nemačko jedinstvo i nacionalnost u neku ruku omiljena misao decembrističke Francuske itd. Međutim, »*Moniteur*« priznaje (vidi 10. april 1859), da su neka nemačka strahovanja mogla biti »provocirana« nekim pariskim pamfletima, — pamfletima u kojima Louis Bonaparta sam sebe hitno poziva da svome narodu da »dugo očekivanu priliku« »pour s'étendre majestueusement des Alpes au Rhin« (»da se veličanstveno proširi od Alpa do Rajne«). »Ali«, kaže »*Moniteur*«,

»Nemačka zaboravlja da Francuska stoji pod okriljem zakonodavstva koje u odnosu na vladu ne dopušta nikakvu preventivnu kontrolu.«

Te i slične izjave lista »*Moniteur*« izazvale su, kako je bilo javljeno grofu Malmesburyju (vidi Blue Book: »On the affairs of Italy. January to May 1859«^[417]), upravo suprotan efekat od onoga koji se nameravao postići. Ali, što nije postigao »*Moniteur*«, postigao je možda *Karl Vogt*. Njegove *Studien* nisu ništa drugo do ponemčena *kompilacija* članaka lista »*Moniteur*«, pamfleta u izdanju *Dentu* i decembrističkih karata budućnosti.

Vogtovo brbljanje o *Engleskoj* interesantno je samo utoliko — što očigledno prikazuje manir njegovih *Studien*. U skladu sa svojim francuskim originalnim izvorima, on pretvara engleskog admirala *Sir Charlesa Napiera* u »*lorda*« *Napiera* (*Studien*, str. 4). Literarni zuavi decembrizma znaju iz pozorišta *Porte St. Martin*^[418] da je svaki ugledni Englez bar lord.

»S Austrijom«, priča *Vogt*, »Engleska se nikada nije mogla slagati duže vreme. Ako su ih *trenutni* zajednički interesi i povezali za neko vreme, stalno ih je *neposredno* opet delila politička nužnost. S Pruskom, naprotiv, Engleska je neprestano stupala u tešnju vezu«, itd. (ibid., str. 2).

Zaista! Zajednička borba Engleske i Austrije protiv Louis-a XIV traje u neznatnim prekidima od 1689. do 1713, dakle, blizu četvrt stotoleća. U ratu oko austrijskog nasleđa^[40] Engleska se s Austrijom bori protiv Pruske i Francuske otprilike 6 godina. Tek u sedmogodišnjem ratu^[49] Engleska se udružuje s Pruskom protiv Austrije i Francuske, ali već 1762. lord Bute ostavlja na cedilu Friedricha Velikog, predlažući naizmenično ruskom ministru Golicinu i austrijskom ministru Kaunitzu »podelu Pruske«. Godine 1790. Engleska sklapa ugovor s Pruskom protiv Rusije i Austrije, koji se iste godine raspada. Za vreme antijakobinskog rata, Pruska zaključuje bazelski ugovor^[170] i istupa iz evropske koalicije i pored Pittovih subsidija. Austrija, naprotiv, podstrekavana od Engleske, nastavlja borbu s neznatnim prekidima od 1793. do 1809. Tek što je Napoleon bio uklonjen, Engleska još za vreme Bečkog kongresa zaključuje odmah tajni ugovor (9. februara 1815) s Austrijom i Francuskom protiv Rusije i Pruske.^[419] Godine 1821. Metternich i Castlereagh zaključuju u Hanoveru novi ugovor protiv Rusije.^[420] Dok, stoga, sami Britanci, istoričari i parlamentarni govornici, govore o Austriji u prvom redu kao o »ancient ally« (»stari savezniku«), *Vogt* otkriva u svom francuskom originalnom pamfletu, izdatom kod *Dentua*, da se Austrija i Engleska, ne računajući »trenutnu zajednicu interesa«, neprestano razilaze, a da se naprotiv Engleska i Pruska neprestano povezuju, zbog čega je i lord *Lyndhurst* za vreme krimskog rata uzviknuo u Domu lordova u odnosu na Prusku: »Quem tu, Romane, caveto!«¹ Protestantaska Engleska gaji antipatiju prema katoličkoj Austriji, liberalna Engleska prema konzervativnoj Austriji, Engleska koja je za slobodnu trgovinu, prema Austriji koja je pristalica zaštitnih carina, Engleska koja je sposobna da plaća, prema bankrotiranoj Austriji. No, patetični element uvek je ostao stran engleskoj istoriji. Lord *Palmerston*, za vreme svoje 30-godišnje vladavine u Engleskoj, ulepšava povremeno svoj vazalski odnos prema Rusiji svojom antipatijom prema Austriji. Iz »antipatije« prema Austriji, on je, na primer, 1848. odbio posredovanje Engleske u Italiji koje je ponudila Austrija, a odobrili Pijemont i Francuska, prema kojima bi se Austrija povukla do Eča i Verone, a Lombardija, ako bi to htela, ujedinila bi se s Pijemontom, Parma i Modena pripale bi Lombardiji, a Venecija bi pod upravom austrijskog nadvojvode sačinjavala nezavisnu italijansku državu i dala bi sama sebi ustav. (Vidi »*Blue Book on the affairs of Italy*«, Part II, July 1849, No 377, 478.) Ti uslovi bili su u svakom slučaju povoljniji nego uslovi mira u Vilafranki.^[271] Pošto je Radetzky tukao Italijane na svim tačkama, Palmerston je predložio uslove koje je sam ranije odbacio. Čim su interesi Rusije tražili suprotan postupak za vreme *mađarske* borbe za nezavisnost, on je, i pored svoje »antipatije« prema Austriji, odbio pomoć Mađarima

¹ »Čuvaj se nje, Rimljanine!«

koju su oni molili oslanjajući se na ugovor od 1711^[421], pa je odbio čak svaki protest protiv ruske intervencije, jer je

»politička nezavisnost i sloboda Evrope vezana s održavanjem i integritetom Austrije kao velike evropske sile«. — (Zasedanje Donjeg doma 21. jula 1849.)

V o g t priča dalje:

•Interesi Ujedinjenog kraljevstva... *svuda* im se» (interesima Austrije) »neprijateljski suprotstavljaju» — (ibid., str. 2).

To »svuda« odmah se pretvara u Sredozemno more.

•Engleska hoće po svaku cenu da održi svoj uticaj u Sredozemnom moru i pribrežnim zemljama. Napulj i Sicilija, Malta i Jonska ostrva, Sirija i Egipat, to su oslonci njene politike koja je usmerena prema istočnoj Indiji; *svuda* na tim tačkama Austrija joj je stvorila *najjače* prepreke» — (ibid.).

Šta sve *Vogt* ne veruje u decembrističkom originalnom pamfletu izdatom kod Dentua u Parizu! Englezi su dosad uobražavali da su se za Maltu i Jonska ostrva naizmenično borili s Rusima i Francuzima, a nikada ne s Austrijom. Francuska, a ne Austrija, ranije je poslala ekspediciju u Egipat i sada se učvršćuje u Sueckom prolazu; Francuska, a ne Austrija, osvajala je na severnoj obali Afrike i zajedno sa Španijom pokušala da Britaniji otme Gibraltar; julski ugovor 1840, koji se odnosi na Egipat i Siriju, Engleska je sklopila protiv Francuske, ali s Austrijom;^[422] u »politici koja je usmerena prema istočnoj Indiji«, Engleska se *svuda* spotiće o »najjače zapreke« od strane Rusije, a ne Austrije; u jedinom ozbiljnom spornom pitanju između Engleske i Napulja — pitanju sumpora od 1840. godine — monopol *francuskog*, a ne austrijskog društva na trgovinu sicilijanskim sumporom, poslužio je kao povod trvenju;^[423] konačno, s one strane Kanala govori se povremeno o pretvaranju Sredozemnog mora u »*lac français*«¹, a nikada se ne govori o njegovu pretvaranju u »*lac autrichien*«². Ali, ovde treba pomenuti jednu važnu okolnost.

Naime, u toku 1858. godine pojavila se u Londonu karta Evrope pod naslovom »*l'Europe en 1860*« — (»Evropa u 1860. godini«). Ta karta, koju je izdalo francusko poslanstvo, a sadrži neke, za 1858. godinu, proročanske nagoveštaje — na primer, Lombardo-Venecija prisajedinjeni Pijemontu, a Maroko Španiji — opisuje političku geografiju cele Evrope s jedinim izuzetkom Francuske, koja prividno ostaje unutar svojih starih granica. Teritorije koje su njoj namenjene poklonjene su sa skrivenom ironijom nemogućim vladarima. Tako, *Egipat* pripada *Austriji*, a primedba štampana na karti objašnjava: »*Francois Joseph I, l'Empereur d'Autriche et d'Egypte*«. (Franz Joseph I, car Austrije i Egipta.)

¹ »francusko jezero« — ² »austrijsko jezero«

Pred Vogtom je ležala karta »*L'Europe en 1860*« kao decembrišćki kompas. Otuda njegov konflikt između Engleske i Austrije zbog *Egipata* i *Sirije*. Vogt proriče da bi se taj konflikt završio »uništenjem jedne od neprijateljskih sila«, kad bi, kako je blagovremeno uvideo, »kad bi Austrija posedovala ratnu flotu« — (ibid., str. 2). No, kulminaciju njima svojstvene istorijske učenosti dostižu *Studien* na sledećem mestu.

»Kad je Napoleon I pokušao *svojevremeno* da razbije *englesku banku*, ova je sebi pomogla *u roku od jednog dana* na taj način što je brojala novac, a nije ga merila, kako je to do tada bio običaj; austrijska državna blagajna nalazi se 365 dana u godini u istom, pa čak i u daleko lošijem položaju« — (ibid., str. 43).

Plaćanja engleske banke u gotovu (»engleska banka« takođe je Vogtov fantom) bila su, kao što je poznato, suspendovana od februara 1797. do 1821. godine, i za vreme te 24 godine engleske banknote nisu se uopšte mogle menjati za metalni novac, bilo izmereni bilo izbrojani. Kad je suspenzija nastupila, u Francuskoj nije postojao nikakav Napoleon I (iako je tada general Bonaparta vodio svoj prvi italijanski vojni pohod), a kad su plaćanja u gotovu u Threadneedle Street ponovo otpočela, Napoleon I prestao je da postoji u Evropi. Takve *Studien* tuku čak i La Guéronnière-ovo osvajanje Tirola od strane austrijskog »cara«.

Gospođa Krüdener, majka Svete alijanse, pravila je razliku između dobrog principa, »*belog anđela Severa*« (Aleksandar I) i lošeg principa, »*crnog anđela Juga*« (Napoleon I).^[424] Vogt, počim nove Svete alijanse, pretvara obojicu, cara i cezara, Aleksandra II i Napoleona III, u »*bele anđele*«. Obojica su predestinirani oslobodioci Evrope.

Pijemont, kaže Vogt, »*pribavio je sebi čak i poštovanje Rusije*« (ibid., str. 71).

Šta treba više reći za jednu državu nego *da je sebi pribavila čak i poštovanje Rusije*. Osobito pošto je Pijemont ustupio Rusiji ratnu luku Vilafranka a isti *Vogt* upozorava u pogledu kupovine zaliva Jade od strane Pruske.^[425]

»Ratna luka na tuđoj teritoriji, bez organske povezanosti sa zemljom kojoj pripada, takva je smešna besmislica da njeno postojanje može dobiti značenje samo onda ako je smatramo u neku ruku za cilj budućih stremjenja, za zabodenu zastavicu, prema kojoj se određuju smernice.« — (*Studien*, str. 15.)

Kao što je poznato, već je Katarina II pokušavala da za Rusiju pridobije ratne luke u Sredozemnom moru.

Nežna obazrivost prema »belom anđelu« Severa dovodi *Vogta* do grubog narušavanja »prirodne skromnosti«, ukoliko ona još postoji u originalnim izvorima kod Dentua. U »*La vraie question, France — Italie — Autriche*« (Paris, 1859; kod Dentua), čitao je na str. 20:

»Uostalom, s kojim bi se pravom austrijska vlada pozivala na nepovredivost

ugovora od 1815, kad ga je ona sama narušila zauzimanjem Krakova, čiju su nezavisnost garantovali ugovori?»*

Taj svoj francuski original prevodi Vogt na nemački jezik na sledeći način:

«Čudnovato je slušati takve reči iz usta jedine vlade koja je do sada na drzak način kršila ugovore. . . na taj način što je usred mira, bez razloga, ispružila svoju zločinačku ruku prema republici Krakov, koja je garantovana ugovorima, i bez daljega je priključila carstvu» — (ibid., str. 58).

Naravno, Nikolaj je uništio ustav i samostalnost kraljevine Poljske, koja je bila zagarantovana ugovorima iz 1815, iz »poštovanja« prema ugovorima iz 1815. Rusija nije manje poštovala integritet Krakova, kad je taj slobodni grad zauzela moskovskim trupama 1831. godine. Godine 1836. Krakov su ponovo zauzeli Rusi, Austrijanci i Prusi, postupali su s njim kao s osvojenom zemljom, a on je još 1840, pozivajući se na ugovore iz 1815, uzalud apelovao na Englesku i Francusku. Konačno, 22. februara 1846. Krakov su ponovo zauzeli Rusi, Austrijanci i Prusi da ga pripoje Austriji.^[426] Narušavanje ugovora izvršile su tri severne sile, a austrijsko osvajanje 1846. bilo je samo poslednja reč ruskog ulaska 1831. Iz delikatnosti prema »belom anđelu Severa« Vogt zaboravlja zauzimanje Poljske i falsifikuje istoriju osvajanja Krakova.**

Okolnost da je Rusija »krajnje neprijateljska prema Austriji, da simpatije Francusku«, ne ostavlja kod Vogta nikakve sumnje o narodnooslobodilačkim tendencijama Louis-a Bonaparte, isto kao što mu i okolnost da je »njegova« (Louis-a Bonaparta) »politika danas najuže povezana s politikom Rusije« (str. 30) ne dopušta nikakve sumnje o narodnooslobodilačkim tendencijama Aleksandra II.

Stoga, svetu Rusiju treba na Istoku smatrati isto tako »prijateljem oslobodilačkih stremljenja«, a i »narodnog i nacionalnog razvitka«, kao i decembrističku Francusku na Zapadu. Ta parola bila je data svim agentima 2. decembra. »Rusija«, čitao je Vogt u spisu izdatom kod Dentua: *La foi des traités, les puissances signataires et l'empereur Napoléon III*, Paris, 1859,

•Rusija pripada porodici Slovena, jednoj izabranoj rasi. . . Neki su se čudili viteškoj saglasnosti koja je iznenada nastala između Francuske i Rusije. Ništa prirodnije: Podužavanje principa, saglasnost o cilju, podvrgavanje vlada i naroda zakonu Svete

* De quel droit, d'ailleurs, le gouvernement autrichien viendrait-il invoquer l'inviolabilité de ceux (traités) de 1815, lui qui les a violés en confisquant Cracovie, dont ces traités garantissaient l'indépendance?»

** Palmerston, koji je namagarčio Evropu svojim smešnim protestom, neumorno je saradivao od 1831. u intrigama protiv Krakova. (Vidi moj pamflet: »Palmerston and Poland»; London, 1853.)

alijanse, ne radi obmanjivanja i prisiljavanja, nego da vode i pomažu božanske pokrete nacije. Iz te potpuno iskrene srdačnosti (između Louis-a Phillippe-a i Engleske vladala je samo *entente cordiale*¹ a između Louis-a Bonaparte i Rusije vladala la *cordialité la plus parfaite*²) proizašle su najsretnije posledice: železnice, *oslobođenje kmetova*, trgovačke luke u Sredozemnom moru itd.*

Vogt se odmah hvata »oslobođenja kmetova« i nagoveštava da

»sada dat podsticaj... mora od Rusije pre učiniti prijatelja oslobodilačkih pokreta nego neprijatelja« — (ibid., str. 10).

On, kao i njegov Dentuov original, pripisuje podsticaj za takozvanu rusku emancipaciju kmetova Louis-u Bonaparti, i u tu svrhu pretvara englesko-tursko-francusko-ruski rat, koji je dao podsticaj, u »*francuski rat*« (ibid., str. 9).

Kao što je poznato, poziv na emancipaciju kmetova odzvanjao je u početku glasno i istrajno pod Aleksandrom I. Car Nikolaj za vreme celog svog života bavio se emancipacijom kmetova, te je 1838. osnovao u tu svrhu posebno ministarstvo plemićkih dobara, naredio mu da poduzme pripremne korake, pa je 1847. izdao čak seljacima naklonjene zakone o oduzimanju plemićkih poseda,^[427] na čije ga je povlačenje 1848. naterao samo strah od revolucije. Ako je, stoga, pitanje emancipacije kmetova pod »dobronamernim carem«, kako Vogt ljubazno naziva Aleksandra II, dobilo znatnije razmere, izgleda da je on na to bio primoran razvitkom ekonomskih prilika, kojima ne može vladati čak ni jedan car. Uostalom, emancipacija kmetova po *odredbama ruske vlade* povećala bi agresivnu snagu Rusije za sto puta. Emancipacija ima jednostavno za cilj dovršavanje autokratije uništavanjem prepreka što ih je veliki autokrata nalazio dosada u mnogim malim autokratima ruskog plemstva, koji su se oslanjali na kmetstvo, kao i u samoupravnim seljačkim opštinama, čija materijalna osnova, zajedničko vlasništvo na zemlju, mora biti uništena tzv. emancipacijom.

Ruski kmetovi razumeju, slučajno, emancipaciju u drugom smislu. Stoga je »dobronamerni car« otkrio da je stvarna emancipacija kmetova nespojiva s njegovom autokratijom, isto tako kao što je dobronamerni papa Pije IX svojevremeno otkrio da je emancipacija Italije

* »La Russie est de la famille des Slaves, race d'élite... On s'est étonné de l'accord chevaleresque survenu soudainement entre la France et la Russie. Rien de plus naturel: accord des principes, unanimité du but... *soumission à la loi de l'alliance sainte des gouvernements et des peuples*, non pour leurrer et contraindre, mais pour guider et aider la marche divine des nations. De la cordialité la plus parfaite sont sortis les plus heureux effets: chemins de fer, *affranchissement des serfs*, stations commerciales dans la Méditerranée etc.« — str. 33 »*La foi des traités etc.*«, Paris, 1859.

nespojiva sa uslovima postojanja papstva. Stoga, »dobronamerni car« vidi u osvajačkom ratu i u vođenju tradicionalne spoljne politike Rusije, koja je, kako primećuje ruski istoričar Karamzin, »neizmenjena«, jedino sredstvo da odgodi revoluciju iznutra. Knez *Dolgorukov* u svom delu: »*La verite sur la Russie*« (1860), kritički je uništio lažne priče o nastupajućem hiljadugodišnjem carstvu pod Aleksandrom II, što su po celoj Evropi 1856. širila plaćena ruska pera, glasno proklamovali decembristi 1859. i ponavljao Vogt u svojim *Studien*.

Već pre izbijanja italijanskog rata sveti savez, koji je prema *Vogtu* osnovan između »belog cara« i »viteza decembra« samo radi oslobodjenja nacionalnosti, obistinio se u Dunavskim kneževinama, gde su jedinstvo i nezavisnost rumunske nacionalnosti bili zapečaćeni izborom pukovnika Cuza za kneza Moldavije i Vlaške.^[428]

»Austrija protestuje nogama i rukama, Francuska i Rusija aplaudiraju« – (ibid., str. 65).

U memorandumu (štampan u »*Preußisches Wochenblatt*«^[429], 1855) ruskog kabineta 1837, koji je sastavljen za sadašnjeg cara, čitamo:

»Rusija ne voli da *odmah* pripoji države s tudim elementima. . . U svakom slučaju izgleda prikladnije da zemlje, za koje je *odlučeno* da budu pripojene, budu neko vreme pod posebnim, ali sasvim zavisnim upravljačima, kao što smo mi to učinili u Moldaviji i Vlaškoj itd.«

Pre nego što je Rusija pripojila Krim, proglasila je njegovu *nezavisnost*.

U ruskoj proklamaciji od 11. decembra 1814. kaže se između ostalog:

»Car Aleksandar, vaš zaštitnik, apeluje na vas Poljake. Naoružajte se sami za odbranu vaše otadžbine i za održanie vaše *političke nezavisnosti*.«

A Dunavske kneževine! Od ulaska Petra Velikog u Dunavske kneževine Rusija je radila za njihovu »*nezavisnost*«. Na kongresu u Nemirovu (1737), carica Ana zahtevala je od sultana nezavisnost Dunavskih kneževina pod ruskim protektoratom. Na kongresu u Fokšani (1772), Katarina II je insistirala na zavisnosti kneževina pod *evropskim protektoratom*.^[430] Aleksandar I je produžio ta nastojanja i ostvario ih pretvaranjem Besarabije u rusku provinciju (bukureštanski mir 1812). Staviše, Nikolaj je usrećio Rumune preko Kiseljeva s *Règlement Organique* koji još uvek važi i koji je organizovao najbesramnije kmetstvo uz likovanje cele Evrope povodom toga zakonika slobode.^[431] Aleksandar II samo je za korak pomakao stopedesetgodišnju politiku svojih prethodnika kvazi-ujedinjenjem Dunavskih kneževina pod upravom Cuze. Vogt otkriva da bi usled tog ujedinjenja pod ruskim vazalom »kneževine bile bedem protiv prodiranja Rusije na jug« – (ibid., str. 64).

Iz činjenice da Rusija aplaudira izboru Cuze (ibid., str. 65) postaje

sasvim jasno da dobronamerni car nije žalio truda da sam sebi zatvori »put prema jugu«, iako »Konstantinopolj ostaje večni cilj ruske politike« — (ibid., str. 9).

Pokušaj da se Rusija prikaže zaštitnikom liberalizma i nacionalnih stremjenja nije nov. Cela gomila francuskih i nemačkih prosvetitelja slavila je Katarinu II kao barjaktara progressa. »Plemeniti« Aleksandar I (Le Grec du Bas Empire¹, kako ga neplemenito naziva Napoleon) izigrao je svojevremeno heroja liberalizma u celoj Evropi. Nije li on usrećio Finsku blagodatima ruske civilizacije? Nije li on u svojoj velikodušnosti dao Francuskoj pored ustava još i *ruskog* premijera, vojvodu Richelieu-a? Nije li on bio tajni šef »Heterije«⁽⁴³²⁾, dok je istovremeno na kongresu u Veroni preko potkupljenog Chateaubriand-a terao Louis-a XVIII protiv španskih pobunjenika?⁽¹⁹²⁾ Nije li on Ferdinanda VII podbadao preko njegovog ispovednika na ekspediciju protiv pobunjenih špansko-američkih kolonija, dok je istovremeno predsedniku Sjedinjenih Američkih Država obećao svoju podršku protiv svake intervencije evropskih sila na američkom kontinentu? Nije li on poslao Ypsilantija kao »vodu helenskih četa« u Vlašku i preko tog Ypsilantija izdao čete i podmuklo ubio Wladimiresca, vodu vlaških pobunjenika? Nikolaj je takođe pre 1830. slavljem u stihu i prozi na svim jezicima kao heroj oslobodilac nacionalnosti. Kad je on 1828/29. preduzeo rat protiv Mahmuda II radi oslobađanja Grka, pošto Mahmud nije dopustio prolazak ruskoj armiji radi ugušivanja grčkog ustanka, Palmerston je izjavio u engleskom parlamentu da su neprijatelji osloboditeljice Rusije nužno »prijatelji« najvećih svetskih čudovišta, Dom Miguela, Austrije i sultana. Nije li Nikolaj u svojoj očinskoj brizi dao Grcima za predsednika ruskog generala, grofa Kapodistriasa? Samo, Grci nisu bili Francuzi, pa su plemenitog Kapodistriasa ubili. Iako je Nikolaj od izbijanja julske revolucije 1830. igrao uglavnom ulogu pokrovitelja legitimista, nije propustio nijedan trenutak da radi za »oslobođenje nacionalnosti«. Biće dovoljno nekoliko primera. Konstitucionalnu revoluciju u *Grčkoj* u septembru 1843. vodio je Kataksi, ruski poslanik u Atini, pre odgovorni inspektor admirala Hejdena za vreme katastrofe kod Navarina⁽⁴³³⁾. Centar bugarskog ustanka 1842. bio je ruski konzulat u Bukureštu. Tamo je ruski general Duhamel u proleće 1842. primio bugarsku delegaciju, kojoj je izložio plan opšteg ustanka. Srbija je trebalo da služi kao rezerva ustanka, a uprava u Vlaškoj trebalo je da prede na generala Kiseļjeva. Za vreme srpskog ustanka (1843) Rusija je preko poslanstva u Konstantinopolju terala Tursku da preduzme represalije protiv Srba, da bi zatim pod tim izgovorom apelovala na simpatije i fanatizam Evrope protiv Turaka. Ni *Italija* nije nikako bila isključena iz oslobodilačkih planova cara Nikolaja: »*La jeune Italie*«, jedno vreme pariski organ Mazzinijeve partije, piše u jednom novembarskom broju 1843:

¹ Grk vizantijske države, ovde: prevarant.

»Nedavni nemiri u Romanji i pokreti u Grčkoj bili su manje ili više povezani. . . Talijanski pokret je propao, jer je stvarno demokratska partija otkazala svoje priključivanje tom pokretu. *Republikanci nisu hteli da potpomažu pokret koji je stvorila Rusija*. U Italiji je sve bilo pripremljeno za ustanak. Pokret je trebalo da počne u Napulju, gde se očekivalo da će na čelo stati jedan deo vojske, ili da će se neposredno priključiti patriotima. Posle izbijanja te revolucije trebalo je da se podignu Lombardija, Pijemont i Romanja i da se osnuje *italijanska država* pod vojvodom Leuchtenbergom, sinom Eugène Beauharnais-a i carevim zetom. *«Le jeune Italie» osujetila je taj plan.*»

»*The Times*»^[434] od 20. novembra 1843. primećuje povodom te vesti u listu *«La jeune Italie»*:

»Ako je taj veliki cilj — osnivanje italijanske države na čelu s ruskim princem — mogao biti ostvaren, utoliko bolje; ali pomoću svake eksplozije u Italiji mogla se postići neposrednija, iako ne tako krupna korist — izazivanje uzbune u Austriji i odvlačenje njene pažnje od strašnih (fearful) planova Rusije na Dunavu.»

Pošto se Nikolaj 1843. bezuspešno obratio »Mladioj Italiji»^[435], on je u martu 1844. poslao u Rim gospodina Butenjeva. Butenjev je papi¹ predložio u ime cara da rusku Poljsku ustupi Austriji u zamenu za Lombardiju, koja je trebalo da sačinjava kraljevinu pod Leuchtenbergom. »*Tablet*» od aprila 1844. koji je tada bio engleski organ rimske kurije, primećuje povodom tog predloga:

»Mamac za rimski dvor u tom lepom planu sastojao se u tome što je Poljska dopala u katoličke ruke, dok je Lombardija kao i pre ostala pod katoličkom dinastijom. Međutim, diplomatski veterani Rima uvideli su da bi u vreme dok Austrija jedva izdržava svoje vlastite posede — i verovatno će pre ili kasnije morati da ustupi svoje slovenske provincije, predaja Poljske Austriji, čak kad bi taj predlog i bio ozbiljan, bila zajam, koji bi kasnije trebalo vratiti, dok bi Severna Italija s vojvodom Leuchtenbergom potpala, u stvari, pod protektorat Rusije, a uskoro neizbežno i pod rusku upravu. Prema tome, toplo preporučivani plan bio je za sada odložen.»

Tako je pisao »*Tablet*» 1844. godine.

Jedina okolnost koja je od sredine 18. stoleća opravdavala državnu egzistenciju Austrije, njen otpor napredovanju Rusije u istočnoj Evropi — otpor bespomoćan, nekonsekventan, plašljiv, ali uporan — daje povoda *Vogtu* da otkrije »da je Austrija žarište svakog razdora na Istoku» — (ibid., str. 56). Sa »izvesnom naivnošću«, koja tako dobro pristaje njegovoj ugojenoj spoljašnosti, on objašnjava povezanost Rusije i Francuske protiv Austrije, i pored oslobodilačkih tendencija »dobronamernog cara«, nezahvalnošću Austrije za usluge koje je primila od Nikolaja za vreme mađarske revolucije.

»Čak i za vreme krimskog rata Austrija je išla do poslednje granice oružane,

¹ Gregoru XIV

neprijateljske neutralnosti. Razume se samo po sebi da je taj postupak, koji je osim toga nosio pečat *lažnosti i lukavosti*, morao strašno ogorčiti rusku vladu protiv Austrije i gurnuti je na stranu Francuske» — (ibid., str. 10, 11).

Rusija, prema Vogtu, vodi sentimentalnu politiku. *Zahvalnost* koju je Austrija pokazala caru na račun Nemačke za vreme varšavskog kongresa 1850. i pohodom protiv Šlezvig-Holštajna,^[436] još ne zadovoljava zahvalnog Vogta.

Ruski diplomata *Poco di Borgo* u svojoj čuvenoj depeši iz Pariza u oktobru 1825.^[437] kaže, posle prethodnog nabranjanja austrijskih intriga protiv ruskih intervencionističkih planova na Istoku:

«Stoga nam naša politika zapoveda da sebe toj državi (Austriji) »prikažemo u strašnom obliku i da je našim pripremama uverimo, ako se odvaži na kakav pokret protiv nas, da će iznad njene glave preći najstrašnija oluja koju je ikada doživela.»

Pošto je Poco Austriji pretio ratom spolja i revolucijom iznutra i predložio kao moguće mirno rešenje zauzimanje njemu »obećanih provincija« Turske, a Prusku jednostavno ocrtao kao podređenog saveznika Rusije, on nastavlja:

«Da je austrijski dvor popustio našim dobrim ciljevima i namerama, onda bi plan carskog kabineta bio odavno ispunjen — plan, koji ima u vidu ne samo osvajanje podunavskih kneževina i Konstantinopolja, nego i proterivanje Turaka iz Evrope.»

Kao što je poznato, 1830. godine sklopljen je tajni ugovor između Nikolaja i Karla X. On je bio utvrđen na sledeći način: Francuska dopušta Rusiji osvajanje Konstantinopolja, a zauzvrat dobija Rajnske provincije i Belgiju; Pruska će biti nagrađena Hanoverom i Saksonijom; Austrija dobija jedan deo turskih provincija na Dunavu. Isti plan, na inicijativu Rusije, ponovo je pod Louis-om Philippe-om predložio Molé petrogradskom kabinetu. Kratko vreme posle toga Brunov je s tim dokumentom otputovao u London, gde je on saopšten engleskoj vladi kao dokaz izdaje Francuske i iskorišćen za stvaranje antifrancuske koalicije 1840.

Sada pogledajmo kako je Rusija u dogovoru s Francuskom *morala* iskoristiti italijanski rat, po mišljenju Vogta, koji je bio inspirisan svojim originalnim pariskim izvorima. »Nacionalni« sastav Rusije, a osobito »*poljska nacionalnost*« mogli bi, čini se, prirediti izvesne teškoće čoveku, čija je »zvezda vodilja princip nacionalnosti«, ali:

»Princip nacionalnosti mi stavljam visoko, a princip slobodnog samoopredeljenja još više« — (ibid., str. 121).

Kad je Rusija prema ugovorima iz 1815. anektirala daleko najveći deo prave *Poljske*, ona je tako dobila istureni položaj na Zapadu, tako se klinasto utisnula ne samo između Austrije i Pruske, nego i između istočne Pruske i Šleske, da su tada već pruski oficiri (npr. Gneisenau) upozoravali na nepodnošljivost takvih pograničnih odnosa

s nadmoćnim susedom. A kada je porazom Poljske 1831. to područje bilo prepušteno na milost i nemilost Rusima, tek tada se pokazao pravi smisao toga klina. Držanje u pokornosti Poljske služilo je samo kao izgovor za izvođenje ogromnih utvrđenja kod Varšave, Modlina, Ivangoroda. Njihov stvarni cilj sastojao se u potpunom strateškom ovladavanju područjem Visle, uspostavljanju baze za napad na sever, jug i zapad. Čak i Haxthausen, pored svih svojih simpatija za pravoslavnog cara i sve rusko, vidi ovde sasvim realnu opasnost i ugrožavanje Nemačke. Utvrđeni ruski položaj na Visli više ugrožava Nemačku nego sva francuska utvrđenja zajedno, osobito od onog trenutka kad bi prestao nacionalni otpor Poljske i kad bi Rusija raspolagala poljskom vojnom snagom kao svojom vlastitom agresivnom snagom. Stoga, *Vogt* umiruje Nemačku time da je *Poljska* postala *ruska* po slobodnom samoopredeljenju.

«Nesumnjivo», kaže on, «usled napornih nastojanja ruske narodne stranke, jaz koji je zjapio između Poljske i Rusije postao je *znatno manji*, i dovoljan je možda samo *neznanat podsticaj da bude sasvim uklonjen*» — (ibid., str. 12).

Taj neznanat podsticaj trebalo je da da italijanski rat. (Za vreme tog rata, Aleksandar II se uverio da se Poljska još nije nalazila na Vogtovo visini.) Utopljena u Rusiju na osnovu «slobodnog samoopredeljenja», Poljska bi kao centralno telo privukla po zakonu gravitacije otrgnute delove bivše poljske države, koji čame pod tuđim gospodstvom. Da bi se taj proces privlačenja lakše odvijao, *Vogt* savetuje Pruskoj da iskoristi momenat i da se reši «slovenskog priveska» (ibid., str. 17), naime *Poznanja* (ibid., str. 97), a verovatno i *zapadne Pruske*, budući da samo istočnu Prusku priznaju za «pravu nemačku zemlju». Od Pruske otrgnuti krajevi pripali bi, naravno, odmah centralnom telu apsorbovanom u Rusiji, a «prava nemačka zemlja», istočna Pruska, bila bi pretvorena u rusku enklavu. S druge strane, što se tiče *Galicije*, koja je na karti «*L'Europe en 1860*» takođe uključena u Rusiju, njeno odvajanje od Austrije bio je neposredni cilj rata, — oslobađanje Nemačke od negermanskih poseda Austrije. *Vogt* se seća da se

«pre 1848. u. . . Galiciji češće nailazilo na sliku ruskog cara, nego austrijskog cara» (ibid., str. 12), i da bi «pri neobičnoj veštini koju Rusija poseduje u vodenju takve politike, tu mogao biti važan razlog za strahovanje u Austriji» (ibid.).

Međutim, samo se po sebi razume, da bi se oslobodila «unutrašnjeg neprijatelja», Nemačka mora mirno dopustiti Rusima da «graniči primaknu trupe» (str. 13) koje bi podržavale takvu politiku. Dok Pruska sama odvaja svoje poljske provincije, trebalo je da Rusija, koristeći se italijanskim ratom, odvoji Galiciju od Austrije, kao što je već 1809. Aleksandar I dobio za nagradu jedan deo Galicije za svoje teatralno potpomaganje Napoleona I. Poznato je da je Rusija delimično od Napoleona I a delimično od bečkog kongresa uspešno izmamila delove Poljske koji su pre pripadali Austriji i Pruskoj. Prema *Vogtu*, 1859.

došao je moment da se *cela* Poljska ujedini s Rusijom. Umesto *emancipacije poljske nacionalnosti* od Rusa, Austrijanaca i Prusa, *Vogt* zahteva *rastvaranje i uništenje cele bivše poljske države u Rusiji*. *Finis Poloniae!*¹ Tu »rusku« ideju o »uspostavljanju Poljske«, koja je odmah posle smrti cara Nikolaja² kružila celom Evropom, razobličio je već u martu 1855. *David Urquhart* u pamfletu: »*The new hope of Poland*« (Nova nada Poljske).

Međutim, *Vogt* još nije dovoljno učinio za Rusiju.

»Izvanredna predusretljivost«, kaže taj *ljubazni sagovornik*, »gotovo bratsko ophođenje Rusa s mađarskim revolucionarima suviše je odskakalo od postupka Austrijanaca, a da ne bi ispoljilo svoj puni učinak. Pokorivši partiju« (Nota bene: Rusija, prema *Vogtu*, nije pokorila *Mađarsku*, nego *partiju*), »a ophodeći se prema njoj pažljivo i učtivo, Rusija je stvorila osnovu za mišljenje koje se može izraziti na taj način da između dva zla treba birati manje i *da u datom slučaju Rusija nije veće zlo*« — (ibid., str. 13).

S kakvom »izvanrednom predusretljivošću, pažnjom i učtivošću«, gotovo »bratskim osećanjima« plon-plonovski Falstaf uvodi Ruse u Mađarsku i pravi od sebe »kanal« iluzije, o koju se razbila mađarska revolucija 1849. To je bila partija *Görgeya*, koja je tada širila veru u ruskog princa kao budućeg kralja Mađarske i tom verom slomila otpor mađarske revolucije.*

Bez posebnog oslonca na bilo koju rasu, Habsburgovci svoju vlast nad Mađarskom *pre* 1848. osnivaju naravno na vladajućoj naciji — *Mađarima*. Uopšte, uz put rečeno, Metternich je bio najveći zaštitnik nacionalnosti. On se koristio jednom nacionalnosti na račun druge, ali se njima koristio da bi ih zloupotrebio. Stoga ih je održavao. Uporedimo Poznanj i Galiciju. Posle revolucije 1848/49. habsburška dinastija, razbivši pomoću Slovena Nemce i Mađare, pokušavala je, oponašajući Josepha II, da nemački element nasilno dovede do vlasti u Mađarskoj. Od straha pred Rusijom, Habsburgovci se nisu usudili da se prepuste u naručje svojim spasiocima Slovenima. Sva njihova državna reakcija u Mađarskoj bila je još više usmerena protiv njihovih spasilaca Slovena, nego protiv njihovih pobedenih neprijatelja Mađara. Stoga je austrijska reakcija u borbi sa svojim vlastitim spasiocima naterala

* »Nesreća Mađara«, kaže poljski pukovnik Lapinski, koji se do predaje Kormorna borio protiv Rusa u revolucionarnoj mađarskoj armiji, a kasnije u Čerkeskoj, »nesreća Mađara bila je u tome što nisu poznavali Ruse.« — (Theophil Lapinski, *Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849*, Hamburg, 1859, str. 216.) »Bečki kabinet bio je potpuno u rukama Rusa... prema njihovom savetu ubijeni su poglavari... dok su Rusi na svaki način sticali za sebe simpatije, komandovali su Austriji tako da bude omrzuta više nego što je ikada bila« — (ibid., str. 188, 189).

Slovene natrag pod mađarsku zastavu, kako je to pokazao *Szemere* u svom pamfletu: *Hungary, 1848 - 1860* (London, 1860). Zato su se austrijska vladavina *nad* Mađarskom i vladavina Mađara *u* Mađarskoj poklapale *pre* i *posle* 1848. Sasvim je druga stvar s Rusijom, bez obzira na to da li ona u Mađarskoj vlada direktno ili indirektno. Računajući zajedno elemente srodne po poreklu i religiji, Rusija odmah raspoláže *većinom nemadarskog* stanovništva. Mađarska rasa brojčano odmah ustupa pred Slovenima srodnim Rusiji po poreklu i Vlasima srodnim po religiji. Stoga je ruska vladavina u Mađarskoj jednaka *propasti mađarske nacionalnosti*, tj. propasti Mađarske istorijski povezane s vladavinom Mađara.*

Vogt, koji »slobodnim samoodređenjem« *Poljake* utapa u *Rusiju*, dopušta da Mađari nestanu u *slovenstvu* pomoću ruskog gospodstva.** Ali Vogt još uvek nije dosta učinio za Rusiju.

* General *Moritz Perczel*, proslavljen u mađarskoj revoluciji, odvojio se još za vreme italijanskog rata od mađarskih oficira okupljenih u Torinu oko Kossutha i u javnoj izjavi objasnio motive svog povlačenja — s jedne strane, Kossuth, koji je služio samo kao bonapartističko strašilo ptica, a, s druge strane, perspektiva *ruske* budućnosti Mađarske. U odgovoru (datiranom St. Helier, 19. april 1860) na jedno pismo, u kome sam molio bliža obaveštenja o njegovoj izjavi, kaže on između ostalog: »Ja neću nikada pomagati da se spase Mađarska iz kandža dvoglavog orla samo zato da se zatim preda **ubistvenoj nežnosti** severnog medveda.«

** Gospodin Kossuth se nikada nije varao o tačnosti pogleda izloženih u tekstu. On je znao da Austrija može Mađarsku zlostavljati, ali je ne može uništiti. »Car Joseph II«, piše on velikom veziru Rešid-paši iz Kutajaha, 15. februara 1851, »jedini genijalni čovek koga je stvorila porodica Habsburg, iscrpio je sve izvanredne izvore svog retkog duha i tada još popularne predstave o moći njegove kuće, u pokušaju da germanizuje Mađarsku i da je rastvori u celovitoj državi; međutim, Mađarska je izašla iz borbe s obnovljenom životnom snagom... U poslednjoj revoluciji Austrija se podigla iz prašine samo zato da pred carem padne na noge, pred carem svojim gospodarom, koji svoju pomoć nikad ne daje, nego uvek prodaje. I skupo je Austrija morala platiti tu pomoć.« — («Correspondence of Kossuth», str. 33.) S druge strane, kaže on u tom pismu, samo Mađarska i Turska u zajednici mogle bi slomiti panslavističke intrige. On piše Davidu Urquhartu iz Kutajaha, 17. januara 1851: »**We must crush Russia**, my dear Sir! and, headed by you, we will! I have not only the resolution of will, but also that of hope! And this is no vain word, my dear Sir, no sanguine fascination; it is the word of a man, who is wont duly to calculate every chance: of a man though very weak in faculties, not to be shaken in perseverance and resolution«, etc. — (ibid., str. 39). (Mi moramo Rusiju smrviti, dragi prijatelju, i pod Vašim rukovodstvom mi ćemo je smrviti. Ja nisam ispunjen samo odlučnošću nego i nadom i to nije prazna fraza, dragi prijatelju, nije sangvinička fantazija, to je reč čoveka koji je naviknut da svaku mogućnost brižljivo proceni, čoveka, koji je iako vrlo slabih sposobnosti, nepokolebljiv u istrajnosti i odlučnosti«, itd.)

Među »nenemačkim provincijama« Austrije, za koje nemački savez ne bi trebalo da »*trgne mač*« protiv Francuske i Rusije, koja je »potpuno na strani Francuske«, nalazila se ne samo Galicija, Mađarska i Italija, nego i *Češka i Moravska*.

»Rusija«, kaže *Vogt*, »predstavlja čvrstu tačku, oko koje slovenske narodnosti nastoje da se sve više grupišu« — (ibid., str. 9/10).

Češka i Moravska pripadaju »slovenskim nacionalnostima«. Isto tako kao što se Moskovija razvila u Rusiju, tako se Rusija mora razviti u Panslaviju. »Sa *Česima*... na boku, mi ćemo podleći svakom neprijatelju« — (ibid., str. 134). Mi, tj. Nemačka, moramo nastojati da se oslobodimo Čeha, tj. Češke i Moravske. »Nikakve garancije nenemačkim posedima vladara« — (ibid., str. 133). »*Nikakve nenemačke provincije više u savezu*« (ibid.), nego samo nemačke provincije u Francuskoj! Stoga, ne samo da »sadašnjem francuskom carstvu treba dati slobodu delatnosti... sve dotle dok ono ne povredi područje nemačkog saveza« (str. 9; Predgovor), nego i **Rusiji**, sve dotle dok poseže samo za »*nenemačkim provincijama u savezu*«. Rusija će pomoći Nemačkoj u razvijanju njenog »jedinstva« i »nacionalnosti« time što će svoje trupe primaknuti »slovenskom privesku« Austrije, koji je izložen njenim »intrigama«. Dok Louis Bonaparta bude zapošljavao Austriju u Italiji, a Pruska bude držala u koricama savezni nemački mač, »dobronamerni car« će »potajno potpomagati« revoluciju u *Češkoj i Moravskoj* novcem, oružjem i municijom... — (ibid., str. 13).

A »sa *Česima* na boku moramo podleći svakom neprijatelju!»

Kako je velikodušno od »dobronamernog cara« što nas oslobađa od Češke i Moravske i njihovih Čeha, koje se, naravno, kao »slovenske nacionalnosti moraju grupisati oko Rusije« — (ibid., str. 11).

Pogledajmo kako naš državni namesnik brani istočnu nemačku granicu uključujući Češku i Moravsku u Rusiju! Češka postaje ruska! Ali Češka leži usred Nemačke, odeljena od ruske Poljske Šlezijom, a od Galicije i Mađarske, koje je rusificirao *Vogt* — Moravskom, koju je takode rusificirao *Vogt*. Tako Rusija dobija deo teritorije nemačkog saveza dužine 50, a širine 25 - 35 nemačkih milja. Ona pomiče svoju zapadnu granicu za punih 65 nemačkih milja na zapad. A kako je od Egera do Lauterburga u Elzasu u pravoj liniji samo 45 nemačkih milja, to bi francuskim klinom s jedne strane, a još više ruskim klinom s druge strane, severna Nemačka bila potpuno odeljena od južne, i podela Nemačke bila bi gotova. Direktni put od Beča prema Berlinu išao bi *preko Rusije*, pa čak i direktni put od Minhena prema Berlinu. Drezden, Nirnberg, Regensburg, Linc bili bi naši pogranični gradovi prema Rusiji; naš položaj na jugu prema Slovenima bio bi u najmanju ruku takav kao *pre* Karla Velikog (dok nam *Vogt* na zapadu ne dopušta da se vratimo do Louis-a XV), i mi bismo iz naše istorije mogli izbrisati hiljadu godina.

Čemu je služila Poljska, tome još bolje može služiti Češka. Dovolj-

no je Prag pretvoriti u utvrđeni tabor i sagraditi pomoćne tvrđave na ušću Vltave i Egera u Labu — i ruska armija u Češkoj može mirno čekati nemačku armiju koja već od početka razdeljena dolazi iz Bavar-ske, Austrije i Brandenburga, te jače dočekati na utvrđenjima, a slabije tući pojedinačno.

Pogledajmo lingvističku kartu centralne Evrope, uzmimo npr. slovenski autoritet, »slovanský zeměvid« od Šafarika.^[438] Tu se granica slovenskih jezika proteže od pomeranske obale kod Stolpa preko Zastrova, južno od Hodciena na Noteću, i onda ide na zapad do Meserica. A odatle se iznenada savija prema jugozapadu. Ovde prodire masivni nemački klin od Šleske duboko između Poljske i Češke. U Češkoj i Moravskoj slovenski jezik pomiče se opet daleko na zapad, — naravno, sa svih strana nagrižen od prodirućeg nemačkog elementa i prožet nemačkim gradovima i jezičkim ostrvima, kao što su na severu cela donja Visla i najveći deo istočne i zapadne Pruske takođe nemački i potiskuju se napred neugodno za Poljsku. Između najzapadnije tačke poljskog i najsevernije tačke češkog jezika leži lužičko-srpsko jezičko ostrvo usred nemačkog jezičkog područja, ali tako da Šlesku gotovo odseca.

Za ruskog panslavistu *Vogta*, koji ima na raspolaganju Češku, ne može biti govora o tome gde je prirodna granica slovenske države. Ona ide od Meserica direktno na Liberoze i Liben, zatim na jug od proboja Labe kroz češko-pogranično gorje, pa ide dalje zapadnom i južnom granicom Češke i Moravske. Što je dalje na istok, to je slovensko; nekoliko nemačkih i ostalih oblasti koje su usečene u slovensko područje ne mogu duže zadržavati razvitak velike slovenske celine; one ionako nemaju nikakva prava tamo gde se nalaze. Jednom uspostavljeno, to »panslavističko stanje«, razumljivo, zahteva i na jugu sličnu ispravku granica. Ovde se, takođe nepozvan, utisnuo nemački klin između severnih i južnih Slovena i zauzeo podunavsku dolinu i štajerske Alpe. *Vogt* ne može da podnese taj klin, pa konsekventno pripaja Rusiji Austriju, Salcburg, Štajersku i nemačke delove Koruške. Da pri tom uspostavljanju slovensko-ruske države prema najispitanim načelima »principa nacionalnosti« Rusiji pripadne i nekoliko Mađara i Rumuna pored različitih Turaka (»dobronamerni car« radi na pokoravanju Čerkeske i na istrebljenju krimskih Tatara takođe po »principu nacionalnosti«!) za kaznu zbog toga što se utiskuju između severnih i južnih Slovena, to je Vogt već objasnio u inat Austriji.

Pri toj operaciji mi Nemci ne gubimo ništa osim istočne i zapadne Pruske, Šlezije, delove Brandenburga i Saksonije, celu Češku, Moravsku i ostalu Austriju izuzevši Tirol (od kojeg jedan deo pripada italijanskom »principu nacionalnosti«) — i uz to našu nacionalnu egzistenciju.

No, zastanimo samo kod problema po kome su Galicija, Češka i Moravska ruski.

Pod takvim okolnostima nemačka Austrija, jugozapadna Nemačka

i severna Nemačka, ne bi nikada mogle saradivati osim — i do toga bi nužno došlo — *pod ruskim vodstvom*.

Vogt primorava nas Nemce da pevamo ono što su pevali njegovi Parižani 1815:

«Vive Alexandre,
Vive le roi des rois,
Sans rien prétendre,
Il nous donne des lois.»¹

Vogtov »princip nacionalnosti«, koji je 1859. hteo da ostvari savezom između »belog anđela Severa« i »belog anđela Juga«, trebalo je da se, prema njegovom *vlastitom* shvatanju, potvrdi pre svega u iščekivanju poljske nacionalnosti, uništavanju mađarske nacionalnosti i nestanku nemačke nacionalnosti — u ruskoj.

Ja tada nisam spomenuo njegov *Dentuov* originalni pamflet, jer sam se ovde ograničio samo na jedan *jedini* uverljivi citat za dokaz da u svemu što ovde napola nagoveštava, a napola izbrbljava, sluša uputstvo iz Tiljerija. U »*Pensiero ed Azione*«,^[439] od 2. do 16. maja 1859, u kome *Mazzini* predskazuje događaje koji su se kasnije odigrali, on između ostalog primećuje da je u savezu zaključenom između Aleksandra II i Louis-a Bonaparte prvi uslov glasio: »*abbandono assoluto della Polonia*« (apsolutno napuštanje Poljske od strane Francuske, što *Vogt* prevodi: »potpuno ispunjavanje jaza koji je nastao između Poljske i Rusije«).

«Che la guerra si prolunghi e assuma... proporzioni europee, l'insurrezione delle provincie oggi turche preparata di lunga mano e quelle dell' *Ungheria*, daranno campo all' *Allianza* di rivelarsi... Principi russi governerebbero le provincie che surgerebbero *sulle rovine* dell' Impero Turco et dell' *Austria*. . . *Constantino di Russia* è già proposto ai malcontenti ungheresi.» — (»*Pensiero ed Azione*« od 2 - 16. maja 1859). (»Medutim, ako bi se rat otegao i poprimio evropske razmere, onda će odavno pripremani ustanak danas turskih provincija i Mađarske dati Alijansi priliku da se raskrinka... Ruski prinčevi vladat će državama koje se budu uzdigle na ruševinama Turske i Austrije... Ruski knez Konstantin već je predložen mađarskim nezadovoljnicima.«)

Medutim, *Vogtovo rusofilstvo* samo je sekundarno. U tom pitanju on samo sledi uputstvo koje je dato u Tiljerijama, pokušava da pripremi Nemačku za manevre, o kojima su se sporazumeli Louis Bonaparta i Aleksandar II, za slučaj eventualnog rata protiv Austrije, a, u

¹ Živeo Aleksandar,
Živeo kralj nad kraljevima,
Ništa ne tražeći
Daje nam zakone.»

stvari, samo ropski ponavlja panslavističku frazu svog originalnog pariskog pamfleta. Njegovo stvarno zanimanje sastoji se u pevanju »Pesme o Ludvigu«:¹⁴⁴⁰

»Einan kùning wèiz ih, hèizit hêr Hlùdowîg
ther gêrno Gôde (i. e. den Nationalitâten) dionôt.«¹

Ranije smo čuli kako je Vogt hvalio Sardiniju kako je ona »čak zadobila uvažavanje Rusije«. Sada povucimo paralelu.

»O Austriji« kaže on, »u izjavama« (Pruske) »nema govora. . . u slučaju predstojećeg rata između Severne Amerike i Kočincine jezik ne bi bio drugačiji. No osobito se rado naglašava nemački poziv Pruske, nemačke obaveze, stara Pruska. »Stoga Francuska« (prema njegovoj izjavi o Francuskoj na str. 27: »Francuska se. . . sada rezimira jedino u osobi svog vladara«) »deli pohvale preko lista 'Moniteur' i ostale štampe. — Austrija besni.« — (Studien, str. 18.)

»Da Pruska pravilno shvata svoj »nemački poziv«, sledi iz pohvala koje joj je dao Louis Bonaparta u »Moniteur' i ostaloj decembrističkoj štampi.« Kakva hladnokrvna drskost! Setimo se, kako Vogt iz pažnje prema »belom anđelu Severa« smatra da je jedino Austrija narušila ugovore iz 1815. i jedino ona zauzela Krakov. Istu uslugu on ukazuje sada »belom anđelu Jуга«.

»Ta crkvena država, na čijoj je republici« (republika crkvene države!) »Cavaignac zastupnik doktrinarne republikanske partije. . . vojni pandan Gagerna« (takode paralela!) »izvršio sramno ubistvo naroda« (izvršiti ubistvo naroda na republici jedne države!), »koje mu ipak nije pomoglo na izborima za predsednika« — (ibid., str. 69).

Tako je dakle Cavaignac, a ne Louis Bonaparta izvršio »sramno ubistvo naroda« na Rimskoj republici! U stvari, Cavaignac je u novembru 1848. poslao ratnu flotu u Civita Vecchia radi lične zaštite pape. Ali tek sledeće godine, tek pošto je Cavaignac već mesecima bio udaljen s predsedničke stolice, tek 9. februara 1849. bila je ukinuta svetovna vlast pape i u Rimu proglašena republika, pa tako Cavaignac nije mogao ubiti republiku koja u njegovo vreme još uopšte nije postojala. Dvadeset drugog aprila 1849. Louis Bonaparta poslao je generala Oudinot-a s 14 000 ljudi u Civita Vecchia, pošto je od Nacionalne skupštine izmamio novčana sredstva potrebna za ekspediciju na Rim, svečano izjavljujući da ima u vidu samo otpor nameravanog upada Austrije u rimsku oblast. Kao što je poznato, pariska katastrofa od 13. jula 1849. proizašla je iz odluke Ledru-Rollina i Montanje¹⁴⁴¹ da se osvete za »sramno ubistvo naroda na Rimskoj republici«, što je istovremeno »sramno narušavanje francuske konstitucije« i »sramna

¹ »Znam jednog kralja, zove se Ludvig,
koji rado služi bogu (tj. nacionalnostima).«

povreda odluke Nacionalne skupštine«, *pozivanjem na sud* uzročnika svih tih sramnih dela *Louis-a Bonaparte*. Sada vidimo kako »sramno«, kako drsko *falsifikuje* istoriju odvrtni sikofant državnog prevrata, *Karl Vogt*, da bi stavio izvan svake sumnje poziv gospodina »Hludowiga«, da bude oslobodilac nacionalnosti uopšte, a u Italiji posebno.

Vogt se seća iz »*Neue Rheinische Zeitung*« da u Francuskoj klasa sitnih seljaka pored klase lumpenproletarijata sačinjava jedinu društvenu bazu bas empire-a^[395]. On to servira na sledeći način:

«Sadašnje carstvo nema stranke među obrazovanima, nema stranke... u francuskoj buržoaziji — njemu pripadaju samo dve mase, vojska i seoski proletarijat, koji ne zna ni da čita ni da piše. Ali to sačinjava $\frac{9}{10}$ stanovništva i obuhvata u sebi moćno organizovan instrument, kojim se može razbiti otpor, i gomila zaduženih helota, koji ne poseduju ništa osim glasa što će ga dati na izborima.

Negradsko stanovništvo Francuske, uračunavajući vojsku, iznosi jedva $\frac{2}{3}$ celokupnog stanovništva. *Vogt* pretvara manje od $\frac{2}{3}$ u $\frac{9}{10}$. Celokupno francusko negradsko stanovništvo, od koga se $\frac{1}{5}$ otprilike sastoji od imućnih zemljoposjednika, a $\frac{1}{5}$ opet od bezemljaša, on pretvara u sitne seljake, »zadužene helote«. Najzad, on u Francuskoj ukida svaku pismenost izvan gradova. Kao što je pre falsifikovao istoriju, tako sada falsifikuje statistiku, da bi proširio pijedestal svog junaka. Na taj pijedestal sada se postavlja sam junak.

«Francuska se sada, u stvari, rezimira isključivo u osobi svog vladara, o kome je rekao *Masson*« (takođe autoritet) »da poseduje velika svojstva kao državnik i suveren, nepokolebljivu volju, siguran takt, snažnu odluku, jako srce, uzvišen, odlučan duh i potpunu bezobzirnost« — (ibid., str. 27).

«wie saelecliche stât im an
allez daz, daz êr begat!
wie gâr sîn lîp ze wunsche stât!
wie gënt im so geliche inein
die finen keiserlichen bein. (*Tristan*)¹

Vogt istrže svom *Massonu* kadionicu, da bi sam njom mahao. *Massonovom* katalogu vrlina on dodaje: »hladna proračunatost«, »snažne kombinacije«, »mudrost zmije«, »uporna strpljivost« (str. 28), a zatim muca kao *Tacit* predvorja: »*Poreklo* te vlasti je užas«, što je u svakom slučaju besmislica. Pre svega, grotesknu figuru svog junaka on mora da melodramatizuje u velikog čoveka, i tako od »*Napoleona Malog*«^[442] nastaje ovaj »*sudbonosni čovek*« — (ibid., str. 28).

¹ «Kako mu lepo i divno pristaje
sve ono što on radi!
Kako je krasan njegov stas!
Kako se harmonično kreću
njegovi fini carski udovi.»

«Ako sadašnje prilike dovedu do toga», uzvikuje Vogt, «da se *izmeni* (kakav skromni izraz, *izmeni!*) «ta vlada» (sudbonosnog čoveka), «to mi sa svoje strane nećemo prestati izražavati svoje *tople želje za uspeh*, iako se u ovom trenutku pred nama ne nalazi takva perspektiva!» — (ibid., str. 29).

Koliko je ozbiljno mislio taj topli čovek sa svojim pritajenim željama za uspeh, vidi se iz sledećeg:

«Stoga *prilike u unutrašnjosti* postaju pri **produžavanom miru** iz *dana u dan sve nesnosnije*, jer se francuska armija nalazi u daleko prisnijoj vezi sa strankama obrazovanih, nego npr. u nemačkim državama, u Pruskoj i Austriji; — jer te stranke nalaze odjeka osobito među oficirima, te bi tako jednog lepog dana *jedino aktivno uporište* vlasti moglo caru iskliznuti iz ruku» — (ibid., str. 26/27).

Dakle, «*prilike u unutrašnjosti*» postaju pri **produžavanom miru** «*svakog dana sve nesnosnije*». Stoga je Vogt morao da pokuša da Louis-u Bonaparti olakša *narušavanje mira*. Vojska, «jedino aktivno uporište» njegove «vlasti», pretila je da mu isklizne iz ruku. Stoga je Vogt dokazivao da je zadatak Evrope da preko rata «lokalizovanog» u Italiji, francusku «vojsku» ponovo priveže uz Louis-a Bonapartu. Stvarno, krajem 1858. izgledalo je da će se uloga Badinguet-a, kako Parižanin nepristojno naziva «sinovca svog strica», užasno završiti. Opšta trgovinska kriza 1857/58. paralizovala je francusku industriju.* Vladin manevar da spreči izbijanje akutne krize učinio je da zlo postane hronično, tako da se zastoj francuske trgovine povlačio sve do izbijanja italijanskog rata. S druge strane, cene pšenice od 1857. do 1859. pale su tako nisko, da se na različitim *congrès agricoles* čula žalba da će francuska zemljoradnja biti onemogućena niskim cenama i velikim terecima. Smešan pokušaj Louis-a Bonaparte da veštački podigne cene pšenice putem ukaza kojim je naredio pekarima u celoj Francuskoj da uvedu žitne ambare, odavao je bespomoćnu smetenost njegove vlade.

Spoljna politika državnog udara pokazala je samo niz neuspelih pokušaja imitiranja Napoleona — sami zaleti koji su uvek krunisani službenim odstupanjem. Takva je njegova intriga protiv Sjedinjenih Američkih Država, manevar za obnavljanje trgovine robljem^[443], melodramske pretnje Engleskoj. Drskosti koje je Louis Bonaparta tada sebi dopustio protiv Švajcarske, Sardinije, Portugala i Belgije — iako u Belgiji nije mogao omesti utvrđivanje Antverpena — predstavljale su još veći njegov fijasko pred velikim državama. U engleskom parlamentu «Napoleon le Petit» postao je uobičajeni izraz, a

* U stvari, samo je industrijski prosperitet održavao tako dugo režim Louis-a Bonaparte. Francuska izvozna trgovina više se nego podvostručila usled australijsko-kalifornijskih otkrića i njihovih posledica na svetskom tržištu i postigla nečuven zamah. Uopšte, februarska revolucija se u krajnjoj liniji razbila o Kaliforniju i Australiju.

»The Times« je u završnim člancima 1858. promenio naziv »čovek od železa« u »čovek od gutaperke«. Međutim, ručne granate Orsinija kao munje su osvetile unutrašnji položaj Francuske. Pokazalo se da je režim Louis-a Bonaparte još uvek bio tako nestalan kao i u prvim danima državnog udara. *Lois de sûreté publique*^[444] odavali su svu njegovu izolovanost. On je morao da prepusti vlast svojim vlastitim generalima. Nečuveni događaj — Francuska je prema španskom običaju bila podeljena na pet glavnih područja. Uspostavljanjem regentstva, Pélistier je, u stvari, priznat za vrhovnu vlast u Francuskoj.^[445] Međutim, obnovljeni teror nije ulivao nikakav strah. Umesto da izgleda strašan, holandski sinovac bitke kod Austerlica izgledao je samo smešan.^[446] Montalambert je u Parizu mogao da igra Hampdena, Berryer i Dufaure svojim sudskim govorima mogli su da brbljaju o nadi buržoazije, a Proudhon u Briselu mogao je da proklamuje luj-filipizam s *Acte additionel*,^[447] dok je sam Louis Bonaparta celoj Evropi brbljao o rastućoj moći Marijane. Ustanak u Šalonu,^[448] za vreme kojeg su oficiri, na vest o proklamovanju republike u Parizu, umesto da napadnu pobunjenike, samo oprezno pitali u prefekturi da li je republika uistinu proklamovana u Parizu, uverljivo je dokazao da je čak i vojska smatrala restaurisano carstvo pantomimom, kojoj se približava kraj. Skandalozni dvoboji obesnih oficira u Parizu, istovremeno sa skandaloznim berzanskim krahovima, kojima su bili kompromitovani najviši glavari bande od 10. decembra! Pad Palmerstonovog kabineta u Engleskoj zbog njegovog saveza s Louis-om Bonapartom!^[449] Konačno, državna blagajna, koja se mogla ponovo napuniti samo preduzimanjem izuzetnih mera! Takav je bio položaj tog *bas empire*^[395] krajem 1858. Palo je lažno carstvo, ili, smešna farsa napoleonskog carstva morala se završiti *umutar* granica uspostavljenih ugovorima 1815. godine. U tu svrhu bio je, pak, potreban *lokalizovani rat*. Puki izgled na rat s Evropom bio bi tada dovoljan da u Francuskoj izazove eksploziju. Svako je dete razumelo šta je *Horsman* rekao u engleskom parlamentu:

«Mi znamo da će Francuska podržavati cara sve dotle dok naše kolebanje bude dopustilo njegovoj spoljnoj politici da bude uspešna, ali mi imamo razloga da verujemo da će ga ona napustiti čim mu budemo činili odlučnu opoziciju.»

Sve je zavisilo od toga da se rat *lokalizuje*, tj. da se on vodi s vrhovnim odobrenjem Evrope. Sama Francuska morala se nizom licemernih mirovnih pregovora i njihovih ponavljanih neuspeha tek postepeno pripremiti za rat. Ali Louis Bonaparta je i ovde zapao u ćorsokak. Lord Cowley, engleski poslanik u Parizu, otputovao je u Beč s predlozima koje je sastavio Louis Bonaparta, a odobrio engleski kabinet (Derby). Tamo su (vidi pre citiranu *Blue Book*) ti predlozi, pod pritiskom Engleske, bili neočekivano prihvaćeni. Cowley se upravo bio vratio u London s veću o »mirnom rešenju«, kad je tamo iznenada stigla vest da je Louis Bonaparta odustao od svojih vlastitih predloga

i da je pristupio kongresu koji je predložila Rusija radi preduzimanja mera protiv Austrije. Rat je postao moguć samo intervencijom Rusije. Da Rusiji nije više bio potreban Louis Bonaparta za izvođenje njenih planova — bilo da ih *sprovede zajedno s Francuskom ili da pomoću francuskih udaraca Austriju i Prusku pretvori u svoja bezvoljna oruđa*, — Louis Bonaparta bio bi već tada oboren. Ali i pored potajne podrške Rusije, pored obećanja Palmerstona, koji je u Kompjenju odobrio zaveru u Plombjeru,^[450] ipak je sve zavisilo od držanja Nemačke, budući da je, s jedne strane, na vlasti u Engleskoj bila još torijevska vlada, a, s druge strane, tadašnja nema pobuna Francuske protiv bonapartističkog režima mogla je, s izgledom na evropski rat, dovesti do eksplozije.

Sam *Vogt* je izbrbljao da svoju »pesmu o Ludvigu« nije pevao iz živog saučešća prema Italiji, ni iz straha pred strašljivim, konzervativnim, a i bespomoćnim i brutalnim despotizmom Austrije. Naprotiv, on je verovao da bi ako bi Austrija, uzgred rečeno, bila *prisiljena* da započne rat, čak odmah pobeđila u Italiji,

»u Francuskoj u svakom slučaju izbila revolucija, carstvo bi bilo srušeno i pred zemljom bi bila druga budućnost« (ibid., str. 132). On je verovao da se »na kraju krajeva austrijska vojska ne bi mogla odupreti oslobođenim silama francuskog naroda« (ibid.), da bi »pobedonosno austrijsko oružje u revoluciji Francuske, Italije, Madarske, samo sebi stvorilo protivnika koji bi ga uništio«.

Ali njemu nije bilo važno da Italiju oslobodi od Austrije, nego da Francusku podjarmi Louis-u Bonaparti.

Da li su potrebni dalji dokazi da je *Vogt* bio jedna od bezbrojnih truba kojima se groteskni trбуhozborac iz Tiljerija služio da bi bio razumljiv na stranim jezicima?

Treba se setiti da se u ono vreme kad je Louis Bonaparta prvi put otkrio svoj poziv da oslobodi nacionalnosti uopšte i Italiju posebno, da se tada u Francuskoj odigravala u njenoj istoriji nečuvana drama. Cela Evropa bila je zapanjena žilavom upornošću kojom je ona odbijala »idées napoléoniennes«^[451]. Još su u svežem sećanju: entuzijizam, kojim su čak i »chiens savants« corps legislatif¹ klicali mirovnim garancijama Mornjya; ozlojeđeni članci lista »Moniteur«, u kojima je prekorevao naciju čas zbog toga što je ogrezla u materijalnim interesima, čas zbog nedostatka patriotske energije i njene sumnje u političku mudrost Badinguet-a i njegovu sposobnost kao vojskovođe; umirujuće službene messages² svim trgovačkim komorama Francuske; carsko uveravanje da »étudier une question n'est pas la créer«³. Engleska štampa, zapanjena tom neobičnom dramom, bila je puna dobronamernih gluposti o miroljubivom preobražaju koji leži u prirodi Francuza, berza je pitanje »rata« ili »ne-rata« tretirala

¹ »desirani psi« zakonodavnog tela — ² poruke — ³ »izučavati pitanje ne znači pokrenuti ga«

kao pitanje »dvoboja« između Louis-a Bonaparte, koji je rat hteo, i nacije, koja ga nije htela, i kladila se ko će pobediti, nacija ili »sinovac svog strica«. Da bih prikazao tadašnju situaciju, citiraću samo neka mesta iz londonskog lista »The Economist«^[452], koji je kao organ Sitija, kao zagovornik italijanskog rata i kao vlasništvo Wilsona (nedavno umrlog ministra finansija za Indiju i oruđe Palmerstona) imao veliku vrednost:

»Uznemirena ogromnim uzbuđenjem koje je prouzrokovano, francuska vlada pokušava da primeni sistem umirenja« — (*The Economist*, 15. januar 1859).

U svom broju od 22. januara 1859, u članku pod naslovom: »Praktične granice carske vlasti u Francuskoj«, *The Economist* piše:

»Bilo da će biti ispunjeni planovi cara o ratu u Italiji ili ne, jedno je bar neosporno, naime to da su njegovi planovi naišli na vrlo jak i verovatno neočekivani otpor u ledenom držanju kojim ih je primilo javno mnjenje Francuske, u potpunom pomanjkanju bilo kakve simpatije za carev plan... On predlaže rat, a francuski narod pokazuje samo uzbunu i nezadovoljstvo, državni papiri su obezvređeni, strah pred poreznicima gasi svaku iskru vojničkog i političkog entuzijazma, komercijalni deo nacije zahvaćen je panikom, seoski okruzi su nemi i nezadovoljni, u strahu pred novim novačenjem i nametima; politički krugovi koji su najsnažnije podržavali carski režim kao *pis aller*¹ protiv anarhije, izjasnili su se iz sasvim istih razloga protiv rata — sigurno je da je Louis Napoleon otkrio u svim klasama široku i duboku opoziciju protiv rata, pa čak i protiv rata za Italiju, što nije ni slutio.*

Kao protivteža tom raspoloženju francuskog naroda bio je ispušten onaj *de* originalnog Dentuovog pamfleta koji je »u ime naroda« tražio od »cara« pomoć da »Francusku konačno veličanstveno proširi od Alpa do Rajne« i da ne stavlja više prepreke »ratničkom duhu« i »stremljenju naroda za oslobodenjem nacionalnosti«. *Vogt* duva u isti rog s prostitutkama decembra. U onom momentu kad je Evropa bila zadivljena upornim francuskim nastojanjem za mirom, *Vogt* otkriva da je »danas lako pokretni narod« (Francuzi), »čini se, ispunjen ratničkim raspoloženjem« (ibid., str. 29, 30), i da gospodin Hludowig sledi samo »vladajuće stremljenje vremena« koje je usmereno upravo na »nezavisnost nacionalnosti« (ibid., str. 31). Razume se da on nije verovao *ni slova* od onoga što je pisao. U svom »Programu« kojim je pozivao

* Lord Chelsea, koji je u Parizu zamenjivao Lorda Cowley-a za vreme njegove odsutnosti, piše: »The official disavowal« (u »Moniteur« od 5. marta 1859), »of all warlike intentions on the part of the Emperor, this Imperial message of peace, has been received by all classes of Paris with feelings of what may be called exultation.« — (Br. 88 Plave knjige »On the affairs of Italy. January to May 1859«). (»Službeno demantovanje svih ratnih namera od strane cara, tu carsku mirovnu poslanicu prihvatile su sve klase u Parizu s neuobičajenim oduševljenjem.«)

¹ krajnje sredstvo

demokrate na saradnju u njegovoj bonapartističkoj propagandi, on priča vrlo tačno, da je italijanski rat *nepopularan* u Francuskoj.

«Za prvo vreme ja ne vidim nikakvu opasnost za Rajnu; međutim, ona može nastupiti kasnije, rat tamo ili protiv Engleske učinio bi Louis-a Napoleona gotovo popularnim, a rat u Italiji nema takvu popularnost» — (str. 34, «Glavna knjiga», dokumenti).*

Ako je jedan deo originalnog pamfleta izdanog kod Dentua pokušavao da francuski narod izvede iz njegove «mirovne letargije» tradicionalnim osvajačkim fantomima i da privatne želje Louis-a Bonaparte stavi u usta nacije, zadatak drugog dela na čelu s listom «*Moniteur*» sastojao se u tome da uveri pre svega Nemačku o carevom gnušanju nad osvajanjem zemalja i o njegovom idealnom pozivu mesije osloboditelja nacionalnosti. Dokazi, s jedne strane, o nesebičnosti njegove politike a, s druge strane, njegova nastojanja za oslobađanjem nacionalnosti mogu se lako naučiti napamet, budući da se stalno ponavljaju i vrte oko dve osnovne tačke. Dokaz za nesebičnost decembrističke politike — *krimski rat*. Dokaz za tendencije oslobađanja nacionalnosti — *pukovnik Cuza i rumunska nacionalnost*. «*Moniteur*» je ovde direktno davao ton. Vidi «*Moniteur*» od 15. marta 1859. o krimskom ratu. «*Moniteur*» od 10. aprila 1859. kaže o rumunskoj nacionalnosti:

«Ona* (Francuska) «hoće da se u Nemačkoj, kao i u Italiji, održe i čak ojačaju nacionalnosti koje su priznate ugovorima. — U *Dunavskim kneževinama* on* (car) «se trudio da pomogne pobjedi legitimnih želja tih provincija, te da i u tom delu Evrope osigura poredak koji bi bio zasnovan na nacionalnim interesima.»

Vidi takođe pamflet koji je početkom 1859. objavljen kod Dentua: «*Napoleon III et la question roumaine*». U odnosu na *krimski rat*:

«Konačno, kakvu je kompenzaciju zahtevala Francuska za krv koju je proliila i za milione koje je potrošila na Istoku isključivo za evropske interese?» — (str. 13. «*La vraie Question*», Paris, kod Dentua 1859).

Tu temu, koja je u Parizu razrađena u beskonačnim varijacijama, Vogt je izložio na nemačkom jeziku tako tačno da je, izgleda, E. About, brbljiva svraka bonapartizma, Vogtov nemački prevod ponovo preveo na francuski jezik. Vidi «*La Prusse en 1860*». I ovde nas ponovo progoni *krimski rat i rumunska nacionalnost pod pukovnikom Cuzom*.

* *Nota bene*. U svojim *Studien* on ponavlja zajedno s «*Moniteur*» i Dentuovim originalnim pamfletom, «da svojevrsni hir sudbine primorava toga čoveka (Louis-a Bonapartu) da kao oslobodilac nacionalnosti stane u prvi red» (str. 35), da «toj politici nacionalnosti» treba pružiti pomoć i čekati «dok to oslobodjenje ne sprovede taj sudbonosni čovek» (str. 36). U njegovom *Programu* gospodi demokratima kaže se, naprotiv: «Mi se možemo i moramo čuvati takvog pomagača» — (str. 34. «Glavna knjiga», dokumenti).

«Ali, znamo bar toliko» ponavlja *Vogt* za listom «*Momiteurs*» i Dentuovim originalnim pamfletom, «da Francuska nije osvojila nijednu stopu zemlje» (na Krimu) «i da se *stric* posle *pobedonosnog pohoda* ne bi zadovoljio mršavim rezultatom ustanovljene premoći u vojnoj veštini» — (*Studien*, str. 33). «Ovde se pokazuje bitna razlika od stare napoleonovske politike»* — (ibid.).

Kao da nam *Vogt* mora dokazivati, da «*Napoleon le Petit*» nije pravi Napoleon! *Vogt* bi s istim pravom mogao proricati 1851. da sinovac, koji prvom italijanskom pohodu^[74] i ekspediciji u Egipat^[76]

* Uostalom, «*Napoleon le Petit*» kopirao je i frazu o oslobođenju nacionalnosti od pravog Napoleona. U maju 1809. Napoleon je npr. izdao u Šenbrunu proklamaciju Madarskoj, u kojoj se, između ostalog, kaže: «*Mađari!* Došao je trenutak uspostavljanja vaše nezavisnosti... Ja od vas ne zahtevam ništa. Želim samo da vas vidim kao slobodnu i nezavisnu naciju. Vaša veza s Austrijom bilo je vaše prokletstvo itd.» Šesnaestog maja 1797. sklopio je Bonaparta ugovor s republikom Venecijom, a prvi član glasi: «Između Francuske i republike Venecije treba ubuduće da vladaju mir i dobra sloga.» Svoj cilj u tom ugovoru otkrio je francuskom direktorijumu tri dana kasnije tajnom depešom, koja počinje rečima: «Ovim dobijate ugovor koji sam zaključio s republikom Venecijom, i na osnovu kojeg je general Baraguay d'Hilliers s 16 000 ljudi zauzeo grad. Ovim mirovnim ugovorom imao sam u vidu različite ciljeve.» Kao poslednji cilj on navodi: «Učutkajte sve priče koje se mogu pojaviti u Evropi, jer se sada može reći da je naše osvajanje Venecije samo privremena operacija, koju su sami Venecijanci usrdno zahtevali.» Dva dana kasnije, 26. maja, Napoleon je pisao gradskoj upravi Venecije: «Međutim, ugovor zaključen u Milanu može potpisati uprava, a tajne tačke tri njena člana. Ja ću uvek činiti sve što je u mojoj moći da vam dokažem svoju želju za učvršćenjem vaše slobode i da na kraju vidim kako je nesretna Italija zauzela ono mesto na evropskoj pozornici za koje je pozvana, — slobodna i nezavisna od svih stranaca.» Nekoliko dana kasnije on piše generalu Baraguay-u d'Hilliers-u: «Po prijemu ovoga, javite se provizornoj vladi Venecije i predočite joj da u saglasnosti s principima koji sada ujedinjuju republike Francusku i Veneciju, i s neposrednom zaštitom koju Francuska Republika ukazuje Venecijanskoj, nužno je da pomorska snaga republike bude uspostavljena na visini koja uliva poštovanje. *Pod tim izgovorom* Vi ćete zavladati svim, ne zaboravljajući istovremeno da živite u dobroj slozi s Venecijancima, i za našu službu — i to govoreći stalno u ime Venecije — vrbovati sve mornare Republike. Ukratko, Vi to morate tako udesiti da sve mornaričke objekte i brodove u venecijanskoj luci transportujete u Tulon. Prema jednoj tajnoj tački ugovora, Venecijanci su obavezni da Francuskoj Republici dostave mornaričke objekte u vrednosti od 3 miliona za mornaricu u Tulon; međutim, moja je namera da u interesu Francuske Republike prisvojim sve venecijanske brodove i sve njihove mornaričke objekte u korist Tulonga.» — (Vidi: «*Correspondance secrète et confidentielle de Napoléon*». 7 vols. Paris, 1817). Ove zapovesti bile su doslovno izvršene; i čim su Veneciji opljačkana sva mornarička i vojna sredstva, Napoleon je bez ikakvog kolebanja predao svog novog saveznika, oslobođenu republiku Veneciju — kojoj se svečano zaklinjao da će je braniti od svake opasnosti — despotskom jarmu Austrije.

nije imao da suprotstavi ništa osim avanture u Strasburu, ekspedicije u Bulonj^[291] i lakrdijaške parade na Satoriju^[453], nikada neće kopirati 18. brimer^[77], a još manje da će ikada staviti carsku krunu. Tu je ipak postojala »bitna razlika od stare napoleonske politike«. Voditi rat protiv evropske koalicije i voditi ga s dozvolom evropske koalicije, to je bila druga razlika.

»Slavni krimski pohod«, u kome su ujedinjene snage Engleske, Francuske, Turske i Sardinije posle dve godine »zauzele« polovinu jednog ruskog utvrđenja, a u zamenu za to izgubile celu tursku tvrđavu (Kars) i posle koje su pri zaključivanju mira na pariskom kongresu^[454] morale skromno »moliti« kod neprijatelja »odobrenje« da svoje trupe nesmetano otpreme kući, — taj pohod bio je, u stvari, sve drugo samo ne »napoleonovski«. Slavan je bio samo u romanu *Bazancourt-a*. No krimski rat je mnogo dokazao. Louis Bonaparta je izdao tobožnjeg saveznika (Tursku), da bi zadobio savez s tobožnjim neprijateljem. Prvi uspeh pariskog mira bio je žrtvovanje »čerkeske nacionalnosti« i istrebljenje krimskih Tatara od strane Rusa, a i uništenje nacionalnih nada koje su Poljska i Švedska polagale na krstaški rat Zapadne Evrope protiv Rusije. Druga pouka krimskog rata bila je: Louis Bonaparta nije smeo da vodi drugi krimski rat, da izgubi staru vojsku i navuče nove državne dugove u zamenu za svest da je Francuska dovoljno bogata »de payer sa propre gloire«¹, da ime Louis-a Napoleona figurira u jednom evropskom ugovoru, da »konzervativna i dinastička štampa Evrope« jednoglasno priznače, »uzvišene vrline, mudrost i umerenost cara«, kako visoko ocenjuje njegove zasluge Vogt (ibid., str. 32), i da mu je tada cela Evropa davala sve počasti pravog Napoleona pod izričitim uslovom da se Louis Bonaparta po primeru Louis-a Philippe-a pristojno drži unutar »granica praktičnog uma«, tj. ugovora od 1815, nijednog trenutka ne zaboravljajući tanku liniju koja deli Pikelheringa^[455] od heroja, koga on predstavlja. Političke kombinacije, vlastodršci i društvene prilike koje su uopšte mogle da omoguće šefu decembarske bande da izigrava Napoleona, najpre u Francuskoj, a zatim izvan francuske teritorije, pripadaju, u stvari, njegovoj epohi, a ne analima velike francuske revolucije.

¹No, u svakom slučaju, činjenica je da je sadašnja francuska politika na Istoku ispunila težnju jedne nacionalnosti (rumunske) za ujedinjenjem — (Studien, str. 34, 35).

Kao što je već pomenuto, Cuza drži mesto otvoreno — bilo za ruskog guvernera bilo za ruskog vazala. Na karti »L'Europe en 1860«, veliki vojvoda od Meklenburga figurira kao vazal. Rusija je naravno dopustila Louis-u Bonaparti sve počasti takve rumunske emancipacije, dok je ona sama ubrala sve njene koristi. Njenim daljim dobrim name-

¹ »da plati svoju vlastitu slavu«

rama stajala je na putu Austrija. Stoga je italijanski rat trebalo da Austriju *pretvori iz zapreke u oruđe*.

Trbuhozborac u Tiljerijama svirao je »rumunsku nacionalnost« već 1858. na svojim bezbrojnim sviralama. Stoga je *gospodin Kossuth, Vogtov* autoritet, mogao već 20. novembra 1858. da odgovori na predavanju u Glazgovu:

»Vlaška i Moldavija dobijaju konstituciju koja je smišljena u pećini tajne diplomatije... Ona je u stvarnosti ni više ni manje nego čarta za Rusiju, koja joj prepušta slobodno raspolaganje nad Dunavskim kneževinama.« (It is in reality no more nor less than a charter granted to Russia for the purpose of disposing of the Principalities.)

Louis Bonaparta je, dakle, zloupotrebljavao »princip nacionalnosti« u Dunavskim kneževinama, da bi maskirao njihovo predavanje Rusiji, kao što je *austrijska vlada* zloupotrebljavala »princip nacionalnosti« 1848/49, da bi pomoću Srba, Slavonaca, Hrvata, Vlaha itd. ugušila mađarsku i nemačku revoluciju.

Rumunski narod — a o njemu se istovremeno brinu ruski konzul u Bukureštu i interesi moldavsko-vlaškog bojarskog ološa, od kojeg većina nije uopšte rumunska, nego šareni mozaik iz tudine sakupljenih avanturista, neka vrsta orijentalne decembarske bande, — rumunski narod se kao i pre mučio pod najžusnijim kulukom, kakav su mogli organizovati *samo Rusi* pomoću *reglèment organique*, a kakav je samo orijentalni demimonde¹ mogao održavati.

Da bi ukrasio mudrost koju je crpeo iz Dentuovog originalnog izvora svojom vlastitom rečitošću, *Vogt* kaže:

»Austrija je imala više nego dovoljno brige s jednim Pijemontom na jugu; drugi na istoku nije joj potreban« — (ibid., str. 64).

Pijemont prisvaja *italske* zemlje. Dakle, Dunavske kneževine, najneratobornija oblast Turske, osvojiće rumunsku zemlju, tj. Besarabiju od Rusije, a Erdelj, Banat od Temišvara i Bukovinu — od Austrije? *Vogt* ne zaboravlja samo »dobronamernog cara«. On zaboravlja da *Mađarska*, kako izgleda, 1848/49. nije uopšte bila sklona da dopusti da se od nje odvoje manje-više rumunske zemlje, da je na njihovo »patničko zapomeganje« odgovorila s isukanim mačem, i da je, naprotiv, *Austrija protiv Mađarske* pokrenula tu »propagandu principa nacionalnosti«.

U punom sjaju ponovo zrači istorijska učenost njegovih *Studien*, kada *Vogt*, napola po sećanju, iz površno prolisanog aktuelnog pamfleta i s velikim duševnim mirom

»bedno stanje Kneževina... izvodi iz razarajućeg otrova *Grka i fanariota*« (ibid., str. 63).

¹ polusvet

On nije ni slutio da su *fanarioti* (nazvani tako po jednom delu grada Carigrada) upravo isti ti identični *Grci* koji su od početka XVIII stoleća pod ruskom zaštitom naseljavali Dunavske kneževine. To su delimično potomci onih *limondja* (prodavača limunade) iz Carigrada, koji sada opet po ruskom nalogu igraju ulogu »rumunske nacionalnosti«.

Dok se beli anđeo severa pomiče s istoka i uništava nacionalnosti u čast slovenske rase, beli anđeo juga nastupa sa suprotne strane kao barjaktar principa nacionalnosti i

»treba čekati dok taj sudbonosni čovek ne oslobodi nacionalnosti« (*Studien*, str.36); kakvu ulogu dodeljuje *Nemačkoj* državni namesnik, koji ne »povećava državu« za vreme tih »u tesnom savezu« kombinovanih operacija obojice anđela i »bojice najvećih spoljnih neprijatelja jedinstva Nemačke«? — (*Studien*, 2. izdanje; Pogovor, str. 154).

»Najkratkovidijem čoveku *moralo* je postati jasno«, kaže Vogt, »da između pruske vlade i carske francuske vlade postoji sporazum da Pruska neće trgnuti mač radi odbrane nenemačkih provincija Austrije (uključujući naravno Češku i Moravsku); da će se saglasiti sa svim merama koje se odnose na odbranu teritorije Saveza (isključujući njegove »nenemačke« provincije), a inače će sprečiti svako učešće Saveza ili pojedinih članova Saveza na strani Austrije, da bi zatim, za vreme kasnijih mirovnih pregovora, *dobila nagradu za te napore u severnonemačkoj ravnici*« — (*Studien*, 1. izdanje, str. 18, 19).

Time što je već pre stvarnog izbijanja rata protiv Austrije naveliko rastrubio tajnu koja mu je poverena iz Tiljerija, da Pruska radi u »tajnom sporazumu« sa »spoljnim neprijateljem Nemačke« koji će joj dati »nagradu u severnonemačkoj ravnici«, Vogt je naravno ukazao Pruskoj najbolju uslugu u postizanju njenih tobožnjih ciljeva. On je izazvao sumnju ostalih nemačkih vlada, kako protiv neutralizirajućih nastojanja Pruske u početku rata, tako i protiv njenih vojnih priprema i njenih zahteva za vrhovnim zapovedništvom u toku rata.

»Ma kakav bio put«, kaže Vogt, »koji u sadašnjoj krizi Nemačka mora da izaбере, nema sumnje da je ona, posmatrana kao celina, morala energično ići određenim putem, dok sada zlosretna skupština«, itd. — (*ibid.*, str. 96).

Širenje shvatanja da put Pruske ide ruku pod ruku sa »spoljnim neprijateljem« i da vodi gutanju severne ravnice, trebalo je da uspostavi jedinstvo koje je nedostajalo Bundestagu. *Saksoniji* se skreće posebna pažnja da ju je Pruska jednom već »lišila nekih njenih najlepših provincija« (*ibid.*, str. 92/93). »Kupovina zaliva Jade« (*ibid.*, str. 15) javno se razotkriva.

»*Holštajn* je trebalo da bude cena sudelovanja Pruske (u turskom ratu), kad

je po zlu poznata krađa depeša dala pregovorima drugi obrt* — (ibid., str. 15). Meklenburg, Hanover, Oldenburg, Holštajn i ono što se oko njih nalazi... te nemačke bratske države predstavljaju *mamac*, na koji Pruska* — i to *u svakoj prilici* — *požudno napada* (ibid., str. 14, 15);

na taj *mamac*, kako odaje Vogt, Prusku je tom prilikom Louis Bonaparta uhvatio na udicu. Na jednoj strani, Pruska će u tajnom »sporazumu« s Louis-om Bonapartom »dobiti« i mora »dobiti na račun svoje nemačke braće obalu Severnog i Istočnog mora« — (ibid., str. 14). S druge strane,

»Pruska će tek onda dobiti *prirodnu granicu* kad *vodomeda* Rudnog i Borovog gorja bude produžena po belo Majni i linijom Majne do Majнца — (ibid., str. 93).

Prirodna granica usred Nemačke! K tome još načinjena *vodomedom koja prolazi po reci!* To su takva otkrića na području fizičke geografije (kojima još pripada kanal koji izronjava) (vidi »Glavnu knjigu«), koja »okruglu prirodu« stavljaju u istu liniju sa A. v. Humboldtom. Dok Nemačkom savezu propoveda poverenje u vođstvo Nemačke, Vogt je istovremeno, — nezadovoljan »starim rivalstvom Pruske i Austrije na nemačkom itd. području«, — pronašao rivalstvo između njih dve, koje se »tako često pojavljivalo na vanevropskom području« — (ibid., str. 20). To *vanevropsko* područje nalazi se očito na Mesecu.

U stvari, Vogt jednostavno izlaže rečima kartu »L'Europe en 1860«, koju je izdala *francuska* vlada. Na toj karti su Hanover, Meklenburg, Braunšvajg, Holštajn, Izborni Hesen, pored raznih Waldeka, Anhalta, Lipea itd., pripojeni Pruskoj, dok »l'Empereur des Français conserve ses (!) limites actuelles«, francuski car zadržava svoje (!) stare granice. »Pruska do Majne«, to je istovremeno lozinka ruske diplomatije. (Vidi npr. već pomenuti memorandum iz 1837.) Pruskoj severnoj Nemačkoj suprotstavila bi se austrijska južna Nemačka, odeljena prirodnim granicama, tradicijom, verom, dijalektom i plemenskim razlikama; rasepljivanje Nemačke bilo bi završeno pojednostavljenjem njenih suprotnosti i tako bi bio proglašen permanentni tridesetogodišnji rat.^[37]

Dakle, prema prvom izdanju *Studien*, Pruska je trebalo da dobije takvu »*napradu*« za »napore« kojima je za vreme rata držala u koricama savezni nemački mač. Naime, u Vogtovim *Studien* kao i u francuskoj karti »L'Europe en 1860«, *Pruska, a ne Louis Bonaparta*, traži i dobija povećanje područja i prirodne granice *francuskim* ratom protiv Austrije.

Međutim, tek u pogovoru drugom izdanju svojih *Studien*, koje su objavljene za vreme austrijsko-francuskog rata, Vogt razotkriva pravi zadatak Pruske. Ona treba da započne **građanski rat** (vidi drugo izdanje, str. 152), radi stvaranja »jedinstvene centralne vlasti« (ibid., str. 153), radi uključenja Nemačke u prusku monarhiju. Dok Rusija napreduje s istoka, a Louis Bonaparta slabi Austriju u Italiji, Pruska mora da započne *dinastički* »*građanski rat*« u Nemačkoj. Vogt garantuje princu-regentu da će

«rat koji se sada rasplamsao» u Italiji, trajati «bar 1859. godinu, dok je ujedinjenju Nemačke, ako se sprovodi brzo i odlučno, potrebno *manje nedelja*, nego italijanskom pohodu meseci» — (ibid., str. 155).

Gradanski rat u Nemačkoj trajao bi samo nedelje! Osim austrijskih trupa, koje bi odmah, bez obzira na rat u Italiji, maršovale protiv Pruske, ova bi, kako kaže sam *Vogt*, naišla na otpor od strane «*Bavarske . . . koja je potpuno podređena austrijskom uticaju*» (*Studien*, prvo izdanje, str. 90), od strane Saksonije, koja bi u prvom redu bila ugrožena i ne bi imala nikakvog daljeg razloga da čini nasilje nad svojom «simpatijom prema Austriji» (ibid., str. 93), od strane *Virtemberga, Hesena-Darmštata i Hanovera* (ibid., str. 94), ukratko, od strane «*devet desetina*» (ibid., str. 16) «*nemačkih vlada*». I te vlade, kako *Vogt* dalje dokazuje, ne bi se našle bez podrške u takvom *dinastičkom* «gradanskom ratu» koji bi preduzela Pruska u vreme kad je Nemačka ugrožena od «obadva svoja najveća spoljna neprijatelja».

«Dvor» (u Badenu), kaže *Vogt*, «ide s Pruskom, a narod, o tome ne može biti nikakve sumnje, ne deli simpatije vladajuće porodice. Brajzgau je isto tako kao i Oberšvaben vezan vezama simpatije i vere, starim uspomenu za prednju Austriju, kojoj je nekada pripadao, još uvek čvršće uz cara i carevinu nego što se to posle tako dugog odvajanja može slutiti» — (ibid., str. 93, 94). «S izuzetkom Meklenburga» i «možda» Izbornog Hesena, «u *severnoj Nemačkoj* vlada nepoverenje prema teoriji rastvaranja i nerado se popušta prema Pruskoj. Instinktivni osećaj *antipatije, pa čak i mržnje*, koju *južna Nemačka* gaji prema Pruskoj . . . taj osećaj nije mogla iskoreniti ni prigušiti sva povika carske stranke. To je živo u narodu, te mu se nijedna vlada, pa ni badenska, ne može dugo odupirati. *Dakle, istinskih simpatija u nemačkom narodu Pruska nigde nema, pa ni kod vlada Nemačkog saveza*» — (ibid., str. 21).

To kaže *Vogt*. I upravo zbog toga, prema istom tom *Vogtu*, *dinastički* «gradanski rat», preduzet od strane Pruske u «tajnoj saglasnosti» s «oba najveća spoljna neprijatelja Nemačke, trajao bi samo *medelje*». Ali to nije sve.

«Stara Pruska ide s vladom — a *Rajnska oblast* — *Vestfalija* s katoličkom Austrijom. Ako tamošnjem narodnom pokretu ne uspe da vladu prikloni Austriji, *prva posledica će biti ponovno produbljivanje jaza između oba dela monarhije*» — (ibid., str. 20).

Ako je, dakle, prema *Vogtu* obična neutralnost Pruske u odnosu prema Austriji, ponovo produbila jaz između *Rajnske oblasti* — *Vestfalije* i *Stare Pruske*, prema istom tom *Vogtu*, «gradanski rat», koji bi Pruska poduzela radi isključivanja Austrije iz Nemačke, morao bi naravno sasvim otrgnuti *Rajnsku oblast* — *Vestfaliju* od Pruske. Ali «šta se tih ultramontana tiče Nemačka?» (ibid., str. 119/120), ili kako on zapravo misli, šta se Nemačke tiču ti ultramontani? *Rajnska oblast* — *Vestfalija* su ultramontane «*rimsko-katoličke*» zemlje, ali

nisu »*vistinske nemačke*« zemlje. One, dakle, u istom stepenu kao Češka i Moravska, podležu isključenju iz Saveza. A taj proces isključivanja trebalo je da bude ubrzan *dinastičkim »građanskim ratom*« koji je Vogt preporučio Pruskoj. U stvari, *francuska* vlada je u karti »L'Europe en 1860«, koju je izdala 1858, a koja je *Vogtu* služila kao kompas u njegovim *Studien*, pripojila Egipat Austriji a Rajnske provincije, kao zemlje »*katoličke nacionalnosti*«, *Belgiji* — to je ironična formula za pripajanje Belgije u Rajnske provincije Francuskoj. Činjenica da *Vogt* ide dalje nego karta francuske vlade i daje još i katoličku Vestfaliju objašnjava se »naučnim odnosima« odbeglog državnog regenta prema Plon-Plonu, sinu eks-kralja Vestfalije.

Resumé: S jedne strane, Louis Bonaparta će dopustiti Rusiji da ispruži ruke od Poznanja do Češke i preko Mađarske do Turske; s druge strane, on će sam, silom oružja, stvoriti jedinstvenu i nezavisnu Italiju na granici Francuske i sve to — pour le roi de Prusse; sve zbog toga da Pruska time dobije mogućnost da građanskim ratom sebi podredi Nemačku i da »Rajnske provincije večno zaštititi« od Francuske (ibid., str. 122).

»Medutim, kaže se, postoji opasnost za teritoriju Saveza, zakleti neprijatelji preti, njegov pravi cilj je Rajna. Neka brane Rajnu, neka brane teritoriju Saveza« (ibid., str. 105),

i to neka brane posebno područje Saveza ustupajući Rusiji Češku i Moravsku, i neka brane Rajnu započinjući »građanski rat«, koji, između ostalog, ima za cilj da od Pruske otrgne Rajnsku oblast — Vestfaliju.

»Ali, kaže se, Louis Napoleon . . . želi da zadovolji napoleonovsku žed za zemljama na bilo koji način! Mi to ne verujemo, mi imamo pred sobom primer krimskog pohoda!« — (ibid., str. 130).

Osim svog neverovanja u napoleonovsku žed za zemljama i svog verovanja u krimski pohod, *Vogt* ima in petto i drugi argument. Austrijanci i Francuzi, kao mačke u Kilkeniju, tako će se dugo gristi u Italiji dok im ne ostanu samo repovi.

»To će biti strašno krvav, uporan, možda nerešeni rat« — (ibid., str. 129). »Samo uz naprezanje krajnjih snaga, Francuska će s Pijemontom izvojevati pobeđu, i proći će decenije dok se bude oporavila od tih iscrpljujućih napora« — (ibid., str. 129).

Ta perspektiva *produžavanja* italijanskog rata tuče njegove protivnike. A metoda kojom *Vogt* produžava otpor Austrije protiv francuskog oružja u Italiji i paralizuje agresivnu snagu Francuske, zaista je dovoljno originalna. S jedne strane, Francuzi dobijaju *carte blanche*¹ u Italiji; s druge strane, dozvoljava se »dobronamernom caru« da svo-

¹ određene ruke

jim manevrima u Galiciji, Mađarskoj, Češkoj i Moravskoj, revolucionarnim intrigama u unutrašnjosti i vojnim demonstracijama na granicama

•drži znatan deo austrijskih oružanih snaga u onim delovima monarhije koji su izloženi ruskom napadu i pristupačni ruskim intrigama» (ibid., str. 11).

I konačno, dinastičkim »građanskim ratom«, koji Pruska istovremeno započinje u Nemačkoj, Austrija će biti primorana da glavninu svojih snaga povuče iz Italije, da bi održala svoje nemačke posede. Pod takvim okolnostima Franz Joseph i Louis Bonaparta neće, naravno, zaključiti mir u Kampoformiju,^[456] nego — »će obojica iskrvariti u Italiji«.

Austrija neće »dobronamernom caru« praviti koncesije na istoku, niti će prihvatiti davno predlaganu naknadu u Srbiji i Bosni, niti će Francuskoj garantovati Rajnske provincije i u savezu s Rusijom i Francuskom napasti Prusku. Nipošto! Ona će insistirati na tome, da »iskrvvari u Italiji«. U svakom slučaju, Vogtov »sudbonosni čovek« bi s moralnim negodovanjem odbio takvo obeštećenje na Rajni. Vogt zna da

•spoljna politika današnjeg carstva ima samo jedan princip, princip samoodržanja» — (ibid., str. 31).

On zna da Louis Bonaparta

•sledi samo jednu ideju — da se održi na toj vlasti (nad Francuskom) — (ibid., str. 29).

On zna da ga »italijanski rat ne čini popularnim u Francuskoj«, dok bi sticanje Rajnskih provincija učinilo »popularnim« njega i njegovu dinastiju. On kaže:

•Rajnske provincije su uistinu omiljeno sanjarenje francuskog šoviniste i, ako se pogleda dublje, možda bi se našla manjina nacije koja tu želju ne bi nosila u srcu» — (ibid., str. 121).

S druge strane, »proncljivi ljudi u Francuskoj« znaju, a zatim, konačno, i Vogtov »sudbonosni čovek s mudročću zmije«

•da nada da se to ostvari (naime, da Francuska stekne prirodnu granicu na Rajni), postoji samo dotle dok Nemačka ima 34 različite vlade... Neka postoji prava Nemačka s jedinstvenim interesima i čvrstom organizacijom — i granica na Rajni biće večno osigurana» — (ibid., str. 121).

Upravo zbog toga Louis Bonaparta, koji je u Vilafranki predložio austrijskom caru Lombardiju u zamenu za garancije Rajnskim provincijama (vidi izjavu Kinglake-a u Donjem domu, 12. jula 1860), s negodovanjem bi odbio Rajnske provincije ponuđene od Austrije za francusku pomoć protiv Pruske.

I Vogtovi originalni izvori u izdanju *Dentu* nisu bili ispunjeni

samo osećanjima oduševljenja za ujedinjenje Nemačke pod Pruskom*: oni su u naglašeno vrlom tonu odbacili svaku aluziju koja izražava pretenzije na Rajnske provincije.

Rajna! ... Šta je Rajna — granica. Granice će uskoro biti anahronizmi — (str. 36, «*La foi des traités etc.*», Paris, 1859).**

U hiljadugodišnjem carstvu, koje će osnovati Badinguet na osnovu principa nacionalnosti, ko će govoriti o rajnskoj granici, i uopšte o granicama!

*Traži li Francuska obeštećenje za žrtve koje je spremna da prinese u interesu pravednosti, pravednog uticaja i evropske ravnoteže! Zahteva li ona levu obalu Rajne? Ističe li ona makar zahteve na Savoju i grofoviju Nicu? — («*La vraie question etc.*», Paris, 1859, str. 13).***

Odustajanje Francuske od Savoje i Nice kao dokaz za odustajanje Francuske od Rajne! To Vogt nije preveo na nemački jezik.

Ako Louis Bonaparta do početka rata nije mogao namamiti Prusku na sporazum, za njega je bilo od odlučujućeg značaja da primora Nemački savez da bar veruje da ju je namamio. To verovanje pokušava Vogt proširiti u prvom izdanju svojih *Studien*. Za vreme rata Louis-u Bonaparti bilo je još važnije da Prusku privoli na korake koji bi Austriji dali dokaz ili prividni dokaz o takvoj saglasnosti. Stoga, u drugom izdanju *Studien*, koje je objavljeno za vreme rata, Vogt u vlastitom pogovoru poziva Prusku da osvoji Nemačku i da započne

* «La Prusse est l'espoir de l'Allemagne... l'esprit allemand a son centre à Berlin... l'esprit allemand cherche l'unité de son corps, la vérité de la Confédération. C'est par cet entraînement que s'élève la Prusse... D'où vient-il que, lorsque l'Italie réclame l'intégrité, l'unité nationale, ce que l'Allemagne désire, celle-ci favorise l'Autriche, négation vivante de toute nationalité?... C'est que la Prusse n'est pas encore la tête: c'est que la tête est l'Autriche qui, opérant avec ces forces hétérogènes sur l'Allemagne politique, l'entraîne à des contradictions avec l'Allemagne véritable.» («Pruska je nada Nemačke... nemački duh ima svoj centar u Berlinu... nemački duh traži jedinstvo svoga tela, istinu saveza. To je taj nagon koji podiže Prusku... Odakle dolazi to da, dok Italija zahteva nedeljivost, nacionalno jedinstvo, što takođe želi i Nemačka, ova poslednja pomaže Austriju, koja predstavlja živu negaciju svih nacionalnosti? To je zbog toga što Pruska još nije na čelu; to je zbog toga što je na čelu Austrija, koja, opterećujući svojim heterogenim snagama političku Nemačku, uvlači je u protivrečnost s pravom Nemačkom.»)

** «Le Rhin!... Qu' est-ce que le Rhin? Une frontière. Les frontières seront bientôt des anachronismes» — (ibid., str. 36).

*** La France stipule-t-elle des dédommagements pour les sacrifices qu'elle est prête à faire dans un but d'équité, de juste influence, et dans l'intérêt de l'équilibre européen? Demande-t-elle la rive gauche du Rhin? Elève-t-elle même des prétentions sur la Savoie et sur le Comté de Nice?*

dinastički »građanski rat«, o kome u tekstu knjige dokazuje da će biti »krvav, uporan, možda nerešen« i stajaće bar Rajnsku oblast — Vestfaliju, i o kome u pogovoru iste knjige svečano uverava da će »trajati samo nedelje«. Međutim, Vogtov glas nije glas sirene. Stoga je Louis Bonaparta, koga je u njegovom lopovluku podržavao bottle-holder¹ Palmerston, morao u Vilafranki da predloži Franz Josephu *pruske planove koje je sam isfabrikovao*: skromne pretenzije Pruske na vojničko vođstvo u Nemačkoj morale su Austriji služiti kao povod za zaključenje mira*, koji je Louis Bonaparta morao pred Francuskom opravdati time što je italijanski rat pretio da se pretvori u opšti rat, koji bi »stvorio nemačko jedinstvo i tako izvršio delo čije je sprečavanje bilo stalni cilj francuske politike od François-a I.«**

Pošto je Francuska italijanskim ratom osvojila Savoju i Nicu, a s njima i poziciju koja za slučaj rata na Rajni ima veće značenje nego jedna armija, »nemačko jedinstvo pod pruskom hegemonijom« i »ustupanje leve obale Rajne Francuskoj« postale su obrnute veličine u računu verovatnoće heroja 2. decembra. Karta »l'Europe en 1860« izdata 1858. bila je protumačena kartom »l'Europe pacifiée« (Umirena Evropa?) iz 1860, gde Egipat ne pripada više Austriji, niti su Rajnske provincije zajedno s Belgijom pripojene Francuskoj u zamenu za »severnu ravnicu«, dodeljenu Pruskoj.***

* Nekoliko dana posle zaključivanja mira u Vilafranki, »Prager Zeitung« doneo je sledeće službeno objašnjenje: »Taj protest (protest Pruske da preuzme vrhovnu komandu savezne armije pod saveznom kontrolom) daje jasan dokaz da Pruska teži za hegemonijom u Nemačkoj, dakle za isključenjem Austrije iz Nemačke. A kako je neverna Lombardija beskraino manje vredna od zadržavanja našeg položaja u Nemačkoj, mi smo se nje odrekli, da bismo došli do mira, koji je za nas, usled držanja Pruske, postao neophodna nužnost.«

** Pariski »Galignani's Messengers«, koji samo izuzetno i samo po posebnoj službenoj poruci donosi uvodnik, kaže u svom broju od 22. jula 1859: »To give another province to the King of Piemont, it would not only have been necessary to support a war against two-thirds of Europe, but German unity would have been realised and a work thus accomplished, which ever since the time of Francis I it has been the object of French policy to prevent.« (»Da bi se kralju Pijemonta pribavila još jedna provincija, bilo bi neophodno ne samo potpomagati rat protiv dve trećine Evrope, nego bi bilo ostvareno i jedinstvo Nemačke, a time bi bilo izvršeno delo čije je sprečavanje uvek bilo cilj francuske politike od François-a I.«)

*** Plon-Plonov specijalni list »Opinion nationale« kaže u jednom članku od 5. jula 1860: »Prošlo je vreme revandikacije pomoću sile. Za to je car obdaren suviše finim taktom, suviše ispravnim osećanjem za tendenciju javnog mnjenja... No, da li se Pruska zakletvom obavezala da nikada neće misliti na nemačko jedinstvo? Može li ona garantovati da nikada neće s požudom baciti oko na Hanover, Saksomiju, Braunšvajg, Hesen, Oldenburg i Meklenburg? Danas se knezovi grle, i to

¹ navijač, pomagač

Na kraju, *Persigny* je u Etjenu službeno izjavio da već u »interešu evropske ravnoteže« svaka dalja centralizacija Nemačke uslovljava prodiranje Francuske prema Rajni.* Međutim, ni pre ni posle italijanskog rata nije groteskni trбуhozborac iz Tiljerija govorio besramnije nego kroz trбу odbeglog državnog regenta.

Vogt, »Novošvajcarac, građanin kantona Bern i član ženevskog Staleškog veća«^[457] (ibid., predgovor), počinje *švajcarski* deo svojih *Studien* prologom (ibid., str. 37-39), u kome poziva Švajcarsku da izrazi svoje *ushićenje* povodom zamene Louis-a Philippe-a Louis-om Bonapartom. Istina, Louis Bonaparta je zahtevao od Saveznog veća »mere protiv štampe«, ali »Napoleonidi, izgleda, imaju u tom pogledu izvanredno osetljivu kožu« — (ibid., str. 36). Obična kožna bolest, tako prirasla porodici da se nasleđuje ne samo porodičnom krvlju, nego i — teste¹ Louis Bonaparta — samim porodičnim imenom. Istina:

»progon nedužnih ljudi u Ženevi, koji je sprovodilo Savezno veće po *carskoj naredbi* protiv jadnika koji su bili krivi samo zato što su bili Italijani; uspostavljanje konzulata, gušenje štampe, besmislene policijske mere svake vrste i, konačno, pregovori o ustupanju Dapentala u velikoj su meri doprineli da se u Švajcarskoj izbriše uspomena na *usluge* koje je *car stvarno ukazao u Nešatelskom poslu*, i to osobito onoj stranci koja sada najžešće istupa protiv njega« — (ibid., str. 37, 38).

sigurno iskreno. Ali ko zna šta će narod od njih zahtevati za nekoliko godina? I ako se Nemačka *centralizuje* pod pritiskom javnog mnjenja, da li bi bilo pravedno, da li bi bilo razumno da *Francuskoj* ne bude dozvoljeno da *svoje područje proširi na račun svojih suseda*?... Ako bi Nemci smatrali prikladnim da menjaju svoje staro političko uređenje i umesto nemoćnog saveza uspostave jaku centralizovanu vladu, onda ne možemo garantovati da *Francuska ne bi smatrala prikladnim da od Nemačke traži obeštećenje i sigurnost*.*

* Carski Peksniф premašuje samog sebe u Dentuovom pamfletu: »*La politique anglaise*«, Paris, 1860. Prema njemu, trebalo bi, naime, ukrasti nekoliko miliona Nemaca i Belgijanaca, da bi se poboljšala moralna konstitucija Francuske, čiji južni element treba veću primesu severnjačke solidarnosti. Pošto je obrazložio da Francuska iz vojnih i političkih razloga *treba granice koje joj je dala sama priroda*, kaže se dalje: »Drugi razlog čini nužnom takvu aneksiju« (Rajnskih provincija i Belgije). »Francuska voli i zahteva razumnu slobodu (une sage liberté), a južni element sačinjava veliki element njenog javnog mnjenja. Taj element ima čudesna svojstva... ali mu nedostaje istrajnost i čvrstina. Njemu je potrebna strpljiva postojanost, hladna i nepokolebljiva odlučnost naše severne braće. Stoga, granice koje nam je odredilo providenje neophodne su nam kako za našu slobodu tako i za našu nezavisnost.»

¹ o tome svedoči

Velikodušni car, nezahvalna stranka! Što je car hteo neštatskim poslom^[458] nije ni u kom slučaju bio presedan za povredu ugovora od 1815, za poniženje Pruske, za protektorat nad Švajcarskom. On je kao »Novošvajcarac, građanin kantona Turgau i oberštraski artijerijski kapetan« morao Švajcarskoj »*ukazati stvarne usluge*«. Nezahvalnost, za koju je Vogt u martu 1859. prekoravao antibonapartističku stranku u Švajcarskoj, prebacio je celoj Švajcarskoj drugi carev sluga, gospodin *Thouvenel* u junu 1860. U listu »*The Times*« od 30. juna 1860. čitamo:

«Pre nekoliko dana u ministarstvu spoljnih poslova u Parizu sastali su se dr Kern i gospodin Thouvenel u prisutnosti lorda Cowleya. Thouvenel je izjavio uvaženom predstavniku Švajcarske da su sumnje i protesti savezne vlade uvredljivi, ukoliko, kako se čini, uključuju nepoverenje u vladu njegovog carskog veličanstva. Takvo je ponašanje gruba nezahvalnost s obzirom na *usluge* (services) koje je car Napoleon ukazao (rendered) Savezu u mnogim prilikama, a osobito u *neštatskom sporazumu*. Bilo kako bilo, budući da je Švajcarska bila tako *slepa* da ne veruje svom dobročinitelju, morala bi ona sama preuzeti posledice na sebe.»

A ipak je *Vogt* već u martu 1859. pokušao da *slepoj* antibonapartističkoj stranci u Švajcarskoj skine mrenu. S jedne strane, ukazao je na »*stvarne usluge*« koje je »učinio car«. S druge strane, »carska ugnjetavanja potpuno nestaju« pred kraljevskim ugnjetavanjem pod Louis-om Philippe-om (ibid., str. 39). Kao primer: 1858. Savezno veće progoni »po carskom nalogu jadnike koji su krivi samo zbog toga što su Italijani« (str 37); 1838. i pored pretnje Louis-a Philippe-a, odbio je da progna Louis-a Bonapartu, koji je skrivio samo to što je u Švajcarskoj konspirisao protiv krune Louis-a Philippe-a. U 1846. godini Švajcarska se odlučuje na rat sa Sonderbundom bez obzira na »ratni spektakl« Louis-a Philippe-a; u odnosu na miroljubivog kralja to znači da pretnje nisu važne; 1858. ona se devičanski prenemaže, kad je Louis Bonaparta opipavao Dapental:^[459]

«Louis Philippe», kaže sam Vogt, »jadno je životario u Evropi, prekorevan sa svih strana, čak i od malih legitimnih knezova, jer se nije usudio da vodi energičnu spoljnu politiku« — (ibid., str. 31). Ali: »*Prema Švajcarskoj je carska politika bez sumnje politika moćnog suseda, koji zna da na kraju može provesti sve što hoće*« — (ibid., str. 37).

Dakle, zaključuje *Vogt* s logikom *Grandguillot-a*, »s čisto švajcarskog stanovišta može se samo u najvećem stupnju radovati« (str. 39) povodom izmene, koja je Švajcarskoj umesto »sa svih strana prekoravanog Louis-a Philippe-a« dala »moćnog suseda«, »koji zna da u odnosu prema njoj može sve što hoće«.

Posle tog prologa koji priprema potrebno raspoloženje, sledi nemački prevod note skupštine od 14. marta 1859. i Vogt na neobičan način hvali tu notu, u kojoj se Savezno veće poziva na ugovor

iz 1815,^[460] a pozivanje na tu istu notu Vogt proglašava »licemerstvom«. »Tornjajte se s vašim licemerstvom!« — (ibid., str. 112).*

Vogt sada dalje istražuje »s koje će strane doći prvi napad na neutralnost Švajcarske?« (ibid., str. 84); i navodi suvišan dokaz da francuska vojska, kojoj ovaj put nije potrebno da zauzme Pijemont, neće proći ni kroz Simplon, ni preko velikog Bernharda. Istovremeno, on otkriva nepostojeći put »preko Monsenija, preko Fenestrela kroz dolinu Stura« (ibid., str. 84). Ona se, naime, zove dolina Dora. Dakle, s francuske strane Švajcarskoj ne pretila nikakva opasnost.

»Od strane Austrije ne možemo s istim mirom očekivati čuvanje švajcarske neutralnosti, štaviše, različite pojave ukazuju na to da ona u povoljnom slučaju ima nameru da stvarno naruši tu neutralnost« — (ibid., str. 85). »Značajno je u tom sklopu okupljanje jednog korpusa vojske u Bregencu i Feldkirhu« — (ibid., str. 86).

Ovde je vidljiva crvena nit koja se provlači kroz *Studien* i direktno vodi iz Ženeve u Pariz.

Plava knjiga o »The affairs of Italy, January to May 1859«, koju je izdao kabinet Derbyja, priča, naime, o »okupljanju korpusa austrijske vojske kod Bregenca i Feldkirha« kao o glasinama lišenim svake stvarne osnove, koje su u Švajcarskoj namerno proširili bonapartistički agenti. (Br. 74 citirane Plave knjige, pismo kapetana Harrisa lordu Malmesburyju iz Berna, 24. marta 1859.) Humboldt-Vogt otkriva u ovom slučaju, da se kod Bregenca i Feldkirha

»nalazimo u neposrednoj blizini rajnske doline, u koju vode tri velika alpska prevoja s prohodnim putevima, naime Via Mala, Spligen i Bernhardin, poslednji prema Tesinu, a prva dva prema jezeru Komo« — (ibid., str. 86).

U stvari, Via Mala vodi, prvo, preko Spligena, drugo, preko Bernhardina i, treće, nikuda više.

Posle svega tog polonijevskog brbljanja, koje je sumnju Švajcarske trebalo da skrene sa zapadne na istočnu granicu, »okrugla priroda« dokotrljala se konačno do svog pravog zadatka.

»Švajcarska«, kaže Vogt, »potpuno je u pravu kad odlučno odbija obavezu da dopusti prolaz vojnih vlakova preko te pruge (od Kuloza prema Eksu i Šamberiju) i ograničava se na to da se neutralnim područjem koristi samo utoliko ukoliko je to potrebno za odbranu njenog vlastitog područja« (ibid., str. 89),

i on garantuje Saveznom veću, da će »cela Švajcarska, kao jedan čovek,

* U stvari, nisu »ugovori« štitili neutralnost Švajcarske, nego interesi različitih pograničnih sila koji su se međusobno paralisali. Kapetan Harris, engleski otpravnik poslova u Bernu, piše lordu Johnu Russellu, posle razgovora s predsednikom Saveza Frey-Herosée: »Švajcarci osećaju da su... događaji u najnovije vreme bitno izmenili relativnu ravnotežu pograničnih sila, tako da je Pruska posle Nečatelskog ugovora ravnodušna, Austrija paralizovana, a Francuska neuporedivo jača nego pre.«

biti za tu politiku koju je on (Savez) *nagovestio u svojoj noti od 14. marta*.*

Vogt je objavio svoje *Studien* krajem marta. Tek 24. aprila iskoristio je Louis Bonaparta pomenutu željeznicu za vojne vlakove, a rat je objavio još kasnije. Vogt, upućen u detalje bonapartističkih ratnih planova, znao je, dakle, sasvim tačno, »s koje će strane doći prvi napad na neutralnost Švajcarske«. On je imao izričiti poziv da je uveri da pretrpi prvu povredu neutralnosti, koje je logična posledica: aneksija neutralizovanog Savojskog područja decembrističkoj državi. Tapšuci Savezno veće po ramenu, on pripisuje noti od 14. marta smisao koji bi *trebalo da ima* s bonapartističkog stanovišta. Savezno veće kaže u svojoj noti da će Švajcarska ispuniti svoju »*misiju*« neutralnosti koja proističe iz ugovora, »podjednako i lojalno prema svima«. On, dalje, citira tačku ugovora, prema kojoj se »*nikakve trupe bilo koje druge sile ne smeju tamo zadržavati ili prolaziti*« (u neutralizovanom savojskom području). On *nijednom reči* ne pominje da će Francuzima dopustiti korišćenje željeznice koja prolazi neutralizovanim područjem. Uslovno, kao »mera za osiguranje i odbranu svoje teritorije«, on federaciji zadržava pravo da »vojskom zauzme« neutralizovano područje. Da Vogt ovde namerno i po višem nalogu *izopačuje* notu savezne skupštine dokazuje ne samo njen tekst, nego i izjava lorda *Malmesburyja* — tada engleskog ministra spoljnih poslova — na sednici Gornjeg doma 23. aprila 1860.

»Kad se francuska vojska« — kaže *Malmesbury* — »sakupljala« (više od mesec dana *posle* note Saveznog veća od 14. marta) »da prođe kroz Savoj za Sardiniju, švajcarska vlada verna neutralnosti, na kojoj se i zasniva nezavisnost Švajcarske, izjavila je pre svega da te trupe nisu imale pravo da prođu kroz neutralizovano područje.«*

A kakvim su razlozima Louis Bonaparta i s njim povezana švajcarska partija odstranili sumnje Saveznog veća? Vogt, koji je krajem marta 1859. znao da će francuski vojni vlakovi povrediti neutralizovano područje krajem aprila 1859, anticipira naravno već krajem marta frazu kojom će Louis Bonaparta krajem aprila ulepšati svoje nasilje. On izražava sumnju da kraj linije od Kuloza prema Eksu i Šamberiju pada u neutralno područje (*ibid.*, str. 89) i dokazuje da »određivanje neutralnog područja nikako nije imalo za cilj da ukine komunikacije između Francuske i Šamberija«, i da pomenuta železnička linija u moralnom smislu obilazi neutralno područje.**

* When the French troops were about to march through Savoy into Sardinia the Swiss Government, true to the neutrality upon which depends its independence, at first objected that these troops had no right to pass through the neutralised territory.

** Da železnička pruga pada u neutralizovano područje izričito je priznato u noti, koju su savezni predsednik Stampfli i kancelar Schieß uputili kapetanu

Čujmo s druge strane lorda *Malmesburyja*:

«*Kasnije*, u vezi s navedenim sumnjama da se železnička linija ne dotiče neutralizovanog dela Savoje, švajcarska vlada je povukla svoj prigovor i dopustila francuskim trupama prolaz. Ja verujem da nije imala pravo kad je to činila. (I think that they were wrong in doing so). Očuvanje neutralnosti tog područja mi smo smatrali predmetom od evropske važnosti . . . tako da smo francuskom dvoru 28. aprila 1859. poslali protest protiv prolaza tih trupa za Sardiniju.»

»Zbog tog protesta Palmerston je optužio Malmesburyja zbog »austrijskih« simpatija, jer je »nepotrebno uvredio francusku vladu« (had uselessly offended the French government), isto kao što je Vogt u »Glavnoj knjizi« optužio list »Volk«,

»da je na svaki način nastojao«, naravno, Austriji za ljubav, »da Švajcarskoj priredi teškoće . . . Dovoljno je pročitati članke koje je doneo »Volk« o pitanju neutralnosti i o prolazu Francuza kroz Savoju, da bi upala u oči ta tendencija koja je potpuno zajednička i listu »Allgemeine Zeitung«.*

Sada »upada u oči« da celi odeljak Vogtovih *Studien* koji se odnosi na Švajcarsku nije imao nikakav drugi cilj nego da opravda prvu *povredu neutralnog švajcarskog područja* od strane njegovog »sudbonosnog čoveka«. To je bio prvi korak prema aneksiji Savoje, a zatim i francuske Švajcarske. Sudbina Švajcarske zavisila je od energije kojom se suprotstavila tom prvom koraku i zaštitila svoja prava, pokušavajući u odlučujućem momentu da napravi od toga evropsko pitanje — u vreme kad je potpora engleske vlade bila sigurna i kad se Louis Bonaparta, koji je upravo počeo svoj lokalizovani rat, ne bi usudio da joj baci rukavicu. Angažovana jednom službeno, engleska vlada nije mogla više da odstupi**. *Odatle* ogromno zalaganje »Novošvajcarca, građanina kantona Bern i ženevskog savetnika«, da zavitla oblake

Harrisu 18. novembra 1859. U njoj se kaže: »Il pourrait être aussi question d'un autre point qui concerne la neutralité de la Savoie . . . nous voulons parler du chemin de fer dernièrement construit de Culoz à Chambéry, a l'égard duquel on peut se demander s'il devait continuer a faire partie du territoire neutralisé.« (»U pitanju bi mogla biti i druga tačka, koja pogađa neutralnost Savoje . . . mi želimo govoriti o nedavno sagrađenoj železničkoj pruzi od Kuloza prema Šamberiju, o kojoj može biti postavljeno pitanje da li ona i dalje može sačinjavati deo neutralizovanog područja.«)

* Vogt specijalno prebacuje listu »Volk«, da je pokušao da »dovede federaciju u sukob s velikim susednim silama«. Kad je aneksija Savoje stvarno izvedena, bonapartistički list »Eidgenössische Zeitung« optužio je službeni »Bund«, »da su njegovi pogledi o Savoiji i Francuskoj slabi odjek politike koja je već od 1848. htela Švajcarsku uvući u evropske borbe«. (Vidi »Bund«. Bern, 12. mart 1860, br. 71.) Kao što vidimo, u bonapartističkim perima fraze su već unapred pripremljene.

** Had those provinces (Chablais and Faucigny) been occupied by the Federal troops . . . there can be little doubt they would have remained in them up to

prašine i da *dozvolu* prolaza francuskih trupa kroz neutralizovano područje prikaže kao **pravo**, koje Švajcarska treba da istakne, kao hrabru demonstraciju protiv Austrije. Ta on je spasio Švajcarsku od Katiline-Chervala!

Ponavljajući i potkrepljujući protest protiv pohlepe za rajnskom granicom svog originalnog *Dentuovog* pamfleta, on izbegava svaku, pa i namjanju aluziju na odricanje od Savoje i Nice, što je sadržano u *istom pamfletu*. U njegovim *Studien* nema čak ni samog imena Savoje i Nice. Međutim, već u februaru 1859. savojski delegati protestovali su u Torinu protiv italijanskog rata, jer aneksija Savoje decembrišćkoj državi sačinjava cenu zaključenja saveza s Francuskom. Protest nije nikada dopro do Vogtovih ušiju. Isto tako, do njega nisu došli, ostaloj emigraciji dobro poznati, uslovi ugovora zaključenog u *avgustu 1858.* u Plombjeu između Louis-a Bonaparte i Cavoura (objavljeni u jednom od prvih brojeva lista »*Volk*«). *Mazzini* je u ranije već pomenutom broju »*Pensiero ed Azione*« (2. do 16. maja 1859) doslovno prorekao:

«Ako Austrija bude potučena odmah u početku rata, i ponovi uslove koje je 1848. neko vreme predlagala engleskoj vladi — naime, odricanje od Lombardije pod uslovom da zadrži Veneciju, onda bi mir bio zaključen. Verovatno će biti ispunjeni samo uslovi povećavanja sardinijske monarhije i *ustupanje Savoje i Nice Francuskoj*.»*

Mazzini je svoje proricanje objavio sredinom maja 1859, a Vogt drugo izdanje svojih *Studien* sredinom juna 1859, ali ni reči o Savoiji i Nici. Još pre *Mazzinija* i pre savojskih delegata, još u *oktobru 1858.*, mesec i po posle zaveru u Plombieru, predsednik Švajcarskog saveza obavestio je posebnom depešom englesku vladu,

«da ima razloga da veruje da je između Louis-a Bonaparte i Cavoura zaključen uslovni sporazum o ustupanju Savoje.»**

this moment. (Da su te provincije (Šable i Fosinji) zauzele federalne trupe... jedva bi mogla postojati sumnja u to da bi u njima ostale do ovog trenutka.) (*L. Oliphant, «Universal Suffrage and Napoleon III», London, 1860, str. 20.*)

* Ma dove l'Austria, disfatta in sulle prime, affacciasse proposte eguali, a quelle ch'essa affacciò per breve tempo nel 1848 al Governo inglese, abbandono della Lombardia a patto di serbare il Veneto, la pace... sarebbe accettata: le sole condizioni dell'ingrandimento della Monarchia Sarda e della cessione della Savoia e di Nizza alla Francia, riceverebbero esecuzione.»

** U svom gorepomenutom govoru kaže lord *Malmesbury*: «There is a despatch now in the Foreign Office, dated as long back as October 1858... from the President of the Swiss Republic, stating that he had reason to believe that some conditional agreement had been come to between the Emperor of the French and Count Cavour with respect to Savoy.» (U ministarstvu spoljnih poslova nalazi

Početkom juna 1859. predsednik Saveza ponovo je saopštio engleskom otpravniku poslova svoja strahovanja o predstojećoj aneksiji Savoje i Nice.* Do *Vogta*, profesionalnog spasioca Švajcarske, nije stigla nijedna vest ni o protestu savojskih delegata, ni o Mazzinijevim otkrićima, ni o strahovanjima savezne švajcarske vlade koja su postojala od oktobra 1858. do juna 1859. Kao što ćemo videti kasnije, još u martu 1860, kad je tajna iz Plombiera kružila svim ulicama Evrope, ona je izbegla da se ikada sretne s gospodinom Vogtom. *Studien* imaju motto: »Čutanje je vrlina robova«^[461], verovatno s obzirom na njihovo čutanje o pretećoj aneksiji. One, međutim, ipak sadrže jednu aluziju:

»No, dopustimo«, kaže Vogt, »da se dogodilo *neverovatno* i da cena pobeđe bude plaćena italijanskim zemljama na jugu ili na severu . . . *Istina, s uskog nemačkog stanovišta . . . može se iskreno poželeti* da francuski vuk dobije među zube italijansku kost« — (ibid., str. 131, 132).

Pod italijanskom vlašću na severu mislio je naravno na Nicu i Savoju. Pošto je Novošvajcarac, građanin kantona Bern i član ženevskog Staleškog veća pozvao Švajcarsku »s čisto švajcarskog stanovišta« (ibid., str. 39) »da se u najvećoj meri raduje« zbog susedstva Louis-a Bonaparte, odbeglom državnom regentu pada iznenada na pamet, kako on, »istina s usko nemačkog stanovišta može iskreno da poželi da francuski vuk «dobije među zube kost« Nice i Savoje, a zatim i francusku Švajcarsku.**

Pre kraćeg vremena objavljen je pamflet »*Napoleon III*« a ne »*Napoleon III et l'Italie*«^[462] ili »*Napoleon III et la question Roumaine*« ili »*Napoleon III et la Prusse*«, nego prosto »*Napoleon III*«,

se depeša predsednika Švajcarskog saveza, koja datira još iz oktobra 1858 . . . , u kojoj on izlaže da ima razloga da pretpostavi da je postignuta nagodba u pogledu Savoje između francuskog cara i grofa Cavoura.«

* Vidi br. I prve Plave knjige »On the proposed annexation of Savoy etc.«

** Vogtova želja da »s uskog nemačkog stanovišta« »francuskom vuku« zabije italijansku »kost« u ždrelo, tako da ovaj počne da pati od probavnih smetnji, biće bez sumnje ispunjavana u sve većoj meri. U poluslužbenoj »*Revue Contemporaine*« od 15. oktobra 1860 — koja je, uz put rečeno, *Vogtov specijalni patron* — nalazi se dopis iz Torina od 8. oktobra, u kome se, između ostalog, kaže: »*Đenova i Sardinija* bile bi legitimna cena novog (francuskog) rata za jedinstvo Italije. Ja dodajem da je posedovanje Đenove nužni instrument našeg uticaja na poluostrvo i jedino efikasno sredstvo da se spreči da pomorska sila, čijem smo stvaranju mi doprineli, jednog dana umakne našem savezu, i pristupi nekom novom. *Vernost Italije možemo osigurati samo s našim kolenom na njenom vratu. Austrija, dobar sudija u toj stvari, zna to vrlo dobro. Mi ćemo ugnjetavati manje nezgrapno, ali bolje od Austrije — to je jedina razlika.*«

jednostavno Napoleon III. To je u hiperbolama pisan panegirik Napoleona III na adresu Napoleona III. Taj pamflet preveo je na svoj maternji jezik jedan *Arapin*, po imenu *Dá-Dá*. U pogovoru, opijeni Dá-Dá ne može više da obuzda svoj entuzijazam, nego ga izliva u plamene poetske stihove. U predgovoru je Dá-Dá još uvek dovoljno trezan da prizna da se njegov spis izdaje po naredenju lokalnih vlasti u Alžiru, a određen je za raspodelu među urođeničkim arapskim plemenima s one strane alžirskih granica, da bi »ideja jedinstva i nacionalnosti pod zajedničkim šefom ovladala njihovom fantazijom«. Taj zajednički šef koji treba »da zasnuje jedinstvo arapske nacionalnosti« nije niko drugi nego, kako Dá-Dá odaje, »sunce dobročinstva, slava nebeskog svoda — car Napoleon III«. Vogt, iako ne piše u stihovima, nije niko drugi nego *nemački Dá-Dá*.

Nazvavši *Studien* svoju nemačku parafrazu članaka u listu »*Moniteur*«, *Dentuovog pamfleta i karte revidirane Evrope*, koje obasjava sunce dobročinstva i slava nebeskog svoda, *Dá-Dá Vogt* je izrekao najbolji vic za vreme svoje vesele karijere. To je čak bolje od državnog regentstva, državnih gozbi i državnih pasoža za inostranstvo koje je sam izmislilo. Činjenica što »obrazovan« nemački građanin smatra dobronamernim *Studien*, u kojima se Austrija bori s Engleskom oko Egipta, Austrija i Pruska se prepiru na *vanevropskim* područjima, Napoleon I prisiljava englesku banku da svoje zlato meri umesto da ga broji, u kojima su Grci i fanarioti različite rase, a od Monsenija put vodi preko Fenestrela kroz Stura dolinu itd., — dokazuje pod kakvim se visokim pritiskom tokom deset godina reakcije nalazila njegova liberalna lobanja.

Isti nemački liberalni debelokožac, koji je na osobit način povlačivao *Vogtovom* grubo preteranom *prevodu originalnih decembrističkih pamfleta*, krajnje srdito skočio je sa svoje naslonjače, kad je *Edmond About* u svom pamfletu *La Prusse en 1860* (prvobitno *Napoleon III et la Prusse*) s mudrom uzdržanošću *ponovo preveo* kompilaciju Dá-Dá na francuski. Uz put rečeno, ta brbljiva svraka bonapartizma nije lišena pakosti. Kao dokaz bonapartističkih simpatija za Nemačku, *About* navodi npr., da decembristička država trpa *Dá-Dá Vogta* u isti koš s *Humboldtom* kao *Lazarila Hackländera* s *Goetheom*. U svakom slučaju, ta kombinacija *Vogt-Hackländer* pokazuje kod *Abouta* dublju studiju nego što se to može naći u *Studien* nemačkog Dá-Dá.

IX

Agentura

«So mousens alle striten
in vil angestlichen ziten
wart gescheiden doch her dan
... der *Vogt* da von Bërne.»¹ (*Tužbalica*)*

U programu koji je Dâ-Dâ Vogt s krajnjom veselošću datirao *prvim aprilom*, naime 1. april 1859, pozvao je demokrate različitih boja da sarađuju u novinama koje je trebalo da izlaze u Ženevi i propagiraju decembrističko-ruske nazore njegovih *Studien*. Iako oprezno sastavljen, kao što je program, naravno, i morao biti, konjsko kopito je katkada provirivalo ispod pokrivača od upijače hartije. Ali ne zadržavajmo se na tome.

Na kraju programa Vogt moli svoje adresante da mu navedu »istomišljenike« koji »bi bili spremni da rade u istom smislu u novinama koje su im otvorene«. Na centralnoj svečanosti u Lozani on je izjavio da je sastavio program s pozivom

»onima koji bi ga hteli slediti da za odgovarajući honorar rade u organima štampe koji im stoje na raspolaganju« (str. 17, »Centralna svečanost itd.«).

* Hartmann, naprotiv, pripisuje *Vogtu* u *Iweimu*, aludirajući očito na njegovo neslaganje s bernskim glupacima:

«Von Bêrn mac wol heizen ich,
wand ich dâ niht ze schaffen hân.»²

Ovog *Hartmanna* ne treba zameniti s Vogtovim prijateljem, lirsko parlamentarnim ljugavcem istog imena.

¹ «U ovo strašno vreme
borbu su vodili svi
i sada se u borbu umešao
... *Vogt* iz Berna.»

² «Mogu reći da sam iz Berna,
a tamo nemam što da tražim.»⁽⁴⁶³⁾

Konačno, u jednom pismu dr Loeningu kaže se:

»Možeš li da me povežeš s ljudima koji bi iz Frankfurta u tom smislu mogli da rade za novine? Ja sam spreman da pristojno honorišem radove čiji mi otisci budu poslani.« — («Glavna knjiga», dokumenti, str. 36.)

»Istomišljenici« programa postaju na centralnoj svečanosti u Lozani »oni koji«, a »oni koji« pretvaraju se u pismu dr Loeningu u »ljude«, ljude sans phrase. Vogtu, generalnom blagajniku i generalnom revizoru nemačke štampe, »stavljeni su na raspolaganje fondovi« (ibid., str. 36), ne samo da honoriše članke u »novinama i žurnalima«, nego da honoriše i »brošure« (ibid.). Jasno je da agentura na takvom stupnju treba znatne »fondove«.

« — er sante nach allen den hërren
die in diusken richen wàren;
er klagete in allen sin nôt,
unde bot in ouch sin golt rôt.« (Kaiserchronik)¹

Ali u koju svrhu su potrebne novine, žurnali, brošure od *onih koji* »određuju«, »šalju« Vogtu i primaju od njega »pristojan« honorar? »Reč je o Italiji«, i ništa više; jer, da bi sprečio opasnost za Rajnu, gospodinu Vogtu se »čini prikladnim da Louis Bonaparta iskrvari u Italiji« (ibid., str. 34, Program). Ne, »nije reč o Italiji«. (Pismo dr Loeningu, ibid., str. 36.) »Reč je o Mađarskoj«. (Pismo gospodinu H. u N., ibid.) Ne, nije reč o Mađarskoj »Reč je o. . . stvarima koje ne mogu da saopštim« (ibid., Dokumenti, str. 36).

Kao što je protivrečna stvar o kojoj je reč, tako su protivrečni i izvori iz kojih teku pristojni »fondovi«. To je »udaljeni ugao francuske Švajcarske« («Glavna knjiga», str. 210). Ne, »to su mađarske žene sa Zapada«. (Pismo Karlu Blindu, prilog uz 44. broj »Allgemeine Zeitung« od 13. februara 1860.) Obratno, to su muškarci »iz kruga nemačke i osobito austrijske policije« (str. 17, »Centralna svečanost«). Isto tako kao što je sumnjiv cilj i izvor, tako je sumnjiva i količina njegovih fondova. To je »nekoliko franaka« («Glavna knjiga», str. 210). To su »mali fondovi« (str. 17, »Centralna svečanost«). To su dovoljni fondovi da bi bili pristojno honorisani svi ljudi koji u nemačkoj štampi i brošurama mogu da rade fogtovski. Konačno, dvosmislen je osim toga i način stvaranja tih fondova. Vogt ih je »skupio s velikom mukom« («Glavna knjiga», str. 210). Ne, oni su mu »stavljeni na raspolaganje« (ibid., Dokumenti, str. 36).

»Ako se ne varam«, kaže »okrugla priroda«, »potkupiti znači privoleti nekoga

¹ «Svim knezovima nemačkih zemalja
poslao je glasnike,
Svima je o svojoj nevolji govorio,
a zlatne darove nudio.« (Carska hronika)^[404]

pomoću novca ili drugih koristi na postupke i manifestacije koji su suprotni njegovom uverenju» — (ibid., str. 217).

Dakle, čijem uverenju odgovara da se *proda*, taj se ne može *potkupiti*, i onaj čijem uverenju to protivreći, takođe se ne može potkupiti. Ako odeljenje za inostranu štampu francuskog ministarstva nudi, na primer, švajcarskim listovima za pola cene, za četvrt cene, pa čak i besplatno parisku litografisanu korespondenciju koja izlazi svakog dana i staje 250 franaka i upozorava »dobronamerne redakcije« na to da mogu računati na mesečni dodatak u gotovom u rastućem obimu od 50, 100 i 150 franaka »već prema uspehu«, onda to nipošto nije podmićivanje. Redakcije, čijem uverenju protivreći dnevna korespondencija i mesečni dodatak, niko ne primorava da prime ni jedno ni drugo. I da li je »potkupljen« Granier de Cassagnac, ili La Guéronnière, ili About, ili Grandguillot, ili Bullier, ili Jourden iz lista »Siècle«^[465], ili Martin i Boniface iz lista »Constitutionnel«^[466] ili Rochaid Dâ-Dâ Albert? Da li im se ikada u životu dogodilo da dođu u sukob s postupkom i manifestacijom koja potpada pod isplatu, koja bi protivrečila uverenju te gospode? Ili, da li je Vogt potkupio, na primer, agenta jednog njemu ranije neprijateljskog švajcarskog lista, kad mu je besplatno stavio na raspolaganje nekoliko stotina primeraka svojih *Studien*. U svakom slučaju, čudan je Vogtov poziv publicistima da rade u organima koji im stoje na raspolaganju u smislu svog vlastitog uverenja i da za taj rad prime honorar od organa gospodina Karla Vogta u Ženevi. Činjenica da Vogt meša honorar koji neki list plaća svojim vlastitim saradnicima s potajnim dotacijama koje nudi neki treći subjekt iz anonimne blagajne dopisnicima njemu sasvim tuđih listova, pa čak i štampe cele zemlje, — taj quid pro quo dokazuje koliko se nemački Dâ-Dâ duboko »ukopao« u moral 2. decembra.

»Na izvoru je sedeo dečak.«^[467] Ali na kojem izvoru?

Umesto nedeljnika »Die neue Schweiz«, koji je Vogt nameravao da izda, kasnije je u Ženevi počeo da izlazi »Neue Schweizer Zeitung«, koji je osnovao gospodin A. Braß, dugogodišnji prijatelj Dâ-Dâ. Jednog hladnog novembarskog jutra izjavio je gospodin Braß, na zaprepašćenje cele Ženeve, da je

»u pismu Vogtu odbio *francuski valov* koji je Vogt hteo da stavi ispred njega«.

Istovremeno, on je izrazio spremnost da za tu izjavu odgovara na sudu. (»*Neue Schweizer Zeitung*« od 12. novembra 1859.) A petao, ili tačnije, kopun, koji je do sada tako veselo kukurikao, umukao je čim su ga raščerupali na njegovom vlastitom dubrištu. »Novošvajcarca, građanina kantona Bern i člana ženevskog Staleškog veća«, javno je optužio usred Ženeve jedan od njegovih »notornih« prijatelja *zbog pokušaja potkupljivanja francuskim novcem*. I član ženevskog Staleškog veća je umukao.

Ne treba misliti da je Vogt mogao otmeno da ignoriše »Neue

Schweizer Zeitung». Optužba protiv njega objavljena je, kao što je rečeno, u broju od 12. novembra 1859. Kratko vreme posle toga, isti list doneo je pikantnu karakteristiku Plon-Plona, a »Revue de Genève«,^[468] organ ženevskog diktatora *Jamesa Fazyja* odmah je protestovao uvodnikom od četiri stupca — (»Revue de Genève« od 6. decembra 1859). List je protestovao »au nom du radicalisme genèvois«, u ime ženevskog radikalizma. Takvo značenje pridavao je sam James Fazy listu »Neue Schweizer Zeitung«. Uvodnik od četiri stupca u »Revue de Genève« očevidno pokazuje Vogtovu ruku. Samog Braša u nekom smislu opravdava. Nije on začetnik atentata na Plon-Plona, nego je samo zaveden. Na pravi fogtovski način, corpus delicti je natovaren istom onom L. Häfneru, koga je Vogt i u »Glavnoj knjizi« osumnjičio da je pisao »odvratne lične skandalozne priče o caru i princu Napoleonu«; on isto tako neizbežno nišani na »ozloglašenog badenskog ex-poručnika Clossmanna« kao bernskog dopisnika lista »Allgemeine Zeitung« (upoređi »Glavnu knjigu«, str. 198). Zadržimo se jedan čas na protestu koji su »u ime ženevskog radikalizma« i radi spasavanja časti Plon-Plona, objavili gospodar i sluga *James Fazy i Karl Vogt* u »Revue de Genève«, 6. decembra 1859.

Braša optužuju da pokušava »da potkrepi svoje nemačko mišljenje o Francuskoj vredenjem princa iz kuće Bonaparte«, *Plon-Plon*, kako se u Ženevi već davno zna, najčistiji je liberal, koji je za vreme svog izgnanstva velikodušno odbio »da igra ulogu na dvoru u Štutgartu ili pak u Petrogradu«. Ništa ne bi bilo smešnije nego njemu pripisivati ideju stvaranja bilo kakve malene države, kakvog etrurskog kraljevstva, kako to čini uvredljivi članak u »Neue Schweizer Zeitung«.

»Princ Napoleon, čvrst u ličnom osećanju svog **genija** i *svog talenta*, ceni sebe suviše visoko za te bedne male prestole.«

Naprotiv, on u Francuskoj, »centru visoke civilizacije i opšte inicijative« više želi da igra ulogu markiza Poze kod svog presvetlog rodaka »kao princ-građanin« (prince citoyen). »Njegov rođak ga ceni i voli, ma šta se o tome pričalo.« Princ nije samo bonapartovski markiz Poza. On je »nezainteresovani prijatelj« Italije, Švajcarske, ukratko, nacionalnosti.

»Princ Napoleon, kao i car, veliki je nacionalni ekonomista... Sigurno je, ako ikada u Francuskoj pobede dobri principi političke ekonomije, tome će mnogo doprineti princ Napoleon.«

On je bio i jeste »pristalica sasvim neograničene slobode štampe«, protivnik svih preventivnih policijskih mera, nosilac »ideje slobode u najširem smislu reči, kako u teoriji tako i u praksi«. Ako su careve uši zbog zlobne okoline, gluve na glas njegove Egerije, on se povlači dostojanstveno, ali »bez mrgodenja«. Ništa drugo, »nego *njegova zasluga* izložila ga je klevetama Evrope«.

«Neprijatelji Francuske boje ga se, jer se oslanja na revolucionarnu pomoć naroda Evrope da im vrati njihovu nacionalnost i slobodu.»

Dakle, nepriznati genije, markiz Poza, Egerija, nacionalni ekonomista, zaštitnik ugnjetenih nacionalnosti, najčistiji demokrat — i — zar to smatrati mogućim? — Plon-Plon je *«habile comme général et brave comme tout officier français»* («spretna kao general, a hrabar kao svaki francuski oficir»).

«On je to pokazao u orijentalnom ratu za vreme i posle bitke na Almi.» A u italijanskom ratu «on je odlučno organizovao svoj korpus od 50 000 ljudi» (poznati korpus turista, skoro bih rekao baletnu truppu) «i u kratkom vremenu izveo težak marš kroz brdoviti predeo, a da njegovim trupama nije ništa nedostajalo.»

Kao što je poznato, francuski vojnici na Krimu nazvali su artijerijsku groznicu bolešću Plon-Plon, i Plon-Plon se verovatno povukao s poluostrva samo zbog sve većeg nedostatka životnih namirnica.^[469]

«Mi smo ga prikazali» — naime Plon-Plona — trijumfalno zaključuje «Revue de Genève» — «onakvim kakav on jeste.»

Ura za generala Plon-Plona!

Nije dakle nikakvo čudo ako *Vogt* kaže da je svoju ratnu blagajnu dobio iz «demokratskih ruku». Plon-Plon, prince rouge¹, *Vogt*ov i Fazyjev ideal, u neku ruku je ukleti princ evropske demokratije. *Vogt* nije mogao da dobije svoj novac iz čistijih demokratskih ruku nego što su ruke Plon-Plona. Čak ako je jedan deo novca, što ga je Plon-Plonov presvetli rodak direktno predao gospodinu Kossuthu, prošao kroz mađarske ruke u *Vogt*ove ruke, onda je njihovo «poreklo užasno», ali iz ruku Plon-Plona! Čak i novac koji je *Vogt* primio od grofice C.², Klapkove prijateljice, za vreme pregovora u Nešatelu, mogao je doći iz nežnijih ruku, ali nije mogao doći iz čistijih i demokratskijih ruku. Plon-Plon est voluptueux comme Heliogabale, lâche comme Ivan III et faux comme un vrai Bonaparte³, kaže jedan poznati francuski pisac. Najgore što je učinio Plon-Plon bilo je to što je svog rodaka proizveo za homme sérieux⁴. Victor Hugo mogao je još reći o Louis-u Bonaparti: n'est pas monstre qui veut⁵, ali otkad je Louis Bonaparta otkrio Plon-Plona, na čoveka iz Tiljerija koncentrisala se poslovnost, a na čoveka iz Palais Royala groteskna strana imperijalističke Janusove glave. Lažni Bonaparta, koji je sinovac svog strica, ali nije i sin svog oca^[470], pokazao se pravim nasuprot tom pravom Bonaparti, tako da Francuzi još uvek kažu: l'autre est plus sûr⁶. Plon-Plon je istovremeno i Don Kihot i Hudibras bas empire^[395]. Hamlet je smatrao neobičnim što je Aleksandrovom pepelu možda predodređeno da

¹ crveni princ — ² Karolyi — ³ Plon-Plon je razbludan kao Heliogabal, plašljiv kao Ivan III i lažljiv kao pravi Bonaparta — ⁴ ozbiljnog čoveka — ⁵ nije čudovište onaj koji to želi — ⁶ drugi je sigurniji

začepi rupu na pivskom buretu.^[471] Šta bi rekao Hamlet kad bi smaknutu glavu Napoleona ugledao na ramenima Plon-Plona!*

Iako je *Vogt* osnovni fond svoje ratne blagajne dobio »iz francuskog valova« on je, istina, da bi uz put maskirao valov, upriličio prividno sabiranje po »nekoliko franaka« među više ili manje demokratskim prijateljima. Tako se jednostavno rešavaju protivrečnosti o izvoru, kvantitetu i načinu stvaranja njegovih fondova.

Vogtova agentura nije se ograničila samo na *Studien, Programm* i ured za vrbovanje. Na »centralnoj svečanosti« u Lozani najavio je nemačkim radnicima u Švajcarskoj misiju Louis-a Bonaparte za oslobođenje nacionalnosti, naravno s radikalnijeg stanovišta nego u *Studien*, koje su bile namenjene liberalnim nemačkim filistrima. Dok je ovde dubokim prodiranjem u odnose između »materije i sile« došao do uverenja da ne treba ni misliti »na potresanje i rušenje postojeće vlade u Nemačkoj« (str. VII, *Studien*, predgovor) i posebno doviknuo »nemačkom buržuju« da »primi k srcu« da bonapartističko »oslobođenje« Italije štiti »od revolucije« u Nemačkoj, on poučava nemačke radnike obrnuto, da je »Austrija jedini oslonac za produžavanje njihove (nemačkih knezova) egzistencije« — (*Centralna svečanost*, itd., str. 11).

»Upravo sam vam rekao«, kaže on, »da u odnosu na inostranstvo Nemačka ne postoji, da mora tek biti stvorena, a, po mom mišljenju, može biti stvorena samo u obliku saveza republika slično švajcarskoj federaciji« — (ibid., str. 10).

On je to rekao 26. juna (1859), dok još 6. juna, u pogovoru drugom izdanju *Studien*, preklinje pruskog princ-regenta da Nemačku pomoću oružane sile i dinastičkog građanskog rata podredi kući Hohenzollern. Naravno, monarhistička centralizacija pomoću oružane sile najkraći je put prema federativnoj republici »slično švajcarskoj federaciji«. Dalje, on razvija teoriju o »spoljnom neprijatelju« — Francuskoj — kome bi se Nemačka morala priključiti protiv »unutrašnjeg neprijatelja« — Austrije.

»Kad bih«, uzvikuje on, »morao da biram između đavola (Habsburga) i njegove babe (Louis-a Bonaparte), onda bih odabrao poslednju, jer je stara žena i skoro će umreti.«

Taj direktni poziv Nemačkoj da se pod izgovorom mržnje protiv Austrije baci u naručje decembrističkoj Francuskoj, činio mu se za čitalačku publiku ipak suviše kompromitujući, pa je stoga izmenjen u štampanom govoru na sledeći način:

* Vogt je, kako sam priča, već 1852. trebalo da pristupi naučnom putovanju (Bahusov pohod?) s Plon-Plonom, koga mu je s oduševljenjem preporučio jedan »prudonist« zbog njegovih »mais do que promettia a força humana¹ («zapanjujućih prirodonaučnih otkrića»). — («Glavna knjiga», dokumenti, str. 24.)

¹ više nego što je obećavala ljudska snaga

«I ako se radi o tome da se u borbi između đavola i njegove babe stane na nečiju stranu, onda smatramo da je najbolje, *ako se oboje međusobno pobiju i požderu*, i nas tako oslobode truda» — (*Centralna svečanost* itd., str. 13).

Napokon, dok u *Studien* podiže na štit Louis-a Bonapartu kao cara seljaka i vojnika, izjavljuje ovaj put pred radničkom publikom da su

«osobito radnici u Parizu u svojoj velikoj većini u sadašnjem momentu prešli na stranu Louis-a Bonaparte».

Po mišljenju francuskih radnika,

«Louis Bonaparta čini sve što bi trebalo da radi Republika, dajući proleterima posla i uništavajući buržoaziju» (*Centralna svečanost* itd., str. 9).

Dakle, Louis Bonaparta, *radnički diktator*, i kao radničkog diktatora slavi ga pred nemačkim radnicima u Švajcarskoj onaj isti *Vogt* koji u »Glavnoj knjizi« pri običnoj reči »radnička diktatura« zapeni od buržoaskog gneva!

Pariski program koji decembrističkim agentima u Švajcarskoj propisuje njihov plan operacija s obzirom na aneksiju Savoje, sastojao se od tri tačke: 1. koliko god je moguće potpuno ignorisati glasine o pretećoj opasnosti, a u slučaju potrebe proglasiti ih austrijskim pronalaskom; 2. u daljem stadijumu proširiti mišljenje da Louis Bonaparta hoće da zauzme neutralizovano područje Švajcarske; i, najzad, 3. posle izvršene aneksije istaći ovu kao povod savezu *Švajcarske s Francuskom*, tj. njenom dobrovoljnom podređivanju bonapartističkom protektoratu. Mi ćemo već videti koliko su se tog programa verno držali gospodar i sluga, *James Fazy* i *Karl Vogt*, ženevski diktator i njegov ženevski savetnik, koga je sam stvorio.

Već je poznato da je *Vogt* u *Studien* izbegavao svaku i najdalju aluziju na ideju zbog koje je njegov sudbonosni čovek pošao u rat. Isto ćutanje na centralnoj svečanosti u Lozani, u Nacionalnom veću,^[457] na svečanosti povodom godišnjice smrti Schillera i Roberta Bluma, u bilskom »Commis voyageur«, te napokon u »Glavnoj knjizi«. Pa ipak je »ideja« bila starijeg datuma čak i od zavere u *Plombieru*. Već u *decembru 1851*, nekoliko dana posle državnog udara, moglo se čitati u »*Patriote savoisien*«:

«U predsoobljima Jelisejskog dvorca već raspodeljuju među sobom činovnička mesta u Savoји. Povodom toga bonapartistički listovi se vrlo ugodno zabavljaju.»*

Šestog decembra 1851. gospodin Fazy je video da je Ženeva već pripala decembrističkoj državi.**

* On se partage déjà les places... de la Savoie dans les antichambres de l'Elysée. Ses journaux plaisantent même assez agréablement là-dessus.

** «Peut-être le citoyen Thurgovien que nous avons si bien défendu contre

Prvog jula 1859. *Stämpfli*, tada predsednik Saveza, razgovarao je s kapetanom Harrisom, engleskim otpravnikom poslova u Bernu. On je ponovio svoje strahovanje da je u slučaju proširenja sardinske vlasti u Italiji odlučena aneksija Savoje Francuskoj i istakao da aneksija, osobito severne Savoje, potpuno žrtvuje jedan bok Švajcarske; što će za sobom uskoro povući gubitak Ženeve. (Vidi prvu Blue Book: «On the proposed annexation of Savoy and Nice», br. 1.) Harris je obavestio Malmesburyja, koji je sa svoje strane naložio lordu Cowley-u u Parizu da od Valevskog traži objašnjenje carevim namerama. Walewski nikako nije poricao da je

«pitanje aneksije tretirano više nego jedanput između Francuske i Sardinije, i da car misli da, ako se Sardinija raširi do razmera italijanskog kraljevstva, ne bi bilo nerazumno očekivati da će ona, s druge strane, učiniti Francuskoj koncesije» — (ibid., br. IV).

Odgovor Walevskog datiran je 4. jula, pa prema tome prethodi miru u Vilafranki. U avgustu 1852. objavljen je u Parizu pamflet *Petétina*, u kome je Evropa pripremana na aneksiju Savoje. *Istog tog avgusta*, posle letnjeg zasedanja švajcarske nacionalne skupštine, *Vogt* je otputovao u Pariz, da tamo od Plon-Plona dobije instrukcije. Da bi zameo trag, on je u Ženevi preko svojih saradnika Ranickela i kompanije proširio glasine da je otputovao u banju na jezeru Firvaldštet.

«ze Pâris lëbt er mangel tac,
vil kleiner wisheit er enpfliac,
sin zerung was unmâzen grôz; . . .
ist ër ein esel und ein guoch,
daz sëlbt ist ër zuo Pâris ouch.»¹

U septembru 1859. švajcarsko Savezno veće je uvidelo da se približava opasnost aneksije (ibid., br. VI); 12. novembra je odlučilo da u tom smislu velikim silama uputi memorandum, a 18. novembra predsednik *Stämpfli* i kancelar *Schieß* predali su službenu notu engleskom otpravniku poslova u Bernu (ibid., br. IX). *James Fazy*, koji se u oktobru vratio sa svog nesretnog putovanja u Toskanu, gde je uzalud agitovao za Plon-Plonovo etrusko kraljevstvo, suprotstavio se sada glasinama o aneksiji na svoj uobičajeni afektirano-besni, svadalačko-bučni način: ni u Francuskoj ni na Sardiniji niko ne sanja o aneksiji.

les menaces de Louis-Philippe, nous fera-t-il la grâce de vouloir bien se constituer comme médiateur, et reprendre de nous Genève.»²

¹ «U Parizu je dugo živeo / Ali mu nije bilo do umerenosti, / žderao je preko svake mere . . . / Kao da je magarac ili proždrljivac / pa je takav i u Parizu ostao.»⁽³⁷⁴⁾
— ² «Možda će nam građanin iz Turgau, koga smo tako dobro branili od pretnji Louis-a Philippe-a ukazati milost i ljubazno istupiti kao posrednik, te nam ponovo oduzeti Ženevu.» — («Revue de Genève» od 6. decembra 1851.)

U istoj meri u kojoj se približavala opasnost, povećavalo se poverenje »Revue de Genève«, u kojoj je u novembru i decembru 1859. kult napoleonida (vidi npr. gorecitirani članak Plon-Plona) koribantski^[472] besneo.

S 1860. godinom stupamo u drugu fazu pregovora o aneksiji.

Ignorisanje i poricanje nisu više bili u decembrističkom interesu. Sada je, naprotiv, trebalo Švajcarsku namamiti na aneksiju i staviti je u lažan položaj. Trebalo je izvesti drugu tačku tiljerijskog programa, dakle, što je moguće glasnije najaviti parolu o nameravanom predavanju neutralnog područja Švajcarskoj. Švajcarske decembriste potpomagali su, naravno, u tom poslu istovremenim manevrom u Parizu. Tako je *Baroche*, ministar unutrašnjih poslova, izjavio početkom januara 1860. švajcarskom poslaniku *dr Kernu*, da

»ako nastane izmena u posedovanju Savoje, onda će istovremeno Švajcarska morati dobiti dobru odbrambenu liniju, u skladu s ugovorima iz 1815« — (vidi citiranu Blue Book br. XIII).

Još 2. februara 1860, istoga dana kad je *Thouvenel* engleskom poslaniku lordu Cowley-u najavio aneksiju Savoje i Nice »kao mogućnost«, izjavio mu je i da

»francuska vlada smatra sasvim razumljivim da pod takvim okolnostima okruzi Šable i Fosinji *zauvek* budu priključeni Švajcarskoj« (ibid., br. XXVII).

Proširivanjem tih iluzija trebalo je ne samo privoleti Švajcarsku na aneksiju Savoje decembrističkoj državi, nego i oslabiti oštrinu njenog kasnijeg protesta protiv te aneksije, te je pred Evropom kompromitovati kao sukrievca heroja decembra, pa makar i kao prevarenog sukrievca. *Frey-Hérosé*, od 1860. predsednik Saveza, nije upao u tu klopku, nego je, naprotiv, izjavio kapetanu Harrisu svoju sumnju o tobožnjoj koristi priključenja neutralizovanog područja Švajcarskoj. *Harris* je sa svoje strane upozorio saveznu vladu na bonapartističke intrige, tako da

»Švajcarska ne ispadne kao sila koja gaji aneksionističke prohteve i teži za proširenjem područja« — (ibid., br. XV).

Nasuprot tome, *Sir James Hudson*, engleski poslanik u Torinu, piše lordu Johnu Russellu, posle dužeg razgovora s *Cavourom*:

»Imam razloga da verujem da Švajcarska takođe lakomo teži za tim da anektira deo savojskog područja. Prema tome, ne treba stvarati nikakve iluzije o tome da je, ako Francusku prekovamo zbog njenih aneksionističkih zahteva, Švajcarska manje kriva . . . Budući da se to pitanje tim dvostrukim napadom toliko komplikuje, držanje Sardinije može se pre opravdati« — (ibid., br. XXXIV).

Konačno, čim je Louis Bonaparta odbacio masku, Thouvenel je takođe sasvim slobodno odao tajnu lozinke švajcarske aneksije neutralnog područja. U depeši francuskom otpravniku poslova u Bernu on se otvoreno ruga švajcarskom protestu protiv aneksije Savoje Fran-

cuskoj — a na osnovu čega? Na osnovu »plana za *deobu* Savoje«, koji je Švajcarskoj nametnut iz Pariza (vidi Thouvenelovu depešu od 13. marta 1860).

A kako su u međuvremenu švajcarski agenti decembra sudelovali u tim intrigama? *James Fazy* je prvi koji u januaru 1860. engleskom otpravniku poslova u Bernu prikazuje aneksiju Šablea i Fosinija Švajcarskoj, ne kao obećanje Louis-a Bonaparte, nego kao vlastitu želju Švajcarske i stanovnika neutralizovanog područja (ibid., str. XXIII). *Vogt*, koji nikada dosad nije ni slutio o mogućnosti aneksije Savoje Francuskoj, iznenada je nadahnut proročkim duhom, i »*The Times*«, koji od svog osnivanja nikada nije spomenuo Vogtovo ime, javlja iznenada u dopisu od 30. januara:

»Švajcarski profesor Vogt tvrdi da zna da je Francuska spremna da pribavi Švajcarskoj Fosinji, Šable, ženevsku grofoviju i neutralno područje Savoje, ukoliko Savezno veće prizna republici Francuskoj slobodnu upotrebu Simplona« — (*The Times*, 3. februara 1860).

Još više! Krajem januara 1860. *James Fazy* uverava engleskog otpravnika poslova u Bernu da *Cavour*, s kojim je on pre možda dva meseca dugo razgovarao u Ženevi, s besom govori o teritorijalnim ustupcima Francuskoj. (Vidi citiranu Blue Book br. XXXIII.) Dok se *Fazy* u razgovoru s Engleskom poziva na *Cavoura*, *Cavour* se opravdava pred Engleskom, pozivajući se na aneksionističke prohteve istog *Fazyja* (ibid., br. XXXIII). I konačno *Tourte*, švajcarski poslanik u Torinu, još je 9. februara 1860. lično dotrčao engleskom poslaniku *Hudsonu*, da bi ga uverio kako

»ne postoji nikakav sporazum između Sardinije i Francuske u pogledu ustupanja Savoje Francuskoj, i da Sardinija nikako nije sklona da Savoju zameni ili ustupi Francuskoj« — (ibid.).

Približavao se trenutak odluke. Pariski »*Patrie*«^[473] od 25. januara 1860, pripremao je na aneksiju Savoje u članku pod naslovom: »*Les vœux de la Savoie*«. U drugom članku od 27. januara, »*Le comté de Nice*« već je pokazao u decembrističkoj stilizaciji senku buduće aneksije Nice. Drugog februara 1860. *Thouvenel* je saopštio engleskom poslaniku *Cowley-u* da je već pre rata između Francuske i Sardinije postignuta saglasnost o »mogućnosti« aneksije Savoje i Nice. Nota o stvarnoj odluci Francuske da anektira Savoju i Nicu saopštena je lordu *Cowley-u* tek 5. februara (vidi govor lorda *Cowley-a* u domu lordova 23. aprila 1860), a dr *Kernu* tek 6. februara — pri čemu je obojici, i engleskom i švajcarskom poslaniku, izričito izjavljeno da neutralizovana oblast treba da bude priključena Švajcarskoj. Pre tih službenih izjava, *Jamesu Fazyju* je saopšteno iz Tiljerija da je prema tajnom ugovoru Sardinija već ustupila Francuskoj Savoju i Nicu i da ugovor ne sadrži nikakve klauzule u korist Švajcarske. Pre službenih izjava *Thouvenela* lordu *Cowley-u* i dr *Kernu*. *Fazy* je trebalo da zasлади i preda carsku pilulu

svojim ženevskim podanicima. Stoga je 3. februara po njegovom nalogu njemu slepo odani *John Perrier* organizovao narodni miting u lokalnu Narodnog kluba u Ženevi, na kome se on prividno slučajno nalazio pod izgovorom

«da je upravo čuo (je viens d'entendre) da se govori o ugovorima, zaključenim između Francuske i Sardinije o ustupanju Savoje. Na žalost, takav ugovor potpisala je sardinijska vlada 27. januara; ali iz te pozitivne činjenice ne smemo još da zaključimo da je naša sigurnost zaista ugrožena... Ugovor doduše ne sadrži nikakvo pisano ograničenje o našim pravima na neutralizovano sardinijsko područje, ali mi ne znamo da li u mislima stranaka koje se dogovaraju ne postoji ograničenje u tom smislu... Moguće je da se ono samo po sebi podrazumeva (sous-entendu comme allant de soi)... Mi samo ne smemo pre vremena da pokažemo nepoverenje... Mi se moramo pozvati na simpatije» (prema carstvu državnog prevrata)... «i uzdržavati se od svih neprijateljskih izjava.»

(Vidi Fazyjev »poverljivi« govor, svojevrsno demagoško remek-delo, u »*Revue de Genève*«, od 3. februara 1860.) Engleski otpravnik poslova u Bernu smatrao je Fazyjevu proročansku nauku dovoljno važnom da o njoj obavesti posebnom depešom lorda Johna Russella.

Službeni ugovor o ustupanju Savoje i Nice Francuskoj trebalo je da bude zaključen 24. marta 1860. godine. Nije dakle trebalo gubiti vreme. Pre službene proklamacije aneksije Savoje trebalo je službeno konstatovati švajcarski patriotizam ženevskih decembrista. Stoga je početkom marta sinjor *Vogt* u pratnji generala *Klapke*, koji je možda radio de bonne foi¹, otputovao u Pariz da bi pokazao svoj uticaj na Egeriju^[474] Palais Royala, nepriznatog genija Plon-Plona i pred očima cele Švajcarske bacio na vagu svoj lični uteg u korist aneksije neutralnog područja Švajcarskoj. Iza lukulskog stola Plon-Plona (kao što je poznato u gastronomiji se Plon-Plon takmiči s Lukulom i Cambacérèsom, tako da kad bi iz mrtvih ustao sam Brillat-Savarin, divio bi se geniju, nacionalnoj ekonomiji, liberalnim idejama, talentu vojskovođe i ličnoj hrabrosti Plon-Plona u toj oblasti), iza lukulskog stola Plon-Plona, kome se on hrabro priključio kao »ugodni sabesednik«, Falstaf-Vogt pozvao je Švajcarsku da bude hrabra. (Vidi njegovu parisku poslanicu u bilskom »*Commis voyageur*«, od 8. marta 1860, prilog.) Švajcarska treba da pokaže da

«njena milicija ne služi samo za paradu i za igranje vojnika». «Ustupanje neutralizovanog područja Švajcarskoj» — to je iluzija. «Prepuštanje Šablea i Fosinjia Francuskoj prvi je korak, kome će slediti ostali.» «Na dve štake, nacionalnost i prirodne granice, može se ići od Ženevskog jezera do Ara i konačno do Bodenskog jezera i Rajne — ako su noge dovoljno snažne.»

Ali — i to je vrhunac — Falstaf-Vogt još uvek ne veruje ono što je sam francuski ministar Thouvenel rekao već pre mesec dana, što

¹ dobronamerno

je sada znala cela Evropa, — da je ustupanje Savoje i Nice bilo uslovljeno *već u avgustu 1858. u Plombieru* kao cena za francusku intervenciju protiv Austrije. Naprotiv, njegov je »sudbonosni čovek« upravo sada pod uticajem popova nateran protiv svoje volje u naručje šovinizma i nasilno je bio primoran na konfiskovanje neutralizovanog područja.

«Očito», muca zbudjeni apoget, «u rukovodećim krugovima su **tražili** protutežu *stalno rastućem klerikalnom pokretu* i veruju da su ga našli u takozvanom šovinizmu — u onom najograničenijem nacionalizmu, koji ne zna ni za šta drugo osim za sticanje **komadića** (!) zemlje.»

Pošto je Vogt, opijen parom Plon-Plonove kuhinje, tako hrabro krčmario u bilskom »Commis voyageur«, on je, kratko vreme posle svog povratka iz Pariza, kroz isti zvučnik pričao bajke o apsolutnom prijateljstvu stanovnika Nice prema Francuzima, pa je tako dospeo u neugodan sukob s *Vegezzi Ruscallom*, jednim od glavnih predsednika italijanskog nacionalnog udruženja i piscem brošure: »*La Nazionalità di Nizza*«. I kad je onaj isti junak koji je iza stola Plon-Plona igrao ulogu Winkelrieda počeo govoriti o nacionalnom veću u Bernu, ratnički zvuk trube pretvorio se u diplomatski zvižduk na flauti, koji je preporučivao nastavljanje pregovora *s carem koji je oduvek bio prijatelj Švajcarske*, i izričito odvrtao od *saveza s Istokom. Frey-Hérosé*, predsednik Saveza, načinio je neke neobične aluzije na račun *Vogta*, koji je, međutim, bio zadovoljan kad je video pohvalu svog govora u »*Nouvelliste Vaudois*«. »*Nouvelliste Vaudois*« jeste organ gospode Blanchenaya, Delarageaza i ostalih voskih državnih magnata, ukratko, švajcarske zapadne železnice, isto tako kao što je »*Neue Züricher Zeitung*« organ ciriškog bonapartizma i severo-istočne železnice.^[475] Radi karakterizovanja patrona »*Nouvelliste Vaudois*« dovoljno je ukazati da je, u vezi s poznatim sporom zbog Oronske železnice, petoricu voskih vladinih savetnika više puta i nekažnjeno optužila protivnička štampa da je svaki od njih dobio na poklon od pariskog *Credit Mobilier*^[476] — glavnog akcionara zapadne švajcarske železnice — po 10 000 franaka u akcijama (20 komada).

Nekoliko dana posle toga što je *Vogt* u pratnji Klapke otputovao Egeriji u Palais Royal, *James Fazy*, u pratnji Johna Perrier-a, otputovao je sfingi Tiljerija. Kao što je poznato, Louis-u Bonaparti dopada se uloga sfinge i on plaća svoje Edipe kao što su predašnji kraljevi Francuske plaćali svoje vlastite dvorske budale. *Fazy* se u Tiljerijama bacio između Švajcarske i sfinge. Kao što je rečeno, *John Perrier* bio je njegov pratilac. Taj John je senka svog Jamesa, radi sve ono što ovaj hoće, ništa što ovaj neće, živi s njim i za njega, pomoću njega postao je član velikog ženevskog veća, on priređuje za njega sve svečanosti i zdravice, on je njegov Leporelo i njegov Fialin. Obojica su se vratila u Ženevu neobavljena posla, ukoliko se radilo o opasnosti za Švajcarsku, a s iznenađujućim uspehom, ukoliko se radilo o opasnosti za vlastiti Fazyjev

položaj. Fazy je javno grmeo da mu je pala koprena s očiju i da će ubuduće toliko mrzeti Louis-a Bonapartu koliko ga je dosad voleo. Neobična ljubav, ta devetogodišnja ljubav republikanca Fazyja prema ubojici dve republike! Fazy je igrao ulogu razočaranog patriote s takvom virtuoznošću da je cela Ženeva plivala u Fazyjevom entuzijazmu i gubitak Fazyjevih iluzija osećao se još dublje nego gubitak neutralizovanih provincija. Čak je i Theodore de Saussure, njegov dugogodišnji protivnik, šef aristokratske opozicione stranke, priznao da je nemoguće dalje sumnjati u švajcarski patriotizam Jamesa Fazyja.

Posle primanja tako zasluženih narodnih ovacija, ženevski tiranin požurio je u nacionalno veće u Bern. Kratko vreme posle njegovog odlaska, njegov ljubimac, njegov pratilac na putu za Pariz, ukratko, njegov vlastiti *John Perrier*, preduzeo je sasvim svojevrsan argonautski pohod. Družina ženevskih pijanica (bar ih je tako nazvao londonski list »The Times«) izabrana iz društva »*Fruitiers*«, Fazyjeve demokratske telesne garde, — plovila je pod vođstvom *Perrier-a*, bez oružja, u *Tonon*, da na toj tački neutralizovanog područja izvede *antifrancusku* demonstraciju. U čemu se sastojala ta demonstracija, ili u čemu je trebalo da se sastoji, da li je trebalo da Argonauti⁽⁴⁷⁷⁾ zarobe zlatno runo ili iznesu na tržište svoje vlastito krzno, to dosada ne može niko reći, budući da *Perrier-ov* argonautski pohod nije pratio nikakav Orfej, niti ga je opevao Apolonije. Radilo se, izgleda, o nekom simboličkom osvajanju neutralizovanog područja od strane Švajcarske, koju su reprezentovali *John Perrier* i njegova družina. Stvarna Švajcarska imala je u svakom slučaju pune ruke posla s diplomatskim izvinjavanjem, izjavama lojalnosti i izrazima negodovanja zbog simboličkog osvajanja Tonona od strane *Johna Perrier-a*, tako da je Louis Bonaparta izgledao, u stvari, velikodušan, kad se zadovoljio samo stvarnim zauzimanjem Tonona i ostalog neutralizovanog područja.

John Perrier, u čijoj se torbi nalazilo nekih 1000 franaka, uhapšen je u Ženevi. Državni vice-kancelar i redaktor »*Revue de Genève*«, gospodin *Ducommun*, mlad čovek bez privatnih sredstava i na obadva gorepomenuta mesta zavisao od predsednika državnog veća i vlasnika revije *Jamesa Fazyja*, takode je uhapšen na *Perrier-ov* iskaz. On je priznao da je *Perrier-u* dao novac uzet iz blagajne koja je bila uspostavljena radi osnivanja jednog dobrovoljačkog korpusa, — iz blagajne čija je egzistencija ostala dosad nepoznata ženevskim radikalima. Sudska istraga završila se otpuštanjem, najpre *Ducommuna*, a zatim *Perrier-a*.

Dvadeset četvrtog marta Vittorio Emanuele je Bonaparti službeno ustupio Nicu i Savoju zajedno s neutralizovanim područjem; 29 - 30. marta *John Perrier*, koji se s *Fazyjem* iz Pariza vratio u Ženevu, preduzeo je svoj argonautski pohod, burlesknu demonstraciju, koja je upravo u odlučujućem trenutku osujetila svaku ozbiljnu demonstraciju. *James Fazy* uveravao je u Bernu da »on o događaju uopšte ništa ne zna«.*

* Svest da se Ženeva posle aneksije severne Savoje našla uključena u francu-

U eks-neutralnom području *Laity* se hvalio da, kad bi Švajcarci stvarno napali, njegov car bi odmah podigao 3 divizije na Ženevu. Konačno, Vogt nije bio potpuno upućen u tajnu argonautskog poduhvata, jer je nekoliko dana pre ovoga *ženevskoj policiji* profilaktički *denuncirao* sukob koji je, smišljen u Ženevi, trebalo da se odigra na savojskoj granici — ali po lažnom tragu. Kod mene je pismo jednog izbeglice koji živi u Ženevi, a bio je ranije u prijateljstvu s Vogtom, poslato jednom emigrantu koji živi u Londonu. Tamo, između ostalog, piše:

«Vogt je proširio glasove da se ja neprestano klatim između zapadne Švajcarske i Savoje, s ciljem da izazovem revoluciju na štetu Švajcarske, a u korist sila neprijateljskih prema Švajcarskoj. To je bilo samo nekoliko dana pre *Perrier-ova* atentata, o čemu je Vogt sigurno znao, a ja isto tako malo kao i Vi. Očito je da je on pokušao da skrene trag na mene, da me upropasti. Na sreću, *on me je takođe denuncirao i policijskom direktoru Duy-u*, koji me je pozvao i nije bio malo iznenađen, kad sam ga odmah pri prvom pitanju, smejući se, prekinuo: «Aha. Poznata Vogtova intriga!» Onda se поближе informisao o mom odnosu prema *Vogtu*. Moju izjavu odmah je podržao jedan vladin sekretar, član «*Helvecije*», koji je drugog dana putovao u Bern na centralnu skupštinu i ovde Vogtovom bratu izjavio svoje negodovanje povodom Karlovog ponašanja, na šta je Gustav lakonski odgovorio da je on već odavno primetio iz njegovih pisama kako stoji s njegovom politikom.»

Ako je pre trebalo da ćutanje i poricanja i propovedanje poverenja u Louis-a Bonapartu odvrata pažnju Švajcarske od opasnosti, ako je kasnije galama o nameravanom priključenju Fosinjija, Šablea i ženevske grofovije trebalo da u Švajcarskoj popularizuje aneksiju Savoje od strane Francuske, te konačno, ako je tononska burleska trebalo da slomi svaki ozbiljni otpor, onda su, u skladu s pariskim programom, zaista ostvarena aneksija i sama očevidna opasnost morali, u krajnjoj liniji, služiti kao motivi za dobrovoljno razoružanje Švajcarske, tj. *za njen savez s decembrističkom državom*.

sku teritoriju, a takođe francusko utvrđivanje luke Tonon, podstakli su, kao što je poznato, u poslednje vreme u velikoj meri antidecembrističke glasove stare Republike. Prave izraze tog narodnog raspoloženja prate često i lažni, koji se izvode po narudžbi iz Pariza, a delimično od samog personala francuske policije. Tako na primer, čitamo u «*Saturday Review*»⁽⁴⁷⁸⁾ od 22. septembra 1860: «Jedna grupa takozvanih Švajcaraca dozvolila je sebi u Tononu grube ispade protiv carstva, kad je neki nespretni žandar, u preteranoj službenoj revnosti, pohapsio takozvane Švajcarce i zahtevao da pokažu pasoše. Švajcarci su se legitimisali kao Francuzi, čiji su papiri bili sasvim u redu. . . Najopasnija činjenica u vezi s tim veštačkim kolizijama jeste to što je u jednoj od najranijih i najgorih bio upadljivo upleten jedan bliski Fazyjev privrženik (prijatelj Perrier).» («The gravest fact relating to these artificial collisions is, that in one of the earliest and the worst of them a close adherent of Mr. Fazy was prominently implicated.»)

Zadatak je bio toliko delikatan da se samo *James Fazy* mogao prihvatiti rešenja. Njegov sluga *Vogt* mogao je odgovarati od *Saveza s Istokom*, međutim, *samo je Fazy* mogao zagovarati *savez sa Zapadom*. On je nagoveštavao nužnost tog saveza najpre u »*Revue de Genève*«. *Osammaestog aprila 1860.* cirkulisao je u Ženevi izvod iz jednog london-skog pisma, u kome se, između ostalog, kaže:

«Preporučite našim uticajnim sugrađanima da se čuvaju saveta *J. Fazyja*, koje bi on mogao dati Švajcarskoj da *napusti svoju neutralnost*. Vrlo je verovatno da taj savet potiče od same francuske vlade, čiji je uslužni agent *James Fazy* bio do današnjeg dana... On sada uzima držanje dobrog Švajcarca koji se suprotstavlja namerama Francuske, međutim, jedna uvek dobro informisana osoba uverava me da je to zamka. Čim Švajcarska bude izjavila da *neće*, niti može više ostati *neutralna*, francuska vlada će to primiti na znanje i prisiliti je na savez kao za vreme Prvog carstva.»

Kao odgovor na to *Fazy* je objavio u »*Revue de Genève*«:

«Onoga dana kada Savoja bude priključena Francuskoj neutralnost Švajcarske prestaće sama po sebi, pa bi na taj način takav *Fazyjev* savet bio sasvim suvišan.»

Tri meseca kasnije, *10. jula*, *James Fazy* je u švajcarskom nacionalnom veću držao govor, kojim je

«s psovanjem i besom, stisnutom šakom protiv bonapartističkih bankara i barona *Saveza* — on ih je proglasio *le gouvernement souterrain*¹ — marširao u bonapartistički tabor».²

Iako je ciriško-voska, oficijelno-francuska stranka prividno najgrublje napadnuta, ona ga je mirno pustila da besni.

«Evropa, osobito *Nemačka*, napustila je Švajcarsku. *Neutralnost je time onemogućena*; Švajcarska mora da traži *saveze*, ali gde?»

Stari demagog mrmrlja onda nešto

«o bliskoj, srodnoj Francuskoj, koja će jednom uvideti i ispraviti svoju nepravедnost, a možda će još postati i republika. Međutim, *novu politiku* ne smeju inaugarisati bankari i baroni *Saveza*, nego *Helvecija*, narod: pričekajte samo, sledeći izbori će vas naučiti. Federalne trupe su u Ženevi dobro došle. No, ako bi njihova prisutnost izrazila i najmanju sumnju u sadašnje ženevsko uređenje, onda nisu potrebne. *Ženeva* će sama sebi naći pomoć i zaštitu.»

Dakle, *10. jula James Fazy* je u nacionalnom veću sproveo ono što je u »*Revue de Genève*« nagovestio *18. aprila* — »*novu politiku*«, savez Švajcarske s Francuskom, tj. aneksiju Švajcarske Francuskoj. Dobro informisani Švajcarci smatrali su preranim to mahanje bonapartističkom maskom, koju je *Fazy* nosio od svog povratka iz Tiljerija.

¹ podzemnom vladom — ² Tako je u prvom izdanju.

Međutim, upravo Fazy poseduje virtuoznost u veštini sračunate indis-krecije, koja podseća gotovo na Palmerstona.

Kao što je poznato, najzloglasniji predstavnici »gouvernement souterrain« predložili su u nacionalnom veću votum nepoverenja prema *Stämpfliju*, jer je on kao predsednik Saveza shvatio situaciju, i jednog momenta doneo pravilnu odluku da pomoću federalnih trupa osigura neutralizovano područje protiv francuskih povreda. Votum nepove-renja bio je odbaćen ogromnom većinom glasova, ali je nedostajao Vogtov glas.

«Vrlo je karakteristično za *Karla Vogta* — pisali su mi tada iz Švajcarske — »što ga nije bilo prilikom raspravljanja u švajcarskom nacionalnom veću o vo-tumu nepoverenja protiv saveznog predsednika *Stämpflija*. Kao zastupnik kantona Ženeve, kojeg ugrožava Bonaparta, Vogt bi nužno morao glasati za *Stämpflija*, energičnog branioca toga kantona. Osim toga, on je s njim lično prijatelj i obave-zan na zahvalnost. Vogtov otac i dva brata zaradivali su hleb kao nameštenici kan-tona Bern; trećem bratu pomogao je *Stämpfli* nedavno da dobije unosno mesto federalnog glavnog statističara. Naravno, pri pojedinačnom glasanju nije bilo mo-guće istupiti protiv prijatelja, dobročinitelja i popularnog čoveka. S druge strane, plon-plonist je još manje mogao javno da pozdravi politiku koja se na život i smrt borila protiv agresija bonapartizma. Otuda bežanje i skrivanje glave, pri čemu, ipak, široka stražnjica ostaje vidljiva i dobija batine; takav je običan stratagem i zemaljska sudbina modernog Falstafa.»

Parola »*austrofilstva*«, data iz Tiljerija, koju je tako glasno ponovio *James Fazy* u »*Revue de Genève*«, njegov sluga Vogt u bilskom »*Commis voyageur*«, u *Studien*, u »Glavnoj knjizi« itd., udarila je konačno natrag po samoj Švajcarskoj. Otprilike sredinom aprila na svim zidovima Milana pojavio se plakat: »*Spor između Napoleona i Švajcarske*«. U njemu se kaže:

«Izgleda da je Savoja bila Švajcarskoj ukusan zalogaj i ona se požurila, *pod-staknuta od Austrije*, da stane na put planovima Napoleona III, koji se tiču samo Italije i Francuske . . . Engleska i velike severne sile, *izuzevši Austriju*, ni najmanje se ne protive aneksiji Savoje; *samo Švajcarska, podstaknuta od Austrije*, koja nastoji da u svim savezanim državama Sardinije raspiri nemire i pobunu, jedina je uložila svoj veto . . . *Švajcarska je anormalna država*, koja se ne može dugo odupirati *pritisku velikog principa nacionalnosti*. Nemci, Francuzi, Italijani nisu sposobni da se pokore jednakim zakonima. Ako Švajcarska to zna, onda neka misli na to da se u kantonu Tesin govori jezik Foscola i Giusta, neka ne zaboravi da njen veliki deo pripada velikoj i velikodušnoj naciji koja se zove *francuska* nacija.»

Izgleda da je Švajcarska uopšte *austrijski* pronalazak.

Dok se sam *Vogt* revnosno trudio da *Švajcarsku* spase iz kandža *Austrije*, spasavanje *Nemačke* poverio je svom najvernijem saučesniku, brbljivom Švabi *Karlu Mayeru iz Eslingena*, članu krnjeg parlamenta, hvalisavcu, sada posledniku tvornice bižuterije. Prilikom posvećivanja zastave nemačkog radničkog udruženja u Nojenburgu, što se slavilo

u »Kruni« u Sen Blezu, govornik na svečanosti, član krnjeg parlamenta i juvelir *Karl Mayer iz Eslingena*, pozvao je Nemačku da

«Francuze samo pusti preko Rajne, jer u Nemačkoj inače nikada neće biti bolje».

Dva delegata ženevskog radničkog udruženja, vrativši se s te svečanosti posle nove godine (1860) izvestili su o tome događaju. Pošto su njihov izveštaj potvrdili delegati više drugih zapadnošvajcarskih udruženja, ženevsko udruženje obratilo se svima drugima cirkularom, koji upozorava na bonapartističke spletke među nemačkim radnicima u Švajcarskoj.

«Prema sećanju» — citiram iz spomenice koja se nalazi preda mnom — «na Prvo carstvo, kada su već i pojedini Nemci pokušavali da pomognu Napoleonovu svetsku vladavinu, u nadi da kolos neće preživeti pad svog nosioca i da će se iz provincija francuskog carstva koje se raspadaju bar formirati jedinstvena Nemačka koja će onda lakše postići slobodu — u to vreme nazivali su političkim šarlatanstvom isisavati krv iz živog tela, oslanjajući se na čudo da će mu se opet pojaviti zdrava krv; osim toga, bilo je prekora kad su velikom narodu poricali snagu samopomoći, pravo samoodređenja, konačno, primećeno je da je očekivani mesija Nemačke upravo u Italiji pokazao šta on podrazumeva pod oslobođenjem nacionalnosti itd., itd. Cirkular, kako se tu kaže, obratio se samo takvim Nemcima, koji su za dobre ciljeve odabrali nepravilna sredstva, ali je odbio da ima posla s **kupljenim publicistima i slavoljubivim bivšim ljudima.**»

Istovremeno, u listu »*Aargauer Nachrichten*«, organu *Helvetije*,^[479] šibali su

«logiku po kojoj treba ježa pustiti u krtičju rupu, da bi se mogao bolje zgrabiti i ponovo izbaciti; po toj besprekornoj logici trebalo bi dati punu slobodu Efijal-tima, da bi se mogli pojaviti Leonidi. **Izvestan profesor** postupa kao na glavu postavljeni vojvoda Ulrich von Württemberg, koji je pokušao da se vrati kući iz izgnanstva pomoću »opanka« pošto viteška čizma više nije htela da zna za njega; a **taj isti profesor** pokvario je odnose sa opankom i stoga se vezuje s čizmom itd.»

Važnost te denuncijacije protiv gospodina *profesora Vogta* sastojala se u tome što je objavljena u organu Helvecije. U zamenu za to on je naišao na utoliko povoljniji prijem u »*Espérance*«^[480], listu koji je 1859. osnovan u Ženevi u velikom formatu i uz velike troškove za francusku državnu blagajnu. Zadatak lista »*Espérance*« sastojao se u tome da propoveda posebno aneksiju Savoje i Rajnske oblasti, a uopšteno da propoveda mesijanski poziv Louis-a Bonaparte kao oslobodioca nacionalnosti. Poznato je u celoj Ženevi da je *Vogt* bio stalan gost redakcije lista »*Espérance*« i jedan od njegovih najmarljivijih saradnika. Meni lično dostupni su detalji koji o tome ne ostavljaju *nikakve sumnje*. Ono što *Vogt* nagoveštava u svojim *Studien*, što je javno objavio u Nojenburgu preko svog saradnika, brbljivog Švabe, člana krnjeg parlamenta i juvelira *Karla Mayera iz Eslingena*, to je dalje razvijeno u »*Espérance*«. Tako se, na primer, kaže u broju od 25. marta 1860;

«Ako je jedina nada nemačkih patriota zasnovana na ratu s Francuskom, kakav razlog oni imaju da slabe vladu te zemlje i da je sprečavaju u stvaranju njenih *prirodnih granica*? Ili da možda nemački narod nije daleko od toga da deli tu mržnju protiv Francuske? Bilo kako bilo, *ima vrlo iskrenih nemačkih patriota, a osobito među najnaprednijim demokratima*» (osobito državni namesnik, Ranickel, Karl Mayer iz Eslingena i tutti quanti) «*koji ne vide nikakvu nesreću u gubitku leve obale Rajne, koji su, naprotiv, uvereni da će tek posle tog gubitka početi politički život Nemačke, preporodne Nemačke, oslonjene na savez i rastvorene u civilizaciji evropskog zapada.*»*

Obaveštena tako tačno od strane *Vogta* o pogledima najnaprednije nemačke demokratije, «*Espérance*» izjavljuje u uvodniku od 30. maja, da će

«plebiscit na levoj obali Rajne uskoro pokazati da je tamo sve raspoloženo u korist Francuza».

Sada je švajcarski satirički list «*Postheiri*» počeo sipati loše šale na «*Espérance*», «*kržljivo kljuse*», koje ispod lakih lovora Baħa Plon-Plona mora još da nosi u sapima «*teški telećak*» njegovog Silena.

S kakvom je preciznošću vođen decembristički manevar u štampi, vidi se iz sledećeg slučaja. *Tridesetog maja* list «*Espérance*» je u Ženevi putem plebiscita dao levu obalu Rajne decembrističkoj Francuskoj; *31. maja* Louis Jourdan je otpočeo u «*Siècle*» u Parizu svoju opsadnu borbu za aneksiju Rajne, a *početkom juna* «*Propagateur du Nord et du Pas de Calais*» upravio je svoju tešku artiljeriju na Belgiju. Nešto ranije od ženevske trube, izjavio je *Edmond About* u «*Opinion Nationale*» da je povećavanje Sardinije primoralo cara «*de prendre la Savoie. . . c.-à.-d. nous fermons notre porte*»¹, i ako bi, nastavlja on, težnje za ujedinjenjem u Nemačkoj dovele do sličnog povećanja Pruske, «*alors nous aurions à veiller à notre sûreté, à prendre la rive gauche du Rhin, c.-à.-d. nous fermerions notre porte*»². Tog lakomislenog vratara sledio

* «Si la seule espérance des patriotes allemands est fondée sur une guerre avec la France, quelle raison peuvent-ils avoir de chercher à affaiblir le gouvernement de ce pays et l'empêcher de former ses frontières naturelles? Serait-il que le peuple en Allemagne est loin de partager cette haine de la France? Quoi qu'il en soit, il y a des patriotes allemands très sincères, et notamment parmi les démocrates les plus avancés, qui ne voient pas grand malheur dans la perte de la rive gauche du Rhin, qui sont, au contraire, convaincus que c'est après cette perte seulement que commencera la vie politique d'une Allemagne régénérée, appuyée sur l'alliance est se confondant avec la civilisation de l'Occident européen.» — («*L'Espérance*», 25. Mars 1860.)

¹ «da zauzme Savoju. . . tj. *mi zatvaramo svoja vrata*» — ² «onda bismo morali paziti na svoju sigurnost, *zauzeti levu obalu Rajne, tj. mi bismo zatvorili svoja vrata*»

je u stopu nepokretni bivol A.A. - dopisnik lista »*Indépendance Belge*«⁽⁴⁸¹⁾, svojevrsni Joseph Prudhomme i specijalna Pitija iz »Providence« naseljene u Tiljerijama. Međutim, »*Espérance*« je svoje osobito oduševljenje za *nemačko jedinstvo* i svoje gnevno potkazivanje nemačkih antidecembrista, koji su se prodali *Austriji*, terala do takve vrtoglave visine da je *James Fazy*, koji se mora držati izvesnih diplomatskih obzira, a osim toga, koji se spremao da svoju »*Revue de Genève*« pretvori u »*Nation suisse*«, blagoizvolio s velikodušnom milošću izjaviti u »*Revue*« da je moguće suprotstaviti se bonapartizmu, a da se ne bude Austrijanac.

Karl Vogt, nemački Dâ-Dâ, posednik ureda za vrbovanje za nemačku štampu, Fazyjev pomoćni agent, »ugodni sabesednik« u Palais Royalu, Plon-Plonov Falstaf, Ranickelov »prijatelj«, souffleur bilskog »*Commis voyageur*«, saradnik lista »*Espérance*«, šticićenik Edmonda Abouta, pevač Lausiade — morao je, međutim, pasti još jedan stupanj niže. On je morao da se pojavi u Parizu, pred očima celog sveta, u »*Revue contemporaine*«, ruku pod ruku s **gospodinom Edouardom Simonom**. Pogledajmo malo šta je »*Revue contemporaine*« i ko je *gospodin Edouard Simon*.

»*Revue contemporaine*« bila je prvobitno službena decembristička revija u oštroj suprotnosti prema »*Revue des deux Mondes*«⁽⁴⁸²⁾, u kojoj su pisala elegantna pera, ljudi iz »*Journal des Débats*«⁽⁴⁸³⁾, orleanisti, fuzionisti, a osobito profesori iz Collège de France i membres d l'Institut.⁽⁴⁸⁴⁾ Budući da se poslednji službeni personal nije mogao direktno prekomandovati u »*Revue contemporaine*«, pokušalo se da se on odvoji od »*Revue des deux Mondes*« i okolnim putem privuče decembrističkoj »*Revue*«. Međutim, taj udarac, ipak, nije imao pravog uspeha. Vlasnici »*Revue contemporaine*« smatrali su čak nemogućim da imaju posla s redakcionim komitetom koji im je nametnuo *gospodin La Guéronnière*. Budući da su trbuhozborcu iz Tiljerija bile potrebne samo raznovrsno naštimane trube, »*Revue contemporaine*« bila je pretvorena u polu-službenu reviju, a »*Revue européenne*«⁽⁴⁸⁵⁾ s nametnutim redakcionim komitetom *La Guéronnière*-a u službenu reviju.

A sada o **gospodinu Edouardu Simonu**. Po poreklu to je rajnsko-pruski Jevrej po imenu *Edouard Simon*, koji se uvek najkomičnije kreveljli da bi ga smatrali za Francuza po struci, samo njegov stil svakog trenutka odaje na francuski prevedenog rajnsko-pruskog Jevreja.

Kratko vreme posle proslave godišnjice Schillerovog rođenja (novembra 1859), sreo sam kod jednog londonskog poznanika vrlo uvaženog trgovca, koji već dugo godina živi u Parizu, koji je opširno pričao o pariskoj proslavi godišnjice Schillerovog rođenja, o Schillerovim društvima itd. Ja sam ga prekinuo pitanjem, kako se nemačka društva i skupštine sporazumevaju s decembrističkom policijom. On je odgovorio s ironičnim smehom:

»Naravno, nema nijedne skupštine niti udruženja bez špijuna. Da se ne bi

mного okolišilo, mi se pridržavamo zauvek utvrđene jednostavne taktike — *probaturum est*¹ — privučemo *poznatog špijuna* i biramo ga odmah u komitet. I za sve takve slučajeve imamo kao stvorenog našeg **Edouarda Simona**. Vi znate da je *La Guérrière*, bivši Lamartinov lakej i fabrikant sendviča kod Emila de Girardina, sada carev ljubimac, njegov tajni stilist, a istovremeno i glavni cenzor francuske štampe. A *Edouard Simon* je *La Guérrière*-ov sobni pas², dodao je posebno nabirući nos, »i vrlo smrdljiva džukela. *Edouard Simon* — što mu sigurno nećete zameriti — nije hteo da radi *pour le roi de Prusse*² nego je smatrao da svojim priključivanjem decembrističkom sistemu čini sebi i civilizaciji neprocenjivu uslugu. To je momak malog duha i podmitljiva karaktera, ali nije slab u nekim oblastima drugostepenih intriga. *La Guérrière* je svog *Edouarda Simona* prekomandovao u *«Patrie»* kao jednog od njegovih pisaca uvodnika. To je dokazalo takt tajnog stiliste. Naime, posednik *«Patrie»*, bankar *Delamarre* je nadmeni, tvrdoglavi buldog-parvenu, koji u svojoj kancelariji ne trpi oko sebe nikog osim kreitura znatne servilne gipkosti. A tu je naš *Edouard Simon*, koji, i pored svog štakorskog otrova, može biti elastičan kao angorska mačka, baš kakav treba da bude. Kao što znate, *«Patrie»* je za vreme republike bila najbesramniji organ *Rue de Poitiers*⁽⁴⁸⁶⁾. Od decembrističkog prevrata ona se prepire s listovima *«Pays»*⁽⁴⁸⁷⁾ i *«Constitutionnel»* oko časti da bude poluslužbeni organ Tiljerija, i otkad je dat znak, znatno učestvuje u aneksioništkoj groznici. Vi znate prosjake koji na ulici izigravaju padavicu, da od prolaznika izmame koji su. *«Patrie»* je zaista imala čast da prva ukaže na predstojeću aneksiju Savoje i Nice. Tek što je usledila aneksija, ona je povećala svoj format, jer, kao što je gospodin *Delamarre* naivno izjavio: *«La Savoie et le Comté de Nice ayant été annexés à la France, la conséquence naturelle est l'agrandissement de la Patrie.»*³ Ko se pri tom ne seća dosetke onog pariskog cinika koji je na pitanje: *«Qu'est-ce que la patrie?»*⁴, ukratko odgovorio: *«Journal du soir»*⁵. Da su anektirane Rajnske provincije, kakvo bi bilo povećanje *«Patrie»* i njenog formata i zarade *Edouarda Simona*! U nacionalno-ekonomskom pogledu *«Patrie»* vidi spas Francuske u uklanjanju *Tourniquet de la Bourse*⁶, čime bi se poslovi na berzi i u celoj zemlji opet vinuli do željene visine. I *Edouard Simon* čezne za uklanjanjem *Tourniquet de la Bourse*. Međutim, naš *Edouard Simon* nije samo pisac uvodnika u *«Patrie»* i *La Guérrière*-ov kućni pas. On je najodaniji prijatelj i doušnik novog *Jerusalima*, alias policijske prefekture, osobito gospodina *Palestrina*. — Ukratko, gospodo, zaključio je pripovedač, »komitet koji u svojoj sredini ima gospodina **Edouarda Simona**, već samim tim ima najsavršeniji *policijski miris.*»

I gospodin... tako se kreštavo nasmejao, kao da su *odeur de mauvais lieu*⁷ i *gospodin Edouard Simon* u nekoj sasvim tajanstvenoj vezi.

Gospodin *Kinglake* obratio je pažnju Donjem domu na ugodnu

¹ koja je već proverena — ² za *pruskog kralja*; ovde: besplatno — ³ »Priključivanje Savoje i grofovije Nice Francuskoj ima za prirodnu posledicu povećavanje domovine.« — ⁴ »Šta je domovina?« — ⁵ »Večernje novine« — ⁶ berzanskih prepreka — ⁷ zadah ozloglašenog mesta

izmenu spoljne politike, policije i štampe, koja karakteriše agente decembrizma. (Sednica Donjeg doma od 12. jula 1860.) **Gospodin Edouard Simon** — Vogtovog mirisavog *Eduarda* ne treba, naravno, zameniti s Vogtovom nežnom *Kunigundom*, alias Ludwigmom Simonom iz Trijera* — gospodin **Edouard Simon**, La Guéronnière-ov kućni pas, Delamarre-ova pudlica, Palestrinov vučjak i pseto za sve, pripada očito, ako ne kremu, onda u svakom slučaju limburškom siru 10. decembra, drugom krugu, gde se skupio.

*s'annida

Ipocrisia, lusinghe e chi affattura,

Falsità, landroneccio e simonia,

Ruffian baratti e simile lordura.¹

Mnogo nedelja pre objavljivanja »Glavne knjige« *Karl Vogt* je naložio svome *Edouardu Simonu* da napiše o njoj prikaz u francuskoj štampi. *Edouard Simon* je vredeo za double emploi². Pre svega, on je »Glavnu knjigu« privatno protumačio gospodinu *La Guéronnière-u*, pa ga je tom prilikom njegov patron prekomandovao u »*Revue Contemporaine*«. Uzalud je redakcija »*Revue contemporaine*« ponizno molila da se *Edouard Simon* bar anonimno javlja na njenim stupcima. *La Guéronnière* je bio neumoljiv. *Edouard Simon* je debitovao u »*Revue contemporaine*« 15. februara 1860. prikazom svog prijatelja *Vogta* pod naslovom: »Un tableau de moeurs politiques de l'Allemagne. Le procès de M. Vogt avec la Gazette d'Augsbourg (Slika političkih običaja u Nemačkoj. Proces gospodina *Vogta* — s »*Augsburger Zeitung*«); potpisan — **Edouard Simon**.

»Roman« *Edouard Simon* ne veruje da on, »da bi bio dobar Francuz, mora napadati plemenitu germansku rasu« (»*Revue contemporaine*«, ibid., str. 531), ali kao »dobar Francuz« i rođeni »Roman« on mora bar pokazati prirodno ignorisanje svega što je nemačko. Tako, između ostalog, kaže on o svome *Karlu Vogtu*: »On je bio jedan od trojice *regenata* jednodnevne države.«** *Monsieur Edouard Simon* ne sluti, naravno, da je država in partibus stenjala pod *pentarhijom* i »kao Francuz« uobražava da su trojici svetih kraljeva u Kelnu^[489], već radi simetrije, odgovarala tri parlamentarna državna regenta u Štutgartu. Šale »prijatelja« *Vogta* u »Glavnoj knjizi« idu »često predaleko za fran-

* Posredstvom nežne *Kunigunde* ponešto Vogtovo pojavilo se protiv mene u jednom listiću mog rodnog grada Trijera, gde se, između ostalog, govori o mom »telesnom opštenju« s »Opštim«. Kakva asocijacija ideja za nevinu *Kunigundu*! Very shocking indeed! (Zaista, krajnje sablažnjivo!)

** »Il fut un des trois régents de l'empire éphémère« — (ibid., str. 518).

¹ ko hini, / laska, krivotvori, čara,
simonist je, il' krivac varki, krađa,

ko svodi, s mnogo sličnih im drugara.^[488] — ² dvostruko mesto

cuski ukus«*. Francuz Edouard će to ispraviti i »postarati se da odabere«**. »Prijatelj« *Vogt* od rođenja voli »žarke boje«, te »u jezičkim pitanjima nije baš gurman«***. Ali naravno! »Prijatelj« *Vogt* je samo anektirani Nemač, kao što je Dâ-Dâ anektirani Arapin, dok je *Edouard Simon* »dobar Francuz« od rođenja i rasni »Roman«. Da li su gospodin *Orges* i gospodin *Dietzel* ikada išli tako daleko u svom klevetanju »romanske rase«?

Gospodin *Edouard Simon* zabavlja svoje pretpostavljene, prikazujući pred pariskom publikom jednog od »trojice« svetih nemačkih krnjih kraljeva, i to u saglasnosti i po nalogu te trojice svetih nemačkih krnjih kraljeva, kao dobrovoljni zarobljenik iza trijumfalnih kola carskog *Kvazimoda*. Vidi se, kaže *Edouard Simon*, prema jednom citatu iz *Vogtove* »Glavne knjige«,

»vidi se da se gospodin *Vogt* malo brinuo oko toga odakle je dolazila pomoć u korist nemačkog jedinstva, ukoliko je uopšte dolazila; francusko carstvo učinilo mu se čak osobito prikladnim da ubrza rešenje koje on želi. Možda je gospodin *Vogt* u ovom slučaju jeftino (?) procenio svoju raniju delatnost i njegovim starim kolegama, koji su s njim sedeli na krajnjoj levisi u Frankfurtskom parlamentu, moralo se činiti čudnovatim što taj žestoki protivnik svake jedinstvene vlasti, taj plameni pristalica anarhije, pokazuje tako živahne simpatije za suverena koji je anarhiju pobedio u Francuskoj.«****

S ne-»odlučne« levice *Edouard* presađuje »odbeglog državnog regenta« na krajnju levicu Frankfurtskog parlamenta. Od čoveka koji je glasao »za naslednog nemačkog cara«, postaje »žestoki protivnik svake jedinstvene vlasti«, a od člana Centralnog martovskog udruženja, koji je među šarenim krčmarskim strankama propovedao »red« po svaku cenu, postaje »plameni pristalica anarhije«. Sve zbog toga da bi se reljefno ocrtao ulov koji je dobio režim 10. decembra u licu odbeglog državnog regenta. Utoliko dragocenije postaju »tako živahne simpatije« koje gospodin *Vogt* »gaji za čoveka koji je u Francuskoj pobedio anarhiju«, utoliko vrednija postaje njegova sadašnja spoznaja »da je francusko carstvo sasvim osobito sklono da stvori nemačko jedinstvo«

* »Il dépasserait le but au goût des Français« — (ibid., str. 519).

** »Nous nous efforcerons de choisir« — (ibid.).

*** »M. Vogt aime beaucoup les couleurs tranchantes, et il n'est pas précisément un gourmet en matière language« — (ibid., str. 530).

**** »On le voit, M. Vogt se souciait peu d'où vint le secours en faveur de l'unité allemande, pourvu qu'il vint; l'empire français lui semblait même singulièrement propre à hâter le dénouement qu'il désire. Peut-être en cela M. Vogt faisait-il bon marché de ses antécédents, et il dut paraître étrange, à ses anciens collègues qui siégeaient avec lui à l'extrême gauche dans le Parlement de Francfort, de voir ce fougueux antagoniste de tout pouvoir unique, ce fervent zéléateur de l'anarchie manifester de si vives sympathies envers le souverain qui l'a vaincue en France« — (ibid., str. 518).

iz utoliko razumljiviji postaje mig »prijatelja« *Simona* načinjen s medvedom spretnošću da je »prijatelj« Vogt svoju raniju delatnost procenio možda *suviše jeftino* (de bon marché) i da je heroj decembrističkog prevrata u svakom slučaju nije »*suviše skupo*« platio. I, da na visokom mestu ne bi ostavio ni najmanje sumnje da je »prijatelj« Vogt sada isto tako pouzdan kao »prijatelj« *Simon*, priča monsieur Edouard *Simon* smešeci se, trljajući ruke i namigujući levim okom, da je Vogt u težnji za redom, »*ako on dobro razume gospodina Vogta, čak obaveštavao ženevske vlasti o spletkama revolucionara*«*, isto kao što je monsieur Edouard *Simon* »obaveštavao« gospodu Palestrina i La Guéronnière-a.

Opšte je poznato da About i Jourdan i Granier de Cassagnac i Boniface i dr Hoffmann, da monasi iz »Espérance«, vitezi iz »Nationalités«, mehovi iz »Opinion nationale«, petparačka piskarala iz »Indépendance«, »Morning Chronicle«,⁽⁴⁹⁰⁾ »Nouvelliste Vaudois« itd., da La Guéronnière-i i Simoni, stilisti, civilizacionisti, decembri, plon-plonisti, dentuisti i dentisti, svi zajedno i posebno crpu svoju inspiraciju iz jedne te iste presvetle — **blagajne**. Tako Dâ-Dâ *Vogta* ne nalazimo kao usamljenog hajduka koji se bori na vlastitu ruku, nego supsidiranog, doktriniranog, ubrigadiranog, povezanog s drugim ološem, povezanog s Edouardom Simonom, anektiranog Plon-Plonu, zajedno uhvaćenog i zajedno obešenog. Ostaje pitanje, da li je *Karl Vogt* plaćen za svoju agenturu?

»Ako se ne varam, potkupiti znači skloniti nekoga pomoću novca ili drugih koristi na postupke i manifestacije koje su protivne njegovom uverenju« — (str. 217 »Glavne knjige«).

I plon-plonizam je *Vogtovo* uverenje. Dakle, čak i ako je *plaćen* u gotovu, on ni u kom slučaju nije *potplaćen*. Ali kovanje novca ne može biti raznovrsnije od načina plaćanja.

Ko zna nije li Plon-Plon svome Falstafu obećao komandanturu Mišjeg tornja kod Bingerske rupe?⁽⁴⁹¹⁾ Ili imenovanje za dopisnog člana *Akademije*, pošto je About već u svom pamfletu *La Prusse en 1860*. prikazao francuske naturaliste kako se prepiru oko časti istovremenog dopisivanja sa živim *Vogtom* i mrtvim *Dieffenbachom*? Ili možda stoji u izgledu restauracija njegovog državnog regentstva.

Ja znam, svakako, da glasine objašnjavaju stvari prozaičnije. Tako se priča da je »s prevratom stvari 1859« nastupio prevrat u odnosima »ugodnog sabesednika« (kratko vreme pre toga bio je još jedan od glavara akcionarskog društva, koje je radikalno razjedeno i upleteno u kriminalističke istrage), što su strašljivi prijatelji pokušali da objasne time da je jedno italijansko rudarsko akcionarsko društvo dalo *Vogtu* krupan dar u akcijama u znak priznanja za njegove »mineraloške« zasluge koje je on realizovao za vreme svog prvog boravka u Parizu. Dobro

* «Si nous l'avons bien compris, il a même appelé l'attention des autorités de Genève sur ces menées» — (ibid., str. 529).

informisani ljudi iz Švajcarske i Francuske, koji se međusobno uopšte ne poznaju, pisali su mi gotovo istovremeno da »ugodni sabesednik« ima dužnost glavnog nadglednika, dužnost koja je vezana uz izvesne prihode na dobru »La Bergerie« kod Niona (u Vallandu), udovičkoj rezidenciji, koju je Plon-Plon kupio za Ifigeniju iz Torina^[492]. Poznato mi je pismo u kome je jedan »Novošvajcarac«, koji je bio u bliskom prijateljstvu s *Vogtom* još dugo vremena posle »prevrata 1859« doznačio početkom 1860. gospodinu »P.B.B., 78, Fenchurch Street, London« vrlo znatnu sumu, što ju je njegov eks-prijatelj primio iz centralne blagajne u Parizu, ne kao *podmicivanje*, nego kao *akontaciju*.

Takvi i još gori glasovi prodrli su u London, ali ja, sa svoje strane, ne dajem na njih ni groša. Ja pre verujem *Vogtu* na reč kad kaže:

»Nikoga se ne tiče odakle ja« (*Vogt*) »uzimam novac. Ja ću i dalje nastaviti da nabavljam sredstva koja su mi potrebna za postizanje mojih političkih ciljeva i ja ću ih ubuduće, svestan svoje dobre stvari, uzimati tamo, gde ih mogu dobiti« (str. 226 »Glavne knjige«), dakle i iz pariske centralne blagajne.

Politički ciljevi!

»Nugaris, cum tibi, Calve,
Pinguis aqualiculus propenso sesquipede extet.«¹

Dobra stvar! To je nemačko-idealistički izraz za ono što grubo-materijalistički Englez naziva »the good things of this world«.

Što god o tome mislio *dr med Schaible*, zašto ne bismo *Vogtu* verovali na reč, kad on u istoj »Glavnoj knjizi« na kraju svojih *lovačkih priča* o družini palikuća itd., s istom svečanošću izjavljuje:

»Ovde se završava ovaj deo perioda **savremene istorije**. To što ja iznosim nisu prazne fantazije; to su **neosporne činjenice!**« — (»Glavna knjiga«, str. 182.)

Zašto njegova *agentura* ne bi bila isto tako **neosporna** kao i **činjenice** o kojima on priča u »Glavnoj knjizi«?

Ja, sa svoje strane, verujem čvrsto i nepokolebljivo da — za razliku od svih ostalih članova *decembrističke bande*, koji pišu, agituju, politiziraju, konspirišu, propagiraju, reklamiraju, plon-ploniziraju, komplotiraju i sebe kompromituju — jedini *Vogt*, samo i isključivo on, smatra svog cara za »l'homme qu'on aime pour lui-même«³.

»Swertz niht geloubt, der sündet«^[493], kao što kaže *Wolfram von Eschenbach*, ili »Ko ne veruje taj je u zabludi«, kao što se kaže u modernoj pesmi.

¹ »Gluposti brbljaš ti, Calve, / Trbuh ti visi dve stope iznad zemlje« — ² »dobra ovog sveta« — ³ »čoveka koji se voli radi njega — samog« — ⁴ »Ko ne veruje taj greši«

X

Patroni i saučesnici

Principibus placuisse viris non ultima laus est.¹

Kao jemstvo za svoje »good behavior«² ex-državni regent navodi »Kossutha« i »dva druga čoveka, *Fazyja*, obnovitelja *Ženeve*, i *Klapku*, branitelja Komorna«, koje on »s ponosom naziva svojim prijateljima« — (»Glavna knjiga«, str. 213).

Ja ih nazivam njegovim *patronima*.

Posle bitke kod Komorna (2. jula 1849) *Görgey* je uzurpirao vrhovnu komandu mađarske armije, suprotno zapovesti mađarske vlade koja ga je smenila.

»Da je na čelu vlade bio energičan čovek« — kaže pukovnik *Lapinski*, u tom svom spisu još uvek *Kossuthov* pristalica — »onda bi već tada bio učinjen kraj svim *Görgeyevim* intrigama. Trebalo je samo da *Kossuth* dođe u logor i kaže vojsci nekoliko reči, i sva popularnost *Görgeya* ne bi ga spasila od pada... Ali *Kossuth* nije došao, on nije imao snage da otvoreno istupi protiv *Görgeya*, i dok je potajno intrigirao protiv generala, on je pokušavao da pred javnošću opravda njegov postupak.« — (Str. 125, 126, *Th. Lapinski*: »Feldzug der ungarischen Hauptarmee usw.«.)

O namernoj izdaji *Görgey-a*, *Kossuth-u* je, po njegovom vlastitom priznanju, neko vreme kasnije formalno javio general *Guyon*. (Vidi: *David Urquhart*, *Visit to the Hungarian Exiles at Kutayah*.)

»Istina, *Kossuth* je u jednom lepom govoru u Segedinu rekao da bi, kad bi znao ko je izdajnik, toga ubio vlastitom rukom, pri čemu je možda mislio na *Görgey-a*. Međutim, on ne samo da nije ispunio pomalo teatralnu pretnju, nego nije nijednom od svojih ministara spomenuo čoveka u koga je sumnjao; i dok je s nekima od njih kovao *bedne planove protiv Görgey-a*, on je o njemu uvek govorio s najvećim uvažavanjem, štaviše, njemu samom pisao je najnežnija pisma. Možda neko i

¹ Visokoj gospodi ugoditi nije najveća slava.^[494] — ² »dobro ponašanje«

može da shvati, ali ja ne shvatam kako se može u padu samo jednog opasnog čoveka videti spas otadžbine, drhtavom rukom pokušavati da se on upropasti, a istovremeno ga podržavati i iskazivanjem poverenja dovoditi mu pristalice i obožavaoce, a samim tim davati mu u ruke svu vlast. Dok je Kossuth *na tako bedan način* radio čas za *Görgey-a*, čas protiv njega . . . , *Görgey* je, konsekvantnije i čvršće nego ikada, sprovodio svoj crni plan.« — (*Th. Lapinski*, *ibid.*, str. 163, 164.)

Na dan 11. avgusta 1849. Kossuth je, na *zapovest* *Görgey-a*, izdao, navodno iz tvrdave Arad, javni manifest o ostavci, u kojoj je *Görgey-u* poverio »najvišu civilnu i vojnu vlast« i izjavio:

«Posle nesretnih borbi, koje je *bog* poslednjih dana poslao naciji, nema više nade da ćemo, s izgledom na uspeh, moći da produžimo borbu samoodbrane protiv obe ujedinjene velike sile . . . »

Pošto je u uvodu manifesta stvar Mađarske proglasio *beznadnom*, i to usled *božje kazne*, Kossuth u nastavku manifesta čini *Görgey-a* »odgovornim pred bogom da vlast koju mu je poverio Kossuth »primeni« za »spas« Mađarske. On je *Görgey-u* dovoljno verovao da mu izruči Mađarsku, a suviše malo da mu izruči svoju vlastitu osobu. Njegovo lično nepoverenje prema *Görgey-u* bilo je tako veliko, da je svoj dolazak na tursku teritoriju vešto vremenski podesio sa svojom poveljom o ostavci u korist *Görgey-a*. Stoga se njegov manifest i završava rečima:

«Ako moja smrt može nekako koristiti domovini, ja ću s radošću žrtvovati svoj život.»

Šta je on žrtvovao na oltar domovine u *Görgey-eve* ruke, to je bila *vlada*, a tu *titulu* on je odmah ponovo uzurpirao pod turskom zaštitom.

U Kutayahu je njegova ekscelencija gouverneur in partibus primio prvu Plavu knjigu o mađarskoj katastrofi koju je Palmerston predložio parlamentu.^[495] Studija tih diplomatskih dokumenata, pisao je on dr Urquhartu, uverila ga je da »*Rusija u svakoj vladi ima po jednog špijuna, štaviše, agenta*« i da je *Palmerston u ruskom interesu izdao* dear Hungary¹.* A prva javna reč koju je izrekao posle svog iskrcavanja na engleskom tlu u Southamptonu, bila je: »Palmerston, the dear friend of my bosom!²«

Posle završetka njegove internacije u Turskoj, Kossuth je otpu-

* Kossuth tada nije shvatio kako izigravano Palmerstonovo neprijateljstvo prema Rusima »može« obmanuti čoveka običnog razuma. »How could a man of any intellect for a single moment believe that the Minister who allowed Russia's intervention in Hungary, would give the word of attack against her?«³

¹ dragu Mađarsku — ² »Palmerston, moj dragi, prisni prijatelj!« — ³ »Kako bi čovek s nešto razuma mogao ma i na čas verovati da bi ministar koji je dopustio rusku intervenciju u Mađarskoj pozivao da se Rusija napadne?«

tovaio u Englesku. Uz put, u Marseju, gde se nije smeo iskrcati, izdao je manifest u duhu i stilu francuske socijaldemokratije. Na engleskom tlu odmah je *porekao*

«onu novu doktrinu, socijaldemokratije, koju s pravom ili nepravom smatraju nepojivom s društvenim uređenjem i sigurnošću vlasništva. Mađarska nema i ne želi da ima nikakva posla s tom doktrinom, već iz sasvim jednostavnog razloga što u Mađarskoj nema za nju ni uslova ni najmanjeg povoda» — (uporedi s ovim pismo iz Marseja).

Za vreme prvih 14 dana svog boravka u Engleskoj menjao je on svoje uverenje toliko puta, koliko i audijenciju — svima sve. Grof *Kasimir Batthyany* motivisao je svoj tadašnji javni prekid s Kossuthom:

«Na ovaj korak nisu me podstakle samo *bévues*¹ koje je Kossuth načinio za vreme svoje četrnaestodnevne slobode, nego i sve iskustvo koje se u meni nakupilo, sve što sam video, trpeo, dopustio, podneo, i, kao što se sigurno sećate, maskirao i zatajio, najpre u Mađarskoj, a zatim u izgnanstvu — ukratko, uverenje do koga sam došao o tome čoveku . . . Dopustite mi da primetim da sve što je Kossuth rekao ili će reći u Sauthemptonu, Visbiču ili Londonu, ukratko, u Engleskoj, ne poništava ono što je rekao u Marseju. U zemlji 'mladog diva' (Americi) on će opet zviždati u drugom tonu, isto kao što je i u drugim stvarima nesavestan (unscrupulous) i slično trski povija se na svakom jačem vetru, sans *gêne* se odriče svojih vlastitih reči i bez ikakvog se kolebanja skriva iza imena velikih pokojnika koje je on upropastio, kao, na primer, iza imena mog jadnog nećaka Louis-a Batthyanya . . . Ne bojim se da izjavim da ćete još pre nego što Kossuth napusti Englesku, Vi imati dovoljno razloga da žalite za počastima koje ste tako rasipnički davali bezvrednom karakteru (a most underserving heart).» — («Correspondence of Kossuth, letter of Count Batthyany to Mr. Urquhart», Paris, 29. oktobar 1851.)

Kossuthovo gostovanje u Sjedinjenim Državama, gde je na Severu govorio *protiv*, a na Jugu *za* ropstvo, ostavilo je za sobom samo čudovišno razočaranje i 300 mrtvih govora. Prelazeći preko te čudnovate epizode, primećujem samo da je toplo preporučivao *Nemcima u Sjedinjenim Državama*, a osobito *nemačkoj emigraciji*, savez između Nemačke, Mađarske i Italije, *isključujući Francusku* (ne samo vladu državnog prevrata, nego Francusku, pa čak i francusku emigraciju i stranke koje ona zastupa u Francuskoj). Odmah posle svog povratka on je pokušao da se iz Londona, pomoću nekog dvoličnog subjekta, grofa Szirmay-a, i pukovnika Kissa u Parizu *poveže s Louis-om Bonapartom*. (Vidi moje pismo u «New York Tribune» od 28. septembra 1852. i moju izjavu na istom mestu od 16. novembra 1852.)²

Za vreme Mazzinijevog ustanka u Milanu^[496], 1853, na zidovima toga grada pojavila se proklamacija tamo smeštenim mađarskim trupama, koja ih je pozivala da se priključe italijanskim ustanicima.

¹ pogreške — ² Vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 300 - 302, 324.

Potpisao ju je: *Lajos Kossuth*. Tek što je vest o porazu ustanika prispela u London, Kossuth je s velikom žurbom izjavio u listu »The Times« i drugim engleskim listovima da je proklamacija *falsifikat* i tako javno demantovao svog prijatelja Mazzinija. Proklamacija je ipak bila *autentična*. Mazzini ju je dobio od Kossutha, posedovao je njen manuskript pisan Kossuthovom rukom, i radio je u sporazumu s Kossuthom. Uveren da pad austrijske vlasti u Italiji zahteva ujedinjenu akciju Italije i Mađarske, Mazzini je pokušavao najpre da Kossutha zameni pouzdanijim mađarskim vodom; a kad je taj pokušaj propao na rascepu mađarske emigracije, oprostio je svom nesigurnom savezniku i velikodušno je odustao od toga da ga osramoti, što bi ga u Engleskoj uništilo.

Kao što je poznato, u istoj 1853. godini počeo je rusko-turski rat. Na dan 17. decembra 1850. Kossuth je iz Kutayaha pisao Davidu Urquhartu:

»Bez turske vrhovne vlasti, Turska prestaje da postoji. A, kako stvari sada stoje, *Turska je neophodno nužna za slobodu sveta.*«

U pismu velikom veziru *Rešid-paši* od 15. februara 1851. povećava se njegov entuzijazam za Tursku. Visokoparnim frazama ponudio je turskoj vladi svoje usluge. Za vreme kružnog putovanja kroz *Sjedinjene Države* pisao je 22. januara 1852. *D. Urquhartu*:

»Da li biste bili skloni — a niko ne zna bolje od Vas, koliko su identični interesi Turske i Mađarske — da moju stvar zastupate u Carigradu? Za vreme mog boravka u Turskoj, Porta nije znala ko sam ja; moj prijem u Engleskoj i Americi i položaj koji mi je stvorio sretan slučaj, rekao bih čak providenje, treba Porti da pokažu da sam ja istinski i možda ne bezuticajan prijatelj Turske i njene budućnosti.«

Petog novembra 1853. on je pismeno predlagao gospodinu *Crawshay-u* (urkvartisti) da kao saveznik Turske ode u Carigrad, ali »ne praznih ruku« (»not with empty hands«), pa, stoga, moli gospodina *Crawshay-a* da mu nabavi novčana sredstva

»putem poverljivog privatnog obraćanja takvim liberalnim ljudima koji bi lako mogli pružiti traženu pomoć«.

U tome pismu on kaže: »Ja mrzim i prezirem veštinu stvaranja revolucija.« (»I hate and despise the artifice of making revolutions.«) Dok se pred urkvartistima penio od mržnje prema revoluciji i ljubavi prema Turcima, s Mazzinijem je izdao manifest u kome je proklamovano proterivanje Turaka iz Evrope i pretvaranje Turske u »orijentalnu Švajcarsku«, a podjednako je potpisao pozive tzv. Centralnog komiteta evropske demokratije^[497] na revoluciju uopšte.

Budući da je Kossuth već krajem 1853. beskorisno straćio novac koji je sakupio u Americi 1852. deklarisanjem u ime Mađarske, i kako se, s druge strane, gospodin *Crawshay* nije odazvao njegovoj molbi,

guverner se odrekao nameravanog viteškog puta u Carigrad i poslao s najboljim preporukama svog agenta, pukovnika *Johanna Bangya*.*

* Ja sam se upoznao s Bangya-em i njegovim tadašnjim prijateljem, sadašnjim *generalom Türrom* 1850. u Londonu. Sumnju koju su mi ulile njegove veze sa svim mogućim strankama, orleanistima, bonapartistima itd. i njegov odnos prema policajcima svih «nacionalnosti», on je jednostavno pobio pokazivanjem patenta koji mu je vlastoručno napravio *Kossuth*, u kome je on, budući da je ranije bio provizorni policijski predsednik u Komornu pod Klapkom, postavljen za policijskog predsednika in partibus. Tajni šef policije u službi revolucije, on je, naravno, morao sebi držati «otvorene» prilaze policiji u službi vlade. U toku leta 1852. otkrio sam da je zatajio rukopis koji sam mu predao za jednog berlinskog knjižara i predao ga u ruke jednoj nemačkoj vladi.⁽⁴⁹⁸⁾ Pošto sam o tome događaju i o drugim osobenostima toga čoveka, koje su mi davno pale u oči, pisao jednom Madaru u Pariz, i misterija Bangya bila potpuno rešena intervencijom treće, tačno obavestene osobe, ja sam ga početkom 1853, potpisavši svoje ime, javno raskrinkao u «*New-Yorker Criminal-Zeitung*».⁽⁴⁹⁹⁾ Bangya je istakao u jednom opravdavajućem pismu, koje se još nalazi u mojim rukama, da sam ja najmanje imao pravo da ga smatram špijunom, budući da je on uvek (i to je bilo tačno) izbegavao da sa mnom govori o mojim vlastitim partijskim poslovima. Iako *Kossuth* i njegovi sledbenici nisu tada dozvolili da Bangya padne, moje raskrinkavanje u «*Criminal-Zeitung*» ipak mu je otežalo daljne operacije u Londonu, pa se utoliko radije prihvatio prilike koju mu je nudila istočnjačka zbrka da ispolji svoj talent na drugom poprištu. Kratko vreme posle zaključenja mira u Parizu (1856), video sam iz engleskih novina da je neki *Mehmed-bej*, pukovnik u turskoj službi, ranije poznat kao hrišćanin pod imenom *Johann Bangya*, otplovio s izvesnim brojem poljskih izbeglica iz Carigrada u Čerkesku, gde je figurirao kao načelnik generalštaba *Sefer-paše*, u neku ruku kao «*Simon Bolivar*» Čerkeza. Ja sam u londonskom listu «*Free Press*», koji u velikom broju odlazi u Carigrad, ukazao na prošlost tog oslobodioca.⁽⁵⁰⁰⁾ Dvadesetog januara 1858. Bangya je u *Aderbi*, kao što je u tekstu pomenuto, zbog namerne izdaje Čerkeske, osudio na smrt ratni sud poljske legije pod komandom pukovnika *Th. Lapinskog*. A kako je Bangya bio turski pukovnik, *Sefer-paša* je smatrao da je ispunjenje te osude nespojivo s dužnim obzirom prema *Visokoj porti*⁽⁵⁰¹⁾, pa je osuđenog prebacio u *Trapezunt*, odakle je uskoro oslobođen i stigao u Carigrad. U međuvremenu, madarska emigracija je žučljivo istupala za Bangya a protiv Poljaka. Zaštićen ruskim poslanstvom od *Divana* (koji ga je, pored ostalog, morao kao «pukovnika» toviti zajedno s njegovim haremom), osiguran predrasudama svojih zemljaka protiv Poljaka, Bangya je s velikom hladnokrvnošću objavio samoodbranu u «*Journal de Constantinople*»⁽⁵⁰²⁾. Međutim, skori dolazak jedne čerkeske delegacije učinio je kraj toj igri. Madarska emigracija javno se odrekla svog štićenika, iako trës mauvaise grâce¹. Sve papire ratnog suda u *Aderbi*, zajedno s Bangya-jevom samoodbranom, a takođe i dokumente kasnije izmenjene u Carigradu, poslala je u London tamošnja poljska emigracija, gde je jedan izvod objavljen u «*Free Press*» (maja 1858). Te dokumente ja sam opširnije objavio u «*New-York Tribune*» 16. juna 1858.⁽⁵⁰³⁾

¹ vrlo nerado

Dvadesetog januara 1858. zasedao je u Aderbi u Čerkeskoj ratni sud, koji je jednoglasno osudio na smrt »*Mehmed-beja*, ranije *Johanna Bangya d'Hlofalva*, na osnovu vlastitog priznanja i dokaza svedoka da je izdao zemlju i vodio tajnu prepisku s neprijateljem« (s ruskim generalom Filipsonom), što ga ipak nije sprečilo da do tog trenutka mirno živi u Carigradu. U svom priznanju koje je svojeručno napisao i podneo ratnom sudu, *Bangya* kaže, između ostalog:

«Moju političku delatnost u potpunosti je propisao šef moje zemlje *Lajos Kossuth*. . . Snabdeven preporukom svog političkog vođe, prispeo sam u Konstantinopolj 22. decembra 1853.»

On je tada, kao što sâm dalje priča, postao musliman i stupio u tursku službu u činu pukovnika.

«Moje instrukcije» (koje je izdao Kossuth) «hitno su preporučivale da se na ovaj ili onaj način priključim onim trupama kojima bude naredeno da operišu na čerkeskoj obali.»

Tamo je trebalo da pokuša da spreči svako učešće Čerkeza u ratu protiv Rusije. On je svoj nalog uspešno izvršio, te je krajem rata poslao Kossuthu iz Carigrada »detaljan izveštaj o položaju Čerkeske«. Pre svoje druge ekspedicije na Čerkesku, koju je vodio zajedno s Poljacima, primio je od Kossutha zapovest da saraduje s tačno određenim Madarima, između ostalih, s generalom Steinom (Ferhad-pašom).

«*Kapetan Frankini*», kaže on, »*vojni sekretar ruskog poslanika*«, prisustvovao je našim raznim konferencijama. Cilj je bio pridobiti Čerkesku za ruske interese, mirno, polako, ali sigurno. Pre nego što je ekspedicija napustila Carigrad (sredinom februara 1857), dobio sam pisma i instrukcije od Kossutha, koji je odobrio plan mojih operacija.»

Bangya-jeva izdaja otkrivena je u Čerkeskoj hvatanjem njegovog pisma ruskom generalu Filipsonu.

«U skladu s mojim instrukcijama», kaže *Bangya*, «trebalo je da se povežem s ruskim generalom. Dugo vremena nisam mogao da se odlučim na taj korak, ali sam najzad dobio *takve izričite naloge* da više nisam smeo da se kolebam.»

Rasprave ratnog suda u Aderbi, a osobito *Bangya*-ovo *vlastito priznanje*, izazvali su veliku senzaciju u Carigradu, Londonu i Njujorku. Od Kossutha su više puta hitno tražili javno objašnjenje, između ostalog i s mađarske strane, ali uzalud. O misiji *Bangya* u Čerkeskoj, on je do sadašnjeg trenutka plašljivo ćutao.

U jesen 1858. širom Engleske i Škotske trgovao je Kossuth predavanjima po niskim cenama protiv austrijskog konkordata^[504] i Louis-a Bonaparte. S kakvim je strašnim fanatizmom tada upozoravao Engleze na izdajničke namere Louis-a Bonaparte, koga je označio kao tajnog saveznika Rusije, može se npr. videti iz »*Glasgow Sentinel*« (20. novembra 1858). Kad je Louis Bonaparta početkom 1859. otkrio svoje ita-

lijanske planove, Kossuth ga je razotkrio u *Mazzinijevom* »Pensiero ed Azione« i upozorio »sve istinske republikance«, Italijane, Mađare, pa čak i Nemce, da ne dozvole da ih iskoriste kao oruđe imperijalističkog Kvazimoda. Februara 1859. Kossuth je uveravao da su pukovnik Kiss, grof Teleki i general Klapka, već duže vreme pripadajući crvenoj kamarili Palais Royala, razradili s Plon-Plonom zavereničke planove za ustanak u Mađarskoj. Kossuth je pretio javnom polemikom u engleskoj štampi, ako ga ne puste u »tajni savez«. Plon-Plon je bio više nego spreman da mu otvori vrata konklave. S engleskim pasošem, pod imenom gospodin Brown, Kossuth je početkom maja otputovao u Pariz, požurio u Palais Royal, te je svoje planove za ustanak u Mađarskoj opširno izložio Plon-Plonu. Trećeg maja uveče, crveni princ je vlastitim kolima otpratio eks-guvernera u Tiljerije, da ga tamo predstavi spasitelju društva. Za vreme tog sastanka s Louis-om Bonapartom zatajio je taj inače rečiti jezik, tako da je Plon-Plon morao preuzeti reč i svom rođaku u nekom smislu izložiti Kossuthov program. Kossuth je kasnije ponosno priznao gotovo doslovnu vernost Plon-Plonovog tumačenja. Pošto je pažljivo saslušao izlaganje svog rođaka, Louis Bonaparta je izjavio da njegovom prihvatanju Kossuthovih predloga stoji na putu samo jedna zapreka, Kossuthovi republikanski principi i republikanske veze. Posle toga eks-guverner se najsvečanije odrekao republikanskog uverenja, uveravajući da niti je sada republikanac, niti je to ikada bio, da ga je na savez s republikanskom strankom evropske emigracije prisilila jedino politička nužnost i svojevrsna povezanost prilika. Za dokaz svog antirepublikanizma, on je u ime svoje zemlje ponudio Plon-Plonu mađarsku krunu. Ta kruna nije tada još bila ukinuta. Kossuth nije posedovao ni potvrđenu punomoć da je iznese na javnu licitaciju, međutim, ko je s izvesnom pažnjom pratio njegovo istupanje u inostranstvu, taj će znati da je on već odavno naviknut da govori o svojoj »dear Hungary«, kao što provincijski junker govori o svom imanju.*

Njegovo poricanje republikanizma smatram iskrenim. Civilna lista od 300 000 forinti, zatražena u Pešti radi održanja sjaja izvršne vlasti, prenošenje patronata nad bolnicama od austrijske nadvojvotkinje na svoju vlastitu sestru, pokušaj davanja Kossuthovog imena nekim pukovima, njegova težnja za stvaranjem kamarile, upornost s kojom je u inostranstvu zadržavao titulu guvernera koje se odrekao u momentu opasnosti, njegovo celokupno kasnije istupanje, više kao predsednika nego kao emigranta, — sve to ukazuje na tendencije koje su strane republikanizmu.

* Što takve stvari izlaze na videlo, izgleda manje neobično ako se ima u vidu da su tu učestvovalе najmanje dve blagolagoljive stranke. Uostalom, te činjenice bile su objavljene u engleskim listovima za vreme Kossuthovog boravka u Londonu (u kasno leto 1859).

Posle scene uklanjanja sumnje u republikanizam, gospodinu Kossuthu su, u skladu s ugovorom, stavljena na raspolaganje tri miliona franaka. U tom dogovoru nije uopšte bilo ničeg dvoiličnog, jer su vojnoj organizaciji mađarskih emigranata bila potrebna novčana sredstva, pa zašto guverner ne bi s istim pravom primio od svog novog saveznika novčanu pomoć, kao što su sve despotske sile Evrope primale novčanu pomoć od Engleske za vreme celog antijakobinskog rata? Kao predujam za lične izdatke Kossuth je odmah primio 50 000 franaka, a osim toga ugovorio je neke novčane koristi, u neku ruku osiguravajuću premiju, u slučaju prevremenog prekida rata. Finansijska pronicljivost i melodramatski osećaj ni u kom slučaju se ne isključuju. Kossuth je već za vreme mađarske revolucije — što bi morao znati njegov eks-ministar finansija Dušek — preduzeo mere predostrožnosti da mu njegov prihod bude isplaćen u srebru ili austrijskim novčanicama, a ne u Kossuthovim.

Pre nego što je Kossuth napustio Tiljerije, bilo je dogovoreno da će on u Engleskoj započeti kampanju neutralnosti radi neutralizovanja tobožnjih »austrofilskih tendencija« Derbyjevog kabineta. Poznato je, kako mu je dobrovoljna podrška vigovala i Mančesterske škole^[505] omogućila da s najvećim uspehom ispuni taj prethodni deo ugovora. Lecturing tour¹ od Mansion House u Londonu do Free Trade Hall^[506] u Mančesteru činila je antitezu prema englesko-škotskom kružnom putovanju u jesen 1858, kad je on prodavao, uzimajući šiling po glavi, svoju mržnju prema Bonaparti i Šerburu, »the standing menace to England«².

Najveći deo mađarske emigracije u Evropi udaljio se od Kossutha krajem 1852. Međutim, perspektiva invazije na jadransku obalu uz francusku pomoć ponovo je privukla većinu pod njegovu zastavu. Njegovi pregovori s vojnim delom novostečenih pristalica nisu bili bez decembrističkog vonja. Da bi im mogao dodeliti veću količinu francuskog novca, proizveo ih je u više vojne činove, npr. poručnike u čin majora. Najpre je svaki dobio putne troškove do Torina, onda bogatu uniformu (cena uniforme majora iznosila je otprilike 150 f. st.), i, najzad, platu za šest meseci unapred, uz obećanje jednogodišnje penzije posle zaključenja mira. No, uopšteno, prihodi nisu bili preterani, 10 000 franaka za glavnokomandujućeg (Klapka), 6000 za generale, 5000 za brigadire, 4000 za pukovnike, 3000 za majore itd. Mađarske vojne snage sakupljene u Torinu sastojale su se gotovo isključivo od oficira bez vojnika i o tome sam među »nižim« mađarskim emigrantima čuo mnogo gorkih žalbi.

Kao što je već pomenuto, *general Moritz Perczel*, pošto je prozreo diplomatsku igru, povukao se i dao o tome javnu izjavu. *Klapka* je insistirao, i pored suprotne zapovesti Louis-a Bonaparte, na iskrcavanju

¹ serija predavanja — ² »stalnoj opasnosti za Englesku«

kod Rijeke, — međutim, *Kossuth* je mađarski emigrantski korpus držao unutar scenskih granica koje mu je propisao direktor kazališta.

Tek što je glas o zaključenju mira u Vilafranki stigao u Torino, Kossuth je, u strahu od izručenja Austriji, navrat-nanos odjurio u Ženevu, potajno, bez znanja vojnih snaga koje su mu stajale na raspolaganju. Nijedno ime, ni Franz Josepha, ni Louis-a Bonaparte, nije zvučalo tako loše u mađarskom taboru u Torinu, kao ime Lajosa Kossutha i samo je komičnost njegova posljednjeg ispada u nekoj meri uočkala kritiku. Posle svog povratka, Kossuth je u Londonu objavio pismo svom pitomom slonu, nekom MacAdamu u Glazgov, u kome je izjavio da je razočaran, ali ne prevaren, i zaključio s dirljivim obrtom da nigde nema da skloni glavu, te stoga sva pisma njemu namenjena treba adresirati na stan njegovog prijatelja F. Pulszkog, koji je emigrantu ponudio utočište. Izuzetna grubost, neobična za Anglosaksonce, kojom je londonska štampa ponudila Kossuthu da, uz bonapartističku novčanu pomoć, izvoli da unajmni sebi kuću u Londonu, uverila ga je da je njegova uloga u Engleskoj za neko vreme odigrana.

Osim svog govorničkog talenta, Kossuth ima veliki talent za ćutanje, čim auditorijum pokaže odlučnu nenaklonost, ili kad stvarno nema što da kaže u svoju zaštitu. Kao i suncu, ni njemu nisu strana pomračenja. Da je bar jedanput u životu mogao biti konsekventan, dokazuje njegovo poslednje pismo Garibaldiju, u kome ga odgovara od napada na Rim, da ne uvredi francuskog cara, »jedinog zaštitnika ugnjetenih nacionalnosti«.

Kao što su u prvoj polovini 18. stoleća Alberonija nazivali kolsalnim kardinalom, tako Kossutha možemo nazvati *Langenschwarzom*. On je, u suštini, improvizator, koji svoje utiske prima svaki put od svoje publike, a ne autor koji svoje originalne ideje nameće svetu. Kao što Blondin igra na svom konopcu, tako Kossuth igra na svom jeziku. Odeljen od atmosfere svog naroda, on se mora izroditi u običnog virtuozu i zapasti u poroke virtuoznosti. Neodrživost mišljenja koja karakteriše improvizatora, nužno se odražava u dvosmislenosti postupka. Ako je Kossuth nekad i bio Eolova harfa kroz koju je šumio narodni uragan, sada je samo Dionizijevo uho koje ponavlja šapate u tajanstvenim odajama Palais Royale i Tiljerija.

Bilo bi sasvim nepravedno staviti na isti stupanj Kossutha i drugog Vogtovog patrona, *generala Klapku*. Klapka je bio jedan od najboljih mađarskih revolucionarnih generala. On, kao i većina oficira, koji su se 1859. sakupili u Torinu, gleda na Louis-a Bonapartu kao što je Franz Rákóczi gledao na Louis-a XIV. Louis Bonaparta reprezentuje za njih vojnu moć Francuske koja može poslužiti Mađarskoj, a nikako je ne može ugroziti — već iz čisto geografskih razloga.* A zašto se

* Iako takvo stanovište razumem kod Klapke, začudilo me je kad sam poblíže o tome našao u gore citiranom spisu Szemereea, pa sam mu o tome javno saopštio svoje poglede. Još manje razumem njegovu poslednju izjavu o austrijskim koncesija-

Vogt poziva na Klapku? Klapka nije nikada poricao da pripada crvenoj kamarili Plon-Plona. Da bi od »prijatelja« Klapke načinio jemca za »prijatelja« Vogta? Klapka nema osobitog talenta u izboru svojih prijatelja. Jedan od njegovih bliskih prijatelja u Komornu bio je pukovnik Assermann. Čujmo o tom pukovniku *Assermannu* pukovnika *Lapinskog*, koji je služio pod Klapkom do predaje Komorna, a kasnije se istakao u Čerkeskoj svojom borbom protiv Rusa.

»Izdaja kod Vilagosa«^[509], kaže Lapinski, »izazvala je najveći strah među mnogobrojnim i nezaposlenim štapskim oficirima koji su se nalazili u Komornu. . . Parfimisana gospoda sa zlatnim okovratnicima, od kojih mnogi nisu znali ni da drže pušku ni da komanduju trojici ljudi, razbežali su se u panici i izmišljali sredstva da po svaku cenu izvuku čitavu kožu. Oni čijim je nastojanjima uspelo da se pod svim mogućim izgovorima odele od glavne armije i da se povuku u udobnu sigurnost neosvojive tvrđave, bez ikakvog drugog posla osim pisanja jednomesečne menice o tačno primljenoj plati, uplašili su se misli: odbrana na život i smrt. . . Ti bednici su lagali generalu, prikazujući mu slike o unutrašnjim nemirima, o pobunama, itd., da ga što brže privole na predaju tvrđave. . . samo da osiguraju sebe i svoje vlasništvo. Ovo poslednje je mnogima osobito ležalo na srcu, jer je celokupno njihovo nastojanje za vreme cele revolucije bilo usmereno na to da se obogate, što je nekima i uspelo. Obogaćivanje je pojedinim individuama uspevalo vrlo lako, jer je često prolazilo pola godine pre nego što su polagali računa o primljenom novcu. Budući da je to pogodovalo nevernosti i prevari, neki je verovatno dublje zagrabio u blagajnu nego što je to mogao opravdati. . . Primirje je bilo zaključeno: kako su ga sada iskoristili? Od životnih namirnica koje su se nalazile u tvrđavi, a kojih je bilo dovoljno za jednu godinu, velike količine su nepotrebno izvezene na sela, dok iz okoline nije uvezen nikakav provijant; čak je ostavljeno u najbližim selima seno i zob seljaka, koji su molili da im se to otkupi, a nekoliko nedelja kasnije kozački konji pojeli su te zalihe seljaka, dok smo se mi u tvrđavi žalili na nestašicu. Veliki deo stoke za klanje koji se u poslednje vreme nalazio u tvrđavi prodat je u gradu pod izgovorom da za nju nema dovoljno hrane. Pukovnik *Assermann* verovatno nije znao da se meso može usoliti. Veliki deo pšenice bio je takođe prodat pod izgovorom da plesnivi; to se događalo javno, a potajno još više. U takvoj okolini koja se sastojala od takvih ljudi kao *Assermann* i njemu slične individue, *Klapka* je, naravno, morao da brzo napusti svaku dobru misao koja mu je pala na pamet; za to su se već pobrinula ta gospoda. . . «— (Lapinski, *ibid.*, str. 202 - 206).

ma.^[507] Ja znam da se Szemere u javnim stvarima ne povodi za privatnim motivima i da je imao vrlo važne razloge za svoju izjavu: da Madari s onim što daje Beč mogu sve urediti u Pešti; da svaki ustanak u Madarskoj izazvan spolja, a osobito uz pomoć Francuza, nužno povlači za sobom rusku intervenciju u Madarskoj, za ili protiv Austrije; da će najzad autonomija data Transilvaniji, Slavoniji i Hrvatskoj, a takođe i Vojvodini osigurati bečkoj vladi u ovom momentu kao i 1848/49. pomoć tih »nacionalnosti« protiv Madara. Sve je to tačno, ali moglo se reći tako da se ne daje povoda mišljenju da se priznaje mađarska konstitucija osakaćena u bečkom izdanju »In usum Delphini«^[508].

Memoari Görgey-a i Klapke govore dovoljno uverljivo o pomanjkanju karaktera i političke pronicljivosti kod Klapke. Sve pogreške koje je on počinio za vreme odbrane Komorna poticale su od tog nedostatka.

«Da je Klapka uz svoje znanje i patriotizam posedovao i *vlastitu jaku volju* i da je delovao po vlastitom mišljenju, a ne po mišljenju koje su mu *sugerisali* slaboumne glave i kukavice, odbrana Komorna zablistala bi u istoriji kao meteor» — (ibid., str. 209).

Trećeg avgusta Klapka je izvojevao sjajnu pobedu nad austrijskim korpusom koji je opsedao Komorn, potpuno ga raspršio i za dugo vremena onesposobio za borbu. Zatim je zauzeo Rab i mogao je bez teškoća zauzeti Beč, ali je osam dana proveo besciljno i nekorisno u Rabu, pa se zatim vratio u Komorn, gde je zatekao pismo od Görgey-a i izveštaj o polaganju oružja. Neprijatelj je molio za primirje da bi kod Komorna koncentrisao razbijeni austrijski korpus i Ruse koji su napredovali od Rima Szombata, i u potpunom miru zaokružio tvrđavu. Umesto da napadne i razbije neprijateljske jedinice koje su se tek skupljale, Klapka se opet bespomoćno kolebao, ali je austrijskim i ruskim parlamentarcima uskraćivao primirje. Onda, priča Lapinski,

«22. avgusta došao je u Komorn adutant cara Nikolaja. . . Ali, rekao je ruski Mefisto tonom slatkim kao med: *Vi ćete nam valjda odobriti četrnaest dana primirja, gospodine generale; njegovo veličanstvo moj najmilostiviji car molí Vas za to!* To je delovalo kao brzi otrov. Što nije uspeo naporima austrijskih i nagovaranjima ruskih parlamentaraca, postigao je lukavi Rus s malo reči. *Klapka se nije mogao odupreti finim komplimentima i potpisao je primirje za četrnaest dana. Od tada i datira pad Komorna.*»

Samo primirje, kako je već bilo pomenuto, *Klapka* je iskoristio preko svog *pukovnika Assermanna*, da za *dve nedelje* rasproda iz tvrđave provijant koji je bio dovoljan za celu godinu. Posle isteka primirja, Grabe je počeo opsedati Komorn sa strane Vaga, dok su se Austrijanci, koji su svoju moć povećali postepeno na 40 000 ljudi, smestili na desnoj obali Dunava. Posada Komorna bila je demoralisana praznim životom iza opkopa i zidova. Klapka nije učinio nijedan ispad protiv ruskog opsadničkog korpusa, koji još nije učestvovao ni u jednoj borbi, a imao je samo 19 000 ljudi. Neprijatelju nisu nijednog trenutka smetali u njegovim pripremnim radovima za opsadu. U stvari, od prihvatanja primirja Klapka je sve pripremio, ne za odbranu, nego za kapitulaciju. Jedina energija koju je on razvio, bila je policijske prirode, naime, uperena protiv dobrih oficira, koji su se opirali kapitulaciji.

«Najzad», kaže *Lapinski*, «postalo je opasno nešto reći o Austrijancima, ako čovek nije želeo da ode u zatvor.»

Najzad, 27. septembra, došlo je do kapitulacije.

«U poređenju s moći», kaže *Lapinski*, «s beznadežnim položajem zemlje, koja

je svoje posljednje nade stavila na Komorn, u poređenju s položajem evropskih odnosa i s bespomoćnošću Austrije, koja bi zbog Komorna podnela najveće žrtve, *uslovi kapitulacije bili su tako jadni da jadni nisu mogli biti.*

Oni su »služili upravo tome da iz Komorna omoguće brzo spasavanje preko granice«, ali nisu davali nikakve garancije ni Mađarskoj, ni revolucionarnim generalima koji su se nalazili u rukama Austrijanaca. Osim toga, u prenatrpanoj žurbi bili su sastavljeni tako nejasno i dvosmisleno, da je povreda tih uslova Haynauu bila kasnije olakšana.

Toliko o *Klapki*. Ako Vogt nema »karaktera«, onda je Klapka posljednji čovek koji bi ga mogao snabdeti tom robom.

Treći patron je »*James Fazy*, obnovitelj Ženeve«, kako ga naziva njegova dvorska budala Vogt. Sledeća pisma *Johana Philippa Beckera*, upućena adresantu njegovog napred štampanog pisma¹, sadrže suviše tačnu karakteristiku Fazyja, a da bi je trebalo kvariti dodacima! Evo stoga samo jedna primedba. Najodvratnija crta Vogtovih takozvanih *Studien* jeste licemerstvo luterovskog, čak kalvinističkog užasa pred »*ultramontanskom partijom*«. Tako na primer, on postavlja Nemačkoj neukusnu alternativu, da pruži ruku Louis-u Bonaparti ili da padne pod vlast austrijskog konkordata, a mi smo »radije hteli istinski da proživimo drugi period nacionalnog poniženja« (*Studien*, str. 52). Najpuritanskijim nazalnim glasom on zapomaže protiv

»ultramontanske partije, onog smrtnog neprijatelja, nemani koja celom čovečanstvu siše krv« — (ibid., str. 120).

On naravno nije nikada čuo ono što je čak Dupin Ainé odao u decembrističkom Senatu, naime da su

»pod režimom Louis-a Bonaparte redu jezuita direktno podređene kongregacije, udruženja i ustanove razne vrste, postale mnogobrojnije nego pod ancien régime, i da su decembrističko zakonodavstvo i administracija sistematski ukidali sva državna ograničenja koja su još pre 1789. nametnuli organi ultramontanske propagande«.

Međutim, ono što Vogt u svakom slučaju zna jeste to da vlast njegovog lokalnog Bonaparte, gospodina *Jamesa Fazyja* počiva na dugogodišnjoj koaliciji takozvane radikalne stranke i ultramontanske stranke. Kad je Bečki kongres uključio Ženevu, staro sedište kalvinizma, u švajcarsku federaciju, on je njenoj teritoriji zajedno s nekim savojским okruzima priključio katoličko seosko stanovništvo i krem ultramontanskih popova. To je savez s tim »smrtnim neprijateljem čovečanstva, tim čudovištem«, koji je od *Fazyja* načinio *diktatora* Ženeve, a od *Vogta Fazyjevog savetnika*. Toliko za sada.

»Paris, 2. jula 1860.

Prijatelju R. . . !

Konačno, ipak moram udovoljiti Vašoj želji i napisati Vam svoje mišljenje o gospodinu Jamesu Fazyju. . .

¹ Vidi u ovom tomu, str. 332 - 336.

Kao što nauke o državi ništa ne koriste bez veštine njihove primene na život, tako je državnička veština neplodna, ako se ne zasniva na nauci i filozofskom mišljenju. Samom naukom takozvani državnik neće savršeno ništa postići i odmah će izaći na videlo njegova nesposobnost. Nasuprot tome, čovek jednostrane državničke veštine može lakše da prikrije manjkavost u znanju i duhovnoj produktivnosti, može da važi kao praktičan državnik, i da ima uz sebe veliku masu stanovništva. Da li narod pod upravom takvog čoveka kulturnoistorijski napreduje i da li se stvaraju garancije za nesmetani dalji razvitak, to je izvan moći rasuđivanja slepe mase koja ga obožava. Osobito ako se spolja čini da ide dobro i da napreduje i ako se sve događa u ime slobode i civilizacije!

U osobi našega gospodina *Jamesa Fazyja* imate krasan primer te vrste političara. Taj spretni čovek ne bavi se samo običnom politikom, nego celim nizom trikova pravi majstorluke i hvali se svojom snagom, svaki put kad to zahteva »javno dobro«, ali se s ubičajenom mudrošću čuva svakog salto mortale. Lukav u raspodeli uloga iza kulisa, spretnan kao režiser i šaptač, nenadmašan je kao komedijaš. Trebalo bi mnogo ceniti njegov »jaki karakter« — koji ne preza ni pred kakvim sredstvima koja ga vode njegovom cilju — kad on ne bi proizlazio iz prljavštine njegovih ciljeva. Kad se jednom upozna besprincipijelnost i beskarakternost toga čoveka, onda se manje divimo oštroumnosti kojom on pronalazi sredstva i spretnosti kojom ih primenjuje. Sve što se dobro događa ili niče u životu naroda kojim on upravlja, veštak u državnim poslovima drsko uzima u svoje ruke i onda u svoje ime pokazuje gomili, tako da ona veruje i kune se da je sve to načinio »tata Fazy« ili se dogodilo samo zahvaljujući njemu. S istom spretnošću on ume da svoju inicijativu u svemu lošem i nepopularnom skine sa sebe i prebaci na tuđa leđa. U svojoj vladi on ne trpi samostalan karakter, kad se njemu dopadne on dezavuiše svoje kolege i oni moraju da dele s njim odgovornost za njegove neuspehe. Trpeći à discrétion njegovu despotsku grubost, moraju uvek da budu spremni kao krivci i dečaci koje tuku radi dobra naroda i služe u slavu svog predsednika. Slično krunisanom poglavaru koji se pri svakoj državnoj meri, ma koliko ona bila u interesu naroda, pita, pre nego veličanstvo »blagoizvoli dozvoliti«, neće li ona štetiti dinastiji, tako pita i tata Fazy pri svakom poslu: »Ne rasklimava li to moju predsedničku stolicu?« Stoga, naš junak usmerava uvek svoju politiku prema prilikama, od slučaja do slučaja: danas izvodi komediju u vladi, sutra žonglerski potez u velikom veću, a prekosutra iznenadni efekt na narodnom zboru, i gomila kojoj on vešto laska, koja sa svoje strane voli gospoda boga, koga vidi i čuje, kome se može moliti i obožavati ga, postaje lakoverna i veruje da jaja cvrče u vrućem tiganju — kad pljusak pada po krovu. Time ne želim da kažem da je narod u Ženevi nerazvijen i neinteligentan; naprotiv, ja sam uveren da se retko gde može naći življi društveni život, snažnije duhovno stremljenje prema razvitku slobodnih građanskih institucija, nego ovde na obali Ženevskog jezera. Ja ću se kasnije vratiti na to kako je gospodinu Fazyju ipak često uspevalo da osigura većinu glasova.

Sve što je za poslednjih petnaest godina stvorila u Ženevi jedna energična generacija, Fazy pomoću svojih lakeja i poklonika upisuje u dobro svojoj vladi. Tako npr. njemu pripisuju otkopavanje tvrđava, veličanstvena proširenja i ulepšavanja glavnog grada kantona. Međutim, svaka vlada, pa i vlada gospodina Fazyja, bila bi nemilosrdno odbačena da se bilo kako suprotstavila snažnoj želji stanovništva

da sruši nekorisne tvrdave, da poveća grad koji je usled zbijene mase ljudi postajao sve nezdraviji. Tako je to pitanje bilo za Fazyja istovremeno pitanje egzistencije, i on je na njega — na čast njegovoj kruni — energično prionuo, i mnogo pomogao da se na opšte zadovoljstvo dođe do cilja. Ono što stvara moćna potreba vremena snažnim sudelovanjem generacije, ne može pojedinac, bez uobražene drskosti, pripisivati svojoj inicijativi i stvaralaštvu. Samo celo društvo stvara nešto celovito, i to takode samo relativno, čemu pojedini član doprinosi prema svojoj snazi i položaju veći ili manji deo. Slepva vera u autoritet je praznoverje kao i svako drugo i štetna svakom zdravom razvitku.

Ja dobro znam da je naš gospodin Fazy isti kao i svi drugi ljudi, da čini samo ono što ne može ostaviti i da ostavlja samo ono što ne može učiniti, da u težnji za apsolutnim ispoljavanjem svoje individualnosti — kao i u carstvu životinja — ide za svojim potrebama. Od njega takode ne treba zahtevati da bude drugačiji, kao što od mačke ne smemo zahtevati da dobrovoljno ide u vodu, ili od konja da se penje na drveće. On, inače, ne bi bio James Fazy, a kad ne bi bio Fazy, onda bi možda bio Louis Bonaparta ili nešto slično. Ako se veličina sastoji u tome da se, posedujući autoritet, narod vuče za nos, zaslepljuje mađioničarskim trikovima, ne utiskujući duhovnoj i moralnoj kulturi pečat intenzivnog napretka, i tragove svog postojanja označuje samo korupcijom društva, onda bi sigurno i Fazy bio veliki i mogao bi, ne bez razloga, da bude predmet zavisti moćnih tirana.

Naš junak zna da barata protivrečnostima isto tako dobro kao i svaki drugi, i od njih je stvoren čarobni kompas pomoću koga on upravlja svojim državnim brodićem. Jednom mu radikalizam dostavlja posadu, a ultramontanizam teret, a drugi put obrnuto, — kako to odgovara većoj udobnosti kormilara. Tako je državna mašina stalno u pokretu, stalno ide tamo-amo kao klatno sata. Povoljan rezultat! Radikali se kunu da stvar napreduje, a ultramontani veruju da nazaduje. Tačno je jedno i drugo; obe strane su blažene u veri, a Fazy kao gospod bog ostaje na vlasti.

A sada, dragi prijatelju, zadovoljite se ovaj puta ovim redovima.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš Joh. Philipp Becker

»Pariz, 20. jula 1860.

Dragi R. . .!

Vi mislite, dakle, da sam možda naneo mnogo boje na Fazyjev portret. Ni u kom slučaju, dragi prijatelju! Uostalom, čovek ne može o stvarima i osobama misliti i suditi kako hoće, nego kako logički mora prema svom opažanju i unutrašnjem iskustvu. Ko u takvim stvarima drugačije govori nego što misli i drugačije radi nego što govori, taj je neveran samom sebi i propalica je.

Fazy, koji je svoje prvo obrazovanje dobio u hernhutovskom institutu u Nojvideu i dobro govori nemački, čini se da još i danas u 65. godini sudi o Nemačkoj i njenom narodu prema utiscima iz te uzorne ustanove. Sve nemačko, dolazilo ono i iz nemačke Švajcarske, nije prema njegovom ukusu i on mu se smiluje samo u retkim izuzecima. Kao rođeni Ženevljanin i zahvaljujući svome dužem zadržavanju u slobodnim državama Severne Amerike, on se odlično upoznao s republikanskim institucijama, sredstvima agitacije, a osobito s lukavstvom intriga, koje odgovaraju njegovoj prirodi. On je više demagog nego demokrat, a glavna njegova

državnička maksima i njegova deviza: laissez aller et laissez faire⁽⁵¹⁰⁾ ne bi bila tako loša, kad bi se on mogao suzdržati da ne gura svoje prste tamo gde se u društvu želi nešto stvoriti bez državne milosti, da pri tome postigne uspehe radi svoje slave, a, ako to nije moguće, da spreči te poduhvate, kao što je to bilo s Banque de Crédit et d'Echange, koje su projektovale gospodin Mayer i ostali, i s osnivanjem obrtničkog muzeja. Za vreme ženevske revolucije 1848. gospodin James se upravljao prema načelu: udaljenost od metka daje stare ratnike, te je više mislio na sredstva za bekstvo, nego na sredstva za pobedu. On je upravo bio spreman da potajno napusti Ženevu, kad je Albert Galeer, duša celog pokreta, poslednjim naporom odlučio borbu, koja je dugo vođena s promenljivom srećom, i obavestio ga o punoj pobedi. Galeeru, kome je bilo stalo isključivo do same stvari, a ne do vlastite slave i koji je tada bar čvrsto verovao u iskrenost Fazyjeve ljubavi prema narodu, nije bilo mrsko kad je video kako se heroj, blagovremeno spašen od prebrzog bekstva, ponašao kao pobednik na narodnom skupu organizovanom odmah posle pobeđe. Galeer je tada mogao utoliko manje misliti na to da odmah posle završene revolucije dobije mesto u vladi, jer nije bio Ženevljanin, nego građanin bernskog kantona, te stoga, prema tadašnjim federalnim zakonima, nije mogao ni da bira ni da bude biran. Doduše, uskoro mu je bilo poklonjeno građansko pravo, pa je tek onda biran u Veliko veće i dobio mesto kao prevodilac državnih akata. On je kao središte energične ženevske omladine postao čvrst oslonac radikalne vlade. Zahvaljujući njemu, Fazy je sve više postajao slavljani čovek mase. Frazelogijom francuskog radikalizma, koju je usvojio kao saradnik lista «La National»⁽⁵¹¹⁾ u Parizu za vreme Louis-a Philippe-a, James Fazy je agitovao i po volji maskirao svoje vlastito mišljenje i poglede u štampi i na govornici. Međutim, i pored njegove demagoške veštine njega su, ipak, već posle godinu dana u različitim krugovima ozbiljno optužili zbog potajnih veza s poglavarima ultramontanizma, a uskoro zatim i zbog frankofilstva. Čini se da su u nemačkoj Švajcarskoj, gde stvari hladnije posmatraju i mirnije prosuđuju, rano prozreli njegove intrige. Krajem 1847. godine, neposredno posle završetka rata sa Zonderbundom, gospodin James Fazy došao je u kancelariju ratnog departmana da poseti generala Ochsenbeina; prisutan sam bio samo ja, budući da je Ochsenbein s ostalim oficirima pošao u posetu ranjenicima u bolnice. Kad sam Ochsenbeinu posle njegovog povratka saopštio da ga je u međuvremenu posetio gospodin Fazy, on je s izrazom prezira na licu rekao: «Ah, podli licemer!» Možda bivši predsednik Švajcarskog saveza i bernske vlade, general Ochsenbein, koji već više godina prima carsko-francusku penziju u Švajcarskoj, gajni sada nežnija osećanja prema svom po poreklu jednakom starom kolegi. Međutim, uopšte je upadljivo da gospodina Fazyja švajcarska nacionalna skupština nikada nije izabrala u Savezno veće, koliko god su se on i njegovi prijatelji oko toga trudili i koliko god u toj skupštini upravo do uskogrudosti vlada tendencija da se važnijim kantonima naizmenično osigura zastupstvo u centralnoj vladi. U odnosu prema saveznoj vlasti, u kojoj nije mogao ispoljavati nikakvu vlast, i kojom je bio ograničen njemu ugodni suverenitet kantona, on je stalno ispoljavao nepokornost i podmetao joj nogu gde god je mogao.

Kad je početkom 1849. savezna policija odlučila da je od političkog značaja da me progona zbog organizacije sicilijanske legije, otišao sam u Ženevu, gde mi je Fazy rekao da mogu po volji organizovati i da nije potrebno da se osvrćem na

Savezno veće. Znam dobro da gospodin Fazy odmah žrtvuje svakoga, ako je to njemu potrebno, pa čak i onda ako je zakon na njegovoj strani, kao što sam to sam doživio kasnije, što je za jedno pismo preopširno, a o čemu bi mogli pričati gospoda savezni komesari, dr Kern i Trog.

U poslovima s emigrantima, pod izgovorom humanosti tvrdoglav prema me-rama Saveznog veća, on je s bezdušnom samovoljom progonio emigrante koji njemu lično nisu bili simpatični. Osobito bezdušnim progonima bili su podvrgnuti istaknuti ljudi koji su bili bliski Galeeru, u kome je on naslućivao budućeg suparnika. Mazzini se morao više čuvati njega nego savezne policije. Dugački Heinzen bio mu je strašan, te je odmah morao napustiti kanton: »On tako snažno gaji kao da zemlja pripada njemu«, — to je jedini Fazyjev razlog koji je naivno navodio. Struve je bez naređenja Saveznog veća uhapšen zajedno sa svojom ženom za vreme šetnje i kao ruski špijun poslat preko granice u kanton Vadt. Galeer je još blagovremeno požurio Fazyju da ga odvрати od njegove zablude. Došlo je do glasnih diskusija, jer Fazy veruje da će delovati iskrenije ukoliko žešće više i ukoliko se bude prikazivao indigniranijim. Struve je morao ostati ruski špijun. Ako se tačno sećam, ta scena odigrala se u Hotel des Bergues kod ruskog emigranta gospodina Hercena, kod koga je predsednik ženevske vlade često ručao. U svakom slučaju, taj gospodin nije imao nikakva udela u mutnom sumnjičenju Struvea. Fazy je sigurno veći rusofil nego Struve, jer sam na jednoj svečanosti čuo da je rekao: »Dela Jean-Jacques Rousseaua čitaju više u Rusiji i bolje ga shvataju nego u Nemačkoj.« On je naravno time hteo uglavnom da zada udarac nemačkim prijateljima Galeera i Nemcima uopšte.

Galeer, koji je dosad u političkim pitanjima išao s Fazyjem kroz vodu i vatru i s kojim sam govorio neposredno posle njegovog sukoba s Fazyjem zbog Struvea, rekao mi je ražaloščena srca: »Sada je s Fazyjem gotovo, ne mogu više s njim imati posla, taj je čovek pravi politički monstrum, prava životinja u svojim požudama; kad bih s njim hteo dalje da radim zajedno, to bi značilo da pomažem da se iznutra razbije narodna stvar. Samo kad mu se suprotstavi odlučna slobodoumna opoziciona stranka, on će morati visoko da drži zastavu ultramontanizma, da bi spasao svoj položaj. Sve dotle, dok protiv sebe ima staru aristokratiju, stvar će postajati sve lošija, a kako on već odavno koketira s ultramontanima, on može da radi po svom nahodenju. Uostalom, on u duši nije Švajcarac i radije gleda prema Parizu, nego prema Bernu. Ja sam već odavno imao dovoljno razloga da se od njega odvojim, samo mi to nije dozvoljavala navika kojom sam ga duže vreme smatrao valjanim čovekom. Samo stalne unutrašnje borbe i današnji spoljni sukob konačno su mi pomogli da se s njim obračunam.«

Oko Galeera su se sakupili svi nezavisniji ljudi, a osobito ljudi mlade političko-ekonomske škole, pa su tako »ujedinjene« odlučno radikalne i socijalističke elemente počeli uskoro da nazivaju demokratskom strankom. Radikalizam je postojao i dalje, nezavisno od neznatnih izuzetaka, samo u svesnoj i nesvesnoj servilnosti prema Fazyju, koji je sada svoju pravu većinu našao u katoličkim delovima Savoje, što su od 1815. priključeni Ženevi. Tamo svemoćni ultramontanski popovi pristupili su savezu s »radikalizmom«, tim Fazyjevim čedom. Galeer je bio na najbesramniji način sumnjičen, progonjen i smenjen sa svog položaja. Mlada demokratska stranka, koja se nalazila između aristokratske i ujedinjene staroradikalne i ultramontanske

stranke, nije još mogla na predstojećim izborima da uspostavi samostalnu listu. Iako se gospodin James Fazy kolebao da u svoju listu uključi neka imena demokrata, ipak su Galeer i njegovi prijatelji prezreli sve ponude aristokratske stranke i odlučili da glasaju za Fazyjevu listu i da očekuju svoju pobjedu od budućnosti. Da je Fazy iskreno mislio o napretku i temeljitom građanskom razvitku, onda se ne bi morao veštati za odvratni rep ultramontanaca, koji uvek gledaju unatrag. Da bi s više uspeha mogli sprovesti pakosne progone i sumnjičenja protiv Galeera, sateliti nj. ekselencije «radikalnog» predsednika osnovali su poseban pogrđan list da njihov mudri učitelj ne bi morao svoj Moniteur «Revue de Genève» prljati svojim pogrđama; time je bogatije bio ukrašen organ njegovih izvukovića, koje je on mogao po volji dezavuisati. Galeer, slabog zdravlja, podlegao je toj podmukloj hajci i umro je u toku iste godine (1852), star 38 godina. Kako sam često slušao još u Ženevi: «*Naš dobri, plemeniti Galeer, pao je kao žrtva neumoljive osvete našeg jezuitskog tiranina.*» Na sledećim izborima Galeerovi prijatelji pristupili su predloženom savezu s aristokracijom, tim pre što se ova posle pada Fazyja zadovoljila vrlo skromnim udelom u vlasti. Principijelni Galeer verovatno bi još i sada odbio taj savez, samo, govorili su ljudi njegove stranke, zašto nam je gospodin Fazy pokazao lep primer svog saveza s ultramontanima, zašto da se mi stidimo pristojnog aristokratskog repa, kad se Fazy nije stideo nepristojnog repa ultramontanaca? Zašto mi ne bismo mogli ići napred s obrazovanom aristokracijom bar isto tako dobro kao što gospodin Fazy obećava da će ići s neobrazovanim ultramontanizmom?

Na izborima dakle (mislim da je to bilo u novembru 1853), na kojima su još mnogi radikalni, pa čak i Fazyjeve kolege u vladi, prešli demokratima, heroj iz 1846. oboren je s predsedničke stolice velikom većinom. Zbunjenost dugovima opterećenog ex-predsednika bila je izvanredno velika. U vezi s tim, moram se zaustaviti na nekim karakterističnim momentima iz njegovog života.

Gospodin James Fazy, koji je već pre svog nastupanja u vladi profučkao lepo nasledstvo u pijankama i ljubavi, do guše u dugovima i bezobzirno proganjen od svojih poverilaca, pokušao je posle dolaska na predsedničku stolicu da što je brže moguće ukloni zakon o zatvoru zbog dugova, naravno, «u interesu lične slobode». Tako mi je 1856. godine rekao jedan dugovima mučen Ženevljanin: «Dobro je da smo za predsednika vlade imali čoveka opterećenog dugovima, koji, ako nije uklonio dugove, bar je uklonio zatvor zbog dugova.»

Početkom pedesetih godina gospodin Fazy je dospao u veliku materijalnu krizu, tako da mu je «zahvalni narod» morao požuriti u pomoć i pokloniti mu veliko gradilište na prostoru oslobođenom usled raskopavanja utvrđenja. A zašto ne? Pa on je pomogao da se to zemljište oslobodi od utvrđenja, zašto mu ne bi bilo dozvoljeno da sebi «anektira» komad tog zemljišta, budući da i još veći moćnici bez kolebanja tako postupaju. Sada je gospodin Fazy mogao prodati mnogo velikih kućnih parcela i sam izgraditi veliku lepu kuću. Međutim, on je, na žalost, uskoro opet zapao u nove dugove, pa nije mogao platiti svoje građevinske radove. Početkom 1855. jedan stolar, kome je bio dužan nekih 1000 franaka, vikao je za njim na ulici: «Plati mi, huljo, da svojoj deci kupim hleba.» Pod takvim okolnostima, pritešnjeni čovek postao je ex-predsednik, a, da bi mera bila navršena, on je zapao u još mučniju nepriliku. Radikalna kreditna ustanova Caisse d'Escompte, morala je, naime, obustaviti svoja plaćanja. Fazyjevi prijatelji u toj ustanovi, koji su takođe

bili opterećeni teškim dugovima, odobrili su sebi i njemu kredite — suprotno propisima statuta — koji su prelazili sredstva banke. Direktor banke, danas još u zatvoru, — loši primeri upropašćuju dobre običaje, — pribavio je sebi još mnogo veće kredite. Tako se Caisse d'Escompte nalazila u predvečerju teškog događaja. Njemu je za slučaj uspeha osigurana pristojna provizija od toliko i toliko procenta, a banci Caisse d'Escompte spasavajući pomoćni kapital. S tim ciljem Fazy je pro domo i radi Banque Générale Suisse otišao u Pariz, gde mu je nakon višenedelnog zadržavanja i — kako se priča — uz milostivu pomoć «svevišnjeg» — uspeo da kod Crédit mobilier dobije spasonosnu sumu od mnogo miliona franaka. Tada su upravo vršene pripreme za nove vladine izbore (novembra 1855), te je stoga sauveur¹ pisao već pre svog dolaska u Ženevu, da će u najkraće vreme sam doneti mnogomilionski tovar. To je bio lekoviti melem za ranjena srca akcionara banke Caisse d'Escompte i čudotvorna baklja za ultramontansko-radikalne birače. Na jednoj tadašnjoj karikaturi bio je dobro prikazan kao ogromni labud na jezeru, natovaren vrećama zlata, kako ulazi u ženevsku luku. Neki šaljivdžija rekao mi je tada da su mu pričali uz pivo da je Fazy doneo sa sobom 50 miliona, uz vino — 100, a uz absint — 200 miliona. Reputacija čudotvorne snage tate Fazyja bila je u očima njegove dece ponovo potpuno uspostavljena. Demokrati, uvereni u pobjedu na izborima, nisu činili nikakve posebne napore. Nedavno osnovano društvo mladih snažnih ljudi — les fruitiers — (ženevski radikali) ponašalo se u potpunosti kao Fazyjeva telesna garda, terorizovalo na najgrublji način za vreme izbora — i njihov idol ponovo se popeo na predsedničku stolicu.

Međutim, ovaj put uskoro se pokazalo jasno i nedvosmisleno, da ultramontani nisu uzalud poslali svoje mnogobrojne birače, nego da oni takode hoće nagradu za pobjedu. Gospodin Marilley, biskup iz Freiburga, večni huškač i smutljivac, koji je usled rata sa Zonderbundom prognan iz Švajcarske, došao je jednog lepog dana iz Francuske natrag u Ženevu, uz visoko odobrenje gospodina Fazyja, i počeo da služi «svetu» misu. Kroz celi grad proneo se glas nezadovoljstva, a uskoro je odzvanjao i kroz celu Švajcarsku. Tako nešto bilo je previše čak i za najzaslepljenijeg radikala, najodanijeg fruitier-a. Odmah se sastala narodna skupština i gospodinu predsedniku vlade izrazila nepoverenje. Njegov kolega, gospodin vladin savetnik Tourte, iako je bio jedan od Fazyjevih dečaka i učenika, osećao je opasne prohteve za emancipacijom i bezobzirno je grmio na svoga gospodara i učitelja. Međutim, gospodin Fazy je bio otputovao već pre dolaska gospodina biskupa, kao uvek u takvim slučajevima, kad je svojim kolegama priredio kašu koju je trebalo da sami pojedu. Gospodin Marilley morao je, naravno, odmah da napusti grad i zemlju. A tata Fazy je napisao iz Berna, izbrusivši u međuvremenu glavu svojoj buntovnoj deci što ga nisu razumeli, navodeći da vlada nije dobro izvršila svoju stvar, da je on takode radio samo u «interesu slobode religije», da je biskupu dozvolio samo običnu posetu. Posle stišavanja prve bure, teško uvređeni tata Fazy vratio se natrag. S nekoliko proročanstava, koja svugde pristaju i uvek izgledaju istinita, njemu je bilo utoliko lakše da ponovo uspostavi svoj povređeni autoritet i veru u svoju čistu ljubav prema slobodi i domovini, što su njegove kolege bile ljubazne da glavnu krivicu preuzmu na sebe. Međutim, Fazy je time postigao lep cilj, pokazavši svojim

¹ spasilac

prijateljima ultramontanima: *da je on uvek spreman da za njih čini sve — što je u njegovoj mogućnosti*. Gospodin Fazy je od pre nekoliko godina vrlo bogat čovek. Ne samo da mu je Banque Générale Suisse doživotno osigurala određeni udeo u prihodima, nego on kao predsednik vlade nije na gradnji železnica u svom kantonu zaboravio na svoje vlastite interese. U njegovoj lepoj i velikoj kući (Hotel Fazy na keju Monblan) kreće se u cercle des étrangers¹ elegantan svet. A otkako je Pijemont počeo da smatra nespojivim kockarnice savojskih lečilišta sa svojim državnim moralom, samilosni predsednik republike Ženeve, ganut, dao je utočište jednoj takvoj kockarnici kao izgnaniku u svojim prostranim dvoranama. Živela sloboda! Laissez aller et laissez faire! Alez chez moi et faites votre jeu!²

Dragi moj, šta hoćeš više?⁽⁵¹²⁾

Vaš Johann Philipp Becker

Od Vogtovih patrona spuštam se do njegovih *saučesnika*.

Peace and good will to this fair meeting,
I come not with hostility, but greeting.*

Na čelu povorke, iz koje želim da imenujem samo nekoliko upadljivih figura, susrećemo »*Berliner Nationalzeitung*« pod komandom gospodina **F. Zabela**. Ako uporedimo prikaz »Glavne knjige« u »*Revue Contemporaine*« od Edouarda Simona, što mu je suflirao sam Vogt, s odgovarajućim člancima lista »*National-Zeitung*« i »*Breslauer Zeitung*«⁽⁵¹³⁾ itd., može se gotovo poverovati da je »okrugla priroda« izdala dva programa, jedan radi obrade italijanske, a drugi radi obrade augsburške kampanje. Šta je zapravo pokretalo gosp. *F. Zabela* koji je inače tako dosadno oprezno njuškalo i ugojeni debeljko lista »*National-Zeitung*«, da tako ekstremno prevrši svaku meru, te da Vogtove ulične pesme pretvara u uvodne članke?

Prvi opširni osvrt na »*National-Zeitung*« nalazi se u br. 205 »*Neue Rheinische Zeitung*« od 26. januara 1849. u uvodniku koji počinje rečima: »*Putokaz prema Šildi*«. ⁽⁵¹⁴⁾ Međutim, krakovi pokazivača puta suviše su dugi da bismo ih ovde preštampali. U uvodniku »*Neue Rheinische Zeitung*« br. 224 od 17. februara 1849. čitamo:

»*Berlinski 'National-Zeitung'* je sadržajan izraz besadržajnosti. Evo nekoliko novih obrazaca. Radi se o pruskoj cirkularnoj noti. . . Doduše i ali! Moći i hteti i izgledati! Naći i hteti, da bi pruska vlada htela! Svaka fraza nosi kao robijaš teški uteg na nogama, te je stoga teška. Svako »ako«, svako »doduše«, svako »ali« — otevljeni dr utriusque juris³. I ako vi isto tako brižljivo odmotate svu tu hrišćansko-germansku starudiju, sve te pamučne krpe, u koje »*National-Zeitung*« tako briž-

* Ljubav i mir dragom skupu tom,
Ne dolazim s mržnjom, nego s pozdravom.

¹ klubu stranaca — ² Neka sve ide svojim tokom! Dodite k meni i igrajte! —
— ³ doktor oba prava

ljivo umotava svoju mudrost, šta preostaje? . . . *Politikantsko brbljanje*, crno na belo, kao premier Berlin, en grande tenue¹. . . »National-Zeitung« je očito pisan za *čitaoce koji misle*, kao Rotteckova istorija sveta⁽⁵¹⁸⁾. . . Francuzi imaju odličan izraz za tu vrstu čisto verbalnog mišljenja. »Je n'aime pas les épinards et j'en suis bien aise; car si je les aimais, j'en mangerais beaucoup, et je ne peux pas le souffrir.« »Spanać ne jedem rado, i to je vrlo dobro; jer kad bih ga rado jeo, ne bih ga se mogao zasititi, a ne podnosim ga.« . . »National-Zeitung« želi Pruskoj sreću i, stoga, — novu vladu. Međutim, ono što on u svakom slučaju hoće jeste — vlada. To je takode jedino što je patronima lista »National-Zeitung« sasvim jasno i čega su odlučno svesni.«

U br. 296 »Neue Rheinische Zeitung« čitamo:

»Berlin, 9. maja 1849. . . . Interesantno je posmatrati držanje berlinske štampe prema saksonskoj revoluciji. »National-Zeitung« poznaje samo jedno osećanje — strah da bude zabranjen.«

Ali strah je životni eliksir, kako je »National-Zeitung« dokazao za vreme desetogodišnje vladavine Mantueffela.

»National-Zeitung« je potvrdio reči Pope-a

Still her old empire to restore she tries,
For born a goddess Dullness never dies.*

Samo, carstvo te Dullness kod Pope-a razlikuje se do carstva lista »National-Zeitung« time što tamo »sada vlada Dunce Drugi, kao što je pre vladao Dunce Prvi«, dok ovde još uvek vlada stari Dunce, *Dunce the first*².

»National-Zeitung« sledi u stopu »Breslauer Zeitung«, koji sada čezne za vladom Hohenzollerna, kao što je ranije čeznuo za vladom Manteuffela. Početkom 1860. primio sam sledeće pismo:

»Breslava, 27. februara 1860.

Dragi Marx!

U »Volks-Zeitung« sam pročitao tvoju adresu i tvoju izjavu protiv lista »National-Zeitung«. Sličan članak kao »National-Zeitung« doneo je i »Breslauer Zeitung« iz pera svog saradnika **dr Steina**. To je isti onaj dr Stein koji je u berlinskoj nacionalnoj skupštini sedeo zajedno s d'Esterom na krajnjoj levisi i podneo poznati predlog protiv oficira pruske vojske. Taj veliki Stein maloga tijela suspendovan je sa svog učiteljskog mesta. On je od postojanja nove vlade postavio sebi zadatak

* Ona hoće ponovo da restaurira svoje staro carstvo,
Bog od rođenja, Dullness ne može nikad nestati.⁽⁵¹⁸⁾

Nemoguće je prevesti Dullness. To je više nego dosada, to je do principa podignut ennuj, uspavljujuća beživotnost, otupljena tupost. Kao osobenost stila, Dullness je ono što »Neue Rheinische Zeitung« naziva »sadržinom bogat izraz besadržajnosti«.

¹ berlinski uvodnik u svem svom sjaju — ² Dunce Prvi

da za nju agituje, ne samo u prošloj godini za vreme izbora, nego još i sada, da bi ujedinio šlesku demokratiju s konstitucionalistima. Bez obzira na to, sadašnja vlada je odbila, i to ne jedanput nego više puta, njegov zahtev za dobijanjem koncesije za privatnu nastavu. Vlada koja je dala ostavku, čuteći je tolerisala njegovu predavačku delatnost, dok mu je sadašnja to zabranila kao protivzakonito. Radi dobijanja dozvole on je otputovao u Berlin, ali bezuspešno, o čemu možeš opširno da čitaš u istom broju lista »Volks-Zeitung«, koji donosi tvoju izjavu. *Dr Stein* je sada u *Breslavskom klubu* prikazao na lakrdijaškoj svečanosti družinu palikuća. No i pored toga, *dr Stein, Schlehan, Semrau* i njihovi drugari od konstitucionalista moraju da trpe jedno poniženje za drugim, ali ta vrsta ljudi ne da se zbuniti u svom patriotizmu. Šta veliš ti na to fino društvo?»

Šta da kažem svom kolegi Steinu, jer je, u stvari, Stein bio moj kolega. Ja sam naime celih šest meseci (1855) saradivao u »*Neue Oder-Zeitung*«^[517], i to su jedine nemačke novine za koje sam pisao za vreme svog boravka u inostranstvu. Stein je očito čovek kamena srca, koje nije moglo omekšati ni uskraćivanje dozvole za privatnu nastavu. »*Neue Rheinische Zeitung*« dugo je klesao tog Steina¹ da bi ga isklesao u bistu. Tako, na primer, br. 225:

»*Keln*, 16. februara 1849. . . Što se tiče specijalno gospodina Steina, mi se sećamo vremena kad je on fanatički-konstitucionalno istupao protiv republikanaca i **formalno denuncirao zastupnike radničke klase** u »*Schlesische Zeitung*«^[518] i **denuncirao preko jednog duhovno srodnog učitelja, sadašnjeg člana »Udruženja za zakonski poredak«**. Bedna kao i skupština unionista bila je i takozvana demokratska frakcija te skupštine. Moglo se predvideti da će gospoda *sada*, da bi bila *ponovo izabrana*, priznati *oktroisani ustav*. Stanovište te gospode još bolje karakteriše to da u demokratskim klubovima *naknadno* poriču ono što su potvrđivali *pre* izbora na izbornim skupštinama. Ta sitno-liberalna lukavost nije nikada bila diplomatija revolucionarnih karaktera.«^[519]

Da »*Rheinische Zeitung*« nije Steina uzalud klesao, dokazao je on, čim je Manteuffel opet deoktroisao narodno zastupništvo.^[520] Dr Julius Stein uzviknuo je tada u »glavnom demokratskom udruženju«:

»Mi smo« (krajnja berlinska levica) »od samog početka smatrali da je nemačko pitanje izgubljeno. . . *Sada se moramo uveriti da nemačko jedinstvo nije moguće sve dotle dok postoje nemački knezovi.*« — (»*Neue Rheinische Zeitung*« br. 290.)

Zaista srceparajuća činjenica koja omekšava kamen: da istog Steina, iako više nije kamen smutnje, Schwerin i dalje odbacuje kao — kamen za gradnju.

Ne znam da li su moji čitaoci videli »*Punch*«, mislim londonski »*Kladderatsch*«.^[521] Na naslovnoj stranici sedi Punch, a njemu nasuprot stoji njegov pas Toby namćorastog izgleda, a iza uha nosi pero; i jedno i drugo znak je rođenog petparačkog piskarala. Ako se malo

¹ »Stein« znači »kamen«.

sme upoređivati s velikim, onda bismo Vogta mogli upoređiti s PUNCHOM, osobito otkako je ovaj poslednji izgubio humor, — nesreća koja mu se dogodila 1846. ukidanjem zakona o žitu.^[522] A njegovog prijatelja, psa Tobyja, možemo upoređiti s njim samim ili s — **Eduardom Meyenom**. Eduardu Meyenu, ako jednom zaista umre, neće u stvari, biti potrebno pitagorejsko seljenje duše. Za to se već pobrinuo Toby za vreme njegovog života. Ja, doduše, neću da tvrdim da je Eduard Meyen služio kao model crtaču naslovnog znaka, no u svakom slučaju u celom svom životu nisam video veću sličnost između čoveka i psa. Uostalom, nikakvo čudo, E. Meyen je po prirodi petparačko piskaralo, a petparačko piskaralo po prirodi je Toby. E. Meyen je odavno voleo da nametljivu glagodat svog okretnog pera posveti gotovim partijsko-organizaciono-literarno-izdavačkim ustanovama. Oktroisani program ušteduje trud samostalnog mišljenja, osećaj povezanosti s manje ili više organizovanom masom zaglušuje osećaj vlastite nesavršenosti, a svest o postojećoj ratnoj blagajni prevladava za trenutak čak i profesionalnu neraspoloženost Tobyja. Tako svojevremeno nalazimo Eduarda Meyena pričvršćenog na rep nesretnog demokratskog centralnog komiteta, šupljeg oraha, koji je 1848. izrastao iz nemačke demokratske skupštine u Frankfurtu na Majni.^[523] U londonskoj emigraciji on je bio najpoduzetniji izrađivač litografsanih letaka, za šta su delimično bili utrošeni novci Kinkelovog zajma za stvaranje revolucije, što istog Eduarda Meyena nije naravno sprečilo da sa celim svojim prtljagom pređe u tabor princa-regenta, da kukumavči za amnestijom, a, u stvari, da isprosjači dozvolu da iz Vandsbeka u »Hamburger Freischütz« muči spoljnu politiku. Vogt, koji je vrbovao »one koji«, ljude, koji su »sledili njegov program« i hteli da mu donose svoje članke, a osim toga, pred kojima se razmahivao nabijenom ratnom blagajnom, došao je našem Eduardu Meyenu, koji je trenutno upravo naokolo trčao bez gospodara, jer u lošim vremenima niko nije hteo da plaća porez na pse, i kao besni pas lajao je Toby, saznavši, da ja hoću da potkopam kredit Vogtovog partijsko-literarnog preduzeća i lišim zarade piskarala-kudrove! Quelle horreur!¹ Vogt je svom Eduardu Meyenu dao isto tako opširne instrukcije o oblatnoj obradi njegove »Glavne knjige« kao i svom Edouardu Simonu, i Eduard Meyen je zaista 5 brojeva lista »Freischütz« (br. 17-21, 1860) ispunio neprevarljivim glupostima iz »Glavne knjige«.^[524] Ali kakva razlika! Dok Edouard Simon koriguje original, Eduard Meyen ga kvari. Elementarna sposobnost za objektivno shvatanje datog materijala pokazuje se očito u sposobnosti *prepisivanja* štampane stvari, ali naš Eduard Meyen je savršeno nesposoban da tačno prepíše ma i jedan redak. Tobyjevoj intelektualnoj sposobnosti nedostaje čak i snaga neophodna za *prepisivanje*. Čujmo:

¹ Kakav užas!

»Freischütz« br. 17:

«List („Allgemeine Zeitung“) . . . je sada dokazao da se on . . . takođe . . . koristio saradnjom revolucionarne stranke, koju je Vogt žigosao kao *družinu palikuća nemačkih republikanaca*.»

Gde i kada Vogt priča bajke o družini palikuća nemačkih republikanaca?

»Freischütz« br. 18:

«Liebknecht je podigao optužbu protiv Vogta u »Allgemeine Zeitung« na taj način što je ponovio optužbe koje je isfabrikovao Biscamp u londonskom listu »Volk«; no sve svoje značenje dobile su optužbe tek kada je Marx poslao u »Allgemeine Zeitung« pamflet objavljen u Londonu, čije je autorstvo pripisao Blindu.»

Vogt je mogao mnogo da laže, ali mu je već njegov advokat Hermann zabranio tu laž da je Biscampov *neštampani* članak u »Allgemeine Zeitung« Liebknecht »ponovio« u listu. Vogtu isto tako ne pada na pamet da kaže, da sam ja poslao u »Allgemeine Zeitung« pamflet *Upozorenje*. Naprotiv, on kaže izričito: »Klevetnički pamflet u »Allgemeine Zeitung« poslao je gospodin Liebknecht.« — (»Glavna knjiga«, str. 167.)

»Freischütz« br. 19:

«Blind je odlučno odbio autorstvo pamfleta i štampar je potvrdio da mu Blind nije *predao* pamflet na štampanje. Činjenica je, međutim, da je paskvil odmah istim slogom bio preštampan u listu »Volk«, da je Marx dao podsticaj za objavljivanje tog paskvila u listu »Allgemeine Zeitung«.

S jedne strane, Vogt u »Glavnoj knjizi« štampa izjavu Fidelia Hollingera, u kojoj Fidelio svedoči da pamflet *nije složen* u njegovoj štampariji, a s druge strane moju protivizjavu da je prvobitni slog stajao još kod Hollingera kad je pamflet bio ponovo štampan u listu »Volk«; i kakvu konfuziju izvlači iz toga nesretni Toby!

»Freischütz« br. 19:

«Što se tiče osoba» (navodno smo to Engels i ja rekli u Techowljevom pismu), »oni su sasvim razumni ljudi koji ne znaju ni za kakvu nacionalnost.»

Ni za kakvu *sentimentalnost*, dragi Toby, ni za kakvu sentimentalnost, piše Techow kod Vogta.

»Freischütz« br. 20:

«Marx je . . . dopustio da učesnici dvoboja odu u *Ostende*, da tamo pucaju jedan u drugoga. Techow je bio Willichow sekundant itd. Techow se posle tog incidenta razišao s Marxom i njegovim savezom.»

Eduard Meyen nije zadovoljan time da umesto *Antwerpen* čita *Ostende*. On je verovatno čuo u Londonu, kako se Francuz tužio u Vest Endu da Englezi pišu London, a izgovaraju Carigrad. Za Techowa,

koji je mene u vreme pisanja svog pisma video jednom u životu i uz to još izričito piše da je u početku hteo da se *priključ*i meni i mome savezu, Eduard Meyen piše da se *razišao* sa mnom i mojim savezom, kome nikada nije pripadao.

»Freischütz« br. 21:

«Tim incidentom» (centralnom radničkom svečanošću u Lozani) objašnjava se žestoki napad koji je izašao protiv Vogta u londonskom listu »Volk«.

Sam Vogt u »Glavnoj knjizi« označava datum žestokog napada protiv njega u listu »Volk« — 14. maja 1859. (Pamflet je objavljen u »Volk«-u 18. juna 1859.) Centralna svečanost u Lozani održana je, 26. i 27. juna 1859, dakle, dugo *posle* žestokog napada, kome je, prema Meyenu, bila povod.

No, sada je dosta o tim Tobyjevim pabircima. Nije nikakvo čudo ako je Toby, koji je u Vogtovom spisu čitao sve ono čega tamo nema, između ostalog pročitao:

«Vogtov spis biće ubrojen među najodvažnije, najduhovitije i najkorisnije polemičke spise naše literature.» — («Freischütz», br. 17.)

A sada zamislimo tog nesretnog Tobyja, nesposobnog kakav jeste, da tačno prepíše samo dva retka iz štampane knjige, zamislimo Tobyja osuđenog na to da iz Vandsbeka svakodnevno čita knjigu svetske istorije, da svakog sata prepisuje iz nje dnevne događaje, naznačene samo površno nejasnim inicijalima, i fotografše u listu »Freischütz« u prirodnoj veličini *dissolving views*¹ sadašnjice. Nesretni vandsbekski apostol. Srećni hamburški čitalac lista »Freischütz«!

Londonski »Times« doneo je pre nekoliko dana neobičnu belešku koja je prošla kroz celu englesku štampu, a imala je naslov: »A man shot by a dog.«² Čini se, dakle, da se Toby razume u streljanje, pa se ne treba čuditi, ako Eduard Meyen peva u »Freischütz«: »Ja sam strelac u službi kod regenta.«

»*Kölnische Zeitung*« ograničio se samo na nekoliko zlonamernih primedbi i sitnih insinucija u korist Vogta. Osam dana posle objavljivanja »Glavne knjige« list je na svojim stupcima proneo vest da je knjiga već rasprodana, verovatno zbog toga da je sam ne bi morao analizirati. Uostalom, koliko humora ima u životu!

Da li sam mogao slutiti 1848/49. za vreme »*Neue Rheinische Zeitung*«, kad smo mi svakodnevno lomili koplja s našim kelnskim susedom za Poljsku, Madarsku i Italiju, da će taj isti »*Kölnische Zeitung*« u 1859. godini uskrsnuti pred našim očima kao vitez principa nacionalnosti i da će se iz običnog gospodina **Juseppa Dumonta** iščauriti signor Giuseppe Del Monte! Ali u to vreme nije bilo nikakvog Louis-a Bonaparte koji bi nacionalistima podelio višu moralno-libe-

¹ poglede koji iščezavaju — ² Čovek koga je ustrelio pas.»

ralnu posvetu, a »Kölnische Zeitung« neće nikada zaboraviti Louis-a Bonapartu, budući da je on spasao društvo. S kakvim je besom taj list tada napadao Austriju, pokazuje

»Neue Rheinische Zeitung« br. 144.

»Keln, 15. novembra (1848). U trenutku kada se po celoj Nemačkoj pronosi uzvik negodovanja na vest da se jedan Windischgätz, krvavi sluga austrijskih bandita, usudio da naredi da se kao pas strelja delegat **Robert Blum** — u takvom trenutku na mestu je da se vratimo na dva nemačka lista, od kojih je jedan retkom perfidijom pokušao da osramoti poslednje dane pokojnika, a drugi ga do groba progoni svojim bljutavim kretenizmom. Reč je o »Kölnische Zeitung« i »Rheinische Volks-Halle« (obično rečeno Narrhalle¹). . . U br. 226 »Kölnische Zeitung« je izvestio: »22. oktobra iz Beča su se udaljile *oduševljene vode* demokratske stranke; na taj način i. . . **Robert Blum**.« »Kölnische Zeitung« je saopštio tu vest bez daljeg dodatka, ali je denuncijaciju protiv Bluma štampao garmondom, da bi je što bolje urezao u pamćenje svojih čitalaca. »Kölnische Zeitung« usavršio se u svojim kasnijim brojevima. On nije zazirao da u svojim stupcima objavi članke čak crno-žutog lista kamarile, saopštenja organa nadvojvotkinje Sophie, . . . najbesramnijeg od svih austrijskih listova. . . (sledi zatim kao citat između ostalog): »Robert Blum nije u Beču požnjeo nikakve lovorike. . . On je, naime, govorio u svečanoj dvorani o unutrašnjem neprijatelju, neodlučnosti, pomanjkanju hrabrosti i istrajnosti, međutim, ako osim tog unutrašnjeg neprijatelja postoje i *drugi* — on se nada da takvih nema — ili ako u gradu ima još ljudi koji radije žele pobedu vojske nego pobedu slobode, onda se i protiv njih mora usmeriti borba na život i smrt, koja se vodi teškim oružjem protiv četa pred gradom. . . U govoru gospodina Bluma ima bezumlja septembriste. . .^[525] Ako je gospodin Blum te reči izgovorio, govorimo neuvijeno, onda je sebe **obeščastio**.« Toliko »Kölnische Zeitung.«

Pomoću vešto skrivenih cevovoda, svi nužnici Londona ispraznjuju svoju fizičku nečistoću u Temzu. Tako isto prestonica sveta pomoću sistema guščijih pera svakodnevno ispraznjuje svu svoju društvenu nečistoću u jednu veliku centralnu papirnatu kloaku — »Daily Telegraph«. Liebig s pravom prekoreva onu besmisleni rasipnost koja vodu Temze lišava čistoće i englesko selo njegova gnojiva. Ali **Levy**, vlasnik centralne papirnatate kloake, razume se ne samo u hemiju, nego i u alhemiju. Pošto je društvenu nečistoću Londona pretvorio u novinske članke, novinske članke pretvara u bakar, i, konačno, bakar u zlato. Na vratima koja vode u centralnu papirnatu kloaku, urezane su reči di colore oscuro: »hic. . . quisquam faxit oletum² ili, kako je to *Byron* lepo poetski preveo: »*Wanderer, stop and-piss!*«^[526]

Levy, isto kao i Habakuk, est capable de tout³. On je u stanju da o jednom jedinom silovanju štampa uvodnik od tri stupca. Početkom ove godine on je gostio svoju mnogobrojnu publiku gurmana

¹ dvorana budala — ² tamnom bojom: »Ovde se sme stvarati smrad!« —

³ sposoban je za sve

smrdljivim raguom, smišljeno sastavljenim od toliko odvratnih detalja jedne sudske rasprave da je to primoralo sudiju da iz sudske dvorane ukloni žene i decu. Na nesreću, Levy je u ragu kao biber ubacio ime jedne nevine osobe. Tužba zbog klevete podignuta protiv njega završila se time što ga je osudio jedan engleski sud i javnim žigosanjem njegovog organa. Kao što je poznato, procesi zbog klevete, kao i svi procesi, u Engleskoj su besramno skupi i u neku ruku privilegija coffee-fort¹. No, izvestan broj nezaposlenih advokata u sitiju uskoro je otkrio da je Levy vrlo pogodna divljač; oni su se ujedinili i u cilju spekulacije nudili svoje usluge besplatno svakom ko bi Levyja hteo da tuži zbog klevete. Stoga se sam Levy glasno žalio u svom organu da je došao u modu novi oblik iznuđivanja novca, tužba zbog klevete protiv Levyja. Optuživati Levyja postalo je od tada opasno. To izaziva dvosmisleno tumačenje, jer kao što se na zidovima Londona može pročitati: Commit no nuisance², tako se na vratima engleskih sudova može pročitati: *Commit Levy*.^[527]

Političari nazivaju »Daily Telegraph« Palmerstonovim prostačkim listom, a Levyjeva kola za dubre toware politiku uopšte samo kao balast. »Saturday Review« izvrsno je okarakterisao njegov petparački list kao »cheap and nasty« (jeftin i gnjio).

»Fatalan je simptom«, kaže taj list između ostaloga, »da on odlučno daje prednost prljavštini pred čistoćom; pod svim okolnostima on će isključiti najvažniju vest, da bi našao mesta za prljavi članak.«

Ali Levy ima i svoje vlastito prenemaganje. Tako na primer, pozorištu prebacuje nemoral i, drugi cenzor Katon, napada odeću baletskih igračica, koja suviše kasno počinje, a suviše rano završava. Takvim napadima vrline Levy pada s konja na magarca. O, konsekvencnosti! uzvikuje londonski pozorišni list »The Players«, o, konsekvencnosti, gde je tvoje rumenilo stida? Kako se nitkov (the rogue) morao smejati u bradu . . . »Telegraph«, propovednik pristojnosti za ženske pozorišne kostime! Sveti Jupiter, šta će se dogoditi dalje? Potres i užarene komete su najverovatnije stvari koje treba očekivati. Pristojnost! »I thank thee, Jew, for teaching me that word.« (Hvala, Jevrejine, što si me reči toj naučio).^[528] I »Player«, kao Hamlet Ofeliji, savetuje Levyju da ode u manastir, i to u manastir za opatice. »Get thee to a nunnery, Levy!³ Levy u ženskom manastiru! Možda je »nunnery« samo štamparska greška umesto Nonaria,^[530] tako da bi trebalo shvatiti, »idi Nonariji, Levy«, i u tom slučaju svako će biti

»multum gaudere paratus,

Si Cynico« (ciniku Levyju) »barbam petulans Nonaria vellat«⁴

¹ kasa — ² Ovdje je zabranjeno stvarati nečistoću — ³ »Idi u manastir, Levy!^[529] — ⁴ »spreman da se zabavlja do mile volje, ako Nonaria bude čupala bradu ciniku« (ciniku Levyju).^[531]

»Weekly Mail« je tvrdio da Levy svojim čitaocima doduše ne prikazuje »X« kao »U«, ali zato piše »Y« umesto »I«; i doista među 22 000 levita,^[227] koje je Mojsije nabrojao na putu kroz pustinju, nema nijednog Levija, koji bi se pisao sa »Y«. Kao što Eduard Simon silom hoće sebe da ubroji u romansku rasu, tako Levy želi da pripada anglosaksonske rasi. Stoga on, bar jednom mesečno, napada na neenglesku politiku gospodina Disraelija, jer Disraeli, »azijska zagonetka« (the Asiatic mystery) ne potiče, kao »Telegraph«, od anglosaksonske rase. Ali šta koristi Levyju da napada gospodina D'Israeli i da piše Y umesto I, kad mu je majka priroda njegovo poreklo uglatim slovima napisala usred lica. Nos tajanstvenog stranca Slavkenbergiusa (vidi Tristram Šendi), koji je sebi nabavio finest nose¹ s promontary of noses² sačinjavao je u Štrasburgu temu nedeljnog razgovora,^[532] dok je Levyjev nos bio godišnja tema razgovora londonskog Sitija. Jedan grčki epigramatičar opisuje nos nekog Kastora, koji mu je služio za sve ciljeve: kao lopata, truba, srp, sidro itd. Svoj opis on završava rečima:

«Ὅπως εὐχρηστοῦ σκεύους Κάστωρ τετόχηκε,
 Ἔτινα φέρων πάσης ἄρμενον ἐργασίας»*,

Ali Kastor nije odao u koju svrhu svoj nos koristi Levy. Engleski pesnik dolazi bliže cilju kad piše

»and'tis a miracle we may suppose,
 No nastiness offends his skilful nose»**

Velika veština Levyjevog nosa sastoji se zaista u tome da se miluje sa smrdljivim mirisom, da ga nanjuši i privuče na stotine milja. Tako Levyjev nos služi listu »Daily Telegraph« kao slonova surla, pipak, svetionik i telegraf. Stoga se bez preterivanja može reći da Levy svoj list piše svojim nosom.

Taj čistunski »Daily Telegraph« bio je naravno jedini engleski list u kome se mogla i morala pojaviti Vogtova *Lausiada*. U Levyjevom organu od 6. februara 1860. objavljen je 2 1/2 stupca dug članak pod naslovom: »The Journalistic Auxiliaries of Austria« (»Žurnalistički pomagači Austrije«), u stvari, običan prevod oba uvodnika berlinskog lista »National-Zeitung« na zaudarajući engleski jezik. Radi dovođenja u zabludu članak je imao naslov: »From an occasional correspondent, Frankfort on the Main, February 2.« (Od specijalnog dopisnika, Frankfurt na Majni, 2. februara.) Ja sam naravno znao da se jedini dopisnik lista »Telegraph« nalazi u Berlinu, gde ga je Levyjev nos otkrio s uobičajenom virtuoznošću. Odmah sam pisao jednom prijatelju u Berlin,

* »Eto kakvim je svestranim oruđem bio snabdeven Kastor,
 Nosom je rukovao prikladno u svakom poslu.«

** »I eto, ko u tom čuda ne priznaje, / Smrad ne povređuje osetljivi nos.«

¹ najfiniji nos — ² rta noseva

da li mi može imenovati dopisnika Levyjevog organa. Moj prijatelj, čovek čiju je učenost priznao čak i A. v. Humboldt, uporno je tvrdio da u Londonu ne postoji nikakav »Daily Telegraph«, pa prema tome ni njegov dopisnik u Berlinu. Pod tim okolnostima obratio sam se drugom poznaniku u gradu na reci Špree. Odgovor: berlinski dopisnik lista »Daily Telegraph« postoji i zove se — **Abel**. Tu sam uvideo opaku mistifikaciju. Abel je očito bila obična skraćenica za Zabel. — Okolnost da Zabel ne piše engleski nije me mogla zbuniti. Ako Abel kao Zabel, bez poznavanja nemačkog jezika, uređuje »National-Zeitung«, zašto Zabel kao Abel, bez poznavanja engleskog jezika, ne bi bio dopisnik lista »Telegraph«. Dakle, Zabel Abel, Abel Zabel? Kako se izvući iz toga Vavilona? Još jednom sam uporedio mudri berlinski organ s Levyjevim organom i tom prilikom otkrio u 41. broju lista »National-Zeitung« sledeće mesto:

»Liebknecht divno dodaje: »Mi smo svoje potpise hteli da overimo u magistratu(?)».

Ovo mesto s magistratom i Zabelovim začuđujućim upitnikom iza magistrata podseća na onog Švabu koji je, »čim je s broda sišao na azijsko kopno, upitao: 'ima li ovde zemljaka iz Bebingena?'« U Levyjevom organu ne manjka samo celo mesto, nego čak i upitnik, odakle sasvim jasno sledi da Levyjev dopisnik ne deli shvatanje F. Zabela, prema kojem su londonske policijske sudije ili magistrati (magistrates) isto što i berlinski magistrat^[533]. Dakle, Zabel nije bio Abel i Abel nije bio Zabel. U međuvremenu i drugi moji poznanici u Berlinu čuli su o mom traganju. Jedan mi je pisao: »Među 22 000 Levyja u četvrtoj knjizi Mojsija nalazi se i jedan Abel, samo se piše Abigail.« Drugi mi je pisao: »Ovaj put, dakle, Abel je ubio Kaina, a ne Kain Abela.« Tako sam zapadao u sve veću »zabludu«, dok me konačno redaktor jednog londonskog lista nije uverio suhom engleskom ozbiljnošću, da Abel nije nikakva šala, nego naprotiv, jedan jevrejski literata iz Berlina, čije puno ime glasi **dr Karl Abel**. Taj drugi mladić bio je dugo vremena pod Stahlom i Gerlachom marljivi sluga lista »Kreuz-Zeitung«, a s promenom kabineta promenio je, ako ne kožu, onda boju. Nametljiva revnost renegata mogla bi svakako objasniti, kako Levyjev berlinski dopisnik smatra da sloboda engleske štampe postoji samo zato da bi on preko nje mogao javno da prodaje na malo svoje napade divljenja kabinetu Hohenzollerna. Tako se hipotetski može pretpostaviti, da osim Levyja u Londonu postoji i Abel u Berlinu — par nobile fratrum.¹

Abel opskrbljuje svog Levyja istovremeno iz svih mogućih mesta, iz Berlina, Beča, Frankfurta na Majni, Štokholma, Petrograda, Hongkonga itd., što je još veći majstorluk od De Maistre-ovog *Voyage autour de ma chambre*². No bilo pod kojim lokalnim znakom Abel

¹ plemeniti bratski par — ² *Putovanje oko moje sobe*

pisao svom Levyju, on ipak uvek piše pod zodijakalnim znakom raka. Za razliku od ehternahske procesije, gde se ide dva koraka napred, a jedan korak nazad,¹ Abelovi članci idu jedan korak napred, a dva nazad.

«No crab more active in the dirty dance,
Downward to climb, and backward to advance.» (Pope)*

Abel poseduje neospornu veštinu da svom Levyju učini dostupne državne tajne kontinenta. Npr. »Kölnische Zeitung« donosi bilo koji uvodnik, recimo o ruskim finansijama, pozajmljenim možda iz »Baltische Monatsschrift«. Abel propušta mesec dana i onda iznenada šalje članak lista »Kölnische Zeitung« iz Petrograda u London, pri čemu ne propušta da nagovesti da mu je, ako već ne sam car, pa ni ruski ministar finansija, onda svakako jedan od direktora državne banke poverio entre deux cigares¹ statističku tajnu, te trijumfujući uzvikuje: »I am in a position to state etc.«² Ili oficijelni »Preußische Zeitung« ispruža svoje ministraske pipke i nagoveštava, recimo, neme-rodavne ideje gospodina Schleinitza o izbornohesenskom pitanju. Ovaj put Abel ne čeka ni trenutka, nego svom Levyju piše o izbornohesenskom pitanju, i to javno iz Berlina još istog dana. Osam dana kasnije on javlja: »Preußische Zeitung«, vladin organ, donosi sledeći članak o izbornohesenskom pitanju i »I owe to myself« (»Smatram svojom dužnošću«) da upozorim na to da sam ja već pre osam dana itd. Ili prevede kakav članak iz »Allgemeine Zeitung« i stavi natpis, recimo, Štokholm. Tada obavezno sledi fraza »I must warn your readers«, moram upozoriti Vaše čitaoce, ne na prepisani, nego na neki neprepisani članak iz »Allgemeine Zeitung«. No, čim Abel počne da govori o listu »Kreutz-Zeitung«, on se krsti da ne bi bio prepoznat.

Što se tiče Abelovog stila, mogao bi se simbolički prikazati kao neuspelo podražavanje stila Sterna Gescheidta, Isidora Berlinerblau i Jakoba Wiesenriesslera.

S Abelovim dopuštanjem malo ćemo se udaljiti. Original Stern Gescheidt drugi je saučesnik Vogta, neki **L. Bamberger**, 1848. redaktor jednog zakutnog lista u Majncu, a sada »na punoj plati« priženjeni loup-garou³ u Parizu i *decembristički demokrat* »u najjednostavnijem smislu reči«. Da bi se razumeo taj »jednostavni« smisao, moramo znati šatrovački jezik pariske berzanske sinagoge. Stern Gescheidtova »jednostavna« demokratija isto je ono što Isaak Péreire naziva »la démocratisation du crédit«, demokratizacijom kredita, koja se sastoji u tome da se u kockarnicu pretvore ne samo pojedinačni

* »Rak ne bi mogao tako živahno da igra u nečistoći, / s glavom unazad, a s repom unapred.«

¹ između dve cigare — ² »U mogućnosti sam da saopštim, itd.« — ³ vukodlak

delovi nacije, nego cela nacija, da bi se ona mogla varati en masse. Dok je oligarhijski berzanski vuk pod Louis-om Philippe-om bio tako uskogrud da je lovio samo nacionalna bogatstva sakupljena u rukama više buržoazije, pod egidom Louis-a Bonaparte sav fish¹ je za demokratskog berzanskog vuka, koji kao i rimski car uzvikuje: *non olet*² a kao Stern Gescheidt Bamberger dodaje: »*To mora učiniti masa.*« To je demokratija Sterna Bambergera u svojoj najvećoj »jednostavnosti«. Stern Gescheidt Bamberger postao je nedavno poznat pod imenom: »Hura, u Italiju!«^[535] Obratno, za vreme kampanje za državni ustav, on je slušao zov: »*Ĵao, dalje iz Kirhajmbolanda!*« Pobegavši iz Kirhajmbolanda i vukući za nos rajnsko-falački dobrovoljački korpus Stern Gescheidt Bamberger, o čijim junačkim delima mi je poveren jedan dragoceni rukopis, bio je isuviše pametan³ da ne bi nanjušio da je naplavljena, krvlju natopljena, nadubrena zemlja decembra zlatonosna žila za pametne kopače zlata. On se dakle uputio u Pariz, »gde se osećaš slobodnije nego što znaš«, kako to lepo kaže njegov prijatelj Isidor Berlinerblau alias *H. B. Oppenheim*. Vrlo veseo postao je Stern Gescheidt, kome je 1858. počela »zastajati cirkulacija« (vidi izveštaj Banque de France o cirkulaciji u 1858/59), kad se nadubrena zemlja decembra počela iznenada prelivati svetlom uzvišenih ideja. Isto toliko pametan koliko i jasno-demokatičan, Stern Gescheidt je uvideo da bi pariski potop mogao odneti ne samo nadubrenu zemlju decembra, nego i *Pro* o njegovoj Glavnoj knjizi, a ostaviti samo *Contra*. Kao što je poznato, Gescheidt Bamberger povećao je broj helenskih muza, dodavši im deset, hebrejsku muz, »muzu vremena«, kako on naziva bilten berzanskih kurseva.

A sada se vratimo Abelu. Abelov stil je natopljen s odor specifus⁴, koji je neophodan listu »Daily Telegraph«, papirnatij kloaki prestonice sveta. Kad je Levy sasvim ganut parfemom Abelove korespondencije, Abelovom učenošću i industrijskom poduzetnošću, kojom Abel piše istovremeno s 20 različitih stepeni geografske širine, — u takvim trenucima krajnje tronutosti, Levy intimno-nežno naziva Abela svojom — »industrious bug«*.

Već poetska pravедnost zahteva da »okrugla priroda« ne ostane na kraju komedije zajedno s Abelom na londonskom dubrištu, ali ko da ga izvuče iz tog dubrišta? Ko da bude spasitelj? Spasitelj treba da bude prljavi razvratnik, naime, **baron von Vincke**, junker iz crvene zemlje (Vestfalije), vitez veselog lica, chevalier sans peur et sans reproche.^[536]

Kao što je ranije spomenuto, »*Neue Rheinische Zeitung*« je već 1848. pokazao identitet suprotnosti Vogta i Vinckea; i sam Vogt slutio je to već 1859, kad je pisao svoje *Studien*:

* »trudoljubivom stenicom«

1 plen — 2 ne smrdi — 3 na nemačkom: gescheit — 4 specifičnim mirisom

»Gospodin von Vincke kao apostol nove državne slobode... stvarno se graniči s područjem smešnog« (ibid., str. 21.),

dakle, s Vogtovim područjem. A 1. marta 1860. Vincke je otvoreno predložio izmirenje, kad je »čedni pruski predstavnički dom«, kao što kaže Joh. Philipp Becker, »ilustrovao družinom palikuća«. Jedva godinu dana pre toga on je istom domu preporučivao pamflet *Po i Rajna*^[537], čije sumporasto poreklo, u pomanjkanju Levyjevog nosa, nije naravno mogao nanjušiti. Kad je Vincke kao i Vogt grdio Poljsku i kad je Vincke kao i Vogt proklamovao podelu Nemačke, onda su neprijateljska braća pala jedan drugome zauvek u naručje.

Poznato je kako se istoimeni polovi uzajamno odbijaju. I tako su se Vogt i Vincke dugo odbijali. Obojica trpe od blagolagoljivosti, pa je tako svako od njih verovao da mu drugi ne da da dođe do reči.

Kao što svedoči Ranickel, Vogt je veliki zoolog, isto tako kao i Vincke, kao što dokazuje njegovo svinjogojstvo u Ikernu.

U španskoj drami na svakog junaka dolaze dva lakrdijaša. Čak i svetog Ciprijana, španskog Fausta, Calderon snabdeva Mosconom i Clarinom. Tako je u frankfurtskom parlamentu reakcionarni general von Radowitz imao dva komična ađutanta, svog harlekina Lichnowskog i svog klovn Vinckea. A Vogt, liberalni protu-klovn, morao je sve da čini sam, šta ga je nužno ozlovoljilo protiv Vinckea, budući da se Jakob Venedey razumeo samo u sentimentalni deo ulcge Pantalona. Vincke je voleo da katkada provetri svoju ludačku kapu. Tako je na parlamentarnom zasedanju 21. juna 1848. izjavio:

»da katkada veruje da se pre nalazi u pozorištu, nego u takvoj skupštini«.

A prilikom jedne svečanosti frankfurtskih parlamentarnih torijevaca on je gostovao kao *knez budala*, sedeo je na jednom buretu i pevao:^[538]

»Ich bin der Fürst von Thoren
Zum Saufen auserkoren.«¹

To je takođe vredalo njegovog protivnika. Osim toga, Vogt i Vincke nisu mogli jedan drugog da plaše, zbog čega su smatrali sasvim bezopasnim da jedan drugog napadaju. Falstaf Vogt je znao cenu viteza bez mane i straha, i vice versa. Vestfalski Bayard je svojevremeno studirao pravo na nemačkim univerzitetima, manje rimski corpus juris^[539], jer, rekao je on, vestfalski preci nisu uzalud potukli Vara. Utoliko revnosnije dao se na tevtensko pravo, osobito na *studentske običaje*, čiju osnovu je izmerio u svim dimenzijama i proslavio pod imenom *pravna osnova*. Usled tog kazuistički dubokog izučavanja studentskih običaja, on se i kasnije, prilikom svakog dvoboja, spotakao o kakvu dunskotovsku^[540] dlaku, koja se u odlučnom trenutku postavila kao nesavladiva prepreka između viteza i krvoprolića, kao goli

¹ »Ja sam knez budala / Za pijančenje odabran.«

mač u bračnom krevetu između princeze i locum tenens¹. Ovo cepidlačenje događalo se uvek u međuvremenu, s pravilnošću periodičke groznice, od avanture pripravnika vrhovnog suda Benda za vreme Ujedinjenog landtaga 1847.⁽⁵⁴¹⁾ do ne manje poznate avanture pruskog ministra rata² u poslaničkom domu 1860. Vidi se, dakle, kako su nedavno oklevetali junkera da je izgubio svoju pravnu osnovu. Nije njegova krivica, ako se njegova pravna osnova sastoji od samih klopki. Štaviše, budući da je kodeks studentskih običaja vrede samo za pravničke debate višeg stupnja, oštroomni junjer zamenjuje ga u običnoj parlamentarnoj praksi — *drvenim kodeksom*.

U frankfurtskom žabnjaku Vincke je u velikoj ljutini nazvao svog protivnika Vogta »*ministrom budućnosti*«. Kad je u Ikernu saznao da Vogt, sećajući se izreke:

»Nem Dich eines Ämptleins an,
So heisst das Jahr durch Herr fortan«³⁽⁵⁴²⁾,

nije postao samo državni regent, nego čak ministar spoljnih poslova in partibus, on je planuo, i počeo nezadovoljno gundati o nepriznatim pretenzijama na napredovanje po starešinstvu. Jer, Vincke je već u Ujedinjenom landtagu 1847. opoziciono nastupao protiv vlade kao fronder i protiv buržoaske opozicije kao predstavnik plemstva. Stoga je, prilikom izbijanja martovske revolucije, smatrao sebe pre svih drugih odabranim da spasava krunu. Njegovi suparnici postali su ministri sadašnjice, a on sam dobio je mesto »*ministra budućnosti*«, mesto koje je do sadašnjega trenutka zauzima s neprekidnim uspehom.

Iz osvete je stresao berlinsku prašinu sa svojih nogu i otišao u Frankfurt u crkvu svetog Pavla na krajnju desnicu, da bi ovde galamio kao klovn, klaker i kavgađžija generala Radowitza.

Fink je bio fanatično odani Austrijanac, sve dotle dok mu je vlast odobravala. Kao opsednut grmeo je protiv *nacionalnosti*.

»Na levoj strani sanjare redom o svim mogućim nacionalnostima, o Italijanima, Poljacima, a sada i o Madarima.« — (Sednica od 23. oktobra 1848).

Tri viteza, Vincke, Lichnowski i Arnim vodili su muzički trio:

»Es brüllt der Ochs, es f... die Kuh,
es spielt der Esel den Bass dazu«⁴,

s takvom virtuožnošću protiv govornika koji su govorili u korist Poljske (sednica od 5. juna 1848), da je čak i predsednikovom zvoncu nestalo daha, i kad je Radowitz tražio za Nemačku Minčo iz vojno-geografskih razloga, Vincke se, na veselje cele galerije i na potajno Vogtovo ushićenje, postavio na glavu i aplaudirao nogama. Glavni

¹ zamenika muža — ² Albrehta Roona — ³ »Pribavi sebi samo čin / I do godine si gospodin« — ⁴ »Bik riče, krava p... / magarac uz to bas svira.«

klaker za zaključke, kojima je frankfurtski žabnjak utisnuo pečat nemačke narodne volje dinastičkom podjarmiljivanju Poljske, Mađarske i Italije, junker iz crvene zemlje vikao je još mnogo radosnije kad je trebalo žrtvovati zahteve nemačke nacije sramnim primirjem u Malmeu. Da bi osigurali većinu za ratifikaciju primirja, diplomatski i drugi gledaoci s galerije prišuljali su se u klupe desnice. Prevara je bila otkrivena i Raveaux je zahtevao novo glasanje. Protiv njega je revnosno istupio Fink, dokazujući da nije važno ko glasa, nego što glasa. — (Sednica od 16. septembra 1848.) Za vreme septembarskog ustanka u Frankfurtu, izazvanog ratifikacijom primirja u Malmeu, vestfalski Bayard je nestao bez traga, da bi se, posle proklamacije opasnog stanja, besnim reakcionarnim napadima osvetio za svoj strah, za koji mu niko nije mogao dati naknadu.

Nezadovoljan svojim napadima na Poljake, Italijane i Mađare, on je predložio austrijskog nadvojvodu Johanna za predsednika privremene centralne vlasti (sednica od 21. juna 1848), ali pod najpokornijim uslovom da habsburška izvršna vlast nemačkog parlamenta ne ispunjava, niti objavljuje, niti da uopšte prima na znanje njegove plebejske zaključke. On je bio izvan sebe od besa kad su njegove kolege iz većine, već radi promene, glasale za to da državni namesnik bar u zaključcima o ratu i miru i pri ugovorima s inostranim silama blagoizvoli dobiti prethodnu saglasnost parlamenta. — (Sednica od 30. juna 1848). A veliki govornički žar, kojim je Fink pokušao da izvuče iz nemačkog parlamenta votum poverenja ministru Schmerlingu i kompaniji, kao nagradu za njihovu krivicu i krivicu državnog namesnika u krvavoj besramnoj izdaji u Beču^[543] (sednica od 24. oktobra 1848), pobedonosno je pobio klevetu Fischarta:

«O, wie erkaltet Mäuler,
Sind Westfeling Mäuler!»^[544]

Tako je Vincke bio prijateljsko-susedski naklonjen Habsburgovcima, dok se iznenada nad parlamentarnom Saharom nije nadnela fatamorgana Male Nemačke^[409], u kojoj se junkeru učinilo da već vidi u prirodnoj veličini ministarsku fotelju sa zebom² ispod ruke. A kako su zidovi crkve svetog Pavla imali neobično duge uši, on je sebi mogao laskati da će frankfurtski šum njegovih parlamentarnih izliva o lojalnosti i odanosti hoenzolerenskoj dinastiji biti blagonaklono primljen u Berlinu. Nije li on u punoj crkvi svetog Pavla izjavio 21. juna 1848:

«Poslali su me moji birači da zastupam ne samo prava naroda, nego i prava knezova. Ja se još uvek divim rečima velikog izbornog kneza³, koji je stanovnike Marke nazvao svojim najvernijim i najpokornijim podanicima. A mi u Marki na to smo ponosni.»

¹ O, kako su bezdušne njuške, / Njuške zemlje Vestfalske! — ² Fink na nemačkom znači: zeba. — ³ Friedricha Wilhelma

I markanski Bayard je prešao od fraza na delo u onoj slavnoj oratorskoj bici kojoj duguje svoj viteški perčin. — (Sednica od 7. i 8. avgusta 1848.) Naime, kad je Brentano, prilikom zahtevane amnestije za Friedricha Heckera, izgovorio s tribine jednu dvosmislenu primedbu o jednom henzolernskom princu, Finka je uhvatio napad besa stvarne pseće lojalnosti. Skočivši sa svog mesta na gospodina Brentana, pokušao je da ga gurne s tribine govoreći: »Dole, huljo!« Brentano je odbranio svoje mesto. Kasnije ga je junker još jednom napao i dobio mu, naravno zadržavajući sebi pravo da kasnije zrelo razmisli o eventualnim mogućnostima svoje pravne osnove, u znak izazova svoju vitešku rukavicu, koju je Brentano prihvatio rečima:

»Pred crkvom mi možete reći sve što želite; ovde me ostavite na miru, ili ću vas ošamariti.«

Junker je posegao u svoj oratorski tobolac i iz njega izbacio još neke pogrdne reči na adresu levice, dok mu Reichardt nije doviknuo: »Von Vincke, Vi ste kukavica.« — (Sednica od 8. avgusta 1848.) Debatu o sukobu između vlade Brandenburga i berlinske skupštine sporazumaša Fink je pokušao da onemogući predlogom da se prosto pređe na dnevni red.

»Od vremena pobedonosnog Wrangelovog ulaska u Berlin«, rekao je on, »nastao je mir, porasla je vrednost papira . . . , berlinska skupština nema prava da narodu izdaje proklamacije itd.«

Tek što su sporazumaši razjurenjeni, naš vitez bez mane i straha još bešnje navali na njih.

»Za republiku«, urlao je on na sednici 15. decembra 1848, »nedostaje nam političko obrazovanje; to su nam pokazali zastupnici bivše berlinske skupštine, time što su prihvatili odluke koje su proizlazile iz niskog ličnog častoljublja.«

Buru, koja je posle toga izbila, on je stišao izjavom

»da je spreman da protiv svakog viteški brani svoje gledište«, ali, dodao je oprezni vitez, »ne mislim na članove ove skupštine, nego na članove razjurenjene berlinske skupštine«.

Tako je prkosno odzvanjao izazov markanskog Bayarda celoj vojsci razjurenjenih sporazumaša. Jedan od tih razjurenjenih čuo je poziv, prikupio snagu i zaista doveo do nečuvenog događaja, primoravši junkera iz crvene zemlje na bojno polje kod Ajzenaha. Činilo se da je krvoproliće postalo neizbežno, kad je Bayard u trenutku odluke pronašao dunsokotovski izgovor. Njegov protivnik zvao se Georg Jung, a zakoni časti nalagali su vitezima bez mane i straha da se tuče s aždajom, ali ni u kom slučaju s imenjekom pobednika aždaje¹. Tu fiksnu ideju Fink nije sebi dao izbiti iz glave. Radije, zaklinjao se on sve-

¹ svetim Dordem; nemačko ime Georg znači: Dorde

čano, radije sam sebi rasporeti trbuh kao japanski daimio^[545], nego učiniti nešto nažao nekome koji se zove Georg, a osim toga je isuviše mlad¹ za megdan. No, zato je uporni duellant u crkvi svetog Pavla utoliko odlučnije besnio protiv Temme i drugih osoba protivnika vlade, koji su u Minsteru sedeli iza brave. — (Sednica od 9. decembra 1848.) Ako on u svojoj želji da ugodi višim mestima nije prezao ni od kakvih detalja, njegova revnost u lojalnosti premašila je samu sebe u njegovim golemim naporima da ostvari Malu Nemačku i veliku prusku krunu. Warwick, stvaralac kraljeva, bio je dete u poređenju s Vinckeom, stvaraocem careva.

Bayard iz Marke verovao je da je dovoljno vratio zlo dobrim nezahvalnim martovcima 1848. Kad je pala vlada dela^[546], Vincke je za neko vreme nestao iz crkve svetog Pavla i bio na raspolaganju. To se ponovilo kad je pala vlada von Pfuela. A kako brdo nije htelo Muhamedu, odlučio je Muhamed da ode brdu. Izabran u nekom Rotten borough^[547], vitez iz crvene zemlje pojavio se iznenada u Berlinu, kao poslanik oktroisanog predstavničkog doma, pun strasne želje da dobije nagradu koja ga je čekala zbog njegovih frankfurtskih podviga. Osim toga, vitez se izvanredno dobro osećao u opasnom stanju koje ga nije lišilo nikakvih neparlamentarnih sloboda. Zviždanje i podsmehivanje, kojim su ga pozdravili građani Berlina, kad je među oktroisanim delegatima čekao pred dvorcem na prijem u Beloj dvorani, slušao je s oba uha utoliko požudnije što mu je Manteuffel delikatno nagovestio da su na najvišem mestu, već radi toga da bi se našao upražnjeni ministarski portfelj za izvesnu zaslugu, skloni da prihvate malonemačku krunu iz ruku frankfurtskog stvaraoca careva. Opijen tom slatkom nadom, Fink je u međuvremenu pokušao da bude koristan vladi kao dirty boy². Prema uputstvu lista »Kreutz-Zeitung« sastavio je nacrt adrese kralju, besneo protiv amnestije, sam je prihvatio oktroisani ustav samo pod izričitim uslovom da ga »jaka državna vlast« ponovo pregleda i očisti, vredeo delegate levice koji su trpeli od opsade i iščekivao svoj trijumf.

Katastrofa se približavala. Frankfurtska delegacija s predlogom za cara stigla je u Berlin, i Vincke je 2. aprila (1849) uneo najlojalniji ispravak u projekt predloga za cara, za koji je Manteuffel najnaivnije glasao. Odmah posle završetka sednice, Vincke je kao bezuman jurnuo u susednu starinarnicu, da bi svojeručno kupio novčanik, novčanik od crnog kartona s crvenim baršunastim ovojem i zlatnim rubovima. Pun blaženstva, trijumfalno se smeškajući kao Faun, sedeo je vitez veselog lica sledećeg jutra na centralnoj skupštinskoj sednici, ali — »nikada, nikada, nikada«, odjekivalo je, Manteuffelove usne ironično su poigravale, a hrabri junker, bledih usena, kao jegulja drhtavica koprcao se od unutrašnjeg uzbuđenja, divlje je davao znakove svojim prijateljima: »Držite me, inače ću napraviti belaj.« Da

¹ Igra reči: jung znači: mlad; Jung — prezime — ² momak za prijavu poslove

bi ga zadržao, »Kreutz-Zeitung«, čija je uputstva Vincke već mesecima strašljivo sledio i koji je u njemu video kuma svog projekta adrese skupštini, objavio je sledećeg dana članak pod naslovom: »Domovina je u opasnosti«, gde se između ostalog kaže:

»*Vlada ostaje, i kralj odgovara gospodinu Vinckeu i drugovima da se ništa ne brinu za stvari koje ih se ne tiču.*«

A obmanuti vitez sans peur et sans reproche otcupkao je od Berlina u Ikern spuštenijeg nosa nego što ga je ikada imao Levy, nasamaren, kako se samo može nasamariti — *ministar budućnosti!*

Pošto se dugo godina kiselio u praktičnoj zoologiji u Ikernu, Cincinat iz crvene zemlje probudio se jednog lepog jutra u Berlinu kao zvanični šef opozicije pruskog predstavničkog doma. Pošto mu je tako loše išlo s desničarskim govorima u Frankfurtu, u Berlinu je držao levičarske govore. Da li je predstavljao opoziciju poverenja ili poverenje opozicije, nije se moglo tačno ustanoviti. Ali u svakom slučaju, ponovo je proigrao svoju ulogu. On se uskoro vladi pokazao neophodnim u opozicionim klupama, pa mu je bilo zabranjeno da ih ikada više napusti. I tako je junker iz crvene zemlje ostao — *ministar budućnosti.*

Pod tim okolnostima Fink je izgubio strpljenje i zaključio je svoj slavni ikernski ugovor. *Vogt* mu je crno na belo obećao: čim Plon-Plon zauzme prvo parlamentarno ostrvo Baratariju na nemačkom kopnu i nastani ga s Sch-Oppenheimerima¹ i svog Falstafa postavi za njihovog regenta, *Vogt* će vestfalskog Bayarda postaviti za svog ministra-predsednika, a osim toga, daće mu vrhovnu sudsku vlast u svim dvobojima; dalje, proizvešće ga za stvarnog tajnog generalnog graditelja puteva*, osim toga, proizvešće ga u kneževski stalež s titulom kneza budala i, najzad, iskovaće na *limu* — koji će u ostrvskom fogtovstvu cirkulisati umesto novca — par sijamskih blizanaca — desno *Vogta* kao plon-plonovskog regenta, levo *Vinckea* kao *Vogto*-vog ministra, i oko obimne dvostruke figure lišćem vinove loze obavijeni natpis:

»Maul zu Maul mit Dir
Fordr' ich mein Jahrhundert in die Schranken.«¹⁵⁻¹⁸2

* Vidi mali spis: »Auch eine Charakteristik des liberalen Abgeordneten von Vincke und erbanliche Geschichte des Sprochhövel-Elberfelder Wegbaues«, Hagen, 1849.

¹ Igra reči: Schoppen znači satljik, politrenjak; »Schoppenheimeri« bi se moglo prevesti sa »pijanci«. — ² »S tobom, gubicom uz gubicu / Na boj izazivam stolieće.«

XI

Proces

Krajem januara 1860. dospela su u London dva broja *berlinskog* lista »*National-Zeitung*« s dva uvodnika, prvi pod naslovom: *Karl Vogt* i »*Allgemeine Zeitung*« (br. 37 lista »*National-Zeitung*«), a drugi: *Kako se prave radikalni pamfleti* (br. 41. lista »*National-Zeitung*«). Pod tim različitim naslovima izložio je **F. Zabel** in usum delphini⁽⁵⁰⁸⁾ pre-radeno izdanje Vogtove »*Glavne knjige*«. Ova je dospela u London mnogo kasnije. Odmah sam odlučio da **F. Zabela** tužim u Berlinu zbog klevete.

Samo u vrlo retkim, izuzetnim slučajevima, kad su u pitanju bili partijski interesi, kao prilikom kelnskog procesa protiv komunista, ja sam literarno odgovarao na gomile psovki, kojima su me cele decenije obasipali u nemačkoj i nemačko-američkoj štampi. Po mom shvatanju štampa ima *pravo da uvredi* pisce, političare, glumce i ostale javne radnike. Kad sam smatrao da napad zaslužuje pažnju, u takvim slučajevima držao sam se pravila: à corsaire corsaire et demi¹.

Ovde je stvar bila drugačija. *Zabel* me je optužio zbog niza *kriminalnih i infamnih* postupaka, i to pred publikom koja je iz partijskih predrasuda sklona da veruje najčudovišnijim stvarima, a koja, s druge strane, usled moje jedanaestogodišnje odsutnosti iz Nemačke, nije imala ni najmanji kriterijum da sudi o meni. Apstrahujući od svih političkih obzira, bio sam obavezan već prema svojoj porodici, ženi i deci, da *besramne* Zabelove optužbe podvrgnem sudskom ispitivanju.

Sam karakter moje tužbe već je unapred isključivao svaku sudsku komediju zabluda, sličnu Vogtovom procesu protiv »*Allgemeine Zeitung*«. Da mi je pala na pamet fantastična namera da protiv Vogta apelujem na isti onaj Fazyjev sud koji je u Vogtovom interesu već onemogućio istragu o jednom kriminalnom delu, onda bi se stvari od odlučujućeg značaja mogle obaviti *samo* u Pruskoj, a ne u Ženevi, dok se, obratno, jedini Zabelov podatak za koji bi mogao tražiti do-

¹ na nevaljalstvo nevaljalstvom i po

kaze kod Vogta zasniva na tobožnjim dokumentima koje bi Zabel lako mogao pokazati u Berlinu, kao i njegov prijatelj Vogt u Ženevi. Moja »žalba« protiv Zabela sadrži sledeće tačke:

1. Zabel kaže u 37. broju lista »National-Zeitung« od 22. januara 1860. u članku pod naslovom: *Karl Vogt i „Allgemeine Zeitung“*:

»Vogt saopštava na str. 136 i dalje: pod imenom *družine palikuća* ili pak *bürstenheimera* bio je u emigraciji 1849. poznat izvestan broj ljudi, koji su u početku bili raspršeni po Švajcarskoj, Francuskoj i Engleskoj, a zatim se postepeno sakupili u Londonu, i *tamo kao svog vidljivog vođu smatrali gospodina Marxa*. Politički princip te družine bila je »diktatura proletarijata« i s tom iluzijom zavodili su u početku ne samo neke bolje emigrante, nego i radnike iz Willichovog dobrovoljačkog korpusa. *Među emigrantima nastavili su delo lista »Rheinische Zeitung«, koji je 1849. odvrtao od svakog učešća u pokretu, kao što je sve članove parlamenta stalno napadao zato što pokret ima za sadržaj samo državni ustav. Družina palikuća podvrgavala je svoje pristalice strašnoj disciplini*. Ko je od njih pokušavao da na bilo koji način postigne kakav građanski uspeh, bio je, samim tim što je pokušao da se osamostali, izdajnik revolucije, čije se ponovo izbijanje očekivalo svakog časa i koja stoga mora da drži svoje vojnike spremne da ih pošalje na bojno polje. Širenjem glasina, korespondencije, itd., među tom brižljivo održavanom klasom potucala izazivani su nesloga, tučnjave, dvoboji. Jedan je sumnjičio drugoga kao špijuna i reacionara, nepoverenje je postojalo kod svih prema svima. *Jedno od glavnih zanimanja družine palikuća sastojalo se u takvom kompromitovanju ljudi u domovini, da su ti ljudi morali da plaćaju novcem da družina sačuva tajnu i da ih ne kompromituje. U Nemačku je bilo poslato ne jedno, nego stotine pisama s pretnjom da će biti denuncirano učestvovanje u ovom ili onom aktu revolucije, ako do određenog roka na označenu adresu ne bude dostavljena određena svota novca*. Po principu: »ko nije bezuslovno s nama, taj je protiv nas«, svakog ko je istupao protiv tih intriga, ne samo da su kompromitovali među emigrantima, nego su ga pomoću štampe »upropašćavali«. »Proleter« su ispunjavali stupce reacionarne štampe u Nemačkoj svojim tužakanjem onih demokrata koji ih nisu priznavali, oni su postali saveznici tajne policije u Francuskoj i Nemačkoj. Radi daljeg karakterizovanja Vogt između ostalog iznosi jedno dugo pismo bivšeg poručnika Techowa od 26. avgusta 1850, gde su opisani principi, intrige, neprijateljstva, tajni savezi »proletera« koji se međusobno bore, a iz kojeg proizlazi da »Marx s napoleonovskom uobraženošću zbog svoje duhovne nadmoćnosti drži u velikoj stezi družinu palikuća.«

Da bi se razumelo ono što sledi, treba odmah primetiti da Zabel, koji u gore preštampanom mestu tobože navodi da Vogt iznosi, navodi sada u vlastito ime radi daljeg ilustrovanja družine palikuća jedno za drugim: Chervalov proces u Parizu, proces protiv komunista u Kelnu, moj spis o tom procesu, Liebknechtov revolucionarni kongres u Murtenu i njegovu vezu s »Allgemeine Zeitung« koju sam ja utvrdio, Ohlyja, »takode kanal družine palikuća«, i najzad, Biscampovo pismo listu »Allgemeine Zeitung« od 20. oktobra 1859, i onda zaključuje rečima:

»Osam dana posle Biscampa, Marx je takode pisao listu »Allgemeine Zeitung«

i nudio »sudski dokument« kao dokaz protiv Vogta, o kome ćemo govoriti možda drugi put. *To su dopisnici »Allgemeine Zeitung«.*

Od celog tog uvodnika br. I, kao predmet tužbe uzeo sam samo pasus odštampan pod 1), i to samo sledeće rečenice koje se u njemu nalaze:

»Jedno od glavnih zanimanja družine palikuća« (kojoj komanduje *Marx*) »sastojalo se u takvom kompromitovanju ljudi u domovini, da su ti ljudi morali da plaćaju novcem da družina sačuva tajnu i da ih ne kompromituje. U Nemačku je bilo poslato ne jedno, nego stotine pisama s pretnjom da će biti denuncirano učestvovanje u ovom ili onom aktu revolucije, ako do određenog roka na označenu adresu ne bude dostavljena određena svota novca.«

Ovde sam naravno zahtevao od Zabela *dokaz za istinitost* njegove tvrdnje. U prvoj informaciji za svog advokata, gospodina pravnog savetnika *Webera* u Berlinu, pisao sam da od Zabela ne zahtevam »stotine pretećih pisama«, niti jedno, nego jedan jedini redak u kome bi bilo koji od mojih poznatih partijskih drugova skrivio tu besramnost. Trebalo je da se Zabel samo obrati Vogtu, koji bi mu odmah putem pošte poslao tuceta »pretećih pisama«. A ako Vogt slučajno od stotine pretećih pisama ne bi mogao da pokaže ni jedan red, onda bi u svakom slučaju mogao da imenuje više stotina »ljudi u domovini«, koji su na navedeni način bili žigosani. Budući da se ti ljudi nalaze u »Nemačkoj«, bili su u svakom slučaju pre dostupni sudu u Berlinu, nego sudu u Ženevi.

Moja tužba protiv Zabelovog uvodnika br. I ograničila se, dakle, na jednu jedinu tačku — na *političko kompromitovanje ljudi u Nemačkoj, da bi im se iznudilo novac*. U svrhu istovremenog opovrgavanja ostalih navoda njegovog uvodnika br. I, naveo sam niz činjenica. Ovde nisam zahtevao *dokaz za istinitost*, nego sam naveo *dokaze o lažnosti*.

Pismo *Johanna Philippa Beckera* dovoljno je objasnilo pitanje *družine palikuća ili pak bürstenheimera*. Što se tiče *karakterizovanja Saveza komunista* i načina mog učešća u tom savezu, mogao se pozvati u Berlin kao svedok, između ostalih, i gospodin *H. Bürgers* iz Kelna, jedan od osuđenih na procesu protiv komunista, i za vreme sudske rasprave uzeti od njega izjava pod zakletvom. Dalje, *Friedrich Engels* našao je među svojim papirima pismo datirano novembra 1852, čija je *autentičnost* potvrđena poštanskim žigom Londona i Mančesteru, u kome sam mu saopštio raspuštanje saveza, što je usledilo na moj predlog, a zatim i motive raspuštanja koji su sadržani u zaključcima: da su od vremena hapšenja optuženih u Kelnu prekinute sve veze s Kontinentom i da takvo propagandno društvo nije uopšte više savremeno. Što se tiče Zabelove bestidne tvrdnje o mojoj vezi »s tajnom policijom u Nemačkoj i Francuskoj«, ona bi se dokazala delimično na procesu protiv komunista u Kelnu, a delimično na Chervalovom procesu u Parizu. Na ovaj poslednji proces vratiću se kasnije.

U vezi s ovim prvim, ja sam svom branitelju poslao svoj spis *Otkrića o procesu protiv komunista u Kelnu*, koji je objavljen 1853, i upozorijo ga da bi mogao pozvati u Berlin gospodina advokata Schneidera II iz Kelna i uzeti od njega izjavu pod zakletvom o mom učešću u otkrivanju policijske infamije. Zabelovoj tvrdnji da smo ja i moji partijski drugovi »ispunjavali stupce reakcionarne štampe u Nemačkoj tužakanjem onih demokrata« koji nam se »nisu klanjali« — suprotstavio sam činjenicu da *nikada*, ni direktno ni indirektno, nisam iz inostranstva saradivao u nemačkim listovima, s jednim izuzetkom lista »Neue Oder-Zeitung«. Moji prilozi štampani u tom listu, a u neophodnom slučaju i svedočenje jednog od njegovih redaktora, dr Elsnera, dokazali bi da *nikada* nisam smatrao vrednim truda da spomenem makar i ime kojeg od »demokrata«. Što se tiče saradnje *Liebknechta* u »Allgemeine Zeitung«, ona je počela u proleće 1855, tri godine posle raspuštanja »Saveza«, i *to bez mog znanja*, a sadržavala je uostalom, kao što dokazuju kompleti »Allgemeine Zeitung«, izveštaje o engleskoj politici koji su u skladu s njegovim partijskim stanovištem, a ni slova o »demokratima«. Ako je Liebknecht za vreme moje odsutnosti iz Londona poslao listu »Allgemeine Zeitung« u Londonu objavljeni pamflet protiv »demokrate« Vogta, imao je na to puno pravo, jer je znao da je pamflet izdao jedan »demokrata« koga je »demokrata« Vogt sam pozivao na saradnju u svojoj »demokratskoj« propagandi, smatrajući ga »demokratom« ravnim sebi. Zabelova izmišljotina, kojom je mene hteo da pretvori u dopisnika lista »Allgemeine Zeitung«, uverljivo je opovrgnuta pismom koje mi je napisao *gospodin Orges* (prilog 10) nekoliko dana pre početka augsburškog procesa, a u kome on, između ostalog, pokušava da ispravi moje eventualne »liberalne« predrasude protiv »Allgemeine Zeitung«. Najzad, Zabelova laž da je »osam dana posle Biscampa i Marx pisao listu »Allgemeine Zeitung«, otpada sama po sebi, jer je Biscampovo pismo datirano 20. oktobra 1859, a nekoliko propratnih redaka, kojima sam gospodinu Orgesu poslao zahtevani »dokument«, nalazili su se 24. oktobra 1859. u okružnom sudu u Augsburgu, pa prema tome nisu mogli biti napisani 29. oktobra 1859. u Londonu.

U interesu suda smatrao sam korisnim da navedenom dokaznom materijalu dodam nekoliko dokumenata koji prikazuju klevetnika u groteskno infamnoj svetlosti, koju je »demokrata« Zabel pokušao da baci na moj položaj u emigraciji i na moje »intrige« u inostranstvu.

Ja sam najpre živeo u Parizu od kraja 1843. do početka 1845, kad me je Guizot prognao. Radi karakterizovanja mog položaja u francuskoj revolucionarnoj partiji za vreme svog boravka u Parizu, poslao sam svom branitelju *Floconovo* pismo, koje u ime provizorne vlade od 1848. povlači Guizot-ovu naredbu o progonu i poziva me da se iz Belgije vratim u Francusku. — (Prilog 14). U Briselu sam živeo od početka 1845. do kraja februara 1848, kad me je Rogier prognao iz Belgije. Briselsko poglavarstvo naknadno je smenilo policij-

skog komesara koji je uhapsio moju ženu i mene prilikom onog progona. U Briselu je postojalo jedno internacionalno demokratsko društvo,^[549] čiji je počasni predsednik bio stari general *Mellinet*, spasilac Antverpena od Holandana. Predsednik je bio advokat *Jottrand*, bivši član privremene belgijske vlade; potpredsednik za Poljsku bio je *Lelewel*, bivši član privremene poljske vlade; potpredsednik za Francusku bio je *Imbert*, posle Februarske revolucije 1848. guverner Tiljerija, a potpredsednik za Nemačku bio sam ja, izabran na javnom mitingu, koji se sastojao od članova nemačkog radničkog udruženja i cele nemačke emigracije u Briselu. Jedno Jottrandovo pismo upućeno meni za vreme osnivanja »Neue Rheinische Zeitung« (Jottrand pripada takozvanoj američkoj školi republikanaca, dakle pravcu koji je meni stran) i nekoliko inače indiferentnih redaka mog prijatelja Lelevela, dovoljno pokazuju moj položaj u demokratskoj partiji u Briselu. Ja sam ih, stoga, priložio dokumentima odbrane (prilog 14).

Pošto sam u proleće 1849. progan iz Pruske, a krajem leta 1849. iz Francuske, otišao sam u London, gde od raspuštanja saveza (1852) i posle odlaska većine mojih prijatelja iz Londona, živim daleko od svih javnih i tajnih društava i uopšte od svakog društva, ali, s vremena na vreme s dopuštenjem »demokrate« Zabela, držim besplatna predavanja iz političke ekonomije odabranom krugu radnika. *Londonsko udruženje za obrazovanje radnika*, iz kojeg sam istupio 15. marta 1850, slavilo je 6. februara 1860. dvadesetogodišnjicu osnivanja; ja sam bio pozvan na tu proslavu, na kojoj je donet jednoglasan zaključak da se »žigoše kao kleveta« Vogtova tvrdnja da sam ja »iskorišćavao« nemačke radnike uopšte, a londonske radnike posebno. Tadašnji predsednik radničkog udruženja, gospodin Müller, dao je da se taj zaključak overi 1. marta 1860. na policijskoj upravi u Bou stritu. Pored tog dokumenta, poslao sam svom advokatu pismo engleskog advokata i vođe čarističke partije, Ernesta Jonesa (prilog 14), u kome izražava svoje negodovanje zbog »infamous articles« (besramnih članaka) lista »National-Zeitung« (Ernest Jones, rođen i odgojen u Berlinu, razume više nemački nego Zabel) i, između ostalog, pominje moju dugogodišnju besplatnu saradnju u londonskim organima čarističke partije. Ovde mogu pomenuti da kad je zasedao parlamenat engleskih radnika^[550] krajem 1853. u Mančesteru, samo Louis Blanc i ja od članova londonske emigracije dobili smo poziv kao počasni članovi.

Konačno, budući da po mišljenju časnog Vogta »živim od znoja radnika«, od kojih nikada nisam dobio ni tražio ni santima, i po mišljenju »demokrate« Zabela »tako kompromitujem ljude u domovini, da su morali da plaćaju novcem, da družina sačuva tajnu i da ih ne kompromituje«, zamolio sam gospodina *Charlesa A. Dana*, managing editor¹ lista »New York Tribune«, prvog englesko-američkog lista,

¹ odgovornog urednika

koji ima 200 000 pretplatnika, pa je stoga rasprostranjen gotovo kao bilski »Commis voyageur« i Zabelov »Organ der Demokratie«, da mi pošalje pismenu izjavu o mojoj desetogodišnjoj plaćenju saradnji u listu »Tribune«, »Cyclopaedia Americana« itd. Njegovo pismo, za mene časno (vidi prilog 14), bilo je poslednji dokument za koji sam smatrao da ga moram poslati svom advokatu radi odbrane od Vogt-Zabelovih smrdljivih metaka br. I.

2. U Zabelovom uvodniku br. II *Kako se prave radikalni pamfleti* (»National-Zeitung« br. 41 od 25. januara 1860) kaže se:

»*Odakle je dolazio novac za taj besplatno deljeni list (naime »Volk«), to znaju bogovi, a da Marx i Biscamp nemaju suvišnog novca, to znaju ljudi.*«

Posmatrano izolovano, ovo mesto moglo bi imati značenje iskrenog izražavanja divljenja, kao kad bih ja, na primer, rekao: »Samo bogovi znaju kako je neki debeljko koga sam za vreme svojih studija u Berlinu poznavao kao duhovno i materijalno najzapuštenijeg besprizornog bilmeza — on je bio vlasnik skloništa za malu decu i njegova literarna delatnost pre revolucije 1848. ograničavala se na nekoliko anonimnih priloga u jednom beletrističkom listu nekog zabačenog mesta, — kako je pomenuti debeli bilmez počeo postajati glavni urednik lista »National-Zeitung«, njegov akcionar i »demokrata koji ima suviše novca«. To mogu slutiti ljudi koji su pročitali jedan Balzacov roman⁽⁵²⁾ i koji su studirali epohu Manteuffela.

Ali, Zabelova izjava dobiva sasvim drugačiji zlonamerni smisao zbog toga što sledi iza njegovih navoda o mojim vezama s tajnom policijom u Francuskoj i Nemačkoj i o mojim policijsko-konspiratorskim pretećim pismima radi iznuđivanja novca, i direktno se priključuje pod tačkom 3) pomenutom »masovnom fabrikovanju falsifikovanih novčanica«. Trebalo je, očito, nagovestiti da ja na nečastan način dostavljam listu »Volk« novčane dotacije. U svrhu sudskog opovrgavanja Zabela služila je izjava pod zakletvom dobijena u Mančesteru 3. marta 1860, prema kojoj sav novac koji sam predao listu »Volk«, s izuzetkom određene sume koju sam sâm platio, nije doticao »s one strane Kanala«, kao što misli Vogt, nego iz Mančestera, i to iz džepova mojih prijatelja. (Vidi augsburšku kampanju).

3. »Radi karakterizovanja taktike *partije proletarijata pod rukovodstvom Marxa*« F. Zabel u uvodniku br. II, priča, između ostalog:

»Na takav je način 1852. skovana zavera najbesramnije vrste protiv švajcarskih radničkih udruženja **masovnim fabrikovanjem falsifikovanih novčanica**; *pobliže o tome vidi kod Vogta itd.*«

Tako Zabel prerađuje Vogtove navode u *Chervalovoj avanturi*, i mene pretvara u moralnog začetnika i kriminalnog saučesnika u »masovnom fabrikovanju falsifikovanih novčanica«. Moj dokazni materijal radi pobijanja navoda »demokrate« Zabela obuhvatao je celi period

od Chervalovog stupanja u »Savez komunista« do njegovog bega u Ženevu 1854. Izjava pod zakletvom, koju je *Karl Schapper* dao 1. marta 1860. pred policijskom upravom u Bou stritu, dokazala je da je Chervalovo stupanje u Savez *prethodilo* mom stupanju u Savez, da je iz Pariza, gde je bio nastanjen od leta 1850. do proleća 1852, stupio u vezu ne sa mnom, nego s meni neprijateljskim kontra-savezom Schappera i Willicha, da je posle njegovog prividnog bega iz tamnice u Sv. Pelagiji i njegova povratka u London (proleće 1852) stupio u tamošnje javno »*Nemačko udruženje za obrazovanje radnika*«, kome ja nisam više pripadao od septembra 1850, dok ga konačno nisu razotkrili, proglasili besramnim i izbacili. Dalje, advokat Schneider II iz Kelna mogao bi da posvedoči pod zakletvom da su otkrića o Chervalu, učinjena za *vreme* kelnskog procesa protiv komunista, o njegovom odnosu prema pruskoj policiji u Londonu itd. potekla od mene. Moja *Otkrića*, objavljena 1853, dokazala su da sam ga javno razotkrio *posle* zaključenja procesa. Konačno, pismo Johanna Philippa Beckera dalo je obaveštenje o Chervalovom ženevskom periodu.

4. Pošto je »demokrata« F. Zabel u uvodniku br. II s logikom pravog tupoglavca nadrobio svašta o pamfletu *Upozorenje*, koji je bio uperen protiv Vogta, i na svaki način se starao da osumnjiči verodostojnost svedočenja Vögelea koje sam poslao listu »*Allgemeine Zeitung*« o *poreklu* pamfleta, on zaključuje na sledeći način:

»On (Blind) očitio nije član užeg *Marxovog kruga*. Nama se čini da *tome krugu* nije bilo suviše teško da od njega načini krivca, a da bi optužba protiv Vogta bila teška, morala je biti nužno svedena na jednu određenu osobu koja bi na to pristala. *Marxov krug* mogao je vrlo lako svaliti na Blinda autorstvo pamfleta upravo zato i pošto se ovaj u *razgovoru s Marxom* i u članku u »*Free Press*« izjasnio u tom smislu; *korišćenjem tih Blindovih izjava i fraza* mogao je pamflet biti isfabrikovan, *tako da je izgledao kao njegov proizvod*... Svako može po volji i po želji da smatra autorom *Marxa* ili *Blinda*« itd.

Zabel me ovde okrivljuje da sam **isfabrikovao u ime Blinda** dokument, pamflet *Upozorenje*, i da sam zatim, poslavši u »*Allgemeine Zeitung*« lažno svedočenje, ukazao na Blinda kao na autora *isfabrikovanog pamfleta*. Sudsko pobijanje tih navoda »demokrate« Zabela bilo je koliko uverljivo, toliko i jednostavno. Ono se sastojalo od ranije citiranog Blindovog pisma Liebknechtu, Blindovog članka u »*Free Press*«, obe izjave pod zakletvom — Wiehea i Vögelea (prilog 12 i 13) i štampane izjave M. D. Schaiblea.

Vogt, koji se, kako je poznato, u svojim *Studien* ruga bavarskoj vladi, podigao je tužbu protiv »*Allgemeine Zeitung*« krajem avgusta 1859. Već sledećeg septembra »*Allgemeine Zeitung*« je morao da nastoji da odloži javnu sudsku raspravu, ali i pored dopuštenog odlaganja, rasprava je stvarno održana *24. oktobra 1859*. Ako se tako nešto dogodilo u *mračnom carstvu Bavarske*, što se moglo očekivati u *svetlom carstvu Pruske*, bez obzira na poslovicu »u Berlinu ima sudija«?

Moj advokat, *pravni savetnik gospodin Weber*, formulisao je moju tužbu na sledeći način:

«Redaktor lista *„National-Zeitung“*, dr Zabel, ponovo me je javno oklevetao u uvodnicama tog lista br. 37 i 41 o. g. i naročito me okrivio: 1. da sam na nečastan i zločinački način dobijao i još i sada dobijam novac; 2. da sam napisao anonimni pamflet *„Upozorenje“* i da sam ne samo namerno ukazao listu *„Allgemeine Zeitung“* na nekog Blinda kao na autora pamfleta, nego da sam to pokušao da dokazem pomoću dokumenta, s čijim sam neistinitim sadržajem morao biti upoznat.»

Pravni savetnik gospodin Weber odabrao je najpre *istražni postupak*, tj. on je Zabelovu klevetu prijavio javnom tužiocu, da bi se protiv Zabela administrativno preduzele mere. Na dan *18. aprila 1860.* usledila je niže navedena «Odluka».

«Original gospodinu dr Karlu Marxu preko gospodina pravnog savetnika Webera, uz saopštenje da *nema javnog interesa* koji bi mi dao povoda da preduzmem mere. (Član XVI uvodnog zakona za kazneni zakonik od 14. aprila 1851.) *Berlin*, 18. aprila.

Javni tužilac pri kralj. gradskom sudu

potpis: **Lippe»**

Moj branilac obratio se vrhovnom javnom tužiocu i *26. aprila 1860.* dobio drugu «Odluku» sledećeg sadržaja:

«Kraljevskom pravnom savetniku gospodinu Weberu, opunomoćeniku gospodina dr. Karla Marxa iz Londona. Vi ste zajedno sa žalbom od 20. aprila, u stvari, prijave protiv gospodina dr Zabela primili i dokumente s primedbom da kao jedini obzir kojim se mora rukovoditi državni tužilac pri ispunjavanju poverljive vlasti, što mu je data članom XVI uvodnog zakona za kazneni zakonik, služi pitanje da li kakav očigledan javni interes zahteva gonjenje? Na ovo pitanje moram u ovom slučaju, u saglasnosti s kralj. javnim tužiocem, odgovoriti negativno i stoga, odbijam Vašu žalbu.

Berlin, 26. aprila 1860.

Vrhovni javni tužilac kralj. apelacionog suda

potpis: **Schwarck»**

Obadve ove negativne odluke tužioca Lippea i vrhovnog tužioca *Schwarcka* smatrao sam potpuno opravdanim. U svim državama na svetu, pa dakle i u pruskodržavi, pod javnim interesom podrazumeva se *vladin interes*. Pruska vlada nije videla i nije mogla videti «*nikakav očigledan javni interes*» da goni «demokratu» Zabela zbog klevete moje osobe. Naprotiv, interes je bio obrnut. Osim toga, javni tužilac nema sudske ovlašćenje da sudi; on mora slepo da sledi, čak i protiv svog uverenja ili shvatanja, propis svog pretpostavljenog, u krajnjoj liniji *ministra pravde*. Dakle, ja sam zaista u potpunosti saglasan s odlukama gospode Lippea i *Schwarcka*, ali sumnjam u pravničku skrupuloznost Lippeova pozivanja na član XVI uvodnog zakona za kazneni zakonik od 14. aprila 1851. Nijedan propis pruskog zakonika ne oba-

vezuje javno tužilaštvo da navodi motive zašto se ne koristi svojom vlašću da goni. Ni član XVI, koji citira Lippe, ne sadrži ni slova u tome smislu. Čemu ga, dakle, citirati?

Tada je moj advokat pribegao *gradanskoj parnici* i ja sam odahnuo. Ako pruska vlada nije imala nikakvog javnog interesa da progoni F. Zabela, utoliko sam ja imao življeg privatnog interesa na samoodbranu. I sada sam ja nastupio u svoje vlastito ime. Kakva će biti *osuda*, bilo mi je svejedno, samo da se uspe u tome da se F. Zabel privede javnom sudu. A sada, zamislite moje zaprepašćenje! Kako sam saznao, još se nije radilo o sudskom razmatranju moje tužbe, nego o razmatranju pitanja da li ja imam *pravo da tužim* F. Zabela?

Ja sam na svoje zaprepašćenje saznao da prema pruskom sudskom uređenju svaki tužilac, pre nego što sudija podigne optužbu, tj. pre nego što izvrši pripreme za stvarnu osudu, mora izložiti slučaj istom sudiji, tako da ovaj utvrdi da li uopšte postoji *pravo na tužbu*. Za vreme tog prethodnog razmatranja akata, sudija može da zahteva novi dokazni materijal, ili da odbaci jedan deo starog dokaznog materijala, ili da utvrdi da uopšte ne postoji **pravo na tužbu**. Ako sudiji odgovara da tužiocu prizna pravo na tužbu, onda on podiže optužbu, počinje istražni postupak, te se stvar odlučuje osudom. Ako sudija ospori pravo na tužbu, onda tužioca jednostavno odbija per decretum, *odlukom*. Taj postupak nije svojstven samo kod tužbi zbog uvrede, nego gradanskoj parnici uopšte. Stoga, tužbu zbog kleвете, kao i svaku drugu gradansku tužbu, mogu odbiti sve instancije takvom službenom *odlukom* i da se o tužbi nikada ne raspravlja.

Mora se priznati da zakonodavstvo, koje privatnoj osobi ne priznaje *pravo na tužbu* u njenim privatnim stvarima, narušava elementarne principe građanskog društva. Pravo na tužbu pretvara se od prava samostalnih privatnih osoba, koje se samo po sebi razume, u privilegiju, koju država deli preko svojih sudskih činovnika. U svakom pojedinačnom pravnom sporu država se gura između privatne osobe i sudskih vrata koja su njeno *privatno vlasništvo* i koja ona po svom nahodjenju otvara ili zatvara. Sudija najpre *određuje* kao činovnik, da bi kasnije *sudio* kao sudija. Isti sudija koji bez saslušanja optuženog, bez istražnog postupka *unapred određuje* da li postoji pravo na tužbu, koji se, recimo stavlja na stranu tužioca, dakle, u izvesnom stupnju odlučuje za odobrenje tužbe, dakle u izvesnom stupnju odlučuje protiv optuženog, upravo taj isti sudija treba kasnije za vreme stvarne sudske rasprave da *sudi nepristrasno* između tužioca i optuženog, dakle, treba da osudi svoju vlastitu raniju osudu. B. je ošamario A. A. ne može da tuži toga koji ga je ošamario pre nego što od sudskog činovnika dobije odobrenje. A. je dužan B. komad zemlje. B. treba radi sudske zaštite svojih vlasničkih prava da dobije prethodno odobrenje. On ga može dobiti ili ne dobiti. B. javno u štampi okleveta A., a potajno sudski činovnik može da »odredi«, da A. ne sme da progoni B. Lako je shvatljivo kakve nezgrapnosti može

proizvesti takav postupak već u čisto građanskim parnicama. A osobito kod klevete među političkim strankama pomoću organa štampe! Kao što je poznato u svim zemljama, pa i u Pruskoj, sudije su ljudi kao i ostali ljudi. Čak je *gospodin dr Götze*, jedan od vice-predsednika kralj. pruskog vrhovnog suda, izjavio u pruskom gornjem domu, da su previranja 1848, 1849. i 1850. unela zabunu u prusko pravosuđe i da mu je bilo potrebno neko vreme da se orijentiše. Ko garantuje dr Götzu, da se on nije preračunao u vremenu koje je bilo potrebno za orijentaciju? Da u Pruskoj pravo na tužbu, na primer, protiv klevetnika, zavisi od *prethodne »odluke«* činovnika, koga vlada osim toga može kazniti (vidi privremenu naredbu od 10. jula 1849. i disciplinski zakon od 7. maja 1851) zbog takozvane »povrede dužnosti u službi« ukorom, novčanom kaznom, nedobrovoljnim premeštanjem na drugo mesto, pa čak i sramnim otpuštanjem iz sudske službe — kako samo da počnem da sve to — ne objasnim Englezima, nego da im predocih kao nešto što je verovatno?

Naime, nameravam da objavim na engleskom jeziku brošuru o svom casus contra F. Zabel. I šta bi sve dao Edmound About, kad je pisao »La Prusse en 1860«, za belešku da u celoj pruskoj monarhiji nigde ne postoji *pravo na tužbu* osim u Rajnskoj provinciji »blagoslovenoj« s Code Napoléon!¹⁵⁵² Ljudi svuda moraju da pate zbog sudova, ali samo im je u malo zemalja zabranjeno *da tuže*.

Pod takvim okolnostima jasno je da se *moj proces* protiv *Zabela* pred *pruskim sudom* morao neprimetno pretvoriti u *moj proces s pruskim sudovima* povodom *Zabela*. No, ostavimo po strani teorijsku lepotu zakonodavstva i bacimo pogled na praktične draži njegove primene.

Na dan 8. juna 1860. izdao je kralj. *gradski sud* u Berlinu sledeću »Odluku«:

»Odluka o tužbi Marxa protiv Zabela od 5. juna 1860. u stvari uvrede. M. 38 de 1860.

1. Tužba se odbija zbog *nedovoljnih činjenica*, jer oba inkriminisana uvodnika ovašnjeg lista »National-Zeitung« izlažu *samo političko držanje augsburškog »Allgemeine Zeitung«* i istorijat anonimnog pampfleta »Upozorenje«, a izjave i tvrdnje koje su u njima sadržane, ukoliko ih je napisao sam autor i ukoliko se **ne sastoje od citata drugih lica**, ne prelaze granice dozvoljene kritike, te se prema odredbi § 154 kaznenog zakonika ne mogu smatrati kažnjivim, jer ni iz *upotrebljenog oblika* tih izjava, ni iz *okolnosti* pod kojima su usledile, ne proizlazi *namera za vredanjem*.

Berlin, 8. juna 1860.

Kralj. gradski sud, kriminalistički osek
Komisija I za uvrede. (M. P.)«

Dakle, *gradski sud* mi zabranjuje da *tužim F. Zabela* i tako Zabela izbavlja od neugodnosti da odgovara za svoje javne klevete! A zašto? »Zbog *nedovoljnih činjenica*.« Javno tužilaštvo odbilo je da istupi protiv Zabela u moju korist, *jer nije postojao priznati javni interes*. Grad-

ski sud zabranjuje mi da u svoje vlastito ime preduzmem mere protiv Zabela, jer ne postoji činjenično stanje. A zašto nema činjeničnog stanja?

Prvo: »Jer se oba uvodnika u listu »National-Zeitung« odnose samo na političko držanje lista »Allgemeine Zeitung«.

Budući da me je Zabel prethodno pretvorio u »dopisnika »Allgemeine Zeitung«, on ima pravo da me načini dečakom koga tuku ni kriva ni dužna u svojoj konkurentskoj prepirci s »Allgemeine Zeitung«, a ja nemam ni pravo da se žalim na tu »odluku« svemoćnog Zabela! Družina palikuća, bürstenheimeri, francusko-nemačka zavera, revolucionarni kongres u Murtenu, proces protiv komunista u Kelnu, falsifikovanje novčanica u Ženevi, »delo lista »Rheinische Zeitung« itd. itd. — sve to odnosi se »samo na političko držanje lista »Allgemeine Zeitung«.

Drugo: Zabel »nije imao nameru da vreda«. Ne, nipošto! Ta dobričina je samo imala nameru da me politički i moralno dotuče svojim lažima.

Ako »demokrata« Zabel tvrdi u listu »National-Zeitung« da sam masovno falsifikovao novac, da sam pravio dokumenta u ime treće osobe, politički kompromitovao ljude u domovini, da bi im iznuodio novac pod pretnjom denuncijacije itd., onda Zabel, govoreći pravnički, može tim navodima postići samo jedno ili drugo: oklevetati me, ili me denuncirati. U prvom slučaju, Zabel podleže sudskoj kazni, a u drugome ima sudski da navede dokaz o istinitosti. Šta se mene tiču ostale privatne namere »demokrate« F. Zabela?

Zabel kleveće, ali bez »namere da vreda«. On me lišava časti, kao onaj Turčin koji je Grku odsekao glavu, bez namere da mu nanesu bol.

Specifične »namere« Zabela da »vreda«, ako u slučaju besramnosti koje meni pripisuje »demokrata« Zabel uopšte može biti govora o »vredanju« i »nameri vredanja«, pakosna namera dobrog Zabela isparava se iz svih pora njegovog uvodnika br. I i br. II.

Vogtova »Glavna knjiga«, računajući i priloge, ima 278 stranica. A F. Zabel, naviknut »to draw out the thread of his verbosity finer than the staple of his argument«¹, široki Zabel, glupak Zabel u stanju je da tih 278 stranica zgusne u nekih 5 malih novinskih stupaca, a da ne propusti ni jednu jedinu Vogtovu klevetu protiv mene i moje partije. Od najprljavijih delova knjige F. Zabel stvara buket, a od manje drastičnih pokazatelj sadržaja. F. Zabel, naviknut da sve misli-molekule rastegne na 278 stranica, kondenzuje 278 stranica u dva uvodnika, a da u tom procesu ne zaboravi nijedan atom podlosti. Ira facit poetam². Koliko je intenzivna morala biti zloba koja je Zabelovu

¹ da »žicu svoje govorljivosti ispreda tanje no što to dozvoljavaju zalihe njegovih razloga«. [⁵⁵⁹] — ² Srdžba stvara pesnika.

vodenu glavu mogla na mađioničarski način da pretvori u hidrauličnu presu takve kompresivne snage!

S druge strane, zloba mu tako totalno zatamnjuje pogled da meni pripisuje čudotvornu snagu, stvarnu čudotvornu snagu, samo da bi mogao da insinuira koju podlost više.

Pošto je u prvom uvodniku počeo s opisivanjem družine palikuća pod mojom komandom, a od mene i mojih partijskih drugova sretno načinio »saveznike tajne policije u Francuskoj i Nemačkoj«, pošto je, između ostalog, pričao da su »ti ljudi« mrzeli Vogta, jer je on, nasuprot njima, neprestano spasavao Švajcarsku, on nastavlja:

«Kada je Vogt prošle godine podigao tužbu protiv lista *„Allgemeine Zeitung“*, ovom listu javio se pismom drugi saučesnik iz Londona, *Biscamp*. . . Autor toga pisma na najbesramniji način nudi svoje . . . pero u svojstvu drugog dopisnika, pored gospodina Liebknechta. Osam dana posle *Biscampa* pisao je i *Marx* listu *„Allgemeine Zeitung“*, te je nudio jedan »sudski dokument« za dokaz protiv Vogta, o kojem (dokumentu, dokazu ili Vogtu?) »ćemo govoriti možda drugi put.»

Poslednje obećanje Zabel daje 22. januara, a ispunjava ga već 25. januara u 41. broju lista »National-Zeitung«, gde se kaže:

«Dakle, Blind odbija da je autor pamfleta; kao autor naznačen je prvi put u *Biscampovom* pismu listu *„Allgemeine Zeitung“* od 24. oktobra . . . Da bi dalje *pledirao* za Blindovo autorstvo *Marx* 29. oktobra piše listu *„Allgemeine Zeitung“*.»

Dakle, F. Zabel mi pripisuje ne jedanput, nego dvaput, najpre 22. januara, a zatim 25. januara, pošto je 3 dana imao za razmišljanje — čudotvornu moć, da 29. oktobra 1859. pišem u Londonu pismo, koje je okružni sud u Augsburgu primio 24. oktobra 1859, i oba puta mi pripisuje tu čudotvornu moć da bi uspostavio vezu između »dokumenta« koji sam ja poslao listu »*Allgemeine Zeitung*« i *Biscampovog* sablažnjivog pisma listu »*Allgemeine Zeitung*«, i moje pismo prikazao kao pedisequus¹ *Biscampovog* pisma. I nije li to bila zloba, ludačka zloba, koja je tog F. Zabela načinila toliko glupim da veruje u čuda, toliko glupim da to dakle prelazi normalnu meru?

Ali, »pledira dalje« *gradski sud*, Zabelov uvodnik br. II uzima za »predmet raspravljanja« samo istorijat anonimnog pamfleta *Upozorenje*. Predmet? Treba reći: povod.

Eisele-Beisele^[414], ovaj put skriveni pod imenom »*prijatelji otadžbine*«, poslali su, kako izgleda, u novembru 1859. »Nacionalnom udruženju«^[554] »otvoreno pismo«^[555], koje je bilo odštampano u reakcionarnom »*Neue Hannoversche Zeitung*«. »Otvoreno pismo« prevršilo je meru Zabelove »demokratije«, koja uravnotežuje svoju lavlju srčanost prema dinastiji Habsburg svojom puzavošću pred dinastijom

¹ posledičnu pojavu

Hohenzollern. Listu »Neue Preußische Zeitung« otvoreno pismo« poslužilo je kao povod za nimalo originalno otkriće da, ako demokracija već počne, ona se ne završava nužno na **F. Zabelu** i njegovom »Organ der Demokratie«. Zabel se razbesneo i napisao uvodnik br. II: *Kako se prave radikalni pamfleti.*

»Time«, kaže važni Zabel, »time što smo pozvali ‚Kreuz-Zeitung‘ da s nama razmotri istorijat pamfleta (*Upozorenje*), *rukovodeći se Vogtovim dokumentima i objašnjenjima*, mi se nadamo da ćemo od njega dobiti na kraju krajeva priznanje da smo ipak imali pravo što smo pre osam nedelja rekli da je otvoreno pismo Nacionalnom udruženju nešto za njega, a ne za nas, da je pripremljen za njegove stupce, a ne za naše.«

Na taj način, od strane Vogta radicaliter¹ upućen u tajne radikalizma, »demokrata« Zabel želi sa svoje strane da posveti i »Kreuz-Zeitung« u tajnu: *Kako se prave radikalni pamfleti*, ili, kako to izražava gradski sud, da »uzme za predmet raspravljanja **samo** istorijat pamfleta: *Upozorenje*«. A kako to F. Zabel počinje?

On počinje s »taktikom partije proletarijata *pod rukovodstvom Marxa*«. On najpre priča kako »proleteru *pod vođstvom Marxa*« iza leđa, a u ime jednog radničkog udruženja, vode prepisku iz Londona sa inostranim radničkim udruženjima, »koja imaju nameru da kompromituju«, pokreću »intrige«, organizuju tajne saveze itd. i konačno, sastavljaju »dokumente« koji »neizbežno privlače intervenciju policije« kod udruženja »koje imaju nameru da kompromituju«. Da bi, dakle, poučio »Kreuz-Zeitung« »kako se prave radikalni pamfleti«, Zabel najpre poučava kako »partija ‚proletera‘ *pod rukovodstvom Marxa*« proizvodi policijsku »korespondenciju« i »dokumente« koji nisu »pamfleti«. Da bi pričao o tome »kako se prave radikalni pamfleti«, on priča dalje kako su »proleteru *pod vođstvom Marxa* masovno proizvodili *falsifikovane novčanice*« 1852. u Ženevi, što opet nisu »radikalni pamfleti«. Da bi pričao »kako se prave radikalni pamfleti«, on saopštava kako su »proleteru *pod vođstvom Marxa*« na centralnoj svečanosti u Lozani 1859. pravili »*manevre*« neprijateljske prema Švajcarskoj i kompromitujuće za udruženje, što opet nisu »radikalni pamfletie; kako su »Biscamp i *Marx*« s novčanim izvorima koji su poznati samo »bogovima« izdavali »*Das Volk*«, što opet nije »radikalni pamflet«, nego jedan nedeljnik, i posle svega toga on se zalaže za neokaljanu čistotu Vogtovog ureda za vrbovanje, što opet nije »radikalni pamflet«. Tako on ispunjava 2 od 3¼ stupca članka »*Kako se prave radikalni pamfleti*«. Dakle, za te dve trećine članka *istorijat* tog anonimnog pamfleta služi samo kao povod da bi nadoknadio Vogtove infamije, o kojima »prijatelj« i saradnik F. Zabel još nije pričao pod rubrikom: »*Političko držanje lista ‚Allgemeine Zeitung‘*«. Najzad, na rastanku

¹ temeljno

Dunce I dolazi do veštine »pravljenja radikalnih pamfleta«, naime do »istorijata« pamfleta *Upozorenje*.

»Blind odbija da je on autor pamfleta; kao autora Biscamp ga drsko i prvi put označuje u pismu listu »Allgemeine Zeitung« od 20. oktobra... Da bi *dalje pletirao* za Blindovo autorstvo, Marx piše listu »Allgemeine Zeitung« 29. oktobra: »Ja sam sebi pribavio *priloženi dokument*, jer je Blind odbio da prizna izjave koje je dao meni i drugima.«

Zabel sumnjiči taj dokument osobito zbog toga što je Liebknecht... »divno« dodao: »Mi smo naše potpise hteli da overimo kod magistrata (?)« — (ovaj upitnik nalazi se u Zabelovu tekstu), a Zabel je jednom zauvek odlučio da ne prizna nijedan drugi magistrat osim berlinskog. Zabel dalje saopštava sadržaj izjave Vögelea, usled koje je Blind poslao listu »Allgemeine Zeitung« svedočenje Hollingera i Wiehea kao dokaz da *pamflet nije složen u Hollingerovoj štampariji*, te, dakle, da ga Blind nije ni *sastavio*, a zatim nastavlja:

»Uvek dosetljivi Marx odgovara u listu »Allgemeine Zeitung« 15. novembra.«

Zabel nabraja različite tačke mog odgovora. Marx kaže ovo... Marx kaže ono... »*osim toga Marx se poziva*«. Dakle, budući da ja »*osim toga*« ništa ne kažem, Zabel je svojim čitaocima saopštio naravno sve tačke mog odgovora? Vi poznajete svog Zabela! On prećutkuje, krade, prikriva odlučujuću tačku mog odgovora. U svojoj izjavi od 15. novembra ja navodim različite tačke, i to pod brojem. Dakle: »1)... 2)... napokon 3)«. »Slučajno je otisak (pamfleta) bio preštampan u listu »Volk« sa sloga pamfleta koji se još nalazio u Hollingerovoj štampariji. Tako bi bilo moguće *bez izjava svedoka*, pomoću jednostavnog uporednja između pamfleta i njegovog preštampavanja u listu »Volk« *sudski dokazati* da je prvi *proizašao iz štamparije F. Hollingera*«. To rešava čitavu stvar, rekao je sebi Zabel. To moji čitaoci ne smeju da saznaju. Tako on uklanja iz mog odgovora najuverljivije mesto, pripisujući mi zato sumnjivu dosetljivost. Tako Zabel priča »Istorijat pamfleta«, dva puta namerno falsifikujući najpre hronologiju, a zatim sadržaj moje izjave od 15. novembra. Njegov *dvostruki falsifikat* krči mu put do zaključka *da sam ja »isfabrikovao pamflet*, i to tako da je *izgledao*« kao Blindov »proizvod«, da sam, dakle, Vögeleovim svedočenjem poslao listu »Allgemeine Zeitung« lažno svedočanstvo, i to *svesno*. Okrivljavanje za pravljenje dokumenata s namerom da se ona prebace na treću osobu, po shvatanju berlinskog *gradskog suda* »ne prelazi granice dozvoljene kritike«, a još manje uključuje »nameru vredanja«.

Na kraju svog recepta *Kako se prave radikalni pamfleti*, Zabelu iznenada pada na pamet da još nije pričao o *jednom* besramnom pronalasku Vogta i odmah iza svog uvodnika br. II ubacuje u velikoj žurbi belešku:

»Godine 1850... 'proleterima' u Nemačkoj bila je poslata druga cirkularna

depeša (kako se Vogt verovatno seća), koju je sastavio parlamentarni Wolf alias *kazamatni Wolff*, i istovremeno dostavljena hanoverskoj policiji.*

S tom valjanom policijskom anegdotom o jednom bivšem redaktoru lista »Neue Rheinische Zeitung«, debeljko i demokrat Zabel, smeškajući se, oprašta se od svoje čitalačke publike. Reči: »alias kazamatni Wolff«, ne pripadaju Vogtu, nego F. Zabelu. Njegovi šleski čitaoci morali bi sasvim tačno znati da se radi o njihovom zemljaku W. Wolffu, bivšem koredaktoru lista »Neue Rheinische Zeitung«. Kako se dobri Zabel brižljivo trudi da u detalje uspostavi vezu između lista »Neue Rheinische Zeitung« i policije u Francuskoj i Nemačkoj! Njegovi Šležani mogli bi možda poverovati da se radi o Zabelovom vlastitom B. Wolffu, o Zabelovom prirodno pretpostavljenom (natural superior), koji, kao što je poznato, ispravno telegrafije svetsku istoriju u »tajnom savezu« s poznatim fabrikantima lažnih depeša *Reuterom* u Londonu i *Havasom* u Parizu. *Sigmund Engländer*, poznati tajni policijski agent, duša je Reuterovog biroa, dakle oduhovljeno jedinstvo trojstva B. Wolff — Reuter — Havas.

Pored svega toga i pored namere demokrate Zabela da ne vredi, *gradski sud* u Berlinu izjavljuje da su istina, u obadva Zabelova uvodnika takde »sadržane izjave i tvrdnje« koje »prelaze granice dozvoljene kritike«, pa su stoga »kažnjive«, dakle, u svakom slučaju i *optužive*. Dakle, ovamo sa Zabelom! Izručite mi Zabela da se koprca pred sudom! Stoj! uzvikuje *gradski sud*. »Izjave i tvrdnje« sadržane u oba uvodnika, kaže gradski sud, »ukoliko« ih je napisao sam autor (Zabel) i **ne sastoje se od običnih citata drugih osoba**, ne prelaze »granice dozvoljene kritike«, nisu »kažnjive«, te stoga Zabel ne samo da ne podleže kazni, nego ne podleže ni tužbi, i »dokumente treba vratiti na račun tužioca«. Dakle, klevetnički deo Zabelovih »izjava i tvrdnji« je »**običan citat**«! Voyons!¹

Iz uvoda ovog odeljka sećamo se da se moja tužba zbog klevete zasniva na 4 mesta iz Zabelovih uvodnika. Na mestu o novčanim izvorima lista »Volk« (pod 2. u gore navedenim tačkama žalbe), *sam Zabel ne daje prednost citiranju*, i stvarno ne citira:

Zabel («National-Zeitung» br. 41). »Odakle je dolazio novac za besplatno deljeni list («Volk»), to znaju bogovi; da Marx i Biscamp nemaju suviše novca, to znaju ljudi.«

Vogt («Glavna knjiga», str. 212) »Stalni dopisnik lista „Allgemeine Zeitung“ saradnik je u tome listu («Volk»), koji je osnovan iz nepoznatih fondova, jer ni Biscamp ni Marx nemaju za to potrebna sredstva« (naime za to da osnuju list iz nepoznatih fondova?).

Na drugom inkriminisanom mestu (gore pod 4), na kome mene

¹ Pogledajmo!

okrivljuju zbog fabrikovanja jednog dokumenta u ime Blinda, Zabel čak izričito izjavljuje da on govori u *svoje* ime, a ne u Vogtovo ime.

«**Nama**», — kao vladar u carstvu gluposti, Zabel se naravno služi s pluralis majestatis¹, — «**nama**» se čini da njoj» (Marxovoj partiji) «nije bilo suviše teško da ga» (Blinda) «načine krivcem . . . korišćenjem tih Blindovih izjava i fraza pamflet je mogao biti *isfabrikovan*, tako da je *izgledao kao njegov*» (Blindov) «proizvod.» — («*National-Zeitung*» br. 41.)

«Treće inkriminisano mesto (gore pod 3) moram opet celo da citiram«:

«Na taj način 1852. stvorena je protiv švajcarskih radničkih udruženja zavera najsrमतnije vrste, masovnim izrađivanjem falsifikovanih novčanica (*vidi bliže kod Vogta*), zavera koja bi švajcarskim vlastima priredila velike neugodnosti da nije na vreme bila otkrivena.»

Da li je to «**običan citat**»! kao što tvrdi *gradski sud*, i da li je to uopšte citat? To je delimično plagijat iz Vogta, ali *ni u kom slučaju nije citat*.

Pre svega, *sam Zabel* tvrdi da ne citira, nego da govori u vlastito ime, jer svojim čitaocima govori u zagradi: «Vidi bliže kod Vogta». A sada pogledajmo to mesto! U Ženevi se znalo da je Cherval došao u Ženevu tek u proleće 1853, da je njegova «zavera» i begstvo bilo u proleće 1854. Stoga se Vogt ne usuđuje da kaže u Ženevi da je «zavera» bila «skovana. . . u **1852** godini». Tu laž on prepušta dobrom Zabelu u Berlinu. Dalje: Vogt kaže:

«U tu svrhu, sam Nugent» (Cherval) «*gravirao* je već različite kamene i bakrene kliše» (radi izrade falsifikovanih banknota itd.). — («*Glavna knjiga*», str. 175.)

Dakle, za falsifikovane novčanice bili su *već* gravirani različiti kameni i bakreni kliše, samo *još* nisu bile stvorene banknote i trezorni bonovi. Kod *Zabela*, međutim, već je bila izvršena «izrada falsifikovanih novčanica», i to «*masovno*». Vogt kaže da je u skladu sa statutom «cilj» Chervalove zavere bio:

«Pobijanje despotizma njegovim vlastitim sredstvima, i to masovnim izrađivanjem falsifikovanih banknota i trezornih bonova» — (*ibid.*).

Zabel precrtava borbu s despotizmom i drži se «masovne izrade falsifikovanih novčanica». Dakle, kod Zabela običan građanski prestup, čak ni ulepšan pred članovima «tajnog saveza» lažnim izgovorom o političkom cilju. I na *takav* način Zabel uopšte «**citira**» «*Glavnu knjigu*». *Vogt* je od svojih lovačkih priča morao da napravi «knjigu». On, stoga, detaljizira, brblja, brlja, drlja, farba, maže, otplice, mrsi, moti-više, izmišlja, fa del cul trombetta², i tako Falstafova duša svuda provi-

¹ množinom veličanstava — ² od stražnjice pravi trubu

ruje kroz tobožnje činjenice, koje on nesvesno svojim vlastitim pričanjem ponovo rastvara u njihovo prvobitno ništa. Zabel, naprotiv, koji je knjigu morao da sažme u 2 uvodnika i koji nije hteo da propusti nijednu podlost, odbacuje sve osim caput mortuum svake tobožnje »činjenice«, niže redom te suhe klevetničke kosti, a zatim s farisejskom revnošću čita molitvu uz te brojanice.

Uzmimo, na primer, pretresani slučaj. Na činjenicu, koju sam ja najpre razotkrio, da je Cherval tajni policijski agent i provokator koga plaćaju različita poslanstva, Vogt nadovezuje svoje izmišljotine. Evo šta on, između ostalog, piše:

»Nugent« (Cherval) »već je u tu svrhu« (falsifikovanja) »gravirao različite kamene i bakrene klišee, već su bili određeni lakoumni članovi tajnog saveza koji bi s paketima tih« (još neproizvedenih) »falsifikovanih banknota trebalo da idu u Francusku, Švajcarsku i Nemačku; ali već su takođe sledile i denuncijacije policiji i u njih su neko vreme na sraman način bila upetljena i radnička udruženja.« — (»Glavna knjiga«, str. 175.)

Dakle, prema Vogtu, Cherval već denuncira policiji svoje vlastite operacije, pošto je samo gravirao bakrene i kamene klišee za nameravano falsifikovanje, pre nego što je postignut cilj njegove zavere, pre nego što postoji corpus delicti i niko osim njega nije kompromitovan. Ali, fogtovskog Chervalu goni nemir da »radnička udruženja na sraman način« uvuče u svoju »zaveru«. Inostrana poslanstva koja se koriste Chervalom isto su tako glupa kao i Cherval, te isto tako žurno

»u poverljivim pitanjima obraćaju pažnju federalnoj policiji da se u radničkim udruženjima itd. vode političke intrige«.

Istovremeno, ti tikvani-poslanici koji nemaju strpljenja da dozvole da sazri zavera kojom se po njihovoj narudžbi bavi Cherval i u detinjastom nestrpljenju nekorisno kompromituju svog agenta, postavljaju »na granicama« žandarme da bi, »ako je stvar otišla tako daleko« koliko oni nisu dozvolili da ode, »primili« Chervalove emisare s »falsifikovanim banknotama«, čiju su proizvodnju osujetili, i

»celu stvar iskoristili za opštu hajku, u kojoj bi masa nevinih morala da ispašta radi mahinacija nekolicine nitkova«.

A kada Vogt dalje kaže: »Plan cele te zavere bio je smišljen na odvratno glupi način«, onda će mu svako priznati da je plan bio smišljen na odvratno glupi način, a kad Vogt hvalisavo zaključuje:

»Ne poričem da sam bitno doprineo osujećivanju tog davolskog plana«, onda će svako razumeti srž i grohotom se smejeti veselom davolu. A sada uporedimo s tim Zabelovu monašku verziju!

»Tako je 1852. protiv švajcarskih udruženja skovana zavera najsramnije vrste s masovnom proizvodnjom falsifikovanih novčanica (vidi bliže kod Vogta),

zavera koja bi švajcarskim vlastima priredila velike neprijatnosti da nije na vreme bila otkrivena.»

Ovde je sakupljen u jednoj jedinoj kratkoj rečenici čitav svežanj koliko suvih, toliko i sramnih činjenica. »Zavera najsravnije vrste«, s datumom 1852. »Masovna proizvodnja falsifikovanih novčanica«. Dakle, običan građanski prestup. Namerno kompromitovanje »švajcarskih radničkih udruženja«. Dakle, izdaja vlastite partije. Eventualno »velike neugodnosti« za švajcarske vlasti. Dakle, agent provokator u interesu kontinentalnih despota protiv švajcarske republike. Najzad, »blagovremeno otkrivanje zavere«. Ovde kritika gubi sve uporišne tačke, koje joj daje Vogtov prikaz, one su prosto neopaženo otklonjene. Treba verovati ili ne verovati. I na takav način Zabel obrađuje celu »Glavnu knjigu«, ukoliko se tiče mene i mojih partijskih drugova. *Heine* s pravom kaže da nijedan čovek nije tako opasan kao smušeni magarac.

Najzad, četvrtu od inkriminiranih tačaka (gore pod 1), kojom u uvodniku br. I započinju otkrića o »družini palikuća«, *Zabel* započinje sledećim rečima:

»*Vogt saopštava na str. 136 i dalje.*« *Zabel* ostavlja nerešeno da li on sam rezimira ili citira. On se čuva upotrebe navodnika. U stvari, *on ne citira*. To od samog početka nije bilo u pitanju, pošto *Zabel* strane 136, 137, 138, 139, 140 i 141 »Glavne knjige« sažima u 51 redak, svaki otprilike s 48 slova, ništa ne propušta, naprotiv, gusto prepisuje rečenice kao holandske haringe i, konačno, u 51 retku još nalazi mesta i za svoje stvaranje. Tamo gde susretne osobito prljavu rečenicu, on je prilično neizmenjenu prima u svoj svežanj. Uostalom, on preko reda razbacuje izvode, ne kako slede po stranicama u »Glavnoj knjizi«, nego kako to njemu odgovara. Glavu jedne Vogtove rečenice snabdeva repom druge Vogtove rečenice. Onda opet komponuje *jednu* rečenicu od poslednjih reči tuceta Vogtovih rečenica. Tamo gde kod Vogta neki stilistički krš sprečava da jasno osvetljenje obasja klevetu, *Zabel* čisti taj krš. *Vogt* kaže, na primer:

»Ljude u domovini tako kompromitovati da se *ne bi protivili pokušajima izrabljivanja* i da bi morali da plaćaju novcem.«

A *Zabel*:

»tako kompromitovati da su morali da plaćaju novcem.«

Na drugim mestima *Zabel* *menja* ono što mu se čini *dvosmisleno* u Vogtovoj zbrci. Tako *Vogt* piše:

»da su morali da plate novcem da banda sačuva tajnu koja *ih* kompromituje.«

A *Zabel*:

»da banda sačuva tajnu i da *ih* *ne* kompromituje.«

Najzad, Zabel umeće cele rečenice *vlastite* proizvodnje, kao, na primer:

»Družina palikuća držala je svoje pristalice u strašnoj disciplini«, i »oni«, naime, »članovi družine . . . koji su nastavili delo lista ‚Rheinische Zeitung‘ u emigraciji« — »oni su postali saveznici tajne policije u Francuskoj i Nemačkoj.«

Dakle, od 4 mesta inkriminisana s moje strane 3 pripadaju Zabelu, po rečima samog Zabela, dok četvrti tobožnji »citac«, iako je pomešan s citatima, nije citat, a još manje »običan citac«, kako tvrdi gradski sud, a najmanje je citat »drugih osoba« u pluralu, kako tvrdi taj isti gradski sud. Naprotiv, u svim Zabelovim »izjavama i tvrdnjama« o meni ne nalazi se ni jedan jedini redak koji sadrži »kritiku i prosuđivanje« (»dozvoljenu« ili »nedozvoljenu«).

Ali, dopustimo da je činjenična pretpostavka gradskog suda isto toliko istinita koliko je lažna; dopustimo da je Zabel svoje klevete o meni samo citirao; da li ta okolnost stvarno daje zakonsko pravo gradskom sudu da mi zabrani tužbu protiv F. Zabela? U jednoj »Odluci«, koju ću odmah citirati, kralj. pruski apelacioni sud objašnjava, naprotiv, da se

»po § 156 kaznenog prava ništa ne menja na činjeničnom stanju, bilo da se činjenice iznete u pomenutim člancima prikazuju kao vlastite tvrdnje autora ili kao citati tvrdnji trećih osoba«.

Dakle, citat ili ne-citat: »Demokrata« Zabel je odgovoran za svoje »tvrdnje«. Gradski sud već je izjavio da je Zabel izneo protiv mene tvrdnje koje su »kaznjive« same po sebi, samo što su citirane i stoga su zaštićene. Dalje s tim izgovorom koji je pravnički lažan, uzvikuje apelacioni sud. Dakle, konačno ću Zabela moći dohvatiti, vrata suda otvoriti, Italiam, Italiam!¹

Moj advokat uložio je žalbu apelacionom sudu na odluku gradskog suda, te je 11. jula 1860. dobio sledeću »Odluku«:

»U objavljenim člancima u 37. i 41. broju lista »National-Zeitung« od 22. i 25. januara t. g. pod naslovom: Karl Vogt i ‚Allgemeine Zeitung‘, i ‚Kako se prave radikalni pamfleti‘, ne može se naći kleveta protiv tužioca dr Karla Marxa iz Londona. Iako se po § 156 kaznenog prava ne bi ništa menjalo na činjeničnom stanju bilo da se činjenice iznesene u pomenutim člancima prikazuju kao vlastite tvrdnje autora ili kao tvrdnje trećih osoba, ipak se štampa ne može ograničiti da delatnost stranaka i njihove publicističke sporove ne podvrgava oceni i kritici, ukoliko iz oblika polemike ne proizlazi namera da se vreda, što se u ovom slučaju ne može pretpostaviti.

U spomenutim člancima osvetljen je uglavnom sukob koji je postojao između shvatanja dr Karla Vogta, s jedne, i augsburškog lista »Allgemeine Zeitung«, s druge strane, o zalaganju za interese Italijana i za interese Austrije povodom

¹ U Italiju, u Italiju!^[566]

poslednjeg rata, i učešće u tom sukobu takozvane *nemačke emigracije* u Londonu u korist augsburškog lista «Allgemeine Zeitung» a protiv Vogta, kao i uopšte povremeni *stranački razdori* i mahinacije tih emigranata među sobom!

Ako je u toku tih raspravljanja u krug razmatranih pitanja uvučen i odnos *tužioca* prema tim partijama i njegovo delimično učešće u njihovim nastojanjima, a naročito njegovo nastojanje da augsburškom listu «Allgemeine Zeitung» pomogne dokaznim materijalom u *njegovoj polemici* protiv Vogta, onda navodi u oba članka koji se na to odnose nalaze u činjenicama koje je naveo *sam tužilac u svojoj tužbi više potvrdu nego pobijanje koje je nameravao da postigne*. Ako on, naprotiv, da nije tvrdi da je na *uvredljiv način identifikovan* sa stranačkim intrigama, koje su u onim člancima, istina, oštro šibane kao *ekscentrične*, odnosno *beskarakterne* i *nečasne*, onda se ta tvrdnja ne može smatrati osnovanom. Jer, ako prvi članak iz Vogtovog prikaza *navodi*: «da su se emigranti postepeno sakupili u Londonu i tamo kao vidljivog vođu smatrali Marxa», a o jednom Techowljevom pismu govori: «U kome se vidi Marx kako s napoleonskom uobraženošću zbog svoje duhovne nadmoćnosti drži u velikoj stezi družinu palikuća», onda je ovde sadržana u suštini samo karakteristika «družine palikuća», kako ju je nazivao Vogt, a ne napad na Marxa, koji je, naprotiv, prikazan kao čvrst i nadmoćan čovek, a najmanje je njegova osoba dovedena u vezu s tim ljudima koji su okrivljeni za iznuduivanje i potkazivanje. Isto se tako u drugom članku nigde ne govori da je tužilac, *uveren u protivno*, pripisao Blindu autorstvo pamfleta *Upozorenje* i da je o tome *svesno* poslao augsburškom listu «Allgemeine Zeitung» netačna svedočenja trećih lica. A da je svedočenje sлагаča Vögelea bilo sporno, priznaje sam tužilac u tužbi time što navodi suprotna uveravanja štampara Hollingera i sлагаča Wiehea. Osim toga, prema njegovim vlastitim navodima, autorstvo pamfleta priznao je kasnije i neki Schaille, i to tek onda *kad* su objavljena oba članka u listu «National-Zeitung».

Stoga se žalba od 21. o. m. podignuta protiv negativne odluke Kralj. gradskog suda od 8. prošlog meseca mora smatrati neosnovanom i ovim se odbija. Dvadeset pet srebrnih groša za troškove odbijanja neosnovane žalbe treba odmah namiriti u ovdašnjoj gradskoj sudskoj blagajni pod pretnjom prisilne naplate.

Berlin, 11. jula 1860.

Krivični senat kraljevskog apelacionog suda.

II odeljenje

Guthschmidt Schultze

Dr phil. Karlu Marxu,
preko pravnog savetnika gospodina Webera.»

Kad sam tu «*Odluku*» primio od svog advokata, prevideo sam pri prvom čitanju uvod i zaključak, i, neupoznat s pruskim pravom, poverovao sam da se ispred mene nalazi kopija *odbrane* koju je «demokrata» Zabel poslao apelacionom sudu. Ono što Zabel navodi, govorio sam sebi, o «*nazorima* dr Karla Vogta (vidi prilog 15) i augsburškog lista «Allgemeine Zeitung», o «*interesima* Italijana i interesima Austrijanaca», to je slučajno zalutalo u njegov pledoaje iz uvodnika koji je bio namenjen listu «National-Zeitung».

U svakom slučaju «demokrata» F. Zabel *nijednim slovom* ne pominje te nazore i te interese u ta četiri stupca koji se odnose *na mene*,

od ukupno šest stubaca koliko iznose oba uvodnika. Zabel kaže u svom pledoajeu da sam ja »pomogao augsburškom listu »Allgemeine Zeitung« dokaznim materijalom u njegovoj polemici protiv Vogta. Vogtov proces protiv »Allgemeine Zeitung« on naziva polemikom lista »Allgemeine Zeitung« protiv Vogta. Kad bi proces i polemika bile identične stvari, čemu bi meni bilo potrebno odobrenje javnog tužioca, gradskog suda, apelacionog suda itd. za moju polemiku protiv Zabela? A sada još i Zabelovo uveravanje da »odgovarajući navodi« u oba njegova uvodnika o mom odnosu prema listu »Allgemeine Zeitung« nalaze u »činjenicama koje sam ja naveo, više potvrdu nego pobijanje koje sam nameravao da postignem«. Više — nego! Ili — ili zove se to u pravu. A koji su to bili Zabelovi »odgovarajući navodi«?

Zabelovi »odgovarajući navodi« u uvodniku br. I o mom odnosu prema »Allgemeine Zeitung« bili su sledeći:

1. Liebknecht je usled jednog svedočanstva koje sam mu javno izdao postao dopisnik lista »Allgemeine Zeitung«. U svojoj tužbi ja sam Zabela uterao u laž, ali sam smatrao sasvim suvišnim da iznosim druge »činjenice« o toj gluposti. 2. Prema Zabelu, ja sam 29. oktobra poslao listu »Allgemeine Zeitung« iz Londona jedan »sudski dokument«, koji je okružni sud u Augsburgu primio 24. oktobra, a potvrdu tog »navoda« on je našao u »činjenicama« koje sam ja sam naveo! Iz činjenica koje sam izneo u svojoj tužbi, Zabel je svakako uvideo da je bez obzira na sve političke motive postalo nužno što sam poslao dokumente koji se odnose na poreklo pamfleta *Upozorenje*, pošto je Vogt još pre početka procesa pokušao da mi javno natcvari autorstvo pamfleta. 3. Zabelov »navod« da sam ja jedan od dopisnika lista »Allgemeine Zeitung«, pobio sam autentičnim dokumentima. Zabelov uvodnik br. II *Kako se prave radikalni pamfleti* sadržavao je, kao što je ranije pokazano, o mom odnosu prema listu »Allgemeine Zeitung« samo »odgovarajuće navode« da sam ja izradio *Upozorenje*, da sam ga podmetnuo Blindu i pomoću lažnog svedočenja Vögelea pokušao da dokažem da je to njegova krparija. Da li su ti »odgovarajući navodi« pomoću činjenica koje sam izneo »u svojoj tužbi našli više potvrdu nego pobijanje koje sam nameravao da postignem«? Sam Zabel priznaje suprotno.

Da li je Zabel mogao znati da je Schaible bio autor pamfleta *Upozorenje*? Da li je Zabel morao da veruje da je, po mom vlastitom navodu »osporavano«, svedočenje slagača Vögelea bilo ispravno? Ali, gde sam ja sugerirao Zabelu to obaveštenje i tu veru? Moja tužba odnosi se »naprotiv« na Zabelove »odgovarajuće navode« da sam ja izradio pamflet, tako da je izgledao kao »njegov« (Blindov) »proizvod«, i da sam kasnije, pomoću svedočenja Vögelea, pokušao da ga prikážem kao Blindovu krpariju.

Najzad, naišao sam na jedno mesto u Zabelovoj odbrani koje mi se u najmanju ruku čini interesantnim.

»Ako«, kaže on, »ako on« (tužilac Marx) »naprotiv dalje tvrdi da su ga na ne-

žastan način identifikovali s partijskim intrigama» (družine palikuća) »koje su u onim člancima» (Zabelovim uvodnicima), »istina, oštro šibane kao ekscentrične, odnosno beskarakterne i nečasne, onda se ta tvrdnja ne može priznati osnovanom . . . a najmanje je njegova osoba dovedena u vezu s tim ljudima, koji su okrivljeni za iznuđivanje i potkazivanje.»

Zabel očito ne pripada onim Rimljanima o kojima se kaže: »memoriam quoque cum voce perdidissimus»¹. On je izgubio pamćenje, ali nije izgubio jezik. Zabel pretvara ne samo sumpor², nego i družinu palikuća³ iz kristalnog stanja u tekuće, a iz tekućeg u gasovito, da bi mene zavarao pomoću crvene pare. Družina palikuća, tvrdi on, to je »partija«, s čijim »intrigama« mene nije nikada »identifikovao« i s čijim »iznuđivanjima i potkazivanjima« nikada nije povezivao ljude koji se nalaze sa mnom u »vezi«. Biće potrebno sumpornu paru pretvoriti u sumporni cvet.

U uvodniku br. I (»National-Zeitung« br. 37, 1860) Zabel počinje svoje »odgovarajuće navode« o družini palikuća time što »Marxa« imenuje njenim »vidljivim vođom«. Drugi član družine palikuća, koji on radi njene »dalje karakterizacije« doduše ne imenuje, ali označava, jeste Friedrich Engels. On, naime, ukazuje na pismo u kome Techow govori o svom susretu s F. Engelsom, K. Schrammom i sa mnom. Na oba poslednja Zabel ukazuje radi ilustrovanja »družine palikuća«. Odmah zatim spominje Chervala kao londonskog emisara. Onda dolazi red na Liebknechta.

»Taj Liebknecht, in nomine omen⁴, jedan je od najservilnijih Marxovih pristalica . . . Liebknecht je neposredno posle svog dolaska stupio u službu kod Marxa i potpuno je zadovoljio svog gospodara.»

Odmah iza Liebknechta stupa »Ohly«, »**takođe** kanal družine palikuća«. Najzad »drugi londonski kompanjon Biscampa«. Svi ti navodi slede jedan za drugim u uvodniku br. I, ali na kraju uvodnika br. II pominje se naknadno još jedan član družine palikuća, W. Wolff — parlamentarni Wolff alias kazamantni Wolff«, — kome je poveren važan posao: »izdavanje cirkularnih depeša«. Dakle, družina palikuća sastoji se, prema Zabelovim »odgovarajućim navodima«, od: »Marxa, vođe družine palikuća; F. Engelsa, ilustracije družine palikuća; Chervala, londonskog emisara družine palikuća; Liebknechta, »jednog od najservilnijih Marxovih pristalica«; Ohlyja, »**takođe** kanala družine palikuća«; Biscampa, »drugog« londonskog »kompanjona«, najzad, od Wolffa, pisca depeša družine palikuća.

Tako skrpljena družina palikuća naizmenično figurira kod Zabela u prvih 51 red pod različitim imenima: »družina palikuća ili pak bürsenheimeri«, družina, koja u emigraciji nastavlja delo lista »Rheinische

¹ »Zajedno s glasom izgubili smo i pamćenje« — ² na nemačkom: Schwefel
³ na nemačkom: Schwefelbande — ⁴ kako pokazuje samo ime

Zeitung«, »proleterii«, ili, kako se kaže u uvodniku br. II: »partija ‚proletera‘ pod vođstvom *Marxa*«.

Toliko o personalu i imenima družine palikuća. Njenu *organizaciju* Zabel opisuje u svojim »odgovarajućim navodima« kratko i jezgrovito. »*Marx*« je »vođa«. Sama »*družina palikuća*« sačinjava krug njegovih »bližih« pristalica, ili kako Zabel kaže u drugom uvodniku, »*uži Marxov krug*«. Zabel čak daje znak po kojemu se može poznati »*uži Marxov krug*«. Član tog užeg Marxovog kruga morao je naime bar jednom u svom životu da vidi Biscampa.

»On«, kaže Zabel u uvodniku br. II, »on« (Blind) izjavljuje da nikada u životu nije video Biscampa, *on očit*o nije član uže **Marxove partije**.

»Uža Marxova partija« ili prava družina palikuća jeste, dakle, *pairie*¹ družine, za razliku od treće kategorije, mase »*pristalica*« ili »te brižljivo održavane *klase potucala*«. Dakle, najpre vođa Marx, onda prava »družina palikuća« ili »uži Marxov krug« i najzad masa »pristalica« ili »klasa potucala«. Ta, na tri kategorije razdeljena, družina palikuća živi u uslovima istinske spartanske discipline. »Strašnu stegu«, kaže Zabel, »primenjivala je *družina palikuća* među svojim *pristalicama*«, dok s druge strane »*Marx*... drži *družinu palikuća* u velikoj stezi«. Razume se samo po sebi da se u tako dobro organizovanoj »družini« karakteristične »intrige« družine, njeno »glavno zanimanje«, dela koja družina izvršava qua družina, izvršavaju po naređenju njenog vođe, i Zabel ih izričito prikazuje kao dela tog vođe koji je drži u velikoj stezi. A koje je bilo, da tako kažemo, profesionalno zanimanje družine?

»Jedno od glavnih zanimanja družine palikuća sastojalo se u takvom kompromitovanju ljudi u domovini, da su morali plaćati novcem da družina sačuva tajnu i da ih ne kompromituje. U Nemačku je bilo poslato ne jedno, nego stotine pisama s pretnjom da će biti denuncirano učešće u ovom ili onom aktu revolucije, ako do određenog roka ne stigne određena suma na označenu adresu... Svako ko se suprotstavi **tim** intrigama nije bio kompromitovan samo među emigrantima, nego je uništen pomoću štampe. ‚Proleterii‘ su ispunjavali stupce reakcionarne štampe u Nemačkoj *svojim potkazivanjem* onih demokrata koji ih nisu priznavali, oni su postali *saveznici tajne policije* u Francuskoj i Nemačkoj itd.« — (»*National-Zeitung*« br. 37).

Pošto je Zabel te »odgovarajuće navode« o družini palikuća otpočeo s primedbom da sam ja njen »vidljivi vođa«, pošto je zatim nabrojao »glavna zanimanja« družine palikuća, naime, iznuđivanje novca, potkazivanje itd., on svoje opšte opisivanje družine palikuća zaključuje rečima:

»... oni su postali *saveznici tajne policije* u Francuskoj i Nemačkoj. Radi daljeg karakterizovanja Vogt saopštava jedno pismo bivšeg poručnika Techowa od 20.

¹ perstvo

avgusta 1850... u kome se vidi *kako Marx s napoleonovskom uobraženošću zbog svoje duhovne nadmoćnosti drži u velikoj stezi družinu palikuća.*»

Pošto me je Zabel u uvodu svog opisa družine palikuća »počastio« kao njenog »vidljivog poglavara«, uhvatio ga je strah da bi čitalac mogao poverovati da je iza vidljivog poglavara stajao još jedan nevidljivi poglavar, ili da sam se ja zadovoljio time da me »poštuju« kao dalaj-lamu. Stoga me na kraju svog prikaza pretvara (*svojim* rečima, a ne rečima *Vogta*) od običnog »vidljivog« poglavara u poglavara koji drži u velikoj stezi, od dalaj-lame u Napoleona »družine palikuća«. I upravo to citira u svom pledojeu kao *dokaz*, da me *nije* »identifikovao« s »partijskim intrigama« družine palikuća koje je u svojim člancima »oštro šibao kao *ekscentrične*, odnosno, *beskarakterne i nečasne*«. Ali ne! Ne sasvim tako! On me je »identifikovao«, ali ne »na nečastan način za mene«. »Naprotiv, on mi je ukazao čast što me je nazvao Napoleonom iznudiivača novca, pisaca pretećih pisama, špijuna, agenata provokatora, falsifikatora novčanica itd. Svoje pojmove o časti Zabel očito pozajmljuje iz rečnika *decembarske bande*. Odatle i pridev »napoleonovski«. Ali ja ga optužujem upravo radi te *časti* koju mi je ukazao! Ja sam pomoću »činjenica« koje sam izneo u svojoj tužbi **dokazao**, uverljivo dokazao da Zabel neće slediti mom pozivu da se pokaže na javnom sudu, **dokazao sam** da su svi njegovi »odgovarajući navodi« o družini palikuća Vogtove izmišljotine i laži, koje Zabel »navodi« samo zato da bi me mogao »poštovati« kao Napoleona družine palikuća. A ne opisuje li on mene kao čoveka »nadmoćnog i koji obuzdava druge?« Ne držim li ja prema njemu družinu u *stezi*? On sam priča u čemu se sastojalo obuzdavanje, nadmoćnost i *stega*.

»Družina palikuća držala je u *velikoj stezi* svoje pristalice. Ko je od njih pokušao da na neki način osigura sebi građanski uspeh, samim tim što je težio da postane nezavisan, bio je sam po sebi izdajnik revolucije... Širenjem glasina, korespondencije itd. izazivani su razdori, tučnjave, dvoboji, među tom dobro održavanom klasom potucala.»

Ali, Zabel se ne zadovoljava tim *opštim opisom* »partijskih intriga« družine palikuća, s kojima on mene iz počasti »identifikuje«.

Liebknecht, »poznati član Marxove partije«, »jedan od najservilnijih pristalica Marxa, koji je potpuno zadovoljio svog gospodara«, namerno kompromituje radnike u Švajcarskoj pomoću »revolucionarnog kongresa u Murtenu«, gde ih, likujući, »predaje u ruke žandarmima«. Tome »nekom Liebknecht u bilo je pripisano za vreme kelnskog procesa sastavljanje lažne knjige zapisnika«. (Zabel, naravno, zaboravlja da kaže da je ta Stieberova laž bila javno *dokazana* kao Stieberova laž za vreme same rasprave.) *Wolff*, bivši koredaktor lista »Neue Rheinische Zeitung«, šalje iz Londona »cirkularnu depešu proleterima«, koju »istovremeno predaje hanoverskoj policiji«.

Dok Zabel prikazuje osobe koje su sa mnom »očigledno« povezane

kao agente tajne policije, on me s druge strane povezuje s jednim »poznatim« tajnim policijskim agentom, agentom provokatorom i falsifikatorom novčanica, naime sa Chervalom. Odmah posle svog opšteg prikaza družine palikuća, »više ljudi«, prema njegovoj tvrdnji, a među njima i *Cherval*, »u dvostrukom svojstvu kao revolucionarni zavodnici radnika i kao saveznici tajne policije« pošli su iz Londona u Pariz, tamo su podstakli »takozvani proces protiv komunista« itd. U uvodniku br. II on priča dalje:

»Na taj način 1852. skovana je zavera najbesramnije vrste s masovnim fabrikovanjem lažnih novčanica (**vidi bliže kod Vogta**) itd.«

Ako se čitalac lista »National-Zeitung« odazove Zabelovom zapovedničkom pozivu i *bliže pogleda kod Vogta*, šta nalazi? Da sam ja Chervala poslao u Ženevu, da je skovao pod mojim rukovodstvom »sramnu zaveru s lažnim novčanicama« itd. Čitalac, koga je Zabel uputio na Vogta nalazi dalje:

»Medutim, kao što je već primećeno, lični odnos Marxa u ovom slučaju sasvim je irelevantan, da li Marx sam nešto čini, ili pomoću nekog člana svoje družine, sasvim je svejedno; ne ograničeno vlada svojim ljudima.«

No, Zabel još uvek nije zadovoljan svojim poslom. Njega je na kraju njegovih uvodnika kopkalo da svome čitaocu šapne na uho poslednju reč. On kaže:

»On« (Blind) »izjavljuje istovremeno da u svom životu nije video Biscampa, on očito nije član užeg *Marxovog kruga*. Nama se čini da njemu« (užem Marxovom krugu) »nije bilo suviše teško da od njega« (Blinda) »napravi krivca . . . *Marxova partija* mogla je vrlo lako svaliti na Blinda autorstvo pamfleta, jer se on . . . u razgovoru s *Marxom* i u članku u »Free Press« izjasnio u sličnom smislu; korišćenjem tih Blindovih izjava i fraza, *pamflet je mogao biti izraden* tako da je izgledao kao njegov« (Blindov) »proizvod.«

Dakle, »*Marxova partija*« ili »*uža Marxova partija*« alias družina palikuća »izradila« je pamflet, tako da je izgledao kao Blindov proizvod? Posle razvijanja te hipoteze, Zabel sledećim rečima suvo sažima njen smisao: »*Svako može po želji smatrati autorom Marxa ili Blinda.*«

Dakle, ne *Marxova partija* ili Blind, niti Blind ili uži *Marxov krug*, vulgo družina palikuća, nego Blind ili *Marx*, *Marx* sans phrase. *Marxova partija*, uži *Marxov krug*, družina palikuća itd. bila su, dakle, samo panteistička imena za *Marxa*, za *Marxovu osobu*. Zabel »identifikuje« *Marxa* ne samo s »partijom« družine palikuća, on družinu palikuća *personificira* u *Marxu*. I taj isti Zabel usuđuje se da tvrdi pred sudovima da u svojim uvodnicima nije »na nečastan način«. . . *identifikovao* »tužioca« *Marxa* s »intrigama« družine palikuća. On se busa u prsa i kune se da je »najmanje« doveo u vezu »moju osobu s onim ljudima«, koje je on okrivio za »iznuđivanje novca i potkazivanje! Kakvu će figuru, mislio sam sebi, predstavljati Zabel na javnom za-

sedanju suda! Kakvu figuru! S tim utešnim uzvikom još jednom sam uzeo u ruke dokument koji mi je poslao moj advokat, još jednom sam ga pročitao i poverovao da sam na kraju otkrio nešto kao imena Müller i Schultze, ali sam se odmah uverio u svoju zabludu. Ono što sam držao u ruci, to nije bio Zabelov pledoaje, nego — »Odluka« *apelacionog suda*, s potpisom *Guthschmidt i Schultze*, odluka koja mi osporava pravo na tužbu protiv Zabela i koja mi, osim toga, nalaže da zbog moje »žalbe« odmah platim 25 srebrnih groša gradskoj sudskoj blagajni pod pretnjom prisilne naplate. Ja sam uistinu bio attonitus¹. No, moja zapanjenost splasnula je pri ponovnom, zreloom čitanju »*Odluke*«.

Primer I

Zabel štampa u uvodniku lista »National-Zeitung« br. 37, 1860: — »Vogt izveštava na str. 136 i dalje: Pod imenom družina palikuća ili pak bürstenheimeri, bio je u emigraciji 1849. poznat izvestan broj ljudi, koji su u početku bili raspršeni po Švajcarskoj, Francuskoj i Engleskoj, a kasnije su se postepeno sakupili u Londonu i tamo kao svog vidljivog vođu smatrali gospodina Marxa.«

Gospoda Guthschmidt i Schultze čitaju u uvodniku lista »National-Zeitung« br. 37, 1860: »Jer, ako prvi članak navodi iz Vogtovog prikaza: »da se emigracija 1849. postepeno sakupila u Londonu, i da je tamo kao vidljivog vođu smatrala gospodina Marxa.«

Zabel kaže: Izvestan broj ljudi poznat među emigracijom 1849. pod imenom družine palikuća ili pak bürstenheimeri sakupio se postepeno u Londonu i smatrao me tamo vidljivim vođom. Kod Guthschmidta i Schultzea Zabel kaže: Emigracija 1849. postepeno se sakupila u Londonu (što uopšte nije tačno, jer se veliki deo emigracije sakupio u Parizu, Njujorku, Džersiju itd.) i mene smatrala svojim vidljivim vođom, to je čast koja mi nije niti ukazana niti su mi je pripisivali Zabel i Vogt. Gospoda Guthschmidt i Schultze ne rezimiraju, oni citiraju s navodnim znacima nigde odštampanu Zabelovu rečenicu, kao rečenicu koju je Zabel u svom prvom uvodniku naveo iz »Vogtovog prikaza«. Pred gospodom Guthschmidtom i Schultzeom nalazilo se, očito, meni i publici sasvim nepoznato tajno izdanje 37. broja lista »National-Zeitung«. To objašnjava sve nesporazume.

Tajno izdanje 37. broja lista »National-Zeitung«, ne razlikuje se od običnog izdanja tog broja samo različitim tumačenjem. Celokupni kontekst prvog uvodnika u običnom izdanju nema s kontekstom tajnog izdanja ničeg zajedničkog osim nekoliko reči.

¹ zapanjen

Primer II

Zabel štampa u 37. broju lista »National-Zeitung«, pošto je mene imenovao vodom družine palikuća »Ta družina (palikuća)... nastavila je u emigraciji delo lista »Rheinische Zeitung«... Jedno od glavnih zanimanja družine palikuća sastojalo se u tome da tako kompromituje ljude u domovini, da su morali da plaćaju novcem... »Proleterii' su ispunjavali stupce reakcionarne štampe u Nemačkoj svojim potkazivanjem... oni su postali saveznici tajne policije u Francuskoj i Nemačkoj. Radi daljeg karakterizovanja» (te »družine palikuća« ili »proletera«) »Vogt saopštava jedno pismo... Techowa, gde su opisani principi, intrige itd. »proletera', i gde se vidi kako Marx s napoleonovskom uobraženošću zbog svoje duhovne nadmoćnosti drži u velikoj stezi družinu palikuća.«

Gospoda Guthschmidt i Schultze čitaju u 37. broju lista »National-Zeitung«, pošto me je Zabel imenovao vodom emigracije 1849. i kad on (prvi članak lista »National-Zeitung«) dalje govori o jednom pismu Techowa, »gde se vidi kako Marx s napoleonovskom uobraženošću zbog svoje duhovne nadmoćnosti, drži u velikoj stezi družinu palikuća«.

Ako sudije već poseduju zakonsku punomoć da privatnim osobama odobre ili ne odobre pravo na tužbu, onda su gospoda Guthschmidt i Schultze bili ne samo u pravu, nego čak obavezni da me liše prava na tužbu protiv Zabela. Jer, in nuce¹, s njihove strane saopšteni kontekst uvodnika br. 37 tajnog izdanja lista »National-Zeitung« potpuno isključuje svaki corpus delicti. U stvari, šta Zabel štampa u tom tajnom izdanju? Pre svega, ukazuje mi nezasluženu čast da me smatra »vidljivim vedom« celokupne emigracije sakupljene u Londonu 1849. Da li sam zbog toga hteo da ga »optužim«? I drugo, on mi ukazuje ne manje zasluženu čast, tvrdeći da ja držim u velikoj stezi neku družinu palikuća, koja sa mnom nema nikakve veze, kao što sam, recimo, 1848/49. držao u velikoj stezi Zabela i njegovu kompaniju. Da li sam zbog toga hteo da »optužim« Zabela?

Očito je do kakvih smutnji dolazi, ako zakonodavstvo dozvoli sudskim činovnicima da »odlučuju«, i to potajno da »odlučuju«, da li neka osoba ima ili nema pravo da drugu optuži, na primer, zbog klevete u listu »National-Zeitung« koji je publici dostupan možda u 10 000 primeraka, a sudija odlučuje na osnovu tajnog izdanja istog broja, koje je priređeno za njega samog. Kako je pri takvom postupku malo osiguran čak i običan identitet činjeničnih dokaza!

¹ ukratko

Prusko zakonodavstvo, time što pravo na tužbu privatne osobe u svakom pojedinačnom slučaju podvrgava razmatranju, polazi od stanovništva da država, kao činska vlast, mora tutorisati i regulisati civilni život državne dece. Ali »Odluka« *apelacionog suda* izgleda čudna čak i sa stanovništva pruskog zakonodavstva. Prusko zakonodavstvo hoće očito da onemogućiti frivolne tužbe i, stoga, ako dobro razumem duh tog zakonodavstva i ako s pravom pretpostavljam da mu nije cilj sistematsko uskraćivanje prava, daje sudiji pravo da tužbu odbije, ali samo onda ako prima facie¹ ne postoji *predmet tužbe*, ako je, stoga, tužba prima facie frivolna. Može li to važiti u ovom slučaju? *Gradski sud* priznaje da Zabelcvi uvodnici *stvarno* sadrže »uvredljive«, te stoga »kažnjive« izjave o meni. On štiti *F. Zabela* od moje zakonske osvete samo zato, jer je *F. Zabel* »samo citirao« svoje klevete. *Apelacioni sud* objašnjava: citirane ili necitirane, uvredljive izjave zakonski su kažnjive, ali sa svoje strane *poriče* da Zabelcvi uvodnici uopšte sadržavaju uvredljive izjave — citirane ili necitirane uvredljive izjave o mojoj osobi. *Gradski sud* i *apelacioni sud* imaju ne samo različita, nego direktno *protivrečna* shvatanja o *samom činjeničnom stanju*. Jedan nalazi uvredljive izjave o meni tamo gde ih drugi ne nalazi. *Suprotnost* shvatanja sudcva o *samom činjeničnom stanju* uverljivo dokazuje da ovde prima facie postoji *predmet* za tužbu. Ako Papinijan i Ulpijan kažu: ta štampana izjava je uvredljiva, a Mucije Scevola i Manilije Brut uveravaju obrnuto: ta štampana izjava nije uvredljiva, — šta će misliti narod Kvirita? Zašto ne bi narod verovao Ulpijanu i Papinijanu da je Zabel objavio uvredljive izjave o meni u 37. i 41. broju lista »National-Zeitung«? Ako ja narod Kvirita budem uveravao da su Mucije Scevola i Manilije Brut izdali meni tajnu svedodžbu po kojoj Zabelove »uvredljive« izjave i tvrdnje ni u kom slučaju ne pogadaju mene, — narod Kvirita slegnuće ramenima, kao da kaže: à d'autres².

Budući da *apelacioni sud* u poslednjoj instanciji odlučuje o *činjeničnom stanju*, dakle budući da je ovde u poslednjoj instanciji morao odlučiti da li u oba Zabelcva uvodnika *stvarno* postoji vređanje časti i namera da se meni nanese uvreda; budući da *apelacioni sud* to *činjenično stanje* poriče, to je apelacija na **vrhovni sud** ostavila otvoreno samo još jedno pitanje: da li se *činjenična tvrdnja* apelacionog suda ne zasniva na *pravnoj zabludi*? **Sam apelacioni sud činjenično je utvrdio** u svojoj »Odluci« da Zabel *družini palikuća* pripisuje »beskarakterne i nečasne intrige«, »potkazivanje i iznudivanje ncvca«, istoj onoj *družini palikuća* koju isti Zabel u istom uvodniku izričito karakterizuje kao »*Marxovu partiju*« ili »*užu Marxovu partiju*« s »Marxom« kao njenim vidljivim »vođom« koji druge drži u velikoj stezi. Da li je apelacioni sud imao *zakonsko* pravo da »ne pronade ovde uvredu moje časti«? Moj advokat, pravni savetnik gospodin *Weber*, u svojoj žalbi *vrhovnom sudu* primećuje o tome, između ostalog:

¹ na prvi pogled — ² pričaj to drugom

»Naravno nigde nije direktno rečeno (od strane Zabela) da je Marx iznudivao novac, da je potkazivao ili se bavio falsifikovanjem novca. No, da li je potrebna jasnija izjava nego što je rečeno: Marx je bio vođa jedne partije koja je sledila navedene zločinačke i nemoralne ciljeve? Niko ko ima zdrav razum i ko je bez predrasuda, ne može poricati da šef jednog udruženja, čiji je cilj i glavna delatnost posvećena izvođenju prestupa, ne samo da odobrava te mahinacije, nego ih sam naređuje, vodi i ubira njihove plodove; stoga je taj šef, bez sumnje, dvostruko odgovoran, ne samo kao učesnik, nego i kao intelektualni začetnik, čak iako mu se ne bi mogao dokazati ni jedan jedini postupak kojim bi neposredno učestvovao u izvođenju određenog prestupa. *Shvatanje izraženo u osporavanoj odluci (apelacionog suda) vodilo bi žrtvovanju dobrog imena čoveka bez ikakve zaštite onome ko hoće da ga upropasti. Umesto lažne tvrdnje da je A. izvršio ubistvo, klevetnik treba samo da kaže da tu i tu postoji banda koja se bavi ubistvima i da je A. šef te bande. Shvatanje apelacionog suda osigurava tome klevetniku potpunu nekažnjivost. A prema ispravnom shvatanju, kazna će stići klevetnika bez obzira na to žigoše li on treće lice u suprotnosti s istinom kao razbojnika ili šefa razbojnika.*»

Sa stanovišta *zdravog ljudskog razuma* postoji stvarna kleveta. Postoji li ona *sa stanovišta pruskog zakona*? Apelacioni sud kaže ne, moj advokat kaže da. Ako je apelacioni sud nasuprot gradskom sudu odlučio da *oblik citata* ne oslobađa klevetnika od progona, zašto vrhovni sud ne bi nasuprot apelacionom sudu odlučio da ga ne oslobađa ni *oblik smicalice*? Povodom te *pravničke tačke*, povodom te *pravničke zablude* koju je apelacioni sud počinio u konstatovanju činjeničnog stanja, moj advokat je apelovao na **vrhovni sud**, dakle, u neku ruku na Arcopag. *Vrhovni sud je »odlučio«*:

»I. Vaša žalba od 23. avgusta o. g. na odluku kriminalističkog senata kraljevskog apelacionog suda povodom procesa zbog uvrede dr K. Marxa od strane redaktora lista »National-Zeitung« dr Zabela od 11. jula o. g., posle razmatranja odgovarajućih dokumenata ovim se odbija kao neosnovana. II. Kraljev. apelacioni sud nije ni u jednom od pomenutih uvodnika lista »National-Zeitung« našao ni objektivno vredanje časti tužioca, niti je našao da je postojala namera da se on uvredi, te je, stoga, s pravom odbijena tužba zbog kleveta. A da li objektivno postoji uvreda časti i da li je postojala namera vredanja, to su bitno činjenične konstatacije, na koje se može podneti žalba kraljevskom vrhovnom sudu samo onda, ako je u rešenju apelacionog sudije u tom pogledu učinjena pravna zabluda. III. No u ovom slučaju takva zabluda ne postoji. IV. Troškove ove odluke u iznosu od 25 srebrnih groša treba isplatiti u roku od osam dana blagajni ovdašnjeg kraljev. gradskog suda.

Berlin, 5. oktobra 1860.

Kraljevski vrhovni sud. v. *Schlickmann*.

Pravnom savetniku *Weberu*.»

Radi zgodnijeg pregleda, ja sam označio brojevima različite delove »Odluke« *vrhovnog suda*.

Pod I. gospodin v. *Schlickmann* priča da je »odbijena« žalba protiv apelacionog suda. Pod II. gosp. v. *Schlickmann* daje pouke o odnosu

kompetencije apelacionog i vrhovnog suda — to je očito didaktička digresija koja se ne odnosi na stvar. Pod IV. gospodinu Weberu se naređuje da u roku od 8 dana isplati 25 srebrnih groša blagajni berlinskog gradskog suda, što je *posledica* »Odluke«, ali sigurno nije njena *osnova*.

Gde, dakle, ostaje *obrazloženje odluke* koja »odbija«? Gde je odgovor na vrlo opširnu žalbu mog advokata? Naime:

Pod III. »Takva (pravna zabluda) **ne postoji** u ovom slučaju.«

Ako iz te rečenice pod III. precrtamo reč **ne**, onda motivisanje glasi: »Takva (pravna zabluda) *postoji* u ovom slučaju«. Time bi odluka apelacionog suda bila poništena. Nju dakle održava samo ona reč »**ne**« kojoj gospodin v. Schlickmann u ime vrhovnog suda »odbija« žalbu pravnog savetnika gospodina Webera.

Αὐτότατος ἔφη¹. **Ne!** Gospodin v. *Schlickmann* ne pobija pravničke razloge koje je razvio moj advokat, on ih *ne* ocenjuje, štaviše, on ih *ne pominje*. Gospodin v. *Schlickmann* imao je, naravno, za svoju »Odluku« dovoljno razloga, ali on ih prećutkuje. **Ne!** Dokazna snaga te reči leži isključivo u autoritetu, hijerarhijskom položaju osobe koja je iznosi. Samo po sebi »ne« ne dokazuje ništa. **Ne!** Αὐτότατος ἔφη.

Tako mi je i *vrhovni sud zabranio da tužim* »demokratu« **F. Zabela**.

Tako se završio *moj proces s pruskim sudovima*.

¹ To je rekao on sam.

XII

Prilozi

1. Progon Schilyja iz Švajcarske

Zbog nedostatka prostora mogu, na žalost, samo u izvodima da navedem Schilyjevo pismo o njegovom progonu iz Švajcarske, u kome se na jednom primeru ilustruje postupak prema emigrantima koji nisu članovi parlamenta. Pismo počinje pričanjem da su dva nemačka emigranta, B. i I.¹, Schilyjevi prijatelji, napustili Ženevu, uhapšeni za vreme svog putovanja kroz Švajcarsku, zatim ih je Druey oslobodio i oni se vratili u Ženevu.

«Na njihovu molbu», nastavlja Schily, «otišao sam do Fazyja da čujem da li će ih progoniti, i dobio sam od njega umirujuću izjavu da kantonalne vlasti neće narušiti njihov inkognito, a od federalnih vlasti nije stigao zahtev u tom smislu, i da ću, uostalom, učiniti dobro, ako se ja, oslanjajući se na njega i njegovu saopštenja, obratim šefu department de justice et de police², gospodinu Girard-u, što sam ja i učinio, otprilike s istim uspehom, i ostavio svoju adresu za slučaj eventualnog zahteva od strane federalne vlasti. Posle nekoliko nedelja dode k meni jedan policijski činovnik i zatraži adresu B. i I. Ja sam odbio da mu je dam, otišao sam do pomenutog Girard-a, te sam mu izložio, posle njegove pretnje da će prognati mene ako mu ne dam adresu, da sam ja, prema našem predašnjem dogovoru, spreman da preuzmem ulogu intèrmediaire³ a ne dénonciateur⁴. Na to je on rekao: «Vous avez l'air de vouloir vous interposer comme ambassadeur entre moi et ces réfugiés, pour traiter de puissance à puissance.»⁵ Ja: «Je n'ai pas l'ambition d'être accrédité ambassadeur près de vous.»⁶ I stvarno, bio sam otpušten bez ikakvog ambasadorskog ceremonijala. Na povratku sam saznao da su obojica, B. i I., upravo pronadani, uhapšeni i odvedeni, i time sam gornju pretnju mogao smatrati okončanom. Ali ja nisam računao s 1. aprilom, jer tog kobnog datuma 1852: jedan policijski činovnik zamolio me na ulici da ga sledim do Hotel de ville⁷ gde hoće nešto da me pita. Gospodin državni savetnik Tourte, ženevski komesar za pitanja progona emigranata, ad latus⁸ tadašnjeg federalnog komesara za ista pitanja Troga, izjavio

¹ Biscamp i Imandt — ² Odeljenje za pravdu i policiju — ³ posrednika — ⁴ denuncijanta — ⁵ «Izgleda da ste hteli da preuzmete ulogu ambasadora između mene i tih emigranata i raspravljate na ravnoj nozi.» — ⁶ «Ja nemam ambicija da budem kod vas akreditovani ambasador.» — ⁷ Većnice — ⁸ kao pomoćnik

mi je na tome mestu: da sam prognan i da me, stoga, odmah mora uputiti u Bern, na njegovo najveće žaljenje, jer kantonalne vlasti nemaju ništa protiv mene, ali da federalni komesar insistira na mom progonu. Na moj zahtev da me njemu privedu, on mi je odvratio: «Non, nous ne voulons pas que le commissaire fédéral fasse la police ici.»¹ No, ovim je protivrećio gore pomenutome, te je uopšte ispao iz svoje ženevske državničke uloge, koja se sastojala u tome da se liberalnim prenemaganjem protivi zahtevima za progonom od strane federalnih vlasti, i da se popusti samo sili, ali da se s radošću ili rezignacijom ustupa pred gentle pressure². Drugo obeležje te uloge sastojalo se u tome da prognanog ogovara kako je špijun, i da je morao biti otpremljen u interesu «dobre stvari». . . Tako je Tourte pričao posle emigrantima da je morao da me otpremi, jer sam bio u dogovoru s federalnim komesarom i da sam s njim delovao protiv *njegovih* (Tourteovih) mera koje su štitele emigrante, dakle s istim komesarom koji me je prognao na *njegovu* veliku žalost. Quelles tartines!³ Kakve laži i protivrečnosti! Sve za malo aura popularis!⁴ Naravno, samo držeći nos na vetru, taj gospodin pravi karijeru. Taj član velikog ženevskog veća i državni savetnik, član švajcarskog staleškog i nacionalnog veća, rodeni savetnik konfuzije, nedostaje samo u Saveznom veću, da bi Švajcarskoj osigurao mirne dane, jer stoji napisano: Providentia Dei et confusione hominum Helvetia salva fuit.⁵

Pol dolasku u London, Schily je protiv Tourteovih kleveta poslao izjavu listu «Indépendant», koji je bio pod uticajem *Raisina*, o kome će kasnije biti govora, gde su pre toga oštro šibani udarci magarećih kopita, kojima su »liberalni veštaci terali emigrante iz Švajcarske«; ta izjava *nije* bila primljena.

«Iz ženevske većnice», nastavlja Schily, »trebalo je ići u zatvor, a drugog dana poštanskim putem uz policijsku pratnju u Bern, gde me je gospodin Druey 14 dana držao u takozvanom starom tornju u strogom zatvoru. . .»

Druey u svojoj korespondenciji sa zatvorenim Schilyjem, o kojoj će kasnije biti govora, prebacio je svu krivicu na Ženevski kanton, dok je Tourte sa svoje strane uveravao da cela krivica leži na federalnim vlastima, a da *ženevski kanton nema nikakve žalbe protiv njega*. Isto tako uveravanje usledilo je pre toga od ženevskog istražnog sudije *Raisina*. O ovom gospodinu piše Schilly između ostalog:

«Prilikom federalnog streljačkog praznika u Ženevi, u leto 1851, *Raisin* je preuzeo redakciju «Journal du tir fédéral», koji je izlazio na francuskom i nemačkom jeziku, i mene angažovao kao saradnika obećavši mi honorar od 300 franaka; moj posao sastojao se između ostalog i u tome što sam flagranti delicto⁶ morao beležiti nemačke pozdravne i oproštajne govore predsednika komiteta Tourtea, što je meni, — zahvaljujući Tourteu, iako sa zakašnjenjem, — bilo olakšano time što se on svaki

¹ «Ne, mi nećemo da se savezni komesar bavi policijskim stvarima». — ² blagim pritiskom — ³ Kakve gluposti! — ⁴ popularnosti — ⁵ Švajcarsku je spaslo božje providenje i rasejanost čoveka. — ⁶ na licu mesta

put, otprilike istim oduševljenim rečima, obraćao različitim delegacijama strelaca, s malim varijacijama, već prema tome da li je hvalio medveda iz Berna, bika iz Urija ili druge članove federacije, tako da sam osobito kod refrena: «Ako dođe dan opasnosti, onda ćemo mi» itd., mogao mirno ostaviti pero i na *Raisinovo* pitanje z a š t o to radim, odgovoriti: c'est le refrain du danger, je le sais par coeur¹. No umesto u znoju zaradenog honorara od 300 franaka, dobio sam od Raisina jedva 100 franaka, s obećanjem dalje saradnje, naime za političku reviju, koju je hteo da osnuje u Ženevi, da bi nezavisno od svih stranaka mogao da vodi borbu na svim frontovima, a osobito protiv tadašnje liberalne vlade Fazy-Tourte, iako joj je sam pripadao. On je bio čovek pogodan za takav poduhvat — spreman, kao što se hvalio, «d'arracher la peau à qui que ce soit»². . . Posle toga, stavio mi je u zadatak da na putovanju kroz Švajcarsku, koje sam preduzeo posle svojih napora sa federalnim streljaštvom, uspostavam veze za taj poduhvat, što sam ja i učinio i o čemu sam mu podneo pismeni izveštaj posle svog povratka. U međuvremenu zaduavao je sasvim drugi vetar, koji ga je pri punim jedrima poterao s njegove gusarske ekspedicije u mirnu luku postojeće vlade. J'en étais donc pour mes frais et honoraires³, povodom kojih sam ga uzalud uznemiravao i uzalud ga uznemiravam do ovog časa, iako je on postao bogat čovek. . . Kratko vreme pre mog hapšenja on mi se kleo da o mom progonu nema govora, kako ga je o tome uveravao njegov prijatelj Tourte, da ne treba da preduzimam nikakve preventivne korake protiv Girard-ovih pretnji itd. . . On je uporno čitao na jedno pismo koje sam mu pisao de profundis⁴ moje stare tamnice, moleći ga da mi isplati mali deo novca koji mi duguje i da mi objasni događaj (moje hapšenje), iako je donosiocu pisma dao obećanje da će udovoljiti mojim zahtevima.«

«. . . Da su moj progon ostvarili odbegli članovi parlamenta, pisao mi je nekoliko meseci kasnije K., pouzdan čovek, lišen predrasuda, i to je bilo modricus⁵ dokazano s nekoliko redaka koje je priložio *Ranickel*. To isto potvrdili su mi mnogi obavešteni ljudi, kod kojih sam kasnije imao prilike da se usmeno informišem o događaju. . . Međutim, ja ipak nisam bio takav parlamentofob kao hijena *Reinach*, koji je iz dana u dan lakomo žderao pokojnog državnog regenta *Vogta* iz carske grobnice za stolom u Bernu, gde je on sam sedeo u neku ruku reinkarniran kao «okovani Prometej», i entre poire et fromage⁶ svaki put na opšti užas grozno gutao kako mumiju tako i inkarnaciju. Ja naravno nisam bio obožavatelj parlamentarnih poduhvata, naprotiv! Nisu li gospoda htela da mi se za to osvete progonom iz države — računajući Švajcarsku u državu, zbog toga što je u njoj sahranjen državni ustav zajedno s poslednjim protokolom odluke državnog sabora? Pre verujem da se sumnja u vezi s progonom preduzetim protiv mene zasniva na — ranije u pismu — pomenutoj pobuni parlamentaraca protiv ženevskog emigrantskog komiteta koji smo osnovali ja, Becker i nekoliko ženevskih građana. Zbog čega su gospoda htela da uzurpiraju podelu novca među emigrantima, o tome ni sami nisu bili složni. Neki su hteli, i među njima Dentzel iz male badenske skupštine, za razliku od n a š e prakse, koja se sastojala osobito u pomaganju siromašnih radnika, da osuše

¹ to je refren o opasnosti koji znam napamet — ² «da odere kožu kome bilo» — ³ Tako sam bio oštećen za svoje troškove i honorare... — ⁴ iz dubine — ⁵ uverljivo — ⁶ za desert

suze prvenstveno profesionalnim patnicima, herojima revolucije, sinovima domovine, koji su videli bolje dane. Is fecit cui prodest¹, govore zanatlje, i kako je moja delatnost toj gospodi bila naravno neugodna, proširila se sumnja da su oni iskoristili svoj uticaj u merodavnim krugovima da me uklone. Znalo se da su imali aurem principis², da su u svakom slučaju stajali blizu tog uha, da bi koješta mogli našaptati o mom n e m i r n o m karakteru, da ih je osobito princeps³ Tourte više puta okupio oko sebe. . . *

Pošto je pričao o svom transportovanju iz stare bernske kule u Bazel preko francuske granice, Schily primećuje:

«Što se tiče troškova oko progona emigranata, nadam se da se ti troškovi ne pokrivaju iz federalnih blagajni, nego iz blagajne Svete alijanse. Naime, jednog dana, neko vreme posle našeg prelaska u Švajcarsku, princeza Olga sedela je za stolom u jednoj bernskoj kafani s tamošnjim r u s k i m otpravnikom poslova. Za desertom je (sans comparaison⁴ sa strašnim *Reinachom*) visoka osoba rekla svom sagovorniku za stolom: «Eh bien, Monsieur le baron, avez-vous encore beaucoup de réfugiés ici?» «Pas mal, princesse⁵, odgovori on, «bien que nous en ayons déjà beaucoup renvoyé. M. Druey fait de son mieux à cet égard, et si de nouveaux fonds nous arrivent, nous en renverrons bien encore⁶. To je čuo i meni ispričao dežurni kelner, koji je u kampanji za državni ustav bio dobrovoljac pod mojom visokom komandom.*

Priilikom otpreme Schilyja nestale su njegove stvari misteriozno i nepovratno.

«Do sada je zagonetno kako se moglo desiti da iznenada nestanu iz Havra iz prtljažnog haosa nemačkog iseljeničkog voza (kome smo u Bazelu bili priključeni posredstvom iseljeničkog agenta *Klenka*, kome su federalne vlasti prepustile da nas transportuje do Havra, pri čemu se potpuno izmešao sav prtljag emigranata i iseljenika) *osim pomoću spiska emigranata i njihovog prtljaga*. Možda o tome zna nešto detaljnije federalni konzul u Havru, veletrgovac *Wanner*, kome smo bili dodeljeni da nas otpremi dalje. On nam je obećao puno obeštećenje. To obećanje potvrdio mi je kasnije Druey jednim pismom koje sam poslao *advokatu Vogtu u Bern* radi požurivanja svoje pritužbe kod Saveznog veća, ali ga do sada nisam dobio natrag, *nit sam uopšte dobio odgovor na sva moja pisma koja sam mu uputio*. A u leto 1856. Savezno veće me odbilo grubom i konačnom odlukom bez ikakvog motivisanja te odluke. . .

Ali sve to, i uopšte svi progoni s još toliko žandarma i lisica, to su sitnice u poređenju s otpremanjem u domovinu takozvanih manje teških prestupnika među badenicima, s otpremanjem koje se praktikuje sa svojevrsnom dobroćudnošću pod izgovorom prijateljsko-susedske saglasnosti, s posebno za to pripremljenim pasošima, s uputom da se po dolasku u domovinu jave mesnim vlastima, gde onda moraju

¹ Kome koristi taj je učinio. — ² uho vlasti — ³ poglavar — ⁴ bez uporedjenja — ⁵ No, gospodine barone, ima li ovde još mnogo emigranata? «Ne malo, princezo». — ⁶ iako smo mnoge već poslali natrag. Gospodin Druey čini u tom pogledu ono što može, a kad dobijemo nova sredstva, poslaćemo ih još više.*

proći kroz raznovrsna neočekivana ispaštanja, umesto, kao što su mislili, da se bave svojim poslom. Tihe patnje tih izručenih ljudi (izručenje, to je prava reč) čekaju još svog istoričara i osvetnika.

Pohvalno je kad čovek «ne prestaje da bude velik ako ukažemo na njegove nedostatke» — govori švajcarski Tacit o Švajcarskoj. Materijala za takve pohvale ne manjka; dajući joj te pohvale stas joj se neće iskvartiti. . . qui aime bien châte bien¹. I stvarno, ja sa svoje strane gajim uopšte trajnu simpatiju prema Švajcarskoj. Zemlja i narod dopadaju mi se mnogo. Uvek spreman da na delu spretno upotrebi svoju starinsku pušku, koja je sačuvana među pukućtvom radi zaštite znamenitih istorijskih tradicija i u domaćinstvu korisnih modernih tekovina, Švajcarac je za mene pojava dostojna svakog poštovanja. On zaslužuje tuđe simpatije, jer sam gajim simpatiju prema tuđim naporima za bolje prilike. «Više bih voleo da je našem dragom gospodu bogu crkao par najboljih anđela», rekao je švajcarski zemljoradnik u svojoj zlovolji izazvanoj neuspehom južno-nemačkog ustanka. On za to verovatno ne bi respirao svoju vlastitu zapregu, radije svoju vlastitu kožu i starinsku pušku kao dodatak. Tako Švajcarac u dubini duše nije neutralan, iako čuva neutralnost na osnovu svog nasleđenog posedovanja i radi njegove zaštite. Uostalom, ta stara kora neutralnosti koja obavlja svoje zdravo jezgro uskoro će prsnuti od tog stranog topota — a to je, u stvari, suština neutralnosti — i onda će doći do loma, i to će pročistiti vazduh.»

Toliko o Schilyjevom pismu. U bernskoj Tour des Prisons² nije mogao uspostaviti lični kontakt s Druyem, ali se mogao dopisivati s tim gospodinom. Na jedno pismo, u kome Schily pita o motivima svog hapšenja i moli za dozvolu da se može savetovati s bernskim advokatom Wyßom, Druyev odgovara 13. aprila 1852:

«. . . L'autorite genevoise a ordonné votre renvoi du Canton, vous a fair arrêter et conduire à Berne à la disposition de mon département, parce que vous vous êtes montré un des réfugiés les plus rémuants et que vous avez cherché à cacher I. et B., que vous vous étiez engagé a représenter à l'autorité. Pour ce motif et parce que votre séjour ultérieur en Suisse nuirait *au relations internationales de la Confédération*, le Conseil fédéral a ordonné votre renvoi du territoire suisse, etc. . . Comme votre arrestation n'a pas pour but un procès criminel ou correctionnel, mais une *mesure de haute police*. . . il n'est pas nécessaire que vous consultiez l'avocat. *D'ailleurs, avant de. . . autoriser l'entrevue que vous me demandez avec M. l'avocat Wyß, je désire savoir le but de cette entrevue.*»³

¹ Ko mnogo voli strogo kažnjava. — ² tamnici — ³ . . . Ženevske vlasti naredile su da budete prognani iz kantona, one su naredile da budete uhapšeni i dovedeni u Bern, da ovde budete na raspolaganju mome odeljenju, jer ste se pokazali kao jedan od najnemirnijih emigranata i pokušali ste da sakrijete I-a i B-a, čiji ste boravak bili dužni da saopštite vlastima. Iz toga razloga, i zato što bi Vaš dalji ostanak u Švajcarskoj štetio *internacionalnim odnosima federacije*, Savezno veće je zaključilo da Vas progna s područja Švajcarske itd. . . Budući da Vaše hapšenje nema za cilj da se protiv Vas povede proces pred kriminalističkim ili administrativnim sudom, nego *predstavlja meru države*

Pisma koja je Schily posle više pritužbi smeo da piše svojim prijateljima u Ženevu, morala su pre toga biti podneta na uvid Drueyu. U jednom od tih pisama Schily je upotrebio izraz: »*Vae victis*«¹. Druey mu o tome piše 19. aprila 1852.

«Dans le billet que vous avez adressé a M.J.², se trouvent les mots: *vae victis*. . . Cela veut-il dire que les autorités fédérales vous traitent en vaincu? S'il en était ainsi, ce serait une *accusation mensongère*, contre laquelle je devrais protester.»³

Schily je, između ostalog, odgovorio silnome Drueyu 21. aprila 1852.:

«Je ne pense pas, M. le conseiller fédéral, que cette manière de caractériser les mesures prises à mon égard, puisse me valoir le reproche d'une *accusation mensongère*: du moins un pareil reproche ne serait pas de nature à me faire revenir de l'idée que je suis traité avec dureté; au contraire, adressé à un *prisonnier, par celui qui le tient en prison*, une telle réponse me paraîtrait une dureté de plus.»⁴

Krajem marta 1852, kratko vreme pre Schilyjevog hapšenja i proterivanja drugih *neparlamentarnih* emigranata, reakcionarni »*Journal de Genève*«, nabrbljao je svakojake gluposti o komunističkim komplotima među nemačkim emigrantima u Ženevi: da se gospodin Torg bavi vađenjem nemačkog komunističkog gnezda s nasadom od 84 komunističke aždaje. Pored tog reakcionarnog ženevskog lista, postojalo je u Bernu jedno piskaralo koje je pripadalo parlamentarnoj bandi; mora se pretpostaviti da je to bio **Karl Vogt**, jer u »Glavnoj knjizi«⁵ više puta pripisuje sebi spasavanje Švajcarske od komunističkih emigranata, — piskaralo koje se u »*Frankfurter Journal*«⁶ s potpisom —- bavilo širenjem sličnih vesti, npr. da je od komunista sastavljeni komitet za potpomaganje nemačkih emigranata svrgnut zbog nepravilnog deljenja novca i zamenjen časnim ljudima (parlamentarcima), koji će uskoro okončati taj nered; dalje, da se ženevski diktator, čini se, konačno pokorava naređenjima federalnih komesara i da su nedavno dva nemačka emigranta, koji pripadaju komunističkoj frakciji, uhapšena i iz Ženeve dovedena u Bern itd. »*Schweizerische National-Zeitung*«,^[557]

policije . . . nije potrebno da se savetujete s advokatom. Inače, pre nego . . . što Vam odobrim razgovor s advokatom gosp. Wyßom, za koji ste me molili, želeo bih najpre da znam cilj tog razgovora.»

¹ Teško pobeđenima — ² Jacobi — ³ »U pismu koje ste uputili gospodinu J., nalaze se reči: *vae victis*. . . Treba li to da znači da federalne vlasti postupaju s Vama kao s pobeđenim? Kad bi tako bilo, onda bi to bila *lažna optužba*, protiv koje bih ja morao da protestujem.« — ⁴ »Ja ne mislim, gospodine federalni savetnice, da način kojim ja karakterišem mere koje se odnose na mene, zaslužuje prebacivanje da je *lažna optužba*; takvo prebacivanje najmanje bi me moglo odvratiti od misli da se sa mnom postupa surovo; naprotiv, takav odgovor upućen *zatvoreniku od onoga koji ga drži u zatvoru čini mi se jednom surovošću više.*«

koji izlazi u Bazelu, doneo je u svom 72. broju od 25. marta 1852. odgovor iz Ženeve, u kome se, između ostalog, kaže:

«Svako ko je bez predrasuda zna da se, kao što se Švajcarska bavi samo učvršćenjem i ustavnim razvitkom svojih političkih dostignuća, slabi ostaci ovdašnje nemačke emigracije posvećuju samo nabavljanju nasušnog hleba i sasvim bezazlenim poslovima, i da bajke o komunizmu izmišlja samo fantazija malogradanskih vidovnjaka, te politički i lično zainteresovanih *denuncijanata*.»

Nazvavši jednim od denuncijanata bernskog parlamentarnog dopisnika »*Frankfurter Journal*« — članak završava:

«Ovdašnji emigranti misle da se među njima nalaze mnogi »časni ljudi« po uzoru pokojnih »državnih Biedermanna i Bassermanna«, koji, nagnati čežnjom za zavičajnim graškom i mesom,⁽⁵⁵⁸⁾ pokušavaju da sebi prokrče put milosti kod svojih otaca-vladara takvim reakcionarnim gnusnostima; želimo im sreću da što pre otputuju, da dalje ne kompromituju emigraciju i vladu koja im je dala azil.»

Odbegli *parlamentarci* su znali da je *Schily* autor tog članka. Poslednji je objavljen u bazelskom listu »*National-Zeitung*« 25. marta, a 1. aprila usledilo je sasvim nemotivisano hapšenje Schilyja. »*Tan-taene animis celestibus irae?*«¹

2. *Revolucionarni kongres u Murtenu*

Posle skandala u Murtenu, nemačka emigracija u Ženevi, s izuzetkom odbeglih *parlamentaraca*, objavila je protest »visokom federalnom departmanu pravde i policije«. Navodim odatle samo jedno mesto:

«. . . Monarsi se nisu zadovoljili svojim dosadašnjim diplomatskim uspesima. Da bi Švajcarsku očistili od emigranata, oni su oko nje zveckali oružjem i pretili vojnom okupacijom, a Savezno veće je bar u jednom službenom dokumentu izrazilo svoju zabrinutost zbog te opasnosti. I gle, ponovo su usledili progoni, ovaj put motivisani poznatom murtenском skupštinom i tvrdnjom, da se posle sprovedene istrage naišlo na trag političko-propagandističkih tendencija. Postojeće činjenice potpuno pobijaju tu tvrdnju. . . U pravnom odnosu treba ukazati da se svuda gde postoji zakonski poredak mogu preduzeti *samo zakonske kazne za zakonom predviđena kažnjiva dela*, što vredi i za progon iz zemlje, ukoliko se on ne pretvori u otvorenu policijsku samovolju. Ili možda u ovom slučaju u odnosu na nas preuveličavaju značenje *diplomacije* i govore: tako se moralo postupiti iz *obzira prema stranim silama*, radi održavanja internacionalnih odnosa? No ako je tako, neka se *federalni krst* sakrije pred *turskim polumesecom*, što žandaru koji kuca na vrata pokazuje rogove i ne pokorava se; ako je tako, neka nam daju naše pasoše za *Tursku* pošto se za nama zatvore vrata, neka predaju ključeve švajcarskih sloboda kao feudum oblatum² *Svetoj alijansi*, da bi ih ubuduće nosili kao prava lena od nje, kao komorničko odlikovanje, s devizom: *Finis Helvetiae!*³»

¹ »Nije li takav gnjev u duši bogova?«⁽⁵⁵⁸⁾ — ² leno — ³ Kraj Švajcarske!

3. Cherval

Iz pisma Joh. Ph. Beckera ja sam video da »Marxov saradnik« ili »saradnici« Chervala, koga je pomenio državni namesnik, ne može biti niko drugi osim gospodina *Stechera*, koji sada živi u Londonu. Do sada nisam imao čast da ga lično upoznam iako sam čuo mnogo pohvalnog o njegovom velikom i svestranom umetničkom talentu. Zahvaljujući Beckerovom pismu, mi smo se sreli. Ovo što navodim, pismo je mog »saradnika« meni.

«London, 17. Sussex Street, W. C., 14. oktobar 1860.

Dragi gospodine Marx! Sa zadovoljstvom Vam dajem nekoliko objašnjenja o članku *Nugenta* (Chervala-Crămera) pomenutom u Vogtovoј brošuri, iz koje ste bili tako ljubazni da mi pošaljete izvod. U martu 1853. vratio sam se u Ženevu s jednog putovanja po Italiji. Nugent je otprilike u isto vreme došao u Ženevu, te sam ga upoznao u jednoj litografskoј ustanovi. Ja sam upravo počeo da litografisem, a kako Nugent poseduje o tome široko znanje, a osim toga je vrlo ljubazne, energične i marljive prirode, prihvatio sam njegovu ponudu da zajedno s njim radim u jednom ateljeu. Ono što Vogt govori o Nugentovim mahinacijama u Ženevi odgovara otprilike onome što sam tada o tome čuo, ako se odbije uobičajeno preterivanje feljtonista ili pisaca brošura. Uspeh je bio sasvim neznan. Ja sam poznao samo jednog iz toga društva, dobrodušnog i marljivog, inače nepromišljeno lakomisljenog mladića; a kako je on bio jedna od glavnih osoba, možemo lako zaključiti da je N. bio sve u društvu, a drugi su bili samo radoznali slušaoci. Ja sam uveren da nisu gravirani ni kameni ni bakreni klišeji, ali sam slušao da N. govori o sličnim stvarima. Moji poznanici bili su većinom Ženevljani i Italijani. Znao sam da su me kasnije Vogt i drugi nemački emigranti, koje nisam poznao, smatrali špijunom, ali ja se zbog toga nisam mnogo uznemiravao, jer istina uvek izide na videlo; nisam im ni zamerio, pošto je tako lako bilo izazvati sumnju, jer špijuna je bilo dovoljno i nije uvek bilo lako otkriti ih. Ja sam gotovo siguran da se Nugent nije ni s kim dopisivao u Ženevi, kad je odatle prognan. Ja sam kasnije primio od njega dva pisma u kojim me je pozivao da dodem u Pariz, da bih preuzeo izradu jednog dela o srednjovekovnoj arhitekturi, što sam i učinio. Nugent je u Parizu bio sasvim izvan politike i dopisivanja. Iz gornjeg se, naravno, može zaključiti da se pod »*Marxovim saradnikom*« moglo misliti na mene, jer ja nisam video ni čuo za nekog drugog koga je Nugent pozvao u Pariz. Gospodin Vogt nije, naravno, mogao znati da ja nikada, direktno ni indirektno, nisam s Vama dolazio u dodir i verovatno nikada ne bih ni došao, da se nisam nastanio u Londonu, gde sam, zahvaljujući slučaju, imao zadovoljstvo da upoznam Vas i Vašu cenjenu porodicu.

Srdačne pozdrave Vama i Vašim cenjenim damama

H. Cal. Stecher»

4. Kelnski proces protiv komunista

Saopštenja koja sam naveo u ovom odeljku o pruskom poslanstvu u Londonu i njegovom dopisivanju s pruskim vlastima na Kontinentu za vreme kelnskog procesa, zasnivaju se na priznanjima *Wilhelma Hirscha*, koja je u listu »*New-Yorker Criminal-Zeitung*« u aprilu 1853. objavio *A. Willich* pod naslovom »*Žrtve špijunaže. Obranaški spis Wilhelma Hirscha*«⁽⁵⁵⁹⁾, koji sada sedi u hamburškoj tamnici; on je bio glavni instrument policijskog poručnika Greifa i njegovog agenta Fleuryja, te je po njihovom nalogu i pod njihovim vođstvom izradio *lažnu* knjigu zapisnika, koju je na procesu protiv komunista podneo Stieber. Navodim ovde nekoliko mesta iz Hirschovih memoara.

»Nemačka udruženja je zajednički nadzirao (za vreme industrijske izložbe) policijski trijumvirat: policijski savetnik Stieber za Prusku, neki g. Kubesch za Austriju i upravnik policije Huntel iz Bremena.«

Hirsch na sledeći način opisuje scenu sa svog prvog susreta s *Albertsom*, sekretarom pruskog poslanstva u Londonu, pošto mu je ponudio svoje usluge kao špijun.

»Sastanci koje prusko poslanstvo u Londonu zakazuje svojim tajnim agentima održavaju se u prostorijama koje su za to pogodne. Gostionica 'The Cock', Fleet Street, Temple Bar, tako malo upada u oči da bi je čovek koji je specijalno ne traži jedva i pronašao da zlatni petao koji stoji na firmi ne pokazuje ulaz. Uzan hodnik odveo me je u unutrašnjost te staroengleske krčme, i kad sam upitao za g. Charlesa, predstavila mi se pod tim imenom dobro ugojena osoba s tako prijateljskim osmehom kao da smo nas dvojica bili već stari poznanici. Predstavnik poslanstva, jer to je bio on, izgledao je vrlo dobro raspoložen, a rakija s vodom u tolikoj je meri podgrevala njegovo raspoloženje da je on neko vreme gotovo zaboravio na cilj našeg sastanka. Gospodin Charles, ili, kako mi se odmah predstavio svojim pravim imenom, *sekretar poslanstva Alberts*, najpre me je obavestio da on zapravo nema nikakve veze s policijskim stvarima, ali da će preuzeti posredništvo. . . Drugi sastanak održan je u tadašnjem njegovom stanu, Brewer Street 39, Golden Square, gde sam najpre upoznao policijskog poručnika *Greifa*; to je bio tip pravog policajca, srednje visine, tamne kose i brade, podrezane par ordre¹, tako da su se brkovi spajali sa zaliscima i podbratkom. Njegove oči, koje su odavale sve drugo pre nego duh, čini se da su od čestog opštenja s lopovima i mangupima navikle da oštro bulje. . . Gospodin Greif prekrpio se, kao u početku i g. Alberts, istim pseudonimom-ogrtačem i predstavio se kao gospodin Charles. Novi gospodin Charles bio je bar ozbiljnije raspoložen; on je najpre hteo da me ispita. . . Naš prvi susret završio se time što mi je dao nalog da mu podnesem tačan izveštaj o celokupnoj delatnosti revolucionarne emigracije. . . Gospodin Greif predstavio mi je sledeći put »svoju desnu ruku«, kako se izrazio, »naime jednog od svojih agenata«. Taj, tako nazvani, bio je visok mlad čovek u elegantnom odelu, koji mi se ponovo predstavio kao gospodin Charles;

¹ kako nalažu propisi službe

izgleda da je cela politička policija usvojila to ime kao pseudonim; ja sam sada imao posla već s trojicom Charlesa. Međutim, novopridošli je zasluživao, čini mi se, najveću pažnju. »On je, kako je rekao, »takode bio revolucionar; sve će biti u redu, samo treba da podem s njim.«

Greif je na neko vreme napustio London i oprostio se od Hirscha

»s izričitom primedbom da novi gospodin Charles stalno radi po njegovom nalogu, i da mu se mogu slobodno poveriti i, ako mi se ponešto može učiniti neobičnim, neka mi to ništa ne smeta; da bi mi to bolje objasnio, dodao je: »Vladi je ponekad potreban ovaj ili onaj predmet; *dokumenti su najvažnija stvar; ako se ne mogu nabaviti, treba sebi znati pomoći!*«

Hirsch dalje priča: poslednji Charles bio je *Fleury*,

»ranije zaposlen kod ekspedicije lista »Dresdener Zeitung«, koji je uređivao L. Wittig. U Badenu ga je na osnovu dostavljenih preporuka iz Saksonije privremena vlada poslala u Falačku da se bavi organizacijom poslednje odbrane itd. Kad su Prusi ušli u Karlsrue, bio je zarobljen itd. Iznenada se opet pojavio u Londonu krajem 1850. ili početkom 1851; ovdje od početka nosi ime de Fleury i kao takav nalazi se među emigrantima bar prividno u lošem položaju, živi s njima u emigrantskoj kasarni, koju je osnovao Emigrantski komitet, i prima pomoć. Početkom leta 1851. iznenada se poboljšava njegov položaj, on se seli u pristojan stan i ženi se krajem godine ćerkom jednog engleskog inženjera. Kasnije ga nalazimo kao policijskog agenta u Parizu. . . Njegovo pravo ime je *Krause*, i, u stvari, on je sin obučara Krausea, koji je pre možda 15 ili 18 godina pogubljen zajedno s Backhofom i Beselerom zbog ubistva grofice Schönberg i njene sobarice. Fleury-Krause često mi je govorio da je radio za vladu već od svoje četrnaeste godine.«

To je taj *Fleury-Krause*, za koga je Stieber tvrdio na javnoj sudskoj raspravi u Kelnu da je tajni pruski policijski agent, direktno podređen Greifu. Ja govorim o Fleuryju u svojim *Otkrićima o komunističkom procesu*: »Fleury nije, doduše, Fleur de Marie policijske prostitucije, ali je cvet i isteraće cvetove, pa makar to bili samo fleurs-de-lys.«^[560] To se donekle i ispunilo. Nekoliko meseci posle procesa protiv komunista Fleury je osuđen u Engleskoj na nekoliko godina hulks¹ zbog falsifikovanja.

»Kao desna ruka policijskog poručnika Greifa«, nastavlja Hirsch, »Fleury je u njegovoj odsutnosti direktno saobraćao s pruskim poslanstvom.«

S Fleuryjem je bio povezan Max Reuter, koji je izvršio krađu pisama kod Oswalda Dietza, koji je tada bio arhivar Schapper-Willichovog Saveza.

»Stiebera je«, kaže Hirsch, »agent pruskog poslanika Hatzfeldta u Parizu, onaj zloglasni *Cherval*, obavestio o pismima koja je Cherval pisao u London, a pomoću

¹ Hulks su rashodovani brodovi koji služe kao zatvori.

Reutera Stieber je obavešten samo o mestu njegovog boravka, posle čega je Fleury po Stieberovom nalogu izvršio krađu uz pomoć Reutera. To su ta ukradena pisma, koja se g. Stieber nije stideo da javno »kao takva« deponuje pred porotnim sudom u Kelnu. . . U jesen 1851. Fleury je bio u Parizu zajedno s Greifom i Stieberom, posle čega je Stieber, uz posredovanje grofa Hatzfeldta, tamo već stupio u vezu s onim *Chervalom* ili tačnije *Josephom Crâmerom*, čijom pomoći se nadao da će stvoriti zaveru. Na kraju, gospoda Stieber, Greif, Fleury i druga dva policijska agenta, Beckmann¹ i Sommer, sastali su se u Parizu zajedno s famoznim francuskim špijunom *Lucienom de la Hodde* (pod imenom Duprez), te su dali instrukcije Chervalu prema kojima je on morao da skroji svoju prepisku. Fleury se vrlo često smejao kod mene povodom te provocirane borbe između Stieberta i Chervala; a onaj Schmidt, koji se pojavio u udruženju osnovanom od strane Chervala po *nalogu policije* kao sekretar revolucionarnog saveza u Štrasburgu i Kelnu, taj Schmidt nije niko drugi do g. de Fleury. . . Fleury je u Londonu nesumnjivo bio jedini agent pruske tajne policije, i svi predlozi i ponude nuedeni poslanstvu išli su preko njegovih ruku. . . U mnogim slučajevima gospoda Greif i Stieber držali su do njegova suda.*

Fleury saopštava Hirschu:

»Gospodin Greif Vam je rekao kako treba da radite. . . Centralna policija u Frankfurtu i sama je mišljenja da se pre svega radi o tome da se osigura egzistencija političke policije, a kojim će se sredstvima to postići, sasvim je svejedno; *jedan korak učinjen je septembarskom zaverom u Parizu.*«^[326]

Greif se vraća u London, izražava svoje zadovoljstvo što se tiče Hirschove delatnosti, ali zahteva više, osobito izveštaje o »*tajnim sednicama Marxove partije*«.

»A tout prix², zaključio je policijski poručnik, »moramo dati izveštaj o sednicama Saveza; radite kako hoćete, samo ne prelazite granice verovatnosti; ja lično sam mnogo *zaposlen*. Gospodin de Fleury radiće s Vama u moje ime.«

Griefovo tadašnje zanimanje sastojalo se, kako kaže Hirsch, u dopisivanju s Maupas-om posredstvom de la Hodde-Duprez-a u organizovanju prividnog bega Chervala i Gippericha iz tamnice St. Pélagie. Na Hirschovo uveravanje da

»Marx nije u Londonu osnovao novo centralno udruženje, Greif se dogovorio s Fleuryjem da pod datim okolnostima moramo za sada sami stvarati izveštaje o sednicama Saveza; on, Greif, hteo je da garantuje za ispravnost dokumenata i da ih brani, a što on predloži, biće svakako prihvaćeno.«

Fleury i Hirsch dali su se, dakle, na posao. »Sadržaj« njihovih izveštaja o sednicama Saveza koje sam ja održavao »bio je ispunjen«, kaže Hirsch,

¹ Ona ista osoba koja se pojavila i u procesu Arnim. [*Marxova napomena uz 2. izdanje »Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu«* (1875).] Već tada, i duugo posle toga bio je pariski dopisnik lista »Kölnische Zeitung«. [*Engelsov dodatak 3. izdanju »Otkrića . . .«* (1885)] — ² po svaku cenu

•povremenim održavanjem diskusija, primanjem članova u Savez; u nekom kutu Nemačke osnovana je nova opština, neka nova organizacija; time da u Kelnu uhapšeni Marxovi prijatelji imaju ili nemaju izgleda da budu oslobođeni, da su stigla pisma od toga ili onoga itd. Što se tiče poslednjega, Fleury je pri tome obično obraćao pažnju na ona lica u Nemačkoj koja su već bila osumnjičena političkim intrigama, ili su bila otkrivena zahvaljujući nekoj političkoj delatnosti; međutim, vrlo često morala je pomoći i fantazija, pa se tako dolazilo do članova Saveza čija imena možda uopšte nisu postojala na svetu. A g. Greif je mislio da su izveštaji dobri i da po svaku cenu treba neke stvoriti. Fleury je delimično sam preuzeo na sebe sastavljanje, a najvećim delom morao sam mu ja pomagati, jer on nije mogao ispravno da stilizuje ni najmanju sitnicu. Tako su stvarani izveštaji, a g. Greif je bez kolebanja preuzeo garanciju za njihovu istinitost».

Hirsch dalje priča kako on i Fleury posećuju A. Rugea u Brajtonu i Eduarda Meyena (po Tobyjevoj¹ uspomeni) i krađu im pisma i litografsanu prepisku. Ali to nije sve. Greif-Fleury unajmili su u štampariji Stanbury, Fetter Lane, litografsku presu, te su zajedno s Hirschom sami pravili »radikalne pamflete«. »Demokrata« F. Zabel mogao bi ovde nešto da nauči. Neka sluša:

»Prvi letak koji sam ja« (Hirsch) »sastavio dobio je naslov ‚Seoskom proletarijatu‘ na Fleuryjev predlog, i uspeći smo da načinimo nekoliko dobrih otisaka. Gospodin Greif je poslao te otiske kao da potiču od *Marxove partije*, a radi veće verovatnosti dodao je tim, na takav način fabrikovanim izveštajima takozvanih sednica Saveza, nekoliko reči o razašiljanju takvog letka. Još jedan sličan proizvod bio je izrađen pod naslovom ‚*Deci naroda*‘, i ne znam pod kojom ga je firmom g. Greif tada poslao; taj litografski posao kasnije je prestao, uglavnom zbog toga što je gutao mnogo novca.»

Posle svog prividnog bega iz Pariza, Cherval stiže u London, te privremeno radi kod Greifa s platom od 1 funte i 10 šilinga sedmično, a »za to je bio obavezan da podnosi izveštaje o vezama između nemačke i francuske emigracije«.

Javno razobličćen u Radničkom udruženju i izbaćen iz njega kao špijun,

•Cherval je iz sasvim jasnih razloga prikazivao nemačku emigraciju i njene organe kao potpuno beznačajne, jer mu je bilo sasvim nemoguće da na tu stranu bilo šta pošalje. Stoga je Greifu podneo izveštaj o nenemačkoj revolucionarnoj partiji u kome je prevazišao Minhauzena».

Hirsch se zatim vraća na kelnski proces.

•Gospodina Greifa već su više puta pitali o sadržaju izveštaja o Savezu koje je po njegovom nalogu izradio Fleury, ukoliko se oni odnose na kelnski proces... O tome su bili podeljeni i zadaci; tako se jednom Marx navodno dopisivao s

¹ Toby je ime psa u engleskom pozorištu lutaka i na naslovnoj strani londonskog šaljivog lista »Punch«.

Lassalle-om na adresu »pivnice« i g. državni tužilac želeo je da se o tome povede istraga. Naivno izgleda molba g. državnog tužioca u kojoj on izražava želju da dobije tačna razjašnjenja o novčanoj pomoći koju je Lassalle iz Diseldorfa poslao zatvorenom Röseru u Keln... novac je, naime, trebalo da dođe, u stvari, iz Londona.«

Već je pomenuto u odeljku III, 4, kako je Fleury po Hinckeldeyevom nalogu trebalo da u Londonu potraži jednu osobu koja bi pred kelnskim porotnim sudom predstavljala iščezlog svedoka H.¹ itd. Posle opširnog prikaza tog događaja, Hirsch nastavlja:

«Gospodin Stieber je u međuvremenu hitno zahtevao od Greifa da mu po mogućnosti dostavi originale poslanih zapisnika sednica Saveza. Fleury je mislio da bi, kad bi imao na raspolaganju ljude, stvorio originalan zapisnik. A osobito bi trebalo imati rukopis *nekih Marxovih prijatelja*. Tu poslednju primedbu ja sam iskoristio i sa svoje strane odbio taj predlog. Fleury se samo još jednom vratio na taj predmet, a zatim je o tome prestao da govori. Iznenađena se u to vreme pojavio u Kelnu g. Stieber s knjigom zapisnika centralnog udruženja koje je zasjedalo u Londonu... Ja sam još više bio zapanjen kad sam u izvodima zapisnika koji su objavljeni u štampi gotovo doslovno prepoznao falsifikovane izveštaje koje je po Greifovom nalogu izradio Fleury. Gospodin Greif ili sam g. Stieber ipak je, dakle, na neki način pribavio *kopiju, jer zapisnici u tom navodnom originalu imali su potpise, a oni koje je izradio Fleury nikada ih nisu imali*. Od samog Fleuryja saznao sam o toj čudnovatoj pojavi samo to da »Stieber zna sve da napravi i da će ta stvar naići na dopadanje!«

Čim je Fleury saznao da je »Marx« stvarne potpise tobožnjih potpisnika zapisnika (Liebknechta, Ringsa, Ulmera itd.) overio u londonskoj policijskoj upravi, sastavio je sledeće pismo:

«*Visokom kraljevskom Predsedništvu policije u Berlinu, London.*

S namerom da potpise potpisanih na zapisniku Saveza prikažu kao falsifikovane, Marx i njegovi prijatelji nameravaju ovde da overe potpise, te ih kao stvarno originalne podnesu porotnom sudu. Svako ko poznaje engleske zakone zna takode da se oni u tom pitanju mogu izvrtati i okretati i da onaj ko garantuje za originalnost, u osnovi uzevši, ne daje zapravo nikakvo jemstvo. Onaj ko ovo saopštava ne boji se da potpiše svoje ime tamo gde se radi o istini. Becker, 4. Litchfield Street.» «Fleury je znao adresu Beckera, nemačkog emigranta, koji je zajedno s *Willichom* stanovao u istoj kući, tako da je kasnije sumnja o autorstvu lako mogla pasti na Willicha kao Marxovog protivnika... Fleury se već unapred radovao skandalu koji će tada proizaći. Pismo, mislio je on, biće, naravno, tako kasno pročitano da će eventualna sumnja o njegovoj originalnosti moći biti rešena tek onda kad proces već bude završen... Pismo s Beckerovim potpisom upućeno je Predsedništvu *policije u Berlin*, ali nije otišlo u Berlin, nego Policijskom činovniku Goldheimu, Frankfurter Hof u Kelnu', a *koverta za to pismo* otišla je u Berlin Predsedništvu policije, s primedbom na jednoj priloženoj ceduljici: »*Gospodin Stieber iz Kelna daće tačna obaveštenja o svemu nazna-*

¹ Haupta

ženom'. . . Gospodin Stieber nije koristio pismo; on se njim nije mogao koristiti jer je bio prisiljen da se odrekne cele *knjige zapisnika*.»

U vezi s ovim poslednjim, Hirsch kaže:

«Gospodin Stieber izjavljuje» (pred sudom) «da ju je [knjigu zapisnika] pre četrnaest dana imao u rukama i da se premišljao pre nego što se njom koristio; on dalje izjavljuje da ju je dobio preko kurira u licu Greifa. . . Tako mu je Greif predao svoj vlastiti rad; ali kako se to slaže s jednim pismom g. *Goldheima*? Gospodin *Goldheim* piše poslanstvu: «Knjiga zapisnika doneta je tako kasno samo radi toga da bi se izbegla eventualna interpelacija o njenoj originalnosti. . .»

U petak, 29. oktobra, u London je prispeo g. *Goldheim*.

Gospodin Stieber imao je, naime, pred očima nemogućnost odbrane originalnosti knjige zapisnika, te je stoga poslao jednog delegata da o tome razgovara s Fleuryjem na licu mesta; trebalo je videti ne bi li se na neki način mogli pribaviti dokazi. Njegovi pregovori su bili bezuspešni, i on je *bez rezultata ponovo oputovao*, ostavivši Fleuryja u očajnom raspoloženju. Da ne bi kompromitovao šefove policije, Stieber je, naime, odlučio da u tom slučaju dovede u nepriliku Fleuryja. Da je to bio razlog Fleuryjevog nemira, pokazala mi je tek izjava g. Stieberta, koju je on dao uskoro posle toga. Zaprepašćen, g. Fleury prihvatio se sada poslednjeg sredstva; on je doneo rukopis, po kome je trebalo da kopiram izjavu i snabdem je imenom Liebknecht, a zatim da se pred gradonačelnikom u Londonu zakunem, izjavivši da sam ja taj Liebknecht. . . Fleury mi je rekao da rukopis potiče od onog ko je napisao knjigu zapisnika i da ga je g. *Goldheim doneo sa sobom iz Kelna*. Ali ako je g. Stieber primio knjigu zapisnika preko kurira Greifa iz Londona, kako je mogao g. *Goldheim* u času kad je Greif već ponovo bio u Londonu da donese rukopis tobožnjeg zapisničara iz Kelna?. . . Ono što mi je Fleury dao, bile su samo neke reči i potpis. . .» Hirsch «je kopirao rukopis toliko slično koliko je to bilo moguće i izjavio da potpisani, naime Liebknecht, proglašava lažnom legalizaciju svog potpisa koju su izvršili Marx i drugovi, i da je jedino ispravan ovaj njegov potpis. Kad sam svoj posao završio i imao rukopis u rukama» (naime rukopis koji mi je predao Fleury na kopiranje), «koji, srećom, još i sada posedujem, izrazio sam Fleuryju svoju sumnju, na njegovo veliko čuđenje, i bez okolišenja odbio njegov zahtev. Fleury je u početku bio neutušan, a zatim mi je izjavio da će sam poći i položiti zakletvu. Radi sigurnosti, mislio je on, *rukopis će dati da se potvrdi kod pruskog konzula*, i stoga se najpre uputio u njegov ured. Ja sam ga čekao u jednoj gostionici, i kad je došao imao je potpis potvrđen, posle čega se uputio gradonačelniku s namerom da položi zakletvu. Ali, stvar nije išla glatko; gradonačelnik je zahtevao dalja jemstva, koja Fleury nije mogao dati, i zakletva je izostala. . . Kasno uveče video sam još jedanput, a tada i poslednji put, g. de Fleuryja. Upravo danas neugodno se iznenadio kad je u listu «*Kölnische Zeitung*» pročitao izjavu g. Stieberta koja se odnosi na njega! «Ali, ja znam, Stieber nije mogao drukčije, on bi se inače morao sam kompromitovati», sasvim ispravno je filozofirao, tešeći se, g. de Fleury. . . «*U Berlinu će se dogoditi čudo ako Keljnani budu osudeni*», rekao mi je g. de Fleury jednog od poslednjih dana kad sam ga video.»

Fleuryjevi poslednji sastanci s Hirschom održani su *krajem oktobra 1852*. Hirschova samopriznanja datirana su *krajem novembra 1852*; a *krajem marta 1853*. dogodio se *»udar u Berlinu«* (Ladendorfova zavera).^{[561]*}

* Sada će čitaoca zanimati da vidi kakvo je svedočanstvo dao sam Stieber obojici svojih drugova — *Fleury-Krauseu i Hirschu*. O prvom stoji u Crnoj knjizi^[562], II, str. 69:

»Br. 345. *Krause*, Carl Friedrich August, iz Drezdena. On je sin Friedricha Augusta Krausea, nekadašnjeg ekonomista, koji je bio pogubljen 1835. zbog učesća u ubistvu grofice Schönberg u Drezdenu, a zatim» (posle njegovog pogubljenja?) »žitarskog trgovca, i još žive njegove udovice Johanne Rosine rođ. Göllnitz, a rođen je 9. januara 1824. u vinogradarskom naselju kod Kosviga nedaleko od Drezdena. Od 1. oktobra 1832. pohađao je sirotinjsku školu u Drezdenu, a 1836. preuzet je u sirotište u Antonštat - Drezdenu i 1840. konfirmiran. Zatim je došao na učenje trgovcu Gruhleu u Drezden, ali već sledeće godine zbog *čestih krađa* nalazi se kod gradskog suda u Drezdenu pod istragom i u zatvoru, pri čemu mu je izdržani istražni zatvor uračunat u kaznu. Posle otpusta živeo je besposlen kod svoje majke, i u martu 1842. opet je dospao u zatvor i pod istragu zbog *provalne krađe* i osuđen je na *četiri godine zatvora*. Dvadeset trećeg oktobra 1846. vratilo se iz zatvora natrag u Drezden i *družio se sada s najozloglašnijim lopovima*. Tada se za njega zauzelo Udruženje za otpuštene kažnjenike i zaposlilo ga kao radnika na pravljenju cigara. Kao takav radio je tu bez prekida, s osrednjim prihodima, do marta 1848. Posle toga se opet prepustio besposličanju i posećivao je politička udruženja» (kao vladin špijun, kako je sam priznao Hirschu u Londonu; vidi gore). »Početkom 1849. postao je raznoslač lista *»Dresdener Zeitung«*, koji je uređivao republikanski literat E. L. Wittig iz Drezdena, koji se sada nalazi u Americi; zatim je u maju 1849. učestvovao u drezdenskom ustanku kao komandant barikade u Sophienstraßen, a posle ugušenja ustanka pobegao je u Baden, gde je dobio punomoć privremene badenske vlade od 10. i 23. juna 1849. da organizuje poslednju odbranu i da rekvirira životne namirnice, za ustanike. Zarobila ga je pruska vojska, a 18. oktobra 1849. pobegao je iz Raštata.» (Isto onako kao što je kasnije »pobegao« Cherval iz Pariza. Ali sad dolazi pravi mirisni policijski cvetić — ne treba zaboraviti da je to štampano dve godine posle kelnskog procesa). »Na osnovu vesti objavljene u br. 39 lista *»Berliner Publizist«* od 15. maja 1853, koja je uzeta iz spisa trgovačkog pomoćnika Wilhelma Hirscha iz Hamburga *Žrtve špijunaže* (ti proročki anđeli, o Stieberu!), koji je štampan u Njujorku, pojavio se Krause krajem 1850. ili početkom 1851. u Londonu kao politički emigrant pod imenom *Charles de Fleury*, gde je najpre živeo u bedi, ali je od 1851. dospao u bolji položaj, pošto je posle primanja u Savez komunista» (Stieber laže) »služio kao agent raznih vlada, pri čemu je izvršio mnoge prevare.»

Tako je Stieber zahvalio svom prijatelju Fleuryju, koji je uostalom, kako je napred pomenuto, nekoliko meseci posle kelnskog procesa osuđen u Londonu na nekoliko godina zatvora zbog prevara.

O poštenom Hirschu piše u istoj knjizi na str. 58:

»Br. 265, Hirsch Wilhelm, trgovački pomoćnik iz Hamburga. Izgleda da se

5. Klevete

Posle završetka kelnskog procesa protiv komunista uporno su širene fogtovski klevete o mom »izrabljivanju« radnika, osobito u nemačko-američkoj štampi. Neki moji prijatelji koji žive u Americi — gospoda J. Weydemeyer, dr A. Jacobi (lekar opšte prakse u Njujorku, jedan od optuženih u kelnskom procesu protiv komunista) i A. Cluß (činovnik kod U. St. Navy Yard u Vašingtonu) — objavili su u Njujorku, 7. novembra 1853. detaljno pobijanje tih gluposti s primedbom da ja imam pravo da *ćutim* o svojim privatnim stvarima sve dotle dok se radi o *blagonaklonosti* filistra. »Ali, *nasuprot* ološu, filistru i propalim skitnicama, prema našem shvatanju to škodi stvari, i *mi* prekidamo ćutanje.«^[563]

6. Rat žaba s miševima

U mom ranije citiranom pamfletu *Vitez itd.* čitamo na strani 5: »... Na dan 20. jula 1851. osnovano je »Agitaciono udruženje«, a 27. jula 1851. nemački »Emigrantski klub«. Od tog dana... datira... borba koja se vodila s obe strane Okeana između »Emigracije« i »Agitacije«, počeo je veliki rat žaba s miševima.

Ko će mi dati reči a ko glas
Da najveće opišem na velik i dostojan način?
Jer smelija borba vođena s divljim gnevom
Nije viđena od početka sveta.

on nije kao izbeglica« (čemu ta potpuno besmislena laž? Goldheim je hteo da ga uhapsi u Hamburgu!), »nego dobrovoljno uputio u London, gde se mnogo družio s izbeglicama, te se priključio komunističkoj partiji. On je igrao dvostruku ulogu. Jednom je učestvovao u poduhvatima prevratničke partije, a drugi put se ponudio kontinentalnim vladama kao špijun kako protiv političkih krivaca tako i protiv falsifikatora novca. A u tom poslednjem svojstvu izvršio je *najpodmuklije prevare* i obmane, tj. *krivotvorenja*, tako da se ne može dovoljno upozoriti koliko ga se treba čuvati. On je čak u savezu sa sličnim tipovima sam *pravio lažni papirni novac*, samo da bi za veliku sumu novca policijskim vlastima otkrio navodno falsifikovanje novca. Ali postepeno su ga upoznale obe strane« (policijski i nepolicijski falsifikatori novca?), »i sad se povukao natrag iz Londona u Hamburg, gde živi u bednim ličnim prilikama.«

Toliko Stieber o svojim londonskim pomagačima, za čiju »istinitost i pouzdanost« jemči zakletvom. Ovde je naročito zanimljiva apsolutna nemogućnost u kojoj se nalazi taj uzorni Prus da kaže jednostavnu istinu. On se ne može uzdržati a da između istinitih i lažnih činjenica koje su dobivene iz dokumenata ne umetne potpuno besmislene laži. I u tome da je na osnovu iskaza takvih profesionalnih lažova — njih danas ima više nego ikad — stotine ljudi osuđeno na zatvor, u tome se sastoji ono što se danas naziva spas države.

Druge bitke, iako tako strašne
Samo su ljubičice i ruže, i moja pesma
Zatajava gde junaštvo i časna slava
Tako divno blješte u istoriji te borbe.

(Po Bojardu. *Orlando innamorato*,
Pevanje 27)⁽⁵⁶⁴⁾

Moja namera ni u kom slučaju nije da ovde bliže ulazim u »istoriju ove borbe«, niti pak u postignute »Preliminarije ugovora o savezu« između *Gottfrieda Kinkela*, u ime udruženja emigranata, i *A. Goegga* u ime »Revolucionarnog saveza oba sveta« 13. avgusta 1852. (verbotenus¹ i pod tim nazivom objavljeno u celokupnoj nemačko-američkoj štampi). Primećujem samo da je sva parlamentarna emigracija s jedne ili s druge strane učestvovala u toj maskaradi, osim nekoliko izuzetaka (imena kao *K. Vogt* izbegavala je tada svaka partija već iz osećanja pristojnosti).

Gottfried Kinkel, mučenik nemačkog filistarstva, izložio je svoje nazore na kraju svog *revolucionarnog projačkog puta* kroz Sjedinjene Države u »*Denkschrift über das deutsche Nationalanalehm zur Förderung der Revolution*, d. d. Elmira im Staate New York, 22. Februar 1852«, koji bar imaju tu zaslugu da su krajnje jednostavni. Gottfried misli da s pravljjenjem revolucije stvar stoji isto kao i s pravljjenjem železnica. Ako jednom postoji novac, u prvom slučaju nastaje železnica, a u drugom revolucija. Dok nacija nosi u grudima osećanje potrebe za revolucijom, morali bi tvorci revolucija nositi u torbi *gotov novac*, i stoga, sve zavisi »od male, dobro naoružane čete, koja je **bogato** snabdevena novcem«. Vidi se u kakve idejne zablude dovodi merkantilni vetar iz Engleske čak i melodramatske glave². Budući da se ovde sve stvara pomoću akcija, pa čak i »public opinion«³, zašto ne bi postojalo akci-onarsko društvo »*Za pomaganje revolucije*«.

Prilikom javnog susreta s *Kossuthom*, koji se tada upravo bavio revolucionarnom propagandom u Sjedinjenim Državama, izjavio je *Gottfried* vrlo estetski:

»I iz Vaše čiste ruke, guverneru, poklonjena sloboda bila bi meni tvrd zalogaj hleba koji bih natopio *suzama svoga stida*.«

Gottfried, koji je poklonjenom konju tako strogo gledao u zube, uveravao je svoga guvernera da, ako bi mu on sa svoje strane pružio »revoluciju s Istoka«, on, Gottfried, isporučio bi, opet, guverneru »revoluciju sa Zapada«. Sedam godina kasnije, uverava isti Gottfried u listu »*Hermann*«, koji je sam osnovao, da je on čovek retke konsekvencnosti, i kako je pred ratnim sudom u Raštatu princa regenta nazvao carem Nemačke, tako se stalno držao te izreke.

Grof Oskar Reichenbach, jedan od trojice prvobitnih namesnika

¹ doslovno — ² Tako stoji u prvom izdanju — ³ javno mnjenje

i blagajnik zajma za revoluciju, objavio je u Londonu, 8. oktobra 1852. obračun, pored izjave — u kojoj se odriče tog poduhvata, a istovremeno izjavljuje »ni u kom slučaju ne mogu i neću građaninu Kinkelu itd. da predam novac«. Nasuprot tome, tražio je od akcionara da *privremene zajmioničke obveznice iskupe za novac koji se nalazi u blagajni*. Na ostavku u upravi blagajne, itd. kaže on,

«navode me politički i pravni razlozi. . . Nisu se ispunile pretpostavke na kojima se zasnivala ideja o zajmu. Stoga nije postignuta svota od 20 000 dolara, posle čijeg realizovanja je tek trebalo ići dalje sa zajmom. . . Nije naišao na odziv predlog da se osnuje časopis i da se duhovno agituje. A samo političko šarlatanstvo ili revolucionarne besmislice mogu sada smatrati mogućim izvođenje zajma, i u ovom momentu u odnosu na sve partijske frakcije smatrati mogućom pravednu, dakle nepristrasnu, delatno-revolucionarnu upotrebu novca.»

Međutim, Gottfriedova revolucionarna vera nije se mogla tako pokolebati, i on je za taj slučaj stvorio »odluku« koja mu je dozvolila da nastavi posao pod drugom firmom.

Reichenbachov obračun sadrži interesantne činjenice.

«Za priloge», kaže on, «koje su komiteti plaćali kasnije *drugima a ne meni*, ne mogu biti odgovorni garanti, i molim da komitet to uzme u obzir prilikom primanja potvrda i obračunavanja.»

Prema njegovom *compte rendu*¹ prihod je iznosio £ 1587 6 s 4 d, čemu su doprineli London 2 £ 5 s i »Nemačka« £ 9. Izdatak iznosi £ 584 18 s 5 d, a učinjen je ovako: *putni troškovi Kinkela i Hillgärtnera*: £ 220; *ostali putnici*: £ 54; *litografska presa*: £ 11; *izrada privremenih potvrda*: £ 14; *litografsko dopisivanje, poštarina* itd.: £ 106 1 s 6 d. *Po nalogu Kinkela* itd. £ 100.

Zajam za revoluciju završio je na 1000 £ koje Gottfried Kinkel drži pripremljene u Vestminsterskoj banci kao priručni novac za pravu nemačku privremenu vladu. I pored svega toga, još nema privremene vlade? Nemačka možda veruje da joj je dosta 36 definitivnih vlada.

Neki američki fondovi iz zajma koji nisu bili uključeni u centralnu londonsku blagajnu, bar tu i tamo su patriotski primenjeni, tako npr. £ 100, koju sumu je Gottfried Kinkel predao gospodinu Karlu Blindu u proleće 1858. za pretvaranje u »radikalne pamflete« itd.

¹ račun

7. Palmerston-Polemik

«Council Hall, Sheffield, May 6th, 1856

Doctor,

The Sheffield Foreign Affairs Committee instruct me to convey to you an expression of their warm thanks for the great public service you have rendered by your admirable *exposé* of the Kars-Papers published in the «People's Paper». I have the honour, & c.

Wm. Cycles, Secretary

Dr Karl Marx¹

8. Izjava gospodina A. Scherzera

Gospodin A. Scherzer, koji je od 30-ih godina imao vidnog udela u radničkom pokretu pisao mi je iz *Londona*, 22. aprila 1860:

«Poštovani građanine,

Ne mogu propustiti a da ne protestujem protiv jednog mesta Vogtove brošure, koje me odvratnim spletom laži i besramnim klevetanjem lično pogada. Naime, u odštampanom dokumentu br. 7 u «Schweizer Handels-Courier» br. 150 od 2. juna, prilog, piše: «Znamo da se sada opet čine novi napori iz Londona. Pisma potpisana s A. Sch. . . poslata su otuda udruženjima i licima itd.» Ta «pisma» bila su izgleda uzrok koji je podstakao gospodina K. Vogta da na drugom mestu svoje knjige piše: «Početkom ove godine (1859) izgleda da je stvoreno novo tle za političku agitaciju. Trenutno je ta prilika prihvaćena, da bi se gde god je moguće, opet dobio neki uticaj. Taktika se u tom pogledu već godinama nije menjala. Komitet o kome, kako se kaže u staroj pesmi, «niko ništa ne zna», šalje pisma od strane potpuno nepoznatog predsednika ili sekretara itd., itd. Kad je na taj način pripremljen teren, tada u zemlju *upadaju* «putujuća braća» koja se trenutno bave organizovanjem tajnog saveza. Samo udruženje, koje imaju nameru da kompromituju, ne saznaje ništa o tim spletkama koje predstavljaju odvojeni pokušaj zavere nekoliko lica; većinom je čak i korespondencija, koja se vodi u ime saveza, njemu potpuno nepoznata, a u pismima se ipak uvek govori «naš savez» itd. i reklamacije koje kasnije neizostavno slede, a zasnivaju se na sastavljenim spisima, uvek se odnose na celi savez itd.

Zašto gospodin K. Vogt nije *odštampao celo pismo* na koje on ukazuje u dokumentu br. 7? Zašto ne «sondira» izvor od kojeg je polazio? Bilo bi mu lako da sazna da je javno *londonsko društvo za obrazovanje radnika na otvorenoj sednici* imenovalo

¹ «Council Hall, Sheffield, 6. maja 1856.

Doktore,

Šefildski komitet za spoljne poslove naložio mi je da Vam prenesem njegovu iskrenu zahvalnost za velike usluge koje ste učinili javnosti objavivši u «People's Paper» svoj divni ekspozé o dokumentima koji se odnose na Kars.

Čast mi je itd.

William Cycles, sekretar

dr Karlu Marxu»

komitet za dopisivanje, u koji sam imao čast da budem izabran. Kad gospodin Vogt govori o nepoznatim sekretarima i slično, veoma mi je drago što me on ne poznaje, a raduje me što mogu reći da me poznaju hiljade nemačkih radnika koji su svi crpeli znanje od ljudi koje on sada kleveta. Vremena su se promenila. Prošlo je doba tajnih društava. Apsurdno je govoriti o tajnom udruženju ili o pokušaju zavere, kad se neka stvar raspravlja otvoreno u radničkom udruženju, gde na svakoj skupštini prisustvuju stranci kao posetioци. Pisma koja sam ja potpisao bila su tako sastavljena, da zbog toga nikome ni jedna dlaka nije pala s glave. Nama, nemačkim radnicima u Londonu, bilo je samo do toga da upoznamo raspoloženje radničkih udruženja na Kontinentu i da osnujemo novine koje bi zastupale interes radničke klase i vodile borbu protiv pera koja se nalaze u tuđem najmu. Naravno, nijednom nemačkom radniku nije palo na pamet da radi za interes jednog Bonaparte, za to je sposoban samo gospodin Vogt i njemu slični. Mi se sigurno ozbiljnije užasavamo nad despotizmom Austrije, nego što to čini gospodin Vogt, ali mi ne tražimo njegov poraz pobeđom stranog despota. Svaki narod mora se sam osloboditi. Nije li očigledno da upravo gospodin Vogt zahteva za sebe sredstvo koje, upotrebljeno protiv njegovih intriga, pripisuje nama u zločin? Kad gospodin Vogt tvrdi da ga ne plaća Bonaparta, nego da je novac primio iz demokratskih ruku radi osnivanja novina, kad bi se time hteo oprati, kako može on, i pored svoje učenosti, da bude tako tupav i optuži i sumnjiči radnike koji se brinu za dobro svoje domovine i vrše propagandu za osnivanje novina?

S najdubljim poštovanjem

A. Scherzer*

9. Blindov članak u »Free Press« od 27. maja 1859.

«The Grand Duke Constantine to be King of Hungary»¹

A Correspondent, who encloses his card, writes as follows: —

Sir, -Having been present at the last meeting in the Music Hall, I heard the statement made concerning the Grand Duke Constantine. I am able to give you another fact:-

So far back as last summer, Prince Jérôme Napoléon detailed to some of his confidants at Geneva a plan of attack against Austria, and prospective rearrangement of the map of Europe. I know the name of a Swiss senator to whom he broached the subject. Prince Jérôme, at that time, declared that, according to the plan made, *Grand Duke Constantine was to become King of Hungary.*

I know further of attempts made, in the beginning of the present year, to win over to the Russo-Napoleonic scheme some of the exiled German Democrats, as well as some influential Liberals in Germany. Large pecuniary advantages were held out to them as a bribe. I am glad to say that these offers were rejected with indignation.*

¹ Ovaj dokumentat preveden je u VII poglavlju (vidi ovaj tom, str. 383).

10. Pisma gospodina Orgesa

»Mnogo poštovani gospodine! Od gospodina Liebknechta primio sam danas vest da ćete biti tako dobri da nam prijateljski stavite na raspolaganje sudski dokument o pamfletu protiv Vogta, *s obzirom na istorijat njegovog nastanka*. Hitno molim da mi to pošaljete, i to što brže, da bismo ga mogli pokazati na sudu. Molim da dokument pošaljete preporučeno, i da sve eventualne troškove zaračunate nama. Uostalom, mnogopoštovani gospodine, liberalna partija katkad shvata pogrešno »Allgemeine Zeitung«; mi (redakcija) izdržali smo sve provere političke vernosti i uverenja. Ne posmatrajte samo delo, pojedinačni članak, nego celokupnu delatnost, pa ćete se uveriti da nijedan nemački list ne teži na takav način, bez žurbe, i bez odmora, jedinstvu i slobodi, snazi i obrazovanju, duhovnom i materijalnom napretku, podizanju nacionalnog osećanja i morala u nemačkom narodu, da nijedan nije postigao više nego mi. Naš rad treba da merite prema rezultatima. Još jednom *moleći Vas da najhitnije pokažete prijateljsko razumevanje za moju molbu*, potpisujem se s najvećim poštovanjem

Augsburg, 16/10.»

kao Vama potpuno odani Hermann Orges

Drugo pismo, *istoga datuma*, bilo je samo *izvod* iz prvoga, a »radi veće opreznosti«, kako piše gospodin Orges, »takođe poslato« i zahteva takođe »najhitniju pošiljku dokumenta o *poreklu* poznatog pamfleta protiv Vogta, koji nam je, kako piše gospodin Liebknecht, ljubazno stavljen na raspolaganje«.

11. Cirkular protiv K. Blinda

Ovde navodim samo završetak svog cirkulara protiv Blinda na engleskom jeziku od 4. februara 1860.¹

»Now, before taking any further step, I want to show up the fellows who evidently have played into the hands of Vogt. I, therefore, publicly declare that the statement of Blind, Wiehe and Hollinger, according to which the anonymous pamphlet was *not* printed in Hollinger's office, 3, Litchfield Street, Soho, is a *deliberate lie*. First, Mr. Vögele, one of the compositors, formerly employed by Hollinger, will declare upon oath that the said pamphlet *was* printed in Hollinger's office, was written in the hand-writing of Mr. Blind, and partly composed by Hollinger himself. Secondly, it can be judicially proved that the pamphlet and the article in »Das Volk« have been taken off the same types. Thirdly, it will be shown that Wiehe was *not* employed by him at the time of pamphlet's publication. Lastly, witnesses may be summoned in whose presence Wiehe himself confessed having been persuaded by Hollinger to sign the *wilfully false declaration in the Augsburg Gazette*. Consequently, I again declare the above said Charles Blind to be a *deliberate liar*.

Karl Marx«

¹ Prevedeni tekst tog cirkulara nalazi se u ovom tomu, str. 565.

From the London «Times», February 3rd.¹

«Vienna, January 30th. — The Swiss Professor Vogt pretends to know that France will procure for Switzerland Faucigny, Chablais, and the Genevese, the neutral provinces of Savoy, if the Grand Council of the Republic will let her have the free use of the Simplon.»

12. Vögeleova izjava pod zakletvom

«I declare herewith:

that the German flysheet ‚Zur Warnung‘ (A Warning) which was afterwards reprinted in No. 7 (d. d. 18th June 1859) of ‚Das Volk‘ (a German paper which was then published in London) and which was again reprinted in the ‚Allgemeine Zeitung‘ of Augsburg (the Augsburg Gazette) — that this flysheet was composed partly by Mr. Fidelio Hollinger, of 3, Litchfield Street, Soho, London, partly by myself, who was then employed by Mr. Fidelio Hollinger, and that the flysheet was published in Mr. F. Hollinger’s Printing office, 3, Litchfield Street, Soho, London; that the manuscript of the said flysheet was in the handwriting of Mr. Charles Blind; that I saw Mr. F. Hollinger give to Mr. William Liebknecht of 14, Church Street, Soho, London, the proofsheets of the flysheet ‚Zur Warnung‘; that Mr. F. Hollinger hesitated at first giving the proofsheets to Mr. W. Liebknecht, and, that, when Mr. Liebknecht had withdrawn, he, Mr. F. Hollinger, expressed to me, and to my fellow workman J. F. Wiehe, his regret for having given the proofsheets out of his hands.

Declared at the Police Court, Bow Street, in the County of Middlesex, the eleventh day of February 1860, before me *Th. Henry*, one of the Police Magistrates of The Metropolis.

L. S.

*A. Vögele*²

¹ Ovaj tekst preveden je u IX poglavlju, str. 443. — ² «Ovim dajem sledeću izjavu:

Nemački pamflet ‚Upozorenje‘, koji je kasnije preštampan u broju 7. lista ‚Das Volk‘ od 18. juna 1859 (nemačkog lista koji je tada izlazio u Londonu) i još jednom preštampan u augsburškom ‚Allgemeine Zeitung‘, složio je delimično gospodin Fidelio Hollinger, 3, Litchfield Street, Soho, London, a delimično ja sâm, koji sam bio zaposlen kod Fidelia Hollingera, i taj pamflet je objavljen u štampariji gospodina F. Hollingera, 3, Litchfield Street, Soho, London. Manuskript spomenutog pamfleta pisan je rukopisom gospodina Karla Blinda. Ja sam video kako je gospodin F. Hollinger korektorske otiske pamfleta ‚Upozorenje‘ predao gospodinu Wilhelmu Liebknechtu, 14, Church Street, Soho, London. Gospodin F. Hollinger je najpre oklevao da korektorske otiske da gospodinu W. Liebknechtu, i kad se gospodin Liebknecht udaljio, on, gospodin F. Hollinger, izrazio je meni i mome kolegi J. F. Wieheu žaljenje što je korektorne otiske dao iz ruke.

Ova izjava data je pred policijskom upravom, Bow Street u grofoviji Middlesex 11. februara 1860, meni, J. Henryju, jednome od policijskih sudija glavnog grada.

L. S.

*A. Vögele*²

13. Wieheova izjava pod zakletvom

«One of the first days of November last - I do not recollect the exact date - in the evening between nine and ten o'clock I was taken out of bed by Mr. F. Hollinger, in whose house I the lived, and by whom I was employed as compositor. He presented to me a paper to the effect, that, during the preceding eleven months I had been continuously employed by him, and that during all that time a certain Germain flysheet ‚Zur Warnung‘ (A Warning) had not been composed and printed in Mr. Hollinger's Office, 3, Litchfield Street, Soho. In my perplexed state, and not aware of the importance of the transaction, I complied with his wish and copied, and signed the document. Mr. Hollinger promised me money, but I never received anything. During that transaction Mr. Charles Blind, as my wife informed me at the time, was waiting in Mr. Hollinger's room. A few days later, Mrs. Hollinger called me down from dinner and led me into her husband's room, where I found Mr. Charles Blind alone. He presented me the same paper which Mr. Hollinger had presented me before, and entreated me to write, and sign a second copy, as he wanted two, the one for himself, and the other for publication in the press. He added that he would show himself grateful to me. I copied and signed again the paper.

I herewith declare the truth of the above statements and that: 1) During the 11 months mentioned in the document I was for six weeks *not* employed by Mr. Hollinger, but by a Mr. Ermani. 2) I did not work in Mr. Hollinger's Office just at that time when the flysheet ‚Zur Warnung‘ (a Warning) was published. 3) I heard at the time from Mr. Vögele, who then worked for Mr. Hollinger, that he, Vögele, had, together with Mr. Hollinger himself, composed the flysheet in question, and that the manuscript was in Mr. Blind's handwriting. 4) The types of the pamphlet were still standing when I returned to Mr. Hollinger's service. I myself broke them into columns for the reprint of the flysheet (or pamphlet) ‚Zur Warnung‘ (a Warning) in the German paper «Das Volk» published at London, by Mr. Fidelio Hollinger, 3, Litchfield Street, Soho. The flysheet appeared in No. 7, dd, 18th June, 1859, of «Das Volk» (The People). 5) I saw Mr. Hollinger give to Mr. William Liebknecht, of 14, Church Street, Soho, London, the proofsheets of the pamphlet ‚Zur Warnung‘, on wick proofsheets Mr. Charles Blind with his own hand had corrected four or five mistakes. Mr. Hollinger hesitated at first giving the proofsheets to Mr. Liebknecht, and when Mr. Liebknecht had withdrawn, he, F. Hollinger, expressed to me and my fellow workman Vögele his regret for having given the proofsheets out of his hands.

Declared and signed by the said Johann Friedrich Wiehe at the Police Court, Bow Street, this 8th day of February, 1860, before me *Th. Henry*, Magistrate of the said court.

L. S.

*Johann Friedrich Wiehe*¹

¹ Marxov prevod ove izjave nalazi se na str. 388 / 389.

14. Iz dokumenata procesa

«Gouvernement Provisoire
République Française. Liberté, Egalité, Fraternité.
Au nom du Peuple Français

Paris, 1 Mars 1848.

Brave et loyal Marx,

Le sol de la république française est un champ d'asyle pour tous les amis de la liberté. La tyrannie vous a banni, la France libre vous rouvre ses portes, à vous et à tous ceux qui combattent pour la cause sainte, la cause fraternelle de tous les peuples. Tout agent du gouvernement français doit interpréter sa mission dans ce sens. Salut et fraternité.

Ferdinand Flocon, Membre du Gouvernement Provisoire¹

«Bruxelles, le 19. Mai 1848.

Mon cher Monsieur Marx,

J'entends avec un grand plaisir par notre ami Weerth que vous allez faire paraître à Cologne une *Nouvelle Gazette Rhenane* dont il m'a remis le prospectus. Il est bien nécessaire que cette feuille nous tienne au courant en Belgique des affaires de la démocratie allemande, car il est impossible d'en rien savoir de certain ici par la *Gazette de Cologne*, la *Gazette Universelle* d'Augsbourg et les autres gazettes aristocratiques de l'Allemagne que nous recevons à Bruxelles, non plus que par notre *Independance Belge* dont toutes les correspondances particulières sont conçues au point de vue des intérêts de notre aristocratie bourgeoise. M. Weerth me dit qu'il va vous joindre à Cologne pour contribuer à l'entreprise de la *Nouvelle Gazette Rhenane*: et il me promet en votre nom l'envoi de cette feuille en échange du *Débat social* que je vous enverrai de mon côté. Je ne demande pas mieux aussi que d'entretenir avec vous une correspondance sur les affaires communes à nos deux pays. Il est indispensable que les Belges et les Allemands ne restent pas trop étrangers les uns aux autres, dans l'intérêt commun des deux pays: car il se prépare en France des événements qui ne tarderont pas à mettre en jeu des questions qui toucheront les deux pays ensemble. Je reviens de Paris où j'ai passé une dizaine de jours que j'ai employés de mon mieux à me rendre compte de la situation de cette grande capitale. Je me suis trouvé, à la fin de mon séjour, juste au milieu des affaires du 15 mai. J'assistais même à la séance où s'est

1

«Privremena vlada

Francuska Republika, Sloboda, Jednakost, Bratstvo.

U ime francuskog naroda

Pariz, 1. marta 1848.

Hrabri i čestiti Marxu,

Tlo francuske republike je utočište za sve prijatelje slobode. Vas je proterala tiranska sila, slobodna Francuska ponovo Vam otvara svoja vrata. Vama i svima onima koji se bore za svetu stvar, za bratsku stvar svih naroda. Svi službenici francuske vlade treba da shvate svoj zadatak u tome smislu. S bratskim pozdravom!

Ferdinand Flocon, član privremene vlade

passé le fait de l'irruption du peuple dans l'assemblée nationale . . . Tout ce que j'ai compris, à voir l'attitude du peuple parisien et à entendre parler les principaux personnages qui sont en ce moment dans les affaires de la république française, c'est qu'on s'attend à une forte réaction de l'esprit bourgeois contre les événements de février dernier; les affaires du 15 mai précipiteront sans doute cette réaction. Or, celle-ci amènera indubitablement dans peu de temps un nouveau soulèvement du peuple . . . La France devra bientôt recourir à la guerre. C'est pour ce cas-là que nous aurons à aviser, ici et chez vous, sur ce que nous aurons à faire ensemble. Si la guerre se porte d'abord vers l'Italie nous aurons du répit . . . Mais si elle se porte sur-le-champ vers ce pays-ci je ne sais pas trop encore ce que nous aurons à faire, et alors nous aurons besoin du conseil des Allemands . . . En attendant j'annoncerai dans le Debat Social de dimanche la publication prochaine de votre nouvelle feuille . . . Je compte aller à Londres vers la fin du mois de juin prochain. Si vous avez occasion d'écrire à Londres à quelques amis, veuillez les prier de m'y faire accueil. Tout à vous cordialement,

L. Jottrand, Avt.¹

¹ »Dragi gospodine Marx,

S velikim zadovoljstvom saznajem od našeg prijatelja Weertha da nameravate da izdajete u Kelnu »*Neue Rheinische Zeitung*«, čiji mi je prospekt poslao. Veoma je velika potreba da nas u Belgiji taj list stalno obaveštava o prilikama nemačke demokratije, jer preko lista »*Kölnische Zeitung*«, augsburškog »*Allgemeine Zeitung*« i nekih drugih aristokratskih nemačkih listova koje primamo u Briselu, ne može se o tome takođe ništa sigurno saznati, kao ni preko naše »*Indépendance Belge*«, u kome su sve posebne vesti sastavljene sa stanovišta interesa građanske aristokratije. Gospodin Weerth mi saopštava da će ići u Keln, da bi se s Vama sporazumeo o saradnji u »*Neue Rheinische Zeitung*«; on mi je u Vaše ime obećao da će mi slati taj list u zamenu za »*Débat social*«⁽⁵⁶⁵⁾, koji ću Vam ja slati sa svoje strane. Potpuno odgovara mojim željama da budem s Vama u prepisci o zajedničkim stvarima naših dveju zemalja. Neophodno je potrebno u zajedničkom interesu obe zemlje da Belgijanci i Nemci ne ostanu jedni drugima potpuno strani, jer se u Francuskoj pripremaju događaji, koji će uskoro pokrenuti i pitanja koja se tiču obe naše zemlje. Ja se upravo vraćam iz Pariza, gde sam proveo 10 dana, koje sam, koliko sam mogao iskoristio za to da se obavestim o položaju tog svetskog grada. Na kraju svog boravka dospeo sam upravo u središte događaja 15. maja. Ja sam prisustvovao sednici nacionalne skupštine u koju je prodro narod . . . Koliko sam razumeo, gledajući držanje pariskog stanovništva i slušajući govore onih državnika Francuske Republike koji su u ovom trenutku merodavni, treba očekivati žestoku reakciju građanskih duhova na događaje poslednjeg februara; a događaji od 15. maja nesumnjivo će ubrzati tu reakciju. Nesumnjivo je da će to dovesti u vrlo kratkom vremenu do novog narodnog ustanka . . . Francuska će uskoro morati naći utočište u ratu. U tom slučaju, moramo i ovde i kod Vas o tome razmisliti, šta moramo zajednički da preduzmemo. Ako se rat usmeri najpre protiv Italije, mi ćemo imati predah . . . ali, ako se on odmah okrene protiv naše zemlje, još ne znam šta moramo da učinimo i onda će nam trebati savet od Nemaca . . . U međuvremenu ja ću najaviti u nedeljnom broju »*Débat Social*« skoro izlaženje Vašeg novog lista . . . Krajem sledećeg juna name-

«Bruxelles, 10. Févr., 1860.

Mon cher Marx,

N'ayant pas de vos nouvelles, depuis très longtemps, j'ai reçu votre dernière avec la plus vive satisfaction. Vous vous plaignez du retard des choses, et de peu d'empressement de ma part de vous répondre à la question que vous m'aviez faite. Que faire: l'âge ralentit la plume; j'espère cependant que vous trouverez mes avis et mon sentiment toujours les mêmes. Je vois que votre dernière est tracée à la dictée par la main de votre secrétaire intime, de votre adorable moitié: or Madame Marx ne cesse de se rappeler du vieux hermite de Bruxelles. Qu'elle daigne recevoir avec bonté mes salutations respectueuses.

Conservez-moi, cher confrère, dans vos amitiés. Salut et fraternité!

Lelewel¹«5, Cambridge Place, Kensington,
London, Feb. 11th, 1860.

My dear Marx,

I have read a series of infamous articles against you in the «*National-Zeitung*» and am utterly astonished at the falsehood and malignity of the writer. I really feel it a duty that every one who is acquainted with you, should, however unnecessary such a testimony must be, pay a tribute to the worth, honour and disinterestedness of your character. It becomes doubly incumbent in me to do so, when I recollect how many articles you contributed to my little magazine, the «*Notes of the People*», and subsequently to the «*People's Paper*», for a series of years, utterly gratuitously; articles which were of such high value to the people's cause, and of such great benefit to the paper. Permit me to hope that you will severely punish your dastardly and unmanly libeller.

ravam da otputujem u London. Ako budete imali prilike da pišete nekim svojim prijateljima u London, budite dobri i zamolite ih da me dobro prime. Srdačno Vas pozdravlja Vaš

L. Jottrand, advokat¹¹ Dragi Marx,

Budući da od Vas već dugo vremena nisam dobio nikakve vesti, s najvećim zadovoljstvom primio sam Vaše poslednje pismo. Vi se žalite na odugovlačenje stvari i na moju nedovoljnu brigu da Vam odgovorim na pitanje koje ste mi postavili. A šta možemo: starost usporava pero; međutim, ja se nadam da ćete moje shvatanje i moje osećanje smatrati uvek nepromenjenim. Vidim da je poslednje Vaše pismo pisala po Vašem diktatu Vaša sekretarica, Vaša ljubazna supruga; dakle, gospoda Marx seća se još uvek starog briselskog pustinjaka. Molim Vas da joj isporučite moje najiskrenije pozdrave.

Sačuvajte mi, dragi kolega, i ubuduće Vaše prijateljstvo. S bratskim pozdravom

Lelewel

Believe me, my dear Marx, most sincerely, yours,

Ernest Jones

Dr Karl Marx¹

**Tribune Office, New York, March 8th, 1860.*

My dear Sir,

In reply to your request I am very happy to state the facts of your connection with various publications in the United States concerning which I have had a personal knowledge. Nearly nine years ago I engaged you to write for the *«New York Tribune»*, and the engagement has been continued ever since. You have written for us constantly, without a single weeks' interruption, that I can remember; and you are not only one of the most highly, but one of the best paid contributors attached to the journal. The only fault I have had to find with you has been that you have occasionally exhibited too German a tone of feeling for an American newspaper. This has been the case with reference both to Russia and France. In questions relating to both, Czarism and Bonapartism, I have sometimes thought that you manifested too much interest and too great anxiety for the unity and independence of Germany. This was more striking perhaps in connection with the late Italian war than on any other occasion. In that I agreed perfectly with you: *sympathy with the Italian people*. I had as little confidence as you in the sincerity of the french Emperor, and believed as little as you that *Italian liberty* was to be expected from him; but I did not think that Germany had any such ground for alarm as you, in common with other patriotic Germans, thought she had.

I must add that in all your writings which have passed through my hands, you have always manifested the most cordial interest in the welfare and progress of the labouring classes; and that you have written much with direct reference to that end.

I have also at various times within the past five or six years been the medium through which contributions of yours have been furnished to *Putnam's Monthly*, a literary magazine of high character; and also to the *New American Cyclopaedia*,

¹ *5, Cambridge Place, Kensington, London,

11. februara 1860.

Dragi Marx,

U listu *«National-Zeitung»* čitao sam niz nečuveno drskih članaka protiv Vas i duboko sam zapanjen zbog lažljivosti i pakosti autora. Stvarno imam osećaj da je svaki Vaš poznanik obavezan, ma koliko takvo svedočenje bilo nepotrebno, da oda priznanje Vašem dostojanstvenom, poštenom i nesebičnom karakteru. Ja se za to osećam dvostruko obavezan, kad se setim koliko ste vi članaka u toku niza godina sasvim besplatno priložili za moj mali časopis *«Notes to the People»*⁽⁵⁶⁶⁾, i zatim za *«People's Paper»*; i to članke koji su imali tako veliku vrednost za narodnu stvar, i koji su bili od tako velike koristi listu. Dopustite mi da izrazim nadu da ćete bezobzirno kazniti kukavičkog i nečovečnog autora tog pogrdnog članka.

Dozvolite mi, dragi Marx, da Vam izrazim svoju iskrenu odanost Vaš

Ernest Jones

dr Karl Marxu

of which I am also an editor, and for which you have furnished some very important articles.

If any other explanations are needed I shall be happy to furnish them. Meanwhile I remain, yours very faithfully,

Charles A. Dana, Managing Editor of the *N. Y. Tribune*

Dr Charles Marx¹

15. Dentu — pamfleti

Ja sam pokazao da su Dentu-pamfleti izvor odakle nemački Dâ-Dâ crpe svoju mudrost o svetskoj istoriji uopšte, i o »Napoleonovoj spasonosnoj politici« posebno. »Napoleonova spasonosna politika« je fraza iz jednog nedavnog uvodnika »demokrate« F. Zabela. Šta sami Francuzi o tim pamfletima misle i znaju, vidi se iz sledećeg izvoda iz pariskog nedeljenog lista »*Courrier du Dimanche*« br. 42, 14. oktobar 1860.

¹ »Redakcija, Tribune«, Njujork, 8. marta 1860.

Dragi gospodine,

Odgovarajući na Vaše pitanje, konstatujem s velikim zadovoljstvom u kakvoj ste vezi bili s različitim publikacijama u Sjedinjenim Državama, s kojima sam lično upoznat. Gotovo pre devet godina angažovao sam Vas da pišete za »*New York Tribune*«; taj angažman od tada neprestano traje. Koliko se mogu setiti, Vi ste za nas stalno pisali bez i jedne nedelje prekida. I Vi ste ne samo jedan od najvažnijih, nego i jedan od najbolje plaćenih stalnih saradnika našeg lista. Jedino što sam Vam morao prigovoriti bilo je to da ste povremeno iznosili za američke novine suviše jako naglašenu notu nemačkog osećanja. To je bio slučaj i u odnosu na Rusiju i na Francusku. U pitanjima koja se tiču carizma i bonapartizma, ponekad sam mislio da ste ispoljavali suviše interesa i preveliku brigu za jedinstvo i nezavisnost Nemačke. U vezi s poslednjim ratom u Italiji to je možda bilo još upadljivije nego u drugim prilikama. U simpatijama za italijanski narod potpuno sam se s Vama slagao. Imao sam isto tako malo poverenja u iskrenost francuskog cara i, kao ni Vi, nisam verovao da se od njega može očekivati oslobodenje Italije; ali nisam mislio da za Nemačku postoji takav razlog za uznemiravanje, kako ste Vi to pretpostavljali zajedno s drugim nemačkim patriotima.

Moram dodati da ste Vi u svim svojim člancima koji su prošli kroz moje ruke, uvek ispoljavali najživlji interes za dobrobit i napredak radničke klase, i da ste vrlo mnogo pisali u direktnoj vezi s tim ciljem.

U toku poslednjih pet ili šest godina ja sam u različito vreme davao Vaše priloge »*Putnam's Monthly*«⁽¹⁸⁶⁷⁾, književnom časopisu visokog nivoa, a isto tako »*New American Cyclopaedia*«, čiji sam urednik takođe i za koju ste dali neke vrlo važne članke.

Ako su Vam potrebna još neka objašnjenja, biću srećan da Vam ih dam. U međuvremenu ostajem, Vaš vrlo odani,

Charles A. Dana, odgovorni urednik »*New York Tribune*«
dr Karl Marx

«Pour ce qui regarde le moment actuel, prenez dix brochures au hasard, et vous reconnaîtrez que neuf au moins ont été pensées, élaborées, écrites . . . par qui? par des romanciers de profession, par des chansonniers, par des vaudevillistes, par des sacristains?

Partle-t-on dans les gazettes de mystérieuses entrevues entre les puissances du Nord, de la Sainte-Alliance qui ressuscite? Vite voilà un faiseur agréable de couplets assez littéraires, et même (jadis) passablement libéraux, qui court chez l'inévitable *M. Dentu* et lui apporte sous ce titre ronflant: La coalition, une longue et fade paraphrase des articles de *M. Grandguillot*. L'alliance anglaise semble déplaire parfois à *M. Limayrac*? Vite, un *M. Châtelet*, chevalier de l'ordre de Grégoire le Grand, et qui doit être sacristain quelque part, si j'en crois son style, publie un republic long ou et ridicule factum; *Crimes et délits de l'Angleterre contre la France*. Déjà l'auteur du *Compère Guillery* (*Edmond About*) avait jugé à propos de nous édifier sur les arcanes politiques de la monarchie prussienne, et avait donné du haut de ses chutes théâtrales, des conseils de prudence aux chambres de Berlin. On annonce que *M. Clairville* va prochainement élucider la question de l'isthme de Panama, si fort embrouillée par *M. Belly*; et sans doute quelques jours après la conférence royale du 21 Octobre, on verra paraître à toutes les vitrines de nos libraires une splendide brochure rose qui portera ce titre: *Mémoire sur l'entrevue de Varsovie par le corps de ballet de l'Opéra*.

Cette invasion, en apparence inexplicable, des questions politiques par les *dii minores* de la littérature, se rattache à bien des causes. Nous en citerons ici une seule, mais qui est la plus immédiate et la plus incontestable.

Dans le marasme presque universel d'esprit et de coeur, ces messieurs, qui font le triste métier d'amuseurs publics, ne savent plus par quel moyen secouer et réveiller leurs lecteurs. Les vieilles gaités de leurs refrains et de leurs anecdotes leur reviennent sans cesse. Eux mêmes se sentent aussi mornes, aussi tristes, aussi ennuyés que ceux qu'ils entreprennent de dérider. Voilà pourquoi à bout de ressources, ils se sont mis, en désespoir de cause, à écrire les uns des mémoires de courtisanes, les autres des brochures diplomatiques.

Puis, un beau matin, on aventurier de la plume, qui n'a jamais fait à la politique le sacrifice d'une heure sérieuse d'étude, qui n'a pas même au coeur le semblant d'une conviction, quelle qu'elle soit, se lève et se dit; J'ai besoin de frapper un grand coup! Voyons! que ferai-je pour attirer sur moi l'attention générale qui me fuit d'instinct? Ecrirai-je un opuscule sur la question Léotard où sur la question d'Orient? Révélerai-je au monde surpris le secret de boudoirs où je n'entrai jamais, ou celui de la politique russe qui m'est plus étrange encore? Dois-je m'attendrir en prose voltairienne sur *les femmes éclaboussées* ou en prose évangélique sur les malheureuses populations maronites traquées, dépouillées, massacrées par le fanatisme mahométan? Lancerais-je une apologie de mademoiselle Rigolboche ou un plaidoyer en faveur du pouvoir temporel? Décidément, j'opte pour la politique. J'amuserai encore mieux mon public avec les rois et les empereurs, qu'avec les lorettes'. Cela dit, notre surnuméraire de la littérature bohème compulse le *Moniteur*, hante quelques jours les colonnades de la Bourse, rend visite à quelques fonctionnaires et sait enfin de quel côté souffle le vent de la curiosité à la ville, ou celui de la faveur à la cour; il choisit alors un titre que ce vent puisse enfler

d'une façon suffisante et se repose content sur ses lauriers. Aussi bien son oeuvre est faite désormais; car aujourd'hui, en matière de brochure, il n'y a que deux choses qui comptent, le titre et les relations que l'on suppose entre l'écrivain et de hauts personnages'.

Est-il nécessaire de dire, après cela, ce que valent les brochures qui nous inondent? Ramassez un jour tout ce que vous avez de courage, tâchez de les lire jusqu'au bout et vous serez effrayés de l'ignorance inouïe, de la légèreté intolérable, voire même de l'amointrissement de sens moral qu'elles décèlent dans leurs auteurs. Et je ne parle pas ici des plus mauvaises... Et chaque année nous courbe plus bas, chaque année voit apparaître un nouveau signe de décadence intellectuelle, chaque année ajoute une honte littéraire nouvelle à celles dont il nous faut déjà rougir. De telle sorte que les plus optimistes se prennent quelquefois à douter de demain, et se demandent avec angoisse: Sortirons-nous de là?¹

¹ «Što se tiče sadašnjeg momenta, uzmite nasumce 10 brošura i videćete da je najmanje 9 njih izmišljeno, prerađeno, prepisano... Od koga? Od profesionalnih pisaca romana, od pevača pesama, od komičara, od crkvenih slugu.

Ako se u novinama piše o tajnim sastancima između severnih sila, o Svetoj alijansi, koja ponovo nastaje, brzo se nade ljubazni sastavljač prilično literarnih, pa čak (ponekad) snošljivih liberalnih pesama, koji trči neizbežnom *gospodinu Dentu*, te mu pod zvučnim naslovom 'Koalicija' donosi dugu i dosadnu parafrazu članaka gospodina D. Grandguillot-a. Izgleda da se gospodinu M. Limayracu ponekad ne sviđa savez s Engleskom? M. Châtelet, vitez reda Velikog Gregora, koji, zaključujući po njegovom stilu, mora da je neki crkveni sluga, brzo objavljuje ili ponovno objavljuje dugi i smešni spis *'Zločini i zlodela Engleske protiv Francuske'*. Već je autor *'Compère Guillery'* (Edmond About)⁽⁵⁶⁸⁾ smatrao prikladnim da nas uputi u političke tajne pruske monarhije, i s visine svojih neuspeha u pozorištu delio mudre savete berlinskim skupštinama. Nagoveštava se da će gospodin M. Clairville osvetliti uskoro pitanje Panamskog moreuza koje je gospodin Belly tako jako zapleo; i bez sumnje, nekoliko dana posle sastanka knezova od 21. oktobra, videćemo kako će se u svim izlozima naših knjižara pojaviti sjajna brošura ružičaste boje, koja će imati naslov *'Memoari o varšavskom sastanku s operskom baletskom trupom'*.

Ovo, na izgled neobjašnjivo prodiranje *manjih božanstava* literature u pitanje politike stoji u vezi s mnogim uzrocima. Mi ćemo ovde navesti samo jedan jedini, ali zato najopipljiviji i najneosporniji.

Kraj gotovo univerzalne klonulosti duha i srca, ova gospoda, koja imaju žalosno zanimanje javnih zabavljača, ne znaju više kako bi razvedrili i razbudili svoje čitaoce. Stare šale svojih refrena i anegdote ponavljaju im bez prestanka. Oni sami su u isto tako umornom, žalosnom i dosadnom raspoloženju kao i oni koje nastoje da razvesele. I eto, zašto su se, u pomanjkanju sredstava, iz pukog očajanja dali na to, jedni, da pišu uspomene o kurtizanima, a drugi, diplomatske brošure.

Zatim, jednog lepog jutra, podiže se avanturist pera, koji politici nije posvetio nijednog sata ozbiljnih studija, koji nikad nije imao ni najmanjeg traga kakvog unutrašnjeg uverenja, i kaže: «Ja se moram latiti poslednjih odlučujućih sredstava!

Gore sam citirao frazu »spasonosna Napoleonova politika« iz lista »*National-Zeitung*«. Začudo, pariski dopisnik »*Manchester Guardian-a*«^[569] — lista koji je inače u celoj Engleskoj priznat zbog svojih većinom tačnih informacija — saopštava sledeći kuriozum:

»Paris, November 8 . . . Louis-Napoleon spends his gold in vain in supporting such newspapers as the »*National-Zeitung*«.

(Louis-Napoleon rasipa uzalud svoj novac potpomaganjem takvih listova kao što je »*National-Zeitung*«.) — (»*Manchester Guardian*« od 12. novembra 1860).

Međutim, verujem da se inače dobro informisani dopisnik lista »*Manchester Guardian*« ovaj put vara. F. Zabel je, naime, prešao navodno u bonapartistički tabor, da bi dokazao *kako ga nije kupila Austrija*. Tako mi je bar javljeno iz Berlina, i to dolikuje — *Dunjiadi*.

16. Dodatak

a) K. Vogt i »*La Cimentaire*«

Za vreme štampanja ovog poslednjeg arka slučajno mi je dopao u ruke *oktobarski broj* (1860) »*Stimmen der Zeit*«. A. Kolatschek, ranije

Pogledajmo! Šta se može učiniti da na sebe obratim pažnju publike, koja me instinktivno izbegava? Da li treba da napišem članak o padu Leotarda ili o orijentalnom pitanju? Da li da iznenadenom svetu otkrijem tajne ženskih soba u koje nisam nikad stupio, ili tajne ruske politike koje su mi još manje poznate? Da li da se volterovskim stilom raznežim nad *propalim ženama* ili stilom evanđelja nad nesretnim maronitskim stanovništvom, koje je muhamedanski fanatizam gonio, opljačkao i poubijao? Da li da pevam pohvalnu pesmu gospodici Rigolboche ili da održim pledoaje u korist svetovne sile? Sada znam, odlučiu se za politiku. Ja ću svoju publiku još više zabavljati kraljevima i carevima, nego raspuštenim ženama. To rekavši, naš prekobrojni član boemske literature pregleda »*Momiteurs*«, posećuje nekoliko dana hodnike berze, posećuje nekoliko činovnika i na kraju zna s koje strane vetar duva, za šta u gradu postoji radoznalost, ili šta vole da čuju na dvoru; on zatim bira naslov koji odgovara tom vetru i mirno počiva na svojim lovorikama. Sad je sve potrebno već izvršio, jer danas kod brošure dobro prolaze samo dve stvari: naslov i veze za koje se pretpostavlja da postoje između autora i »visokih ličnosti«.

Da li je posle toga potrebno još izričito reći kakvu vrednost imaju te brošure kojima nas zasipaju? Saberite jednog dana svu svoju hrabrost, nastojte da ih do kraja pročitate, pa ćete biti užasnuti nečuvenim neznanjem, nepodnošljivom lakomislenošću, a i opadanjem morala, što ih pokazuju ovi autori. I pri tom, ovde ne govorim o najgorima . . . I svake godine nivo postaje niži, svaka godina otkriva nove znake intelektualnog propadanja, svaka godina novu literarnu bruku onima zbog kojih se već stidimo, i to na takav način da i najbolji optimisti ponekad sumnjaju u blisku budućnost i zaplašeno se pitaju: »Da li ćemo odatle izaći?«

izdavač organa izbeglih parlamentaraca, »*Deutsche Monatsschrift*«, i tako u neku ruku literarni starešina »odbeglog državnog namesnika«, priča na str. 37 o svom prijatelju *Karlu Vogtu* sledeće:

»Ženevsko akcionarsko društvo »*La Cimentaire*«, čijoj *direkciji* nije niko drugi pripadao nego sam gospodin *Karl Vogt*, bilo je osnovano 1857. godine, a 1858. akcionari nisu imali više ni jedne pare; državni tužilac odmah je zatvorio jednog od direktora pod optužbom da je izvršio prevaru. U času hapšenja gospodin *Vogt* bio je upravo u Bernu, pa se žurno vratio natrag, zatvorenik je bio pušten, proces onemogućen, »da se ne pravi skandal«, ali akcionari su izgubili sve. Posle takvog primera, ne možemo tvrditi da je u Ženevi zaštita vlasništva vrlo velika, i u toj vezi je zabluda gospodina *Karla Vogta* utoliko čudnija što je i on, kako je rečeno, bio jedan od *direktora pomenutog društva*, a čak se i u Francuskoj kod sličnih procesa krivci traže čak i među direktorima, šalju ih u zatvor, a zahteve akcionera pokrivaju njihovom imovinom.»

Uporedi s ovim ono što J. Ph. Becker kaže u svom pismu (poglavlje X) o događaju u banci koji je gospodina *Jamesa Fazzyja* gurnuo u naručje decembra. Takvi detalji mnogo doprinose rešenju zagonetke, kako je »*Napoléon le Petit*« postao najveći čovek svog vremena. Kako je poznato, sam »*Napoléon le Petit*« imao je da bira između *coup d'état* i *Clichya*⁵⁷⁰.

b) *Kossuth*

Sledeći izvod iz memoranduma o razgovoru s *Kossuthom* nepo- bitno dokazuje kako *Kossuth* tačno zna da je Rusija glavna opasnost za Mađarsku. Memorandum potiče od čoveka koji spada među najslavnije radikalne članove sadašnjeg *House of Commons*¹.

»*Memorandum of a conversation with M. Kossuth on the evening of May 30th, 1854, at . . .*

» . . . A return to strict legality in Hungary (said he, viz. *Kossuth*) might renew the union of Hungary and Austria, and would prevent Russia from finding any partisan in Hungary. He (*Kossuth*) would not offer any opposition to a return to legality. He would advise his countrymen to accept with good faith such a restoration, if it could be obtained, and would pledge himself not in any way to be an obstacle to such an arrangement. He would not himself return to Hungary. He would not put himself forward such a course of Austria as he had no belief in Austria's return to legality, except under pressure of dire necessity. He gave me authority to say, such were his sentiments, and if appealed to, he should avow them, though he could not commit himself to any proposal, as he should not expect Austria to abandon her traditional scheme of centralisation till forced to do so . . . He would have consented in 1848 to Hungarian troops being sent to resist attacks of the Piedmontese (gospodin *Kossuth* je 1848. otišao mnogo dalje, kad je slanje mađarskih trupa protiv italijanskih »pobunjenika« sproveo žestokim govorom u skupštini

¹ Donjeg doma

u Pešti), but would not employ them to coerce Austrian Italy, as he would not consent to foreign troops in Hungary.¹

Mitološka snaga narodne fantazije pojavljivala se u svim vremenima u pronalaženju »velikih ljudi«. Najočitiji primer takve vrste nesumnjivo je *Simon Bolivar*. Što se tiče *Kossutha*, njega, na primer, slave kao čoveka koji je ukinuo feudalizam u Mađarskoj. Međutim, on uopšte nije kriv za tri velike mere — za opšte oporezivanje, za ukidanje feudalnih seljačkih nameta i za uklanjanje crkvene desetine bez naknade. Predlog za *opšte oporezivanje* (plemstvo je pre bilo izostavljeno) podneo je *Szemere*: predlog za ukidanje kuluka itd. podneo je *Bonis*, delegat iz Sabolča, a sami duhovnici, preko poslanika i kanonika *Jekelfalussyja*, dobrovoljno su se odrekli desetine.

c) *Edmond About: »La Prusse en 1860«*

Na kraju VIII poglavlja izrazio sam mišljenje da je pamflet *E. Abouta »La Prusse en 1860«* na francuski jezik ponovo prevedeni izvod iz *Dâ-Dâ Vogtove* ponemčene kompilacije *Dentu*-pamfleta. Jedina sumnja koja se suprotstavljala tom mišljenju bilo je potpuno nepoznavanje nemačkog jezika od strane provalog pisca komedija *E. Abouta*. Uostalom, zašto ne bi *compère*² *Guillery* potražio *commère allemande*³ u Parizu? Ko je ta *commère*, to je ostalo predmet nagađanja. *»La Prusse en 1860«* objavljen je, koliko je poznato kao *vademecum*⁴ za putovanja *Louis-a Bonaparte* u *Baden-Baden*⁽⁵⁷¹⁾, i trebalo je da zastupa njegove interese kod princa regenta i objasni Pruskoj da će, kao što kažu završne reči pamfleta, Pruska u 2. decembru imati »allié très utile qui est peut-être appelé à lui (Pruskoj) rendre de grands services, pourvu

¹ »Memorandum o razgovoru s *M. Kossuthom* 30. maja 1854. uveče u...

... Povratak stroge zakonitosti u Mađarskoj (rekao je on, tj. *Kossuth*) mogao bi ponovo uspostaviti savez između Austrije i Mađarske i sprečiti Rusiju da u Mađarskoj nađe pristalice. On (*Kossuth*) neće se protiviti povratku zakonitosti. On će svojim zemljacima savetovati da takvu restauraciju, ukoliko bi ona bila dostižna, prime s punim poverenjem i uverava da takvom uređenju neće praviti nikakve smetnje. On lično neće se vratiti u Mađarsku. On, sa svoje strane, neće zahtevati takav kurs od Austrije, jer ne veruje da će se Austrija vratiti zakonitosti, osim pod pritiskom velike nužnosti. On me je opunomoćio da izjavim da je to njegovo shvatanje, i ako se to bude od njega zahtevalo, on će ga sam priznati, iako se ne može odlučiti ni za jedan predlog, jer ne očekuje da će Austrija napustiti svoje uobičajene centralističke namere, ukoliko ne bude na to primorana... Godine 1848. on bi se saglasio sa slanjem mađarskih trupa radi odbrane od napada *Pijemonteza* (...), ali on ne želi da se one koriste za pokoravanje Austrijske Italije, kao što ne bi odobrio pojavu stranih trupa u Mađarskoj.» — ² kum — ³ nemačku kumicu — ⁴ vodič

*qu'elle s'y prête un peu*¹. To »*pourvu qu'elle un peu*« značilo bi na nemačkom: »pod pretpostavkom da Pruska proda Francuskoj Rajnsku provinciju«, što je E. About na francuskom jeziku odao (vidi gore poglavlje IX, Agentura) već u proleće 1860. u »*Opinion nationale*«. Pod tim otežavajućim okolnostima nisam smeo na osnovu običnog nagađanja ni jednu osobu posebno da označim kao nemačkog souffleura propalog pisca komedija i Dentu-pamfletista E. Abouta. Ali sada imam pravo da objavim da niko drugi nije nemačka kumica kuma Guilleryja do Vogtova nežna Kunigunda — *gospodin Ludwig Simon iz Trijera*. To je jedva slutio nemački izbeglica² u Londonu koji je pisao poznati odgovor na Aboutov pamflet!^[572]

¹... »vrlo korisnog saveznika koji je možda za to pozvan da njoj (Pruskoj) učini velike usluge, pod pretpostavkom *da ona malo izade u susret.*« — ² S. L. Borkheim

Karl Marx

Uz proces Karla Vogta protiv augsburškog lista »Allgemeine Zeitung«^[573]

Iz 132. broja lista »Freischütz«, koji mi je iz Hamburga poslao jedan prijatelj, vidim da se Eduard Meyen smatrao ponukanim da povodom Vogtove stvari baci svoj odlučujući uteg. Horsepower¹ ili da kažem donkeypover² njegove logike koncentriše se u ovoj velikoj rečenici: jer je on s Blindom bio sprijatelj, i Blind mu nije poslao kopiju anonimnog pamfleta, onda je moj original, koji sam ja poslao augsburškom listu »Allgemeine Zeitung« nužno falsifikat. Naravno, on se čuva u svojoj sitnoj lukavosti da to direktno kaže; on to kaže indirektno.

Uz put rečeno, želim da gospodin Eduard Meyen pridonese dokaze za to da je moje vreme dovoljno beskorisno da bih ga raspapao u napadima na nemačku vulgarnu demokratiju.

Od kraja 1850. godine prekinuo sam sve veze s nemačkom emigracijom u Londonu, koja se i raspala tek onda kad sam joj izvukao ispod nogu jednu zajedničku tačku, naime suprotnost prema meni. Njen proces ukidanja bio je osobito ubrzan delatnošću takvih agnata kao što je Meyen, koji je, na primer, javno agitovao za Kinkelovu frakciju protiv Rugeove frakcije. U toku devet godina, koje su od tada protekle, bio sam stalni saradnik lista »The New-York Tribune«, lista koji broji 200 000 pretplatnika, što je krug čitalaca koji će se otprilike približiti broju čitalaca lista »Freischütz«. Da li sam ja ikada makar spomenuo ime jednog od nemačkih vulgarnih demokrata, da li sam makar jednu reč posvetio prljavim napadima koje su na mene bacali ti poštenjakovići za vreme od 5 godina u Nemačkoj, a osobito u nemačko-američkoj štampi?

Ja sam, istina, za to vreme napao »velike demokrate« kojima se gospodin Eduard Meyen divi po dužnosti, ali ih nisam klevetao. Tako

¹ konjska snaga — ² magareća snaga

na primer, velikog demokratu lorda Palmerstona. Moj prestup bio je utoliko neoprostiviji, što su moju »klevetu« odštampli ne samo engleski listovi različitih partijskih pravaca — od »The People's Paper«, lista čartista, do »The Free Press«, organa gospodina Urquharta, nego je ista »kleveta« u obliku pamfleta bila umnožena najmanje u 15 000 primeraka u Londonu, Schefildu i Glazgovu, a bez ikakvog mog udela. Ja sam, dalje, za isto to vreme razotkrio velikog demokratu Louis-a Bonapartu, tek u jednom nemačkom spisu (*Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*), koji je na nemačkim granicama svuda bio konfiskovan, ali je u Sjedinjenim Državama u velikom broju kružio i pojavio se u izvodu u tadašnjem londonskom organu čartizma.^[574] Ja sam do današnjeg dana nastavio to »klevetanje« velikog demokrate Bonaparte u »Tribune«, analizom njegova finansijskog sistema, njegove diplomatije, njegova vođenja rata, njegovih ideja napoléoniennes¹. Louis Bonaparta je listu »The New-York Times« poslao javnu zahvalnicu za njegovo protivljenje tim »klevetama«. Ja sam čak pre 7 godina razotkrio »velikog demokratu« Stiebera u *Otkrića o procesu protiv komunisti*, a ti spisi bili su uništeni na badensko-švajcarskoj granici. To će mi gospodin Meyen sada upisati u dobro. Danas je to »klevetanje« demokratsko, s »dopuštenjem visokih vlasti«. Koliko sam se često u vremenu varao, dokazuje pored organa gospodina Eduarda Meyena organ gospodina Josepha Dumont-a iz Kelna². Kad sam ja sebi dozvolio da 1848. i 1849. u »Neue Rheinische Zeitung« istupim za mađarsku, italijansku i poljsku nacionalnost, ko je više siktao, ko je više urlao nego organ gospodina Josepha Dumont-a u Kelnu. Ali, istina, tada nikakav Louis-Napoleon Bonaparta nije još dodelio »liberalnu« posvetu nacionalistima. Da su bivši redaktori »Neue Rheinische Zeitung« ostali verni svom nazoru, zna čak bivši gospodin Joseph Dumont, sadašnji Guiseppe Dellmonte, iz pamfleta *Po i Rajna*, kojeg je na početku rata objavio Friedrich Engels. Što se tiče Meyenove demokratije »u užem smislu«, ja sam posle devetogodišnjeg ignorisanja te demokratije, samo dva puta prekinuo svoje ćutanje, i to u poslednje vreme, jedanput protiv Kossutha, a drugi put protiv gospodina Gottfrieda Kinkela. Ja sam zapravo s čisto gramatičkog stanovišta u listu »Volk« napravio nekoliko primedbi na račun Kinkelovih estetskih izliva u listu »Hermann«. To je bilo sve što sam pisao u listu »Volk«, osim jednog članka o miru u Vilafranki pod naslovom *Quid pro quo*.^[575] Ali, u predodžbi Eduarda Meyena »dobar demokrata« verovatno ima isto tako pravo povrediti »despotska« pravila sintakse, kao i prelaziti iz republikanskog tabora u kraljevski.

Sada, na kraju ove poslanice, nalazim se u obrnutoj teškoći od Hegela na početku njegove logike. On hoće od bitka preći u ništa, a ja od ništa u bitak, naime od Eduarda Meyena jednoj stvari, stvari Vogt. Da to skratim, postavljam Karlu Blindu sledeća pitanja:

¹ napoleonovskih ideja — ² »Kölnische Zeitung«

1. Da li je Blind 9. maja na tribini za vreme Urquhartova mitinga saopštio meni vesti o Vogtu, koje su se po sadržaju potpuno podudarale s pamfletom *Upozorenje*?

2. Da li je Blind u londonskom listu »The Free Press« od 27. maja objavio anonimni članak pod naslovom: *The Grand-Duke Constantine to be King of Hungary*¹, koji u bitnom ponavlja sadržaj pamfleta *Upozorenje*, samo što se ispušta Vogtovo ime?

3. Da li je Blind spomenuti pamflet štampao za svoj račun u Londonu kod gospodina F. Hollingera, Litchfield Street, Soho?

I pored ovih pokušaja obrtanja Meyerove demokratije, i u inat velikom nepoznatom, »izvršnom pravniku« gospodina Josepha Dumont-a, sve se okreće oko pitanja: ko je štampao pamflet *Upozorenje*? Samo je taj pamflet razlog, zbog čijeg je preštampavanja optužen augsburški list »Allgemeine Zeitung«. Vogt misli da se pred svetom mora oprati samo od optužbi tog pamfleta. Objavljiivač pamfleta ima, kao što bi rekao Robert Peel, *three courses open to himself*². Ili je on namerno lagao, što ja ne verujem o Karlu Blindu. Ili se on kasnije uverio da su činjenice, koje su ga podstakle da štampa pamflet, bile pogrešne. A tada je još više dužan da dade objašnjenje. Ili najzad, on ima dokaze u svojoj ruci, ali želi iz privatnih obzira da prikrije celu stvar i s velikom resignacijom podnosi pokvarena jaja koja se bacaju ne na njega, nego na mene. A ne bi li morali otpasti svi privatni obziri u tako važnoj stvari kao što je objašnjenje odnosa između nemačkog državnog regenta in partibus i francuskog cara de facto?

Karl Marx

Naslov originala:

Zum Prozesse von

Karl Vogt contra die Augsburger

»Allgemeine Zeitung«

Objavljeno u listu »Die Reform«

br. 139 od 19. novembra 1859.

kao prilog

Prevod s nemačkog

¹ Veliki vojvoda Konstantin kao budući kralj Madarske — ² da bira između tri puta

Karl Marx

Izjava

Vogt koji poznaje svoje ljude, manevisao je vrlo lukavo, kad je poreklo denuncijacije protiv njega preneo iz tzv. demokratskog tabora u socijalistički. Ali ja sa svoje strane nemam nikakvog interesa da pomazem taj quid pro quo, i stoga ne mogu ostaviti bez odgovora Blindovu izjavu u br. 313 lista »Allgemeine Zeitung«.

1. Devetog maja saopštio mi je Blind na tribini za vreme Urquhartovog mitinga sve optužbe protiv Vogta iznesene u pamfletu *Upozorenje*. Iste detalje on je pričao drugima, na primer, Freiligrathu. Pri potpunom identitetu, u sadržaju i jeziku, između njegova usmenog pričanja i štampanog pamfleta, važio je on naravno de prime abord¹ kao njegov autor.

2. U londonskom listu »The Free Press« od 27. maja pojavio sa Blindov anonimni članak s naslovom: *The Grand-Duke Constantine to be King of Hungary*, koji je u bitnom već izneo pamflet *Upozorenje*. U tom članku izjavljuje Blind da on poznaje liberale u Nemačkoj i demokrate u Londonu, kojima je nudeno »large bribes«² za bonapartističku propagandu. Za vreme dok je trajao Vogtov proces posetio me je gospodin D. Collet, odgovorni urednik lista »The Free Press«, i zamolio u Blindovo ime, da nigde ne koristim svoju obaveštenost o autorstvu pomenutog članka. Ja sam odgovorio gospodinu Colletu — koji je smatrao da je sasvim na mestu što se ja ni na šta ne obavezujem — da će moja diskrecija najviše zavisiti od Blindova istupa.

3. Izjava Fidelija Hollingera naprosto je smešna. Fidelio Hollinger zna da je on formalno povredio engleski zakon, kad je izdao pamflet *bez oznake mesta štampanja*. On stoga svojeručno izdaje sebi potvrdu da peccadillo nije počinio. Slučajno je otisak u listu »Volk« otisnut sa sloga pamfleta koji je još stajao na Hollingerovoj štampariji. Tako

¹ od samog početka — ² veliko mito

bi se čak bez iskaza svedoka, jednostavnim upoređivanjem između pamfleta i njegova otiska u listu »Volk«, ustanovio sudski dokaz da je prvi »proizašao iz Hollingerove štamparije«. Premeštanje procesa iz Augsburga u London uopšte bi rešilo celu misteriju Blind — Vogt.

15. novembar 1859. 9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Karl Marx

Naslov originala:

Erklärung

Objavljeno kao prilog u listu
»Allgemeine Zeitung«, br. 3259
od 21. novembra 1859.
kao prilog

Prevod s nemačkog

Karl Marx

Proces protiv augsburškog lista
 »Allgemeine Zeitung«
 Redaktoru lista »The Free Press«^[576]

9. Grafton Terrace, Maitland Park,
 Haverstock Hill

London, 4. februara 1860.

Poštovani gospodine,

Vi ćete se setiti da je »The Free Press« od 27. maja 1859. objavio članak pod naslovom: *The Grand-Duke Constantine to be King of Hungary*. U tom članku nije doduše ukazano poimenično, ali ipak na način koji je bio razumljiv svim nemačkim izbeglicama, na gospodina Vogta iz Ženeve kao na bonapartističkog agenta, koji je kod izbijanja italijanskog rata nudio »veliko mito« liberalima u Nemačkoj i nemačkim demokratima u Londonu. Autor nije skrivao svoje neobuzdano veselje zbog gnevnog odbijanja na koje su naišli ti pokušaji podmičivanja. Ja tvrdim da je autor te beleške bio gospodin Karl Blind. Ako sam u zabludi, možete me ispraviti. Posle nekog vremena širen je u Londonu anonimni nemački pamflet, pod naslovom *Uppozorenje*, koji zapravo može biti smatran kao ponovno izdanje članka u »The Free Press«, samo je izneo daljne pojedinosti i Vogtovo ime. Pošto je bio preštampan u nemačkom listu koji izlazi pod naslovom »Das Volk«, pojavio se anonimni pamflet na stupcima augsburškog lista »Allgemeine Zeitung«, koga je tada gospodin Vogt optužio zbog uvrede. U međuvremenu primio sam pismenu izjavu od gospodina Hollingera, izdavača lista »Das Volk«, u kojoj se kaže da je pamflet štampan u Hollingerovom lokalu, a sastavio ga je gospodin Karl Blind. Ta izjava je, kako sam Vam svojevremeno saopštio, dalje upućena augsburškom »Allgemeine Zeitung«. Pošto je sud u Augsburgu odbio da odlučuje o tom slučaju, najzad se gospodin Blind izjasnio u augsburškom »Allgemeine Zeitung«. Nezadovoljan time da jednostavno prekine svoje autorstvo anonimnog pamfleta, *izjavio je najpozitiv-*

nijim izrazima *da pamflet nije proizašao iz Hollingerove stamparije*, Kao dokaz za tu poslednju tvrdnju izneo je javnosti jednu izjavu. koju su potpisali sam Hollinger i neki Wiehe, slugač, koji je prema njegovim navodima bio zaposlen kod Hollingera neprekidno 11 meseci. Na tu zajedničku izjavu Blinda, Hollingera i Wieha, odgovorio sam augsburškom »Allgemeine Zeitung«, a *Blind* je opet ponovio sa svoje strane svoje negiranje i ponovo se pozvao na svedočenje Hollingera i Wieha. *Vogt*, koji je od samog početka i iz ličnih razloga označio *mene* kao tajnog autora pamfleta, objavio je tada jednu *brošuru*, koja je kiptela najprostijim klevetama protiv mene.

Pre nego što preduzmem dalje korake, moram raskrinkati subjekte koji su očito bili igračka u Vogtovim rukama. Ja stoga javno izjavljujem da je *Blindova*, *Wiehova* i *Hollingerova* izjava, prema kojoj anonimni pamflet *nije* štampan u Hollingerovom lokalnu, 3. Litchfield Street, Scho, *besramna* laž. Prvo, gospodin *Vögele*, jedan od ranije zaposlenih slugača kod Hollingera, spreman je da izjavi pod zakletvom da je imenovani pamflet stvarno štampan u Hollingerovom lokalnu i da je bio pisan rukopisom *gospodina Blinda*, i da ga je delimično složio i sam Hollinger. Drugo, može biti sudski dokazano da su pamflet i članak u listu »Volk« otisnuti sa istog sloga. Treće, biće pokazano da *Wiehe nije* bio kod Hollingera zaposlen neprekidno 11 meseci, i naročito to, da kod njega *nije* bio zaposlen u vreme kad je pamflet bio objavljen. Najzad, mogu biti pozvani svedoci u čijoj je prisutnosti sam *Wiehe* priznao da ga je Hollinger nagovorio da *namerno* potpiše *lažnu izjavu* u augsburškom »Allgemeine Zeitung«. U vezi s tim ponovo izjavljujem da je gore imenovani *Karl Blind besramni lažov*.

Ako nemam pravo, tada me lako može pobiti pozivom na engleski sud.

Karl Marx

Naslov originala:

*Der Prozeß gegen
die Augsburger »Allgemeine Zeitung«*

Objavljeno kao letak

Prevod s engleskog

Karl Marx

Otvoreno pismo o stvari Vogta i berlinskog »National-Zeitung«

Redakciji lista »Volks-Zeitung«

Izjava

Ovim izjavljujem da sam preduzeo odgovarajuće korake da tužim sudu berlinski »National-Zeitung« zbog klevete u uvodnim člancima u br. 37 i br. 41 povodom Vogtova pamfleta: *Moj proces protiv »Allgemeine Zeitung«*. Literarni odgovor Vogtu objaviću kasnije, jer su u tu svrhu postavljena pitanja osobama koje se nalaze izvan Evrope.

Stoga za sada samo ovoliko:

1. Zaključujući iz buketa lista »National-Zeitung« — sama knjiga uprkos izuzetnom naporu nije do sada pronađena u Londonu, niti kod knjižara, niti kod poznanika kojima je gospodin Vogt poslao ranije svoje takozvane *Studien* — Vogtova petljanija samo je izvođenje skice, koju je on objavio pre devet meseci u svom privatnom monitoru — u »Handels-Courier« iz Bila. — Tada sam njegovu paskvilu — odštampanu u Londonu — ostavio bez komentara. Takav jednostavan postupak bio je ovde gde se poznaju odnosi i ličnosti, dovoljan za karakteristiku gospodina profesora.

2. *Izgovor* na osnovu koga gospodin Vogt započinje svoj pohod protiv mene jeste, kao i izgovor za italijanski pohod, jedna »ideja«. Naime, ja sam navodno autor anonimnog pamfleta *Upozorenje*. Iz engleske okružnice koju sam objavio i koju prilažem, vidite kakva sam sredstva upotrebio da gospodina Blinda i kompaniju primoram da svojim ćutanjem priznaju lažnost tog izgovora, ili da zbog toga izađu pred engleski sud.

9, Grafton Terrace, Maitland Park, Haverstock Hill, London

Karl Marx

Naslov originala: *Offener Brief in Sachen Vogt und Berliner »National-Zeitung«*

Objavljeno u »Volks-Zeitung«, br. 35 od 10. februara 1860.

Prevod s nemačkog

Karl Marx

[Pismo redaktoru lista »Daily Telegraph«]

Redaktoru lista »Daily Telegraph«^[577]

Poštovani gospodine!

U Vašem današnjem izdanju objavljujete pismo pod naslovom: *Die journalistischen Helfershelfer Österreichs*¹ koje je puno klevetničkih i skandaloznih napada na mene lično. To pismo, koje je navodno pisano u Frankfurtu na Majni, ali je verovatno sastavljeno u Berlinu, u stvari, nije ništa drugo do nevešto naduvavanje dvaju članaka iz berlinskog lista »National-Zeitung« od 22, odnosno 25. januara ove godine, a taj list će odgovarati za svoje klevete pred pruskim sudom. *Lažni izgovor*, pod kojim Vogt upravlja protiv mene svoje klevete, jeste tvrdnja da sam ja autor anonimnog nemačkog pamfleta *Upozorenje*, koji je najpre proširen u Londonu, a zatim je bio preštampan u augsburškom »Allgemeine Zeitung«. Iz priloženog otiska Vi ćete uvideti da sam ja zahtevao od svojih protivnika da tu stvar iznesu na pravno rešenje engleskom sudu.

Na kraju Vas pozivam da, ako ne želite da budete tuženi zbog klevete, u svom sledećem broju objavite amende honorable² zbog lakomislenosti s kojom se usuđujete da prljate čoveka o čijem ličnom karakteru, političkoj prošlosti, literarnim radovima i društvenom položaju nemate ni pojma, što ne možete poreći.

Vaš sasvim odani

dr *Karl Marx*

6. februar 1860. 9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London.

Prema rukopisu

Prevod s engleskog

¹ Novinarski pomagači Austrije — ² javno opozivanje klevete

Karl Marx

[Pismo redakciji augsburškog
»Allgemeine Zeitung«]

21. februara 1860.
6. Thorncliffe Grove,
Oxford Road, Manchester

Redakciji augsburškog »Allgemeine Zeitung«

U jednom od dva pisma od 16. oktobra 1859, koje sam primio od redakcije augsburškog »Allgemeine Zeitung«, kaže se doslovno: »Budite uvereni u naše osobito priznanje, te da ćemo Vama, mnogopoštovani gospodine, gde god budemo imali prilike, izraziti našu zahvalnost«.

Da ja od augsburškog lista »Allgemeine Zeitung« nisam želeo niti sam očekivao »zahvalnost« ili »osobito priznanje«, pokazuje dovoljno moj odgovor od 19. oktobra¹. Ali, ono što sam očekivao bila je u toj specijalnoj okolnosti u najmanju ruku common fairness², koju se ne bi usudio prekršiti nijedan engleski list, ma kakve boje on bio.

»Osobito priznanje« i »zahvalnost« konstatovani su na sledeći način:

1. Moja prava izjava³ nije bila štampana. Umesto toga štampana je drska Blindova izjava, s dva lažna svedočenja, koja su dobijena lažnom zakletvom. »Reform« u Hamburgu štampao je izjavu odmah.

2. U svojoj protuizjavi protiv Blinda⁴ već mi je bila potrebna douce violence⁵, da bih osigurao primanje te izjave. Međutim, ta protuizjava nije objavljena, kako sam ja s pravom zahtevao, na istom mestu kao Blindov napad, naime u glavnom listu.

3. Augsburški »Allgemeine Zeitung« preuzima drugu Blindovu izjavu, u kojoj se on nije stideo da govori same laži i da se opet pozove

¹ Vidi u ovom tomu, str. 558. — ² obična pristojnost — ³ Vidi u ovom tomu, str. 559 - 561. — ⁴ Isto — ⁵ blago nasilje

na dva svedočenja Wiehea i Hollingera, koja potpadaju pod kriminalistički progon. Novine su time proglasile stvar završenom i onemogućile mi odgovor.

4. Šestog februara šaljem listu »Allgemeine Zeitung« svoju poslednju izjavu s engleskom okružnicom¹. Mnogo hvaljena redakcija stavlja je na stranu i, umesto nje, štampa Blindovu izjavu, koja je *nastala samo zbog moje okružnice*. Ona se naravno čuvala da štampa billet doux² koje je priložio taj veliki diplomat. Ona dalje preštam-pava Biscampovu izjavu, datiranu 3 dana kasnije (naime, u Londonu, 9. februara), kao moju izjavu. Najzad, kad se uverila da je moja izjava već odavno odštampana u »Kölnische Zeitung«, »Volks-Zeitung« itd., odlučila se na štampanje, ali uzima sebi dragocenu slobodu da me cenzurira i da izvrši samovoljna menjanja. Ja sam 1842/43. bio pod dvostrukom kraljevsko-pruskom cenzurom^[578] u Kelnu, ali nikad nisam slutio da ću anno 1860. dospeti još pod cenzuru gospodina dr Kolba et Co.

Držim da je potpuno beskorisno da pobliže okarakterišem takav postupak.

K. Marx

Prevod s nemačkog

¹ Vidi u ovom tomu str. 564 / 565. — ² ljubavno pismo

Karl Marx

[Izjava redakcijama listova »Freischütz«
i »Reform«^[579]]

Priposlano!

Na ispade gospodina *Euarda Meyena* u listu »Freischütz« br. 17 do 21 samo toliko:

Proces zbog klevete, koji vodim protiv berlinskog lista »National-Zeitung« biće potpuno dovoljan da sudski osvetli Vogtov pamflet. Njegov saveznik Eduard Meyen ne može zahtevati istu čast. Sve što mogu učiniti za Eduarda Meyena sastoji se u tome da gospodinu Eduardu Meyenu odredim njegovim dimenzijama odgovarajuće mestašce u brošuri koja će izaći posle sudskih rasprava.

Manchester, 28. Feb. 1860.

Karl Marx

Objavljeno u »Die Reform«
br. 29 od 7. marta 1860.

Prevod s nemačkog

Karl Marx

Izjava^[580]

Redakcija lista »Allgemeine Zeitung« bila je ljubazna da početkom februara 1860. objavi moju izjavu koju je počela sledećim rečima:

»Ovim izjavljujem da sam preduzeo odgovarajuće korake da tužim sudu berlinski »National-Zeitung« zbog klevete u uvodnim člancima u br. 37 i br. 41 povodom Vogtovog pamfleta: *Moj proces protiv »Allgemeine Zeitung«*. Literarni odgovor Vogtu objaviću kasnije¹.

Ja sam u Berlinu u toku februara 1860. tužio zbog klevete F. Zabela, odgovornog urednika lista »National-Zeitung«. Moj advokat, pravni savetnik gospodin Weber, najpre je izabrao *istražni postupak*. Odlukom od 18. aprila 1860. odbio je državni tužilac da preduzme mere protiv F. Zabela, jer *javni interes* ne daje za to povoda. Dvadeset šestog aprila 1860. njegovo odbijanje potvrdio je vrhovni državni tužilac.

Moj advokat je sada preduzeo *civilni parnični postupak*. Kraljevski gradski sud, naredbom od 8. juna 1860. *zabranio* mi je da podignem *optužbu*, jer se »izjave i tvrdnje« F. Zabela, koje stvarno vređaju čast, sastoje od *samih citata* drugih lica, a ne postoji ni »namera da se vređa«. Kraljevski *apelacioni sud* izjavio je sa svoje strane odlukom od 11. jula 1860. da navodni oblik citata ne menja ništa na kažnjivosti članka, ali ona mesta koja su u njemu sadržana, a tiču se pitanja časti, *ne* odnose se na moju »osobu«. Osim toga, »u postojećem slučaju ne može se pretpostaviti« namera vređanja. U skladu s tim, kraljevski apelacioni sud potvrdio je odbijenu odluku gradskog suda. Kraljevski *vrhovni sud*, odlukom od 5. oktobra 1860, koja mi je predata 23. oktobra iste godine, utvrdio je da »u postojećem slučaju ne postoji pravna pogreška« sa strane kraljevskog apelacionog suda. Ostalo je, dakle, kod *zabrane tužbe protiv F. Zabela* i nije došlo do *javne sudske rasprave*.

Moj odgovor Vogtu biće objavljen za nekoliko dana.

London, 24. novembra 1860.

Karl Marx

Naslov originala:

Erklärung

Objavljeno u »Allgemeine Zeitung«,
br. 336 od 1. decembra 1860.

Prevod s nemačkog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 566.

Napomene i registri

Napomene

- ¹ Članak Friedricha Engelsa *Vojska* spada u prve priloge, napisane za »New American Cyclopaedia«. Pošto je aprila 1857. Charles Dana, jedan od izdavača ove enciklopedije, zamolio Marxa da saraduje u njoj, Marx se, na Engelsov savet, složio da napiše jedan broj članaka za enciklopediju. U vezi s tim Engels se dogovorio sa Marxom da mu pomogne pri pisanju članaka o vojnim i vojno-istorijskim temama. Da bi Marxu stvorio što bolje uslove za dovršavanje njegovih ekonomskih istraživanja, Engels je na sebe preuzeo veći deo ovog posla. Marxu je palo u zadatak da pre svega napiše biografije o nizu vojnih ličnosti i političara. I tu je Engels pomogao u obradi vojnih pitanja koja su tom prilikom iskrsla. Marxov i Engelsov zajednički rad na pisanju članaka za enciklopediju kao i njihova dalja zajednička dopisnička delatnost za list »New-York Daily Tribune« predstavlja najpotpuniji primer dubokog prijateljstva između osnivača naučnog socijalizma.

Među prvim radovima koje je Dana naručio kod Marxa, i koje je Engels preuzeo da napiše, bio je članak *Vojska*. U prilogu je trebalo dati opsežan prikaz razvitka oružanih snaga, ratne veštine, strategije i taktike, kao i pregled stanja i organizacije armija koje su postojale u Engelsovo vreme. Ovaj zadatak bio je posebno složen zbog toga što je Engels, pored rada na ovom opsežnom prikazu, morao istovremeno da piše i niz priloga naručenih pre ovog posla. Uprkos tome, on je već u avgustu 1857, pošto je u julu zajedno sa Marxom počeo da prikuplja materijale, započeo da piše i uspeo da članke završi 24. septembra. U raspravi *Vojska* Engels je sveo rezultate svog dugogodišnjeg temeljnog izučavanja vojske, istorije ratova i iskustava iz ratova svoga doba. Za ovaj članak Engels je koristio mnoge specijalne izvore — od dela istoričara i pisaca vojnih dela starog veka (Herodot, Ksenofon, Salust, Polibije, Vegecije i dr.) do dela autora 19. veka (Wilkinson, Clausewitz, Jomini, Rüstow i dr.) — kao i najrazličitije priručnike. Neke od ovih izvora Engels je pomenuo u članku. Od materijala koji su Engelsu bili potrebni za pripremni rad sačuvani su njegovi ekscerpti iz dela Rüstowa *Heerwesen und Kriegführung C. Julius Cäsars* (Gota, 1855), kao i iz članka *Vojska* u sedmom izdanju »Encyclopaedia Britannica« (1842, tom III). Za Engelsov članak je i Marx pravio ispise iz naučnih dela i priručnika o pojedinim pitanjima istorije ratovanja. Zatim, ostali su sačuvani njegovi izvodi iz tri toma Wilkinsonovog dela *Manners and Customs of the Ancient Egyptians* (London, 1837), kao iz dela Herodota, Tukidida, Polibija, Josifa Flavija i drugih antičkih istoriografa. Dobivši završen članak, Marx ga je u svom pismu Engelsu od 25. septembra 1857. izvanredno ocenio. On je naglasio da istorija vojske pokazuje, »očiglednije nego ma šta drugo, pravilnost našeg shvatanja o povezanosti proizvodnih snaga i društvenih odnosa«. Marx je istovremeno učinio i neke kritičke primedbe o članku: »Jedine tačke koje si, po mome mišljenju, zanemario u svom izlaganju jesu: 1. Prva pojava prave najamne vojske« u starom veku (kod Kartaginjana); »2. razvitak ratne veštine u Italiji u petnaestom i početkom šesnaestog veka«, i »3. azijski ratni sistem kakav se javlja najpre kod Persijanaca, a kasnije se u najrazličitijim mo-

difikacijama susreće kod Mongola, Turaka i drugih». Ove primedbe je Engels u velikoj meri uzeo u obzir, kad je dopunjavajući svoj članak *Vojska* pisao priloge *Artiljerija*, *Konjica*, *Fortifikacija* i *Pešadija* za «New American Cyclopaedia».

— «New American Cyclopaedia» — naučni priručnik koji je izdavala grupa naprednih američkih buržoaskih žurnalista i izdavača, koji su pripadali redakciji lista «New-York Daily Tribune». Urednici enciklopedije su bili, između ostalih, Charles Dana i major Ripley. Enciklopedija je izašla u 16. tomova u njujorškoj izdavačkoj kući D. Appleton and Company u periodu od 1858. do 1863. Novo neizmenjeno izdanje je izišlo 1868 / 1869. Za saradnju u enciklopediji je angažovan niz poznatih naučnika iz SAD i Evrope. S obzirom na obimno prikazivanje raznih naučnih oblasti i bogatstvo informativnog materijala, ova enciklopedija je bila jedna od najboljih u svoje vreme. Uprkos skućenim buržoaskim shvatanjima njenih urednika i njenom vlastitom eklekticizmu, kao i eklekticizmu drugih buržoaskih enciklopedija, «New American Cyclopaedia» je objavila mnoge članke u kojima su došla do izražaja shvatanja demokratskih i progresivnih buržoaskih krugova. Posebno mesto u enciklopediji su zauzimali radovi Marxa i Engelsa, koji su, nasuprot uslovima koje je redakcija postavila autorima da ne zastupaju nikakvo partijsko stanovište, pisali u revolucionarnom duhu.

Članci su u «New American Cyclopaedia» izlazili anonimno. Samo je tomovima II, V i XVI priložena lista najpoznatijih autora. U njima je Marx pomenut kao autor članaka *Vojska*, *Artiljerija*, *Bernadotte*, *Bolivar*, *Konjica*, *Fortifikacija*, *Pešadija* i *Ratna mornarica*; međutim, izuzev članaka *Bernadotte* i *Bolivar* ove priloge je napisao Engels. Koji još članci potiču iz pera Marxa i Engelsa moglo se utvrditi na osnovu njihove prepiske, pisama Dane Marxu, Marxovih beležnica sa zabeleškama o otpremanju članaka u Njujork, kao i uz pomoć drugih arhivskih materijala (konspekata, i ekscerpata za članke itd.). Ukupno je izišlo 67 Marxovih i Engelsovih članaka; dva manja rada — *Abensberg* i *Karteč* — verovatno je redakcija znatno skratila, jer je prilikom objavljivanja ovih priloga često prepravljala i tekst. Ove radove nismo uvrstili u tekst ovog toma; oni su dati u odgovarajućim napomenama (nap. 50 i 219).

Članak *Bülów* nismo uvrstili u ovo izdanje zato što ne raspoložemo izvornim tekstom. Iz pisama Marxa i Engelsa i iz sačuvanih pripremnih materijala za ovaj rad, može se zaključiti da je redakcija enciklopedije znatno skratila članak i da je on tako izmenjen da se ne može prepoznati.

Prilikom izrade ovog toma uspelo se u tome da se utvrde stvarni autori jednog broja članaka koje su neki zapadnoevropski bibliografi do današnjeg dana bez ikakvog razloga pripisivali Marxu i Engelsu. Tako, članak *Abd el Kader*, pripisivan Marxu, potiče iz pera izvesnog Williama Humphreya, članak *Epikur* napisao je nemački liberalni žurnalista Hermann Raster, članak *Socijalizam* P. Godwin i članak *Hegel* Henry Smith.

Marx i Engels su od jula 1857. do oktobra 1860. radili za «New American Cyclopaedia». Njihovi, nama poznati, članci izišli su u tomovima I-V, VII, IX i XII. Oni su neizmenjeni preuzeti u drugom izdanju enciklopedije od 1868/1869. i više nisu izdavani za života autora. Marxovi i Engelsovi članci za «New American Cyclopaedia», prvi put i u punom broju izišli su na nemačkom jeziku u: Marx-Engels, *Werke*, Band 14 (Dietz Verlag, Berlin, 1864), po kome je i raden ovaj tom. 3

² Taktičku jedinicu staroegipatske pešadije Engels ovde naziva «bataljonom», da bi nam o njoj stvorio jasniju sliku. 3

³ *Testudo* (bukvalno: kornjača) — jedna vrsta nastrešnice napravljene od štito-va koje su opsadnici držali iznad glava i leđa. U tom poretku oni su prodirali kroz otvore u zidinama neprijateljskih utvrđenja, napravljene «ovnome», napravom za probijanje zidova.

Vinea (bukvalno: hladnjak od vinove loze) — niska nastrešnica od uplete-
ne vinove loze, pokrivena nakvašenim kožama ili busenjem, koja se upotreblja-
vala u starom veku pri opsadi utvrđenja. 4

⁴ J.G. Wilkinson, *Manners and Customs of the Ancient Egyptians*, tom I, Lon-
don, 1837, str. 67 - 68. 4

⁵ Knjiga proroka *Jezekilja*, glava 21, stih 27 i glava 26, stih 8 u *Bibliji*. 4

⁶ Ukazivanje na najveće bitke u *grčko-persijskim ratovima* (500 - 449. godine pre
n. e.). U ovim ratovima grčke države-gradovi (polisi) uspeali su da potvrde svoju
nezavisnost i da potisnu persijsku moć. Persijanci su bili potčinili grčke gradove
u Maloj Aziji i izvršili niz osvajačkih pohoda na Balkansko poluostrvo (naj-
značajniji — 492, 490, 480. i 479. godine pre n. e.). Od 479. godine pre n. e.
inicijativu u ovim ratnim pohodima preuzeli su Grci, koji su posle sklapanja
mira 449. godine pre n. e. persijskog kralja prinudili da se odrekne svojih osvajačkih
težnji na Egejskom moru i da prizna nezavisnost grčkog stanovništva
u Maloj Aziji. Za vreme ratova znatno je učvršćena vojna moć najznačajnijih
robovlasničkih država stare Grčke — Sparte i Atine.

U *bici kod Maratona* (Atika; septembar 490. god. pre n. e.) atinska i platej-
ska vojska pod Miltijadom razbila je brojno daleko nadmoćniju vojsku Per-
sijanaca. Ova bitka bila je presudna za neuspeh prvog napada Persijanaca na
Atiku.

U *bici kod Termopila* (juli 480. god. pre n. e.) mala udružena grčka vojska
pod vodstvom spartanskog kralja Leonide dva dana je herojski odbijala napade
moćne Kserksove vojske Persijanaca i zatvarala joj put ka srednjoj Grčkoj kroz
Termopilski klanac. Međutim, trećeg dana je Persijancima pošlo za rukom
da uz pomoć lukavstva opkole Grke. Leonida je na to izvukao glavne snage iz
bitke; 300 Spartanaca na čelu sa Leonidom nastavilo je da brani Termopilski
klanac sve do herojske smrti u neravnopravnoj borbi.

U *bici kod Plateje* (srednja Grčka; u jesen 479. god. pre n. e.) udružena
grčka vojska pod komandom Spartanca Pausanija i Atinjanina Aristida pot-
puno je potukla Persijance. Iste godine grčke trupe su se iskrcale na rtu *Mikale*
na obali Male Azije, potukle persijsku vojsku, uništile njihove brodove prive-
zane za kopno i iskoristile ih za gradnju jedog utvrđenog logora. Ove pobe-
de su konačno otklonile opasnost od upada Persijanaca na Balkan. 5 52 269

⁷ Na reci *Granik* (severozapadna obala Male Azije) Aleksandar Makedonski
je potukao Persijance u prvoj od većih bitaka svojih osvajačkih pohoda na Istok.
6 226

⁸ Solonovi zakoni (594. god. pre n. e.) podelili su slobodne građane robovlasničke
republike na četiri klase, koje su se međusobno razlikovale po godišnjem pri-
nosu sa svojih zemljoposeda. Ova podela bazirala se i na vojnoj organizaciji
Atine. Prve dve klase uživale su znatne političke privilegije, ali su bile obavezne
da služe u ratu, što je bilo skopčano sa velikim izdacima (prva klasa je morala
da gradi ratne brodove, druga je regrutovala konjanike). Treća klasa bila je og-
raničena u političkim pravima, ali je činila jezgro vojske — teško naoružanu
pešadiju. Četvrta klasa — teti, kojoj su pripadali siromašni građani, dugo je
bila isključena iz svih javnih službi i prvobitno nije bila ni u kakvoj ratnoj službi.
Međutim, kasnije, su njeni pripadnici obrazovali laku pešadiju. 6

⁹ Pod *saveznicima Atine* misli se na grčke gradove-države (polise) — pre svega
na ostrvima u Egejskom moru i na obali Male Azije — koje su pripadale *atičkom*
pomorskom savezu, osnovanom 478. godine pre n. e. za vreme grčko-persijskih
ratova. Savez je u početku bio savez ravnopravnih država; međutim, u onoj
meri u kojoj je jačala atinska moć, «saveznici» su potčinjavani vlasti Atine i pret-
varani u obveznike na plaćanje danka. Atički pomorski savez raspao se krajem

5. veka pre n. e. Kasnije je ponovo osnovan u 4. veku pre n. e., ali je imao neznatan uticaj. 7 269
- 10 *Peloponeski rat* (431 - 404. godine pre n. e.) bio je rat između dva grčka centra moći: atičkog pomorskog saveza, i peloponeskog saveza na čelu sa Spartom. Borba je vođena oko političke, ekonomske i vojne hegemonije u Grčkoj. Rat je izazvan trgovinskom konkurencijom među grčkim gradovima-državama i političkim konfliktima između robovlasničke demokratije Atine i aristokratske oligarhije Sparte. Unutrašnja kriza atinske robovlasničke države i sve veće nezadovoljstvo saveznika despotizmom Atine na kraju je doprinelo pobedi Sparte. Shodno mirovnom ugovoru od 404. god. pre n. e., Atinjani su morali da predaju Spartancima skoro celu flotu, a hegemonija u Grčkoj prešla je na Spartu. 7 269
- 11 *Pohod Atinjana na Siciliju* (415 - 413. godine pre n. e.) imao je za cilj da grčke gradove-države na Siciliji, u prvom redu Sirakuzu, pokori i priključi ih atičkom pomorskom savezu. Trebalo je da taj pohod obezbedi pomorsku vladavinu Atine na zapadnom delu Sredozemnog mora i da uveća njene izvore moći da bi mogla da zada udarac svom glavnom konkurentu, Sparti. Ratne operacije na Siciliji trajale su do 413. godine pre n. e. i završile su se potpunim porazom atinskih kopnenih i pomorskih snaga, koje su bezuspešno opedale Sirakuzu. Ovom katastrofom odnos snaga u peloponeskom ratu izmenjen je u korist spartanske grupe grčkih država. 8
- 12 *Perijeci* — posebna kategorija stanovništva u staroj Sparti, koja nije imala puna građanska prava. Perijeci su imali zemlju i imanja, a najbogatiji od njih i robove. Oni su imali ličnu slobodu i čak izvesnu samostalnu upravu, ali su bili lišeni svih političkih prava. 9 268
- 13 *Heloti* — prastanovnici južnog Peloponeza koje su potčinili doseljeni Spartanci. Heloti, koji su u spartanskoj državi bili robovi, morali su da obrađuju zemlju za vladajuću klasu, spartijate, i da im polovinu prinosa predaju. Česte ustanke helota robovlasnici su surovo ugušivali. 9 269
- 14 *Bitka kod Leuktre* (Beotija) između tebanskih i spartanskih trupa odigrala se 371. god. pre n. e. za vreme beotijskog rata (378 - 362. godine pre n. e.). U ovom ratu se Teba, u kojoj su bili na vlasti demokratski elementi, borila protiv prevlasti spartanske oligarhije, koja je u Grčkoj ustanovljena posle peloponeskog rata. U bici kod Leuktre tebanski vojskovođa Epaminonda je prvi put u istoriji ratova primenio «kosi borbeni poredak», u kome je snage na liniji fronta nejednako rasporedio, koncentrišući na levom krilu nadmoćnije snage u pravcu glavnog udara. Epaminondina taktika je predstavljala kombinaciju jurišnih i odbrambenih operacija i zajedničko dejstvovanje konjice i pešadije. Poraz kod Leuktre potkopao je moć Sparte i doveo do raspadanja peloponeskog saveza koji je Sparta predvodila; Teba je u Grčkoj postala privremeno premoćna. 9 53
- 15 Kod *Mantineje* (Peloponez) 362. god. pre n. e. tebanske trupe i trupe njenih saveznika pod komandom Epaminonde, koji je okončao pohod protiv Peloponeskog poluostrva, pobedile su spartansku vojsku, i to istom onom taktikom koja je primenjena u bici kod Leuktre. Međutim, teški gubici i smrt vojskovođe sprečili su Tebance da učvrste svoj uspeh. Teba nije mogla održati svoju premoć u Grčkoj. 9 53
- 16 Grad *Samos* (na ostrvu Samos, u jugoistočnom delu Egejskog mora) opsele su 440. godine pre n. e. atinske trupe pod *Periklom*. Stanovništvo Samosa, koji je pripadao atičkom pomorskom savezu, podiglo se protiv atinske despotije i tražilo odvajanje od pomorskog saveza. Posle višemesečne opsade grad je bio prinuđen da kapitulira. Atinska vladavina na ostrvu dobila je još despotski-je oblike. 10

- ¹⁷ *Osvajanjem Grčke* Engels naziva potčinjavanje grčkih gradova-država (polis) pod vlast kralja Filipa II Makedonskog. Pod njegovom vlašću uticaj Makedonije se znatno proširio i on je nameravao da pripoji celu Grčku. Oslanjao se na oligarhijske elemente grčkih polis, koristio borbu za vlast između njih i mešao se u njihove konflikte. Tako je od 357. godine pre n. e. postepeno učvršćivao svoje pozicije u Grčkoj. Godine 339. pre n. e. obrazovana je antimakedonska koalicija grčkih država s Atinom na čelu, čije je trupe 338. godine pre n. e. razbila Filipova vojska. To je dovelo do gušenja demokratskog antimakedonskog pokreta u Grčkoj. U grčkim polisima vlast je prešla u ruke Filipovih miljenika. Odlukom kongresa svih grčkih gradova-država u Korintu (337. godine pre n. e.), koji je kralja Makedonije imenovao za vrhovnog vojskovođu svih grčkih udarnih snaga, učvršćena je vlast Makedonije nad formalno »nezavisnim« grčkim gradovima-državama. 11
- ¹⁸ Kod asirskog grada *Arbele*, tačnije kod mesta Gaugamela (400 km severno od Vavilona) odigrala se 331. god. pre n. e. jedna od najvećih bitaka starog veka, u kojoj su trupe Aleksandra Makedonskog potukle vojsku persijskog kralja Darija III. Pobeda kod Arbele, kojom prilikom je opljačkan persijski logor sa celokupnom komorom i državna kasa, bila je od odlučujućeg značaja za konačno osvajanje persijske države od strane Aleksandra Makedonskog. 12 19 227
- ¹⁹ *Ahajski savez* (280 - 146. godine pre n. e.) bio je grčki državni savez koji je objedinjavao robovlasničke polise severnog Peloponeza, osnovan radi borbe protiv Makedonije, kao i protiv robova u osiromašenih narodnih masa. Savez, koji je raspolagao znatnim vojnim snagama, odvojio se od makedonske monarhije. Međutim, trupe saveza su 146. godine pre n. e. potukli Rimljani, a njihovu teritoriju pripojili Makedoniji, koja je 148. godine pre n. e. postala jedna od rimskih provincija. 13
- ²⁰ *Tribus* — politički okrug u starom Rimu. Od reforme kralja Servija Tulija (6. vek pre n. e.) grad Rim je podeljen na tribuse, od kojih četiri gradska i dvadesetak seoskih. Čitavo slobodno civilno stanovništvo koje je u određenom tribusu posedovalo zemlju, pripadalo je tom tribusu. Ova teritorijalna podela zamienila je arhaičnu podelu koja je počivala na plemenskim i rodovskim principima (*tribus* je prvobitno značio pleme) i poticala još iz prvobitne zajednice. 13
- ²¹ *Vitezovima* su u ranom periodu istorije starog Rima nazivani bogati građani koji su predstavljali posebnu, privilegovanu grupu stanovništva i bili obavezni da služe u konjici. Kasnije su i predstavnici zelenaških, trgovačkih krugova rimskih robovlasnika, koji su pripadali viteškom staležu, nazivani vitezovima. 13
- ²² *Prvi građanski rat* (88 - 82. godine pre n. e.) — izazvan je u starom Rimu borbom za vlast između predstavnika dve neprijateljske grupe robovlasnika. Prvu grupu predvodio je Lucije Kornelije Sula, miljenik robovlasničke aristokratije (plemstva), drugu Gaj Marije, koji se oslanjao na zelenaške trgovačke krugove, a koketirao je i sa građskim i seoskim plebejcima. Rat je bio praćen ostrim klasnim sukobima između robovlasnika i robova, kao i robovlasničke aristokratije i demokratskih slojeva slobodnog stanovništva, i završio se porazom Marijevih pristalica i uspostavljanjem Suline diktature. To je predstavljalo korak ka likvidaciji Rimske Republike i ka osnivanju Rimskog Carstva. 14
- ²³ U *bici na reci Mutul* u Numidiji (severna Afrika) Rimljani su pod komandom Kvinta Cecilija Metela 109. godine pre n. e. naneli težak poraz vojsci kralja Numidije Jugurta. To je bila prva pobeda Rimljana posle početnih neuspeha u Jugurtinskom ratu (111 - 105. godine pre n. e.). Rimljani su na kraju pobedili Jugurta.

Engels ovde ukazuje na delo rimskog istoričara Salustija *Jugurtin rat*, glava 48 - 53. 14

- ²⁴ Svaka rimska vojna jedinica imala je svoj vojnički znak. Vojnički znak legija je od vremena Gaja Marija bio srebrni orao pričvršćen na koplju. 14
- ²⁵ Rat između Rima i epirskog kralja Pira (severozapadna Grčka) vođen je od 280. do 275. godine pre n. e. Borba se vodila pre svega oko grčkih gradova u južnoj Italiji, koje su težili da pokore kako Rim tako i kralj Epira, koji je na Zapadu hteo da stvori jaku državu. U Pirovoj taktici veliku ulogu igralo je ubacivanje slo-
nova u borbu. Na početku rata Rim je pretrpeo dva teška poraza, ali je potom, uz pomoć Kartagine, potukao Pirovu najamničku vojsku i proterao je sa Apenin-
skog poluostrva. Pobjeda nad Pirom olakšala je Rimu osvajanje južne Italije. 15
- ²⁶ Misi se na bitku kod Kinoskefale (Tesalija) — 197. godine pre n. e., za vreme drugog makedonskog rata (200 - 197. godine pre n. e.). U ovoj bici rimska vojska pod Titom Kvintom Flaminijem nanela je odlučujući poraz trupama makedonskog kralja Filipa V. Posle toga je prestala vlast Makedonije u Grčkoj. U Grčkoj je ojačao rimski uticaj, a Rim je kasnije zaveo svoju vladavinu nad Grčkom. 16
- ²⁷ Rat saveznika (nazvan i marsijski rat; 90 - 88. godine pre n. e.) — rat pobunjenih italjskih plemena protiv Rima, povezanih se Rimskom Republikom «savezništvom» (oblik potčinjavanja plemena i naroda Rimu koje su vršili rimski robovlasnici). Ustanak Itala, koji su se odvojili od Rima i obrazovali svoju sopstvenu federaciju, bio je ugušen; međutim, Rim je tokom ovog rata morao — najpre ustupcima samo «lojalnim saveznicima», da bi pocepao federaciju — da ispuni njihov glavni zahtev: priznavanje prava rimskog građanstva. Konačno je pravo rimskog građanstva, najpre sa izvesnim političkim ograničenjima, pos-
tepeno prošireno na sve slobodne Itale. 16
- ²⁸ Rimska Galija (što istorijski odgovara oblasti na jugu Francuske-Provansi) — deo Galije koji su Rimljani bili osvojili još krajem 2. veka pre n. e. 16
- ²⁹ Engels upućuje na spis *Uvod u nauku o ratovanju* rimskog vojnog teoretičara Vegecija. 18
- ³⁰ Ekspedicije nemačkih careva protiv Italije — osvajački vojni pohodi nemačkih feudalaca radi pljačkanja italijanskih gradova i osvajanja tuđih zemalja. Njih je započeo kralj Otto I, koji je 962. u Rimu krunisan za cara takozvanog Svetog Rimskog Carstva. Ovi vojni pohodi, koji su posebno često preduzimani između 10. i 13. veka, nastavljeni su sve do 16. veka, bez obzira na propast carske moći i porast feudalne rascjepkanosti Nemačke.

Krstaški pohodi — ratni pohodi koje su, pod izgovorom borbe nevernika i tobožnjeg oslobađanja «svetih mesta» od islama, od 11. do 13. veka, u stvari preduzimali krupni zapadnoevropski feudalci, vitezovi i italijanski trgovački gradovi radi osvajanja i kolonizacije tuđih zemalja. Ideološki tvorac i inspirator bila je katolička crkva i pape, koji su težili da pod znakom krsta osvoje svetsku moć. Glavna vojna snaga bili su vitezovi. U krstaškim pohodima učestvovali su i seljaci, koji su verovali da će se na taj način osloboditi feudalne potčinjenosti. U istoriji je poznato osam krstaških ratova: 1096 - 1099, 1147 - 1149, 1189 - 1192, 1202 - 1204, 1217 - 1221, 1228 - 1229, 1248 - 1254. i 1270. godine. Krstaški pohodi su bili praćeni pljačkom i nasiljem ne samo nad muslimanima nego i nad hrišćanskim stanovništvom zemalja kroz koje su prolazili krstaši. Cilj osvajačkih težnji bile su ne samo muhamedanske države u Siriji — Palestina, Egipat, Tunis i dr., nego i hrišćansko vizantijsko carstvo. Osvajanja krstaša u istočnom delu Sredozemnog mora ipak nisu dugo trajala, a teritorije koje su oni osvajali uskoro su ponovo pale u ruke muhamedanaca. 19 95 230

- ³¹ Reč je o velikim borbama *stogodišnjeg rata* (1337 - 1453) između Engleske i Francuske. Uzroke ovog rata su predstavljale osvajačke težnje feudalnog plemstva obeju zemalja, posebno borba oko dominacije nad trgovačkim i industrijskim

gradovima Flandrije — koji su predstavljali glavne potrošače engleske vune, ali i pretenzije engleskih kraljeva na francuski presto. U prvoj etapi rata Englezi su uspjeli da sebi pripoje znatan deo jugozapadne Francuske. Ali već šezdesetih do sedamdesetih godina 14. veka oteta teritorija je skoro u potpunosti oslobođena. Koristeći feudalne nesuglasice u Francuskoj krajem 14. i početkom 15. veka, Englezi su 1415. obnovili svoje ratne operacije i osvojili skoro čitavu severnu Francusku, zajedno s Parizom. Narodni rat protiv stranih osvajača, koji se posle toga razbuktao u Francuskoj, završio se time što su Englezi proterani iz Francuske i sve što su tamo osvojili, izuzev luke Kale, bilo je izgubljeno.

U pomenutim bitkama kod *Kresija* (1346), *Poatjea* (1356) i *Azinkura* (1415) engleske trupe, čije je jezgro činila pešadija sastavljena od zavrbovanih slobodnih seljaka i koje su vešto koristile prednosti engleskog dugog luka nad francuskim samostrelom, postizući uspešno sadejstvo ritera i strelaca, nanele su težak poraz francuskim trupama, čiju je glavnu snagu predstavljala nedisciplinovana konjica ritera. 19 44 52

³² Ukazivanje na borbe protiv mongolskih osvajača, koji su — pregazivši Rusiju i poljske oblasti (1237 - 1240) — upali i u srednju Evropu, u Moravsku, Mađarsku i Dalmaciju (1241/1242). U borbama sa teško pokretljivim evropskim riterima Mongoli su postigli niz pobjeda, njihove prethodnice su bile doprle skoro do Venecije. Međutim, oslabljeni otporima koje su morali da savladaju prilikom osvajanja ruskih kneževina, i iscrpljeni velikim gubicima, oni su bili prinuđeni da se vrate u svoje istočnoevropske i azijske oblasti. 20

³³ Reč je o osvajачkim ratovima austrijskih Habsburga protiv Švajcarske (14 - 15. vek), kao i o ratu švajcarskih kantona protiv Karla Smelog, vojvode od Burgundije (1474 - 1477), koji je pokušao da osvoji zemlje Švajcarskog saveza. U ovim ratovima Švajcarci su branili svoju nezavisnost i dokazali nadmoćnost svoje dobro organizovane i disciplinovane pešadije sastavljene od slobodnih građana i seljaka nad ritterskom vojskom Austrijanaca i Burgundaca. 20

³⁴ Kod *Marinjana* (severna Italija) vojska francuskog kralja François-a I je 13/14. septembra 1515. uz pomoć venecijanskih saveznika pobjedila, u jednoj od najvećih bitaka osvajачkog rata Francuske i Španije u Italiji (1494 — 1559), švajcarsku najamničku vojsku milanskog vojvode. U to vreme je Italija bila ponovo izložena upadima francuskih, španskih i nemačkih osvajača i predstavljala je pozornicu jednog dugotrajnog rata, koji su vodile Francuska, Španija i Nemačka carevina oko dominacije na Apeninskom poluostrvu. Rezultat ovih borbi, u kojima su osim italijanskih kneževa povremeno učestvovala i Engleska, Švajcarska i druge države, bilo je proterivanje Francuza iz Italije, koja je kasnije potpala pod vlast Španije. 22 151

³⁵ *U bici kod Pavije* (24. februar 1525) trupe Karla V (nemački car i kao Karl I kralj Španije) potukle su vojsku francuskog kralja François-a I. Francuzi su pretrpeli težak poraz, a kralj François I je dospao u zarobljeništvo. Ova bitka je u znatnoj meri odlučila ishod francusko-španskog rata oko Italije u korist Španije. (Međutim, tek 1559. godine Francuska se konačno odrekla svojih pretenzija na Italiju, čiji se veći deo nalazio u rukama španskih Habsburga.) Veliku ulogu u bici kod Pavije odigrale su nemačka pešadija koja je bila u službi Karla V, i španska pešadija, koja je uspešno primenjivala vatreno oružje protiv konjice francuskih ritera. 22 44 278

³⁶ Misli se na *nizozemsku buržoasku revoluciju* (1566 - 1609) kojom je objedinjena borba buržoazije i narodnih masa protiv feudalizma sa nacionalnooslobodilačkim ratom protiv apsolutističke Španije, koja je u 16. veku pokorila Nizozemsku (danešnja Belgija i Holandija). Centar revolucije su činile severne provincije Holandija i Zeland; one su bile jezgro buržoaske republike, obrazovane tokom

borbe (Republika ujedinjenih provincija Nizozemske), koje su zajedno nazivane Holandija, po najvećoj provinciji. U ratu protiv Španije pobedila je Nizozemska, i 1609. izvojevala nezavisnost (južne provincije su ostale pod španskom vlašću). Borbe koje su ponovo izbile 1621. pretvorile su se u tridesetogodišnji rat, čijim ishodom je 1648. konačno osigurana nezavisnost Nizozemske. 22 152 256 280

- ³⁷ *Tridesetogodišnji rat* (1618 - 1648) bio je opšteevropski rat. On je počeo ustankom u Češkoj protiv jarma habsburške monarhije i napredovanja katoličke reakcije. Evropske države koje su kasnije ušle u rat pocepale su se na dva tabora. Španski i austrijski Habsburzi, kao i katolički nemački kneževi koji su bili udruženi pod zastavom katolicizma i koje je potpomagao papa, istupili su protiv protestantskih zemalja: Češke, Danske, Švedske, buržoaske Holandije i niza nemačkih država, u kojima je prihvaćena reformacija. Ove poslednje imale su podršku francuskih kraljeva, rivala Habsburga. Nemačka je bila glavno poprište ovih borbi, objekt pljačke i zavojevačkih pretenzija učesnika rata.

Mogućno je razlikovati četiri perioda tridesetogodišnjeg rata: u češkom periodu (1618 - 1624) borba je besnela između čeških protestanata i carsko-katoličkog tabora; ona se završila porazom Češke. Godine 1625. je uz pomoć Francuske stvorena koalicija između Engleske, Holandije i Danske protiv španskih i austrijskih Habsburga. Početkom ovog danskog perioda (1625 - 1629) rat je dobio sveevropski karakter. Međutim, Danca su potpuno potukle, carsko-katoličke trupe. Godine 1630. u rat je stupila Švedska, koja je imala nameru da se, pod vidom zaštite protestantskih kneževa, učvrsti na južnoj obali Baltičkog mora. Švedski period (1630 - 1635) počeo je nizom pobjeda švedskih trupa; međutim, 1634. Švedane su potukle udružene carske i španske trupe. Godine 1635. Francuska je otvoreno stupila na stranu Švedana i protestantskih kneževa. U francusko-švedskom periodu (1635 - 1648) rat, koji je u svom prvom periodu imao karakter otpora protiv reakcionarnih snaga feudalno-apsolutističke Evrope, pretvorio se u niz invazija međusobno rival-skih stranih zavojevača u nemačkim oblastima. Rat se završio 1648. zaključenjem vestfalskog mira, kojim je produbljena politička rasepkanost Nemačke. 23 117 153 233 281 420

- ³⁸ Tri pomenute bitke su se odigrale u švedskom periodu tridesetogodišnjeg rata. Nedaleko od *Lajpciga*, kod *Brajtenfelda* (17. septembar 1631), i na *Lehu* kod *Augsburga* (15. aprila 1632) Švedani pod *Gustavom Adolfom* odneli su pobjedu nad carsko-katoličkim trupama *Tillyja*. Kod *Licena* (16. novembar 1632) carsku vojsku *Wallensteina* su potukle Švedske trupe *Gustava Adolfa*. 24

- ³⁹ *Vojnom granicom* su od 16. do 19. veka nazivani južni delovi austrijske carevine (Hrvatska, Slavonija i Banat) koji su se graničili sa *Turskom*. Stanovnici naseljeni u tim oblastima bili su obavezni na vojnu službu u cilju zaštite granice. 25 285

- ⁴⁰ *U bici kod Molvaica* (10. aprila 1741) Austrijance su za vreme rata oko *austrijskog nasleđa* potpuno potukle trupe *Friedricha II* od Pruske. Povod za izbijanje ovog rata bile su pretenzije niza evropskih feudalnih država, u prvom redu Pruske, na teritorije Habsburga, koje su posle smrti *Karla VI*, koji nije ostavio muškog naslednika, pripale njegovoj kćeri *Mariji Theresiji*. Pretendenti na austrijsko nasleđstvo odbijali su da priznaju prava *Mariji Theresiji*. Najmoćniji saveznici Pruske u ovom ratu su bili Francuska, Bavarska i do 1742. *Saksonija*, koja je kasnije prešla u austrijski tabor. Engleska, koja je nameravala da nanese štete svojim trgovačkim konkurentima i rivalima u borbi oko kolonijalne premoći, stala je na stranu Austrije.

Austriju je, pored Sardinije i Holandije, vojno i diplomatski pomagala i *Rusija*. *Friedrich II* od Pruske je u ovom ratu dva puta izdao svoje saveznike sklappajući 1742. i 1745. separadni mir sa Austrijom. Posle završetka rata, Pruska je dobila *Sleziju*, koju je bila osvojila; preostale teritorije Habsburga su pripale *Mariji Theresiji*. 26 234 394

- ⁴¹ Reč je o prvom *koalicionom ratu* feudalnih apsolutističkih država Evrope protiv revolucionarne Francuske. Da bi se realizovala jedna kontrarevolucionarna, antifrancuska koalicija naročito se trudila buržoasko-aristokratska Engleska. U februaru 1792, uz aktivnu pomoć Engleske i Rusije, sklopljen je vojni savez između Pruske i Austrije, koji se svodio na intervenciju u Francuskoj. Posle narodnog ustanka 10. avgusta 1792. i pogubljenja Louis-a XVI u januaru 1793, Engleska, Holandija, Španija, Napulj, Sardinija, Koro i niz malih nemačkih i italijanskih država javno su sklopile antifrancusku koaliciju. Prvi koalicioni rat trajao je do 1797.
- Pravedni oslobodilački ratovi koje je Francuska vodila u periodu buržoaske revolucije počeli su, stupanjem na vlast kontrarevolucionarne krupne buržoazije u leto 1794, da dobijaju karakter osvajačkih ratova radi potčinjavanja drugih naroda. 27
- ⁴² *Američka revolucija* — revolucionarni rat za nezavisnost, koji su vodile 13 engleskih kolonija Severne Amerike za svoju slobodu i nezavisnost (1775 - 1783). Ustanak engleskih kolonija Severne Amerike podstaknut je težnjom razvijene američke buržoaske nacije za samostalnošću i ukidanjem granica koje su stvorile engleske kolonijalne vlasti i koje su kočile razvitak kapitalizma u Americi. Rat je imao karakter buržoaske revolucije. Pobedom Severnoamerikanaca došlo je do obrazovanja nezavisne buržoaske države — Sjedinjenih Država Amerike. 28 70 285
- ⁴³ *Sedmogodišnji rat* — (1756 - 1763) bio je, pre svega, rat između dve koalicije evropskih država: englesko — pruska koalicija, s jedne strane, i francusko-rusko-austrijska, s druge. Rat je izbio zbog toga što je došlo do sukoba interesa feudalno-apsolutističkih sila Evrope, a Francuska i Engleska su vodile borbu oko kolonijalne premoći u Americi i Aziji. Niz pobjeda Friedricha II početkom rata (1756/1757) nad Austrijancima i Francuzima potpuno je anuliran pobedom ruskih trupa u Pruskoj (1757 - 1760). Sedmogodišnji rat je završen 1763. pariskim i hubertusburškim mirom. Francuska je bila prinuđena da ustupi Engleskoj svoje najveće kolonije (Kanadu, kao i skoro sve posede u istočnoj Indiji i dr.), što je dovelo do jačanja Engleske kao kolonijalne i pomorske sile. Hubertusburškim mirom Pruska, Austrija i Saksonija su vraćene na svoje granice od pre rata. 30 81 156 236 394
- ⁴⁴ *Bitka kod Inkermana* između ruskih i englesko-francuskih trupa odigrala se 5. novembra 1854. za vreme krimskog rata (1853 - 1856). Bitka je završena porazom Rusa, ali energične ratne operacije ruskih trupa i teški gubici saveznika, posebno Engleza, prinudili su ove da neodložno preduzmu juriš na Sevastopolj i pristupe dugotrajnoj opsadi tvrđave. Ovu bitku je Engels iscrpno opisao u svom članku *Bitka kod Inkermana* (vidi u 13. tomu ovog izdanja, str. 448 - 452). 31
- ⁴⁵ Reč je o opsadi španskog utvrđenja *Badajoz*, koje su bile zaposlele francuske trupe. Opsadu su izvršile, pod vrhovnom komandom Wellingtona, udružene trupe Engleske, Španije i Portugala za vreme rata na Pirinejskom poluostrvu. U ovom ratu (1808 - 1814), koji je nazivan i španskim ratom, istovremeno sa ratnim okršajima između Engleske i napoleonovske Francuske razvila se na celom Pirinejskom poluostrvu nacionalnooslobodilačka borba španskog i portugalskog naroda u vidu partizanske borbe (gerilski rat) protiv francuskih zavojevača. Strateški značajnu tvrđavu Badajoz, koju su Francuzi osvojili marta 1811, u maju iste godine opsele su udružene armije. Opsada je trajala do avgusta 1811, a zatim je prekinuta zbog velikih gubitaka opsadivača i približavanja francuskih rezervnih trupa. (Engels pominje na kraju svog članka da je opsada prekinuta nekoliko dana posle bitke kod *Albuere*, koja se odigrala 16. maja 1811. Ova neznatna netačnost, koja je otkrivena posle objavljivanja članka, potiče od greške u izvorima koje je Engels koristio. O tome on kaže u pismu

Marxu od 18. februara 1858: »Sa Badajozom me je bedni Brockhaus stvarno zaveo.«) Saveznička armija je po drugi put opsela Badajoz u februaru 1812. Posle jednog uspešnog juriša 6. aprila iste godine tvrđava je prešla u ruke saveznika. 39

- 46 Kod *Bosworta* (Lesteršir, Engleska) vođena je bitka 22. avgusta 1485. između trupa Henryja Tudora, dalekog rođaka dinastije Lancaster, i vojske kralja Richarda III iz dinastije York, koja je završena Richardovim porazom i pogibijom. Pobjednik Henry Tudor, stupio je na presto kao Henry VII. Ovom bitkom je završen tzv. rat ruža (1455. do 1485) između predstavnika dve engleske feudalne loze koje su se borile oko prestola: Yorka, na čijem je grbu bila bela ruža, i Lancastera, na čijem je grbu stajala crvena ruža. Rat je vođen skoro do potpunog uništenja starih feudalnih loza i završen je time što je na vlast došla nova dinastija Tudor, koja je u Engleskoj zavela apsolutizam. 44
- 47 *Gradanski rat u Engleskoj* u periodu buržoaske revolucije (sredina 17. veka) vođen je između rojalista, plemića koji su nastojali da uspostave apsolutnu vlast Charlesa I (iz dinastije Stuart) i pristalice uvođenja parlamenta. Na početku prvog gradanskog rata (1642 - 1646) trupe parlamenta, na čijem čelu su se nalazile pristalice sporazuma sa kraljem, pretrpele su niz poraza. Međutim, u toku rata u trupama su učvrstili pozicije najodlučniji predstavnici poburžoženog plemstva i buržoazije na čijem čelu je bio Cromwell. Oni su izvršili reorganizaciju oružanih snaga parlamenta. U ovoj vojsci novog tipa demokratski elementi, predstavnici širokih slojeva seljaštva i industrijskih radnika, imali su veliki uticaj i zahtevali energične revolucionarne mere. Aktivnost narodnih masa dovela je do zaokreta u gradanskom ratu i do pobjede nad kraljem. Međutim, 1648. izbio je drugi gradanski rat, koji su izazvali rojalistički zaverenici i predstavnici škotskog feudalnog plemstva radi podrške Charlesu I, i taj rat je u avgustu 1648. završen novim pobjedama revolucionarne vojske. Charles I je pogubljen, a u Engleskoj je ustanovljena buržoaska republika. 45 233
- 48 Prilikom pisanja članka *Airey* Engesu je pomogao Marx time što je prikupio materijal; ovo se vidi iz sačuvanih ispisa koje je Marx pravio iz engleskih izvora. Među njima nalaze se pre svega izvodi iz Airey-ove brošure *Adresses before Military Board at Chelsea* (London, 1856). Citat naveden nešto niže u članku uzet je iz nje. 46
- 49 *Velika armija* (Grande armée) — od 1805. naziv za oružane snage Napoleona I. Velikoj armiji su osim francuskih trupa pripadali i kontingenti iz zemalja koje je Napoleon pobedio — Italije, Holandije, Nemačke, Poljske, i drugih. 47 71 107 122
- 50 Ukazivanje na petodnevne borbe kod mesta Abensberg, Landshut, Egmlil i Regensburg (19. do 23. aprila 1809) u austrijsko-francuskom ratu. Napoleonova vojska je kod Regensburga pobedila zahvaljujući tek krajnjem ulaganju snaga, jer su njegove trupe naišle na jak otpor Austrijanaca i pretrpele velike gubitke. Jak otpor austrijskih trupa svedočio je o rastu nacionalnooslobodilačkih pokreta naroda Evrope protiv Napoleonovog jarma. Borbe kod Regensburga su se završile porazom Austrije i povlačenjem njene vojske, koja je ipak sačuvala svoju borbenu snagu.
- Jednoj od etapa regensburške bitke — bici kod Abensberga — Engels je posvetio svoj rad *Abensberg*, koji je napisan negde istovremeno kad i njegov članak *Aspern* i objavljen 1858. u I tomu »New American Cyclopaedia«. Na osnovu izvoda iz ovog rada može se naslutiti da je prvobitni tekst redakcija »Cyclopaedie« znatno skratila. Mi donosimo prevod teksta koji je štampan u »New American Cyclopaedia«.
- »Abensberg — mali grad s 1200 stanovnika u okolini Regensburga, kraljevina Bavorska. Smatra se da je ovde nekada bio rimski grad Abusunum. U okolini se nalazi jedan topli izvor i ruševine jednog lepog zamka. Dvadesetog aprila

la 1809. kod Abensberga je Bonaparta potukao Austrijance, koji su u ovoj bici izgubili 12 topova i 13 000 vojnika. Posle ove pobeđe sledile su pobeđe kod Landshuta i Egmila. Time je bio oslobođen put ka Beču. 47 244

- ⁵¹ Kod *Vaterloa* (Belle-Alliance) u Belgiji Napoleona su 18. juna 1815. potukle englesko-holandske trupe pod komandom Wellingtona i pruska vojska pod Blücherom. Bitka je bila od odlučujućeg značaja za pohod iz 1815. i dovela je do konačne pobeđe antinapoleonovske (sedme) koalicije (Engleska, Rusija, Austrija, Pruska, Švedska, Španija i druge zemlje) i do Napoleonovog pada. Uspeh saveznika kod Vaterloa postignut je posebno zahvaljujući čvrstini engleske pešadije, koje je morala da izdrži mnogobrojne napade Napoleonove vojske, kao i pravovremenoj pojavi saveznika, Prusa, pod komandom Blüchera, koji su pohitili da oslobode englesko-holandske trupe. 48 51 69 108 112 146 236
- ⁵² *Bitka kod Lajpciga* od 16. do 19. oktobra 1813. bila je glavna bitka trupa šeste koalicije evropskih država (Rusija, Austrija, Pruska, Engleska, Švedska, Španija i dr.) protiv Napoleona u pohodu od 1813. U «bici naroda kod Lajpciga» obe strane su na bojno polje izvele oko 500 000 ljudi. Pobeđa saveznika je odlučila ishod pohoda i dovela do oslobođenja Nemačke od Napoleonove vlasti. 50 127 137 243
- ⁵³ *Uzroci rata između Engleske i Sjedinjenih Država Amerike*, koji je počeo 1812, bili su težnja vladajućih klasa Engleske da obnove svoju kolonijalnu vlast u Severnoj Americi koju su izgubili u 18. veku, kada je izbila buržoaska revolucija u Americi. U borbi protiv Engleske američke trupe su imale podršku narodnih masa, koje su ovu borbu smatrale drugim ratom za nezavisnost svoje zemlje. Izvesni krugovi američke buržoazije, međutim, imali su svoje sopstvene planove o proširenju američkih teritorija na račun susednih zemalja. Godine 1812. Engleska je bila nadmoćnija; međutim, 1813. Amerikanci su uspeli da od engleskih trupa očiste državu Mičigen koja se graničila sa Kanadom. Uprkos privremenom osvajanju Vašingtona (1814), Engleska, koja je bila iscrpena ratom protiv Napoleona i pretrpela znatne gubitke zbog uspešnih akcija američke flote, bila je prinuđena da decembra 1814. u Gentu sklopi mir na bazi priznavanja predratne situacije. Ratne operacije su obustavljene u januaru 1815. 52 186 300
- ⁵⁴ U *bici kod Fontenoa* (Belgija) 11. maja 1745. Francuzi su pod komandom Moritza von Sachsena, za vreme austrijskog osvajачkog rata (vidi nap. 40) potukli savezničke engleske, hanoveranske, nizozemske i austrijske trupe.
Kod *Čipeva* (na granici između Kanade i Sjedinjenih Država Amerike) 5. jula 1814, za vreme englesko-američkog rata, odigrala se bitka koja je završena pobedom Amerikanaca. 53
- ⁵⁵ *Klan* — ovim izrazom, rasprostranjenim u zapadnoj Evropi, Engels naziva velike rodovske saveze (heli) na koje su se delila avganistanska plemena. 56
- ⁵⁶ *Šiiti i suniti* — pristalice dva glavna pravca islama. Oba pravca su nastala u 17. veku u vezi sa unutrašnjim razmimoilaženjima među sledbenicima Muhameda, koji se smatra osnivačem islama. 57
- ⁵⁷ *Moguli* — osvajači turskog porekla koji su početkom 16. veka iz istočnih delova srednje Azije prodrli u Indiju i 1526. u severnoj Indiji osnovali Carstvo Velikih mogula (nazvano po vladajućoj dinastiji ovog carstva). U očima savremenika osnivači Carstva mogula su bili direktni naslednici mongolskih osvajača iz vremena Džingis-Kana; otuda i potiče ime «moguli». Carstvo mogula je postalo posebno moćno kada je sredinom 17. veka potčinjen najveći deo Indije i jedan deo Avganistana. Ali seljački ustanci, sve veći otpor naroda Indije protiv muslimanskih osvajača, stalni razdor, kao i rastuće feudalne separatističke tendencije, doveli su do raspada Carstva mogula, koje je faktički prestalo da postoji u prvoj polovini 18. veka. 57

- ⁵⁸ *Marati* — indijska narodnost nastanjena u severozapadnom delu Dekana. Sredinom 17. veka Marati su počeli borbu protiv strane vladavine mogulskih feudalaca i zadali su Carstvu mogula težak udarac, što je doprinelo njegovoj propasti. Tokom ovih borbi osnovana je jedna nezavisna država Marata, čiji su viši slojevi uskoro počeli da vode osvajačke ratove. Krajem 17. veka država Marata je usled nesuglasica među feudalcima jako oslabila. Početkom 18. veka ponovo je obrazovana jaka konfederacija maratskih feudalnih kneževina sa glavnim vodom — pešvarom — na čelu. Maratski feudalci su 1761. u borbi protiv Avganistanaca oko hegemonije u Indiji pretrpeli potpun poraz.
- Ove kneževine Marata, iscrpene tom borbom i unutrašnjim nesuglasticama među maratskim feudalcima, postale su plen Istočnoindijske kompanije, koja ih je pokorila u englesko-maratskom ratu (1803 - 1805). 57
- ⁵⁹ *Siki* su bili religiozna sekta u Pendžabu (u 16. veku), čije je učenje o jednakosti postalo ideologija borbe seljaka protiv indijskih feudalaca i avganistanskih osvajača, koja se razbuktała krajem 17. veka. Kasnije se među sikima obrazovao viši sloj feudalaca. Predstavnici gornjeg sloja su bili na čelu države sika, koja je početkom 19. veka obuhvatala ceo Pendžab i niz obližnjih oblasti. U savezu sa predstavnicima iz plemićkog vrha sika, engleski kolonizatori su 1845. isprovocirali jedan konflikt i 1846. uspeali da pretvore ovu državu u vazalnu kneževinu. Godine 1848. došlo je do ustanka sika koji je konačno ugušen. 58
- ⁶⁰ Opsada *Herata*, koju su izvršile persijske trupe i koja je počela još u novembru 1837, trajala je do avgusta 1838. Pohod Muhamed-šaha na Herat 1837. bio je posledica zaoštravanja ne samo persijsko-avganistanskih, nego i englesko-ruskih sukoba u ovoj oblasti. U nameri da ojača uticaj Engleske u Avganistanu i oslabi uticaj Rusije, koji se u to vreme pojačao u Persiji, i da uz to prinudi Persiju na za nju nepovoljan trgovinski sporazum, engleska vlada je šahove akcije proglasila neprijateljskim po Englesku i zahtevala prekid opsade Herata. Pošto je šah odbio da se povinuje ovom zahtevu, engleska vlada je prekinula diplomatske odnose sa Persijom i 1838. uputila, otvoreno preteći ratom, eskadru u Persijski zaliv. Muhamed-šah je bio prinuđen da prekine opsadu i da da pristanak za zaključenje trgovinskog sporazuma sa Engleskom koji je bio nepovoljan za Persiju. 58
- ⁶¹ Godine 1838. engleska vojska, predviđena za prodor u Avganistan, prošla je kroz oblast Sind u severozapadnom delu Indije, što je kasnije olakšalo engleskim kolonizatorima osvajanje ovih oblasti. Za vreme englesko-avganistanskog rata (1838 - 1842) Istočnoindijska kompanija je pretnjama i silom primorala feudalnog regenta Sinda da objavi svoju saglasnost sa prelaskom engleskih trupa preko njegovih poseda. Ovaj ustupak su iskoristili Englezi i 1843. zahtevali od mesnih feudalaca da se kao vazali potčine Kompaniji. Posle krvavog pokolja engleskih trupa u pobunjenim plemenima Beluča (starosedeooci Sinda) Englezi su objavili pripajanje čitave oblasti Britanskoj Indiji. 59
- ⁶² *Sepoji* — domorođačke trupe u Indiji koje su engleski kolonizatori vrbovali iz redova tamošnjih stanovnika i koje su služile pod komandom engleskih oficira. Englezi su koristili sepoje za potčinjavanje Indije i za osvajačke ratove protiv susednih zemalja Indije (Avganistan, Burma i druge). Sepoji, faktička potpora Engleske u Indiji, bili su, međutim, i sami zahvaćeni opštim nezadovoljstvom narodnih masa Indije engleskim kolonizatorskim režimom, što se posebno pokazalo za vreme velikog ustanka za nacionalno oslobođenje Indije (1857 - 1859). 60
- ⁶³ U bici na Špajeru (Špajerbachu), Falačka, Francuzi su 15. novembra 1703. pobedili nemačke carske trupe; ishod borbe je odlučio bajonetski napad francuske pešadije.

Ova bitka se odigrala za vreme rata za špansko nasleđe (1701 - 1714), koji su vodile zapadnoevropske države oko podela evropskih poseda feudalne Španije, koja se nalazila pred propašću, kao i oko njenih kolonija. Ostali uzroci su ležali u rivalstvu Engleske i Francuske na moru i u kolonijama. Louis XIV, koji je hteo da ujedini špansku i francusku monarhiju, uspeo je da posle gašenja muške loze španskih Habsburga postavi na španski presto svog unuka Philippa Burbonskog. Protiv Francuske i Španije obrazovana je koalicija koju su činile Engleska, austrijski Habsburzi (od kojih je jedan bio i nemački car), Holandija, vojvodstvo Savoja, Portugal, Pruska i niz drugih nemačkih država. Rat je vođen na četiri bojišta: u Italiji, Španiji, zapadnoj i južnoj Nemačkoj, i u Nizozemskoj. On je iscrpeo Francusku i završio se delimičnom podelom španskog kolonijalnog carstva. Mirovni ugovori u Utrehtu (1713) i Raštatu (1714) obavezali su kralja Francuske da se odrekne svog plana o spajanju francuske i španske monarhije, iako je na španskom prestolu ostao Philipp Burbonski; španski posedi u Nizozemskoj i Italiji predati su austrijskim Habsburzima. Engleska je iz rata izvukla velike koristi; postignuto je slabljenje francuske pomorske i kolonijalne moći, dobijeni su Gibraltar i ostrvo Minorca, kao i niz francuskih i španskih kolonija u zapadnoj Indiji i Severnoj Americi, a pored toga Engleska je dobila pravo da može uvoziti crne robove u španske kolonije. 67 213 283

- ⁶⁴ Članak *Barklaj de Toli* je, kao što se vidi iz Engelsovog pisma Marxu od 10. septembra 1857. i iz drugih Marxovih i Engelsovih pribeleški o tome, nastao kao zajednički rad, iako je Marx uzeo na sebe da mu da konačan oblik. Među izvorima koje su autori koristili, pored raznih priručnika, nalaze se i Martenova *Recueil de traités d'alliance, de paix, de neutralité* (Zbirka rasprava o savezu, miru, neutralnosti), Jominijev *Vie politique et militaire de Napoléon* (Napoleonov politički i vojni život; tom 4, Paris, 1827), kao i knjiga nemačkog istoričara Bernhardija *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des ... Grafen von Toll* (Leipzig 1856). U ovim knjigama istorija rata od 1812. tendenciozno je predstavljena, ponekad čak i potpuno izvrnuta. To se, naravno, moralo odraziti i na ocenu nekih aspekata rata u članku Marxa i Engelsa, jer su im u to vreme nedostajali objektivniji izvori. U ovom članku su posebno netačno predstavljani uzroci postavljanja Kutuzova na položaj vrhovnog zapovednika ruske vojske, motivi zbog kojih je on predao položaj kod Gžatska (tačnije kod Carevog Sajmišća) (vidi nap. 69) i njegova uloga u vođenju daljih ratnih operacija ruskih trupa. Kutuzov je potpuno neosnovano suprotstavljen Barklaju de Toliju, koji je bio jedan od istaknutih vojskovođa i patriota Rusije, ali je bio znatno iza Kutuzova po strateškom talentu, razumevanju karaktera rata, ratnom iskustvu i autoritetu u vojsci i narodu. Upravo ove okolnosti su primorale cara Aleksandra I da, uprkos svom neprijateljstvu prema Kutuzovu, pod pritiskom javnog mnjenja da pristane za postavljanje Kutuzova za vrhovnog zapovednika. 68 199
- ⁶⁵ *Bitka kod Pruskog Ajlawa* (istočna Pruska) 7/8. februara 1807. između francuskih i ruskih trupa bila je jedna od najkrvavijih bitaka u ratu četvrtice koalicije protiv Francuske. Kada je Napoleon razbio pruske trupe 1806, istočna Pruska je postala glavno ratno poprište, gde su Napoleonove trupe naišle na ogorčen otpor udruženih vojski Rusije i Pruske. I pored ogromnih gubitaka, kod Pruskog Ajlawa Napoleon nije mogao da postigne neki značajniji uspeh. Francuska vojska je ovde zaustavljena a pokušaj da se ruske trupe odvoje od granice Rusije nije uspeo. 68 82 102
- ⁶⁶ Ulazak ruskih trupa pod Barklaj de Tolijem u martu 1809. za vreme rusko-švedskog rata (1808 - 1809) iz Finske na švedsku teritoriju ubrzao je izbijanje zaverе švedskog plemstva protiv kralja Gustava IV, koja je imala za cilj da se ograniči vlast kralja u interesu aristokratske oligarhije. Marta 1809. Gustav IV je zbačen, a uskoro potom za kralja je proglašen njegov stric, vojvoda Carl von Södermanland, pod imenom Carl XII. U septembru 1809. Švedska je morala da zaključi mir sa Rusijom u Frederikshamu i da joj ustupi Finsku.

Marš ruske vojske preko Botničkog zaliva Engels upoređuje s kretanjem trupa švedskog kralja Carla X Gustava, krajem januara 1658, preko leda na moreuzima Mali i Veliki Belt, ka Danskoj za vreme dansko-švedskog rata od 1657 / 1658. Ulaskom u Dansku Carl Gustav je uspeo da prinudi Dansku da zaključi mir u korist Švedana. 68 125

- ⁶⁷ Prema *Phullovom* planu trebalo je, u slučaju Napoleonovog napada, podeliti ruske snage na tri armije, pri čemu bi prva od njih dočekala glavni udar protivnika oslanjajući se na utvrđeni logor u Drisi (Litavska), specijalno građen godine 1811 / 1812; trebalo je da ostale armije manevrišu s boka i s leđa neprijatelju. Ovaj plan sastavljen u duhu zastarele pruske strategije i taktike iz vremena Friedricha II faktički bi pocepao ruske snage i osudio ih na to da ih brojno nadmoćniji protivnik pojedinačno uništi. Upravo na ovim nedostacima Phullovog plana izgrađena je Napoleonova strateška procena. Međutim, ruskoj vrhovnoj komandi — među njima i Barklaj de Toliju — bili su jasni nedostaci ovog plana. Pošto je Aleksandar I, koji je podržavao plan Phulla, faktički isključen iz rukovođenja vojnim operacijama, ruska vrhovna komanda je odlučila da logor u Drisi preda i da se vojska povuče duboko u Rusiju, da bi se prva i druga ruska armija međusobno povezale. 68
- ⁶⁸ *Bitka kod Smolenska* između Napoleonove vojske i ruskih trupa koje su štitele povlačenje glavnih snaga armija Bagrationa i Barklaj de Tolija, spojenih 3. avgusta 1812, odigrala se 16/17. avgusta 1812. Napoleon nije uspeo da natera Ruse da prime odlučnu bitku. Uz velike žrtve dočepao se grada koji je napustila ruska zaštitnica, pošto su se već bile povukle glavne snage Rusa. Bitka kod Smolenska je jedna od najznačajnijih bitaka u ratu od 1812. Ona je pokazala rastuću otpor ruske vojske i ruskog naroda protiv zavojevača i propast Napoleonovih proračuna o brzom razbijanju ruskih snaga. Posle bitke nije uspeo Napoleonov pokušaj da sklopi mir. 69
- ⁶⁹ Misli se na *položaj kod Carevog Sajmišča*, jugozapadno od Gžatska, koji su 29. avgusta zauzele ruske trupe. Ruska vojska je predala položaj po naredbi — kratko vreme pre toga imenovanog — vrhovnog zapovednika Kutuzova, koji je namestavio da pri povoljnijem odnosu snaga ponudi Francuzima odlučujuću bitku, za šta je, međutim, bilo potrebno dobiti u vremenu i ujediniti glavne snage koje su očekivale pojačanja. Iz tih razloga ruska vojska se sa položaja kod Carevog Sajmišča povukla ka Borodinu. 69 195
- ⁷⁰ Nabranjanje niza bitaka vođenih za vreme rata šeste koalicije protiv napoleonovske Francuske (1813). Poraz Napoleonove vojske u Rusiji 1812. bio je signal za dizanje naroda Evrope protiv Napoleonove vladavine. Posle ulaska ruskih trupa u Poljsku i Nemačku februara 1813, Rusija i Pruska sklopile su savez za borbu protiv Napoleona. U februaru 1813. nastala je antinapoleonovska koalicija između Engleske, Rusije, Pruske, Švedske, Španije i Portugala, kojoj se u jesen iste godine priključila i Austrija. I pored pojedinačnih Napoleonovih uspeha, u ratu 1813. njega su potukli saveznici i izbačen je iz Nemačke.
- U *bitci kod Baucena*, koja se odigrala 20/21. maja 1813. između savezničkih armija Rusije i Pruske i francuskih trupa, Napoleon je uz velike gubitke uspeo da natera rusko-pruske trupe na povlačenje. Povlačenje, koje je obezbedivala ruska zaštitnica pod Barklaj de Tolijem, sprovedeno je u potpunom redu. Sukob kod *Gerlica*, u kome je pobedila ruska zaštitnica, odigrao se 22. maja 1813. između francuskih i ruskih trupa koje su se povlačile iz Baucena.
- U *bitci kod Lajpciga* (vidi nap. 52) centralnom grupom savezničkih armija zapovedao je Barklaj de Toli. 69
- ⁷¹ Na dan 5. i 6. oktobra 1789. narodne mase koje su krenule iz Pariza u Versaj, posle krvavih sukoba sa kraljevskom gardom iznudile su povratak Louis-a XVI u Pariz i time sprečile kontrarevolucionarnu zaveru protiv Nacionalne skupštine, pripremanu u Versajskom dvoru.

U Parizu su 19. februara 1791. izbili narodni nemiri. Povod za njih je bio pokušaj kraljevske porodice da pobjegne u inostranstvo. 70

- ⁷² *Vandejski rat* je izazvan kontrarevolucionarnom zaverom protiv Francuske republike, koja je izbila u martu 1793. za vreme francuske revolucije. Glavnu masu pobunjenika je činilo seljačko stanovništvo, čiji su vođe bili kontrarevolucionarno sveštenstvo i plemstvo. Pobunjenike su aktivno pomagali agenti engleske vlade. U junu 1793. Vandejci su opseli grad *Somir*, koji su branile republikanske trupe, i osvojili su ga, ali su kasnije pretrpeli niz poraza. Godine 1795. ugušena je zavera, pa ipak je 1799. i nešto kasnije u Vandeji bilo još pokušaja da se digne ustanak. 70 122
- ⁷³ *Deveti termidor* (27. juli 1794) — dan pada Robespierre-a i jakobinske diktature za vreme francuske revolucije. Kontrarevolucionarni prevrat je predstavljao početak puta koji je doveo do uvođenja vojne diktature Napoleoneove vladavine, kojom je ugušena francuska revolucija, a zadržane su samo one tekovine revolucije koje su bile od koristi krupnoj buržoaziji. 70
- ⁷⁴ Ovde je naveden niz bitaka za vreme rata od 1796 / 1797. u kojima su Francuzi pod generalom Bonapartom, nakon ulaska u severnu Italiju naneli poraze savezničkim austrijskim i pijemontskim (sardinijskim) trupama. U bici kod *Mondova* Bonapartina vojska je zadala odlučan poraz pijemontskim trupama, što je nateralo kralja Sardinije da sklopi separadni mir. Poraz Austrijanaca kod *Lodija* doveo je do toga da su Napoleonove trupe zauzele Milano. Bitka kod *Rivolija* (14 / 15. januar 1797) u kojoj je Napoleon ponovo potukao Austrijance, imala je odlučujuću ulogu u borbi za severnu Italiju i konačno je odlučila ishod rata od 1796 / 1797. u korist Francuske. Austrijanci su bili prinuđeni da Francuzima ustupe tvrđavu Mantovu i da u oktobru 1797. sklope mir, povoljan za Francusku, što je značilo potpun poraz prve antifrancuske koalicije. 70 102 416
- ⁷⁵ Bonaparta i njemu potčinjeni generali pokušali su da pokret protiv apsolutizma, koji je ojačao porazom antifrancuske koalicije, iskoriste pod vidom pomoći italijanskim republikancima i da obrazovanjem «kolonijalnih republika» ustanove vlast Francuske nad Italijom. U martu 1798. uz pomoć francuskog oružja izvršen je preobražaj crkvene države u Rimskoj republici, a papu Pija VI za zarobili Francuzi. Međutim, kada je 1799. u Italiju ušla vojska druge antifrancuske koalicije, ukinuta je italijanska republika, a u oblasti Rima ponovo je ustanovljena vlast pape. Ponovnim uvođenjem francuske vladavine u Italiji Napoleon je 1809. proglasio papsku oblast za sastavni deo Francuskog carstva, pošto je pre toga jedan deo papske teritorije pripojio italijanskoj vazalnoj kraljevini. 71
- ⁷⁶ *Egipatska ekspedicija* — pohod francuske vojske i flote na Egipat, koji je 1798. preduzet pod komandom generala Bonaparte. On je imao za cilj učvršćenje francuske kolonijalne vlasti na Bliskom istoku, zauzimanje Egipta i Sirije, koji su tada pripadali Turskoj, a pored toga trebalo je zadati udarac vladavini Engleske u Indiji. Napoleonovi uspjesi u Egiptu su, međutim, propali, — jer je engleska eskadra admirala Nelsona kod Abukira 1. avgusta 1798. razbila francusku flotu, a rusko-austrijske trupe pod Suvorovom odnele su pobedu nad Francuzima u severnoj Italiji, te i usled uspešnih operacija ruske eskadre admirala Ušakova u Sredozemnom moru. U jesen 1799. Bonaparta je vojsku iz Egipta povukao u Francusku. Englezi su 1801. prinudili francusku vojsku na kapitulaciju. 71 102 242 416
- ⁷⁷ *Brimer* — mesec francuskog republikanskog kalendara; 18. brimera godine VIII (9. novembar 1799) Napoleon je državnim udarom svrgao direktorijum i postao diktator sa titulom prvog konzula. 71 417
- ⁷⁸ Vojska Napoleona Bonaparte je 14. juna 1800. u bici kod *Marenga* (severna Italija) pobedila austrijske trupe. Pobeda kod Marenga, kao i uspešne akcije drugog dela francuske vojske protiv Austrijanaca u jugozapadnoj Nemačkoj,

dovele su do raspada druge antifrancuske koalicije evropskih sila (Engleska, Austrija, Rusija, Španija, Napulj, Turska). Ova prva veća Bonapartina pobjeda posle državnog udara učvrstila je njegovu vlast. 71 102 183

- ⁷⁹ Za vreme rata treće koalicije evropskih sila (Engleska, Austrija, Rusija, Napulj) protiv napoleonovske Francuske austrijska vojska pod vrhovnim zapovedništvom Macka kapitulirala je 17. oktobra 1805. u oblasti Ulma gde su je bile opkolile francuske trupe. 71
- ⁸⁰ Titulu *knez od Vagrama* dobio je Berthier u čast pobjede napoleonovske vojske nad Austrijancima u bici kod Vagrama 5/6. jula 1809. za vreme Napoleonovih ratova protiv pete koalicije (Austrija, Engleska, Španija, Portugal). Pobeđeni Austrijanci su bili prinuđeni da u oktobru 1809. pod teškim uslovima zaključe mir sa Napoleonom. 72 119 123 157 167 244
- ⁸¹ *Privremenu vladu* Francuske pod predsedništvom Talleyrand-a obrazovao je Senat u aprilu 1814. posle poraza Napoleonove vojske i posle ulaska savezničkih trupa u Pariz. Privremena vlada je pomogla povratak Burbonske dinastije. 72 87
- ⁸² U Engelsovom članku *Alžir* redakcija «New American Cyclopaedia» učinila je neke izmene. Kako se vidi iz Engelsovog pisma Marxu od 22. septembra 1857, u prvobitnom tekstu, kojim mi ne raspoložemo, dat je opis oslobodilačke borbe alžirskog naroda pod vodstvom Abd el Kadera protiv francuskih zavojevača i ocena kolonizatorske aktivnosti maršala Bugeaud-a u Alžiru. Ova mesta je redakcija precrtala nauštrb sadržaja, verovatno zato što je u «Cyclopaedia» bio već dat jedan specijalan članak o Abd el Kaderu i zato što je bilo naloženo Marxu da napiše članak *Bugeaud* (vidi u ovom tomu, str. 168 - 170). Utvrđeni su i drugi tragovi redakcijskih intervencija.

Pišući ovaj članak, Engels, razume se, nije obraćao pažnju na tendenciozno predstavljanje istorije Alžira u buržoaskoj istoriografskoj literaturi i buržoaskim udžbenicima, iako su mu ti izvori tada bili jedino dostupni. (Engels je pre svega koristio članak «Alžir» iz «Wigand's Conversations-Lexikon» [Band 1, Leipzig, 1846], iz koga je očigledno preuzet i citat u ovom članku). Pošto u to vreme istorija zemalja Afrike još nije bila dovoljno istražena, neminovno su i neki zastareli i jednostrani prikazi u vezi sa određenim pitanjima ušli u Engelsov članak iz izvora koje je on koristio. Takav je slučaj npr. sa prikazivanjem uloge hrišćanskih zemalja u borbi protiv alžirskih pirata (ove zemlje su se kao što je poznato, u velikoj meri i same bavile piratstvom) i sa prikazom prilika i motiva prvobitnog francuskog osvajanja Alžira. 73 288

- ⁸³ *Kulugli* — potomci iz brakova Turaka sa alžirskim ženama. 74
- ⁸⁴ *Berberske države* — u literaturi 19. veka naziv za severnoafričke zemlje duž obale Sredozemnog mora (Alžir, Tunis, Maroko i dr.). 75
- ⁸⁵ *Malteški vitezovi* (red svetog Jovana) — sveštenički viteški red koji je 1530. posle proterivanja sa Rodosa, osnovao sedište u Malti i koji se u to vreme razvio u jednu od najmoćnijih sila na Sredozemnom moru. Bonaparta je oduzeo samostalnost malteškim vitezovima, jer je prilikom svog pohoda na Egipat 1798. zauzeo i Maltu. 75
- ⁸⁶ Alžirski daj Husein se 30. aprila 1827. sukobio sa francuskim konzulom Devalom u svojoj rezidenciji, zato što je Francuska odbila da podmiri dug alžirskim državljanima. Razbešnen drskošću Devala, daj ga je lepezom udario po licu. Ovaj sukob, koji je isprovocirao francuski konzul, iskoristila je vlada Charles-a X kao povod da 1827 - 1829. blokira obalu Alžira, posle čega su francuski kolonizatori 1830. prešli na osvajanje Alžira. 76

- ⁸⁷ Vlada Charles-a X nameravala je da upravu Alžiirom formalno preda Porti, pod uslovom da zemlja faktički bude pod kontrolom Francuske i da istovremeno još više pojača finansijsku zavisnost Osmanskog Carstva od Francuske. Shodno ovim uslovima, planirano je obrazovanje posebne vlade u Alžiru. (Slabosti Porte i njena nesposobnost da upravlja udaljenim posedima, osudili su još od početka ovu vladu da igra ulogu francuske marionete. Trebalo je da Francuska dobije četiri alžirske luke kao i pravo na eksploataciju koralnih sprudova; za »pomoć«, koju je pružila sultanu za »ponovno dobijanje« Alžira, trebalo je da sultan plati Francuskoj 20 miliona franaka. Vladajući krugovi Francuske imali su za cilj i to da turske trupe iskoriste za podjarmljivanje Alžira. Pregovori sa Portom su, međutim, prekinuti 1830. zbog julske revolucije u Francuskoj, kada je na mesto dinastije Burbona došla Orleanska dinastija. Julska monarhija je počela da zavodi direktnu vlast Francuza u Alžiru. 76
- ⁸⁸ Prva ekspedicija francuskih trupa pod maršalom Clauselom protiv provincije Konstantin, koja se nalazila u rukama alžirskih pobunjenika, preduzeta je u jesen 1836. Francuzi su uzaludno pokušavali da zauzmu Konstantin. Tek za vreme druge vojne ekspedicije u jesen 1837. pod generalom Darnémont-om, koji je umesto Clausela postavljen na položaj generalnog guvernera Alžira, Francuzi su uz velike gubitke uspešli da na juriš zauzmu grad Konstantin. Francuski vojnici su se strahovito svirepo poneli prema nenaoružanom stanovništvu. 78
- ⁸⁹ Oslobođilačka borba Alžira pod vodstvom Abd el Kadera protiv francuskih zavojevača trajala je od 1832. do 1847. Uspesna borba Abd el Kadera, koji se oslanjao na široke mase alžirskog stanovništva a umeo je i pojedina arapska plemena da objedini pod svojom vlašću, prinudila je Francuze 1834. da zapadni Alžir (izuzev nekih gradova u priobalnom području) priznaju kao nezavisnu arapsku državu. Međutim, francuski kolonizatori su ponovo upali u zapadni Alžir prekinuvši pogodbu sklopljenu sa Abd el Kaderom. U upornim borbama od 1839. do 1844. osvojena je Abd el Kaderova država; on je morao da pređe u Maroko. Od 1845. do 1847. Abd el Kader je ponovo bio na čelu masovnog pokreta za nacionalnu slobodu zapadnog Alžira, a kad je taj pokret ugušen, iz oaza Sahare vodio je partizansku borbu protiv francuskih osvajača. I posle zatvaranja Abd el Kadera 1847, alžirski narod je nastavio svoju nacionalnooslobođilačku borbu. 78
- ⁹⁰ *Marabut* — muhamedanski sveštenik, posebno kod Berbera, Marabuti su pustinjaci, poštovani kao sveci i sa velikim ugledom u narodu. Oni su aktivno učestvovali u oslobođilačkoj borbi Severne Afrike protiv evropskih zavojevača. 78
- ⁹¹ *Bureaux Arabes* (arapski biro) — organi francuske vojne upave u Alžiru, nadležni za sva pitanja koja su se neposredno ticala domorođackog stanovništva. Takvi birovi, koji su imali velika ovlašćenja, stvarani su u svakom osvojenom alžirskom okrugu. 79
- ⁹² Kao što se vidi iz Engelsovog pisma Marxu od 10. septembra 1857, kao i iz sačuvanih pripremnih materijala, prvu skicu ovog članka napisao je Engels. Tom prilikom Engels se oslanjao na takve izvore kao što je Jominijev *Napoleonov politički i vojni život*, i na druge izvore. Ovu skicu je Marx dopunio materijalom uzetim iz francuskog priručnika »Opšta biografija«, (tom 3, Pariz, 1854) i Napoleonovih memoara (*Mémoires, pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon . . .*; Pariz, 1823) kao i iz drugih dela. Pošto je izredigovao članak, Marx ga je poslao u Njujork. 81
- ⁹³ Ukazivanje na dugotrajnu opsadu i konačno zauzimanje tvrđave Očakov, koja je za vreme rusko-turskog rata 1787-1791. Turcima služila kao uporište u severnom delu Crnog mora. 81
- ⁹⁴ Kod *Ošmjanija* i *Solija* u junu 1794, za vreme poljskog nacionalnooslobođilačkog ustanka pod vodstvom Koščuskog, jedan Benigsenov odred je naneo poraz

poljskim trupama. U avgustu iste godine ruske trupe su slomile otpor poljske vojske koja je branila *Vilnu* i prodrle u grad.

Posle ugušivanja ustanka 1795, izvršena je treća podela Poljske između Austrije, Pruske i Rusije, što je dovelo do likvidacije poljske države. 81

- ⁹⁵ Opsada i zauzimanje grada *Derbenta* od strane ruskih trupa godine 1796. predstavljali su odgovor na upad persijskog šaha Age Muhamed-Kana u Gruziju, koji je bio praćen masovnim pokoljima i odvođenjem stanovništva u ropstvo. 81
- ⁹⁶ *Opsada Danciga* za vreme rata protiv četvrte antifrancuske koalicije evropskih sila od strane Napoleonovih trupa počela je u martu 1807. Garnizon tvrđave koji se sastojao od pruskih trupa i jednog savezničkog ruskog odreda, pružio je strahovit otpor; garnizon je bio pomognut ponavljanim pokušajima jednog drugog ruskog odreda da skine opsadu. Tek krajem maja 1807. tvrđava je pod časnim uslovima predata brojno nadmoćnijem protivniku. 82
- ⁹⁷ *«Der Komet»* — liberalni zabavni list, izlazio je od 1830. do 1848. u Lajpcigu. *«Abend—Zeitung»* — buržoaski literarni list, izlazio od 1817. do 1857. u Drezdenu i Lajpcigu. 85
- ⁹⁸ U lajpciškom *Schillerovom Udruženju* i u *Udruženju nemačkih književnika* bili su četrdesetih godina 19. veka okupljeni pisci koji su se borili za slobodu štampe i propagandu liberalnih ideja u Nemačkoj. 85
- ⁹⁹ *«Sächsische Vaterlands—Blätter»* — literarni časopis, izlazio je od 1837. u Drezdenu, a od 1841. u Lajpcigu. 85
- ¹⁰⁰ *Nemački katolicizam*, 1844. prihvaćen u nekim nemačkim državama, zahvatio je znatne slove buržoazije. On je bio uperen protiv ekstremnih pojava misticizma i licemerstva katoličke crkve i odražavao je nezadovoljstvo buržoazije četrdesetih godina reakcionarnim prilikama u Nemačkoj. Nemački katolici su odbacivali vrhovnu vlast pape, kao i mnoge dogme i obrede katoličke crkve i imali su nameru da katolicizam prilagode interesima rastuće nemačke buržoazije. 85
- ¹⁰¹ *Pokolj u Lajpcigu* je posledica oružanog napada saksonske vojske na narodne demonstracije 12. avgusta 1845. Povodom vojne parade, održane u čast prestolonaslednika Johanna u Lajpcigu, održane su masovne demonstracije u znak protesta zbog progona koje je saksonska vlada primenjivala protiv pokreta za nemački katolicizam i protiv jednog od njegovih vođa, sveštenika Johanesa Rongea. Prestolonaslednik Johann je smatran glavnim krivcem za ove progone. 85
- ¹⁰² Otadžbinsko udruženje je bila široka demokratska organizacija, osnovana krajem marta 1848. u Lajpcigu u vreme uspona revolucionarnog pokreta, izazvanog dejstvom februarske revolucije u Francuskoj i martovske revolucije u nemačkim državama. Na čelu udruženja su bili sitnoburžoaski i buržoaski republikanci Blum, Ruge, Jaeckel i drugi. Otadžbinsko udruženje je imalo ogranke u celoj Saksoniji. 85
- ¹⁰³ *Privremeni parlament*, koji je od 31. marta do 4. aprila 1848. delovao u Frankfurtu na Majni, okupio je predstavnike nemačkih država koji su, nasuprot Bundestagu, bili ili predstavnici postojećih gradskih skupština ili delegati nekog tela nastalog ujedinjavanjem kao što je npr. narodna skupština. Pretežno većina učesnika privremenog parlamenta pripadala je konstitucionalno-monarhističkom pravcu. Ovi poslanici su odbacili predlog republikansko-demokratske manjine o uvođenju federativnog republikanskog poretka i o pretvaranju privremenog parlamenta u stalni organ, koji bi kao predstavničko telo naroda i dalje zasedao do otvaranja opšte nemačke nacionalne skupštine. Pošto njihov

predlog nije usvojen, grupa republikanaca sa Heckerom i Struveom na čelu napustila je privremeni parlament, dok je umereniji deo republikansko-demokratske opozicije, koju je predvodio Blum, ostao i učestvovao u obrazovanju od liberala predloženog odbora pedesetorice. Odbor, u kome su umereni liberali dobili svega 12 mesta, morao je, po sporazumu sa Bundestagom (kontra-revolucionarnim organom starog Nemačkog saveza), da garantuje sazivanje opštenemačke nacionalne skupštine. Privremeni parlament je izradio i projekat «Osnovna prava i zahtevi nemačkog naroda», dokument koji je na rečima proklamovao izvesne buržoaske slobode, ali nije dirao u osnove polufeudalnog apsolutističkog poretka u Nemačkoj.

Frankfurtski parlament — opštenemačka nacionalna skupština koja je otvorena 18. maja 1848. u Frankfurtu na Majni radi izrade opštenemačkog ustava. Većinu skupštine su činili predstavnici liberalne buržoazije i buržoaske inteligencije koja se njoj priključila. Levica, umereni radikalni elementi, bili su grupisani oko Roberta Bluma. Zbog kukavičluka i spremnosti na kompromise liberalne većine, ali i zbog kolebljivosti i nedoslednosti sitnoburžoaskog levog krila, ta skupština ne samo da nije bila organ stvarnog ujedinjenja Nemačke, nego se pretvorila u običan debatan klub, koji je bio lišen realne vlasti i odvrćao mase od revolucionarne borbe. Rad skupštine je završen u leto 1849. 85

- ¹⁰⁴ *Narodni ustanak u Beču*, koji je izbio 6. oktobra 1848, bio je izazvan pokušajem krupne buržoazije, koju je podržavala kontrarevolucionarna monarhistička klika, da uništi martovske tekovine buržoaske revolucije od 1848. u Austriji i da ponovo zavede apsolutistički režim. Neposredni povod za izbijanje ustanka bila je careva naredba o odašljanju jednog dela bečkog garnizona kao kaznene ekspedicije protiv revolucionarne Mađarske. Ustanak su ugušile carske trupe posle ogorčenih borbi, koje su trajale od 24. oktobra do 1. novembra 1848. Uzroci poraza Bečlija bili su: odsustvo jedinstva u taboru ustanika, neodlučnost njihovih sitnoburžoaskih vođa, kao i činjenica da je, zbog izdaje buržoazije nemačkih država, organizovan slab pokret za pomoć Beču. Oktobarski ustanak u Beču je predstavljao vrhunac u razvitku buržoasko-demokratske revolucije u Austriji i Nemačkoj. 85
- ¹⁰⁵ U Parizu su 20. juna 1792. održane oružane demonstracije narodnih masa koje su silom prodrle u kraljevsku palatu. Ove demonstracije, koje su organizovali žirondisti (partija krupne buržoazije) da bi Louis-a XVI prinudili da opozove svoju odluku o raspuštanju vlade žirondista, bile su uperene protiv kraljevske vlasti i protiv zavere dvora sa stranim interventima. Demonstracije su pokazale porast antimonarhističkog raspoloženja narodnih masa. Dalji tok događaja doveo je do narodnog ustanka od 10. avgusta 1792, kojim je u Francuskoj svrgnuta monarhija i ustanovljena republika. 87
- ¹⁰⁶ *Drugi italijanski pohod* — Napoleonov pohod na severnu Italiju za vreme rata protiv druge koalicije, koji je završen 14. juna 1800. njegovom pobedom kod Marenga (vidi napomenu 78). 87
- ¹⁰⁷ *Kontinentalna blokada (kontinentalni sistem)*. — Pošto su kod Trafalgara engleski brodovi uništili francusku flotu, Napoleon I je pokušao da privrednom blokadom slomi Englesku. 87 125
- ¹⁰⁸ *Mémoires de M. de Bourrienne, sur Napoléon, le Directoire, le Consulat, l'Empire et la Restauration*, (Paris, 1829). Smatra se da je najveći deo ovih memoara napisao bivši Napoleonov diplomata Villemarest, koji se bio specijalizovao za takvu vrstu literarnih tvorevina. 88
- ¹⁰⁹ *U bici kod Lojtene (Lutimije)* u Šleziji, 5. decembra 1757, za vreme sedmogodišnjeg rata 1756 - 1763 (vidi napomenu 43), vojska pruskog kralja Friedricha II je nanela poraz austrijskim trupama. 90 155

- 110 Kod *Kolina* su 18. juna 1757, za vreme sedmogodišnjeg rata, Austrijanci potukli prusku vojsku Friedricha II.

Kod *Kunersdorfa* se 12. avgusta 1759. odigrala jedna od najvećih bitaka sedmogodišnjeg rata, u kojoj je ruska vojska nanela težak poraz trupama Friedricha II. Posle toga ruske trupe su privremeno zapele Berlin. Samo su nesporazumi između Rusije i njenih saveznika (Austrije i Francuske), kao i stupanje na presto Petra III (koji je bio naklonjen Pruskoj), spasli Prusku od potpune katastrofe. 90 156

- 111 Redakcija »New American Cyclopaedia« je prilikom objavljivanja ovog članka u II tomu enciklopedije dodala kao poseban odeljak još jedan prilog o »Floating Batteries« (Plovećim baterijama), koji potiče od drugog autora. Ovaj članak, koji je očigledno napisao neki američki stručnjak, sadrži podatke o gradnji brodova u SAD u periodu kada je Engelsov članak *Baterija* već bio napisan i poslat u Njujork. 93

- 112 *Bitka kod Austerlica* 2. decembra 1805. između rusko-austrijskih trupa (treća koalicija) i francuskih trupa završila se pobedom Napoleona I. Posle ovog poraza Austrijanci su istupili iz treće koalicije i sa Napoleonom sklopili požunski mir. Rusija i Engleska su nastavile borbu, obrazovavši 1806. novu, četvrtu koaliciju protiv napoleonovske Francuske. 95 102 122 135

- 113 Najveći deo ovog članka je napisao Marx. Od njega potiče politička ocena Bema, kao i konačna redakcija i literarna obrada čitave skice. S druge strane, Marx je skoro doslovno preuzeo Bemovu karakteristiku kao vojnog stručnjaka i ocenu njegove vojne delatnosti za vreme poljskog ustanka 1830/1831. i za vreme revolucionarnog rata u Erdelju (1848/1849), koje se nalaze u Engelsovom pismu Marxu od 18. septembra 1857, a i u njegovoj napomeni koju je posebno za Marxa sastavio. Pored toga, Engels je pomogao Marxu pri izboru i preciziranju biografskog materijala. 98

- 114 Reč je o odbrani grada *Danciga* koji su 1813. zapele Napoleonove trupe od opsade pruskih i ruskih trupa. Dancig je 11 1/2 meseci bio u opsadnom stanju, za koje vreme je garnizon (kome su pripadale i poljske trupe) izdržao tri direktne opsade; na kraju se grad ipak morao predati. 98

- 115 *Petrogradski ustanak* — ustanak dekabrista u Petrogradu 14. decembra 1825, prvi otvoreni oružani ustanak protiv carskog samovlašća. Ustanak su podigli dekabristi—ruski plemići - revolucionari. 98

- 116 Kod *Ostrolenke* carske trupe pod Dibičem potukle su 26. maja 1831. vojsku poljskih ustanika.

Poljski ustanak od 1830/1831. bio je uperen protiv jarma carizma. Počeo je 29. novembra 1830. kao vojni puč u Varšavi, ali je potom dobio karakter narodnog ustanka, tokom kojeg su proterane carske trupe. Kapitulantska politika poljskog plemstva u vladi i vojsci, u čijim rukama se nalazilo rukovodstvo ustanka, sprečila je priključivanje širokih narodnih masa nacionalnooslobodilačkoj borbi. U to vreme poljsko plemstvo je težilo da osvoji ukrajinske i beloruske teritorije. Pošto predstavnici buržoasko-demokratskih krugova nisu uspeli da sprovedu ukidanje kmetstva, seljaštvo je u neznatnoj meri podržavalo ustanak. Vojne operacije, započete u februaru 1831, završile su se kapitulacijom poljske vlade i predajom Varšave ruskoj vojsci 8. septembra 1831. Uprkos pretrpljenom porazu, poljski ustanak je imao veliku ulogu u oslobodilačkoj borbi poljskog naroda, kao i međunarodni značaj. 98

- 117 Posredi je neostvarena Bemova namera da učestvuje u građanskom ratu u Portugalu (1823 - 1834). Građanski rat je vođen između apsolutista (feudalno-klerikalna partija), na čelu sa Dom Miguelom - pretendentom na portugalski

- presto, i konstitucionalista (buržoasko-liberalna partija), koji su bili grupisani oko kraljice Marie de Glorie i njenog oca Dom Pedra. 99
- 118 *Bečku mobilnu gardu* je za vreme oktobarskog ustanka 1848. (vidi nap. 104) organizovao Bem. Ona se sastojala od najdisciplinovanijih, najborbenijih i najsmelijih oružanih snaga ustanika, a pretežno su je činili bečki radnici i zanatlije. 99
- 119 *Honved* (branilac zemlje) — prvobitni naziv za mađarsku pešadiju. Za vreme buržoaske revolucije i nacionalnooslobodilačke borbe 1848/1849. u Mađarskoj, honvedima su nazivani vojnici revolucionarne mađarske narodne vojske, koju je 1848. formirala mađarska vlada. Kasnije je to postao naziv za celokupnu mađarsku vojsku. 99 205
- 120 *Šekler* — mađarsko narodno pleme koje je bilo nastanjeno u planinskim krajevima istočnog Erdelja. 100
- 121 *Pohod na Banat* — koji je u to vreme pripadao Mađarskoj — preduzeo je Bem u proleće 1849. Na početku revolucije 1848. ojačao je nacionalni pokret Srba u Vojvodini. On je bio praćen antifeudalnim manifestacijama demokratskih slojeva u gradu i selu. Vlastite slabosti kao i izdaja liberalne buržoazije bili su uzrok tome što se uskoro nacionalni pokret, pod uticajem reakcionarnog plemstva i sveštenstva, našao na istoj strani sa austrijskom kontrarevolucijom. Pokret Srba za autonomiju iskoristili su Habsburzi za svoju borbu protiv revolucionarne Mađarske. U leto 1848. počele su ratne operacije između vojvodanskih Srba i Mađara, koje su u Banatu, gde su pored Srba živeli mnogi Mađari, Nemci i Rumuni, dovele do sukoba između srpskog i nesrpskog stanovništva. U proleće 1849. Bemove trupe i trupe mađarskog generala Perczela u Banatu su nanele niz poraza Austrijancima i vojvodanskim Srbima. Međutim, ove pobeđe kasnije nisu imale nikakav uticaj na nepovoljni ishod mađarskog revolucionarnog rata. Borba protiv kontrarevolucionarnih snaga u Vojvodini, Erdelju i drugim dotadašnjim mađarskim teritorijama bila je otežana time što su mađarski buržoasko-plemički revolucionari na nacionalno pitanje gledali sa pogrešnog stanovišta. Tek previše kasno shvatili su da je neophodna saradnja sa potlačenim narodima i 28. juna 1849. doneli su zakon o ravnopravnosti naroda. 100
- 122 *U bici kod Temišvara* 9. avgusta 1849, u vreme nacionalnooslobodilačke borbe Mađarske, Austrijanci su pod komandom Haynaua potukli mađarsku južnu armiju, koja je pokušavala da zadrži svoje položaje do ujedinjenja sa mađarskom severnom armijom, pod komandom Görgeya. Četiri dana posle poraza kod Temišvara severna armija je bila prinuđena da kapitulira pred carskim trupama. Buržoaska revolucija u Mađarskoj je bila pobedena. 100
- 123 U novembru 1850. u gradu *Alep* došlo je do krvavog sukoba između arapskog stanovništva, s jedne strane, i hrišćanskog življa i turskih odreda, s druge strane, koji je doveo do ustanka protiv turske vladavine. Turske trupe su surovo ugušile ustanak. 101
- 124 *Konstitucionalna garda* — specijalne trupe koje su posle ukidanja ranije kraljeve garde bile obavezne da, shodno ustavu od 1791, čuvaju kralja i njegovu palatu. U maju 1792. zakonodavna skupština je pod pritiskom demokratskog pokreta izdala dekret o ukidanju «konstitucionalne garde». 102
- 125 *Gvide* — posebne jedinice u nekim evropskim armijama koje su služile kao predvodnice kolona trupa. Napoleon I je gvide pretvorio u svoju telesnu gardu. 102
- 126 Ovde je naveden niz bitaka iz ratova Francuske protiv prve, druge, treće i četvrte anti-francuske koalicije.

Francuzi su pod generalom Bonapartom 4. septembra 1796. kod *Rovereda* (severna Italija) pobedili austrijske trupe.

O *bici kod Rivolija* vidi napomenu 74.

Za vreme Napoleonove osvajačke ekspedicije u Egipat i Siriju (1798 - 1799) francuske trupe su od marta do maja 1799. opsedale sirijsku tvrđavu *Sen-Žan-d'Akr*.

U *bici kod Abukira* 25. jula 1799. turski suvozemni odred, koji je englesko-turska flota iskrcala na obali Egipta, Francuzi su potpuno uništili.

O bitkama kod *Marenga* i *Austerlica* vidi napomene 78 i 112.

U *bici kod Jene*, koja se odigrala 14. oktobra 1804, francuske trupe pod Napoleonom razbile su jedan deo pruske vojske. Istog dana glavne snage pruske vojske potpuno su poražene od francuskih trupa pod Davout-om kod *Aueršteta*. Porazi koje je pruska vojska pretrpela u ove dve bitke imali su za posledicu zauzimanje velikog dela Pruske i kapitulaciju Pruske, koja je pripadala četvrtoj antifrancuskoj koaliciji. 102 123 135 285

- ¹²⁷ *Valherenska ekspedicija* — Za vreme ratova pete koalicije protiv napoleonovske Francuske 1809, engleska flota je preduzela ekspediciju na ušće Šelde u trenutku kada su se Napoleonove glavne snage nalazile u borbi protiv Austrijanaca. Posle zauzimanja ostrva Valheren, Englezi nisu umeli da ostrvo iskoriste kao bazu za razvijanje ratnih operacija protiv Antverpena i drugih uporišta Francuza u Belgiji i Holandiji i, pošto su od 40 000 ljudi (iskrcanih trupa) zbog gladi i bolesti izgubili oko 10 000, bili su prinudeni da u decembru 1809. predaju ostrvo. 102 124
- ¹²⁸ *Bitka kod Licena* između trupa Napoleona I i rusko-pruskih trupa odigrala se 2. maja 1813. U bici je Napoleon uspeo, uz velike gubitke, da prinudi rusko-pruske trupe na povlačenje, koje se odvijalo u potpunom redu. 103
- ¹²⁹ Prvi deo ovog priloga potiče od Marxa, kao što se to vidi iz sačuvanih pripremljenih materijala; međutim, poslednji deo, koji govori o učešću Bosquet-a u krimskom ratu (1853 - 1856), napisao je Engels (vidi njegovo pismo Marxu od 22. septembra 1857). 104
- ¹³⁰ Kod *Balaklave* na Krimu odigrala se 25. oktobra 1854. bitka između ruskih i englesko-tursko-francuskih trupa; i pored povoljnije pozicije Englezi su zbog grešaka svojih komandanata pretrpeli velike gubitke, što je dovelo do uništenja znatnog dela engleske lake konjice. Iscrpan opis ove bitke dao je Engels u svom članku *Rat na Istoku* (vidi u 13. tomu ovog izdanja, str. 441 - 447). 104 240
- ¹³¹ Reč je o jurišu na utvrđenje *Sevastopolja* koji su izvršile francusko-engleske trupe 8. septembra 1855. Francuzi su uz velike gubitke uspeali da zaposednu samo brežuljak *Malahov*. Posle jedanaestomesečne herojske odbrane *Sevastopolja*, na naredbu vrhovne komande, koja je dalju odbranu smatrala bescilnom, ruski garnizon je napustio grad. Juriš od 8. septembra 1855. Engels je opisao u svojim člancima *O zauzimanju Sevastopolja i Veliki ratni događaj* (vidi u 14. tomu ovog izdanja, str. 451 - 454 i 471 - 476). 105
- ¹³² *Journal général de la Cour et de la Ville* — aristokratski dnevni list, izlazio je u Parizu od 15. septembra 1789. do 10. avgusta 1792. Brune je bio urednik lista do 30. oktobra 1789. 106
- ¹³³ *Klub kordelijera* — politički narodni klub koji je osnovan u Parizu 1790. za vreme francuske revolucije. Klub, čiji je zvanični naziv bio «Društvo prijatelja prava čoveka i građanina», dobio je ime prema bivšem franciskanskom manastiru Kordelijeru, u kome su održavane skupštine kluba. Pored Jakobinskog klu-

ba, on je igrao značajnu ulogu u tadašnjem političkom životu Francuske. Klub kordelijera je prvobitno okupljao predstavnike revolucionarne buržoazije i sitne buržoazije raznih pravaca, od kojih se kasnije oformilo i levo (ebertisti) i desno krilo (dantonisti) jakobinskog bloka. Sa širenjem revolucije levi elementi su u Klubu dobili prevagu. Kada je 2. juna 1793. zavedena revolucionarno-demokratska jakobinska diktatura, Klub je postao uporište ebertista i postojao je do njihove propasti u martu 1794.

•Kordelijerima• su u revoluciji i narednih godina nazivani oni revolucionari koji su pripadali levoj struji jakobinaca ili su joj bili bliski. 106

- ¹³⁴ Antirojalističke demonstracije zanatlija i radnika Pariza na *Marsovom polju* 17. jula 1791. za vreme francuske revolucije predvodili su vođe Kluba kordelijera, koji su od zakonodavne skupštine zahtevali zbacivanje kralja. Demonstracije je razbila vojska i odredi Nacionalne garde, kojima je zapovedao Lafayette. Sedamnaestog jula 1791. pokazalo se koliko je dubok jaz između narodnih masa i revolucionarne buržoazije, na jednoj strani, i kraljevih pristalica iz redova krupne buržoazije, koja je prešla na stranu kontrarevolucije, na drugoj strani. 106
- ¹³⁵ U Parizu su od 2. do 5. septembra 1792. izbili nemiri, izazvani u narodu ofanzivom trupa inostranih intervenata i aktiviranjem kontrarevolucionarnih snaga u zemlji. Parisko stanovništvo upalo je u zatvore i improvizovalo narodne sudove za donošenja presude uhapšenim kontrarevolucionarima, od kojih su mnogi pogubljeni. 106
- ¹³⁶ U *bici kod Ondšotea* (severna Francuska) od 6. do 8. septembra 1793, za vreme teških borbi revolucionarne Francuske protiv trupa prve anti-francuske koalicije evropskih država, Francuzi su pobedili savezničku englesko-hanoveransko-holandsko-austrijsku vojsku. 106
- ¹³⁷ Kontrarevolucionarnu pobunu u departmanu Žironde, kao i nemire u departmanu Kalvados i drugim departmanima zapadne, jugozapadne i jugoistočne Francuske izazvali su u leto 1793. žirondisti—partija trgovačke i industrijske buržoazije, koja je bila u savezu sa kontrarevolucionarnim elementima rojalista. Žirondisti su se, pod vidom odbrane prava departmana na autonomiju i federaciju, borili protiv jakobinske vlade i revolucionarnih masa koje su je podržavale. U jesen 1793. federalistički pokret žirondista su ugušile trupe Republike.

Odbor javnog spasa (Comité du salut public)—centralni organ revolucionarne vlade Francuske Republike, osnovan je aprila 1793. Za vreme jakobinske diktature (2. juni 1793. do 27. jula 1794) Odbor je igrao izuzetno važnu ulogu u borbi protiv unutrašnje i spoljne kontrarevolucije i u rešavanju zadataka buržoaske revolucije plebejskim putem; posle kontrarevolucionarnog prevrata 9. termidora (27. juli 1794), Odbor je izgubio svoj rukovodeći položaj i ukinut je u oktobru 1795. 106

- ¹³⁸ U prevratu od 9. termidora (27. juli 1794) (vidi napomenu 73), pored drugih kontrarevolucionarnih elemenata aktivno je učestvovala grupa dantonista, preostala posle pogubljenja Dantona i njegovih saboraca, koja je predstavljala zavgovornike tzv. nove buržoazije, nastale u godinama revolucije. 106
- ¹³⁹ Na dan 12. i 13. vandemiera (4. i 5. oktobra 1795) vladine trupe pod komandom Bonaparte, koji je u to vreme bio general, ugušile su jedan rojalistički ustanak u Parizu. 106
- ¹⁴⁰ *Zavera u logoru Grenel* — ustanak jedne grupe babuvista (pristalica istaknutog komunista utopiste Babeufa, koji je težio revolucionarnom ukidanju postojećeg poretka, ukidanju privilegija i uvođenju zajedničke svojine) u jesen 1796. u ratnom logoru Grenel, gradskoj četvrti Pariza. Posle hapšenja Babeufa i njegovih najbližih saboraca u maju 1796, babuvisti su pokušali da oslobode zat-

vorenike i da dignu ustanak u logoru Grenel, gde su vršili propagandu u vojničkim redovima pod lozinkom svrgavanja Direktorijuma i ponovnog ustanovljenja jakobinskog ustava od 1793. Ustanak babuvista je surovo ugušen.

Direktorijum — najviši organ vlade u Francuskoj sastojao se od pet članova, od kojih je jednog svake godine trebalo ponovo birati. Direktorijum je obrazovan po principima ustava od 1795, usvojenog posle pada jakobinske diktature. Direktorijum je postojao do Bonapartinog državnog udara (18. brimer 1799), zaveo je režim terora protiv demokratskih snaga i zastupao interese krupne buržoazije. 106

- ¹⁴¹ Mirom u *Kampoformiju* 17. oktobra 1797. završen je rat između Francuske i Austrije, koja je bila članica prve anti-francuske koalicije. Saglasno ovom mirovnom ugovoru, Francuska je dobila Belgiju, Jonska ostrva i jedan deo Albanije. Austrija se obavezala da će podržati ustupanje leve obale Rajne Francuskoj i odrekla se svojih poseda u severnoj Italiji, koji su pripojeni Cisalpskoj republici, što ju je u leto 1797. Napoleon I obrazovao od osvojenih oblasti u severnoj Italiji. Austrija je dobila jedan deo teritorija Mletačke republike, kao i Istru i Dalmaciju. 107 121
- ¹⁴² *Batavijska kampanja* — uspešne operacije francuskih i holandskih trupa od avgusta do oktobra 1799. pod generalom Brune-om protiv englesko-ruske vojske, iskrcane u Holandiji za vreme rata protiv druge koalicije evropskih država. Cilj englesko-ruske ekspedicije je bilo potiskivanje Francuza iz Holandije (koja je, usled francuske okupacije i proglašenja marionetske republike Batavije, postala država zavisna od Francuske), ponovno ustanovljenje predrevolucionarnog monarhističkog poretka u ovoj zemlji i prisvajanje holandske flote. Brune-ove trupe su nanele poraz vojsci koalicije pod vojvodom Yorkom, što je dovelo do njene kapitulacije i potpisivanja alkmarske konvencije 18. oktobra 1799. Prema ovoj konvenciji York je bio obavezan da oslobodi 8 000 francuskih i holandskih ratnih zarobljenika i da svoje trupe povuče iz Holandije. 107
- ¹⁴³ *Bulonjski logor* — Od 1803. do 1805. Napoleon I je u okolini Bulonja koncentrisao suvozemnu armiju od 120 000 ljudi za invaziju Engleske. Poraz francuske flote u pomorskoj bici kod Trafalgara i stvaranje treće koalicije u Evropi uz učešće Rusije, Austrije i Pruske 1805. godine, prinudilo je Napoleona da odustane od svog plana. 107 235 287
- ¹⁴⁴ Posle ulaska trupa šeste koalicije u Pariz francuski Senat je 31. marta 1814. izdao dekret o smenjivanju Napoleona I i restauraciji dinastije Burbona u Francuskoj. 108
- ¹⁴⁵ *Sto dana* — period kratkotrajne obnove Napoleonovog carstva, koji je trajao od momenta njegovog povratka iz progonstva sa ostrva Elbe u Pariz 20. marta 1815. do njegove ponovne abdikacije 22. juna iste godine posle poraza kod Vaterloa. 108 168
- ¹⁴⁶ U jesen 1832. englesko-francuska flota je blokirala holandske luke, dok su francuske trupe opsedale tvrđavu *Antwerpen*, da bi prinudile Holandiju da ispuni uslove londonskog sporazuma iz 1831. o priznavanju nezavisnosti Belgiji, koja se tokom buržoaske revolucije od 1830. otepcila od Kraljevine Nizozemske, i o predaji Antverpena Belgijancima. Uprkos herojskom otporu opsadenih, tvrđava Antwerpen je bila prinudena da kapitulira krajem decembra 1832. 109
- ¹⁴⁷ *Valensijenska smesa* — zapaljiva smesa šalitre, sumpora i barutnog praha, koju su 1793. za vreme opsade francuskog grada Valensijena, prvi put primenile austrijsko-engleske trupe u ratu prve koalicije evropskih država protiv Francuske Republike. 109
- ¹⁴⁸ *Opsada Sevastopolja* u krimskom ratu (1853 - 1856), koju su izvršile savezničke trupe Francuske, Engleske, Turske i Sardinije, trajala je od 8. oktobra 1854. do 9. septembra 1855. 113

- ¹⁴⁹ *Bezuspješnim bombardovanjem ruske tvrđave Sveaborg* u Finskom zalivu od 9. do 11. avgusta 1855. za vreme krimskog rata, koje je izvršila engleska i francuska flota, Marx i Engels su se iscrpno pozabavili u članku *Englesko-francuski rat protiv Rusije* (vidi u 14. tomu ovog izdanja, str. 425 - 428). 113 115 164
- ¹⁵⁰ Iz Engelsovog pisma Marxu od 18. septembra 1857. vidi se da je Marx učestvovao u prikupljanju materijala za ovaj članak i da je Engelsu poslao niz izvoda iz priručnika o mostovima podignutim za ratne svrhe. 117
- ¹⁵¹ Tokom rimskog osvajanja Galije (58 - 51. pre n. e.) rimska vojska pod Cezarom je prilikom gonjenja potučenih Germana prešla Rajnu u srednjem toku i provela 18 dana na desnoj obali. Prelaz preko Rajne je trebalo da demonstrira ratnu moć Rima i zaplaši germanska plemena. On je opisan u četvrtjoj knjizi «Cezarovih beležaka o galskom ratu» (Caesaris commentarii de bello Gallico). 117
- ¹⁵² *Rat između Sjedinjenih Američkih Država i Meksika* izazvali su američki robovlasnički plantažeri i krupna buržoazija svojim razbojničkim teritorijalnim pretenzijama prema Meksiku. U tom ratu SAD su osvojile skoro polovinu meksičkih teritorija, među njima ceo Teksas, Novu Kaliforniju i Novi Meksiko. 119
- ¹⁵³ Kada je Marx pisao članak *Bernadotte*, Engels mu je u svojim pismima od 21. i 22. septembra 1857. dao tačnije podatke o Bernadotte-ovoj vojnoj delatnosti, posebno o njegovom učešću u Napoleonovim pohodima protiv Pruske 1806. i protiv Austrije 1809. Engelsovu ocenu Bernadotte-ove uloge u ovim pohodima Marx je skoro doslovce preuzeo.
- Pošto se Marx trudio da osvetli sve strane Bernadotte-ove ličnosti, a pre svega njega kao političara i diplomatu, on je prikupio obiman biografski materijal, o čemu svedoče sačuvani izvodi iz priručnika i istorijske literature. 121
- ¹⁵⁴ U *bici kod Flerija* (Belgija) 26. juna 1794. Francuzi su pod generalom Jourdanom potukli austrijsku vojsku vojvode od Coburga. Ovom pobedom je nanesen težak udarac prvoj anti-francuskoj koaliciji evropskih država. Time je revolucionarna vojska Francuske dobila mogućnost da zaposedne Belgiju i sprovede ofanzivne operacije u Holandiji i na zapadnoj obali Rajne. Početkom oktobra 1794. Francuzi su pregazili Rur i osvojili tvrđavu *Filih*; 4. novembra iste godine oni su prinudili tvrđavu *Mastriht* na kapitulaciju. 121
- ¹⁵⁵ Upad francuskih trupa u *Istru* (oblast Mletačke republike) preduzet je 1797. na inicijativu generala Bonaparte za vreme pohoda protiv Austrijanaca u severnoj Italiji (1796/1797). Prema kampoformijskom mirovnom sporazumu između Francuske i Austrije Bonaparta je predao Austriji jedan deo mletačkih teritorija, među njima i Istru. 121
- ¹⁵⁶ Na dan *18. fruktidora* (4. septembar 1797) vladine trupe su po naredbi članova Direktorijuma, koji je imao podršku generala Bonaparte, zauzele salu za sednice zakonodavne skupštine i pohapsile rojalističke poslanike, koji su u savezu sa plemičkom emigracijom pripremali monarhistički državni udar. Posle toga je izmenjen sastav Direktorijuma i preduzete su mere protiv rojalističkih elemenata. Događaji od 18. fruktidora bili su ravni državnom udaru i odražavali su nepostojanost buržoaskog režima pod Direktorijumom, njegovo kolebanje prema levisi pred opasnošću od rojalizma i kolebanje prema desnici iz straha pred demokratskim pokretom. 121
- ¹⁵⁷ Reč je o tzv. *prevratu od 30. preriala* (18. juni 1799). Zakonodavna skupština je, pod pritiskom stalno rastućeg opšteg nezadovoljstva, koje je naročito bilo izazvano vojnim porazima Francuza u Nemačkoj i Italiji, kao i pogoršanjem privrednog i finansijskog položaja Republike, bila prinudena da izvrši izmenu sastava Direktorijuma. Tako su iz Direktorijuma odstranjena trojica otvorenih re-akcionara. 122

- 158 *Tilzitski mir* — mirovni ugovor sklopljen 7. i 9. jula 1807. između napoleonovske Francuske i učesnica četvrte antifrancuske koalicije, Rusije i Pruske, koje su u ovom ratu pretrpele poraz. Mirovni uslovi su bili krajnje teški za Prusku, koja je izgubila znatan deo svojih teritorija (među njima sve posede zapadno od Elbe). Rusije nije pretpela nikakve teritorijalne gubitke, čak je dobila okrug Belostok, koji je od Pruske prešao u ruke Rusije. Međutim, Aleksandar I je morao da prizna francuska osvajanja u Nemačkoj i teritorijalne izmene koje je Napoleon tamo izvršio, kao i Napoleonov suverenitet nad Jonskim ostrvima. On je, dalje, morao da da svoju saglasnost za obrazovanje vojvodstva Varšava, koje je predstavljalo francusku liniju fronta na granici Rusije, i da se priključi blokadi Engleske (kontinentalna blokada).
- Ratni savez između Francuske i Danske*, uperen protiv Švedske, sklopljen je 31. oktobra 1807. u Fonteneblou. 123 135
- 159 *Šenbrun* — nekadašnji carski dvor u Beču. Ovde je Napoleon I u jesen 1809. Austrijancima, koji su sa Francuskom izgubili rat, diktirao uslove mira. 124
- 160 *Bukureštanski mirovni sporazum* je sklopljen 28. maja 1812. i njime je završen rusko-turski rat od 1806 - 1812. Saglasno mirovnog ugovoru, Rusija je dobila Besarabiju i niz transkavkaskih oblasti. Pored toga, Turska je bila prinudena da Srbiji prizna autonomiju u poslovima unutrašnje uprave, kao i da potvrdi ranije sporazume po kojima se Moldaviji i Vlaškoj priznaje niz autonomnih prava. Zaključenje mirovnog ugovora sa Turskom, koje je postignuto pobedom ruske vojske i diplomatskom veštinom njenog vrhovnog zapovednika Kutuzova, omogućilo je Rusiji da znatan deo svojih vojnih snaga oslobodi za borbu protiv napoleonske Francuske. 126
- 161 Misli se na sporazume o miru i savezu između Rusije i Engleske i između Engleske i Švedske protiv napoleonske Francuske. 126
- 162 *Sporazum u Abou*, koji su 30. avgusta 1812. sklopile Rusija i Švedska, faktički je predstavljao ratni savez ove dve države protiv napoleonske Francuske. Ovim sporazumom Rusija se obavezala da će Švedskoj pružati vojnu pomoć protiv Danske, ukoliko bi ova odbila da Norvešku prepusti švedskom kralju. Švedska se obavezala da će podržavati careve teritorijalne pretenzije, naročito u pogledu vojvodstva Varšava, koje je pokorio Napoleon. 126
- 163 U Štokholmu je 3. marta 1813. godine potpisan sporazum o vojnom savezu između Engleske i Švedske. Ovim ugovorom je bilo predviđeno upućivanje švedskih trupa na evropski kontinent radi učešća u ratnim operacijama protiv Napoleona; pored toga, Engleska se obavezala da Švedskoj plaća subsidije. U članu II ugovora Engleska se, zatim, obavezala da pomaže Švedsku u njenim pretenzijama na Norvešku. 127
- 164 Dana 4. juna 1813. sklopile su Rusija i Pruska u Poišvicu *primirje* sa Napoleonom, kojim je prekinuta borba do 20. jula, i koje je kasnije produženo do 10. avgusta. Za vreme ovog primirja pregovarali su monarsi-saveznici (Aleksandar I, Friedrich Wilhelm III i Bernadotte) prilikom susreta u Trahenbergu u Šleziji o budućem ratnom planu protiv Napoleona. Dvanaestog jula 1813. ovaj plan je potpisan u Trahenbergu. Posle prekida mirovnih pregovora, koji su vođeni za vreme primirja, Austrija je zvanično pristupila koaliciji protiv Napoleona. U avgustu 1813. ponovo su počele ratne operacije. 127 136
- 165 Prvobitnu varijantu članka *Armada* napisao je Engels u stvari na osnovu materijala koji je Marx prikupio i koji mu je poslao. To su bili izvodi koje je Marx pripremio iz najrazličitijih izvora. Neka mesta iz materijala koji je Marx obradio Engels je preuzeo bez izmena. Dobivši od Engelsa završen tekst, Marx je precizirao niz stvarnih podataka, a potom poslao u Njujork konačnu verziju priloga. 129

- ¹⁶⁶ Pri opisivanju bitke u ovoj skici *Ajakuko* Engels je upotrebio Marxove beleške, koje je ovaj poslao u Manchester sa pismom od 21. septembra 1857. Završni deo skice potiče od Marxa. Karakteristika Espartera i njegovih pristalica odgovara oceni koju je Marx dao 1854. u svom članku *Espartero* (vidi u 13. tomu ovog izdanja; str. 305 - 310). 132
- ¹⁶⁷ *U bici kod Hunina* (Peru) 6. avgusta 1824. kolumbijske, čileanske i peruanske trupe pod Bolivarom, posle neustrašivog marša preko Anda, nanele su poraz španskoj vojsci. Ova bitka se odigrala u poslednjoj etapi južnoameričke oslobodilačke borbe protiv španske kolonijalne vladavine. Rezultat prvog perioda oslobodilačke borbe (1810 - 1815) bio je nastanak niza nezavisnih republika (Venecuela i dr.), ali su skoro sve one, zbog međusobne udaljenosti i izolacije aristokratskog kresolskog gornjeg sloja od naroda, ponovo potpale pod vlast Španije. Godine 1816. počela je nova etapa borbe za nezavisnost. Na teritoriji nekadašnje vicekraljevine La Plate proklamovana je nezavisna republika. Rezultat ponovne borbe Simona Bolivara (1819 - 1822) za nezavisnost Venecuele, Nove Granade (Kolumbija), Kvitosa (Ekvador) bio je nastanak republike Nova Kolumbija, koja se sastojala od ovih zemalja. Godine 1817. uz pomoć trupa republike La Plate (Argentina) proglašena je nezavisnost Čilea, a 1821. Perua. Godine 1821. ponovo je buknuła nacionalnooslobodilačka borba u Meksiku. Bolivarov pohod od 1824, čiji je cilj bilo pružanje pomoći revolucionarnim snagama Perua, zadao je španskoj kolonijalnoj vladavini smrtonosni udarac. Godine 1826. proterani su sa obala Perua ostaci španskog trupa. Borba za nacionalnu nezavisnost dovela je do toga da su umesto španskih kolonija nastale nezavisna republika Meksiko, Ujedinjene Države Centralne Amerike (kasnije podeljene na pet republika), Velika Kolumbija (kasnije se raspala na Venecuela, Kolumbiju i Ekvador), Bolivija, Argentina, Paragvaj, Peru i Čile. 132
- ¹⁶⁸ Većinu biografskih podataka u ovom članku prikupio je Marx. Pored toga Marx je izvršio i konačnu redakciju, kao i literarno uobličavanje teksta, pri čemu je iskoristio neka mesta iz pisma koje mu je 22. septembra 1857. napisao Engels. Ova mesta se poglavito tiču opšte karakteristike Blüchera kao vojskovođe i sadrže ocenu njegovih borbenih zahvata u najvažnijim pohodima. Ova karakteristika, koju je Marx dopunio činjeničnim materijalom i podrobnim prikazom Blücherove delatnosti kao vojskovođe, čini jezgro članka. O Engelsovoj saradnji takođe svedoče i njegovi ispisi — citirani u tekstu — iz Müfflingove knjige *Passages from my life . . .*, koja opisuje pohod od 1813 / 1814; njih je i Marx koristio kao izvor. 134
- ¹⁶⁹ Cilj oružane intervencije Pruske u Holandiji 1787. godine, koju je ubrzala i finansijski pomogla engleska vlada, bilo je ponovno vraćanje na vlast namesnika Wilhelma V Oranskog, koji je 1784. iz zemlje izbačen za vreme revolucionarnog pokreta, uperenog protiv plemićkog bloka i bloka trgovačke oligarhije. Revolucionarni pokret je predvodila buržoaska partija «Patrioti», koja se aktivno borila protiv svojih kolonijalnih rivala, protiv Engleske. Oružane snage holandske buržoazije nisu bile u stanju da pruže ozbiljniji otpor pruskoj vojsci, koja je restaurirala vlast namesnika i oligarhijski režim. 134
- ¹⁷⁰ *Bazelski mir* — separatan mir koji je 5. aprila 1795. sklopljen između Francuske i Pruske. Zaključenje ugovora i istupanje Pruske iz prve antifrancuske koalicije imalo je za posledicu ne samo pobjedu francuske vojske nego i nesuglasice između članica koalicije, pre svega između Pruske i Austrije. Mir sa Pruskom je predstavljao početak raspadanja prve koalicije. Dvadeset drugog jula 1795. i Španija je u Bazelu potpisala separatan mir sa Francuskom. 135 394
- ¹⁷¹ *Tugendbund* (Savez vrline) — patriotsko društvo, obrazovano u Pruskoj 1807. posle poraza Pruske i posle tilzitskog mira. Ono je okupljalo predstavnike liberalnog plemstva i buržoaske inteligencije. Cilj društva je bila propaganda za oslobodilački rat protiv Napoleona i podrška umerenim liberalnim reformama u

- Pruskoj. Na Napoleonovo insistiranje pruski kralj, kome se takođe nije sviđala de-latnost Saveza vrline, objavio je jednim ukazom 31. decembra 1809. ukidanje tog Saveza. Društvo je, međutim, i dalje postojalo ilegalno sve do završetka napoleonskih ratova. 135
- 172 Kod *Hojnuva* (Šlezija) 26. maja 1813. savezničke ruske i pruske trupe pod Blücherovom komandom potukle su francusku prethodnicu i potpuno je uništile. 136 236
- 173 U bici kod *Drezdena* 26/27. avgusta 1813. Napoleon je potukao savezničke austrijsko-prusko-ruske trupe češke armije ili glavne armije pod komandom austrijskog feldmaršala Schwarzenberga. Jedan od glavnih razloga za poraz bilo je Schwarzenbergovo odbijanje da sprovede Barklaj de Tolijev plan, koji je predviđao napad s boka na Napoleona. Povlačenje češke armije, koje je sprovedeno pod teškim uslovima, uspešno je izvedeno pod zaštitnicom sastavljenom od ruskih trupa. 137
- 174 *Rajnski savez* — savez država južne i zapadne Nemačke, osnovan jula 1806. pod Napoleonovim protektoratom. Napoleonu je pošlo za rukom da obrazuje takav političko-vojni blok u Nemačkoj zahvaljujući poredama nad Austrijom 1805. godine. Savezu je najpre pripadalo 16, a kasnije sve nemačke države, izuzev Pruske i Austrije. Članice Saveza su faktički bile vazali napoleonske Francuske. Trupe ovih država su učestvovala u Napoleonovim osvajajčkim pohodima, između ostalih i u pohodu na Rusiju 1812. godine. Savez se raspao 1813. posle poraza Napoleonove vojske u Nemačkoj. 140 235
- 175 U *Šatijonu* su od 4. februara do 19. marta 1814. vođeni mirovni pregovori između predstavnika šeste antifrancuske koalicije i opunomoćenika Napoleona I. Prvi su postavljali kao osnovni uslov za zaključenje mirovnog ugovora vraćanje oblasti koje je Napoleon osvojio i svodjenje Francuske na granice iz 1792. Pošto je Napoleon kategorički odbio ove uslove, pregovori su prekinuti. 140
- 176 *Mladom gardom* je nazivan 1807. novoformirani puk carske garde Napoleona I, za razliku od ranije formiranih pukova, koji su nosili naziv Stara garda. Za primjem u Mladu gardu vojnicima i oficirima su postavljani nešto viši zahtevi; s druge strane, ona je služila kao stalna rezerva za popunu Stare garde. 141
- 177 *Pariski mirovni ugovor* je potpisan 30. maja 1814. između glavnih učesnica šeste antifrancuske koalicije (Rusija, Austrija, Engleska, Pruska) i Francuske, posle pobeđe ove koalicije nad Napoleonom. Prema ovom mirovnom ugovoru Francuska je bila prinudena da se odrekne svih oblasti osvojenih od 1792, izuzev nekih graničnih utvrđenja i zapadne Savoje. Međutim, i to je bilo oduzeto Francuskoj drugim pariskim mirovnim ugovorom, koji je potpisan između pobedničkih sila i Francuske 20. novembra 1815. posle kratkotrajnog Napoleonovog povratka na vlast i njegovog ponovnog pada. Drugim pariskim mirom Francuska je vraćena u granice od 1. juna 1790. 146
- 178 Ovdje se očigledno radi o Paraveyevom radu *Mémoire sur la découverte très ancienne en Asie et dans l'Indo-Perse de la poudre à canon et des armes à feu*. 148
- 179 Misli se na period arapskog osvajanja Mesopotamije, Persije, Sirije, Palestine, Egipta i drugih zemalja u 7. veku i na obrazovanje arapskog kalifata. 149
- 180 Reč je o *Epistolae Fratris Rogerii Baconis, de secretis operibus artis et naturae et de nullitate magiae*. Vreme kad je ovo delo napisano ni do sada nije tačno utvrđeno, kao ni godina rođenja autora. U literaturi 19. veka u kojoj se govori o istoriji ratne veštine često se navodi 1216. godina. Ovaj datum je naveden i u Engelsovom radu. Ovo je, međutim, zabluda, jer je Bacon rođen tek oko 1214. U kasnijim ispitivanjima datum nastanka navedenog dela je pomešten na sredinu četrdesetih godina 13. veka. Prvo izdanje knjige je izišlo 1542. u Parizu. 149

- ¹⁸¹ Godine 1118. trupe aragonskog kralja Alfonsa I opsele su grad *Saragosu* (Aragonija), koji se od 712. godine nalazio u rukama muhamedanaca, i zauzele ga. Zauzimanje Saragose je bila jedna od etapa u pohodu čiji je cilj bio povraćaj onih teritorija na Pirinejskom poluostrvu koje su početkom 8. veka zaposeli Arapi i afrički Berberi (Mavari). Glavnu ulogu u tom osvajačkom pohodu, koji je počeo u 8. i 9. veku, igrale su španske države Kastilja i Aragonija, ali i Portugal. U drugoj polovini 12. veka ovo osvajanje prekinuto je upadom almohada — jedne muhamedanske sekte — na Pirinejsko poluostrvo, koji su oko sebe okupili brdska plemena Berbera i pod svojim prvim imam-kalifom Abd el Mumenom, pokorili Alžir, Tunis, Maroko i muhamedansku južnu Španiju. Početkom 13. veka Kastilja i Aragonija su uz pomoć krstaša iz drugih zemalja potukle almohade i nastavile osvajanje. Godine 1236. zauzeta je kastiljanska Kordova, nekadašnji glavni grad kalifata Kordova (koji se raspao 1031). Krajem 13. veka posedi muhamedanaca su ograničeni na teritoriju emirata Granada na jugu Španije. Borbe protiv emirata su nastavljene i završene time što su ga Španci osvojili 1492. O nizu epizoda iz istorije tog osvajanja Engels obaveštava nešto dalje u tekstu. 149
- ¹⁸² *Nemački vitezovi u Pruskoj* — vitezovi Nemačkog reda, osnovanog 1190, za vreme krstaških ratova. U 13. veku, potčinjavanjem i proterivanjem domorođačkog litavskog stanovništva, istočna Pruska je došla pod vlast Reda i bila je bastion agresije Reda protiv Poljske, Litavije i ruskih kneževina. Nemački red se 1237. ujedinio sa drugim nemačkim redom, Livoncima, koji je takođe osnovan u oblasti Baltika. Posle poraza na Čudskom jezeru 1242 («bitka na ledu») i u bici kod Grunvalda (kod Tanenberga), 1410, Red se raspao i zadržao je samo mali deo svojih poseda. 149
- ¹⁸³ U *bici kod Fornova* (severna Italija) 6. jula 1495. trupe severnoitalijanskih feudalnih država napale su vojsku francuskog kralja Charles-a VIII, koja se, prešavši Apenine, vraćala u Francusku sa osvajačkog pohoda na Italiju. Ova bitka, koju su dobili Francuzi jer su raspolagali jakom artiljerijom, spada u period italijanskih ratova 1494 - 1559 (vidi napomenu 34). 151
- ¹⁸⁴ U *bici kod Rentija* (Flandrija) 13. avgusta 1554, za vreme rata koji je francuski kralj Henri II u savezu sa nemačkim protestantskim kneževima vodio protiv španskog kralja i nemačkog cara Karla V, španske trupe su prinudile Francuze da predaju utvrđenje Renti i da se povuku na granice Francuske. 151
- ¹⁸⁵ Pomenute bitke između vojske švedskog kralja Gustava Adolfa i nemačkih carevih trupa odigrale su se za vreme švedskog perioda tridesetogodišnjeg rata u Nemačkoj (vidi napomenu 37). U decembru 1630. Gustav Adolf je približio vojsku tvrđavi *Grajfenhagen* na Odri i posle dva juriša prinudio garnizon da preda tvrđavu. U aprilu 1631. trupe Gustava Adolfa na jurišu su zauzele *Frankfurt na Odri*. U obe bitke švedska artiljerija je igrala veliku ulogu. 154
- ¹⁸⁶ U bici kod *Malplakea* (Francuska) 11. septembra 1709. — jednoj od najvećih bitaka rata za špansko nasleđe 1707 - 1714 (vidi napomenu 63) — savezničke englesko-austrijsko-holandske trupe pod komandom princa Eugena Savojskog i vojvode od Marlborough-a nanele su poraz francuskoj vojsci maršala Villara. 154 283
- ¹⁸⁷ Dvotomna Saint-Remyjeva zbirka *Memoires d'artillerie . . .*, (Paris, 1697), sastoji se od niza sistematizovanih i od izdavača redigovanih radova francuskih artiljerijskih oficira. 154
- ¹⁸⁸ U *bici kod Pirmasensa* (Rajnska Falačka) 14. septembra 1793, za vreme rata prve evropske koalicije protiv Francuske, Prusi su naneli poraz francuskoj mozelskoj armiji. U ovoj bici Prusi su uspešno upotreбили svoju moćnu artiljeriju. 158

- ¹⁸⁹ U važnije izvore koje je Marx koristio pri pisanju ovog članka spadaju, kao što se to vidi iz sačuvanih izvoda, sledeći spisi: dr Wagner *The Tricolor on the Atlas; or, Algeria and the French conquest* (London, Edinburgh and New York, 1854); D. Stern, *Histoire de la révolution de 1848*, t. I (Paris, 1850). Moguće je da je Marx upotrebio i podatke o delatnosti Bugeaud-a u Alžiru koje je Engels naveo u prvoj verziji članka *Alžir*, a koje je redakcija enciklopedije izostavila prilikom objavljivanja (vidi napomenu 82). Iz Engelsovih pisama Marxu od 17. i 22. septembra 1857. proizlazi da je Engels učestvovao u sastavljanju materijala za ovaj članak. 168
- ¹⁹⁰ Bitka kod *Ordala* (Katalonija), kao i pre toga pomenute opsade odigrale su se za vreme rata na Pirinejskom poluostrvu 1808 - 1814 (vidi i napomenu 45). 168
- ¹⁹¹ *Lilijan* je bio znak na štitu dinastije Bourbona. 168
- ¹⁹² Misli se na francusku intervenciju u Španiji, preduzetu da bi se ugušila druga buržoaska revolucija u Španiji (1820 - 1823). Pošto nije uspeo pokušaj od 7. jula 1822. da se zauzme revolucionarni Madrid, španski kralj Ferdinand VII se tajno obratio Svetoj alijansi (savez evropskih monarha koji su 1815. osnovale Rusija, Austrija i Pruska) i molio za pomoć pri gušenju revolucije. Saglasno odluci kongresa Svete alijanse u Veroni (1822), Francuska je morala da pruži pomoć Ferdinandu. Francuske trupe pod komandom vojvode od Angoulême-a 1823. godine umarširale su u Španiju i ponovo zavele apsolutistički režim u zemlji. Francuzi su ostali u Španiji do 1828. 168 400
- ¹⁹³ U Parizu je *13. i 14. aprila 1834.* došlo do ustanka radnika i sitnoburžoaskih slojeva, koji su im se priključili; oni su se borili za republiku, a protiv režima buržoaske Julske monarhije. Ovi događaji su predstavljali odjek proleterskog ustanka koji je u to vreme izbio u Lionu i koji je doveo do revolucionarnih pobuna i u drugim gradovima Francuske. Kao i u Lionu, na čelu ustanka u Parizu je bilo tajno republikansko-demokratsko društvo za prava čoveka. Glavnu masu ustanika činili su pariski radnici, koji su dva dana sa barikada pružali ogorčen otpor vladinim trupama. Poraz ustanka bio je praćen strahovitom surovosti vojnika i vladinim terorističkim merama odmazde protiv demokrata. 168
- ¹⁹⁴ *Ugovor na Tafni* između Bugeaud-a i Abd el Kadera potpisan je 30. maja 1837. u području reke Tafne. Godine 1835. francuski kolonizatori su prekinuli mir sa Abd el Kaderom, sklopljen 1834, i ponovo povelili protiv njega, da bi ponovo zauzeli zapadni Alžir, koji je on bio oslobodio. Pošto nije mogla postići nikakve značajnije rezultate i pošto joj je vojska bila potrebna za gušenje ustanka u istočnom Alžiru, francuska vlada je bila prinuđena da ratifikuje novi mirovni ugovor koji je sklopio Bugeaud. Prema sporazumu na Tafni, Francuska je ponovo morala da prizna nezavisnost države Abd el Kadera na teritoriji zapadnog Alžira, s izuzetkom nekih priobalnih gradova (Alžir, Oran, Arse i dr.) koji su se nalazili u rukama Francuza. Godine 1839. osvajači su ponovo prekršili mirovni ugovor. Oslobodilačka borba Alžiraca pod vodstvom Abd el Kadera protiv francuskih zavojevača ponovo je počela (vidi i napomenu 89). 169
- ¹⁹⁵ Oko 1844. Bugeaud-u i drugim francuskim generalima pošlo je za rukom da podmićivanjem lokalnih feudalaca i terorističkim merama protiv alžirskih plemena potčine zapadni Alžir. Pošto je marokanski sultan odbio da izruči Abd el Kadera, koji je bio pobjegao u Maroko, Bugeaud je to iskoristio kao povod da sa svojim trupama uđe na teritoriju Maroka. U avgustu 1844. Bugeaud je na prepad potukao vojne snage Marokanaca na reci Isli. Istovremeno je francuska flota razorila gradove Tanger i Mogador. Opasnost od intervencije Engleske, koja je bila uznemirena perspektivom uvećavanja francuskih poseda u Severnoj Africi, navela je francuske kolonizatore da se privremeno odreknu osvajačkih napada na Maroko. Kada je potpisivanjem tangerskog ugovora (10. septembra 1844) dobio sultanov pristanak za proterivanje Abd el Kadera i demo-

bilizaciju marokanskih pograničnih trupa, Bugeaud je povukao svoje trupe iz Maroka. 169

- ¹⁹⁶ Razmimoilaženja između Bugeaud-a i Guizot-a nastala su pre svega zbog toga što je Bugeaud hteo da iskoristi gušenje alžirskog ustanka (1845 - 1847) za dalja osvajanja Severne Afrike. U tom cilju on je u maju 1847. upao u Kabiliju i preduzeo novi upad u Maroko. Guizot-ova vlada, koja je sprovodila politiku kolonijalnih osvajanja, uplašila se, međutim, da će Bugeaud-ove operacije još više pojačati tada već zaoštrene suprotnosti između Engleske i Francuske. 169
- ¹⁹⁷ Misli se na privremenu vladu Francuske Republike, obrazovanu 24. februara 1848. posle pada Julske monarhije. U vladi su pretežno bili umereni buržoaski republikanci. 170
- ¹⁹⁸ Marx ukazuje na Bugeaud-ove radove, posvećene opisu pojedinih ratnih pohoda koje su francuski kolonizatori sprovodili u Alžiru, ali i planovima osvajanja i kolonizacije ove zemlje. 170
- ¹⁹⁹ Članak *Bolívar y Ponte* napisao je Marx u periodu kada je istorija borbi latinoameričkih zemalja za svoju nezavisnost (1810 - 1826) još uvek bila malo ispitana. Tada su mnogo više bile rasprostranjene knjige i memoari onih evropskih avanturista koji su u toj borbi učestvovali iz koristoljubivih motiva. Pošto u Latinskoj Americi nisu mogli postići ono što su želeli, mnogi od njih su iskrivljeno predstavljali borbu za nezavisnost ovih zemalja. Ovo se odnosi na memoare Francuza Ducoudray Holsteina, koji je neko vreme bio šef Bolivarovog štaba, a potom postao njegov neprijatelj; na knjigu Engleza Hippisleya, koji je dezertirao iz Bolivarove armije, kao i na *Memoirs of General Miller* . . . , koji predstavljaju nepouzdanu obradu beležaka Williama Millera, učesnika peruanske borbe za nezavisnost, koju je izvršio njegov brat John. U ovim knjigama borba Latinoamerikanaca i mnogih njenih vođa neobjektivno je predstavljena. U njima su Bolivaru posebno pripisivane mnoge loše karakterne osobine (neverstvo, oholost, kukavičluk), a preterano su naduvane njegove stvarne slabosti (želja za sjajem i vlašću, koje su se posebno ispoljile poslednjih godina njegovog života, kada se oslanjao na konzervativno plemstvo i sveštenstvo). Ovi autori su Bolivarovu borbu protiv federalističko-separatističkih elemenata i za ujedinjenje latinoameričkih republika predstavljali kao aspiracije jednog diktatora; u ovim pričama su sadržane i evidentne netačnosti, među kojima i netačna tvrdnja Ducoudray Holsteina o Bolivarovom odbijanju da 1810. učestvuje u borbi za nezavisnost Venecuele.

U stvari, Simon Bolívar je, kao što su potvrdila kasnija objektivna ispitivanja, igrao istaknutu ulogu u borbi za nezavisnost Latinske Amerike. Njemu je pošlo za rukom da za neko vreme u ovoj borbi objedini patriotske elemente kreolskih zemljoposjednika (Latinoamerikanaca španskog porekla), buržoaziju i narodne mase, uključujući Indijance i Crnce. I pored svih protivrečnosti, Bolivarova borba je dovela do oslobođenja mnogih latinoameričkih zemalja od španskog jarma, do uvođenja republikanskog oblika vladavine u svim zemljama i do sprovođenja nekih naprednih buržoaskih reformi.

Naravno, Marx tada nije imao na raspolaganju druge izvore osim knjiga pomenutih autora, čija su predubedenja tada bila malo poznata. Otuda je bilo neizbežno da Marx stekne jednostranu predstavu o Bolivarovoj ličnosti, što se odrazilo i u njegovom članku. To što je u pomenutoj literaturi prenaplašena Bolivarova težnja ka ličnoj moći, nije moglo ostati bez uticaja na Marxov stav prema Bolivaru. U Bolivarovoj politici isticale su se osobenosti bonapartizma, protiv koga su se Marx i Engels u to vreme bespoštedno borili. Uprkos tome, Marx nije zanemario napredne strane Bolivarove aktivnosti, kao što je njegovo oslobođenje crnačkih robova. Sve u svemu, vidi se da je on pridavao veliki značaj antikolonijalnom pokretu naroda Latinske Amerike i da ga je okarakterisao kao revolucionarni oslobodilački pokret. 171

- 200 Misli se na ceremoniju proglašenja Napoleona I za kralja Kraljevine Italije, koja je stvorena 1805. u severnoj Italiji umesto Italijanske (nekada Cisalpske) Republike. Za vice-kralja je imenovan Napoleonov pastorak Eugène Beauharnais. 171
- 201 U gradu *Karakasu* je 19. aprila 1810. svrgnuta kolonijalna vlast i obrazovana vlada od predstavnika kreolskih zemljoposjednika, trgovaca i inteligencije. Pod uticajem radikalnog Patriotskog društva, na čijem čelu su bili Miranda i Bolivar, 5. jula 1811. kongres, održan u Karakasu, proglasio je nezavisnu Republiku Venecuelu. Dogadaji u Karakasu su bili signali za ustanak protiv španske kolonijalne vlasti i u drugim zemljama Latinske Amerike. Na svakom mestu, od Meksika do Čilea, razbuktala se borba između ustanika i španskih kolonizatora. U Novoj Granadi (današnjoj Kolumbiji), koja se graniči sa Venecucom, svrgnuta je vlast Španaca u glavnom gradu Bogoti i lučkom gradu Kartageni, u provinciji Kvito (današnji Ekvador) kao i istoimenom glavnom gradu, iako ne za dugo vreme. Kartagena je bila poprište borbi za ponovno uspostavljanje Republike Venecuele, koja je ukinuta 1812. Dalje borbe, u kojima je ponovno ustanovljenje Republike Venecuele (avgust 1813. do jula 1814.) predstavljalo samo ohrabrujuću epizodu, dovele su do privremenog ponovnog uvođenja španske vlasti u većini bivših kolonija, sa izuzetkom La Plate. Jedan od glavnih uzroka za poraz nacionalnooslobodilačkog pokreta bila je uskogruda klasna politika kreolskih zemljoposjednika koji su bili na čelu pokreta i nisu ispunili zah-teve seljaka, a podržavali su ropstvo Crnaca i obespravljenost Indijanaca. 171
- 202 Ovu Monteverdeovu izjavu Marx je uzeo iz *Memoirs of General Miller . . .*, tom II, London, 1829, str. 277, 278. U ovoj knjizi su Bolivarove pobede pri hapšenju Mirande jednostrano predstavljene. Bolivar se, sudeći prema njegovom odgovoru Monteverdeu, stvarno uverio da je Miranda izdao. 172
- 203 Citirano prema Ducoudray Holsteinovim *Memoirs of Simon Bolivar . . .*, tom I, London, 1830, str. 170 - 171. Knjiga, napisana 1829. u Njujorku, izdavana je pod različitim naslovima u Francuskoj i Engleskoj. Marx je koristio, kao što se vidi iz njegovih izvoda, navedeno izdanje u engleskom prevodu. 173
- 204 Federativna Republika Nova Granada osnovana je 1813. posle ustanka protiv španske vladavine u raznim gradovima i provincijama Nove Granade. Ona je objedinjavala one okruge koji su se nalazili u rukama ustanika, koji su međusobno bili povezani sporazumom o federaciji i koji su Kongres Nove Granade priznavali kao najvišu vlast. Republika je propala 1816, pre svega zbog premoći Španaca, koji su dobili znatno pojačanje iz domovine, ali i zbog unutrašnjih nesuglasica između autonomnih vlada pojedinih oblasti. 174
- 205 *Republika Haiti* nastala je kao rezultat ustanka crnih robova i mulata na ostrvu San Domingo, čiji je zapadni deo pripadao Francuskoj, a istočni Španiji — koja ga je 1795. morala predati Francuzima. Započeta 1790, oslobodilačka borba protiv francuskih, engleskih i španskih kolonizatora dovela je do proglašenja nezavisnosti ostrva godine 1804. 175
- 206 H. L. V. Ducoudray Holstein, *Memoirs of Simon Bolivar . . .*, tom 2, London, 1830. 176
- 207 Reč je o borbama između ustanika Venecuele i španskih trupa u Novoj Granadi. Posle proglašenja treće Republike Venecuele (1816) venecuelski patrioti su pod vodstvom Bolivara nastavili borbu za oslobodenje Venecuele i preko Anda je, u maju / julu 1819, proširili na Novu Granadu. Odluka je pala 7. avgusta u bici na reci Bojaka. Španci su bili potučeni. Pobeda Bolivarove vojske je dovela do oslobodenja skoro cele Nove Granade i do proglašenja Republike Velike Kolumbije u decembru 1819, u kojoj su bile ujedinjene Venecuela, Nova Granada i od 1822 — posle isterivanja Španaca — i Kvito (Ekvador). 178

- ²⁰⁸ *Revolucija na ostrvu Leon* — ustanak protiv apsolutističkog režima Španaca koji su u januaru 1820. na jugu zemlje podigli revolucionarno nastrojeni oficiri vojske na čijem čelu su bili pukovnici Riego i Quiroga. Ustanak je imao za cilj ponovno uvođenje ustava od 1812, koji je 1814. vlada Ferdinanda VII stavila van snage, ukidanje inkvizicije i sazivanje Kortesa. Vode ustanaka su iskoristili nezadovoljstvo vojnika ekspedicijske armije, koju je vlada bila koncentrisala u okrugu Kadiz (grad i luka na ostrvu Leon), da bi odatle popunjavala trupe protiv latinoameričkih patriota. Događaj na ostrvu Leon predstavlja početak druge buržoaske revolucije u Španiji (1820 - 1823), koju je ugušila španska kontrarevolucija uz pomoć francuskih interventskih trupa (vidi napomenu 192). Jedan od uzroka poraza je bilo odbijanje seljačkih masa da učestvuju u revoluciji, jer buržoazija, koja se domogla vlasti, nije garantovala nikakve radikalne promene na selu. Uprkos tome što je poražena, revolucija od 1820. do 1823. zadala je težak udarac španskom apsolutizmu, jer je osujećen plan o odašiljanju vojske za gušenje nacionalnooslobodilačkih pokreta u prekomorskim kolonijama. 179
- ²⁰⁹ *Lanerosi* — slobodni seljaci i stočari, većinom melezi, stanovnici Lanosa u severnom delu Južne Amerike. Boves, španski agent, iskoristio je neprijateljstvo lanerosa prema kreolskim zemljoposjednicima i zavrbovao ih u vojsku koja se 1813/1814. borila protiv patriota Venecuele i Nove Granade. Godine 1816. odredi lanerosa su se pod svojim novim vodom, melezom Páezom, priključili oslobodilačkoj vojsci Bolívara, koji je seljacima obećao podelu zemlje. Konjica lanerosa je učestvovala u mnogim Bolívarovim bitkama; tako se ona borila i u pobedonosnoj bici kod Karaboba 24. juna 1821. Posle ove pobede Španci su bili skoro potpuno isterani iz Venecuele. 179
- ²¹⁰ Godine 1821. u nekim oblastima srednje Amerike (španski generalguvernat Gvatemala) zahvaljujući ustanku domorodačkih patriota svrgnuta je vlast španskih kolonizatora. Latinoameričke države u ovim oblastima, koje su bile proglasile svoju nezavisnost, obrazovale su, posle kratkotrajnog priključenja Meksiku 1823, federaciju — Sjedinjene Države Centralne Amerike — koja se 1839. raspala na pet republika: Gvatemala, Honduras, Salvador, Nikaragva i Kostarika; Panama, koja je činila jedan deo vice-kraljevine Nove Granade, pripala je posle ustanka od 1821. Republici Kolumbiji. 179
- ²¹¹ *Code Boliviano* — ustav Republike Bolivije, koji je u jesen 1826. usvojio ustavotvorni kongres Bolivije.
- Code Napoléon* — buržoaski zakonik koji je 1807. objavio Napoleon. Engels ga je nazvao «klasičnim zakonikom buržoaskog društva». Code Napoléon je izvršio veliki uticaj na zakonodavstvo mnogih evropskih i niza latinoameričkih zemalja, koje su krenule putem kapitalističkog razvitka. 180
- ²¹² Panamerički kongres je zasedao od 22. juna do 15. jula 1826. u Panami. Kongres je usvojio rezoluciju o «večnoj konfederaciji» republika Latinske Amerike, ugovor o uzajamnoj pomoći i jedan vojni sporazum. Odluke kongresa, međutim, nije ratifikovala nijedna latinoamerička republika (izuzev Kolumbije). Plan o stvaranju latinoameričke federacije, povezan sa sazivanjem kongresa, pretrpeo je neuspeh kao i plan o osnivanju «Andske federacije», koji je kasnije podneo Bolívar i koji je bio manje opsežan (u federaciju bi ušle od republika Peru, Bolivija i Velika Kolumbija, a na čelu federacije bi bio on); ovi planovi nisu uspeali zato što nije bilo ekonomskih pretpostavki za njihovo ostvarenje, kao i zbog sukoba između vlastelinsko-buržoaskih raznih latinoameričkih država. U ovim državama uzajamno su se borile razne grupacije unutar vladajućih klasa. Zaoštravanje ovih suprotnosti dovelo je 1827. do pada Bolívarove vlasti u Peruu i 1828. u Boliviji, kao i do raspada Velike Kolumbije, od koje se 1829. odvojila Venecuela, a 1830. Ekvador. 180
- ²¹³ Spisak literature za članak *Bolívar y Ponte* Marx je priložio na molbu Charles Dane (vidi Marxovo pismo Engelsingu od 14. februara 1858. i pismo Dane Marxu

- od 25. januara 1858). Pri navođenju druge knjige potkrala se jedna greška. Autor je John Miller, ali u vojsci Republike Peru nije služio John Miller, nego njegov brat general William Miller, pod čijim imenom je opis dat. Potpun naslov glasi: John Miller, *Memoirs of General Miller, in the service of the Republic of Peru*, tom 1 - 2, London, 1828 - 1829. 182
- 214 U *bici kod Hoenlindena* 3. decembra 1800. francuska vojska pod Moreau-om potukla je u drugom ratu koalicije austrijsku vojsku pod nadvojvodom Johannom. 183
- 215 Ove ideje izlaže Clausewitz na početku drugog dela svoje knjige *Vom Kriege*. Prvo izdanje dela je izašlo 1832 - 1833. u Berlinu. 183
- 216 Redakcija «New American Cyclopaedia» na kraju ovog članka je donela mali dodatak o usavršavanju karabina u SAD; podaci navedeni u njemu nisu još bili poznati u vreme kada je Engels pisao ovaj članek. 185
- 217 Kod enfielidske puške, kojom je 1854. bila naoružana engleska vojska, kao i kod francuske Miniéove puške (1849), primenjen je princip ekspanzionog zrna. Zrno se sa celom čaurom stavljalo kroz otvor cevi u cev. Pri opaljivanju zrno se širilo pod dejstvom barutnih gasova i sabijalo u žljebove, koji su mu davali kružno kretanje. 185
- 218 Reč je o američkom ratu sa nezavisnost (1775 - 1783) (vidi napomenu 42). 186
- 219 Istovremeno sa člankom *Karteč* napisao je Engels kratko objašnjenje za sledeći pojam «kartuš». Donosimo tekst ovog objašnjenja, objavljenog u četvrtom tomu «New American Cyclopaedia, skraćenog tako da je sačuvan smisao:
 «*Kartuš* (francuski: cartouche) — termin koji se ponekad upotrebljavao u starim vojnim delima kao sinonim za reč «karteč». U drugim prilikama ovaj izraz se upotrebljava kao naziv za fišeklje pešadinaca.
 U arhitekturi i vajarstvu to je blok ili konzola na simsu i uopšte svakom ornamentu na kome se nalazi amblem ili neki natpis.» 188
- 220 U *bici kod Hehšteta* 20. septembra 1703, za vreme španskog rata za nasleđe 1701 - 1714, savezničke francuske i bavorske trupe pod komandom francuskog maršala Villara nanele su poraz austrijskoj vojsci. 194
- 221 U članku *Borodino* Engels je dao jasnu sliku grandioznosti ove velike bitke, upornosti i nepokolebljivosti koje su obe armije pokazale u bici, a dao je i znatno objektivniju sliku toka bitke od autora mnogih zapadnoevropskih radova iz istorije ratova; uprkos tome, utvrđene su neke netačnosti u osvetljavanju raznih strana ovog događaja. Bitan uticaj na Engelsovo stanovište imala je pri tome knjiga nemačkog istoričara Bernhardija o generalu Tolu, na koju on ukazuje na kraju članka i koja sadrži i niz tendencioznih tvrdnji koje potiču kako od samog Tola tako i od njegovih biografa. Netačnosti u Engelsovom članku uglavnom se odnose na procenu ishoda bitke, za koju je Engels bio sklon da smatra da je donela pobedu Napoleonovoj vojsci, kao i na ulogu vrhovnog zapovednika ruske vojske M. I. Kutuzova u ovoj bici. Pozicija i poredak ruskih trupa koje je Kutuzov izabrao uopšte nisu bili pogrešni, kao što se u članku kaže. Najranjivije levo krilo Rusa imalo je pouzdan oslonac u pozamašnoj rezervi, koju je Kutuzov ostavio i u toku bitke mudro koristio. Time se objašnjava iznudeno odustajanje Napoleona od zobjilaženja ruskog levog krila i izmena pravca glavnog udara više prema centru ruskog položaja. U bici Kutuzov nije bio pasivan nego je stalno uticao na njen tok, u kome je parirao Napoleonovim namerama i osujećivao ih, o čemu naravno jasno svedoči uspešan napad ruske konjice na pozadinu francuskog levog krila, koji je sproveden po njegovoj zapovesti, što je oslabilo pritisak Francuza. Opšti ishod bitke bio je sasvim nepovoljan za Napoleona. On nije bio u stanju da razbije glavnu snagu ruske armije, a sam je pretrpeo velike gubitke. Bitka

je pokazala ne samo sposobnost ruskih trupa za čvrstu odbranu nego i za zadanje poraznih udara. Uprkos iznudenom ali pod datim uslovima svrshodnom napuštanju Moskve od strane ruske armije, ishod ove bitke doneo je zaokret u toku rata u korist Rusije i pripremio je poraz Napoleonove armije.

Kasnija ispitivanja su dala znatno tačnije podatke o brojnom odnosu snaga i srazmeri pretrpljenih gubitaka na obe strane. Prema ovim podacima, za vreme bitke Francuzi su raspolagali sa preko 135 000 ljudi i 587 topova, Rusi sa preko 120 000 ljudi i 640 topova; gubici Francuza su iznosili 58 000 mrtvih i ranjenih. Rusi su izgubili oko 40 000 ljudi. 195

- ²²² Reč je o napadu konjičkog korpusa Uvarova i kozačkog korpusa Platova, koji je naredio Kutuzov radi zaobilaženja jurišnih trupa francuskog levog krila. Pojava ruske konjice na boku i za ledima Francuza prinudila je Napoleona da obustavi napad u centru, što je dalo mogućnost Kutuzovu da preduzme pregrupisanje snaga za odbranu od sledećeg napada. 197
- ²²³ U bici kod *Vitorije* 21. juna 1813, za vreme rata na Pirinejskom poluostrvu (1808 - 1814), francuske trupe pod komandom Josepha Bonaparte potpuno je potukla englesko-špansko-portugalska vojska pod Wellingtonom. Ova bitka je bila jedna od značajnih etapa u oslobađanju Pirinejskog poluostrva od Napoleonovih trupa. 200
- ²²⁴ Datu skicu Engels je napravio na osnovu opisa bitke na reci Bidasoa (1813) i planova za ovu bitku koji se nalaze u Napierovoj knjizi *History of the War in the Peninsula and in the South of France, from the Year 1807 to the Year 1814*, Vol. VI, London, 1840, Explanatory Sketch No. 5. U Engelsovoj skici su navedeni sledeći nazivi: Ironj, Rona, San Kilot, Puerto, Bajonet, Hogsbak, Komisari, Kroa de Buke, Biriati, Bildo, Mandal, Vera, Salina, Irin, San Marsial, Lesaka, Penja de Haja. Dole desno: Bojno polje na Bidasoa. (Vidi ilustraciju između str. 202 i 203)
- ²²⁵ Upućivanje na tzv. «Itineraria Antonini», spisak puteva kroz rimske provincije u Evropi, Aziji i Africi, koji je napravljen oko 300 godine. 204
- ²²⁶ Josif Flavije, *Jevrejski rat*, treća knjiga, glava 5. Opsada Jerusalima koju je izvršio rimski vojskovođa Flavije Vespazijan, a zatim, posle proglašenja Vespazijana za rimskog cara, njegov sin Tit, godine 68 - 70. n. e. za vreme judejskog rata (66 - 73. n. e.) bila je izazvana ustankom Jevreja protiv rimske vladavine. Kada su Rimljani zauzeli gradske zidine opsadnici su još dugo pružali otpor u jerusalimskom hramu i na ulicama grada. 208
- ²²⁷ *Leviti* — posebna kategorija pomoćnika sveštenika kod starih Hebreja. *Tabernakl* — prema biblijskom predanju crkva koja se prenosi. Opis izraelskog logora dat je u *Bibliji* u 4. knjizi Mojsijevoj, glava 1 - 2. 210 484
- ²²⁸ *Auguri* — sveštenici u starom Rimu koji su igrali značajnu ulogu u političkom životu; predskazanja koja su oni davali prema kricima i letu ptica itd. prethodila su svakom važnijem državnom aktu. *Gnomon* (sunčani sat) — prastari astronomski instrument. 210
- ²²⁹ Reč je o *bici kod Vercele* (severna Italija) u kojoj je rimski vojskovođa Marije 101. pre n. e. odneo pobjedu nad germanskim plemenom Cimbern. Ovom pobedom je završena borba Rima sa Cimbernima i Tevtonima (113 - 101. pre n. e.), koji su ponovo bili upali u južnu Galiju i Italiju. 211
- ²³⁰ Ovde je nabrojan niz vojnih događaja iz rata (1672 - 1679) Francuske u savezu sa Engleskom (koja je 1674. istupila iz tog saveza) i Švedske protiv Holandije i španskih i austrijskih Habsburga. Razlog za rat bila je trgovinska konkurencija između Francuske i Holandije i Louis-a XIV da se dokopa južne (španske)

i severne Nizozemske; taj rat je doveo do teritorijalnog proširenja monarhije Louis-a XIV na račun poseda Španije. Francuzi nisu postigli svoj glavni cilj da unište Holandiju. 212

²³¹ *Mir u Nimvegenu* — mirovni ugovor koji je vlada francuskog kralja Louis-a XIV sklopila sa Holandijom i Španijom 1678, i 1679. sa austrijskim Habsburzima. Njima je završen rat koji je počeo 1672. Ovim mirom Francuska je dobila Franš Komte i neke gradove u španskoj Nizozemskoj. Holandiji je vraćena tvrđava Mاستriht, osvojena tokom rata, i nasledna dobra kuće Oran; ona je, sa svoje strane, priznala francuska kolonijalna osvajanja u Gvineji i Senegalu. 212

²³² Engels se osvrće na vojne operacije tokom tri prve godine rata od 1688. do 1697. između Francuske i evropske koalicije — takozvane Augsburške lige. Ova je objedinjavala Holandiju, Nemačko Carstvo (sa austrijskim Habsburzima na čelu), Savoju, Švedsku i niz nemačkih i italijanskih kneževina. Rat je završen mirom u Risvijku (1697), kojim su potvrđene neke izmene predratnih granica. Francuska je morala potvrditi državni preokret u Engleskoj od 1688, koji je doveo na engleski presto neprijatelja kralja Louis-a XIV, holandskog namesnika Williama Oranskog.

Zatim se pominju događaji iz daljih godina rata. 212

²³³ *Gvelfi i Gibelini* — političke partije u Italiji od 12. do 15. veka u periodu borbe između rimskih papa i nemačkih careva. U gvelfe-pristalice pape spadali su najviši trgovački i zanatlijski slojevi italijanskih gradova. Gibelini su većinom bili predstavnici feudalnog plemstva, koji su podržavali careve. 215

²³⁴ Za vreme pohoda generala Bonaparte na severnu Italiju 1797. francuske trupe su zapele Veneciju. To je dovelo do likvidacije Mletačke Republike (koja je postojala od 5. veka) i do podela njenih poseda između Francuske i Austrije mirovnim ugovorom u Kampoformiju (vidi napomenu 141). 215

²³⁵ Od početka 19. veka engleski kolonizatori su težili osvajanju Burme. U prvom burmanskom ratu (1824 - 1826) trupe Istočnoindijske kompanije osvojile su graničnu oblast prema Bengal, Asam, i priobalna mesta Arakan i Tenaserim. Ove oblasti su odsečene od Burme sporazumom o miru u Jandobu (24. februar 1826), na koji su Burmanci bili prinuđeni. Prema ovom sporazumu, Burma je morala da položi i kontribuciju u visini od milion funti sterlinga. U drugom burmanskom ratu (1852) Englezi su zauzeli provinciju Pegu. 216

²³⁶ Prvobitna verzija ovog članka potiče od Engelsa; nju je Marx bitno dopunio i u konačnom obliku poslao u Njujork. Radeći na članku, Marx i Engels su (kao što se to vidi iz izvoda koje su pravili, kao i iz Engelsovog pisma Marxu od 11. marta 1858) prikupljali materijal za članak iz različitih izvora: Engels je uglavnom koristio Napierovu knjigu o ratu na Pirinejskom poluostrvu (vidi nap. 224), a Marx priručnike i enciklopedije. 223

²³⁷ Navedene su neke kolonijalne osvajačke ekspedicije Engleske u kojima je učestvovalo Beresford.

Koristeći ustanak holandskih Bura — kolonista, protiv holandske kolonijalne vlasti, Englezi su 1806. osvojili južno-afričke zemlje oko Rta dobre nade (koloniju Kejp). Izgovor za invaziju dalo je učešće Holandije — u to vreme Napoleonovog vazala — u njegovim ratovima protiv Engleske. Kolonija Kejp zvanično je pripala Englezima posle završetka napoleonskih ratova.

Iste godine vojna ekspedicija Engleza pod komandom kapetana Popema i generala Beresforda pokušala je da zaposedne Buenos Ajres koji je pripadao Španiji, tadašnjem savezniku napoleonske Francuske. Jedan Beresfordov odred, koji uopšte nije naišao na otpor španskih kolonijalnih vlasti, zauzeo je Buenos Ajres, ali su ga opkolili odredi patriotske odbrane Argentinaca i prinu-

dili na predaju. Nova ekspedicija, koju su 1807. uputili Englezi na ušće La Plate, takođe je pretrpela poraz.

Krajem 1807. Beresfordove trupe su zauzele ostrvo Madera, koje je pripadalo Portugalu, pod izgovorom odbrane ostrva od Francuza. Ostrvo je ostalo u rukama Engleza do 1814. 223

- ²³⁸ *Konvencija u Sintri* (Portugal) sklopljena je između vrhovnih komandanata engleske i francuske armije u Portugalu, Darymplea i Junot-a. Prema konvenciji, francuske trupe su se morale povući iz Portugala, u koji su došle u jesen 1807. Konvencija je usledila kao rezultat porazâ koje su francuske trupe 1808. pretrpele od englesko-portugalskih snaga, i kao rezultat narodnih ustanaka na Pirinejskom poluostrvu protiv Napoleonove vladavine. U leto 1808. francuski okupatori su bili isterani iz skoro čitave Španije. Englezi su bili obavezni, prema uslovima konvencije, da Junot-ove trupe svojim brodovima prebace u Francusku, gde su se one pridružile Napoleonovoj armiji od 200 000 ljudi, sa kojom su u novembru 1808. ponovo upale na Pirinejsko poluostrvo. Kod La Korunnja engleska armija generala Moore-a, koja se povlačila, potukla je trupe maršala Soult-a (16. januara 1809) i otplovila 17. i 18. januara 1809. u Englesku pod zaštitom Beresfordove divizije u La Korunji. 223

- ²³⁹ U poslednjim etapama rata na Pirinejskom poluostrvu (1808 - 1814) odigrao se niz bitaka u kojima su savezničke englesko-špansko-portugalske trupe pod komandom Wellingtona nanele poraze francuskim trupama.

U *bici kod Salamanke* 22. jula 1812. Wellingtonove trupe su potisnule armiju maršala Marmont-a. Marmont je pri tom pretrpeo velike gubitke. *Bitkom kod Vitorije* 21. jula 1813. (vidi napomenu 223) glavne snage Francuza su potisnute u Pirineje. Krajem 1813. rat se nastavio na francuskoj teritoriji. U *borbama kod Bajone* (jugozapadna Francuska) Wellingtonove trupe su 9. do 13. decembra 1813. napale utvrđeni logor armije maršala Soult-a i potisnule njegovu vojsku. U proleće 1814, za vreme opšteg napada trupa šeste antifrancuske koalicije u Francuskoj, Wellingtonova jurišna armija odnela je pobeđe nad Soult-ovom vojskom (27. februara kod *Ortesa* i 10. aprila kod Tuluze). Osamnaestog aprila, posle Napoleonove abdikacije, Soult je sa Wellingtonom sklopio primirje. 223

- ²⁴⁰ Ukazivanje na Beresfordovo učešće u gušenju nacionalnooslobodilačke borbe protiv portugalskih kolonizatora, koja je izbila 1817. u brazilskoj severoistočnoj provinciji Pernambuko. Ustanici, koji su vodili borbu za nezavisnu republiku, pretrpeli su poraz. Zemljoposedičko-aristokratski elementi, koji su otada bili na čelu pokreta za otceljenje od Portugala, — 1822. proklamovana je nezavisna brazilska država, — podržavali su u Brazilu reakcionarni monarhistički poredak i ropstvo crnaca. 224

- ²⁴¹ Beresford je podržavao reakcionarne krugove zemljoposedičnika i klera, na čelu sa princom Dom Miguelom, pri gušenju portugalske buržoaske revolucije 1820 - 1823. U maju 1823. engleska i francuska diplomatija su podstakle na ustanak pobunjene kontrarevolucionarne generale i oficire i ovi su ponovo u Portugalu zaveli apsolutističku monarhiju i feudalni poredak. 224

- ²⁴² Hanibal, kartaginski vojskovođa, pretvorio je Italiju u glavno poprište drugog punskog rata (218 - 201. pre n. e.). Godine 218. pre n. e. Hanibal je na čelu najamničke vojske izvršio pohod iz Španije preko Alpa na severnu Italiju. U oktobru iste godine on je u *Ticinu* naneo poraz izviđačkim odredima vojske konzula, koji su bili poslani njemu u susret, a u decembru iste godine pobeđio je ujedinjenu rimsku vojsku na reci *Trebiji*. Kada je već bio prodro u srednju Italiju, Hanibal je u avgustu 216. godine potukao Rimljane u Apuliji kod *Kane*. (Sve tri bitke Engels je opisao u daljem tekstu.) Hanibalov uspeh je, međutim, propao usled pobeđe rimskih trupa u Španiji i na Siciliji, kao i iskrcavanja jedne rimske armije u Severnoj Africi, što je dalo povoda Senatu Kartagine da Hani-

- bala pozove nazad. Godine 202. usledio je Hanibalov poraz u bici kod Zame. Rat je završen potpisivanjem ugovora o miru, koji je sadržavao teške uslove za Kartaginu. 228
- 243 *Punski ratovi* (264 - 241. 218 - 201. i 149 - 146. pre n. e.) vođeni su između dve najveće robovlasničke države starog veka — Rima i Kartagine — oko prevlasti u zapadnim oblastima Sredozemnog mora, osvajanja novih teritorija i sticanja robova. Ishod prvog punskog rata prinudio je Kartaginu da Rimu preda vlast nad Sicilijom i obližnjim ostrvima, posle drugog ona je izgubila flotu, sve neafričke posede (Španiju, Balearska ostrva i druge) i morala je da plati ogromne kontribucije Rimu. Kada su slomili moć Kartagine, Rimljani su u trećem punskom ratu uspeali da unište kartaginsku državu; grad Kartagina je bio razoren. 230 272
- 244 Posredi je bitka kod Kasilinuma (u blizini grada Kapua u severozapadnoj Italiji) godine 554, u kojoj je vizantijski vojskovođa Narzes naneo poraz germanskim plemenima, Francima i Alemanima. Na početku bitke Franci su duboko prodrili u centar vizantijske vojske, ali ih je potom s boka zaobišla Narzesova konjica i napala s leđa, opkolila ih i uništila. Pošto je odbacila nadiruće Franke i Alemane i uništila ostatke italijanske kraljevine Istočnih Gota (493 - 554), čije su glavne snage razbijene još pre sukoba sa Francima, Narzesova vojska je za kratko vreme zavela u Italiji vlast istočnorimskog robovlasničkog carstva (Vizantije). 230
- 245 U *bici kod Merzeburga* (933) trupe Heinricha I, Ptičara, i u *bici na Lehu* (955) trupe njegovog naslednika Otta I su pobedile Madare, koji su u 10. veku prodrili u Nemačku. Ove pobeđe su u znatnoj meri postignute zahvaljujući reorganizaciji nemačke konjice, koju je izvršio Heinrich I. 230
- 246 Saveznička vojska poljskih i nemačkih feudalaca je 9. aprila 1241. kod *Valštata* pretrpela poraz u borbi sa mongolskim osvajačima, koji su bili upeli u srednju Evropu (vidi napomenu 32). 231
- 247 U *bici kod Novare* (severna Italija) 6. juna 1513. švajcarske najamničke trupe, u službi vojvode od Milana, pobedile su francusku vojsku, čiju su glavnu udarnu snagu činili riteri, i prinudili je na povlačenje ka Francuskoj preko Alpa. To je uslovlilo prekid osvajачkog pohoda francuskog kralja Louis-a XII u Italiju godine 1513 — jedan od mnogobrojnih upada stranaca na Apeninsko poluostrvo za vreme italijanskih ratova od 1494. do 1559 (vidi napomenu 34). 232
- 248 Na *Marston-Muru* (Jorkšir) 2. jula 1644. i kod *Nezbija* (Northampton) 14. juna 1645, za vreme engleske buržoaske revolucije, vojska parlamenta je potukla kontrarevolucionarne trupe engleskog kralja Charlesa I. Odlučujuću ulogu u ovoj bici je odigrala konjica koju je predvodio Cromwell, čije su jezgro činili odredi seljaka i zanatlija koji su se naročito odlikovali borbenim duhom, disciplinom i revolucionarnom svešću o dužnosti. Ishod obe bitke, naročito druge, bitno je doprineo pobedi vojske parlamenta u prvom građanskom ratu od 1642 - 1646 (vidi i napomenu 47). 233
- 249 *Šleski ratovi* spadaju u ratove oko austrijskog nasleđa (vidi napomenu 40). Oni su obuhvatali ratne operacije između Pruske i Austrije od upada Friedricha II u Šleziju do zaključenja prvog separatnog mira (prvi šleski rat 1740 - 1742) i ratne operacije Pruske protiv Austrije i njenog saveznika Saksonije od ponovnog početka rata u avgustu 1744. do zaključenja novog separatnog mira (drugi šleski rat 1744/1745). Glavni cilj Friedricha II u ovim ratovima, koji su bili odraz borbe između Pruske i Austrije oko hegemonije u srednjoj Evropi, bilo je osvajanje i pripajanje bogate poljske provincije Šlezije. 234
- 250 Engels svojim rečima iznosi niz odredaba iz instrukcija Friedricha II, posebno iz »Instruction für die Cavallerie im Falle eines Gefechts« od 17. marta 1742, »Instruction für die Obersten und sämtliche Officiere von Regimenten der

Husaren* od 21. marta 1742, »Disposition, wie sich die Officiere von der Cavallerie in einem Treffen gegen den Feind zu verhalten haben* od 25. jula 1744, »Aus der Instruction für die Generalmajors von der Cavallerie* od 14. avgusta 1748. i dr. 234

- ²⁵¹ Nabranjanje niza bitaka koje su vođene za vreme rata za austrijsko nasleđe (1740 - 1748) i sedmogodišnjeg rata (1756 - 1763), — operacija u kojima je konjica igrala značajnu ulogu. U bici kod *Hoefridberga* (ponekad se naziva bitkom kod *Štrigaua*) pruske trupe pod Friedrichom II su 4. juna 1745. potukle trupe Austrije i Saksonije; kod *Keselsdorfa* pruska vojska je potukla saksonske trupe, što je dalo mogućnost Friedrichu II da sa Austrijom i Saksonijom potpiše mirovni sporazum u Drezdenu. Time je završen drugi šleski rat (vidi napomenu 249).

U bici kod *Rozbaha* 5. novembra 1757. trupe Friedricha II potukle su ujedinjene snage Francuza i antipruski raspoloženi nemačkih država.

O bici kod *Lutinije* (5. decembar 1757) vidi napomenu 109.

Kod *Corndorfa* (25. avgusta 1758) trupe Friedricha II vodile su bitku sa ruskom vojskom; u njoj su obe strane pretrpele teške gubitke, ne postigavši nikakav rezultat. Otpor ruskih trupa je osujetio plan Friedricha II da svoje protivnike pojedinačno razbije i pripremi sledeći uspešniji napad na rusku vojsku. 234

- ²⁵² U bici kod *Virburga* 3. septembra 1796, za vreme rata Francuske Republike protiv prve antifrancuske koalicije, austrijske trupe pod komandom nadvojvode Karla pobedile su francusku vojsku generala Jourdana, koji je bio prinuđen da se povuče preko Rajne. Odlučujući udeo u pobedi Austrijanaca imale su akcije njihove brojno velike konjice. 235

- ²⁵³ *Veliko vojvodstvo Varšava* — vazalna država koju je Napoleon I stvorio putem tilzitskog mira od jednog malog dela poljske teritorije, koji je ranije pripadao Pruskoj; godine 1809, posle poraza Austrijanaca, varšavskom vojvodstvu prisajedinjen je jedan deo Poljske koji se nalazio u posedu Austrije. Odlukom bečkog kongresa 1814 - 1815. teritorija vojvodstva Varšava podeljena je između Pruske, Austrije i Rusije. 235

- ²⁵⁴ Kod *Danigkova* (ili kod Mekerna) u Saksoniji savezničke rusko-pruske trupe pod komandom ruskog generala Vitgenštajna pobedile su 5. aprila 1813. francuske trupe vicekralja Eugena. 236

- ²⁵⁵ Godine 451. na *Katalonskim poljima* (u blizini današnjeg grada Šalon-sir-Marn) odigrala se bitka između Huna, koje je predvodio Atila, i trupa zapadnorimskog vojskovođe Aecija, koje su se sastojale od ratnika raznih narodnosti: Germana, Rimljana, Gala, itd. U Atilinoj vojsci su se borili ratnici mnogih evropskih plemena koja su Huni potčinili. Hunska konjica je naterala u bekstvo centar Aecijevih trupa, ali je potom, napadnuta s boka, bila prinuđena da se uz velike gubitke povuče. Nesuglasice među pobednicima su omele da se potpuno unište hunske horde.

Ustanak sepoja — najveći narodni ustanak u Indiji (1857 - 1859) protiv engleskih kolonizatora. Ustanak je izbio u proleće 1857. među tzv. sepojskim jedinicama bengalske armije, koje su se sastojale od Indusa, i zahvatio je najveće okruge severne i centralne Indije. Glavnu pogonsku snagu ustanka su činili seljaci i siromašne gradske zanatlije. Ustanak, koji su predvodili domaći feudalci, raspao se zbog feudalne rasepkanosti Indije, mnogih različitih religija i kasta i zbog vojne premoći kolonizatora. 242

- ²⁵⁶ U bici kod *Vaterloa* 18. juna 1815 (vidi napomenu 51) korpus generala d'Erlona je po Napoleonovoj zapovesti napao levo krilo Wellingtonove savezničke armije. D'Erlon je imao na raspolaganju četiri divizije, od kojih je svaka bila postrojena u jednu kolonu. Bataljoni su bili poredani jedan iza drugog. Zbog takvog poretka, već pri prvom napadu korpus je izgubio znatan deo svog ljudstva. 245

- ²⁵⁷ Kod *Garsija Hernandez*a 23. jula 1812, za vreme rata na Pirinejskom poluostrvu (1808 - 1814), konjica nemačkih legija u savezu sa engleskim trupama Wellingtona napala je zaštitnicu francuske vojske, koja se povlačila posle poraza kod Salamanke (vidi napomenu 239), probila kare pešadije, razjurila je i uhvatila nekoliko stotina zarobljenika. 246
- ²⁵⁸ Redakcija »New American Cyclopaedia« je 1859. prilikom objavljivanja ovog članka u VII tomu enciklopedije dodala spisak izgrađenih utvrđenja u SAD, ili utvrđenja u gradnji, prema podacima od oktobra 1859. U izveštaju je navedena suma izdata za gradnju, popravku i modernizaciju ovih utvrđenja. 248
- ²⁵⁹ Posredi je nemački inženjer Daniel Speckle (Specklin) i njegova knjiga *Architectura von Vestungen* (Straßburg, 1589). 249
- ²⁶⁰ Za vreme rata za špansko nasleđe (1701 - 1714) tvrđavu *Landau*, koja se nalazila u rukama Francuza, opkolile su i zauzele trupe Nemačkog Carstva 1702. Godine 1703. Francuzi su ponovo zauzeli tvrđavu, ali su je sledeće godine opet opsele trupe Carstva i posle tromesečne opsade prinudile na kapitulaciju. Godine 1713. grad Landau su iznova zaposeli Francuzi. 260
- ²⁶¹ *Obrana Beča*, koji je u julu 1683. opsela turska vojska, završila se 12. septembra 1683. porazom koji su nemačko-austrijsko-poljske trupe nanele Turcima. Odlučujuću ulogu u tome su imale poljske trupe kralja Jana Sobjeskog, koje su pohitale u odbranu glavnog grada Austrije. Bitka kod Beča sprečila je prodor Turaka u srednju Evropu. 261
- ²⁶² Glavno Montalembert-ovo delo o utvrđenjima je *La Fortification perpendiculaire, ou Essai sur plusieurs manières de fortifier la ligne droite, le triangle, le quadrangulaire, et tous les polygones*, tom 1 - 5, Paris, 1776 - 1786. 262
- ²⁶³ *Maximilianove kule* — Od 1828. do 1836. oko grada Linca su podignute 32 kule specijalne konstrukcije austrijskog nadvojvode Maximiliana von Estea. Ove kule su podignute u odbrambene ciljeve kao samostalne tvrđave. 263
- ²⁶⁴ *Utvrdeni logor Buncelvicu* predstavlja sistem poljskih utvrđenja, koja su podignuta po naredbi pruskog kralja Friedricha II od 1760. za vreme sedmogodišnjeg rata (1756 - 1763); od 1760. do 1762. trupe Friedricha II su se nekoliko puta branile iz ovog logora od ruskih i austrijskih trupa.
- Linije Torres Vedras* (severozapadno od Lisabona) izgrađene su 1810. po Wellingtonovoj naredbi za zaštitu englesko-portugalske vojske od francuskih trupa. Ove linije, koje su se sastojale od tri reda moćnih utvrđenja, bile su od ogromnog značaja u ratu na Pirinejskom poluostrvu (1808 - 1814); uz pomoć ovih linija bilo je moguće 1810/1811. zadržati napad francuske armije pod maršalom Massénom.
- Francuska utvrđenja *Vajsenburške linije* (Alzas) podigla je 1706, za vreme rata za špansko nasleđe (1701 - 1714), armija maršala Villara koja se tu branila od nemačkih carskih trupa; ova utvrđenja je kasnije upotunio Cormontaigne. Posebno oštra borba za ovladavanje ovim linijama besnela je između Francuske i Austrije za vreme rata Francuske Republike protiv prve antifrancuske koalicije (1792 - 1797).
- O austrijskim utvrđenjima ispred *Verone* i njihovoj ulozi za vreme rata između kontrarevolucionarne austrijske vojske i pijemontskih trupa 1848. vidi u Engelsovim radovima *Po i Rajna* i *Kako Austrija drži Italiju u šahu* (vidi u 16. tomu ovog izdanja, str. 55 - 92 i 29 - 34). 264
- ²⁶⁵ Za vreme nacionalnooslobodilačke borbe Madara protiv Austrijanaca (1848/1849) utvrđeni logor kod tvrđave *Komarno* omogućio je mađarski vojsci da se odupre napadima brojno nadmoćnijih austrijskih trupa. Tvrđava Komarno

- je bila opsednuta od januara do aprila i od jula do septembra 1849. i predata je Austrijancima tek 27. septembra. 267
- ²⁶⁶ *Dorci* — jedna od glavnih grupa starogrčkih plemena koja su se u 12. i 11. veku pre n. e. sa severa spustila i naselila na Peloponesko poluostrvo i južna ostrva Egejskog mora. U poređenju sa plemenima koja su se ranije naselila u Grčkoj — Ahejcima, Joncima i Eolcima — Dorci su sačuvali više patrijarhalno-arhaičnih crta u svom društvenom sistemu. Međutim, proces ukidanja prvobitnog društva doveo je i kod Doraca do izdvajanja aristokratije, a između 8. i 6. veka pre n. e. do obrazovanja robovlasničkih država, od kojih je najjača bila Sparta. 268
- ²⁶⁷ *Samničanskim ratovima* (343 - 341, oko 327 - 304. i 298 - 290. pre n. e.) nazivaju se ratovi između Rimljana i Samnita (grupe italjskih plemena koja su naseljavala brdovite oblasti srednjih Apenina) u periodu rata Rima oko prevlasti u srednjoj Italiji. Pobjeda nad Samnitima je bila prelomni trenutak u učvršćivanju robovlasničke države i ujedinjenju italjskih plemena pod vlašću Rima. 272
- ²⁶⁸ Kod *Laupena* (u blizini Berna) 21. juna 1339. švajcarska pešadija, koja se sastojala od slobodnih seljaka, pobedila je udruženu vojsku austrijskih, nemačkih i italijanskih feudalaca. Bitka je bila značajna etapa u borbi švajcarskih kantona za nezavisnost (vidi i napomenu 33). 277
- ²⁶⁹ Misli se na rat ujedinjene kraljevine Kastilje i Aragonije (španske monarhije) protiv emirata Granada (1481 - 1492), koji je predstavljao poslednju etapu oslobođanja Pirinejskog poluostrva od Mavara — ponovno osvajanje (vidi napomenu 181). Rat je završen time što su Španci zauzeli Granadu. 278
- ²⁷⁰ Kod *Leksingtona* i *Konkorda* (Masačusets) 19. aprila 1775. engleske regularne trupe su pretrpele poraz od američkih ustanika, čije su linije bile nepovezane. Ove bitke su predstavljale početak rata severnoameričkih kolonija Engleske za svoju nezavisnost. 286
- ²⁷¹ Rat Francuske i Kraljevine Sardinije (Pijemonta) protiv Austrije trajao je od 29. aprila do 8. jula 1859. Napoleon III, koji je nameravao da prigrabi italijanske teritorije i da posredstvom jednog uspešnog lokalnog rata učvrsti bonapartistički režim u Francuskoj, započeo je ovaj rat pod parolom «oslobođenja» Italije. Italijanska krupna buržoazija i plemstvo nadali su se da će moći, bez učešća narodnih masa, ratom ostvariti ujedinjenje Italije pod hegemonijom dinastije Savoja, koja je vladala u Pijemontu. Uplašen dimenzijama nacionalnooslobodilačkog pokreta protiv austrijskog ugnjetavanja Italije, u težnji da zadrži političku rasepkanost Italije, u strahu od vojnih komplikacija u slučaju produženja rata, Napoleon III je bio prinuđen da posle nekoliko pobeda francusko-pijemontskih trupa 11. jula iza leđa Sardinije sklopi sa Austrijom separatan mir u Vilafranki. Rat je doneo Francuskoj Savoju i Nicu; Lombardija je pripojena Sardiniji. Venecija je i dalje ostala pod vlašću Austrije. 289 394
- ²⁷² Na kraju ovog članka redakcija «New American Cyclopaedia» je dodala jedan pasus u kome su data obaveštenja o razvitku ratne mornarice SAD od 1775. U ovom odeljku su dati podaci o nastanku američke ratne mornarice, pa sve do momenta izdavanja XII toma enciklopedije (1861), u kome je izašao Engelsov članak, napisan nekoliko meseci ranije. 290
- ²⁷³ Tokom prvog *punskog rata* od 264. do 241. pre n. e. (vidi napomenu 243) Rimljani, koji prvobitno nisu raspolagali sredstvima za borbu sa velikim pomorskim ratnim snagama Kartagine, izgradili su za tadašnje vreme moćnu flotu, uz pomoć koje su naneli niz poraza kartaginskoj floti. Time je bila potkopana pomorska moć Kartagine. Uspehu Rimljana doprinelo je i uvođenje pokretnih mostova. 290

- 274 Malu rusku tvrdavu *Kinburn*, koja je štítala pristup u zaliv Dnjepar-Bug, za vreme krimskog rata s mora je bombardovala 17. oktobra 1855. saveznička englesko-francuska flota. U bombardovanju su učestvovala tri francuske oklopne, ploveće baterije. 297
- 275 Marxov pamflet *Gospodin Vogt* izišao je kao odgovor na klevetničku knjigu vulgarnog demokrate i bonapartističkog agenta Karla Vogta *Mein Prozeß gegen die Allgemeine Zeitung*, koja je bila uperena protiv Marxa i proleterskih revolucionara koje je on predvodio. Vogtov spis je izišao u decembru 1859; u januaru 1860. berlinski list »National-Zeitung» je u dva nastavka objavio Vogtov elaborat klevetničkog sadržaja. U interesu proleterske partije koja je bila u formiranju, Marx se odlučio da Vogtu odgovori preko štampe i da sudskim putem goni list »National-Zeitung» zbog kleveta. Krajem januara 1860. Marx je počeo de prikuplja materijal za knjigu protiv Vogta i za proces protiv lista »National-Zeitung». U tom cilju on se pismeno obratio nizu ličnosti koje su sa njim bile povezane zajedničkim političko-revolucionarnim radom i zamolio ih za materijal kojim bi bio raskrinken Vogt. Sredinom februara 1860. Marx je počeo da šalje u Berlin svom advokatu, pravnom savetniku Weberu, optužni materijal protiv Zabela, urednika lista »National-Zeitung». U periodu od aprila do oktobra 1860. Marxovu optužbu su bez ikakvog vidnog razloga odbile sve pruske sudske instancije.

Istovremeno sa pripremom materijala za proces Marx je radio na polemičkom spisu protiv Vogta. U tu svrhu on je studirao političku i diplomatsku istoriju 18. i 19. veka, pravio mnogobrojne izvode iz knjiga i novina o pitanjima spoljne politike i putovao u posetu Engelsu u Mančester, da bi od pisama i dokumenata koji su se nalazili kod Engelsa izdvojio ona koja odražavaju delatnost proleterskih revolucionara i njihovu borbu protiv raznih neprijateljskih strujanja. U septembru 1860. Marx je uglavnom završio rad na pamfletu; posle odbijanja njegove tužbe protiv Zabela od strane pruskih sudskih instancija, on je napisao još jednu dodatnu glavu, *Jedan proces*, u kome je podvrgao oštroj kritici pruski sudski sistem. U novembru je Marx završio rad na pamfletu i dao mu naslov »*Gospodin Vogt*». Spis je izašao 1. decembra 1860; on je izdat u Londonu kod izdavača Petscha, a štampan je kod Hirschfelda. Za Marxova i Engelsova života nije izašlo nijedno novo izdanje. Jedino je prilog 4 uz *Gospodina Vogta* (»Kelnski komunistički proces») objavljen kao dodatak *Otkrićima o komunističkom procesu u Kelnu* (prvo izdanje 1853), koja su ponovo izdata 1875. u Lajpcigu. Treće izdanje *Otkrića*, 1885, Engels je dopunio nekim neznatnim prilozima. 301

- 276 »*Volks-Zeitung*» — demokratski dnevni list, izlazio je od 1853. u Berlinu.
»*Die Reform*» — liberalni dnevni list, izlazio je od 1848. do 1892. u Hamburgu. 303
- 277 »*National-Zeitung*» — buržoaski dnevni list koji je izlazio od 1848. do 1915. u Berlinu; pedesetih godina zastupao je liberalna strujanja; od 1915. »8 Uhr-Abendblatt/National Zeitung». 303
- 278 Karl Vogt, *Mein Prozeß gegen die Allgemeine Zeitung*, Genf, Dezember/1859.
»*Allgemeine Zeitung*» — buržoaski dnevni list, osnovan 1798; od 1810. do 1882. izlazio je u Augsburgu. Pedesetih i šezdesetih godina podržavao je planove o nacionalnom jedinstvu Nemačke pod hegemonijom Austrije. 303
- 279 Ovde se Marx poziva na svoje razmimoilaženje sa Lassalle-om o putevima nacionalnog ujedinjenja Nemačke i Italije.

O italijanskom ratu vidi napomenu 271. 304

- 280 *Družina palikuća* (*Schwefelbande*) — prvobitni naziv jednog studentskog udruženja na Univerzitetu u Jeni sedamdesetih godina 18. veka, koji je takav glas stekao zbog skandala što su ih izazvali njegovi članovi; izraz »družina palikuća» kasnije je bio opšti pojam za lupešku družinu. 305

- ²⁸¹ Da bi ismejao Karla Vogta, Marx često koristi to što se prezime »Vogt« poklapa sa srednjovekovnom službenom titulom.

Nasledni Vogt na Nihilburgu, tj. u gradu koji ne postoji, ličnost iz satiričnog romana Johanna Fischarta *Geschichtklitterung und Aller Praktik Großmutter*. Fischartovo delo, koje je izišlo 1575. predstavlja slobodno prezden nemački prevod romana *Gargantua i Pantagruel* François Rabelais-a. Marx nešto niže citira Fischartovo delo. 305

- ²⁸² *Glavnom knjigom* Marx naziva Vogtovu knjigu *Mein Prozeß gegen die Allgemeine Zeitung* za razliku od drugih, manjih Vogtovih napisa u štampi na istu temu. 305

- ²⁸³ Marx misli na Vogtov članak *Zur Warnung* od 23. maja koji je izišao u prilogu br. 150 lista »Schweizer Handels-Courier« od 2. juna 1859.

»*Schweizer Handels-Courier*« — buržoaski dnevni list; izlazio je od 1853. do 1909. u Bilu (Švajcarska). Pedesetih i šezdesetih godina zastupao je bonapartistička shvatanja. Ovaj list Marx katkad ironično naziva bilski »Commis voyageur«. 305

- ²⁸⁴ Shakespeare, *Henri IV*, prvi deo, II čin. (Pričajući izmišljenu priču o svom sukobu sa banditima, Falstaf preteruje i sve više i više se oduševljava svojom izmišljotinom. Po njegovoj priči, banditi su nosili haljine od krutog platna i svetlozelene kapute.) 306

- ²⁸⁵ *Republikanski ustanak* u Badenu, koji je izbio krajem septembra 1848. podigla je grupa nemačkih emigranata pod vodstvom Gustava Struvea, koji je 21. septembra došao iz Švajcarske. Uz pomoć naoružanih odreda badenskih demokrata i lokalne gradske straže, Struve je proklamovao Nemačku Republiku. Posle nekoliko dana ustanak su ugušile badenske trupe, Struve i niz drugih učesnika ustanka uhapšeni su i osuđeni na duže kazne zatvora i upućeni na izdržavanje u zatvor grada Bruksala (Baden). U maju 1849. za vreme novog ustanka u Badenu, Struvea i druge političke zatvorenike oslobodili su ustanici.

Kampanja za državni ustav — borba za odbranu državnog ustava koji je 28. marta 1849. usvojila Frankfurtska nacionalna skupština; ona je predstavljala poslednju etapu buržoasko-demokratske revolucije u Nemačkoj 1848/1849. Vlade skoro svih većih nemačkih država (Pruska, Saksonija, Bavarska, Hanover i druge) odbile su da priznaju ustav. Maja i juna 1849. u Rajnskoj provinciji, Drezdenu, Badenu i Falačkoj došlo je do oružanih borbi narodnih masa, u čijem su se vodstvu često nalazili neodlučni i kolebljivi sitnoburžoaski demokrati. Ustanici nisu dobili nikakvu podršku Frankfurtske nacionalne skupštine; pobuna je bila izolovana i spontana i surovo je ugušena sredinom jula 1849. O karakteru i toku ovih borbi u kojima je učestvovao Engels, vidi *Nemačka kampanja za državni ustav* (u 10. tomu ovog izdanja, str. 91 - 164) i *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj* (u 11. tomu ovog izdanja, str. 3 - 85). 309

- ²⁸⁶ U septembru 1849. Marx je izabran u Komitet za pomoć nemačkim političkim izbeglicama koji je obrazovan pri Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika. Da bi osujetio pokušaj sitnoburžoasko-demokratskih emigranata da izvrše uticaj na proleterske elemente londonske emigracije, Komitet za pomoć nemačkim političkim izbeglicama pretvorio se u Socijaldemokratski emigrantski komitet, u čije rukovodstvo je ušao i Engels. Sredinom septembra 1850. Marx i Engels su objavili svoje istupanje iz emigrantskog komiteta, jer je većina članova bila pod uticajem frakcije Willich-Schapper. 309

- ²⁸⁷ *Karbonari (carbonari)* — tajno političko društvo koje je početkom 19. veka postojalo u Italiji i dvadesetih godina 19. veka u Francuskoj. Italijanski karbonari, koji su u svojim redovima okupljali predstavnike gradske buržoazije, poburžo- aženog plemstva, oficirskih krugova, sitne buržoazije i seljaštva, istupali su za

- nacionalno jedinstvo i nezavisnost Italije i slobodoumne državne reforme. Francuski karbonari, kojima su pripadali predstavnici raznih političkih struja, imali su za cilj svrgavanje dinastije Bourbona. 309
- ²⁸⁸ Marx naziva Johanna Gottfrieda Rademachera čudotvornim lekarom aludirajući na naslov njegove knjige *Rechtfertigung der von den Gelehrten misskannten, verstandesrechten Erfahrungsheillehre der alten scheidende künftigen Geheimärzte und treue Mittheilung des Ergebnisses einer 25 jährigen Erprobung dieser Lehre am Krankenbette*. 310
- ²⁸⁹ *Decembarskom družinom* Marx naziva učesnike bonapartističkog državnog udara od 2. - 4. decembra 1851. koji je doveo do uspostavljanja kontrarevolucionarnog režima Drugog carstva u Francuskoj (1852 - 1870) pod Napoleonom III. U pripremi ovog državnog udara značajnu ulogu je imalo Društvo od 10. decembra, stvoreno 1849. (tako je nazvano u čast izbora 10. decembra 1848. kada je njihov štićenik Louis Bonaparta izabran za predsednika Francuske Republike), čiju je ocenu Marx dao u. daljem tekstu. 310
- ²⁹⁰ U citiranom odeljku iz *Osamnaestog brimera Louis-a Bonaparte* Marx svuda menja »društvo« u reč »družina«. 310
- ²⁹¹ Reč je o pokušaju Louisa-Bonaparte da za vreme Julske monarhije izvrši državni udar pomoću vojnog puča. On je uspeo da 30. oktobra 1836, uz pomoć nekih bonapartistički nastrojanih oficira, mobilise dva artiljerijska puka strasburškog garnizona. Već posle nekoliko časova ustanici su bili razoružani. Sam Louis Bonaparta je uhapšen i proteran u Ameriku. Koristeći izvesno oživljavanje bonapartističkog raspoloženja u Francuskoj, on se sa zavereničkom klikom iskrcao u Bulonju i pokušao da podigne ustanak među vojskom tamošnjeg garnizona. Ovaj pokušaj se takođe završio potpunim fiaskom. Louis Bonaparta je osuđen na doživotni zatvor ali je 1846. pobegao u Englesku. 311 417
- ²⁹² Shakespeare, *Snovidenje u noć ivanjsku*, treći deo, I čin, druga scena. 311
- ²⁹³ *Nacionalni ateljei*, nazivani i *nacionalnim radionicama*, stvoreni su odmah posle februarske revolucije 1848. dekretom francuske privremene vlade. Time se imalo za cilj da se, s jedne strane, među radnicima diskredituju ideje Louis-a Blanca o organizacijama radnika i, s druge strane, da se vojno organizovani radnici nacionalnih ateljea iskoriste u borbi protiv revolucionarnog proletarijata. Pošto nije uspeo ovaj provokatorski plan da se radnička klasa pocepa i pošto se revolucionarno raspoloženje radnika zaposlenih u nacionalnim ateljeima pojačalo, buržoaska vlada je preduzela niz mera za ukidanje nacionalnih ateljea (ograničenje broja radnika zaposlenih u njima, slanje na izvođenje javnih radova u provinciji itd.). Ove provokacije su izazvale veliko uzbuđenje pariskog proletarijata i bile su povod za početak pariskog junskog ustanka. Posle ugušenja ustanka Cavaignacova vlada je 3. jula 1848. izdala dekret o ukidanju nacionalnih ateljea.
- Mobilna garda* je formirana dekretom privremene vlade od 25. februara 1848. za borbu protiv revolucionarnih narodnih masa. Ove trupe je uglavnom sačinjavao lumpenproletarijat i one su ukinute posle ugušenja pariskog junskog ustanka. 311
- ²⁹⁴ Regentstvo Philippe-a od Orleansa, do punoletstva Louis-a XV, trajalo je od 1715. 312
- ²⁹⁵ *Sveta riza trijerska* — relikvije čuvane u trijerskoj katedrali predstavljaju, navodno, odeću koja je skinuta sa Hrista prilikom njegovog pogubljenja. Sveta riza trijerska je bila predmet obožavanja hodočasnika. 312
- ²⁹⁶ Shakespeare, *Henri IV*, prvi deo, III čin, treća scena. 313

- ²⁹⁷ *«Das Volk»* — nedeljni list koji je na nemačkom jeziku izlazio od 7. maja do 20. avgusta 1859. u Londonu. Osnovao ga je kao zvanični organ Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu nemački publicista i sitnoburžoaski demokrat Elard Biscamp. Od br. 2. Marx je nezvanično saradivao u listu, pružanjem saveta i pomoći, redigovanjem članaka, organizovanjem akcija za finansijsku pomoć itd. U br. 6. redakcija je dala zvanično saopštenje o saradnji Marxa, Engelsa, Freiligratha, Wilhelma Wolffa i Heinricha Heisea (vidi u 16. tomu ovog izdanja). Od ovog trenutka Marx je faktički bio urednik lista, koji je sve više bio organ proleterskih revolucionara. Početkom jula Marx je preuzeo celokupno rukovođenje listom.
- List *«Das Volk»* je zastupao revolucionarnu teoriju i taktiku proleterske borbe, koju su izgradili Marx i Engels, raspravljao pitanja klasne borbe proletarijata i odlučno se borio protiv predstavnika sitnoburžoaske ideologije. List je sa stanovišta proleterskog internacionalizma analizirao događaje austrijsko-italijansko-francuskog rata 1859. i pitanje ujedinjenja Nemačke i Italije, razotkrivao reakcionarnu spoljnu politiku velikih evropskih sila i vodio konsekventnu borbu protiv bonapartizma i njegovih otvorenih i prikrivenih pristalica.
- U listu *«Das Volk»* izišli su Marxov predgovor njegovom spisu *Prilog kritici političke ekonomije* i pet članaka, uključujući i nezavršenu seriju članaka *Quid pro quo*, devet Engelsovih članaka kao i recenziju Marxovog spisa *Prilog kritici političke ekonomije*, zatim Marxove i Biscampove marginalije o sadržaju lista *«Hermann»* (što su ga izdavali nemački sitnoburžoaski demokrati u Londonu), koje su objavljene u rubrici *«Gatherings from the Press»*. Pored toga, niz drugih članaka i *«Politički pregled»* pokazuju jasne tragove Marxove redakcijske dorade. Ukupno je izišlo 16. brojeva lista. List je prestao da izlazi 20. avgusta 1859. zbog nedostatka novčanih sredstava. 313
- ²⁹⁸ O *dva Ričmonda*, ili o još jednom Ričmondu govori su u prilici kada se neočekivano pojavi i drugi protivnik. Ove reči potiču iz Shakespeare-ove tragedije *Ričard III*, V čin, četvrta scena. 314
- ²⁹⁹ U aprilu 1848. izbio je u Badenu ustanak republikanaca. Jedan od vođa je bio Friedrich Hecker. Heckerov odred, kao i druge ustaničke grupe potukli su vladine trupe. Ustanak je pretrpeo poraz. Neki učesnici ustanka kasnije su prišli trupama koje je u novembru 1848. organizovao Willich u *Bezansoni* (Francuska) od nemačkih emigranata — radnika i zanatlija. Pripadnike ovih trupa materijalno je pomagala francuska vlada; međutim, početkom 1849. ova pomoć je prestala. Ovim trupama se kasnije priključio dobrovoljački korpus, koji je pod Willichovom komandom učestvovao u borbama badensko-falačke ustaničke armije u maju i junu 1849. 314
- ³⁰⁰ Shakespeare, *Makbet*, I čin, peta scena. 315
- ³⁰¹ Schiller, *Viljem Tel*, I čin, četvrta scena. 315
- ³⁰² *Velikom avanturom sa «izgubljenim bubnjem»* Marx ironično naziva nastojanja Napoleona III i bonapartističkih krugova, koja je u štampi podržavao Vogt, da se zauzme leva obala Rajne; ove planove bonapartista Marx upoređuje sa komičnim epizodama Shakespeare-ovog komada *Sve je dobro što se dobro svršilo* (III čin, 5. i 6. scena, IV čin, 1. i 3. scena) u kojima kapetan Parol polazi da traži izgubljeni bubanj, da ga na kraju njegov bivši saputnik raskrinka kao plašljivu, hvalisavu i podmitljivu osobu. 315
- ³⁰³ *Džekom*, tako kod Shakespeare-a bekrije nazivaju ser Džona Falstafa. 315
- ³⁰⁴ *«Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie»* — dnevni list, koji je u redakciji Karla Marxa izlazio od 1. juna 1848. do 19 maja 1849. u Kelnu. Članovi redakcije su bili Friedrich Engels, Wilhelm Wolff, Georg Werth; Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath i Heinrich Bürgers.

Kao borbeni organ proleterskog krila demokratije, »Neue Rheinische Zeitung« bile su vaspitač narodnih masa u borbi protiv kontrarevolucije. Uvodnike o najznačajnijim pitanjima nemačke i evropske revolucije po pravilu su pisali Marx i Engels.

Odlučan i nepomirljiv stav lista »Neue Rheinische Zeitung«, njegov borbeni internacionalizam, njegova politička otkrića, već prvih meseci izlaženja izazvali su hajku feudalno-monarhističke i buržoasko-liberalne štampe kao i mere progona koje je sprovela pruska vlada i koje su još pojačane posle kontrarevolucionarnog prevrata u Pruskoj novembra/decembra 1848.

Bez obzira na sve progone i političke kazne list »Neue Rheinische Zeitung« hrabro je branio interese revolucionarne demokratije, a time i interese proletarijata. U maju 1849, kada je kontrarevolucija prešla u opšti napad, pruska vlada je izdala naredbu o Marxovom proterivanju iz Pruske, pošto mu je već bila uskratila državljanstvo. Njegovo proterivanje i represalije protiv drugih urednika »Neue Rheinische Zeitung« prinudile su redakciju da obustavi izdavanje lista. Poslednji broj »Neue Rheinische Zeitung« (br. 301 od 19. maja 1849) izišao je u crvenoj štampi. U svom oproštajnom apelu radnicima Kelna redaktori uzvikuju: »Vaša poslednja reč biće svuda i uvek: *Emancipacija radničke klase!*« — »Neue Rheinische Zeitung« bile su najbolji, nenadmašan organ revolucionarnog proletarijata. — (Lenjin). 315

- ³⁰⁵ Nacionalnooslobodilački rat Šlezvig-Holštajna, koji je imao za cilj otepljenje od Danske, počeo je marta 1848. pod uticajem februarske revolucije u Francuskoj i martovske revolucije u Nemačkoj. S prekidima, on je trajao do kraja juna 1850. Iz obzira prema javnom mnenju u Nemačkoj — pravedna borba Šlezvig-Holštajna je naišla na punu podršku nemačkog naroda — pruska vlada je aprila 1848. počela prividan rat protiv Danske, neprekidno postupajući izdajnički prema revolucionarnoj armiji Šlezvig-Holštajna, koja je na kraju pretrpela poraz.

Juriš na arsenal u Primu 17. i 18. maja 1848. izvršili su demokrati uz pomoć trijerskih radnika i radnika iz okolnih mesta. Cilj napadača je bio da se zapleni oružje, da bi se mogao podići ustanak za zaštitu državnog ustava. Iako su ustanici privremeno bili zauzeli arsenal, pokret su uskoro ugušile prispele vladine trupe. 315

- ³⁰⁶ »*Revue contemporaine*« — polumesečni časopis, izlazio je od 1851. do 1870. u Parizu. Za vreme Druge republike organ Stranke reda, koji je objedinjavao legitimiste i orleaniste; posle državnog udara od 2. decembra 1851. organ bonapartista. Članak Edouard Simona *Le procès de M. Vogt avec la gazette d'Augsbourg* izišao je u »*Revue contemporaine*« od 15. februara 1860. Marxovu ocenu ovog članka vidi u ovom tomu, str. 359 / 360, 375 i 454 - 456. 317
- ³⁰⁷ Misli se na spis Karla Marxa *Prilog kritici političke ekonomije* (vidi u 20. tomu ovog izdanja). 317
- ³⁰⁸ Pominjući ovde »bundšu« (opanak) — tajni revolucionarni savez seljaka koji je u Nemačkoj delovao u predvečerje seljačkog rata od 1525 — Schily misli na Savez komunista, kojim su rukovodili Marx i Engels. Schily naglašava nepostojanje bilo kakve veze između članova Družine palikuća i Saveza komunista. 318
- ³⁰⁹ *Cercle social* — organizacija koju su osnovali predstavnici demokratske inteligencije, koja se istakla u Parizu tokom prvih godina francuske buržoaske revolucije krajem 18. veka. U istoriji komunističkih ideja mesto Cercle social je određeno time što je njegov ideolog Claude Fauchet postavio zahtev za ravnopravnom podelom zemlje, ograničenjem velikih poseda, kao i zahtev: posao za sve građane sposobne za rad. Claud Fauchet-ova kritika formalne jednakosti, koju je proklamovala francuska revolucija, pripremila je znatno smelije istupanje Jacques Roux-a, jednog od vođa »Besnih« (enragés), o ovim pitanjima.

- Najveći broj buržoasko-revolucionarnih jakobinaca odbacivao je ideje socijalizma jednakosti, koje su zastupali članovi Cercle social, a posebno »Besnio. 320
- 310 Izmenjena Falstafova izreka — Shakespeare *Henri IV*, prvi deo, II čin, četvrta scena. 321
- 311 »*Grütli*« udruženje (»Rütli« udruženje) — švajcarska sitnoburžoasko-reformistička organizacija, osnovana 1838. za prosvetavanje radnika i zanatlija. Godine 1901. »Grütli« udruženje se ujedinilo se Švajcarskom socijaldemokratskom partijom, s kojom se potpuno stopilo 1925. Naziv »Grütli« podvlači švajcarski nacionalni karakter organizacije. Prema jednoj švajcarskoj legendi, 1307. godine na noćnom sastanku na Rütliu, jednom proplanku na Urskom jezeru, predstavnici tri planinska kantona Svic, Uri i Untervalden položili su zakletvu o zajedničkoj borbi protiv vladavine Habsburga. Marx koristi ovu okolnost za ironičnu primedbu, upućenu Vogtu. 321
- 312 Schiller, *Wiljem Tel*, prvi čin, treća scena. 322
- 313 Shakespeare, *Henri IV*, prvi deo, II čin, četvrta scena. 322
- 314 *Badinguet* — ovaj nadimak je dat Napoleonu III zato što je 1846. u odeći jednog gradevinskog radnika sa ovim imenom, pobjegao iz zatvora Ham.
- Marianne* — naziv tajnog republikansko-antibonapartističkog društva u Francuskoj, osnovanog 1850. Za vreme Drugog carstva ono se borilo protiv Napoleona III. 323
- 315 *Savez komunista* — prva međunarodna i nemačka komunistička organizacija proletarijata. Pre osnivanja Saveza komunista Marx i Engels obavili su veliki posao, usmeren na ideološko i organizaciono spajanje socijalista i naprednih radnika raznih zemalja. U tom cilju oni su 1846. u Briselu stvorili komunistički Dopisni komitet. Marx i Engels su zastupali ideje naučnog komunizma u istrajnoj borbi protiv Weitlingovog komunizma jednakosti, protiv »istinskih« socijalista i protiv Proudhonove sitnoburžoaske utopije, koja je naročito uticala na članove Saveza pravednih. Savez pravednih, zaverenička organizacija radnika i zanatlija, imao je opštine u Nemačkoj, Francuskoj, Engleskoj i Švajcarskoj. Pošto se londonsko rukovodstvo Saveza pravednih uverilo u ispravnost Marxovih i Engelsovih shvatanja, predložilo im je krajem januara 1847. da pristupe Savezu, da sudeluju u njegovoj reorganizaciji, i da naprave program Saveza koji bi počivao na principima koje su oni proklamovali. Marx i Engels su za to dali svoj pristanak.

Početkom juna 1847. u Londonu je održan kongres Saveza pravednih, koji je posle promene imena Saveza ušao u istoriju kao prvi kongres Saveza komunista. Na kongresu su učestvovali Engels i Wilhelm Wolff. Stara nedovoljno jasna lozinka — »Svi ljudi su braća« — zamenjena je međunarodnom lozinkom borbe proleterske partije — »Proleterci svih zemalja, ujedinite se!« Kongres je izradio »Statut Saveza komunista« u čijoj su obradi aktivno učestvovali Marx i Engels. U novom statutu su precizno formulisani krajnji ciljevi komunističkog pokreta i uklonjene one tačke koje su Savezu pravednih davale zaverenički karakter; novi savez se zasnivao na demokratskim principima. Statut je konačno potvrđen na drugom kongresu Saveza komunista u decembru 1847 (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 498 - 502). Marx i Engels su učestvovali u radu drugog kongresa, koji je održan u Londonu od 29. novembra do 8. decembra 1847. Oni su u diskusijama branili principe naučnog komunizma, koje je kongres jednoglasno odobrio. Po nalogu kongresa, Marx i Engels su zatim napisali program Partije, *Manifest Komunističke partije*, koji je u februaru 1848. objavljen u Londonu (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 377 - 405).

Odmah posle izbijanja februarske revolucije rukovodstvo Saveza je sa Centralne uprave u Londonu preneto na briselsku okružnu upravu, kojom je rukovodio Marx. Marx je 3. marta proteran iz Brisela i preselio se u Pariz. Isto-

vremeno je Pariz postao novo sedište Centralne uprave, u koju je izabran i Engels. U drugoj polovini marta i početkom aprila 1848. Centralna uprava je organizovala povratak nekoliko stotina nemačkih radnika, većinom članova Saveza komunista, radi učešća u započetoj nemačkoj revoluciji. Politički program Saveza komunista u revoluciji od 1848. odgovarao je *Zahtevima Komunističke partije u Nemačkoj* (vidi u 8. tomu ovog izdanja, str. 3/4), koje su Marx i Engels napisali krajem marta.

Prilikom dolaska u Nemačku, početkom aprila 1848, Marx, Engels i njihove pristalice verovali su se da onih dve-tri stotine članova Saveza komunista, rasutih po čitavoj zemlji, zbog svoje izolovanosti, zaostalosti Nemačke i nedovoljne političke svesti nemačkih radnika, nisu u stanju da izvrše vidniji uticaj na široke narodne mase. U vezi s tim Marx i Engels su smatrali nužnim da pristupe krajnjoj levcici, faktički proleterskom krilu demokratskog pokreta. Oni su pristupili Demokratskom društvu u Kelnu i preporučili njegovim pristalicama da se priključe demokratskim organizacijama, da bi u njima branili pozicije revolucionarnog proletarijata, kritikovali nedoslednost i kolebljivost sitnoburžoaskih demokrata i naterali ih na odlučnije postupke. Istovremeno su Marx i Engels skrenuli pažnju svojih pristalica na organizacije radničkih udruženja, na nužnost političkog prosvetavanja proletarijata i stvaranja pretpostavki za obrazovanje masovne proleterske partije. Usmeravajući i rukovodeći organ za članove Saveza komunista bio je list «*Neue Rheinische Zeitung*» (vidi napomenu 304), koji su uređivali Marx i Engels.

U aprilu 1849. Marx, Engels i njihove pristalice istupili su iz Demokratskog društva. Političko iskustvo koje su stekle radničke mase, razočaranje koje su im priredili sitnoburžoaski demokrati, — sve je to omogućilo da se sada pokrene pitanje osnivanja samostalne proleterske partije. Međutim, Marx i Engels nisu uspeali da ostvare ovaj plan, jer je uskoro počeo ustanak u jugozapadnoj Nemačkoj, čiji je poraz značio kraj nemačke revolucije.

U toku revolucije se pokazalo da su shvatanja Saveza komunista, izložena u *Manifestu Komunističke partije*, bila jedino ispravna i da je Savez bio izvanredna škola revolucionarne delatnosti; njegovi članovi su svuda aktivno učestvovali u pokretu; oni su u štampi, na barikadama i bojnom polju branili pozicije revolucionarne klase — proletarijata.

Poraz revolucije je naneo težak udarac Savezu komunista. Mnogi članovi Saveza su se našli u zatvoru ili emigraciji, izgubljene su njihove adrese, pokidane veze; opštine su svuda prestale da rade. A iz van granica Nemačke Savez je pretrpeo znatne gubitke.

U jesen 1849. skupila se većina rukovodećih funkcionera Saveza u Londonu. Napori nove Centralne uprave, koju su reorganizovali i predvodili Marx i Engels, doveli su do obnavljanja ranije organizacije i oživljavanja delatnosti Saveza komunista u proleće 1850. U martu 1850. Marx i Engels su napisali *Poruku Centralne uprave Savezu* (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 203 - 211), u kojoj je izveden bilans revolucije od 1848/1849. i postavljen zadatak da se stvori samostalna, od sitnoburžoaske demokratije nezavisna partija proletarijata. U *Poruci* je prvi put formulisana ideja permanentne revolucije. Od marta 1850. izdavan je novi organ za komunističku propagandu, časopis «*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*» (vidi u 10. tomu ovog izdanja).

U leto 1850. u Centralnoj upravi Saveza komunista zoštrila su se principi-jelna razmimoilaženja o pitanju taktike. Većina Centralne uprave, pod vodstvom Marxa i Engelsa, odlučno je istupila protiv sektaške, avanturističke taktike, koju je predložila frakcija Willich-Schapper, po kojoj je trebalo odmah podići revoluciju, ne vodeći računa o objektivnim zakonitostima i realnom političkom stanju u Evropi. Nasuprot tome, Marx i Engels su naglašavali da je propaganda naučnog komunizma i priprema proleterskog revolucionarnog kadra za buduću revolucionarnu borbu glavni zadatak Saveza komunista u uslovima ponovnog

napredovanja reakcije. Delatnost frakcije Willich-Schapper dovela je sredinom septembra 1850. do raskida. Na sednici od 15. septembra 1850 (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 499 - 502) na Marxov predlog prenetu su punomoćja Centralne uprave na kelnsku Okružnu upravu. Sve opštine Saveza komunista u Nemačkoj su odobrile odluku većine londonske Centralne uprave. Na osnovu Marxovih i Engelsovih uputstava, nova Centralna uprava u Kelnu je decembra 1850. izradila novi statut Saveza (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 487 - 489). Policijski progoni i hapšenja članova Saveza komunista, doveli su u maju 1851. do faktičkog prekida rada Saveza komunista u Nemačkoj. Sedamnaestog novembra 1852. neposredno posle završetka kelnskog komunističkog procesa, na Marxov predlog, Savez je objavio svoje raspuštanje.

Savez komunista je, kao škola proleterskih revolucionara, kao prva samostalna proleterska partija, kao preteča Međunarodnog udruženja radnika (kasnije I internacionale) odigrao veliku istorijsku ulogu. 323

- 316 *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* Karla Marxa, vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 333 - 388. Ovaj pamflet je u januaru 1853. štampan anonimno u Bazelu kao brošura, ali je skoro ceo tiraž (2.000 primeraka) u martu zaplenila policija u bađenskom pograničnom selu Vajlu. (Vogt je koristio ovo izdanje.) Spis je u Americi najpre objavljen u delovima u demokratskom bostonskom listu «*Neu-England-Zeitung*», a krajem aprila 1853. anonimno izdat kao brošura u štampariji ovog lista. U pamfletu *Gospodin Vogt* Marx citira *Otkrića* prema bostonskom izdanju. 323
- 317 *Palais Royal* — nekadašnji kraljevski dvorac u Parizu. Za vreme Drugog carstva bio je rezidencija mladeg brata Napoleona I, Jérôme Bonaparte, i njegovog sina, princa Napoleona (sa nadimkom Plon-Plon). 323
- 318 *Nemačko-američki revolucionarni zajam* — zajam koji su Kinkel i druge vode sitnoburžoaskе emigracije nastojali da 1851/1852. raspišu među nemačkim emigrantima i Amerikancima nemačkog porekla, da bi nabavili novčana sredstva za neodložno podizanje revolucije u Nemačkoj. U tom cilju Kinkel je u septembru 1851. putovao u Ameriku. Poduhvat se, međutim, završio neuspelom. Marx i Engels u svojim delima ismevaju ovu Kinkelovu avanturističku zamisao i posmatraju je kao štetan i besplodan pokušaj da se u periodu popuštanja revolucionarnog pokreta veštački izazove revolucija. 324
- 319 Dante, *Božanstvena komedija*, prvi deo, *Pakao*, dvadeset treće pevanje. 324
- 320 U *crkvi sv. Pavla* u Frankfurtu na Majni održavale su se od 18. maja 1848. do 30. maja 1849. sednice frankfurtske Nacionalne skupštine. 324
- 321 «Dve staronemačke lakrdije — Opaka žena; Vinski pir». Novo izdanje Edvarda Schrödera. 325
- 322 *Veliki koft* — čuveni avanturista grof Cagliostro (Giuseppe Balsamo) koji je živeo u 18. veku, izmislio je ime egipatskog sveštenika koji je, tobože, bio sve-moćni i sveznajući poglavar Cagliostrovoг saveza slobodnih zidarz, «Egipatskog zidarstva». 326
- 323 «*L'Indépendant*» — švajcarski buržoasko-demokratski nedeljni časopis; izlazio je od 1851. do 1852. u Ženevi. 327
- 324 *Savezno veće* — naziv za švajcarsku vladu. 327
- 325 Shakespeare, *Henri IV*, prvi deo, I čin, druga scena. 328
- 326 U septembru 1851. u Parizu su pohapšeni članovi tamošnje opštine Saveza komunista. Oni su pripadali frakciji Willich-Schapper, koja se u septembru 1850. otepcila od Saveza komunista. Sitnoburžoaska, zaverenička taktika, ko-

- ju je predložila ova frakcija, kojom je ignorisano realno stanje i koja je bila usmerena na hitno organizovanje ustanka, dala je mogućnost francuskoj i pruskoj policiji da uz pomoć provokatora Chervala, koji je rukovodio jednom pariskom opštinom, iskonstruiše slučaj takozvane nemačko-francuske zavere. U februaru 1859. zatvorenici su osuđeni zbog pripreme državnog udara. Provokatoru Chervalu je omogućeno bekstvo iz zatvora. Pokušaj pruske policije da Savezu komunista, na čelu sa Marxom i Engelsom, pripiše učešće u tzv. nemačko-francuskoj zaveri potpuno je propao. Jedan član Saveza komunista, Konrad Schramm, koji je bio uhapšen septembra 1851. u Parizu, uskoro je oslobođen zbog nedostatka dokaza. Krivo svedočenje Stiebera na kelnskom komunističkom procesu, koji je trebalo da dokaže učešće optuženih u tzv. nemačko-francuskoj zaveri, Marx je raskrinkao u *Otkrićima o komunističkom procesu u Kelnu*, u glavi »Chervalova zavera« (vidi u 11. tomu ovog izdanja str. 344 - 354). 328
- 327 *«Kölnische Zeitung»* — dnevni list, izlazi od 1802. u Kelnu; u periodu revolucije 1848/1849. i reakcije koja je posle toga usledila branio je kukavičku, izdajničku politiku pruske liberalne buržoazije. 328
- 328 *Komunistički proces u Kelnu* (4. oktobar do 12. novembra 1852) bio je proces koji je inscenirala pruska vlada. Pred sud je izvedeno 11 članova prve međunarodne komunističke organizacije, Saveza komunista (1847 - 1852), koji su optuženi za »izdaju zemlje«. Kao optužnica služili su »originalna knjiga zapisnika« sa sednica Centralne uprave, koju su isfabrikovali pruski policijski agenti i drugi falsifikatori, kao i dokumenta koja je policija pokrala od avanturističke frakcije Willich-Schapper, isključene iz Saveza komunista. Sedmorica optuženih su na osnovu falsifikovanih dokumenata i izjava osuđeni na zatvor od tri do šest godina. Provokacije inicijatora procesa i podle metode koje je pruska policija upotrebila protiv međunarodnog radničkog pokreta Marx i Engels su potpuno raskrinkali u članku *Nedavno suđenje komunistima u Kelnu* (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 328 - 332) kao i u *Otkrićima o komunističkom procesu u Kelnu* (isto, str. 333 - 388). 328
- 329 *Nemačko udruženje za obrazovanje radnika* u Londonu osnovali su februara 1840. K. Schapper, J. Moll i drugi funkcioneri Saveza pravednih. Posle obrazovanja Saveza komunista vodeću ulogu u Udruženju su imale mesne opštine Saveza. Marx i Engels su 1847. i 1849/1850. aktivno radili u Udruženju. Sedamnaestog septembra 1850. Marx, Engels i mnoge njihove pristalice su istupili iz Udruženja, jer je ono u toku borbe između većine Centralne uprave Saveza komunista, koju su predvodili Marx i Engels, i sektaške manjine, koja je sprovodila avanturističku politiku (frakcija Willich-Schapper), stalo na stranu manjine. Krajem pedesetih godina Marx i Engels su nastavili učešće u radu Udruženja. Udruženje je postojalo dok ga nije zabranila engleska vlada. 329
- 330 *«Republik der Arbeiter»* — radnički list koji je 1850 - 1855. u Njujorku izdavao W. Weitling; zastupao je shvatanja pristalica sektaškog komunizma jednakosti. 330
- 331 Karl Vogt je bio jedan od pet članova *državnog regentstva*, koje je juna 1849. stvorio »krnji parlament« frankfurtske Nacionalne skupštine umesto centralne vlasti državnog namesnika, nadvojvode Johanna, i koje se otvoreno pridržavalo kontrarevolucionarnog kursa. Početkom juna 1849. frankfurtska Nacionalna skupština je premostila svoje sedište u Štuttgart, pošto se, kada su konzervativni poslanici i znatan broj liberalnih poslanika napustili skupštinu, uplašila da će biti raspuštena. Propao je pokušaj regentstva da parlamentarnim putem sprovede državni ustav, koji je izradila frankfurtska Nacionalna skupština, ali koji su nemački monarsi odbacili. Virtemberške trupe su 18. juna rasterale »krnji parlament«. 330
- 332 Shakespeare, *Henri IV*, prvi deo, II čin, četvrta scena. 331

- ³³³ *Hambahovska svetkovina* — političke demonstracije predstavnika južnonemačke liberalne i radikalne buržoazije kod dvorca Hambah u bavarskoj Falačkoj 27. maja 1832. Okupljeni su pozivali na borbu za buržoaske slobode i za ustavni preobražaj u cilju ujedinjenja svih Nemaca protiv kneževa. 332
- ³³⁴ *«New-Yorker Criminal-Zeitung»* — skraćeni naslov nedeljnog lista *«Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung»*, koji su izdavali sitno-buržoaski nemački emigranti 1852. u Njujorku; pod ovim imenom list je izlazio od 18. marta 1853. do 10. marta 1854.
- Marx ovde upućuje na Willichov klevetnički članak *Doktor Karl Marx und seine Enthüllungen*, koji je 28. oktobra i 4. novembra 1853. objavljen u ovom listu. 336
- ³³⁵ *«Vossische Zeitung»* — tako je nazivan berlinski dnevni list koji je 1751. prešao u ruke Christiana Voßa, a koji je od 1785. izlazio pod naslovom *«Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats—und gelehrten Sachen»*. 337
- ³³⁶ *Ladendorfov proces* — sudski proces koji je 1854. voden u Berlinu protiv sitno-buržoaskih demokrata Ladendorfa, Gerckeja, Falkenthala, Levya i dr. Njih je 1853. denuncirao bivši član Saveza komunista i kasnije policijski agent Hentze; na osnovu toga oni su uhapšeni zbog zavereničke delatnosti. Proces se završio osudom skoro svih optuženih na kazne zatvorom od tri do pet godina.
- Savez mrtvih* — tajna zaverenička organizacija koja je četrdesetih i pedesetih godina postojala u Bremenu. Godine 1852. otkrila ju je policija. 337
- ³³⁷ Ovde Marx menja dve fraze: *«Mir je prva građanska dužnost»* (reči iz govora pruskog ministra Schulenburg-Kehnerta održanog stanovništvu Berlina 17. oktobra 1806. posle poraza kod Jene) i *«U ovom znaku ćeš pobediti»* (ovaj natpis je — prema rimskom istoričaru Euzebiju Pamfiliju — video car Konstantin I na krstu preko sunca godine 312. uoči svoje pobeđe nad Maksencijem). 338
- ³³⁸ Cicero, *Orationes in Catilinam*, 1. govor, 4. glava. 339
- ³³⁹ Aluzija na naslov knjige Karla Vogta *Untersuchungen über Thierstaaten* koja je izišla 1851, a napisana je u vulgarno-materijalističkom duhu. 340
- ³⁴⁰ Jacob Venedey, *Pro domo und Pro patria gegen Karl Vogt*, Hannover, 1860.
- Kobes I* — nadimak Jacoba Venedeya, prema pesmi Heinricha Heinea *Kobes I*. U ovoj satiričnoj pesmi Heine se ruga Jacobu Venedeyu kao uzoru filistra. *Kobes* u kelnskom dijalektu znači *Jakob* (Venedey je bio poreklom Kelnjanin). 340 382
- ³⁴¹ Goethe, *Faust*, prvi deo, Martina bašta. 341
- ³⁴² *«Frankfurter Journal»* — dnevni list, osnovan je u 17. veku; izlazio je do 1903. u Frankfurtu na Majni. Četrdesetih godina 19. veka zastupao je buržoasko-liberalni pravac. 341
- ³⁴³ Ironična aluzija na naslov knjige *Kraft und Stoff*, koja je izišla 1855, nemačkog fiziologa Büchnera, koji je kao i Vogt bio predstavnik vulgarnog materijalizma. 341 370
- ³⁴⁴ *«Die Schiller-Feier in Gent. — Nebst einem Nachtrag enthaltend die dies-jährige Todtenfeier für Robert Blum»*, Genf 1859. 342
- ³⁴⁵ *«Neue Preussische Zeitung»* — dnevni list, koji je izdavan od juna 1848. u Berlinu; on je bio organ kontrarevolucionarne dvorske kamarile i pruskog junckerstva. Ovaj list je bio poznat i pod imenom *«Kreuz-Zeitung»*, jer je u svom naslovu imao i krst landvera (Gvozdeni krst). 343

- ³⁴⁶ Goethe, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, Mignon. 343
- ³⁴⁷ Dante, *Božanstvena komedija*, prvi deo, *Pakao*, dvadeset prvo pevanje. 344
- ³⁴⁸ Dante, *Božanstvena komedija*, prvi deo, *Pakao*, dvadeset osmo pevanje. 345
- ³⁴⁹ *Arcades ambo* (obojica Arkađani) — jedan vredi koliko i drugi. Vergilijeve reči, date u Byronovom epu *Don Žuan* (četvrto pevanje, strofa 93) u vezi sa dvojicom hulja; ove reči su postale krilatica. 347
- ³⁵⁰ Upućivanje na knjigu *Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren. Wörtl. Abdr. d. Kommissionalberichtes an d. H. Regierung d. Standes in Zitrich*, Zürich, 1843; autor izveštaja je bio I.K. Bluntschli. 348
- ³⁵¹ Reč je o *Nemačkom radničkom udruženju* koje su Marx i Engels krajem avgusta 1847. osnovali u Briselu, i koje je politički prosvetčivalo nemačke radnike koji su živeli u Belgiji i upoznavalo ih sa idejama naučnog komunizma. Pod vodstvom Marxa, Engelsa, kao i njihovih saboraca, Udruženje se razvilo u legalan centar oko koga su se okupljale revolucionarne proleterске snage u Belgiji. Najvredniji članovi Udruženja su pristupili briselskoj opštini Saveza komunista. Udruženje je igralo istaknutu ulogu pri osnivanju briselskog Demokratskog društva. Neposredno posle februarske revolucije 1848. u Francuskoj, kada je belgijska policija pohapsila članove Društva i proterala ih, Nemačko radničko udruženje je obustavilo rad. 348
- ³⁵² Marx misli na sektašku, avanturističku politiku koju je sprovedila frakcija Willich-Schapper, koja se posle 15. septembra 1850, nakon rasepa Saveza komunista, formirala u samostalnu organizaciju. Zbog analogije sa separatnim savezom reakcionarnih katoličkih kantona Švajcarske četrdesetih godina 19. veka, Marx i Engels ovu organizaciju nazivaju *Sonderbund* (posebni, otcepljivački savez). 349
- ³⁵³ *Nemački savez*, koji je nastao potpisivanjem saveznog akta 8. juna 1815. na Bečkom kongresu, obuhvatao je najpre 35, a kasnije 28 kneževina i četiri slobodna grada i postojao je do 1866. On je zadržao feudalnu rasepkanost Nemačke i sprečavao stvaranje centralne vlade. Posle poraza revolucije 1848/1849. razbuktala se između Pruske i Austrije borba oko hegemonije u Nemačkoj. Austrija je težila obnavljanju Nemačkog saveza, koji se faktički bio raspao za vreme revolucije; Pruska se nadala da će svoju hegemoniju osigurati obrazovanjem saveza nemačkih država pod svojim štitom. U jesen 1850. zaoštrila se borba između Austrije i Pruske zbog Izbornog Hesena. Revolucionarni događaji u Izbornom Hesenu dali su povoda Austriji i Pruskoj da se umešaju u njegove unutrašnje stvari. Kao odgovor na ulazak austrijskih trupa u Izborni Hesen, Pruska je tamo takođe poslala svoje trupe. Pod pritiskom cara Nikolaja I Pruska je bez otpora popustila pred Austrijom. 350
- ³⁵⁴ *Bundestag* — centralni organ Nemačkog saveza, koji je zasedao pod stalnim predsedništvom Austrije u Frankfurtu na Majni i koji se sastojao od predstavnika nemačkih država. Bundestag je bio oruđe reakcionarne politike nemačkih vlada. 350
- ³⁵⁵ Marx citira »Pregled, maj/oktobar 1850«, objavljen u br. 5/6 1850. godine časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. (Vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 386 - 387).
- »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« — časopis koji su Marx i Engels osnovali decembra 1849. i izdavali do novembra 1850. Časopis je bio teorijski i politički organ Saveza komunista, nastavak kelnskog lista »Neue Rheinische Zeitung«, koji su Marx i Engels izdavali za vreme revolucije 1848/1849. Od marta-novembra 1850. ukupno je izišlo šest svезaka časopisa, od kojih poslednji kao dvobroj 5/6. Časopis je uređivan u Londonu a štampan

- u Hamburgu. Na omotu je bio naveden Njujork, zato što su Marx i Engels računali s njegovim rasturanjem među nemačkim emigrantima u Americi. Pretežan deo materijala (članke, revije, književne kritike) pisali su Marx i Engels, koji su privukli na saradnju svoje pristalice — W. Wolffa, J. Weydemeyera, i G. Eccariusa. Od spisa osnivača marksizma u časopisu su između ostalih objavljeni: Marxove *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850*, Engelsova *Nemačka kampanja za državni ustav i Nemački seljački rat*, kao i mnogi drugi radovi. Zbog policijskih represalija u Nemačkoj i nedostatka finansijskih sredstava časopis je bio prinuđen da obustavi izlaženje. 350
- ³⁵⁶ Pomenuta sednica Centralne uprave Saveza komunista je održana poslednjih dana avgusta 1850. 352
- ³⁵⁷ U Marxovom pamfletu *Vitez plemenite svesti* nalazi se ovo pismo, koje je tu kompletno objavljeno i koje je datirano 22. novembra (vidi u 12. tomu ovog izdanja, str. 418 - 419). Original pisma ne postoji. 354
- ³⁵⁸ Marx se ovde podsmeva poslednjoj gramatički netačnoj rečenici Schimmelpfenniga. U zagradi on navodi, u izmenjenoj formi, reči jednog reakcionarnog poslanika frankfurtske Nacionalne skupštine, kneza Lichnowskog: «Für das historische Recht gibt es keinen. Datum nicht.» U nemačkom jeziku nije moguća dvostruka negacija u jednoj rečenici. 355
- ³⁵⁹ *Rat žaba i miševa* (Batrahomiomahia) — starogrčki ep, parodija na Ilijadu, koji je ranije pogrešno pripisivan Homeru.
- Iscrpnu ocenu Agitacionog udruženja i Emigrantskog kluba (Marx ga ovde naziva emigrantskim udruženjem) kao i odnose između ove dve sitnoburžoaske emigrantske organizacije dali su Marx i Engels u pamfletu *Velikani emigracije* (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 191 - 276). 355
- ³⁶⁰ *Falansterijama* su nazivane socijalističke kolonije koje je osnovao Fourier.
- Home-colonies* nazivao je Owen svoje uzorne komunističke kolonije.
- Ikarijom* je Cabet nazivao svoju utopijsku zemlju, a kasnije svoju komunističku koloniju u Americi. 356
- ³⁶¹ Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 401 - 404. Marx stalno citira prvo izdanje *Manifesta Komunističke partije*, koje je izišlo februara 1848. u Londonu. 356
- ³⁶² Marx citira svoje delo *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850*. (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 18 - 19). 357
- ³⁶³ Marxov govor na procesu protiv Rajnskog okružnog odbora demokrata vidi u 9. tomu ovog izdanja.
- Proces protiv Okružnog odbora demokrata* održan je 8. februara 1849. Pred potrotni sud u Kelnu su izvedeni Karl Marx, Karl Schapper i advokat Schneider II; oni su u vezi sa apelom Odbora od 18. novembra 1848. na odbijanje plaćanja poreza (vidi u 9. tomu ovog izdanja) optuženi za podsticanje na ustanak. Potrotni sud je oslobodio optužene. Zapisnici sa ovog procesa su objavljeni u listu «Neue Rheinische Zeitung» br. 226, 231, 232 i 233 od 19, 25, 27. i 28. februara 1849, kao i u brošuri «Zwei politische Prozesse, verhandelt vor den Februar-Assisen zu Köln 1849» izdavača «Neue Rheinische Zeitung». 358
- ³⁶⁴ Citat iz «*Pregled [januar/februar 1850]*» Marxa i Engelsa (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 182/183). 358
- ³⁶⁵ Ovde je reč o citatu iz «*Pregled, maj/oktobar [1850]*» Marxa i Engelsa (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 369). 359
- ³⁶⁶ «*Neue Deutsche Zeitung*» — demokratski dnevni list, koji je izlazio od 1. jula 1848. do 1. aprila 1849. u Darmštatu, a zatim do njegove zabrane 14. decembra

1850. u Frankfurtu na Majni. Jedan od urednika je bio Joseph Weydemeyer, član Saveza komunista. 361

367 Citat iz Marxovog i Engelsovog članka *Gottfried Kinkel* (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 250). Ovaj članak su napisali povodom nedoličnog držanja sitno-buržoaskog demokrate Gottfrieda Kinkela pred ratnim sudom u Raštatu, pred koji je bio izveden zbog svog učešća u kampanji za državni ustav. U svojoj odbrani 4. avgusta 1849. on je pokušao da porekne svoje učešće u revolucionarnom pokretu, veličajući pri tom dinastiju Hohenzollern. 362

368 Marx ironično upoređuje Kinkelov organ »Der Deutsche Correspondent« sa francuskim vladinim listom »Moniteur«.

»Le Moniteur universel« — dnevni list, izlazio je od 1789. do 1901. u Parizu. Od 1799. do 1814. i 1816-1868. bio je zvanični organ vlade. 362

369 Marx naziva — ismevajući Vogta, njegovu knjigu *Mein Prozeß gegen die Allgemeine Zeitung* jednom »Lausiadom«, analogno satiričnom spevu engleskog pesnika Petera Pindara, krajem 18. veka, »The Lousiad« (engleski: louse — vaška).

Lusiada — epski spev Luis de Camoësa, velikog portugalskog pesnika iz vremena renesanse. 364

370 Dante, *Božanstvena komedija*, prvi deo, *Pakao*, osamnaesto pevanje. 365

371 Ismevajući Vogtovu prividnu vlast kao državnog regenta (vidi napomenu 331), Marx upoređuje njegov položaj sa »namesništvom« Sanča Panse na izmišljenom ostrvu Barataria u Cervantesovom romanu *Don Kihot*. 365

372 Vidi u radu Friedricha Engelsa *Nemačka kampanja za državni ustav* (u 10. tomu ovog izdanja, str. 132-134). 366

373 Schiller, *Viljem Tel*, I čin, prva scena. 366

374 Bonerius (Boner, Ulrich) *Der Edel Stein*; prva štampana nemačka zbirka basni (1461). 367 441

375 *Primirje između Danske i Pruske*, koja je samo formalno učestvovala u ratu Šlezvig-Holštajna (vidi napomenu 305), zaključen je, posle dužih pregovora, na 7 meseci 26. avgusta 1848. u Malmeu (Švedska). U sporazumu je utvrđeno da Šlezvig-Holštajn treba da dobije privremenu vladu koju bi sastavile Pruska i Danska i da se odvoje šlezviške i holštajnske trupe. Uslovima primirja su uništene revolucionarno-demokratske tekovine i Šlezvig-Holštajnu i faktički zadržana danska vlast na vojvodstvima. Time Pruska nije vodila računa o ciljevima Nemačkog saveza, u čije ime je vodila rat. Pa ipak se frankfurtska Nacionalna skupština, posle prvobitnog odbijanja, saglasila 16. septembra 1848. sa uslovima primirja. Sledećeg dana je 20 000 demokrata na Pflingstvajdeu kod Frankfurta na Majni protestovalo protiv ove odluke. Pored toga, oni su zahtevali da poslanici koji su se saglasili sa ovim primirjem budu optuženi za izdaju zemlje i tražili su istupanje levice iz Nacionalne skupštine. Dok se jedan deo krajnje levice saglasio sa odlukama narodnog zbora, Vogt je istupio protiv njihovog usvajanja. — U samom Frankfurtu je 18. septembra 1848. došlo do borbi na barikadama protiv pruskih i austrijskih trupa. 368

376 Misli se na »Zakon koji se odnosi na zaštitu ustavotvorne državne skupštine i činovnika centralne uprave«, koji je 9. oktobra 1848. usvojila frankfurtska Nacionalna skupština i prema kome se svaka uvreda poslanika Nacionalne skupštine ili pedstavnika centralne uprave (državnog namesnika, njegovih ministara i činovnika) kažnjavala zatvorom. Ovaj zakon je predstavljao meru odmazde koju je posle septembarskog ustanka u Frankfurtu usvojila većina Nacionalne skupštine i vlade Rajha protiv narodnih masa. 368

- ³⁷⁷ *Martovsko udruženje*, na čelu sa *Centralnim martovskim udruženjem* u Frankfurtu na Majni, osnovali su krajem novembra 1848. poslanici levog krila frankfurtske Nacionalne skupštine. Za svoj cilj udruženje je proklamovalo odbranu tekovina martovske revolucije 1848. u Nemačkoj. Njega su predvodili sitnoburžoaski demokrati kao što su Fröbel, Simon, Ruge, Vogt i dr. Još u decembru 1848. Marx i Engels su u listu »*Neue Rheinische Zeitung*« žigosali neodlučnu i sektašku politiku voda ovog udruženja sitnoburžoaske demokratije i počeli da ukazuju na to da ova politika koristi samo kontrarevoluciji. 368
- ³⁷⁸ Marx citira svoj članak *Martovsko udruženje* (vidi u 9. tomu ovog izdanja, str. 276/277). 369
- ³⁷⁹ Vidi Marxov članak *Frankfurtsko Martovsko udruženje* i »*Neue Rheinische Zeitung*« u 9. tomu ovog izdanja, str. 297/298. 369
- ³⁸⁰ O ovome vidi radove *Elberfeld* (u 9. tomu ovog izdanja str. 414 - 416) i *Nemačka kampanja za državni ustav* (u 10. tomu ovog izdanja str. 91 - 164). 369
- ³⁸¹ Marx ukazuje na državni udar u Pruskoj od novembra do početka decembra 1848. koji se završio pobedom kontrarevolucionarnih snaga. Kao rezultat državnog udara, formirana je otvoreno kontrarevolucionarna vlada Brandenburg-Manteuffel i raspuštena pruska Nacionalna skupština. 369
- ³⁸² *Čimborazo-drskost* — Čimborazo je jedan od najviših vrhova Kordiljera (Južna Amerika); dakle: užasna drskost. 369
- ³⁸³ Marx citira članak »*Die Kreuzzeitung*« (vidi u 9. tomu ovog izdanja, str. 407). 369
- ³⁸⁴ Apel »Nemačka Nacionalna skupština nemačkom narodu«, koji je napisao pesnik Uhland po nalogu umerenih demokrata, imao je za osnov težnju da njihova politička shvatanja prilagodi shvatanjima liberalne buržoazije. Apel nije imao nikakav konkretan akcioni program, nego samo predstavlja bespomoćan apel nemačkom narodu da podrži uvođenje državnog ustava.
- Drugi apel*, koji je podneo Odbor tridesetorice Nacionalne skupštine, sadržavao je ništa manje bespomoćan apel trupama onih država čije vlade nisu priznavale Nacionalnu skupštinu ili njene odluke da polože zakletvu na državni ustav.
- Odbor tridesetorice* formirala je 11. aprila 1849. Nacionalna skupština, da bi doneo mere koje su bile neophodne za uvođenje državnog ustava s obzirom na nejasan stav pruskog kralja Friedricha Wilhelma IV prema carskoj kruni, koji mu je ponudila Nacionalna skupština. Friedrich Wilhelm IV, koji je najpre svoj pristanak uslovio pozitivnim stavom drugih nemačkih vladara, izjavio je 28. aprila 1849. da odbija državni ustav i da se odriče carske krune. 370
- ³⁸⁵ Kao i na drugim mestima gde su dati govori u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini, Marx i ovdje koristi stenografske izveštaje koji su kasnije objavljeni kao posebno izdanje pod naslovom: »*Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*«. Frankfurt am Main 1848 - 1849. 370
- ³⁸⁶ Preinačeno mesto iz pesme Ludwiga Uhlanda, *Des Sängers Fluch*. 372
- ³⁸⁷ Početkom maja 1849. došlo je do nemira narodnih masa u Nirnbergu zbor toga što je bavarska vlada odbila državni ustav. Vrhunac nemira je predstavljao narodni skup, održan 13. maja 1849. na kome je učestvovalo oko 50 000 ljudi. Karl Vogt, koji se nalazio na skupu i svoja prava osećanja prikriivao iza pseudo-revolucionarnih fraza, savetovao je demonstrantima da odustanu od odlučnih akcija protiv vlade. Vogtovo izdajničko držanje, kao i kolebljiv stav demokrata, koji su bili na čelu pokreta, doveli su do poraza akcija naroda.

Drekavcima su 1848 / 1849. u Nemačkoj republikanski demokrati nazivali buržoaske ustavobranioce, koji su svoje protivnike nazivali *smutljivcima*. 373

- 388 Marx tako ironično naziva Louis-a Bonapartu, kome je ponuđena titula počasnog građanina švajcarskog kantona Turgau, u kome je on odrastao. 374
- 389 »*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« — dnevni list, izlazio je od 1. januara 1842. do 31. marta 1843. u Kelnu. List su osnovali predstavnici rajnske buržoazije, koji su bili u opoziciji prema pruskom apsolutizmu. Na saradnju su bili privučeni i neki mladohegelovci. Od aprila 1842. Karl Marx je bio saradnik lista »*Rheinische Zeitung*«, a od oktobra iste godine njegov glavni urednik. List je objavio i niz članaka Friedricha Engelsa. U redakciji Karla Marxa list je počeo da dobija sve izrazitiji revolucionarno-demokratski karakter. Ovaj pravac lista »*Rheinische Zeitung*«, čija je popularnost stalno rasla u Nemačkoj izazvao je zabrinutost i nezadovoljstvo vladinih krugova i pomamnu hajku reakcionarne štampe. Pruska vlada je 19. januara 1843. izdala naredbu kojom je od 1. aprila 1843. zabranjen list »*Rheinische Zeitung*«, a do tog datuma je podvrgnut izuzetno strogoj cenzuri. 374
- 390 *Operam et oleum perdidit* (oleum et operam perdidit) — izgubila sam ulje i trud, — reči iz Plautovog *Milesa Poenulusa* (Punče), I čin, 2. scena, koje izgovara jedna devojka koja se uzaludno doteruje i maže. Ovde igra reči: oleum — Ohly. 375
- 391 »*Morgenblatt*« je skraćena za književni dnevni list »*Morgenblatt für gebildete Leser*« koji je od 1807. do 1865. izlazio u Stuttgartu i Tbingenu. Godine 1840/ /1841. objavio je mnoge Engelsove dopise o pitanjima literature i umetnosti. 375
- 392 Ovde je reč o publicističkim člancima Heinricha Heinea koje je on tridesetih i četrdesetih godina 19. veka pisao u Parizu za »*Allgemeine Zeitung*«, kao i o skicama nemačkog orijentaliste Jakoba Fallmerayera, koje početkom četrdesetih godina izlaze u istom listu. Veliki deo članaka napisan za »*Allgemeine Zeitung*« Heine je izdao u vidu knjiga pod naslovima *Französische Zustände* (1832) i *Lutetia* (1854). Fallmerayerove skice su izišle 1845. u dva toma pod naslovom *Fragmente aus dem Orient*. 376
- 393 Marxovu kritiku austrofilskog stava lista »*Allgemeine Zeitung*« vidi u 16. tomu ovog izdanja.
- »*New-York Daily Tribune*« — američki list, izlazio je od 1841. do 1924. Osnovao ga je poznati američki žurnalista i političar Horace Greely i sredinom pedesetih godina bio je organ levog krila američkih vigovaca, kasnije organ Republikanske partije. Četrdesetih i pedesetih godina list je bio na naprednim pozicijama i istupao je protiv ropstva. U listu su saradivali mnogi znameniti američki pisci i novinari; od kraja četrdesetih godina jedan od njegovih urednika je bio Charles Dana, koji je bio pod uticajem ideja utopijskog socijalizma. Marxova saradnja u listu je počela avgusta 1851. i trajala je do marta 1862. Veliki broj članaka za list »*New-York Daily Tribune*« napisao je Engels na Marxovu molbu. Marxovi i Engelsovi članci u listu »*New-York Daily Tribune*« raspravljali su o značajnim pitanjima radničkog pokreta, unutrašnje i spoljne politike i ekonomskog razvitka evropskih zemalja, o pitanjima kolonijalne ekspanzije i nacionalnooslobodilačkih pokreta u potlačenim i zavisnim zemljama i o mnogo čemu drugom. U periodu u kome je u Evropi reakcija ponovo napredovala, Marx i Engels su koristili ovaj široko rasprostranjeni progresivni američki list da na osnovu činjenica razotkriju nedostatke kapitalističkog društva, da otkriju unutrašnje nepomirljive protivrečnosti ovog društva, kao i da ukažu na ograničeni karakter buržoaske demokratije.
- Redakcija lista »*New-York Daily Tribune*« je u mnogim slučajevima samovoljno vršila izmenu teksta članaka; neki su, bez potpisa autora, objavljivani kao redakcijski uvodnici. Ova prekoračenja su više puta dala povoda Marxu

- da protestuje. Od jeseni 1857. Marx je zbog privredne krize u SAD, koja se odrazila i na finansijsko stanje lista, bio prinuđen da ograniči broj svojih članaka za «New-York Daily Tribune». Njegova saradnja u listu je konačno prekinuta početkom građanskog rata u SAD. Odlučujuću ulogu u prekidu odnosa između lista «New-York Daily Tribune» i Marxa imalo je to što je u redakciju ušao veći broj pristalica kompromisa sa robovlasničkim državama kao i napuštanje progresivnih pozicija. 377
- ³⁹⁴ Friedrich Engels, *Po i Rajna* — vidi u 16. tomu ovog izdanja, str. 55 - 92; kritika «teorije srednjoevropskih velikih sila», isto, str. 58. 377
- ³⁹⁵ *Bas empire* — u istorijskoj literaturi upotrebljavaju kao naziv za Vizantijsko Carstvo; utvrđen pojam za državu koja propada i raspada se. 377 410 438
- ³⁹⁶ Početkom aprila 1859. Vogt je poslao Freiligrathu, kao i nizu drugih ličnosti svoj politički «program», u kome je u bonapartističkom duhu vršio propagandu neutralnosti Nemačkog saveza u predstojećem ratu između Francuske i Austrije. 377
- ³⁹⁷ Shakespeare, *Hamlet*, I čin, četvrta scena. 378
- ³⁹⁸ «*Hansard's Parliamentary Debates*» sadrže izveštaje o parlamentarnim debatama oba doma engleskog parlamenta; nazivaju se prema imenu izdavača Thomas Kerson Hansarda, koji ih je redovno objavljivao od 1803.
- «*Blue Books*» (Plave knjige) — opšti naziv publikacija materijala engleskog parlamenta i diplomatskih dokumenata ministarstva spoljnih poslova. Plave knjige, nazvane tako po svom plavom omotu, izdaju se u Engleskoj od 17. veka i predstavljaju glavni zvanični izvor za istoriju ekonomije i dipolomatije ove zemlje. 378
- ³⁹⁹ Seriju članaka Karla Marxa *Lord Palmerston* vidi u 12. tomu ovog izdanja, str. 287 - 339.
- «*The People's Paper*» — nedeljni čartistički list; u maju 1852. osnovao ga je Ernest Jones. Jones, jedan od vođa revolucionarnog čartizma, sprijateljio se sa Marxom i Engelsom, koji su od oktobra 1852. do decembra 1856. saradivali u listu. Osim članaka koje su Marx i Engels napisali za list «*People's Paper*», list je objavio i njihove značajnije članke iz lista «*New-York Daily Tribune*». U to vreme list je konsekventno zastupao interese radničke klase i propagirao ideje socijalizma. Jonesovo približavanje buržoaskim radikalima dovelo je do prekida Marxove i Engelseve saradnje u listu «*People's Paper*» i privremenog raskida sa Jonesom. U junu 1858. list su preuzeli buržoaski biznismeni. 378
- ⁴⁰⁰ Reč je o III članku iz serije članaka *Lord Palmerston* Karla Marxa (vidi u 12. tomu ovog izdanja, str. 299 - 308). Ovaj članak je pod naslovom *Palmerston i Rusija* preštampan 26. novembra 1853. u listu «*Glasgow Sentinel*». U decembru 1853. ovaj članak pod istim naslovom izdao je londonski izdavač Tucker kao brošuru. U seriji «*Political Fly-Sheets*», koju je 1855. izdao Tucker, ovaj članak je ponovo izdat, ali je u sadržaju naveden pod izmenjenim naslovom *Palmerston i Poljska* (vidi u 12. tomu ovog izdanja, napomena 269). 378
- ⁴⁰¹ Marxova serija članaka *Pad Karsa* objavljena je 5, 12, 19. i 26. aprila 1856. u listu «*People's Paper*» (vidi u 14. tomu ovog izdanja, str. 515 - 542).
- Foreign Affairs Committeees* (Odbori za spoljne poslove) — društva koja su Urquhart i njegove pristalice četrdesetih i pedesetih godina 19. veka osnovali u nizu engleskih gradova, pre svega u borbi protiv Palmerstonove politike. 378
- ⁴⁰² Uvod u planirano delo o istoriji diplomatije Engleske i Rusije u 18. veku, koji Marx spominje, prvi put je objavljen od juna 1856. do aprila 1857. u listu «*Sheffield Free Press*» i londonskom listu «*Free Press*» pod naslovom *Revelations*

of the *Diplomatic History of the 18th Century*. Kći Karla Marxa, Eleanor Aveling, izdala je 1899. ovaj uvod kao knjigu pod naslovom *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century*.

»*The Free Press*« izlazio je od 1855. do 1865. u Londonu i »*The Sheffield Free Press*« od 1851. do 1857. u Šefildu; buržoaski listovi koje su izdavali Urquhart i njegove pristalice. 379

- 403 »*The Morning Star*« — dnevni list, koji je kao organ pokreta za slobodnu trgovinu izlazio od 1856. do 1869. u Londonu.

Mančesterska škola — ekonomska teorija koju su u prvoj polovini 19. veka posebno zastupali engleski buržoaski ideolozi. Fritrejderi, pristalice ovog pravca, osnovali su tzv. Mančestersku partiju, partiju engleske industrijske buržoazije. Oni su zastupali slobodu trgovine, nemešanje države u ekonomski život zemlje, neograničenu eksploataciju radničke klase. Mančester je bio centar njihove agitacije. Ne čelu pokreta bili su dvojica tekstilnih fabrikana Cobden i Bright, koji su 1838. osnovali Ligu protiv zakona o žitu. Četrdesetih i pedesetih godina fritrejderi su predstavljali posebnu političku grupaciju; oni su činili levo krilo Liberalne partije u Engleskoj. 379

- 404 »*Die Neue Zeit*« — organ nemačke emigracije; izlazio je od juna 1858. do aprila 1859. u Londonu.

»*Nermann. Deutsches Wochenblatt aus London*« — organ sitnoburžoasko-demokratske emigracije, koji je od januara 1859. izlazio u Londonu. Od januara do jula 1859. Gottfried Kinkel je bio izdavač i urednik ovog lista. 379

- 405 »*Die Hornisse*« — list koji su sitnoburžoaski demokrati Heise i Kellner izdavali od 1848. do 1850. u Kaselu; 1848/1849. Biscamp je bio saradnik ovog lista. 379

- 406 *Mormoni* — religiozna sekta, koju je 1830. osnovao Joseph Smit, (1805 - 1844) u SAD. Osnova veroispovesti i organizacija bila je knjiga *Book of Mormon* (1830) koju je napisao Smith prema tobožnjem božanskom otkrovenju. 380

- 407 Ove reči ne potiču od Müllnera, nego iz trećeg čina drame *Ahnfrau* od Grillparzera. 381

- 408 U broju 158 lista »*Allgemeine Zeitung*« od 7. juna 1859. objavljeno je pismo Jakoba Venedeya, koje naročito otkriva Vogtovu vezu sa princem Napoleonom. 381

- 409 Marx ironično naziva Vogta »pristicom malog carstva« nasuprot uobičajenoj srednjovekovnoj tituli nemačkog cara »proširitelj carstva« (vidi u ovom tomu, str. 419).

Malonemačka štampa — štampa koja je odgovarala stavu onih Nemaca koji su se izjašnjavali za stvaranje Male Nemačke, tj. za ujedinjenje Nemačke pod hegemonijom Pruske, bez Austrije. 382

- 410 Vidi »*Allgemeine Zeitung*« br. 300, od 27. oktobra 1859. 387

- 411 »*Stimmen der Zeit*« — sitnoburžoaski mesečni časopis A. Kolatscheka; izlazio je od 1858. do 1862. u Goti, kasnije, istovremeno u Vajmaru, Lajpcigu, Hajdelbergu i Beču.

Sitnoburžoaski časopis »*Deutsche Monatsschrift für Politik, Wissenschaft, Kunst und Leben*« A. Kolatscheka izlazio je 1850. u Štutgartu a 1851. u Bremenu. 387

- 412 Shakespeare, *Henri IV*, prvi deo, V čin, četvrta scena.

- 413 »*The Daily Telegraph*« — prvobitno liberalni, od osamdesetih godina 19. veka konzervativni dnevni list; pod ovim imenom je od 1855. do 1937. izdavan u

- Londonu; od 1837. posle spajanja sa listom «The Morning Post», izlazi kao «Daily Telegraph and Morning Post». 388
- ⁴¹⁴ Nemački humoristički nedeljni časopis «Fliegende Blätter», osnovan 1844, stvorio je dve komične figure pod imenom *Eisele* i *Beisele*. Mladi baron Beisele u pratnji svog dvorjanina, dr Eiselea, preduzeo je putovanje kroz Nemačku; čitaocu se tu prikazuje sve što je smešno, neobično i glupo. 390 505
- ⁴¹⁵ *Sine studio* znači: bez predrasuda; ovaj Marxov podnaslov je ironična aluzija na Vogtovu predrasudu izraženu u njegovim *Studien zur gegenwärtigen Lage Europas*. 392
- ⁴¹⁶ Ukazivanje na Nemački savez — vidi napomenu 353. 392
- ⁴¹⁷ «Correspondence respecting the affairs of Italy. January to May 1859. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty, 1859», London. 393
- ⁴¹⁸ *Porte Saint-Martin* — trijumfalna kapija u krugu bulevara u Parizu. Tu je bonapartistička soldateska u danima državnog udara od decembra 1851. izvršila pokolj republikanaca. Na bulevaru St. Martin nalazi se Theater de la Porte Saint-Martin. 393
- ⁴¹⁹ Ovde Marx misli na tajni ugovor između Francuske, Austrije i Engleske sklopljen za vreme Bečkog kongresa 3. januara 1815, kojim je trebalo sprečiti pripajanje poseda saksonskog kralja Pruskoj, kao i zauzimanje teritorija bivšeg Vojvodstva Varšava od strane Rusije. Sklapanje tajnog ugovora je bio izraz krajnjeg zaoštavanja svih protivrečnosti između bivših saveznika antinapoleonovske koalicije, koje su skoro dovele do otvorenog sukoba između njih. 394
- ⁴²⁰ Aluzija na sporazum između Austrije i Engleske, koji je zaključen između Metternicha i Castlereagha oktobra 1821. u Hanoveru za vreme posete engleskog kralja Georga IV. Sporazum je bio uperen protiv ruske politike u grčkom pitanju. 394
- ⁴²¹ Ovde je reč o satmerskom miru, zaključenom posle poraza nacionalnooslobodilačkog pokreta Madara 1. maja 1711. u Satmeru (Mađarska) između Habsburga i mađarskog plemstva. Satmerskim mirom je učvršćena vladavina Habsburga u Mađarskoj, ali je istovremeno ojačala vlast mađarskog plemstva nad seljacima. Ovim mirom mađarsko plemstvo je dobilo od Habsburga niz političkih ustupaka. 395
- ⁴²² Ovde se misli na londonsku konvenciju od 15. jula 1840, koju su potpisale Engleska, Rusija, Austrija i Pruska o merama za vojnu pomoć sultanu protiv egipatskog paše Mehmed Alija. Konvencija je sklopljena bez Francuske, koja je potpomagala Mehmed Alija. Londonska konvencija je pokazala postojeće suprotnosti između velikih evropskih sila, posebno između Engleske, Francuske i Rusije, u pitanju hegemonije na Bliskom istoku. 395
- ⁴²³ Prema jednom ugovoru iz 1816. sklopljenom između engleske vlade i vlade Kraljevine obeju Sicilija, ova poslednja se obavezala da ni jednoj zemlji neće jemčiti trgovinske privilegije koje bi mogle štetiti interesima Engleske. Međutim, 27. juna 1838. kralj obe Sicilije Ferdinand II je preneo pravo monopola francuskom društvu Taix, Aycard et comp. na eksploataciju sumpora na Siciliji, na šta je Engleska oštro protestovala. Da bi prinudila Ferdinanda II da povuče svoju odluku, engleska vlada je 1840. poslala pred Napulj jednu blokadnu flotu i postigla da se 21. jula 1840. raskine ugovor o sumporu sa francuskim društvom. 395
- ⁴²⁴ O ovome vidi knjigu Josepha Turquana, *Une illuminée au XIXe siècle (la Baronne de Krudener)* 1766 - 1824. 396

- ⁴²⁵ U avgustu 1858. Rusija i Pijemont su sklopile sporazum o privremenom korišćenju jednog dela luke Vilafranka u blizini Nice za Rusko parobrodsko i trgovinsko društvo. Pruska je 1853. kupila od vojvodstva Oldenburg jedan deo obale zaliva Jade da bi tamo izgradila ratnu luku (takozvana Vilhelmshafen je građena od 1855. do 1869). 396
- ⁴²⁶ U februaru 1846. u Poljskoj je pripreman ustanak koji je imao za cilj nacionalno oslobođenje zemlje. Glavni inicijatori ustanka su bili poljski revolucionarni demokrati (Dembovski i dr.). Zbog izdaje plemstva i hapšenja vođa ustanka koje je izvršila pruska policija, opšti ustanak je, međutim, bio ometen i došlo je samo do pojedinačnih revolucionarnih pobuna. Jedino u Krakovu, koji je od 1815. podlegao zajedničkoj kontroli Austrije, Rusije i Pruske, ustanici su uspeali da 22. februara postignu pobeđu i da formiraju nacionalnu vladu, koja je izdala manifest o ukidanju feudalnih nameta. Ustanak u Krakovu su početkom marta ugušile trupe Austrije, Pruske i Rusije. U novembru 1846. ove države su potpisale sporazum o pripajanju Krakova austrijskoj carevini i time prekršile bečke ugovore od 1815, kojima je garantovana slobodna država Krakov. 397
- ⁴²⁷ Ima se u vidu ukaz od 8. novembra 1847. kojim je omogućeno kmetovima da otkupe svoju slobodu, ukoliko bi dobro kome pripadaju bilo izloženo javnoj prodaji (o ovome vidi u 15. tomu ovog izdanja, str. 549). 398
- ⁴²⁸ Da bi ojačala svoj uticaj na Balkanu, Rusija je potpomagala nacionalnooslobodilački pokret balkanskih naroda protiv turske vladavine. Zajedno sa Francuskom ona je podržavala težnje kneževina Moldavije i Vlaške za ujedinjenjem i stvaranjem rumunske države. U januaru 1859. uz pomoć Francuske i Rusije pukovnik Alexander Cuza je izabran za gospodara obe kneževine. Jedinstvena država Rumunija je nastala 1862. 399
- ⁴²⁹ »*Preußisches Wochenblatt*« — konzervativni list, izlazio je od 1851. do 1861. u Berlinu. 399
- ⁴³⁰ *Kongres u Nemirovu* održan je od 15. avgusta do 11. novembra 1737. On je sazvan na inicijativu Turske za vreme rusko-turskog rata (1735 - 1739), u koji je 1737. ušla i Austrija kao saveznik Rusije. Predstavnici Rusije su postavili kao jedan od uslova za potpisivanje mirovnog sporazuma nezavisnost Dunavskih kneževina (Moldavija i Vlaška) pod ruskim protektoratom. Turska je odbila postavljene zahteve i obnovila ratne operacije.
- Kongres u Fokšani* je održan od 27. jula do 28. avgusta 1772. On je imao za cilj okončanje rusko-turskog rata, koji je 1768. započela Turska. Ovde je Rusija zahtevala nezavisnost Dunavskih kneževina pod protektoratom velikih evropskih sila. Turska nije bila saglasna sa ovim uslovima, kongres je završen bez rezultata i ratne operacije su ponovo počele. 399
- ⁴³¹ *Règlement organique od 1831.* — prvi ustav Dunavskih kneževina (Moldavije i Vlaške) koji je usvojen na predlog P. D. Kiseljeva, šefa uprave u ovim Dunavskim kneževinama, koje su zapele ruske trupe shodno odredbama mirovnog ugovora u Jedrenu od 14. septembra 1829, kojim je završen rusko-turski rat 1828/1829. Prema Règlementu zakonodavna vlast je ustupljena skupštini, koju su u svakoj kneževini birali zemljoposednici, a izvršna vlast je prenetna na gospodara, koga su doživotno birali predstavnici zemljoposednika, sveštenstva i gradova. Raniji feudalni poredak, pa i kuluk, zadržan je. Politička vlast je koncentrisana u rukama zemljoposednika. Règlement je istovremeno uneo i niz buržoaskih reformi: ukidanje unutrašnjih carinskih granica, uvođenje slobodne trgovine, odvajanje sudstva od uprave; seljacima je odobreno da menjaju zemljoposednike, a ukinuto je i mučenje. Za vreme revolucije 1848. Règlement organique je ukinut. 399

- ¹³² *«Heterija»* (*«Philike Hetairia»*) — grčko tajno društvo, osnovano 1814. u Odesi; ono je imalo uporišta u svim većim gradovima Grčke. Njegov cilj bila je prema oružanog ustanka protiv turskih tlačitelja. Carska vlada je tajno potpomagala *«Heteriju»*. 400
- ¹³³ *«U bici kod Navarina»* (danas: Pulos; grad i luka u Grčkoj) tursko-egipatsku flotu su potukle udružene eskadre Engleske, Francuske i Rusije pod komandom engleskog admirala E. Codringtona. Evropske sile su svoje udružene eskadre poslale u grčke vode, da bi izgladile rat između Turske i grčkih ustanika. Bitka je počela posle odbijanja turske komande da prekine nasilje nad grčkim stanovništvom i završila se potpunim uništenjem tursko-egipatske flote; pored toga, ona je ubrzala početak rusko-turskog rata 1828/1829, koji se završio uspešno po Rusiju. 400
- ¹³⁴ *«The Times»* — najveći engleski dnevni list konzervativnog pravca; on je osnovan 1. januara 1785. u Londonu kao *«Daily Universal Register»*; 1. januara 1788. naziv mu je izmenjen u *«The Times»*. 401
- ¹³⁵ *«Mlada Italija»* — tajna organizacija italijanskih buržoaskih revolucionara koju je osnovao Mazzini i koja je postojala od 1831. do 1848. Njen cilj je bilo ostvarenje nacionalnog jedinstva Italije revolucionarnim putem i obrazovanje italijanske republike. 401
- ¹³⁶ Ovde se govori o posredovanju Nikolaja I na pregovorima između Pruske i Austrije, održanim u oktobru 1850. u Varšavi, čija se borba oko hegemonije u Nemačkoj zaoštrila posle revolucije 1848/1849, a posebno konflikto moko Izbornog Hesena (vidi napomenu 353) i Šlezvig-Holštajna. Pruska je odbila pomoć Šlezvig-Holštajnu protiv Danske, uprkos tome što je u julu 1850. u Berlinu potpisan mirovni sporazum između Pruske i Danske; taj sporazum je ponovo izazvao revolucionarno stanje u Šlezvig-Holštajnu. Zahtevu austrijskog predsednika vlade Schwarzenberga, da se austrijskim trupama dopusti da uđu u Šlezvig-Holštajn s ciljem da pokore ova vojvodstva, usprotivila se, međutim, Pruska. Nikolaj I, koji je bio protiv jačanja Pruske i za očuvanje feudalne rascjepkanosti Nemačke, dao je na znanje u Varšavi da Austrija može računati sa njegovom odlučnom podrškom. Konflikt između Pruske i Austrije je izgladen krajem novembra 1850. na pregovorima šefova obeju vlada u Olomoucu. Shodno punktaciji, potpisanoj 29. novembra 1850, Pruska je bila prinuđena da se odrekne hegemonije u Nemačkoj kao i da popusti Austriji u pogledu Šlezvig-Holštajna i Izbornog Hesena. Na osnovu punktacije Austrija je poslala u Šlezvig-Holštajn jedan armijski korpus. 402
- ¹³⁷ Ovde je reč o depeši ruskog ambasadora u Francuskoj, POCO di Borgia, kancelaru, grofu Neselrodeu, od 16. oktobra 1825. Depeša je predstavljala odgovor na cirkular koji je Neselrode po nalogu Aleksandra I sastavio 18. avgusta 1825. Cirkular je zahtevao od ruskih ambasadora u inostranstvu ocenu političkog stava zapadnih sila prema Rusiji u pitanju Istoka i linije ruske diplomatije uopšte. 402
- ¹³⁸ Marx se poziva na kartu *«slovenskih zemalja»* u knjizi *Slovanskih narodopis* češkog naučnika Pavela Jozefa Šafarika, koja je izišla 1842. 407
- ¹³⁹ *«Pensiero ed Azione»* — organ italijanskih buržoaskih demokrata koji je izdavan u Mazzinijevoj redakciji; on je izlazio 1858/1859. dva puta mesečno u Londonu i 1860. u Luganu i Đenovi. Dalje u tekstu je citiran Mazzinijev manifest koji su Marx i Engels preveli i sa jednim kraćim uvodom objavili u listu *«New-York Daily Tribune»* (vidi u 16. tomu ovog izdanja, str. 175 - 180). 408
- ¹⁴⁰ *Pesma o Ludvigu* — starovisokonemačka (rajnsko-franačka) epska pesma u stihu koju je napisao nepoznati srednjovekovni pesnik krajem 9. veka; u njoj se veliča (kao u najstarijoj istorijskoj pesmi) pobeda zapadnofranačkog kralja Ludwiga II nad Normanima kod Sokura 881. 409

- ⁴⁴¹ *Ledru-Rollin*, vođa sitnoburžoaskih demokrata, podneo je 11. juna 1849. predlog zakonodavnoj skupštini da se predsednik Louis Bonaparta i njegovi ministri izvedu pred sud zbog kršenja ustava, jer su dopustili da francuske trupe bombarduju Rim da bi uništili Rimsku Republiku i obnovili svetovnu vlast pape. Pošto je konzervativna većina odbila ovaj predlog, sitnoburžoaski demokrati su pod pritiskom razjarenih masa pokušali da 13. juna 1849. organizuju masovne demonstracije kao protest protiv kršenja ustava. Vladine trupe su razbile demonstracije. Uglednijim političarima montanje — sitnoburžoaske frakcije u zakonodavnoj skupštini, koja je podnela predlog — oduzeta su poslanička punomoćja i podvrgnuti su represalijama; jedan broj njih je emigrirao. Dogadaji od 13. juna su pokazali neodlučnost vođa montanjara i njihovu nespособnost da rukovode revolucionarnim pokretom narodnih masa (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 31 - 54). 409
- ⁴⁴² *Napoleon Mali* (Napoléon le Petit) — nadimak Louis-a Bonaparte, koji mu je dao Victor Hugo u jednom govoru pred francuskom zakonodavnom skupštinom 1851. Kada je 1852. izišao pamflet Victora Hugoa *Napoléon le petit*, ovaj nadimak se počeo mnogo upotrebljavati. 410
- ⁴⁴³ Početkom pedesetih godina francuska vlada je napravila plan, po kome je trebalo iz Afrike i drugih, takode portugalskih poseda, izvršiti iseljavanje crnaca i upotrebiti ih kao radnu snagu na plantažama francuskih kolonija u zapadnoj Indiji. Ovaj plan, čije je ostvarenje faktički značilo ponovno oživljavanje trgovine robljem, doveo je do konflikta između Francuske i Portugala. 411
- ⁴⁴⁴ Pod *lois de sûreté publique* (zakonima o javnoj bezbednosti) Marx podrazumeva tzv. *loi des suspects* (zakon o sumnjivim licima), koji je 19. februara 1858. doneo Corps législatif. Zakon je dao caru i njegovoj vladi neograničeno pravo da sve osobe osumnjičene za neprijateljski stav prema Drugom carstvu oteraju u tamnicu ili prognaju u razna mesta Francuske i Alžira, ili potpuno izbace sa francuske teritorije. 412
- ⁴⁴⁵ Po uzoru na Španiju, u kojoj su komandujući generalkapetani vojnih okruga imali svu vlast u rukama, dekretom od 27. januara 1858. podeljena je teritorija Drugog carstva na pet vojnih okruga, na čijem se čelu nalazio po jedan maršal.
- Dekret o regentstvu i obrazovanju tajnog saveta izdat je 1. februara 1858, neposredno posle Orsinijevog atentata na Napoleona III. Tajni savet, kome je pripadao i Pélissier, trebalo je da igra ulogu namesništva u slučaju da na presto dode carev maloletni sin. 412
- ⁴⁴⁶ *Holandski sinovac bitke kod Austerlica* — Napoleon III (čijeg je oca Louisa Bonapartu postavio na holandski presto 1806 - 1810. njegov brat Napoleon I) izvršio je državni udar 2. decembra 1852, na godišnjicu bitke kod Austerlica (2. decembra 1805), u kojoj je njegov stric Napoleon I potukao savezničku rusku i austrijsku vojsku. 412
- ⁴⁴⁷ Krajem 1858. voden je proces protiv francuskog publiciste Montalembert-a, jer je u jednom svom članku osudio režim Drugog carstva. Kada je Napoleon III hteo da pomiluje Montalembert-a, ovaj je odbio pomilovanje i zatražio oslobađanje. Ovaj proces Marx ironično upoređuje sa sudskom raspravom protiv Johna Hampdena, jednog od najznačajnijih vođa engleske revolucije, koji je 1636. odbio da plati «brodarinu» kraljevom porezniku, zato što Donji dom nije potvrdio uvođenje ovog poreza. Proces koji je usledio doprineo je širenju buržoaske opozicije protiv apsolutizma.
- U brošuri *De la justice dans la révolution et dans l'église*, koja je izašla 1858. u Briselu, Proudhon upoređuje principe vladavine bonapartističke dinastije sa principima orleanske dinastije i ovim poslednjima daje prednost uz ogradu da su neophodne izvesne demokratske reforme. Ovu ogradu Marx ironično

upoređuje sa *Acte additionnel*, dodatnim aktom, koji je Napoleon I izdao posle svog povratka sa ostrva Elbe 22. aprila 1815. kao dopunu ustava Prvog carstva. 412

- ⁴⁴⁸ *Ustanak u Šalonu* — neuspela republikanska pobuna pripadnika armije 6. marta 1858. u Šalon-sir-Saonu (vidi u 15. tomu ovog izdanja, str. 328 - 331). 412
- ⁴⁴⁹ *Palmerston* je 8. februara 1858. pod pritiskom francuske vlade, koja je optuživala Englesku za pružanje azila političkim emigrantima, podneo Donjem domu bil o strancima (nazvan i bil o zaverenicima), pošto je takvu nameru već bio najavio 5. februara. Prema ovom bilu, bez obzira na to da li se radi o Englezima ili strancima, svi organizatori ili učesnici u zaverama protiv života ma koje ličnosti u Engleskoj ili nekoj drugoj zemlji bili bi izvedeni pred engleski sud i strogo kažnjeni. Pod pritiskom širokog protestnog pokreta, Donji dom je 12. februara odbio ovaj bil; Palmerston se morao povući. 412
- ⁴⁵⁰ U julu 1858. u Plombijeru u Francuskoj je sklopljen tajni sporazum između Napoleona III i predsednika vlade Kraljevine Sardinije, Cavoura, o savezu Francuske i Sardinije (Pijemonta) u ratu protiv Austrije. Napoleon III je obećao Cavouru vojnu pomoć u oslobađanju Lombardije i Venecije od austrijske vladavine i njihovom priključenju Sardiniji. U naknadu za ovo, Sardinija je trebalo da ustupi Francuskoj Savoju i Nicu. Za vreme ovog susreta u Plombijeru rešeno je pitanje rata Francuske i Sardinije protiv Austrije, koji je počeo u aprilu 1859.

U jesen 1858. Palmerstona, koji je tada bio vođa vigovske opozicije protiv torijevske vlade Derby-Disraeli, pozvao je u *Kompjenj* Napoleon III, da bi mu ovaj saopštio svoj stav prema predstojećem ratu Francuske protiv Austrije. Za vreme ovog susreta Palmerston nije stavio prigovore na proterivanje Austrijanaca iz Italije. 413

- ⁴⁵¹ *Aluzija na knjigu Louis-a Bonaparte Des idées napoléoniennes*, bonapartistički programski spis, u kome se bonapartizam slavi kao evanđelje slobode putem sile. 413
- ⁴⁵² *The Economist* — nedeljni list za pitanja ekonomije i politike; list krupne industrijske buržoazije, koji izlazi u Londonu od 1843. 414
- ⁴⁵³ *Lakrdijaškom paradom* Marx ironično naziva vojnu paradu koju je održao Louis Bonaparta kao predsednik Republike Francuske 10. oktobra 1850. na poljani Satori u blizini Versaja, na kojoj je nameravao da, služenjem kobasicama, pečenjem od divljači, šampanjcem i cigarama, vojnike i oficire pridobije za svoj planirani državni udar. 417
- ⁴⁵⁴ *Pariski mir* — mirovni ugovor, koji su 30. marta 1856. na pariskom kongresu potpisali, s jedne strane predstavnici Francuske, Engleske, Austrije, Sardinije, Pruske i Turske, i Rusije s druge strane, i kojim je završen krimski rat 1853 - 1856. Rusija, koja je rat izgubila, morala je da ustupi ušće Dunava i jedan deo južne Besarabije, da se odrekne protektorata nad Dunavskim kneževinama i da se saglasi sa neutralizacijom Crnog mora (tj. Crno more je otvoreno za trgovačke brodove svih nacija, njegove vode i luke su zatvorene za sve ratne brodove, izuzev po 10 malih ratnih brodova, odnosno ratnih jedrenjaka Rusije i Turske, a obema zemljama je zabranjeno postavljanje arsenala na njegovim obalama); Rusija je za vraćanje Karsa Turskoj, dobila nazad Sevastopolj i druge gradove koje su zauzeli saveznici. Zahtev Engleske za odvajanjem Kavkaza od Rusije i zahtev Austrije za pripajanje Besarabije Turskoj, nisu na kongresu naišli na podršku Francuske. Izvesno zbližavanje između Francuske i Rusije na kongresu, sledećih godina je ojačalo. 417
- ⁴⁵⁵ *Pikelhering* — ime za lakrdijaša iz stare nemačke komedije. 417

- ⁴⁵⁶ Aluzija na *mirovni ugovor u Kampoformiju* od 17. oktobra 1797 — vidi napomenu 141. 423
- ⁴⁵⁷ *Staleško veće* — jedan od domova švajcarske Savezne skupštine. Drugi dom je bilo Nacionalno veće. 426 440
- ⁴⁵⁸ *Nešatel* (nemačko ime: Nojenburg) — od 1815. švajcarski kanton (kasnije mala kneževina koja je zavisila od Hohenzollerna), koji je istovremeno kao vazal zavisio od pruske monarhije. Posle buržoaske revolucije u februaru 1848. Nešatel je proglašen za republiku nezavisnu od Pruske. Iz tog razloga je došlo do oštrog sukoba između Pruske i švajcarske republike, koji se protezao do 1857. i bio je izgladen time što je pruski kralj zbog diplomatskih intervencija drugih sila, naročito Francuske, bio prinuđen da se odrekne svojih pretenzija na Nešatel. 427
- ⁴⁵⁹ *Sonderbund* — separatan savez, sklopljen 1843. između sedam ekonomski zaostalih kantona Švajcarske, da bi se sprečio napredni buržoaski preobražaj Švajcarske i odbranile privilegije crkve i jezuita. Na čelu Sonderbunda su bili separatistički katolički krugovi i viši patricijski slojevi gradova. Reakcionarne težnje Sonderbunda naišle su na otpor buržoaskih radikala i liberala koji su sredinom četrdesetih godina imali premoć u većini kantona kao i u švajcarskoj skupštini (Tagsatzung). Odluka švajcarske skupštine u julu 1847. o ukidanju Sonderbunda poslužila je ovom kao povod da početkom novembra istupi sa oružanom silom protiv ostalih kantona. Dvadeset trećeg novembra 1847. vojska savezne vlade je potukla trupe Sonderbunda. I posle raspada Sonderbunda reakcionarni katolički krugovi su ponovo pokušali da se odupru liberalnim reformama i da ponovo dođu na vlast u pojedinim kantonima, pri čemu su se oslanjali na zaostali, konzervativni deo seljaštva.
- Dapental* — zaravan na granici između švajcarskog kantona Vadst i Francuske. Na Bečkom kongresu 1814 - 1815. ona je priznata za švajcarsku teritoriju, međutim, Francuska je kasnije odbila da prizna ovu odluku. Sve do 1862. Dapental je zbog svog strateškog značaja stalno bio predmet sporova između Francuske i Švajcarske. Godine 1862. Švajcarska je jedan deo ove ravnice ustupila Francuskoj, pošto je od vlade Louis-a Bonaparte dobila teritorijalnu odštetu. 427
- ⁴⁶⁰ U noti od 14. marta 1859. upućenoj nizu država, švajcarsko Savezno veće je objavilo da će u slučaju italijanskog rata Švajcarska braniti svoju nepovredivost i neutralnost svoje teritorije i da će, oslanjajući se na odluke Bečkog kongresa, zaposesti neutralnu oblast Savoje (Severnu Savoju). Bečki kongres, koji je garantovao «večitu neutralnost» Švajcarske, u svom zaključnom aktu od 9. juna 1815. proglasio je provincije Severnu Savoju, Šable i Fosinji neutralnim oblastima i dao Švajcarskoj pravo da u slučaju rata ili otvorenog neprijateljstva između susednih sila zaposedne ove provincije. Trupe kralja Sardinije, koje su bile u ovim provincijama, povukle bi se u tom slučaju. 428
- ⁴⁶¹ Prema *Reisebilder*, Heinricha Heinea, drugi deo, Italija. III. Grad Luka, glava XVII. 432
- ⁴⁶² Pun naslov glasi: *L'Empereur Napoleon III et les principautés Roumaines*. 432
- ⁴⁶³ Kao moto za ovu glavu Marx citira *Tužbalicu* — srednjovisokonemačku pesmu nepoznatog autora iz 12. veka. Po svojoj prilici Marx je koristio izdanje Karla Lachmanna od 1826. u Berlinu *Der Nibelungen Not mit der Klage*.
Iwein, ili riter s lavovima — dvorski ep srednjovisokonemačkog pesnika Hartmanna von Auea, zasnovan na istoimenom romanu francuskog pisca Chrétien de Troye-a (12. vek). Ep se bazira na ideji žrtvovanja lične sreće časti. 434
- ⁴⁶⁴ *Carska hronika* — starosrednjovisokonemački spev iz 12. veka, koji u polulegendarnoj formi izlaže istoriju rimskih i nemačkih careva od Cezarevog doba

do 1147. godine. Autorom ovog epa, u formi u kojoj je sačuvan, smatra se pesnik Konrad, koji je živeo u prvoj polovini 12. veka. 435

- ⁴⁶⁵ *«Le Siècle»* — dnevni list, izlazio je od 1836. do 1939. u Parizu; četrdesetih godina 19. veka izražavao je poglede onog dela sitne buržoazije koji se ograničavao na zahteve umerenih reformi; pedesetih godina organ umerenih republikanaca. 436
- ⁴⁶⁶ *«Le Constitutionnel»* — buržoaski dnevni list, izlazio je od 1815. do 1870. u Parizu, četrdesetih godina je bio organ umerenog krila orleanista; u periodu revolucije od 1848. zastupao je shvatanja kontrarevolucionarne rojalističke buržoazije, grupisane oko Thiers-a; posle državnog udara Louis-a Bonaparte u decembru 1851. bio je bonapartistički list. 436
- ⁴⁶⁷ Schiller, *Der Jüngling am Bache*. 436
- ⁴⁶⁸ *«Revue de Genève et Journal Suisse»* — organ radikalne partije, koji je izdavan u Ženevi od 1842. Pod ovim imenom list je izlazio do 1861. Za vreme Drugog carstva bio je organ bonapartista. Godine 1861. spojio se sa listom *«La Nation Suisse»* i potom izlazio pod imenom *«La Nation Suisse»* sa podnaslovom *«Revue de Genève. Journal la Suisse»*. 437
- ⁴⁶⁹ Princ Napoleon (Plon-Plon) je 1854. komandovao jednom divizijom na Krimu. Pošto nije odobravao krimsku ekspediciju, a uz to nije imao dovoljno vojničkih sposobnosti i u armiji nije uživao popularnost, on se pod izgovorom da je bolestan trudio da izbegne rukovođenje vojnim akcijama i na svoju ruku se vratio u Pariz. 438
- ⁴⁷⁰ Marx aludira na glasine o tome da je Napoleon III vanbračno dete, a kao njegov otac zvanično je važio holandski kralj Louis Bonaparta, brat Napoleona I. 438
- ⁴⁷¹ Shakespeare, *Hamlet*, V čin, prva scena. 439
- ⁴⁷² *Koribanti* — u starom veku sveštenici boginje Kibebe, koji su vršili božju službu u besomučnom i bučnom zanosu. 442
- ⁴⁷³ *«La Patrie»* — dnevni list, osnovan 1841; 1850. zastupao je interese udruženih monarhista, tzv. Stranke reda; posle državnog udara od 2. decembra 1851. list bonapartista. 443
- ⁴⁷⁴ *Egerija* — ime šumske nimfe i savetodavke Nume Pompilija, otuda, mudra savetodavka jednog kneza. 444
- ⁴⁷⁵ *«Nouvelliste Vaudois»* — švajcarski list, izlazio je od 1798. do 1804. i od 1824. do 1914. u Lozani.
- «Neue Zürcher-Zeitung»* — švajcarski dnevni list liberalnog pravca, izlazi od 1780. u Cirihi. Od 1821. nosi naziv *«Zürcher Zeitung»*; pedesetih i šezdesetih godina 19. veka zastupao je bonapartistam. 445
- ⁴⁷⁶ *Crédit mobilier* (Société générale du Crédit mobilier) — velika francuska akcionarska banka koju su 1825. osnovala braća Péreire. Banka je bila u tesnoj vezi sa vladom Napoleona III, pod čijom se zaštitom bavila špekulacijama. Ona je u velikoj meri učestvovala u izgradnji železnica u Francuskoj, Austriji, Madarskoj, Švajcarskoj, Španiji i Rusiji. Godine 1867. banka je bankrotirala, a likvidirana je 1871. 445
- ⁴⁷⁷ *Argonauti* — prema grčkom predanju učesnici plovidbe za Kolhis (u Crnom moru); plovili su pod Jasonovim zapovedništvom na brzom brodu *Argon*, i uz Medejinu pomoć odneli zlatno runo u Grčku. 446
- ⁴⁷⁸ *«Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art»* — konzervativni nedeljni časopis, izlazio je 1855. do 1938. u Londonu. 447

- ⁴⁷⁹ »*Helvetia*« — švajcarsko studentsko udruženje, koje je nastalo 1858. spajanjem istoimenih udruženja gradova Arona, Lozane i Berna, sa centrom u Bernu. Udruženje sličnog karaktera, liberalna i delimično demokratski nastrojena, postojala su u mnogim gradovima Švajcarske (prvo udruženje »*Helvetia*« nastalo je 1832. u Cirihiu). Udruženje »*Helvetia*« koje Marx spominje 1859 / 1860. istupilo je protiv plana o priključenju Savoje Francuskoj.
- »*Aargauer Nachrichten*« — liberalni švajcarski list; izlazio je od 1854. do 1918. u Arau (kanton Argau). 450
- ⁴⁸⁰ »*L'Espérance*« — bonapartistički organ, izlazio je od 1859. do 1862. u Ženevi. 450
- ⁴⁸¹ »*L'Indépendance Belge*« — buržoaski dnevni list, osnovan 1831. u Briselu; četrdesetih godina 19. veka bio je organ liberala. 452
- ⁴⁸² »*Revue des deux Mondes*« — petnaestodnevni časopis za istoriju, politiku, književnost i umetnost, izlazio je od 1829. u Parizu. 452
- ⁴⁸³ »*Journal des Débats*« — skraćena za buržoaski dnevni list »*Journal des Débats politiques et littéraires*«, osnovan 1789. u Parizu. Za vreme Julske monarhije kao vladin list bio je organ orleanističke buržoazije. Tokom revolucije 1848. zastupao je shvatanja kontrarevolucionarne buržoazije, tzv. Stranke reda. Posle državnog udara od 1851. organ umerene orleanističke opozicije. 452
- ⁴⁸⁴ *Fuzionisti* — pristalice spajanja legitimista — sledbenika starije grane francuske dinastije Bourbona — sa pristalicama mlade grane — orleanistima.
- Collège de France* — jedna od najstarijih naučnih institucija za studije i istraživanje; osnovana 1530. u Parizu.
- Membres de l'Institut de France* — akademici, članovi Institut de France, najviše naučne i umetničke institucije Francuske, koja je obuhvatala niz najznačajnijih akademija, među njima i Academie Française. 452
- ⁴⁸⁵ »*Revue européenne*« — bonapartistički mesečni časopis, izlazio je od 1859. do 1861. u Parizu. Godine 1862. spojio sa se časopisom »*Revue contemporaine*«. 452
- ⁴⁸⁶ *Klub u Rue de Poitiers* — rukovodeći organ tzv. Stranke reda, koalicije dve monarhističke frakcije Francuske: legitimista (pristalica »legitimne« dinastije Bourbona) i orleanista (pristalica dinastije Orléan). Ova stranka konzervativne krupne buržoazije, obrazovana 1848. kao koalicija protiv proletarijata, od 1849. do državnog udara 2. decembra 1851. igrala je glavnu ulogu u zakonodavnoj skupštini Druge Republike. Propast njene antinarodne politike iskoristila je za svoje ciljeve klika Louis-a Bonaparte. 453
- ⁴⁸⁷ »*Le Pays*« — dnevni list, osnovan 1849. u Parizu; za vreme Drugog carstva (1852 - 1870) bio je poluzvanični organ vlade Napoleona III; on je imao podnaslov »*Journal de l'Empire*«. 453
- ⁴⁸⁸ Dante, *Božanstvena komedija*, prvi deo, *Pakao*, jedanaesto pevanje. 454
- ⁴⁸⁹ U kelnskoj katedrali se nalazi kapela tri sveta kralja — »tri mudraca sa Istoka« — koji su prema evangelističkoj legendi došli u Vitlejem da bi se poklonili novorođenom Hristu. Relikvije tri sveta kralja čuvaju se, navodno, u ovoj kapeli. (Vidi Heine: *Deutschland; ein Wintermärchen*, glava VII). 454
- ⁴⁹⁰ »*The Morning Chronicle*« — buržoaski dnevni list, izlazio je od 1769. do 1862. u Londonu. 456
- ⁴⁹¹ *Mišji toranj* — kula na steni usred Rajne. Klisura koja je tu nastala naziva se *Bingerska rupa*. Naziv tornja je vezan za legendu o majncškom biskupu Hattou (10. vek), koji je, za kaznu što je naredio da se spale gladni, zatvoren u ovu kulu gde su ga pojeli miševi. 456

- ⁴⁹² Misli se na Clotilde, princezu od Savoje, ćerku Vittorio Emanuela II, kralja Sardinije. 457
- ⁴⁹³ Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, IX knjiga (Trevrezent). 457
- ⁴⁹⁴ Aulije Persije Flako, *Satirarum liber*, satira I. 458
- ⁴⁹⁵ «Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847 - 1849.» Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, August 15, 1850, London. 459
- ⁴⁹⁶ *Milanski ustanak* 6. februara 1853. podigle su pristalice italijanskog revolucionara Mazzinija, a podržavali su ih mađarski revolucionarni emigranti. Cilj ustanika — većinom italijanskih radnika patriota — bio je zbacivanje austrijske vlasti. Ustanak, koji je, međutim, imao karakter zavere i nije vodio računa o realnoj situaciji, bio je uskoro poražen. Marx je u mnogim člancima dao ocenu milanskog ustanka. (Vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 431 / 432, 436 - 438, 455 / 456.) 460
- ⁴⁹⁷ *Evropski centralni komitet* (Centralni komitet evropske demokratije) osnovan je juna 1850. u Londonu na Mazzinijevu inicijativu. Komitet je okupio buržoaske i sitnoburžoaske emigrante raznih zemalja. Kako po svom sastavu tako i s obzirom na shvatanja zastupana u njemu, Komitet je bio krajnje nejedinstven. Zbog zaoštavanja odnosa između italijanskih i francuskih demokratskih emigranata, Centralni komitet evropske demokratije faktički se raspao već u martu 1852. 461
- ⁴⁹⁸ Reč je o rukopisu Marxovog i Engelsovog pamfleta *Velikani emigracije* (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 191 - 276). 462
- ⁴⁹⁹ Vidi članak *Hirschove ispovesti* (u 12. tomu ovog izdanja, str. 33 - 35). 462
- ⁵⁰⁰ U članku *Izdajnik u Čerkeskoj oblasti* (vidi u 15. tomu ovog izdanja, str. 135 / 136). 462
- ⁵⁰¹ *Visoka porta* — naziv za tursku vladu, posebno za ministarstvo spoljnih poslova (do 1918); prvobitno naziv za sultanovu rezidenciju. 462
- ⁵⁰² «*Journal de Constantinople*» — turski list, koji je na francuskom jeziku od 1846. izlazio šest puta mesečno. Turska vlada je finansijski pomagala list, koji je imao ulogu zvaničnog organa, ali je istovremeno širio uticaj Francuske u Turskoj. 462
- ⁵⁰³ U članku *Jedna čudna stranica istorije* (vidi u 15. tomu ovog izdanja, str. 383 - 388). 462
- ⁵⁰⁴ *Konkordat* — ugovor između pape i države koji je odredio položaj i privilegije katoličke crkve. Konkordatom između Austrije i Rima od 1855. katolička crkva je dobila autonomiju u Austriji, pravo na direktni savez sa Rimom, pravo na sticanje svojine, najvišu duhovnu cenzuru i veliki uticaj u školama. 463
- ⁵⁰⁵ *Mančesterska škola* — vidi napomenu 403. 465
- ⁵⁰⁶ *Mansion House* — zvanično sedište londonskog gradonačelnika.
Free Trade Hall — jedna od najpoznatijih zgrada u Mančestru; izgrađena je 1856. na mestu jedne manje sale u kojoj su istupali istaknuti predstavnici Mančesterske škole Cobden i Bright i branili shvatanja fritrejderske partije, obrazovane dvadesetih godina 19. veka. — Danas se koristi za javne priredbe različitog karaktera. 465
- ⁵⁰⁷ Austrijski car Franz Joseph I je 20. oktobra 1860. izdao jedan manifest, takozvanu Oktobarsku diplomu, kojim je nacionalnim teritorijama carevine garantovana izvesna autonomija. Diploma je predstavljala ustupak pristalicama federativnog državnog uređenja, posebno u Mađarskoj, na račun centralista, koji su uglavnom bili austrijski Nemci. Međutim, već na početku sledeće godine Oktobarska diploma je ukinuta patentom od 26. februara 1861, kojim je ponovo uveden princip centralističkog uređenja Austrijske carevine. 467

- ⁵⁰⁸ »*In usum Delphini*« — bukvalno: »Na upotrebu dofenu«; u prenosnom smislu: sa skraćenjima u izopačenoj formi. Ova izreka je u velikoj upotrebi pošto su 1668 (pod Louis-om XIV) za naobrazbu francuskog prestolonaslednika (dofena) izdata dela starih klasika u kojima su izostavljena »sablaznjiva« mesta. 467 494
- ⁵⁰⁹ Revolucionarna mađarska armija je kapitulirala 13. avgusta 1849. kod *Vilagosa* pred ruskim trupama koje je Nikolaj I poslao za gušenje revolucije u Mađarskoj. Iako je mađarska vojska imala još snage i prilično sredstava da nastavi borbu, vrhovni komandant armije, Görgey, pristupio je kapitulaciji u interesu kontra-revolucionarnih i umereno-liberalnih elemenata mađarskog plemstva. 467
- ⁵¹⁰ *Laissez faire, laissez aller* (Neka ide kako ide) — liberalistički privredni princip Mančesterske škole ili fritrejderske partije, koja se borila za slobodu trgovine i nemešanje države u ekonomske poslove. 472
- ⁵¹¹ »*Le National*« — dnevni list, izlazio je od 1830. do 1851. u Parizu; organ umerenih buržoaskih republikanaca. 472
- ⁵¹² Heine, *Die Heimkehr*, br. 64. 476
- ⁵¹³ »*Breslauer Zeitung*« — dnevni list, osnovan 1820. u Breslavi; pedesetih godina 19. veka bio je konzervativno orijentisan. 476
- ⁵¹⁴ Vidi Marxov članak *Berlinska »National-Zeitung« primarnim biračima* (u 9. tomu ovog izdanja, str. 167 - 174).
- Silda* — naziv grada čiji su stanovnici, junaci narodne knjige *Šildajani* (16. vek) predstavljali simbol filistarske ograničenosti i gluposti. 476
- ⁵¹⁵ *Čitaoci koji misle* — ironični naziv za čitaoce lista »*National-Zeitung*«, aluzija na podnaslov tada poznatog dela *Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntniß bis auf unsere Zeiten, für denkende Geschichtsfreunde bearbeitet von Karl von Rotteck*, Frajburg u Brajzgau, 1834. 477
- ⁵¹⁶ Ovaj dvostih Marx je preuzeo iz prve knjige satiričnih pesma *The Dunciad* engleskog, koja je napisana 1728 - 1743. Naslov pesme potiče od engleske reči »*dunce*«, što znači *maloumnik, glupak*. U ovoj pesmi autor daje satiričan prikaz svojih literarnih protivnika koje je naselio u državu *Dullness* (o ovome vidi Marxovu fusnotu). *The Dunciad* ima za osnovu najvažniju temu prosvetčivanja: borbu uma protiv neznanja i varvarstva. 477
- ⁵¹⁷ »*Neue Oder-Zeitung*« — buržoasko-demokratski dnevni list; izlazio je od 1848. do 1855. u Breslavi. Od 1846. do 1849. kao »*Allgemeine Oder-Zeitung*« bio je organ opozicionih katoličkih krugova, ali je od marta 1849. promenio i ime i pravac. Godine 1855. Marx je bio londonski dopisnik lista »*Neue Oder-Zeitung*«. 478
- ⁵¹⁸ »*Schlesische Zeitung*« — dnevni list, izlazio je od 1742. do 1945. u Breslavi; u predvečerje i tokom revolucije 1848/1849. bio je organ konstitucionalno-monarhističkih krugova. 478
- ⁵¹⁹ Vidi u 9. tomu ovog izdanja, str. 247/248 (Karl Marx, *Stein*)

»Unionističkom skupštinom« Marx i Engels su nazivali prusku Nacionalnu skupštinu, a, shodno tome, njene poslanike »unionistima«. Pruska Nacionalna skupština je u maju 1848. sazvana u Berlinu da izradi ustav »u dogovoru sa krunom«. Za vreme državnog udara u Pruskoj, decembra 1848, Skupština je raspuštena.

Ustav, koji su Marx i Engels nazivali »oktroisanim ustavom« stupio je na snagu istovremeno sa raspuštanjem Nacionalne skupštine. Ovim ustavom je uveden dvodomni sistem. Birači gornjeg doma ograničavali su se imovinskim cenzusom

- na posedničku klasu. Pored toga, članovi gornjeg doma nisu dobijali ni «putne troškove ni dnevnice», tako da se tzv. «gornji dom» sastojao od predstavnika privilegovanih slojeva. Donji dom su birali, prema zakonu o izborima od 6. decembra 1848, samo takozvani «samostalni Prusi». Ostala punomoćja, saglasno ustavu data kralju, kao i direktna uputstva za eventualnu reviziju ustava potpomagala su kontrarevoluciju. 478
- ⁵²⁰ Vlada Brandenburg-Manteuffel je 27. aprila 1849. raspustila donji dom pruske Nacionalne skupštine, koji je bio izabran na osnovu oktroisanog antidemokratskog ustava od 5. decembra 1848. Razlog za raspuštanje je bio prisustvo znatnog broja opozicionih elemenata u donjem domu, pogotovo njihovo odobravanje državnog ustava, koji je izradila svenemačka frankfurtska Nacionalna skupština. 478
- ⁵²¹ «Punch» — skraćeniica za humoristički nedeljni list buržoasko-liberalnog pravca «Punch, or the London Charivari», koji izlazi od 1840. u Londonu.
«Kladderadatsch» — ilustrovani satirični nedeljni list, izlazi od 1848. u Berlinu. 478
- ⁵²² Takozvani *zakoni o žitu*, kojima je ograničen, odnosno zabranjen uvoz žitarica, uvedeni su 1815. u Engleskoj u interesu krupnih zemljoposjednika, lendlordova. Industrijska buržoazija koja se protiv zakona o žitu borila pod lozinkom slobodne trgovine, uspela je 1846. da ih ukine. 479
- ⁵²³ *Prvi demokratski kongres* zasedao je od 14. do 17. juna 1848. u Frankfurtu na Majni; na kongresu su bili prisutni delegati 89 demokratskih udruženja i radničkih organizacija iz 66 gradova Nemačke. Na inicijativu radničkih delegata, kongres je proglasio demokratsku republiku za jedino održivo uređenje za nemački narod. Kongres je doneo odluku o povezivanju svih demokratskih udruženja, formiranju okružnih komiteta i jednog centralnog komiteta sa sedištem u Berlinu. Za članove centralnog komiteta izabrani su Fröbel, Rau, Kriege, a za njihove zamjenike Bairhoffer, Schütte i Anneke. Usled slabosti i nepostojanosti sitnoburžoaskog vodstva, demokratski pokret Nemačke ostao je rascjepkan i neorganizovan i posle ove odluke. Zajednički rad je prepušten ličnoj inicijativi rukovodstva udruženja u gradovima i okruzima. 479
- ⁵²⁴ Marx ukazuje na klevetnički članak Eduarda Meyena *Der Kampf Karl Vogts gegen die Augsburgers «Allgemeine Zeitung» und die Marxisten*, koji je štampan u brojevima 17 - 21 lista «Freischütz» u aprilu 1860.
«Der Freischütz» — buržoaski list sa literarno-umetničkim dodatkom, izlazio od 1825. do 1878. u Hamburgu. 479
- ⁵²⁵ «Septembristima» su za vreme francuske revolucije jakobince nazivali njihovi neprijatelji, koji su na klevetnički način optuživali jakobince za bezuspešnu surovost tokom septembarskih dana 1792. godine (vidi napomenu 135). 482
- ⁵²⁶ Byron, «Nadgrobnii natpis» 482
- ⁵²⁷ *Commit no Nuisance — Commit Levy* — igra reči sa višeznačnom engleskom reči «to commit». U izvesnom smislu moglo bi se prevesti otprilike ovako: *Commit no Nuisance* — zabranjeno zagađivanje; *Commit Levy* — uhvatite Levija. 483
- ⁵²⁸ Shakespeare, *Mletački trgovac*, IV čin, prva scena. 483
- ⁵²⁹ Shakespeare, *Hamlet*, III čin, prva scena. 483
- ⁵³⁰ Marx aludira na englesku reč «nunnery» (ženski manastir) i dovodi je u vezu sa latinskom reči «nonaria» (devojkura). 483
- ⁵³¹ Aul Persije Flakus, *Satirarum liber*, satira I. 483

- 532 Sterne, Laurence, *Život i nazori blagorodnog gospodina Tristama Šendija*. 484
- 533 *Magistrat* — u Nemačkoj gradska uprava; u Engleskoj magistrates su mirovne sudije, ali i najviši policijski činovnici. 485
- 534 *Ehternahske procesije* su uvek priređivane na Duhove u Ehternahu (Luksemburg) u znak zahvalnosti što je prestala bolest igranja svetog Vida (Vidove igre), koja je besnela 1374. Učesnici procesije nisu se kretali uobičajenim korakom napred, nego su tom prilikom izvodili teške pokrete napred-nazad. 486
- 535 Bambergerova knjiga *Juchhe nach Italia!* izašla je 1859. u Vogtovom izdanju bez navođenja autora. 487
- 536 Marx ironično naziva Vinkea *vitezom veselog lica*, analogno *vitezu tužnog lica*, nadimku Don Kihota.
- Chevalier Sans peur et sans reproche* (vitez bez straha i mane) je (u bukvalnom i ironičnom smislu) postao nadimak srednjovekovnog francuskog viteza Pierre du Terrail Bayard-a. 487
- 537 Engelsova anonimno objavljena brošura *Po i Rajna* (vidi u 16. tomu ovog izdanja, str. 55 - 92). 488
- 538 U čast državnog namesnika nadvojvode Johanna, koji je 11. jula 1848. boravio u Frankfurtu na Majni, konzervativna grupa frankfurtske Nacionalne skupštine priredila je banket, kome je prisustvovao i Vincke. 488
- 539 *Corpus juris civilis* — zbornik zakona istočnorimskog cara Justinijana koji obuhvata rimsko građansko pravo (nastao oko 529; u Nemačkoj je važio od 15. do 19. veka). 488
- 540 *Danskotovski* — vidi Duns Skot u registru imena. 488
- 541 *Ujedinjeni landtag* — ujedinjenje svih osam postojećih provincijskih landtaga, koje je Friedrich Wilhelm IV savzao aprila 1847. u Berlinu, da bi se oslobodio finansijskih teškoća dobijanjem garancija za inostrani zajam. S obzirom na odbijanje kralja da ispuni i najskromnije političke zahteve, buržoaska većina landtaga je odbila da garantuje za zajam. Kao odgovor na ovo kralj je u junu iste godine raspustio landtag; to je zaoštrilo opoziciono raspoloženje u zemlji i doprinelo ubrzanju izbijanja revolucije u Nemačkoj. 489
- 542 Johann Fischart, *Geschichtklitterung und Aller Praktik Großmutter*, četvrta glava. 489
- 543 Misli se na kontrarevolucionarni stav nemačke i austrijske buržoazije prema oktobarskom ustanku 1848. u Beču (vidi o tome napomenu 104). Pod vidom posredovanja, većina frankfurtske Nacionalne skupštine i centralna uprava u stvari su sabotirale pomoć revolucionarnom Beču. Vincke je vrlo revnosno podržavao ovaj stav. 490
- 544 Johann Fischart, *Geschichtklitterung und Aller Praktik Großmutter*, treća glava. 490
- 545 *Daimio* — titula vazalâ japanskog cara. 492
- 546 *Vlada dela* — tako je nazivana vlada Auerswald-Hansemann, koja je bila na vlasti od 26. juna 1848. do 21. septembra 1848. (vidi: Friedrich Engels, *Pad vlade dela*, u 8. tomu ovog izdanja, 334 - 336). 492
- 547 *Rotten boroughs* (trula mesta) — naziv za ona engleska izborna mesta koja su pre prve reforme parlamenta od 1832. prema svom ranijem značaju imala pravo na jednog predstavnika u parlamentu, ali su, u stvari, zbog pomeranja stanovništva propala i često više i nisu bila naselja. Izborno pravo je tada bilo u ru-

kama slučajnih vlasnika zemlje, a često je sticano kupovinom ili mitom. Reformom parlamenta od 1832. »trulim mestima« je oduzeto pravo da šalju predstavnike u parlament. 492

⁵⁴⁸ Schiller, *Don Karlos*, I čin, deveta scena. 493

⁵⁴⁹ *Demokratsko društvo* (Association démocratique) je osnovano u jesen 1847. u Briselu. U svoje redove ono je okupilo proleterse revolucionare, u prvom redu nemačke revolucionarne emigrante, kao i napredne buržoaske i sitnoburžoaske demokrate. Marx i Engels su aktivno učestvovali u osnivanju Demokratskog društva. Marx je 15. novembra 1847. izabran za potpredsednika; za predsednika je imenovan belgijski demokrate L. Jottrand. Zahvaljujući Marxovom uticaju, Demokratsko društvo u Briselu je postalo jedan od najznačajnijih centara sitnoburžoaskog demokratskog pokreta. Za vreme buržoaske februarske revolucije u Francuskoj proleterse krilo Demokratskog društva je pokušalo da naruži belgijske radnike i da rasplamsa borbu za demokratsku republiku. Pošto je marta 1848. Marx proteran iz Brisela i pošto su se belgijske vlasti razračunale sa revolucionarnim članovima društva, belgijski sitnoburžoaski demokrate nisu bili u stanju da stanu na čelo antimonarhističkog pokreta radnih masa. Delatnost Demokratskog društva je postala još ograničenija, čisto lokalnog karaktera i prekinuta je još 1849. godine. 498

⁵⁵⁰ *Radnički parlament*, koji je zasedao od 6. do 18. marta 1854. u Mančesteru, formiran je u vezi sa širenjem masovnog štrajkačkog pokreta engleskog proletarijata godine 1853. na inicijativu grupe čartista, na čelu sa Jonesom. Ova grupa je još 1853. iznela ideju o stvaranju jedne široke radničke organizacije koja bi objedinila kako sindikate tako i neorganizovane radnike. Glavni cilj ovog »masovnog pokreta« bi bila koordinacija štrajkova u raznim oblastima zemlje. Rukovodstvo »masovnog pokreta« je trebalo da periodično saziva radnički parlament od delegata koji bi bili izabrani na zborovima neorganizovanih radnika i radnika organizovanih u tredjunionima. Radnički parlament koji je zasedao u Mančesteru je pretresao i usvojio program »masovnog pokreta« i oformio izvršni organ od pet članova. Marx, koji je bio pozvan kao počasni delegat, uputio je jedno pismo radničkom parlamentu (vidi u 13. tomu ovog izdanja), koje je pročitano 10. marta. U njemu je Marx formulisao potrebu stvaranja jedne samostalne političke masovne partije radničke klase u Engleskoj.

Međutim, pokušaj da se »masovni pokret« sprovede u život je propao, jer se većina vođa tredjuniona odbojno odnosila prema borbi radničke klase i nije htela da podrži ideju o stvaranju jedinstvene masovne organizacije radnika. Opadanje štrajkačkog pokreta u leto 1854. takođe je negativno delovalo na učesće širokih masa u pokretu. Posle marta 1854. radnički parlament nije više sazivan. 498

⁵⁵¹ Marx očigledno misli na Balzacov roman *Izgubljene iluzije*. 499

⁵⁵² *Code civil des Français* — francuski građanski zakonik od 1804, koji je 1807. prerađen kao *Code Napoléon*. Ovaj buržoaski zakonik je Francuska uvela u osvojene oblasti zapadne i južne Nemačke. U Rajnskoj provinciji, on je ostao na snazi i posle ujedinjenja sa Pruskom. Code Napoléon je u znatnoj meri zadržao tekovine francuske revolucije i ostao je na tlu formalne buržoaske jednakosti. 503

⁵⁵³ Shakespeare, *Nenagrađeni ljubavni trud*, V čin, prva scena. 504

⁵⁵⁴ *Društvo prijatelja otadžbine* — republikansko društvo nemačkih emigranata u Londonu koje je postojalo pedesetih i šezdesetih godina 19. veka; njegovi članovi su, između ostalih, bili K. Blind, F. Freiligrath i F. Hollinger.

Nemačko nacionalno udruženje — udruženje nemačke liberalne buržoazije koje je istupalo za ujedinjenje Nemačke kao jake, centralističke države pod hegemonijom monarhističke Pruske (bez Austrije); ono je osnovano na kongresu

- u Frankfurtu septembra 1859. Stvarno jezgro Nacionalnog udruženja činila je pruska Gotska partija — koju su juna 1849. u Goti osnovali predstavnici kontrarevolucionarne krupne buržoazije i desni liberali, koji su istupili iz frankfurtske Nacionalne skupštine, pošto je pruski kralj Friedrich Wilhelm IV odbio da od Nacionalne skupštine prihvati carsku krunu, — dok je levičarska većina odlučila da formira namesništvo. 505
- 555 »*Otvoreno pismo*« Društva prijatelja otadžbine Nacionalnom udruženju objavljeno je u nizu nemačkih listova u novembru 1859. U njemu se u nejasnim frazama raspravlja o planu dinastičkog ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske. 505
- 556 Vergilije, *Eneida*. 512 530
- 557 »*Schweizerische National-Zeitung*« — dnevni list, izlazi u Bazelu od 1842. 529
- 558 Schily u izmenjenoj formi koristi poznate reči iz Biblije o »blagostanju Egipta«. Biblijska legenda govori o bekstvu Jevreja iz egipatskog zatočeništva, kad su oni koji su bili malodušniji među njima, zbog teškoća na putu i zbog gladi »čeznuli za minulim blagostanjem«, tj. u manje opasnom ropstvu. 530
- 559 *Die Opfer der Moucharderie, Rechtfertigungsschrift von Wilhelm Hirsch* izlazio je u listu »*Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung*«, 1, 8, 15. i 22. aprila 1853. Ocenu ovog odbranaškog spisa dao je Marx u svom članku *Hirschove ispovesti* (vidi u 12. tomu ovog izdanja, str. 33 - 35). 532
- 560 *Fleur de Marie* (Marijin cvet) — očigledna aluzija na roman *Misterija Pariza* od Eugène Sue-a (1843) u kome je Fleur de Marie, ličnost jedne prostitutke, predstavljena kao žrtva društvenih odnosa.
- Fleurs-de-lys* (ljiljan) — naziv u argou za slova T.F. žigom utisnuta zločincima (travaux forcés, prinudni rad). 533
- 561 Ovde se završava Prilog 4 uz *Gospodina Vogta*. Ovaj prilog je Marx priključio uz drugo izdanje *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* (1875). Ono što sledi u fusnoti dodao je Engels prilikom ponovno (trećeg) izdanja *Otkrića* (1885). 538
- 562 Ima se u vidu knjiga *Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts*. Od Wermutha i Stiebera, Berlin, 2 dela, 1853. i 1854. U prilogu prvom delu, koji je kao policijski priručnik sadržavao »istoriju« radničkog pokreta, objavljeni su neki dokumenti Saveza komunista, koji su pali u ruke policiji. Drugi deo sadrži »crnu listu« sa biografskim podacima ličnosti koje su bile u vezi sa radničkim i demokratskim pokretom. 538
- 563 Marx ovo citira iz izjave J. Weydemeyera, dr A. Jacobija i A. Cluša »An die Redaktion der »*New-Yorker Criminal-Zeitung*«, koja je u tom listu objavljena 25. novembra 1853. 539
- 564 Vidi pamflet *Vitez plemenite svesti* u 12. tomu ovog izdanja, str. 397 - 422. 540
- 565 »*Le Débat social*« — belgijski nedeljni list, organ buržoaskih radikala i demokrata; izlazio je od 1844. do 1849. u Briselu. 548
- 566 »*Notes to the People*« — nedeljni list čartista koji je u redakciji Ernesta Jonesa izlazio od 1851. do 1852. Marx i Engels su potpomagali list, učestvovali u njegovom uređivanju i izdavanju, a od juna 1851. do aprila 1852. objavili su u njemu mnoge članke. 550
- 567 U njujorškom časopisu »*Putnam's Monthly*« Engels je, na Marxovu molbu, objavio svoj rad *Evropske vojske* (vidi u 14. tomu ovog izdanja, str. 355 - 412). Marxa je zamolio Dana, urednik lista »*New-York Daily Tribune*« da za ovaj

časopis napiše takav rad. Marx je pomogao Engelsu u sastavljanju materijala, koji je za njega nalazio u Britanskom muzeju. 551

- 568 *Guillery*, komedija u tri čina od Edmonda Abouta. 553
- 569 «*The Manchester Guardian*» — dnevni list, organ pritalica slobodne trgovine (fritrejdera); kasnije organ Liberalne partije; izlazi od 1821. u Mančesteru. 554
- 570 *Clichy* (Kliši) — pariski dužnički zatvor u periodu od 1826. do 1867. 555
- 571 Ovdje je reč o putu Napoleona III u Baden-Baden radi sastanka sa pruskim princom-regentom Wilhelmom; susret je održan u junu 1860. 556
- 572 Reč je o brošuri S.L. Borkheima *Napoleon III und Preußen. Antwort eines deutschen Flüchtlings auf »Preußen in 1860« von Edmond About*, koja je anonimno izišla 1860. u Londonu. Marx je pomogao Borkheimu pri izradi brošure. 557
- 573 Ova izjava je istovremeno upućena listovima «*Volks-Zeitung*» i «*Allgemeine Zeitung*», ali nije u njima objavljena.
- Redakcija lista «*Reform*» je izjavu propretila sledećom primedbom: «Pošto je proces *Carla Vogta* protiv augsburškog lista «*Allgemeine Zeitung*» izazvao veliko interesovanje mi nismo hteli da odbijemo sledeće pismo gospodina dr K. Marxa koje baca novo svetlo na teške, apsolutno nedokazane optužbe koje je izrekao *Karl Blind* protiv člana bivšeg frankfurškog parlamenta.» 559
- 574 U brojevima 32 i 33 od 11. i 18. decembra 1852. u listu «*The People's Paper*» objavljena je recenzija dela *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*, u kojoj su navedeni izvodi iz ovog spisa. 560
- 575 Vidi u 16. tomu ovog izdanja članke *Quid pro quo* i *Pabirci iz Štampe.*, str. 246 - 260 i 434 - 441. 560
- 576 Marx opet naziva cirkularnom ovu izjavu, koja je objavljena kao poseban letak. On ju je zajedno sa izjavom od 6. februara 1860 (vidi u ovom tomu, str. 566) poslao nizu engleskih i nemačkih listova. 564
- 577 Ovo pismo nije objavljeno u listu «*Daily Telegraph*». Tekst koji je ovde dat predstavlja prevod engleskog originalnog rukopisa. 567
- 578 Marx ukazuje na posebno strogu, dvostruku cenzuru pruske vlade za list «*Rheinische Zeitung*» koji je on uređivao 1842/1843. 569
- 579 Da je Marx ovu izjavu poslao i redakciji lista «*Freischütz*» vidi se iz njegovih ispisa za 1860. godinu. Ona, međutim, nije objavljena u tom listu. 570
- 580 Ovu izjavu Marx je poslao redakcijama listova «*Allgemeine Zeitung*», «*Volks-Zeitung*» i «*Reform*». 571

Literatura

I. Dela

- About, Edmond: *La Prusse en 1860* [Pruska 1860. godine], Paris 1860. 415 433
456 503 552 553 556
- Allgemeines Theater-Lexikon oder Encyclopädie alles Wissenswerthen für Bühnenkünstler, Dilettanten und Theaterfreunde* . . . hrsg. von R. Blum, K. Herloßsohn, H. Marggraff. Bd. 1 [Pozorišni leksikon ili enciklopedija svih zanimljivosti za pozorišne umetnike, diletante i ljubitelje pozorišta . . . Izdali R. Blum, K. Herloßsohn, H. Marggraff. Prvi tom], Altenburg und Leipzig 1839. 85
- Arrianos, [Flavius]: *Arriani nicomediensis expeditionis Alexandri*. Lib. 7 [Aleksandrov pohod u Nikomediju po Arijanu. Sedma knjiga], Lipsiae 1798. 117
- Bacon, Roger: *Epistolae Fratris Rogerii Baconis, de secretis operibus artis et naturae, et nullitate magiae* [Poslanica Rodžera Bekona o tajnama veština i prirode i o ništavosti magije], Hamburgl 1618 (vidi i nap. 180). 149
- [Bamberger, Ludwig:] *Fuchhe nach Italia!* [Napred u Italiju!], Bern u. Genf 1859 (vidi i nap. 535). 487
- Bazancourt, [César-Lecat,] baron de: *L'expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol*. Chroniques de la guerre d'orient. 5e éd. T. 1 [Krimski pohod do zauzimanja Sevastopolja. Hronika rata na Istoku. Peto izdanje, prvi tom], Paris 1857. 417
- Bem, Joseph: *Erfahrungen über die Congresschen Brand-Raketen bis zum Jahre 1819 in der Königl. Polnischen Artillerie gesammelt und an Seine Kaiserliche Hoheit den Großfürsten Constantin, General en Chef aller Königl. Polnischen Truppen, berichtet*. Hrsg. von M. Schuh [Prikupljena iskustva o Congrevovoj zapaljivoj raketi do 1819. godine u poljskoj kraljevskoj artiljeriji, koja su podneta Njegovom Carskom Veličanstvu Velikom knezu Konstantinu, vrhovnom zapovedniku svih poljskih kraljevskih trupa. Izdao M. Schuh], Weimar 1820. 98
- Bernhardi, Theodor von: *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des kaiserl. russ. Generals von der Infanterie Carl Friedrich Grafen von Toll*. Bd. 2 [Memoari o životu ruskog carskog generala pešadije, grofa Karla Fjodoroviča de Tolija. Drugi tom], Leipzig 1856 (vidi i nap. 64 i 221). 199
- Berthier, [Louis-Alexandre]: *Mémoires du Maréchal Berthier, prince de Neuchâtel et de Wagram, Major-Général des Armées Françaises*. 1er p. [Memoari maršala Berthier-a, princa od Nešatela i od Vagrama, general-majora francuskih armija. Prvi deo], Paris 1827. 72
- Biblija ili Sveto pismo staroga i novoga zaveta*.
— Knjiga proroka Jezekilja 21; 26 (vidi i nap. 5). 4
— 4. knjiga Mojsijeva 1; 2 (vidi i nap. 227). 210
- Biringoccio, Vannuccio: *Pirotechnia* [Pirotehnika], bez mesta izdanja, 1558. 151
- Blücher's Kampagne-Journal der Jahre 1793 und 1794*. Hrsg. von Emil Knorr [Blüherova novinska kampanja od 1793. i 1794. godine. Izdao Emil Knorr], Hamburg 1866. 135

- Bluntschli, [Johann Kaspar]: *Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren*. Wörtl. Abdr. d. Kommissionsberichtes an d. H. Regierung d. Standes in Zürich [Komunisti u Švajcarskoj prema dokumentima pronađenim kod Weitlinga. Doslovno preštampan komisijski izvještaj podnet Vladi kantona Ciriha], Zürich 1843 (vidi i nap. 350). 348
- Böckh, August: *Die Staatshaushaltung der Athener*. 4. Bücher. Bd. 1 [Atinski državni budžet u četiri knjige. Prva knjiga], Berlin 1817. 8
- Bolívar, [Simón]: *Choix de lettres discours et proclamations*. Préf. de L. Vallenilla Lanz et C. Parra Perez trad. de l'espagnol par Charles V. Aubrun [Izbor pismenih rasprava i proglašenja. Priredili L. Vallenilla Lanz i C. Parra Perez, sa španskog preveo Charles V. Aubrun], Paris, bez godine izdanja. 171
- Bonaparte, Napoléon-Louis: *Des idées napoléoniennes* [Napoleonske ideje], Paris 1839 (vidi i nap. 451). 413
- Bonerius, [Ulrich]: *Der Edel Stein. Aus Handschriften berichtet u. mit e. Wörterbuche vers. von George Friedrich Benecke* [Dragi kamen. Iz rukopisa pripremio i snabdeo prigodnim rečnikom George Friedrich Benecke], Berlin 1816 (vidi i nap. 374). 367 441
- [Borkheim, Sigismund Ludwig:] *Napoleon III. und Preußen. Antwort eines deutschen Flüchtlings auf »Preußen in 1860« von Edmond About* [Napoléon III i Pruska. Odgovor jednog nemačkog emigranta na spis Edmonda About-a »Pruska 1860. godine«], London 1860 (vidi i nap. 572). 557
- Bourrienne, [Louis-Antoine Fauvelet de]: *Mémoires de M. Bourrienne, Ministre d'État; sur Napoléon, le Directoire, le Consulat, l'Empire et la Restauration*. T. 1, 8, 10 [Memoari g. Bourrienne-a, državnog ministra: O Napoleonu, Direktorijumu, Konzulatu, Carstvu i Restauraciji. Tomovi 1, 8, 10], Paris 1829 (vidi i nap. 108). 88
- British and Foreign State Papers. 1821 - 1822. Compiled by the... Foreign Office* [Britanski i strani državni papiri. 1821 - 1822. Priredilo... Ministarstvo spoljnih poslova], London 1829. 179
- 1829 - 1830. *Compiled by the... Foreign Office* [1829 - 1830. Priredilo... Ministarstvo spoljnih poslova], London 1832. 181
- Büchner, Louis: *Kraft und Stoff. Empirisch-naturphilosophische Studien* [Sila i materija. Empirijsko-prirodnofilozofske studije], Frankfurt a. M. 1855 (vidi i nap. 343). 341 370
- Byron, George Gordon Noël, Lord: *Don Juan* [Don Žuan]. 347
- *Nadgrobní natpis*. 482
- Calderon de la Barca, Pedro: *Las comedias* [Komedije], Leipsique 1829. 305
- Camoëns, Luis de: *Lusiada* [Luzijada], bez mesta i godine izdanja, (vidi i nap. 369). 364
- Certaine Advertisements out of Ireland, concerning the losses and distresses happened to the Spanish Navie, upon the west coastes of Ireland, in their voyage intended from the northerne Isles beyond Scotland, towards Spaine* [Izvesna obavještenja iz Irske koja se odnose na gubitke i nesrećne slučajeve u španskoj floti uz zapadne obale Irske na njenom putu od severnih ostrva iza Škotske prema Španiji], London 1588. 131
- Cicero, M[arcus] Tullius: *Orationes in Catilinam*. Recog. et selectam diversarum lectionum notationem adiecit Christianus Godofr. Schütz [Govori protiv Katiline. Odabrane beleške iz različitih štiva dodao i razmotrio Christian Gottfried Schütz], Lipsiae 1815. 339

- Clausewitz, Carl von: *Vom Kriege*. Hinterlassenes Werk. Th. 2 [O ratu. Posthumna dela. Drugi deo], Berlin 1833. 183
- Coehoorn, M[enno]: *Nieuwe Vestinbouw* [Novija gradnja tvrđava], Leeuwarden 1685. 213
- Conde, J. A.: *Historia de la dominación de los Arabes en España, sacada de varios manuscritos y memorias arabigas, por el doctor don José Antonio Conde*. T. I-III [Istorija dominacije Arabljana u Španiji, prikupio iz raznih rukopisa i arapskih memoara dr don Jose Antonio Conde. Tomovi I-III], Madrid 1820-1821. 149
- [Cormantaigne, Louis de:] *Architecture militaire, ou l'art de fortifier*. Par M. (d. i. Louis de Cormantaigne). 1er p. [Vojna arhitektura, ili veština utvrđivanja]. Od M. (tj. Louis de Cormantaigne-a). Prvi deo], Alahaye 1741. 66
- Correspondence respecting the affairs of Italy. January to May 1859*. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. 1859 [Prepiska koja se odnosi na pitanja Italije. Januar do maja 1859. Podneto Gornjem i Donjem domu parlamenta po naredenju Njenog veličanstva. 1859], London 1859 (vidi i nap. 417). 393 414 428
- Dante Alighieri: *Die Göttliche Komödie* [Božanstvena komedija]. 324 344 345 365 454
- Dolgoroukow, Pierre: *La vérité sur la Russie* [Istina o Rusiji], Paris 1860. 399
- Ducoudray Holstein: *Histoire de Bolivar*. T. 12 [Bolivarova istorija. Dvanaesti tom], Paris 1831. 173 182
- *Memoirs of Simon Bolívar, President Liberator of the Republic of Colombia; and of his principal generals*. In 2 vols. Vol. 2 [Memoari o Simonu Bolívaru, predsedniku oslobođiocu Republike Kolumbije; i o njegovim glavnim generalima. U dva toma, tom 2], London 1830 (vidi i nap. 203). 173 182
- Engels, Friedrich: *Die deutsche Reichsverfassungskampagne*. [Nemačka kampanja za državni ustav. U: «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», Hamburg 1850. 362
- *Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen* [Položaj radničke klase u Engleskoj. Na osnovu sopstvenih posmatranja i autentičnih izvora], Leipzig 1845. 357
- *Po und Rhein* [Po i Rajna], Berlin 1859. 377 488 560
- *Savoyen, Nizza und der Rhein* [Savoja, Nica i Rajna], Berlin 1860. 377
- Espeditio Hispanica in Angliam*. Vera Discriptio [Španska ekspedicija u Engleskoj. Istiniti opis], A. D. 1588. 129
- Fallmerayer, Jakob Ph[ilipp]: *Fragmente aus dem Orient* [Fragmenti sa Istoka], Stuttgart u. Tübingen 1845. 376
- Fischart, Johann: *Geschichtklitterung und Aller Praktik Großmutter*. In: Scheible, J.: *Das Kloster*. Weltlich und geistlich. Bd. 8 [Škrabanje istorije i baba svake prakse. U: Scheible, J.: *Manastir*. Svetovno i duhovno. Osmi tom], Stuttgart 1847. 340 488 490
- Florez, José Segundo: *Espartero. Historia de su vida Militar y Política y de los grandes Sucesos contemporaneos*. Segunda edicion. T. 1-4 [Espartero. Istorija njegovog vojnog i političkog života i njegovi veliki savremeni uspesi. Drugo izdanje. Tomovi 1 - 4], Madrid 1844 - 1845. 133
- La foi des traités les puissances signataires et l'Empereur Napoléon III* [Pravovaljanost ugovora sila potpisnica i car Napoléon III], Paris 1859. 397 424

- Friedrich II.: *Die Werke Friedrich des Großen*. In deutscher Übers. 10 Bde. Bd. 6. Hrsg. von Gustav Berthold Volz, dt. von Friedrich v. Oppeln-Bronikowski], Dela Friedricha Velikog. Nemački prevod u 10 tomova. Šesti tom. Izdao Gustav Berthold Volz, preveo na nemački Friedrich v. Oppeln-Bronikowski, Berlin 1913 (vidi i nap. 250). 234
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Faust* [Faust]. 341
- *Mignon*. In: Wilhelm Meisters Lehrjahre [Minjon. U: Godine učenja Vilhelma Majstera]. 343
- Görgei [Görgey], Arthur: *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848. und 1849*. 2. Bd. [Moj život i rad u Mađarskoj godine 1848. i 1849. Drugi tom], Leipzig 1852. 204
- Grillparzer, Franz: *Die Ahnfrau* [Pretkinja] (vidi i nap. 407). 381
- Hall, Eduard: *The Union of the Noble and illustre Families Lancastre and York* [Savez plemenitih i uzvišenih porodica Lancastre i York], London 1542. 44
- Heine, Heinrich: *Die Heimkehr* [Povratak]. 476
- *Reisebilder* [Slike s puta], (vidi i nap. 461). 432
- Herodotus: *Neun Bücher der Geschichte*. 7. Buch [Devet knjiga istorije. Sedma knjiga]. 5
- Hippisley, G.: *A Narrative of the expedition to the rivers Orinoco and Apuré, in South America* [Povest ekspedicije na reku Orinoko i Apire, u Južnoj Americi], London 1819. 182
- [Hope, Thomas:] *Anastasius: or, memoirs of a Greek; written at the close of the eighteenth century*. In 3 vols. Vol. 1 [Anastazije: ili memoari jednog Grka napisani krajem osamnaestog veka. U tri toma, tom prvi], London 1819. 224
- Horatius, Flaccus Q[uintus]: *Opera omnia*. Recensuit et illustr. Fridericus Guil. Doering. T. 2 [Sabrana dela. Recenzirao i ilustrovao Friedrich Guil. Doering. Drugi tom], Lipsiae 1824. 458
- Hoyer, [Johann] G[ottfried]: *Allgemeines Wörterbuch der Artillerie*. 2. Bde., jeder in 2 Abth. [Opšti artiljerijski rečnik. U dva toma, svaki tom u dva dela], Tübingen 1804 - 1812. 156
- Hugo, Victor: *Napoléon le petit*. 2e éd. [Napoleon mali. Drugo izdanje], Londres 1852. 438
- [Karamsin] Карамзин: *История Государства Российскаго*. Т XI [Istorija ruske države. Tom XI], Snb. 1835. 399
- Klapka, Georg: *Memoiren. April bis October 1849*. Original-Ausg. [Memoari. April do oktobra 1849. Originalno izdanje], Leipzig 1850. 204
- Kossuth, Louis: *L'Europe, l'Autriche et la Hongrie*. 2e éd. augmentée. [Evropa, Austrija i Mađarska. Drugo prošireno izdanje], Bruxelles 1859. 418
- Kurz, Heinrich: *Geschichte der deutschen Literatur mit ausgewählten Stücken aus den Werken der vorzüglichsten Schriftsteller*. 5. Aufl. Bd. 1 [Istorija nemačke literature sa izabranim delovima iz dela najvećih pisaca. Peto izdanje, prvi tom], Leipzig 1869. 435
- La Guéronnière, Louis de: *L'Empereur Napoléon III et l'Italie*. Nouvelle éd. [Car Napoléon III i Italija. Novo izdanje], Paris 1859. 432
- Lapinski, Theophil: *Feldzug der Ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849*. Selbsterlebtes. [Pohod glavnine mađarske armije godine 1849. Lični doživljaji], Hamburg 1850. 404 458 459 467 - 469

- [Lévy, Armand:] *L'Empereur Napoléon III et les principautés Roumaines*. Nouvelle éd. [Car Napoléon III i kneževine Rumunije. Novo izdanje], Paris 1858. 432 433
- [Lommel, Georg:] *Das Centralfest der Deutschen Arbeiterbildungsvereine in der Westschweiz* [Centralna svečanost Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u zapadnoj Švajcarskoj] (Lausanne 1859), Genf 1859. 339 340 434 435
- [Lommel, Georg:] *Die Schiller-Feier in Genf*. Nebst einem Nachtr. enthaltend die diesjährige Todtenfeier für Robert Blum [Svečanost povodom godišnjice Schillerovog rođenja u Ženevi. Sa dodatkom u kome su dati podaci sa kome-moracije Robertu Blumu], Genf 1859. 341 343 344
- Das Ludwigslied*. In: Hausschatz der Volkspoesie. Sammlung der vorzüglichsten und eigenthümlichsten Volkslieder aller Länder und Zeiten in metrischen dt. Uebers. Besorgt u. hrsg. von O. L. B. Wolff [Pesma o Ludvigu. U: Domaće blago narodne poezije. Zbirka najboljih i najtipičnijih narodnih pesama svih zemalja i vremena u metričkom nemačkom prepevu. Pripremio i izdao O. L. B. Wolff], Leipzig 1846 (vidi i nap. 440). 409
- Machiavelli, Nicolo: *I sette libri dell'arte della guerra* [Sedam knjiga o ratnoj veštini], bez mesta izdanja, 1550. 151
- Marx, Karl: *Der 18te Brumaire des Louis Napoleon*. In: Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften H. 1 [Osamnaesti brimer Louis-a Napoleona. U: Revolucija. Časopis u neobaveznim sveskama Sv. 1], New York 1852. 310 560
- *Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln* [Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu], Basel 1853 (vidi i nap. 316). 323 - 325 328 - 332 336 337 349 497 500 533 560
- *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon* [Beda filozofije. Odgovor na filozofiju bede g. Proudhona], Paris, Bruxelles 1847. 357
- Palmerston and Poland [Palmerston i Poljska], London 1853 (vidi i nap. 400). 397
- *Der Ritter vom edelmüthigen Bewußtsein* [Vitez plemenite svesti], New York 1854. 336 352
- Marx, Karl, und Friedrich Engels: *Manifest der Kommunistischen Partei* [Manifest komunističke partije], London 1848. 349 356 357
- Miller, John: *Memoirs of General Miller, in the service of the Republic of Peru*. 2nd ed. In 2 vols. Vol. 1 [Memoari generala Millera u službi Republike Peru. Drugo izdanje u dva toma, prvi tom], London 1829 (vidi i nap. 199 i 213). 182
- Morla, Tomas de: *Tratado de artilleria. Divido en quatro tomos*. T. 1 - 3 [Traktat o artiljeriji. Podeljeno u četiri toma. Tomovi 1 - 3], Segovia 1784 - 1786. 156
- Müffling, [Friedrich Ferdinand Karl]: *Passages from my life, together with memoirs of the campaign of 1813 and 1814* [Epizode iz mog života, sa sećanjima na borbe od 1813. i 1814], London 1853 (vidi i nap. 168). 136
- Napier, W[illiam] F[rancis] P[atrack]: *History of the war in the Peninsula and in the south of France, from the year 1807 to the year 1814*. New ed., rev. by the author. Vol. 3 [Istorija rata na Pirinejskom poluostrvu i na jugu Francuske od 1807. do 1814. godine. Novo revidirano izdanje. Treći tom], London, bez godine izdanja. 236
- Napoléon I: *Correspondance inédite officielle et confidentielle de Napoléon Bonaparte avec les cours étrangères, les princes, les ministres et les généraux français et étrangers, en Italie, en Allemagne et en Égypte* [Neobjavljena službena i

- poverljiva prepiska Napoléona Bonaparte sa stranim dvorovima, vladarima, ministrima, francuskim i stranim vojskovođama u Italiji, Nemačkoj i Egiptu], Paris 1819. 416
- Napoléon I: *Correspondance de Napoléon Ier publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*. T. 24 [Prepiska Napoleona I objavljena po nalogu cara Napoleona III. Tom 24], Paris 1868. 98
- Paravey, [Charles Hippolyte de]: *Mémoire sur la découverte très ancienne en Asie et dans l'Indo-Perse de la poudre à canon et des armes à feu* [Zapisi o starim otkrićima topovskog baruta i vatrenog oružja u Aziji i Indo-Persiji], Paris 1850. 148
- Paz Salas, Pedro de: *La Felicissima Armada que el Rey Don Phelipe nuestro Señor mando juntar en el Puerto de Lisboa. Relación sumario de los nauios* [Slavna Armada kojoj je kralj Don Phelipe naredio da se okupi u luci Lisabon. Kratak pregled pomorskih veza], Lisboa 1588. 129
- Persius, A[ulus] Flaccus: *Satirarum liber*. Ex recensione Caroli Friderici Hermanni [Knjiga satira prema recenziji Karla Friedricha Hermanna], Lipsiae 1881. 457 483
- Petin, Anselme: *De l'annexion de la Savoie* [Aneksija Savoje], Paris 1859. 441
- Pindar, Peter: *The works of Peter Pindar, Esq.* [d.i. John Wolcot]. In 3 vols. Vol. 1 [Dela plemenitog Petera Pindara [tj. Johna Wolcota]. U tri toma. Tom prvi], London 1797 (vidi i nap. 369). 364 452
- Plümicke, J. C.: *Handbuch für die Königlich Preussischen Artillerie-Offiziere. Entworfen*. Th. 1. *Das Materielle der Artillerie* [Priručnik za kraljevske pruske artiljerijske oficire. Skice. Prvi deo: Materijal u artiljeriji], Berlin 1820. 336
- La politique anglaise* [Engleska politika], Paris 1860. 425
- Pope, Alexander: *The poetical works*. Complete in 2 vols. To which is prefixed the life of the author. Vol. 2 [Pesnička dela. U dva toma sa biografijom autora. Drugi tom], London 1821. 477
- [Principe, M. A. / Giron, R. / Satorres, R. / Ribot, A.]: *Espartero: Su pasado, su presente, su porvenir*. Por la redaccion de el espectador y el tio Camorra [Espartero: njegova prošlost, njegova sadašnjost i njegova budućnost. U redakciji očevica i strica Camorre] Madrid 1848. 133
- Rademacher, Johann Gottfried: *Rechtfertigung der von den Gelehrten misskannten, verstandesrechten Erfahrungsheillehre der alten scheidekünstigen Geheimärzte und treue Mittheilung des Ergebnisses einer 25 jährigen Erprobung dieser Lehre am Krankenbette*. 2. Ausg. Bd. 1 [Rehabilitacija iskustvene i razumljive medicine starih alhemičara koju naučnici ne priznaju i veran prikaz rezultata 25-godišnje provere ovog učenja na bolesnicima. Drugo izdanje. Prvi tom], Berlin 1846 (vidi i nap. 288). 310
- Roche-Aymon: *De la cavalerie, ou des changements nécessaires dans la composition, l'organisation et l'instruction des troupes à cheval*. 1ère p. [Konjica, ili neophodne promene u sastavu, organizaciji i obučavanju konjičkih trupa. Prvi deo], Paris 1828. 238
- Rouvroy, Friedrich Gustav: *Vorlesungen über die Artillerie zum Gebrauch der Königl. Sächs. Artillerie-Akademie*. Th. 1 - 3 [Predavanja o artiljeriji za Kraljevsku saksonsku artiljerijsku akademiju. Tomovi 1 - 3], Dresden 1811 - 1814. 156
- Saint-Remy, [Pierre] Sureirey de: *Mémoires d'artillerie*. Recueillis. T. 1 - 2 [Zapisi o artiljeriji. Zbornik. Tomovi 1 - 2], Paris 1697 (vidi i nap. 187). 154
- Šafarik, Pavel Jozet: *Slovanský národopis*. 2. vydání [Slovenska etnografija. Drugo izdanje], V Praze 1842 (vidi i nap. 438). 407

- Sallust, Gajus Salustius Crispus: *Der Jugurthinische Krieg* [Jugurtin rat] (vidi i nap. 23). 14
- Scharnhorst, G[erhard] von: *Handbuch der Artillerie. Aufgesetzt.* Bd. 1 - 3 [Priručnik o artiljeriji. Zbornik. Tomovi 1 - 3], Hannover 1804 do 1814. 156
- *Handbuch für Offiziere, in den anwendbaren Theilen der Krieges-Wissenschaften. Erster Theil von der Artillerie* [Priručnik za oficire, primenjeni deo nauke o ratu. Prvi deo o artiljeriji], Hannover 1787. 156
- Schiller, Friedrich von: *Don Carlos, Infant von Spanien* [Don Karlos, španski infant]. 493
- *Der Jüngling am Bache* [Momče na potoku]. 315 436
- *Wilhelm Tell* [Viljem Tel]. 322 366
- Shakespeare, William: *Henri Četvrti*. 306 313 321 322 328 331 387
- *Sve je dobro što se dobro svrši*. 315
- *Hamlet*. 376 438 439 483
- *Mletački trgovac*. 483
- *Nenagrađeni ljubavni trud*. 504
- *Makbet* 315
- *Ričard Treći*. 314
- *Snovidenje u noć ivanjsku*. 311
- Simon, Edouard: *Un tableau de moeurs politiques en Allemagne. Le procès de M. Vogt avec la gazette d'Augsbourg*. In: *Revue Contemporaine*, 9e année. 2e série. T. 13. 48e de la collection [Pregled političke prakse u Nemačkoj. Sudenje g. Vogta s augsburškim novinama. U: Savremena revija. Deveto godišće, druga serija. Trinaesti tom. 48. tom zbirke] Paris 1860. 316 317 359 375 376
- Stern, Daniel: *Histoire de la révolution de 1848* [Istorija revolucije od 1848. godine], Paris 1850. 169 170
- Sterne, Laurence: *The life and opinions of Tristram Shandy, gentleman* [Život i nazori blagorodnog gospodina Tristrama Šendija], Leipzig 1849 (vidi i nap. 532). 484
- Struensee, Carl August: *Anfangsgründe der Artillerie* [Osnovi artiljerije], Liegnitz 1760. 156
- [Szemere, Bertalan (Bartholomäus):] *La question hongroise* (1848 - 1860). Par Barthélemy de Szemere [Mađarsko pitanje (1848 - 1860). Od Bertalan Szemerea], Paris 1860. 416
- *Hungary, from 1848 to 1860*. By Bartholomew de Szemere [Mađarska od 1848. do 1860. Od Bertalan Szemerea], London 1860. 405
- Tempelhof, [Georg Friedrich von]: *Le bombardier prussien ou du mouvement des projectiles en supposant la résistance de l'air proportionnelle au carré des vitesses* [Pruski artiljerac ili skretanje projektila s obzirom na otpor vazduha u srazmeri s kvadratom brzine], Berlin 1781. 156
- Turquan, Joseph: *Une illuminée au XIXe siècle (la baronne de Krudener) 1766 - 1824* [Prosvetiteljka XIX veka (baronica de Krudener) 1766 - 1824], Paris bez godine izdanja (vidi i nap. 424). 396
- [Urquhart, David:] *The new hope for Poland. London 1855. Tucker's political fly-sheets*. Vol. 2. No. 1 [Nova nada za Poljsku. London 1855. Tuckerovi politički cirkulari. Drugi tom br. 1], 404
- Vega, Georg: *Praktische Anweisung zum Bombenwerfen mittelst dazu eingerichteter Hilfstaffeln* [Praktična uputstva za primenu bombi pomoću specijalnih tablica], Wien 1787. 156

- Vegetius, Flavius Renuat: *Anleitung zur Kriegswissenschaft an den Kayser Valentinian, in fünf Büchern*. Aus dem Lateinischen übers. u. erl. von R. M[einecke] [Uvod za nauku o ratu cara Valentijana u 5 knjiga. Sa latinskog preveo i redigovao R. Meinecke], Halle 1800. 18
- Vendey, Jacob: *Pro domo und Pro patria gegen Karl Vogt* [Pro domo i Pro patria protiv Karla Vogta], Hannover 1860 (vidi i nap. 340). 340 382
- Vogt, Carl: *Mein Prozeß gegen die Allgemeine Zeitung* [Moj proces protiv augsburških novina], Genf 1859 (vidi i nap. 282). 303 305 310 313 320 - 322 324 336 337 339 - 346 355 356 - 361 365 367 372 374 - 376 378 - 387 415 420 430 435 436 438 449 454 - 458 476 479 481 494 504 508 - 512
- *Studien zur gegenwärtigen Lage Europas* [Studije o sadašnjem položaju Evrope], Genf und Bern 1859. 342 360 372 377 379 392 - 399 401 - 406 409 - 411 413 do 424 426 - 433 436 439 449 450 469 487 488 500
- La vraie question. France-Italie-Autriche* [Pravo pitanje. Francuska-Italija-Austrija], Paris 1859. 396 397 415 424
- Wagner, M.: *The Tricolor on the Atlas; or, Algeria and the French conquest*. From the German of Dr. Wagner and other sources. By Francis Pulszky [Trikolora na Atlasu; ili Alžir i francusko osvajanje. Sa Nemačkog korišćen dr Vagner i drugi izvori. Od Francisa Pulszkog], London, Edinburgh and New York 1854 (vidi i nap. 189). 168
- Walther von der Vogelweide: *Die Gedichte*. Hrsg. von Karl Lachmann [Pesme. Izdao Karl Lachmann], Berlin 1827. 372
- Wermuth / Stieber: *Die Communisten-Verschwürungen des neunzehnten Jahrhunderts*. Im aml. Auftr. zur Benutzung der Polizei-Behörden der sämmtl. deutschen Bundesstaaten . . . dargest. Th. 1 - 2 [Zavere komunista u 19. veku. Prikazano po službenom nalogu za upotrebu policijskim vlastima svih saveznih nemačkih država. . . Deo 1 - 2], Berlin 1853 - 1854. 538
- Wigand, Otto: *Conversations-Lexikon*. 1. Bd. A - Baratsinsky [Konverzacijski leksikon. Prvi tom A - Baratsinsky], Leipzig 1846 (vidi i nap. 82). 73
- Yule, Henry: *A narrative of the mission sent by the Governor-General of India to the Court of Ava in 1855. With notices of the country, government, and people* [Prikaz misije koji je poslao generalni guverner Indije dvoru u Avi 1855. godine. Sa beleškama o zemlji, vladi i narodu], London 1858. 221

II. Listovi i časopisi

- Aargauer Nachrichten* [Argauerske vesti], (vidi i nap. 479). 450
- Abend-Post. Demokratische Zeitung* [Večernja pošta. Demokratski list] Berlin. 309
- Abend-Zeitung* [Večernje novine], Dresden u. Leipzig (vidi i nap. 97). 85
- Allgemeine Zeitung* [Opšte novine], Augsburg (vidi i nap. 278). 303 314 330 341 344 374 - 377 381 384 - 391 430 435 454 480 486 494 497 500 - 508 513 514 544 545 548 558 559 561 564 - 569 571
- od 22. juna 1859. 381
- od 27. oktobra 1859. 386 495 558
- od 9. novembra 1859. 386
- od 21. novembra 1859. 386 507 562

- od 11. decembra 1859. 386
— od 13. februara 1860. 342 435
— od 1. decembra 1860. 571
- Augsburger Zeitung* - vidi *Allgemeine Zeitung*.
- Baltimore Wecker* [Baltimorski budilnik]. 362 363
- Baltische Monatsschrift* [Baltički mesečni časopis], Riga. 486
- Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung* [Beletristički žurnal i njujorške kriminalističke novine] (vidi i nap. 334). 336 462 532
— od 28. oktobra 1853. 336
- Berliner Militair-Wochenschrift* [Berlinski vojni nedeljni list]. 332
- Breslauer Zeitung* [Breslavske novine] (vidi i nap. 513). 476 477
- Der Bund* [Savez], Bern, od 12. marta 1860. 430
- Le Constitutionnel* [Konstitalionalac], Paris (vidi i nap. 466). 436
- Correspondent* - vidi *Der Deutsche Correspondent*.
- Courrier du Dimanche* [Nedeljni kurir], Paris. 551
- Criminal-Zeitung* - vidi *Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung*.
- The Daily Telegraph* [Dnevni telegraf], London (vidi i nap. 413). 388 482 - 485 487 548
— od 15. februara 1860. 390
- Le Débat social* [Socijalna debata], Bruxelles (vidi i nap. 565). 547 548
- Der Deutsche Correspondent* [Nemački dopisnik], Baltimore. 362
- Deutsche Monatsschrift für Politik, Wissenschaft, Kunst und Leben* [Nemački mesečnik za politiku, nauku, umetnost i svakodnevna pitanja], Stuttgart (vidi i nap. 411). 387 555
- Dresdner Zeitung* [Drezdenske novine]. 533 538
- The Economist*. *Weekly Commercial Times*, *Bankers' Gazette*, and *Railway Monitor*: a political, literary, and general newspaper [Ekonomist. Nedeljno trgovačko vreme, bankarska gazeta i železnički glasnik: političke, književne i opšte novine], London (vidi i nap. 452). 414
— od 15. januara 1859. 414
— od 22. januara 1859. 414
- Eidgenössische Zeitung* [Novine Švajcarskog saveza], Zürich u. Bern. 430
- L'Esperance* [Nada], Genf (vidi i nap. 480). 450 - 452 456
— od 25. marta 1860. 450 451
— od 30. maja 1860. 451
- Frankfurter Journal* [Frankfurtski žurnal] (vidi i nap. 342). 341 529
- The Free Press* [Slobodna štampa], London (vidi i nap. 402). 379 387 462 500 518 560
— od 27. maja 1859. 461 543 561 562 564
- Der Freischütz* [Slobodni strelac], Hamburg (vidi i nap. 524). 479 - 481 559 570

- Galignani's Messenger* [Galignanijev vesnik], Paris, od 22. jula 1859. 425
- La Gazette du Nord* [Severne novine], Paris. 316
- Giornale della provincia Bresciana* [Novine provincije Brešija]. 215
- The Glasgow Sentinel* [Glazgovski stražar]. 378 463
- Hamburger Anzeiger* [Hamburške oglasne novine]. 364
- Handels-Courier* - vidi *Schweizer Handels-Courier*.
- Hansard's Parliamentary Debates: Third Series*. Vol. 157 [Hansardove parlamentarne debate; treća serija, tom 157], London 1860 (vidi i nap. 398). 378
- Hermann*. Deutsches Wochenblatt aus London [Herman. Nemački nedeljni list iz Londona] (vidi i nap. 404). 379 540 560
- Herold des Westens* [Glasnik Zapada], Louisville. 355
- Die Hornisse* [Stršljen], Kassel (vidi i nap. 405). 379
- L'Indépendance Belge* [Belgijska nezavisnost], Bruxelles (vidi i nap. 481). 452 456 548
- L'Indépendant* [Nezavisnost], Genève (vidi i nap. 323). 327 525
- La Jeune Italie* [Mlada Italija]. 400 401
- Journal de Constantinople* [Konstantinopoljske novine] (vidi i nap. 502). 462
- Journal des Débats politiques et littéraires* [List za političke i književne debate], Paris (vidi i nap. 483). 452
- Journal de Genève* [Ženevske novine]. 529
- Journal du tir fédéral* [List saveznih strelaca]. 525
- Journal général de la Cour et de la Ville* [Opšte novine za selo i grad], Paris (vidi i nap. 132). 106
- Kladderadatsch* [Graja], Berlin (vidi i nap. 521). 478
- Kölnische Zeitung* [Kelnске novine] (vidi i nap. 327). 328 387 481 482 486 533 548 569
- od 28. februara 1852. 329
- od 19. oktobra 1852. 330
- od 28. oktobra 1852. 330
- Der Komet*. Unterhaltungsblatt für gebildete Stände. [Kometa. Zabavnik za obrazovane slojeve], Leipzig (vidi i nap. 97). 85
- Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats-und gelehrten Sachen* [Berlinski kraljevski privilegovani list za pitanja države i nauke] (vidi i nap. 335). 337
- od 9. maja 1860. Prilog. 337
- Kreuz-Zeitung* - vidi *Neue Preußische Zeitung*
- Lithographierte Correspondenz* [Litografisana prepiska], Paris. 436
- The Manchester Guardian* [Mančesterski stražar] (vidi i nap. 569) 554.
- Le Messager du Léman* [Lemanski vesnik], Genève. 334
- Monatsschrift* - vidi *Deutsche Monatsschrift für Politik, Wissenschaft, Kunst und Leben*.
- Le Moniteur universel* [Opšti glasnik], Paris (vidi i nap. 368). 122 369 409 414 554
- od 13. septembra 1799. 122
- od 21. januara 1834. 168

- od 9. februara 1859. 413
 — od 5. marta 1859. 414
 — od 15. marta 1859. 393 415
 — od 10. aprila 1859. 393 415
- Morgenblatt für gebildete Leser* [Jutarnji list za obrazovane čitaoce], Stuttgart u. Tübingen (vidi i nap. 391). 375
- The Morning Chronicle* [Jutarnja hronika], London (vidi i nap. 490). 456
- The Morning Star* [Jutarnja zvezda], London (vidi i nap. 403). 379
- La Nation suisse* [Švajcarska nacija], Genève. 452
- «*Le National*» [Nacionalni list], Paris (vidi i nap. 511). 472
- «*Les Nationalités*» [Nacionalnosti], Paris. 456
- National-Zeitung* [Nacionalne novine], Berlin (vidi i nap. 277). 303 377 387 476 477 484 485 503 504 513 518 519 522 530 549 550 554 566 567 570 571
- od 22. januara 1860. 494 - 496 505 512 515 - 521
- od 25. januara 1860. 494 499 500 505 - 509 512 516 518 521
- National-Zeitung* - vidi *Schweizerische National-Zeitung*
- Neue Deutsche Zeitung* [Nove nemačke novine], Frankfurt a. M. (vidi i nap. 366). 361
- Neue Hannoversche Zeitung* [Nove hanoverske novine]. 505
- Neue Oder-Zeitung* [Nove odarske novine], Berlin (vidi i nap. 517). 478 498
- Neue Preußische Zeitung* [Nove pruske novine], Berlin (vidi i nap. 345). 343 354 485 486 492
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove rajnske novine. Organ demokratije], Köln (vidi i nap. 304). 315 343 357 367 374 410 477 487 498 508 520 548 560
- od 11. avgusta 1848. 490 491
- od 16. novembra 1848. 482
- od 29. decembra 1848. 368
- od 26. januara 1849. 476
- od 11. februara 1849. 370
- od 17. februara 1849. 476
- od 18. februara 1849. 478
- od 10. marta 1849. 368 369
- od 17. marta 1849. 369
- od 28. marta 1849. 328
- od 5. maja 1849. 478
- od 12. maja 1849. 477
- od 16. maja 1849. 369
- od 19. maja 1849. 370
- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* H. 1-6 [Nove rajnske novine. Političko-ekonomska revija. Sveske 1-6], London, Hamburg und New York 1850 (vidi i nap. 355). 361 377
- Sv. 1. 357 358
- Sv. 2. 358 366

- Sv. 4. 362 373
 — Sv. 5/6. 350 358
- Neue Schweizer Zeitung* [Nove švajcarske novine], Genf, od 12. novembra 1859. 436 437
- Die Neue Zeit* [Novo vreme], London (vidi i nap. 404). 379
- Neue Zürcher-Zeitung* [Nove ciriške novine] (vidi i nap. 475). 445
- New-York Daily Tribune* [Njujorški dnevni tribun] (vidi i nap. 393). 377 378
 460 498 499 551 559 560
 — od 16. juna 1858. 462
- New-Yorker Criminal-Zeitung* - vidi *Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung*.
- New-Yorker Humorist* [Njujorški humorist]. 309
- The New-York Times* [Njujorško vreme]. 560
- Notes to the People* [Beleške za narod], London (vidi i nap. 566). 550
- Nouveliste Vaudois* [Vesnik iz Vodoa], Lausanne (vidi i nap. 475). 445 456
- L'Opinion nationale* [Narodno mnenje], Paris. 425 451 456 557
- La Patrie* [Otađbina], Paris (vidi i nap. 473). 443
 — od 25. januara 1860. 443
 — od 27. januara 1860. 443
- Le Patriote savoisien* [Savojski rodoljub], Chambéry. 440
- Le Pays* [Domovina], Paris (vidi i nap. 487). 453
- Pensiero ed Azione* [Misao i akcija], London (vidi i nap. 439). 408 431 464
- The People's Paper* [Narodne novine], London (vidi i nap. 399). 378 546 549 560
- The Players* [Akteri], London. 483
- Der Postheiri* [Poštar], Solothurn. 451
- Prager Zeitung* [Praške novine]. 425
- Preußisches Wochenblatt* [Pruski nedeljni list], Berlin, od 9. juna 1855 (vidi i nap. 429). 399
- Die Preußische Zeitung* [Pruske novine], Berlin. 486
- Le Propagateur du Nord et du Pas-de-Calais* [Informator departmana Nord i Pa-de-Kale], Lille. 451
- Publicist* [Publicist], Berlin. 538
- Punch, or the London Charivari* [Panč, ili londonska mačja dreka], (vidi i nap. 521). 478
- Putnam's Monthly* [Putnamov mesečnik], New York. 551
- Die Reform* [Reforma], Hamburg (vidi i nap. 276). 303 342 568
 — od 19. novembra 1859. 559
 — od 7. marta 1860. 570
- Republik der Arbeiter* [Republika radnika], New York, od 27. maja 1854 (vidi i nap. 330). 330
- Revue contemporaine* [Savremena revija], Paris (vidi i nap. 306). 316 317 359 375
 432 452 454 476

- Revue de Genève et Journal Suisse* [Ženevska revija i švajcarske novine] (vidi i nap. 468). 437 441 442 446 - 449 452
 — od 6. decembra 1859. 437
 — od 3. februara 1860. 444
- Revue des deux Mondes* [Revija dva sveta], Paris (vidi i nap. 482). 452
- Revue der Neuen Rheinischen Zeitung* - vidi *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*.
- Revue européenne* [Evropska revija], Paris (vidi i nap. 485). 452
- Rheinische Volks-Halle* [Rajnska narodna sala], Köln. 482
- Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* [Rajnske novine za politiku, trgovinu i zanate], Köln (vidi i nap. 389). 374
- Rummeltipuff* [Graja], Genf. 308
- Sächsische Vaterlands-Blätter* [Saksonski otadžbinski listovi], Dresden u. Leipzig (vidi i nap. 99). 85
- Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art* [Subotnja revija za politiku, književnost, nauku i umetnost], London (vidi i nap. 478). 447 483
- Schlesische Zeitung* [Šleske novine], Breslau (vidi i nap. 518). 478
- Schweizer Handels-Courier* [Švajcarski trgovački kurir], Biel (vidi i nap. 283). 305 380 391 449 452 499
 — od 2. juna 1859. 542
 — od 8. marta 1860. 444
- Schweizerische National-Zeitung* [Švajcarske nacionalne novine], Basel (vidi i nap. 557). 529
- Seeblätter* [Pomorski list], Konstanz. 328
- The Sheffield Free Press* [Šefildska slobodna štampa], (vidi i nap. 402). 379
- Le Siècle*. [Stoleće], Paris (vidi i nap. 465). 436 451
- Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*. Bd. 1-9 [Stenografski izveštaj o zasedanjima nemačke ustavotvorne Nacionalne skupštine u Frankfurtu na Majni. Tomovi 1-9], Frankfurt a. M. und Leipzig 1848 und 1849 (vidi i nap. 385). 370
 — Tom 1. 370 488 491 492
 — Tom 3. 491
 — Tom 4. 491
 — Tom 6. 493
 — Tom 9. 370 371
- Stimmen der Zeit* [Glasovi vremena], Gotha (vidi i nap. 411). 387
- Tablet* [Tablica], London. 401
- Telegraph* - vidi *The Daily Telegraph*.
- The Times* [Vremena], London (vidi i nap. 434). 412 446 461 481 499
 — od 20. novembra 1843. 401
 — od 3. februara 1860. 443 545
 — od 30. juna 1860. 427 481
- Tribune* - vidi *New-York Daily Tribune*.

Das Volk [Narod], London (vidi i nap. 297). 313 379 - 381 387 430 431 506 - 508
546 560 563 - 565

— od 14. maja 1859. 379 481

— od 18. juna 1859. 381 545

Volks-Zeitung [Narodne novine], Berlin (vidi i nap. 276). 303 304 342 384 566 569

— od 2. oktobra 1860. 303

Vorwärts [Napred], Leipzig. 85

Vossische Zeitung - vidi *Königlich privilegirte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*.

Weekly Mail [Nedeljna pošta], London. 484

Registar imena

- Abd-el-Kader* (1807 - 1883) — vođa nacionalnooslobodilačke borbe alžirskog naroda protiv francuskih zavojevača godine 1832 - 1847; Francuzi su ga zarobili 1847, a 1852. s dopuštanjem Napoleona III preselio se u Tursku. 74 78 169
- Abb el Mumen* (oko 1100 - 1163) — prvi kalif muslimanske države Almohodu u Severnoj Africi i južnoj Španiji (1130 - 1163). 149
- Abd-er-Rahman* (1778 - 1859) — sultan Maroka (1822 - 1859). 169
- Abel, Karl* (Karl Abel; rod. 1837) — filolog i žurnalista, berlinski dopisnik lista »Daily Telegraph«. 485-487
- Abercromby, Sir Ralph* (ser Rarlif Aberkrambi; 1734 - 1801) — engleski general, od 1795. do 1797. komandovao je jednom vojnom ekspedicijom Engleza protiv Francuza u zapadnoj Indiji. 223
- About, Edmond* (Edmon Abu; 1828 - 1885) — francuski žurnalista, bonapartista. 380 415 433 436 451 456 503 552 553 556
- Abt* (Abt) — žurnalista, početkom pedesetih godina 19. veka emigrirao je u Ženevu; zbog kleveta je isključen iz ženevskog Nemačkog radničkog udruženja. 313 314 316 318 319 321
- Ahmet šah Durani* (1724 - 1773) — šah Avganistana (1747 - 1773), osnivač avganistanske države i dinastije Durani. 57
- Agassiz, Louis-Jean-Rudolphe* (Luj-Žan-Rudolf Agasiz; 1807 - 1873) — švajcarski prirodnjak; protivnik darvinizma. 319
- Agasilaj II* (oko 442. do 358. pre n. e.) — kralj Sparte (oko 399. do oko 358. pre n. e.) i vojskovođa. 9/10
- Airey, Richard* (Ričard Ejri, baron; 1803 - 1881) — engleski general, 1854/1855. general glavnog štaba na Krimu, kasnije čitave britanske vojske. 46
- Alba, Fernando Alvarez de Toledo* (Fernando Alvarez de Toledo vojvoda Alba; 1507 - 1582) — španski vojskovođa i državnik; namesnik u Nizozemskoj (1567 - 1573). 23 255
- Alberoni, Giulio* (Đulio Alberoni; 1664 - 1752) — španski državnik, kardinal; prvi ministar kralja Philippa V (1717 - 1719). 466
- Alberts* (Alberts) — pedesetih godina 19. veka sekretar pruskog poslanstva u Londonu. 532
- Aleksandar I* (1777 - 1825) — ruski car (1801 - 1825). 68 69 82 83 87 98 125-127 139 146 396 398 403 408
- Aleksandar II* (1818 - 1881) — ruski car (1855 - 1881). 232 396-400 403 406 408 415 419 423
- Aleksandar Veliki* (356 - 323. pre n. e.) — antički vojskovođa i državnik; od 336. kralj Makedonije. 6 11 12 19 52 117 148 227 229 232 271 277 438
- Alghisi da Carpi, Galasso* (Galaso Algizi da Karpi; oko 1523 - 1573) — italijanski arhitekta. 254
- Allen* (Alen) — engleski oficir. 219
- Alompra* (Alaung-Pra; 1711 - 1760) — burmanski kralj (1753 - 1760). 220

- Alfenhöfer, August Joseph* (August Jozef Alfenhefer; 1804 - 1876) — žurnalista, jedan od urednika augsburškog lista «Allgemeine Zeitung». 375
- Amurat paša* — vidi *Bem*
- Anderson, Robert* (Robert Anderson; umro 1696) — engleski matematičar i vojni inženjer; napisao je niz radova o artiljeriji. 155
- Angoulême, Louis-Antoine de Bourbon, duc d'* (Luj-Anton de Burbon vojvoda od Angulema; 1775 - 1844) — sin francuskog kralja Charles-a X, 1823. komandovao je francuskim trupama koje su ugušile buržoasku revoluciju u Španiji. 168
- Ana Ivanovna* (1693 - 1740) — ruska carica (1730 - 1740). 399
- Apolonije sa Rodosa* (3. vek pre n. e.) — pesnik i gramatičar antičke Grčke, autor epa *Argonautika*. 446
- Argyll, Archibald Campbell, Earl* (Arčibal Kembal erl Adžil; 1629 - 1685) — škotski aristokrata, od maja do juna 1685. predvodio je ustanak uperen protiv Jakoba II; posle ugušenja ustanka je pogubljen. 343
- Arismendi, Juan Bautista* (Juan Batista Arismendi; rod. 1770) — venezuelski general i političar; učestvovao je u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; 1819. potpredsednik Kolumbije. 174 - 176 178
- Armstrong, William George, Baron A. of Cragside* (Viljem Džordž Armstrong, baron od Kregsajda; 1810 - 1900) — engleski pronalazač i fabrikant, poznat po svom otkriću posebne konstrukcije topovske cevi. 119
- Arndt, Ernst Moritz* (Ernst Moric Arndt; 1769 - 1860) — pisac, istoričar i filolog, aktivno je učestvovao u oslobodilačkoj borbi nemačkog naroda protiv Napoleoneove vladavine; 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 393
- Arnim, Harry, grof von* (Hari Grof od Arnima; 1824 - 1881) — diplomata, Bismarckov protivnik; 1874. osuđen je zbog prisvajanja diplomatskih dokumenata. 534
- Arnim-Boitzenburg, Adolf Heinrich, Graf von* (Adolf Hajnrih grof od Arnim - Boicenburga; 1803 - 1868) — pruski državnik, predstavnik reakcionarnog junckerstva, ministar unutrašnjih poslova (1842 - 1845) i predsednik vlade (19 - 29. marta 1848); 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine, 1848. jedan od vođa desnice u Donjem domu. 489
- Arian, Flavije* (oko 95. do oko 180) — grčki pisac, istoričar i geograf, napisao je niz radova iz antičke istorije. 117
- d'Aspre, Constantin, Baron* (Konstantin baron d'Aspre; 1761 - 1809) — austrijski general, komandant u ratovima protiv Francuske Republike i napoleonovske Francuske. 124
- Assermann, Ferencz* (Ferenc Aserman; 1821 - 1893) — mađarski oficir, učesnik revolucije od 1848/1849. u Mađarskoj. 467 468
- Auckland, George Eden, Earl of* (Džordž Idn erl od Oklenda; 1784 - 1849) — britanski državnik, vigovac, više puta ministar, generalni guverner Indije (1836 - 1842). 58
- Angereau, Pierre-François-Charles, duc de Castiglione* (Pjer-Fransoa-Šarl Ožero vojvoda od Kastiljona; 1757 - 1816) — francuski general, od 1804. maršal, učestvovao je u ratovima Francuske Republike i napoleonovske Francuske. 107 108 143
- August* (August; 1779 - 1843) — pruski princ, general i stručnjak za vojna pitanja, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske; 1808 - 1843. šef pruske artiljerije, čijom je reorganizacijom rukovodio. 143
- Augustenburg, Christian August, Herzog* (Kristian August vojvoda Augustenburg; 1768 - 1810) — danski aristokrata, general; 1810. usvojio ga

- je švedski kralj Karl XIII pod imenom Karl August. 124 125
- Aumale, Henri-Eugène-Philippe-Louis d'Orleans, duc d' (Anri-Ežen-Filip. Luj d'Orlean vojvoda od Omalea; 1822 - 1897) — sin francuskog kralja Louis-Philippe-a, četrdesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira, generalni guverner Alžira (1847/1848). Posle februarske revolucije od 1848. emigrirao je u Englesku. 78 169*
- August, Gaj Julije Cezar Oktavije (63. pre n. e. do 14. n. e.) — rimski car (27. pre n. e. do 14. n. e.). 17*
- Aylmer (Eilmer) — engleski oficir, učesnik u ratu na Pirinejskom poluostrvu (1808 - 1814). 202*
- Baber (1483 - 1530) — azijski vojskovođa i osvajač, padišah Indije (1526 - 1530), osnivač carstva i dinastije Velikih Mogula; Timurov naslednik. 56*
- Babst, Ivan Konelratjevič (1824 - 1881) — ruski ekonomista, istoričar i publicista, profesor političke ekonomije na univerzitetu u Kazanu (od 1851) i Moskvi (od 1857); početkom šezdesetih godina držao je javna predavanja iz političke ekonomije. 316*
- Bacon, Roger (Rodžer Bekon; oko 1214 - 1294) — engleski filozof i prirodnjak, pristalica eksperimentalne metode u nauci; franjevački kaluder. 149*
- Badinguet — vidi Napoleon III*
- Bagovut, Karl Fjodorovič (1761 - 1812) — ruski general, učesnik u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 196*
- Bagration, Pjotr Ivanovič, knez (1765 - 1812) — ruski vojskovođa; učestvovao je u nizu pohoda Suvorova i ratovima protiv napoleonovske Francuske; komandant jedne ruske armije u otadžbinskom ratu 1812. 69 195 - 197*
- Baird, Sir David (ser Dejvid Berd; 1757 - 1829) — engleski general, 1800 - 1802. komandant engleskih ekspedicionih trupa u Egiptu. 223*
- Balzac, Honoré de (Onore de Balzak; 1799 - 1850) — francuski pisac realista. 312 499*
- Bamberger, Ludvig (Ludvig Bamberger; 1823 - 1899) — učesnik u badensko-falačkom ustanku 1849; pedesetih godina je emigrirao u Francusku, kasnije poslanik nacionalnoliberala u Rajhstagu. 486 487*
- Bangja, János (Janoš Banda; 1817 - 1868) — mađarski žurnalista i oficir, učestvovao je u revoluciji od 1848/1849. u Mađarskoj; posle poraza revolucije Košutov emisar u inostranstvu, a istovremeno policijski agent; pod imenom Mehmed bej stupio je kasnije u vojnu službu Turske; za vreme čerkeskog rata radio je protiv Rusije kao turski agent na Kavkazu (1855 - 1858). 462 463*
- Baraguay d'Hilliers, Achille, comte (Ašij grof Barage d'Hier; 1795 - 1878) — francuski general, od 1854. maršal Francuske, bonapartist, 1854. komandant francuskog ekspedicionog korpusa upućenoga na Baltičko more. 222*
- Baraguay d'Hilliers, Louis (Luj Barage d'Hier; 1764 - 1812) — francuski general, učestvovao je u ratovima Francuske Republike protiv koalicije evropskih država i u pohodima Napoleona I; otac prethodnog. 416*
- Barbarosa Horuk (oko 1473 - 1518) — turski pirat, vladar Alžira (1515 - 1518). 74 75*
- Barklaj de Toli, Mihail Bogdanovič, knez (1761 - 1818) — ruski vojskovođa i vojni političar, od 1814. feldmaršal, učesnik u ratovima protiv napoleonovske Francuske, komandant ruskih trupa u rusko-švedskom ratu od 1808. do 1809; ministar rata (1810 - 1812); komandant jedne ruske armije u otadžbinskom ratu od 1812. Godine 1813. i 1814. komandant pruskih i rusko-pruskih trupa. 68 69 83 136 195 196 197*
- Baroche, Pierre-Jules (Pjer-Žil Baroš; 1802 - 1870) — francuski političar, bonapartista, više puta ministar pre*

- i posle državnog udara od 2. decembra 1851. 442
- Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon** (Kamij-Ijasint-Odilon Baro; 1791 - 1873) — francuski buržoaski političar, za vreme Julske monarhije vođa liberalne dinastičke opozicije; od decembra 1848. do oktobra 1849. bio je predsednik vlade. 328 369
- Barthélemy, Emmanuel** (Emanuel Bartelemy; oko 1820 - 1855) — francuski radnik, blankist, član tajnih revolucionarnih društava za vreme Julske monarhije i učesnik junskog ustanka 1848. u Parizu; posle toga je emigrirao u Englesku; bio je jedan od vođa francuskog blankističkog udruženja emigranata u Londonu; priključio se sekaškoj frakciji Willich-Schapper; 1855. pogubljen zbog kriminala. 352
- Bassermann, Friedrich Daniel** (Fridrih Daniel Baserman; 1811 - 1855) — umereni liberalni političar, poslanik badenskog landtaga; 1848/1849. predstavnik badenske vlade pri Bundestagu; član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 369 530
- Batthyány, Kasimir** (Kazimir Batiani, grof; 1807 - 1854) — mađarski državnik, predstavnik liberalnih krugova mađarske aristokratije; učesnik revolucije 1848/1849. u Mađarskoj, 1849. ministar spoljnih poslova revolucionarne mađarske vlade, posle poraza revolucije emigrirao je u Tursku, a zatim u Francusku. 460
- Batthyány, Lajos** (Lajoš Batiani, grof; 1809 - 1849) — mađarski državnik, predstavnik liberalnih krugova mađarske aristokratije, predsednik vlade (mart do septembra 1848), vodio je politiku kompromisa sa austrijskom monarhijom; streljan je posle poraza revolucije. 460
- Bauer, Edgar** (Edgar Bauer; 1820 - 1886) — publicist, mladohegelovac; pedesetih i šezdesetih godina je živio u inostranstvu; 1858/1859. urednik londonskog lista «Neue Zeit». 379
- Bayard, Pierre de Terrail, seigneur de** (Pjer de Terej vlastelin od Bejara; oko 1475 - 1524) — francuski vitez, zbog svoje hrabrosti i plemenitosti nazvan je «vitezom bez straha i mane». 488
- Bayard, markanski, ili vestfalski** — vidi Vincke, Georg, Freicher von
- Bazancourt, Cészar Lécat, baron de** (Sezar Leka baron od Bazankura; 1810 - 1865) — francuski pisac, bonapartist. 417
- Beauharnais, Eugène, prince** (Ežen Boarne, princ; 1781 - 1824) — francuski general, pastorak Napoleona I; učestvovao je u Napoleonovim pohodima; 1805 - 1814. vicekralj Italije. 47 123 124 196 - 198
- Becker, Gottfried** (Gotfrid Beker; 1827 - 1865) — žurnalist, 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku; 1853. emigrirao je u Ameriku; učesnik građanskog rata u SAD; sin Johanna Philippa Beckera. 333
- Becker, Johann Philipp** (Johan Filip Beker; 1809 - 1886) — četkar, tridesetih i četrdesetih godina učesnik demokratskog pokreta u Nemačkoj i Švajcarskoj; kao oficir švajcarske vojske učestvovao je u ratu protiv Zonderbunda; aktivni učesnik revolucije od 1848/1849; za vreme badensko-falačkog ustanka komandovao je badenskom narodnom stražom; posle poraza ustanka emigrirao je iz Nemačke; šezdesetih godina istaknuti vođa Međunarodnog udruženja radnika, učestvovao je na svim njegovim kongresima; urednik časopisa «Der Vorbote»; prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 324 332 - 336 346 350 469—471 476 488 496 500 526 531 555
- Becker, Max Joseph** (Maks Jozef Beker; umro 1896) — inženjer iz Rajnske provincije, demokrata; 1849. učesnik badensko-falačkog ustanka, posle čijeg poraza je emigrirao u Švajcarsku, zatim u SAD. 307 309
- Beckmann** (Bekman) — početkom pedesetih godina 19. veka pruski

- policijski špijun u Parizu; pariski dopisnik lista »Kölnische Zeitung«. 328 329 534
- Badeau, Marie-Alphonse** (Mari-Alfons Bedo; 1804 - 1863) — francuski general i političar, umereni republikanac; tridesetih i četrdesetih godina učestvovao je u osvajanju Alžira; za vreme Druge republike potpredsednik zakonodavne i ustavotvorne nacionalne skupštine, posle državnog udara od 2. decembra 1851. proteran iz Francuske. 170
- Belidor, Bernard-Forest de** (Bernard-Fore de Belidor; 1693 - 1761) — francuski vojni inženjer, napisao je niz radova iz oblasti fortifikacije, artiljerije i matematičke problematike. 155
- Bellegarde, Friedrich Heinrich, Graf von** (Fridrih Hajnrih grof fon Belegarde; 1756 - 1845) — austrijski feldmaršal, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 124
- Belly, Léon** (Leon Beli; 1827 - 1877) — francuski slikar. 552
- Bem, Jozef** (1795 - 1850) — poljski general i borac za slobodu, jedan od vođa poljskog ustanka 1830/1831; u oktobru 1848. učestvovao je u odbrani revolucionarnog Beča, 1849. jedan od vojskovođa mađarske revolucionarne vojske; posle toga stupio je u tursku vojsku. 98—101
- Benda, Robert** (Robert Benda; 1816 - 1899) — liberalni političar, od 1859. član Rajhstaga, kasnije nacionalnoliberal. 489
- Benigsen, Ljevin August Teofil** (Leontij Leontijevič) (1745 - 1826) — general u ruskoj službi, rođen u Braunšvajgu; učestvovao je u ubistvu Pavla I; borio se u ratovima protiv napoleonovske Francuske, 1807. bio je vrhovni komandant vojske; u otadžbinskom ratu 1812. šef generalštaba ruskih trupa. 81—83
- Beresford, George, Marquis Waterford** (Džordž Berizfed, markiz Votferd; umro 1826) — engleski aristokrata, otac William Carr Beresforda. 223
- Beresford, William** (Viljem Berizfed) — engleski katolički sveštenik, nadbiskup Tjuama (Irska). 223 224
- Beresford, William Carr, Viscount** (Viljem Kar Vikont Berizfed; 1768 - 1854) — engleski general i političar, torijevac, organizovao je i rukovodio nizom ratnih ekspedicija u kolonijama; od 1808. do 1814. učestvovao je u ratu na Pirinejskom poluostrvu, kao feldmaršal bio je na čelu portugalskih trupa (1809-1823); šef artiljerije (1828 - 1830). 39 223 224
- Berlinerblau, Isidor** — vidi Oppenheim, Heinrich Bernhard
- Bermúdez, José Francisco** (Hoze Fransisko Bermudez; 1782 - 1831) — venecuelski general i političar; učesnik u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; Bolivarov protivnik. 174
- Bernadotte, Jean-Baptiste-Jules** (Žan-Batist-Zil Bernadot; 1764 - 1844) — maršal Francuske; učestvovao je u ratovima Francuske Republike i napoleonovske Francuske; 1810. švedski kralj Karl XIII imenovao ga je za državnog namesnika; potom švedski prestolonaslednik i regent; 1813. učestvovao je u ratu protiv Napoleona I; kao Karl XIV Johann Švedske i Norveške (1818 - 1844). 68 82 102 121 - 128 135 136 - 139
- Bernoulli, Johann** (Johan Bernuli; 1667 - 1748) — švajcarski matematičar, profesor na univerzitetu u Groningenu (Holandija) i Bazelu; poznat po svojim radovima iz oblasti diferencijalnog i integralnog računa, a iz oblasti mehanike. 155
- Berry, Maria-Caroline-Ferdinande-Louise de Naples, duchesse de** (Maria-Karolin-Ferdinand-Lujz de Naple, vojvotkinja de Beri; 1798 - 1870) — majka grofa Chamborda, legitimističkog pretendenta na francuski presto; on je pokušao da 1832. u Vandeji podigne ustanak protiv Louis-Philippe-a. 168
- Berryer, Pierre-Antoine** (Pjer-Antoan Berie; 1790 - 1868) — francuski advokat i političar za vreme Druge

- republike; poslanik Ustavotvorne i Zakonodavne nacionalne skupštine, legitimist. 412
- Berthier, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Bertije; 1721 - 1804) — francuski vojni inženjer, otac maršala Berthier-a. 70
- Berthier, Louis-Alexandre, prince de Neufchâtel, duc de Valengin*, prince de Wagram (Luj-Aleksandr Bertije princ od Nevšatela, vojvoda od Valangena, princ od Vagrama; 1753 - 1815) — maršal Francuske, učestvovao je u ratovima Francuske Republike i napoleonovske Francuske; šef generalštaba Napoleonove armije. 70 - 72
- Bessières, Jean-Baptiste, duc de d'Istrie* (Žan-Batist Besier, vojvoda od Istre; 1768 - 1813) — maršal Francuske, učestvovao je u ratovima Francuske Republike i napoleonovske Francuske. 48 102 103
- Beust, Friedrich von* (Fridrih fon Bojst; 1817 - 1899) — bivši pruski oficir, zbog svojih političkih ubedenja povučen je u penziju, 1848. član komiteta Kelnskog udruženja radnika, urednik lista »Neue Kölnische Zeitung« (septembar 1848. do februara 1849); 1849. je učestvovao u badensko-falačkom ustanku, posle toga emigrant u Švajcarskoj; profesor pedagogije. 346
- Biedermann, Karl* (Karl Biderman; 1812 - 1901) — istoričar i publicista, umereni liberal; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (centar); kasnije nacionalliberal. 530
- Birago, Karl, Freiherr von* (Karl baron fon Birago; 1792 - 1845) — austrijski vojni inženjer, izradio je jedan sistem pontonskih mostova koji je sredinom 19. veka primenjivan u nekim evropskim armijama. 118
- Biringoccio, Vannuccio* (Vanučio Birinjoćio; 1480 - 1539) — hemičar; prvi Italijan koji je pisao o veštini izrade topova. Autor »Pirotehnike«. 151
- Biscamp, Elard* (Elard Biskamp) — demokrata, žurnalista; učesnik u revoluciji 1848/1849. u Nemačkoj; posle poraza revolucije emigrirao je i pristupio organu nemačkih emigranata u Londonu, listu »Das Volk«, čiji je neposredni saradnik bio Marx. 379 387 480 495 497 499 505 - 508 515 516 518 524 528 569
- Blake, Robert* (Robert Blejk; 1599 - 1657) — engleski admiral, učestvovao je u engleskoj buržoaskoj revoluciji u 17. veku, Cromwellov saborac; pedesetih godina komandant flote u englesko-španskom ratu, borio se protiv tuniskih i alžirskih gusara. 75
- Blanc, Jean-Joseph-Louis* (Žan-Jozef-Luj Blan; 1811 - 1882) — francuski socijalist, žurnalist i istoričar; 1848. član privremene vlade i predsednik Luksemburške komisije; zastupao je stanovište klasne tolerancije i paktiranja sa buržoazijom; u avgustu 1848. emigrirao je u Englesku, gde je bio jedan od vođa emigracije u Londonu. 340 498
- Blanchard* (Blenčad) — engleski oficir. 1828. godine izradio je jedan sistem pontonskih mostova. 118
- Blanchenay, Louis* (Luj Blanšane; 1800 - 1881) — švajcarski političar, poslanik nacionalnog veća (1848 - 1860); direktor carina. 445
- Blanqui, Louis-Auguste* (Luj-Ogist Blanki; 1805 - 1881) — francuski revolucionar, komunista-utopista; organizator mnogih tajnih društava i zavera; aktivni učesnik u revolucijama od 1830. i 1848; spadao je u najistaknutije vođe proleterskog pokreta u Francuskoj; u zatvoru je proveo ukupno 36 godina. 340
- Blind, Karl* (Karl Blind; 1826 - 1907) — pisac i žurnalista, učesnik u revolucionarnom pokretu 1848/1849. u Badenu; pedesetih godina jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije u Londonu; kasnije nacionalliberal. 378 - 391 435 480 500 501 505 507 509 513 514 516 518 541 543 - 546 558 - 561 562 - 566 568 569
- Blondel, François* (Fransoa Blondel; 1617 - 1686) — francuski arhitekta

i vojni inženjer, napisao je niz radova iz oblasti fortifikacije i artiljerije. 155

Blondin (pravo ime *Jean-Francois Gravelet*) (Blonden; Žan-Fransoa Gravele; 1824 - 1897) — čuveni francuski igrač na konopcu. 466

Blücher, Gebhardt Leberecht, Fürst von (Gebhart Libereht knez fon Bliher; 1742 - 1819) — pruski generalfeldmaršal, 1793/1794. učestvovao je u pohodu protiv Francuske Republike; 1806. kao i 1813 - 1815. igrao je značajnu ulogu u nacionalnooslobodilačkoj borbi protiv Napoleoneve vladavine. 123 127 134 - 147

Blum, Robert (Robert Blum; 1807 - 1848) — po zanimanju žurnalist; vođa leveice u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini; u oktobru 1848. učestvovao je u ustanku u Beču; posle pada Beča pogubljen po odluci prekog suda. 84 - 86 314 342 - 344 440 482

Bluntschli, Johann Caspar (Johan Kaspar Blunčli; 1808 - 1881) — švajcarski pravnik i političar; jedan od organizatora policijskih progona učesnika revolucionarnog pokreta; 1843. član istražnog odbora o radu nemačkih emigranata u Švajcarskoj koji je obrazovala švajcarska vlada i autor izveštaja ovog odbora, objavljenog 1843. 348

Bobzin, Friedrich Heinrich Karl (Fridrih Hajnrih Karl Bobzin; rod. 1826) — zanatlija, 1847. član nemačkog radničkog udruženja u Bazelu, 1849. učesnik u badensko-falačkom ustanku; u emigraciji je zajedno sa Struveom rukovodio Demokratskim udruženjem u Londonu. 309

Böckh, August (August Bekh; 1785 - 1867) — filolog i poznavalac antike. 8

Bodiško, Jakov Andrejevič (rod. 1794) — ruski oficir, kasnije general; na početku krimskog rata (1853 - 1856) bio je komandant tvrđave Bomarsund. 222

Boichot, Jean-Baptiste (Žan-Batist Boašo; rod. 1820) — francuski

političar, republikanac, 1849. poslanik zakonodavne nacionalne skupštine, učesnik ustanka od 13. juna 1849, posle toga emigrirao u inostranstvo. 326

Bojardo, Matteo Maria (Mateo Maria Bojardo; 1434 - 1494) — italijanski pesnik renesanse, autor epa *Bemrtini Orlando*. 539 540

Bolivar, Simon (Simon Bolivar); 1783 - 1830) — istaknuti južnoamerički političar, jedna od vodećih ličnosti u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi, predsednik Republike Kolumbije (1819 - 1830). 171 - 182 462 556

Bonaparte — carska dinastija u Francuskoj (1804 - 1814, 1815. i 1852 - 1870). 426 437 442

Bonaparte — vidi *Napoléon I*

Bonaparte, Jérôme (Žerom Bonaparta; 1784 - 1860) — najmlađi brat Napoleona I, kralj Vestfalije (1807 - 1813); od 1850. maršal Francuske. 422

Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul, princ Napoleon (Žerom-Napoleon-Žozef-Šarl-Pol Bonaparta; 1822 - 1891) — sin Jérôme Bonaparte, stric Napoleona III; 1847. je posle smrti svog starijeg brata uzeo ime Jérôme; za vreme Druge Republike poslanik Ustavotvorne i zakonodavne nacionalne skupštine; 1854. komandant divizije na Krimu; za vreme austrijsko-italijansko-francuskog rata 1859. komandant korpusa; poznat pod nadimcima Plon-Plon i «crveni» princ. 41 315 323 330 332 378 383 404 422 425 437 - 439 441 442 444 445 449 451 452 456 457 464 467 493 543

Bonaparte, Joseph (Žozef Bonaparta; 1768 - 1844) — najstariji brat Napoleona I, kralj Napulja (1806 - 1808) i kralj Španije (1808 - 1813). 122

Bonaparte, Louis (Luj Bonaparta; 1778 - 1846) — brat Napoleona I, kralj Holandije (1806 - 1810). 438

Bonaparte, Louis — vidi *Napoleon III*

- Bonaparte, Lucien** (Lisjen Bonaparta; 1775 - 1840) — brat Napoleona I, učestvovao je u organizovanju državnog udara od 18. brimera (9. novembar 1799); diplomatski poslanik u Španiji (1800 - 1802). 124
- Bonerius, Ulrich** (Ulrih Bonerius) — nemački srednjovekovni pesnik, kaluder propovednik; napisao je zbirku basni *Dragi kamen*, prema latinskim izvorima, koja je izašla 1350. 441
- Boniface Louis** (Luj Bonifas; rod. 1796) — francuski žurnalista, bonapartist. 436 456
- Bonis, Samu** (Šamu Bonis; 1810 - 1879) — mađarski pravnik i političar, učesnik revolucije 1848/1849; Kossuthov pristalica. 556
- Borkheim, Sigismund Ludwig** (Sigismund Ludvig Borkhajm; 1825 - 1885) — žurnalista, učestvovao je u badensko-falačkom ustanku od 1849; posle njegovog poraza emigrirao je iz Nemačke; od 1851. trgovac u Londonu; bio je u prijateljskim odnosima sa Marxom i Engelsom. 306 - 309 315 317 333 557
- Borosdin, Nikolaj Mihailovič** (1777 - 1830) — ruski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 197
- Bosquet, Pierre-Joseph-François** (Pjer-Zozef-Fransoa Boke; 1810 - 1861) — francuski general, od 1856. maršal Francuske, republikanac, kasnije bonapartist; tridesetih do pedesetih godina učestvovao je u osvajanju Alžira, 1854. komandant divizije, zatim jednog korpusa na Krimu. 41 42 104 105
- Bourbon** (Burboni) — francuska kraljevska dinastija, vladala je u Francuskoj 1589. do 1792, 1814. do 1815. i 1815. do 1830). 127 168
- Bourmont, Louis-Auguste-Victor de Ghaisnes, comte de** (Luj-Ogist-Viktor de Gezne grof od Burmona; 1773 - 1846) — francuski general, od 1830. maršal Francuske, rojalista; 1830. komandant osvajačke ekspedicije u Alžiru. 76
- Bourrienne, Louis-Antoine Fauvelet de** (Luj-Anton Fovele de Burjen; 1769 - 1834) — francuski diplomata i političar; školski drug Napoleona Bonaparte, njegov lični sekretar (1797 - 1802), biznismen u Hamburgu (1804 - 1813), prešao je na stranu Bourbona. 87 88 107
- Bousmard, Henry-Jean-Baptiste** (Anri-Žan-Batist Busmer; 1749 - 1807) — francuski vojni inženjer, od 1792. emigrant; bio je u pruskoj službi; 1807. rukovodio je odbranom Danciga protiv Napoleonovih trupa; napisao je jedno delo o fortifikaciji. 260
- Boves, José Thomás** (Hoze Tomas Boves; umro 1814) — španski oficir, lider ljanerosa koji su se borili protiv kreolskih zemljoposedačnika i koje je pre 1814. potpomagala Španija u ugušivanju nacionalno-oslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi. 173 174
- Brandenburg, Friedrich Wilhelm, Graf von** (Fridrih Vilhelm grof fon Brandenburg; 1792 - 1850) — pruski general i državnik, predsednik vlade (novembar 1848. do novembra 1850). 491
- Brass, August** (August Bras; 1818 - 1876) — žurnalista, učesnik revolucije 1848/1849. u Nemačkoj; posle čijeg poraza je emigrirao u Švajcarsku; 1859/1860. bio je glavni urednik lista *«Neue Schweizer Zeitung»*, kasnije Bismarckov pristalica. 436 437
- Brentano, Lorenz Peter** (Lorenz Peter Brentano; 1813 - 1891) — advokat u Manhajmu, 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. predsednik privremene badenske vlade, posle poraza badensko-falačkog ustanka emigrirao je u Švajcarsku a kasnije u Ameriku. 324 362 491
- Brillat-Savarin, Anthelme** (Antelm Brija-Savaren; 1755 - 1826) — francuski pisac, napisao je knjigu *«Physiologie du goût»* (Fiziologija ukusa). 444

- Brion, Luis* (Luis Brion; 1782 - 1821) — kolumbijski posrednik; učesnik u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi, Bolivarov pristalica; poreklom Holandanin. 175 - 177
- Broussier, Jean-Baptiste, comte* (Žan Batist grof Brusije; 1766 - 1814) — francuski general; učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 197
- Brown, Sir George* (ser Džordž Braun; 1790 - 1865) — engleski general, učestvovao je u ratu na Pirinejskom poluostrvu (1808 - 1814); 1854/1855. komandant jedne divizije na Krimu. 42
- Brune, Guillaume-Marie-Anne* (Gijom-Mari-An Brin; 1763 - 1815) — maršal Francuske, igrao je jednu od glavnih uloga u francuskoj revoluciji krajem 18. veka, desni jakobinac i dantonist, kasnije Bonapartin pristalica, učestvovao je u ratovima Francuske Republike i napoleonovske Francuske. 106 - 108
- Bruniv, Filip Ivanovič, baron* (kasnije) grof (1797 - 1875) — diplomata carske Rusije; diplomatski poslanik (1840 - 1854, 1858 - 1860), ambasador (1860 - 1874) u Londonu. 402
- Brydon, William* (Viljem Brejdn; 1811 - 1873) — engleski vojni lekar, učesnik u englesko-avganistanskom ratu (1839 - 1842). 61
- Bubna von Littitz, Ferdinand, Graf* (Ferdinand grof Bubna fon Litic; 1768 - 1825) — austrijski general i diplomata, poreklom Čeh; 1813/1814. i 1815. učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 143
- Bucher, Lothar* (Lotar Buher; 1817 - 1892) — pruski sudski činovnik, publicist; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levi centar); posle poraza revolucije 1848/1849. emigrant u Londonu i dopisnik berlinskog lista »National-Zeitung»; kasnije nacionalliberal, Bismarckov pristalica. 355 377
- Bugeaud de Picoumerie, Thomas-Robert* (Toma-Rober Bigo de Piconeri; 1784 - 1849) — francuski general, od 1843. maršal Francuske; orleanist, član poslaničkog doma za vreme Julske monarhije; bio je vrhovni komandant trupa koje su 1834. ugušile republikanski ustanak u Parizu; jedan od organizatora osvajačkih ratova u Alžiru i Maroku, 1841. do 1847. generalni guverner Alžira, 1848/1849. vrhovni komandant alpske armije, poslanik zakonodavne nacionalne skupštine. 168 - 170
- Buggenhagen* (Bugenhagen; 18. vek) — meklenburški vojni inženjer. 262
- Bukshevden, Fjodor Fjodorovič, grof* (1750 - 1811) — ruski general, 1805. i 1806. učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 82
- Bullier* (Bilije) — francuski žurnalista bonapartist. 436
- Bülow, Friedrich Wilhelm, Graf Dannewitz* (Fridrich Vilhelm Bilov, grof Danevic; 1755 - 1816) — pruski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 127 138 140 144
- Bureau, braća, Gaspard* (umro 1469) i *Jean* (umro 1463) (braća Gaspar i Žan Biro) — francuski vojni inženjeri, tridesetih do pedesetih godina komandovali su francuskom artiljerijom i u njoj su izvršili niz poboljšanja. 150
- Bürgers, Heinrich* (Hajnrh Birgers; 1820 - 1878) — radikalni publicista, 1842/1843. saradnik lista »Rheinisch-Zeitung», 1848. član kelnske opštine Saveza komunista, 1848/1849. član redakcije lista »Neue Rheinische Zeitung»; 1850. član Centralne uprave Saveza komunista; 1852. kao jedan od glavnih optuženih u kelnskom komunističkom procesu osuđen na šest godina zatvora; kasnije nacionalliberal. 496
- Burleigh* — vidi *Cecil, William*
- Burnes, Sir Alexander* (ser Alikzander Bernez; 1805 - 1841) — engleski oficir, jedan od organizatora en-

- gleske kolonijalne ekspedicije u Srednjoj Aziji; od 1836. do 1838. boravio je u specijalnoj misiji u Kobulu; bio je politički savetnik pri štabu engleske vojske u Kobulu (1839 - 1841). 58 - 60
- Busca, Gabrio* (Gabrio Buska; oko 1540. do oko 1601) — italijanski vojni inženjer, napisao je jedno delo o fortifikaciji. 254
- Buss, Franz Joseph Ritter von* (Franc Jozef vitez fon Bus; 1803 - 1878) — pravnik i političar, protivnik pruske hegemonije, fanatični klerikalac, član Rajhstaga. 370
- Bute, John Stuart, Earl of* (Džon Stjuart erl od Bjuta; 1713 - 1792) — britanski državnik, torijevac; predsednik vlade (1761 - 1763). 394
- Butenjev, Apolinari Petrovič* (1787 - 1866) — ruski diplomata, ambasador u Turskoj (1830 - 1842), diplomatski poslanik u Rimu (1843 - 1856) a zatim u Turskoj (1856 - 1858). 401
- Byron, George Noël Gordon, Lord* (lord Džordž Nouel Gordon Bajron; 1788 - 1824) — istaknuti engleski pesnik, predstavnik romantike. 482
- Byron, Lord* (lord Bajron) — zapovednik jednog odreda engleskih pomorskih snaga koje su se 1588. borile protiv španske armade. 131
- Cabet, Etienne* (Etjen Kabe; 1788 - 1856) — francuski pravnik i publicista, autor utopijskog romana «Voyage en Icarie» (1842). 356
- Cabot, John* (Caboto, Giovanni) (Džon Kabet; Đovani Kaboto; oko 1450 - 1498) — italijanski moreplovac u engleskoj službi, 1497. otkrio je jedan deo severnoameričke obale. 291
- Cajigal, Juan Manuel* (Huan Manuel Kahigal; 1757 - 1823) — španski general, 1813 - 1815. komandant trupa koje su se borile protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi. 172
- Calderón de la Barca, Pedro* (Pedro Kalderon de la Barka; 1600 - 1681) — španski pesnik i dramatičar. 305 488
- Cambacérés, Jean-Jacques-Régis, duc de* (Žan-Žak-Režis vojvoda od Kambakerea; 1753 - 1824) — francuski državnik, pravnik, predsednik Konventa (1794/1795), zatim konzul, jedan od najbližih saradnika Napoleona I, učestvovao je u izradi «Code civil». 444
- Cambridge, George William Frederick Charles, Duke of* (Džordž Viljem Frederik Čarls vojvoda od Kembriđža; 1819 - 1904) — engleski general, 1854. komandant jedne divizije na Krimu; glavnomandujući engleske armije (1856 - 1895). 42
- Camoëns (Camoës) Luis de* (Luis de Kamoens; oko 1524 - 1580) — portugalski pesnik renesanse, napisao je ep «Lusiada». 364
- Canrobert, François-Certain* (Fransoa Serten Kanrober; 1809 - 1895) — francuski general, od 1856. maršal Francuske, bonapartist; tridesetih i četrdesetih godina učestvovao je u osvajanju Alžira; aktivni učesnik državnog udara od 2. decembra 1851; 1854. komandant divizije, zatim vrhovni zapovednik francuske vojske na Krimu (septembar 1854. do maja 1855). 41 78
- Canterac, José* (Hoze Kanterak; oko 1779 - 1835) — španski general, od 1816. do 1824. šef štaba trupa generala de la Serna koje su se borile protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi. 132
- Carl X Gustav* (Karl X Gustav; 1622 - 1660) — kralj Švedske (1654 - 1660). 68
- Carl XII* (Karl XII; 1682 - 1718) — kralj Švedske (1697 - 1718). 25 233
- Carl XIII* (Karl XIII; 1748 - 1818) — kralj Švedske (od 1809), zatim Švedske i Norveške (1814 - 1818). 124 125 128
- Carlier, Pierre-Charles-Joseph* (Pjer-Šarl-Žozef Karlie; 1799 - 1858) —

- prefekt pariske policije (1849-1851), bonapartist. 328
- Carlo Emanuele II* (Karlo Emanuele II; 1751 - 1819) — kralj Sardinije (1796 - 1802). 107
- Carmagnola, Francesco Bussone* (Franško Busone Karmanjola; oko 1380 - 1432) — italijanski vođa najamničkih trupa, 1426. do 1432. komandant savezničkih trupa Venecije i Firence u ratu protiv Milana. 215
- Casas* — vidi *Las Casas, Manuel Maria*.
- Castella* (Kastela) — švajcarski političar, radikal, 1847 - 1856. član vlade kantona Frajburg. 326
- Castillo, Manuel* (Manuel Kastiljo; umro 1816) — kolumbijski general; učesnik rata za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; 1815. šef kartaginskog garnizona, Bolivarov protivnik. 172
- Castlereagh, Henry Robert Stewart, Lord (od 1821) Marquess of Londonderry, Viscount* (lord Henri Robert Stjuart, markiz od Londonderija, vikont Kustrei; 1769 - 1822) — britanski državnik, torijevac; ministar rata i kolonija (1805/1806, 1807 - 1809), ministar spoljnih poslova (1812 - 1822); izvršio samoubistvo. 394
- Castrioto, Giacomo* (Đakomo Kastrioto; umro 1562) — italijanski vojni inženjer. 254 259
- Cathcart, Sir George* (ser Džordž Ketkat; 1794 - 1854) — engleski general, 1854. komandant divizije na Krimu. 42
- Cavaignac, Louis-Eugène* (Luj-Ežen Kavenjak; 1802 - 1857) — francuski general i političar, republikanac; tridesetih i četrdesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira. Od marta 1848. generalni guverner Alžira, od maja ministar rata; Ustavotvorna nacionalna skupština mu je dala diktatorska ovlašćenja da bi ugušio junski ustanak pariskog proletarijata, predsednik vlade (juni do decembra 1848). 78 328 409
- Cavour, Camillo Benso, conte di* (Kamillo Benso grof di Kavur; 1810 - 1861) — italijanski državnik, ideolog i vođa liberalnomonarhističke buržoazije i liberalnog poburžoženog plemstva, bio je na čelu sardinske vlade (1852 - 1859. i 1860/1861), sprovodio je politiku ujedinjenja Italije odozgo pod hegemonijom dinastije Savoja, u čemu se orijentisao na podršku Napoleona III; 1861. bio je na čelu prve italijanske vlade. 326 431 443
- Cecil, William, Baron Burleigh* (Viljem Sesi, baron Berli; 1520 - 1598) — engleski državnik, prvi kraljičin ministar (1558 - 1598). 129
- Cezar, Gaj Julije* (oko 100 - 44. pre n. e.) — rimski vojskovođa i državnik. 17 52 117 208 228 230 275 396
- Charles VII* (Šarl VII; 1403 - 1461) — kralj Francuske (1422 - 1461). 21 150
- Charles VIII* (Šarl VIII; 1470 - 1498) — kralj Francuske (1483 - 1498). 22 150
- Charles X* (Šarl X; 1757 - 1836) — kralj Francuske (1824 - 1830) — svrgnut s prestola posle julske revolucije 1830. 76 402
- Charles II* (Čarls II; 1630 - 1685) — kralj Engleske (1660 - 1685). 213
- Charlotta, princeza* (princeza Šarlota; 1796 - 1865) — kći Luciena Bonaparte. 124
- Chateaubriand, François-René, vicomte de* (Fransoa Rene vikont de Šatobrijan; 1768 - 1848) — francuski pisac, državnik i diplomata, ministar spoljnih poslova (1822 - 1824), 1822. predstavnik Francuske na kongresu u Veroni. 400
- Chelsea, Viscount* (vikont Čelsi) — britanski diplomata, 1859. sekretar ambasade u Parizu. 414
- Chenu, Adolphe* (Adolf Šeni; rod. oko 1817) — član tajnih revolucionarnih društava u Francuskoj za vreme Julske monarhije, provokator i agent tajne policije. 343

- Chervol, Julien* (zapravo: *Joseph Crämer*) (Žiljen Šerval, Jozef Kremer) — pruski policijski agent i provokator koji je prodro u redove Saveza komunista; pri rascepu Saveza 1850. priključio se sektaškoj frakciji Willich-Schapper i rukovodio jednom od pariskih opština; jedan od optuženih zbog tzv. nemačko-francuske zavere u Parizu februara 1852; pobjegao iz zatvora uz pomoć policije; 1853/1854. pod imenom Nugent radio je kao špijun i provokator u Švajcarskoj. 318 328 - 335 365 380 431 496 500 509 510 515 518 531 533 - 535 538
- Christian Fredrik* (Kristijan Fredrik; 1786 - 1848) — danski princ, 1813/1814) — državni namesnik, 1814. kralj Norveške; pod imenom Christian VIII kralj Danske (1839 - 1848). 127
- Cicero, Marko Tulije* (106 - 43. pre n. e.) — rimski državnik, pisac i govornik, filozof eklektičar. 331 339 341
- Cincinat, Lucije Kvintije* (5. vek pre n. e.) — rimski patricij, konzul (460. pre n. e.) diktator (458 - 439. pre n. e.); prema legendi vodio je jednostavan život i sam obrađivao svoju zemlju. 493
- Clairville, Louis-François Nicolaie*, nazvan C. (Luj-Fransoa Nikole Klervij; 1811 - 1879) — francuski dramatičar. 552
- Clary, Eugenie-Bernardine-Désirée* (Eženi-Bernardin-Dezire Klari; 1777 - 1860) — Bernadotte-ova supruga. 122
- Clusel (Clauzel), Bertrand, comte* (Bertran Klozel, grof; 1772 - 1842) — francuski general, od 1831. maršal Francuske; učestvovao je u ratu na Pirinejskom poluostrvu (1809 - 1814); generalni guverner Alžira (1830/1831. i 1835 - 1837). 76 78 200 - 202
- Clausewitz, Karl von* (Karl fon Klauzevic; 1780 - 1831) — pruski general i vojni teoretičar; od 1812. do 1814. služio je u ruskoj vojsci. 183
- Clerfayt, Franz Sebastian Karl Joseph de Croix, Graf von* (Franc Sebastian Karl Jozef de Kroa grof fon Klerfe; 1733 - 1798) — austrijski feldmaršal, učesnik u austrijsko-turskom ratu (1788 - 1789), glavnokomandujući austrijske vojske u ratu protiv Francuske Republike (1794/1795). 53 121
- Clossmann, A. v.* (A. f. Klosman) — nemački oficir, učestvovao je u badensko-falačkom ustanku od 1849, potom emigrant u Švajcarskoj. 437
- Clotilde* (Klotilda princeza od Savoje; 1843 - 1911) — kći sardinskog kralja Vittoria Emanuela II, od 1859. supruga princa Napoleona. 457
- Cluß, Adolph* (Adolf Klus; umro posle 1889) — inženjer, član Saveza komunista, 1848. sekretar Udruženja za obrazovanje radnika u Majncu; 1849. emigrirao u SAD; činovnik u Washingtonovom admiralitetu; pedesetih godina stalno je vodio prepisku sa Marxom i Engelsom; saradivao je u raznim nemačkim, engleskim i američkim demokratskim i radničkim listovima. 539
- Coehoorn, Menno* (Meno Kuhorn, baron; 1641 - 1704) — holandski inženjer, general, autor mnogih radova o fortifikaciji. 66 212 213 261
- Cohnheim, Max* (Maks Konhajm) — učesnik u revolucionarnom pokretu 1848/1849. u Badenu; posle poraza revolucije emigrirao iz Nemačke. 306 309 324
- Collado, Luis* (Luis Kolado; 16. vek) — španski vojni inženjer. 151
- Collet, Collet Dobson* (Kolit Dobsn Kolit) — engleski radikalni žurnalista i političar, urednik organa Urquhartovih pristalica, lista «Free Press» (1859 - 1865). 384 562
- Conde, José Antonio* (Hoze Antonio Konde; 1765 - 1820) — španski istoričar i orijentalist, napisao je niz radova iz istorije arapske vladavine u Španiji. 149
- Congreve, Sir William* (ser Viljem Kongriv; 1772 - 1828) — engleski

- oficir, vojnotehnički pronalazač; 1808. je pronašao raketu koja je po njemu dobila ime. 98
- Cook, James* (Džeims Kuk; 1728 - 1779) — engleski pomorac, tri puta je oplovio svet. 248
- Cordoba* — vidi *Fernández de Córdoba, Gonzalo*
- Córdoba, José Maria* (Hoze Maria Kordoba, 1799 - 1829) — kolumbijski general, učestvovao je u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi. 132
- Cormontaigne, Louis de* (Luj de Kormonten); oko 1696 - 1752) — francuski general, vojni inženjer, autor niza radova o fortifikaciji i opsadi vanju. 66 255 256 260 261 263 266
- Cortez, Hernán (Fernando)* (Hernan (Fernando) Cortez; 1485 - 1547) — španski osvajač, osvojio je carstvo Atekca (Meksiko). 248
- Cowley, Henry Richard Charles Wellesley, Earl* (Henri Ričard Čarls Velzli erl Kanli; 1804 - 1884) — britanski diplomat, ambasador u Parizu (1852 - 1867). 412 414 427 441 - 443
- Crämer* — vidi *Cherval, Julien*
- Crawshay* (Krošei) — pedesetih godina 19. veka engleski žurnalista, Urquhartov pristalica. 461
- Cromwell, Oliver* (Oliver Kromvelj; 1599 - 1658) — engleski državnik; vođa buržoazije i poburžoženog plemstva za vreme buržoaske revolucije u 17. veku; od 1653. do 1658. lord-protektor Engleske, Škotske i Irske. 233
- Cuesta* — vidi *García de la Cuesta, Gregorio*
- Custine, Adam-Philippe, comte de* (Adam Filip grof de Kistin; 1740 - 1793) — francuski general i političar, učesnik u ratu Francuske Republike protiv prve koalicije evropskih država. 70 121
- Cuvier, Georges-Léopold-Christien-Frédéric-Dagobert, baron de* (Žorž-Leopol-Šretjen-Frederik-Dagober baron de Kivije; 1769 - 1832) — paleontolog, izdigao je uporednu anatomiju na nivo nauke. 343
- Cuza (Cusa) Alexander* (Aleksander Kuza; 1820 - 1873) — rumunski političar, od 1859. do 1866. pod imenom Johann II bio je vladar nad Dunavskim kneževinama Moldavija i Vlaška, koje su 1862. postale jedinstvena rumunska država; putem jedne zaverre bio je svrgnut i morao je napustiti zemlju. 399 415
- Cyples, W. (V. Siplei)* — 1856. sekretar šefildskog komiteta za strance. 542
- Čen-baju-Majajen* — burmanski kralj (1550 - 1581). 220
- Čerlišev, Aleksandar Ivanovič, knez* (1786 - 1857) — ruski oficir, od 1812. general državnik; učesnik ratova protiv napoleonovske Francuske; 1809 - 1812. vojni ataše pri štabu Napoléona I, ministar rata (1828 - 1852). 126
- Čičagov, Pavel Vasiljevič* (1767 - 1849) — ruski admiral i državnik, ministar mornarice (1807 - 1811), 1812. vrhovni zapovednik moldavske (dunavske) armije i crnomorske flote, u novembru komandant trupa koje su s leđa napale Napoléonovu vojsku u odstupanju. 69 126
- Dá-Dá* — arapski publicist; pedesetih godina 19. veka je po nalogu alžirskih vlasti prevodio na svoj maternji jezik bonapartističke pamflete. 433 434 436 452 455 456 551 556
- Dahlgren, John Adolf* (Džon Adolf Deilgrin; 1809 - 1870) — američki pomorski oficir i vojni pronalazač, od 1836. admiral, napisao je neke radove o pomorskoj artiljeriji. 163
- Dana, Charles Anderson* (Čarls Andersn Deine; 1819 - 1897) — američki progresivni žurnalista, jedan od urednika lista «New-York Daily Tribune» i «New American Cyclopaedia». 498 551
- Dante, Alighieri* (Aligieri Dante; 1265 - 1321). 344 345 365

- Danton, Georges-Jacques* (Žorž-Žak Danton; 1759 - 1794) — znameniti političar francuske revolucije, vođa desnog krila jakobinaca. 106
- Darije I Histasp* (550 - 486. pre n. e.) — persijski kralj u starom veku (522 - 486. pre n. e.) 5 117 248
- Davout, Louis-Nicolas, duc d'Anerstaedt, prince d'Eckmühl* (Luj-Nikola Davu, vojvoda od Aneršteta, princ od Ekmilea; 1770 - 1823) — maršal Francuske, jedan od najbližih saboraca Napoleona I. 47 49 71 83 98 123 135 196 - 198
- Decatur, Stephen* (Stiven Dikeiter; 1779 - 1820) — američki kapetan broda, 1815. komandant jedne eskadre koja se borila protiv Alžira, Tunisa i Tripolija. 76
- Delahodde* — vidi *Hodde, Lucien de la Delamarre, Théodore-Casimir* (Teodor-Kazimir Delamar; 1797 - 1870) — francuski bankar, publicist, od 1844. vlasnik lista »La Patrie«, bonapartist. 453 454
- Delarageaz, Louis-Henri* (Luj-Anri Delaraža; 1807 - 1891) — švajcarski političar, radikal, Fourier-ov pristalica, urednik lista »Nouvelliste Vandois«. 445
- Delvigne, Henri-Gustav* (Anri-Gustav Delvinj; 1799 - 1876) — francuski oficir i pronalazač u oblasti oružane tehnike. 30 288
- Demosten* (384 - 322. pre n. e.) — istaknuti starogrčki govornik i političar, vođa antimakedonske partije u Atini, pristalica robovlasničke demokratije. 339
- Dentu, Edouard-Henry-Justin* (Eduard-Anri-Zisten Danti; 1830 - 1844) — suvlasnik francuske izdavačke kuće Dentu; bonapartist. 393 - 395 397 418 423 426 431 433 456 551 552 554 556
- Denzel, Bernhard Gottlieb* (Bernhard Gotlib Dencel; 1773 - 1838) — teolog. 526
- Derby, Edward Georg Geoffrey Smith Stanley* (od 1851) *Earl of* (Edvard Džordž Džefri Smit Stenli erl od Derbija; 1799 - 1869) — britanski državnik, vigovac do 1835, zatim vođa torijevaca, kasnije vođa Konzervativne partije; ministar za kolonije (1833 - 1834, 1841 - 1844), predsednik vlade (1852, 1858/1859. i 1866 - 1868). 412 428 465
- Deval* (Deval) — francuski konzul u Alžiru (1815 - 1827). 76
- Dieffenbach, Ernst* (Ernst Difenbah; 1811 - 1855) — prirodnjak, profesor geologije u Gisenu. 456
- Dietz, Oswald* (Osvald Dic; oko 1824 - 1864) — arhitekta iz Visbadena, učesnik u revoluciji 1848/1849, emigrant u Londonu; član Centralne uprave Saveza komunističara; pri rascepu Saveza 1850. priključio se sektaškoj frakciji Willich-Schapper i bio je član njene centralne uprave; kasnije je učestvovao u američkom građanskom ratu. 533
- Dietzel, Gustav* (Gustav Dicel; 1827 - 1864) — pravnik. 455
- Dilich, Wilhelm Scheffer* (Vilhelm Šefer Dilih; oko 1575 - 1655) — nemački vojni pisac, autor udžbenika o ratovanju i fortifikaciji. 258
- Diogen iz Sinope* (oko 404. do oko 323. pre n. e.) — starogrčki filozof, jedan od osnivača kiničke škole koja je izražavala pasivan protest najsiromašnijih narodnih slojeva protiv vladavine imućnih. 320
- Dionisije I Stariji* (oko 431 - 367. pre n. e.) — tiranin iz Sarakuze (oko 406 - 367 pre n. e.). 208
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin* (od 1871) *Earl of Beaconsfielda* (Bendžamin Dizraeli erl od Bekenzfilda; 1804 - 1881) — britanski državnik i pisac, jedan od vođa torijevaca, a zatim Konzervativne partije; ministar finansija (1852, 1858 - 1859. i 1866 - 1868), predsednik vlade (1868. i 1874 - 1880). 484
- Dohturov, Dmitri Sergejevič* (1756 - 1816) — ruski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske, komandant jednog korpusa u otadžbinskom ratu iz 1812. 196

- Doineau, Auguste-Edouard* (Ogist-
-Eduar Doano; rod. 1824) —
francuski oficir, 1853. šef jednog
arapskog biroa u Alžiru, 1856.
osuđen je na smrt zbog ubistva
jednog Alžirca, a 1857. Napoleon
III mu je smanjio kaznu na
doživotnu robiju, pomilovan 1859.
79
- Dolgorukov, Pjotr Vladimirovič, knez*
(1816 - 1868) — ruski publicista,
liberal; 1859. emigrirao u ino-
stranstvo, šezdesetih godina je iz-
davao mnoge opozicione listove i
časopise, saradnik Hercenovog «Ko-
lokola». 399
- Dost Muhamed-kan* (1793 - 1863) —
emir Avganistana (1826 - 1839. i
1842 - 1863). 58 59 62
- Drake, Sir Francis* (ser Frensis Drejk;
oko 1540 - 1596) — engleski mo-
replovac, admiral, 1588. je učestvo-
vao u razaranju španske armade.
131
- Dreyse, Johann Nikolaus von* (Johan
Nikolaus fon Drajze; 1787 - 1867)
— pruski fabrikant i pronalazač u
oblasti ratne tehnike. 288
- Dronke, Ernest* (Ernst Dronke; 1822 -
- 1891) — publicist i pisac, u
početku «istinski» socijalist, kasnije
član Saveza komunista; 1848/1849.
jedan od urednika lista «Neue
Rheinische Zeitung»; posle poraza
revolucije emigrirao je u Švajcarsku,
kasnije u Englesku; pri rascepu
Saveza komunista bio je pristalica
Marxa i Engelsa; kasnije se po-
vukao iz političkog života. 315
319 360
- Drouet d'Erlon, Jean-Baptiste, comte*
(Žan-Batist grof Drue d'Erlon;
1765 - 1844) — francuski general,
kasnije maršal Francuske, učestvo-
vao je u ratovima napoleonovske
Francuske. 200 201 245
- Druey, Henri* (Anri Dire; 1799 -
- 1855) — švajcarski radikalni držav-
nik, član savezne vlade (1848 -
- 1855), od 1848. šef pravnog i
policijskog resora, 1850. predsednik
Švajcarskog saveza. 318 319 325 -
- 327 524 525 527 - 529
- Ducommun, Elie* (Eli Dikomen; 1833 -
- 1906) — švajcarski državnik i
žurnalista, radikal, od 1855. ured-
nik lista «Revue de Genève». 446
- Ducos, Roger, comte* (Rože Diko,
grof; 1754 - 1816) — pravobranilac;
političar francuske revolucije kra-
jem 18. veka, predstavnik krupne
buržoazije. 122
- Ducoudray Holstein* (Dikudre Holštajn)
— francuski oficir; učesnik rata
za nezavisnost španskih kolonija u
Južnoj Americi; autor jedne ten-
denciozne knjige o Bolivaru. 182
- Dudley, Sir Robert, Duke of North-
humberland, Earl of Warwick* (ser
Robert Dadli, vojvoda od Notam-
berlanda, erl od Vorika; 1574 -
- 1649) — engleski pomorski oficir
i pronalazač; napisao je jedno delo
o navigaciji. 292
- Dufaure, Jules-Armand-Stanislas* (Žil-
-Arman-Stanislas Difor; 1798 -
- 1881) — francuski advokat, poli-
tičar, orleanist; bio je opštepoznat
po svom učešću u političkim procesima;
1848. poslanik Ustavotvorne
nacionalne skupštine, ministar
unutrašnjih poslova u Cavaigna-
covojoj vladi (oktobar do decembra
1848). 412
- Duhamel, Aleksandar Osipovič* (1801 -
- 1880) — ruski general i diplomata,
1842. i 1848. nalazio se u posebnoj
misiji u Dunavskim kneževinama.
400
- Dulon, Rudolph* (Rudolf Dulon; 1807 -
- 1870) — nemački pastor, pristalica
prijatelja svetlosti; 1853. je emigrirao
u Ameriku. 355
- Dulong, François-Charles* (Fransoa-
-Šarl Dilon; 1792 - 1834) — fran-
cuski pravobranilac i političar; od
1831. predstavnik u poslaničkom
domu (liberalna opozicija). 168
- Dumont (Du Mont), Joseph* (Žozef
Dimon; 1811 - 1861) — žurnalista,
umereni liberal; od 1831. vlasnik
lista «Kölnische Zeitung»; izmenio
je svoje prezime u Del Monte
(Delmonte). 481 560
- Dumouriez, Charles-François* (Šarl-
-Fransoa Dimurie; 1739 - 1823) —

- francuski general i političar, za vreme francuske revolucije priključio se žirondistima; vrhovni komandant severne armije (1792/1793); u martu 1793. izdao je Francusku Republiku. 106
- Duns Scotus, John* (Džou Duns Skot; oko 1265 - 1308) — srednjovekovni filozof, sholastičar, predstavnik nominalizma. 488 491
- Dupas, Pierre-Louis* (Pjer-Luj Dipa; 1761 - 1823) — francuski general, učesnik u ratovima napoleonovske Francuske. 124
- Dupin, André-Marie-Jean-Jacques* (Andre-Mari-Žan-Zak Dipen; 1783 - 1865) — francuski pravnik i političar; orleanist, kasnije bonapartist. 469
- Dupont de l'Étang, Pierre-Antoine, comte* (Pjer-Antoan grof Dipon de l'Étan; 1765 - 1840) — francuski general, učestvovao u ratovima napoleonske Francuske; kapitulirao sa svojom divizijom 1808. kod Bajlena u toku rata u Španiji. 107
- Dupuy de Lôme, Stanislas-Charles-Henri-Laurent* (Stanislas-Šarl-Anri-Loran Dipij de Lom; 1816 - 1885) — francuski inženjer za gradnju ratnih brodova. 296
- Duquesne, Abraham, marquis* (Abraam markiz Diken; 1610 - 1688) — francuski admiral, 1680 - 1683. rukovodio je ratnim operacijama protiv Alžira i Tripolija. 75
- Dürer, Albrecht* (Albreht Direr; 1471 - 1528) — veliki slikar i bakrorezač, vajar i arhitekta, bavio se i pitanjem građe utvrđenja. 249 255 261
- Dušek, František* (1797 - 1873) — mađarski državnik češke narodnosti; 1849. ministar finansija u Szerevojoj revolucionarnoj vladi. 465
- Džingis-kan* (oko 1155 - 1227) — mongolski osvajač, osnivač mongolskog carstva. 57
- Edward, Prince of Wales* (Edvard, princ od Velsa, nazvan Crni princ; 1330 - 1376) — sin engleskog kralja Edwarda III, jedan od vojskovođa u stogodišnjem ratu između Engleske i Francuske. 277
- Efialt iz Trakije* — Grk, 480. pre n. e. pokazao je Persijancima zaobilazni put u Termopile, što je dovelo do pogibije branilaca klanca koje je predvodio spartanski kralj Leonida. 450
- Eichhoff, Karl Wilhelm* (Karl Vilhelm Ajhof; 1833 - 1895) — socijalist; krajem pedesetih godina je u štampi razotkrio Stieberovu špijunsku delatnost i zbog čega je izveden pred sud. Jedan od prvih istoričara Međunarodnog udruženja radnika. 337
- Eisenmann, Gottfried* (Gotfried Ajzenman; 1795 - 1867) — lekar i publicista, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (centar, kasnije levo krilo). 368
- Elian* (2. vek) — grčki vojni pisac. 148
- Elisabeth I* (Elizabeta I; 1533 - 1603) — kraljica Engleske (1558 - 1603). 19 44 130
- Ellenborough, Edward Law* (od 1844) *Earl of* (Edvard Lo erl od Elinbera; 1790 - 1871) — britanski državnik, torijevac, generalni guverner Indije (1842 - 1844), prvi lord admiraliteta (1846), predsednik kontrolnog odbora za indijske poslove (1858). 61
- Elphinstone, Mountstuart* (Mauntstjuart Elfinsten; 1779 - 1859) — britanski diplomata i činovnik Istočnoindijske kompanije, diplomatski izaslanik u Kabulu (1808 - 1809), guverner Bombaja (1819 - 1827). 59 60
- Elphinstone, William George Keith* (Viljem Džordž Kit Elfinsten; 1782 - 1842) — engleski general, u englesko-avganistanskom ratu (1838-1842) komandovao je trupama u Kabulu. 58
- Elsner, Karl Friedrich Moritz* (Karl Fridrih Moric Elzner; 1809 - 1894) — šleski publicista i političar, 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo); pedesetih godina jedan od urednika lista »Neue Oder-Zeitung«. 497

- Emmermann, Karl* (Karl Emerman) — nadlugar iz Rajnske provincije, u badensko-falačkom ustanku 1849. komandovao je jednim odredom zaštitnice; posle poraza revolucije emigrirao je u Švajcarsku. 346 347
- Engelhart, Anton Jevstratevič* (1795 - 1872) — ruski general, učestvovao je u ugušivanju poljskog ustanka (1830/1831) i revolucije 1848/1849. u Madarskoj. 100
- Engels, Friedrich* (Fridrih Engels; 1820 - 1895). 308 309 348 349 350 352 - 354 356 357 361 362 366 369 376 377 380 480 496 515 560
- England, Sir Richard* (ser Ričard Inglend; 1793 - 1883) — engleski general, 1854/1855. komandant divizije u krimskom ratu. 42
- Engländer, Sigmund* (Zigmund Engländer; 1828 - 1902) — austrijski žurnalista, 1848. emigrirao je u Englesku; agent tajne policije. 508
- Epaminonda* (oko 420 - 362. pre n. e.) — vojskovođa i državnik stare Grčke; jedan od vođa tekanske robovlasničke demokratije. 9 52 53 270 284
- d'Erlon* — vidi *Drouet d'Erlon, Jean Baptiste comte*
- Ermani* (Ermani) — izdavač i knjižar u Londonu. 389 546
- Ernst III* (Ernst III; 1784 - 1844) — vojvoda od Saksen-Koburga (1806 - 1826), pod imenom Ernst I vojvoda od Saksen-Koburg-Gote (1826 - 1844), učesnik u ratovima protiv napoleonske Francuske. 140
- Errard, Jean* (Žan Erar; 1554 - 1610) — francuski vojni inženjer i matematičar, pisao je rasprave o fortifikaciji. 257
- Espartero, Baldomero, conde de Luchana, duque de la Vittoria* (Baldomero Espartero, grof od Lučana, vojvoda od Vitorie; 1793 - 1879) — španski general i državnik, vođa progresista, regent Španije (1841 - 1843), predsednik vlade (1854 - 1856). 133
- d'Ester, Karl Ludwig Johann* (Karl Ludvig Johan d'Ester; 1811 - 1859) — lekar; član kelnske opštine Saveza komunista, 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo), od oktobra 1848. član Centralnog odbora demokrata Nemačke; igrao je istaknutu ulogu u badensko-falačkom ustanku od 1849; posle toga je emigrirao u Švajcarsku. 366 477
- Eudes* (Eudes; 665 - 735) — vojvoda od Akvitanije, učestvovao je u borbi Franka protiv Arapa koji su nadirali. 230
- Eugen, Prinz von Savoyen* (savojski princ Eugen; 1663 - 1736) — austrijski vojskovođa i državnik. 193
- Eugène, prince* — vidi *Beauharnais, Eugène, prince*
- Euler, Leonhard* (Leonard Ojler; 1707 - 1783) — veliki matematičar i fizičar, poreklom Švajcarac, radio je u Akademiji nauka u Petrogradu (1727 - 1741. i 1766 - 1783) i Berlinu (1741 - 1766). 155
- Evans, Sir George de Lacy* (ser Džordž di Leisi Evenz; 1787 - 1870) — engleski general, liberalni političar, član parlamenta; 1854. komandant divizije na Krimu. 42
- Exmouth, Edward Pellew, Viscount* (Edvard Pelou vikont Eksmaut; 1757 - 1833) — engleski admiral, 1816. komandant flote, upućene protiv Alžira, Tunisa i Tripolija. 76
- Fallmerayer, Jakob Philipp* (Jakob Filip Falmerajer; 1790 - 1861) — istoriograf i svetski putnik. 376
- Farnese, Alessandro, duque de Parma* (Alessandro Farneze, vojvoda od Parme; 1545 - 1592) — španski vojskovođa i državnik, namesnik u Nizozemskoj (1578 - 1592). 129 - 131
- Fat Ali-šah* (1762. ili 1768 - 1834) — persijski šah (1797 - 1834). 58
- Fatkan* (umro 1818) — vezir avganistanskog šaha Mahmuda. 58

- Fat Džung* — sin avganistanskog šaha Šudža, 1842. nekoliko meseci je bio na avganistanskom prestolu. 62
- Faucher, Julius* (Julius Fauher; 1820 - 1878) — publicist, mladohegelovac; pristalica slobodne trgovine, emigrant u Engleskoj, saradnik lista «The Morning Star»; 1861. vratio se u Nemačku; naprednjak. 379 380
- Fazy, Jean Jacques* (James) (Žan-Žak Faži; 1794 - 1878) — švajcarski državnik i publicista, šef vlade kantona Ženeva (1846 - 1853. i 1855 - 1861), sprovodio je probonapartističku politiku. 307 326 344 375 378 437 438 440 441 443-449 452 458 469 - 476 494 524 526 555
- Ferdinand von Este, Erzherzog* (nadvojvoda Ferdinand fon Este; 1781 - 1850) — austrijski feldmaršal, učesnik u ratovima protiv napoleonske Francuske. 122
- Ferdinand II* — vidi *Ferdinand V Katolički*
- Ferdinand IV* (1285 - 1312) — kralj Kastilje i Leona (1295 - 1312). 149
- Ferdinand V Katolički* (1452 - 1516) — kralj (1474 - 1504) i regent (1507 - 1516) Kastilje, kralj Aragonije pod imenom Ferdinand II (1479 - 1516). 74
- Ferdinand VII* (1784 - 1833) — kralj Španije (1808. i 1814 - 1833). 133 400
- Fernández de Córdoba, Gonzalo* (Gonzalo Fernandez de Kordoba; 1453 - 1515) — španski vojskovođa, učestvovao je u pohodu protiv emirata Granada (1481 - 1492). 278
- Fialin* — vidi *Persigny, Jean-Gilbert-Victor*
- Fierro, Manuel* (Manuel Fiero) — španski general; služio je u vojsci koja se borila protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi; jul do avgusta 1813. bio je guverner Karakasa. 172
- Filip II Makedonski* (oko 382 - 336. pre n. e.) — makedonski kralj (359 - 336. pre n. e.). 10 - 12 226
- Filip V* (oko 237 - 179. pre n. e.) — makedonski kralj (221 - 179. pre n. e.) 16
- Filipson, Grigorij Ivanovič* (1809 - 1883) — ruski general, učestvovao je u osvajanju Kavkaza. 463
- Filostrat* (oko 170 - 245) — grčki retor, filozof-sofista i pisac. 148
- Fink* (Fink) — nemački emigrant u Ženevi. 327 490
- Fischart, Johann* (Johan Fišart; oko 1545 - 1590) — nemački satirični pisac. 310 330 340 490
- Fitzwilliam, Sir William* (ser Viljem Ficviljem; 1526 - 1599) — britanski državnik, namesnik u Irskoj (1525 - 1575. i 1588 - 1594). 131
- Flamini, Tit Kvintije* (oko 228 - 174. pre n. e.) — rimski vojskovođa i državnik, konzul (198. pre n. e.); zapovednik rimske vojske u drugom makedonskom ratu (200 - 197. pre n. e.). 16
- Fleury, Charles* (zapravo: *Carl Friedrich August Krause*) (Čarls Fleri; Karl Fridrih August Krauze; rod. 1824) — trgovac u Londonu, pruski špijun i policijski agent. 328 337 532 - 538
- Flocon, Ferdinand* (Ferdinan Flokon; 1800 - 1866) — francuski političar i publicista, urednik lista «La Réforme»; 1848. član privremene vlade. 497 547
- Florez, José Segundo de* (Hoze Segundo de Florez; rod. 1789) — španski istoričar i publicist. 133
- Floriani, Pier Paolo* (Pjer Paolo Floriani; 1584 - 1638) — italijanski vojni inženjer, pisao je radove o fortifikaciji. 254 259
- Foix, Gaston, duc de Nemours* (Gaston Foa vojvoda od Nemura; 1489 - 1512) — francuski vojskovođa, komandant francuske vojske 1512. prilikom pohoda na Italiju za vreme italijanskog rata. 215
- Folard, Jean-Charles* (Žan-Šarl Folar; 1669 - 1752) — francuski oficir, vojni teoretičar i pisac. 117

- Forey, Elie-Frédéric* (Eli-Frederik Fore; 1804 - 1872) — francuski general, kasnije maršal Francuske; tridesetih i četrdesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira; bonapartist; aktivno je učestvovao u državnom udaru od 2. decembra 1851, komandant divizije u krimskom ratu. 42
- Foscolo, Ugo* (Ugo Foskolo; 1778 - 1827) — italijanski pesnik. 449
- Fouché, Joseph* (Žozef Fuše; 1759 - 1820) — za vreme francuske revolucije jakobinac, pod Napoleonom I ministar policije; bio je krajnje besprincipijelan. 124
- Fourier, François-Marie-Charles* (Fransoa-Mari-Šarl Furije; 1772 - 1837) — francuski socijalista-utopista. 313 356
- Foy, Maximilien-Sébastien* (Maksimilian-Sebastian Foj; 1775 - 1825) — francuski general i političar, liberal; učestvovao je u ratu na Pirijskom poluostrvu (1808 - 1814). 200 201
- Franck, Gustav* (Gustav Frank) — austrijski političar, početkom pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu. 355
- François I* (Fransoa I; 1494 - 1547) — kralj Francuske (1515 - 1547). 22 151 279
- Frank* — vidi *Cherval, Julien*
- Frankini, Viktor Antonovič* (1820 - 1892) — ruski oficir, kasnije general, učesnik u krimskom ratu (1853 - 1856) i ratu protiv kavkaskih gorštaka. 463
- Franz* (Franc; 16. vek) — nemački vojni inženjer. 255
- Franz Joseph I* (Franz Jozef I; 1830 - 1916) — austrijski car (1848 - 1916). 395 421 - 425 466
- Freiligrath, Ferdinand* (Ferdinand Frajligrat; 1810 - 1876) — najpre romantičar, zatim revolucionarni pesnik, 1848/1849. jedan od urednika lista «Neue Rheinische Zeitung», član Saveza komunista; pedesetih godina se povukao iz revolucionarne borbe. 377 562
- Freire, Manuel* (Manuel Freire; 1765 - 1834) — španski general, učestvovao je u oslobodilačkom ratu protiv Napoleonove vladavine. 200 202
- Freitag, Adam* (Adam Frajtag; 17. vek) — nizozemski vojni inženjer, jedan od osnivača staroholandske škole za fortifikaciju. 257
- Freites, Pedro Maria* (Pedro Maria Freites; umro 1817) — venezuelski oficir, učestvovao je u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi. 176
- Fremosa, Emanuel* (Emanuel Fremosa) — španski moreplovac, jedan od učesnika španske armade godine 1588; Englezi su ga zarobili. 131
- Fréron, Louis-Marie-Stanislas* (Luj-Mari-Stanislas Freron; 1754 - 1802) — učesnik francuske revolucije krajem 18. veka, kasnije jedan od vođa kontrarevolucije 9. termidora. 106
- Frey-Hérosé, Friedrich* (Fridrih Frej-Eroze; 1801 - 1873) — švajcarski oficir, političar, liberal; 1848. član saveznog veća, poslanik narodnog veća; 1854. i 1860. predsednik švajcarskog saveza. 428 442 445
- Friant, Louis, comte de* (Luj grof de Frian; 1758 - 1829) — francuski general, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 197
- Friedrich II* (der «Große») (Fridrih II Veliki; 1712 - 1786) — kralj Pruske (1740 - 1786). 26 - 80 30 53 90 134 155 228 233 - 237 241 245 267 284 285 340 394
- Friedrich VI* (Fridrih VI; 1768 - 1839) — kralj Danske i Norveške (1808 - 1814), a zatim Danske (1814 - 1839). 124 127
- Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm; 1620 - 1688) — izborni knez Brandenburg (1640 - 1688). 490
- Friedrich Wilhelm I* (Fridrih Vilhelm I; 1688 - 1740) — kralj Pruske (1713 - 1740). 234
- Friedrich Wilhelm III* (Fridrih Vilhelm III; 1770 - 1840) — kralj

- Pruske (1797 - 1840). 127 135 136 146
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Vilhelm IV; 1795 - 1861) — kralj Pruske (1840 - 1861). 493
- Fröbel, Julius* (Julius Frebel; 1805 - 1893) — publicista i izdavač napredne literature, 1848/1849. je učestvovao u revoluciji u Nemačkoj, član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); posle poraza revolucije emigrirao je u Ameriku, 1857. se vratio u Evropu; kasnije liberal. 378 389
- Frundsberg, Georg von* (Georg fon Frundsberg; 1473 - 1528) — vođa nemačke pešadije u službi Maximiliana I i Švapskog saveza, komandant carskih trupa u borbama u Italiji i 1525/1526. trupa koje su ugušile seljački ustanak u Švapskoj i nadbiskupiji Salcburg. 22
- Fulton, Robert* (Robert Fulton; 1765 - 1815) — američki inženjer i pronalazač, napravio je prvi parobrod. 294
- Gagern Heinrich Wilhelm August, Freiherr von* (baron Gagern Hajnrih Vilhelm August; 1799 - 1880) — hesenski političar, 1848. član i predsednik frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar), predsednik državne vlade (decembar 1848. do marta 1849), kasnije jedan od vođa Gotske partije. 365 372 409
- Galeer, Albert-Frédéric-Jean* (Albert-Frederik-Žan Galer; 1816 - 1851) — švajcarski učitelj i pisac, demokrata; 1847. učesnik u ratu protiv Zonderbunda i 1849. u badensko-falačkom ustanku; bio je član Velikog veća Ženeve, najpre Fazyjev pristalica, zatim vođa opozicije. 307 472 - 474
- Galeer Oskar* (Oskar Galer) — brat prethodnog, student. 308
- Galilei, Galileo* (Galileo Galilej; 1564 - 1642) — italijanski fizičar i astronom, borio se za napredni pogled na svet. 155
- García de la Cuesta, Gregorio* (Gregorio Garsija de la Kuesta; 1741 - 1811) — španski general, učesnik u ratu za nezavisnost (1808 - 1814). 102
- Gardane, Claude-Mathieu de* (Klod-Matje de Gardan; 1766 - 1817) — francuski general i diplomata, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske; 1807/1808. bio je u posebnoj misiji u Teheranu. 58
- Garibaldi, Giuseppe* (Đuzepe Garibaldi; 1807 - 1882) — italijanski revolucionar, demokrata, vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Italiji; 1848. borio se na čelu jednog dobrovoljačkog korpusa na strani pijemontske armije u ratu protiv Austrije; organizator odbrane Rimske republike od aprila do jula 1849; pedesetih do šezdesetih godina bio je na čelu borbe italijanskog naroda za nacionalnu slobodu i ponovno ujedinjenje Italije. 466
- Gautier, Jacques-Louis* (Žak-Luj Gotje) — francuski žurnalista, rojalista, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 18. veka jedan od urednika lista «Journal Général de la Cour et de la Ville». 106
- Gebert, August* (August Gebert) — stolar iz Meklenburga, član Saveza komunista u Švajcarskoj a zatim u Londonu; prilikom rascapa Saveza 1850. priključio se frakciji Willich-Schapper i bio je član njene Centralne uprave. 326
- George II* (Džordž II; 1683 - 1760) — kralj Velike Britanije i Irske i izborni knez Hanovera (1727-1760). 81
- George IV* (Džordž IV; 1762 - 1830) — princ-regent (1811 - 1820) i kralj Velike Britanije, Irske i Hanovera (1820 - 1830). 146
- Gérard, Etienne-Maurice, comte* (grof Etjen-Moris Žerar; 1773 - 1852) — francuski general, kasnije maršal Francuske i političar; učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 197
- Gerlach, Ernst Ludwig von* (Ernst Ludvig fon Gerlah; 1795 - 1877) — pruski pravnik, političar, saosnivač

- lista »Neue Preussische Zeitung«. 485
- Gescheidt, Stern* — vidi *Bamberger, Ludwig*
- Gipperich, Joseph* (Jozef Giperih) — krojač, član jedne pariske opštine Saveza komunista, prilikom rascepa Saveza priključio se frakciji Willich-Schapper, bio je optužen u procesu zbog takozvane nemačko-francuske zavere u Parizu februara 1852; kasnije je emigrirao u Englesku. 534
- Girardin, Emile de* (Emil de Žirarden; 1806 - 1881) — francuski publicista i političar, 1836 - 1857. sa prekidima urednik lista »La Presse»; u politici je bio krajnje besprincipijelan. Pred revoluciju 1848. bio je u opoziciji prema Guizotovoi vladi, za vreme revolucije buržoaski republikanac, poslanik zakonodavne nacionalne skupštine (1850/1851); kasnije bonapartist. 453
- Girón, Pedro-Augustin* (Pedro Augustin Hiron; 1778 - 1842) — španski general, 1808 - 1814. učesnik oslobodilačkog rata protiv Napoleonove vladavine. 201
- Giusti, Giuseppe* (Đuzepe Đusti; 1809 - 1850) — italijanski satirični pesnik. 449
- Gneisenau, August Wilhelm Anton, Graf Neithardt von* (August Vilhelm Anton grof Najthart fon Gnajzenau; 1760 - 1831) — pruski general i vojni političar, od 1825. general-feldmaršal; igrao je značajnu ulogu u oslobodilačkoj borbi nemačkog naroda protiv Napoleonove vladavine; posle raspada pruske vojske pred Napoleonom godine 1806. učestvovao je u izradi principa vojne reforme, 1813/1814. i 1815. bio je šef Blücherovog generalštaba. 135 136 143 147 402
- Goegg, Amand* (Amand Geg; 1820 - 1897) — žurnalista, 1849. član privremene badenske vlade; posle poraza revolucije emigrirao je u inostranstvo, sedamdesetih godina se priključio nemačkoj socijaldemokratiji. 363 364 540
- Goethe, Johann Wolfgang von* (Johan Wolfgang fon Gete; 1749 - 1832) — veliki nemački pesnik. 343 433 468 488
- Goldheim* (Goldhajm) — policijski oficir, početkom pedesetih godina 19. veka jedan od tajnih agenata pruske policije u Londonu. 330 536 537
- Golicin, Aleksandar Mihailovič* — ruski diplomata, krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina 18. veka diplomatski izaslanik u Londonu. 394
- Goltz, Karl Heinrich Friedrich, Graf von der* (Karl Hajnrih Fridrih grof fon der Golc; 1772 - 1822) — pruski general i diplomata, učestvovao je u ratovima protiv Francuske Republike i napoleonovske Francuske; diplomatski izaslanik u Parizu (1814 - 1822). 135
- Gonzalez* (Gonzales) — španski oficir; početkom 19. veka bio je vrhovni komandant trupa koje su se borile protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi. 174
- Görgey, Arthur* (Artur Đerdi; 1818 - 1916) — general mađarske revolucije od 1848/1849, vrhovni komandant mađarske vojske (april do juna 1849), oslanjao se na reakcionarni deo oficira, sabotirao je revolucionarni rat. 204 205 404 458 459 468
- Götze* (Gece) — pruski pravnik; pedesetih godina 19. veka potpredsednik pruskog Vrhovnog suda. 503
- Grabe, Pavel Kristoforovič* (1787 - 1875) — ruski vojni političar i državnik, učestvovao je u ugušivanju poljskog ustanka (1830/1831) i intervenciji carskih trupa protiv revolucionarne Mađarske (1849). 468
- Grandguillot, Alcide-Pierre* (Alsid-Pjer Grangijo; 1829 - 1891) — francuski publicista, bonapartist, od 1859. glavni urednik lista »Constitutionnel», urednik lista »Le Pays» (1863 - 1865). 427 436 552 553
- Granier de Cassagnac, Bernard-Adolphe* (Bernar-Adolf Granje de Kasanjak; 1806 - 1880) — francuski

- žurnalist, političar; pre revolucije od 1848. orleanist, zatim bonapartist; poslanik Corps législatif (1852 - 1870), zauzimao je krajnje desnu poziciju; saradnik lista «Constitutionnel». 312 436 456
- Gregor XVI* (1765 - 1846) — rimski papa (1831 - 1846). 401
- Greif* (Graf) — pruski policijski oficir, početkom pedesetih godina 19. veka jedan od šefova pruske agenture u Londonu. 328 - 330 532 - 537
- Greiner, Theodor Ludwig* (Teodor Ludvig Grajner) — pravnik, 1849. član falačke privremene revolucionarne vlade; posle poraza revolucije emigrirao u Švajcarsku, kasnije u SAD. 366 373
- Gribeauval, Jean-Baptiste Vaquette de* (Žan-Batist Vakette Griboval; 1715 - 1789) — francuski general, od 1764. do 1789 (sa prekidima) generalni inspektor artiljerije, bio je jedan od rukovodilaca prilikom reorganizacije francuske artiljerije. 30 154 156 157 159
- Gritti Andrea* (Andrea Griti; oko 1455 - 1538) — venecijanski vojskovođa i državnik, 1510 - 1521. vrhovni komandant trupa u italijanskim ratovima, 1523 - 1538. mletački dužd. 215
- Grouchy, Emmanuel, marquis de* (Emanuel markiz de Gruši; 1766 - 1847) — francuski general, od 1815. maršal Francuske, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 197
- Grunich* (Grunih) — nemački politički borac; početkom pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu. 309
- Guéronnière* — vidi *La Guéronnière*
- Guise, vojvoda od* — vidi *Henri II de Lorraine*
- Guizot, François - Pierre - Guillaume* (Fransoa-Pjer-Gijom Gizo; 1787 - 1874) — francuski istoričar i državnik, orleanist, od 1840. do 1848. vodio je unutrašnju i spoljnu politiku Francuske; zastupao je interese
- krupne finansijske buržoazije. 169 312 348 497
- Gustav [II] Adolf Wasa* (Gustav II Adolf Vasa; 1594 - 1632) — kralj Švedske (1611 - 1632), poznati vojskovođa i vojni reformator. 23 24 153 154 233 281 285
- Gustav IV Adolf* (Gustav IV Adolf; 1778 - 1837) — kralj Švedske (1792 - 1809), 1809. svrgnut je pomoću jednog vojnog puča. 68 107 123 126
- Guthschmidt* (Gutšmit) — pruski sudski činovnik. 513 519 520
- Guyon, Richard Debaufre* — vidi *Kursid-paša*
- Gyulay, Ignaz, Graf* (grof Ignac Dulaj; 1763 - 1831) — austrijski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 141
- Habrije* (umro oko 357. pre n. e.) — atinski vojskovođa. 10
- Habsburger* (Habsburzi) — dinastija careva Svetog Rimskog Carstva Nemačkih Naroda (1273 - 1806, s prekidima), kraljeva Španije (1516 - 1700), careva Austrije (od 1804) i careva Austro-Ugarske (1867 - 1918) 404 405 490 505
- Hackländer, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Haklender; 1816 - 1877) — pisac. 433
- Hafis, Šems-ed Din-Mohamed* (oko 1300. do oko 1383) — persijski poeta, poreklom Tadžik, klasik tadžikistanske literature. 318
- Häfner, Leopold* (Leopold Hefner; rod. oko 1820) — austrijski žurnalista, učesnik revolucije 1848/1849. u Nemačkoj; kasnije je emigrirao u inostranstvo. 355 364
- Hagen, Karl* (Karl Hagen; 1810 - 1868) — istoričar, političar, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine; od 1855. profesor u Berlinu. 365 366 371
- Hajredin Barbarosa* (oko 1467 - 1546) — turski gusar, regent Alžira (1518 - 1546). 75

- Hall, Edward* (Edvard Hol; oko 1498 - 1547) — engleski hroničar. 44
- Hamilkar Barkas* (oko 270. do oko 228. pre n. e.) — kartaginski vojskovođa i državnik, u Siciliji se borio protiv Rimljana (247 - 241. pre n. e.), od 237. do oko 228. pre n. e. zapovednik osvajačke ekspedicije na Iberijsko poluostrvo; Hanibalov otac. 227 228
- Hamilton, James, of Bothwellhaugh* (Džems Hamilton od Borvelhona; umro 1580) — škotski plemić, pristalica Marije Stuart. 45
- Hampden, John* (Džon Hamden; 1594 - 1643) — aktivni učesnik engleske buržoaske revolucije u 17. veku. 412
- Hambal* (oko 247 - 183. pre n. e.) — kartaginski vojskovođa i državnik. 12 52 227 - 229
- Hansard, Thomas Curson* (Tomás Kerson Hansed; 1776 - 1883) — engleski izdavač, objavljivao je izveštaje sa sednica parlamenta. 378
- Hardinge, Sir Henry, Viscount* (ser Henri Harding, vikont; 1785 - 1856) — britanski general i državnik, torijevac; od 1855. feldmaršal; učestvovao je u ratovima na Pirinejskom poluostrvu (1808 - 1814). 39 223
- Harney, George Julian* (Džordž Džulian Harni; 1817 - 1897) — uticajni engleski radnički vođa, jedan od lidera levog krila čartista; urednik lista «Northern Star» i drugih čartističkih listova i časopisa; održavao je veze sa Marxom i Engelsom. 353
- Harris, Edward Alfred John* (Edvard Alfrid Džon Heris; 1808 - 1888) — britanski oficir, otpravnik poslova u Bernu (1858 - 1867). 428
- Hartmann, Georg* (Georg Hartman; 1489 - 1564) — mehaničar i fizičar. 151 429 430 441 442
- Hartmann, Moritz* (Moric Hartman; 1821 - 1872) — austrijski pisac, sredinom četrdesetih godina «istinski» socijalist, član frankfurtske Nacionalne skupštine (krajnja levica). 433
- Hartmann von Aue* (Hartman fon Aue; oko 1170. do oko 1210) — srednjovekovni liričar i epski pesnik. 433
- Hased* — indijski poeta s početka 13. veka. 148
- Hatzfeld zu Trachenberg-Schönstein, Maximilian Friedrich Karl Franz, Graf von* (Maksimilian Fridrih Karl Franc grof fon Hacfeld — Trahenberg-Senštajn; 1813 - 1859) — pruski diplomata, od 1849. diplomatski izaslanik u Parizu, 1856. učestvovao je na svetskom kongresu u Parizu. 329 534
- Haug, Ernst* (Ernst Haug) — austrijski oficir, učesnik revolucije od 1848/1849. u Italiji; posle poraza revolucije emigrirao u Englesku; jedan od urednika nedeljnog časopisa «Der Kosmos». 355
- Haupt, Hermann Wilhelm* (Herman Vilhelm Haupt; rod. oko 1831) — trgovački pomoćnik, član Saveza komunista u Hamburgu; bio je osuđen pre kelnskog komunističkog procesa, ali je dao izdajničke izjave posle čega je oslobođen; pobeo u Brazil. 338 536
- Havas, Auguste* (Ogist Ava; 1814 - 1889) — jedan od vlasnika obaveštajne agencije Havas. 508
- Haxthausen, August, Freiherr von* (August baron fon Haksthauzen; 1792 - 1866) — pruski savetnik vlade i autor mnogih dela u kojima je opisao ostatke opština (zajednička svojina na zemlju) u agrarnim odnosima u Rusiji; prema svojim političkim ubedenjima bio je pristalica kmetstva. 403
- Haynau, Julius Jacob, Freiherr von* (Julius Jakob baron fon Hajnau; 1786 - 1853) — austrijski feldmaršal koji je 1848/1849. ugušio revolucionarne pokrete u Italiji i Madarskoj; zbog svoje svireposti dobio je nadimak «besna hijena». 215 469
- Hazdrubal* — kartaginski vojskovođa, učesnik drugog punskog rata (218 - 201. pre n. e.). 229 230
- Hecker, Friedrich Franz Karl* (Fridrih Franc Karl Heker; 1811 - 1881) —

- pravobranilac u Manhajmu, radikalni republikanac; jedan od vodećih ljudi badensko-falačkog ustanka u aprilu 1848; posle njegovog poraza emigrirao je u Švajcarsku, kasnije u SAD, gde je kao pukovnik učestvovalao u gradanskom ratu na strani Severnih država. 314 491
- Heer, Christoph* (Kristof Her; umro 1701) — matematičar i inženjer, stručnjak za gradnju tvrđava, napisao je jedno delo o fortifikaciji. 257
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831) — najznačajniji predstavnik klasične nemačke filozofije. 560
- Heidemann* (Hajdeman; 17. vek) — nemački vojni inženjer, radio je u Holandiji. 257
- Heine, Heinrich* (Hajnrh Hajne; 1797 - 1856) — veliki nemački pesnik. 372 376 436 476 511
- Heinzen Karl* (Karl Hajncen; 1809 - 1880) — publicista, istupao je protiv Marxa i Engelsa; 1849. kratko vreme je učestvovao u badensko-falačkom ustanku, posle toga je emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Englesku i, najzad, u jesen 1850. preselio se u SAD. 473
- Heise, Heinrich* (Hajnrh Hajze; umro oko 1860) — publicist, jedan od urednika lista »Hornisse« (1848 - 1850), 1848/1849. učestvovao je u revoluciji u Nemačkoj, kasnije emigrant u Engleskoj. 379
- Hejden, Login Petrovič* (1772 - 1850) — admiral ruske flote, 1827. komandovao je jednom eskadrom u bici kod Navarina (danas Pilos); za vreme rusko-turskog rata (1828 - 1829) bio je vrhovni zapovednik ruske flote u Sredozemnom moru. 400
- Heliogabal, Elagabal* (204 - 222) — rimski car (218 - 222); njegovo ime je postalo simbol za rasipnost, despotizam i razvrat. 323 438
- Henri II de Lorraine, duc de Guise* (Anri II od Lorene, vojvoda od Giza; 1614 - 1664) — jedan od vođa Fronde. 311
- Henri IV* (Anri IV; 1553 - 1610) — kralj Francuske (1589 - 1610). 23 44
- Henry VII* (Henri VII; 1457 - 1509) — kralj Engleske (1485 - 1509). 291
- Henry VIII* (Henri VIII; 1491 - 1547) — kralj Engleske (1509 - 1547). 44 291
- Henry, Thomas* (Tomas Henri; 1807 - 1876) — engleski sudija. 389 545 546
- Hentzi, Heinrich, Edler von Arthurm* (Hajnrh Henci, plemić od Arturma; 1785 - 1849) — austrijski general, 1849. komandant austrijskog garnizona tvrđave Buda tokom njenog zauzimanja od strane mađarske revolucionarne armije. 204 205
- Herbillon, Emille d'* (Emil d'Erbijon; 1794 - 1866) — francuski general, četrdesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira, 1855. komandant divizije na Krimu. 78
- Herbort, Johann Anton* (Johan Anton Herbort; 18. vek) — virtemberški inženjer, pisao je radove o fortifikaciji. 262
- Hercen, Aleksandar Ivanovič* (1812 - 1870) — ruski pisac, filozof, publicista; 1847. emigrirao je u inostranstvo, gde je organizovao jednu slobodnu rusku štampariju i izdavao zbirku »Polarna zvezda« i list »Kokokol«. 473
- Hermann* (Herman) — pravnik, 1859. Vogtov advokat u procesu protiv »Allgemeine Zeitung«. 305 310 385 480
- Herodot* (oko 484 - 425. pre n. e.) — helenski istoričar. 5 117
- Hillgärtner, Georg* (Georg Hilgertner) — politički borac, posle poraza revolucije od 1848/1849. emigrirao je u inostranstvo. 541
- Hinkeldey, Karl Ludwig Freiherr von* (Karl Ludvig baron fon Hinkeldej; 1805 - 1856) — pruski vladin činovnik, od 1848. predsednik policije Berlina a od 1853. šef odelka policije u ministarstvu unutrašnjih poslova. 336 338 355 536

- Hippisley, Gustav* (Gustav Hipisli) — britanski oficir, komandant ekspedicije engleskih dobrovoljaca (1817/1818) za vreme borbe za nezavisnost španskih kolonija, a pisao je i izveštaje o ovoj ekspediciji. 182
- Hirsch, Wilhelm* (Vilhelm Hirš) — trgovački pomoćnik iz Hamburga, početkom pedesetih godina pruski policijski agent u Londonu. 532 - 539
- Hodde, Lucien de la* (Delahodde) (pseudonim: Duprez) (Lisjen de la Od, pseudonim: Dipre; 1808 - 1865) — francuski publicista, član tajnih revolucionarnih društava za vreme Restauracije i Julske monarhije; policijski agent. 328 343 534
- Hoffmann* (Hofman) — žurnalist, bonapartist. 456
- Hohenzollern* (Hoencolerni) — dinastija brandenburških izbornih kneževa (1415 - 1701), pruskih kraljeva (1701 - 1918) i nemačkih careva (1871 - 1918). 439 491 505 506
- Hohenzollern-Hechingen, Friedrich Franz Xaver, Fürst* (knez Fridrih Franc Ksaver Hoencolern-Hehingen; 1757 - 1844) — austrijski general, od 1830. feldmaršal, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 48 49 102
- Hohenzollern-Sigmaringen, Karl Anton, Fürst von* (Karl Anton knez fon Hoenzolern-Zigmaringen; 1811 - 1885) — pruski general i državnik, predsednik vlade Pruske (novembar 1858. do 1862). 477 485
- Hollinger, Fidelio* (Fidelio Holinger) — vlasnik štamparije u Londonu u kojoj je štampan list «Das Volk». 380 - 382 384 - 386 388 - 390 480 507 513 544 - 546 561 - 565 568
- Homer* — legendarni pesnik stare Grčke kome se pripisuju epovi «Ilijada» i «Odiseja». 6 19 21
- Hope, Thomas* (Tomas Houp; oko 1770 - 1831) — engleski antikvar, pisac i bankar. 224
- Hörfel, Gustav* (Gustav Herfel) — austrijski politički borac, od 1850. emigrant u Parizu; jedan od optuženih za tzv. nemačko-francusku zaveru u Parizu februara 1852; francuski policijski agent. 354 355 364
- Horsman, Edward* (Edvard Horsmen; 1807 - 1876) — britanski državnik, liberal; 1855 - 1857. državni sekretar za Irsku. 412
- Howard, Charles, Lord of Effingham, Count of Nottingham* (Čarls Hauard, lord od Efiŋgema, grof od Notingema; 1536 - 1624) — engleski admiral, 1585 - 1618. bio je na čelu admiralteta, 1588. bio je vrhovni zapovednik engleske flote koja je razbila špansku armadu. 130 131
- Hoyer, Johann Gottfried von* (Johan Gotfrid fon Hojer; 1767 - 1848) — pruski general i vojni istoričar, napisao je niz radova o fortifikaciji i artiljeriji. 156
- Hudson, James* (Džems Hadsn; 1810 - 1885) — britanski diplomata, izaslanik u Torinu (1851 - 1863). 442 443
- Humboldt, Alexander von* (Aleksander fon Humbolt; 1769 - 1859) — nemački prirodnjak, geograf, astronom i istraživač; jedan od osnivača naučne geografije. 315 420 428 433
- Hurtado de Mendoza, Diego* (Diego Hurtado de Mendosa) — venecuelški političar, učesnik u nacionalno-oslobodilačkom pokretu španskih kolonija u Južnoj Americi, Bolivarov pristalica. 173.
- Husein* (oko 1773 - 1838) — alžirski dej (1818 - 1830). 76
- Ibrahim* — alžirski dej. 75
- Ifikrat* (oko 419 - 353. pre n. e.) — atinski vojskovođa, komandant najamničkih trupa u ratu protiv Sparte. 7 10 270
- Imandt, Peter* (Peter Imant) — učitelj u Krefeldu, učesnik revolucije od 1848/1849, posle poraza revolucije emigrirao je u Švajcarsku a zatim u London; član Saveza komunista, pristalica Marxa i Engelsa. 314 - 317 319 524 528

- Imbert, Jacques* (Žak Ember; 1793 - 1851) — francuski socijalista; 1834. je učestvovao u lionskom ustanku; četrdesetih godina emigrant u Belgiji, potpredsednik briselskog društva Association démocratique; posle februarske revolucije 1848. komandant Tiljerija. 498
- Inglis, Sir William* (ser Viljem Inglis; 1764 - 1835) — engleski general, 1809 - 1814. učestvovao je u ratu na Pirinejskom poluostrvu. 200
- Ivan III* (1440 - 1505) — veliki knez Moskovski (1462 - 1505). 438
- Izborni knez Hesena* — vidi *Wilhelm II.*
- Jacobi, Abraham* (Abraham Jakobi; umro 1832) — lekar, član Saveza komunista, jedan od optuženih u kelnskom komunističkom procesu 1852; porotni sud ga je oslobodio; kasnije emigrirao u SAD. 539
- Jahn, Friedrich Ludwig* (Fridrih Ludvig Jan; 1778 - 1852) — pisac i publicista, organizator sportsko-gimnastičkog pokreta u Nemačkoj; učestvovao je u oslobodilačkoj borbi nemačkog naroda protiv Napoleoneve vladavine; nacionalist. 393
- Jakob II Stuart* (Džejkob II Stjuart; 1633 - 1701) — kralj Engleske (1685 - 1688). 343
- James* (Džems) — engleski oficir. 44
- James, George Payne Rainsford* (Džordž Pein Reinsford Džems; 1801 - 1860) — engleski pisac, autor niza istorijskih romana. 44
- Jelačić, Josip, grof od Bužima* (1801 - 1859) — general austrijske vojske, 1848. bio je ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; aktivno je učestvovao u ugušivanju revolucije 1848/1849. u Austriji i Madarskoj. 47 350
- Johann* (Johan) — inženjer, sredinom 16. veka radio je na utvrđivanju Jilija. 255
- Johann* (Johan; 1782 - 1859) — austrijski nadvojvoda, feldmaršal, učestvovao je u ratovima protiv napoleonske Francuske 1809, komandant jedne od austrijskih armija; frankfurtska Nacionalna skupština ga je izabrala za nemačkog namesnika (juni 1848. do decembra 1848). 48 50 330 371 372 490
- Joinville, François-Ferdinand-Philippe-Louis-Marie duc d'Orléans prince de* (Fransoa-Ferdinan-Filip-Luj-Mari vojvoda od Orleansa, princ od Žuanvila; 1818 - 1900) — sin Louis-Philippe-a, četrdesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira; posle pobede februarske revolucije 1848. emigrirao je u Englesku. 78 295
- Jones, Ernest Charles* (Ernest Čarls Džons; 1819 - 1869) — engleski proleterski pesnik i publicista, vođa čartista (levo krilo), jedan od urednika lista «Northern Star», izdavač čartističkih listova «Notes to the People» i «The People's Paper»; do pedesetih godina bio je u bliskim odnosima sa Marxom i Engelsom. 378 498 549 550
- Joseph II* (Jozef II; 1741 - 1790) — sin i sarent carice Marie Theresie (1765 - 1780); car takozvanog Svetog Rimskog Carstva Nemačkih Naroda (1780 - 1790). 404 405
- Josif Flavije* (oko 37. do oko 95) — jevrejski istoriograf i vojskovođa, napisao je mnoge radove iz istorije starih Jevreja i starog Rima. 208 210
- Jottrand, Lucien - Léopold* (Lisjen-Leopold Žotran; 1804 - 1877) — belgijski pravnik i publicista, 1847. predsednik Association démocratique u Briselu. 498 548 549
- Jourdan, Jean-Baptiste comte* (Žan-Batist Žurdan, grof; 1762 - 1833) — francuski general, od 1804. maršal Francuske; učestvovao je u ratu Francuske Republike protiv prve koalicije evropskih država. 121
- Jourdan, Louis* (Luj Žurdan; 1810 - 1881) — francuski publicista, pristalica Saint-Simonovog učenja, zatim bonapartist; od 1849. urednik lista «Le Siècle». 436 451 456

- Journiac Saint-Méard, François de* (Fransoa de Žurniak Sen Mear; 1745 - 1827) — francuski oficir i publicista; rojalist. 106
- Juba I* (umro 46. pre n. e.) — kralj Numidije, na Pompejevoj strani se borio protiv Cezara. 74
- Jugurta* (oko 160 - 104. pre n. e.) — kralj Numidije, vodio je rat protiv Rima (111 - 106. pre n. e.). 14
- Jung, Georg* (Georg Jung; 1814 - 1886) — publicista, mladohegelovac, jedan od odgovornih izdavača lista »Rheinische Zeitung»; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo), kasnije nacional-liberal. 491 492
- Justinijan I* (oko 482 - 565) — vizantijski car (527 - 565). 230
- Kamenski, Mihail Fedorovič, grof* (1738 - 1809) — ruski general-feldmaršal, 1806. vrhovni zapovednik u ratu protiv napoleonovske Francuske. 82
- Kamm, Friedrich* (Fridrih Kam, umro 1867) — zanatlija; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku; posle poraza revolucije emigrirao je u Švajcarsku; član ženevskog Nemačkog udruženja radnika; 1852. emigrirao je u Ameriku. 314 319
- Kamran* — sin avganistanskog šaha Mahmuda, od 1829. regent Herata. 58
- Kanegieser, Karl Ludwig* (Karl Ludwig Kanegiser; 1781 - 1861) — pesnik i prevodilac. 344 365
- Kapo d'Istrias, Johannes, Grof* (Johanes Kapo d'Istrias, grof; 1776 - 1831) — grčki državnik i diplomata; od 1809. do 1822. bio je u ruskoj službi, dva puta je bio državni sekretar za spoljne poslove Rusije (1815 - 1822); sprovodio je prorusku politiku; ubili su ga strani agenti. 400
- Kapcevič, Pjotr Mihailovič* (1772 - 1840) — ruski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 142
- Karamzin, Nikolaj Mihailovič* (1766 - 1826) — ruski istoričar i pisac, službeni istoriograf Aleksandra I. 399
- Karl Ludwig Johann* (Karl Ludvig Johan; 1771 - 1847) — austrijski nadvojvoda, feldmaršal, vrhovni komandant u ratovima protiv Francuske (1796, 1799, 1805. i 1809), ministar rata (1805 - 1809). 47 48 49 72 121
- Karl Martell* (Karl Martel; oko 688 - 741) — francuski majordomus, od 715. stvarni vladar franačkog carstva. 230
- Karl V* (Karl V; 1500 - 1558) — kralj Španije pod imenom Karl I (1516 - 1556) i car takozvanog Svetog Rimskog Carstva Nemačkih Naroda (1519 - 1556). 75 151 255
- Karl V Leopold, Herzog von Lothringen* (Karl V Leopold, vojvoda od Lotaringije; 1643 - 1690) — austrijski feldmaršal, 1683 - 1688. komandant trupa u austrijsko-turskom ratu (1683 - 1699). 204
- Karl XIV Johann* (Karl XIV Johan kralj Švedske i Norveške) — vidi *Bernadotte, Jean-Baptiste-Jules*
- Karlo Smeli* (1433 - 1477) — vojvoda od Burgundije (1467 - 1477), pokušao je da osvoji Švajcarsku, ali je bio poražen. 324 325 - 328
- Karlo Veliki* (oko 742 - 814) — kralj Franačke (768 - 800) i rimski car (800 - 814). 406
- Katakasi, Gavril Antonovič* (1794 - 1867) — ruski diplomata, poreklom Grk, diplomatski izaslanik u Grčkoj (1833 - 1843), senator. 400
- Katarina II* (1729 - 1796) — ruska carica (1762 - 1796). 81 82 396 400
- Katilina, Lucije Sergije* (oko 108. do 62. pre n. e.) — rimski političar, patricij; organizator zavere protiv aristokratske republike, koja je po njemu dobila ime. 331 339 431
- Katon, Marko Porcije* (Stariji) (234 - 149. pre n. e.) — rimski političar i pisac, branio je aristokratske privi-

- legije; 184. pre n. e. izabran je za cenzora; strogost njegove cenzure ušla je u poslovicu. 483
- Kaumitz, Wenzel Anton, Fürst von* (Vencel Anton Kaunic, knez; 1711 - 1794) — austrijski državnik i diplomata, pristalica »prosvetjenog apsolutizma«, odlučni protivnik francuske revolucije s kraja 18. veka; državni kancelar (1753 - 1792). 394
- Keane, John, Lord* (lord Džon Kin; 1781 - 1844) — general, 1839. komandant britanskih trupa u englesko-avganistanskom ratu (1838 - 1842) 59
- Kellermann, François-Christophe, duc de Valmy* (Fransoa-Kristof Kelerman, vojvoda od Velmija; 1735 - 1820) — francuski general, od 1804. maršal Francuske, učestvovao je u ratovima Francuske Republike protiv koalicije evropskih država i u pohodima Napoleóna I. 70
- Kern, Johann Konrad* (Johan Konrad Kern; 1808 - 1888) — švajcarski liberalni političar, diplomata i pravnik; 1849. bio je na čelu kontrolne vlade Turgan, predsjednik saveznog suda; diplomatski poslanik u Parizu (1857 - 1883). 326 427 442 443 473
- Kingleake, Alexander William* (Aligzander Viljem Kinglejk; 1809 - 1891) — engleski istoričar i političar, član parlamenta (1857 - 1868); liberal. 423 453
- Kinkel, Gottfried* (Gotfrid Kinkel; 1815 - 1882) — pesnik i publicista; 1849. učesnik u badensko-falačkom ustanku; pruski sud ga je osudio na doživotni zatvor, ali je on pobjegao iz zatvora i emigrirao u Englesku; jedan od vođa emigranata u Londonu, urednik lista »Hermann« (1859), borio se protiv Marxa i Engelsa. 323 355 361 - 363 374 379 479 540 541 559 560
- Kiseljev, Pavel Dimitrijevič, grof* (1788 - 1872) — ruski državnik i diplomata, od 1829. do 1834. guverner Moldavije i Vlaške, od 1835. stalni član tajnog komiteta za seljačko pitanje, od 1837. ministar državnih dobara; pristalica umeđenih reformi. 400
- Kiss, Miklós* (Mikloš Kiš; rod. 1820) — mađarski oficir, emigrant, Kosuthov agent u Francuskoj i Italiji, održavao je veze sa bonapartističkim krugovima. 460 464
- Klapka, György* (Đerd Klapka; 1820 - 1892) — mađarski general, za vreme revolucije 1848/1849. komandant jedne mađarske armije; od juna do septembra komandant tvrđave Komorn; 1849. emigrirao u inostranstvo; pedesetih godina je održavao veze sa bonapartističkim krugovima; 1867, posle amnestije, vratio se u Mađarsku. 204 438 444 445 458 462 464 - 469
- Kléber, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Kleber; 1753 - 1800) — francuski general, učestvovao je u ratu Francuske Republike protiv prve koalicije evropskih država. 121
- Kleist von Nollendorf, Friedrich Heinrich Ferdinand Emil, Graf* (Fridrih Hajnrih Ferdinand Emil Klajst fon Nollendorf, grof; 1762 - 1823) — pruski general, kasnije generalfeldmaršal, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 140-142 144
- Kleomen III* (255 - 219. pre n. e.) — kralj Sparte (235 - 221. pre n. e.). 9
- Kmety, György* (Đerd Kmeti, *Kiamil-paša*, zatim *Ismail-paša*; 1810 - 1865) — mađarski general, učesnik revolucije 1848/1849. u Mađarskoj, posle poraza revolucije emigrirao je u Tursku; tamo je postao turski državljanin i uzeo ime Ismail-paša; u rangu turskog generala učestvovao je u krimskom ratu (1853 - 1856). 205
- Knežich, Karl* (Karl Knečih; oko 1808 - 1849) — mađarski general; za vreme revolucije 1848/1849. komandant jednog dela trupa mađarske revolucionarne armije. 205
- Kolatschek, Adolph* (Adolf Kolaček; 1821 - 1889) — austrijski novinar i političar, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine; iz-

- daivač časopisa »Deutsche Monatschrift« (1850/1851) i »Stimmen der Zeit« (1858 - 1862). 365 387 554 555
- Kolb, Dr. Gustav Eduard** (dr Gustav Eduard Kolb; 1798 - 1865) — žurnalist, urednik augsburškog lista »Allgemeine Zeitung«. 384 569
- Kolowrat-Krakowski, Johann Nepomuk Karl, Grof von** (Johan Nepomuk Karl grof fon Kolowrat-Krakowski; 1748 - 1816) — austrijski general, od 1809. feldmaršal, učesnik borbi protiv Francuske Republike i napoleonovske Francuske. 48
- Kolumbus, Christoph** (Colombo, Cristoforo) (Kristifor Kolumbo; 1451 - 1506) — čuveni moreplovac, otkrio je Ameriku; poreklom Đenovljanin, bio je u španskoj službi. 291
- Konstantin Nikolajevič, veliki knez** (1837 - 1901) — drugi sin cara Nikolaja I, veliki admiral, bio je na čelu resora mornarice (1853 - 1881) i flote (1855 - 1881). 378 383 408 543 561 562 564
- Konstantin Pavlovič, veliki knez Rusije** (1779 - 1831) — drugi sin cara Pavla I, od 1814. vrhovni zapovednik poljske armije, namesnik u Poljskoj (1814 - 1831). 98 378 383
- Korf, Fjodor Karlovič, baron** (1774 - 1826) — ruski general, učestvoval je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 197
- Korn, Adolf** (Adolf Korn; 1822 - 1904) — pruski oficir (do 1854); učestvoval je u revoluciji 1848/1849. u Nemačkoj; posle poraza revolucije emigrirao je u Švajcarsku a 1857. u Argentinu. 307 308 324
- Kossuth, Lajos** (Lajoš Košut; 1802 - 1894) — vođa mađarskog nacionalnooslobodilačkog pokreta, u revoluciji 1848/1849. bio je na čelu pobunjenih snaga; šef mađarske revolucionarne vlade; posle poraza revolucije pobeo je u Tursku; početkom pedesetih godina tražio je podršku od bonapartističkih krugova. 204 405 418 438 458 - 466 540 555 556
- Kralj Bavarske** — vidi *Maximilian I Joseph*
- Krause, Carl Friedrich August** — vidi *Fleury, Charles*
- Krause, Friedrich August** (Fridrih August Krauze) — obučar u Drezdenu, pogubljen zbog učešća u ubistvu grofice Schönberg, 1834. 538
- Kray von Krajowa, Pál** (Paul), Freiherr von (Pal Kraj fon Krajova, baron; 1735 - 1804) — austrijski komandant artiljerije, poreklom Mađar, učestvovao je u ratovima evropskih država protiv Francuske Republike i Napoleona I. 121
- Kroje, Kiprijan Antonovič, grof** (1777 - 1850) — ruski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 198
- Krüdener, Barbara Juliane, Baronin von** (Barbara Juliane fon Kridener; 1764 - 1824) — spisateljica, propovedala je pijetizam; u 19. veku pogrešno joj je pripisivana ideja o osnivanju Svete alijanse. 396
- Ksenofon** (oko 430. do oko 354. pre n. e.) — grčki istoričar i filozof, apologet prirodne privrede. 8
- Kserks I** (oko 519 - 465. pre n. e.) — persijski kralj (485 - 465. pre n. e.). 4 6 117
- Ktezija** (sredina 5. do početka 4. veka pre n. e.) — starogrčki istoriograf i lekar, autor radova iz istorije stare Indije i Persije. 148
- Kuršid-paša** (Guyon, Richard Debaufre) (1803 - 1856) — engleski oficir; general u mađarskoj revolucionarnoj armiji; posle poraza mađarske revolucije stupio je u tursku vojsku kao general; 1853. komandovao je delom turskih trupa na Kavkazu. 458
- Kutuzov, Mihail Ilarionovič, knez** (1745 - 1813) — ruski vojskovođa. 69 195 196 199
- Ladendorf (f), Dr. phil. August** (dr. fil. August Ladendorf) — sin jednog senatora iz Prenclaua; u godinama revolucije dugo vremena predsednik

- jednog narodnog udruženja u Berlinu; bio je upleten u jednu zaveru koju je isprovocirala pruska vlada i osuđen je 1853. na pet godina zatvora. 337 338 538
- Lafayette* (La Fayette) Marie-Joseph-Paul, marquis de (Mari-Žozef-Pol markiz de Lafajet; 1757 - 1834) — francuski general, jedan od vođa krupne buržoazije za vreme francuske revolucije krajem 18. veka i julske revolucije 1830. 70 106 359
- Laffitte, Jacques* (Žak Lafit; 1767 - 1844) — francuski bankar i političar, orleanist, predstavnik finansijske buržoazije. 128
- Lagerbjelke, Gustav, Graf* (Gustav Lagerbjelke, grof; 1777 - 1837) — švedski diplomata, od 1810. do 1813. privremeno opunomoćeni predstavnik u Parizu. 125
- La Guéronnière, Louis-Étienne-Arthur Dubreuil-Héliou, vicomte de* (Luj-Etjen-Artir Dibreil-Elion vikont de La Geronie; 1816 - 1875) — francuski publicista i političar, pedesetih godina bonapartist. 376 396 436 452 - 454 456
- Laity, Armand-François-Ruperch* (Arman-Fransoa-Riperš Leti; 1812 - 1889) — francuski oficir i političar, 1836. je učestvovao u štrasburškom puču Louis Bonaparte-a; od 1857. senator. 323 447
- La Mar, José de* (Hoze de La mar; 1778 - 1830) — peruanski general, učestvovao je u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; Bolivarov protivnik; predsednik Perua. 132
- Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de* (Alfons-Mari-Luj de Lamartin; 1790 - 1869) — francuski pesnik, istoričar i političar; četrdesetih godina umereni republikanac; 1848. ministar spoljnih poslova i, zapravo, šef privremene vlade, poslanik ustavotvorne nacionalne skupštine i član izvršnog komiteta. 453
- Lamoricière, Christophe-Louis-Léon Juchault de* (Kristof-Luj-Leon Žišo de Lamorisie; 1806 - 1865) — francuski general i političar, umereni republikanac, tridesetih i četrdesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira; 1848. aktivno je učestvovao u ugušivanju pariskog junskog ustanka; ministar rata u Cavaignacovoj vladi (juni do decembra 1848), bio je u opoziciji prema vladi Louis Bonaparte, posle državnog udara od 2. decembra 1851. proteran, u Francusku se vratio 1857. 170
- Landsberg, Hermann* (Herman Ladensberg; 1670 - 1746) — vojni inženjer, napisao je mnoge radove o fortifikaciji. 262
- Langenscharz, Maximilian* (Maksimilian Langenšvarc; rod. oko 1806) — pesnik i improvizator; pokušao je da improvizaciju obrazloži pomoću jedne naučne teorije. 466
- Lanžeron, Aleksandar Fjodorovič* (Louis Alexandre Andrault), grof (1763 - 1831) — general u ruskoj službi, poreklom Francuz; eimgrant; učestvovao je u ratovima protiv napoleonske Francuske. 136 140 141 144
- Lannes, Jean, duc de Montebello* (Žan Lane, vojvoda de Montebelo; 1769 - 1809) — od 1804. maršal Francuske, učestvovao je u pohodima Napoleona I. 49 50 82 123
- Lapie, Pierre* (Pjer Lapi; 1779 - 1850) — francuski vojni inženjer i topograf. 125
- Lapinski, Teofil* (Tefik-beg; 1827 - 1886) — poljski pukovnik, učestvovao je u revoluciji 1848/1849. u Madarskoj; pod imenom Tefik-beg stupio je u tursku vojsku, borio se protiv carske Rusije u Čerkeskoj (1857/1858). 404 458 459 462 467 468
- Lara, Juan Jacinto* (Huan Hasinto Lara; 1778 - 1859) — venezuelski general, učesnik u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi. 132
- Larabit, Marie-Denis* (Mari-Deni Larabi; 1792 - 1876) — francuski političar, za vreme Julske monarhije član poslaničkog doma, pripadao je liberalnoj opoziciji; kasnije bonapartist. 168

- La Roche-Aymon, Antoine-Charles-Étienne-Paul, comte de* (Antoan-Šarl-Etjen-Pol grof de La Roš-Ejmon; 1772 - 1849) — francuski general i pisac vojnih dela, napisao je niz radova o konjici. 238
- Las Casas, Manuel Maria* (Manuel Maria Las Kazas) — venecuelski oficir; 1812. godine šef garnizona La Gvaria; Bolivarov pristalica. 172
- Lassalle, Ferdinand* (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) — advokat i publicist; učestvovao u nemačkom radničkom pokretu; jedan od osnivača Opšteg nemačkog radničkog saveza; pristalica prelaza ka socijalizmu preko slobodnih radničkih asocijacija. 536
- Latour-Maubourg, Marie-Victor-Nicolas* (Mari-Viktor-Nikola Latur-Mobur; 1768 - 1850) — francuski general, kasnije vojni političar, učestvovao je u ratovima napoleonske Francuske. 197
- Lauriston, Jacques-Alexandre-Bernard Law, marquis de* (Žak-Aleksandr-Bernar Lo Markiz de Loriston; 1768 - 1828) — francuski general i državnik, kasnije maršal Francuske; učesnik u ratovima napoleonske Francuske. 69
- Laya, Léon* (Leon Leja; 1811 - 1872) — francuski dramatičar. 335
- Lecourbe, Claude-Jacques* (Klod-Žak Lekurb; 1759 - 1815) — francuski general, učestvovao je u ratu Francuske Republike protiv koalicije evropskih država. 107
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste* (Aleksandr-Ogist Ledri-Rolen; 1807 - 1874) — francuski publicista i političar, urednik lista »La Réforme«; 1848. ministar unutrašnjih poslova, privremene vlade i član izvršnog komiteta, poslanik ustavotvorne i zakonodavne nacionalne skupštine, bio je na čelu partije montanjera; posle demonstracija od 13. juna 1849. emigrirao u Englesku. 409
- Leicester, Robert Dudley, Earl of* (Robert Dadli erl od Lečestera; oko 1532 - 1588) — miljenik engleske kraljice Elisabethe, 1588. komandovao je trupama angažovanim na odbrani Engleske od španske invazije. 130
- Leif, Erikson* (Erikson Lajf; oko 975. do oko 1020) — norveški moreplovac, početkom 11. veka stigao je do obale Severne Amerike. 291
- Lelewel, Joakim* (1786 - 1861) — poljski istoričar i revolucionar, 1830/31. učesnik u poljskom ustanku; jedan od vođa demokratskog krila poljske emigracije; 1847. i 1848. član uprave udruženja Association démocratique u Briselu. 498 549
- Leonida* — kralj Sparte (oko 488 - 480. pre n. e.); u grčko-persijskim ratovima zapovednik odreda Spartanaca koji su se kod Termopila herojski borili protiv Persijanaca. 450
- Leopold, Fürst von Anhalt-Dessau* (Leopold, knez fon Anhalt-Desau; 1676 - 1747) — pruski feldmaršal, učestvovao je u mnogim ratovima; reorganizovao je prusku pešadiju. 283
- Lepid* (Marko Emil Lepid Mladi) (89 - 13. pre n. e.) — rimski državnik, pristalica Julija Cezara, konzul (46 - 42. pre n. e.), član drugog triumvirata (43 - 36. pre n. e.) u kome je igrao podređenu ulogu u odnosu na druga dva triumvira — Oktavijana i Antonija; godine 36. pre n. e. oduzeta su mu punomoćja triumvira. 126
- L'Estocq, Anton Wilhelm von* (Anton Vilhel fon L'Estok; 1738 - 1815) — pruski general, 1806. i 1807. učesnik u ratu protiv napoleonske Francuske. 82
- Leuchtenberg, Maximilien-Eugène-Joseph-Napoléon, duc de* (Maksimilien-Ežen-Žozef-Napoleon vojvoda od Lojhtenberga; 1817 - 1852) — sin Eugène de Beauharnais-a, 1839. se oženio kćerkom Nikolaja I. 401
- Levy, Joseph Moses* (Džozef Mouzis Livi, 1812 - 1888) — jedan od osnivača i izdavača lista »Daily Telegraph«. 482 - 487 493

- Lichnowski, Felix Maria, Fürst von* (Felix Maria knez fon Lihnovski; 1814 - 1848) — reakcionarni pruski oficir, 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desno krilo); ubijen za vreme septembarskog ustanka u Frankfurtu na Majni. 367 488 489
- Liders, Aleksandar Nikolajevič, grof* (1790 - 1874) — ruski general, 1849. je učestvovao u ugušivanju revolucije u Madarskoj; bio je komandant trupa u krimskom ratu (1853 - 1856). 100
- Liebig, Justus, Freiberr von* (Justus baron fon Libig; 1803 - 1873) — hemičar, začetnik teorijske, posebno organske i analitičke hemije, kao i njene primene u poljoprivredi. 482
- Liebknecht, Wilhelm* (Vilhelm Liebknecht; 1826 - 1900) — istaknuti učesnik nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta i revolucije 1848/1849; član Saveza komunista, jedan od osnivača i vođa nemačke socijaldemokratije; prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 307 324 - 326 375 376 379 381 - 385 387 389 391 480 485 495 497 500 505 515 517 536 537 544 - 546 558
- Liechtenstein, Johann Joseph, Fürst von* (Johan Jozef knez fon Lihštenštajn; 1760 - 1836) — austrijski general, od 1809. feldmaršal, učestvovao je u ratovima protiv napoleonske Francuske. 49
- Liechtenstein, Wenzel, Fürst von* (Wenzel knez fon Lihštenštajn; 1767 - 1842) — austrijski oficir, kasnije general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonske Francuske; 1814. adutant feldmaršala Schwarzenberga. 143
- Likurg* — legendarni zakonodavac Sparte. 8
- Limayrac, Paulin* (Polen Limerak; 1817 - 1868) — francuski žurnalista, saradnik mnogih velikih francuskih listova; 1861. do 1868. glavni urednik lista «Le Constitutionnel»; bonapartist. 552 553
- Lippe, Leopold, Graf zur* (Leopold Lipe, grof; 1815 - 1889) — pruski državnik, pravnik, 1860. državni tužilac u Berlinu, ministar pravosuđa (1862 - 1867). 501 502
- Loening* (Loening) — nemački izdavač. 382 435
- Lommel, Georg* (Georg Lomel) — učesnik u badenskom ustanku aprila 1848. posle toga je emigrirao u Švajcarsku. 339 341
- Longa, Francisco* (Francisko Longa) — španski oficir, kasnije general; učestvovao je u oslobodilačkom ratu protiv Napoléonove vladavine (1808 - 1814); jedan od vođa gerile. 200 201
- Longin, Kasije* (oko 213 - 273) — grčki filozof, neoplatoničar. 381
- Lorenz, Joseph* (Jozef Lorenc; 1814 - 1879) — austrijski oficir, pronalazač u oblasti vojne tehnike. 288
- Louis XII* (Luj XII; 1462 - 1515) — kralj Francuske (1498 - 1515). 151
- Louis XIV* (Luj XIV; 1638 - 1715) — kralj Francuske (1643 - 1715). 75 154 194 259 394 466
- Louis XV* (Luj XV; 1710 - 1774) — kralj Francuske (1715 - 1774). 30 312 406
- Louis XVI* (Luj XVI; 1754 - 1793) — kralj Francuske (1774 - 1792). 70 102
- Louis XVIII* (Luj XVIII; 1755 - 1824) — kralj Francuske (1814/1815. i 1815 - 1824). 72 88 399
- Louis Bonaparte* — vidi *Napoléon III*
- Louis Napoléon* — vidi *Napoléon III*
- Louis-Philippe, duc d'Orléans* (Luj-Filip vojvoda od Orleansa; 1773 - 1850) — kralj Francuske (1830 - 1848). 76 78 168 - 170 329 398 402 412 417 426 427 441 472 487
- Lowendal, Ulric-Frédéric - Woldemar, comte de* (Ulrik-Frederik Woldemar grof od Lovendala; 1700 - 1755) — francuski general, od 1747. maršal Francuske, poreklom Danac; komandant francuskih trupa u austrijskom ratu oko nasleđa. 212

- Luckner, Nicolas, comte* (Nikola Likne, grof; 1722 - 1794) — maršal Francuske, učesnik u ratu Francuske Republike protiv prve koalicije evropskih država. 70
- Lukul, Lucije Lucinije* (oko 106. do oko 57. pre n. e.) — rimski vojskovođa, poznat po svom bogatstvu i raskošnim gozbama. 444
- Lyndhurst, John Singleton Copley, Baron* (Džon Singlten Kopli baron Lindherst; 1772 - 1863) — britanski državnik, pravnik, torijevac; lord-kancelar (1827 - 1830, 1834 - 1835. i 1841 - 1846). 394
- MacAdam, John Loudon* (Džon Loudn Makadam; 1756 - 1836) — engleski inspektor puteva, stručnjak za gradnju puteva. 466
- Macdonald, Jacques-Étienne-Joseph-Alexandre, duc de Tarente* (Žak-Etjen-Aleksandr Mekdonal, vojvoda od Taratea; 1765 - 1840) — maršal Francuske (od 1809), učesnik u pohodima Napoléona I. 47 98 136 141 - 144 167
- Machiavelli, Niccolò* (Nikolo Makijaveli; 1469-1527) — italijanski političar, istoričar i pisac. Najpoznatije mu je delo »Vladalac«. 22
- Mack, Karl, Freiherr von Leiberich* (Karl Mak, baron fon Lajberih; 1752 - 1828) — austrijski general, 1805. komandant austrijskih trupa u ratu protiv napoleonovske Francuske. 71
- Macnaghten, Sir William Hay* (ser Viljem Hej Maknotn; 1793 - 1841) — britanski diplomata, diplomatski izaslanik u Kabulu (1838 - 1841), jedan od organizatora engleske kolonijalne ekspedicije u srednjoj Aziji; imao je vodeću ulogu u rasplamsavanju englesko-avganistanskog rata (1838 - 1842). 58 - 60
- Maggi, Girolamo* (Đirolamo Madi; oko 1523 - 1572) — italijanski vojni inženjer i pisac. 254
- Mago* (umro 203. pre n. e.) — kartaginski vojskovođa, učestvovao je u drugom punskom ratu (218 - 201. pre n. e.); Hanibalov brat. 229
- Mahmud II* (1785 - 1839) — turski sultan (1808 - 1839). 400
- Mahmud od Bihare* — šah Gudžerata (1458 - 1511). 110
- Mahmud od Gasnija* (971 - 1030) — vladar turske države Gasni, koja je obuhvatala Horasan, Sedžeston i Avganistan (988 - 1030), vojskovođa i osvajač, izvršio je mnoge pljačkaške pohode na Indiju. 57 58
- Mahmud-šah* (umro 1829) — šah Avganistana (1800 - 1803 i 1809 - 1818), potom regent Herata. 56 57
- Maison, Nicolas-Joseph, marquis* (Nikola-Žozef Mezon, markiz; 1771 - 1840) — francuski general, kasnije maršal Francuske, političar, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 136
- Maistre, Xavier de* (Ksavier de Mestr; 1763 - 1852) — francuski pisac, general, za vreme francuske revolucije krajem 18. veka emigrirao u Rusiju; njegovo spisateljsko stvaralaštvo odražava raspoloženje aristokratije. 485
- Malatesta, Sigismondo Pandolfo di Rimini* (Sigismondo Pandolfo di Rimini Malatesta; 1417 - 1468) — italijanski šef najamne vojske. 15
- Malcom, Sir John* (ser Džon Malkolm; 1769 - 1833) — britanski diplomata i činovnik u službi Istočnoindijske kompanije, autor mnogih dela o Indiji i Persiji; diplomatski izaslanik u Teheranu (1799 - 1801, 1808 - 1810), guverner Bombaja (1826 - 1830). 57
- Malmesbury, James Howard Harris, Earl of* (Džems Hauard Heris erl od Mamzberija; 1807 - 1889) — britanski državnik, torijevac; kasnije konzervativac; ministar spoljnih poslova (1852. i 1858/1859), lord-čuvar pečata (1866 - 1868, 1874 - 1876). 393 428 - 431 441
- Mamilije Brut* — rimski poznavalac prava. 521
- Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von* (Oto Teodor baron fon Mantofel; 1805 - 1882) — pruski držav-

- nik, predstavnik plemićke birokratije; ministar unutrašnjih poslova (1848 - 1850), predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1850 - 1858). 477 478 492 499
- Manton, Joseph* (Džozef Mantn; oko 1766 - 1835) — engleski specijalista za oružje i pronalazač. 45
- Marchi, Francesco* (Frančesko Marči; 1504 - 1577) — italijanski vojni inženjer, napisao je jedan rad o fortifikaciji. 254
- Marie Elisabeth Amalie* (Marie Elizabet Amalije; 1784 - 1849) — kći vojvode Wilhelma od Bajerne-Birnenfelda. 71
- Marije, Gaj* (oko 156 - 86. pre n. e.) — rimski vojskovođa i državnik, konzul (107, 104 - 100, 86. pre n. e.). 14 272 274
- Marilley, Étienne* (Etjen Marije; 1804 - 1889) — frajburški biskup u Švajcarskoj (1846 - 1879), duhovni vođa ustanka od 24. oktobra 1848. u Frajburgu. 475
- Mariño, Santiago* (Santiago Marinjo; 1788 - 1854) — venezuelanski general, jedan od vođa u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi, neko vreme Bolivarov protivnik. 173 - 178
- Marko Grek* — vizantijski alhemičar. 149
- Marlborough, John Churchill, Duke of* (Džon Čerčil vojvoda od Malbera; 1650 - 1722) — engleski vojskovođa i političar, vrhovni komandant engleskih trupa u španskom ratu za nasleđe (1702 - 1711). 193 212
- Marmont, Auguste-Frédéric-Louis, Visse de, duc de Ragusa* (Ogist-Frederik-Luj Marmon, vojvoda de Ragiza; 1774 - 1852) — maršal Francuske, učestvovao je u pohodu Napoleona I, 1814. je prešao na stranu Bourbona, 1830, za vreme julske revolucije, komandovao je trupama Charles-a X. 139 - 145
- Marolois, Samuel* (Samiel Maroloa) — francuski matematičar; u prvoj polovini 17. veka radio je u Nizozemskoj; jedan od osnivača staroholandske škole za fortifikaciju. 257
- Marsin, Ferdinand, comte de* (Ferdinand grof de Marsen; 1656 - 1706) — maršal Francuske, diplomata; komandant francuskih trupa u španskom ratu za nasleđe. 193
- Martin* (Marten) — francuski žurnalista, saradnik lista »Le Constitutionnel»; bonapartist. 436
- Martinez de Recalde, Juan* (Juan Martinez de Rekalde; umro 1588) — španski admiral, 1588. adutant zapovednika španske armade. 130 131
- Marx, Jenny* (rod. von Westphalen) (Dženi Marx, fon Vestfalen; 1814 - 1881) — supruga i saradnik Karla Marxa. 343 498 549
- Marx, Karl* (Karl Marks; 1818 - 1883) 303 304 305 306 310 313 315 - 318 320 323 324 327 - 330 332 - 336 337 342 346 348 - 350 352 - 356 357 - 361 364 - 369 374 - 380 382 - 388 390 450 452 466 477 - 481 484 485 494 - 502 503 - 508 512 - 523 530 531 540 542 544 554 558 - 562 566 - 571
- Masséna, André* (Andre Masena; 1756 - 1817) — maršal Francuske, učesnik u ratovima Francuske Republike i napoleonovske Francuske. 48 71 106 108 124
- Masson, Auguste-Michel-Benoît* (Ogist-Mišel-Benoa; 1800 - 1883) — francuski pisac. 410
- Mátyás I Corvinus* (Mačaš-Matija I Korvin; 1443 - 1490) — kralj Mađarske (1458 - 1490). 204
- Maudin* (Moden; 17. vek) — francuski vojni inženjer. 253
- Maupas, Charlemagne-Émile* (Šarlemanj Emil Mopa; 1818 - 1888) — francuski advokat, bonapartist, prefekt policije u Parizu (1851), jedan od organizatora državnog udara od 2. decembra 1851, ministar policije (1852 - 1853). 534
- Maximilian I Joseph* (Maksimilian I Jozef; 1756 - 1825) — izborni knez (od 1799), i kralj Bavarske (1806 -

- 1825), učestvovao je u ratovima napoleonske Francuske; 1813 prešao je na stranu antifrancuske koalicije evropskih država. 71
- Maximilian II Emanuel* (Maksimilian II Emanuel; 1662 - 1726) — izborni knez Bavarske (1679 - 1726), komandant bavarskih trupa u španjskom ratu za naslede. 193
- Maximilian von Österreich-Este* (Maksimilian fon Esterajh-Este; 1782 - 1863) — austrijski nadvojvoda, general, pronalazač posebnog tipa utvrđenih građevina, nazvanih »Maksimilianove kule«. 263
- Mayer, Karl* (Karl Majer; 1819 - 1889) — političar, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine; posle poraza revolucije emigrirao je u Švajcarsku. 381 449 450
- Mazzini, Giuseppe* (Đuzepe Macini; 1805 - 1872) — italijanski revolucionar, jedan od vođa nacionalno-oslobodilačkog pokreta u Italiji; 1849. šef privremene vlade Rimske republike; 1850. jedan od osnivača Centralnog odbora evropske demokratije u Londonu; pedesetih godina je istupao protiv mešanja bonapartističke Francuske u nacionalnooslobodilačku borbu italijanskog naroda. 408 431 432 460 461 464 473
- Medina Sidonia, Alonso Pérez de Guzmán, duque de* (Alonso Peres de Gusman vojvoda de Medina Sidonia; 1550 - 1615) — miljenik španskog kralja Philippa II, 1588. zapovednik španske armade. 130
- Mehmed Ali* (1769 - 1849) — nasledni namesnik Egipta (1805 - 1849) — sproveo je niz naprednih reformi; 1831 - 1833. i 1839/1840. vodio je ratove protiv turskog sultana da bi Egipat pretvorio u državu nezavisnu od Turske. 76
- Mélas, Michael Friedrich Benedikt, Freiherr von* (Mihael Fridrih Benedikt baron fon Melas; 1729 - 1806) — austrijski general, 1799/1800. vrhovni komandant austrijske armije u Italiji u ratu protiv Francuske. 71
- Melder, Gerard* (Gerad Melder; 17. vek) — holandski vojni inženjer, napisao je nekoliko radova o fortifikaciji. 257
- Mellinet, François* (Fransoa Meline; 1768 - 1852) — belgijski general francuskog porekla; jedan od vođa revolucije od 1830. i demokratskog pokreta u Belgiji; počasni predsednik Association démocratique u Briselu. 498
- Melville, Robert* (Robert Melvil; 1723 - 1809) — engleski general, pronašao je brodski top koji je 1759. dobio naziv karonada. 293
- Memnon sa Rodosa* (umro 333. pre n. e.) — vođa grčkih najamnika persijskog kralja Darija III. 6
- Mendoza* — vidi *Hurtado de Mendoza*
- Mendun-Men* (umro 1878) — kralj Burme (1853 - 1878). 220
- Menšikov, Aleksandar Sergejevič, knez* (1787 - 1869) — ruski vojni funkcioner i državnik, 1853. izvanredni ambasador u Carigradu, vrhovni komandant suvozemnih i pomorskih snaga na Krimu (1853. do februara 1855). 41 42
- Metel, Kvint Cecilije* (2. do 1. veka pre n. e.) — rimski državnik i vojskovođa; 109. pre n. e. konzul; od 109. do 107. pre n. e. komandovao je rimskim trupama u jugurtinskom ratu (111 - 105. pr n. e.). 14
- Metternich, Clemens Wenzel Lothar, Fürst von* (Klemens Vencel Lotar knez fon Meternih; 1773 - 1859) — austrijski državnik i diplomat; ministar spoljnih poslova (1809 - 1821) i državni kancelar (1821 - 1848), jedan od osnivača Svete alijanse. 394 404
- Meye, Eduard* (Eduard Mejen; 1812 - 1870) — publicista, mladohegelovac; posle poraza revolucije od 1848/1849. emigrirao u Englesku; kasnije nacionalliberal. 362 479 481 535 559 - 561 570
- Miguel, Dom* (Dom Miguel; 1802 - 1866) — portugalski princ, kralj (1828 - 1834), vođa klerikalno-apso-

- lutističke partije u Portugalu. 224
400
- Miller, John* (Džon Miler) — brat engleskog generala *William* Millera koji je učestvovao u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; izdavač memoara *William* Millera. 182
- Miltijad* (umro 489. pre n. e.) — atinski vojskovođa i državnik. 7
- Minie, Claude-Étienne* (Klod-Etjen Minie; 1804 - 1879) — francuski oficir; pronalazač oružja koje je po njemu dobilo ime. 30 42 165 191 288
- Miranda, Francisco* (Fransisko Miranda; 1750 - 1816) — venezuelanski general i političar, jedan od vođa borbe za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; 1811/1812. vrhovni komandant venezuelske armije. 171 172
- Miskovski, Henrik Ludvik* (umro 1854) — poljski oficir, učesnik revolucije 1848/1849. u Mađarskoj; posle poraza revolucije emigrirao u Tursku, zatim u London. 352 353
- Molé, Louis-Matthieu, comte* (Luj-Matije grof Mole; 1781 - 1855) — francuski državnik, orleanist; predsednik vlade (1836 - 1839), za vreme Druge republike poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine. 402
- Moll, Joseph* (Jozef Mol; 1812 - 1849) — časovničar iz Kelna, predstavnik nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta; jedan od vođa Saveza pravednih, član Centralne uprave Saveza komunista, od jula do septembra 1848. predsednik Kelnskog udruženja radnika, član Rajnskog okružnog odbora demokrata; posle septembarskih događaja od 1848. u Kelnu emigrirao je u London, odakle se uskoro vratio pod tuđim imenom i vršio agitaciju u raznim delovima Nemačke; 1849. učesnik u badensko-falačkom ustanku, poginuo je u bici na Murgu. 348
- Montalembert, Charles Forbes de Tyron, comte de* (Šarl Forbe de Trion grof od Montalamera; 1810 - 1870) — francuski političar i publicista, za vreme Druge republike poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine, orleanist, šef katoličke partije; potpomogao je Louis-Bonaparte-a za vreme državnog udara od 2. decembra 1851, ali je uskoro prešao u opoziciju. 412
- Montalembert, Marc-René, marquis de* (Mark-Rene markiz od Montalamera; 1714 - 1800) — francuski general i inženjer, specijalista za gradnju tvrđava, napravio je novi sistem utvrđenja koji je široko primenjivan u 19. veku. 66 261 - 264
- Montavo, Francisco* (Fransisko Montavo; 1754 - 1822) — španski general, 1812 - 1816. vicekralj Nove Granade (Kolumbije). 174
- Montbrun, Louis-Pierre, comte* (Luj-Pjer grof Monbrin; 1770 - 1812) — francuski general, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 198
- Monteverde, Domingo de* (Domingo de Monteverde; 1772 - 1832) — španski moreplovac, 1812/1813. komandant trupa koje su se borile protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi; posle Mirandove kapitulacije nametnik u Venecueli. 171 - 173
- Moore, Sir John* (ser Džon Mur; 1761 - 1809) — engleski general, 1808/1809. vrhovni komandant engleskih trupa u Portugalu. 223
- Morales, Francisco Tomás* (Fransisko Tomas Morales; 1781 - 1844) — španski general; 1813 - 1823. komandant trupa koje su se borile protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi. 176
- Morand, Charles-Alexis-Louis-Antoine, comte de* (Šarl-Aleksis-Luj-Antoan grof de Moran; 1771 - 1835) — francuski general, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 197

- Morillo, Pablo, conde de Cartagena* (Pablo Moriljo-grof de Kartagena; 1778 - 1837) — španski general, učesnik u ratu za nezavisnost (1808 - 1814), komandant trupa upućenih da uguše pokret za nacionalnu nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi (1815 - 1820). 175 177 - 179
- Moritz, Prinz von Oranien, Graf von Nassau* (Oranski princ Moric, grof od Nasaua; 1567 - 1625) — namesnik Nizozemske (1585 - 1625), vojni političar i vojskovođa za vreme rata za nezavisnost Nizozemske. 22 23 154
- Morla, Tomás de* (Tomas de Morla; 1752 - 1820) — španski general, član Velike hunte, 1808. prešao je na stranu francuskih okupatora; ministar vojske i mornarice u vladi Josepha Bonaparte. 156
- Mörner, Karl Otto, Baron* (Karl Oto baron Merner; 1781 - 1868) — švedski oficir, potpomogao je Bernadotte-ov izbor za švedskog prestolonaslednika. 125
- Morny, Charles-Auguste-Louis-Joseph, duc de* (Šarl-Ogist-Luj-Žozef vojvoda de Morni; 1811 - 1865) — francuski političar, bonapartist, poslanik zakonodavne nacionalne skupštine (1849 - 1851), jedan od organizatora državnog udara od 2. decembra 1851, ministar unutrašnjih poslova (decembar 1851. do januara 1852), predsednik Corps législatif (1854 - 1856, 1857 - 1865). 311 413
- Mortier, Édouard-Adolphe-Casimir-Joseph, duc de Tréviso* (Eduard-Adolf-Kazimir-Žozef Martie, vojvoda de Treviso; 1768 - 1835) — maršal Francuske, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 83 142 - 144
- Mosquera, Joaquín* (Hoakin Moskuera; 1787 - 1877) — kolumbijski političar, učesnik u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; 1830. predsednik Kolumbije. 182
- Mucije Scevola* — rimski pravnik. 521
- Müffling, Friederich Ferdinand Karl Freiherr von* (Fridrih Ferdinand Karl baron fon Miffing; 1775 - 1851) — pruski general, kasnije generalfeldmaršal, vojni političar i pisac, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 136 143 146
- Muhamed* (oko 570 - 632) — arapski prorok, koji važi za tvorca islama; prema muslimanskim uverenjima svetac »Alahov izaslanik«. 149 314 492
- Muhamed-kan* — vladar Pešavara (1818 - 1834). 58
- Müller* (Miler) — godine 1860. predsednik nemačkog Udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 498
- Müllner, Amandus Gottfried Adolf* (Amandus Gotfrid Adolf Milner; 1774 - 1829) — kritičar i pesnik. 381
- Murat, Joachim* (Žoakim Mira; 1767 - 1815) — maršal Francuske, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske; kralj Napulja (1808 - 1815). 123 135 198 236 243 244
- Murray, James Stuart, Earl of* (Džems Stjuart erl Mari; 1531 - 1570) — polubrat engleske kraljice Marie Stuart, od 1567. regent Škotske, borio se protiv Marie Stuart i njenih pristalica. 45
- Nadir-šah* (1688 - 1747) — šah Persije (1736 - 1747), vojskovođa i osvajač; 1738/1739. izvršio je osvajачki pohod na Indiju. 57
- Nansouty, Étienne-Marie-Antoine Champion, comte de* (Etjen-Mari-Anton Šampion grof de Nansut; 1768 - 1815) — francuski general, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 197
- Napier, Sir Charles* (ser Čarls Nepier; 1786 - 1860) — engleski admiral, 1854. vrhovni zapovednik flote na Baltičkom moru. 222 393
- Napier, Sir William Francis Patrick* (ser Viljem Frensis Patrik Nepier;

- 1785 - 1860) — engleski general i vojni historičar, učestvovao je u ratu na Pirinejskom poluostrvu (1808 - 1814). 222 236 393
- Napoléon I Bonaparta* (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) — car Francuske (1804 - 1814. i 1815). 28 30 31 34 37 47 - 53 58 60 61 68 - 72 77 82 87 88 90 95 98 102 106 - 108 112 119 121 - 127 135 136 138 - 147 157 158 165 167 168 171 177 195 198 206 209 215 235 236 242, 244 245 264 287 288 294 312 359 362 394 396 403 410 413 415 - 417 422 433 438 450 495 517
- Napoléon III Louis Bonaparte* (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) — sinovac Napoléona I, predsednik Druge republike (1848 - 1852), car Francuske (1852 - 1870). 31 104 159 170 304 310 - 312 323 362 372 374 377 378 391 - 393 396 - 398 406 408 - 420 422 - 427 429 - 433 435 437 - 440 442 443 445 - 447 449 450 455 457 460 463 464 466 469 471 474 482 487 551 554 - 556 560
- Napoléon, Jérôme, prince* — vidi *Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul*
- Narses* (oko 472 - 568) — vizantijski vojskovođa, poreklom Jermenin, jedan od saboraca cara Justinijana u njegovoj politici, usmerenoj na restauraciju robovlasničkog poretka u Italiji. 230
- Nassau, Moritz von* — vidi *Moritz, Prinz von Oranien, Graf von Nassau*.
- Nemours, Louis-Charles-Philippe-Raphael d'Orléans, duc de* (Luj-Šarl-Filip-Rafael d'Orlean vojvoda de Nemur; 1814 - 1896) — drugi sin francuskog kralja Louis-Philippe-a, general, tridesetih do četrdesetih godina učestvovao je u osvajanju Alžira, posle februarske revolucije 1848. emigrirao u Englesku. 170
- Neubauer* (Nojbauer; 17. vek) — nemački inženjer, specijalista za gradnju utvrđenja. 257
- Newton, Sir Isaac* (ser Isak Njutn; 1642 - 1727) — veliki engleski fizičar, astronom i matematičar, osnivač mehanike kao nauke. 155
- Ney, Michel, duc d'Elchingen, prince de la Moskova* (Mišel Nej), vojvoda od Elkingena, princ od Moskve; 1769 - 1815) — maršal Francuske, učestvovao je u ratovima Francuske Republike protiv koalicije evropskih država i u pohodima Napoléona I. 143 157 196 - 198 246 313
- Nikolaj I* (1796 - 1855) — car Rusije (1825 - 1855). 23 128 232 398 - 404 468
- Nordmann, Joseph Armand von* (Jozef Armand fon Nordman; 1759 - 1809) — general u austrijskoj službi, učestvovao je u ratu protiv Napoléona I (1805 - 1809). 48
- Nott, Sir William* (ser Viljem Not; 1782 - 1845) — engleski general, učesnik u englesko-avganistanskom ratu (1838 - 1842). 59 61
- Nugent* — vidi *Cherval, Julien*
- Ochsenbein, Johann Ulrich* (Johan Ulrich Oksenbajn; 1811 - 1890) — švajcarski general i državnik, vođa švajcarskih radikala, kasnije, za vreme rata sa Zonderbundom 1847. liberal; 1847. predsednik skupštine, zatim predsednik Saveza (1847/1848); 1848. predsednik narodnog veća i član saveznog veća (1848 - 1854). 472
- O'Donnell, Enrique José, conde de La Bisbal* (Enrik Hoze O'Donel grof de La Bizbal; 1769 - 1834) — španski general, učesnik rata za nezavisnost (1808 - 1814); u oblasti Kodiza komandovao je sredinom 1819. godine jednim ekspedicionim korpusom koji je bio određen za ugušavanje nacionalnooslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi. 178 179
- Ohly, Karl Friedrich Christian Herman* (Karl Fridrih Kristijan Herman Oli; 1825 - 1881) — žurnalista, učestvovao je u revoluciji 1848/1849; posle poraza revolucije emigrirao je u Švajcarsku a zatim u London; dopisnik lista »Allgemeine Zeitung«. 374 375 495 515

- Oldenburg, Peter Friedrich Georg* (Georgij Petrovič), princ (Peter Fridrih Georg Oldenburg; 1784-1812) — zet ruskog cara Aleksandra I, od 1809. do 1812. generalni guverner gubernija Tver, Jaroslav i Novgorod i glavni direktor ruskih saobraćajnica. 124
- Olga* (1822 - 1892) — ruska velika kneginja, druga kći Nikolaja I, kasnije kraljica Virtemberga. 527
- Oliphant, Lawrence* (Lorens Olifent; 1829 - 1888) — engleski svetski putnik i žurnalist; 1855. nalazio se na Kavkazu kao dopisnik lista «Times» pri ekspedicionoj vojsci Omer-paše. 431
- Olsuvjev, Zahar Dmitrijevič* (1773 - 1835) — ruski general, učestvo-
vao je u ratovima protiv napoleonske Francuske. 142
- Oppenheim, Heinrich Bernhard* (Hajnrh Bernhard Openhajn; 1819-1880) — političar i žurnalist, 1848. jedan od urednika berlinskog lista «Die Reform»; 1849. do 1850. emigrant; kasnije nacionalliberal. 362 487 493
- Oranski princ* — vidi *Wilhelm III von Oranien*
- Orges, Hermann* (Herman Orges; 1821 - 1874) — žurnalist, 1854 - 1864. urednik augsburškog lista «Allgemeine Zeitung». 385 455 497 544
- Orléans* (Orleani) — francuska kraljevska dinastija (1830 - 1848). 311 312
- Orsini, Felice* (Felicé Orsini; 1819 - 1858) — italijanski revolucionar, republikanac, učesnik u borbi za nacionalnu slobodu i jedinstvo Italije; izvršio je atentat na Napoléona III i zato je pogubljen. 412
- Osten-Zaken, Fabian Wilhelmovič, knez od* (1752 - 1837) — ruski general, od 1826. fejdmaršal, učesnik u ratovima protiv napoleonske Francuske. 136 140 142 143
- Osterman-Tolstoj, Aleksandar Ivanovič, grof* (1770 - 1857) — ruski general, učestvovala je u ratovima protiv napoleonske Francuske. 197 198
- Oswald, Eugen* (Eugen Osvald; 1826 - 1912) — žurnalist, 1848/1849. je učestvovala u revolucionarnom pokretu u Badenu; posle poraza revolucije emigrirao je u inostranstvo. 198
- Otto I* (Oto I; 912 - 973) — nemački kralj (936 - 973) i car takozvanog Svetog Rimskog Carstva Nemačkih Naroda (962 - 973). 215
- Oudinot, Nicolas-Charles, duc de Reggio* (Nikola-Šarl Udino, vojvoda od Regia; 1767 - 1847) — francuski general, od 1809. maršal Francuske, učestvovala je u ratovima napoleonske Francuske. 49 142 - 144
- Oudinot, Nicolas-Charles-Victor, duc de Reggio* (Nikola-Šarl-Viktor Udino, vojvoda od Regia; 1791 - 1863) — francuski general, orleanist, 1849. komandant trupa upućenih protiv Rimske Republike. 409
- Owen, Robert* (Robert Oven; 1771 - 1858) — engleski socijalista-uto-
pista. 356
- Paciotto, Francesco* (Frančesko Pasio-
to; 1521 - 1591) — italijanski vojni inženjer. 254
- Padilla, José* (Hoze Padilja; 1778 - 1828) — kolumbijski general; učesnik u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; pogubljen 1828. zato što je organizovao zaveru protiv Bolivara. 179 181
- Páez, José Antonio* (Hoze Antonio Paes; 1790 - 1873) — venezuelski general i političar, jedan od vođa u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; od 1814. zapovednik trupa lanerosa, koje su prešle na stranu pokreta za nacionalno oslobođenje; 1826. do 1830. Bolivarov protivnik i vođa boraca za otcpljenje Venecuele od Kolumbije; 1831 - 1863 (s prekidima) predsednik Venecuele. 174 177 - 181

- Pagan, Blaise-François de* (Blez-Fransoa de Pagan; 1604 - 1665) — francuski inženjer, napisao je jedno delo o fortifikaciji. 256 257 259
- Pajinda-kan* (Sarafas-kan) (umro 1800) — organizator zavere protiv avganistanskog šaha Semana. 57
- Palen, Pjotr Aleksejevič, grof od* (1745 - 1826) — ruski general i državnik, vojni guverner Petrograda (1798 - 1801), organizator i učesnik u ubistvu Pavla I. 82
- Paixhans, Henri-Joseph* (Anri-Žozef-Pesan; 1783 - 1854) — francuski general, vojni inženjer i pronalazač, napisao je mnoge radove o artiljeriji. 162 294
- Palestrina* (Palestrena) — francuski policijski činovnik. 453 456
- Palmerston, Henry John Temple, Viscount* (Henri Džon Templ Palmerston, vikont; 1784 - 1865) — britanski državnik, najpre torijevac, od 1830. jedan od desnih vođa vigovaca, ministar spoljnih poslova (1830 - 1834, 1835 - 1841. i 1846 - 1851), ministar unutrašnjih poslova (1852 - 1855) i predsednik vlade (1855 - 1858. i 1859 - 1865). 128 378 394 397 400 412 - 414 425 430 449 459 483 542 560
- Papacino d'Antoni, Alessandro* (Alessandro Papacino d'Antoni; 1714 - 1786) — sardinski vojni inženjer, napisao je mnoge radove o artiljeriji i fortifikaciji. 155
- Papinian, Emilije* (oko 140 - 212) — poznati rimski pravnik, konsekvetni zastupnik robovlasničkog poretkta. 521
- Paravey, Charles-Hippolyte de* (Šarl Ipolit de Paravei; 1787 - 1871) — francuski inženjer i orijentalist. 148
- Parma, vojvoda od* — vidi *Farnese, Alessandro*
- Parseval-Deschênes, Alexandre-Ferdinand* (Aleksandr-Ferdinan Parseval-Dešene; 1790 - 1860) — francuski admiral, 1854. komandant jedne eskadre u Baltičkom moru. 222
- Paskevič, Ivan Fjodorovič, knez* (1782 - 1856) — ruski general-feldmaršal, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske; od juna 1831. vrhovni komandant ruskih trupa koje su ugušile poljski ustanak od 1830/1831; od 1832. namesnik u Poljskoj; 1849. vrhovni komandant ruske armije koja je učestvovala u ugušivanju revolucije u Madarskoj. 197
- Pavle I* (1754 - 1801) — ruski car (1796 - 1801). 82
- Paz Salas, Pedro de* (Pedro de Pas Salas; 16. vek) — izdavač jednog izveštaja o španskoj armadi. 129
- Pedro I* (Pedro I; 1798 - 1834) — car Brazila (1822 - 1831), kralj Portugala pod imenom Pedro IV (1826), odrekao se prestola u korist svoje kćeri Marie II de Glorie. 99
- Peel, Sir Robert* (ser Robert Pil; 1788 - 1850) — britanski državnik i ekonomista, vođa umerenih torijevaca, po njemu nazvanih pilovcima; ministar unutrašnjih poslova (1822 - 1827. i 1828 - 1830), predsednik vlade (1834/1835. i 1841 - 1846), uz pomoć liberala ukinuo je 1846. zakone o žitu. 561
- Pélissier, Aimable-Jean-Jacques, duc de Malakoff* (Emabl-Žan-Žak Pelisije, vojvoda de Malakof; 1794 - 1864) — francuski general, od 1855. maršal Francuske, od tridesetih do pedesetih godina učestvovao je u osvajanju Alžira; vrhovni komandant armije na Krimu (maj 1855. do jula 1856). 78 412
- Pelletier, Jean-Baptiste, baron de* (Žan-Batist Baron de Peletje; 1777 - 1862) — francuski general, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske; za vreme Julske monarhije bio je šef nekih artiljerijskih škola u Francuskoj. 98
- Peña, Miguel* (Miguel Penja; 1781 - 1833) — venezuelski advokat i političar, učestvovao je u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; Bolivarov pristalica; 1812. guverner La Gvarije;

- posle odvajanja Venecuele od Kolumbije ministar unutrašnjih poslova i pravosuda u Páezovoj vladi. 172
- Perczel, Moritz* (Moric Percel; 1811 - 1899) — mađarski general, učesnik u revoluciji 1848/1849. u Mađarskoj; posle poraza revolucije emigrirao u Tursku a 1851. u Englesku. 405 458
- Péire, Isaac* (Isak Pereir; 1806 - 1880) — francuski bankar, bonapartist, 1852. osnovao je sa svojim bratom Émile Péreire-om akcionarsko društvo *Crédit mobilier*; napisao je mnoge radove o kreditnim pitanjima. 486
- Perikle* (oko 490 - 429. pre n. e.) — državnik i strateg stare Atine (444 - 429. pre n. e.), insistirao je na učvršćivanju robovlasničke demokratije. 7 10
- Perrier, John* (Jon Perje) — švajcarski političar, radikal, član Velikog veća (1852. i 1856 - 1860), Faryjev pristalica. 444 - 447
- Persigny, Jean-Gilbert-Victor Fialin*, comte (Žan-Žilber-Viktor Fialen grof Persinji, od 1863. vojvoda; 1808 - 1872) — francuski državnik, bonapartist, poslanik zakonodavne Nacionalne skupštine (1849 - 1851), jedan od organizatora državnog udara od 2. decembra 1851, ministar unutrašnjih poslova (1852 - 1854. i 1860 - 1863), ambasador u Londonu (1855 - 1858, 1859/1860). 426
- Petar I* (1672 - 1725) — ruski car (1682 - 1725). 378 399
- Petétin, Anselme* (Anzelm Peteten; 1807 - 1873) — francuski publicist, najpre republikanac, zatim bonapartist; prefekt Savoje (1860 - 1861). 441
- Pétion, Anne Alexandre Sabès* (An Aleksandr Sabe Petjon; 1770 - 1818) — zapadnoindijski političar i general, učestvovao je u borbi za oslobođenje Haitija od kolonijalne vladavine; predsednik Republike Haiti (1807 - 1818). 175 176
- Pfue, Ernst Heinrich Adolf von* (Ernst Hajnrih Adolf fon Pfuel; 1779 - 1866) — pruski general, predstavnik vojne kamarile; od septembra do oktobra 1848. predsednik vlade i ministar rata. 492
- Pharamond* (Paramond) — legendarni kralj Franačke, prema predanju živeo je u 5. veku. 108
- Philipp II* (Filip II; 1527 - 1598) — španski kralj (1556 - 1598). 129
- Phull, Karl Ludwig August, Baron von* (Karl Ludvig August baron fon Ful; 1757 - 1826) — pruski general, 1806. šef generalštaba pruske vojske; od 1806. do 1812. bio je u ruskoj službi. 69
- Piar, Manuel Carlos* (Manuel Karlos Piar; 1782 - 1817) — venecuelsko-kolumbijski general, učestvovao je u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; 1817. pogubljen je zbog organizovanja zavere protiv Bolívara. 175 - 177
- Piccinino, Niccolo* (Nikolo Pićinino; 1386 - 1444) — italijanski vođa najamnika, 1426 - 1443. komandant milanskih trupa u građanskim ratovima italijanskih gradova. 215
- Pichon, Louis-André, Baron* (Luj-Andre baron Pišon; 1771 - 1850) — francuski diplomata i političar, početkom pedesetih godina civilni intendant u Alžiru. 77
- Pietri, Pierre-Marie* (Pjer-Mari Pjetri; 1809 - 1864) — francuski političar, bonapartist; policijski prefekt Pariza (1852 - 1858). 323
- Pije IX* (1792 - 1878) — rimski papa (1846 - 1878). 398 409
- Pindar, Peter* — vidi *Wolcot, John*
- Pir* (oko 319 - 272 pre n. e.) — kralj Epira (307 - 302, 296 - 272. pre n. e.), poznati antički vojskovođa. 15
- Pitagora* (oko 571 - 497. pre n. e.) — grčki matematičar i filozof. 479
- Pitt, William* (Viljem Pit, mladi; 1759 - 1806) — britanski državnik, torijevac; pripadao je glavnim organizatorima rata protiv francuske

- revolucije krajem 18. veka; pred-
sednik vlade (1783 - 1801. i 1804 -
- 1806). 331 394
- Plon-Plon* — vidi *Bonaparte, Jérôme-
-Napoléon-Joseph-Charles-Paul,
-prince Napoléon*
- Plümicke, J. C. (J. K. Plimike)* —
oficir, autor knjige »Handbuch für
die königlich Preussischen Artil-
lerie-Offiziere«. 336
- Poco di Borgo, Karl Andreas Osipo-
-vič, grof (1764 - 1842)* — ruski
diplomata, poreklom Korzikanac;
diplomatski poslanik (1814 - 1821)
i ambasador u Parizu (1821 - 1835),
ambasador u Londonu (1835 - 1839).
402
- Polibije (oko 201. do oko 120. pre
n. e.)* — grčki državnik i prvi
istoriograf-pragmatičar, autor jed-
nog istorijskog dela u 40 knjiga iz
opšte istorije za period od 220.
do 146. pre n. e. 272
- Pollock, Sir George (ser Džordž
-Polek; 1786 - 1872)* — engleski
general, kasnije feldmaršal, učes-
nik u englesko-avganistanskom ratu
(1838 - 1842). 61 62
- Poncharra, Charles-Louis-César du
-Port, marquis de (Šarl-Luj-Sezar
-di Por markiz de Ponšara; 1787 -
- 1860)* — francuski oficir i prona-
lazač na vojnotehničkom polju.
288
- Ponjatovski, Jozef, knez (1763 - 1813)*
— poljski političar i vojni funkcion-
er, general, od 1809. do 1813.
učestvovao je u ratovima protiv
napoleonovske Francuske. 196
- Pope, Alexander (Aligzander Poup;
-1688 - 1744)* — engleski pesnik,
predstavnik prosvetčenog klasicizma.
477 486
- Potemkin, Grigorij Aleksandrovič, knez
(1739 - 1791)* — ruski državnik,
generalfeldmaršal, vrhovni koman-
dant u rusko-turskom ratu od 1787.
do 1791; Katarinin miljenik. 81
- Princeza Elisabeth von Bayern-Birken-
-feld* — vidi *Marie Elisabeth Amalie*
- Principe y Vidaud, Miguel Augustin
(Miguel Agustín Prinsipe i Vidaud;*
1811 - 1866) — španski pisac, autor
mnogih radova o španskoj istoriji i
literaturi, progresist. 133
- Proudhon, Pierre-Joseph (Pjer-Žozef
-Prudon; 1809 - 1865)* — francuski
publicista, sociolog i ekonomista,
jedan od osnivača teorije anarhizma.
357 412
- Psametik I* — egipatski faraon (663 -
- 610. pre n. e.), vojskovođa. 4
- Ptolomej, Klaudije (2. vek)* — čuveni
astronom i geograf stare Grčke.
73
- Ptolomej I Lag ili Soter (oko 360 -
- 283. pre n. e.)* — vojskovođa
Aleksandra Velikog, posle čije smrti
je postao namesnik Egipta i Libije;
kralj Egipta (305 - 285. pre n. e.),
osnivač dinastije Ptolomeja. 6 227
- Publije* — vidi *Kornelije Scipion,
-Publije*
- Puchner, Anton, Freiherr von (Anton
-baron fon Puhner; 1779 - 1852)* —
austrijski general, 1848/1849. kom-
mandant trupa u Transilvaniji koje
su bile upućene protiv mađarske
revolucionarne armije. 100
- Pugačov, Jemeljan Ivanovič (oko 1742 -
- 1775)* — vođa najvećeg anti-
feudalnog ustanka seljaka i Kozaka
u Rusiji (1773 - 1775). 81
- Puisaye, Joseph-Geneviève, comte de
(Žozef-Zenevjev grof de Puize;
-1755 - 1827)* — francuski general,
rojalist, 1793 - 1797. jedan od vođa
kontrarevolucionarnog ustanka u
Šuanu; zatim emigrant. 106
- Pulszky, Ferencz (Ferenc Pułski;
-1814 - 1897)* — mađarski političar,
pisac i arheolog, poreklom Poljak;
učesnik revolucije od 1848/1849.
u Mađarskoj; posle poraza revolu-
cije emigrirao u inostranstvo;
pedesetih godina saradnik lista
»New-York Daily Tribune«; 1867,
posle amnestije, vratio se u Mađar-
sku; poslanik mađarskog parlamenta
(1867 - 1876. i 1884 - 1897). 466
- Quirini, Angelo Maria (Angelo Maria
-Kvirini; 1680 - 1755)* — italijanski
kardinal i pisac. 215

- Rademacher, Johann Gottfried* (Johan Gotfrid Rodemaher; 1772 - 1849) — lekar, poznat po svojoj klasifikaciji bolesti prema sredstvima za lečenje. 310
- Radetzky, Joseph, Graf* (Jozef Radecki, grof; 1766 - 1858) — austrijski feldmaršal, od 1831. komandant austrijskih trupa u severnoj Italiji: 1848/1849. surovo je ugušio revolucionarni i nacionalni pokret u Italiji; 1850. do februara 1857. generalni guverner lombardijsko-venecijanske kraljevine. 394
- Radowicz, Joseph Maria von* (Jozef Maria fon Radovic; 1797 - 1853) — pruski general i političar, predstavnik dvorske kamarile, 1848. jedan od vođa desnice u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini. 488 489
- Raffaello Santi* (Rafaelo Santi; 1483 - 1520) — italijanski renesansni slikar. 215
- Raglan, Fitzroy James Henry Somerset*, Baron (Fitsroj Džems Henri Samesit baron Reglen; 1788 - 1855) — engleski general, od 1854. feldmaršal, kao Wellingtonov štabski oficir učestvovao je u ratovima protiv Napoléona I (1808 - 1814. i 1815), vojni sekretar kancelarije glavnokomandujućeg (1827 - 1852), načelnik artiljerije (1852 - 1854), vrhovni komandant krimske armije (1854/1855). 42 46
- Raisin, Pierre* (Pjer Rezen; 1820 - 1870) — švajcarski pravnik i političar, član Velikog veća. 525 526
- Rajevski, Nikolaj Nikolajevič* (1771 - 1829) — ruski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonske Francuske. 195 - 197 198
- Rákóczi, Ferencz* (Ferenc Rakoci; 1676 - 1735) — početkom 18. veka vođa mađarskog nacionalnooslobodilačkog pokreta protiv vladavine Habsburga. 466
- Ramzes II* [Sesostris] (oko 1300 - 1225. pre n. e.) — egipatski faraon i vojskovođa. 3
- Randon, Jacques-Louis-César-Alexandre, comte de* (Žak-Luj-Sezar -Aleksandr grof de Randon; 1795 - 1871) — francuski general, od 1856. maršal Francuske; tridesetih i četrdesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira; ministar rata (1851 i 1859 - 1867), generalni guverner Alžira (1851 - 1858). 79
- Randšit Sing* (1780 - 1839) — vladar Pendžaba (1797 - 1839). 58
- Ranickel* (Ranikel) — knjigovezac, učesnik revolucije od 1848/1849. u Nemačkoj; posle poraza revolucije emigrirao je u Švajcarsku. 314 315 319 327 335 346 347 380 381 441 451 452 488 526
- Raspail, François-Vincent* (Fransoa Vensan Raspaj, 1794 - 1878) — francuski prirodnjak i publicista, socijalistički republikanac, blizak revolucionarnom proletarijatu; učesnik revolucija od 1830. i 1848; 1848. poslanik ustavotvorne Nacionalne skupštine. 340
- Raveaux, Franz* (Franc Ravo; 1810 - 1851) — trgovac duvanom iz Kelna; 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levi centar), državni izaslanik u Švajcarskoj; 1849. član privremene namesničke vlade i badenske privremene vlade; posle poraza badensko-falačkog ustanka emigrirao iz Nemačke. 490
- Recalde* — vidi *Martinez de Recalde, Juan*
- Reh, Theodor* (Teodor Reh) — pravobranilac, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levi centar). 370 371
- Reichardt, Joseph Martin* (Jozef Martin Rajhard; 1803 - 1872) — pravnik, 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo) i 1849. falačke revolucionarne vlade; posle poraza ustanka emigrirao u SAD. 491
- Reichenbach, Oskar, Graf* (Oskar grof Rajhenbah; rod. 1815) — šleski zemljoposednik, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine, 1850. emigrant u Engleskoj, kasnije je prešao u Ameriku. 540 541
- Reichstadt, Joseph-François-Charles-Bonaparte, duc de* (Žozef-Fransoa-

- Šarl-Bonaparta vojvoda od Rajhstata; 1811 - 1832) — sin Napoleóna I i Marie Luise; bonapartisti su ga imenovali za pretendenta na francuski presto. 125
- Reille, Honoré-Charles-Michel-Joseph, comte* (Onore-Šarl-Mišel-Zozef Rej, grof; 1775 - 1860) — francuski general, kasnije maršal Francuske i političar, učesnik u ratu na Piri-nejskom poluostrvu (1808 - 1814). 200 201 202
- Reinach, Arnold* (*Arnold Rajnah*; oko 1820 - 1870) — učesnik revolucije od 1848/1849. u Nemačkoj; potom je emigrirao u Švajcarsku. 381 526
- Rémusat, Charles-François-Marie, comte de* (Šarl-Fransoa-Mari grof de Remiza; 1797 - 1875) — francuski državnik i pisac, orleanist, ministar unutrašnjih poslova (1840), za vreme Druge republike poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine, ministar spoljnih poslova (1871 - 1873). 329
- Retid-paša* (1802 - 1858) — turski državnik, više puta se nalazio na položaju velikog vezira i ministra spoljnih poslova. 405 461
- Reuß-Plauen, Heinrich, Fürst von* (Hajnrh knez fon Rojs-Plauen; 1751 - 1825) — austrijski general, kasnije feldmaršal, učestvovao je u ratovima protiv Francuske Republike i napoleonovske Francuske. 49
- Reuter, Max* (Maks Rojter) — početkom pedesetih godina 19. veka. pruski policijski agent u Londonu. 533 534
- Reuter, Paul Julius, Freiherr von* (Paul Julius baron fon Rojter; 1816 - 1899) — 1851. osnovao je u Londonu telegrafsku agenciju Reuter. 508
- Rheinländer, Georg Friedrich* (Georg Fridrih Rajnlender) — član Saveza prognanih u Parizu, potom emigrant u Londonu. 332
- Ribas, José Félix* (Hoze Feliks Ribas; 1775 - 1814) — venezuelanski general, učesnik u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi. 171 - 175
- Richelieu, Armand-Emmanuel du Plessis, duc de* (Arman-Emaniel di Plesis vojvoda Rišelje; 1766 - 1822) — francuski državnik, na početku francuske revolucije s kraja 18. veka emigrirao u Rusiju, u Francusku se vratio 1813; predsednik ministarskog veća i ministar spoljnih poslova (1815 - 1818. i 1820 - 1821). 400
- Riesser, Gabriel* (Gabriel Riser; 1806 - 1863) — pravnik i političar, zalagao se za ravnopravnost Jevreja, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine u kojoj je najpre pripadao desnom centru, a od septembra 1848. levom. 372
- Rimpler, Georg* (Georg Rimpler; 1636 - 1683) — vojni inženjer, pisao je radove o fortifikaciji. 261 262
- Ringelgardt* (Ringelgard) — direktor pozorišta u Kelnu, a od 1832. u Lajpcigu. 84
- Rings, L. W.* (L. V. Rings) — član Saveza komunista, početkom pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu, Marxov i Engelsov pristalica. 536
- Robins, Benjamin* (Bendžamin Rubin; 1707 - 1751) — engleski matematičar i vojni inženjer, izdao je mnoge spise o matematici i artiljeriji. 155
- Rodríguez, Torices, Manuel* (Manuel Rodrigez Torises; 1788 - 1815) — kolumbijski političar, učestvovao je u nacionalnooslobodilačkom pokretu španskih kolonija u Južnoj Americi; 1812 - 1814. predsednik Kartagine, zatim jedna o vodećih ličnosti Nove Granade (Kolumbije). 172
- Roesler, Gustav Adolf* (Gustav Adolf Rezler; 1818 - 1855) — nastavnik i žurnalst, 1848/1849. član leveice u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini; od 1850. emigrant u Americi. 364
- Rogier, Charles-Latour* (Šarl-Latur Rožje; 1800 - 1885) — belgijski

- državnik, umereni liberal, 1847 - 1852. ministar unutrašnjih poslova. 497
- Romana, Pedro-Caro y Sureda, marques de la* (Pedro Karo i Sureda markiz de la Romana; 1761 - 1811) — španski general, 1807 - 1808. komandant jednog španskog korpusa na obalama Severnog i Baltičkog mora, učesnik u ratu za nezavisnost protiv Napoleónove vladavine (1808 - 1814). 123
- Roon, Albrecht Theodor Emil, Grof von* (Albrecht Teodor Emil grof fon Ron; 1803 - 1879) — pruski državnik i vojni funkcioner, od 1873. generalfeldmaršal, predstavnik pruske vojne kaste, ministar rata (1858 - 1873) i ministar mornarice (1861 - 1871), reorganizovao je prusku vojsku. 489
- Rosci, Juan Germán* (Huan Herman Rosi; 1769 - 1821) — venezuelski pravnik i političar, učestvovao je u nacionalnooslobodilačkom pokretu španskih kolonija u Južnoj Americi; potpredsednik Venecuele (1819/1820), kasnije Velike Kolumbije (1820/1821). 177 178
- Rosenberg-Orsini, Franz Seraph, Fürst* (Franc Zeraf knez Rozenberg-Orsini; 1761 - 1832) — austrijski general; učesnik ratova protiv Francuske Republike i napoleonovske Francuske. 49
- Rosenblum, Eduard* (Eduard Rozenblum) — student, 1849. učesnik u badensko-falačkom ustanku, posle poraza ustanka emigrirao u inostranstvo. 306 308 309 324
- Röser, Peter Gerhard* (Peter Gerhard Rezer; 1814 - 1865) — izradivač cigara u Kelnu; 1848/1849. potpredsednik kelnskog udruženja radnika; 1850. bio je član Saveza komunista, 1852. jedan od glavnih optuženih u kelnskom komunističkom procesu, osuđen je na šest godina zatvora; kasnije lasalovac. 536
- Rossetti, Domenico* (Domeniko Roseti; 17. vek) — italijanski vojni inženjer; napisao je jedno delo o fortifikaciji. 254
- Rotteck, Karl Wenzeslaus Rodecker von* (Karl Venceslaus Rodeker fon Rotek; 1775 - 1840) — istoričar i političar, liberal. 477
- Rousseau, Jean-Jacques* (Žan-Žak Ruso; 1712 - 1778) — francuski prosvetitelj. 473
- Rowvroy, Friedrich Gustav* (Fridrih Gustav Ruvrua; 1771 - 1839) — saksonski oficir, napisao je mnoge radove o artiljeriji. 156
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 - 1880) — radikalni publicista, mladohegelovac; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); pedesetih godina jedan od vođa nemačke emigracije u Engleskoj; posle 1866. nacionalliberal. 355 362 363 364 535 559
- Rulhières, Joseph-Marcelin* (Žozef Marselen Rilier; 1787 - 1862) — francuski general i političar, učesnik u pohodima Napoleóna I; tridesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira, 1848/1849. poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine i ministar rata, otpušten je posle državnog udara od 2. decembra 1851. 170
- Rumjancev, Pjotr Aleksandrovič, grof* (1725 - 1796) — istaknuti ruski vojskovođa, generalfeldmaršal, državnik; komandant trupa u rusko-turskom ratu (1768 - 1774). 81
- Ruprecht, Prince* (princ Rupreht; 1619 - 1682) — engleski general, rojalist, za vreme engleske revolucije u 17. veku komandovao je kraljevskom konjicom u prvom građanskom ratu (1642 - 1646). 233
- Russell, Lord John* (lord Džon Rasel; 1792 - 1878) — britanski državnik, vođa vigovaca, predsednik vlade 1846 - 1852. i 1865/1866), ministar spoljnih poslova (1852/1853. i 1859 - 1865). 428 442 444
- Sachsen-Coburg, Herzog* — vidi *Ernst III*
- Saedi, Otto Joseph Arnold* (Oto Jozef Arnold Zed; 1816 - 1886) — pruski sudski činovnik, od 1848. državni prokurator u Kelnu, 1852. tužilac

- u kelnskom komunističkom procesu. 338
- Saint-Arnaud, Armand-Jacques-Achille Leroy de* (Arman-Zak-Ašij Leroa de Sen-Arno; 1801 - 1854) — francuski general, od 1852. maršal Francuske, bonapartist; od 1836. do 1851. je učestvovao u osvajanju Alžira; jedan od organizatora državnog udara od 2. decembra 1851, ministar rata (1851 - 1854), 1854. vrhovni komandant francuske armije na Krimu. 42 79
- Saint-Hilaire, Louis-Vincent-Joseph Le Blond, comte de* (Luj-Vensan-Zozef Le Blon grof de Sen-Her; 1766 - 1809) — francuski general, učesnik u pohodima Napoleóna I. 50
- Saint-Priest, Guillaume - Emmanuel Guignard* [Emanuel Francevič], comte (Gijom-Emanuel-Ginjar grof Sen-Pri; 1776 - 1814) — general u ruskoj službi, poreklom Francuz, emigrant, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 144
- Saint-Remy, Pierre Surirey de* (Pjer Sirire de Sen-Remi; oko 1650 - 1716) — francuski general, od 1703. vršilac dužnosti načelnika francuske artiljerije. 154
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de* (Klod-Anri de Ruvrua grof de Sen-Simon; 1760 - 1825) — francuski socijalista utopista. 356
- Sale, Sir Robert Henry* (ser Robert Henry Seil; 1782 - 1845) — engleski pukovnik, učestvovao je u englesko-avganistanskom ratu (1838 - 1842). 61
- Salles, Charles-Marie, comte de* (Šarl-Mari grof de Sale; 1803 - 1858) — francuski general, od tridesetih do pedesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira; 1855. komandant korpusa na Krimu. 170
- Salustij, Gaj Salustije Krispo* (86 - 35. pre n. e.) — rimski istoriograf. 14
- Sands* (Sends) — engleski pukovnik, dvadesetih godina 19. veka učestvovao je u ratu za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi. 180
- Sanmicheli, Michele* (Mikele Sanmikele; 1484 - 1559) — italijanski arhitekta i vojni inženjer, jedan od prvih predstavnika bastionske fortifikacije. 252 254
- Santa Cruz, Alvaro da Bazan, marqués de* (Alvaro da Bazan markiz de Santa Kruz; 1526 - 1588) — španski admiral, 1576. do 1588. komandant španske mornarice. 130
- Santander, Francisco de Paula* (Francisko de Paula Santander; 1792 - 1840) — kolumbijski general i političar; učesnik rata za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; potpredsednik Velike Kolumbije (1821 - 1828), Bolívarov protivnik; 1828. je prognan zbog toga što je optužen za organizovanje zavere protiv Bolívara; 1832 - 1837. predsednik Nove Granade (Kolumbije), vođa partije liberala. 177 - 179 181
- Sarofas* — vidi *Pajinda-kan*
- Sasonov, Nikolaj Ivanovič* (1815 - 1862) — ruski žurnalist, liberal, početkom četrdesetih godina je emigrirao u inostranstvo, gde je saradivao u mnogim časopisima i listovima. 316
- Sauernheimer* (Zauernhajmer) — četkar, početkom pedesetih godina 19. veka emigrant u Švajcarskoj, predsednik Nemačkog udruženja radnika u Ženevi. 314 319
- Saussure, Theodore de* (Teodor de Sosir; 1824 - 1903) — švajcarski državnik, pisac i umetnik; vođa aristokratske partije; član Velikog veća (1854 - 1856. i 1858 - 1872). 446
- Savary, Anne-Jean-Marie-René, duc de Rovigo* (An-Zan-Mari-Rene Savari, vojvoda od Rovigoa; 1774 - 1833) — francuski general, političar i diplomata, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske; ministar policije (1810 - 1814), generalni guverner Alžira (1831 - 1833). 77

- Schabelitz, Jakob* (Jakob Šabelic; 1827 - 1899) — švajcarski izdavač i knjižar; od kraja četrdesetih do početka pedesetih godina održavao je veze sa Marxom i Engelsom. 330 337
- Schaible, Karl Heinrich* (Karl Hajnrh Šajble; 1824 - 1899) — lekar i pisac; 1849. učesnik u badensko-falačkom ustanku, kasnije emigrirao u Englesku. 390 391 457 500
- Schaller, Julien* (Žilijen Šaler; 1807 - 1871) — švajcarski državnik, 1848 - 1856. šef vlade kantona Frajburg. 326
- Schapper, Karl* (Karl Šaper; 1812 - 1870) — jedan od vođa Saveza pravednih i nemačkog Udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralne uprave Saveza komunista, učesnik u revoluciji 1848/1849; 1850. pri rascepu Saveza komunista zajedno sa Willichom vođa frakcije koja je bila uperena protiv Marxa; 1856. ponovo se približio Marxu; 1865. član Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika. 323 349 353 500 533
- Scharnhorst, Gerhard Johann David von* (Gerhard Johan David fon Šarnhorst; 1755 - 1813) — pruski general i vojni političar; posle Napoléonove pobeđe nad pruskom vojskom godine 1806. predsednik komisije za izradu principa vojne reforme, ministar rata (1807 - 1810) i šef generalštaba (1810 - 1813), 1813. igrao je značajnu ulogu u oslobodilačkoj borbi protiv Napoléona. 135 156
- Scheith, Johann Bernhard* (Johan Bernhard Šajter; 17. vek) — nemački vojni inženjer, Speckleov pristalica, autor niza radova o fortifikaciji. 257
- Scherzer, Andreas* (Andreas Šercer; 1807 - 1879) — krojač, član pariske opštine Saveza komunista; posle rascepa Saveza priključio se frakciji Willich-Schapper; bio je jedan od optuženih za takozvanu nemačko-francusku zaveru u Parizu februara 1852; kasnije je emigrirao u Englesku, jedan od vođa nemačkog Udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; izdavač lista »Die Neue Zeit« i saradnik lista »Das Volk«. 379 380 542 543
- Schieß, Johann Ulrich* (Johan Ulrih Šis; 1813 - 1883) — švajcarski političar, kancelar švajcarskog saveza (1848 - 1881). 429 441
- Schiller, Friedrich von* (Fridrih fon Šiler; 1759 - 1805). — veliki nemački pesnik i dramski pisac. 85 311 314 315 322 342 344 440 452
- Schily, Viktor* (Viktor Šili; 1810 - 1875) — advokat, učesnik u badensko-falačkom ustanku od 1849; kasnije emigrirao iz Nemačke; bio je član Međunarodnog udruženja radnika. 314 - 320 326 327 333 346 347 366 524 525 527 - 530
- Schimmelpfennig, Alexander* (Aleksander Šimelpfenig; 1824 - 1865) — bivši pruski oficir, 1849. učesnik u badensko-falačkom ustanku, potom emigrant; priključio se frakciji Willich-Schapper; učestvovao je u građanskom ratu u SAD na strani Severnih država. 345 346 352 - 355 358 362 364
- Schleimitz, Alexander, Graf von* (Aleksander grof fon Šlajnic; 1807 - 1885) — pruski državnik, ministar spoljnih poslova (juni 1848, 1849/1850, 1855 - 1861). 486
- Schlickmann* (Šlikman) — pruski sudski činovnik. 523
- Schlöffel, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Šlefel; 1800 - 1870) — fabrikant u Šleziji; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo). 371
- Schlöffel, Gustav Adolf* (Gustav Adolf Šlefel; oko 1828 - 1849) — student i žurnalista; revolucionar, učesnik revolucije 1848/1849. u Nemačkoj i Mađarskoj. 369
- Schmerling, Anton, Ritter von* (Anton vitez fon Šmerling; 1805 - 1893) — austrijski državnik, liberal; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar), ministar pravosuđa i unutrašnjih poslova (juli

- do septembra 1848), predsednik vlade i ministar spoljnih poslova privremene državne vlade (septembar do decembra 1848). 490
- Schneider II, Karl* (Karl Šnajder II) — pravobranilac u Kelnu; 1848. predsednik kelnskog Demokratskog društva, član rajnskog Okružnog odbora demokrata; 1849. Marxov i Engelsonov branilac u procesu protiv lista «Neue Rheinische Zeitung»; jedan od optuženih u procesu protiv rajnskog Okružnog odbora demokrata od 8. februara 1849; 1849. poslanik donjeg doma (krajnje levo krilo); 1852. branilac u kelnskom komunističkom procesu. 329 497 500
- Schramm, Konrad* (Konrad Šram; oko 1822 - 1858) — nemački revolucionar, član Saveza komunista, od 1849. emigrant u Londonu, odgovorni izdavač časopisa «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue»; pri rascepu Saveza komunista ostao je Marxov pristalica, prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 352 - 354 515
- Schüler, Ernst* (Ernst Šiler; 1807 - 1881) — političar i publicista, od 1833. emigrant u Švajcarskoj, učitelj, od 1853. izdavao je list «Schweizer Handels-Courier»; pedesetih do šezdesetih godina propagirao je bonapartističke ideje. 380
- Schultze* (Šulce) — pruski sudski činovnik. 513 519 520
- Schurz, Karl* (Karl Šurc; 1829 - 1906) — učesnik u badensko-falačkom ustanku 1849.; emigrirao u Švajcarsku, kasnije državnik u SAD. 355 362 364
- Schwarck* (Švark) — vrhovni prokurator kraljevskog pruskog apelacionog suda. 501
- Schwarzenberg, Karl Philipp, Fürst* (Karl Filip knez Švarcenberg; 1771 - 1820) — austrijski feldmaršal i diplomata, učesnik u ratovima protiv napoleonovske Francuske, 1813/1814, vrhovni komandant zajedničkih trupa antifrancuske koalicije. 140 - 145
- Schwedt, Heinrich Friedrich von* (Hajnrh Fridrih fon Šved; 1709 - 1788) — poslednji markgrof Brandenburg-Šveda (1771 - 1788). 134
- Schwerin, Maximilian Heinrich Karl, Graf von* (Maksimilian Hajnrh Karl grof fon Šverin; 1804 - 1872) — predstavnik pruskog plemstva i pruske birokratije; ministar za kulturu, obrazovanje i zdravstvo (mart do juna 1848); član frankfurtske Nacionalne skupštine (desno krilo); kasnije nacionalliberal. 478
- Scipion, Publije Kornelije* (umro oko 211. pre n. e.) — rimski vojskovođa, konzul (218. pre n. e.), zatim prokonzul u Španiji (217 - 211. pre n. e.). 228
- Sébastieni, Horace-François-Bastien, comte* (Oras-Fransoa-Bastjen grof Sebastiani; 1772 - 1851) — francuski general i diplomata, od 1840. maršal Francuske; učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 142
- Sefer-paša* [Sefer-beg] Zan Oglu — čerkeski knez koji je u turskoj službi učestvovao u rusko-turskom ratu (1826 - 1828), vodio je borbu čerkeskih gorštaka protiv Rusije (1855 - 1859). 462
- Seidensticker, Georg Friedrich Karl Theodor* (Georg Fridrih Karl Teodor Zajdenštiker; 1797 - 1862) — pravnik i političar; zbog učešća u getjengenskim nemirima 1831. osuđen je na zatvor; 1845. je emigrirao u Ameriku, gde je radio kao žurnalista. 363
- Seleukidi* — carska dinastija koja je vladala najvećim delom helenskih država Azije (312 - 64. pre n. e.). 271
- Selim I Jauz* [Grozni] (1467 - 1520) — turski sultan (1512 - 1520). 75
- Selim Eutemi* (umro 1515) — emir Metidža (Alžira). 74
- Seman-šah* — avganistanski šah (1793 - 1800). 57
- Serna, José de la* (Hoze de la Serna; 1770 - 1832) — španski general i političar, 1816 - 1824. komandant

- trupa koje su se borile protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta španjskih kolonija u Južnoj Americi. 132 133
- Sever, Lucije Septimijes* (146 - 211), — rimski car (193 - 211); vojskovođa. 18
- Seydlitz, Friedrich Wilhelm von* (Friedrich Vilhelm fon Zajdlic; 1721 - 1773) — pruski konjički general, komandant konjice u sedmogodišnjem ratu; igrao je značajnu ulogu u reorganizaciji pruske konjice. 26 233 234 236 247
- Seymour* (Simor) — engleski admiral, 1588. komandant eskadre upućene da potisne špansku armadu. 131
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616) — veliki engleski dramski pesnik. 306 310 311 313 315 321 322 324 328 330 331 337 340 341 343 344 354 366 378 387 404 428 439 444 449 452 456 483 488 493 504 509
- Shrapnel, Henry* (Henri Šrapnel; 1761 - 1842) — engleski general i pronalazač na polju vojne tehnike. 188
- Sibley, Henry Hopkins* (Henri Hopkinz Sibli; 1816 - 1886) — američki oficir, pronalazač jedne vrste vojnog šatora. 209
- Sieyès, Emmanuel-Joseph, comte de* (Emanuel-Žozef grof de Siejes; 1748 - 1836) — francuski opat, političar francuske revolucije. 122
- Sigel, Albert* (Albert Zigel; 1827 - 1884) — badenski oficir, žurnalista; 1848/1849. učesnik revolucionarnog pokreta u Badenu; 1853. emigrirao u SAD i tamo učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih država. 362
- Sigel, Franz* (Franc Zigel; 1824 - 1902) — bivši badenski oficir, 1848/1849. učesnik revolucionarnog pokreta u Badenu; vrhovni komandant, zatim zamenik vrhovnog komandanta badenske revolucionarne armije za vreme badensko-falačkog ustanka (1849); potom je emigrirao u Švajcarsku, a onda u Englesku; 1852. se preselio u Ameriku, gde je učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih država; brat prethodnog. 362
- Signeul* (Sinjel) — početkom 19. veka švedski generalni konzul u Parizu. 125
- Simon, Edouard* (Eduar Simon; 1824 - 1897) — francuski publicista, rođen u Berlinu; bonapartistički špijun. 316 359 360 375 376 452 - 456 476 479 484
- Simon, Ludwig* (Ludvig Simon; 1810 - 1872) — advokat iz Trieria; 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. emigrirao u Švajcarsku. 454 557
- Sivers, Karl Karlovič, grof* (1772 - 1856) — ruski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonske Francuske. 197
- Sommer* (Zomer) — početkom pedesetih godina 19. veka pruski policijski agent u Parizu. 328 534
- Sophie* (Sofi; 1805 - 1872) — austrijska nadvojvotkinja, majka austrijskog cara Franza Josepha I; imala je veliki uticaj na politiku dvorske karmarile. 464
- Sorbier, Jean-Bartolomä* (Žan-Bartolome-Sorbie; 1762 - 1827) — francuski general, učestvovao je u ratovima napoleonske Francuske, od 1810. do 1812. načelnik gardijske artiljerije. 198
- Soulouque, Faustin* (Fosten Suluk; oko 1782 - 1867) — crnac, predsednik crnačke republike Haiti; 1849. proglasio se carem pod imenom Faustin I. 312
- Soult, Nicolas-Jean-de-Dieu, duc de Dalmatie* (Nikola-Žan-de-Die Sul, vojvoda od Dalmacije; 1769 - 1851) — maršal Francuske i državnik, 1808 - 1814. komandant francuskih trupa u Španiji; za vreme Julske monarhije ministar rata (1830 - 1834, 1840 - 1845), ministar spoljnih poslova (1839/1840) i predsednik vlade (1832 - 1834, 1839/1840. i 1840 - 1847). 39 40 123 135 168 200 - 202
- Spearman* (Spiermen) — engleski oficir, početkom 19. veka reorganizovao

- vao je englesku poljsku artiljeriju. 157 158
- Speckle* (pravilnije *Specklin*), *Daniel* (Daniel Špekle [Špeklin]; 1536 - 1589) — nemački vojni inženjer, jedan od osnivača bastionske fortifikacije. 254 - 256 258 - 262
- Stahl, Friedrich Julius* (Fridrih Julius Štal; 1802 - 1861) — reakcionarni pravnik i političar, od 1840. profesor na Berlinskom univerzitetu. 485
- Stämpfli, Jakob* (Jakob Štempfli; 1820 - 1879) — švajcarski radikalni državnik, predsednik Švajcarskog saveza (1856, 1859. i 1862). 429 441 449
- Stanbury* (Stenberi) — vlasnik jedne londonske štamparije. 535
- Stanislav II Avgust* (1732 - 1798) — poljski kralj (1764 - 1795). 87
- Steher, G. K.* (G. K. Steher) — nekadašnji direktor realke u Badenu; posle poraza revolucije emigrirao iz Nemačke; bavio se litografijom. 334 531
- Steffen, W.* (V. Štefen) — bivši pruski oficir, 1852. svedok odbrane u kelnskom komunističkom procesu, 1853. emigrirao u Englesku, zatim u SAD; pedesetih godina bio je blizak sa Marxom i Engelsom. 354
- Stein, Julius* (Julius Štajn; 1813 - 1889) — nastavnik u Šleziji, demokratski publicista, 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. poslanik donjeg doma (krajnja levica). 477 478
- Stein, Maximilian, Baron* (baron Maksimilian Štajn; 1811 - 1860) — austrijski oficir, za vreme revolucije 1848/1849. bio je šef štaba revolucionarne armije u Mađarskoj, posle poraza revolucije emigrirao je u Tursku, gde je dobio ime Ferhad-paša; borio se u Čerkeskoj protiv carske Rusije (1857 - 1858). 463
- Stewart, Charles William, Marquis of Londonderry* (Čarls Viljem Stjuart markiz od Londonderija; 1778 - 1854) — engleski general, političar i diplomata, 1813/1814. učestvovala je u ratu protiv napoleonske Francuske. 127
- Stieber, Dr. Wilhelm* (dr Vilhelm Štiber; 1818 - 1882) — policijski savetnik, šef pruske političke policije; 1852. jedan od organizatora i glavni svedok u kelnskom komunističkom procesu; zajedno sa Wermuthom napisao je knjigu «Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts». 325 328 - 331 337 338 344 517 532 - 534 536 - 539 560
- Struensee, Karl August* (Karl August Štruenze; 1735 - 1804) — pruski matematičar, ekonomista i državnik. 156
- Struve, Gustav* (Gustav Štruve; 1805 - 1870) — pravobranilac i publicista, jedan od voda badenskih ustanaka u aprilu i septembru 1848. i badensko-falačkog ustanka 1849; posle poraza revolucije emigrirao iz Nemačke; bio je jedan od voda emigracije u Engleskoj; kasnije je učestvovao u građanskom ratu u SAD na strani Severnih država. 309 324 326 473
- Sucre, Antonio José de* (Antonio Hoze de Sukre; 1795 - 1830) — južno-američki general i političar, jedan od voda rata za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi, Bolivarov pristalica, predsednik Bolivije (1826 - 1828). 132 180
- Suhtelen, Pjotr Kornilovič* (1751 - 1836) — ruski general, vojni inženjer i diplomata, poreklom Holanđanin; učesnik ratova protiv napoleonske Francuske, 1808. rukovodio je opsadom tvrđave Sviborg, od 1809. ambasador u Štokholmu. 125 126
- Sulejman I el Kanuni* [Veliki, Veličanstveni] (1494 - 1566) — turski sultan (1520 - 1566). 75 204
- Suvorov, Aleksandar Vasiljevič* (1730 - 1800) — znameniti ruski vojskovođa. 81
- Szemere, Bertalan* (Bertalan Semere; 1812 - 1869) — mađarski političar i publicista, učesnik revolucije u Mađarskoj (1848/1849), 1848. mi-

- nistar unutrašnjih poslova i 1849. šef revolucionarne vlade; posle poraza revolucije emigrirao je u inostranstvo. 317 405 466 467 556
- Szirmay, Grof* (grof Sirmaj) — početkom pedesetih godina 19. veka mađarski emigrant, Kossuthov emisar u Parizu. 460
- Šafarik, Pavel Jozef* (1795 1861) — slovački filolog, istoričar i arheolog, predstavnik liberalnog krila češkog i slovačkog nacionalnog pokreta; pristalica programa austroslavizma. 407
- Šudšah* (umro oko 1842) — avganistanski šah (1803 - 1809. i 1839 - 1841), štićenik Engleza. 58 - 60 62
- Tacit, Publije Kornelije* (oko 55. do oko 120) — rimski istoričar. 410 528
- Tallard, Camille, d'Hostun, duc de* (Kamij Talar d'Osten, vojvoda; 1652 - 1728) — maršal Francuske, komandant francuskih trupa na početku španskog rata za nasleđe. 193 194
- Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent* (Šarl-Moris de Tajeran-Perigor, princ de Benevan; 1754 - 1838) — francuski diplomata, ministar spoljnih poslova (1797 - 1799, 1799 - 1807, 1814/1815), predstavnik Francuske na bečkom kongresu (1814/1815), ambasador u Londonu (1830 - 1834). 122
- Tamerlan* — vidi *Timur*
- Tartaglia, Niccolo* (Nikolo Tartalja; oko 1499 - 1557) — italijanski matematičar, bavio se i problemima artiljerije i fortifikacije. 151 253 254
- Tausenau, Karl* (Karl Tauzenau; 1808 - 1873) — austrijski političar, predstavnik levog krila sitnoburžoaske demokratije, za vreme revolucije 1848. šef Centralnog komiteta demokratskih udruženja Beča; od 1849. emigrant u Londonu. 363
- Techow, Gustav Adolf* (Gustav Adolf Tehov; 1813 - 1893) — bivši pruski oficir, 1848. učesnik u revolucionarnim događajima u Berlinu, šef generalštaba falačke revolucionarne armije; posle poraza badensko-falačkog ustanka 1849. emigrirao u Švajcarsku, 1852. se preselio u Australiju. 345 - 347 352 354 - 364 480 481 495 513 516 517 520
- Teleki, László Ladislaus, Graf* (Laslo Ladislaus grof Telek; 1811 - 1861) — mađarski političar i pisac; za vreme revolucije 1848/49. u Mađarskoj predstavnik Mađarske republike u Francuskoj; posle poraza revolucije naizmenično je živeo u Parizu i Ženevi; poslanik mađarskog parlamenta. 464
- Temistije* (317. do oko 387) — grčki političar, retor i filozof, pisac komentara o Aristotelu. 148
- Temme, Jodocus Donatus Hubertus* (Jodokus Donotus Hubertus Teme; 1798 - 1881) — predsednik vrhovnog zemaljskog suda u Minsteru, demokrata; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine. 492
- Tempelhof (f), Georg Friedrich von* (Georg Fridrih fon Tempelhof; 1737 - 1807) — pruski general i pisac vojnih dela, pisao je radove iz oblasti matematike i artiljerije. 234
- Thouvenel, Édouard-Antoine* (Eduard-Anton Tuvenel; 1818 - 1866) — francuski državnik i diplomata, bonapartist, ministar spoljnih poslova (1860 - 1862). 427 443
- Thouvenin, Louis-Étienne* (Luj-Etjen Tuvenen; 1791 - 1882) — francuski oficir i pronalazač u oblasti vojne tehnike. 30
- Tilly, Johann Tserclaes, Grof von* (Johan Tserkles grof fon Tili; 1559 - 1632) — vojskovođa katoličke lige u tridesetogodišnjem ratu; njegove trupe su 1631. jurišale i zauzele Magdeburg. 24
- Timotej* (umro 354. pre n. e.) — atinski vojskovođa i državnik. 10
- Timur-šah* (1746 - 1793) — avganistanski šah (1773 - 1793). 57
- Timur* [*Tamerlan*] (1336 - 1405) — srednjoazijski vojskovođa, osnivač prostrane države na Istoku. 57

- Tiscar y Pedrosa, Antonio* (Antonio Tiskar i Pedrosa; umro 1845) — španski pomorski oficir, 1811 - 1815. komandant jednog dela trupa koje su se borile protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi. 172
- Tiziano Vecellio* (Tician; oko 1477 - 1576) — znameniti italijanski slikar renesanse. 214
- Tol, Karl Fjodorovič, grof* (1777 - 1842.) — ruski pukovnik, zatim general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske, u otadžbinskom ratu 1812. bio je načelnik artiljerije prve zapadne armije, a od septembra glavne armije. 196 198 199
- Torre, Miguel de la* (Miguel de la Tore; umro 1838) — španski general, vrhovni komandant trupa koje su se borile protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta španskih kolonija u Južnoj Americi (1820 - 1827). 178
- Torricelli, Evangelista* (Evangelista Torriceli; 1608 - 1647) — znameniti italijanski fizičar i matematičar. 155
- Torstensson, Lennart, grafue af Owtala* (Lenart Torstenson, grof Ovtala; 1603 - 1651) — švedski vojskovođa u tridesetogodišnjem ratu, glavna potpora Gustav Adolfa II pri reorganizaciji artiljerije, 1641 - 1645. vrhovni zapovednik švedske vojske. 154
- Tourte, Abraham Louis* (Abraham Luij Turt; 1818 - 1863) — švajcarski državnik i diplomata. 326 327 443 475 524 - 527
- Trajan, Marko Ulpije* (oko 53 - 117) — rimski car (98 - 117). 18 275
- Trog, Johann* (Johan Trog; 1807 - 1867) — švajcarski državnik, član nacionalnog veća (1848 - 1857), savezni sudija (1852 - 1856). 473 524 529
- Trotha* (Trota; 19. vek) — pruski oficir, pisao je o taktičkim pitanjima artiljerije. 289
- Tucker* (Taker) — londonski izdavač. 378
- Tučkov, Nikolaj Aleksejevič* (1761 - 1812) — ruski general, učesnik u ratovima protiv napoleonovske Francuske, u otadžbinskom ratu 1812. komandant korpusa. 196
- Türr, Istvan* (*Ahmed Kiamil-beg*) (Ištvan Tir; 1825 - 1908) — mađarski oficir, emigrant u Turskoj, učestvovao je u krimskom ratu na strani savezničkih trupa i u ratu Čerkeske protiv Rusije. 462
- Tzschirner, Samuel Erdmann* (Samuel Erdman Čirner; oko 1812 - 1870) — pravobranilac, za vreme revolucije 1848/1849. vođa krajnje levice saksanskog landtaga, 1849. jedan od vođa majskog ustanka u Drezdenu i učesnik u badensko-falačkom ustanku; posle poraza revolucije emigrirao u Švajcarsku, a odatle u Englesku. 360
- Ufano, Diego* (Diego Ufano; kraj 16. do početka 17. veka) — španski vojni inženjer, napisao je jedno delo o artiljeriji. 151
- Uhland, Ludwig* (Ludvig Uland; 1787 - 1862) — romantični pesnik, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levi centar). 370 372
- Ulloa, Girolamo* (Đirolamo Uloa; 1810 - 1891) — napuljski general, učestvovao je u nacionalnooslobodilačkom i revolucionarnom pokretu 1848/1849. u Italiji; posle poraza revolucije emigrirao je u Francusku; u ratu Italije i Francuske protiv Austrije (1859) komandant toskanske vojske. 315
- Ulmer, Johann* (Johan Ulmer) — član Saveza komunista, početkom pedesetih godina emigrant u Londonu; za vreme rascepa Saveza Marxov i Engelsov pristalica. 536
- Ulpian, Domicije* (oko 170 - 228) — rimski pravnik i državnik. 521
- Ulrich, Herzog von Württemberg* (Ulrih, vojvoda od Virtemberga; 1487 - 1550) — prognan je 1519; pokušao je da iskoristi seljački pokret 1525. da bi ponovo došao na vlast; 1534. je ponovo stupio na virtemberški presto. 450

- Urban, Karl Freiherr von* (Karl baron fon Urban; 1802 - 1877) — austrijski general, poreklom Rumun; 1848. bio je na čelu austrijskih agenata koji su u Transilvaniji provocirali pojedinačne ustanke Rumuna protiv mađarske vlade, učestvovao je i u ugušivanju revolucije 1848/1849. u Mađarskoj. 100
- Urquhart, David* (Dejvid Erkart, 1805 - 1877) — britanski diplomata, publicista i političar, turkofil; tridesetih godina je vršio diplomatske poslove u Turskoj, 1847 - 1852. član parlamenta, torijevac, raskrinkao je spoljnu politiku Palmerstona i vjgovaca. 377 - 379 383 404 405 458 459 - 461 561 562
- Vallière, Jean-Florent de* (Žan-Floran de Valier; 1667 - 1759) — francuski general, 1720 - 1747. načelnik francuske artiljerije koju je reorganizovao po svom sopstvenom sistemu. 156
- Vandamme, Dominique-René, comte di' Unebourg* (Dominik-Rene Vandam grof de Inbur; 1770 - 1830) — francuski general, učesnik u ratovima napoleonovske Francuske; 1813. kapitulirao je sa svojim korpusom kod Kulma. 69
- Var, Publije Kvintilije* (oko 53. pre n. e. do 9. n. e.) — rimski političar i vojskovođa, vrhovni zapovednik nad provincijom Germanijom 17 - 9. n. e.); poginuo je u bici u Teutoburškoj šumi za vreme ustanka germanskih plemena. 488
- Vasilčikov, Harion Vasiljevič* (oko 1777 - 1847) — ruski general, kasnije vojni političar i državnik; učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 197
- Vauban, Sébastien le Prêtre, marquis de* (Sebastian le Pretr markiz de Voban; 1633 - 1707) — maršal Francuske, vojni inženjer, autor niza radova o građi utvrđenja i opsađivanju. 66 152 212 213 250 255 256 258 - 261 263 - 267
- Vega, Georg, Freiherr von* (Georg Vega, baron; 1756 - 1802) — austrijski oficir i matematičar, sastavio je logaritamske tablice. 156
- Vegecije, Flavije Renat* (kralj 4. veka) — rimski pisac vojnih dela. 18
- Vegezzi-Ruscalla, Giovenalle* (Đovenalle Vedeci-Ruskala) — italijanski publicist sredinom 19. veka. 445
- Velizar* (oko 505 - 565) — vizantijski vojskovođa, vodio je ratove protiv Persijanaca, Vandala, Ostroga i Franka; podržavao je cara Justinijana I u njegovoj reakcionarnoj politici koja je bila usmerena na restauraciju robovlasničkog poretka u Severnoj Africi i Italiji. 275
- Venedey, Jakob* (Jakob Venedej; 1805 - 1871) — radikalni publicist; 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); posle revolucije od 1848/1849. liberal. 340 368 372 382 488
- Véron, Louis-Désiré* (Luj-Dezire Veron 1798 - 1867) — francuski žurnalista i političar, od 1848. orleanist, zatim bonapartist; vlasnik lista «Le Constitutionnel». 312
- Victor, Claude-Victor Perrin, duc de Bellue* (Klod-Viktor Peren Viktor, vojvoda de Beli; 1764 - 1841) — francuski general, od 1807. maršal Francuske, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 135 142 - 144
- Villemarest, Charles-Maxime de* (Šarl-Maksim de Vilemare; 1785 - 1852) — francuski literata, napisao je niz falsifikovanih memoara. 88
- Vincingerode, Ferdinand Fjodorovič, baron* (1770 - 1818) — ruski general, poreklom Nemač, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 138 144 145
- Vincke, Georg, Freiherr von* (Georg Vinke, baron; 1811 - 1875) — ruski političar, 1848/1849. jedan od vođa desnog krila u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini; 1849. poslanik donjeg doma (desno krilo), pedesetih i šezdesetih godina biran je u poslanički dom pruskog landtaga, umereni liberal. 333 367 368 487 - 493
- Vitgenštajn, Pjotr Kristianovič, grof* (1768 - 1842) — ruski general, kasnije generalfeldmaršal; učestvovao

- je u ratovima protiv napoleonske Francuske, od aprila do maja 1813. vrhovni komandant rusko-pruskih trupa. 136 143
- Vittorio, Emanuele II* (Vitorio Emanuele II; 1820 - 1878) — vojvoda od Savoje, kralj Sardinije (1849 - 1861), kralj Italije (1861 - 1878). 425 446
- Vögele, A.* (A. Fogele) — 1859. slovoslagáč u štampariji Hollinger u Londonu. 380 384 - 390 500 507 513 514 544 545
- Vogt, Adolf* (Adolf Fogt; rod. 1823) — švajcarski lekar, brat Karla Vogta. 449
- Vogt, Emil* (Emil Fogt; 1820 - 1883) — švajcarski pravnik, brat Karla Vogta. 449 527
- Vogt, Gustav* (Gustav Fogt; 1829 - 1901) — švajcarski pravnik, publicista i političar radikal, 1860. do 1862. direktor jednog statističkog biroa, brat Karla Vogta. 447 449 527
- Vogt, Karl* (Karl Fogt; 1817 - 1895) — prirodnjak, vulgarni materijalista; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); juna 1849. jedan od pet državnih nameznika; 1849. emigrirao iz Nemačke; pedesetih do šezdesetih godina plaćeni tajni agent Louis Bonaparte-a, jedan od najaktivnijih učesnika klevetničke hajke protiv proleterskih revolucionara. 303 - 306 308 310 313 - 318 320 - 328 330 - 333 335 - 337 339 - 345 347 359 360 362 364 - 387 389 - 399 401 - 411 413 414 - 441 443 - 445 447 - 452 454 - 458 467 469 476 479 480 484 487 - 489 493 - 496 497 - 500 504 - 514 517 - 520 526 527 529 531 539 540 542 - 544 556 562 - 567 570 571
- Vogt, Philipp Friedrich Wilhelm* (Filip Fridrih Vilhelm Fogt; 1786 - 1861) — nemački lekar, od početka tridesetih godina živeo je u Švajcarskoj, od 1835. profesor medicine na Bernskoj visokoj školi; otac Karla Vogta. 336 449
- Voïrol, Théophile, baron* (Teofil Vuïrol, baron; 1781 - 1853) — francuski general; učestvovao je u ratovima napoleonske Francuske; generalni guverner Alžira (1833/1834). 78
- Völker (Felker; 17. vek)* — vojni inženjer, jedan od osnivača staroholandske škole fortifikacije. 257
- Voltaire, François-Marie Arouet de* (Fransoa-Mari Arne de Volter; 1694 - 1778) — francuski filozof deista, satirični pisac i istoričar, predstavnik prosvetiteljstva 18. veka, borio se protiv apsolutizma i klera. 554
- Voroncov, Mihail Semjonovič, knez* (1782 - 1856) — ruski državnik, general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonske Francuske; namesnik i vrhovni komandant trupa na Kavkazu (1844 - 1854). 145
- Walewski, Alexandre-Florian-Joseph Colonna, comte de* (Aleksandr-Florian-Žozef Kolona grof Valevski; 1810 - 1868) — francuski diplomata i državnik, sin Napoléona I i poljske grofice Walewske; učesnik u poljskom ustanku 1830/1831, posle poraza ustanka emigrirao u Francusku; ministar spoljnih poslova (1855 - 1860); 1856. predsednik pariskog kongresa. 441
- Wallenstein, Albrecht Wenzel Eusebius von, Herzog von Friedland* (Albreht Vencel Euzebius fon Valenštajn, vojvoda fon Fridland; 1583 - 1634) — carski vojskovođa u tridesetogodišnjem ratu; 1618 - 1630. i 1632 - 1634. komandant carskih trupa. 24
- Walther von der Vogelweide* (Valter fon der Fogelvajde; oko 1170. do oko 1230) — srednjovekovni trubadur i pesnik. 372
- Warwick, Richard Neville, Earl* (Richard Nevil erl Vorik; 1428 - 1471), engleski feudalac, igrao je značajnu ulogu u ratu crvene i bele ruže (1455 - 1485); zbog uticaja koji je izvršio prilikom osvajanja kraljevskog prestola dobio je nadimak »kraljotvorac«. 492
- Waterford; Marquis of* — vidi *Bereford, George, Marquis Waterford*

- Weber* (Veber) — pruski pravnik, 1860. Marxov branilac u procesu protiv berlinskog lista »National-Zeitung«. 496 498 499 501 513 521 - 523 571
- Weerth, Georg* (Georg Vert; 1822 - 1856) — proleterski pesnik i publicista, član Saveza komunista, 1848/1849. urednik feljtona lista »Neue Rheinische Zeitung«, Marxov i Engelsov prijatelj. 547 548
- Weitling, Christian Wilhelm* (Kristian Vilhelm Vajtling; 1808 - 1871) — krojač, teoretičar utopijskog komunizma. 348
- Wellesley, Richard Colley, Marquis* (Richard Koli markiz Velzli; 1760 - 1842) — britanski državnik, generalni guverner Indije (1797 - 1805), 1809. ambasador u Španiji, ministar spoljnih poslova (1809 - 1812), lord-namesnik Irske (1821 - 1828, 1833/1834), surovo je gušio irski nacionalnooslobodilački pokret. 171
- Wellington, Arthur Wellesley, Duke of* (Artur Velzli vojvoda Velington; 1769 - 1852) — britanski vojskovođa i državnik, torijevac; 1808 - 1814. i 1815. komandant engleskih trupa u ratovima protiv Napoléona I; šef artiljerije (1818 - 1827), vrhovni komandant engleske vojske (1827/1828 1842 - 1852), predsednik vlade (1828 - 1830), ministar spoljnih poslova (1834/1835). 146 200 - 202 223 246 267
- Wermuth* (Vermut) — šef policije u Hanoveru, svedok optužbe u kelnskom komunističkom procesu 1852; zajedno sa Stieberom je napisao knjigu »Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts«. 330
- Wesendonck, Hugo* (Hugo Vezendonk) — pravobranilac u Diseldorfu, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. poslanik donjeg doma (krajnje levo krilo). 370
- Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von* (Ferdinand Oto Vilhelm fon Vestfalen; 1799 - 1876) — pruski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1850 - 1858); polubrat Marxove supruge Jenny Marx. 343
- Weydemeyer, Joseph* (Jozef Wejdemejer; 1818 - 1866) — značajni predstavnik nemačkog i američkog radničkog pokreta; 1846/1847. »istinjski« socijalac, pod uticajem Marxa i Engelsa preorijentisao se i bio član Saveza komunista; učesnik revolucije 1848/1849; urednik lista »Neue Rheinische Zeitung« (1849/1850); posle poraza revolucije emigrirao je u Ameriku, gde je učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih država; položio je kamen temeljac širenju marksizma u SAD; bliski prijatelj Marxa i Engelsa. 361 539
- Wiehe, Johann Friedrich* (Johan Friedrich Vihe) — slovoslagač; 1859. je radio u štampariji Hollinger u Londonu. 386 - 390 500 507 513 544 546 565 568
- Wiesneriesler, Jacob* — vidi *Lassalle, Ferdinand*
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1797 - 1888) — pruski princ, princ-regent (1858 - 1861), kralj Pruske (1861 - 1888), nemački car (1871 - 1888). 139 420 439 479 540 556
- Wilhelm II* (Vilhelm II; 1777 - 1847) — izborni knez Hesens-Kasela (1821 - 1847); 1813/1814. učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 139
- Wilhelm III von Oranien* (Vilhelm III Oranski; 1650 - 1702) — namešnik u Holandiji (1672 - 1702), kralj Engleske (1689 - 1702). 212
- Wilkinson* (Vilkinsn) — engleski fabrikant oružja i pronalazač. 288
- Wilkinson, Sir John Gardner* (ser Džon Gardner Vilkinsn; 1797 - 1875) — engleski svetski putnik i egiptolog. 4
- Willich, August* (August Vilih; 1810 - 1878) — bivši pruski poručnik koji je istupio iz vojske zbog svojih političkih ubeđenja; član Saveza komunista, 1849. komandant jednog dobrovoljačkog korpusa u badensko-falačkom ustanku; 1850. pri rascepu Saveza komunista zajedno sa Schapperom vođa sektaške frakcije koja je istupala protiv Marxa; 1853. je emigrirao u SAD, u ame-

- ričkom građanskom ratu general Se-vernih država. 309 314 316 319 323 336 349 - 353 356 362 480 495 500 532 533 536
- Wilson, Horace Hayman* (Hores Hejmen Vilsn; 1786 - 1860) — engleski orijentalist, studirao je medicinu i hemiju, napisao je mnoge radove o jeziku i literaturi sanskrita. 148
- Wilson, James* (Džems Vilsn; 1805 - 1860) — engleski političar i ekonomista, pristalica slobodne trgovine, osnivač i urednik časopisa »The Economist»; sekretar ministarstva finansija (1853 - 1858). 414
- Wilson, John* (Džon Vilsn; 1780 - 1856) — engleski oficir, kasnije general; učestvovao je u ratu na Pirinejskom poluostrvu (1808 - 1814). 202
- Windischgrätz, Alfred, Fürst zu* (knez Alfred Vindišgrec; 1787 - 1862) — austrijski feldmaršal; 1848. rukovodio je ugušivanjem ustanka u Pragu i Beču; 1848/1849. bio je na čelu austrijske vojske koja je ugušila revoluciju u Mađarskoj. 86 99
- Winckelried, Arnold* (Arnold Vinkelrid) — legendarni narodni junak oslobodilačke borbe Švajcaraca protiv vladavine Habsburga u 14. veku. 445
- Wladimiresco, Tudor* (Tudor Vladimiresko; oko 1780 - 1821) — rumunski nacionalni heroj, vođa narodnog ustanka od 1821. u Vlaškoj koji je bio uperen protiv krupnih zemljoposjednika i turskog jarma. 400
- Wolcot, John* (pseudonim: *Peter Pindar*) (Džon Vulket; 1738 - 1819) — engleski satirični pesnik. 364
- Wolff, Bernhard* (Bernhard Volf; 1811 - 1879) — žurnalist, od 1848. vlasnik berlinskog lista »National-Zeitung», 1849. osnivač prve telegrafске agencije u Nemačkoj. 508
- Wolff, Christian* (Kristian Volf; 1679 - 1754) — filozof, matematičar; prosvetitelj. 155
- Wolff, Wilhelm* (*Lupus*) (Vilhelm Volf; 1809 - 1864) — proleterski revolucionar, nastavnik, sin jednog kme-
ta iz Šlezije, učestvovao je u studentskom pokretu; od 1834. do 1839. nalazio se u pruskim zatvorima; 1846/1847. bio je član komunističkog dopisnog komiteta u Briselu; od 1848. član Centralne uprave Saveza komunista; 1848/1849. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung», član frankfurtske Nacionalne skupštine; Marxov i Engelsov prijatelj i saborac. 327 342 343 348 370 - 373 377 380 508 515 517
- Wolfram von Eschenbach* (Volfram fon Ešenbah; oko 1170 - 1220) — srednjovisokonemački epski pesnik, napisao je viteški ep »Parcifal». 457
- Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, Graf von* (Fridrih Hajnrih Ernst grof fon Vrangel; 1784 - 1877) — pruski general, jedan od vođa vojne kamarile; učestvovao je u kontrarevolucionarnom državnom udaru u Pruskoj i raspuštanju pruske Nacionalne skupštine u novembru 1848. 491
- Wrede, Fabian, Graf* (Fabian Vrede, grof; 1760 - 1824) — švedski general, od 1816. feldmaršal; aktivno je podržavao Bernadotte-ov izbor za švedskog prestolonaslednika. 124 125
- Wrede, Karl Philipp* (Karl Filip Vrede; 1767 - 1838) — bavarski general, od 1814. feldmaršal; komandant bavarskih trupa koje su od 1805. učestvovala u ratovima napoleonovske Francuske, a od 1813. međutim, u ratovima protiv Napoleona I. 141 143
- Würth* (Virt) — nemački političar, član frankfurtske Nacionalne skupštine. 369 372
- Württemberg, Eugen, Herzog von* (Eugen vojvoda od Virtemberga; 1788 - 1857) — ruski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske; nećak supruge Pavla I. 197 198
- Württemberg, Ferdinand Friedrich August* (Ferdinand (Ferdinand) Fridrih August vojvoda od Virtemberga; 1763 - 1834) — austrijski feldmaršal, učesnik ratova protiv Francuske Republike i »napoleonovske Francuske. 141 143

Wyß (Vis) — pedesetih godina 19. veka pravobranilac u Bernu. 528

Jorck von Wartenburg, Hans David Ludwig, Graf (Hans David Ludwig Jork fon Wartenburg, grof; 1759 - 1830) — pruski general, od 1821. general-feldmaršal, učestvovao je u ratovima protiv napoleonske Francuske. 136 140 - 142

York, Frederick Augustus, Duke of York and Albany (Frederik Ogastes Jork fon Wartenburg, grof; 1763 - 1827) — drugi sin kralja Georga III, od 1795. feldmaršal; vrhovni komandant britanske vojske (1798 - 1809, 1811 - 1827); trupe koje su bile pod njegovom komandom pretrpele su više puta poraze u ratovima protiv Francuske krajem 18. veka. 107

Ypsilanti, Alexander (Aleksandr Ipsilanti; 1792 - 1828) — vođa grčkog pokreta za slobodu protiv turske vladavine; posle poraza moldavskog ustanka 1821. pobeo u Austriju, gde je bio zatvoren do 1827. 400

Yule, Henry (Henri Jul; 1820 - 1889) — engleski orijentalist, geograf i istoričar, četrdesetih do pedesetih godina inženjer pri Istočnoindijskoj kompaniji. 216 220 221

Zabel, Friedrich (Fridrih Cabel; 1802 - 1875) — publicista, urednik berlinskog lista »National-Zeitung« (1848 - 1875). 476 485 494 - 515 516 - 523 535 551 571

Zach, Anton, Freiherr (Anton Cah, baron; 1747 - 1826) — austrijski štabski oficir madarskog porekla, učestvovao je u ratovima protiv napoleonske Francuske. 49

Zachariä, Heinrich Albert (Hajnrüh Albert Zaharie; 1806 - 1875) — pravnik; 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 368 371

Zea, Francisco Antonio (Antonio Fransisko Sea; 1770 - 1822) — kolumbijski političar; učesnik rata za nezavisnost španskih kolonija u Južnoj Americi; Bolivarov pristalica, potpredsednik Kolumbije (1819), a zatim Velike Kolumbije (1819/1820). 176 - 178

Zimmermann, Ernst Wilhelm Eduard (Ernst Vilhelm Eduard Cimerman) — gradonačelnik Špandaua, član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo). 368 372

Zitz, Franz Heinrich (Franc Hajnrüh Cic; 1803 - 1877) — pravobranilac; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo), 1849. učesnik u badensko-falačkom ustanku; posle poraza revolucije emigrirao u SAD. 364

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela

Abigail - ličnost iz Starog zaveta. 485

Ahil - u starogrčkom predanju o trojanskom ratu najhrabriji od svih grčkih heroja; jedna od glavnih ličnosti Homerove »Ilijade«. 210

Ajaks Telamonov - jedan od junaka Homerove »Ilijade«, učestvovao je u opsadi Troje. 210

Ajzele i Bajzele (Eisele i Beisele) - ličnosti iz satiričnog pamfleta Johanna Wilhelma Christerna »Doctor

Eiseles und Baron von Beiseles Landtagsreise im April 1847«, koji je izašao anonimno. 390 505

Argonauti - prema grčkom predanju junaci koji su na brodu »Argo« otišli u Kolhis u Crnom moru da bi uzeli zlatno runo koje je čuvao jedan zmaj; putovanje Argonauta u kome je učestvovao legendarni pesnik i pevač Orfej, opevao je u 3. veku pre n. e. Apolon sa Rodosa u svojoj poemi »Argonautika«. 446 447

- Arlekin* - ličnost italijanske Comedia dell'arte, omiljeni sluga, koji često zapada u teške situacije i iz kojih se vešto izvlači. 367 488
- Avelj* - po Bibliji drugi sin Adamov; iz zavisti ga je ubio njegov stariji brat Kain. 485
- Bah* - kod starih Rimljana bog vina i veselja. 438 451
- Bajzele* - vidi *Ajzele* i *Bajzele*.
- Cipriano* - ličnost iz Calderonove «El Magico prodigioso»; ličnost slična Faustu. 488
- Dulleness I* (Dunce I) - ličnost iz poeme «Dunciade» od A. Pope-a. 477 504 — 506
- Dullness II* (Dunce II) - ličnost iz poeme «Dunciade» od A. Pope-a. 477
- Don Kihot* - glavna ličnost iz istoimenog Cervantesovog satiričnog romana. 438
- Džek* - vidi *Falstaf*
- Edip* - grčka legendarna ličnost; prema legendi rešio je svinginu zagonetku i time oslobodio Tebance; ličnost poznatih antičkih tragedija, posebno Sofoklove. 445
- Egeria* - prema rimskom predanju mudra prorociča u obliku nimfe. 437 444
- Falstaf, ser Džon* - komična ličnost debelog, hvalisavog šereta u Shakespeare-ovom «Henriju četvrtom» i «Veselim ženama vindzorskim». 306 310 315 322 330 331 340 341 344 366 387 404 444 449 452 488 493 509
- Faun* - prema starorimskom predanju, niže božanstvo koje odgovara grčkom satiru; živi u šumama i poljima. 492
- Faust* - glavna ličnost istoimene Goetheove tragedije. 488
- Fler de Mari* (Fleur de Marie) - očigledna aluzija na roman Eugène-a Sue-a «Misterije Pariza» (1843) u kome je Fler de Mari, prostitutka, predstavljena kao žrtva društvenih odnosa. 533
- Gorgellantua ili Gurgelgroslinger* - glavna figura iz romana nemačkog pisca Johanna Fischarta «Affentheurliche, Naupengeheurliche Geschichtklitterung»: ... koja podražava ličnost Gargantue iz Rabelais-ovog romana «Gargantua i Pantagruel». 309 331
- Guillery (Gileri)* - ličnost iz istoimene komedije Edmonda About-a. 557
- Habakuk* - prorok iz Starog zaveta. 482
- Hamlet* - junak istoimene Shakespeare-ove tragedije. 378 438 483
- Henri IV* - junak istoimene Shakespeare-ove istorijske drame. 323 344
- Henri Persi, zvani Ognjanin* - ličnost iz Shakespeare-ovih istorijskih drama «Richard drugi» i «Henri četvrti», prvi deo; plahoviti, hrabri i plemeniti vitez. 354
- Herkul* - ličnost iz grčke mitologije, Zevsov sin; predstavljao je otelotvorenje snage i izdržljivosti. 70
- Hudibras* - ličnost istoimene satirične poeme engleskog pesnika iz 17. veka Butlera; odlikovao se sklonošću ka besmislenim intrigama i svadama i svojom sposobnošću da uz pomoć logismena prividno dokazuje i najapsurdnije tvrdnje. 438
- Ifigenija* - u grčkoj mitologiji kći kralja Agamemnona, koju je ovaj pred pohod Grka na Troju podneo kao žrtvu da bi se bogovi umirili. 457
- Janus* - starorimsko božanstvo, predstavljano je sa dva lica, okrenuta na suprotne strane; u prenosnom smislu Janus predstavlja dvoličnog čoveka. 438
- Jaromir* - glavna ličnost Grillparzerove tragedije «Pretkinja». 381
- Jezekilj* - prorok iz Starog zaveta. 4
- Kain* - prema biblijskom predanju, Adamov sin, iz zavisti je ubio svog brata Avelja. 485
- kastor* - prema grčkom predanju, sin Zeusa i Lede, heroj stare Grčke. 484

- Kastor** - prema grčkom predanju, sin Zeusa i Lede, heroj stare Grčke. 484
- Klarin** (Clarin) - ličnost iz Calderonove »El Mágico prodigioso«. 305 488
- Kobes I** ličnost iz istoimene Heineove satirične pesme; nadimak Jakob Venedeya. 340 372
- Krevel** (Crevell) - ličnost krajnje lajkavog pariskog filistra iz Balzacovog romana »Rodaka Beta«. 312
- Kunigunda** - ličnost iz Voltaire-ovog filozofskog romana »Kandid«. 454 557
- Kvazimodo** - zvonar iz romana Victora Hugoa »Bogorodična crkva u Parizu«; njegovo ime je postalo simbol za čoveka nakaznog izgleda. 455 464
- Lazarilo** - junak anonimne španske pripovetke »Život Lazarila od Tormesa - Njegova sreća i nesreća«, koja je izašla sredinom 16. veka. Tip prepredenog šereta. 433
- Leporelo** - ličnost iz Mozartove opere »Don Žuan«; Don Žuanov sluga. 315 445
- Mefisto** - ličnost iz Goetheovog »Fausta«. 468
- Minhauzen** - svojim »Avanturama« postao je poslovični hvalisavac nemačke literature. 535
- Mojsije** - prema Starom zavetu, prorok koji je oslobodio Hebreje od progona egipatskih faraona (»Izvođenje dece Izraela iz Egipta«). 484 485
- Moskon** (Moscon) - ličnost iz Calderonove »El Mágico prodigioso«. 488
- Ofelija** - ličnost iz Shakespeare-ove tragedije »Hamlet«. 483
- Orfej** - prema grčkoj mitologiji, pesnik i pevač, čije su pesme krotile divlje životinje i čak očaravale stene; učestvovao je u pohodu argonauta za zlatno runo. 446
- Panč** (Punch) - lakrdijaš engleskog lutkarskog pozorišta; grbavko sa dugačkim nosom, galamdžija, šeret i šaljivdžija. 476
- Pantalone** - ličnost italijanske comedia dell'arte, venecijanski trgovac, bogati, škrti i glupi starac. 488
- Parol** - ličnost iz Shakespeare-ove komedije »Sve je dobro što se dobro svrši«. 315
- Pavle** - jedan od dvanaest apostola iz Novog zaveta; pre svog prelaska u hrišćanstvo zvao se Saul. 347
- Peksnif** - ličnost licemera iz romana Charles Dickensa »Život i avanture Martina Čezlvida«. 426
- Persi Ognjanin** - vidi *Henri Persi*.
- Polonije** - ličnost iz Shakespeare-ove tragedije »Hamlet«; lukavi i brbljivi dvorjanin. 337 428
- Poza, markiz** - ličnost iz Schillerove drame »Don Karlos«; plemeniti i slobodoumni dvorjanin koji pokušava da utiče na kralja despota. 437
- Pridom, Žozef** (Prudhomme, Joseph) - ličnost samozadovoljnog i ograničenog malograđanina, koju je stvorio francuski pisac i karikaturista Henri Monnier. 452
- Prometej** - legendarna ličnost; prema jednoj grčkoj legendi ukrao je za čoveka vatru od Zeusa i zbog toga je prikovan na stenu. 526
- Punkinela** (Punchinelli) - ličnost italijanske comedia dell'arte, šaljivdžija i lakrdijaš. 367
- Ričmond** (Richmond) - ličnost iz Shakespeare-ove istorijske drame »Richard treći«. 314
- Sajks, Bil** (Sykes Bill - ličnost iz romana Charles Dickensa »Oliver Twist«. 341
- Saul** - vidi *Pavle*.
- Silen** - prema grčkoj mitologiji, pratilac Dionisa, boga vina i vinarstva. 321 451
- Sirene** - prema grčkoj mitologiji, devojke sa ptičjim telom koje su svojom pesmom privlačile mornare i gurale ih u propast. 425

Slavkenbergius - ličnost iz romana engleskog pisca Laurence Sternea »Tristram Šendi«; neznanac koji veličinom svoga nosa dovodi u zabunu čitave gradove. 484

Sveti Đorđe, vitez - legendarni hrišćanski svetac, ubio je aždaju. 491

Šufterle i Špigelberg (Schufterle i Spiegelberg) - ličnosti iz Schillerove drame »Razbojnici«; razbojnici i ubice. 311

Tel, Viljem - legendarni narodni junak iz oslobodilačke borbe Švajcaraca protiv vladavine Habsburga u 14. veku. 314

Tristram, Šendi - glavna ličnost istoimenog romana Laurence Sterne-a. 484

Vratilo - ličnost iz Shakespeare-ove komedije »Snoviđenje u noć ivanjsku«. 311

Spisak mera i novčanih jedinica

Mera za težinu

Bis (vis)	1,650 kg
Funta (pound, lb.)	453,592 g

Mera za dužinu

Pedalj (hand)	10,150 cm
Stopa (foot) = 12 cola	30,480 cm
Jard (yard) = 3 stope	91,439 cm
Col (inch)	2,540 cm

Mere za površinu

Eker (acre)	4046,78 m ²
-------------	------------------------

Novčane jedinice

Funta sterlinga (pound sterling) = 20 šilinga	20,43 M*
Dolar = 100 centi	4,20 M
Zlatna drahma	2,175 M
Srebrna drahma	0,726 M
Srebrni groš	12 pf
Zlatna rupija	
(Britanska Istočna Indija) = 15 srebrnih rupija	oko 30,00 M
Srebrna rupija	oko 2,00 M
Florin (Floren, fiorino) florentinski zlatan novac od 1252. u vrednosti od 3,5 g čistog zlata; od 1325. kovan u Nemačkoj (Gulden).	

* Preračunavanje u marke i pfeninge ovde je vršeno prema njihovoj vrednosti iz 1871. godine. (1 marka = 1/2790 kg. čistog zlata).

Registar pojmova

Adutant

- zadaci adutanta 38

Alžir

- francuska (vojna) vladavina u Alžiru 76 - 78
 - i trgovina 79
 - sistem francuske civilne uprave 77
 - 78
 - ustanci protiv francuskih vlasti 78
 - 79
- geografski položaj Alžira 73
- kao francuska škola ratovanja 77
- klima Alžira 73
- osvajanja Alžira 74 75
 - i sistem pomorskog razbojništva 75
 - 76
- stanovništvo Alžira 74
- turski protektorat u Alžiru 75

Armada, Španska

- propast armade 130 131
- sastava 129
- snabdevenost armade 129
 - i španska artiljerijska tehnika 130

Artiljerija

- austrijska 159
- britanska 157 - 159
 - i pronalazak šrapnela 159
- formacijske jedinice 33
- francuska artiljerija 150 151 154
 - 157 159
 - od 15. do 17. veka 22 23 150 151 154
 - reorganizacija francuske artiljerije 158
 - u vreme Napoleona 157 165
- istorija artiljerije 148 - 154
 - i pronalazak topa 148 149
 - i upotreba baruta 148 151
- kao poseban rod vojske 155
 - artiljerija kao najdefanzivniji rod vojske 164

- konjička artiljerija 30 32 155 166
 - 167
- laka artiljerija 26 27 32
- opsadna artiljerija 156
 - kalibar oruđa u opsadnoj artiljeriji 162 163
- poljska artiljerija 22 164
 - kao samostalan rod vojske 154
 - taktika poljske artiljerije 154 164
 - 167
 - značaj izbora vatrenog položaja 164 165 167
- preimućstva artiljerije nad pešadijom 166
- pruska artiljerija 158 159
- ruska artiljerija 159
- taktika artiljerije 157
 - i Napoleon 157
- teorijske osnove artiljerije 31 151
 - 160
- balistika i teorije o devacionim uglovima 151 152 155 160
 - i konstrukcija artiljerijskih oruđa i njihovih delova 31 151 - 154 160
- teška artiljerija 26 32
 - organizacija teške artiljerije 26
- usavršavanje artiljerije 30 151
 - 152
 - i gradnja utvrđenja 152
- uvođenje artiljerije u evropske vojske 20 149
- značaj artiljerijske rezerve 167
- vidi *Baterija, Top*

Avganistan

- britanska vladavina u Avganistanu 59 61
- ustanci protiv britanskih vlasti 59 - 61
- geografski položaj Avganistana 55 56
- i njegov politički značaj 56
- politička istorija Avganistana 57 - 59

- stanovništvo Avganistana 56
- i podela na klanove 56
- Bajonet*
- kao oružje lake pešadije 67
- Barbeta* 64
- Baterija*
- obalska 93
- poljska 93
- u opsadnoj artiljeriji 93 94
- Bitka*
- odlučujući elementi bitke 89
- bolja konstrukcija vatrenog oružja 89
- brojna nadmoćnost 89
- posle pronalaska artiljerije 89
- pre uvođenja baruta 89
- grčka bitka zbijenom falangom 89
- rimska bitka linijskim napadom legija 89
- u srednjem veku 89
- savremena bitka 90 91
- raspored trupa 91
- tok bitke 92
- Bivak*
- pod šatorima 95
- u starom i srednjem veku 95
- Bomba*
- u opsadnoj artiljeriji 110
- sastav bombe 109
- Bombardovanje*
- i skloništa 116
- napad sistematskim bombardovanjem 112
- nesistematsko bombardovanje 112
- upotreba katapulte u starom veku 208
- Bonapartizam*
- bonapartističke organizacije 310 - 312
- bonapartističko zakonodavstvo i administracija 469
- i aneksioni planovi Francuske 430 431 443 444
- i buržoaska privreda 312
- i francuska trgovina 411
- i industrijski prosperitet Francuske 411
- i italijanski rat 411 412 415
- i kontrarevolucija u Evropi 377
- i Rusija 397
- i spoljna politika Francuske 377 411
- i unutrašnja politika Francuske 311 412 414
- stav bonapartizma prema nacionalnom pitanju 418 430 431 443 444
- Borba za nezavisnost Južne Amerike* 172 175 177 - 182
- i nezavisne provincije 174
- i osnivanje republike Kolumbije 178
- i sukobi rukovodstva 181
- kongres Republike 179
- ustav Republike 180
- i revolucionarne promene 175 177 178
- španska dominacija u Južnoj Americi 132 172 173
- i otpor naroda 132 172 173 175 179
- Burma*
- geografski položaj 216
- privreda Burme 216 - 218
- i trgovina 218
- rudno bogatstvo 217 218
- zaostalost poljoprivrede 216 217
- religija 220
- sistem državne uprave u Burmi 219
- despotizam kao sistem vladavine 220
- vojska 219
- Buržoazija*
- ekonomska i politička vladavina buržoazije 357
- kao uslov egzistencije i oslobođenja proletarijata 357
- razvitak industrijske buržoazije 357
- i revolucionarno oslobođenje proletarijata 357
- Defanzivni način ratovanja*
- kao najpouzdaniji način borbe 52
- Evropa*
- politička podela Evrope 408
- i poljsko pitanje 408
- i Vogtov »princip nacionalnosti« 406 - 408

Falanga 7 8 268 - 272

- atinska falanga 7
- dejstvo i napad atinske falange 7 8
- makedonska falanga 10 11
- nedostaci falange 11
- spartanska falanga 9
- organizacija 9

Fortifikacija

- bastion 65 250 - 255 257 258 262 264
- fasa kao deo bastiona 65
- flanka 65
- glasija 251
- gradnja bastiona tokom istorije 65
- i moderan sistem utvrđivanja 250
- kurtina 251 253 - 255 257 258 260
- ravelin 251 252 254 256 257 260 264
- berma 192
- blindaž 96
- u rovovima 96
- boneta 97
- for 263 264
- francuska fortifikacija 257 - 260 262
- holandska 256 261
- italijanska 253 - 255
- i artiljerija 152 249 251 259 261 - 263 265
- i opsade 265
- i pešadija 266
- mostobran 206
- u poljskoj fortifikaciji 206 207
- nemačka fortifikacija 255 256 258 261 262
- odbrambena fortifikacija 248
- ofanzivna 248
- poligonalni sistem utvrđivanja 262 263
- poljska fortifikacija 248 266 267
- u starom veku 266
- rov 253 254 257 - 259 264
- stalna fortifikacija 248
- palisade kao najstariji oblik utvrđivanja 248 253 267
- zemljana utvrđenja 249 - 252 254 256 - 260 262 263 265 267
- zidana utvrđenja 248 249 252 254 256 259 260 262 263 265

- tenalijski sistem utvrđivanja 262 263
- utvrđeni logor 211 263 264 267

Granata 190

- u opsadama i pomorskim bitkama 190

Haubica 163

- Italijanski rat* 1859. 402 412 413 415 420 421
- i mir u Vilafranki 466

Kampanja

- kao niz ratnih operacija tokom jedne godine 183

Karonada 186

- u mornarici 186

Karabin

- kao oružje artiljeraca 185
- kao oružje konjice 185

Kartež

- u poljskoj artiljeriji 188
- značaj pronalaska šrapnelkog zrna 188 189

Klasne suprotnosti

- i razvitak industrije 356

Kohorta

- kao sastavni deo legije 14 15 17

Konjica

- asirska konjica 4 225
- borbeni poredak konjice 244
- juriš kolonom 244 245
- linijski poredak 244
- dejstvo konjice protiv pešadije 245 246
- dragoni 23 232
- kao kombinovan rod vojske 232
- engleska konjica 233 236
- teška engleska konjica 240
- evropskih država, nakon srednjeg veka 21
- formacijske jedinice u konjici 33 240
- eskadron kao taktička i administrativna jedinica 33 240
- francuska konjica 233 235 236
- podela francuske konjice 240
- u doba Napoleona 235

- u vreme revolucije 234
 - grčka konjica 7 9 226 271
 - organizacija grčke konjice 7 226
 - holandska 232
 - i upotreba vatrenog oružja 22
 - kartaginska konjica 227 - 229
 - organizacija regularne konjice 227 228
 - u punskim ratovima 228 229
 - makedonska konjica 12 226 227
 - naoružanje makedonske konjice 12
 - musketari 23
 - naoružanje i oprema konjice 25 233 238 239
 - karabin kao oružje konjice 185 233
 - teške konjice 238 239
 - organizacija konjice 237 241
 - i snaga juriša konjice 241
 - persijska konjica 225 - 227
 - organizacija regularne persijske konjice 226
 - podela konjice 32 238
 - laka konjica 21 32 238 - 240
 - teška konjica 32 238 239
 - pruska konjica 233 234 236
 - u doba Friedricha Veličkog 234 235
 - rimska konjica 14 15 228 229 272
 - laka rimska konjica 228
 - u punskim ratovima 228 - 230
 - ruska konjica 240
 - podela ruske konjice 240
 - srednjovekovna konjica 19 230
 - kao odlučujući rod vojske 19 230
 - laka srednjovekovna konjica 20
 - teška oklopljena konjica u srednjem veku 230 - 232
 - švedska konjica 233
 - taktika konjice 234 - 237 242
 - revolucionarne promene u taktici Friedricha Veličkog 234 235 237
 - savremena taktika 246
 - taktički poredak konjice 242 243
 - značaj rezerve za konjicu 243 247
 - značaj izbora zemljišta za konjicu 243
- Komunizam**
- utopijski 356 357
 - stav utopijskog komunizma prema proletarijatu 356
 - značenje kritičko-utopijskog komunizma 356
- Krimski rat**
- bitka na Almi 41 - 43
 - i nacionalno pitanje 417 418
 - rešenje rumunskog nacionalnog pitanja posle krimskog rata 415
- Legija** — 13 14 272 273
- borbeni poredak legije 15 273
 - organizacija i podela legije 14 - 16 18 273 275
- Logor**
- grčki 210
 - Izraelaca 210
 - logorska obezbeđenja 209
 - Napoleonov 209
 - rimski 210 211
 - utvrdeni logor 211 263 264 267
- Madarska**
- Budim - prestonica Madarske 203
 - revolucija od 1848/49 204
 - borbe za Budim 204 205
- Manipula** 14 15
- Merzev** 163 164
- Municija** 80
- popuna municije i rezerve 80
- Napad**
- izvođenje napada 52 53
 - napad na utvrđenja 53 54
 - tokom istorije 51 52
 - u odbrambenim ratovima 51
 - i Napoleonova taktika tokom 1814. i 1815. 51
- Napoleonovi ratovi**
- bitka kod Ajlaura 82
 - bitka kod Asperna 47 - 50
 - bitka kod Bidasoa 200 - 202
 - bitka kod Borodina 69 195 - 199
 - i Napoleonova taktika 198
 - i sudbina Moskve 195
 - bitka kod Fridlanda 83
 - bitka kod Lajpciga 138 - 140
 - bitka kod Vagrama 123 124
 - bitka kod Vaterloa 146
 - opsada Albuera 39
- Nemačka**
- badensko-falački ustanak 1849. 370
 - kampanja za državni ustav 1849. 309 324 332
 - nemačka buržoazija 357

- i borba protiv apsolutne monarhije 357
- i komunistička partija 357
- pitanje saveza nemačkih država po Vogtovom »principu nacionalnosti« 420 - 424 426
 - i »evropska ravnoteža« 426
 - i italijanski rat 420 421
 - i pruske hegemonističke težnje 425
- progoni političkih emigranata 530 540 559
 - i položaj nemačke političke emigracije 532 - 538
- Patron*
 - bojevi patron 191
 - čorak 191
- Pešadija*
 - elitna 25
 - engleska 231
 - evropskih država nakon srednjeg veka 21
 - formacijske jedinice pešadije 33
 - bataljon kao taktička jedinica 33
 - francuska pešadija 286 - 288
 - borbeni poredak francuske pešadije u vreme Napoleona 287
 - u 19. veku i novi taktički sistem 286 287
 - grčka pešadija 6 268 - 272
 - falanga i borbeni poredak grčke pešadije 268 270
 - i uvođenje artiljerije 231 232
 - i sistem najamničkih vojski 281 282
 - kartaginska pešadija 228 229
 - u punskim ratovima 228 229
 - naoružanje pešadije 24 278 288 289
 - pre uvođenja baruta 278
 - posle pronalaska vatrenog oružja i bajoneta 24 30 89 90 279
 - organizacija pešadije 288
 - pešadija 18. veka 283
 - borbeni poredak 283 285
 - podela pešadije 27
 - laka 32
 - linijska 32
 - preporod pešadije u vreme industrijskog poleta 277
 - pruska pešadija 283
 - kao klasična pešadija 18. veka 283 - 285
 - rimska pešadija 14 228 229 272 - 275
 - taktika rimske pešadije 13
 - srednjovekovna pešadija 19 275 - 277
 - i konjica 276
 - naoružanje 275
 - organizacija 275
 - strojeva obuka pešadije 25
 - španska pešadija 279 280
 - švajcarska pešadija 232 278
 - taktički sistemi pešadije 280
 - francuski 286 287
 - holandski 280
 - švedski 281
 - u bitkama nakon uvođenja vatre-nog oružja 89 90
- Ponton (vojni most)*
 - američki 119
 - evropskih vojski 118 119
 - u starom veku 117
- Proletarijat*
 - i razvitak industrijske buržoazije 357
 - kao istorijska samodelatnost 356
 - politički pokret proletarijata 356
 - politička vladavina buržoazije kao uslov egzistencije proletarijata 357
- Proleterska partija*
 - i sloboda štampe, govora i udruživanja 323
 - kao legalna sredstva partijske organizacije 323
 - prilike koje stvaraju proletersku partiju 322 323
- Puška*
 - arkebuse 20 44 45
 - kao najstarija vrsta muskete 44
 - istorija puške 20
 - i saznanja o upotrebi i sastavu baruta 20
 - izolučena puška 30
 - Enfieldova 31
 - Miniéova 31
- Pruska*
 - prusko zakonodavstvo i pravosuđe 502 503 522
 - i principi građanskog društva 502

- težnje za hegemonijom u Nemačkoj 425

Radnička udruženja

- nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu 329 542 543
- ženevsko radničko udruženje 325

Ratna mornarica

- američka ratna mornarica 300
- antičkih naroda 290
- engleska ratna mornarica 291 -293
naoružanje engleske mornarice 293 299
- francuska ratna mornarica 293
brodsko naoružanje 294 299
konstrukcija brodova 293
- istorija ratne mornarice 290 - 292 294
- naoružanje u ratnoj mornarici 298 300
- preobražaj ratne mornarice posle krimskog rata 296
- savremena mornarica 298
bojni brodovi 298
naoružanje 299
- značaj pronalaska propelera za mornaricu 295 296
- značaj upotrebe pare u mornarici 294 - 296
- parna fregata 295
parna korveta 295
parna topovnjača 296

Revolucija

- i nemački emigranti 327
- proleterska revolucija 357
i krize 358
industrijski proletarijat kao prva pretpostavka proleterske revolucije 357
i prosperitet građanskog društva 358

Rusija

- i italijanski rat od 1859. 402 413
- i »nemačke provincije» Austrije 406
- i poljsko pitanje 397 403 404
- oslobođenje kmetova u Rusiji 398
i ekonomski razvitak 398
i ruska opština 398
kao dovršavanje autokratije 398

- ruski protektorat u Rumuniji 399 415

- spoljna politika Rusije 399
kao sredstvo odgađanja revolucije iznutra 399
- stav prema bonapartizmu 396
- stav prema nacionalnooslobodilačkim pokretima 400

Savez komunista

- cilj i delatnost Saveza 348
- i februarska revolucija 1848. 349
- istorija Saveza 347 - 350
i rascap u Savezu komunista 349 350
- kao proleterska partija 323
- naučno izučavanje ekonomske strukture građanskog društva kao teoretska osnova Saveza 348

Sloveni

- »prirodne granice» slovenskih država 407
i lingvistička karta Evrope 407
- u političkoj podeli Evrope 406 407
i Vogtov »princip nacionalnosti» 407 408

Švajcarska

- neutralnost Švajcarske 428 - 430
i bonapartistički aneksioni planovi 429 430

Taktika

- grčke vojske 9
- istorija taktike 6
- razvitak taktike nakon srednjeg veka 21
- linijska taktika 26
- rimski sistem pešadijske taktike 13
- taktika borbe u rasutom stroju 194
- u srednjem veku 18

Top

- konstrukcija topa 151
- lafet kao sastavni deo topa 152
- odnos između punjenja i težine zrna 161 162
- pri opsadama i odbrani 150 162 163

- putanja zrna 160
- u brodskom naoružanju 162
163
- Vojska*
- azijske vojske 4
- asirska 4
- vavilonska 5
- egipatska vojska 3
naoružanje i organizacija 31 4
- formacijske jedinice savremenih
vojski 34
- puk kao najviša mirnodopska je-
dinica 34
- francuska vojska 22
u doba Charlesa VIII i Henrija IV
23
- grčka vojska 6
i istorija taktike 6
kao prva organizovana vojska 6
borbeni poredak, sistem mobili-
zacije, naoružanje i organizacija
grčke vojske 6 - 9
- kao organizovana zajednica na-
oružanih ljudi 3
- kartaginska vojska 12
- komandni kadar vojske 35 36
- makedonska vojska 10 - 12
naoružanje, organizacija i strojeva
obuka 10 - 12
- naoružanje i oprema savremenih
vojski 32
- Napoleonov vojni sistem 28 29
borbeni poredak, prisilna mobi-
lizacija i taktička organizacija
vojske 28 29
- nemačka vojska 26
u doba Friedricha Velikog 26 27
organizacija savremenih vojski 31
34 35
i podela na rodove 34
i prisilna mobilizacija 31
- persijska vojska 5 6
mobilizacija i organizacija 5 6
- reforma holandske vojske pod Mo-
ritzom von Nassauom 22 23
- rimska vojska 13 - 18
kao regularna vojska 17
- naoružanje, organizacija i taktika
rimske vojske 13 - 16
- srednjovekovne vojske 18
i feudalni sistem 18
- i početak upotrebe baruta i for-
miranja artiljerije 20
naoružanje srednjovekovne vojske
19
- vidi *Artiljerija, Konjica, Pešadija,*
Ratna mornarica

Sadržaj

	Strana
<i>Predgovor</i>	IX
Friedrich Engels, Vojska	3
Friedrich Engels, Adutant	38
Friedrich Engels, Albuera	39
Friedrich Engels, Alma	41
Friedrich Engels, Arkebuse	44
Friedrich Engels, Airey	46
Friedrich Engels, Aspern	47
Friedrich Engels, Napad	51
Friedrich Engels, Avganistan	55
Friedrich Engels, Zaseka	63
Friedrich Engels, Barbeta	64
Friedrich Engels, Bastion	65
Friedrich Engels, Bajonet	67
Karl Marx/Friedrich Engels, Barklaj de Toli	68
Karl Marx, Berthier	70
Friedrich Engels, Alžir	73
Friedrich Engels, Municija	80
Karl Marx/Friedrich Engels, Benigsen	81
Karl Marx, Robert Blum	84
Karl Marx, Bourrienne	87
Friedrich Engels, Bitka	89
Friedrich Engels, Baterija	93
Friedrich Engels, Bivak	95
Friedrich Engels, Blindaž	96
Friedrich Engels, Boneta	97
Karl Marx/Friedrich Engels, Bem	98
Karl Marx, Bessières	102
Karl Marx/Friedrich Engels, Bosquet	104
Karl Marx, Brune	106

Friedrich Engels, Bomba	109
Friedrich Engels, Bombardir	111
Friedrich Engels, Bombardovanje	112
Friedrich Engels, Topovnjača	114
Friedrich Engels, Bombarderski brod	115
Friedrich Engels, Bezbedno od bombardovanja	116
Friedrich Engels, Vojni most	117
Karl Marx, Bernadotte	121
Karl Marx/Friedrich Engels, Armada	129
Karl Marx/Friedrich Engels, Ajakuko	132
Karl Marx/Friedrich Engels, Blücher	134
Friedrich Engels, Artiljerija	148
Karl Marx, Bugeaud	168
Karl Marx, Bolivar y Ponte	171
Friedrich Engels, Kampanja	183
Friedrich Engels, Kapetan	184
Friedrich Engels, Karabin	185
Friedrich Engels, Karonada	186
Friedrich Engels, Karteč	188
Friedrich Engels, Zapaljivo zrno	190
Friedrich Engels, Patron	191
Friedrich Engels, Berma	192
Friedrich Engels, Blenhajm	193
Friedrich Engels, Borodino	195
Friedrich Engels, Bidasoa	200
Friedrich Engels, Budim	203
Friedrich Engels, Mostobran	206
Friedrich Engels, Katapult	208
Friedrich Engels, Logor	209
Friedrich Engels, Coehorn	212
Friedrich Engels, Breša	214
Friedrich Engels, Burma	216
Friedrich Engels, Bomarsund	222
Karl Marx/Friedrich Engels, Beresford	223
Friedrich Engels, Konjica	225
Friedrich Engels, Fortifikacija	248
Friedrich Engels, Pešadija	268
Friedrich Engels, Ratna mornarica	290

Karl Marx, GOSPODIN VOGT

Predgovor	303
I Družina palikuća	305
II Bürstenheimeri	313
III Policija	322
1. Vlastito priznanje	322
2. Revolucionarni kongres u Murtenu	324
3. Cherval	328
4. Kelnski proces protiv komunista	336
5. Centralna svečanost nemačkih udruženja za obrazovanje radnika u Lozani (26. i 27. juna 1859)	339
6. Razno	342
IV Techovljevo pismo	345
V Državni regent i pfalzgraf	365
VI Vogt i »Neue Rheinische Zeitung«	367
VII Augsburška kampanja	374
VIII Dá-Dá Vogt i njegove strudije	392
IX Agentura	434
X Patroni i saučesnici	458
XI Proces	494
XII Prilozi	524
1. Progon Schilyja iz Švajcarske	524
2. Revolucionarni kongres u Murtenu	530
3. Cherval	531
4. Kelnski proces protiv komunista	532
5. Klevete	539
6. Rat žaba s miševima	539
7. Palmerston-Polemik	542
8. Izjava gospodina A. Scherzera	542
9. Blindov članak u »Free Press« od 27. maja 1859	543
10. Pisma gospodina Orgesa	544
11. Cirkular protiv K. Blinda	544
12. Vögeleova izjava pod zakletvom	545
13. Wieheova izjava pod zakletvom	546
14. Iz dokumenata procesa	547
15. Dentu-pamfleti	551
16. Dodatak	554
a) K. Vogt i »La Cimentaire«	554
b) Kossuth	555
c) Edmond About: »La Prusse en 1860«	556
Karl Marx, Pismo redaktoru lista »Allgemeine Zeitung«	558
Karl Marx, Uz proces Karla Vogta protiv augsburškog lista »Allgemeine Zeitung«	559

Karl Marx, Izjava	562
Karl Marx, Proces protiv augsburškog lista »Allgemeine Zeitung«	564
Karl Marx, Otvoreno pismo o stvari Vogta i berlinskog »National-Zeitung«	566
Karl Marx, Pismo redaktoru lista »Daily Telegraph«	567
Karl Marx, Pismo redakciji augsburškog »Allgemeine Zeitung«	568
Karl Marx, Izjava redakcijama listova »Freischütz« i »Reform«	570
Karl Marx, Izjava	571

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene	575
Literatura	649
Registar imena	663
Spisak mera i novčanih jedinica	723
Registar pojmova	725

ILUSTRACIJE

Skice bojnog polja na reci Bidasoa koju je Engels nacrtao	202-203
Naslovna strana prvog zdanja Marxovog spisa <i>Gospodin Vogt</i>	302-303

K. MARX — F. ENGELS

DELA • tom 17

JUL 1857 — NOVEMBAR 1860

•

Pripremili za štampu saradnici
Instituta za međunarodni radnički pokret
Olga Kostrešević i Slobodanka Kovačević

•

Registar pojmova izradila *Slobodanka Kovačević*

•

Prevodioci

Boris Vuković je preveo priloge na str.: 68 - 72, 81 - 88, 98 - 101,
121 - 128, 134 - 147, 193 - 194, 200 - 202;

Milislav Perišić: 38 - 46, 55 - 67, 73 - 80, 93 - 97, 102 - 120, 132 - 133,
168 - 192, 203 - 224;

Stanko Bošnjak: 301 - 571;

Prevod priloga na str. 3 - 37, 47 - 50, 51 - 54, 89 - 92, 129 - 131,
148 - 167, 195 - 199, 225 - 300 preuzet je iz knjige F. Engels,
Izabrana vojna dela, I, "Vojno delo", Beograd 1953, u kojoj
nisu naznačeni prevodioci.

•

Nacrta za korice *Eduard Stepančić*

Grafička oprema *Borivoje Miladinović*

Tehnički urednik *Milena Mijailović*

Korektori *Branka Jejinić, Nada Tomićević i Vera Kokić*

•

Izdavači

Izdavačko preduzeće Prosveta

Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret,

Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•

Stampa

Biografika,

Subotica, Trg Moše Pijade 72

•

Tiraž: 5 000 primeraka

